

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 00985

Y.M. VAYSENBERG

Pearl Weissenberg-Akselrod

•

Permanent preservation of this book was made possible by

Emmanuel Farber

in memory of

Ruth Wilma Farber

FUNDING FOR THE CORE COLLECTION OF YIDDISH LITERATURE
WAS MADE POSSIBLE IN PART BY A GRANT FROM THE
DAVID AND BARBARA B. HIRSCHHORN FOUNDATION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

י. מ. ווייסענבערג
זיין לעבן און שאפן
ביאָגראַפֿיע

י. מ. ווייסענבערג

זיין לעבן און שאפן

1938-1878

פון

פערל ווייסענבערג-אקסעלאַד

ארויסגעגעבן פון י. מ. ווייסענבערג בוכפאָנד

מאָנטרעאַל, 1986

I. M. WEISSENBERG
ZEIN LEBN UN SHAFN
(HIS LIFE AND WORKS)

1878-1938

by

Pearl Weissenberg-Akselrod

Copyright © 1986 by
P. Weissenberg-Akselrod
Montreal, Que., Canada

Photocomposition by

EMPIRE PRESS

550 EMPIRE BLVD. • BROOKLYN, N.Y. • (718) 756-1473

Printed by

ADLER PRINTING REG. MONTREAL • 735-6577

אַרויסגעגעבן מיט דער מיטהילף פון סובס'דיעס פון

**דער יידישער פונדאציע פון גרעיטער מאָנטרעאַל
און
דער יידישער פונדאציע פון מאַניטאַבאַ.**

ד אַ נ ק ז אַ ג ו נ ג

מיין טיפע דאַנקבאַרקייט — וואָס דער דאַזיקער דאַנקאויסדרוק קאָן קוים דעקן — אַלע פריינד, חברים און אינסטיטוציעס, וואָס האָבן אויף פאַרשידענע אופנים זיך מיטבאַטייליקט אינעם דערשיינען פון דעם בוך: —

**דעם קאַנאַדער יידישן קאַנגרעס,
דער קאַנאַדער פונדאציע פאַר יידישער קולטור, טאַראַנטאַ,
דער פינחס און חיה הובערמאַן פונדאציע, וואַנקווער,**

פאַר זייערע סובס'דיעס; —

דעם י.מ. ווייסענבערג בוכפאַנד־קאַמיטעט, און ספעציעל דעם אויספיר־

קאַמיטעט אין מאַנטרעאַל, בראש מיט שיינדל עלבערג, וואָס אַ דאַנק איר איני ציאַטיוו איז דאָס דערשיינען פון דער ביאָגראַפיע געוואָרן אַ רעאַליטעט; —
בערל פּאַפעליס, פאַר זיין מיטהילף ביים אַרגאַניזירן די אונטערנעמונג; —
דעם דערצייער און שרייבער יעקב זיפער ע"ה, פאַר זיינע באַמיונגען און אַרויסגעוויזענעם אינטערעס אינעם דערשיינען פון דעם בוך; —
ליבע שיינבלום און רבקה פּאַפעליס, פאַר זייער טעכנישער הילף; —
דעם דערצייער און איבערזעצער שלמה ווייסמאַן ע"ה, פאַר די וואַגיקע קריטישע באַמערקונגען; —
דעם דיכטער און לערער משה־מרדכי שאַפיר, פאַר זיין אומדערמידלעכקייט און אַרויסגעוויזענער פיינער באַציונג ביים לייענען דעם מאַנוסקריפט, און פאַר אַ צאָל ערנסטע קאַרעקציעס; —
ד"ר רות ווייס, פּראָגראַם פאַר ייִדישע לימודים, מעקגיל אוניווערסיטעט, מאַנטרעאַל, פאַר אַן עצה טובה; —
יעקב באָם וואָס האָט "אומאַפיציעל", אָבער מיט זעלטענעם אינטערעס און איבערגעגעבנקייט, געזען דעם בוכפּאַנד צו שטאַרקן; —
אַלעקס ראַבין ע"ה, פאַר זיינע באַמיונגען אין לאַס־אַנזשעלעס, פאַר דעם זעלביקן צוועק; —
דעם דיכטער שמחה סימכאוויטש, פאַר זיין איניציאַטיוו צו שאַפן אַ בוכפּאַנד אין טאַראַנטאַ; —
שרה ראָזענפעלד וואָס אַ דאַנק אירע באַמיונגען איז דאָס בוך סוף־סוף אַרויס; —
דער ייִדישער פּאַלקסיביליאַטעק, מאַנטרעאַל, פאַר אַדמיניסטרירן דעם י. מ. ווייסענבערג בוכפּאַנד, און פאַר לאַזן מיך נאַכאַנאַנדיק אַריינקוקן אינעם עפע־מיראַל; —
דעם ייִדישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט — יוואָ, פאַרן דערמיגלעכן מיר נאַכצוקוקן די נייטיקע מאַטעריאַלן, און פאַר לאַזן מיך באַניצן זיך מיט דער ווייסענ־בערג־קאַרעספּאַנדענץ; —
דעם בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, ירושלים, פאַר געבן מיר דעם צוטריט צו די נייטיקע מאַטעריאַלן פאַר דעם בוך; —
און אחרון אחרון, דעם עסייִסט יצחק גאַלדקאַרן, פאַר זיין "וואַרט פאַרויס",

Acknowledgments

I wish to express my thanks to Mr. David Rome, historian with the National Archives, Canadian Jewish Congress, Montreal; Mr. Brad Sabin Hill, curator, Hebraic Section, The Jacob M. Lowy Collection, National Library of Canada; Professor Peter McNally, Graduate School of Library Science, McGill University; and the Reference Department of the same University for their methodical advise in compiling this bibliography.

אינהאלט

xi	א ווארט פארויס /	1
xxiii	אריינפיר /	1
1	קינדהייט און יוגנט /	1
12	דער לאנגיאריקער ראמאנס און ענדלעכער נצחון /	2
22	מיר ציען זיך איבער קיין ווארשע /	3
34	אנהייב פון ווייסענבערגס פארלעגערישער טעטיקייט /	4
42	די נסיעה קיין אמעריקע /	5
66	עלעקטאראלנע 14 /	6
89	"אינזער האפענונג" /	7
116	ווייסענבערגס צוגאנג צו ליטערארישע ווערטן /	8
140	ווייסענבערגס בליק אויף אנדערע קונסטגעביטן /	9
162	די זארג פארן יונגן טאלאנט /	10
175	אין קאמף מיט גראפאמאניע /	11
185	י. מ. ווייסענבערגס ווערק /	12
226	טלאמאצקע 13 /	13
239	די אטוואצקער "ליניע" /	14
257	צוריק אין יוארשע /	15
269	קונסט אקעגן חשבון /	16
285	ערב דער קאטאסטראפע /	17
300	לעגיאנאווא, די לעצטע סטאנציע /	18
312	הוספה א: אפקלייב פון י. מ. ווייסענבערגס קארעספאנדענץ /	
324	הוספה ב: י. מ. ווייסענבערג אין שפיגל פון דער קריטיק /	
387	ראשי-תיבות און קירצונגען /	
	הערות:	
388	I. קאפיטלען 1-18 /	
398	II. הוספה א	
399	III. הוספה ב	
	ביבליאגראפיע:	
401	I. י. מ. (א.מ.) ווייסענבערגס ווערק /	
420	II. ציטירטע קארעספאנדענץ /	
420	III. ציטירטע ווערק /	
427	זוכצעטל פון נעמען /	

אילוסטראציעס

צווישן זייטן 68 און 69

דאָס הויז וווּ וויסענבערג איז געבוירן געוואָרן
וויסענבערג אין דער יוגנט
וויסענבערג אין עלטער פון פינף און צוואַנציק און דרייסיק יאָר
י. מ. וויסענבערג-עקסליברים אויף פּאַסטקאַרטל
י. מ. וויסענבערג-עקסליברים
דאָס הויז אויף זשרוּדלאַנע-גאַס וווּ וויסענבערג האָט געווינט
נאַטיץ וועגן גאַס אויף וויסענבערגס נאַמען
י. מ. וויסענבערג, לאה און פישל בימקאָ
וויסענבערג, צייכענונג פון חנוך גליצענשטיין
אַ גרופע שרייבערס אין די צוואַנציקער יאָרן אין וואַרשע
ש. אַנ—סקי ליענט דעם דבוק פאַר אַקטיאָרן און שרייבערס

צווישן זייטן 115 און 116

וויסענבערג מיט אַ גרופע שרייבערס אין ניו-יאָרק
וויסענבערג, צייכענונג פון הענרי בר-לעווי
וויסענבערג, פונעם איילבילד פון נ. קאַזשען
ליטעראַרישע פעריאָדישע אויסגאַבעס וואָס וויסענבערג האָט אַרויסגעגעבן
וויסענבערג, זיין פרוי, זיינע תלמידים און פריינד
דריי פּראָמינענטע שרייבערס פון איין תקופה
י. מ. וויסענבערג-עקסליברים
וויסענבערג אין 1936 און 1937

צווישן זייטן 238 און 239

גענענדל, וויסענבערגס עלטערע טאכטער און איר מאַן יחיאל-פייזל ראָטשטיין
די ראָטשטיין-משפּחה אין שוועדן
זעליק אַקסעלראַד, פערל וויסענבערגס מאַן
זעליק און פערל אַקסעלראַד
פערל וויסענבערג-אַקסעלראַד נאָך דער צווייטער וועלט-מלחמה
גענענדל וויסענבערג-ראָטשטיין אין טרויער נאָך איר מאַן
וויסענבערגס טעכטער און אייניקלעך
פערל וויסענבערג-אַקסעלראַד און יהודיתל ראָטשטיין, וויסענבערגס אייניקל

צווישן זייטן 311 און 312

גנענדל וויסענבערג ביי איר פאטערס פרישן קבר
 די אנטהילונג פון דער מצבה אויפן קבר פון י.מ. וויסענבערג
 דאס פּרעזידיום פון קולטור־געזעלשאַפּטלעכן פאַרבאַנד פון די יידן אין פּוילן
 די דעלעגאַציע פון דער רעדאַקציע פּאַלקס־שטימע
 קרענץ פון פאַרשידענע דעלעגאַציעס צו דער אַנטהילונג פון דער מצבה
 צו וויסענבערגס צוואַנציקסטן יאַרצייט אויפן גענשער בית־עולם
 ביי וויסענבערגס קבר
 וויסענבערגס מצבה לויטן פּראַיעקט פון חיים האַנפּט
 „ער איז געקומען פון פּאַלק און געשריבן פאַרן פּאַלק“ — אויפּשריפּט אויף דער
 מאַרמער־פּליטע.

א וואָרט פּאַרוּס

יצחק־מאיר ווייסענבערג — דער קינסטלער און דער מענטש

י. מ. ווייסענבערג געהערט צו דעם זעלטענעם טיפ קינסטלערס, וועמעס שעפערשקייט און פערזענלעכקייט זענען היינרה, וועמעס טאלאנט איז נישט סתם קיין צופעליק „שיין קול“, נאר איז געקנופט און געבונדן דורך אינטימע פעדעס מיטן מענטש גופא.

ווי א לעגענדע איז אויפגעגאנגען, און וועט זיך טראגן איבער דורות דער נאָמען פון דעם שרייבער פון דעם שטעטל זשעלעכאָו, וואָס האָט אויפגעשיינט אין אַנהויב פון דעם יאָרהונדערט אין דער אויפגייענדיקער יידישער ליטעראַטור מיט זיינע מייסטערהאַפטע ווערק, און וואָס האָט שפּעטער געפירט אַן אומקאָמפּראַמיסלעכן קאַמף פאַרן ערלעכן, לויטערן קינסטלערישן וואָרט, אַן דעם „שעטנז“ פון ליטעראַרישער פּאָליטיק און פּאָליטיזירטער ליטעראַטור, באַזונדערס קעגן קליינלעכער פּאָליטיק.

ביאַגראַפיעס פון שרייבערס פון אַ גרויסן פּאַרנעם זענען בכלל זייער וויכטיק; באַזונדערס איז דאָס וויכטיק ווען ס'האַנדלט זיך וועגן אַ שרייבער ווי ווייסענבערג, וועמעס לעבן, שאַפן און ליטעראַריש־קולטורעלע מלחמות זענען אַ פירוש אויף דעם קינסטלער — און פאַרקערט. איז טאַקע אַ וויכטיקע קולטור־עובדה דאָס ביאַגראַפישע ווערק פון ווייסענבערגס טאַלאַנטירטער טאַכטער, פּערל אַקסעלאַד, וואָס האָט מיט אַ סך פּיעטעט און פלייס אויפגעשטעלט דעם ליטעראַטור־היסטאָרישן מאַנומענט נאָך איר גרויסן פּאַטער.

ווי אַ קינסטלער־דערציילער איז י. מ. ווייסענבערג אומפאַרגלייכלעך אין דער יידישער ליטעראַטור מיט זיין שאַרפן חוש־הראיה, מיט זיין גבורה פון אויסקריצן פון דעם רעאַליטעט־חומר פיגורן, וואָס זענען מאַנומענטאַל אין דער שלימות פון זייער אויסדריקלעכקייט, אויב נישט לויט זייער כּמותדיקן פּאַרנעם; אין דער לעבעדיקייט פון יעדן שטריך, וואָס איז נישט קיין קאַפּיע, קיין רעאַליסטישע פּאַטאַגראַפיע, נאָר לעבעדיקער, קאַנצענטרירטער ווי לעבן. פאַראַן אין זיינע איכותדיק־גרויסע ווערק אַ דאַסאַיעווסקישע שאַרפּקייט פון קאַנטורן אין די שילדערונגען פון די פּאַרשידענע דערנידעריקטע און באַליידיקטע פון גורל, פון מענטשלעכער ברוטאַלקייט, אַדער קאַנווענציעס פון אַ באַשטימטער סביבה („קריינדעלע“, „די משוגענע אין דאַרף“, „פון רבינס הויף“, „דער אַרעמער יונג“ און אַנדערע). ס'איז אויך פאַראַן די ענלעכקייט צווישן אים און דעם רוסישן גאון אין די שילדערונגען פון דעם געראַנגל צווישן ליכט און פינצטערניש, צווישן איידלקייט און גראַבּקייט, הגם די איידלקייט ווערט אַפט אין זיינע ווערק פאַרקערפּערט גראַד אין פּראַסטע טיפּן, פון וועלכע עס שיינען אַרויס ניצוצות פון מענטשלעכקייט און איידלקייט, אין קעגנזאַץ צו „פּיינע לייט“, ביי וועלכע די פּיינקייט איז אַ מין „פּאַ-

קאסט", וואס פארדעקט דעם דזשאנגל פון זייערע רוע אינסטינקטן און כאראקטער-מיאוסקייט.

ווען מע לייענט ווייסענבערגס ווערק ווערט מען מיטגעריסן מיט דעם נאטירלעכן שטראם; מע ווערט פארכאפט פון זיין רייכער געשטאלטיקונג פון נשמהדיקער טיפקייט, פון דער פראבלעמאטישקייט פון מענטש, פון לעבן, אויף א דירעקטן, אוממיטל בארן וועג, און נישט דורך פראבלעמאטישע מעדיטאציעס. די דינאמישקייט, די קוועקזילבערדיקע רירעוודיקייט פון די העלדן פון זיינע דער-ציילונגען איז ממש ווונדערלעך. יעדעס בילד, יעדער דיאלאג איז אריגינעל, זאפטיק און אנגעמאסטן פסיכאלאגיש פאר דעם געשילדערטן טיפ. אפילו זיינע פשוט-רעאליסטישע דערציילונגען, ווי „א טאטע מיט בנין", צייכענען זיך אויס מיט אן אומבאשרייבלעכן חן, אייגנארטיקן קאלאריט און קינסטלערישן רעליעף. נאך מער זענען דאס זיינע שילדערונגען פון אומגעצוימטע עמאציעס — ליבע, ליידן-שאפט, אייפערזוכט און שנאה — אין אזעלכע קורצע דערציילונגען, ווי „געברענגט א סוד", „אין דער שטיל", „אפגעשטויסן", „א שלעכטע פרוי" און אנדערע, וואס פארמאגן אן אומגעהויערן דראמאטישן „אויפרייסשטאף", אן אנגעגליטע אטמאספער.

ווייסענבערגס פערסאנאזשן זענען געשילדערט אויפן הינטערגרונט פון א לעבעדיקער נאטירלעכער און סאציאלער אטמאספער. זייערע האנדלונגען און דראמאטישע פינאלן ווערן הארמאניזירט דורך שילדערונגען פון דער ארומיקער נאטור, וואס באקומט פארב, טאן און לעבן דורך דעם גרויסן קינסטלער. ווי א טיפער קענער פון דער מענטשלעכער נשמה, פון דעם מענטשלעכן כאראקטער, ברענגט ער ארויס דאס אייביקע — די אומציייליקע וואריאציעס פון דעם טראגישן און קאמישן, וואס קאנען באצייכנט ווערן ווי די מענטשלעכע טראגיקאמעדיע. ער איז דער שילדערער פון דעם גורל, פון די „גורל-ביינדלעך", וואס פאלן אויס אין פארשידענע פערווענלעכקייט-קאמבינאציעס, האנדלונגען און סיטואציעס. — דער גריכישער פילאסאף העראקליטוס האט געהאלטן, אז דעם מענטשנס כאראקטער איז זיין גורל. (אין דעם ענדגילטיקן אנאליז איז דאס אפשר בלויז א האלבער אמת, ווייל דער מענטשלעכער כאראקטער-גורל איז דאך אליין באשטימט דורך דעם גורל — צי פון אטאמען, צי פון דער השגחה העליונה.) ווייסענבערגס ווערק זענען קינסטלערישע באלייכטונגען פון דעם מענטשנס טונקעלן גורל-כאראקטער, פון דעם דראמאטישן געראנגל פון דעם יחיד מיט די פיינטלעכע פוחות אין דער פארעם פון ברוטאלע, רשעותדיקע טיפן, אדער אן אומגינסטיקער סביבה. דער מחבר פון „א טאטע מיט בנין", „דור הולך ודור בא" און א שטעטל איז נישט בלויז א שארפער רעאליסט, נאר א סופער-רעאליסט. ער גיט אונדז נישט בלויז קיין אייגנארטיק בילד מיט פיינע ניואנסן פון דער מענטשלעכער פיזיאנאמיע, נאר אויך — פאקטיש דער עיקר — א „רענטגען"-בילד, וואס ווייזט דעם מענטש מיט די ביינער — זיין אינערלעכן פסיכישן מעכאניזם, זיין כאראקטער און מענטאליטעט. כאראקטעריסטיש פאר ווייסענבערגס דעם וועגווייזער פון די מענטשלעכע נשמה-לאבירינטן, זענען שוין בלויז די נעמען פון זיינע דערציילונגען און ביכער:

גורלות, וואָס לאַכן; „ווי דער גורל פירט“, „א רעטעניש“ און אזוי ווייטער. אין זיין און אין אַנדערע האָט ער אונז געגעבן אַ קינסטלערישע אַנדייטונג צו דעם גרויסן „רעבוס“ מענטש, צו דער „שאַראַדע“ וועלט.

די פאַרשידענע ליטעראַריש-וויסנשאַפטלעכע קוואַליפיקאַציעס און עטיקעטן אויף ליטעראַרישע ווערק, ווי רעאַליזם, ראַמאַנטיציזם, נאַטוראַליזם, סוררעאַליזם, און אַפילו אַזעלכע עלעמענטאַרע דיפערענצירונגען, ווי פּאַעזיע און פּראָזע, זענען נישט צוטראַפּלעך אין דעם פּאַל פון אַזאַ אַריגינעלן שרייבער ווי ווייסענבערג. די „עטיקעטן“ זענען נישט פּאַסיק, ווייל זיינע ווערק פאַרמאַגן גלייכצייטיק פאַר-שידענע שיכטן און מדרגות. זיינע ווערק זענען באַזירט אויף דעם רעאַלן באַדן; אַבער, ווי יעקבס לייטער זענען זיי „וראשו מגיע השמימה“. זיינע סאַמע — פּראָזאַישע שילדערונגען פאַרמאַגן אַן אונטערטאָן פון ראַמאַנטיק און אַפילו פון סימבאָליזם, ווי דאָס איז זיין קלאַסישע קורצע דערציילונג „אַ פּאַמניק“, אין וועלכער מען פילט ממש אַ הויך פון אייביקייט אויפן הינטערגרונט פון אַ דאַרפישער פּאַנאַראַמע. ווייסענבערג, דער פּראָזאַיקער פאַר עקסעלאַנס, איז גלייכצייטיק אַ גרויסער נאַטור-פּאַעט. דער סקולפּטאָר פון ערדישע פיגורן איז אין דער זעלבער צייט אַ גרויסער ליריקער און באַזינגער פון צאַרטקייטן און איידעלער ראַמאַנטיק. ער איז דער מאַלער פון אַ רעמבראַנדיש-ביי-השמשותדיקן „העל-טונקל“, פון אַן אינטוויטיוו-מיסטעריעזער אַטמאָספּער, וואָס הילט אַרום דעם מענטש און די נאַטור. ער איז דער זעלבער מייסטער אין די שילדערונגען פון יחידים, ווי פון מענטשן-מאַסן, און אַפילו פון דער „טויער“ נאַטור, וואָס ווערן גאַלואַנזירט מיט זיין קינסטלערישער דינאַמיק און שפּאַנונג. אַוודאי, מיר זעען אַפּט אין זיינע דערציילונגען וויל-יונגערישקייט, און אַפילו גוואַלדטאַטן און פיזישע ברוטאַליקייט, ווי, למשל, אין די ווערק פון דעם פּראַנצויז פּראַספּער מערימעי, דעם רומענער פּאַנאַיט איסטראַטי און דעם קאַלאַמביאַנער גאַבריעל גאַרסיאַ מאַרקעז. אַבער ביי ווייסענבערגן איז דאָס אַ סך געמילדערט („יידישע גזלנישקייט“). ס'קומט זעלטן צו מאַרד און זעלבסטמאַרד, ווי אין זיין „אין דער שטיל“ און „אַפּגעשטויסן“; און זיכער נישט צו די סאַדיטישע אויסברוכן ווי ביי די אויבן דערמאַנטע שרייבערס (מיטן אויסנעם פון דער מאַקאַברישער סצענע אין דעם פּינאַל פון זיין דראַמע דער לויין פון ליבע).

ס'זענען געווען (און ס'זענען פאַראַן) טייל קריטיקערס, וואָס האָבן אַראַפּ-געדונגען פון ווייסענבערגס גרויסקייט מיטן מאַטיוו, וואָס ער האָט פּלומרשט נישט געשאַפּן קיין „פּאַרנעמיקע“ ווערק, קיין „ברייטע לייזונגן“, ווי אויך צוליב דעם וואָס ער האָט געשאַפּן וואַכעדיקע, פּרימיטיווע געשטאַלטן און איז, דעריבער, געווען „פּראָווינציעל“. די בעל-טענהס האָבן קענטיק נישט באַגריפּן, אַז גייסטיקע און קינסטלערישע גרויסקייט קאָן נישט געמאַסטן ווערן מיטן מעטער; אַז טשעכאַוס קורצע נאַוועלן זענען קינסטלעריש גרעסער ווי גאַרקיס גרויסע ראַמאַנען — צו נעמען בלויז איין ביישפּיל; און אַז פּראָווינציעליקייט איז נישט אַפהענגיק פון דעם ווינאַרט. מ'קאָן זיין קאַסמאָפּאַליטיש-אוניווערסאַל אין אַ דאַרף, און פּראָווינציעל אין אַ גרויסער מעטראָפּאָליע.

אגב, וואס שייך דער אומגעזעצער טענה, אז ווייסענבערג האט נישט געגעבן קיין „ברייטע קאנוועס“, איז זי אויך אומבאגרינדעט פון דעם שטאנדפונקט. די טענה ווערט אפגעלייקנט דורך זיין ברייט — און טיף — פארמאסטן ווערק אין דער טיפער אייביקייט. אין דעם גרויסן ווערק, פון וועלכן עס זענען ארויס בלויז די ערשטע 2 בענד, ווערן אין אן אלעגארישער פארעם געשילדערט מענטשן און חיות — די גאנצע טראגיקאמעדיע פון אונדזער עקסיסטענץ. ווייסענבערג, דער טיפער פסיכאלאג און דענקער, באווייזט דאָרט אויף אַ קינסטלערישן אופן, איבער-צייגנדיקער ווי אלע פילאסאפיעס, אַז די פראַבלעמען פון מענטש און וועלט בלייבן אַן אייביקע „תיקו“; אַז נישט בלויז איז, צוליב דער ספעציפישער אייגנארט פון דעם מענטשנס אינערלעכער קאנסטרוקציע, זייער ווייט די געהאפטע פולשטענדיקע דערלייזונג, נאָר אפילו די צייטלעכע לייזונג פון גרונטפראַבלעמען. דאָס צעשטערט ווערן פון די מאַנסקריפטן פון די ווייטערדיקע בענד בעת דער באַמבארדירונג פון וואַרשע אין סעפטעמבער 1939 — און אַוודאי ווייסענבערגס פּריציטיקער טויט אין 1938 — איז אַן איבערגעריסן ליד, אַ ריזיקער פאַרלוסט פאַר דער יידישער ליטעראַטור.

ווייסענבערג, וואס באוועגט זיך פלינק אין דעם נשמה-לאַבירינט אַ דאַנק זיין אינטוויטיווער ריכטשנור, איז באַזונדערס אַנטפלעקנדיק ווי אַ פאַרשער און אויספאַרשער פון דער פאַרבאָרגענער סטראַטעגיע אויפן פראַנט פון ליבע, אויפן שלאַכטפעלד פון עראָס, אויף וועלכע ס'קומען כסדר פאַר קאַמפן, מיט געפאַלענע, פאַרווינדטע, געפאַנגענע און פאַרלוירענע. ער מאַלט אַ ניאַנסן-און קאַנטראַסטן-רייכע פאַנאַראַמע, אַנהייבנדיק פון אַזעלכע אַפּשטויסנדיקע פראַ-אַדמס, ווי דער געלער און שוואַרצער בעטלער מיט זייער חיהשער „ליבע“ אין „קריינדעלע“ — ביז צום סאַמע לויטערן שיר-השירים אין „אַ וואַלד-מיידל“. די פּסיכאלאָגישע זיגאַגן פון די פאַרליבטע און די מיסטעריע פון ליבע ווערן אַרויסגעברענגט מיט שאַרפע שטריכן אין אַזעלכע דערציילונגען, ווי „אַ רעטעניש“, „ווי דער גורל פירט“, „אייפער און געוויסן“ און אַנדערע.

ווייסענבערג איז אַ גרויסער מייסטער פון הומאַר און סאַטירע, וואָס גיבן צו לעבן און דינאַמיק דעם כאַראַקטער-פאַרטערט פון זיינע פּערסאָנאַזשן, אַ שטייגער די באַשרייבונג פון יצחקלס מוטער אין „פון רבינס הויף“:

... קומט די האַלבע נאַכט, זיצט זי ביי אַ האַלב-גראַשנדיק ליכטעלע און ציילט שטיל און קלינגט שטיל. און איר אויער פאַרנעמט דעמאַלט אַזוינע זיסע קלאַנגען פון דעם געלטעניו ... פון דעם געלטעניו ... אַז קיין בעסערע שירה דאַרף מען שוין אין הימל פון די מלאכים נישט הערן, ווי זי הערט דאָ אויף דער ערד. און נישט איינמאַל טראַכט זי, שוין ליגנדיק אויפן געלעגער, נאָך דעם ווי זי האַט שוין דאָס ליכטעלע פאַרלאָשן, און נישט געלאָזט עס ברענען קיין איבעריקע רגע נאָך די שמאַטקעלעך צוריק איינפאַקן, אַז ווען מען זאַל זי פּרעגן אויף יענער וועלט, וואָס פאַר אַ גן-עדן ווילסט דו? וואַלט זי געזאַגט: זיצן און ציילן געלט. מער נישט ווי די צוויי ווערטער. דערביי פאַלט איר איין: אויב ס'איז אמת, ווי מען זאַגט, אַז אין גן-עדן זענען פאַראַנען געפלאַסטערטע ווענט, טאָ ווהיין וועט זי אירע שמאַטקעלעך קענען

פארשטעקן? און זי קלערט זיך באלד איבער, אז זי וועט זיך אויסבעטן אויך מען זאל איר געבן צוריק דאס שטיבל פון דער וועלט; וואס טויגן מיר געפלאסטערטע ווענט... — וועט זי מכלומרשט זאגן אין א געלעכטערל — געפלאסטערטע ווענט זענען פאר די ווייבער, וואס האבן מאנען...

נישט זעלטן איז די בליציקע סאטירע א פובליציסטיש-טענדענציעזע דיגרעסיע, אריינגעפלאכטן אין א דערציילונג, וואס הגם זי איז נישט קינסטלעריש נויטווענדיק, איז זי אבער מלא-חו, ווי די סאטירע אין דער דערציילונג „אייפער און געוויסן“ וועגן „ד״ר שפרינגזאן, ד״ר מעקלערזאן און ד״ר טענצער אויף אלע חתונות-זאן“. ער זאגט דארט אז א געוויסע אינסטיטוציע עקסיסטירט ווי די רוסישע דעפארטעמענטן, כדי עס זאלן זיין טשינאוויניקעס, אבער דער אביעקט פאר דעם דעפארטעמענט פעלט. מיר ווייסן נישט אויף וויפל די סאטירע אין דעם באזונדערן פאל שטימט; זי איז אבער ווי אנגעמאסטן אויף פארשידענע געביטן פון לעבן, ווו ספירן די „גרענדע“ די ד״ר כאפזאנס, ד״ר עגאזאנס און ד״ר האקט-א-טשייניקזאנס. און דעם אמת וועגן דעם אוניווערסאלן בלאף האט שוין אויסגעדריקט שעקספיר אין זיין סאנעט „דהי ווירלדס וועי“ און מיטן מויל פון זיין העלד באסאניא (אין דהי מערטשאנט אף וועניס): „דהי ווירלד איז דיסיווד וויד ארנאמענט“ („די וועלט איז אפגענארט דורך אויסערלעכען גלאנץ“). ווייסענבערגס סאטירע פארמאגט די פיקאנטקייט, די דורכדרינגלעכע שארפקייט פון די קאריקאטורן פון א גאנץ און דאמייע. ער האמערט אויס זיינע נעגאטיווע פיגורן, די ענגהארציקע און קליינע מענטשעלעך, מיט שארפע פראפילן, וועמעס שטריכן זענען קארבירט מיט זיין געניאלן קינסטלערישן „זויערס“. ער שילדערט זיינע ווילגארע געשטאלטן מיט אזא פיקאנטן חן, וואס שטעלט זיי אוועק אין איין ריי מיט אזא מיסטערווערק, ווי דאמייעס „די דריי מאטלערינס“.

* * *

ווייסענבערג איז אויך אן אויסערגעוויינטלעכע דערשיינונג ווי א פערזענלעכקייט. אוודאי, עס זענען פאראן אויבן-אויפיקע סתירות אין זיין שאפן און פערזענלעכקייט, און צווישן זיי גופא. אין תוך, אבער, איז דאס א סינטעז פון פאלאריטעטן, א קאמפליצירטע אייניקייט פון דעם מענטש און דעם קינסטלער, פון דעם שרייבער און דעם ווערק. די נשמהדיקע „באשטאנדטיילן“ פון דעם ווייסענבערג-פענאמען זענען: נאטור-סטיכיע און שיינקייט, העלדישער מוט, בונטארישקייט און ערלעכקייט אין דער ליטעראטור און אין לעבן. אליין געקומען פון די ארעמע פאלקסשיכטן — און אזוי יחידיש-אריסטאקראטיש אין פארשידענע אספעקטן פון כאראקטער, אזוי דורכדרינגלעך סיי אין זיין אנאליז פון דעם ווילגארן געשמאק פון דעם מאסנמענטש און סיי אין זיין אריינבליק אין דער דערהויבענער ספערע פון דעם סובטילן יחיד; אליין א שילדערער (אין זיין ערשטן שאפונגס-פעריאד) פון פרימיטיווע און „רויע“ טיפן — און גלייכצייטיק א הומאניסט אין בעסטן זין פונעם ווארט, א מענטש וואס האט געשטרעבט צו עכטקייט, ערלעכקייט און איידלקייט אויף אלע געביטן פון לעבן און

קונסט; אליין געווען נישט בלויז דער וועגווייזער — פאר אנדערע — נאר אויך דער וועגגייער. ס'וואלט געפאסט צו באניצן דאס ווארט „אידעאליסט“, אבער די באצייכענונג איז געווארן אזוי אויסגעליידיקט פון יעדן אינהאלט, און אפילו פאר-שמוציקט דורך טייל „באניצערס“, אז מען דארף, אנשטאט דעם, פשוט זאגן, אז ער איז געווען א זוכער פון — און א קעמפער פאר — אמת און שיינקייט. ער, וואס איז געווען איינער פון די וועלטלעכסטע און „פראזאישסטע“ יידישע שרייבערס, איז אין תוך געווען א גרויסער פאעט, וואס האט געדינט דער קונסט מיט א רעליגיעזן פייער, און האט זי דערהויבן צו א רעליגיעזער קאטעגאריע פון א „הויכן אוניווערסום“.

אין זיינע פאלעמישע שריפטן, בעל-פה און אין דיגרעסיעס אין זיינע קינסטלערישע ווערק, האט ווייסענבערג דעמאסקירט און אטאקירט ארגאניזירטע צביעות, אינדיוידועלן אפארטוניזם און אנשטעל. ער האט געקעמפט ווי א דאן קיכאט — נישט מיט ווינטמילן, נאר מיט די מאדערנע „מילן“, געטריבענע דורך אזוי פיל ענערגיע, וואס האבן געארבעט און ארבעטן — נישט כדי צו פראדוצירן מעל, נאר כדי די רעדער און רעדלעך ארום זיי זאלן זיך דרייען. נישטא קיין ווייץ, קיין קארן, און אפילו נישט קיין קלייען, אבער די מילן רוישן און טומלען, און די רעדער דרייען זיך.

ווייסענבערגס גאנצע שעפערשיקייט איז דראמאטיש; אבער די גרעסטע דראמע איז געווען זיין לעבן. ער איז געווען דער טראגישער דראמעהעלד, וואס האט געפירט אן אומקאמפראמיסלעכן קאמף פאר זיינע פרינציפן און אידעעס, פאר וועלכע ער האט זיך מקריב געווען.

די גאנצע אינטעלעקטועל-מאראלישע פוסטקייט פון די עטיקעטן-מאכערס, און פון די וואס רעכענען זיך מיט זיי, קומט צום אויסדרוק אין דעם עטיקעט פון אן אומגעבילדעטן, פראסטן מענטש, וואס טייל אויבערפלעכלעכע אינטעליגענטן האבן צו אים „צוגעטשעפעט“.

ס'איז באמת קאמיש: קליינע מענטשעלעך, וואס האבן זיך ארויפגעדראפעט אויף א הויכן פלאץ, באצייכענען דעם ריז ווי א קארליק. ער האט, פלומרשט, געהאט באגרענעצטע האַרזאָנטן, וכדומה. אמת, ער איז אפשר נישט געווען אזא פלינקער פיעכאטניק ווי זיי, אבער ער האט געקענט פליען ווי אן אדלער. ער האט נישט אפערירט, ווי טייל אנדערע שרייבערס, מיט אזעלכע אויסדרוקן, ווי „אידעאל“, „עסטעטיק“, און ווייניק מיט „מאראל“; אבער זיין לעבן און זיינע שריפטן זענען דורכגעזאפט און קאלירט מיט די פייע גייסטיקע שטאפן.

ווייסענבערג איז געווען א זוכער, מאַנער און וועגווייזער, וואס האט נישט געפירט קיין „טיש“ און „שטאט“. ער האט נישט געוואלט מאכן קיין פערזענלעכע קאריערע און פראווען וועלטלעכע „רביסטווע“. ער האט נישט געהאלטן, אז די אויפגאבע פון שרייבער איז צו ציילן מעדאלן און פרעמיעס ווי א קרעמער זיינע גראַשנס. ער האט, ווי א נביא, געשליידערט זיינע וואַרטבליצן אויף די פהנים פון פאַרשידענע ליטעראַרישע עבודה-זרהס, אויף די נביאי-הבעל פון דער ביליקער רעקלאַמע, פּאָליטישער קאַקעטעריע און פאַרקויפּטקייט צום געשמאַק פון דער

גאס. בנוגע דעם גייסטיקן אריסטאקראט און כאראקטער-נאבלמאן, און די וואס האבן אים פארשריגן, איבערדרעשנדיק אלטע שטרוי-ארגומענטן, קאן מען אנווענדן די שיינע אלעגאריע פון מדרש: „ניצוץ אחד יצא ממפוח שלך ויכלה אותו.“ איין פונק פון וויסענבערגס מאכטיקן טאלאנט — און דאס גאנצע ביסל אינטעלעק-טועלע פלאקס פון די קרעמערלעך ווערט פארברענט.

דער פיל פון אמת איז אפט א הארבער און ביטערער, און ער ווערט געוויינטלעך געגעבן אין א זיסער שאל. וויסענבערג האט אויסגעטיילט זיינע הארב-ביטערע אמת-פילן אן שאל, אן „פארויסונגען“ — און ס'איז געווען זייער שווער און פיינלעך זיי אראפצושלינגען.

פארשטייט זיך, אז די אטאקירטע און ארונטערגעריסענע האבן נישט געקאנט אים באצאלן מיט קאמפלימענטן; מענטשלעכע, פארשטענדלעכע פניות. מען מוז אבער צוגעבן, אז עס זענען אויך געווען אזעלכע, פון אים קריטיקירטע, וואס האבן ארויסגעוויזן גרויסקייט פון כאראקטער און ערלעכקייט (בראדערזאן, י. מ. ניימאז) און האבן שפעטער געשריבן וועגן אים מיט דער העכסטער לויב.

אין זיין ענטפער אויף אן אנקעטע פון די ווארשעווער ליטערארישע בלעטער אין די 30ער יארן לערך, צווישן יידישע שרייבערס, ווער ס'זענען די גרעסטע (אדער זייערע באליבסטע) יידישע פראזאיקערס און פאעטן, האט בראדערזאן ארויסגעהויבן י. מ. וויסענבערגן פון די פראזע-שרייבערס און משה-לייב האלפערן פון די דיכטערס.

אין וויסענבערגס פאלעמיק, וואס ער האט געפירט יארן לאנג — הויפטזאך-לעך אין די צוואנציקער און אנהייב דרייסיקער יארן — איז געקומען צום אויס-דרוק זיין אייביקער געראנגל קעגן דעם ליטערארישן מארק און ליטעראריש-קולטור-רעלע מארק-הענדלערס. דער „מארק“ האט גערוישט מיט „קולטור“, „אידעען“ און „קונסט“. אבער פון רעדן וועגן בראנפן ווערט מען נאך נישט שיכור; און רעדן וועגן קולטור און קונסט איז נאך נישט קיין קולטור און קונסט. ער האט אבער אויך קריטיקירט שאפערישע שרייבערס, און אפילו דעם סאמערזאדנע שלום אש, פאר זיין פאליטיק פון רעקלאמע און געיעג נאך פאפולערקייט.

„אש, וואס טוסטו?“ איז געווען וויסענבערגס כאראקטעריסטישער ארויסרוף און פארווורף צו דעם בארימטן פראזאיקער, וועמעס גרויסער חסרון איז געווען דאס „קוקן צום עולם אין זאל“, דאס רעכענען זיך מיט דעם אפרוף פון דער „גאלעריע“ און פון „דרויסן“. ער האט געשטראפט אשן פאר זיין פלירט מיטן „פאליק“, פאר זיין אנשטעל, וואס איז אים, וויסענבערגן, געווען ארגאניש פרעמד. ער האט געהאלטן, אז כבוד-פאליטיק, ביליקע „פובליסטי“ און רעקלאמע-געיעג זענען שטאפן וואס פארושאווערן אפילו אזא איידל מעטאל, ווי ליטעראטור.

וויסענבערגס פאלעמיק איז געווען א מלחמה מיט די ארגאניזירטע קולטור-קרעמלעך, וואס פלעגן צוטיילן קאלאריעס-ארעמע קולטור-פארציעס. ער האט געקעמפט קעגן א דערשיינונג, וואס איז באזונדערס אנווענדליך אין יידישן לעבן — די גרופעס און יחידים, וואס האבן די קולטור און ליטעראטור אין „ארענדע“. און אט קעגן די מאדערנע „בעלי-טאקסע“, די קולטור- און ליטעראטור-

אַרענדאַרן, וואָס „פּאַנעוועז“ אין אונדזער סביבה, האָט ווייסענבערג, דער פּלינקער גיבור ואיש-מלחמה, געקעמפט מיט זיין פּאַלעמישן פּיילנבויגן. אין זיין רובריק „ביכער און מענטשן“, אין אינדער האַפּענונג, האָט ער געשריבן, אַז „אין אַ ליטעראַטור... זענען דאָ מעקלערס ווי ביי אַלע אַנדערע בראַנזשעס. און פונקט ווי ביי אַלע אַנדערע סחורות איז דער אַפּזעצער [צושטעלער] אַפהענגיק און דער רעקלאַמע, וועלכע ליגט אויסשליסלעך ביי די מעקלערס אין די הענט...“ אַזוי דאָ אויך — אין דער ליטעראַטור.“ ער באַטאַנט אַבער, אַז „שאַני הכאַ“ אַזאַ צושטאַנד טאָר נישט הערשן אין די ליטעראַרישע געמאַרקן:

ווי איז אַבער מיט די געשמאַק-זאַכן פון דער נשמה? דאָס איז אויך געוואָרן אַ בראַנזשע און דאָ זענען אויך פאַראַן מעקלערס אַזוי גוט ווי אין אַלע אַנדערע בראַנזשעס? פאַרשטייט זיך, אַז דער טרעגער פון גייסטיקער שפּייז דאַרף זיין דער ערשטער וואָס זאָל רעאַגירן קעגן אַזאַ צושטאַנד, ווייל אויב נישט, שטייט ער אַליין און קוקט ווי מען פאַרברוטאַליזירט, פאַרגוואַלדיקט זיין מיסיע, פון וועלכער נישט נאָר עס בלייבט נישט קיין זכר, נאָר ער איז נאָך די סיבה און דער גורם צו פאַרזייען דאָס, וואָס זיין באַרוף איז צו זיין קעגן.

אויף ווייסענבערג, ווי אויף יעדן גרויסן קינסטלער, קאָן מען זאָגן, אַז גאַרנישט מענטשלעכס איז אים פּרעמד, באַזונדערס אין די פּערזענלעכע אַטאַקעס אין זיינע פּאַלעמישע שריפטן, וואָס זענען טייל מאַל פּיילנלעך צוליב אַ ווילגאַרן אויסדרוק, אַדער עובר זיין אויף פּובליציסטישע קאַנווענציעס. אין אַלגעמיין אַבער זענען די אַרטיקלען און עסייען געקומען פון אַ דערהויבענעם גייסטיקן קלימאַט. זיי זענען געווען דורכגעדרונגען מיט דער סטיכיע פון אַן-פּשרותדיקער גערעכטיקייט, פון עכטיקייט און שיינקייט. די אַרטיקלען זענען באַזונדערס געווען באַטעמט צוליב זייער צוגעוויינצטיקייט מיט פּאַלקלאַר-מעשהלעך, אַנעקדאָטן און משלים. דאָס זענען אַפט געווען פּיערדיק-נביאישע שטראַפּרייד אויך אויפן סאַציאַלן און נאַציאָנאַלן געביט, ווי זיין עסיי „די זאַרג פאַרן פּאַלק“. ליטעראַרישע פּערל און אַבנים-טובות זענען אויך ווייסענבערגס עסייען און ליטעראַטור-קרעדאָס, ווי „וואָס איז אַזוינס טאַלאַנט?“ „קונסט און סוביעקטיוויטעט“, אַ שמועס מיט די ליטעראַ-טור פּיאַנערן וועגן זייער אויפגאַבע“ און אַנדערע.

אין „אַ שמועס מיט די ליטעראַטור פּיאַנערן וועגן זייער אויפגאַבע“ זאָגט ווייסענבערג אַרויס דעם איבערראַשנדיקן געדאַנק (מיט 50 יאָר צוריק), אַז „אַפילו מען זאָל איין אַטאַם אויפברעכן וועט די גאַנצע וועלט אויפגעבראַכן ווערן...“, און אַזאַ הויכן אמת: „די קונסט איז פּראַלעטאַריש, ווען זי איז עס נישט...“ אין דעם זעלבן עסיי ווייזט ער אַן אויף דעם, ווי פּרעמד עס איז דעם עצם פון דער קונסט די אַריינגעפירטע טענדענציעזיקייט און אַז שיינע אידעאַלן זענען אַרגאַניש פאַראַן אין איר. ער זאָגט דאָרט, אַז די פאַרשידענע טענדענצן נעמען אַראַפּ די קרוין פון מענטשלעכער גרויסקייט, געטלעכקייט, און אַז „דאָס קענען אין תּוך נאָר די, וואָס האָבן נישט פאַרויכט דעם אַטעמהויך פון יענעם הויכן אוניווערסום, פון וועלכן די קונסט קומט, און זיי זענען דעריבער נאָר 'שמשים' פון אַ בלינדער צייט...“ איצט, אין דער נאָך-אוישוויץ-עפּאַכע, נאָך די שמוציקע „רייניקונגען“ פון דעם

„גולאג-ארכיטעקט“, סטאלין — טראגן „קונסט“ און „קינסטלער“ נישט זעלטן דעם קינציגן פון „נייטראליטעט“ און אפילו פון דירעקטער אדער אומדירעקטער מיטהילף צו די גרויליקסטע פארברעכנס. סיוועט דעריבער זיין אויפן ארט צו באטאנען, אז וויסענבערגס קאמף פאר דער אויטאנאמיע פון קונסט און קינסטלער האט נישט געמיינט, אז זיי זאלן זיך איזאלירן אין א „העלפאנדביין-טורעם“. דאס הייסט נישט, אז ליטעראטור און קונסט קאנען ווערן אן עיר-מיקלט פאר „נייטראלע“ און שותפים צו די ערגסטע פארברעכנס אין נאמען פון פארשידענע „איזמען“-געצן, אדער אז אן „אידעאלאגישער“ אויסווארף קאן זיך מאראליש ראטעווען על קרנות המזבח פון דער ליטעראטור. וויסענבערג האט געהאלטן, אז די ליטעראטור דארף זיין אומאפהענגיק פון פארטיי-דיקטאטן, און אוודאי פון דיקטאטורן און דיקטאטארן. דאס מיינט אבער נישט, אז ער האט זי באטראכט ווי א „הייליקע קו“, אז דער שרייבער און קינסטלער איז איבער יעדער סאציאלער פאראנטווארטלעכקייט און פלל-אינטערעס. פאקטיש האט ער פאלעמיזירט מיט די, וואס האבן געוואלט איינשפאנען דעם פאעטישן „פעגאז“ אין דעם פאלטיש-פארטייִשן רייטוואגן און טרייבן אים מיט דער בייטש פון מארקלאזונגען. סווערענע קונסט הייסט נישט — באפרינג פון יעדן מאראלישן עול; פארקערט, גראד דער פאראט פון שרייבערס און קינסטלערס און זייער אויפטראטן אין דער ראל פון כהנים פון פארשידענע פאליטישע „מולכס“ איז געווען א רעזולטאט פון א פאראט פון זייער הויכן בארוף, פון אויפגעבן די גייסטיקע סווערעניטעט פון ליטעראטור און קונסט מחמת קליינלעכע, ענגהארציקע מאטיוון, אדער מורא. אין זיינע ליטערארישע „אני-מאמינס“ האט וויסענבערג קלאר ארויס-געברענגט דעם געדאנק, אז די קונסט, וואס דארף זיין פריי פון יעדן אויסערלעכן צוואנג און דרוק, האט אן אינערלעכע דיסציפלין; אז דאס שיינע האט א שייכות צום גוטן און איידעלן.

אין זיינע עסייען און פאלעמישע ארטיקלען האט וויסענבערג אטאקירט די יעניקע, וואס האבן פארבליקט דאס שעפערישע ווארט און פארטומלט די ליטערארישע געמארקן מיטן „לעצטן געשריי“ פון דער מאדע; די וואס האבן פאר-וואסערט די ליטעראטור מיט פארטיקע „רעצעפטן“. וואס שייך דער דעפיניציע פון ליטעראטור און קונסט, האט ער בכלל אפגעווארפן די פרווון פון אומשעפערישע מוחות צו אנאליזירן שעפערישקייט מיט דער הילף פון אבסטראקציעס, ווי די כעלעמער, וואס האבן געפרווט אריינצוכאפן די לבנה אין א פאס. געטע, ווי ס'האט געשריבן עקערמאן, דער פארצייכענער פון זיינע „טיש-שמועסן“, האט געלאכט פון די עסטעטן, וואס ברעכן זיך די קעפ, פדי מיט דער הילף פון אבסטראקטע ווערטער צו רעדוצירן צו א קאנצעפציע די אומאויסדריקלעכע זאך, וואס מיר באצייכענען ווי שיינקייט. געטע האט געהאלטן, אז די שיינקייט, וואס איז אן „אורשפרינגלעכער פענאמען“, דערשיינט קיין מאל נישט אליין, נאר איז אן אפשפיגלונג וואס איז צו זען אין טויזנט פארשידענע אויסדרוקן פון שעפערישן גייסט, און איז אזוי פאר-שידנארטיק ווי די נאטור גופא. וויסענבערג, ווי געטע און אנדערע גרויסע „אינעווייניקסטע“ אין דער קונסט-מיסטעריע, האט ארויסגעהויבן דעם

אינטוֹטיוון און ספּאַנטאַנעם כאַראַקטער פון דער קונסט. ער האָט באַזונדערס קריטיקירט די ליטעראַטור ווי אַ „פּאָך“ און די שרייבערס ווי „פּאַכלייט“, ווען דאָס שרייבן פליסט נישט פון אַן אינערלעכן „מוז“, געטריבן ווי אַ באַרגשטראָם פון אַ הויכן ניוואַ און לויטערן אימפעט. דעם בעסטן באַווייז, אַז ער, און אַנדערע וואַרענערס זענען געווען גערעכט, האָבן מיר אין דער אומגעזונטער „צעוואַקסנקייט“ פון דעם געשריבענעם וואַרט אין אונדזערע טעג: אַ ליטעראַטור, וואָס איז אונטערגעוואָרפן דער דיקטאַטור פון דעם מאַרק-געשמאַק און מאַרק-אינטערעסן.

ווייסענבערגס קינסטלערישע אינטוֹזיציע איז געווען אַ מין „גייגער-צייילער“ ביים אויסגעפינען ווערטפולן טאַלאַנט-מעטאַל אונטער אומקולטיווירטע זאַמדשיכטן. ער האָט אַרויסגעפירט אַ גרעסערע צאַל זייער טאַלאַנטירטע שרייבערס (מערסטנס יונג-פאַרשטאַרבענע אַדער אומגעקומענע אין דעם לעצטן חורבן): אַזאַ פּאַעט ווי יחיאל לערער וואָס האָט זיך קונה-שם געווען מיט זיין עפישער פּאַעמע מיין היים, חיים פלאַקס, און יבדל לחיים, יוסף פּאַפּיערניקאָו און אַנדערע: נאַוועליסטן, ווי עוזר וואַרשאַווסקי, ש. האַראַנטשיק, יחזקאל קייטלמאַן, ש. בריינסקי, ח. שפּערקאַ און אַנדערע. אין אינזער האַפּענונג איז די פּראָזע — דערציילונגען און עסייען — געווען אויף אַ גאַר באַדייטנדיקן ניוואַ, פריש און אַריגינעל. די פּאַעזיע איז שוין נישט געווען אויף אַזאַ הויכן ניוואַ. עס זענען טאַקע אין דעם זשורנאַל געדרוקט געוואָרן לידער פריש-גרינע, אין דעם זין פון פּאַנטאַזיע און אינספּיראַציע. אין אַ סך פּאַלן איז אָבער די גרינקייט געווען פון אומצייטיקע עפל. אפשר האָט ווייסענבערג זיך טועה געווען דערפאַר, ווייל ער האָט שטענדיק געזוכט און אַרויסגעהויבן נאַטירלעכקייט און עכטיקייט אויפן חשבון פון געקניצלטיקייט, „געמאַכטקייט“. דאָס גאַלד פון דער שעפּערישקייט קומט אָבער נישט „ריין“; עס מוז האָבן דעם צומיש פון אַ ווייניקער ווערטפולן מעטאַל — אַרבעט, „פּאַכמענישקייט“. ווי עס זאָל נישט זיין, דאַרף מען נעמען אין באַטראַכט, אַז די מערסטע אָנהייבער-מחברים פון די שוואַכע לידער אין אינזער האַפּענונג זענען אומגעקומען און עס איז מיגלעך, אַז ווייסענבערג, מיט זיין אינטוֹטיוון חוש פאַר שעפּערישקייט, האָט דאָך זיך נישט טועה געווען, און אַז די גרינע אַנפאַנגערס וואַלטן זיך אפשר אַנטוויקלט און ס'וואַלט געווען — פאַרקערט ווי אין שמשונס רעטעניש — „ממתוק יצא עז“: פון דעם זיסלעך-סענטימענטאַלן וואַלטן געקומען שטאַרקע שאַפּונגען.

* * *

צווישן די טענות קעגן ווייסענבערגן איז אַרויסגערוקט געוואָרן זיין ספּעציפישע „וויכע“ פּויליש-יידישע אַרטאַגראַפיע, וואָס איז נישט אַנגענומען געוואָרן און בלייבט אַ קוריאַז, באַזונדערס נאָך דעם חורבן פון דעם מזרח-איראָפּעישן יידנטום. אַ פּאַקט איז אָבער, אַז אין אַ העכערן זין איז זיין „אַרטאַגראַפיע“ יא אַנגענומען געוואָרן — אין דעם זין פון רעכט שרייבן. די ווייסענבערגישע „אַרטאַגראַפיע“ איז דעם אַריגינעל-ווערטלעכן זין פון „ריכטיק

שרייבן, איז געווען אַ סטימול און אַ וועגווייזער פאַר די יונגע טאַלאַנטן. זיין געראַנגל און לעבנסלאַנגער קאַמף, וואָס זענען טייל מאַל געווען יוצא-דופּנדיק, נישט לויטן פאַרמעלן נימוס, זענען געווען דער שאור שבעיסה, די „הייוון“, וואָס האָט אויפגעוויירן דאָס שעפּערישע „טייג“.

אויב ביי אַ טייל גרויסע קינסטלערס איז זייער לעבן אַ פּירוש אויף זייער ווערק, און זייער ווערק אויף זייער לעבן — אין אַ פאַרקערטער פּראָפּאָרציע ווי ביי אַ האַמסון אָדער ווערלען, אָדער דער „פּירוש“ איז מטושטש, ווי ביי אַ טאַלסטאַי, דאַסטאַיעווסקי אָדער גאַגאַל, — איז ווייסענבערגס ווערק אַן אַפֿ-שפּיגלונג פּון זיין גוואַלדיקער פּערזענלעכקייט, און זיין פּערזענלעך לעבן, — זיין גרויסע העלדישקייט, ערלעכקייט און זעלבסט-קרבן — וואַרפט אַ פּיל-קאַלירנ-דיקע שיינ אויף זיין שעפּערישקייט. אָט די שעפּערישקייט דאַרף נאָך אַ סך געפּאַרשט ווערן און — ווי זיין מאַנומענטאַלע פּערזענלעכקייט — אַרויפֿ-געשטעלט ווערן אויפן פּיעדעסטאַל פּון אונדזער ליטעראַטור-געשיכטע.

ווייסענבערגס שטערן, וואָס איז מחמת פאַרשידענע טעמים געווען אין עקליפּס, וועט נאָך — אין דעם זענען מיר זיכער — אויפשיינען אין זיין פּולן גלאַנץ אויף אונדזער ליטעראַרישן האַריזאָנט.

יצחק גאַלדקאַרן

אַרײַנפיר

דער מאַנסקריפט פון דער דאָזיקע ביאָגראַפיע איז צוגעגרייט געוואָרן צום 100סטן געבוירן־טאָג און 40סטן יאַרצײט פון יצחק־מאיר ווייסענבערג. די אַפֿיציעלע מקורות גיבן אָן, אַז ווייסענבערג איז געבוירן געוואָרן אין 1881, אָבער ווי ער אַליין האָט מיר איבערגעגעבן קורץ פאַר זײַן טויט, איז ער געבוירן געוואָרן אין 1878.

זכרונות האָבן מיר, מײַן שוועסטער גנענדל און איד, בדעה געהאַט צו שרייבן מיט בשותפותדיקע כוחות. גנענדל האָט געדענקט אַ סך פּרטים וועגן אונדזער פּאַטער, אָבער זי איז יונגערהײט אַוועק פון דער וועלט, און איין טראַגעדיע האָט אין איר משפּחה נאַכגעיאַגט די צווייטע, אַזוי אַז לײדער האָבן מיר דאָס נישט געטאָן אין צײַט. איצט, ווען גנענדל איז שוין נישטאַ, פּאַלט די אחריות פון דער ווייט נישט געוויינטלעכער טעמע — וואָס באַשטייט פון י. מ. ווייסענבערגס ביאָ־ביב־ליאָגראַפיע און אויך זכרונות — אויף מיר אַליין. איד טרײַסט זיך אָבער מיטן ייִדישן אַפּאַריזם: „לא עליך המלאכה לגמור“.

די געדאַנקען און מײַנונגען, וואָס ווייסענבערג האָט אַרויסגעבראַכט אין זײַנע מאַמרים און פּאַלעמישע שריפטן, האָט מען אים אַפט געקענט הערן קאַמענטירן אין פאַרשידענע וואַריאַציעס אין שטוב, וואָס כּוואַלט זיי גערן געוואַלט איבערגעבן אַזוי, ווי כּהאַב זיי אים געהערט אַרויסזאָגן. לײדער מוז איד זיי אַפט צײַטרין פון זײַנע שריפטלעכע אַרבעטן, ווייל די ביאָגראַפיע שרייב איד ערשט קרוב צו פּערציק יאָר נאָך זײַן פטירה. אַ סך פון זײַנע רײד און האַנדלונגען זענען, צום באַדויערן, פאַרווישט געוואָרן אינעם זכרון אין משך פון אַזוי פיל יאָרן, מלחמה־שרעק און וואַגענישן.

איד גיב אין דער ביאָגראַפיע לענגערע אויסצוגן פון פאַרשידענע עסייען און פּאַלעמישע שריפטן, אַפט נישט גראַד לויט אַ סדר, ווייל כּוואַלט געדאַרפט געבן אין אַזא פּאַל דעם גאַנצן חיבור. אויסן ביז איד צו געבן בלויז דעם תמצית, מיטן צוועק, די פּערזענלעכקייט ווייסענבערג זאַל זיך אַרויסזען כּאַטש אין אַלגעמײַנע שטריכן. די צײַטאַטן, אויך די בריוו (חוץ די פּאַטאַסטאַטן פון זײַנע בריוו) זענען צוליב טעכנישע שוועריקייטן, נישט געגעבן אין זײַן אײַגענער אַרטאַגראַפיע.

אין זײַן פּאַלעמיק רופט ווייסענבערג אָן נעמען פון מענטשן וואָס ער טרעט קעגן זיי אַרויס אָפן און שאַרף. איד גיב (מיט קלײַנע אויסנעמען) בלויז די איניציאַלן פון די אַנגעגריפּענע פיגורן, ווייל כּיבין נישט אויסן פּורש־בשמים צו זײַן. נישט דאָס איז מײַן כּוונה, ווייל נישט יענע מענטשן זענען דאָ וויכטיק, נאָר ווייסענבערגס רעאַקציע אויף זײַערע האַנדלונגען. עס גײט מיר בלויז אין געבן ווייסענבערגן אַ גאַנצן (לויט מײַנע מיגלעכקײַטן) אין זײַנע אויפּפאַסונגען; אין זײַן זען די מענטשן און אין זײַן אַרויסטרעטן פאַר, אַדער קעגן זיי.

אַנדערע וועלן אפּשר זאָגן, אַז ביי היינט צו טאָג זענען שוין יענע פאַרגאַנגענע

פאַרדראַסן און אומרעכטן נישט וויכטיק; דער מבול האָט אַלץ פאַרשווענקט, אָפּגעמעקט און — געהייליקט. עס איז אַבער יאָ וויכטיק, אויב מע וויל האָבן אַן אויפריכטיק בילד פון ווייסענבערג ווי אַ קינסטלער, ווי אַ מענטש, און פון זיינע אידעאלן, וואָס זענען אָפט געווען אין סתירה מיט די דערשיינונגען אַרום אים: ער האָט געוואָלט מיטנעמען די מענטשן צום „שפיץ-באַרג“, בשעת זיי האָבן „געצויגן אינעם טאָל אַריין“. ווען איך טו דאָס נישט, וואָלט זיך נישט באַקומען ווייסענבערג דער אינדיוויד, די פּערזענלעכקייט, נײַערט נאָך איין שרייבער צווישן אַזוי פיל אַנדערע. נאָך איז דאָ ביי אונדז אַ טענדענץ פאַרצושטעלן אַ שרייבער-פּערזענלעכקייט אַזוי גלאַטיק און אַנגענעם אַנצונעמען, ווי נאָר מיגלעך: אים פאַר-צושטעלן אַזוי, אַז ער זאָל זיין „אי צו גאָט און אי צו לייט“; פאַרטושן די כאַראַקטעריסטישע שטריכן, אומאַנגענעמע סיטואַציעס, שאַרפע, אויסדריקלעכע רייד און נאָך צוגעבן אַ ביסעלע שמוץ-זיט, ס'זאָל זיך גלאַטיק אַראַפּגליטשן...

ווען איך וואָלט אַזוי קאַנווענציאָנעל באַהאַנדלט און פאַרגעשטעלט ווייסענבערג — וואָלט איך נישט ווייסענבערג און אויך נישט דעם ליינער, און אַוודאי נישט דעם צוקונפטיקן פאַרשער פון יידישער ליטעראַטור-געשיכטע פון יענער תקופה, געטאָן אַ טובה; וואָלט דאָס געווען נאָך איין סטאַנדאַרט-פיגור צווישן אַזוי פיל אַנדערע. און ער איז דאָך געווען אַזוי אַנדערש. און אויסן בין איך דאָך צו געבן ווייסענבערג אַזאָ, ווי איך האָב אים געזען אין זיין טאַג-טעגלעכן לעבן; ווי אַ קינסטלער און זוכער פון אמת און יושר, וואָס לויט אים מוז דער קינסטלער גיין האַנט אין האַנט מיט דער קונסט. ווען איך וואָלט באַהאַלטן, פאַרווישט זיין דרך איז דער יידישער ליטעראַטור און איז געזעלשאַפטלעכן לעבן, זיין שטעלונג צו געוויסע דערשיינונגען — וואָלט איך אים געמוזט „דעווייסענ-בערגזיין“, און דאָס האָט דאָך קיינער נישט קיין רעכט צו טאָן.

וואָס שייך די ווערק ווייסענבערגס — רעכן איך אויס בלויז אַ טייל פון זיי און שטעל זיך אָפּ אויף נאָך ווייניקער, ווייל ס'איז אוממיגלעך אין די ראַמען פון אַזאַ אַרבעט אַנצוווייזן אויף אַלע זיינע שאַפונגען, וואָס פאַרלאַנגען אַ באַזונדערע באַהאַנדלונג. און נאָך וויכטיקער וואָלט געווען די ווערק צונויפצוזאַמלען פון זייער פאַרוואַרפּנקייט און אַרויסגעבן אַ פולן קאַמפלעט פון ווייסענבערגס שאַפונגען, איידער די בלעטער, וואָס קרישלען זיך שוין, ווערן אין גאַנצן נעלם.

ליידער האָט אויך אונדזער צייט פון וואָגל און אומקום אַ סך צוגעהאַלפן צו דעם אַ מצב. אַרום 18 בענד פון ווייסענבערגס נישט-פאַרעפּנטלעכטע ווערק זענען אָפּגעמעקט געוואָרן אין העלישן פּײַער, געצונדן דורך די באַרבאַרן פון דער צווייטער וועלט-מלחמה. ווען אָט דאָס גרויסע אומגליק מיט זיינע כתבים איז געשען, האָט מיך גענענדל געפרוּווט טרייסטן דערמיט וואָס מיטן טויט פונעם טאַטן האָבן מיר מער אַנגעוויירן.

די פּעריאָדישע ליטעראַרישע אויסגאַבעס, יודישע זאַמעלביכער, דער שטראַם, אינזער האַפּענונג און דער קריטיקער, וואָס ווייסענבערג האָט אַרויסגעגעבן אין משך פון צוויי יאַרצענדלינגער, זענען כמעט נישט בנמצא. דאָס איז אַ צווייטע סיבה, פאַר וואָס איך גיב לענגערע צייטאַטן. אויף וויפל מיר איז באַקאַנט, זענען דאָ

איינצולע (אפט נישט קיין פולע) קאמפלעטן, וואס זענען איינגעזאמלט און אפֿ-
געהיטן געוואָרן — אין די הויפט-לערן-אַנשטאַלטן און ביבליאָטעקן.

אין דער ביבליאָטעק ביים יידישן היסטאָרישן אינסטיטוט אין וואַרשע האָט זיך
געפונען כמעט אַ גאַנצער קאמפלעט אינזער האַפּענונג, וואָס די וואַרשעווער געטאַ-
מאַטירערס האָבן אין טויטשרעק אויסבאַהאַלטן אין אַ בונקער במשך פון גאַנצע
זעקס יאָר. אזוי זענען אויך אָפּגעהיטן געוואָרן אַ צאַל ביכער ווייסענבערגס. די
יעניקע אָפּהיטערס פון יידישע הייליקייטן זענען אַליין אומגעקומען פון די
פאַרטיליקערס פון אַלץ וואָס איז יידיש, אָבער דעם אינזער האַפּענונג האָבן זיי
אָפּגעהיטן פון אומקום.

אַט די פּעריאָדישע אויסגאַבע און נאָך טייל ווייסענבערגס ביכער זענען
שפּעטער איבערגעגעבן געוואָרן דעם יידישן היסטאָרישן אינסטיטוט אין וואַרשע,
ווען די היטערס אַליין זענען שוין נישט געווען.

און אַן אַנדער ביישפּיל פון מסירת-נפש: ווען די יידישע שרייבער-פּליטים האָבן
זיך עוואַקוירט אין די עשאַלאַנען טיפּער אין רוסלאַנד, בשעת דער היטלעריסטי-
שער שונא האָט נאַכגעיאָגט מיט פּייער — האָט זיך אויך משה בראַדערזאָן
עוואַקוירט אין אַזאַ סאַוועטישן עשאַלאַן. אינעם זעלבן עשאַלאַן-וואַגאָן האָט זיך
געפונען גענדל. זי האָט מיר שפּעטער איבערגעגעבן, אַז זייער עשאַלאַן איז אויפן
וועג שטאַרק באַמבאַרדירט געוואָרן. בשעת די באַמבעס זענען געפאַלן פון דער
הייד, האָט משה בראַדערזאָן זיך געלייגט איבער זיין ניי-געבוירן אייניקל, כדי מיט
זיין קערפּער צו באַשיצן דאָס עופּעלע, אויב אַ באַמבע וועט טרעפּן זיין עשאַלאַן.
דערביי האָט ער אין אַזאַ מאַמענט אין זינען געהאַט גענדלען אַנצוואַגן, אַז ווען זי
וועט איבערלעבן די מלחמה, זאָל זי למען-השם לאָזן איבערזעצן אויף ענגליש
ווייסענבערגס „אַ מעשה מיט אַ ציג“; „דער ענגלישער בעסערער ליינער וועט
וויסן ווי אָפּצושאַצן דאָס דאָזיקע פּערלדיקע ווערק“, האָט בראַדערזאָן געזאָגט.

אין נאַרמאַלע צייטן בלייבן אַ סך פּרטים, דערמאַנונגען, אַנדענקען, וואָס ווייזן
דעם קינסטלערס מיליע, זיינע מיטצייטלערס און זיין סביבה וווּ ער האָט געווירקט.
אין ווייסענבערגס פּאַל (און נישט נאָר אין זיינעם) איז אַלץ אומגעקומען און
אָפּגעמעקט געוואָרן פון דער ערד. זיין דור איז מער נישטאַ, די עדות פון זיינע
שיחת-חולין — אומגעבראַכט; די מענטשן, וואָס ער האָט מיט זיי געהאַט אַ מגע-
משאַ — פאַרטיליקט; זיינע כתבים — פאַרניכט; זיינע ביכער האָט דער שונא-
ישראל און שונא פון דער מענטשהייט פאַרברענט אויפן שייטער-הויפּן; פון די אַן אַ
שיעור בריוו וואָס ער האָט געשריבן אין משך פון אַ לעבן לאַנג, זענען בלויז אַ טייל
געבליבן. און אַפילו די גרופּן-פאַטאַגראַפיעס און אַ סך פאַטאַגראַפיעס פון אים אַליין
און זיין משפּחה זענען אויך פאַרלוירן געוואָרן אויף די וואַלוועגן. זיין יינגערער
ברודער יעקב ווייסענבערג אין ראַטן-פאַרבאַנד, האָט אַנגעשריבן זכרונות פון
ווייסענבערגס קינדער-יאָרן. ווער קען וויסן, צי זיי זענען נאָך דאָ?

אַן אַנדער שוועריקייט איז דאָס זאַמלען מאַטעריאַל פאַר דער פאַרשאַרבעט,
וואָס אַזאַ ביאָ-ביבליאָגראַפיע פאַרלאַנגט. דאָס איז שוין אַ ריין טעכנישע
שוועריקייט, אָבער איך האָב זי געמוזט טאָן אויף די צווישנוועגן, „זיצנדיק אויפן

טשעמאָדאָן, וואָס דאָס האָט פאַרלאַנגט אַ קאַלאַסאַלע אַנשטרענגונג. די ביבליאָגראַפישע ידיעות וועלן אפשר צוליב דעם אין געציילטע שטעלן זיין נישט קאַמפּלעט.

אחוץ דעם — און הויפטזאַכלעך — איז די טעמע, ווי אויבן געזאָגט, אַ נישט-געוויינטלעכע, ווייל די פּערזענלעכקייט ווייסענבערג איז ווייט פון געוויינט-לעכקייט. אויך איז זי אַרומגעשפינט געוואָרן דורך די „טאַלאַנטן“ — וואָס ער האָט אַנגעריירט — מיט אויסטראַכטענישן, מיט טענדענציעזע „באַלייכטונגען“, וואָס זייער קערן איז נאָך פאַרזייע געוואָרן בשעתו, ווי אַן אַנטידאָט, ווי אַ מיין אַפּווער קעגן ווייסענבערגס אַפן אַרויסגעזאָגטע מיינונגען וועגן אַט יענע צווייפּלהאַפטע טאַלאַנטן. ביז היינט צו טאָג דערוועגן זיך נאָך טייל „שאַצערס“ אונטערצוציען סך-הכלען פון ווייסענבערגס שאַפן אויפן סמך פון יענעם פאַרזייעט „אַביעקטיוון“ קערן. די אַפּשאַצונג פון ווייסענבערגס ווערק האָט בכלל אַפּט געליטן, ווייל זי איז געמאַכט געוואָרן בלויז אויפן סמך פון אַ טיילווייזער קענטשאַפט פון זיינע ווערק — און בעיקר מיינסטנס פון די ווערק פון זיין ערשטן פּעריאָד שאַפן.

צוליב די אַלע טעמים איז שווער זיך צוצורירן צו אַזאַ טעמע בכלל, און בפרט איז נישט פשוט צו געבן ווייסענבערגן אַזאַ, ווי ער איז געווען אין זיין גאַנצן פאַרנעם; אין זיין איין-און-איינציקער און איבער אַלץ שטייענדיקער שטרעבונג — צו דינען דער קונסט; זיין שטאַרקן ווילן און דראַנג צו לאָזן די מענטשן געניסן פון אַט דער שיינקייט, וואָס ער האָט פון איר געקענט געניסן אין אַ פולער מאָס. אין בעסטן פאַל וועט עס נאָר זיין אַ מיניאַטור פונעם פּענאַמען ווייסענבערג. אויב עס גייט אין שרייבן די ביאָגראַפיע פון ווייסענבערגן, וואָס ער איז געווען ווייט פון דורכשניט הן אין זיינע האַנדלונגען ווי אַ מענטש הן ווי אַ קינסטלער, און אויך דערפאַר, ווייל מע מוז אים קענען אויסשיילן פון די אַלע שקרדיקע אַנוואַקסן, וואָס מע וועבט און פאַרוועבט מיט זיי זיין פּערזאָן שוין יאַרצענדלינגער — איז דאָס ביז גאַר אַ קאַמפּליצירטע אויפגאַבע.

איך בעט דעריבער די השגחה, זי זאל מיך אויסהיטן פון שטרויכלונגען; כּיזאַל נישט אַנווערן די מאָס, נישט נכּשול ווערן ביי דער דאָזיקער אַרבעט. כּיזאַב געקענט אַ דאַקטאָר-כּירורג אין ראַטן-פאַרבאַנד, וואָס איז נישט געווען קיין פרומער. (די סאַוועטישע דאַקטוירים זענען שוין פון לאַנג, ווי באַוואוסט, נישט פּרום.) און דאָך האָט דער דאָזיקער דאַקטאָר פאַר יעדער אַפּעראַציע — בשעת ער האָט שוין געהאַט דעם קראַנקן אויפן אַפּעראַציע-טיש — פּרום פאַרמאַכט די אויגן, רויק שטיין געבליבן אַ רגע און, קאַנצענטרירט אויף איין הייליקער מחשבה, האָט ער געשעפּטשעט: — „גאָט זאל זיין מיט מיר“.

איך שטעל זיך אַפּ פאַר דער אַ אַרבעט און בעט די השגחה, זי זאל שטיין ביי מיין זייט, בשעת איך שרייב די ביאָגראַפיע פון יצחק-מאיר ווייסענבערג.

פּערל ווייסענבערג-אַקסעלראָד

י. מ. ווייסענבערג

זיין לעבן און שאַפֿן

1938–1878

קינדהייט און יוגנט

ווי ווייט איך קען גרייכן מיטן זכרון, דערזע איך מיין טאטן דאס ערשטע מאל אין אן אויסגעשטערנטער נאכט, טראגן מיר אויף איין האנט, און גנעדלען — מיין עלטערע שוועסטער, וואס איז שוין אויך מער צווישן די לעבעדיקע נישטא — אויף דער אַנדערער האנט.

ווי אהין דער טאטע האט אונדז געטראגן אין מיטן דער נאכט — האב איך דעמאלט נישט געקענט וויסן, ווייל כ'בין מסתמא אַלט געווען א יאָר צוויי. שפעטער, שוין דערוואַקסענערהייט, האב איך אים געהערט דערציילן, אז געטראגן האט ער אונדז פון פאליעניץ — א דאטשע הינטער ווארשע, ווי מיר האבן דעמאלט געוויינט — קיין זשעלעכאָוו, צו זיין מוטער, דער באַבע פעסע. און געגאנגען איז ער צו פוס, לענג-אויס די באַנרעלסן. דאס איז געווען זומערצייט, נאָר ווייל ביי נאכט איז די לופט קיל — האט ער צעריסן זיינס א פאַר וואַרעמע, לאַנגע אונטערוועש, גנעדלען אַריינגעזעצט אין איין הויז, מיך אין דעם אַנדערן, אונדז אַרומגעדעקט, און געלאַזט זיך אין וועג אַריין.

גיין צו פוס, אויך ביי נאכט, איז ביי אים נישט געווען קיין נייס, ווייל ווען ער איז אַלט געווען צוועלף יאָר און האט זיך געלאַזט דאָס ערשטע מאל פאַרן פון זשעלעכאָוו אין אַ צווייט שטעטל אַריין — איז אים אויך אויסגעקומען צו גיין צו פוס, נישט געקוקט דערויף, וואָס ער איז דעמאלט געפאַרן מיט דער באַן: על-פי-טעות איז ער אַבער אויסגעשטיגן פון דער באַן איין סטאַנציע פּרִיָער, עפעס אויף אַ קליין אַרט, אין מיטן דער נאכט. איידער ער האט זיך באַוויזן אַרומצוקוקן, איז די באַן שוין געהאַט אַפּגעפאַרן און ער איז געבליבן שטיין אויף דער פּוסטער סטאַנציע איינער אַליין אין מיטן וועג, ווייל קיין לעבעדיק נפש איז דאָרט נישט געווען צו זען. אַן אַנדער צוועלף-יאָריק יינגל אויף זיין אַרט וואַלט זיך אַוודאי אַוועקגעזעצט אויף די רעלסן וויינען פון שרעק און פאַרלירנקייט. איטשע-מאירל אַבער האט גענומען זיין פעקל אויף די פלייצעס און געלאַזט זיך אין וועג אַריין צו פוס. געגאנגען איז ער, ווי די באַנרעלסן האבן געפירט, אַזוי לאַנג, ביז ער איז אַנגעקומען אינעם שטעטל ווי אהין ער האט געזאָלט פאַרפאַרן, אַבער ערשט איז דער פּרי.

בכלל האט ער נישט געוואוסט, וואָס עס הייסט שרעק — וואָס דאָס איז אַ גרויסער חידוש, לויט דער דערציִונג, וואָס ער האט באַקומען. קודם-כּל זענען יידישע יינגלעך אין די קליינשטעטלדיקע חדרים צו יענער צייט דערצויגן געוואָרן אויף מעשה-נוראס, קען מען זאָגן, און דערצו נאָך האט זיין מאַמע, טאַקע די באַבע פעסע, געהאַט אַ טבע צו דערציילן פּל-המינים מעשיות פון שדים, מכשפות און מתים. זי האט אויך אונדז ביידע, גנעדלען און מיך, געהאַדעוועט דערמיט. און ווייל זי האט פאַרמאָגט אַ ווונדערלעכן פּוח צו דערציילן בכלל, האבן אויך די שרעקלעכע מעשיות אויסגעזען אַן אַן ערך שרעקלעכער, רייכער און באַפּליגלטער אין פאַנטאַזיע, ווען זיי זענען געקומען פון דער באַבע פעסעס מויל. מיר ביידע האבן

זיך טאָקע אַנגעזאַפּט אין די קינדער-יאָרן מיט אַ שפּאַר ביסל שרעק, אַ דאַנק איר באַצויבערנדיק מאַלן די שרעקלעכע מעשיות, וואָס איר זון האָט אין די שפּעטער-דיקע יאָרן געהאַט אַ שווער שטיקל אַרבעט זיי אַרויסצוטרייבן פון אונדז, דער-ווייזנדיק מיט פּאַקטן, ווי אַז אַ גרונט זיי זענען. דאָס איז אים נישט לייכט אַנגעקומען, ווייל מיר — פון אונדזער זייט — האָבן מער געגלייבט דער באַבע פּעסע ...

איין מאַל בין איך אַריינגעפאַלן אין שטוב אַריין אַ פאַרציטערטע און געזאַגט דעם טאַטן, אַז ביים סוף פונעם לאַנגן, פינצטערן קאַרידאַר קעגן איבער אונדז, האָב איך געזען שטיין אַ שד מיט אַן אַנגעצונדענעם פאַפּיראַס ...

— יאָ? — האָט דער טאַטע געזאַגט — ווייז מיר אויך דעם שד, און אַנ-נעמענדיק מיך ביי דער האַנט, האָט ער מיך געהייסן אים פירן אַהין, וווּ כ'האַב געזען דעם שד. ער וויל אים אויך זען.

כ'האַב אים אַהינגעפירט, שוין דרייטער, אַליין וואַלט איך אַהין זיך נישט דער-וועגט צו גיין מער. דאַרט האָט ער מיר דערווייזן, אַז קיין שד איז בכלל נישט געווען, און אַז דער אַנגעצונדערנער פאַפּיראַס איז גאַר געווען דאָס לעכל פונעם שליסל; אין דער שטוב האָט געברענט דאָס ליכט און אין קאַרידאַר איז געווען פינצטער, האָט מען דאָס פּייערל אַרויסגעזען דורכן שליסלאַך.

אַ צווייט מאַל „האַב איך געזען“ אויפן הויף אַ ווייסן מת, כ'בין אַריינגעפאַלן אין שטוב און דאָס דערציילט דעם טאַטן. „קום, ווייז מיר דעם ווייסן מת“. ווי נאָר מיר זענען אַרויסגעקומען אויפן הויף, האָב איך שוין אַליין אויך געקענט זען, אַז דאָס איז געווען אַ „קלאַס“, וואָס מיר האָבן מיט גענדלען אַ טאַג פריער אַנגעצייכנט מיט ווייסן קרייד, צו „שפּילן אין קלאַסן“, נאָר שפּעטער פאַרגעסן, און אין דער בהלה דערזען „אַ מת“ ...

איטשע-מאירלס חברים, עלף—צוועלף-יאָריקע יינגלעך, פלעגן רעדן צווישן זיך, צי עמעצער פון זיי וואַלט געקענט איבערנעכטיקן אַ נאַכט אויפן בית-הקברות. איטשע-מאירל האָט געזאַגט, אַז ער וואַלט נישט קיין מורא געהאַט, און זיי האָבן זיך געוועט דערויף. ער איז דעמאַלט אַלט געווען אַ יאָר עלף. גוט, מע האָט אַפּגערעדט, אַז ער דאַרף שלאָפן לעבן אַ קבר און זיי, די רעשט חברים, וועלן זען, וואָס פון דעם וועט אַרויסקומען.

ווען ס'איז צוגעפאַלן דער אַוונט, איז ער אין איינעם מיט זיינע חברים אַרויס אויפן „גוטן אַרט“. ער האָט זיך אַנידערגעזעצט לעבן אַ קבר; דאָ וועט ער נעכטיקן, און די חברים האָבן אים איבערגעלאָזט איינעם אַליין, ווי אַפּגערעדט.

אַרום האַלבער נאַכט האָט ער דערזען, ווי פון דער ווייטנס האָט זיך אַנגעהויבן דערנענטערן פון צווישן די ביימער עפעס ווייס' און אויסערגעוויינטלעך הויכס. ער האָט זיך אויפגעזעצט און זיך אַיינגעקוקט. און דערזען טאָקע וואָס אַמאָל בולטער און גרעסער, ווי אַ ווייסע געשטאַלט איז אַנגעקומען אויף אים אַלץ נעענטער און נעענטער ...

ווען די געשטאַלט איז שוין געווען גאַר נאַענט, האָט ער זיך אויפגעשטעלט פון זיין אַרט, איז צוגעגאַנגען צום ווייסן, הויכן „גייסט“ און — אַ ריס אַראַפּ געטאַן פון

אים דאָס ווייסע ליילעך. דאָ האָט ער דערזען איינעם פון זיינע חברים אויף אַ פּאַר הויכע שטאַלצן, וואָס ער האָט זיך געהאַט אַרומגעוויקלט מיטן ליילעך. פון דעמאָלט אָן האָט ער קיין מאָל מער נישט גערעדט מיט יענעם חבר, ווייל — האָט ער דערציילט אין די שפּעטערדיקע יאָרן — ווען דאָס וואָלט געטראַפן מיט אַ שוואַכערן כאַראַקטער, וואָלט אַזאַ יינגל, אויף מיין אַרט, געקענט קריגן אַ האַרצאַטאַק און אוועקשטאַרבן אויפן אַרט פון בלוזי שרעק. ער האָט דאָס דעריבער געהאַלטן פּאַר אַ גרויסער געמיינקייט — אַזאַ שפּיצל אַפּצוטאַן. דערפּאַר איז ער געווען זייער צוגעבונדן צו אַן אַנדער יינגל. פון צווישן דער גאַנצער כאַפּטע חברים פון זיינע קינדער- און יוגנט-יאָרן האָט ער צום ליכסטן געהאַט משהלען, וואָס איז דער העלד פון זיין דערציילונג „צו הקפות“ און איינער פון די הויפטהעלדן אינעם ראַמאַן דער איבערגאַנג פון קינדהייט צו דערוואַקסונג. אים האָט אויך ווייסענבערג געווידמעט דעם זעלבן ראַמאַן:

צים אַנדענק מיין פריינט אין די קינדער-יאָרן,
 משה אוזערפאַטער,
 געשטאַרבן אין בוענאַס איירעס — 1928,
 אויף זיין 47-טן לעהבנס-יאָר.

י. מ. ווייסענבערג * 1

עס איז אים איבערגעבליבן אַ גרויסער צער נאָך דעם פיינפילנדיקן חבר, וואָס האָט שפּעטער עמיגרירט קיין אַרגענטינע און איז דאָרט יונגעהייט געשטאַרבן. ווייסענבערג פלעגט די דאָזיקע טרויעריקע געשעעניש אַפט דערמאַנען מיט גרויס ווייטיק.

איטשע-מאירל, זייענדיק אַ קינד פון אַ יאָר פיר, ווען זיין טאַטע האָט אים נאָך געטראָגן אויף דער האַנט (ווי ער — אונדז, זיינע קינדער, שפּעטער) האָט ער געקוקט אויף אַלץ, וואָס זיינע אויגן האָבן געזען און דאָס מוחל האָט אויפגענומען, מיט פאַרוונדערונג, און האָט נאָכגעטראַכט און זיך פאַרגעשטעלט זאַכן, וואָס ער האָט קיין מאָל נאָך נישט געהאַט געזען און די פאַנטאַזיע האָט זיי פאַר אים געמאַלן בלוזי אין די געאַנטע ווייטקייטן. אַזוי אויך שפּעטער, ווען ער האָט ביסלעכווייז אַנגעהויבן זאַמלען דערפאַרונגען פונעם לעבן און פון דעם, וואָס ס'האַט אים אַרומ-

* דער ציטאַט איז דאָ געגעבן אַזוי ווי ווייסענבערג האָט געשריבן, ד"ה אין זיין אַרטאַגראַפיע, אָבער ווייטער וועלן אין טעקסט (מיט קליינע אַפּוויכונגען) אַלע ציטאַטן און טיטלען פון זיינע ווערק, חוץ די טיטלען פון די פּעריאָדישע אויסגאַבעס, געגעבן ווערן אינעם אַנגענומענעם אויסלייג. דאָס איז אויך נוגע די ציטאַטן פון אַנדערע שרייבערס. אויב דער לייענער וויל נאָכפאַלגן דעם אופן פון ווייסענבערגס שרייבן, וועט ער דאָס געפינען אין דער ביבליאָגראַפיע, וואָס איז — לויט די אַנגענומענע כללים — צונויפגעשטעלט אין ווייסענבערגס אַרטאַגראַפיע. דאָס איז אויך נוגע די ערשטע אויסגאַבע פון זיינע ווערק מיטן אַלטן אויסלייג, וואָס מע האָט זיך מיט אים בכלל באַניצט ביז דער מאַדערניזירונג פון דער ייִדישער שפּראַך.

גערינגלט. צוגעהאלפן האט נאך דאס, וואס דער טאטע פלעגט אים דערציילן וועגן זיינע דערפארונגען אינעם מיליטער; וועגן סתם כאראקטעריסטישע אינצידענטן, גע- שעענישן און איבערלעבענישן מיט מענטשן, אדער אריינווארפן א ווארט וועגן ווייטן סיביר און די ווייסע בערן. היינט די מאמע זיינע — האט דאך אודאי געקענט דערציילן א מעשה. אויך איז ער שוין דעמאלט וואך געווען אויף דעם, וואס קומט פאר אין דער שטוב. אזוי, ווען ס'האט זיך א שאטן געלייגט אויף איר און די געמיט- לעכקייט איז פארשטערט געווארן אויף א ווייל; א מאל צוליב דאגות-פרנסה, א מאל צוליבן טאטנס אנגערייטן שטאלץ, ווען די מאמע — הגם זי האט גאר קנאפ פאר- לאנגט פאר זיך — האט בלויז אריינגעווארפן א ווארט וועגן זיין פארזארגטקייט, און דערביי נישט פארגעסן צו לויבן „דעם וואס לעבט אייביק, פארן חסד, וואס דא איז נאך דא חיונה אויף צום איבערקומען דעם ווינטער, אין דער צייט ווען אין אנדערע שטיבער איז דאס אויך נישטאָ.“ אן אנדערט מאל פלעגט די מאמע זיינע האבן א טענה פאר וואס זי דארף ניצן „גאנצע גארשטשן זאלץ“ פארן עסן. (דער טאטע זיינער האט ליב געהאט שטארק געזאלצענע און געפעפערטע עסנס.) אין די מיינסטע פאלן אבער האט די מאמע אלץ באשיינט און גענומען פאר ליב און אפט געזען צו פארטרייבן מיט א גוט ווערטל די זארגן, אז די מאלצייטן זאלן זיין געמיטלעכע און דער טאטע האט דאס אפגעשאצט.

אט דאס אלץ איז נישט געפאלן אויף קיין טיבע אויערן, ווייל איטשע-מאירל האט א דאנק זיין אויפנעם-פעיקייט אלץ אויפגעכאפט און איינגעזאפט אין זיך ווי א שוואם. ער פלעגט צושפינען ווייטער און אויסברייטערן די אנגעזאמלטע ידיעות און איינדרוקן, אזוי אז די נייגעריקייט האט גענערט זיין פאנטאזיע צום גרויסן ווונדער, וואס די וועלט שטעלט מיט זיך פאר. ווי פיצל ער איז נאך געווען, פלעגט ער זיך שטארק פארטראכטן איבער אלץ, וואס ער האט געהערט, געזען, דערפארן און שוין דעמאלט האט ער געאנט עפעס וועגן טרויער פון דער וועלט, וואס ליגט אין די ווייטקייטן.

אין די זומערדיקע שבתים פלעגט ער אין דער פרי אראפשפרינגען פון בעט, אריין אין די הייזלעך און ארויס גלייך אין דרויסן. דער טאטע איז שוין געווען אין שול, אין שטוב איז געווען שטיל, אויפגערוימט, די מאמע האט זיך ערגעץ געפארעט ביים צוגרייטן פארן טאטן דאס שבתדיקע עסן. דער מאמעס בעט קעגן איבער איז געשטאנען הויך-אויפגעבעט מיטן קלארן בעטגעוואנט. און איטשע-מאירל איז שוין געשטאנען אין דרויסן הינטער דער וואנט, ווו די „משוגענע קריגעלעך“ זענען געוואקסן, און געטראכט און געטראכט פון דעם מלכס פארלאזטן שלאס, וואס האט זיך געפונען... דא נישט ווייט פון זיין שטוב, און דעם מלכס טאכטער מיט די בלאנדע, לאנגע האר, וואס איז געפאנגען און שטייט צוגעבונדן צו א וואנט אינעווייניק, אינעם שלאס. און, „וואס טוט מען, וואס טוט מען?“ — האט געעקבערט די פראגע אין איטשע-מאירלס קעפל — צו באפרייען זי פון איר געפאנגענשאפט. וואלט ער געהאט א גאלדענע שווערד ביי דער זייט, ווי יענער פרינק, וואלט ער אין איין רגע די שטריק איבערגעהאקט און וואלט דעם מלכס טאכטער באפרייט און ער וואלט זי ארויפגעכאפט אויף זיין פערד און מיט איר אוועקגאלאפירט. אבער אזוי ווי

קיין שווערד האָט ער נישט, און קיין פּערד אויך נישט, — איז: „וואָס טוט מען, וואָס טוט מען?“ — די פּראַגע, וואָס לאַזט נישט רוען.

אויך וואַלט ער שטאַרק געוואַלט באַפּרײַען זיין קליין שוועסטערל פּייגעלע פּונעם פּאַרמאַכטן קברל, וווּ זי מוז נעבעך ליגן אָפּגעריסן פּון טאַטע-מאַמע, אייניקע אַליין. און אַ גרויס רחמנות האָט גענאַגט זיין הערצל, ווייל זי בענקט צוריק אַהיים צו אירע עלטערן און ברודערל און פאַר וואָס קען זי נישט זיין מיט זיי צוזאַמען, נאָר זי מוז זיין פּון זיי אָפּגעריסן?

אַזוי איז איטשע-מאירל אָפּגעשטאַנען שעהען און געטראַכט פּון אַ סך זאַכן, וואָס זענען אים געקומען אין קעפל אַרײַן, ביז דער טאַטע איז אַהיימגעקומען פּון דאַוונען, אָפט מיט אַן אורח אַדער אַ קרוב. און אַבי מע האָט אים נאָר נישט געפּרעגט: „ווי ביסטו געווען?“ — איז איטשע-מאירל געווען צופּרידן. וואָס וואַלט ער זיי געזאַגט — אַז ער האָט געטראַכט? די מאַמע האָט אים סיי ווי גערופּן „דער בעל-חלמות“ און דער טאַטע: „שטיל כאַמיקל“ — „טשיכאַ וואַדאַ“*.

דאָס לערנען אין חדר — די אַלע ווּנדערלעכע מעשהלעך אין חומש, און וואָס ער האָט זיך דאָרט אַנגעהערט פּונעם רבין, ביים שבתדיקן. פּרק — דאָס אַלץ האָט ווידער געצויגן זיין אינטערעס צו די אַלע חידושים, אַלע אַנטפלעקונגען. בשעת פאַר אַנדערע קינדער, זיינע חברים, איז דאָס חדר אָפט געווען אַ מוז, אַ לאַנג-וויליקייט און אַן אָפּקומעניש — איז דאָס פאַר איטשע-מאירלען געווען אַ וועלט מיט אויסטערלישער פּאַנטאַזיע. און ווייל ער האָט דאָס לערנען אויפּגענומען באַהבה און מיט גרויס אינטערעס, האָט דאָס שרייבן זיינס אין חדר שטאַרק אויס-גענומען ביים רבין. דערפאַר ווען ס'איז אויסגעקומען צו שרייבן, האָט דער רבי אים געלאַזט זיצן ביי זיך אינעם אַלקער (נישט אינעם אַלגעמיינעם חדר, וווּ אַלע יינגלעך זענען געזעסן).

דאָרט האָט ער ווידער געהאַט אויף וועמען אַ בליק צו כאַפּן, ווען דעם רבינס טעכטערל האָט זיך אַדורכגעשאַרט דורכן אַלקער. די דאָזיקע ספּעציעלע פּריווילעגיע איז ווידער געווען אַ גרויס גליק. אַ מחיה איז געווען, וואָס די פירעהנגלעך פּלעגן זומערציט פּלאַטערן אינעם אָפּענעם פּענצטערל, ווען זון און שאַטן האָבן געשפּילט דערין. און, האָט עס ווידער געצויגן אַרויס, ווען דער דרויסן איז געווען פּריש און זוניק און מע האָט געקענט אַ שטיף טאָן מיט חברה, ווי די יונגע לאַשיקלעך אויף דער לאַנקע — איז דאָך אַוודאי געווען אַ מחיה.

אַבער דאָס לעבן איז נישט באַשטאַנען בלויז פּון גליק און גוטע געפּילן. געווען אויך אַ סך ביטערקייט דערין — און טאַקע פּונעם שטיפּן און אַנפּירן מלחמות צוזאַמען מיט די יינגלעך הינטער דער שטאַט; ווייל די מלחמות האָט מען געהאַלטן אום שבת גראַד — נאָך דעם שבתדיקן פּרק — זענען אַרויסגעקומען די צרות. דער רבי האָט געשטראַפּט דערפאַר, פאַר חילול-שבת, און די בושע האָט אַזוי געברענט, אַז איטשע-מאירל האָט זיך שוין נישט געקענט מער ווייזן אינעם חדר. אַזוי אומ-מיגלעך האָט עס אים, ווייניקסטנס, נאָכן קאַנטשיק און די אַראַפּגעלאַזטע היילער,

אויסגעזען. דאָס האָט ווידער געפרעסט דאָס הערצל מיט אַ נאַגנדיקן ווייטיק — ווייל ער האָט אַנגעווירן די אַלע שיינע מעשהלעך, וואָס מע קען זיך דאַרט אַנהערן פון די ספרים און דעם רבין. און גענאָגט האָט דאָס אַזוי שטאַרק, אַז אַפילו אין דער גרעסטער צעשפּילטקייט מיט די לאַבוסעס אין דרויסן — ווען אַנדערע יינגלעך זענען טרויעריק געוואָרן ביים געדאַנק, אַז מאָרגן דאַרף מען ווידער גיין אין חדר — איז איטשע-מאירלען באַפאַלן נאָך אַ שטאַרקערער טרויער, וואָס ער האָט נישט געהאַט מער קיין חדר וווּ אַהין צו גיין.

אין אַ צייט אַרום אָבער האָט אים דער טאַטע זיינער אַנגעדונגען ביי אַן אַנדער רבין, נאָר נישט אַזאַ אינטערעסאַנטן, ווי דער ערשטער איז געווען. זיין יונגע נשמה איז אָבער קיין מאָל נישט געבליבן אַן גייסטיקער יניקה. ווי אַ קינד נאָך האָט ער זי געזוכט און געפונען אין יעדער קלייניקייט, און אַזוי איז דאָס מיט אים געוואַקסן אין דער יוגנט אַריין און באַגלייט דורך זיין גאַנץ דערוואַקסן לעבן. שוין ווי אַ קינד האָט איטשע-מאירל זיך אויסגעצייכנט מיט זיין פיזישער גבורה. ער איז תמיד געווען דער בעסטער שווימער, לויפער, שפּרינגער, קלעטערער אויף ביימער, און ווינטערצייט האָט ער זיך צום בעסטן געקענט גליטשן אויפן פאַר-פּרירענעם טייד.

דאָ, אויפן פאַרפּרירענעם טייד, איז ער געווען מער בריה פאַרן רבין מיטן קאַנטשיק אין חדר... און איז ער געאַנגען שווימען, האָט ער געקענט אַפּזיצן שעהען אינעם קאַלטן טייד און אויסשניצן זיך אַ פּיפל. און איז אים איינגעפאַלן, האָט ער געקענט פאַרן רייטנדיק אין מיטן מאָרק אויף אַ חויר, שטייענדיק אויף זיין רוקן.

ווען זיינער אַ חבר (אין די יוגנט-יאָרן) איז געהאַט אין אַ מאָרקטאַג אַרונטער-געפאַלן אונטער אַ דראַבינאַסטן * וואָגן און געבליבן ליגן אונטערן ראַד — האָט איטשע-מאיר, אונטערשפּאַרנדיק אַן אַקסל אונטער דעם וואָגן אים אונטערגעהויבן, אַזוי אַז מע זאָל קענען אַפּערשלעפּן דעם חבר פון אונטערן ראַד. פּערד האָט ער זייער ליב געהאַט. דאָס איז אַ סימפּאַטישע און אינטעליגענטע חיה — פּלעגט ער זאָגן — און ער פּלעגט זיך אַפּט אַרומדרייען צווישן זיינע ליבלינגען, די פּערד. נישט איין מאָל האָט ער אַפילו אַריינגעכאַפּט אַ קאַפע פון אַ פּערד. דערפון איז אים פאַרבליבן אַ שראַם אויף דער רעכטער ברעם און דאָס קליינע פינגערל פון זיין רעכטער האַנט איז געבליבן אויף תמיד איינגעבויגן. אָבער דאָס איז געווען כּדאי, ווייל די ליבשאַפט צו פּערד האָט פאַרנומען מער אַרט פאַר די אַלע קלייניקייטן...

נאָך האָט מען דערציילט, אַז ווען פּויערים זענען אַ מאָל, אין אַ מאָרקטאַג, באַפאַלן אַ יידיש יינגל מיט קלעפּ און זידלערייען, האָט איטשע-מאיר נישט געקענט דאָס צוקוקן און וועלנדיק זיך אַננעמען פאַרן יינגל, האָט ער זיך אַנגעהויבן שלאָגן איינער אַליין מיט אַ כאַפּטע פּויערים, און האָט זיי אַלע ביסלעכווייז גובר געווען. כּלל האָט ער זיך אַלע מאָל אַנגענומען פאַרן יידישן כּבוד — האָט געהערט צו דער

יידישער זעלבשוץ-גרופע אין זשעלעכאָו און דערלאַנגט שטאַרקע קלעפּ, ווען און וועמען מע האָט געדאַרפן.

שלמה שיינבערג, ווייסענבערגס אַ שפּעטערדיקער תּלמיד, האָט איבערגעגעבן אַנדערע עפּיאָדן י. ראַפּאַרטן, וואָס האָט זיי באַשריבן:

... ווייסענבערג איז געווען איינער פון יענע פאַרשטייערס פון די . . . יידישע מאַסן, וואָס האָבן אויסגעפירט די ראַלע פון אַ רעטונגס-אַרמיי פאַר די יידישע שטעטלעך ביי יעדן צייכן פון אַ פאַגראַם אָדער פון אַ פאַגראַמעלע. ווייסענבערג איז געווען איינער פון יענע העלדישע שלעגערס, וועלכע שלום אַש האָט אזוי ליב צו באַשרייבן אין זיינע ווערק פון ערשטן פעריאָד. איר געדענקט דעם געשלעג בעתן מאַרק אין ר' שלמה נגיד? ווייסענבערג איז אין דער יוגנט תּמיד גרייט געווען אַריינצורייסן זיך מיט אַ דראַנג אין דער רעכטער געדיכטעניש פון אַ מאַרק-געשלעג, פּדי צו פאַר-טיידיקן יידיש לעבן, יידיש פאַרמעגן און יידישן כּבּוד.²

דאָס קליינע שטעטל זשעלעכאָו איז פאַר ווייסענבערגן געווען עפעס, ווי אַן אומאויסשעפלעכער קוואַל. וואָס ס'האָט גענערט זיין רייכע פּאַנטאַזיע און זיין ווייזע — ווייס איך נישט; צי איז דאָס שטעטל טאַקע געווען אזוי פול מיט ווונדער, וואָס האָט פאַרכאַפט זיין קינסטלערישע נשמה, אָדער האָט ער, דער טראַגער פון ווונד-דער, געטראַגן אין זיך אזוי פיל פּאַטענציעלע שאַפּערישע רחבותן, אַז ער האָט זיי געקענט אַריינשפּאַרן אין יעדער קלייניקייט, וואָס ער האָט באַמערקט.

דער סאַד, אַרום דעם ווייסן פּאַלאַץ אויף דער פּאַלאַץ-גאַס אין פּריץ אַרדענגאַס הויף, האָט געהאַט אַ שם מיט זיין שיינקייט און זיינע בעסטע פּרות. צוגענגלעך איז דער סאַד נישט געווען, ווייל צוויי גרויסע הינט האָבן געהיטן דעם אַריינגאַנג צום פּאַלאַץ.

אַחוץ דעם דאָזיקן סאַד איז אין זשעלעכאָו אויך געווען אַ ליידיקער סאַד, וווּ ס'זענען געשטאַנען בלויז אומפּרוכטיקע ביימער און מיי-ידע ווי אַלט זיי זענען שוין געווען. „דער פּוסטער סאַד“, ווי מע האָט אים גערופן, האָט געזאַלט זיין אַ פאַר-שאַלטענער. ווי די לעגענדע איז אַרומגעגאַנגען, האָט אים פאַרשאַלטן אַ גרויסער צדיק, ר' אַשרל. איין מאַל איז אַ סדר-נאַכט, האָבן אים קעגנערס — אין אַ מחלוקת צווישן חסידים און מתנגדים — אונטערגעלייגט צוקאַפּנס אונטערן קישן אַ שטיקל ברויט. ווען ר' אַשרל האָט געוואַלט אַפּערנעמען דעם אַפיקומן פון אונטערן קישן, האָט ער געפונען דאָס ברויט. פון גרויס חרפה האָט ער געמוזט אַנטלויפן אין דער סדר-נאַכט. ווען ער האָט זיך געוואַלט אַ קאַפּ אַפּרוען אין סאַד, וואָס האָט דעמאָלט געהערט דעם — דורך פאַרהילטע אין סודות — אויפגעקומענעם גביר, סרול גאַרבער, האָט אים דער גביר אַרויסגעיאַגט און דערביי זיך געחכמהט, אַז דער רבי וועט אים טריפה מאַכן דעם סאַד. פון דעמאָלט אָן האָט עס דעם גביר אַנגעהויבן גיין מיט דער פּוטער אַראַפּ און אויך דער סאַד האָט אַנגעהויבן דאַרן.

זענען אַרומגעגאַנגען לעגענדעס וועגן דעם פאַרשאַלטענעם סאַד, אַז דאָרט האַלטן זיך אויף שדים און ספּעציעל איין שד, מיטן נאָמען „קראַפּינסקאַלע“

(קראפינסקי). דער קראפינסקעלע האט געזאלט זיין א פארשאלטענער מלאך, וואס האט זיך א מאל געטשעפעט צום רבינס שיינער טאכטער.

נו, נו, האט ער זיך באזעצט אין „פוסטן סאך“ און אפגעטאן מענטשן שפיצלעך אויף וואס די וועלט שטייט. א שטייגער: דער קארגער גביר, סרול גארבער, האט נישט געוואלט געבן קיין נדבה אן ארעמאן. ער האט געהאט אויפגעהאנגען אויף שטאנגען א פולע קאמער מיט שטיוול. איין מאל, שפעט ביי נאכט, האט ער דער-הערט עפעס א רודערן אין קאמער, האט ער געכאפט א האק און אריינגעלאפן אהין, זען וואס דארט טוט זיך. ווען ער האט אויפגעפראלט די טיר פון קאמער — מיט א ליכט אין דער האנט — האט ער דערזען ליגן א מענטש מיט אן ארויסגעשטעקטער לאנגער צונג. האט ער א כאפ געטאן די האק און פארמאסטן זיך די צונג צו געבן א האק אפ, מאכנדיק דערביי א גוואלד. מענטשן זענען געקומען אַנצולויפן: וואס איז געשען? זיי האבן דארט דערזען דעם גביר ליגן א פארהלסטן, און אלע שפיצן פון די שטיוול — אפגעהאקטע ...

איז דאך געווארן א גרויס געלעכטער. פלוצלינג האט זיך דערהערט א קול:

— „אז מע וויל נישט געבן יעקבן — גיט מען עשוין“

אויך דער „זדראי“ האט פארנומען א שפאר ארט אין דער פאנטאזיע פון די זשעלעכאווער איינוווינערס. דאס ארט, פון וואנען מע האט געשעפט וואסער, האט זיך געפונען הינטער א בוים, נאענט פון א בערגל, ווו ס'איז געשטאנען די ווינטמיל. איז די זומערנעכט פלעגן די קריסטן, וואס האבן געווינט לעבן זדראי, ארויסלאזן זייערע בהמות, זיי זאלן זיך דארט פאשען און אנפויען. איז א מאל א יידענע אין א פארטאג געגאנגען צום זדראי אַנשעפן וואסער אויף טיי. צוגעקומען צו דער קארעטע, האט זי דערזען פון דער ווייטנס אויפן בערגל שטיין עפעס א ווייסן נישט-גוטן, די צונג ארויסגעהאנגען, קוקן צו איר און האלטן אין איין מעלה-גירהן. נישט-טויט, נישט-לעבעדיק האט זיך די יידענע אַנגעהויבן הינטערווילעכעך אַוועקצורוקן און אַנגעהויבן אַן אַטעם צו לויפן. דא האט זי דערהערט „מיט אירע איגענע אויערן“ עפעס אַ לצנותדיק נאכגעשריי. וואס? האט זי — פון צעמישטייט און איבערגעשראקנקייט — נישט געקענט באַנעמען.

צו מאַרגנס האט גאַנץ זשעלעכאָוו געקלונגען, אַז קראַפינסקאַלע, דער אומגעזענער ליק, האט אַפגעוואַרט די יידענע, וואס איז געגאַנגען צום זדראי שעפן וואסער.

אין דער אמתן איז דאס געווען חיים דרייעקל פון ריקע, וואס פלעגט פון צייט צו צייט זיך אראפכאַפן קיין זשעלעכאָוו, אַרומבלאַנקען זיך אין דרויסן און אומעטום אויסוואַקסן, ווו מ'האט אים נישט געזייט, און לעגענדעס זענען אַרומגעגאַנגען וועגן אים גענוג.

איך דערמאן זיך, ווי די באַבע פעסע האט צווישן אַן א שיעור אַנדערע פאַסירונגען געהאַט דערציילט ווי אַ קריסטלעך מיידל, אַ לערערין, וואס האט געוויינט אויף דער אַנדערער זייט זדראי מיט אירע עלטערן, האט איין מאל, אַהיימ-קומענדיק ביי נאכט פון דער „שקאַלע“, ווו זי איז געווען לערערין, דערזען אַ שוואַרצן שד שטיין ביים זדראי — מיט אַ פאַרבויענער פאַלע פון זיין שוואַרצער

פעלערינע, וואס האט אפערגעוויון די רויטע פאטשעווקע פון אינעווייניק. דער שד האט זיך געשפיגלט אין וואסער.

זי איז קוים, אן אטעם, אריבערגעלאפן דאס הילצערנע בריקל איבערן וואסער, און אריינגעפאלן אין שטוב אריין אן איבערגעשראקענע אויף טויט. צו מארגנס איז זי טאקע געשטארבן, האט מען דערציילט.

דער בית-מדרש האט אויך מיט זיך פארגעשטעלט א גאנצע וועלט. דארט האט מען זיך געקענט אנהערן מעשיות פון כל-המינים, אי אויסטערלישע פאנטאזיעס, וואס זענען דארט געשפינט געווארן, אי וועגן געשעענישן פון טאג-טעגלעכן, רעאלן לעבן.

היינט דער זשעלעכאווער געדיכטער וואלד, וואס האט זיך געצויגן אויף גאנצע קילאמעטערס, האט אודאי נישט געלאזט אן רושם. איטשע-מאיר פלעגט אין זיין יוגנט דארט פארפאלן ווערן אויף גאנצע טעג און וואכן. מ'האט אים אפט געהערט זאגן, אז דעם וואלד קען ער ווי זיינע צען פינגער, נישט געקוקט אויף דעם אומ-געהייערן שטח, וואס ער פארנעמט.

בשעת זיין פארברענגען לאנגע שעהען און טעג אינעם וואלד, נאענט צו די סודות פון דער נאטור, זענען פאר אים גאנצע וועלטן אנטפלעקט געווארן. און וואס ער איז דארט געווייר געווארן א דאנק זיין פארליבטן אריינדריינגען בלב-ונפש אין די טיפענישן פונעם וואלד, האט ער שפעטער אפט אויסגעניצט ווי אילוסטראציעס און ביישפילן פאר דעם, וואס ס'האט אים ארומגערינגלט און וואס ס'איז אים אויס-געקומען זיך צו באגעגענען דערמיט.

פונעם זשעלעכאווער וואלד האט ער אויך געקריגן זיין מבינות אויף שוואמען. איך דערמאן זיך א קוריאזן פאקט, ווען מיר האבן אין די דרייסיקער יארן געוויינט אין ראדאשטש, א דאטשעאטרא הינטער ווארשע. דער טאטע גענענדל און איך זענען געגאנגען איין פרימארגן קלייבן שוואמען. מיר האבן געקענט די נעמען פון די פארשידנסטע סארטן זייערע, וואס מיר האבן געהאט געלערנט פונעם טאטן. האבן מיר געקליבן מאסליאקעס, סיראוואטקעס, ליסיטשקעס — וואס זענען דארט געוואקסן גאנצע מענגעס — טרופליעס, פיעטשאריצעס און ווער שמועסט נאך, אז מ'האט אויך געפונען באראוויקעס, איז דאך אודאי געווען א פרייד. די שוואמען האבן זיך גערעכנט פאר די בעסטע. זיי פלעגט מען זען אין די שפייזקראמען געטריקנטע און אויפגעצויגן אויף שטריקלעך. מ'האט זיי דערקענט לויט די ווייסע אונטערדעקלעך.

אבער דער טאטע האט געפרעגט, פאר וואס מיר קלייבן אויך נישט די שוואמען מיט די פינטעלעך, וואס מיר האבן געוויסט, אז זיי זענען ווילדע, אדער די א"ג משוגענע שוואמען, די "מוכאמארעס".

מיר האבן דעם טאטן אנגעקוקט: צי איז ער נישט חסר-דעה געווארן, וואס ער הייסט אונדז קלייבן אויך די "משוגענע" שוואמען, וואס מע קען זיך סמען מיט זיי? אבער ער האט געזאגט, אז ניין, זיי זענען נישט קיין ווילדע, זיי זענען גוטע שוואמען, נאך ווייל זיי וואקסן דא, אין ראדאשטש, אויף א זאמדיקן באדן, האבן זיי אנגענומען דעם זעלבן אויסזען, וואס די ווילדע שוואמען, והא-ראיה — די זעליביקע

שוואַמען זענען אַנדערש אויס, ווען זיי וואַקסן אויף אַן אַנדער באַדן, וואָס ער האָט געזען אין אַנדערע קאַנטן.

מיר האָבן זיך צוגעהערט און נישט געגלייבט די אייגענע אויערן און האָבן טאַקע די שוואַמען נישט געוואָלט נעמען און האָבן אַפילו מורא געהאַט זיך צו צורירן צו זיי. אָבער ער האָט געזאָגט, אַז ער וועט עסן די שוואַמען און אונדז ווייזן, אַז ער ווייסט וואָס ער רעדט.

מיר האָבן זיך איבערגעקוקט מיט גנענדלעך מיט צעמישטע בליקן: וואָס הייסט ער וועט מאַכן אַזאַ רויקאַלישן עקספּערימענט אויף זיך אַליין, פּדי אונדז צו דער-ווייזן, אַז ער איז גערעכט?

נאָר עס האָט נישט געהאַלפּן קיין שום שרעקן זיך און קיין שום רעדן און אַמפּערן זיך מיט אים, ווייל ער האָט טאַקע אויף אַן אמת אַהיימגענומען עטלעכע שוועמלעך פּון די „וויילדע“, זיי אַרומגעוואַשן, באַזאַלצן, און אַרױפּגעלייגט אויף דער הייסער פּליטע צום בראַטן!

מיר זענען געשטאַנען אין איין שרעק; אַט, אַט עסט ער אויף די פּאַר משוגענע שוועמלעך און מיר ווערן אַז אין אַ פּאַר שעה אַרום דעם טאַטן!... און צוליב וואָס לוינט זיך דאָס, צוליב עטלעכע נישטיקע שוועמלעך?

אָבער ער האָט זיך רויקערהייט אויפגעגעסן די שוועמלעך אונדז אין די אויגן און... איז לעבן געבליבן!

* * *

זייענדיק דער עלטסטער זון פון פיר קינדער, וואָס זענען געבוירן געוואָרן ביי לייביש און פעסע ווייסענבערג, האָט ער שוין ווי אַ יוגנטלעכער אַנגעהויבן אַרבעטן אין וואַרשע און דער „אינציקער ליכטיקער שטראַל“ אין זיין טונקעלן און נישט גאַר גוטן לעבן איז געווען — ווי ער דריקט זיך אַליין אויס אין אַ בריוו צו ד״ר ישראל צינבערג פון 29סטן אויגוסט, 1909 — דאָס, וואָס ס׳איז אים טייל מאַל אַריינגעפאַלן אין דער האַנט אַריין אַ שיינע בעלעטריסטישע זאַך צום לייענען. ער האָט אפשר נישט אומיסט געזאָגט, אַז אַן אַרבעטער גיט אַוועק 75 פּראָצענט פון זיין לעבן און בלויז 25 פּראָצענט לעבט ער.

אַפּאַרעטנדיק עטלעכע יאָר אין וואַרשע, איז ער צוריקגעפאַרן צו זיינע עלטערן קיין זשעלעכאַוו און געאַרבעט דאָרט אין אַ ראַזורע.

מיט יאָרן שפּעטער האָט ער געהאַט דערציילט, פאַר וואָס ער האָט געמוזט פאַרלאָזן די שטעלע אין זשעלעכאַוו:

די פּרוי פּונעם באלעבאַס, דעם פּריזירער, האָט געהייסן אין יענע צייטן אַן אינטעליגענטקע; זי האָט געלייענט ביכער און גערעדט וועגן זיי. אַליין האָט זי געשטאַמט פון שעדלעך, וואָס איז געווען אַ גובערניע-שטאַט און במילא אַ גרעסערער קולטורעלער צענטער, און פּלעגט, רעדנדיק וועגן שרייבערס און ביכער, „קלאַפּן מיטן גלאַטיקן צינגל“ שנעל, שנעל און לייכט, אויך וועגן דאָסאַטעווסקין אַזוי. האָט אים עפּעס שטאַרק געשטערט איר פּלאַך און פּלינק פּלוידערן וועגן דאָסאַטעווסקין, וואָס זיין טיפּקייט האָט ער שוין דעמאַלט אַנגע-הויבן באַנעמען, און... און ער האָט צוליב דעם פאַרלאָזט זיין שטעלע.

וויסענבערג האט אנגעהויבן שרייבן צו פינף און צוואנציק יאר. ער האט מאטיווירט זיין אנהייבן שרייבן דערמיט, וואס ער האט געפילט א געוויסע באפרידי- קונג אויסצוזאגן זאכן, וואס ער האט באמערקט צווישן מענטשן. און ווייל עס האט זיך אים געדאכט, אז וואס ער זעט איז עפעס פארהוילנס און עפעס אנדערס פון דעם, וואס מענטשן באמערקן בכלל — און עס דאכט זיך זיי דעריבער, אז עס לעבט זיך אזוי גלאטיק אויף דער וועלט, ווי עס ווייזט זיך אויס — האט ער פיינט געהאט צו דערשטיקן אין זיך זאכן, וואס ער זעט יא און אנדערע ווייסן נישט וועגן זיי. מיט זיינע צוויי ערשטע אנגעשריבענע דערציילונגען איז ער אריינגעפארן קיין ווארשע און זיי איבערגעלאזט ביי יעקב דינעזאנען צום איבערלייענען.

ווען ער איז דאס צווייטע מאל געקומען נאך תשובה, האט אים דינעזאן געזאגט, אז ער האט די זאכן געוויזן י. ל. פרצן, און זיי זענען אים זייער געפעלן געווארן, און אז פרץ בעט אים, וויסענבערגן, ארויפצוקומען צו אים. ער האט טאקע וויסענבערגן באזונדערס ווארעם מקרב געווען, און אין די יודישע ביבליאטעק, וואס פרץ האט דעמאלט ארויסגעגעבן, האט וויסענבערג דעביטירט מיט זיין „דער קיטל“ און „דור הולך ודור בא“. דאס איז געווען אין 1904. זיינע ערשטע דערציילונגען האבן באלד געמאכט א רושם אין דער יודישער ליטעראטור, ווייל א פרישער ווינט האט א ווייע געטאן מיט וויסענבערגס דערשיינען אין איר. פון דעמאלט אן איז ער געווארן אן אפטער אריינגייער אין פרצעס שטוב, ווו עס האבן זיך גרופירט נאך א גאנצע ריי יונגע שרייבערס, ווי אש, רייזען, נאמבערג, קאגאנאווסקי א.א. אין יענער צייט האט וויסענבערג אנגעשריבן אן א שיעור קלענערע און גרעסערע דערציילונגען. ער אליין האט אבער געהאלטן, אז „דער קיטל“, „א שרפה“ און „פייגעלע“ זענען „קליין און ניצלאז סיי אין דער מאס, סיי אינעם ווערט“. אזוי האט ער געהאט געשריבן אין א בריוו צו ניגערן, וואס מיט אים האט ער שוין צו יענער צייט געפירט א קארעספאדענץ פון זשעלעכאוו נאך:

ווארשע, 8/VI

ליבער ה' ניגער,

איך שיק אייך צו א ביכל, וואס איז איצט ארויס פון דרוק ביי גיטלינען. איר וועט נישט נעמען פאר אומגוט, וואס איך האב פון דארט אויסגעשניטן איין זאך, וועלכע איר וויל נישט, אז איר זאלט זי לעזען. זי איז שלעכט. זי געפעלט מיר נישט. און איך רעכן, אז יעדער מענטש האט דאס רעכט צו פארשטעלן זיינע מיאוסע זייטן, אזוי גוט ווי פון פלל, אזוי אויך פון אן איינצל-פערזאן. און דאס טאקע וויל איך, הגם איר דארפט מיר דאנקבאר זיין, ווייל צו וואס זאלט איר פארלירן צייט און איר זאל פייניקן אייער געפיל ביי א שלעכטער זאך. אויב איר ווילט פאלגן מיין עצה — לעזט נישט פון דארט נאך א פאר שלעכטע זאכן, אויף וועלכע איך ווייז אייך, צום ביישפיל: „א שרפה“, „דער קיטל“, „פייגעלע“ — קליין און ניצלאז, סיי אין דער מאס, סיי אינעם ווערט. איך האף, אז איר פארשטייט, אז עס גייט מיר נישט אין דעם, וואס איר קענט וועגן מיר זאגן א שלעכט ווארט, נאר פשוט, מיט א שלעכטער זאך שעם איך מיד.³

דער לאנגיאַריקער ראַמאַנס און ענדלעכער נצחון

ווייסענבערג פלעגט אין יענע טעג גאַנץ אַפט אַריינפאַרן קיין וואַרשע צוליב שרייבערישע ענינים.

און פאַרנדיק מיט דער באַן איין מאַל, טאַקע קיין וואַרשע, האָט ער זיך צערעדט מיט איינעם אַ יונגן-מאַן, יצחק זילבערמאַן, וואָס איז אויך אַהין געפאַרן. אַט דער יונגער-מאַן איז שפעטער געוואָרן ווייסענבערגס שוואַגער. אָבער דאָס איז נישט געווען אַזוי פשוט, ווייל ס'איז אים נישט אַזוי לייכט אָנגעקומען.

אייער ביים אַנדערן האָט, ווייזט אויס, נושאַ-חן געווען און זילבערמאַן האָט אים פאַרבעטן צו זיך אַהיים. דאָס איז געווען אַ שטוב פון פעלדשערס, די דעמאָלטדיקע האַלבע דאָקטוירים. די משפּחה זילבערמאַן איז באַשטאַנען פון פיר זין, דריי טעכטער און אַ מוטער, אַן אַלמנה. די זין האָבן אַלע איבערגענומען די פעלדשער-פּראָפּעסיע פון זייער פאָטער און אייער פון זיי האָט אויך געהאַט אַ ראַזורע (די צוויי פּאָכן זענען אין יענע צייטן אַפט געגאַנגען צוזאַמען).

ווייסענבערג האָט באלד געוואָרפן אַן אויג אויף דער ייִנגסטער טאָכטער, מאַליע. ווי די מוזיקע איז זי געווען די געפיעשטשטעטע אין שטוב. פון איר האָט מען נישט פאַרלאַנגט זי זאל עפּעס טון, אין דער צייט ווען די עלטערע שוועסטער חנה האָט איר געאַרבעט, איר געטאַן אין שטוב אַרום דער ווירטשאַפּט. אויך איז מאַליע געווען באַשאַנקען מיט אַלע חנען פון אַ ייִדיש פּאַלקסטייִדל. זי איז טאַקע געווען שייִן, מיט אַן אַליווי-קאַליר-הויט, גרויסע, שוואַרצע מאַנדל-אויגן, קראַ-שוואַרצע גלייכע האָר און אַ געטאַקט פיגורל. געווען איז זי אַ לעבעדיקע, אַ לאַכערקע, אַ שטיפּערקע מיט אַן אמת פּאַלקסטימלעכן הומאַר. פלעגט זי טאַקע אַ שפּאַר ביסל אַפּלאַכן און חוזקן פון איר פאַרערער, ווייסענבערג; גערופן אים כינעזער (צוליב זיין מיזרח-פנים מיט די ברייטע באַקנביינער). צו זייער אַ פּאַטאַגראַפיע האָט זי געהאַט צוגעמאַלן אַ לאַנגן צאַפּ, וואָס איז אַראַפּגעפאַלן אויף זיין קאַרק, ווי ביי די כינעזער, און בכלל האָט זי געמאַכט פון אים „אַ תּל“, אויך אים אין די אויגן.

ווייסענבערג איז אָבער נישט נתפעל געוואָרן און איר נאַכגעגאַנגען און זיך איינגעבעטן ביי איר, זי זאל כאַטש איין מאַל מיט אים מאַכן אַ „ראַנדעווי“, נאָר זי — בשום-אופן נישט. דער איינזייטיקער ראַמאַנס האָט זיך אַזוי געצויגן עטלעכע יאָר, און ווייל ווייסענבערג איז געווען אַן אַפּטער אַריינגייער צו די זילבערמאַנס אין שטוב — האָט מען דאָך אים געדאַרפן אויפנעמען אַ מאַל מיט אַ גלאַז טיי. דאָס איז אָבער נישט געווען מאַליעס דאָגה. דאָס פלעגט טאָן איר עלטערע שוועסטער חנה. פון דעסט וועגן האָט איר ווייסענבערג איין מאַל געזאָגט:

— „חנה, איר נעמט מיך טאַקע אויף אַלע מאַל און זענט מיך מכבד, אין דער צייט ווען מאַליע דערלאַנגט מיר אַפילו קיין גלאַז טיי נישט — נאָר ליב האָב איך מאַליען“.

דערמיט האָט ער אויסגעגליכן דעם ענין; טאַמער רעדט זיך יענע עפעס איין צוליב איר אויפּמערק צו אים — אין קעגנטייל צו איר שוועסטערס גרינגשאַצן-דיקער באַציונג — איז זאל זי זיך נישט מאַכן קיין אילוזיעס, הייסט עס... און אזוי איז די צייט געגאַנגען און זיין „מערכה“ האָט זיך גאַרנישט געביטן. צו קיין „ראַנדקע“ האָט ער זי אַלץ נישט געקענט צורעדן. און ס׳איז טאַקע אַ שווערער ענין געווען, ווייל גלייכצייטיק איז אַרױפּגעקומען נאָך אַ „פאַרערער“, אַ געוויסער ד״ר קרופּ, און זײַנע שאַנסן האָבן, פאַרשטייט זיך, איבערגעווייגן... פּלעגט וויסענבערגן איר מאַמע אויך זאַגן, אַז מאַליע איז נישטאַ אין דער היים, ווען ער פּלעגט אַרױפּקומען. נישט ווייל זי האָט געהאַט עפעס קעגן אים, נאָר ווייל זי האָט געוויסט, אַז ייִדישע שרייבערס שטאַרבן „זיבן מאָל אין טאַג“ פון הונגער און אַז אויב איר טאַכטער האָט נאָך „פאַרערערס“, פאַר וואָס זשע זאל זי חתונה האָבן מיט איינעם, וואָס זי וועט בײַ אים „גיין לעבן די שײַך“... .

י. ל. פּרץ האָט אים אין יענע צייטן איין מאָל געהאַט געפּרעגט:

— „וויסענבערג, וואָס גייסטו עפעס אַרום אַזוי צעטראַגן, און זעסט אויס שלעכט און אַרבעטסט נישט (שרייבט נישט) — ביסטו קראַנק?“
האַט וויסענבערג געענטפּערט: נישט פיזיש.

— וואָס דען איז עס?

איך האָב ליב אַ מיידל און דאָס מיידל זאַגט „ניין“.

האַט זיך פּרץ צעלאַכט און געזאַגט, אַז מאַרגן וועט זי זאַגן „יא“.

דערויף האָט וויסענבערג געענטפּערט: „דאָס מיידל זאַגט שוין זעקס יאָר „ניין“.

דו וועסט זען, — האָט פּרץ געזאַגט — אַז אויפן זיבעטן יאָר וועט זי זאַגן „יא“.
און אזוי איז עס געווען.

נישט געקוקט אויף זיין טרויעריק אַרומגיין, איז וויסענבערג אַבער דאָך געווען פון נאַטור אַ בעל-בטחון און איז נישט אַפּגעטרעטן אזוי לייכט פון דעם, וואָס איז אים געווען צום האַרץ.

דערווייל האָט ער געהאַט אַ גוטן פּריינד אין יצחק, וואָס איז אים געווען צום סימפּאַטישסטן פון אַלע זילבערמאַן-ברידער. ער איז טאַקע געווען דער באַלעבאַס פון דער ראַזורע אויף גענשע-גאַס. פּלעגט וויסענבערג אים קומען זען אין דער היים (און נישט בלויז אים...) און איז אויך אַריינגעקומען אין דער ראַזורע. ער האָט זיך דאָרט געפילט גאַנץ היימיש און פּלעגט זיך אַנברענגען אַהין עסנוואַרג אַ פולן טיש — ווי מאַליע פּלעגט חוזק מאַכן. ווען ער פּלעגט נאָר האָבן געלט, פּלעגט ער איינקויפן פון פּל-המינים אויף אַ מאָל: ווּרשט, סאַרדין, קעז, פּוטער, כאַללוע, פּרוכטן און דאָס אַלץ אויפּעסן אין איינעם. ער איז טאַקע געווען אַ גרויסער עסער. האָט ער אַבער נישט געהאַט קיין געלט — האָט ער צוגעהונגערט. פון קיין איינ-טיילן מיט אויסגערעכנטקייט, אַ ביסל אויף היינט און אַ ביסל אויף מאַרגן, האָט ער נישט געוואַלט וויסן. ער איז בכלל קיין בעל-תכלית נישט געווען. אַ מאָל האָט ער — פאַרנדיק מיט דער באַן — אַרױסגעוואַרפן אַ פּעקל וויסע שטייפּע קראַגנס, וואָס ס׳איז נישט פּדאי צו פירן און זיך באַלאַסטיקן מיט זיי... .

איין מאל — ווי עס האט דערציילט די משפחה — איז ווייסענבערג געהאט אריינגעקומען אין דער ראזורע מיטאגצייט אין א הייסן זומערטאג. די לאדנס זענען געווען צוגעלענט צוליב מיטאג-איבעררייס און דער באלעבאס, יצחק, איז געהאט אוועקגעאנגען עסן ווארעמעס. אינעם הינטערשטן חדר האט ווייסענבערג געזען ליגן — אפרוען זיך — א בילדשיין מיידל, א קרובה, וואס איז ווייזט אויס געקומען פון דער פראווינץ קיין ווארשע און די גרויסע שטאט האט זי מיד געמאכט.

דערלעבן איז געזעסן אויף א שטול יצחק זילבערמאנס א געזעלן און געשלאפן. ווי ווייסענבערג האט דערזען אזא מין בילד, האט ער נישט לאנג טראכטנדיק, גענומען א שטעקן און אנגעהויבן מיט אים דערלאנגען דעם אנגעשטעלטן. ווען מ'האט אים שפעטער געפרעגט: איטשע-מאיר, פאר וואס האסטו עפעס געשלאגן דעם געזעלן? — האט ער געענטפערט: „אויב ער קען זיצן און שלאפן, ווען עס ליגט לעבן אים אזא שיין מיידל — איז ער ווערט שטעקענעס — און דער-פאר האב איך אים טאקע אנגעקלאפט די ביינער“.

איין מאל איז ווייסענבערג יא געלונגען איינצורעדן מאליען זי זאל גיין מיט אים שפאצירן אין די „לאזשענקעס“. * ער האט איר געזאגט, זי זאל זיך מיטנעמען צען דעקא אויפשניט (וורשט) — וואס ער האט געוויסט, אז זי האט ליב געהאט: זאל זי דערווייל אויסלייגן דאס געלט און זיך קויפן און ער וועט עס איר שפעטער צוריקגעבן.

בשעת ער האט מיט איר שפאצירט אין די „לאזשענקעס“ און געשמועסט, האט זיך פלוצלינג אנטפלעקט פון צווישן די קוסטן אפער פריץ, וואס איז דארט א פנים געזעסן שוין פון פריער.

ווייסענבערג האט אים פארגעשטעלט „זיין מיידל“ און אליין איז ער נאך א שטיקל צייט פארברענגען צוזאמען — פארשוונדן...

פריץ האט דעמאלט פארפירט א שמועס מיט איר און אנגעהויבן איר אויסמאלן, ווי גרויס און בארימט ווייסענבערג וועט א מאל זיין, ווייל ער איז — ווי עס ווייזט זיך שוין איצט — אן אומגעהייערער טאלאנט און, אז זי וועט ביי אים פארן אין קארעטן און נאך, און נאך.

די מאמע האט זיך אין די שפעטערע יארן געחכמהט, אז זי איז נישט נאך אין קארעטן, נאך איז קיין „טאטשקעס“ אויך ביי אים נישט געפארן...

נאך איבערצייגט האט זי פריץ יא מיט זיין גרויסער השפעה און בארימטקייט, אז זי דארף אננעמען ווייסענבערגס קאנדידאטור פאר א צוקונפטיקן מאן, און זיי האבן טאקע פון דעמאלט אן אנגעהויבן ארויסגיין צוזאמען און נאך א שטיקל צייט אויך חתונה געהאט.

ער האט זי אויסערגעוויינטלעך ליב געהאט. די מומע חנה פלעגט מיר דער-ציילן, אז זיי זענען געהאט ארויסגעפארן אויף דאטשע. איטשע-מאיר פלעגט אריין-פארן יעדן טאג קיין ווארשע און צוריקקומען צו מיטאג; האט ער א מאל, ביים מיטאג-עסן געהאט געפרעגט אויף די זיערע אוגערקעס, וואס ער האט געוויסט, אז

* „לאזשענקעס“ — א פארק אין ווארשע.

זיי זענען דאָ צום פלייש. די מומע חנה האָט אים געענטפערט, אַז מאַליע האָט זיי אַלע אויפגעגעסן. זי איז דעמאָלט געווען שוואַנגער און מן-הסתם האָט איר זייער געשמעקט זייערס. דערפאַר — ווייל זי האָט יאָ אויפגעגעסן אַלע אוגערקעס — האָט ער זי אַ כאַפּ געטאַן אויף די פלייצעס און, פאַר גרויס גדולה, אויסגעלאַפּן מיט איר דעם גאַנצן וואַלד.

נאָך האָט מען דערציילט, אַז ווען זי האָט געקריגן די געבורט-ווייען, ווינענדיק שוין צוריק אין וואַרשע, און האָט שוין געדאַרפן גיין אין שפיטאַל אַריין און קיין דראַשקע האָט מען גראַד עפעס דעמאָלט נישט געקענט באַקומען — האָט ער די מאַמע גענומען אויף ביידע הענט און אוועקגעלאַזט זיך מיט איר גיין צו פוס איבער די וואַרשעווער גאַסן ביז צום „טשיסטע“ שפיטאַל. אויף דער גאַס האָבן אים מענטשן נאַכגעקוקט פאַרחידושט, ווייל עפעס טראַגט ער אַ פרוי אויף די הענט, און נאָך דערצו אין „אַזאַ צושטאַנד“, נאָר אים האָט דאָס קנאַפּ געאַרט און ער איז זיך געגאַנגען זיין וועגס.

די באַצוינג צו דער מאַמע איז געווען אַן אויסערגעוויינטלעכע, און אין יענע יאָרן האָט ער איר אויך געווידמעט זיין גרעסערע דערציילונג „אַ וואַלד-מיידל“:

מיין ליבע פרוי מאַליע,
איך ברענג דיר פאַר אַ געשאַנק
פון מיין אַרבעט דאָס דאָזיקע
קליינע ווערק.⁴

נאָך געענדלס געבוירן ווערן האָבן די ווייסענבערגס ווידער, געוויינט אין זשעלעכאַוו אויף זשורדליאַנע-גאַס נומ' 2, אין אַ ווייס הויז, וואָס איז געשטאַנען (און שטייט נאָך היינט אויך) אין אַ סאָד און די צווייגן פונעם קאַרשנבוים האָבן דאָרט אַריינגעקוקט אין די פענצטער אַריין. דאָרט בין אויך איך געבוירן געוואָרן. די זשורדליאַנע-גאַס געפינט זיך לעבן דער בריק, וואָס פאַראייניקט דעם לוקאַווער וועג מיטן וואַרשעווער שאַסיי. דער באַלעבאַס האָט געהייסן טשערניעצקי. דאָרט האָבן מיר געוויינט עטלעכע יאָר. און געענדל האָט דאָרט געהאַט אמת גוטע צייטן אין אירע ערשטע לעבנסטעג. ווי די מאַמע האָט דערציילט, האָט זי געענדלען געבאָדן אין באַרזניעריס, געקאַרמעט מיט טאַפּיאַקאָ און דער טאַטע האָט זי אַרויסגעהאַלטן נאַקעטערהייט דורכן אַפענעם פענצטער אונטער די מילדע זונשטראַלן. די נאַטור אַרום איז געווען פראַכטפול, איז נישט קיין ווונדער, וואָס די מוזע אין אַזעלכע אַרומען האָט גענומען די אויבערהאַנט און ווייסענבערג פלעגט זיצן לאַנגע שעהען און שרייבן.

דאָרט האָט ער געשאַפן זיין 3-בענדיקע פאַעמע אסתר. דאָס איז געווען אין

1912.

ווען ווייסענבערג איז געזעסן ביים שרייבטיש — ווו ער האָט געפורעמט זיינע געשטאַלטן — איז ער תמיד אין גאַנצן געווען אַריינגעטאַן אין זיינע שילדערונגען. ער פלעגט פשוט נישט זיין מער ווו ער איז אייגנטלעך געווען מיטן גוף, נאָר ער האָט זיך אין גאַנצן אַריבערגעטראָגן צו זיינע העלדן און געשאַפענע סיטואַציעס.

כגלייב, אז ער האָט בשעתן שאַפן אפילו נישט געוויסט, צי ס'איז טאָג, צי נאַכט, שוין אָפּגערעדט פון דער צייט אין טאָג.

די מאַמע אָבער האָט געוויסט אירס: ווען ס'איז צייט צו עסן, דאַרף מען גיין עסן. און אזוי, אז ס'איז געקומען די מיטאָג-שעה — האָט זי אים גערופן צום טיש. נאָר ער — ווי זיין טבע איז געווען בשעתן טראַנס פון שאַפן — האָט נישט אָנגע-הויבן הערן איר רופן. זי אָבער האָט אים ווידער און ווידער אַ מאָל געמינטערט. און ווייל ער האָט אַלץ נישט געענטפערט — איז זי צוגעגאַנגען צו אים און מיט ליבשאַפט אַריינגעשטעלט די פינגער אין זיין געדיכט-געקרויזלטער טשוּפּרינגע, „ער זאָל זיך שוין אַ מאָל אויפהייבן פונעם שרייבטיש און גיין עסן מיטאָג“.

דעמאָלט איז אויסגעבראַכן דער ערשטער סקאַנדאַל: פאַר וואָס זי האָט אים אַרויסגעברענגט פונעם געמיט אין מיטן טראַנס פון אַ געשילדערטער סיטואַציע. ער האָט זיך אזוי צעשריגן, אַז זי איז געבליבן אַ דערשראָקענע איר תּמימות, נישט אָנהייבנדיק צו פאַרשטיין, פאַר וואָס עס קומט צו מאַכן אַזאַ סקאַנדאַל, ווען זי רופט אים עסן, און נאָך דערצו מיט אַזאַ צערטלעכקייט. גוואַלד, — האָט זי זיך געטראַכט — וואָס האָט זי דאָ דען אַזוינס געטאַן?!

און פאַר גרויס פאַרדראָס, וואָס ער האָט געקענט איר מאַכן אַ סקאַנדאַל — נאָך אזוי פּיל יאָרן איר נאַכליפּן און זי ליב האַבן מיט אַזאַ שטאַרק געפּיל — איז זי אַרויס פון שטוב, אַריבערגעוואָרפן זיך איבערן פּלויט אויף דער אַנדערער זייט פונעם סאַד, וווּ ס'איז געווען אַ גאַרטן — און געוויינט און געוויינט, שעהענווייז. אין דעם דאָזיקן פאַקט האָט זי אפשר געזען דעם סוף פון דער וועלט... — לכל-הפּחות — פון זיין ליבשאַפט צו איר. און אַזאַ פּלוצעמדיקע ענדערונג האָט זי בשום-אופן נישט געקענט פאַרשטיין און שלום מאַכן מיט איר.

ווען עס זענען אַריבער עטלעכע שעהען, און די מאַמע האָט זיך שוין געהאַט אַזוי אָנגעוויינט — ווי זי האָט אין די שפּעטערדיקע יאָרן דערציילט — אז מער וואַלט זי שוין נישט געקענט, האָט זי זיך אַרומגעקוקט מיט די אָנגעשוואַלענע אויגן און דערזען דעם שטשאַו וואַקסן אין גאַרטן. זי האָט זיך אָנגעגעסן מיט אים און צוריק אַריין אין שטוב, אָבער שוין אַן אָנגעברוגזטע.

דאָס איז געווען דער ערשטער ריס צווישן זיי, וואָס האָט זיך געהאַלטן אין איין פאַרטיפּן, ווייל די מאַמע האָט שוין די ענדערונג געהאַט גענומען גוט אין געדאַנק אַריין, כאַטש בייים טאַטן איז דאָס געווען בלויז אַ מאַמענטאַלער אויסבראַך, און ווען דער פּעס האָט זיך געהאַט ביי אים געשטילט — האָט ער געקענט זיין פונקט אזוי פאַרליבט און צופרידן, ווי פּרילער.

בכלל איז דאָס עפּעס גאַרנישט געווען קיין ייִדישער טעמפּעראַמענט ביי אים. זיין פּעס איז געווען אַ שטורעמדיקער, זיין ליב-האַבן אַ לייַדנשאַפטלעכס, זיין פּרייד איז געווען אַ פּולע און זיין טרויער — אַן עכטער. אזוי איז ער געווען: עקסטרעם אין זיין ליב האַבן, עקסטרעם אין זיין פּיינט האַבן.

ביי דער מאַמען אָבער האָט זיך שוין דער פאַרדראָס געהאַט גוט איינגעגעסן אין איר גאַנץ נפש און אזוי פּלעגט זי אויך אַנדלען קעגן אים. זיין שטוב האָט אָנגעהויבן אַנווערן די געמיטלעכקייט און די וואַרעמקייט. זי האָט נישט קיין סך

איינגעטענהא, נישט מער דערלאנגט אים דאָס אָפּגעקאַכטע עסן, אויב ער קען מאַכן אַ סקאַנדאַל צוליב דעם, און זי איז אַרומגעגאַנגען אַן אַנגעברוגוטע.

דאָס האָט ווידער געפירט דערצו, ער זאָל גיין אַהין וווּ מע נעמט אים פּריינד-לעכער אויף. די דאָזיקע פּריינדלעכקייט האָט ער געפונען אין דער נאָדלער-שטוב. דאָס איז געווען אַ משפּחה פון דריי זין, פינף טעכטער און זייער מוטער, אַן אַלמנה, די באַלעבאַסטע פון אַ רעסטאָראַן. איינע פון די מיידלעך מיטן נאָמען ביילטשע, האָט אַנגעהויבן אַרויסצוווייזן באַזונדערן אויפּמערק צו אים.

ווען די מאַמע איז נאָך דאָס אויך געווייר געוואָרן — איז גאַר געוואָרן תּשעה-באַב אין שטוב. ער פּלעגט זי אָפט טרעפּן מיט אַ נאַס טיכל אויפן קאַפּ, אַ פאַר-וויינטע און שווייגנדיקע ליגן אויפן בעט. אַזאַ אומגעמיטלעכע אַטמאָספּער האָט אים שוין גאַר אין גאַנצן פאַריאַגט און אַזוי האָט ער שוין אַנגעהויבן זיצן און שרייבן אין אַ ספּעציעל פאַר אים צוגעגרייטן צימער אינעם רעסטאָראַן ביי דער נאָדלער-משפּחה.

ביסלעכווייז האָט ער אויך דאַרט אַנגעהויבן צו עסן און פאַרברענגען זיין פּרייע צייט, אַזוי לאַנג, ביז ער האָט שוין גענומען רעדן פון אַ גט, און געענדיקט האָט עס זיך טאַקע מיט אַ גט.

די גרויסע פּרייד פונעם לאַנג אויסגעחלומטן גליק האָט דעריבער נישט לאַנג אַנגעהאַלטן, ווייל פאַרשטאַנען האָט אים די מאַמע אונדזערע נישט און אָפט נישט געוויסט, ווי אַזוי מיט אים צו האַנדלען.

דער רעסטאָראַן האָט געהאַט דעם אַריינגאַנג פון מאַרק. אויף דער אַנדערער זייט פונעם הויז איז געשטאַנען דער זשעלעכאַווער „קאַשטשאַל“ • אין זייער אַ ראַמאַנטיש, גרין ווינקל, מיטן הויפט-אַריינגאַנג פונעם וואַרשעווער שאַסיי. פון דער הינטערשטער זייט קאַשטשאַל איז דאָס גראַז געוואַקסן, ווי אַ טיפּגרינער טעפּעך. דער אַריינגאַנג אין ווייסענבערגס סטודיאַ איז געווען פון דער זייטיקער גאַס, וואָס צווישן דעם קאַשטשאַל און דעם מאַרק. דאָס הויז האָט אויך געהאַט אַ צווייטן שטאַק, וווּ עס האָבן זיך געפונען די שלאַפּצימערן פון פּרוי נאָדלער און אירע טעכטער.

נישט ווייט פון דאַרט, אויפן וואַרשעווער שאַסיי, האָט געווינט חיסדא, אַ פאַר-מעגלעכער פּעטער ווייסענבערגס. ער האָט דאַרט געהאַט זיין גאַרבעריי, וווּ ווייסענבערגס פאַטער, דער זיידע לייביש מאַטעסעס, האָט געאַרבעט. די שיינע טאַכטער דעם פּעטער חיסדאס, ווייסענבערגס קוזינע, איז די העלדין פון זיין שפּעטערדיקער דראַמע אין דריי אַקטן, דער נייער מאַרג, וואָס ער האָט געשאַפן אין די סוף 20ער יאָרן.

איין מאַל זענען אַריינגעקומען אין רעסטאָראַן עטלעכע אַפיצירן, און נאָכן אויסטרינקען צו עטלעכע גלעזלעך, האָט מען זיך אַנגענומען מיט דרייסט-קייט און איינער פון זיי, אַ יונגער אַפיציר, האָט זיך פאַרנומען אַרויפצוגיין אין דער הייד, ווייל ער „האַט געהערט, אַז דאַרט זענען דאָ שיינע מיידלעך“.

ווייסענבערג איז גראַד געווען אין הויז, און ווי ער האָט דערהערט וועגן יונגן אַפיצירס פּלאַן — עס איז דאָך געוואָרן אַ ביסל אַ גערודער דערביי — האָט ער זיך געשטעלט אין דער טיר, כדי דעם אַפיציר צו פאַרשטעלן דעם וועג צו די שלאַפּצימערן.

דער אַפיציר האָט דעמאָלט, נישט לאַנג טראַכטנדיק, אַרויסגעכאַפּט זיין רעוואָלווער. עס האָט נישט געפּעלט קיין סך, אַז דער שפור זאל אויסשיסן און אוועקלייגן זיין קעגנער אויפן אַרט! נאָר מאַדנע, ווייסענבערגן האָט דאָס נישט אַפּ-געשראַקן און ער איז נישט אַפּגעטרעטן פון זיין שמירה, וואָס ער האָט געהאַלטן אין דער טיר, אַזוי לאַנג, ביז דער אַפיציר מיטן רעוואָלווער אין דער האַנט איז יאָ אַפּגעטרעטן.

וועלכער פּוח האָט דעם אַפיציר באַצווונגען? — האָבן זיך אַלע אין הויז דעמאָלט געחידושט. — קען זיין, אַז ווייסענבערגס אומדערשראַקענע און פעסטע האַלטונג.

די טויט-איבערגעשראַקענע מיידלעך אויבן האָבן פון דעמאָלט אַן אַנגעהויבן קוקן אויף ווייסענבערגן, ווי אויף זייערס אַ גואל. נאָר דאָס איז בלויז איין עפּיזאָד פון זיין לעבן, וואָס איז פול געווען מיט ביישפּילן פון זיין גייסטיקער און פיזישער גבורה צו גלייך. ער האָט טאַקע געהאַלטן, אַז ביי אַ קינסטלער מוז די פיזישע און גייסטיקע קראַפּט זיין באַלאַנסירט. איינס מוז דערגאַנצן דאָס אַנדערע. „קונסט איז אַ גלייכע פּראַפּאָרציע פון גייסטיקייט און פיזישקייט, אויב נישט, וועט דאָס אַליין שוין זיין אַנטי-קונסט“; זאָגט ער אין זיין עסיי „קונסט און סוביעקטיוויטעט“.

דער זשעלעכאָוער פעלדשער בערל וועצערמאַן איז געווען אַ פּערזענלעכער פּריינד ווייסענבערגס און די נאָדלערס. וועצערמאַן האָט זיך פאַררעכנט צו דער אַריסטאָקראַטיע פון זשעלעכאָוו. זיין פּרוי, פייגעלע, האָט גאָר געשמט פאַר אַ „געבילדעטער אַריסטאָקראַטיקע“. שפּעטער צו האָבן זיך די וועצערמאַנס אַריבער-געצויגן קיין פּאָליעניץ — וואָס איז געווען נעענטער צו וואַרשע — כדי צו קענען געבן די פֿיר טעכטער זייערע, העליע, פּראַניע, מאַניע און פּאָליע, מער בילדונג. געצויגן האָט עס אָבער וועצערמאַנען צו זיין שטעטל זשעלעכאָוו. פּלעגט ער זיך אַראַפּכאַפּן אַהין פון צייט צו צייט, כדי צו שטילן זיין בענקשאַפּט. ווען ס'איז נאָר אַרויס דער קלאַנג, אַז בערל וועצערמאַן איז דאָ אין שטעטל — האָבן ייִדן, ווי אויך קריסטן אַנגעהויבן לויפן צו אים פון אַלע זייטן, ווי צו אַ גוטן-ייִד. פּויערים פון די אַרומיקע דערפּער האָבן זיך אַנגעהויבן צונויפּפאַרן מיט די פּערד-און-וועגענער פון אומעטום. וועצערמאַן האָט זיי אין יענער צייט אויפגענומען ביי זיין שוועסטער, אַלטע-שרה אַלבערג אין דער ראַזורע, וואָס האָט זיך געפונען אין מאַרק, אינעם בשותפותדיקן הויז מיט בעריאַ גאַלדשטיין. די וואַרעמקייט און האַרציקייט, מיט וועלכער ער האָט די פּויערים אויפגענומען — אַפּט אַן געלט, ווייל אַ סך פון זיי האָבן נישט געהאַט צו באַצאָלן — איז נישט צו באַשרייבן.

די אַפּטייק, וואָס האָט געהערט צו ליפּיש אַלבערג, אַלטע-שרהס זון, האָט זיך אויך געפונען אין מאַרק. ווען וועצערמאַן איז אין זשעלעכאָוו נישט געווען, פּלעגן פּויערים געוויינטלעך, ווינטער, אין אַ גרויסן פּראַסט — ווען זיי זענען זיך צונויפּ-

געפאַרן פון די אַרומיקע דערפער אין אַ מאַרקטאָג — קומען אין דער ראַזורע זיך שטעלן באַנקעס קעגן אַ פאַרקילונג. ס'איז דאָרט געווען אַ גרויס צימער אינעם הויז און אַ צווייטס איז געווען אַ קליין שלאַפאַלקערל. פלעגט מען אין אַלקערל שטעלן די פּויערים די באַנקעס; אונטערגעלעגן אַ 15-20 מינוט, אַראַפּגענומען די באַנקעס — האָט זיך דער פּויער אַנגעטאַן זיין וואַטאָוע וועסטל, מיט אַ שווערער בורקע פון אויבן, און איז אַריין צו נתן שילמס, פּיגעלע וועצערמאַנס אַ ברודער, אין הויז, וואָס איז אויך געווען אין מאַרק. דאָרט, האָבן די פּויערים געוויסט, קען מען קריגן אַ גוט שנעפּסל, אַ גוט ביסל ווישניק, אַ געבראַטן גענדזל און שמאַלץ מיט אויסגעלאָזטע ברוינע גריוון.

* * *

ביים סוף פון דער ערשטער וועלט-מלחמה, אין 1918, האָט וויסענבערג זיך געפונען אין אוקראַינע. ער איז אַהין געפאַרן מפּוח פאַרלאַג-ענינים. דעם „פּריזיוון“ האָט ער געהאַט אויסגעמיטן, ווייל ער איז געווען פּריי פון מיליטער-דינסט, ווי אַ „לאַגאַטיק“; נאָר צוליב דער מלחמה, וואָס האָט אים פאַרכאַפּט אין אַ פרעמד אַרט, איז ער געבליבן דאָרט שטעקן. ער האָט זיך געוואַלט צוריק אַריבער-קריגן קיין זשעלעכאַוו. דאָס איז נישט געווען קיין לייכטער ענין אין אַזאַ צייט. האָט ער זיך איבערגעטאַן ווי אַ פּויער, געלאָזט זיך וואַקסן אַ באַרד, און דאָס פאַפּירענע געלט, וואָס ער האָט געהאַט מיט זיך, האָט ער איינגעוויקלט אין דינע רערלעך און אַריינגעשטופּט אין פאַפּיראַסן-גילזן, פּדי מע זאַל עס אים נישט צונעמען ביי די גרענעצן, און געלאָזט זיך אין וועג אַריין.

ווען ער איז נאָך לאַנגע וואַנדערונגען — מלחמה-צייט ביי דער רוסישער „אַרדענונג“ — סוף-פל-סוף אַנגעקומען אויף אַן אַרט, האָט ער זיך פאַרגעשטעלט, אַז בילישע טראַכט אַוודאי נישט אַנדערש, ווי נאָר אַז ער איז שוין מער נישטאַ צווישן די לעבעדיקע. האָט ער — פּדי זי נישט איבערצושרעקן מיט זיין פּלוצעמדיקן אַריינקומען, אַז זי זאַל נישט פאַלן אין חלשות פון איבערראַשונג — געשיקט אַ שליח, אַז עפעס אַ מאַן האָט אַ גרוס פאַר איר פון איטשע-מאירן. נאָך דער צוגרייטונג איז ער אַליין אויך געקומען צו גיין. ביי בילישען איז די פּרייד וואָס זי זעט אים אַ לעבעדיקן נאָך אַלץ געווען געמישט מיט טרערן — אַבער פאַרט איז דאָס קיין צו האַסטיקע איבערראַשונג פאַר איר נישט געווען.

די אַלע געשעענישן קען איך פון הערן דערציילן. איך אַליין דערמאַן זיך דעם טאַטן אין אַנהייב פון מיין לעבן נאָר אין קורצע מאַמענטן.

אַט זע איך אים באַדן אונדז, געענדלעך און מיך אין אַ גרויסער שיסל, ווען מיר זענען נאָך געווען פּיצלעך קינדער. קליינערהייט זענען מיר נישט אַלע מאַל געווען מיט אים, נאָר מיט דער מאַמע, דער באַבע פעסע און צייטנווייז מיט אַ מיידל, וואָס ער האָט צוגענומען פּדי אויף אונדז אַכטונג צו געבן. צוליב דעם פלעגט אונדז די באַבע רופן „די לעבעדיקע יתומים“. דעם פעטער יעקבס, זיין ייִנגסטן ברודערס,

צערטלעכקייט און באזארגטקייט האבן זיך מיר גוט איינגעקריצט אין זכרון פון קליינערהייט אן. אויך דער באבע פעסעס געטריישאפט איז געווען א זעלטענע, ביז זעלבסט-פארלייקענונג. די מילך און די פוטער האט זי נישט פארזוכט. דאס האט זי געהאלטן פאר די אייניקלעך. אליין האט זי געקענט לעבן אויף א שטיקל ברויט מיט אוגערקע, צי דאס גלייכן, אבער אירע הויך-ארויסשטארצנדיקע בעקלעך זענען תמיד געווען רויט. איר באזארגטקייט פאר אנדערע איז נישט געווען באגרענעצט בלויז צו איר משפחה, אירע אייניקלעך. זי האט זיך נישט אפגעשטעלט, ווען ס'איז אויס-געקומען נישט צו שלאפן א נאכט און גיין וואכן ביי א קראנקן, צי ביי א געווינערין, אדער ערב-פסח, ווען זי האט געהאלטן פאר א חוב צו גיין העלפן די זשעלעכאווער באלעבאסטעס באקן מצות.

וואס שייך דעם מיידל, געדענק איך נישט, צי דער טאטע האט אונדז געברענגט צו איר אין שטוב אריין, אדער זי איז געקומען צו אונדז, ווו מיר האבן געווינט. כ'געדענק בלויז איין נאכט, ווען גענדל איז געשלאפן אין איין זייט בעט, איך אין דער צווייטער, און דאס מיידל — אין דער מיט — צווישן אונדז ביידע. ווען איך האב זיך געוואלט איבערקערן אויף דער אנדערער זייט, נאכן אפליגן א שטיק צייט אויף איינער — האט דאס מיידל מיך נישט געלאזט און איך בין געצוונגען געווען אפצולויגן א גאנצע נאכט בלויז אויף מיין רעכטער זייט, ווייל איר איז בעסער געפעלן איך זאל ליגן מיטן פנים צו איר און נישט פארקערט...

ווי אזוי ס'איז דארט געווען מיט גענדלעך „אויף יענער זייט בארג“ (דאס מיידל איז געווען א גאנץ קארפולענטע מויד און כ'האב געהאט דאס געפיל, אז כ'ליג לעבן א ריזיקן בארג) — האב איך נישט געקענט אריבערקוקן, אזוי אז כ'זוייס נישט, נאר כ'שטעל מיר פאר, אז גענדל האט געהאט די זעלבע „בא-קוועלעכקייט“.

א מאל — ווי כ'געדענק — האט דער טאטע מיך אריינגעזעצט אין א בריטשקע. דאס האט געמוזט זיין אויפן וועג קיין זשעלעכאוו פון דער באן, וואס איז אנגעקומען פון ווארשע. מיר זענען געפארן זאלבע דריט: דער טאטע, ביילטשעס ברודער, אהרן, און איך. מיר זענען א פנים געפארן פון דער סטאנציע, ווייל כ'געדענק מיך טראגן א פאלטן און א קיילעכדיק קאפעליושל, א „פיאטרוש“, ווי מ'האט דעם פאסאזן גערופן. ס'איז געווען פריילינגצייט, ווען פון דער ווייכער ערד האבן שוין אנגעהויבן זיך ארויסזען דינע, גרינע שפראצלעך. די לופט איז געווען פייכט, די ערד אויך. אויפן וועג האב איך א ביסל אריינגעהוסט אין א נאזטיכל אריין. דער טאטע האט גענומען פון מיר דאס טיכל און איינגעקוקט זיך אין דעם לייכעץ. ער האט א פנים אין זינען געהאט ביים מאכן דעם אנאליז מיטן אויג, צו דערגיין, צי איז דאס נישט א מאל פון קיין אנגערירטע לונגען.

נאך געדענק איך דעם טאטן, ווען ער האט אונדז, גענדלעך און מיר, באוויזן די נסים פון א קוועטש טאן א קנעפל אויף דער וואנט, און ס'זאל זיך אנצינדן א לאמפ אויפן סופיט און ווערן ליכטיק אין שטוב, אין וועלכער ער האט אונדז געברענגט צו פירן. דאס האט אוודאי געמוזט זיין אין ווארשע, ווייל אין זשעלעכאוו איז נאך צו יענער צייט קיין עלעקטריע נישט געווען.

א צווייט מאל געדענק איך אים, ווען מיר זענען שוין געווען צו עטלעכע יאר אלט, ווי ער איז געקומען פון וואַרשע און אונדז געברענגט עפעס אויסטערליש גרויסע באַרנעס, וואָס זייער זאָפט האָט פאַרגאַסן דעם האַלדז. מיר זענען דעמאלט געווען ביי דער באַבע פעסע, וואָס האָט געווינט ביי איר טאַכטער חמה, אַן אַלמנה און אירע דריי קינדער, מאַטעס, גאַלדע און פייגעלע. די מומע חמה האָט געהאַט אַ סאַד, אַזוי אַז קיין באַרנעס, צי אַנדערע פּרוכטן זענען פאַר די קינדער אין שטוב נישט געווען קיין נאַווענע. דאָך האָט איר זון, מאַטעס, דער עלטסטער — וואָס איז נאָך געלעגן אין בעט, ווען אונדזער טאַטע איז אַנגעקומען צו פאַרן יענעם פּרי-מאַרגן — געבעטן, אַז מיר זאָלן אים אָפּשניידן אַ קליין שטיקל פון אונדזערע גרויסע באַרנעס און ער וועט אונדז דערפאַר געבן אַ גאַנצע באַרנע פונעם סאַד. נאָר מיר האָבן אויף אַזאַ טויש בשום-אופן נישט געקענט באַשטיין, ווייל זיינע באַרנעס — וואָס וואַקסן דאָ אין סאַד — קומען נישט צו אונדזערע גרויסע, חשובע באַרנעס, און זענען אַפילו נישט ווערט צו ליגן לעבן זיי און נאָך דערצו, ווען עס האָט זיי געברענגט דער טאַטעשי, אַזש פון וואַרשע...

אַבער נאָך אַ לענגערער צייט אַרומדרייען זיך מיט אַזעלכע יקר-המציאותן אין די הענט — גענדל מיט איינס און איך מיט איינס — האָבן מיר ענדלעך ווען מ'האַט שוין באַשלאָסן די באַרנעס אויפצועסן, יא אָפּגעשניטן צו שטיקלעך פאַר דער מומעס קינדער.

מיר צײַטן זיך איבער קיין וואַרשע

קיין וואַרשע האָבן מיר זיך איבערגעצויגן אין 1920, נאָך דעם ווי דער טאַטע האָט חתונה געהאַט מיט ביילטשען. ער האָט דעמאָלט געדונגען אַ דירה אויף עלעקטאָראַלנע 14 וו. 65, אַראַפּצוגיין דריי טרעפּלעך אינעם קאַרידאָר (צוליב וואָס די דירה איז אָנגערופן געוואָרן „קעלער“ דורך טייל שרייבערס, וואָס האָבן זי דער-מאַנט אין זייערע באַשרייבונגען וועגן וויסענבערגן). געווען איז עס אַ פּאַרטער אין אַ 4-שטאַקיקער געביידע פון אַ וואַרשעווער הויף. אונדזער וווינונג איז באַשטאַנען פון דריי צימערן.

ווען גנענדל און איך זענען געברענגט געוואָרן אין דער נבֿער היים אַריין, האָבן מיר שוין דאָרט געטראָפּן ביילטשען (אָזוי האָבן מיר זי גערופן אַלע יאָרן). דאָס לעצטע צימער האָט געהאַט געמאַכטע פּאַליצעס אויף צוויי פון די ווענט און דאָרט זענען שוין געווען אויסגעשטעלט פּל-מיני ביכער, דערונטער אַ שפּאַרע צאַל רוסישע. אויך איז דאָרט געשטאַנען פּרצעס אַ ברוינער ביוסט אויסגעגאַסן פון גיפּס. אינעם קעלער אונטער אונדזער דירה, זענען געשטאַנען נאָך 40 די זעלבע קעפּ פון ווייסן גיפּס, וואָס וויסענבערג האָט געלאָזט אויסגיסן פון ח. אייזענבערגס אַ סקולפּטור, באַלד נאָך פּרצעס טויט.

שרייבן פּלעגט דער טאַטע אינעם מיטלסטן, גרויסן צימער ביי אַ גרויסן לאַמפּ, מיט אַ מילכווייסער שיין אויפן טיש.

רעגינע קאַגאַנאוויסקי פּלעגט קומען צו אונדז סאַרטירן און קאַטאַלאָגירן די רוסישע ביכער. זי האָט געשטאַמט פון אַדעס און, כאַטש ביילטשע האָט דאָס געקענט אַליין טאָן (האַבנדיק פּאַרענדיקט אַ רוסישע גימנאַזיע) האָט דער טאַטע דאָך רעגינען נישט אָפּגעזאָגט. זי איז שוין דעמאָלט געווען געגט פון קאַגאַנאוויסקין און האָט געדאַרפן אַליין זיך פּרנסן זיין.

צוזאַמען מיט אונדז איז אויך געווען ביילטשעס אַ ייִנגערע שוועסטער איטקע, אַ שיינקייט, מיט איר טעכטערל רוזשקע. דער טאַטע האָט מסכים געווען אויף ביילטשעס בקשה צו לאָזן זיי וווינען מיט אונדז, ווייל איטקע איז זיך געהאַט צעגאַנגען מיט איר מאַן. דער שיינער איטקעס מאַן, שמעלקע מאַקוס, איז אַליין אויך געווען אַ בילד שיינער מאַנספּאַרשוי, וואָס דערמיט האָט ער געצויגן דעם אויפּמערק פון פּרויען און איטקע האָט דאָס נישט געוואָלט דולדן. ער האָט זיך אין איר געהאַט פּאַרליבט, ווען זי איז אַלט געווען זעכצן יאָר. קומענדיק אַ מאַל קיין זשעלעכאַוו מיט סחורה, פּעסער פיש (ער איז געווען אַ הורט-סוחר פון פיש) האָט ער איטקען דערזען דורכן פּענצטער פון רעסטאָראַן, וואָס האָט אַרויסגעקוקט אין מאַרק אַריין.

פון יענעם טאַג אָן, ווען ער האָט זי דערזען, איז ער אָפט געקומען קיין זשעלעכאַוו מיט די שענסטע מתנות פאַר איטקען און אויך פאַרן גאַנצן הויגעזינד. אַבער נאָכן צעגיין זיך האָט זי נישט געהאַט וווּ אַהין צו גיין מיטן קינד.

רוזשקען פלעגט דער טאטע רופן „דזשיציק“ (פון פוילישן דזשעצקא). * ווען זי איז שוין אלט געווען עטלעכע יאָר, פלעגט ער זי פרעגן רעטענישן, ווי למשל: וואס איז דאָס? — א באַנקע אויף אַ פיסל, אינעווייניק איז דאָ נאָפט. פון אויבן אַ גלעזל און אַ קנויט, וואָס ברענט — אַ לאַמפּ. . .

די קליינע פלעגט בלייבן שטיין מיט אַן אָפן מויל: סטייטש, וואָס האָט זי דאָ צו טרעפן, אַז ער האָט איר שוין אַליין אויסגעזאָגט דאָס רעטעניש?

און אַז ער פלעגט אונדז דערציילן אַ מעשה, האָט ער דאָס געטאָן אַזוי אַן ערך: אַ מאָל איז געווען אַ באַטשאַן. האָט ער זיך אַראַפּגעלאָזט אויף אַ לאַנקע זוכן עסן. ער איז געגאַנגען, געגאַנגען, ביז ער איז צוגעקומען צו אַ זומפּ, וווּ מע געפינט זשאַבעס. איז ער אַריין אינעם זומפּ מיט ביידע פיס. ווען ער האָט געוואָלט צוריק אַרויסקריכן — האָט ער אויפּגעהויבן איין פוס, אָבער געמוזט בלייבן שטעקן מיטן אַנדערן פוס אינעם זומפּ. און האָט ער אַרויסגעצויגן דעם אַנדערן פוס — איז ער געבליבן שטעקן מיטן ערשטן פוס.

אַזוי פיל דערציילט — איז דער טאטע געבליבן שטיין. מיר האָבן געוואָרט און געוואָרט אויפן המשך פון דער מעשה און געוואָלט שוין וויסן, וואָס ס׳איז דאָרט געוואָרן מיטן באַטשאַן. אָבער דער טאטע האָט זיך געמאַכט נישט וויסנדיק און מער גאַרנישט געזאָגט. ער האָט אויך געוואָרט.

— נו, טאטעשי, וואָס איז געוואָרן מיטן באַטשאַן? — האָבן מיר געפרעגט.
— ס׳האָט זייער לאַנג געדויערט, ביז ער האָט געקענט אַרויסקריכן מיט ביידע פיס פונעם זומפּ, און נישט בלויז מיט איינעם. ער האָט אַזוי לאַנג געביטן די פיס — איינעם, דעם אַנדערן; דעם אַנדערן, דעם ערשטן — ביז צו מאַרגנס. ביז ער וועט קענען אַרויס מיט ביידע פיס, דאָרף מען — הייסט עס — וואַרטן. . . וועל איך צוליב דעם די רעשט פון דער מעשה דערציילן מאַרגן.

אַט אַזוי אַ פלעגט ער אונדז פשוט די נשמה אַרויסציען, ביז מע האָט שוין דערלעבט צו הערן דעם סוף פון אַ מעשה.

דאָס געפיל פון „העכערקייט“ און פון שטאַלצירן איז מיר אויסגעקומען צו האָבן נאָך מערערע מאָל אין די קינדער-יאָרן; וואָס אונדזער מויל-האַרמאַשקע, למשל, איז געווען שענער, גרעסער און עפעס מער „יש“, ווי די געוויינטלעכע מויל-האַרמאַשקעס, וואָס די זשעלעכאָוער קינדער האָבן געהאַט אד״גל.

ווען איך פלעג קומען מיט ביילטשען אויף זומער-ווינונג קיין זשעלעכאָו, האָבן מיר, פאַרשטייט זיך, געוויינט אין די נאָדלערס הויז. איך פלעג זיך שפילן מיט די קינדער אויף דער גאַס. איין מאָל איז אַרויסגעקומען קיילעלע גאַלדשטיין, גנענדלס און מיינע אַ חברטע, מיט אַ גרויסער פיידע ברויט, אַנגעריבן מיט קנאַבל. איך האָב זי געפרעגט אַ פאַרחידושטע: „דו עסט קנאַבל?“ — האָט זי מיר געענטפערט: „ווען מיר וועלן רייך ווערן, וועל איך אויך מער נישט עסן קיין קנאַבל. . .“

אז מיר זענען „רייד“ געווארן, בין איך א פנים געוויר געווארן פון קיילעלען, ווייל איך אליין האב דערפון נישט געוויסט, ליידער. ביי קיילעלען איז פארבליבן א שטארקער הארצווייטיק נאך אירע חברטעס, וואס זענען אוועק אין ווייטן ווארשע. ווען זי האט זיך פארבענקט, איז זי אריינגעגאנגען צו אלטע-שרהן, וואס ביי איר פלעגן מיר זיך שפילן פריערדיקע יארן צו-זאמען. קיילעלעס טאטע, גאלדשטיין, האט געהאט בשותפות דאס הויז מיט אלטע-שרהן. דארט פלעגט זי כסדר נאכפרעגן — „ווען ס'וועלן שוין גענדאלע און פעראלע צוריקקומען פון ווארשע.“ (אין זשעלעכאוו האט מען די „פארצויגענע“ ווערטער, דימינוטיוון, ארויסגערעדט מיט אן „א“ אנשטאט אן „ע“, ווי למשל, קראפינסקאלע, לעפאלע, גענדאלע אד"גל.)

גענדל האט אבער ליבער געהאט צו בלייבן אין ווארשע, האט זיך קיילעלע געפרייט לכל-הפחות מיט מיין קומען. דער טאטע פלעגט אויך זיך אראפכאפן א מאל קיין זשעלעכאוו, בעת מיר זענען דארט געווען אויף זומער-ווינונג. יחיאל לערערס יינגסטער ברודער, אלוף מרדכי צדוק (לערער) ע"ה, וואס האט פארנומען א הויכע מיליטערישע פאזיציע אין מדינת-ישראל, איז נאך דעמאלט געווען א קינד. ער האט געהאט א פאך הויכע שטאלצן, האט זיך דער טאטע געלערנט יעדן אונט גיין אויף זיי און איז א סך מאל אראפגעפאלן, אבער האט נישט אויפגעגעבן, ביז ער האט זיך אויסגעלערנט גיין אויף די שטאלצן. די געלעכטערס און די פרייד אין יענע אונטן פונעם לערער-געזינדל און פון אלע פריינד, וואס זענען זיך צוזאמענגעקומען זען ווייסענבערגן ביי די לערערס אין שטוב — זענען געווען גרויס. אנדערע האבן אים געפרעגט: „איטשע-מאיר, וואס טויג דיר צו גיין אויף שטאלצן?“, האט ער געענטפערט: „אז מען גייט א ביסל אויף שטאלצן, קען מען ערשט אפשאצן, ווי גוט ס'איז צו גיין אויף די אייגענע פיס...“ כ'געדענק ווי מיר זענען אהיימגעקומען א מאל אלע דריי, דער טאטע, ביילטשע און איך, פון דער מומע חמהס סאד, און איינע א פרוי, וואס איז תמיד געזעסן אויף א טרעפל אין מארק — זי איז נישט געווען ביי די קלארע געדאנקען — האט זיך געוואונדן צום טאטן מיט די רייד: „דו שלייפסט דימענטן, וואס זענען פיל טייערער פאר געלט.“ ביילטשע איז נשתומם געבליבן; פון וואנען זי, משוגענער הייט, ווייסט צו רעדן אזעלכע רייד, אבער דער טאטע האט דערפון נישט געמאכט קיין צימעס.

א צווייט מאל האבן מיר זיך געלאזט אויף א שפאציר א זומערדיקן נאכמיטאג אין זשעלעכאווער געדיכטן וואלד אריין. אן אומגעהייערע שטילקייט האט דארט געהערשט און מ'האט זיך שווערלעך געקענט באוועגן צווישן די געדיכטע ביימער און דיקן פלוישענעם מאך, ווי א ווייכער, דיקער טעפעך אונטער די פיס. ס'האט זיך פלוצלינג א פויגל מיט א געפילדער אויפגעהויבן פון צווישן די ביימער און אוועקגעפאטשט מיט די גרויסע פליגלען אן איבערגעשראקענער, דעהערנדיק אויף איין מאל מענטשלעכע קולות אין אזא טיף-וואלדיקער שטילקייט. האט דער טאטע געזאגט, אז דער פויגל האט אוודאי געדרימלט און ווייל ער האט זיך דער-שראקן צוליב אונז — איז ער אנטלאפן מיט אזא בהלה.

ביי אונדז אויפן הויף האט מען געהאט אַ מאַל פאַרראַכטן די קאַנאַליזאַציע און סױזענען צוליב דעם געשטאַנען אויפגעגראָבן טיפע גריבער. גנענדל און איך זענען אַרומגעלאָפֿן און געשפּילט זיך מיט נאָך אַנדערע קינדער אין „יאַגעלעך“. גנענדל האָט געקענט אַ סך בעסער לויפֿן פֿאַר מיר און האָט אויסגעזען צו זיין אויך שטאַרקער און לעבעדיקער פֿאַר מיר. זי האָט מיך גערופֿן „יוז“, ווייל כ׳בין געווען אַ הויכע, אַ מאַגערע, אַ בלאַסע, מיט גלייכע בלאַנדע, פֿמעט ווייסע האָר. און אַרייַן-געפֿאַלן אינעם אויפגעגראָבענעם גרוב בין טאַקע איך. כ׳האַב זיך דעמאַלט אָפֿ-געשיילט דאָס גאַנצע פנים ממש און פֿאַרלוירן דאָס באַווסטזיין. ווען מ׳האַט מיך נאָך אַ לאַנגער ווייל דערמינטערט און כ׳האַב געעפֿנט די אויגן, האָב איך אויף מיין בעט דערזען זיצן דעם טאַטן. ער האָט דערציילט, אַז איך האָב גערעדט פֿון היץ: „נישט קיין גאַנדז, נאַר אַ קאַטשער; נישט קיין קאַטשקע, נאַר אַ גאַנער“. און געדאַרפֿן האָט עס זיין, האָט ער געזאָגט, פֿאַרקערט: נישט קיין גאַנדז, נאַר אַ גאַנער; נישט קיין קאַטשקע, נאַר אַ קאַטשער.

די גאַנצע צייט, ביז מיין געזונט ווערן, האָט ער אויף מיר אַליין אַכטונג געגעבן. ער האָט געהאַט אַ טבע צו טאָן וואָס ער האָט געהאַלטן פֿאַר נייטיק, לויט זיין אַבסערווירן די אַנטוויקלונג פֿון אַ קראַנקייט, און אַליין צופֿאַסן היילמיטלען, לויט זיין איינזען. אַזוי האָט ער, למשל, דערציילט, אַז ווען גנענדל און איך זענען קליינערהייט קראַנק געוואָרן אויף שקאַרלאַטינע און דער דאַקטאָר אין יענע צייטן האָט אַנגעזאָגט צו האַלטן אונדז אויף אַ דייעטע און חס־וחלילה נישט געבן קיין פֿלייש צו עסן, האָט ער — זעענדיק, אַז עס האַלט שוין פֿאַרן קריזיס — צעמאַלן פֿלייש און פֿאַר יעדן פֿון אונדז געמאַכט גראַד אַ קאַטלעט און געגעבן אויפצועסן, כּדי מיר זאָלן האָבן פֿוח גובר צו זיין די קראַנקייט.

ווען ער פֿלעגט אונדז נעמען אויף „ליאַדעס“, האָט ער אַלע מאַל באַשטעלט פֿאַר אונדז צו גלעזער סאַדע-וואַסער און געהייסן פֿאַרשלינגען יעדער שטיקל ליאַדע, וואָס מיר האָבן גענומען אין מויל אַריין, מיטן סאַדע-וואַסער. אַזוי, האָט ער געזאָגט, וועלן מיר נישט פֿאַרקילן די העלדזער.

דער פֿעטער פֿאַוועל, דער מאַמעס ברודער, וואָס איז געווען דער בעסטער מומחה אין פֿעלדשערײַ פֿון אַלע זילבערמאַן-ברידער, איז מיך געקומען זען, ווען ער איז געווייר געוואָרן פֿון מיין אַרייַנפֿאַלן אין גרוב. דער טאַטע האָט אים פֿריינדלעך אויפגענומען, כאַטש ער האָט מיט אים קיין שום בשותפותדיקס נישט געהאַט. ער איז געווען אַן אַסימילירטער ייד. דער טאַטע האָט אים גערופֿן „פֿאַוועליקל“ און „זומער-פֿייגעלע“. חתונה געהאַט האָט דער פֿעטער פֿאַוועל מיט אַ פֿרוי, וואָס האָט נישט געקענט קיין וואַרט ייִדיש און זייערע דריי קינדער האָט מען געגעבן לויטער פֿוילישע נעמען: מאַרילאַ, סעוועק און יעזשיק. ווען אַ חתן, אויך אַן אַסימילירטער ייד, און אַפֿשר נאָך מער — ווייל ביים פֿעטער פֿאַוועל האָט מען באַהאַלטן די ייִדישקייט בשעת ווען דער חתן האָט שוין בכלל נישט געוואָסט פֿון איר — איז געקומען צו מאַרילאַ אין שטוב אַריין, האָט זי נעבעך אַלע מאַל געמוזט אַזוי מאַנפֿוילירן, אַז ער זאָל זיך נישט צונויפֿטרעפֿן מיט איר טאַטנס משפּחה, וואָס האָט

גערעדט ייִדיש. דער מאַמעס משפּחה האָט נישט אויסגעמאַכט, ווייל זיי האָבן אַלע גערעדט בלויז „פּאַפּאָליאַשו“.

געלייענט האָט דער פעטער פּאָוועל נאָר דעם נאַש פּזשעגלגאַנד*, אַ ייִדישע צייטונג וואָס איז אַרויס אין פּויליש. וועגן זיין געוועזענעם שוואַגערס קאַמף איז דער ייִדישער ליטעראַטור, האָט ער געזאָגט דאָס פּוילישע ווערטל:

יאַק שען יעסט מייענדזי ווראַני,
טאַ טושעבאַ קראַקאַטש טאַק יאַק אַנע... **

איך דערמאַן זיך דעם טאַטן פּירן אונדז יעדן טאַג אין ייִדישן קינדער-גאַרטן אויף נאַוואַליפּקי-גאַס און קומען אונדז אָפּנעמען נאָך די קלאַסן.

איין מאָל איז ער נישט געקומען, ווייל עפעס גענייטיקס האָט אים פּאַרהאַלטן אין גאַס. מיר — די איינציקע צוויי קינדער און די לערערין שפּרה קאַזדאַן — זענען געבליבן יענעם נאַכמיטאַג אין קינדער-גאַרטן. און אזוי ווי דער טאַג האָט שוין געהאַלטן ביים פּאַרגיין — און דעם טאַטן האָט מען נאָך אַלץ נישט געזען — האָבן מיר באַשלאָסן זיך צו לאָזן אין וועג אַריין אַליין. מיר האָבן קיינעם אויף דער גאַס נישט געפּרעגט און אינטוויטיוו געפונען דעם וועג אַהיים.

דער טאַטע איז קורץ נאָך דעם אָנגעקומען אַ פּאַרשפּעטיקטער און פּאַר-זאַרטער ווייל ער האָט אונדז נישט געפונען אינעם קינדער-גאַרטן, וווּ ער איז שוין געהאַט געווען פּאַרן אַהיימקומען. ער האָט געמיינט, אַז מיר וואַרטן נאָך אַלץ אויף אים; זיך נישט געקענט פּאַרשטעלן, אַז מיר וועלן אַליין אַהיימגיין.

איך געדענק אויך דעם טאַג, ווען דער טאַטע האָט אונדז געפּירט צום פּאַר-שרייבן זיך אין שול אַריין. דאָס איז געווען אַ צישאַ-שול, וואָס האָט זיך געפונען אויף קאַרמעליצקע-גאַס נומ' 29. מיר זענען שוין געהאַט יענעם פּרימאַרגן אָפּגע-גאַנגען עטלעכע גאַסן; אַ שטיקל עלעקטאַראַלע, די אַרלע און איבערהאַקנדיק די לעשנע-גאַס — געפונען זיך שוין אויף קאַרמעליצקע — ווי דער טאַטע האָט ערשט זיך אַרומגעקוקט, אַז מיר האָבן נישט אָפּגעפּוצט די שיד.

אזוי גאַר? גייען מיר צוריק אַהיים — האָט ער געזאָגט — זיי אָפּפּוצן. און אזוי האָט מען טאַקע געמוזט טאן, און ערשט דערנאָך, ווען דאָס איז אָפּגעטאן געוואָרן, זענען מיר נאָך אַ מאָל צוריקגעגאַנגען זיך רעגיסטרירן.

עס האָט אונדז פּאַרשריבן דער לערער גרשון-הענעך זאַלצמאַן, וואָס איז געווען דער פּאַרוואַלטער פּון דער שול.

גענדל איז שפּעטער אַריבער אין אַ באַראַכאָוו-שול, אויף ד"ר זאַמענהאַף-גאַס. איך האָב אין דעם אומפּאַרגעסלעכן לערער און מיין קלאַסן-דערצייער, גרשון זאַלצמאַן, געפונען נאָך איין פּאַטער. דאָס גאַנצע לעבן טראַג איך זיין אַנדענק, ווייל אין די שפּעטערדיקע שולן, וואָס כּהאַב באַזוכט, האָב איך מער נישט באַגעגנט אַזאַ לערער-אידעאָלאָסט, מיט אזוי פּיל טאַקט, פּייניקייט, שכל און גוטסקייט. דאָס אַלץ

* פּויליש — אונדזער איבערבליק.

** פּויליש — ווען מע געפינט זיך צווישן וואַראַנעס, דאַרף מען קראַקען פּונקט ווי זיי.

איז געווען פארקערפערט אינעם לערער זאלצמאן, וואס איז אין מייע אויגן געבליבן דער סימבאל פון אן אידעאלן פעדאגאג.

אין שולע איז געווען א כאַר, וואָס דער לערער יעקב גלאַטשטיין, אַ קוויין פונעם דיכטער יעקב גלאַטשטיין, האָט אָנגעפירט מיט אים. די כאַר-מיטגלידער פלעגן דאַרפן פון צייט צו צייט זיך באַשטייערן פאַר די הוצאות, וואָס דער כאַר האָט געהאַט. האָט בייַלטשע געזאָגט, אַז איך קען דאָך סיי ווי נישט זינגען, האָט דעריבער נישט קיין זינען מיין געהערן צום כאַר און במילא מיין באַשטייערן זיך. אָבער דער טאַטע האָט איר געהייסן מיר געבן די 50 גראַשן, צי וויפל ס'האַט יעדעס מאָל אויס-געמאַכט: „צי פערל קען יאָ זינגען, צי נישט — אויב אַלע באַשטייערן זיך — דאַרף זי אויך געבן“.

גענעדל האָט געקענט אַ סך בעסער זינגען פאַר מיר, כאַטש זי פלעגט יאָ אַ מאָל פּעלשן אַ טאַן. זי האָט אָבער געהאַט אַ שטיקל קול, נישט קיין גרויס — און דער עיקר — זי האָט געזונגען מיט געפיל.

בכלל אָבער האָט דער טאַטע קיין מאָל זיך נישט באַמיט אונדז אַרויסצושטעלן מיט קיין באַרימערטע, ווי אַנדערע עלטערן טוען דאָס אָפט. עס האָט אים שרעקלעך שאַקירט, ווען ער פלעגט זען, ווי עלטערן שטופן אַלע מאָל פאַרויס זייערע קינדער: „פאַוויעדז וויערשיק“ * פאַר די געסט, צי: „זינג נאָר דאָס און דאָס לידעלע“ אָדער זיי פלעגן איבערדערציילן זייער „ליטל דאַרלינגס“ חכמות. און ווייל ער האָט דאָס פשוט נישט געקענט פאַרטראַגן — האָט ער געטאַן פונקט דאָס פאַר-קערטע און איז שוין געווען צו עקסטרעם אין זיין באַשיידנקייט. שפּעטער, ווען מיר זענען שוין געווען דערוואַקסענער — פלעגט ער אַרויסווייזן אַ סך חרטה דערויף און געוואַלט אונדז פּסדר אומעטום מיטנעמען.

דער לערער גלאַטשטיין האָט מיט גרויס איבערגעגעבנקייט אָנגעפירט מיט דעם צישאַ-שולן-כאַר. ער פלעגט איינרעפּעטירן מיט דריי שטימען פאַרשידענע לידער, פאַרזינגענדיק אַליין דעם טייל פאַר יעדער שטימע באַזונדער מיט זייער אַ מתקנות-דיק-רויך פליסנדיקן טענאַר, און אַקאַמפּאַנירן זיך דערביי אויף דער פיאַנאַ.

איך געדענק: אַ מאָל, פאַר אַ שלום-עליכם-קאַנצערט, ווי ער האָט לאַנג אויס-געהערט צוויי סאַפּראַנאַ-זינגעריןס אויף די רעפּעטיציעס, און לאַנג זיך נישט געקענט דעצידירן, וועלכע פון זיי ס'זאל זינגען די סאַלאַ פאַר שלום-עליכםס וויגליד, ווייל ביידע האָבן אַזוי שוין געזונגען, אַז ס'איז שווער געווען זיך אָפּצוזאָגן אי פון איינער, אי פון דער צווייטער. איינע, מיט אַ זעלטן לירישן, געפילפולן סאַפּראַן (אויך געקענט זינגען אַלט) האָט פּראַכטיק געזונגען. די צווייטע סאַלאַיסטין האָט געהאַט גאָר אַ שטאַרקן, קלינגענדיקן סאַפּראַן און דער לערער גלאַטשטיין האָט, נאָך אַ לאַנגן ייִשובן זיך, אויסגעקליבן זי. צו דעם קאַנצערט איז דער טאַטע אויך געקומען און לאַנג זיך איינגעהערט אינעם געזאַנג. דערנאָך געשמעסט מיט די לערערס. דער לערער גלאַטשטיין האָט געהאַט זייער אַ פיין אויער. איך האָב נישט

געקענט זינגען, און דאך געהערט צום כאַר — כ'גלייב, אַ צוליבן געהער. ער האָט מיך טאַלערירט, ווייל כ'האָב אים נישט קאַליע געמאַכט מיט קיין פאַלשע טענער. אונדזער שלאַפּציער איז געווען, ווייזט אויס, נישט קיין צו וואַרעמס, ווייל עס פלעגן מיר רויט ווערן די הענט, ווען כ'פלעג זיצן שעהען און צייכענען — וואָס איך האָב עס זייער ליב געהאַט צו טאָן קליינערהייט. פאַר וואָס ס'איז געווען קעלטער, ווי אין עסציער — ווייס איך נישט, ווייל דער קאַכל-אויבן איז געשטאַנען צווישן דער וואַנט פון עסציער און אונדזער שלאַפּציער. דאָך איז נאָר אין עסציער געווען אַנגענעם וואַרעם.

דער טאַטע האָט געהאַלטן, אַז איך האָב פעקייטן צום צייכענען, נאָר אַז שפעטער האָט מיר עס די שול קאַליע געמאַכט, ווייל איך האָב אַנגעוויירן דעם אינטערעס דערפאַר. באַשולדיקט דערין האָט ער מינע לערערס פאַר צייכענען. אַגב איז איינער פון מינע לערערס געווען דער באַוויסטער סקולפּטאָר פעליקס רובינליכט, אַבער נישט אים האָט ער געמיינט, פאַרשטייט זיך, נאָר די אַנדערע. דער טאַטע האָט אַלע מאל איבערגעקוקט מינע „געמעלן“. מיט איינעם פון זיי האָט ער זיך גאָר אַנטציקט. כ'האָב געהאַט אַנגעצייכנט אַ גייענדיקן מענטש מיט דער פלייצע צו אונדז און אַזוי אוועקגעשטעלט זיין פּוס, אַז פון דער זייט האָט מען געקענט זען דעם שפיץ פון זיין שוך. האָט דער טאַטע געהאַלטן, אַז מע דאַרף האָבן זייער אַ גוט אויג, כּדי צו קענען אויפכאַפן אַזאַ ריכטיקן דעטאַל. איין מאל האָט ער אַליין אויך געהאַט אַנגעצייכנט אַ יונגן-מאַן. האָב איך נישט געקענט באַשטיין וואָס אַט דער יונגער-מאַן האָט אַ „בלויזן“ קאַפּ (דער באַבעס השפּעה) און כ'האָב אים צוגעצייכנט אַ היטל, אַ יידיש היטעלע, ווי די רעליגיעזע יידן פלעגן טראָגן אין פּוילן. דער טאַטע האָט אין דעם דאָזיקן היטל אויך געזען טאַלאַנט. און ווייל ער האָט אַזוי געלויבט מיין צייכענען, האָב איך אים אַ מאל אַפּגענאַרט, וועלנדיק אים נאָך מער איבערצייגן אין מינע „פעקייטן“: כ'האָב געהאַט אַנגעמאַלן מיט פאַרבן אַ האַז, האָט ער מיך געפרעגט, צי כ'האָב עס אַליין געמאַכט אַדער קאַפּירט פון אַ בילדל. כ'האָב געזאָגט, אַז אַליין. האָט ער אַבער שפעטער געפונען דעם אַריגינעלן האַז אין מיין לערנביכל און האָט געזאָגט: „ניין, ס'איז קאַפּירט“.

נאָך אַ מאל האָב איך אים געהאַט געזאָגט אַ ליגנט, אַבער דאָס מאל שוין פון מורא אויסצוזאָגן דעם שרעקלעכן אמת.

גענדל און איך האָבן געמאַכט זייפּבלאַזן. איינעם אַזאַ פאַרביקן בלאַז האָב איך אַריינגעבלאַזן אין די אויגן פון אונדזערס אַ חברטע, טויבע דיקשטיי, מיט וועלכער מיר האָבן זיך געשפּילט אויפן הויף. כ'בין דאָס נישט אויסן געווען צו טאָן ספּעציעל, אַבער אַזוי איז געשען. דאָס מיידעלע האָט, נאַטירלעך, אַנגעהויבן צו וויינען. דאָס זייף האָט געריסן אין די אויגן. איך האָב זי געפרוּווט באַרויקן: ס'איז גאַרנישט, וועסט זען, ס'וועט באלד איבערגיין. אַבער דער טאַטע האָט דאָס געוויין דערהערט אין שטוב, דורכן פענצטער, און האָט אונדז באלד געפרעגט, צי האָבן מיר אַ מאל איר נישט אַריינגעלאָזט קיין זייפּוואַסער אין די אויגן.

איך האָב עס אַפּגעלייקנט. כ'בין אַבער גאָר נישט זיכער, צי ער האָט מיר שטאַרק געגלייבט ...

כ'האב דערציילט דעם טאָטן וועגן מיינס אַ חלום, וואָס כ'האָב געהאַט מיט אַ צייט שפּעטער, און וואָס האָט מיך זייער געפּייניקט: אַז כ'האָב דורכגעפירט אַן אַפּעראַציע אויף די אויגן פון מיינס אַ חברטע. כ'האָב צוזאַמענגעמישט זאַלץ מיט עטלעכע טראָפּנס וואַסער, געמאַכט דערפון צוויי גאַלקעס, וואָס האָבן געזאַלט פאַרבייטן אירע אויגן-ווייסלעך, וואָס האָבן נישט געטויגט. הכלל, כ'האָב די זאַלץ-גאַלקעס איר אַריינגעשטעלט אין די אויגלעכער און ערשט דערנאָך האָב איך זיך געהאַט געכאַפּט, וואָס כ'האָב דאָ אַפּגעטאַן! ווי קענען זאַלצגאַלקעס פאַרבייטן לעבעדיקע אויגן?! און אַחוץ דעם וועט דאָך דאָס זאַלץ ברענען אין אירע אויגלעכער!

הכלל, ס'איז מיך נישט געווען מקנא צו זיין פאַר אַזאָ אויפטו אין מיין חלום, און כ'בין פון אים געווען אַזוי דערשראָקן און באַאַנפלוסט, אויך נאָכן אויפכאַפּן זיך פון שלאָף, אַז כ'האָב דעם ביזן חלום באַלד דערציילט דעם טאָטן, ער זאַל מיר אים אויסטייטשן. האָט ער געענטפּערט גאַנץ געלאָסן, אַז דאָס מיינט, אַז מע דאַרף נישט צעשטערן דאָס פּרײַערדיקע, ביז מ'איז נישט זיכער, אַז מ'האַט עפּעס בעסערס אויף דעם אָרט. געזאַגט האָט ער דאָס מיט אַזאָ רויקייט אינעם טאָן, ווי ווען מיר וואַלטן דאָ גערעדט וועגן טאַג-טעגלעכע געשעענישן. דער טאָן אַליין האָט מיך מער באַרוקט ווי דער פּתרון-חלום. כ'האָב אים דאָס דערציילט בשעת מיר זענען איין ווינטער-אָונט געזעסן אַלע דריי, דער טאַטע, גנענדל און איך, ביים קאַכלענעם אויוון. מיר האָבן הנאהדיק אַריינגעקוקט אין אַפּענעם טירל, ווי די רויט-בלאַלעכע צונגען האָבן באַלעקט די ברענענדיקע שטשאַפּעס האַלץ.

דער טאַטע האָט צוגעוואַרפן צום ברענענדיקן פּייער עפּעס אַ שטיקל וואַסער, וואָס ער האָט צופּעליק געהאַלטן אין דער האַנט און אונדז געפרעגט: „וואָס איז דאָס?“ מיר האָבן געענטפּערט: „וואַטע“. האָט ער געזאַגט: „אַ שוטה איז אַייער טאַטע“.

כ'געדענק אַ מאַל דעם טאָטן זייער אַן אויפּגערעגטן. כ'ווייס נישט צוליב וואָס, נאָר ער איז עפּעס שטאַרק אין פּעס געוואָרן אויף ביילטשען. ער איז דעמאָלט געשטאַנען ביים טיש אַן אַנגעטוענער אין מאַנטל און הוט אויפן קאַפּ. ס'איז געווען אין דער פּרי, ווייל די „קייזערקעס“ (זעמל) זענען נאָך געלעגן אויפן טיש צום פּרישטיק, ווי ער האָט אַנגעהויבן האָבן צו איר טענות צוליב עפּעס, וואָס זי האָט געהאַט אַפּגעטאַן. דער פּעס איז אין אים געווען אַזוי גרויס, אַז בלויז טענות האָבן איז נישט געווען גענוג און ר'האַט נאָך גענומען קלאָפּן מיט דער פּויסט אויפן טיש אין אַ קייזערקע אַריין און, ווייל קייזערקעס האָבן געהאַט פיר שפּיצן אויבן — האָט ער זיך שנעל אַפּגעריבן די הויט פון דער זייט פּויסט און ס'האַט אַנגעהויבן גיין בלוט. דאָס האָט אים נישט אַפּגעשטעלט און ער האָט נאָך אַלץ געקלאָפּט אין דעם זעמל אַריין מיט זיין צעקאַליעטשעטער פּויסט. האָב איך מיך אונטערגעגענבעט אַזוי שטיל, ווי כ'האָב געקענט און אים אַפּגעווישט כאַטש דאָס בלוט פון דער האַנט מיט אַ טיכל.

און — מאַדנע — ער האָט אַ שמיכל געטאַן און באַלד האָט זיך זיין פּעס געלאָשן.

ער האט געהאט א טבע, אז אויב מ'האט אים אין א קאנפליקט געענטפערט א ווארט פון איבערצייגנדיקן אמת — האט ער געקענט גלייך אפגעקילט ווערן פון זיין צעשפילטן פעס.

ס'איז א מאל געקומען ביילטשעס ברודער, דער לאנגער אהרן, ווי מ'האט אים גערופן אין זשעלעכאוו. ער האט געמוזט פון דארט אנטלויפן, איז ער פארפארן צו אונדז אין דער ווארשעווער דירה, פדי זיך אויסצובאהאלטן. ווען פוילן איז געווארן אומאפהענגיק, נאך דער ערשטער וועלט-מלחמה, האט מען אנגעהויבן נאכפרעגן אויף די, וואס האבן געהאט וועלכע ס'איז שייכות מיט די באלשעוויקעס, וואס האבן שוין געהאט געהערשט דארט א שטיקל צייט, איידער די פאליאקן האבן איבער-גענומען די מאכט. אהרן נאדלער איז געווען א באאמטער אין זשעלעכאווער מאגיסטראט, אין דער צייט פון די באלשעוויקעס קורצער הערשאפט דארט. אזעלכן האט די פוילישע מאכט געהאלטן פאר א פאררעטער און ווען מע וואלט אים געכאפט — וואלט אים געדראט טויט-שטראף. אויך דעם, וואס האט אים אויס-באהאלטן וואלט אפשר געדראט דאס זעלבע. אבער דער טאטע האט איינ-שטעלנדיק דאס אייגענע לעבן — אהרנען אריינגענומען צו זיך אין שטוב, ווו ער איז אפגעווען זעקס וואכן, ביז ס'זענען אויסגעארבעט געווארן פאר אים פאפירן צו פארן קיין ארגענטינע, ווו זיין עלטסטער ברודער אברהם האט זיך געפונען שוין יארן לאנג.

דער טאטע האט אהרנען געראטן צו זיצן אויבנאן ביים טיש, וואס איז געשטאנען צווישן, און נאענט צו די צוויי פענצטער, אזוי אז מע זאל אים נישט קענען זען, ווען מ'קוקט אריין דורך די פענצטער. געדענק איך, ווי ער, אזא זעלטן הויכער יונג, איז נעבעך געזעסן איינגעקארטשעט, אין איין שרעק פארן מינדסטן שאַרף און בליק פון דרויסן.

ער איז לסוף און בשתיקה אפגעפארן קיין ארגענטינע און אונז אלעמ, אראפ א שווערער שטיין פון הארץ צוליב דער סכנה אי פאר זיין לעבן, אי פארן טאטנס, אין פאל ווען מזואלט אהרנען געכאפט ביי אונדז.

אין ארגענטינע האט ער, ווי אז אימיגראנט — נישט קענענדיק די שפראך — געמוזט ארבעטן ווי א פארט-ארבעטער. ער האט דארט אפגעלעבט בסך-הכל עטלעכע יאר, נישט געקוקט דערויף, וואס ער איז געווען א געזונטער, קרעפטיקער מאן. ווי דער טאטע האט דאס מיט באדויער אויסגעטייטשט, איז דאס געשען דערפאר וואס אהרנס קליינע ווייבעלע, פריידל, איז געווען א קארגע און וועלנדיק פסדר שפארן, האט זי אים נישט געגעבן גענוג צו עסן לויט ווי דער ארגאניזם פון אזא מאן — און אויף אזא שווערער פיזישער ארבעט — וואלט פארלאנגט, האט ער שנעל אנגעוויירן די כוחות.

פריידלען האט דער טאטע נאך געקענט פון זשעלעכאוו, ווייל צווישן איר און אהרנען האט זיך געצויגן א לאנגיאריקער ראמאנס. נישט געקוקט דערויף, וואס זי איז געווען די העלפט גרייס פון אהרנען, איז זי געווען זייער דאמינירנדיק איבער אים, דעם גרויסן מאן אירן.

כלל איז ווייסענבערג'ס טרויער געווען א טיפער נאך יונג-פארשניטענע

לעבנס. ער פלעגט נישט רעדן קיין צו פיל רייד ביים דערמאָנען זיין טאַטנס טויט, דעם זיידן לייביש מאַטעסעס, ווי מ'האַט אים גערופן אין זשעלעכאָוו. ער האָט דעם טאַטן זיינעם אויסערגעוויינטלעך ליב געהאַט, נישט בלויז ווי אַ זון האָט ליב אַ טאַטן, נאָר ווי אַ מענטש מיט כאַראַקטער, מיט אַן אומגעבויגענעם שטאַלץ, וואָס האָט נישט הכנעהדיק געשמייכלט צו זיין ברויטגעבער און צו קיינעם נישט. זיין פריער טויט פון אַ נירן־קראַנקייט, האָט זיין עלטסטן זון איבערגעלאָזט אַ טיפע ווונד אין האַרץ.

אויך פלעגט ער דערמאָנען מיט גרויס ווייטיק, אָבער איינגעהאַלטן, האַלב נישט־דעררעדט, זיין קליין שוועסטערל, פייגעלע, וואָס איז געשטאַרבן גאָר נאָך אַ קינד. אין די עטלעכע בעצמזומדיקע באַדויער־ווערטער, וואָס ער פלעגט לאָזן פאַלן וועגן איר פון צייט צו צייט — האָט זיך געפילט אַן אומבאַשרייבלעכע בענקשאַפט. מ'האַט אים קיין מאָל נישט געהערט דערמאָנען פון וואָס, צי ווי אַזוי זי איז גשטאַרבן, ווי וועלנדיק פאַרשטיקן אין זיך די גרויסע עוולה, וואָס ער האָט געליטן מיט איר פאַרלאָזן די וועלט. אונדזער זיידן, זיין טאַטן, האָט ער יאָ געזאַגט, אַז ס'איז געווען שפעט אים צו ראַטעווען. לויט ווי די באַבע פעסע האָט אָפגעשלט זיין טויט — איז ער אַריינקומענדיק איין מאָל איבער דער שוועל אין שטוב אַריין, אַנידער־געפאַלן, און איז געבליבן זיצן אויף איין קני, ווי קניענדיק.

* * *

כ'דערמאָן זיך אַ סוף־ווינטערדיקן נאַכמיטאַג, ווען עמעצער האָט שטיל אָנגע־קלאַפט אין דער טיר ביי אונדז אויף עלעקטאַראַלנע 14. ווען מ'האַט געעפנט אין אומדרייסט אַריינגעקומען אַ הויכער, בלאַנדער יונגער־מאַן מיט אַ לענגלעך, זעלטן איידל פנים. דאָס איז געווען עוזר וואַרשאַווסקי. וויסענבערג האָט מיט זיין פשטות אים באלד געמאַכט זיך פילן היימיש. געקומען איז ער מיט זיינע שמוגלאַרס און געוואַלט דעם מאַנסקריפט פאַרלייענען פאַר וויסענבערגן. ער איז באלד אַנטציקט געוואָרן מיט דעם ראַמאַן. ער האָט זיך אויפגעשטעלט און גענומען אַרומשפאַנען איבער דער שטוב, ווי ער וואַלט דאָ אַן אוצר געפונען. וואַרשאַווסקי האָט אים נאָכ־געפאַלגט מיטן בליק און זעענדיק דעם אויסערגעוויינטלעכן רושם, וואָס זיין ווערק האָט געמאַכט אויף וויסענבערגן, האָט ער אָנגעהויבן דערציילן, ווי מ'האַט אין ליטעראַטור־פאַראַיין חוזק געמאַכט: „יונגער־מאַן, איר האָט עפעס אַ סך אַזאַ סחורה?...“

דאָס האָט וויסענבערגן פאַרדראָסן ביז צום בייז, און ער האָט באלד אָנגע־הויבן זיך אינטערעסירן און שאַפן מיטלען אַרויסצוגעבן די שמוגלאַרס. וואַר־שאַווסקי איז געוואָרן אַן אַפּטער איינגייער ביי אונז און איז גיך געוואָרן אַ היימי־שער מענטש אין שטוב.

איך האָב אים אַ מאָל נישט ווילנדיק און נישט וויסנדיק פאַרשעמט; ער האָט געהאַט אַן עלטערן ברודער, זייער אַ גוטן דאַמען־שניידער. האָט זיך ביילטשע געלאָזט נייען ביי אים אַ ווינטער־מאַנטל מיט אַ ברוינעם פוטערנעם מאַלפּע־קאַלנער. דער מאַנטל איז געווען אַ טייערער און, ווי פון אַזאַ גוטן שניידער, איז ער

אָפגעשיקט געוואָרן צום קליענט אַהיים. געברענגט אים צו אונדז אָדער „אָפגע-
טראַגן“ — ווי עס פלעגט זיך רופן — האָט וואַרשאַווסקיס ינגערע שוועסטער,
וואָס האָט געאַרבעט ביים ברודער, דעם שניידער. דעם זעלבן אָונט האָבן מיר
גראַד געהאַט אַ שמחלע פאַר געסט. דאָס פלעגט זיין אַן אָפטע זאַך ביי אונדז, ווייל
דער טאַטע האָט זייער ליב געהאַט „ביבקעס“ (פאַרטיס). קלאַר, אַז עוזר וואַר-
שאַווסקי איז אויך געווען צווישן די געסט, בין איך צו אים צוגעגאַנגען, ווען ער איז
געזעסן אויף דער סאַפּע און געזאָגט: „איך האָב היינט געזען אייער שוועסטער“.
וואַרשאַווסקי איז רויט געוואָרן איבער די אויערן, ווייל ער האָט באלד פאַר-
שטאַנען ביי וואָס פאַר אַ געלעגנהייט איך האָב זי געקענט זען.
דער טאַטע האָט מיר שפּעטער געגעבן אַ פּסק דערפאַר. ער האָט מיך
געפרעגט: „פאַרשטייטו דען נישט, אַז ער וועט זיך שעמען, וואָס זיין שוועסטער
איז אַ שיקמיידל?“

איך האָב דאָס טאַקע נישט פאַרשטאַנען אין מיין קינדערישן עלטער.
אויך יחיאל לערער איז ביי אונדז געוואָרן אַ היימישער מענטש, נאָך זיינע נישט
גאַר הצלחהדיקע דערפאַרונגען מיט טלאַמאַצקע 13. ער האָט פּרִיעַר געשיקט זיין
שוועסטער חנה-מלכה מיט זיינע לידער צו ווייסענבערג. דאָס איז געווען אין
1923. זי איז נאָך געווען זייער יונג, זיך געשעמט און געפילט זיך אומבאַקוועם, ווען
ווייסענבערג האָט איר פאַרגעלייגט צו לייענען הויך און קלאַר איר ברודערס
לידער. ער אַליין האָט זיך צוגעשפּאַרט אויף דער קאַנאַפּע. חנה-מלכה האָט מיט אַ
ציטער און מיט געפיל געלייענט; געוואַלט מסתמא הערן אַ לויבואַרט פון ווייסענ-
בערגן פאַר איר גוטן לייענען. אָבער וואַרפּנדיק אַ בליק אויף אים, האָט זי
באַמערקט, אַז ער האַלט גאַר די אויגן פאַרמאַכט און זי האָט געהאַט דעם איינדרוק,
אַז ער שלאַפּט, האָט זי אויפגעהערט צו לייענען.

ער האָט זיך פּלוצעם געגעבן אַ זעץ אויף און זי געפרעגט פאַר וואָס זי לייענט
נישט ווייטער און זי, אַ פאַרשעמטע, רויט ביז די האַרואַרצלען, האָט אַרויס-
געשעפּטשעט, אַז זי האָט געמיינט, אַז ער איז אַיינגעשלאַפּן. דערויף האָט ער זיך
דערנענטערט צום טיש, וווּ זי איז געזעסן און מיט זייער אַ וואַרעמער שטים איר
איבערגעחזרט די לעצטע שורה פון דער סטראַפּע, ביי וועלכער זי האָט זיך געהאַט
אָפּגעשטעלט, און גלייכצייטיק איר געזאָגט, אַז איר לייענען איז פול מיט געפיל.
דאָס האָט איר זייער הנאה געטאָן און זי האָט ווייטער געלייענט ביז צום סוף.
ווייסענבערג איז געווען אין זייער אַ געהויבענער שטימונג און זי געבעטן תּיכּף
אַנצושרייבן יחיאל, אַז ער זאָל קומען קיין וואַרשע.

נאָך דעם פלעגט יחיאל לערער קומען אָפּט, נאָך אין דער חסידישער הלבשה,
און פאַרלייענען פאַר ווייסענבערגן זיינע לידער, וואָס ער האָט געהאַט צו זיי אַ
ספּעציעלן ניגון. ווייסענבערג איז באלד פאַרכאַפּט געוואָרן פון זייער רוח-הקודש,
ספּעציעל פון לערערס תּהילים-לידער.

שלמה בריינסקי, לערערס אַ בן-עיר, באַשרייבט יענע צייטן:

... אַ שטיק צייט לעבט יחיאל לערער, וועלכער איז שוין דעמאַלט געווען אין

מיליטער-עלטער, ווי אַ „באהאַלטענער“. שפעטער הייבט ער אָן זאָרגן פאַר אַ תכלית. וויל איך דאָ נישט דערציילן וועגן די פאַרשידענע מלאַכות צו וועלכע ער האָט זיך געפרוּווט נעמען, און אויך נישט וועגן זיינע אומצאָליקע רייזעס קיין וואַרשע, וווּ ער האָט זיך אַרומגעדרײט איבער די רוישיקע גאַסן, ווי אַ פאַרשעמט יינגל אויף אַן אומגעבעטענער חתונה — און צוריק אַהײמ-געקומען. איך דערמאָן דאָס בלויז צוליב דעם, ווייל אין יענער צײַט הייבט זיך אָן זײַן אינטענסיווע ליטעראַרישע אַרבעט. זײַן יידישע איבערזעצונג פֿון ביאַליקס „אל הצפור“ האָט ער געבראַכט צו פרישמאַנען און, אויב איך האָב נישט קײן טעות, אויך צו הלל צײטלינען...⁶

אין יענע צײַטן האָט יחיאל לערער געהערט וועגן וויסענבערגן. פֿון די ערשטע אַנטדעקונגען וויסענבערגס איז אָבער געווען שמעון האַראַנטשיק, דער דיכטער, אָבער נישט דער פּראָזאַיקער. דאָס ערשטע איז האַראַנטשיק, דער פּראָזאַיקער, געקומען צו אים מיט לידער, וואָס וויסענבערג — אחוץ וואָס ער האָט זײ פאַרעפנטלעכט אין די יודישע זאַמעלביכער — האָט ער שפעטער אויך אַרויס-געגעבן פֿאַר זײַן אײגן געלט. דאָס ביכל האָט געהײסן פעלדבלומען. איך געדענק נאָך די קאַלירפולע געבלימלטע זײדענע טאַוולען פֿונעם ביכל, וואָס איז אַנאַנסירט געוואָרן אין וויסענבערגס אַ שפעטערדיקער צײַטשריפט, אינזער האַפענונג, אַז ס׳איז אַרויסגעגעבן אויף קאַקיל-פּאַפּיר און קאַסט 1 זלאָטע.

בכלל האָט וויסענבערג זיך שטאַרק פאַראינטערעסירט מיט דעם דיכטער-ײשובמאַן, ווי ער האָט גערופֿן האַראַנטשיקן, וואָס האָט געלעבט אין באַדינגונגען פֿון נויט און דער דלות-ווינט האָט אַרײַנגעבלאַזן אין זײַן כאַטקע, וואָס איז געשטאַנען עפעס אויף אַ באַרג אין וואַלאַלאָוועק.

אנהייב פון ווייסענבערגס פארלעגערישער טעטיקייט

נאך דער ערשטער וועלט-מלחמה האט ווייסענבערג קודם-כל אנגעהויבן ארויסגעבן די יודישע זאמעלביכער.

אין ערשטן נומער פון די יודישע זאמעלביכער, וואס איז ארויסגעגעבן אין בוכ-פארעם און אין אייגענעם פארלאג, איז דא א פארווארט פון ווייסענבערג. אויך איז פאראן אן אויפקלערונג פון ווייסענבערג-פארלאג, וועגן דעם צוועק פון דער אויסגאבע. דאס פארווארט הייבט זיך אן מיט די ווערטער:

„מיר גרינדן צוזאמען א באזונדערע טריבונע פאר קינסטלער — יודישע זאמעלביכער. דערמיט מיינען מיר זיך אויסצוטיילן פון דער טעגלעכער פרעסע. און ווייטער קומט די אויפקלערונג פאר דער גענייטיקייט פונעם אפטיילן זיך. צום סוף פונעם ערשטן בוך זענען דא די דערקלערונגען פונעם ווייסענבערג-פארלאג:

די יודישע זאמעלביכער דינען אלס ארגאן פון אומבארשענקטן און פרייען קינסטלערישן ווארט, סיי פאר באוואוסטע און סיי פאר אנפאנגער טאלאנטן. . . .

די יודישע זאמעלביכער וועלן זיך די גרעסטע מי געבן די יודישע ליטעראטור צו דערהויבן און בארייכערן, זי זאל אריין אין דער פאזע פון איר געהעריקן שאפונגס- און אנטוויקלונגס-פראצעס — ווי אויך צו דערהויבן און עסטעיזירן דעם לעזער-געשמאק.

די יודישע זאמעלביכער שטייען אויף דעם שטאנדפונקט פון אומפארטיי-לעכקייט און אלס אזעלכע בלייבן זיי ריין-קינסטלעריש און האבן א שייכות מיט אלץ, וואס בארירט נאר די קונסט.

די יודישע זאמעלביכער גיבן אויך אפ א געהעריקן פלאץ דער קריטיק איבער יודישער און אייראפעישער קולטור, אויך איבער טעאטער — דאס יודישע, ווי דאס נישט-יודישע — מיט דער באטייליקונג פון פאכמענער אויף די זעלבע געביטן, ווי צום ביישפיל: שריפטשטעלער — איבער ליטעראטור, טעאטער-פאכמענער — איבער טעאטער. . . .

און א באמערקונג:

... די אלע, וואס זיי האט דאס לעבן, אזוי צו זאגן, שוין אפגעריבן זייער בארוע, אדער זענען געפאנגען אין דער נעץ פון דער פרעסע, אפילו צוליב פרנסה, ווי יענע בת-מלכה צווישן שדים — האבן ביי אונדז קיין פלאץ נישט. מיר זוכן נאר פרייע און דרייסטע, נישט ברויט-פארקויפטע, וועלכע קענען נישט אונטערהאלטן אונדזער אידעאל.⁷

עס האבן זיך באלד ביים ארויסגעבן די יודישע זאמעלביכער אנגעהויבן גרופירן ארום ווייסענבערג און גאנצע ריי שרייבערס: מאקס עריק, ד"ר י. ב. צפור,

* מאקס עריק האט דעביטירט אין ווייסענבערגס יודישע זאמעלביכער מיט די עסייען „דער נעאר-מאנטיים“ און „הוגא צוקערמאן“.

פיליוס האַמיניס, ש. האַראַנטשיק, יוסף פּאַפּיערניקאָוו, י. פ. גרינבערג, פ. בימקא, חיים פּלאַקס, ש. י. לאַנדינסקי, אהרן איינהאַרן, שלמה שיינבערג, אַלעקסאַנדער פאַרבאַ, י. אַפּענשלאַק, שלמה גילבערט, יהושע פּערלע, י. טענענבוים, הערשעלע, דוד גרינפאַרב, ה. ל. זשיטניצקי, יהודה דן, ב. פרידמאַן, מרים אולינאווער, י. גאַלדבערג, צבי קאַהן [כהן], פ. ב. ראַוויצקי, שלמה ראַזענבערג, ש. האַנענבערג, א. צייטלין, ראַזאַ יאַקובאַוויטש, א. בירזאַוסקי, מ. י. שאַטאַן, ש. טשענסטאַכאַוסקאַ, מירל ערדבערג, א. ג. גנעסין, יעקב רייזפּעדער; די רעצענזענטן י. ג. ב. צ. און ס. ו. י. מ. וויסענבערג* און ד"ר י. ב. צפור זענען געווען די רעדאַקטאָרן פון דער אויסגאַבע.

איך געדענק אַ זומערדיקן פאַרמיטאַג, ווען ס'האַבן זיך געהאַט פאַרזאַמלט ביי אונדז אין שטוב אַ גאַנצע גרופע שרייבערס, אַ סך פון זיי וויסענבערגס תלמידים: שמעון האַראַנטשיק, עוזר וואַרשאַווסקי, מרים אולינאווער, יהודה דן, שלמה שיינבערג (דער איבערזעצער פון טאַלסטאָיס מלחמה און שלום אויף יידיש), ב. פרידמאַן, חיים פּלאַקס, שושנה טשענסטאַכאַוסקאַ און אַלעקסאַנדער פאַרבאַ. וויסענבערג האָט זיך ראַזירט מיט אַ פול אַנגעזיפּט פנים ווען מע האָט זיך געהאַט אַריינגעלאָזט אין אַ ברייטן שמועס וועגן ליטעראַטור. וויסענבערג האָט גאַנץ געמיטלעך געפירט דאָס ראַזיר-מעסערל איבערן פנים און בשעת-מעשה אַוועקגעווישט די מוליינעס אַרום די ליפן און אונטערגעהויבן מיט צוויי פינגער די נאַז, פּדי צו קענען בעסער דערגרייכן צו די וואַנסעס. ער האָט אַריינגעקוקט מיט אַ געמיטלעכן בליק אין שפּיגל און גערעדט דערביי מיט באַוונדערונג וועגן קנט האַמסונס פּאַן און וויקטאָריאַ; וועגן די „הימל-הויכע“ קאַפּיטלען פון איבסענס בראַנד און הענדאָ גאַבלער. אַזאַ פּערל ווי וויקטאָריאַ ווערט זעלטן געשאַפּן אין אַ ליטעראַטור, האָט ער געזאַגט. שיינבערג האָט דערמאַנט קעלערמאַנען, דעם דייטשן שרייבער און זיין ווערק אינגעבאַרג, וואָס איז אין יענע צייטן אין איראַפּע אַנגע- גאַנגען ווי אַ צווייטע וויקטאָריאַ. וויסענבערג האָט אַבער געזאַגט, אַז אינגעבאַרג איז אַ פּלאַגיאַט, אַ פּרוּוו נאַכצומאַכן וויקטאָריאַ, אַבער יענער מיליע, יענע לופט לאַזט זיך נישט נאַכמאַכן.

חיים פּלאַקס האָט דערנאָך געפּרעגט ווי ס'קומט, וואָס איין שרייבער נעמט פון אַ צווייטן, האָט וויסענבערג געענטפּערט, אַז אויב אַ שרייבער האָט אייגנס, דאַרף ער פון קיין צווייטן נישט נעמען. און נאָר ווען ער האָט קיין אייגנס נישט, ווערט ער לייכט באַאיינפלוסט און גנבעט פון אַנדערע.

וואַרשאַווסקי האָט גאַר אַרויסגעוויזן ביטול צו די וועלט-באַרימטע איראַפּעישע דייטש-שרייבנדיקע יידישע שרייבערס. ער האָט געזאַגט, אַז ס'איז בעצם נישטאַ וואָס נתפּעל צו ווערן פון אַזעלכע נעמען, ווי סטעפּאַן צווייג, יאַקאַב וואַסערמאַן, ווערפּעל, פויכטוואַנגער א"א. ער זעט נישט קיין גאַנצקייט אין די מחברים און נישט אין זייערע ווערק, האָט ער געטענהט. זיי הענגען ערגעץ צווישן

* אַ רשימה פון וויסענבערגס שאַפּונגען אין די יידישע זאַמעלביכער איז אַנגעגעבן ווייטער, צוזאַמען מיט זיינע ווערק. זען ביבליאָגראַפיע 1.

יא און ניין. דאס איז עפעס א געמיש פון אלט-ידיש געוויסן און ניי-דייטשער, ניי-איראפעישער ציוויליזאציע. אבער ביידע הינקען אונטער און דאס איז, ווי דער דייטש אליין וואלט געזאגט: „ניכטס האלבעס, ניכטס גאנצעס“.

ס'איז אנגעקומען קאליא טעפער, דער באגאבטער עסייסיט און קריטיקער, א קליין, דאר מענטשעלע, אבער ביז גאר אן אינטערעסאנטע פערזענלעכקייט. דערווענדיק, ווי פארקאכט מ'איז דאס אינעם שמועס, האט ער אויסגערופן א פארחידושטער: „ליטעראטור, שמיטעראטור, איר וואלט בעסער ארויסגעגאנגען אַנקוקן דעם ליכטיקן דרויסן! אין אזא פראכטיקן זומערטאג ליגט מען אין שטוב און פאלעמיזירט איבער ליטעראטור?“

דאס האט ווייסענבערגן פארדראסן, הגם פון שיינע זומערטעג האט ער — אזא גוואלדיקער ליבהאבער פון נאטור — אויך געוויסט ווי צו געניסן. דאך איז אים נישט געפעלן אזא גרינגשאצעריש רעדן וועגן ליטעראטור און ער האט טעפערן דערלאנגט א פסק דערפאר. טעפער האט געבעטן אים מוחל צו זיין און האט זיך געשווינד אפגעטראגן.

דער טאטע האט מיך דערנאך געשיקט געווייר ווערן, ווי שפעט עס איז שוין. מסתמא איז דער זיגער אויך שטיין געבליבן און מ'האט אין די אומענדלעכע שמועסן וועגן ליטעראטור ביי אונדז גאר פון קיין צייט נישט געוויסט. איך בין צוריקגעקומען מיטן ענטפער: צוויי מינוט צו איינס (אזוי האט מיר געזאגט אן אדורכגייער, וואס האט ארויסגענומען זיין טאשן-זיגערל א קוק צו טאן). דער טאטע האט א שמיכל געטאן: וואס טויגן דיר די צוויי מינוט? (צו איינס). וואס שפילן דען א ראלע צוויי מינוט? און דערצו, ביז ביסט אריינגעקומען פון גאס, זענען שוין די צוויי מינוט אריבער.

עס זענען אריבערגעגאנגען עטלעכע טעג און ס'זענען ראפטעס אנגעקומען 150 דאלאר פון קאליא טעפער מיט א צושריפט: „ווייסענבערגן — פאר דער יידישער ליטעראטור“.

אט אזוי האט טעפער ארויסגעוויזן זיין חרטה פאר די גרינגשאצערישע ווערטער וועגן ליטעראטור.

די 150 דאלאר האבן טאקע געהאלפן גיכער ארויסצוגעבן דעם וויטערדיקן נומער יודישע זאמענליכער, ווייל ס'איז תמיד געווען א מאנגל אין געלט, ווען ס'איז געקומען צום ארויסגעבן א פרישן נומער.

פון וואנען ס'האבן זיך דערנומען צו קאליא טעפער 150 דאלאר, איז דעמאלט נישט קלאר געווען. געענדלעך און מיר האט טעפער אויסגעזען צו זיין פריי אין געלט, ווייל ער פלעגט אונדז אפט ארויסנעמען אויפן „פלאץ מיראווסקי-מארק“, וואס איז געווען איין קווארטאל פון אונדזער ווינונג, און אונז איינקויפן נאשווארג.

בשעת כ'בין געווען אין ניו-יארק מיט צענדליקער יארן שפעטער, איז מיר אויסגעקומען צו הערן פון קאדיא מאלאדאווסקי וועגן דעם אפשטאם פון די 150 דאלאר, וואס קאליא טעפער האט דעמאלט געקריגן אריינגעשיקט פון דער טאג אויף א שיפקארטע קיין אמעריקע. ער האט זיך געהאט געוואנדן אהין מע זאל אים ארויספאדערן. נו, ארויספאדערן אליין איז דאך נישט גענוג, האט יודל שעליובסקי,

וואָס האָט געאַרבעט אין דער צירקולאַציע פֿון דער צייטונג, געשיקט אויך 150 דאָלאַר אויפֿן בילעט און אָנגעזאָגט טעפּערן, אַז ווען מ'זועט אים רופן צום אַמעריקאַנער קאַנסול — זאַל ער וואָס ווייניקער רעדן.

מסתמא האט שוין קאליא טעפער געזען וואס מער צו רעדן, און... מ'האט אים די וויצע אָפּגעזאָגט.

אָפּגעזאָגט? — וואָס זשע טוט מען אָבער מיט די 150 דאָלאַר? — האָט ער זיי געגעבן אַ שיק אַרײַן „פֿאַר דער ייִדישער ליטעראַטור“ און אַליין — אויב מע לאַזט נישט פֿאַרן קיין אַמעריקע — איז ער אוועקגעפֿאַרן אין ראַטן-פֿאַרבאַנד. עס זענען שפּעטער דערגאַנגען קלאַנגען, אַז גראַד דאָרט — וווּ רעליגיע איז אונטערדריקט — איז קאליא טעפער געוואָרן אַ... גלח און אַ דעקאַן פֿון אַ פֿראַוואַסלאַוונער צערקווע. דאָס האָט ער געטאָן נאָר צוליב פֿראַטעסט — ווייל ער איז בכלל נישט געווען רעליגיעז.

י. בן-דוב [ציעכאַנאווסקי], וויסענבערגס אַ תּלמיד, שרייבט אין זײַנע זכּרונות צו"א:

וויסענבערג האָט ליב געהאַט די ייִדישע ליטעראַטור לאַ על מנת לקבל פרס. ער האָט געפּילט, ווי די השגחה האָט אים איבערגעגעבן די מיסיע פֿון היטן דעם גאַרטן. ער איז ממש גליקלעך געווען, ווען עס האָט זיך באַוויזן אַ נייע פּלאַנץ, אַפּילו אַז אַנפֿאַנגער — וואָס האָט נאָך קוים ריכטיק באַוויזן צו האַלטן אַ פּעדער אין דער האַנט, האָט ער מקרב געווען, אויב ער האָט נאָר ביי אים געזען אַ ניצוץ פֿון טאַלאַנט. ער האָט ווי אַ געטרייער גערטנער געטאָן אַלץ, אַז די פּלאַנץ זאָל זיך אַנטוויקלען. ער האָט געהאַלפֿן מיט ראַט און טאַט, געוויזן ווי מען שרייבט ריכטיק אַ שורה, איבערגעשטעלט אַ וואָרט און געציטערט, אַז דאָס אויפֿגייענדיקע זאָל ווערן אַ ברוֹקימא. זעט זיך אויס, אַז ער האָט נישט מורא געהאַט פֿאַר קיין קאַנקורענץ...

און אַז מען האָט וויסענבערגן פֿאַרגעוואָרפֿן, אַז ער לאַזט אַדורך שוואַכע זאַכן אין זשורנאַל, האָט ער געענטפּערט: „וואָס זאָל איך טאָן, אַז איר זעט נאָר די געשריבענע שורות, אָבער איך זע אויך, וואָס עס טוט זיך הינטער זיי...“

וויסענבערג האָט זיך אַרומגעטראָגן מיט אַ פּלאַן, אַליין אַרויסצוגעבן זײַנע אייגענע ווערק, ווי אויך די ווערק פֿון יונגע טאַלאַנטן, וואָס ער האָט זיך געשטעלט פֿאַר אַ ציל זיי צו פֿאַרעפּנטלעכן. ער האָט געשטרעבט צו באַפֿרייען דעם שרייבער פֿון עקספּלואַטאַציע מצד דעם פֿאַרלעגער און פֿון אַפּהענגיקייט פֿון יעדן צופּעליקן רעדאַקטאָר. אין אַ טייל בריוו צו ש. ניגער האָט ער באַרירט די דאָזיקע פֿראַגע. ער פּלעגט שיקן קיין ניו-יאָרק אויף ניגערס אַדרעס ביכער, מיינסטנס רוסישע, אויך קלאַסישע ווערק אין אַנדערע שפּראַכן און האָט באַשטימט אַן אַגענט, משה מינקוס, וואָס זאָל זיך פֿאַרנעמען מיטן ביכער-פֿאַרקויף. אין אַ צאָל בריוו פֿון דעם כאַראַקטער שרייבט ער ניגערן, אַז מיט דער דאָזיקער מיסחרישער טעטיקייט פֿאַר-בינדט ער אַ גרעסערע אויפֿגאַבע, און אַז אַ קינסטלער דאַרף זיך קענען באַפֿרייען פֿון עול-פּרנסה. ער ראַט אויך צוליב דעם ניגערן, צו באַפֿרייען זיך פֿון לעבן פֿון דער פּען.

ווארשע דעם 20/11, 920

2 No.

ליבער פריינד ניגער,

איך האב איך שוין געשריבן אין מיין ערשטן קארטל וועגן דעם, ווי איך האב איך אנגעווארפן, אומגעפרעגט, א לאסט דורך מיין שיקן ביכער אויף אייער אדרעס. אבער איך האף, אז עס וועט איך נישט זיין דערווידער אין נאמען פון פריינדשאפט. ווי איר זעט, ארבעט איר, טו, אום איך זאל נישט דארפן פארקויפן מיין שרייבן און אום מיין שרייבן זאל קאנען זיין גאנץ און זעלבסטשטענדיק, ווי איך האב עס ליב און ווי אויב אנדערש, קאן מען פאר קיין פאל זיין „איר“ נישט ארויסזאגן, נאר מען מוז זיין אפהענגיק פון יעדן נארישן און אין בעסטן פאל אומגעלומפערטן רעדאקטארל. אויסער דעם, האב איך א גאנץ גוטע כוונה דערביי, וועגן וועלכער איך וועל נישט פראזעווען, נאר איך האף ווען עס וועט קומען די צייט פון דערגרייכן וואס איך מיין, וועלן מיר אלע זען פארטיקערהייט.

אייער, ווייסענבערג⁹

ווארשע דעם 27/11, 920

7 No.

ליבער פריינד ניגער,

ווי איך האב איך שוין געשריבן, שטרייך איך אונטער נאך א מאל, אז וואס איך באניץ מיך מיט אייער אדרעס, איז נאר צוליב נויטוענדיקייט, ווי לאנג איך האב נישט פארזיכערט, אז מינקסעס אדרעס איז גוט פאר מיר. נאר ווען איר זאלט וויסן די ברייטערע אויפגאבן מיינע, וועלכע איך פארבינד מיט דעם מסחרן — וואלט איר, גלייב איך, געקוקט מיט אינטערעס אויף דער דאזיקער סוחרישער טעטיקייט. איך האב מיר געזאגט, אז אין אונדזער ארעם וועלטל, מוז מען אויסזוכן און באזייטיקן יעדע סיבה, וואס מאכט פארביטערט דעם קינסטלער דאס לעבן און ער ווערט געהאלטן אין שטענדיקער עקספלו-אטאציע, וואס דאס רופט זיך אפ צעשמעטערנדיק אויף זיין שאפונג און פריי-הייט. דאס וואס איך טו, דארף איך טון. בלייבט געזונט...¹⁰

די ווערק האט ווייסענבערג געוואלט ארויסגעבן אין דער פויליש-יידישער ארטאגראפיע, אנשטאט דער אנגענומענער ליטוויש-יידישער.

ראשית-כל האט ער געזען, אז עוזר ווארשאוסקיס ווערק שמוגלארס זאל אן-קוקן די ליכטיקע שיין, און ווען ער האט אנגעהויבן זיין פארלעגערישע טעטיקייט, איז אין ווייסענבערג פארלאג אין 1920, דאס בוך טאקע ארויס. ער שרייבט צו ניגערן אין א בריוו, אז „עוזר ווארשאוסקיס ראמאן שמוגלארס, איז א זעלטן בוך אין דער ליטעראטור“.¹¹

דאס בוך האט געהאט גרויס דערפאלג, און דער ביז דעמאלט אומבאקאנטער אויטאר איז מיט א מאל מפורסם געווארן. דעמאלט האט אויך דער ליטעראטן-פאראיין געפונען פאר נייטיק ווארשאוסקין צו אנערקענען און אים איבערציען אויף זיין צד. ווארשאוסקי האט זיך געלאזט אייננעמען מיט גוטן און אנגעהויבן ארויפקומען אין פאראיין און באגעגענען זיך מיט די אנפירנדיקע ליטערארישע קרייזן, נישט געקוקט דערויף, וואס די זעלבע האבן פרייער פון זיין ווערק געחזוקט.

אין יאר 1923 האָט וואַרשאַווסקי פּאַרלאַזט וואַרשע. ער האָט באַזוכט בערלין, לאַנדאָן און לסוף זיך אָפּגעשטעלט אין פּאַריז, רעכענענדיק אויף גרעסערע מיגלעכקייטן, ווי ער האָט געהאַט ביי ווייסענבערגן.
און אַט ווי כּיל אַראַנסאַן באַשרייבט יענע צייטן וואַרשאַווסקיס:

... מען דאַרף זיך דערמאַנען דעם גרויסן רושם, וואָס דער ראַמאַן שמוגלאָרס האָט געמאַכט בעתן דערשיינען אין 1920 אין ווייסענבערג-פּאַרלאַג. מיט איין מאָל איז דער נאַמען פֿון יונגן שרייבער, נאָך נעכטן אין גאַנצן אומבאַקאַנט, אומעטום געוואָרן אַנערקענט און גערימט. אַפילו די סאַמע שטרענגסטע ליטעראַטור-קריטיקערס — און אַזעלכע האָבן נישט געפּעלט אין וואַרשע — האָבן זיך אויסגעדריקט מיט התלהבות איבערן יונגן טאַלאַנט פֿונעם נאַוועליסט און דערקלערט, אַז אַ נייער שטערן האָט זיך באַוויזן. . . . מ'איז דאָך געווען איבערראַשט און פּאַרווינדערט גאָר באַזונדערס אין די וואַרשאַווער ליטעראַרישע קרייזן, אַז אַ יונגער שרייבער, וואָס האָט נאָך פּאַר דעם ראַמאַן גאַרנישט געהאַט געדרוקט, זאַל מיט איין מאָל דערגרייכן אַזאַ פּולקומענקייט. דעם גרעסטן פּאַרדינסט, נאַטירלעך, פֿון אַנטדעקן דעם דאַזיקן טאַלאַנט האָט געהאַט אויסשליסלעך אונדזער גרויסער שרייבער י. מ. ווייסענבערג, וועל-כער האָט זיך דעמאַלט געשטעלט פּאַר אַן אויפּגאַבע מיט זיין פּאַרלאַג, וואָס ער האָט געגרינדעט, צו פּראַטעזשירן, דערמוטיקן און אַנטפלעקן נייע, געזונטע יונגע טאַלאַנטן.

י. מ. ווייסענבערג, פֿונקט ווי י. ל. פּרץ, ווי דוד פּרישמאַן, האָט געהאַט אַ פּלאַמענדיקע ליבע פּאַר דער יידישער ליטעראַטור און אַן אויפּריכטיקע פּרייד צו אַנטדעקן נייע טאַלאַנטן. עס איז נישט דאָ דער פּלאַץ צו רעדן אויספירלעך איבער דער באַרימטער פּאַלעמיק פֿון י. מ. ווייסענבערג, איבער וועלכער מען האָט אַזוי פּיל געשריבן און געליאַרעמט, איבערגעטריבן און נישט פּאַר-שטאַנען דעם ענין, דערביי איז גאַנצן פּאַרגעסן דעם גרויסן מייסטער פֿון דער יידישער ליטעראַטור. אַזוי האָבן די אַרגאַניזאַטאָרן פֿון יידישן פּאַויליאַן אויף דער אינטערנאַציאָנאַלער אויסשטעלונג אין 1937 אין פּאַריז, אויף דער וואַנט מיט דער ליסטע פֿון גרויסע שרייבער נישט אַנגעגעבן דעם נאַמען פֿון י. מ. ווייסענבערג און דאָס גאַנץ באַוויסטיניק. אַזוי ווי שמעון האַראַנטשיק, איז אויך עוזר וואַרשאַווסקי אַ גייסטיק קינד פֿון י. מ. ווייסענבערג.¹²

אויך דערציילט אַראַנסאַן אין דער זעלבער אָפּהאַנדלונג, אַז ער, וואַרשאַווסקי,

האָט דורכגעמאַכט אַ טיף אין דער נשמה פּאַרבאַרגענע גייסטיקע דראַמע. דאָס איז געווען דער אומדערפּאַלג פֿון זיין ראַמאַן שניטצייט, וועלכער האָט געלאָזן אויף זיך וואַרטן זיבן יאָר נאָך זיין מייסטער־ווערק די שמוגלאָרס, און דער סוף איז געווען נאָר אַן אַנטישונג ביי די ליטעראַרישע מבינים. דער רעזולטאַט — פּאַרבאַרגענער ערגער און פּאַרביטערונג.¹³

וואַרשאַווסקי פּלעגט אויך שיקן פֿון צייט צו צייט נאַוועלן פּאַר אַ ליטעראַרישער צייטשריפט אין ניו-יאָרק. מ'האַט אים לאַנגע חדשים געלאָזט וואַרטן, ביז מ'האַט איינע אָפּגעדרוקט. דאָס האָט אויך צוגענומען ביי אים דעם חשק צו שיקן זיינע שאַפּונגען, גיט איבער אַראַנסאַן.

די פּאַרבאַרגענע דראַמע פֿון עוזר וואַרשאַווסקי איז געוואָרן זיין

אפגעזונדערטקייט, מען קען זאגן, זיין איינזאמקייט אין פאריז. ער איז נישט געווען קיין קעמפערישע נאטור, להיפוך, א צארטער, עמפינדלעכער קינסטלער, וואס נישט געפינענדיק ארום זיך קיין דערמוטיקונג, נאר פארקערט, גלייכגילטיקייט, איז ער אנטשוויגן געווארן. דערפאר קאן מען איצט נאך מער אפשאצן דעם פארדינסט פון י. מ. ווייסענבערג, א דאנק וועלכן עס איז אנטפלעקט געווארן דער אריגינעלער טאלאנט פון עוזר ווארשאווסקי.¹⁴

אין 1933 איז בנימין טייטלבוים געקומען פון ניו-יארק דורך פאריז אויף באזוך קיין ווארשע. ער איז דעמאלט געקומען צו אונדז זען ווייסענבערג, און האט איבערגעגעבן וועגן ווארשאווסקיס ביטערער מערכה. ער איז אפילו געווען באפריינדט מיט א סך קינסטלערס. מ'האט אים תמיד געקענט זען אויפן מאַנ-פארנאס אין די קאפען, "קאפול", "דאם", "ראטאנד". אהין פלעגט אויך בשעתו קומען הערש-דוד נאמבערג, וואס האט גוואלדיק ליב געהאט ווארשאווסקין. אזוי האט אויך איליא ערענבורג — וואס איז אין פאריז נישט געווען קיין פנים-חדשות — אים שטארק ליב געהאט און פארשטאנען. פריץ מאַרקיש איז אויך געווען גאר באפריינדט מיט ווארשאווסקין און מאַרק שאַגאל, וואס שמת פאר א פסיכאלאג, א מענטש-קענער, האט זיך גאר שטארק דערנענטערט צו ווארשאווסקין, ווייל ער האט דערשפירט אן אמת קינסטלערישע נאטור. אויפן מאַנפארנאס האט מען געקענט זען נאך יידישע שרייבערס, ווי אַש, טשאַרני, ז. שניאור, דוד איינהארן. פון דעם קרייז האט זיך אָבער ווארשאווסקי דערווייטערט. טייטלבוים האט דערציילט, אַז שלום אַש האט אַ מאל ווארשאווסקין פארבעטן אויף מיטאג אין אַ רעסטאראַן. אַש האט אַנגעהויבן אַראַפּרעדן זיך פון האַרץ, אַז ער האט נישט גוט באַהאַנדלט די יידישע שרייבערס און געבעטן ווארשאווסקין אים מוחל צו זיין. דערביי האט ער אַנגעהויבן אַזוי צו וויינען, אַז זיין פרוי, מאַטילדע, האט אים געמוזט אַרויספירן פונעם רעסטאראַן, ער זאל זיך באַרוימן.

די לעצטע יארן פון זיין לעבן האט ווארשאווסקי זיך אין גאַנצן איזאלירט פון די יידישע שרייבערס, אָבער זיך געחברט מיט די מאַנפארנאס-קינסטלערס, און ער פלעגט אַפט מיט זיי „כאַפּן אַ טרונק“, האט טייטלבוים איבערגעגעבן. דאָרט, אין פאריז, אין דעם אַנגעלויף פון ראַסעס און קולטורן — איז ווארשאווסקי געבליבן פרעמד, אַן מיטלען צום לעבן, אויסגעריסן פונעם אייגענעם באַדן און נישט פאַר-וואַרצלט אינעם נעמען, אַז זיין יידישער ליטעראַרישער סביבה, אַן מיגלעכקייטן ממשײך צו זיין די ליטעראַרישע טעטיקייט זיינע. ער האט זיך דערפילט אַפּגענאַרט און אויסגעוואַרצלט. ערשט דעמאלט האט ער דערווען אין דער גאַנצער בולטקייט, וואס פאַר אַ חטא ער איז באַגאַנגען לגבי ווייסענבערג. ער האט דאָ דערשפירט, אַז „בנים גדלתי ורוממתי והם פשעו בי“ — איז ווי אַנגעמאַסטן אויף ווייסענבערג, און זיין, ווארשאווסקיס, האַנדלען קעגן אים. פון גרויס פאַרצווייפלונג און פראַטעסט האט ער זיך אַראַפּגעלאָזט צו די נידעריקסטע שיכטן, די סאַמע אויסגעגליטשטע און געפאַלענע. ער פלעגט אַפּזיצן גאַנצע טעג און נעכט אין די פאַריזער קאַפען און נאַכטהייזער און האט קיינעם נישט געוואַלט זען פון דער „בעסערער“ וועלט, איינ-

זענדדיק, אז אט די „נישט-כשרע“ טיפן, די געפאלענע מענער און פרויען, פאר- מאגן דאך מער מאראל און זענען א סך ערלעכער און געוויסנדיקער איידער די וואס האלטן זיך פאר אן אן ערך חשובער פון זיי, ווי גארקי זאגט אין אויפן אפגרונט. טייטלבוים האט בשעת זיין באזוך אין פאריז שטארק זיך באמיט צו טרעפן זיך מיט ווארשאווסקין, און ער האט עס געברענגט די דאזיקע בשורה. אפזינדדיק מיט אים גאנץ אפט ביי א טישל אין די מאנפארנאס-קאפעען, האט ווארשאווסקי דערציילט, ווי אזוי מע האט אים אימפאנירט מיט פאריז, אים צוגעזאגט אויסטערלישע גליקן אין זיין שרייבערישער קאריערע; און ער האט טייטלבויםען אנפארטרויט דעם סוד, אז זיין איצטיקער אופן פון לעבן איז א מין תשובה טאן צוליב זיין פאראטן וויסענבערגן.

ווי די א ידיעה איז דערגאנגען צו וויסענבערגן, איז ער געווארן זייער גע- רירט. ער האט שטארק געהאלטן פונעם מאמר „במקום שבעלי-תשובה עומדים אין צדיקים גמורים יכולים לעמוד“, ווייל אז איינער טוט תשובה — האט ער געטענהט — גייט ער שוין אדורך גענוג אינערלעכע פייניקונגען. און, אז אויב איינער שטראפט זיך אליין, שטראפט ער זיך א סך הארבער, ווי ווען אן אנדערער וואלט אים געשטראפט. דערפאר שטייט דער בעל-תשובה העכער פארן צדיק. און ווען וויסענבערג האט אנגעהויבן ארויסגעבן זיין 10-בענדיק ווערק, אין דער טיפער אייביקייט אין 1937, האט ער דעם ערשטן באנד געווידמעט עוזר ווארשאווסקין, ווי א צייכן פון פארגעבונג.

ער האט געזוכט א קאנטאקט מיט ווארשאווסקין דורך קינסטלערס, וואס זענען א מאל געפארן קיין פאריז, צו לאזן אים וויסן, אז ער איז אים מוחל. אבער ווארשאווסקי איז נעלם געווארן פונעם האריזאנט, פארפאלן געווארן ביים ביטערן טראפן און אין ייאוש.

אין 1941 איז ער אוועק פון פאריז, — דערציילט אראנסאן — און זיך געוואל- גערט אין פארשידענע ערטער, כדי נישט אריינצופאלן צו די נאצי-רוצחים. אזוי האט ער זיך דערשלאגן ביז רויס, ווו מ'האט אים ארעסטירט, גראד אין די לעצטע טעג פאר דער דייטשער מפלה, און דעפארטירט קיין אושוויץ, ווו מ'האט אים נאך באוויזן אומצוברענגען. אלץ דאס איז גראד געשען ערב דער לאנג אויסגע- חלומטער וועלט-באפרייונג!

די נסיעה קיין אמעריקע

אין 1922 איז ווייסענבערג אוועקגעפארן קיין אמעריקע. ער איז אהין געפארן, ווייל ער האט געוואלט פארדינען אויסצוקויפן זיינע ווערק, וואס זענען שוין פון כמה יארן געלעגן אין צענטראל-פארלאג און מ'האט זיי אים נישט געוואלט צוריק-געבן אויף זיין פארלאנג, ביז אן ערנגעריכט האט געפסקנט, אז ווייסענבערג קען זיי אויסקויפן פון די פארלעגערס פאר 500 רובל. פון א צווייטן פארלעגער, פארענבערג, אין ניו-יארק, האט ער געוואלט צוריקנעמען זיינע דריי בענד, וואס פארענבערג האט געהאלטן ביים ארויסגעבן אן דעם מחברס הסכמה. פריער האט ווייסענבערג געהאט געשריבן צו דוד פינסקי און דערנאך צו ש. ניגער מכוח שיקן אים אן ארויספאדערונג פון אן אמעריקאנער רעדאקציע, אז אויף דעם סמך זאל ער קענען באקומען א וויזע צו פארן אין „גאלדענעם לאנד“. אינעם בריוו צו פינסקין האט ער אנגעפרעגט, וואס מ'קען דארט טאן כדי צו שאפן די נייטיקע סומע אויף אויסצוקויפן זיינע ווערק פון די פארלעגערס, וואס צאלן אים נישט קיין פרוטה אין משך פון די פינף יאר, וואס זיי ליגן דארט אפ:

הויכגעשעצטער און געאכטער ה' ד. פינסקי!

איך האב צו אייך זייער א גרויסע ביטע. איך האב באשלאסן אין גיכן צו זיין אין אמעריקע. די סיבה דערפון איז, וואס מיינע ווערק געפינען זיך ביי די אייגנטימער פון „צענטראל“, לידסקי און נאך אנדערע, שוין עטלעכע יארן און איך האב נישט פון זיי אפילו, וואס א גראשן איז ווערט. איצט האב איך דורך אן ער-געריכט צוריק געוונען די ווערק פאר אן אויסלייזונג פון 500 רובל. פארשטייט זיך, אז איך וויל פארן אין דעם „גאלדענעם לאנד“ אריין. בעט איך אייך, וואס קען מען דארט טון, וואס קען מען אויסניצן, אז איך זאל קענען שאפן די דאזיקע סומע? אויך צי וואלט איך נישט געקענט באקומען א שיפס-קארטע פון וועלכער אימיגראנטן-געזעלשאפט צוגעשיקט פון דארט, ווייל אזא סומע וויפל א שיפס-קארטע קאסט איז פאר מיר אין גאנצן אוממעגלעך צו האבן.¹⁵

ווארשע, דעם 27/IV, 20

ליבער פריינד ש. ניגער,

איך האב צו אייך א ביטע. מיינעם א מאנוסקריפט פון א ניי, גרעסער ווערק, וועלכן איך וועל אייך אין די נאענטסטע טעג צושיקן דורך פאסט, גיב איך איבער צו אייער דיספאזיציע וואס אמבעלאנגען דאס פארקויפן אים אין א רעדאקציע. איך גיב אים איבער אין אייער רשות און באפולמעכטיק אייך אליין צו באדינגען דעם פרייז און אויך דאס געלט אפצונעמען, און מיר צושיקן עס פון אייער האנט.

ווייטער בעט איך אייך, אויב איר קענט ווירקן, אז איך זאל באקומען פון א ניו-יארקער רעדאקציע א בריוו אויף ענגליש, אין וועלכן מען רופט מיך ארויס דארט אהין, וואלט איך געקומען צוליב בוך-אינטערעסן און אויך פדי צו דער-ליידיקן מיט פארענבערג, וועלכער האט מיר אומזיסט און אומנישט צו-

גערויבט דריי בענדער, לויט ווי מע האט מיר איבערגעגעבן, און ווי כ'האב געזען אַנאַנסירט אין די אמעריקאנער בלעטער. איך בעט פון אייך אַ באַלדיקן ענטפער.

אייער פריינד י. מ. ווייסענבערג

מיין אדרעס פאַר געלט און בריוו:

Warszawa, Elektoralna 14/65, I. Weisenberg¹⁶

ווען דער טערמין פון זיין פאַרן האט אַנגערוקט און מ'האַט געקענט הערן רעדן דערוועגן גאַנץ אַפּט אין שטוב, האב איך געפרעגט: „וואס וועט דער טאַטעשי טאן, אויב די שיה וועט האַלטן ביי אונטערגיין?“ דערויף האט ער געענטפערט, אַז פאַרן אויפן וואסער איז זיכערער, ווי פאַרן אויף דער יבשה; אויף דער יבשה, אַז ס'טרעפט אַ קאַטאַסטראַפּע — אַ באַן-צוזאַמענשטויס, צי אויטאָמאָביל-אַקצידענט — ווערט דער מענטש צעמאַרשטשעט אַדער קריגט אַ טויטקלאַפּ, בשעת ווען אויב אַ שיה האַלט ביים זינקען, בלייבט מען אויפן וואסער און אויב מע קען שווימען, האט מען נאך אַ שאַנס געראַטעוועט צו ווערן. ער אליין, למשל, וואלט געקענט שווימען שעהען-לאַנג — האט ער געזאָגט — און אויב ער וואלט דערבליקט געוואָרן, אין פאַל ווען אַ שיה וואלט גראַד זיך געפונען אין דער נאַענט, צי אַן עראַפלאַן, וואלט מען אים געראַטעוועט, נאָר אויב נישט, וואלט ער זיך אַרויסגעשלאָגן פון די כוחות און וואלט צוליב דעם סיי ווי אונטערגעגאַנגען.

געפאַרן איז ער מיטן דריטן קלאַס. ווען די שיה איז שוין אַנגעקומען צו די אמעריקאנער ברעגן, האָבן די אימיגראַציע-באַאַמטע ווייסענבערגן — צווישן אַנדערע אימיגראַנטן — געפרעגט פאַרשידענע פאַרמאָליטעט-פראַגעס. אויף דער פראַגע, וואס זיין פראַפעסיע איז — האט ער געזאָגט: אַ שרייבער.

„אַ שרייבער?“ — איז דאָס די אמעריקאנער אימיגראַציע-באַאַמטע געוואָרן עפעס שטאַרק פאַרדאַכטיק, ווייל אויב אַ שרייבער — ווי זשע קומט דאָס, אַז ער זאָל פאַרן מיטן דריטן קלאַס?

איך ווייס נישט ווי אזוי און מיט וואס ווייסענבערג האט דאָס געפרוווט דער-קלערן — דער עיקר — עס האט נישט געהאַלפן און מ'האַט, שוין נאָך אַלע מעדי-צינישע אונטערזוכונגען און אינספעקציעס, דעם „לעשטש“ פאַרהאַלטן אויפן „טרערן-אינדזל“ עלים איילאַנד.

אזוי גאָר ... — האט ער זיך געטראַכט — איז עס דאָך גאַרנישט קיין געלעכ-טער. האט ער דעמאַלט געהייסן אַנפּרעגן אין ניו-יאָרקער שרייבער-פאַראיינ און ערשט נאָך דעם, ווי דער אימיגראַציע-אַמט האט באַקומען פון דאָרט די תשובה, אַז ער איז טאַקע אויף אַן אמת אַ שרייבער, האט מען אים ערשט אַריינגעלאָזט אין די פ"שט.

נו, דעמאַלט זענען באלד געקומען באַדייטיקע שרייבער-קאַלעגן אים מקבל-פנים זיין ביים פאַרט; געוואָלט אים אויפנעמען מיט גרויס פאַראַד, מאַכן אַ באַנקעט — ווי מע איז זיך נוהג, ווען עס קומט אַן אַנגעזעענער שרייבער-גאַסט. אַב. קאַהאַן האט אים געוואָלט מאַכן אַ באַנקעט אין קאַרנעגיי-האַל, האט ווייסענבערג זיך אַפּגע-

זאָגט. האָט קאהאָן געפרעגט, צי אין מעדיסאָן-סקווער וועט יאָ גוט זיין, מיינענדיק, אז קארנעגיי-האַל איז אפשר נישט גענוג. האָט אָבער ווייסענבערג געזאָגט, אַז ער איז נישט געקומען קיין אַמעריקע, ווי אַ שרייבער, נאָר ווי אַ סוחר און קיין באַנקעט וויל ער נישט.

וכך-הווה. קיין באַנקעט האָט ער זיך טאַקע בשום-אופן נישט געלאָזט מאַכן. זיין באַצײַונג צום מין באַנקעטן, יובילייען איז געווען אַ נעגאַטיווע. ווען מע וואָלט זיי ביי אונדז געמאַכט עמעצן — ווי ער דריקט זיך אויס אין „אַ רייד וועגן יובילעום“ — פאַר זיינע פּיליאַריקע לייסטונגען, ווייל מע שאַצט יענעם מאַנומענטאַלע ווערק, וואָלט ער דאָס גענומען ערנסט. אָבער לויט אים, מאַכט מען ביי אונדז בלויז דריי קאַטעגאָריעס באַנקעטן, צי יובילייען:

ביזנעס יובילעוםס, אַזעלכע ווי ש . . . (ב . . . א . . .) פּלעגט זיך לאָזן מאַכן . . . ווען ער האָט געדאַרפן צוטערען צו אַ נייער אונטערנעמונג — אַ „ביבליאָטעק גדולה“, „ביבליאָטעק קטנה“ . . . ס'איז פשוט: אַ סיום הספר, אויפֿ-צורודערן קהל מיטן שטעטל, קריגט דערווייל די אונטערנעמונג די געהעריקע ביזנעס-רעקלאַמע, מען קוקט אויף איר נישט ווי אויף אַן אונטערנעמונג, נאָר אַן אויפגאַבע, אַ דבר קדושה . . . און דער קורא הנכבד, פונקט ווי משה . . . , קוקט מיט גרויסע אידעאָליסטישע אויגן: דאָס גאַנצע שמאַלץ פון עפעס גאָר גרויסע זאַכן וועט זיך געפינען אין די דאָזיקע ביזנעס-ביכלעך . . . אויסן איז מען דאָ נישט צו לייזן . . . נאָר אַ „דבר קדושה!“ און דער דאָזיקער משה . . . , וואָס איז בטבע שווער אויפן גראַשו, עפנט ס'בייטעלע . . . און ב . . . א . . . גיט אים דאָס מצאיהלע . . .

דאָס איז איין כאַראַקטער פון אַ יובילעי: אויסנאַרן ביי די קליינע קינדער בייגל מיט מילך . . .

פאַראַן נאָך אַ סאַרט יובילעי, וואָס הייסט אין אַלע הינזיכטן: „רחמנות-יובילעי“

פרעגט מ און דעם אַרעמען ס . . . וועלן זיי אייך זאָגן דעם באַשייד דערפון אין אַלע הינזיכטן . . . דערנאָך איז פאַראַן נאָך אַ סאַרט יובילעוםס, וואָס הייסט: „בלאַף און בלענדעניש-יובילעי“.

צו דעם דאָזיקן גאַרטלען זיך שוין אונטער טוערס כלל- און געזעלשאַפֿט-לעכע, מיט אַ ברייטן, אַ סטראַטעגישן פאַרנעם, ווי מען האָט זיך געגרייט, למשל, צו מאַכן טאַרעסן, דעם פאַרטיידיקער פון שוואַרצבאַרד-פּראַצעס, שרייבט ווייסענ-בערג.

פרעגט ז ל . . . און ע . . . , וואָס פאַר אַ גראַנדיעזע דעמאָנסטראַציע דאָס וואָלט געווען, . . . פאַר זייער מקריב זיין זיך פאַרן יידישן פּאַלק, . . . ווען דער טאַרעס, . . . שניידט זיי נישט אָפּ דעם פּאַדעם פון נאַפּל-שנור, וועלכער פאַרבינדט זיי מיטן גאַנצן פּאַלק . . . [ווען דער דאָזיקער יובילעי וואָלט פאַרגעקומען].¹⁷

און אַזוי ווי ער, ווייסענבערג, געהערט נישט צו קיין איינער פון די דריי דאָ אויסגערכענטע קאַטעגאָריעס, האָט ער זיך קיין באַנקעט נישט געלאָזט מאַכן.

ווי נאָר ער איז אָנגעקומען קיין ניו-יאָרק, האָט ער אָנגעהויבן שיקן ביילטשען רשימות פון ביכער, אויך רוסישע, זי זאל גיין זיי איינקויפן אין די וואַרשעווער בוכ-געשעפטן, און זיי אים שיקן צום פאַרקויפן. אזוי האָט ער געטראַכט צו מאַכן אַ געוויסע סומע געלט, עס זאל זיין אויסצוקויפן זיינע ווערק פון די פאַרלעגעריס, אויך אַרויסצוגעבן אַ זשורנאַל און זיינע, ווי אַנדערע יונגע שרייבערס ביכער, ד"ה צו קענען שאַפן אַן אייגענע טריבונע.

ביילטשע איז דעמאָלט געווען נאָך אַ שווערער קראַנקייט: גאַלשטיינער-אַטאַקאָ, נאָר ווייל זי איז שוין אַרומגעאַנגען, פלעגט זי זיך צושפאַצירן יעדן טאָג — מיט אַ שטעקעלע אין דער האַנט זיך אַנצולענען — אויף שווענטאַקזשיסקע-גאַס, וווּ עס זענען געווען אַ סך בוכגעשעפטן און איינקויפן, ווי זי האָט געקענט, לויט זיינע אַנווייזונגען אין די בריוו.

חוץ די ביכער, האָט ער איר איין מאָל געשריבן זי זאל איינקויפן שופרות און זיי אים אַרויסשיקן, אזוי אַז זיי זאלן נאָך אַנקומען פאַר ראש-השנה. זי האָט אזוי געטאַן. נאָר איין קלייניקייט איז געשען: די שופרות זענען אָנגעקומען קיין אמעריקע בלויז איין-און-איינציקן טאָג נאָך ראש-השנה...

אין ניו-יאָרק האָט ווייסענבערג זיך מער באַפריינדט מיט ד"ר שמואל פאַקס, אַ דענטיסט-באַהעם, וואָס ער האָט אים געקענט פון פריער, בשעת ער איז געהאַט געקומען קיין וואַרשע. די דענטיסטיק איז אים ווייניקער אָנגעגאַנגען, ווי די וועלט פון קונסט. ער האָט ווייסענבערגן אַרומגעפירט איבער ניו-יאָרק און ווייסענבערג איז געוואָרן אַן אַפּטער איינגייער אין הויז פון דער פאַקס-משפּחה. געוויינט האָט ער אין אַ האַטעל.

ווייסענבערג האָט דאָרט אָנגעשריבן עטלעכע זאַכן, וואָס ער האָט איבער-געלאָזט אין דער שטוב פון ד"ר פאַקס * צוזאַמען מיט אַ טייל פונעם ראַמאַן דער איבערגאַנג פון קינדהייט צו דערוואַקסונג, וואָס ער האָט געשאַפן אין אַנהייב פון די 20ער יאָרן.

אויך האָט ער דאָרט איבערגעלאָזט אַ רעפערענץ-בריוו פון וואַרשעווער יידישן ליטעראַטור-און זשורנאַליסטן-פאַראיין, וואָס ער האָט אים נישט אויסגעניצט אין ניו-יאָרק.

סוף סעפטעמבער איז ווייסענבערג צוריקגעפאַרן אַהיים.

אויף צוריקוועגס קיין אייראָפּע האָט ער אָנגעשריבן פון דער שיף** אַ בריוו צו ד"ר פאַקס.

דעם טאַטנס צוריקקומען פון אמעריקע איז פאַר מיר געווען אַ פריידיקע איבערלעבונג. אין אַ שיינעם זוניקן נאַכמיטאַג — הגם ס'איז שוין געווען סופות-צייט — בין איך אַהיימגעקומען פון ערגעץ און דערזען פלוצעם דעם טאַטן ווידער

* די אַלמנה פון ד"ר פאַקס, אַסתר פאַקס, האָט די מאַנסקריפּטן אָפּגעהיטן אַלע די יאָרן און זיי מיר איבערגעגעבן ערשט לעצטנס, בשעת מיין באַזוכן ניו-יאָרק. זיי זענען אויסגעריכטעט ווייטער, צוזאַמען מיט דער רשימה פון ווייסענבערגס ווערק. זען ביבליאָגראַפֿיע I.

** זען בריוו צו ד"ר פאַקס פון 22/1X, 1922], הוספה א.

אין שטוב. געוויסט האָב איך, אַז ער דאַרף שוין צו יענער צייט קומען צו פאַרן, אַבער נישט געוויסט גענוי דעם טאָג. איז דאָס דערזען אים אויף איין מאָל שטיין אין מיטן שטוב, געווען פאַר מיר זייער אַ גרויסע איבערלעבעניש. אַנקומענדיק פון קאַרידאָר, האָב איך אים דערזען שטיין אין עסצימער. כ׳בין צוגעגאַנגען, באַגריסט זיך מיט אים און באַלד אַפּגעגאַנגען ווייטער צו אונדזער שלאַפּצימער, מאַכנדיק זיך זוכן עפעס אויף דער אַנדערער זייט קליאַמקע פון דער טיר. . . די טרערן האָבן זיך מיר געשטעלט אין די אויגן און כ׳האָב נישט געקענט קיין וואָרט אַרויסברענגען. כ׳האָב נישט געוואָלט, ער זאל דאָס באַמערקן.

דער טאַטע האָט מיר נאַכגעקוקט פאַרחידושט צוליב אַזאַ „קאַלטער“ באַגריסונג, אַבער באַלד האָט ער דערטאַפט מיט זיין פאַרשנדיק אויג, וואָס מיט מיר קומט אייגנטלעך פאַר — און ער האָט מיך צו רן געלאָזט.

פון דעמאָלט אַז פלעג איך אַלע מאָל שטיין ביי זיין זייט, ווען ער איז נאָר געזעסן ביים טיש, און אַלע וויילע אַרויפלייגן אַ קוש אויף זיין באַק. ער האָט מיר נישט געשטערט דאָס צו טאָן, אַפילו ווען ער האָט געהאַלטן אין שרייבן. ביילטשען האָט עס אַבער יאָ אַ ביסל געשטערט. זי האָט אויך אַ מאָל געמאַכט אַ גרעבלעכע באַמערקונג, און איך האָב זיך געפילט באַליידיקט. איך גלייב, אַז כ׳האָב נאָך דעם אויפגעהערט צו שטיין פּסדר ביים טאַטנס זייט און אַוודאי אים אויפגעהערט צו קושן.

פאַר ביילטשען און איטקען האָט ער אַנגעברענגט מתנות פון די שטאַטן. פאַר גנענדלען און מיר, אויך רוזשקען, האָט דער טאַטע געגעבן ביילטשען געלט, זי זאל גיין קויפן פאַר אונדז זאַכן אויף אַן אַרט, אין וואַרשע, ווייל ער האָט נישט געוויסט די מאָסן אונדזערע, כּדי דאַרט צו קויפן. האָט ביילטשע אונדז גענומען אין די וואַרשעווער געשעפטן און געקויפט שיינע קליידלעך און שיד. און ווייל דאָס זענען גראַד געווען נײַע קליידער אויף סופות, איז דאָס אַוודאי געווען גאַר אַנגעלייגט ביי אונדז, קינדער.

ווען דער טאַטע איז צוריקגעקומען פון ניו-יאָרק, האָט ער מיטגעפירט מיט זיך אַמעריקאַנער לאַקירטע דאַמענשיך, וואָס האָבן טאַקע אויסגעזען אַנדערש, ווי די פּוילישע שיד, נאָר קיין גרויס נחת האָט ער ביים פאַרקויפן זיי נישט געהאַט. צוליב די אַלע „סוחרישע אויפטוען“ זיינע איז אין ליטעראַטן-פאַראיין אַרומ-געגאַנגען יענע צייטן אַ וויץ, אַז ווייסענבערג האָט מיטגעבראַכט פון אַמעריקע אַ גאַנצן וואַגאַן שיד אויף איין פּוס.

אויך האָט ד״ר ש. יוריס פאַרפאַסט גראַד צו יענער צייט אַ פאַראַדיע אויף אַלע קינסטלערס; שרייבערס, מאַלערס, סקולפּטאָרן, מעטאַל-פּלאַסטיקערס, ווייל ער האָט קיינעם נישט געשאַנעוועט. די עטלעכע סטראַפּעס, וואָס כ׳האָב פאַר-געדענקט, האָבן אַזוי געקלונגען, אַז ער:

נאַמבערג שרייבער,
טאַנצט מיט ווייבער —
בײַם, באַם!

איטשע-מאיר
האַנדלט מיט אייער —
בײַם, באַם!

<p>רעפריין: סעגאלאווטש זייען האלט אין איין שרייען: „לאפיטוטן, שפילט אין קארטן!“ אוי, וויי, קליסקעלעך מיט באַב!</p>	<p>רעפריין: סעגאלאווטש זייען האלט אין איין שרייען: „לאפיטוטן, שפילט אין קארטן!“ אוי, וויי, קליסקעלעך מיט באַב!</p>
--	--

<p>ער ליבט אהיו, ער ליבט אהער, } ביס: } ער בעט זיך } און ער חלשט } } און ער קאן נישט מער — } פא קאגאנאָוסקאָמו.</p>	<p>גרינבוים איציק, האלט דעם סמיטשיק — ביס, באַם! דאָקטאָר שיפער, אונטערשיפער — ביס, באַם!</p>
---	---

און נאך און נאך. די סטראַפעס האָבן זיך געצויגן אַן אַז עק, ווייל אויך די פּאַעטן האָבן צוגעלייגט סטראַפעס, נאָר איך געדענק זיי, ליידער, נישט מער. צו יעדן איינעם האָט מען צוגעשעפּעט עפעס כאַראַקטעריסטיש-לעכערלעכס. מיט נאָמבערגן, למשל, האָט מען געטשעפּעט, ווי אַ טענצער, ווייל ער פּלעגט זיך אַלע מאל פלייסן צו טאַנצן „שימי“ און ווי ער איז שוין אַליין נישט געווען קיין יונגער-מאַנטישק, מיט אַ היפּשעלעך געבויענער פּלייצע און אויסגעדאַרט — האָט ער תּמיד פאַרבעטן צום טאַנצן יונגע, שיינע מיידלעך.

אויך זענען אויף די ווענט פון ליטעראַטור-פאַראייניגטע אַ סך בילדער און קאַריקאַטורן פון די קינסטלער-מיטגלידער, געצייכנט פון די מאַלערס. איז דאָרט געווען אַ קאַריקאַטור פון וויסענבערגן ווי ער שלעפט זיך מיט דער ליטעראַטור; גאַנצע פּעק מאַנסקריפטן, פאַפּירן און בלעטער, וואָס ער קען זיי קוים דערטראַגן. אויפן קאַפּ האָט ער געהאַט אַ קיילעכדיקן קאַפעליוש, ווי מע פּלעגט אין יענע צייטן טראַגן.

אַב האָט ער זיך טאַקע אַרומגעטראַגן מיט דער ליטעראַטור — זיינע און אַנדערע שרייבערס מאַנסקריפטן — פון אַרט צו אַרט. אַזוי איז אים פאַרלוירן געגאַנגען דער מאַנסקריפט פון זיין גרעסערער דערציילונג „קריינדעלע“ אַ מערכה וואָס נאָמבערג האָט זי געהאַט איבערגעזעצט פון ייִדיש אויף העברעיִש, באַלד ווי ווייסענבערג האָט זי געהאַט אַנגעשריבן. שפּעטער, ווען דער אַריגינאַל איז אים פאַרלוירן געגאַנגען, האָט ווייסענבערג זיך ערשט גענומען איבערזעצן „קריינדעלע“ פון העברעיִש צוריק אויף ייִדיש, און ער איז געבליבן זייער אומ-צופּרידן פון דער דערציילונג אַזוי ווי זי איז היינט, ווייל עס קומט נישט — האָט ער געטענהט — צו דעם אַריגינאַל, וואָס ער האָט לכתחילה געשאַפּן. און הגם דאָס איז באַמת אַ מאַנומענטאַל ווערק, וואָס נישט קיין סך זענען דאָ אַזעלכע אַפּילו אין

אנדערע ליטעראטורן, האָט ער פסדר נאָר געזאָגט, אַז ער קען, אין פאַרגלייך צו דעם וואָס דער אַריגינאַל איז געווען, נישט קוקן אויף „קריינדעלע“.

אין ליטעראַטן-פאַראיינ זענען אַחוץ ווייסענבערגס קאַריקאַטור, געהאַנגען נאָך אַנדערע קאַריקאַטורן אינעם בופעט-צימער. אינעם גרויסן זאַל איז געהאַנגען אייבנאַן פרצעס אַ גרויס איילבילד. עס האָט אויסגעזען, ווי ער וואָלט געהאַלטן אַ פאַטערלעך אויג איבערן שרייבער-געזינדל. אויף אַ צווייטער וואַנט איז געהאַנגען סעגאַלאַוויטשעס אַ בילד מיט דער פייקע אין מויל, וואָס ער האָט זיך קיין מאָל נישט געשיידט מיט איר, אַ הוט אויפן קאַפּ און דעם גאַנצן ערנסט אויפן פנים.

מיט מיסחר האָט ווייסענבערג זיך באַמײט צו פאַרנעמען אויך נאָך זײן צוריק-קומען פון אַמעריקע. ער האָט קאַרעספּאַנדירט מיט דײַר פּאַקס און אַנגעוויזן אויף די סיבות פון זײן סוחרישן שלײמזל. אַזוי ווי קײן סך נחת האָט ער נישט געהאַט פון די אַגענטן — וואָס האָבן זיך בלויז טײלווייז פאַרנומען מיטן ביכער-פאַרקויף, ווייל זײ האָבן געאַרבעט אויף שטעלעס — האָט ער אויך דעם דײַר פּאַקס פאַרגעלייגט צו פאַרנעמען זיך מיט דעם דאָזיקן מיסחר און איבערצונעמען די פאַרטערשאַפט פונעם ביכער-פאַרקויף אין ניו-יאָרק:

<p>Redakcja "Jüdische Sammelbücher" Wydawnictwo Wajsenberga Warszawa, Elektoralna 14</p>	<p>רעדאַקציע, „יודישע זאַמעלביכער“ ווייסענבערג-פערלאַג וואַרשע, עלעקטאָראַלאַ 14</p>
--	--

20/XI 1922

ליבער פאַקס,

אייער בריוו פון 30/x דערהאַלטן. איך דאַנק אייך זייער פאַר אייער מיט-טיילן מיר וועגן מיין סחורה, אַז זי איז שוין אַנגעקומען און אויך פאַר דעם, וואָס אייער הויזגעזינד מאַכט. אויף אייער שווער האָב איך גערעכנט, אַז ער איז אַ געזונטער מענטש. עס ווייזט זיך אַבער אַרויס, אַז די דיקקייט זיינע איז שוין געווען פאַרדעכטיק, כאַטש צו קיין לונגען-אַנצינדונג האָט עס גאָר נישט. ער איז געווען צו פיל איבערגעפילט מיט בלוט, בשעת אין אַמעריקע איז נאָר געזונט דער, וועמענס בלוט עס איז אַן אַפגעצערטס, אַן אַפגעבלייכטס און דאָס פנים איז אַ ביסל פאַרמעטעוואַטע. עס מאַכט נישט אויס, אַז איר וועט זיך נישט שטיצן אויף מײנע „אויספירונגען“, נאָר וואָס קען עס שאַטן, אַז איך מײן אַזוי? און איצט גײען מיר צוריק צו מײנע געשעפטן. נאָר צום ערשטן גיב איך אייך אַפּ אַ באַריכט וועגן מײן און מײן פרויס געזונט. קיין אַנאַליז נאָך אַ מאָל האָב איך נאָך נישט געמאַכט, ווייל מיר דאַכט זיך, אַז עפעס בין איך צוריק געזונט, כאַטש אייער דיעטע היט איך שטרענג אַפּ ביז היינטיקן טאָג, ווייל אין דער היים איז גלאַט גוט צו האַלטן פון דיעטעס. מײן פרוי ווידער איז געווען אַמתדיק געפערלעך אויף די לעבער און אויף גאַלשטיינער. איצט גײט זי אַרום, פילט נאָך צײטנווייז עטוואָס ווייטיק, אַבער זי טרינקט קאַרלסבאַדער וואַסער און איז נערוועז. די געשעפטן האָט זי מיר געפירט אַזוי גוט אויך דערפאַר. זי ווערט נערוועז, צעטראַגן דורך דער קלענסטער קלייניקייט און פאַרזעט

דאָרד די גרעסטע אומגליקן, וואָס מען טוט איר אָפּ, איר אין די אויגן. מיט איין וואָרט — אַ פּרוי. אַט דאָס האָט געמאַכט מיין רייזע אַזוי אומפּרוכטבאַר. איצט, ליבער פּאַקס, איך דאַנק אייך באַמט פּון האַרץ פאַר אייער איבער-געבן מיר אַ גרוס, אַז מיין סחורה איז אַנגעקומען. וואָס איר פּרעגט צי בין איך צופּרידן מיט מיין שותף? ווי אַזוי, אַז . . . איך האָב נאָך נישט דערהאַלטן נאָך אַלעם אַפילו איין סענט. איז דאָס אַליין שוין אַ טרויעריקער רעזולטאַט. דער האַנדל שטייט. וואָס דאַרט איז, ווייס איך נישט. פאַר אומערלעך האַלט איך אים נישט. מעגלעך, אַז ער נאַרט מיך דערמיט, וואָס ער האָט מיר צוגעזאָגט אַוועקצולייגן זיין אַרבעט ביי וועלכער ער פאַרדינט \$10-15 אַ וואָך, און אַפּהיטנדיק זיין אַרבעט איז שוין במילא שלים שלימול אין אַלע הינזיכטן אין אונדזער אונטערנעמונג. עס קען זיין, ווייל דער מענטש איז קיין מאַל קיין סוחר נישט געווען. בשעת אַ סוחר ווייסט, אַז אין אַ האַנדל פאַרדינען דאָס ערשטע מאַל נאָר בידנע \$20 אין אַ גאַנצער טראַנזאַקציע, קען עס זיין אַן אַנזאָג אויף צו פאַרדינען טויזנטער, ווייסט דאָס קיין אַרבעטער נישט. . . . ווי איר זעט, גייט עס מיר אומעטום מיט מיינע פאַרבינדעטע מיט דער פּוטער אַראַפּ, כאַטש די געשעפטן קענען זיין גוט און גרויס, אַפילו זאַמד מען זאל שיקן. . . . מיר טוט גריילעך לייך, וואָס איך האָב מיך מיט אים פאַרבינדן, נאָר אין דעם, ליבער פּאַקס, בין איך נישט שולדיק. איך האָב נאָר געוויסט, אַז מיין געשעפט און מיין צייט ווערט חרוב און, אַז איך מוז קריגן אַ פאַרבינדעטן און וואָס שנעלער אַהיימפאַרן, און ווען איך האָב אייך פּראַפּאָנירט און איר זענט געווען פאַרטאָן עטלעכע טעג אין אייערע עסקים און האָט מיר קיין ענטפער נישט געגעבן, האָב איך ווי איינער, וואָס האָט שוין געהאַט דערפאַרונגען אין אַזעלכע פּאַלן, ווען איך האָב געדאַרפן צו איינען, געזען אין דעם אַ שטומען אַפּזאָג, אַלנפּאַלס אַ נישט פאַראינטערעסירטע וואַציונג. און כאַטש איך האָב שוין געהאַלטן מיט יענעם אין אונטערהאַנדלען וועגן דעם, האָב איך אַלץ נאָך געוואָרט 3 טעג און אויפן 4טן, האָב איך געזען, אַז ס'איז אין ברירה, האָב איך געשלאָסן דעם קאַנטראַקט. ערשט דערנאָך, ווען ס'איז שוין שפּעט געווען, האָט איר מיר געזאָגט, אַז איר האָט די זאַך אין זינען. איצט אַבער וויל איך סיי ווי סיי מיט אייך זיך פאַרבינדן. . . .

איך גריס אייך, אייער פּרוי און דעם קליינעם עמנואל, וועלכער לעבט אין נישט איינשטימיקייט מיט דער גאַנצער גאַס קינדער און קריגט נעבעך דערפאַר זיין ערלעך, אויסקומעניש" אין זיינע העלדישע שלאַכטן, און רוט נאָר אַפּ ביי דעם שיסעלע, ווען די מאַמע דערציילט אים פּון די שפּעסעלעך. איך קוש אים.¹⁸

ווייסענבערג האָט זיך איינגערעדט, אַז ער איז אַ גאַנצער סוחר. ער האָט מיך איין מאַל געהאַט געשיקט מיט יאַרן שפּעטער אויף ד"ר זאַמענהאַף-גאַס, וווּ עס האָבן זיך געדרוקט זיינע ביכער, מיט עפעס אַ פּראַפּאָזיציע, וואָס האָט מיר אויס-געזען צו זיין נישט אַזוי רעאַל. כּיגעדענק שוין נישט גענוי וואָס דאָס איז געווען, צי אַז דער דרוקער זאל דערווייל קויפּן פאַפּיר און ער וועט אים אויסשטעלן וועקסלען, צי עפעס ענלעכס — גענוג, איך האָב אים געזאָגט, אַז יענער וועט דערויף נישט מסכים זיין, האָט ער געזאָגט:

— „מעגסט גיין, מעגסט גיין, צווישן סוחרים פירט זיך אַזוי.“

וואַלטער האָט זיך אויך גענומען צו מיסחר, אַבער מיט הצלחה. אויב מע פּלעגט

ווייסענבערגן זאגן, אז ער איז א שלעכטער סוחר, פלעגט ער ווערן ביז, נאָר טאַמער מ'האַט אים געזאָגט, אז ער איז א שלעכטער שרייבער — פלעגט ער לאַכן. ווען דער טאַטע איז געווען אין אמעריקע, האָב איד אים געהאַט אָנגעשריבן, אז גנענדל מאַכט זיך אירע ספּודניצעס אזוי שמאַל, אז זי קען קוים שטעלן א טריט ביים גיין. אויך האָב איד אים אָנגעוויזן דערויף, אז זי הענגט זיך נאָך אויף דראַשקעס פון הינטן (דער דראַשקאַזש זאָל זי נישט זען) פּונקט ווי א יונג. האָט ער זי — צו מיין נרויסער פאַרווונדערונג — נישט געמוסרט דערפאַר, און מיין האַפענונג, אז ער וועט זי וואַרענען פאַר שלעכטע קאַנסעקווענצן, איז צערווען געוואָרן. ערשט נאָכן צוריקקומען האָט דער טאַטע געהאַלטן גנענדלען אַ לעקציע, ווי אזוי די שמאַלע ספּודניצעס שטערן ביים אַריבערגיין די גאַס; טאַמער ס'וועט גראַד אַנקומען אַן אויטאָ, צי אַ טראַמוווי און זי וועט דאַרפן מאַכן אַ שנעלערן, צי אַ ברייטערן שפּרייז — וועט זי מוזן פאַלן. וועגן די דראַשקעס האָט ער איר גאַרנישט געזאָגט, וואָס לויט מיר, האָט דערין געשטעקט אַ גרעסערע סכּנה.

וואָס שייך אַריבערגיין די גאַס, פלעגט ער אונדז אַלע מאל אַנזאָגן נישט צו לויפן, ווען מע זעט אַן אויטאָמאָביל אַנקומען, ווייל ווען מע לויפט, שווינדלט דעם שאַפּער פאַר די אויגן און ער ווייסט נישט, ווי אויסצומיידן דעם פּוסגייער און קען אים דעריבער נישט ווילנדיק איבערפאַרן. אין מייע אויגן האָבן די אַלע באַוואַרע-נישן זיינע דעמאַלט אויסגעזען עפעס נישט אזוי, ווי ס'דאַרף צו זיין. אז מע לויפט, האָב איך געטראַכט — איז מען דאָך שנעלער אויפן טראַטוואַר... צי דעסט גלייכן, ווען גנענדל האָט מיר, למשל, אַ מאל עפעס אַ שטאַרקן שטופּ געגעבן און כּיבין אומגעפאַלן, האָט דער טאַטע געזאָגט, אז כּיהאַב געדאַרפן — זעענדיק, אז זי גייט מיך שטופּן — אַ רוק איבער געבן די פּיס הינטערוויילעכץ, וואַלט דער קערפּער אויטאָמאַטיש זיך אַ בויג געטאַן אויף צוריק, צו אַ ווערטיקאַלער פּאַזיציע און איך וואַלט נישט געפאַלן. איך האָב געזאָגט: גוט, נאָר געטראַכט האָב איך מיר: צו וואָס זאָל איך נאָך אַליין אויך מיך שטופּן אויף צוריק, ווען מ'שטופּט מיך צוריק? אויך קלעטערן אויף בערג האָט דער טאַטע מיך געלערנט, ווען כּיבין איין זומער געפאַרן מיט דער שול אויף קאַלאַניע קיין קוזמיר און בין דאַרט געווען אַ חודש צייט. דעם לעצטן טאַג — ווען מיר האָבן שוין געזאַלט צוריקפאַרן קיין וואַרשע — איז מיר אָנגעקומען אַ בריוו פון טאַטן, מיט אַנווייזונגען ווי אזוי מע דאַרף קלעטערן אויף בערג. קוזמיר איז אַ באַרגיקע געגנט, האָט ער מיך געלערנט ווי אזוי מ'גייט אַרויף און אַראָפּ פון בערג: אז מ'טאַר נישט לויפן באַרג-אַראָפּ, נאָר גיין פאַמעלעך וכדומה.

דער לערער זאָלצמאַן האָט ביי מיר געבעטן דערלויבעניש צו לייענען דעם בריוו. ער האָט עס נישט געטאַן אין אַנדערע פאַלן, נאָר ווייל ס'איז געווען אַ בריוו פון ווייסענבערגן, איז אים געווען אינטערעסאַנט צו זען, וואָס ער שרייבט. ער האָט געשאַקלט אַ ביסל סקעפּטיש מיטן קאַפּ בשעתן לייענען, ווייל די עצות וואַלטן געווען אויפן אַרט אין אָנהייב חודש, בשעת מיין קומען קיין קוזמיר, אַבער נישט ווען איך פאַר שוין אַהיים. ווייל כּיהאַב אַבער געקענט מיין טאַטן, האָב איך געוואַסט, אז די כּוונה איז געווען אַ גוטע און אז ער האָט זיך אַרומגעטראָגן מיטן

געדאנק מיר צו שרייבן באלד פון אנהייב פון מיין אוועקפארן. האָט ער אָבער אַנגע-
וויירן דעם רעכענונג פון צייט און ביז ער האָט זיך אוועקגעזעצט אַנשרייבן, איז
שוין דער בריוו נישט געווען מער אַקטועל, עלעהיי ווי די שופרות, וואָס זענען
אַנגעקומען בלויז איין טאָג נאָך שופר-בלאָזן — ווי דער ליינער געדענקט מסתמא
— אויך אפשר צוליב ווייסענבערגס פאַרשפּעטיקטער באַשטעלונג . . .

אגב, האָב איך — נאָך מיין צוריקקומען פון קוזמיר — אויף אַ מאָל אַנגעהויבן
צו ווענדן זיך צום טאַטן אויף „דו“. כּווייס נישט פאַר וואָס, ווייל ס'איז עפעס
געקומען אליין, פון זיך. דער פּרײַערדיקער אופן ווי מיר, גנענדל און איך, פלעגן זיך
ווענדן צו אים — אין דער דריטער פּערזאָן, למשל: „וואָס זאָגט דער טאַטעשי?“ —
האָט זיך עפעס נישט מער געלייגט אויף די ליפן.

באַמערקנדיק אליין ווי איך דוץ אים, האָט עס מיך באַווויגן זיך צו אַנטשולדיקן
פאַר אים. אָבער ער האָט געזאָגט, אַז וואָס איז דער נפּקא-מינה, ווי מע ווענדט זיך
צו עמעצן „דו“, צי „איר“ איז דאָס זעלבע. פון פאַרמאָליטעטן האָט ער נישט
געמאַכט קיין צימעס, אָבער ער האָט דערציילט אַ מאָל, בשעת ער איז אַריין-
געקומען פון גאַס, אַז ער האָט געטראָפּן ד"ר י. שיפּער. ער האָט געוואַרט ביז
ווייסענבערג וועט זיך גריסן צו אים, האָט ער זיך אויך נישט געגריסט. אין שטוב
האָט ער געזאָגט: „ביי מיר שפּילט נישט קיין ראַלע ווער עס גריסט דער ערשטער
און איך קען אַפילו גריסן אַ קינד פּרײַער, אָבער אויב מ'וואַרט, אַז איך זאָל זיין דער
ערשטער — טו איך דאָס נישט. האָבן מיר זיך ביידע אַנגעקוקט און קיינער פון
אונדז האָט זיך נישט געגריסט“.

נאָך דעם טאַטנס צוריקקומען פון אמעריקע, איז פאַרגעקומען עפעס אַ שטיקל
רעוואָלוציע אין זיין טאַג-טעגלעכע לעבן, נישט געקוקט דערויף, וואָס נישט אַלץ איז
אים דאַרט געפעלן. פון זיינע אמעריקאַנער איינדרוקן פלעגט ער אָפט איבערגעבן
צוויי, אַז אויפן הויף וווּ דער פאַרווערטס געפינט זיך, שטייט איין בוים, וואָס
פאַרמאַגט בלויז איין איבערגעלאַזטע צווייג, וווּ ס'שטעלט זיך אַ מאָל אַ סומנע
פייגעלע.

נאָך האָט ער געזאָגט:

אַז דו קומסט קיין ניו-יאָרק, דו פּילסט דיך דאַרט, ווי צווישן הינדוסן, באַשע-
באַזשוקעס, אָדער רויטע אינדיאַנער; אויף דיינע אַלע פלענער, וואָס דו האַסט
דיר געמאַכט אַריינפאַרנדיק, קוקסטו שוין איצט מיט דעם בליק פון אַ קאַפיטאַן
אויף זיין צעשלאַגענער שיף, און מוזסט זיך ראַטעווען כאַטש אויף אַ ברעט —
זאַלסטו אויסקלייבן מנחמען [צו וועמען זיך צו ווענדן נאָך אַ הלוואה].

און אַז:

איך אמעריקע ווערט מען אויסגעקליבן פאַר פּרעזידענט פאַר אַזעלכע זאַכן, ווי
פאַטאַגראַפירן זיך מיטן ווייב, מיטן זון, ווי אַש מיטן שרייב-טיש, פּדי אויס-
צונעמען ביי משה . . .

און באמת מאַכט עס טאַקע אַ מאַדנעם איינדרוק צו זען הענגען אין יעדן

דאקטארס אפיס די „פיקטשעס“ (פאטאגראפיעס) פון אלע זיינע קינדערלעך, א מאל פונעם ווייב אויך. אט דער סימן-מובהק פון א דאקטארס „לייטשיקייט“, אויב ער איז א פאמיליע-מענטש, מוז ארויסרופן א שמייכל.

דאס אמעריקאנער עסן איז אים נישט געפעלן געווארן און ער האט זיך מיינסטנס גענערט מיט פרישע פרוכטן אין משך פון די עטלעכע חדשים, וואס ער איז דארט געווען. נאר אנדערע אמעריקאנער געווינהייטן האט ער יא איבער-גענומען. יעדן פרימארגן, פארן פרישטיק, פלעגט ער מאכן גימנאסטיק, די „פוש-אפס“ און אנדערע גימנאסטישע איבונגען. גענדלעך האט ער צוגערעדט, זי זאל זיך לאזן אפשערן די האר „אלא גארסאן“, ווי מיידלעך האבן געטראגן אין אמעריקע צו יענער צייט. זי האט אפילו לאנג נאכגעטראכט, צי זאל זי נאכגעבן, אבער האט ענדלעך מסכים געווען. האט דער טאטע זיך גענומען צו דער מלאכה, ווי א פאכמאן; ארומגעהאנגען זי מיט א נאקידקע און גענומען דאס שערל און קעמל צו דער עבודה.

ער האט אפילו געמאכט א גאנץ גוטן „דזשאב“, אבער ווען גענדל האט א קוק געגעבן אין שפיגל און דערזען וויפל האר ער האט איר אראפגענומען — האט זי געמאכט א גוואלד, אז ער האט זי אפגעשוירן, ווי א ינגל, נישט ווי קיין מיידל, און אויסגעבראכן אין א געוויין, אז ס'איז געווען „הימל עפן זיך“.

דער טאטע, אז ער האט דאס דערזען, האט זי געוואלט אייננעמען און איר געגעבן 2,000 פוילישע מארקן ווי א פארגיטיקונג פאר דער עוולה, „זי זאל זיי אבער באהאלטן, אז פערל זאל נישט זען, אויב נישט, וועט ער איר אויך דארפן געבן, און זי האט ער דאך נישט אפגעשוירן“.

„גוט“, זי האט זיי אריינגעשטופט אין דער טאליע פון דער בלוזקע, וואס איז געווען א לויזע אין דעם ארט, פארענדיקט מיט א גומעלע און איבערגעווארפן, ווי קינדער פלעגן טראגן, און האט זיך געטראכט, אז די צוויי טויזנטערס וועלן זיך דארט ליגן און דאס גומעלע וועט זיי נישט לאזן ארויספאלן, און ס'איז טאקע אזוי געווען. נאר ווייל זי האט זיך עפעס געפארעט און אלע מינוט געקוקט אויף איר טאליע (צי די צוויי טויזנטערס פאלן טאקע נישט ארויס) האט מיר דאס אויסגעזען נישט גלאטיק און כ'האב בלויז צוגעלייגט א האנט און דערטאפט די ממתקים!

אהא! האב איך אויך געמאכט א גוואלד — גענדל קריגט אזוי פיל געלט און איך נישט — וויל איך אויך!

הכלל, דער טאטע האט געמוזט, ווילנדיק נישט ווילנדיק, מיר אויך געבן צוויי טויזנטערס און אזוי האט אים די נייע דערפינדונג, וואס ער האט מיטגעברענגט פון אמעריקע, א ביסל צו טייער געקאסט...

און ווי ער האט מיר נישט אפגעשוירן, האב איך מיר אלע מאל געווינטשן, אז מיין טאטע זאל זיין אדער א פריזירער, אדער א דראשקאזש, וואלט ער מיר געקענט יעדעס מאל אונטערשערן די פאלקע — איז ערשטן פאל — אדער מיך ארומפירן מיט דער דראשקע איבער גאנץ ווארשע, אין צווייטן פאל.

נאמבערג פלעגט אפט קומען צו אונדז אויף מיטאג. ער האט זייער ליב געהאט ביילטשעס קאכן; אירע קאלבסקאטלעטן, סאלאטן — היינט די גרינע ארבעטסופ

מיט געקנאבלטע סוכארעס — האָט ער גאָר נישט געוווּסט, ווי אַפּצולויבן. פּלעגט ער זיך גאַנץ אַפּט אַפּילו אַליין פאַרבעטן אויף מיטאַג.

דערווענדיק אין יענע צייטן ביים מיטאַג-עסן גנענדלעך מיטן אַפּגעשוירענעם קאַפּ, האָט ער געפרעגט: „איטשע-מאיר, ווי קומט עפּעס צו דיר אַ נעגער?“ גרויסע, שוואַרצע אויגן האָט גנענדל געהאַט, אַ פּול מויל אויך און די געקרייזלטע האָר — וואָס האָבן קורצעהייט זיך נאָך מער געקרייזלט אויף איר קאַפּ — האָבן נאַמבערגן דערמאַנט אין אַ נעגער.

עסן פּלעגט נאַמבערג מיט די הענט, ווי אַ חסיד און די גאַפּל-מעסער זיינע אויפן ווייס-געדעקטן טיש זענען אין גאַנצן איגנאַרירט געוואָרן. ער האָט אָבער יאָ גענומען מיטן גאַפּל פּון דער אַלגעמיינער פּלי אַ שטיקל הערינג, למשל, צי פּלייש. אָבער אַזוי שנעל, ווי ס'איז שוין געווען זיינס (און נישט אין דער אַלגעמיינער פּלי) האָט ער דאָס אַראַפּגענומען מיט די פינגער און אַזוי געגעסן.

דער באַלעבאַסטע, ביילטשען, פּלעגט ער פאַרויס שיקן — איידער ער אַליין איז נאָך געקומען צום מיטאַג — די שענסטע בלומען אָדער אַ פּלאַש טייערן וויין. איין מאָל, געדענק איר, איז אַנגעקומען פּון אים ווינטערצייט גראַד, אַ גאַנצער בוים ווייסער בעז אין אַ גרויסן בלומענטאַפּ. דאָס האָט טאַקע באַשיינט און פאַרשמעקט די שטוב און ביילטשע האָט גאָר אַנגעקוואַלן פּון אַזאַ אויפּמערק און ברייטער האַנט. אַ צווייט מאָל פּלעגט ער שיקן טולפּן, אָדער היאַצינטן א"א בלומען. דער שמועס ביים טיש איז געווען, פאַרשטייט זיך, וועגן ליטעראַטור. ווייסענבערג האָט געוואַלט נאַמבערגן צוציען צום קאַמף קעגן די אַלע אומרעכטן, וואָס האָבן זיך צו יענער צייט אין דער ייִדישער ליטעראַטור אַריינגעכאַפּט. אָבער נאַמבערג איז פּון נאַטור קיין קעמפּער נישט געווען און געוווּסט האָט ער, אַז מע דאַרף זיין שטאַרקער פּון אייזן אַנטקעגנצושטעלן זיך דער פּרעסע, דעם ליטעראַטן-פאַראייין, די געזעלשאַפּט-לעכע אַרגאַניזאַציעס וכו'.

צוליב דער דאָזיקער נישט קעמפּערישער נאַטור זיינער האָט ווייסענבערג וועגן אים געזאָגט, אַז:

נאַמבערג פאַרשטייט נאָר איין זייט פּון לעבן. . . ער האָט אין זיך אַ ביסל איינגעבוירענע פּייניקייט און געשמאַק ווי דער ייִדיש בעל-הבתישער אַריסטאָ-קראַט צו אַ ביסעלע וויל שמעקעדיקן זיסן וויין. אַ, ס'איז אַ מחיה . . . און ווייטער גייט עס נישט. און זייער מעגלעך, אַז אויפן געביט פּון פּילאַזאָפּיע איז ער ברייטער, ווי אויפן געביט פּון קונסט.

ווען ווייסענבערג איז שוין געלעגן מיט יאָרן שפּעטער קראַנק — האָט ער נאָך אַ מאָל דערמאַנט זיין פאַרדראָס צוליב דעם, און האָט געזאָגט, אַז „נאַמבערג האָט קיין קעמפּער נישט געקענט זיין, ווייל ער האָט קיין גרויסע ליידנשאַפּטן נישט פאַרמאַגט“.

אָבער געשטיצט ווייסענבערגס אידעע האָט נאַמבערג יאָ. ווען ווייסענבערג האָט אַרויסגעגעבן זיינע קעמפּערישע ליטעראַרישע זשורנאַלן, ווי אַ קעגנווירקונג צו גראַפּאַמאַניע — מיט אַלע אירע באַגלייט-דערשיינונגען — האָט נאַמבערג

אינקאגניטאָ זיך באַשטימערט מיט שפּאַרע סומעס, נישט וועלנדיק, אָז דער ליטעראַטור-פּאַראַיין זאל וויסן דערוועגן.

נישט לייכט איז אַנגעקומען אַרויסצוגעבן אַ ליטעראַרישן זשורנאַל. און דאָס אַרויסגעבן פון יעדן בוך איז אַוודאי אַנגעקומען מיט שוועריקייטן און איז אַפט באַלייט געווען מיט עגמת-נפש.

שלמה שיינבערג, זייער אַ תלמיד, איז געווען אַ זעצער פון פּאָך. איז ער געקומען נאָך ווייסענבערגס צוריקקומען פון אַמעריקע מיט אַ פּאַרשלאַג, אַרויס-צוגעבן ווייסענבערגס אַ באַנד שריפטן פאַר דעם ביסל געלט, וואָס אים איז געלונגען צו ברענגען פון אַמעריקע. שיינבערג האָט געהאַט צו יענער צייט געעפנט אַ דרוקעריי אין פּולאַוו און געמאַכט אַ פּלאַן פאַרן געלט צו קויפן שריפט, דאָס בוך אויסזעצן און מאַכן מאַטריצן. איז ער אַבער אין אַ צייט אַרום געקומען און דערציילט, אָז די מאַטריצן זענען אים צעשמאַלצן געוואָרן פון צו גרויסער היץ און אַזוי איז פונעם אַרויסגעבן דאָס געפּלאַנטע בוך ווייסענבערגס, גאַרנישט געוואָרן: אַזוי איז דאָס גאַנצע אַריינגעלייגטע „דאַברע מזל“ אויך צעשמאַלצן געוואָרן. וויי-סענבערג האָט געהאַט יענע טעג גרויס האַרצווייטיק פון אַזאַ „געשעפט“. ער האָט נישט געקענט לייכט שלום מאַכן מיט אַזאַ דערקלערונג. אי ער האָט אַנגעווירן דאָס אַזוי שווער אַנגעקומענע ביסל געלט, אי קיין בוך איז נישט אַרויס.

קורץ נאָך ווייסענבערגס צוריקקומען פון אַמעריקע, איז ער געווירן געוואָרן, אַז האַראַנטשיק האָט אין משך פון אַט דער צייט אַנגעשריבן אַ ניי פּראָזעווערק אין פּאַרפּלאַנטערטע וועגן, וואָס איז נישט אַנגענומען געוואָרן דורך דער „קולטור-ליגע“, אויך נישט דורך דעם פּאַרלעגער ש. וואַיטיקעוויטש. ווי דער פּאַרלעגער און אויך יהושע פּערלע האָבן דערציילט — זידלט האַראַנטשיק אין דעם ווערק דעם ליטעראַטור-פּאַראַיין. ווי נאָר האַראַנטשיק האָט דערהערט, אָז ווייסענבערג איז דאָ צוריק פון די פּישט — איז ער צו אים באַלד געקומען מיט זיין גאַנץ פּראָזעווערק פּאַרפּלאַנטערטע וועגן. ווייסענבערג איז געווען איבערראַשט דערפון, ווייל ער האָט פּרופּע נישט געוואָסט, אָז האַראַנטשיק שרייבט אויך פּראָזע. האַראַנטשיק האָט אים דערציילט, וואָס ער האָט צוליב דעם ווערק געהאַט אויסצושטיין פונעם ליטעראַטור-פּאַראַיין אין משך פון דער צייט. ער האָט, ווייזט אויס, אַנגעהויבן אַריינקומען אין פּאַראַיין פון די שרייבערס האַבנדיק שוין אַרויסגעגעבן, ווי אויבן געזאַגט, אַ ביכל לידער. אַבער עס איז אים נישט געלונגען איבערצוצייגן די אַנפירנדיקע אינסטאַנצן, אָז ער האָט טאַלאַנט. האַראַנטשיקס באַקלאַגן זיך פאַר ווייסענבערגן וועגן זיין עוולה, איז ביי ווייסענבערגן געוואָרן אויך זיין אייגענע עוולה, וואָס איז אין גאַנצן אין הסכּם מיט זיינעם אָן אַרויסגעזאַגטן געדאַנק אין דער אויבן דערמאַנטער עסיי „קונסט און סוביעקטיוויטעט“, געשריבן אין 1917:

„קונסט פּאַרשטייט דער, וועמענס האַרץ עס האָט . . . געשפּירט אָן עוולה, יענעם אַזוי גוט, ווי זיינע, . . .“¹⁹

און ווירקלעך באַוועגט אים דאָס זיך צו פּאַרנעמען מיט דעם יונגן טאַלאַנט, האַראַנטשיק, פּונקט ווי אַ טאַטע מיט זיין אומבאַהאַלפן קינד, ווען עס הייבט אָן שטעלן די ערשטע, וואַקלדיקע טריט.

צו יענער צייט, אין 1924, האט ווייסענבערג אנגעהויבן ארויסגעבן די וואכן-שריפט פאר ליטעראטור, קריטיק, קינא, הומאר און סאטירע א"נ דער שטרעם, רעדאקטירט פון אים.

אין דער שטרעם האבן זיך באטייליקט פאלגנדיקע שרייבערס: ה. ד. נאמבערג, י. מ. ווייסענבערג, * יחיאל לערער, עוזר ווארשאוסקי, שמעון האראנטשיק, מאקס וויינרייך, י. פ. גרינבערג, יוסף פאפערינקאו, א. בעקערמאן, ד"ר א. אברבנאל, ד"ר מילשטיין, דער ערנסטער, שלמה מענדעלסאן, שלמה קארנבלום, חיים פלאקס, שלמה שיינבערג, נ. וואלפאוויטש, דוד גרינפארב, ר. גאלדבערג, שרה דאבזשינסקא, בייניש זילבערשטיין, י. ח. אייזענבערג, י. בריוו, א. אייזענבערג, אפרים קליינמאן; אין איבערזעצונג — ב-ז, א. ל. דאר, יוליאן אייסמאנד א"א. חוץ דער פעריאדישער אויסגאבע דער שטרעם האט ווייסענבערג, ווי שוין אויבן געזאגט, אויך געזען ווי ווייט מיגלעך, אַז אַ בוך פון די יונגע זאָל דערשיינען, און האראנטשיקס בוך האט צוליב דער גרויסער ווערט, וואס ווייסענבערג האט דערין געזען, געקריגן פריאריטעט. נאכן איבערלייענען די פארפלאנטערטע וועגן, שרייבט ער: „איך בין געווען אַן אַנטציקטער דערפון און האב חדשים-לאנג זיך גענערט מיט דער פרייד פון דעם דאזיקן ווערק“²⁰ ער האט געהאלטן, אַז דאָס איז אַ קאלאָסאלע געשעעניש אין אונדזער ליטעראטור, און האט געזען צו שאפן האראנטשיקן אַ פארלעגער. דאָס איז נישט געווען פון די לייכטע זאכן. און כאַטש די שוועריקייטן זענען געווען גרויס, איז אָבער ווייסענבערגס זאָרג, אַז האראנטשיקס ווערק זאל באקומען אַ תיקון, געווען גרעסער. אַט זענען אַ טייל פון די בריוו, וואָס ער האט געשריבן צו האראנטשיקן אין יענער צייט. זיי זענען אַ גוטע אילוסטראַציע פון זיין זאָרג פאַרן יונגן טאַלאַנט:

ווארשע דעם 923,25/7

ליבער האראנטשיק,

איך האב ערשט דעהאלטן אייער קארטל. איך ווייס, אַז ס'איז אייך שלעכט. איר דארפט אָבער גאַרנישט צווייפלען, אַז אייער קאַריערע איז געמאַכט. איר וועט האָבן פון וואָס צו לעבן און זייט רוּיק. אויב דערווייל איז שלעכט, איז עס נאָר איין אויגנבליק. נאָך אין 2 וואָכן אַרום, ווען אייער בוך וועט שוין זיין דערשינען, וועט אייך שוין נישט פעלן. נאָך די היינטיקע וואָך, אפשר מאָרגן, אָדער איבערמאָרגן וועל איך זען, אַז דער פאַרלעגער זאָל אייך אַרויסשיקן אַ ביסל געלט. וואָס אַמבעלאַנגען אב. קאהאַן פון פאַרווערטס, איז ער פלוצלינג אַרויסגעפאַרן אין קאַרלסבאַד צוליב פאַמיליע-אַנגעלעגנהייטן. זיין פרוי איז דאַרט. ווען ער וועט קומען, קען איך נישט וויסן. פאַר אַ לעצטן פאַל שיק איך היינט-מאָרגן אַוועק עטלעכע אַפּשניטן פון אייער ראַמאַן קיין ניו-יאָרק צו ליעסינען, וואָס גיט אַרויס אַ וואָכן-זשורנאַל און איר וועט באַקומען אַ ביסל געלט פון דאַרט.

מיט פריינדלעכן, הארציקן גרוס,

י. מ. ווייסענבערג²¹

* א רשימה פון ווייסענבערגס ארבעטן אין דער שטרעם איז אנגעגעבן ווייטער, צוזאמען מיט זיינע ווערק. זען ביבליאגראפיע I.

וואַרשע דעם 5/XI, 23

ליבער האַראַנטשיק,

אויב איר קענט, קומט שוין צו פאַרן, ווייל דאָס בוך גייט אַריין אין דרוק נאָך אין 3 טעג אַרום, און אויב איר קענט נישט — שרייבט מיר באַלד. קיין געלט האָב איך ביי דעם פאַרלעגער נישט גענומען פאַר אייך. ער האָט מיר ערשטנס צוגעזאָגט, נאָר געוויינטלעך נישט געהאַלטן קיין וואַרט. צווייטנס האָב איך אים אַליין שוין נישט געמאַנט, מורא האָבנדיק, אַז רעכענענדיק פון אויסנווייניק די פרייזן פון דעם בוך, ווען דאָס בוך איז נאָך נישט פאַרטיק, וועט ער עס נישט רעכענען, וויפל עס דאַרף שטיין געהעריק, נאָר גלאַט. מאַכן אַ פרייז, וואָס דאָס וואַלט אייך געקענט צו טייער קאַסטן. . . אַלואַ, איך האָב באַשלאָסן צו לאָזן געמאַך, ביז איר וועט זיין און זיך רעכענען און באַקומען דאָס געלט. אויב עס איז מעגלעך, קומט אין זעלבן טאַג, ווען איר דערהאַלט דעם בריוו. אויב איך וועל קענען, וועל איך אייך מאַרגן שיקן אַ האַלבן מיליאָן מאַרק אויף רייזע.

אייער פריינד י. מ. ווייסענבערג.²²

ליבער האַראַנטשיק,

אייער דראַמע האָב איך ערהאַלטן. היינט וועל איך זי איבערגעבן דעם טעאַטער-דירעקטאָר. שרייבט, ווי איר פילט זיך, מיינע ביכער דרוקן זיך ערשט היינט.

איך גריס אייך, אייער פרוי האַרצלעך.

י. מ. ווייסענבערג²³

דאָ קומען אין אַ בייגעלייגט בריוול ווייסענבערגס אַנווייזונגען, ווי אַזוי האָ-ראַנטשיק זאָל זיך ווענדן צו אב. קאהאַן מיט אַ בקשה, און אַז ער זאָל זי מצרף זיין צו ווייסענבערגס אַ בריוו צו קאהאַנען.

אויך שרייבט ער אין אַ בריוו צו ניגערן וועגן זיין פלאַן אַרויסצוגעבן האַראַנטשיק, אויב ס'וועט אים געלונגען צו שאַפן געלט דערויף, אַז האַראַנטשיק זאָל קענען אַליין פאַרקויפן זיינע ביכער און זיי נישט דאַרפן אַוועקגעבן דעם פאַרלעגער.

נאָך גרויסע אַנשטרענגונגען און לאַנגע פאַרהאַנדלונגען מיטן פאַרלעגער ש. גאַלדפאַרב, איז שמעון האַראַנטשיקס ווערק פאַרפלאַנטערטע וועגן סוף-פל-סוף אַרויס. דאָס בוך איז רעדאַקטירט געוואָרן פון ווייסענבערג און פאַרזאָרגט מיט זיינס אַ פאַרוואַרט.

אין דעם פאַרוואַרט, אַדער „אַנשטאַט אַ פאַרוואַרט“, ווי ווייסענבערג רופט עס אַז, באַשרייבט ער דעם גורל פון יידישן בוך און רופט אַן אַ ריי יונגע שרייבערס, אין דער ערשטער ריי חיים פלאַקסן וואָס „האַט 10 אַדער 15 זאַכעלעך, וועלכע וועלן אַרויסשיינען, ווי דימענטלעך פון אונדזער ליטעראַטור, ווען זיי וועלן אַריין אין איר (ביז היינטיקן טאַג — נאָך נישט אַריין...)“, הגם ער האָט אַנגעהויבן שרייבן מיט 20-25 יאָר צוריק. און ווייסענבערג שרייבט, אַז דאָס איז איין „פאַרדינסט“ אונדזערער. ער רעכנט דאָרט אויס נאָך צוויי טאַלענטירטע שרייבערס, וואָס זענען פאַרלוירן געגאַנגען פאַר דער יידישער ליטעראַטור, ווייל קיינער האָט זיך נישט

אומגעקוקט אויף זיי און זיי אליין האבן נישט קיין „עלנבויגנס“ און זייער וואָרט קען צוליב דעם נישט דערהערט ווערן. דאָס זענען שוין דריי „פאַרדינסטן“.

דאָס פּערטע וואָלט געווען אויך עוזר וואַרשאַווסקיס שמוגלאַרס און אַ פּיפטס: שמעון האַראַנטשיקס דאָזיקע ווערק [פאַרפּלאַנטערטע וועגן].

. . . קיינער האָט נישט געוואָלט אין דער האַנט אַרײַן נעמען זייערע שריפטן, ווי איך האָב שוין אויבן דערמאָנט וועגן שמעון האַראַנטשיקס ווערק, * וואָס עס האָט אויך אומגעפּער אַזוי פּאַסירט מיט די שמוגלאַרס.

נאָר דער צופּאל, אַ רײַער צופּאל האָט געוואָלט, אַז די דאָזיקע צוויי ווערק זאָלן נישט פאַרשוויגן ווערן.

. . . די צוקונפּט פּון דער ייִדישער ליטעראַטור, אויב עס זאָל אַזוי גיין פּסדר, ווי איצט — איז נישט שווער צו טרעפּן.

נאָר אַ דאַנק דעם, וואָס די ייִדישע ליטעראַטור גייט האַנט ביי האַנט מיט דעם קוואַל פּון לעבן, שפּראַצן אַלע מאַל אַרויס נייע און נייע כּוחות, אַזוי אַז ס׳איז פּון זיי שווער אַפּצושניידן דעם וועג. אַבער אַפּילו מאַן, וואָס אַז מען זײַט אים אײַן מאַל, וואַקסט ער זיבן מאַל אומגעזײט, אויב אַז מען שניידט אים נאָך אײַדער ער צעבלײט זיך, ווערט ער אויך פאַרטיליקט. פּרעגט זיך: ווער איז שולדיק אין דעם, וואָס פאַר די זעלבע צוויי ווערק, וועגן וועלכע מיר רעדן דאָ, און אויך די אַלע אַנדערע, האָט מען נישט אַפּן געמאַכט דעם וועג, אַז זיי זאָלן קומען צום וואָרט?²⁴

וועגן די פאַרפּלאַנטערטע וועגן דערצײלט ווייסענבערג אין זײַן פאַרוואַרט, ווי דער מאַנסקריפּט איז איבערגעגאַנגען פּון האַנט צו האַנט; פּון די פאַרשידענע פאַרלאַגן, קולטור-אינסטאַנצן און איז אַפּגעוואַרפּן געוואָרן פּון יעדער האַנט, וואָס דאָס באַוועגט אים צו שרייבן אינעם פאַרוואַרט „נישט אַזוי וועגן דעם בוך גופּא, ווי אַרום דעם בוך“. און ער זאָגט דאָרט: „גאַלילײס 'די ערד דרייט זיך פאַרט' איז נישט אַזוי אַפּגעשטויסן געוואָרן, ווי דאָס בוך איבער וועלכן מיר רעדן“.

נאָכן דערשיינען פּונעם בוך מיט אַזאַ פאַרוואַרט, איז געוואָרן אַ גרויס גערודער אין די ליטעראַרישע קרייזן. אַרום צוועלף, און אפּשר מער שרייבערס זענען אַרויסגעטרעטן מיט אַרטיקלען אײַן „סקאַנדאַל-ליטעראַטור“ און „ליטע-ראַרישער סקאַנדאַל“, נישט נאָר קעגן דעם אַרויסגעבער און פאַרוואַרט-שרײַבער, נאָר אויך קעגן דעם מחבר און זײַן ווערק פאַרפּלאַנטערטע וועגן. צווישן זיי איז אויך געווען ש. ניגער, וואָס האָט אין גאַנצן אַרונטערגערײַסן דאָס ווערק און, פאַרשטייט זיך, דעם פאַרוואַרט-שרײַבער און אַרויסגעבער, ווייסענבערג. זײַן קריטיק שרייבט ניגער אין דער טאַג אונטערן קעפל: „דאָס גרויסע געווינס“ און זאָגט, אַז אַזאַ בוך איז גאַר אין גאַנצן נישט נײַטיק געווען.

דאָס אַרטיקל, ווי אַנדערע קעגנערישע אַרטיקלען האָט ווייסענבערג פּרעך אין גאַנצן איבערגעדרוקט אין דער שטראַס, ווי ער האָט זיך בכלל נוהג געווען צו טון. דערנאָך איז ערשט געקומען זײַן ענטפּער. די גאַנצע סעריע אַרטיקלען גייט אין דער שטראַס אײַן „די מלחמה איבער אַ בוך“. ווייסענבערג האָט געדרוקט זײַנע ענטפּערס אײַן „צום 'ליטעראַרישן סקאַנדאַל'“, לויטן קעפל פּון טײל אַנפּאַלערישע

* דאָס „אויבן דערמאָנטע“ פּון ווייסענבערג איז דאָ געגעבן ווייטער, טײלווייז.

אַרטיקלען* אין שייכות מיט דעם ענין איז דאָ אַן ענטפער פון י. פ. גרינבערג אין דער שעדלעצער וואָך א"נ, ״ווי איז דער אמת?״²⁵ ווי ס'ווערן דערווייזן די היפּאָ-קריטישע רייד פון איינעם זאָ, ״אמת-זוכער״. דאָס איז איבערגעדרוקט געוואָרן אין דער שטראַם. אויף ש. ניגערס, ״דאָס גרויסע געווינס״ און אויף זיינס אַ פּריערדיק אַרטיקל א"נ, ״אַ צלם אין קאַפּ״ ענטפערט אַ. בעקערמאַן אין דער שטראַם א"נ, ״די אַביעקטיוויטעט פונעם קריטיקער״:

I

דאָס בוך פאַרפלאַנטערטע וועגן האָט — ווי מען האָט געקענט דערוואַרטן — אויפגעוועקט פון שלאָף אונדזער ליטעראַריש וועלטל אויף ביידע זייטן ים. ס'האָט זיך אויפגעהויבן אַ טומל צווישן די אַלע, וועלכע האָבן זיך דירעקט אָדער אומדירעקט געפילט אַנגערעטן אויף די ״הינער-אויגן״ — די מלחמה וועגן די אמת, וואָס ווערן אין דערמאָנטן בוך אַרויסגעזאָגט האָט זיך צעפלאַקערט און איז ערשט אין רעכטן גאַנג. אָבער אין אַלגעמיין האָט ביי די, וועלכע זענען אַרויסגעטרעטן קעגן דעם בוך ביז איצט געפעלט איין שטיק: די שטים פון דער קריטיק. און ווען איך זאָג קריטיק, מיין איך יענע קריטיק, וועלכע דאַרף זיין פריי פון אַלע טענדענצן, וועלכע האָבן זיך אַרום בוך געשאַפן און דאַרף זיך פאַרנעמען מיט אַפשאַצן די אייגנטלעכע ליטעראַריש-קינסטלערישע ווערט פונעם בוך.

און אַט האָט זיך די דאָזיקע שטים געלאָזט הערן אין דער פּערזאָן פון ה' ש. ניגער.

איך האָב נישט קיין גרונט און קיין מיין זיך אַריינצומישן אין די אייגנטלעכע פאַקטן, אַרום וועלכע די מלחמה פירט זיך; אויף וויפל דער אָדער יענער צד איז גערעכט אָדער נישט. מיר פאַלט אויך נישט איין צו פאַרטיידיקן דעם מחבר, אָדער רעדאַקטאָר פונעם בוך. מיך אינטערעסירט עס פּערזענלעך ווייניק, וואָס אָבער מיך אינטערעסירט יא, איז אַט די פּראָגע: ווי אזוי וועט זיך דער אַביעקטיווער קריטיקער באַציען צום בוך גופא? וועט ער קענען איינהאַלטן די נויטיקע מאַס קריטישע אַביעקטיוויטעט, וואָס פאַדערט זיך אומ-באַדינגט ביים אַפשאַצן אַ ווערק? אָדער — די פּערזענלעכע געקערענטע געפילן וועלן גובר זיין די אַביעקטיוויטעט און ס'וועט זיך באַקומען אַ פאַבריצירטע קריטיק, וועלכע שרייט: ״איך וועל דיר ווייזן!״... און אַט איז עס געקומען: ה' ניגער האָט גענומען דאָס וואָרט.

זיין ערשטער אַרויסטריט: ״אַ צלם אין קאַפּ״ האָט שוין געקענט באַווייזן וואָס מען קען שפּעטער דערוואַרטן פון דער קריטיק איבערן בוך גופא. ווייל אויב מען פאַרוואַנדלט די שטרייטפּראָגע פון וועלכע ס'איז פּערזענלעכע באַליידי-קונגען אין אַ... פּרינציפּיעלן קאַמף צווישן פּוילישים און ליטוואַקיס, האָט עס שוין מיט קריטיק נישט צו טון. דאָך פון אַ קריטיקער ווי ה' ניגער האָט מען געקענט דערוואַרטן, אַז קיין שום מאַטיוון וועלן אים נישט קענען אַראַפּשלאַגן פון די געזעצן, וועלכע פאַרפליכטן אַ קריטיקער צו זיין אַביעקטיוו. און ס'איז פאַרגעשטאַנען איינס פון די ביידע: אָדער דאָס בוך אין גאַנצן פאַרשווייגן, ווי נישט עקזיסטירט, אָדער רעדן וועגן דעם, וואָס דאַרף גערעדט ווערן. נאָר

(*) אַ רשימה איז אַנגעגעבן ווייטער, צוזאַמען מיט וויסענבערגס ווערק. זען ביבליאָגראַפֿיע י.

ה' ניגערס דערווארטער ארויסטריט: „דאס גרויסע געווינס" האט קלאר און בולט באוויזן אויף ווי ווייט א קריטיקער קען זיך לאזן באאיינפלוסן פון זייטיקע געפילן און זאגן דאס, וואס דארף נישט געזאגט ווערן. און פון ה' ניגערס ארויסטריט ווערט קודם-כל קלאר: מען רעכנט זיך אפ מיטן בוך שוין פארן רעדאקטאר אויך. פריער, הייסט עס, האב איך זיך אפגערעכנט מיטן חוצפה-דיקן רעדאקטאר, איצט וועל איך דאס בוך צעממיתן און פטור אן עסק! און גלייכצייטיק נאיוו פרעגן: „צו וואס האט געטויגט דער גאנצער טאראראם מיטן בוך?" ... מען דארף אבער נישט לאנג טראכטן אויף צו דערטראכטן זיך, אן אזא „קריטיק" האט מיט קריטיק נישט צו טון. און אז בלויז פערזענדלעך געקערענקטע געפילן דיקטירן אזא קריטיק. און ס'וויילט זיך אויך אזוי פרעגן: צי איז עס נישט מצד א פארנטווארטלעכן קריטיקער עטוואס אריבערגעכאפט די מאס? ... צי ווירקלעך ביי אנדערע אומשטאנדן און נישט אזא היציקע אטמאספערע וואלט אויך די קריטיק איבערן בוך אזוי אויסגעזען? ... קענענדיק ה' ניגערס באציאונג צו קריטיק ווילט זיך עס נישט גלויבן.

II

ה' ניגער זעט נישט אין פארפלאגנטערטע וועגן קיין שום באזונדערס, וואס זאל עס בארעכטיקן אי צו דרוקן, אי צו רימען עס. מילא, זען איז א זאך פון פערזענדלעכן געשמאק מען קען נישט זען, ווען מען וויל נישט זען. אבער ביי א ביסל ווילן קען מען עפעס יא זען אינעם בוך. און פרווט מען זיך נאך אויף א וויילע פארגעסן אין די ערטער פונעם בוך, וועלכע פארשאפן אזוי פיל בייז בלוט, — קען מען אין בוך מער ווי „עפעס" געפינען. און קודם-כל דער פארגלייך מיט די שמוגלארט: אמת איז טאקע, אן ביידע ביכער זענען געבויט אויפן זעלבן מאטעריאל פון דער שמוגל-עפאכע אין אונדזער לעבן. אבער דער דאזיקער פארגלייך איז דאך נאך אן אויסערלעכער. אינערלעך איז דער טיפער אונטערשיד אין דער סובטעלער אויפפאסונג פונעם פראבלעם דאך ביידע שרייבערס. ביידע טאקע זענען קינדער פון דער צייט, וועלכע האבן געהאט געפיל און פארשטענדעניש יענע עפאכע — דעם „שמוגל-קולט" — מיט זיינע פאטאלע פאלגן אין אונדזער לעבן צו פארקערפערן אין דער ליטעראטור. אבער ווי אייגנארטיק דאס איז מצד ביידע שרייבערס געמאכט געווארן די שמוגלארט גיבן אונדז נאך די סאציאלע געשטאלטונג פון דער עפאכע, די עקאנאמישע צעבראנקייט פונעם שטעטל, וועלכע בילדעט אויס ביי דער מאסע א הפקר-פסיכאלאגיע, אן קיין גייסטיק לעבן ביי די שמוגלער זעט מען נישט. אלץ איז אזוי פראסט און פארשטענדלעך, גלייך אזוי איז געווען פון שטענדיק אן. דערפאר אין די פארפלאגנטערטע וועגן האבן מיר די צווייטע זייט פון מעדאל: די אינערלעכע גייסטיק-מאראלישע צעבראנקייט פון יידישן לעבן, דער אייגנטלעכער טיפער חורבן פונעם שטעטל, די חרוב-געווארענע ספעציפיש יידישע אידיילע פון אשם שטעטל. און דער שרייבער ווייזט ארויס פארשטענדעניש פאר די לייזן, וואס דער חורבן פארשאפט זיינע העלדן. שוין איז דער פערזאן פון שרהלען איז פארקערפערט יענער שטריך, וואס אונטער-שיידט עס פון די שמוגלארט — די נשמות, וועלכע האבן נישט לייכט שלום געמאכט מיט די אומשטענדן, דאך וועלכע זיי זענען געטריבן געווארן אין אפגורנט, אזוי אן ס'האט געווירקט אויף זייער פסיכיק ביז צו משוגעת — צי האבן מיר עס אויך אין די שמוגלארט? אויך אין צוויקן זעען מיר עננוג ליידנס-פולע מאמענטן, וועלכע די אומשטענדן פארשאפן אים. אבער דאס, וואס אויף

אים ווירקט עס נישט, ווי אויף שרהלען באווייזט זיין דויערהאפטיקייט צום קאמף. און נאך עפעס: ה' ניגער מיינט, אַז ס'איז נישט נויטיק צוויק זאל זיין אַ שרייבער (אַנדערע קעגנער מיינען, אַז ס'איז נישט שייך צו זיין אַ שרייבער און ... אַ שמוגלאַר). איך מיין פאַרקערט: צוויק דער פיינפילנדיקער זעט ווי אַ שטיק צאָפּלדיק לעבן שטייט פאַר אים און בעט זיך עס צו פאַרקערפערן און אַז זיין שמוגלעריי שטערט אים אין זיין ליטעראַרישער אַרבעט נישט, איז עס גאַנץ שייך און אַריגינעל. און אַפילו אַזא טיפּ, ווי פישל ווינקלער איז אויך פּסיכאָלאָגיש (ה' ניגער קען נישט פאַרבייגיין אַן אַ שטיקל זכות, זאָגט ער כאַטש „טיילווייז פּסיכאָלאָגיש“...). שייך. זיין אונטערטעניקייט צו זיין פרוי, זיין גרייטקייט צו פאַרדעקן אַלע קלאַנגען און אמתן וועגן איר — געלונגען. און אין אַלגעמיין דער לירישער סטיל, מיט וועלכן דאָס בוך איז דאַרמגע-דרונגען. עפעס הויכט עס מיט אַזא צאַרט און גלייכצייטיק ווייטיקדיק געפיל אויפן ליענער, אַז מען קען עס אַן אינערלעכער אויפּרעגונג נישט פאַרבייגיין. היינט פּרעגט זיך: וווּ איז דאָ דער פאַרגלייך — „וואַריאַנט“ — ווי ניגער באַצייכנט עס — מיט די שמוגלאַרס?

נאָר די מעשה איז פּראַסט: אַ קריטיקער איז אויך נאָר אַ מענטש מיט געפילן, וועלכע קענען זיך לאָזן באַאיינפלוסן פון פאַקטן — נאָר ווען ה' ניגער מיט אַ לייכט האַרץ פּסקנט אָפּ: „נישטאַ וואָס צו זען“ — מוז מען נישט ווילנדיק קומען צום באַשלוס: „נישטאַ קיין „פאַר וואָס“? אַן אַ „פאַר דאָס“. און דער „פאַר וואָס“ פון ה' ניגערס האַנדלונג איז — פּערזענלעכע חשבונות...²⁶

האַראַנטישקס עוולה האַט אויך באווייגן ווייסענבערגן צו שרייבן וועגן דער מערכה פון אַ יונגן טאַלאַנט, אַן אַנפאַנגער, און זי פאַרגלייכן צו דער לאַגע פון דעם יינגל אין מאין רידס דערצייילונג „אַ שפּיל מיטן טויט“, וואָס פאַרט אויף דער אונטערדעק פון אַ שייף און זיין קאַמף, וואָס ער האַט דאַרט אויסצושטיין מיט די מחנות שטשורעס אין משך פון זיין גאַנצער געשמוגלטער רייזע.

ווייסענבערג רופט אַן זיין פאַמפלעט: „אַ שפּיל מיטן טויט אַדער די מעשה האַראַנטישק“.

ער שרייבט אין דער צווייטענטלעכער ליטעראַרישער אויסגאַבע אינזער האַפּענונג, וואָס ער האַט אַרויסגעגעבן מיט צוויי יאָר שפּעטער, צוויי:

זיי [די שרייבערס] האָבן זיך דערוואַסט, אַז ס'איז געקומען אַ „ישובמאָן“, אַ „יענגאַלקע“ אין שטאַט אַריין און וויל „אויך“ דרוקן אַ „בוך“... און פון צרות צוליב דעם, האַט זיך אומגעקערט האַראַנטישק דעמאַלט צוריק אַהיים, אַזוי פאַרצווייפלט, ווי עס לעזט זיך דאַרט אין יענעם ערשטן בוך זיינעם, פאַר-פּלאַנטערטע וועגן, ווי אַזוי צוויק, דער הויפּט-העלד פון בוך, פאַרט צוריק אַהיים.

די גאַנצע „מעשה האַראַנטישק“ פלעכט זיך איבער מיט די באַשריבענע ליידן פון מאין רידס יינגל אויף דער שייף. ווייסענבערג דערצייילט דאַרט:

... האַראַנטישק איז געקומען קיין וואַרשע. ער האַט געקריגן אַ ידיעה, אַז איך בין דאָ צוריק אין דער היים, און ער האַט זיך צו מיר געוואַנדן. איך האָב דעמאַלט נישט געוואַסט, אַז איצט וועל איך שרייבן שורות, וואָס וועלן דאַרפן בלייבן פאַר אַ דאַקומענט אין דער ייד. ליטעראַטור, וואָס פאַר אַ מאַרטירער-וועג עס האַט אויסצושטיין אַ טאַלאַנט צווישן נישט טאַלאַנטן... .

איך האב אפילו געוויסט, אז דאס איז א געזעץ אין דער נאטור צווישן טאלאנט און נישט טאלאנט. האראנטשיק אבער איז געווען צו עמפינדלעך צו די ליידן און איבערגעשראקן, ווי צווישן א מחנה זשווענדיקע פליגן אן איינעריקער זשרעבאק. און אין אמתן האט ער געהאט א ביטערע דערפארונג. אזוינס, מוז זיין, דארף שפירן א יונגער בוים, ווען וועלכע עס איז שטערונגען לאזן אים נישט קיין הימל איבערן קאפ, אז ער זאל זיך קענען ארויסרייסן און ארויפ-שיסן הויך אין דער לופט אריין. ביי אונדז ווייס איך נישט גענוי, צי איז דאס געווען צוליב אייפערדיקייט. איך האב אנדערע סיבות דערצו, וואס זענען גיכער צו דער האנט אנצונעמען. דאס איז די „נענדזע“, די ארעמקייט און די אומפארשעמטע באציונגסלאזיקייט, וואס נעסטן אזוי שטארק צווישן מענטשן און טאלאנט, במילא אן ליבע, און באוונדערונג. אויף דעם ארט דערפון: ביליקע חכמהלעך פון אויבערפלעכלעכע קליינע הנאהלעך, . . . אויסצולאכן, אפצושפעטן און אין איין וועגס צו האלטן זיך פאר פיפיק, שפיציק, שארפזניק. דאס איז די אייגנשאפט פון איינגעבוירענער אויבערפלעכלעכעקייט, וואס וויל אויספרובירן דעם מוח מיט שארפזניקייט. אט דאס איז די נישט-באציונג, וואס שטייט אין קעגנזאץ צו דער ערנסטקייט, וואס א יונגער טאלאנט דארף אנטרעפן אין זיינע ערשטע טריט. איך אליין, דער שרייבער פון די שורות, האב אויך די ערשטע צייטן פון מיינ שרייבן אנגעטראפן אזוינס אן באצוג צו מיר פון דער סביבה. זי האט זיך שוין דעמאלט אייגנטלעך געבויט אזעלכע און געהאט געלאזט צו יענער צייט שוין גאר טיפע ווארצלען ארום און ארום פרצעס גבול. כאטש פרוץ אליין איז געווען דער היפוך פון אט אזא סביבה און פון דעסט וועגן האט זי זיך שוין דעמאלט געשאפן ארום, זייטיק. אבער דארטן איז עס נאר געווען לייכטזיניקייט, נאר נישט קיין קליינקעפלדיקייט און טאלאנטלאזיקייט, ווי דאס האט האראנטשיקן געטראפן.

נאך א סיבה איז דא, וואס זי איז נישט אזא גאנץ רעאלע, אבער דאך פסיכאלאגיש-באגרינדעטע. . .

ווען האראנטשיק קומט צו גיין א באהאנגענער מיט „ציוויליזאציע“: מיט א שיינעם קראוואט, א ברייטן ראנד-הוט אויפן קאפ, מיט א הילצערן פייקעלע אין מויל, מיט דער ליידיקער פראזע אויף די ליפן, נאר מיטן גרויסשטעטישן זשעסט פון א קולטורעלן מענטש און וואס באהעמע-גייסט איז אים אויך נישט פרעמד — וואלט די קליינקעפלדיקייט, מיט וועלכער אים איז אויסגעקומען זיך צו באגעגענען, געשרומפן אין זיין קעגנווארט, געקארטשעט זיך — טאמער איז ער מער „פישוף-מאכער“ טאקע אין די ליידיקע זשעסטן בלויז, אין די ליידיקע פראזע, ווי זיי, די „באהעמע“-מענטשן זענען. אזוי אבער, אזוי ווי ער איז געקומען, ווי א ישוב-מאן אין שטאט אריין אויף ראש-השנה, דאכט זיך, אז איז א סוקמאנע און אים א פאר שווערע שטיוול געוויס — איז נישט נאר, וואס ער איז ביי זיי געווארן דאס געלעכטער אין די אויגן, ווי פון איינ-קארטשען זיך מיט אפשיי פאר אים איז שוין גאר אינגאנצן אפגערעדט — נאר זיי האבן נאך געזען אין אים א פארשווערונג צו זייער בארוף. . . — . . . „אויב א פויער אין גרויסע שטיוול איז א טאלאנט, מיט וואס האט א זייערער זיך איבערצונעמען קעגן דער גאס, . . .“ און אפשר אויך צוליב דעם טאקע האט אזא שטייגער פארלוירן דעם צוטרוי: האראנטשיק מיט טאלאנט? . . . וואס, אזא שטייגער זעט דען מער, אדער ווייטער, ווי ביז די קנעפלעך פון דער קאפאטע? ווען ער זאל זען ווייטער, וואלט ער דאך אליין געהאט טאלאנט? ווען ער זאל קאנען זיך קענען אויף אן אויג, אויף א טאן, אויף א וואקל טון זיך פון יענעם געדאנק, טייל מאל אין רעדן, און צוליב וואס פאר

אן אינערלעכער תנועה, וועלכע ער וויל באהאלטן, וואלט ער דאך אליין געווען טאלאנט. . . נאָר דער גרעסטער אַבסורד איז צו גיין מיט אַ ווערק, אַדער אַ טאלאנט זאָל גאָר זיך דערנענטערן צו דעם סוחרל מ. . . , וואָס דער ייִדישער ליטעראַטור וועט נאָך אויסקומען אזוי לאַנג שאַדן צו ליידן, ווי לאַנג ער וועט זיך נאָר דרייען אַרום איר, ווי אַ בית-עולם-יידל אַרום אַ צדיקס אָן אוהל, גרייט אונטערצוזאָגן פּסוקים פאַר די צוויי זעקסערס פון יעדן באַזוכער. ער איז געקומען צו אונדז פון אוקראַינע אַזש „דערהייבן“ די מאַסן דאָ אויפן אַרט. דער צער און עלנט פון אונדזערע מאַסן צוליב דער פינצטערניש, אין וועלכער זיי לעבן, האָט אים געטריבן, ווי אַ פאַרצייטישן גוטן-ייד, גלות אַפּרעכטן צוזאַמען מיט אונדזערע „מאַסן“, פאַרלאָזן דאָס וואַרעמע בעט, נאָר דאָ ליידן, ביז וואַנען ער וועט די „מאַסן“ נישט מתקן זיין.²⁷

אין דער ווייטערדיקער טייל פון דעם פאַמפלעט דערציילט נאָך ווייסענבערג, ווי פאַרזיכטיק ער איז געווען ביים איבערגעבן האַראַנטשיקס מאַנסקריפט צום פאַרלעגער ש. גאַלדפאַרב, לאַזנדיק ביי זיך אַ קאַפּיע, און ערשט ווען דאָס בוך איז פאַרטיק געוואָרן, האָט ער צוריק איבערגעגעבן דעם אַריגינאַל, ד"ה דעם פּתב-יד האַראַנטשיקן אין דער האַנט אַריין. ווייטער זאָגט ער:

פון אַט דעם וועט די קומענדיקע טאלאנטן זיין אַ סך גרינגער דער וועג, ווען זלידנע פליגן וועלן זיך צו זיי צוזעצן, ווי זיי טוען דאָס אין אלע דורות, כדי צו פאַרלייגן זיי דעם וועג מיט שטיינער אויף צו ברעכן די פּיס, אַדער גאָר מיט נעצן פון וועלף-גריבער, וווּ נישט איין יונגער טאלאנט ווערט פּלוצלינג פאַר-זונקען אין אַ מיטן העלן טאַג. . .²⁸

אין יענער צייט, ווייל האַראַנטשיק האָט „געזידלט“ דעם פאַראיין, האָט מען אים פון דאָרט אויסגעשלאָסן. אַרום ווייסענבערגן, דעם אַרויסגעבער און קדמה-שרייבער פון האַראַנטשיקס בוך, וואָס „זידלט דעם פאַראיין“, האָט זיך געקאַכט און גערודערט, אַז מען וועט אים אויך אויסשליסן. דערויף האָט ער געזאָגט: „אויב איך גיי אַוועק פונעם ליטעראַטן-פאַראיין — גייט מיט מיר מיט די ליטעראַטור“.

אין אַ צייט אַרום איז אַרויס האַראַנטשיקס אַ צווייט בוך פּראָזע א"נ דער זומפ, און דעמאָלט האָט זיך ערשט אַנגעהויבן פון דאָס ניי אַ געקאַך אין דער ליטעראַטור. נאָכן דערשיינען פונעם בוך האָט זיך באַוויזן אַ רעצענזיע אין די ליטעראַרישע בלעטער, וואָס האָט דאָס בוך אַרונטערגעריסן. ווי ווייסענבערג האָט דאָס אויס-געטייטש, איז די סיבה ווידער די אייגענע: „טאלאנט עליך — די פּלישתים גייען אויף דיר. . .“, זאָגט ער אין „אַ שפּיל מיטן טויט אַדער די מעשה האַראַנטשיק“. האַראַנטשיק, זעענדיק אַז ער איז אַ פאַרשפּילטער, ווייל דאָ האָט מען געדאַרפן זיין אַנגעגורט מיט פּוחות אַנטקעגנצושטעלן זיך דעם אַרגאַניזירטן ווידערשטאַנד קעגן דעם טאלאנט — האָט ער, ווי אַ שוואַכע נאַטור, וואָס בלייבט פאַרצווייפלט, ווען זי זעט זיך אַ פאַרשפּילטע — אויסגעטרונקען אַ פּלעשעלע יאָד אין דער רעדאַקציע פון די ליטעראַרישע בלעטער, שרייבט ווייסענבערג. די מאַסגעבנדיקע אינסטאַנצן אין דער ליטעראַרישער וועלט האָבן

נישט געוואלט, אדער ס'איז נישט געלעגן אין זייערע אינטערעסן צו זען דעם אמתן מקור פון אזא לאנגזאמער, פסיכיש-געזעצלעכער אנטוויקלונג פון דעם דאזיקן אקט...

הארנאטשיק האט אבער נישט געקענט שטיין מיטן פנים צו די דאזיקע ווינטן, וואס אויף אים האט זייער בלאזן געווירקט אזוי שרעקלעך, אז ער איז גרייט געווען אויף דעם, וואס ער האט געטאן.

אפילו א פאלק האט נישט געקענט האנדלען אנדערש, נאר ס'איז געשפרונגען אין וואסער אריין, ווען דער שונא האט געיאגט פון הינטן.

איך מיינ דא נישט צו מאכן קיין טראגעדיע פון הארנאטשיקס זעלטענעם גורל, אבער די גערעכטיקייט ביי אן איינציקן ליידיט אזוי גוט, ווי די גערעכטיקייט ביי א גאנץ פאלק.

ווען דער שליח (דער סימבאל פון גערעכטיקייט), איז געגאנגען איבערקערן סדום, טייטשן נישט די מפורשים הכצעקתה, דאס געשריי פון דער שטאט, אדער פון דער געגנט איז געקומען צו מיר, נאר דאס קול פון אן איין-איינציק מיידל...²⁹

הארנאטשיק איז פון דעם אויסגעטרונקענעם יאד לעבן געבליבן. ער האט שפעטער, אונטער גאנץ אנדערע אומשטאנדן, ווידער א מאל זיך גענומען דאס לעבן — זיך איבערגעשניטן דעם האלדז אין א שטאל, הינטער ווארשע, סעפטעמבער 1939, בשעת ער איז מיט א גרופע יידישע פליטים-שרייבערס געלאפן פון היטלערן. דאס איז, הייסט עס, געווען אונטערן נאצישן יאך.

איז די אויבן דערמאנטע צייטן אבער איז הארנאטשיק, ווי געזאגט, אפגע-ראטעוועט געווארן און אין א צייט ארום איז שטיל געווארן ארום דעם גאנצן ענין, ווייל פון די שפאלטן פון דער טעגלעכער צייטונג היינט האט זיך דערהערט א רוף צו שלום צווישן די צדדים און אן אויסניכטערונג-קול, וואס האט

... זייער א סך געשמועסט וועגן „פארנופנט" און וועגן „דעגראדירונג": פאר וואס זאלן זיך אזעלכע לייטישע מענטשן „דעגראדירן" אליין דערמיט, וואס זיי קריגן זיך.

און געמיינט האט דאס דאזיקע קול צו זאגן אזוי:
אונדזערע חכמים האבן זיך געקריגט, האט דאס זיי געפאסט, ווייל זיי האבן זיך געקריגט איבער א הלכה, איבער דער ניץ פון זייער צייט, ...³⁰

אבער אזא סארט קריג טראגט אן אנדער כאראקטער, שרייבט ווייסענבערג. דער דאזיקער רוף האט טאקע געהאלפן. מער האט מען נישט געהערט וועגן דעם א סיכסוך. און הארנאטשיק האט, ווייזט אויס, אנגעהויבן זיך איבערצולייגן דאס עסק, אז יענע, דער צד-שפנגד, זענען פארט מאכטיקער און פארשטייט זיך, הצלחה-דיקער אין אלע אונטערנעמונגען, סיי אין פראקטישן זינען און סיי אויב ס'גייט אין פאפולאריטעט.

געדענק איך א ווינטער-אונט ביי אונדז אין דער שטוב, ווי הארנאטשיק איז געקומען צו גיין, פדי צו פארפירן מיט ווייסענבערג א שמועס און פרווון אים איבערצייגן, אז ס'איז נישט פדאי איינצורייסן מיט די מאכטיקע. ער איז געזעסן קעגן איבער ווייסענבערג, רויט אין פנים, מיט א פיאלעטער רויטקייט, און מיט א פארשולדיקטן בליק געפרוווט אים אויסטייטשן זיין שטאנדפונקט, און אים געוואלט

איבערצייגן, אז אויך ער, ווייסענבערג אליין, דארף אויפגעבן זיין קאמף און גיין מיטן שטראם. והא-ראיה — האט ער נאך געוואלט באפעסטיקן זיין מיינונג: מ. אליין האט ביי א געלעגנהייט ארויסגעוויזן א וויליקייט אריינצונעמען אים, האראנטשיקן, אינעם שרייבערישן קרייז. האט אים ווייסענבערג געפרעגט:

— און איר אים האט אויך גארנישט ארויסגעוויזן קיין פאראכטונג?

— גיין, ער האט דאך מיך אויך שוין מער נישט געטשעפעט — האט האראנטשיק געענטפערט.

דא האט אים ווייסענבערג דערציילט, אז א יונגער קאזאק איז א מאל ארויס-געפארן אויפן שלאך צו באגעגענען דעם שונא. ווען ער האט זיך צוריק אומ-געקערט אהיים, האט ער זיין טאטן, דעם אלטן קאזאק, דערציילט, אז ער האט דעם שונא געזען פארבייריטן, ווו עס קרייצן זיך די וועגן.

— און, האט דער שונא זיך אויך געזען? — האט זיין טאטע צוריק געפרעגט — יא, האט געענטפערט דער זון.

— און דו האסט אים געלאזט פארבייפארן און אים גארנישט געטאן? — האט דער אלטער, אנגיסנדיק זיך מיט כעס און חידוש, געפרעגט.

— גיין — האט דער זון געענטפערט — ווייל דער שונא האט דאך מיך אויך שוין מער נישט געטשעפעט.

דערויף האט דער אלטער קאזאק געענטפערט:

— אויב דו האסט געזען פארבייריטן דעם שונא און נישט אריינגעשטאכן אין אים דיין שווערד און זי נישט איבערגעדרייט אין זיינע געדערעם — ביסטו קיין קאזאקס קיין זון נישט!

דאס האט ווייסענבערג האראנטשיקן געענטפערט און אפגעקערט זיך צו אים מיט דער פלייצע, נישט זאגנדיק שוין מער גארנישט.

און אפילו דעם אויבן דערמאנטן פאמפלעט, „א שפיל מיטן טויט אדער די מעשה האראנטשיק“, האט שוין ווייסענבערג אויך נישט פארענדיקט.

אינעם נאענטסטן נומער אינזער האפענונג (25) ווו דער פאמפלעט האט זיך געדרוקט אין המשכים, איז געווען בלויז די דאזיקע שורה:
„מעשה-האראנטשיק איז דערווייל געענדיקט.“

* * *

אין 26סטן יאר איז פון אמעריקע געקומען קיין ווארשע ד"ר א. קאראלניק. האט דער שרייבער-פאראיין אים דעמאלט איינגעארדנט אן אונט. דער גאסט האט ביי דער געלעגנהייט געזאגט, אז „דא הי, ווי אין אמעריקע, האט דער שרייבערקרייז קיין באציאונג נישט צו יידישער קולטור.“

נאמבערג, דער לאנגיאריקער פארזיצער פונעם פאראיין פון די יידישע שרייבערס, האט, נעמענדיק דאס ווארט, פארענטפערט די דאזיקע דערשיינונג מיט דער ארעמקייט און דער נויט אין ווארשע, און פארגעלייגט, אז ניי-יארק זאל איבערנעמען די אפטרופסות איבער דער יידישער ליטעראטור דא, ווי דארט.

דערויף איז געקומען וויסענבערגס „אפענער בריוו“¹¹ אין אינווער האפענונג, ווו ער האט אנגעוויזן אויף דעם פאקט, אז אין ווארשע איז יא דא א גרופע יידישע שרייבערס מיט באציונג צו יידישער ליטעראטור, יידישער קולטור, נאר די דאזיקע גרופע קען נישט אנקומען צום געדרוקטן ווארט און קען נישט דערהערט ווערן צוליב געלטמאנגל.

דער „אפענער בריוו“ איז איבערגעדרוקט געווארן אין ווארשעווער עקספרעס, אבער מיט ענדערונגען אינעם טעקסט.

עלעקטאראלנע 14

אויף עלעקטאראלנע-גאס זענען געווען אונדזערע בעסטע צייטן. דאס זענען אויך געווען אונדזערע פריילעכסטע צייטן, הגם נישט אלע מאל פריי פון זארגן. דאס איז געווען א הויז, ווו א סך מענטשן, מיינסטנס קינסטלערס זענען אריינגעקומען. אפט זענען דאס געווען גאר אינטערעסאנטע טיפן.

מיר האבן אויך אין משך פון עטלעכע יאר געהאט א מיידל צו שטובארבעטן. ביילטשע האט זיך געהאלטן פאר א מומחה אין אומגיין זיך מיט שטוב-ארבעטערינס. אזוי אויך איטקע. זי האט דערציילט, אז יהושע פערלעס פרוי האט געהאט א מאל צוגענומען א מיידל צו שטובארבעטן, און די מאדאם האט די דינסט גערופן „פאני“. איטקע, וואס איז גראד געווען דערביי, האט זי געפרעגט: וואס דארפסטו זי רופן „פאני“? — דערויף האט איר פרוי פערלע געענטפערט, אז נאר בשעתן אינטערוויו רופט זי זי אזוי, אבער שפעטער — אויב זי נעמט זי צו צו דער ארבעט — זאגט זי איר שוין „דו“. מע רופט זי באלד ביים ערשטן נאמען און מע רעדט צו איר אין דער דריטער פערזאן. אויב זי הייסט, למשל, פעלא, זאגט מען איר: „ניעך פעלא ספוזשאנטניע“ * אד"גל. אויך ביילטשע פלעגט אזוי זיך ווענדן צו א שטובמיידל. עסן פלעגט זי איר געבן גענוג, אבער עס אויסטיילן. פאר פרישטיק, למשל, האט זי אראפגענומען פונעם טיש אויף א באזונדערן טעלער עטלעכע שטיקלעך ברויט, אנגעשמירט מיט פוטער, א זעמל צו (שוין אן פוטער) אן איי, צי א שטיקל קעז, פאווידלע און צוויי קלעצעלע צוקער.

דער טאטע האט דאס נישט געקענט פארטראגן. וואס דארפסטו איר צוטיילן? — האט ער געפרעגט — גיב איר אריין אין קיך דאס ברויט, די פוטער, דעם צוקער און נאך, וואס ס'איז דא און זי וועט זיך שוין אליין נעמען, וויפל זי דארף. אבער ניין, האט ביילטשע געזאגט, אזוי ווי זי טוט, פירט מען זיך און די הויפטזאך — זי גיט איר גענוג.

אינע פון די מיידלעך האט געהייסן סטאכא. זי האט גאר שיין געזונגען. איין מאל, געדענק איר, האט זי געוואשן די ווענט אין קיך. דאס איז געווען אין אונט. זי האט דערביי געזונגען אויף פויליש דאס תפיסה-ליד „סלושאני!“:

ווי שווארצע מחשבות ביים מסור אין זינען
איז פינצטער פון טיף-הארבסט די נאכט.
נאך שווארצער פאר איר
איז די תפיסה, דער בנין,
וואס שטייט ווי א דמיון פארטראכט.
עס גייען אום רונד און ארום איר די וועכטער
און ס'ציט זיך דער לאנגזאמער שריי,

* פויליש — זאל פעלע צורוימען.

ווי עמעצער שרייט אונטער מעסער ביים שעכטער:
 סלו—שא—אי!

כאַטש הויך איז די וואַנט אַרום פינצטערן מויער,
 די שלעסער — געגאַסענער שטאַל;

כאַטש אַלץ איז פאַרזונקען אין אימעט און טרויער
 מען הערט נישט קיין מענטשלעכן קול. —

און דאָך איז די תפיסה נאָך ווייט נישט געשטאַרבן.
 דו, וועכטער, פאַרדרעמלט נישט זיי,

נישט גלייב, אַז אין תפיסה שלאַפט רויק אַ קרבן
 סלושאַי, סלו—שא—אי!

אַט שטייט דער פאַרהאַפּטער ביים פענצטער, דעם הויכן,
 דער קאַפּ ביי דער גריל שטאַרק פאַרטראַכט.

די ברענענדע אויגן פון פנים דעם בלייכן,
 פאַרזונקען אין חושך פון נאַכט.

ס'איז שטיל ... נאָר עס שרייט ווען נישט ווען אויס אַ שפאַרבער,
 עס הערט זיך אַ הונט-בילעריי

און ס'ציט זיך דער ניגון, דער טרויעריק-האַרבער
 סלושאַי, סלו—שא—אי!

נישט טעג און חדשים, נאָר יאָרן און יאָרן
 זיך איך דאָ אין תפיסה פאַרשמידט.

מיין האַרץ איז אַן פרייהייט צעווייטיקט געוואָרן ...
 ניין! לידן מער קען איך שוין ניט!

אַט דאַרט הינטער וואַנט, איז די הייליקע פרייהייט,
 און דאָ נאָר — אַ שפּיז אַדער בליי!

„אַ, פינצטערע נאַכט, דו באַווייז מיר דיין טרייהייט!“
 סלושאַי, סלו—שא—אי!

אַ שפרונג און אַ פאַל ... גיכע טריט ... אַ גערודער ...
 אַ קנאַק און אַ בליאַסק און אַ שאַס! ...

אַ מענטש האַט פאַרגאַסן דאָס בלוט פון זיין ברודער
 און פרעגט אים, און פרעגט אים: פאַר וואַס?

עס הערט זיך דעם שטאַרבנדנס לעצטע יללה:
 „אַ! פרייהייט! אַ, לעבן! ... פאַרביי! ...“

עס ענטפערט אויף דעם נאָר אַ שימף און אַ קללה,
 סלושאַי, סלו—שא—אי!

עס האַט דורך דעם וואַלקן די בלייכע לבנה
 געגעבן פון הימל אַ בליק

און ווי אַ פאַרצאַגטע, פאַרוויינטע אַלמנה
 באַהאַלטן דאָס פנים צוריק.

און ווידער אין תפיסה איז אַלץ, ווי געשטאַרבן,
 און ס'יאַמערט דאָס קול אויף דאָס ניין;

ווי עמעצער קלאַגט אויף דעם קבר פון קרבן
 סלושאַי, סלו—שא—אי!!

דער טאטע האָט זיך אַרײַנגעשטעלט אין דער טיר צווישן דער קיך און קאָ-
 רידאַר און גוט זיך אײַנגעהערט אינעם געזאַנג. ער איז געשטאַנען מיטן שטענדיקן
 פאַפּיראַס צווישן די פינגער, זייער פאַרטראַכט און מיט אַ זײַטיק אַנגעבוּיגענעם
 קאַפּ, ווי ער וואַלט געפילט דעם גאַנצן טרויער פון דעם געפאַנגענעם טראַגעדיע
 אונטער די קראַטעס, וואָס רײסט זיך צו פּרײַהײט און פאַלט צוליב דעם אַ דער-
 שאַסענער אויפן טראַטואַר. אָבער נאָך מער איז ביים טאַטן וויכטיק געווען דאָס
 שײנע געזאַנג. סטאַכע האָט געהאַט אַ קאַנטראַלט און אַז זי האָט אַנגעהויבן זינגען,
 האָט זי אַפּגעזונגען שעהען. דער טאטע האָט געקענט דערפאַר אוועקגעבן אַלץ. ער
 פלעגט זאַגן, אַז ער וואַלט נישט געקענט וווינען מיט קיין פּרוי, וואָס קען נישט
 זינגען. בײַלטשע, האָט ער געהאַלטן, קען יא. זי האָט געהאַט אַ שטאַרקן סאַפּראָן און
 פלעגט אויך אָפט ביים טאַן עפעס זינגען לאַנג און הויך אַזעלכע לידער, ווי
 לערמאַנטאַווס „קאַזאַטשיאַ קאַליביעלנאַיאַ פּיעסניאַ“, „וויכאַזשו אַדין יאַ נאַ
 דאַראַגו“, אַ סך אַנדערע רוסישע לידער, ווי „טשאַיקאַ“, *** „קראַי דאַליאַקיי“.***
 דאָס זענען אַלץ פּראַכטיק-שטימונגדיקע לידער, און בײַלטשעס שטים פלעגט זיך
 צעקלינגען איבער דער גאַנצער שטוב, אָבער מיר, גנענדל און איד, זענען עפעס
 נישט שטאַרק נתפעל געוואָרן פון איר געזאַנג, און האָבן אָפּילו אין דער שטיל אַ
 ביסל חוּק געמאַכט און געפרוּווט נאַכמאַכן אירע הויך קלינגענדיקע טענער. און
 ווען מע דאַרף דאָס טאַן מיט אַן אײַנגעהאַלטן קול, אַזוי אַז נאָר מיר זאַלן עס הערן,
 איז עס גאַר נישט לײכט צו טאַן.

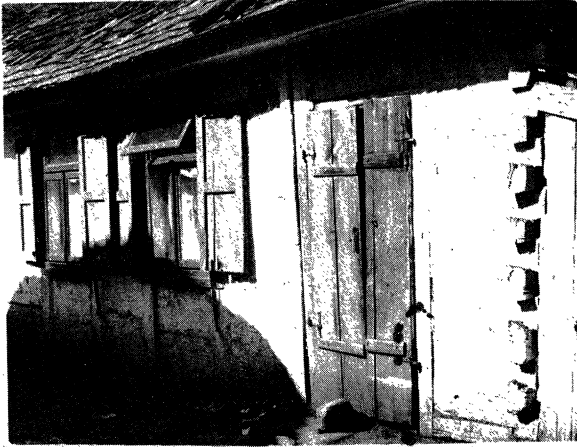
דערפאַר איז אַיטקע געווען אַ זינגערין. צו איר האָט דער טאטע אַ מאַל
 פאַרבעטן שניאָרן זי אויסצוהערן. פון זיין מבינות האָט ער שטאַרק געהאַלטן. משה
 שניאָר, דער דיריגענט פון וואַרשעווער ייִדישן פאַלקסכאַר, איז געווען אַן אמתער
 באַהעמטשטיק. תמיד האָט מען אים געזען רײכערן די פאַפּיראַסן און קיין מאַל נישט
 געטראַפן אים עסן. דערפאַר פלעגט ער כּסדר טרינקען שטאַרקע גלעזלעך טיי. זיין
 פנים האָט אויסגעזען אַשיק גרוי, ווי דער רויך פון זײנע אײביק קאַפטשענדיקע
 פאַפּיראַסן, אין וועלכן ער איז שטענדיק געזעסן אײנגעהילט, ווי אין אַ נעפל. דער
 גאַנצער הולך זײנער האָט עדות געזאַגט אויף אַן אַריגינעלער פּערזענלעכקייט. ער
 האָט פאַרמאַגט אַ זעלטן מוזיקאַליש אויער. ווי באַוונסט, האָט שניאָר געגעבן
 ווונדערלעכע קאַנצערטן, נאָך דעם ווי ער האָט פאַראײניקט ליאַווס און זיין
 אײגענעם כאַר אין אײן גרויסן, אימפּאַזאַנטן כאַר. איך האָב געקענט עטלעכע זײנע
 זינגערס, פלעגן זיי מיר דערציילן, ווי סײַאז שניאָרן תמיד אַן שוועריקייטן אַנגע-
 קומען אַרײסצופישן פון צווישן אַזאַ מחנה זינגערס, דעם יעניקו, וואָס האָט
 געפעלשט אַ טאַן, ווי ער וואַלט געהאַט אַ קאַמערטאַן אין זיין אויער. און געהאַט
 האָט ער גאַט-געבענטשטע זינגערס אין זיין כאַר. איך פלעג גאַר פאַרכאַפט ווערן
 פון זייער זינגען ביי זיך אין שטוב. אײן כאַר-מיטגלידערין זײנע — וואָס איז געווען

* רוסיש — קאַזאַקיש וויגיליד.

** רוסיש — כּגײ אַרײ אליין אויפן וועג.

*** רוסיש — מעווע.

**** רוסיש — ווייט איז דאָס לאַנד.

דאָס הויז ווו יצחק מאיר ווייסענבערג
איז געבוירן געוואָרן אין זשעלעכאָוו, פּוילן, 1878.

י.מ. ווייסענבערג אין דער יוגנט.

יצחק מאיר ווייסענבערג אין עלטער פון פנים און צוואנציק און דרייסיק יאר.

Carte-Postale.

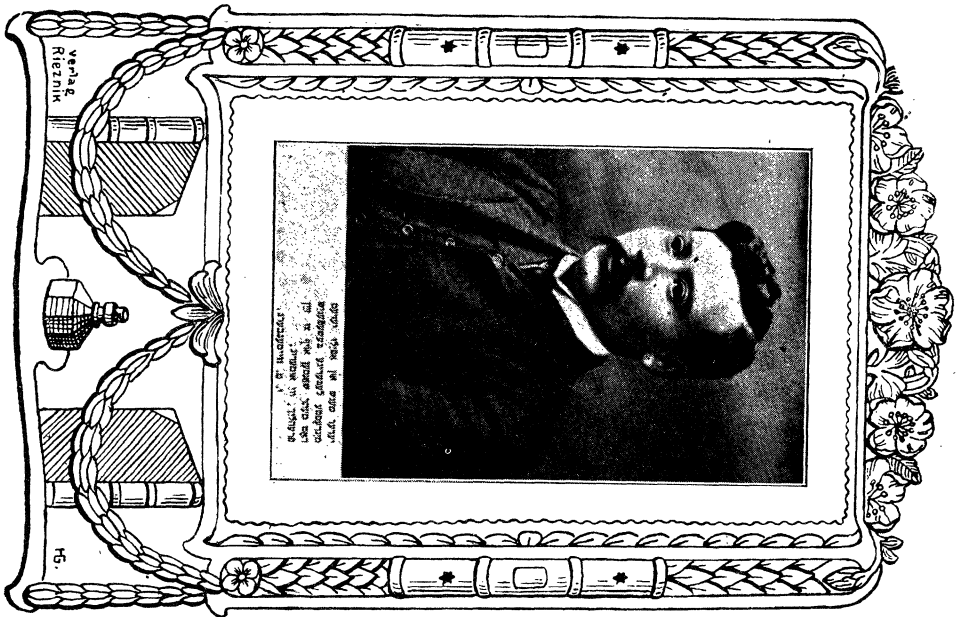
Postkarte

Postcard.

ОТКРЫТОЕ ПИСЬМО.

ז.מ. וויסענעבערג-עקסליבריס אויף פאסטקארטל פון פאר דער ערשטער וועלט-מלחמה.

Blank area for writing the message, with horizontal dashed lines for guidance.

געשאנק פון ד"ר א.א. ראבאק.

י. מ. ווייסענבערג

א נאָועליסט מיט אַ שטאַרקען
טאלענט. שרייבט מיט אַ לייכטען
סטיל. איך לייכטען שעדנעם הומור
בענענעט מען דאָ און דאָרט אין זיינע
ערצעהלונגען. שילדערט דאָס לעבען
דעאליסטיש. זיינע בעסטע ערצעהלונג
נען: אַ טאטע מיט בנין. אַ שלעכטע
ארוי. דור. דורך דור באַ און אנדערע.
זיינע ערצעהלונגען זענען איך אין
זאמלונגען ערשינען.

מאזס
יצקב צדקוני
ירושלים

י. מ. ווייסענבערג-עקסליבריס.

דאָס הויז אויף זשורודלאַנע-גאַס נומ' 2 אין זשעלעכאָוו,
 ווו נויסענבערג האָט געווינט
 און דער שטיין פון וואַנען עס פליסט קוואַלוואַסער
 (זשורודלאַ) לעבן דעם הויז.

אויבן, פון לינקס: א. קוואַטערקאָ, גאַלדע סאַבעלמאַן און טביה גראַל.
 אונטן: די זעלבע און דער ערשטער פון לינקס: יאַנקל סאַבעלמאַן,
 ווייסענבערגס אַ יוגנטפריינד
 (פאָטאָגראַפיע פון 1961).

Sunday, July 9, 1961

א גאס אויפן נאָמען פון י. מ. ווייסענבערג אין זיין געבורט שטעטל זשעליכאָוו, פוילן

ספעציעלע צו דער „מאָרגן־פרייהייט“
דענק פון דעם שרייבער.

די זשורלאַדיגע גאס האט צו דער
געלעגנהייט געקראָנן דעם נאָמען: י.
מ. ווייסענבערג.

אויף דער פייערלעכער זיצונג האָט
דער פאָרשטייער פון דער הויפט־פאר
וואַלטונג פון קולטור־געזעלשאַפטלעכן
פארבאָנד פון די אידן אין פוילן גע
לייענט אַ רעפעראַט וועגן ווייסענ
בערג'ן. צווישן די געסט אויף דער
טריבונע האָט זיך געפונען אַ געוועז
זענער שטאַטישער ראַטמאַן פון זשע
ליכאָוו, פאָר דער מלחמה, יאַנקל סאָר
בעלמאַן, ווייסענבערג'ס אַ יוגנט־חבר.

פון א. קוואַטערקא

וואַרשע, יולי 5. — (לופט־פּאַסט).
— איך קום נאָר וואָס פון זשעליכאָוו,
דאָס געבורט־שטעטל פון דעם שריי
בער י. מ. ווייסענבערג, וואו דער
שטאַטראַט האָט איינגעאָרדנט אַ

נאָטיץ

אין דער מאָרגן־פרייהייט
וועגן גאס אויף
ווייסענבערג'ס נאָמען
(ניר־יאָרק, יולי 9, 1961).

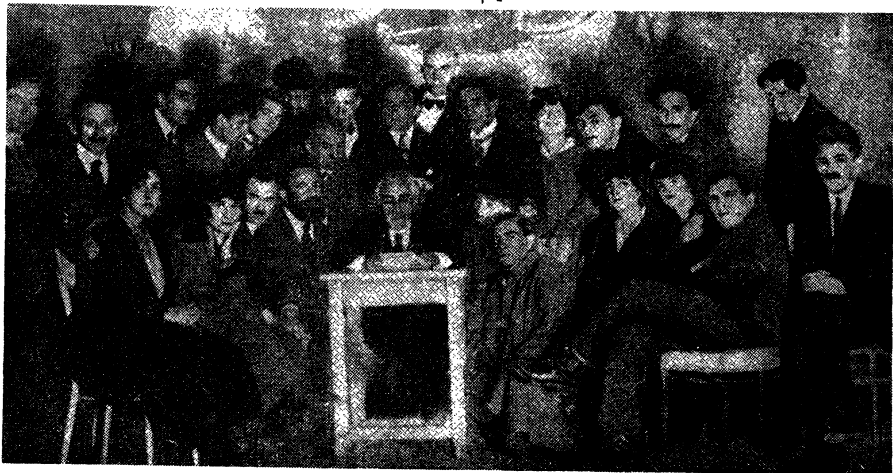
פון רעכטס: יצחק־מאיר ווייסענבערג, לאה און פישל בימקאָ.

י.מ. וויסענבערג,
פון דער צייכענונג פון חנוך גליצענשטיין.

א גרופע שרייבערס אין די צוואַנציקער יאָרן אין וואַרשע:
 1. י.מ. ווייסענבערג, 2. ד"ר י.ב. צפור, 3. יואל מאַסטבוים,
 4. ש.י. לאַנדינסקי, 5. ישראל שטערן, 6. פישל בימקאָ,
 7. אברהם זאָק, 8. יהושע פערלע.

ש. אַנסקי לייענט דעם דבוק פאַר אַקטיאָרן און שרייבערס.
 זיצן פון לינקס: מרים אַרלעסקאַ, פרידאָ בלומענטאַל, דוד הערמאַן, זרובבל,
 נח נאַכבוש, ש. אַנסקי, פאַלאַ וואַלטער, מתתיהו קאַוואַלסקי, מרים וויידע,
 פרוי פון דוד איינהאַרן, ד"ר מ. ווייכערט, בועז קאַרלינסקי,
 שטייען: י.מ. ווייסענבערג, ה.ד. נאַמבערג, י.מ. ניימאַן, הערץ גראַסבאַרד,
 בער ראָזען, שמואל שעפּטל, קאַדיסזאָן (זון), שלום טאַנין, חיים שניאור,
 מרדכי מאַזאָ, בעלאַ בעלערינע, יוסף טונקל, דוד איינהאַרן און יעקב
 גערטנער.

א נייטארין און האט ארויסגענומען אַרבעט אַהיים, א „כאַלפניצע“ — אַז זי האַט אַנגעהויבן זינגען מיט איר טיפן קאַנטראַלט, האַט מען געקענט אויסגיין פון תענוג. כּהאַב נאָך אַנדערע געקענט פון שניאורס כאַר, וואָס מיט יעדער טאַן זייערן האַט מען זיך געקענט אַנטציקן ביז צום פאַרגעסן זיך אויף וועלכער וועלט מ'איז. דאָס זענען געווען די אַרבעטער-מיידלעך פון וואַרשע, וואָס פלעגן שווער אַפאַרבעטן אַ גאַנצע וואָך אין קלאַגעדיקע באַדינגונגען. דערפאַר איז עס געווען יעדן שבת-צו-נאַכטס אַ מוז צו גיין אין אַפערע, אויף דער גאַליאַרקע, פאַרשטייט זיך, וווּ מע האַט געקענט באַקומען בילעטן צו 50 גראַשן. און מע האַט אַזאַ הנאה געהאַט, אַז דאָס האַט געסטײעט אויף אַ גאַנצע וואָך אויסצוזינגען — ביים שטעפן אויף דער מאַשין אָדער פרעסן — די פאַרשידנסטע און קאַמפּליצירטסטע אַפערעס פון אַ ווערדי, אַ ביזע, אַ גונאַ, אַ וויװאַלדי, וואָס מע האַט גוט געקענט פון אויסנווייניק, ווייל מ'האַט זיי געהערט יעדע וואָך, ווי דער ליבער שבת איז געקומען.

כּ׳געדענק, ווי שניאור איז טאַקע געקומען אַ ווינטער-אַונט אויסהערן איטקען, ווייסענבערגס שוועגערין. זי איז גראַד געלעגן אויף דער אַטאַמאַנע און אַנגעהויבן זינגען ליגנדיקערהייט. שניאור איז געזעסן אויף אַ שטול, ביים טיש, קעגן איבער איר. געזונגען האַט זי פאַר אים אַ פּויליש ליד אײַ „פּזשי קאַמינקו“*.

שניאור האַט זיך לאַנג און אויפּמערקזאַם איינגעהערט אין איר שטים און גע-בעטן, זי זאַל איבערזינגען דאָס זעלבע.

דער רעזולטאַט איז געווען: יאַ, זי קען זינגען.

דער טאַטע האַט געהאַלטן, אַז זי דאַרף זיין אויף דער בינע. נאָר ווייל איטקע האַט עפעס נישט קיין חשק געהאַט דערצו — האַט ער געבעטן קומען שניאורן צו האַבן זיין באַשטעטיקונג.

זי איז אַבער סיי ווי קיין זינגערין נישט געוואָרן.

נאָך איין צופעליקן זינגער האַט ווייסענבערג געוואַלט מאַכן פאַר אַ פּראָ-פעסיאָנעלן זינגער. דאָ האַט ער שוין אַבער אַרומגעאַרבעט מעשים אַרײַנצופירן יענעם אין דער טעאַטער-וועלט. דאָס איז געווען אַ ייד פון אַדעס, וואָס פלעגט אַרומגיין איבער די וואַרשעווער הייף זינגען און מען האַט אים אַראַפּגעוואָרפן פון די פענצטער נדבות, ווי מע האַט זיך אין יענע צײַטן נוהג געווען.

ער פלעגט אַפט זינגען דאָס טרויעריקע ליד „טשאַיקאַ“ און, ווייל ער האַט פאַרמאַגט אַ ים מיט געפיל און אויך אַ ווּנדערלעכן באַריטאַן — איז ביי מיין טאַטן געוואָרן יום-טוב איז דער וואַכן, ווען אַט דער ייִד פלעגט קומען פון צײַט צו צײַט אויף אונדזער הויף זינגען.

כּכלל, אַז ער האַט דערהערט דורך די פענצטער פון אונדזער פאַרטער-וווינונג אַ גוטן זינגער, צי אַ פּידל-שפּילער — פון די וואָס פלעגן אַרומגיין איבער די הייף — פלעגט ער זאַגן:

— „גיב דעם אַרעמאַן אַ נדבּה“.

* פּויליש — ביים קאַמין.

איז עס אבער געווען א גרימפלער, פלעגט ער זאגן: „פארמאך די פענצטער, איך קען נישט פארטראגן דעם בעטלער!“

וועגן בעטלערס בכלל פלעגט מען אים הערן דערמאנען אין שטוב, אויב ער האט געזען איינעם שטיין אויף דער גאס מיט אן אנטבליזטן, אפגעשניטענעם פוס אדער האנט. אויף דער ערד איז געוויינטלעך געלעגן זיין היטל, איבערגעקערט און ער פלעגט אויסרופן: „ווארפטס אריין א נדבה אן ארעמער, וויסטער קאליקע“. אזא בילד האט, ווייזט אויס, אויף ווייסענבערגן געמאכט א שווערן איינדרוק. ער האט גערעדט דערוועגן מיט געמישטע געפילן: ער האט באדויערט, וואס אזא קאליקע איז באעוולט, ווייל זיין לעבן איז זייער באגרענעצט און ער מוז זיך אפזאגן פון א סך פארגעניגנס, וואס זענען פאר אנדערע מענטשן יא צוטריטלעך, ער אבער שטייט אן „איבערגעלאזטער אונטער א וואנט, אן אויסגעשפיגענער“. פון דער צווייטער זייט האט עס אים אבער שטארק געארט, וואס דער שווער-באעוולטער פונעם גורל בא-דויערט גארנישט אזוי פיל דאס פעלן פון זיין גליד, ווי זיין גרעסטע דאגה איז גאר, אריינצוקריגן וואס מער גראשנס, ארויסשטעלנדיק גראד דעם אפגעשניטענעם גליד, ווי א רעקלאמע פאר בעסערער פרנסה.

דעם אדעסער יוד האט ווייסענבערג איין מאל אריינגערופן צו זיך אין שטוב און אנגעהויבן אים אויפקלערן, אז ער מאכט פון זיך א תל, ווייל זיין שטים וועט שנעל קאליע ווערן פון זינגען אויף די הייף, זומער און ווינטער, און אז ער וויל אים בעסער איינארדענען א קאנצערט אין ליטעראטן-פאראיין, ווו ער וועט קענען האבן פון די פארקויפטע בילעטן מער הכנסה פון איין אונט, ווי ער קלייבט צוזאמען א גאנץ יאר אויף די הייף. האט אים יענער געענטפערט, אז ער האט גאנץ שוין פרנסה און אז ער איז געוויינט צו זינגען אויף די הייף, דערקעגן צום אויפטרעטן אויף קאנצערטן איז ער דווקא נישט געוויינט.

אבער ווייסענבערג האט אויף אזא פארתכלעווען פון זיין טאלאנט און אויף דער געפאלנקייט פון דער בעטלערישער פראפעסיע בשום אופן נישט געקענט באשטיין און האט אים אזוי לאנג צוגערעדט, ביז יענער האט שוין איין מאל צו-געשטימט און צוגעזאגט אז יא — ער וועט אויפטרעטן מיט א קאנצערט אין ליטעראטן-פאראיין. „האב איך דאך אבער נישט קיין אונט-אנצוג“ — האט ער געטענהט.

— דערוועגן דאגהט נישט — האט ווייסענבערג געזאגט — איך וועל אייך דאס באזארגן.

און אזוי איז געווען. ער האט געדונגען דעם גרויסן זאל אין ליטעראטן-פאראיין אויף אן אונט, א שבת-צו-נאכטס, געשאפט אים אן אונט-אנצוג, לאקירטע שיד, א ווייס העמד, און אלץ איז געווען פיקס-און-פארטיק.

איז יענער אבער פראסט און פשוט נישט געקומען צום באשטימטן אונט און איז בכלל נעלם געווארן אויף א שטיקל צייט.

ווייסענבערג האט גאר קיין רו נישט געהאט צוליב דעם, אבער ביילטשע פלעגט אים זאגן, אז דער יוד האט א בעטלערישע מענטאליטעט און צו דעם סארט

לעבן איז ער געווינט, אזוי אז ער קען זיך נישט אַנשטרענגען און מיט אַ מאָל זיך אַרײַנפאַסן אין אַן אַנדער וועלט, און — „לאַז אים געמאַך, איטשע-מאַיאָ.“

ס'איז לײכט צו געבן אַ זאַג אָפּ: לאַז אים געמאַך. וויסענבערגן איז אַבער געגאַנגען אין לעבן אַרויסצוצײַען אַ דימענט פון דער בלאַטע. דער דימענט האָט זיך אַבער בשום אופן פון דער בלאַטע נישט געלאָזט אַרויסשלעפּן און יאָרן שפּעטער האָט מען אים נאָך אַלץ געזען אַרומגיין איבער די הייף און אַפילו מיט אַ פאַרגרעסערטן „אַנסאַמבל“: ער האָט אין דער צווישנצײט חתונה געהאַט און די משפּחה האָט זיך פאַרמערט מיט עפּעס אַ פינף קינדערלעך און ער פלעגט אַרומ-גיין מיט זײ אַלע, אויך מיטן ווייב, זינגען איבער די הייף. זײן שטיים איז שוין טאַקע נישט מער געווען די זעלבע, נאָר היפּשלעך אַפּגעבליאַקעוועט, אַבער דערפאַר האָבן אַלע זײנע קינדערלעך געהאַט שײנע שטימעלעך, און אויך זײן ווייב, אזוי אז ער איז געוואָרן גאָר אַ גוטער בעל-פּרנסה, ווייל די מטבעות פלעגן אַלע מאָל נעמען פאַלן ברווח פון אַלע פענצטער פון די וואַרשעווער הייף, אזוי גיך, ווי זײ האָבן נאָר פאַרענדיקט זינגען אַ ליד.

אויך אין רוסלאַנד, בשעת דער מלחמה האָבן אים געטראָפּן. דאָס איז געווען אין קאַקאַנד, אוזבעקיסטאַן. מע האָט אים שוין דאָרט געזען איינעם אַליין. די משפּחה איז אומגעקומען בײַ היטלערן. זינגען האָט ער שוין טאַקע מער נישט געקענט, איז ער געשטאַנען מיט אַ פאַטעפאַן און געשפּילט יעדעס מאָל אַן אַנדער פּליטע. ס'האַט זעלטן ווער אַ מאָל אים צוגעוואָרפּן אַ פאַר קאַפּיקעס, ווייל ווער האָט דען אין יענער צײט געהאַט צו געבן נדבות? אַלע זענען דאָך אַליין געווען בעטלערס, יעדנפאַלס האָבן זײ אויסגעזען ווי בעטלערס. צווייטנס, איז אויך נישט געווען פאַר וואָס, ווייל ווי קומט דער פאַטעפאַן צו זײן אַמאַליק זינגען?

נישט נאָר אין אוזבעקיסטאַן, נאָר אַפילו שוין צוריק זײענדיק אין פּוילן, נאָך דער שוידערלעכער פאַרניכטונג-מלחמה, האָבן אים אויך נאָך געהערט איין מאָל, אויף אַ לאַדזשער הויף, זינגען. די וואַרשעווער ייִדישע הייף זענען געווען אויסגעגליכן מיט דער ערד, איז ער געקומען קיין לאַדזש מיט דער רעשט שארית-הפּליטה. ער האָט שוין אַבער דעמאַלט נישט מער געזונגען, נאָר געגרילצט. דאָך האָט זיך נאָך געמערקט, וויפּל געפּיל אַפילו זײן גרילץ פאַרמאַגט. אַ מטבע האָט שוין זעלטן ווער אַראַפּגעוואָרפּן דער גרויער, קליינער געשטאַלט, וואָס האָט אומבאַהאַלפּן געוואַלט נאָך צײען דעם אויפּמערק אונטן, אינעם הויף.

וויפּל טרויער אַזאַ שריד-החרב פון אַ ברויזנדיקן עבר האָט אַנגעוואָרפּן — איז איבעריק צו שילדערן.

אַן אַ שיעור לעבעדיקייט פלעגן אַפט פאַרמאַגן די אויפּטריטן פון פאַר-שידענערליי פאַרוויילערס, וואָס פלעגן קומען מיט פּל-מיני אינסטרומענטן אויף די אַמאַליקע וואַרשעווער הייף. אַפט פלעגן קומען גאַנצע אַרקעסטערס מיט אַלע מיגלעכע באַוועגלעכע אינסטרומענטן; פאַרשידענע קונצן-מאַכערס; פּייער-שלינגערס, שפּיזן-שטעכערס — און וואָס נישט? און מחנות קינדער, אויך דער-

• בײלשטע האָט אים גערופּן איטשע-מאַיר, האָט עס געקלונגען, ווי „איטשע-מאַיאָ“.

וואַקסענע, פלעגן זיי נאָכגיין פון הויף צו הויף, כדי זיי נאָך אַ מאָל צו הערן און צו זען.

ווי איז דאָס אַלץ אַהינגעקומען?

צו אונדז אין שטוב איז אויך אַריינגעקומען דער נישט לאַנג פאַרשטאַרבענער היפּנאָטיזירער, וואָלף מעסינג.

אַט וואָס עס שרייבט וועגן אים זיין בן-עיר מאיר ברוקאַזש: „געשטאַרבן דער פענאַמען וואָלף מעסינג“ —

. . . די אַלע וועלכע האָבן געזען זיינע פּסיכאָלאָגישע עקספּערמענטן, זענען געוואָרן דערשטוינט פון זיין טאַלאַנט. ס'האַט זיך ממש נישט געגלייבט, אַז ס'איז פאַראַן אַזאַ מענטש, מיט אַזעלכע פעיקייטן. ס'איז דאָך טאַקע ווונדער איבער ווונדער, וואָס אַ מענטש דרינגט אַריין אין אייערע געדאַנקען, פילט אויס נישט אַרויסגעזאָגטע פאַרלאַנגען אייערע. . . .

בלייבן גלייכגילטיק צו זיינע עקספּערמענטן איז נישט מעגלעך געווען. נישט אומזיסט האָט ער צוגעצויגן די אויפּמערקזאַמקייט פון פיל גרויסע פּערזענלעכקייטן. ס'איז גענוג צו זאָגן, אַז ער האָט זיך באַגעגנט מיט אַלבערט איינשטיין, יזגמונד פּרויד, גאַנדי, סטאַלין א"א" . . .

אין מיין באַגעגעניש מיט אים האָט זיך דער גרעסטער טייל פון אונדזער שמועס געדרייט אַרום אונדזער געבוירן-שטאַט, און דער גרויסער טראַגעדיע, וועלכע עס האָבן דורכגעלעבט די פּוילישע יידן. איך האָב געפילט, אַז טיף אין דער נשמה טראַגט ער אַ גרויסן ווייטיק. ער האָט דערציילט וועגן זיינע קינדער- און יוגנט-יארן, וועגן זיין לערנען אין דער באַוויסטער וואַלאַזשינער ישיבה, וועגן זיינע גאַסטראָלן אין פאַרשידענע לענדער, זיינע באַגעגענישן מיט גדולי-הדור. . . .

מעסינג האָט געפונען זיין צווייט היימלאַנד אין ראַטן-פאַרבאַנד. די רעגירונג פון דער רוסישער סאַציאַליסטישער פעדעראַלער סאָוועטישער רעפּובליק האָט אים צוגעטיילט דעם ערן-טיטל: „פאַרדינסטפולער אַרטיסט פון דער רעפּובליק“.

דער נאַמען וואָלף מעסינג וועט נישט פאַרגעסן ווערן! ערע זיין אַנדענק!³³

און אַט, ווי מיר האָבן אים געזען, ביי אונדז אין שטוב:

ד"ר וואָלף מעסינג איז געווען אַ הויכער און האָט געטראַגן אַ לאַנגע, געקרייזלטע פּאַלקע האָר, ווי די היפּיס, וואָס האָט זיין אויסזען אין יענע טעג צו-געגעבן נאָך מער „כישוף“, ווייל דעמאַלט האָט מען אַזעלכס נישט געזען. ער האָט געקענט היפּנאָטיזירן און באַווייזן אויסטערלישע קונצן, אותות-ומופתים, און דער עולם האָט זיך צוגעקוקט מיט אַפענע מיילער. ער פלעגט אויספירן ספּיריטואַליסטישע סעאַנסן פאַר אַ גרעסערן עולם (אויך אין ליטעראַטור-פאַראייז) ווי פאַר אַ קלענערן עולם, ד"ה אין אַ פּריוואַטער ווינונג. גאַנץ אַפּט האָט ער דאָס געטאָן ביי אונדז אין שטוב, ווי ער איז גיך געוואָרן אַ היימישער מענטש.

אים איז אויך געפאַלן געוואָרן ביילטשעס קאַכן. דאָך האָט ער קריטיקירט איר „אַנגעברענטע זופ“, ווייל זי מאַכט זי צו „אַריסטאָקראַטיש“, צו העל, הייסט עס. זיין מאַמע דערקעגן, פלעגט גוט אַנברוינען דאָס מעל אויף דער פאַטעליניע צו דער זופ און אַזוי האָט זי געהאַט אַ בעסערן געשמאַק און אויסזען, אַזוי ווי אַן אַנגעברענטע

זופ דארף טאקע זיין, האט ער געטענהט.

מעסינגס „כישוף“ איז אים דער טאטע מוחל געווען, אבער פאר זיין ברויזנדיקן טעמפערמענט האט ער אים יא גערן געהאט. און כאטש דער טאטע פלעגט אים אלע מאל כאפן ביי דער האנט און אויפווייזן, ווי אזוי ער באווייזט זיינע מופתים — האט ער אים געהאט געשענקט א בוך מיט א דעדיקאציע, וואס האט זיך געלייענט, אן ערך:

„מעסינגן, וואס פארמאגט א קינסטלערישע נשמה און קען זיך אנטציקן, ווי א קינד“.

דאס דאזיקע בוך האט מעסינג — צוליב דער דעדיקאציע — מיטגעפירט אויף זיין פליטה קיין רוסלאנד, בשעת דער אקופאציע פונעם מערבדיקן טייל פון פוילן דורך די נאציס. ער האט מיר דערציילט דערוועגן אין ביאליסטאק, ווו כהאב אים געטראפן אויף אונדזערע וואנדערוועגן סוף 1939. דאס איז אפשר אויך א סימן פון זיין קינדערישקייט, צו כאפן מיט זיך אזא חפץ, אנטשטאט לעבנס-נייטיקע זאכן, כדי צו האבן מיט וואס צו דערהאלטן דאס חיות אין אזא צייט.

מעסינג פלעגט צווישן אנדערע קונצן מאכן פל-מיני טריקן מיט קארטן: אט איז א פעשל קארטן געווען איז זיין האנט און אט איז עס שוין געלעגן אויף א קלאש, וואס איז געשטאנען אויפן טיש. דאס איבערווארפן די קארטן פון זיין האנט אויפן טיש ארויף האט מען נישט געזען, אחוץ עפעס ווי א זילבערנעם פאדעם, וואס האט א צי געטאן כהרף-עין פון זיין האנט צום טיש.

א צווייטע קונץ: ער האט גענומען א ביסל מטבעות פון פארשידענע יארן, אין א מענערהוט אריין, אויסגעדרייט זיך מיט דער פלייצע צו די פארזאמלטע, האלטנדיק דעם הוט פון הינטן — אזוי אז ער זאל נישט קענען זען, הייסט עס — און געהייסן עמעצן פון די פארזאמלטע ארויסנעמען איינע פון די מטבעות. דערנאך האט ער אנגעזאגט די מטבע גוט צו באהאלטן אין דער האנט, אזוי אז ער זאל זי נישט קענען זען און אליין איז ער ארויס אין קארידאר, אויך צוליב דעם זעלבן טעם. ער האט אנגעזאגט זיך צו פארשרייבן דאס יאר פון דער מטבע, וואס מע האלט אין דער האנט און איז שפעטער אריינגעקומען און געהייסן צוריק אריינווארפן די מטבע אינעם זעלבן קאפעליוש, וואס ער האט געהאלטן אויף זיין רוקן — ווידער א מאל, כדי ער זאל נישט קענען זען — און אויסמישן זי מיט די אנדערע מטבעות. ערשט דערנאך האט ער אנגעהויבן זוכן, וועלכע דאס איז געווען און ארויס-גענומען די זעלבע מטבע, וואס יענער האט געהאט געהאלטן אין דער האנט. ער האט געהייסן דעם עולם א קוק טאן אויף דעם פארנאטירטן יאר — עס שטימט! פון וואנען קען ער דאס וויסן?! — האבן זיך די פארזאמלטע נישט געקענט גענוג אנווידערן.

דא האט דער טאטע געזאגט, אז מעסינג זאל נאך א מאל מאכן די זעלבע קונץ און ער אליין וועט ארויסנעמען א מטבע.

גוט, ער הייסט אים אויסקלייבן איינע. דער טאטע נעמט זי אן דורך א נאזטיכל. ער ליגט זי אנדער אויפן טיש. שרייבט אראפ דאס יאר. און ווען מעסינג קומט שוין

צוריק אריין, שארט ער די מטבע פון טיש צוריק אריין אינעם קאפעליוש מיט א מעסער.

מעסינג זוכט, זוכט, ער טאפט אויס אלע מטבעות — ער קען זי נישט געפינען! גוואלד, וואס איז דאס? — ווערט שוין מעסינג אומרויק און נערוועז — פאר וואס קען ער עפעס דאס מאל נישט געפינען?!

— פשוט, האט דער טאטע געזאגט, ווען מעסינג הייסט דאס טאן — און זאגט אן צו באהאלטן „גוט“ די מטבע — און נאך דערצו, ווען ווייבער טוען דאס, האלטן זיי די מטבע וואס שטארקער אין דער האנט, מורא האבנדיק, אז ער זאל זי א מאל נישט זען, און וואס מער זיי באהאלטן זי אין דער האנט, אלץ מער ווערט זי אנגע-ווארעמט, און א דאנק דעם געפינט ער זי. ער פילט דעם אונטערשיד צווישן די קאלטע און דער אנגעווארעמטער מטבע. אזוי אבער, ווי דער טאטע האט דאס געטאן, האט זי זיך נישט באוויזן אנצווארעמען און מעסינג איז נישט געלונגען צו באווייזן די קונץ פון וויסן, וועלכע מטבע דער טאטע האט געהאט ארויסגענומען. אודאי איז עס א גרויסע פעיקייט פון מעסינג — האט דער טאטע צוגעגעבן — צו קענען דעם „נס“, צי אנדערע נסים באווייזן, ווייל א דאנק זיין אויסער-געוויינטלעכער פילעוודיקייט אין די פינגער, קען ער דערטאפן די קוים ווארעמערע טעמפעראטור פון דער איינער מטבע צווישן די אנדערע. אויך איז זיין פעיקייט באשטאנען אין דער זעלטענער פלינקייט — און דערפון זאגן עדות די קונצן מיט די קארטן, וואס אט זעט מען זיי אין זיין האנט און איידער מע גיט א פינטל מיטן אויג, זענען זיי שוין אויפן טיש.

אין איינעם פון זיינע סעאנסן האט מעסינג געהייסן פארשטעקן ערגעץ א שפילקע (מאלע ווו מע קען ערגעץ פארשטעקן א שפילקע אין א שטוב) בשעת ער וועט זיין אין צווייטן חדר.

ווען ער איז צוריק אריינגעקומען, האט ער אנגענומען פארן פולס דעם, וואס האט געהאט פארשטעקט די שפילקע — און אזוי האט ער אים ארומגעפירט פון ווינקל צו ווינקל איבער דער גאנצער שטוב. צום סוף האט ער זיך אפגעשטעלט לעבן איטקען און געזאגט, אז ער קען די שפילקע נישט ארויסנעמען, ווייל זי וועט דאך נישט וועלן ער זאל צוגיין זי זוכן דארט, ווו זי איז פארשטעקט געווארן... עס איז געווארן א געלעכטער צווישן עולם און א פארהידושטקייט גלייכ-צייטיק. וואס איז? — דער, וואס מעסינג האט אים ארומגעפירט איבער דער שטוב, האט געהייסן איטקען פארשטעקן די שפילקע אינעם זויס פון איר קלייד, ווו מעסינג האט זיך אפגעשטעלט און געזאגט, אז ווייטער טאר ער נישט זוכן...

פון וואנען האט ער דאס געקענט וויסן, אז די שפילקע געפינט זיך גראד דארט? דאס האט דער טאטע אזוי אויסגעטייטשט: דער, וואס מעסינג פירט אים, פון ארט צו ארט, האלטנדיק אים ביים פולס, רעאגירט דערויף, ווו אהין מעסינג פירט אים, ד"ה: איז ער ווייט פונעם ארט, ווו די שפילקע געפינט זיך — קלאפט זיין פולס נארמאל, און דערנענטערט זיך מעסינג צום ארט, ווו זי איז פארשטעקט געווארן — הייבט יענעם פולס אן צו קלאפן א ביסעלע האסטיקער, און דאס איז א סימן פאר מעסינג, אז ער געפינט זיך אויפן ריכטיקן ארט.

צוליב די דאזיקע פעיקייטן מעסינגס, האָט אים דער טאַטע נישט אוועק-געמאַכט מיט דער האַנט, נאָר אין זיינע נסים און אין זיין פּישוף האָט ער נישט געגלייבט. און ער פלעגט אים עפעס פסדר קאַליע מאַכן דאָס פּישוף-מאַכעריי מיטן אויסגעפינען יעדעס מאָל דעם טריק. מעסינג האָט געהאַט גענוג עגמת-נפש פון די דאזיקע אַנטפלעקונגען דעם טאַטנס, נאָר האָט זיך נעבעך נישט געקענט ווערן קעגן זיי.

ביי אונדז איז געווען אַ הון אין שטוב — איז זי אויך געוואָרן מעסינגס מעדיום. ער האָט די הון אויך פאַרהיפּנאַטיזירט און זי האָט געטאַן אַלץ, וואָס ער האָט איר געהייסן: שטיין אויף איין פיסל, אויף דעם אַנדערן, אַראַפּגיין פון גאַזאַמעטער אין קיך, וווּ זי איז געשלאָפּן, עלעהיי אויף אַ גזשענדע. זי האָט געקענט אַרומוויקלען אַרום דעם גאַזערל פונעם גאַזאַמעטער די הינערשע פינגער, ווי אויף אַ הינערשטאַנג.

די מעשׂה, פאַר וואָס די הון האָט „געווינט“ אין שטוב איז אַזאַ: ביילטשע האָט געהאַט געקויפט אַ לעבעדיקע הון אויף פסח. דער טאַטע האָט זי אָבער בשום אופן נישט געלאָזט שעכטן. איז זי געבליבן אין שטוב און האָט זיך אַזוי צוגעווינט צו די מענטשן, אַזוי ווי איר אַרט וואַלט טאַקע דאַרט געווען פון תמיד אַן. יעדן פאַרטאַג פלעגט זי אַראַפּשפּרינגען פונעם גאַזאַמעטער אין קיך און זיך אַריינגיין אין זימער, וווּ די באַלעבאַטים זענען געשלאָפּן. זי פלעגט אַרױפּשפּרינגען אויפן בעט (אַלע מאַל אויפן טאַטנס זייט און קיין מאַל נישט אויף ביילטשעס) און אים וועקן, ער זאַל זי אַרויסלאָזן אויפן הויף. און ער פלעגט יעדן פאַרטאַג זיך אויפהייבן פון זיין גע-לעגער און גיין איר עפענען די טיר אין דרויסן אַרויס. דאַרט פלעגט זי זיך ברייט צעפאַכען די פליגלען אין דער פרימאַרגנדיקער פּרישער לופט, קלייבן קערנדלעך, אַרומשפּאַצירן און, אַפּזײענדיק אין דרויסן עטלעכע שעה, פלעגט זי — ווען אַלע זענען שוין געהאַט אויפגעשטאַנען — צוריק אַריינקומען אין שטוב אַריין. פאַר נאַכט פלעגט זי זיך צוריק אַרױפּשפּרינגען אויף איר „גזשענדע“, דעם גאַזאַמעטער, איבערצושלאָפּן די נאַכט.

אַזוי איז זי אַנגעגאַנגען אַ גאַנצן זומער, ביז זי איז איין פרימאַרגן מער נישט צוריקגעקומען.

„נו, וואָס איז עפעס די הון נאָך אַלץ נישטאַ צוריק?“ — האָט מען זי אַנגעהויבן זוכן איבער אַלע דריי גרויסע הייף פון עלעקטאַראַלע 14. נאָך אונדזערע לאַנגע זוכענישן — דער טאַטע, גנענדל און איר, אין אַלע מיגלעכע פאַרבאַרגענע ווינקלען פון די דריי הייף — האָט מען ענדלעך געפונען אין אַ לאַנגן, שמאַלן פינצטערן קאַרידאָר, וואָס האָט געפירט צום דריטן הויף, נישט די הון, נאָר אַ בינטל פאַר-בלוטקטע פעדערן.

און דאָ האָט מען זיך משער געווען, אַז עפעס שרעקלעכס איז געשען; אַ הונט האָט זי צעריסן לעבעדיקערהייט און געהאַט אַ גוטן מאַלצייט יענעם פרימאַרגן. פאַר אונדז, און ספּעציעל פאַרן טאַטן, איז דאָס געווען אַ שטיק יום-כיפור, נישט נאָר יענעם טאַג, נאָר אויך לאַנג נאָך דער טרויעריקער געשעעניש. ווער ווייס, צי ער האָט נישט אין דער שטיל באַדויערט וואָס ער האָט די הון נישט געלאָזט

בעסער שעכטן, איידער אז זי זאל אומקומען מיט אזא משונהדיקן טויט. נאָר ווער האָט זיך דען געקענט ריכטן, אז די הון וועט האָבן אזא ביטערן סוף, נאָך דעם טאַטנס אַרויסווייזן אזוי פיל פאַרשטענדעניש פאַר די הינערשע באַדערפענישן און נאָכן מציל זיין זי פונעם שוחטס חלף.

אז ביילטשע פלעגט אונדז ביידיע, גנענדלען און מיד, אַ מאַל שיקן אין שעכטהויז שעכטן אַ הון (דער טאַטע האָט נישט געוואָסט דערפון) האָט גנענדל נישט געקענט קוקן, ווי מע שעכט דאָס עוף און איז אלע מאַל געבליבן שטיין אין דרויסן. זי האָט נישט געוואָלט צוקוקן, ווי די אַרעמע הון — שוין מיט אַן איבערגעשניטענעם גאַרגל — פאַטשט נאָך נעבעך אַלץ מיט די פליגלען. דער טאַטע האָט זי זייער געלויבט דערפאַר, ווען כ'האַב דאָס איבערדערציילט מיט אַ צייט שפעטער.

דערקעגן צו אַ קאַץ — וואָס האָט זיך אַ מאַל געוואָלט אַריינקריגן צו אונדז דורכן אַפענעם אויבערלופט-פענצטער פאַר טאַג, ווען מאַי נאָך געשלאָפן — האָט ער געכאַפט אַ שטיק האַלץ, ווען ער האָט זי דערשפירט אינעם שלאָף.

געזאַגט האָט מעסינג, אַז אַ מענטש, וואָס ער קען, צי אַ פריינד האָט ער נישט קיין חשק צו היפּנאָטיזירן. איך ווייס, אַז ער האָט עטלעכע מאַל געפרוּווט ביילטשען פאַרהיפּנאָטיזירן, און קיין מאַל איז גאַרנישט געוואָרן דערפון. ביילטשע האָט דאָס אויסגעטייטשט, אַז אויף אַ שטאַרקן כאַראַקטער ווירקט נישט קיין היפּנאָז.

מיר, גנענדל און איך, האָבן געהאַט אַ לערערין רחלע כּמיעל (אחוץ איר איז אויך אונדזער לערערין שפעטער געווען העלען לאַדינסקי). רחלע כּמיעל איז נאָך אַליין אויך געווען אַ סטודענטין אויפן וואַרשעווער אוניווערסיטעט. מיר האָבן זי אַלע ליב געהאַט ס'לעבן. זי איז געווען זייער אַ האַרציק מיידל, נישט קיין באַזונדערס שיינע, אַבער אַ ביי גאַר סימפּאַטישע און לעבעדיקע נאַטור. אין שטוב איז זי געווען נישט נאָר אַ לערערין, נאָר אַ נאַענטער פריינד, און זי פלעגט אַפט קומען אַריינצופאַלן — מיטן ווייסן סטודענטן-היטל און דאַשיקל חנעוודיק אַרויפ-געזעצט אויפן קאַפּ — גלייך נאָך די קלאַסן.

פאַר מעסינגן — האָט זי געזאַגט — האָט זי מורא און פלעגט זיך טאַקע אַלע מאַל אויסבאַהאַלטן, ווען זי האָט נאָר געהערט אים אַנקומען. אַבער איז שטוב האָט מען חושד געווען, אַז זי איז געווען פאַרליבט אין אים און בלויז געמאַכט אַזעלכע ווייבערישע שטיקלעך. מעסינגן אַבער איז אונדזער לערערין נישט געלעגן אין זינען. אויך נישט איטקע, וואָס אין איר האָבן זיך כּמעט אַלע מענער פאַרליבט. איטקעס נאַטור איז אים נישט געפאַלן, ווי ער האָט דאָס אָפּן געזאַגט. ביי אים זענען נישט געווען קיין פאַרבאַהאַלטענע שטיק. איין מאַל איז ער געפאַרן אין אַ דראַשקע, אין וועלכער ס'איז אויך געפאַרן קאַגאַנאווסקי געוועזענע פרוי. זי האָט באַוונדערט זיין גרויסן, דימענטענעם רינג און אַפילו אים געגעבן אַנצוהערן, אַז אַזא רינג וואַלט זי אויך זייער געוואָלט האָבן.

ווי דער „משוגענער מעסינג“ האָט דאָס דעהערט, האָט ער אַ כאַפּ אַראַפּ געטאַן דעם רינג פון זיין פינגער און אים אַ וואַרף געטאַן פון דער דראַשקע אַרויס אויפן סאַמע מיטן וועג.

דערמיט האָט ער איר געוויזן, אַז עס איז אים נישט קיין שאַד דער רינג, און אַז

אזעלכע אַנצוהערענישן געפעלן אים גאַרנישט ...

אזוי האָט מען אים טאַקע גערופן ביי אונדז אין שטוב: „דער משוגענער מעסינג“. איך ווייס נישט, צי ער איז טאַקע געווען משוגע צוליב אזעלכע, צי ענלעכע האַנדלונגען, נאַר קיין מיושבער, ד"ה אַ בעל-תכלית וואָלט זיכער אַזאַ נאַרשיקייט נישט אָפּגעטאַן.

און מאַדנע, אַז אזעלכע אַריגינעלע טיפּן האָבן זיך אָפּט גרופּירט אַרום ווייסענ-בערגן. איינער, זיינס אַ נאַענטער פּריינד, מיטן נאַמען יענקל טענענבוים, וואָס איז געווען „סטאַרשי פעלדשער“ און האָט געווינט אין שעדלעץ, פּלעגט אָפּט אים קומען באַזוכן. ער האָט געהאַט אַ שטוב מיט קינדער, אַלע מיידלעך, נאַר איין זון פאַר אַ צושמעליך. יענקל טענענבוים איז גראַד געווען אַ בעל-פּרנסה. דאָך איז ער אויך נישט געווען אזוי „גלאַטיק“. ווען ער פּלעגט נאַר קומען קיין וואַרשע, פּלעגט ער שלאָפּן ביי אונדז. אין דער פּרי, ווען ער פּלעגט זיך אויפהייבן פונעם שלאָף און זיך אוועקצעצן אויפן קראַווענדזש * פונעם בעט זיך אַנטאַן — און האָט שוין געהאַלטן ביי די שיד און זאַקן — פּלעגט ער נעמען אַ שקאַרפּעטקע אין דער האַנט אַריין, אַריינשטעלן אין איר אַ פּויסט און מיט דער צווייטער האַנט פּלעגט ער זי איבעררוקן פונעם שפיץ פון די פינגער, ביז צו דער פּיאַטע און צוזינגען זיך דערביי אַ וואָלס. אזוי האָט ער געקענט אַפּזיצן שעהען, — זינגען דעם וואָלס און רוקן די שקאַרפּעטקע אַהין און צוריק, אַהין און צוריק — מסתמא כּדי זי זאָל זיך אויס-לופּטערן.

ער איז געווען זייער מוזיקאַליש. איז טאַקע געווען אַ מחיה אים צו הערן. אלא די שקאַרפּעטקע — נו, מילא.

אַלע זיינע טעכטער, אַרום אַכט, האָבן געקענט זינגען. איינע, די יינגסטע, האָט אַפּילו געלערנט געזאַנג אין דער וואַרשעווער קאַנסערוואַטאָריע, און אזוי ווי זי האָט נישט געקענט אַהיימפאַרן קיין שעדלעץ יעדן טאַג נאָך די לעקציעס, האָט זי אויך געווינט ביי אונדז. ווי אזוי מיר האָבן דאָס געקענט באַווייזן פאַרמאַגנדיק אין גאַנצן דריי צימערן — ווייס איך נישט. זי — אויך אַ רוזשקע — פּלעגט אָפּט שטיין ווינטער ביים קאַלענעם אויוון, געדענק איך, און זינגען, פּראַקטיצירן, הייסט עס. דער טאַטע און ביילטשע פּלעגן זי אָפּט מיטנעמען אין ליטעראַטן-פאַראַיין אויף אַן אַוונט, צי אַ באַל. געדענק איך אַ מאָל, ווי זי האָט אויסגעדריקט איר שרעק ביים מאַכן זיך דעם „מייק-אַפּ“ — זי פּלעגט זיך מאַכן אַ שוואַרץ חר-פּעפּערל, וואָס איז געווען אין דער מאַדע אין די צוואַנציקער יאָרן, — עס זאָל נאַר עמעצן פון די שרייבערס נישט איינפאַלן צוצוגיין און איר געבן אַ וויש אָפּ אַט דאָס פּעפּערל. „ביי דער חברה שפּילט אַ ראַלע?“ — האָט זי געפּרעגט, נישט האַלטנדיק די שרייבערס, ווייזט אויס, פאַר קיין צו גרויסע דזשענטלמענער.

אַ שטיקל צייט האָט זיך ביי אונדז אויפּגעהאַלטן חנה-מלכה, יחיאל לערערס שוועסטער — זי האָט זיך געהיילט די ציין אין וואַרשע, וואָס דאָס האָט געדויערט דריי חדשים, איז זי ביי אונדז געשלאָפּן. כּגעדענק ווי זי איז געזעסן אין די ווינטער-

אונטן ביים אויוון און ממש געשלונגען מיט די גרויסע בלויזע אויגן (די גאַנצע לערער-משפחה איז געווען בלויזאייגיק) יעדעס וואָרט וואָס זי האָט געהערט פון די מענטשן, וואָס פלעגן זיך צוזאַמענקומען ביי אונדז. אַנדערע זשעלעכאָווער, טאַקע יחיאל לערער, שלמה בריינסקי און אַ זשעלעכאָווער אַפטייקער, שוודריך, וואָס האָט געהאַט די אַפטייק אויף קאַזשע-גאַס, פלעגן זיך אויך צוזאַמענקומען ביי אונדז. דעמאָלט האָט דער טאַטע ליב געהאַט צו דערציילן מיט בענקשאַפט זיינע דער-מאַנונגען פון פאַרשידענע זשעלעכאָווער כאַראַקטערן און ס'פלעגן זיך אויסשיילן פאַר די צוהערערס גאַנצע בילדער פון דעם מערקווערדיקן שטעטל. אַ מאָל האָבן חנה-מלכה און איר שוועגערין — יחיאל לערערס פרוי — אויך דערציילט וועגן זשעלעכאָווער געשעענישן און מענטשן; גערעדט וועגן די שיינע מיידלעך, און חנה-מלכה האָט עפעס אַנגערופן איין מיידלס נאַמען, אַז זי איז די שענסטע אינעם שטעטל. דער טאַטע האָט נישט מספּים געווען מיט איר. ער האָט געזאָגט, אַז זי איז טאַקע שייך, אָבער זי איז אַ פּראָדוקט פון בלויז תּאוּוה. אירע געזיכטשטריכן זענען גראַבע. נישטאַ די צאַרטקייט פון ליבע ביים באַשאַפן זי.

קעגן איבער אונדז האָט געוויינט, אויף אַן ערשטן שטאַק, הענעך ערליך. זיין פרוי האָט געהאַט אַ יאַטקע אויפן פּלאַץ מיראַוסקי און ער אַליין האָט געשריבן לידער, געדרוקט אין ווייסענבערגס אינזער האַפּענונג און געמישט זיך מיט דער ליטעראַרישער סביבה. דערפאַר האָט מען אים אין ליטעראַטור-פאַראַיין גערופן „דער לירישער קצב“. ער פלעגט זיין אַן אַריינגייער ביי אונדז. אַפּט פלעגט ער פאַרבעטן ווייסענבערגן מיט דער גאַנצער כאַליאַסטערע שרייבערס צו זיך אויף אַ „הוּליאַנקע“. זיין פרוי איז געווען ווייניקער באַהעם פון אים. זי, אַ גאַנץ פּראַקטיש ווייבל, איז געווען די סוחרטע און געפירט ס'געשעפט, די יאַטקע, כאַטש אַליין האָט זי געהאַט געענדיקט אַ גימנאַזיע. די יאַטקע האָט זי אָבער איבערגענומען בירושה פונעם טאַטן אירן.

איין מאָל האָט ערליך פאַרבעטן די גאַנצע חברותא, פון אונדז אַרויף צו זיך. דאָס ווייב האָט עפעס קנאַפּ וואָס געהאַט אַרויפגעשטעלט אויפן טיש און דער עולם איז געזעסן אַ הונגעריקער.

האַט אָבער אַיטקע דערשנאַפט אַ גאַנצע געבראַטענע הון ביי זיי אין שלאַפּ-צימער אויפן פענצטערברעט. זי האָט נישט לאַנג געטראַכט און אַרויסגעלקחנט די גאַנצע הון און נאָך עפעס אַ שטול דערצו, געדענק איר, האָט עמעצער פון די מענער מיטגענומען פון ערליכס שטוב (ווייל דער עולם איז שוין דעמאָלט געווען מסתמא אַ גרעסערער, ווי ביי אונדז זענען געווען שטולן). די גאַנצע כאַליאַסטערע איז געלאָפן איבערן הויף פון דאָרט אַריבער צו אונדז און אַיטקע מיט דער געבראַ-טענער הון איז דער האַנט האָט געקוואַקעט איבערן גאַנצן הויף, ווי אַ הון טאַקע, און ס'איז געווען לעבעדיק און לוסטיק. חברה האָט זיך מער משמח געווען פון אַזאַ אַפּגעטווענעם שפּיצל, ווי פון דעם גוטן „פרעס“ גופא.

דער העלד פון טאַג איז ווידער געווען אַיטקע.

ערליכס פרוי איז אויך געווען אַן אַייפּערוזיכטיקע. ווען זי פלעגט זיך באַקלאַגן אויף איר מאַנס פּלירטעווען מיט אַנדערע מיידלעך — האָט ווייסענבערג איר אַ מאָל

געראַטן צו לעשן די אייפערזוכט מיט קאָזעמילך.
 דאָס האָט ער איר געזאָגט, ווייל ער האָט פיינט געהאַט אייפערזוכט. ער האָט
 דאָס געהאַלטן פאַר אַ מיאָסער אייגנשאַפט, וואָס עס פאַרמאָגן זי מענטשן, וואָס
 קענען נישט באַווונדערן, קענען נישט ליב האָבן, און „מענטשן אָן באַווונדערונג
 זענען טאַלאַנטלאָז, קליינקעפּלדיק און שמאַלהאַרציק“. יעדער מענטש פאַרמאָגט
 דאָך אַבער אַט די אייגנשאַפט אין אַ קלענערער, צי גרעסערער מאָס — איז וויכטיק,
 לויט אים, צו קענען זי קאָנטראַלירן און נישט לאָזן זיך אין גאַנצן באַהערשן פון איר.
 אין דעם פּרט זענען אי ער, אי ביילטשע, געווען גאַנץ טאַלעראַנט. אין
 ווייסענבערגן האָט זיך געהאַט אַ מאַל פאַרליבט אַ סטודענטין. אַזוי ווי זי האָט נישט
 געהאַט קיין געלעגנהייט אים צו זען — האָט זי אַ מאַל אַריינגעשיקט אַ קינד צו
 אונדז אין שטוב, פּרעגן אויף ווייסענבערגן. זי האָט דעם קינד געהייסן איבערגעבן,
 אַז אַ סטודענט וואָרט אויף אים.

האַט ביילטשע געפּרעגט:

— אַ „סטודענט אין אַ ספּודניצע?“

אַדער, ווען מיר האָבן שוין שפּעטער געווינט אין ראַדאַשטש און קיין גרויסע
 פאַרוויילונגען זענען דאָרט נישט געווען, איז זיך דער טאַטע אַ מאַל איבער-
 געגאַנגען שפּאַצירן מיט מיינס אַ חברטע, גראַד אַ זשעלעכאָווערין, וואָס האָט אויך
 דאָרט געווינט און מיר פּלעגן געוויינטלעך אַלע צוזאַמען גיין שפּאַצירן. ווען ער
 איז דאָס מאַל צוריקגעקומען פונעם שפּאַציר מיט דער חברטע מיינער, האָט אים
 ביילטשע געפּרעגט: „נו, איטשע-מאַיא, ווי איז דיר עפּעס צוגעגאַנגען די
 ראַנדעווי?“

— גאַנץ גוט, האָט ער געענטפּערט.

ביילטשע האָט אים אַבער יא געוואָרנט פאַר . . . שאַנטאַזש, דהיינו, אַז אַזאַ
 מיידל קען אַ מאַל אויסניצן דעם פאַקט, וואָס ווייסענבערג גייט מיט איר שפּאַצירן
 אויף צום באַרימען זיך און מאַכן אַ גוואַלד, אַז כאַטש מי-יודע וואָס און דערווייל
 פאַרפּלעקן זיין נאַמען.

— „גיי שוין, גיי“ — האָט ער איר די רייד אַוועקגעמאַכט מיט דער האַנט, ווי

איינער רעדט: וואָס דיר קען איינפאַלן . . .

דאָ האָב איך זיך שוין אַריינגעמישט און געפּרעגט דעם טאַטן, ווי מ'קען
 אייגנטלעך וויסן, ווי אַזוי אַן אַנדערער וועט רעאַגירן אויף געוויסע דערשיינונגען
 און סיטואַציעס, אַדער ווי אַזוי קאָן מען בכלל קענען אַן אַנדערן? האָט ער געענט-
 פּערט, אַז אויב מ'קען זיך — קען מען אַ צווייטן.

דער טאַטע האָט ליב געהאַט צו מאַכן „הויליאַנקעס“ ביי זיך אין הויז. פּלעגן זיך
 ביי אונדז גאַנץ אַפּט צוזאַמענקלייבן שרייבערס, אַקטיאָרן און מאַלערס, און די
 שטוב האָט ביי אַזעלכע געלעגנהייטן באַקומען אַ יום-טובדיקן גלאַנץ; ליכטיק, אַ
 ווייס געדעקטער טיש מיט פּל-מיני מאַכלים, וואָס ביילטשע איז געווען אַ בריה זיי
 צוצוגרייטן. גענדלעך און מיר — האָט דער טאַטע אַנגעזאָגט ביילטשען, זי זאָל
 אונדז געבן צו פאַרויכן פון אַלע מינים אַנגעגרייטע פאַטראַוועס, כדי מיר זאָלן נישט
 דאַרפן שטרעקן די הענטלעך אויפן טיש אַרויף שפּעטער, ווען די געסט וועלן זיין.

און אנגרייטן האָט ער געהייסן פּיד-המלך. אזוי האָט ער זיך געפּירט. וויפל ער האָט נאָר פאַרמאָגט געלט — פאַר אזוי פּיל האָט ער געהייסן איינקויפן פּיבוד, נאָך וואָס זיינע קעשענעס זענען געבליבן אויסגעליידיקט פּון אַ גראַשן, און ווען נישט דאָס, וואָס געוויינטלעך בלייבן איבער אַ סך עסנס נאָך אַ „ביבקע“ — וואָלטן מיר נישט געהאַט אַפּילו דאָס ערשטע אַנבייסן אויף צו מאַרגנס. ווען ס'פלעגט בלויז קומען סתם אַ גאַסט, אָן איינצלער, צי עטלעכע געצייילטע, האָט ער געהייסן אַלץ, וואָס איז נאָר געווען אין שטוב, אַרויפשטעלן אויפן טיש. וואָס שייך דערלאַנגען אויפן טעלער פאַר יעדן איינעם גאַסט — האָט ער אַנגעזאָגט — דאַרפן די פאַרציעס זיין אַלע גלייך אָן ערך, אזוי פאַר די געסט, ווי פאַר די אייגענע און חס-ושלום נישט געבן אַ מער חשובן גאַסט אַ שענער חלק אַדער אַ גרעסערס און אַ ווייניקער חשובן — אָן ערגער חלק.

די שטוב פלעגט זיין אויסערגעוויינטלעך יום-טובדיק און דערוואַרעמט בשעת אַזעלכע „ביבקעס“. די געסט, און דער טאַטע ספּעציעל, פלעגן נאָכן אויסטרינקען אַ ביסל פּון די גוטע וויינען, קריגן אַ באַזונדערס געהויבענע שטימונג. דער טאַטע פלעגט אַ מאָל רעדן, אַבער אַפט שווייגן, נאָר דאָס פנים און די אויגן האָבן אַפּגע-שפּיגלט אַ זעלטענע געלייטערטקייט פּון זיין געמיט. אַנדערע פלעגן שמועסן, וויצלען זיך, זינגען. ער—פלעגט זיך איינהערן און שווייגן אזוי פאַרגעניגיק, ווי די נשמה וואָלט זיך אים געטובלט אין לויטערער מתיקות.

פאַר גוט געזאָנג האָט ער געקענט פאַרפאַלן ווערן. איטקע, אחוץ דעם, וואָס זי איז געווען אַ שיינקייט האָט זי פאַרמאָגט אויך אַ סך מעלות צום פאַרוויילן דעם עולם. זי האָט זעלטן שייך געזונגען, ווי שוין געזאָגט, געטאַנצט, געשפּילט אויף אַ מויל-האַרמאָשקע, געווען אַ לעבעדיקע נאַטור און אויך אַ מייסטער אויף צום פּלירטעווען. זי פלעגט זינגען די פאַרשידנסטע לידלעך אי אַלטע, אי נייע; פּון וואַדעוויילן און אַפּערעטע-טעאַטערס, וואָס זי פלעגט גאַנץ אַפט באַזוכן. איין מאָל האָט זי געזונגען אַזאַ ליד אָן ערך:

מיין ליבער יאהאָן,
איך שרייבע דיר איין בריפליין:
ווען דו נאָך האַוזע קאַמסט,
וויר ווערדען ביידע לאַכען
ביי אונזערן ביידען קינדערן
די האַכצייט מאַכען.
.....

קלאַרע סעגאַלאַוויטש האָט איר צוגעהאַלפן זינגען, אויסציענדיק די אַרעמס מיט טעאַטראַלע זשעסטן, ווי צום אַרומנעמען יאהאַנען. זי האָט געזאָגט, אַז זי האָט אויך געזען די אַפּערעטע ...

איטקע האָט זיך נישט וויסנדיק געמאַכט, אַז עס שטימט נישט: ווייל די דאָזיקע סצענע — האָט זי צו מאַרגנס דערציילט — קומט גאַר פאַר ביי אַ בריוו-שרייבן; אַ פּרוי זינגט דאָס ליד זיצנדיק אַנגעבויגן איבערן שרייבטיש. גענענדל איז געווען פשוט פאַרליבט אין איטקען און זי האָט ממש געשלונגען

מיט די אויגן יעדן זשעסט אירן און יעדן באַוועג. נאָר איך האָב אַ מאַל באַיקאָטירט די הוליאַנקעס, ווייל דער טאַטע האָט מיך נישט גענומען גראַד יענעם טאַג מיט אַ דראַשקע צום ציינדאַקטער, יאַשקע ליפּשיץ, אויף אַרלע-גאַס. דאָס איז אַ שכוּנתידיקע גאַס פון עלעקטאַראַלנע, אַבער צום דענטיסט האָב איך ליב געהאַט צו פאַרן מיט אַ דראַשקע — אפּשר ווי אַ פאַרגיטיקונג פאַר די ווייטיקן, וואָס דער דענטיסט פאַרשאַפט, און דאָס איז שוין געוואָרן ביי מיר אַ טראַדיציע. נאָר ווייל דער טאַטע האָט נישט אַלע מאַל געוואַלט נאַכקומען מיינע פאַרלאַנגען, ווי דעם דאָ דערמאַנטן, צי קויפּן מיר אַ שלאַפּליאַלקע אַדער אַ הוידלקע, האָב איך פּראַטעסטירנדיק אַ סך אַנגעוויירן פון די ווונדערלעכע אָונטן מיט די אַלע אינטערעסאַנטע מענטשן און זייער אופּן פון פאַרוויילן זיך אין דער גאַר געהויבענער שטימונג ביי אונדז אין שטוב. צווישן אַנדערע פּלעגט אויך אַפט קומען משה באַרנשטיינס געוועזענע פרוי, די שיינקייט מינאַ, וואָס האָט מיט איר בלאַנדן קאַפּ און איר שיינער געשטאַלט פאַרלויכטן די שטוב, אַפּריס קאַגאַנאַווסקי מיט דער פאַרפּיעשטשעטער גרימאַסע, וואָס האָט זיך פּסדר נאָר געקוקט אויף זיינע אַפּגע-פאַסטע געמזענע שטיוועלעך. ער האָט געהאַט צו טאָן מיטן מאַגן און פּלעגט זיך שפּיזן מיט פּייגן און... שוואַרצער קאַווע; ס'זענען געקומען ה.ל. זשיטניצקי, יהושע פּערלע מיט דער פרוי, יעקב ווייסליץ, זשאַק לעווי, מנחם קיפּניס און זימרה זעליגפּעלד, מאַזאַ און די אַרלעסקאַ, פּעליקס רובינליכט, עוזר וואַרשאַווסקי, יחיאל לערער, שלמה שיינבערג, מנשה אונגער, קאַליאַ טעפּער און נאַמבערג מיט זיין שוואַרץ-חנעוודיק מיידל, יאַדזשע, וואָס האָט געקענט אַן אַ שיעור ייִדישע פּאַלקס-לידער, אַזעלכע ווי:

איך זיץ און קוק אַרויס דורכן פּענצטער,
פון קוימען גייט אַרויס אַ רויך.
איך האָב מיך פאַרליבט אין אַ גנבל,
פון וויינען האָב איך שוין קיין פּוח.
.....

דאָס פּאַלקסליד האָט זי געזונגען און אַ סך אַנדערע ליבעלידער, ווי „דיין שיינע פיגור, דיין איידעלע נאַטור“ און וועגן פאַרראַטן פון חתנים און פאַלשקייטן פון חברטעס; פון דער געטרייער מאַמען און גנבילעך „שומעראַנע“ און נאָך און נאָך, אַזעלכע „מאַראַלישע“ לידער.

געזונגען האָט יאַדזשע זייער האַרציק. געהאַט אַ קאַנטראַלט. נו, איז שוין גאַרנישט צו באַשרייבן, ווי דער טאַטע פּלעגט זיך איינהערן אין איר געזאַנג, קוקנדיק מיט אַ ביסל אַרויסשטאַרצנדיקע, אַבער זעלטן מילדע אויגן. ער האָט זייער ליב געהאַט פּאַלקסלידער און דערצו נאָך פון אַזאַ זינגערין! דאַכט זיך, ווען עמעצער קומט צו גיין און לייגט אים פאַר אַ שטוב מיט גאַלד, ער זאַל זיך אַפּזאַגן פון הערן זי זינגען — וואַלט ער אויף אַזאַ טויש נישט באַשטאַנען.

אויף איינעם אַזאַ אָונט האָב איך געהאַט אויסגעדריקט מיין מבינות אויף געזאַנג אומגעפּרעגטערהייט. כ'האַב געזאַגט אַ פרוי, איינע פון די געסט, וואָס האָט אויך געהאַלפּן מיטזינגען מיט אַלע פאַרזאַמלטע, אַז זי קיין סאַלאַ וואַלט נישט

געקענט זינגען. כ'בין נישט זיכער, צי כ'האב שוין דעמאלט פארשטאנען, וואס עס מיינט אזוינס „סאלא“, נאך געזאגט האב איך עס איר, ווייל ס'איז מיר נישט געפאלן איר זינגען. די פרוי האט זיך פארלוירן אויף א מינוט, און איך האב שפעטער דער-פאר ווידער געקריגן א פסק פונעם טאטן.

א מאל איז שלום אש געקומען אויף אזא „ביבקע“. דאס איז געווען חנוכה. ס'איז געווען א פולע שטוב מיט געסט און א פולער טיש מיט פארשידן עסנווארג. נאך די געפילטע פיש האבן אשן צום בעסטן געשמעקט. ער האט באמערקט, אז חוץ וואס ביילטשע האט געגעבן צום טיש פיש — האט זי נאך געהאט אוועקגעשטעלט א פולע פילימיסקע אויפן פענצטערברעט, זיי זאלן נישט זויער ווערן. קיין „פרידזשעס“ זענען נאך דעמאלט נישט געווען און די פאראפעטן זענען געווען ברייט, אזוי אז מ'האט דארט געקענט אנטשעלן א סך עסנווארג. האט זיך אש אויפגעשטעלט פונעם טיש מיט זיין טעלער אין דער האנט, צוגעגאנגען צו דער פילימיסקע, וואס אויפן פענצטער און זיך אנגעלייגט נאך א שפארע פארציע, צוריקקומענדיק צום טיש מיט א ברייטן שמייכל, ווי איינער רעדט: איך ווייס, וואס ס'איז גוט.

ווען דער עולם האט זיך שוין געהאט אנגעוויילט צו דער זעט און ער האט אנגעהויבן ביסלעכווייז אהיימצוגיין, איז אויך אש אוועקגעגאנגען, און איבער-געלאזט חנוכה-געלט בלויז מיר — דער יינגערער... — א זילבערנעם דאלאר. דאס איז ביי מיר געווען א גוואלדיקע זאך: אן אמעריקאנער דאלאר, און נאך דערצו פון זילבער!

טרינקען האט דער טאטע נישט געקענט. אויב ער איז געווען שיכור — איז ער געווארן פשוט קראנק. דעמאלט האט ער נישט געוואלט זיך לייגן אין בעט אריין, נאך אויסגעצויגן זיך אויף דער גאלער פאדלאגע. די ערד ציט ארויס דאס שיכרות, פלעגט ער זאגן. אזוי איז ער אפגעלעגן א גאנצע נאכט קרעכצנדיק, ווי א פאר-ווינדיקטער. דאס צוקוקן, ווי דער טאטע ליגט אויף דער גאלער פאדלאגע האט אונדז פארשאפן גרויס עגמת-נפש, אבער אויף צו מארגנס איז ער געווען אין גאנצן אין ארדענונג.

איטקע האט א מאל געברענגט אירס א פריינדין, וואס האט אויך געקענט גאר גוט זינגען. עס האט נישט לאנג גענומען, ווי זיי ביידע האבן אנגעהויבן זינגען דאס אוקראינישע ליד „וויזאו בי יא באנדורו“. נו, נו, איז שוין דעם טאטנס גליק גאר נישט געווען אפצושאצן, אזוי האט ער אנגעקוואלן פון אזא מין דועט; איטקע — א מעצאסאפראן, און איר פריינדין — א קאנטראלט. נאך מער האט ער אבער געקוואלן פון דער צווייטערס שטים. אין „באנדורא“ זענען די נידעריקע טענער גאר פארכאפנדיק. דערביי איז גראד געשטאנען חיה-הינדע לעווי, ווייסענבערגס א תלמידה. אבער זי האט מען אין גאנצן נישט ארויסגעזען, ווייל... זינגען האט זי נישט געקענט, און „וואס פאר א פרוי איז מען שוין מישטיינס געזאגט, אויב מ'קען נישט זינגען?“

אין אַ צייט אַרום איז דעם טאַטן מיט אַ מאָל געגעבן אַ פּאַל איין אויפצוגעבן זיין גאַסטגעבער, ד"ה אַפּצוזאָגן די וואָס וווינען ביי אונדז (און עסן, נאַטירלעך, צוזאַמען מיט אונדז). איז ער פּרִיעַר צוגעגאַנגען צו רוזשקע טענענבוים און איר געזאַגט, אַז ער קען זי מער נישט האַלטן, ווייל עס גייען אויף אים איצט שווערע צייטן, און דערנאָך דאַס זעלבע צו אַיטקען. מילא רוזשקע האָט זיך געקענט אָן עצה געבן, האָט עס זי פּאַרדראָסן, אַבער זי איז אוועק. אַיטקע אַבער מיטן קינד האָט נישט געהאַט וווּ אַהין צו גיין און זי האָט דעמאָלט אַפּגעוויינט אַ טאַג צוליב דעם. אויך ביים טרינקען איר טעגלעכע טיי מיט מילך, געדענק איר, האָט זי געוויינט.

דער סוף איז געווען, אַז זי איז יאָ געבליבן מיט אונדז.
 אין יענער צייט האָט זיך דער שטייעראַמט, אַדער גראַבסקי — ווי מע פּלעגט דעם אַמט רופן אויפן נאָמען פּונעם פּוילישן פּינאַנץ-מיניסטער — פּאַרלייגט אויף אונדז, פּאַר די נישט-באַצאַלטע פּאַדאַטקעס (שטייערן). פּאַדאַטקעס און גראַבסקי זענען געוואָרן סינאָנימען. מ'האַט אונדז געזאַלט צונעמען אַ טייל פּונעם מעבל, דער עיקר, דעם טיש פון שטוב. איז יוסף רובינשטיין געפּאַלן אויף אַ המצאה: ער וועט אַרויסדרייען אַ פּוס פּונעם טיש און אים מאַכן פּאַר אַ קאַליקע. גערעדט און געטאַן. איז ער געקומען ווען דער טאַטע איז גראַד נישט געווען אין שטוב, אַרויסגעדרייט איין פּוס און אים באַהאַלטן אין קעלער, אונטער אונדזער דירה. דעם טיש האָט ער אונטערגעשפּאַרט מיט אַ שטויס ביכער. ווען מ'איז פּונעם שטייעראַמט געקומען אים נעמען און דערזען, אַז ס'איז נישט פּדאי — זענען די טרעגערס אוועק מיט גאַרנישט. אַזוי איז דער טיש אַרויסגעראַטעוועט געוואָרן פון גראַבסקיס הענט. אַבער ווען דער טאַטע איז אַנגעקומען פון גאַס און דערזען דעם אויפטן, האָט ער אַן אומצופּרידענער געזאַגט אויף רובינשטיינען: „וואָס אַ ליטוואַק קען איינפּאַלן!“
 אַיטקע האָט זיך געהאַט פּאַרשריבן אויף אַן אַקושעריע-קורס, געוואַלט זיך מאַכן זעלבשטענדיק. דער קאַפּ צום לערנען איז ביי איר גראַד נישט געווען קיין צו גוטער. אַבער, אַזוי ווי זי האָט געהאַט גרויס מזל צו מענטשן — צו מענער ווי צו פּרויען — האָט זיך אויך אויף דעם אַקושעריע-קורס געפּונען אַ דאַקטאָר, וואָס האָט אוועקגעגעבן לאַנגע שעהען פון זיין טייערער צייט פּדי צו זיצן מיט איר, מיט אַיטקען, און איר אַריינשטופן די לערע אין קאַפּ אַריין, זי זאל קענען באַלייגן דעם עקזאַמען. דער זעלבער דאַקטאָר האָט זיך אין איר שטאַרק פּאַרליבט און געוואַלט מיט איר חתונה האַבן, אַבער זי האָט אים אַפּגעזאַגט און — נישט נאָר אים. זי האָט געהאַט זעלטענעם חן אי ביי ייִדן אין די אויגן, אי ביי קריסטן. די קריסטן האָבן זי גערופן „פּיענקאַ עסטערקאַ“* עס זענען געווען אַ סך קרבנות. כ'געדענק אַ בילד-שינעם, שלאַנקן יונגן-מאַן מיט שוואַרצע האָר און טונקל-בלויע אויגן, וואָס פּלעגט אַריינקומען צו אונדז, ווייל ראיז געווען „שטערבלעך“ פּאַרליבט אין אַיטקען. געהייסן האָט ער בייטשמאַן, נאָר אַיטקע האָט אים גערופן „ניעוואַדאַמסקי“** ער

* פּויליש — די שיינע אַסתרקע.
 ** פּויליש — דער אומבאוויסטער.

האַט געוואַלט פאַרן קיין אַמעריקע און זי אַרויספאַדערן אַהין. ווייל ער האָט אַבער קיין וויעז נישט געקריגן, האָט ער באַשלאָסן זיך צו שמוגלען אויף דער שיף. הכלל, ער האָט זיך געשמוגלט אין אַ פּאַס, אַבער איז נישט דערפאַרן. ער איז ערגעץ אויפן וועג — אין מיטן פון אַטלאַנטישן אַקעאָן — דערשטיקט געוואָרן זי צנדיק אינעם פּאַס. דאָס געוויסן האָט עפּעס אַיטקען נישט צו שטאַרק געפּייניקט צוליב דעם, הגם זי איז פון נאַטור געווען גאַר אַ גוטע.

נאָך איין קרבן איז געווען אַ לערער, וואָס איז געווען אין איר פאַרליבט לאַנגע יאָרן. איין מאָל האָט ער „געבעטן איר האַנט“, און נאָכן באַקומען אַן אַפּאַג, איז ער אַהיימגעפאַרן און אויף דער באַן באַקומען אַ האַרצאַטאַק און איז געשטאַרבן. כּווייט נישט, צי ווייל ער האָט געהאַט אַ קראַנק האַרץ, צי ווייל ר'האַט זיך אַזוי שטאַרק גענומען דעם אַפּאַג צום האַרץ.

און הגם אַיטקע האָט געהאַט אַזוי פּיל הצלחה, האָט זי פון דעסט וועגן אין משך פון אפּשר צען יאָר צייט געזאָגט, אַז זי איז אַלט פּיר און צוואַנציק יאָר ... דער טאַטע האָט אַחוץ צו פּערד, געהאַט אַ שוואַכקייט צו הינט. איז ביי אונדז אין שטוב געווען ממש אַ גאַנצע „פּשאַרניע“. ער פּלעגט יעדעס מאָל ברענגען אַ גרויסן הונט פון גאַס, ווען ס'פּלעגט זיך מאַכן ווינטערצייט, אַז אַ הונגעריקער, היימלאַזער הונט פּלעגט אים נאַכגיין. ער פּלעגט אַבער נישט אויסזאָגן, אַז דאָס איז אַ היימלאַזער הונט, ווייל בייטשע וואַלט אים אין שטוב נישט אַריינגעלאָזט פאַר מורא, אַז ער איז נישט קיין געבאַדענער. האָט דער טאַטע איין מאָל געזאָגט, ווען ער האָט אַזאַ הונט געברענגט אַהיים, אַז ער האָט אים גענומען פון די בראַקס, זיינע פּריינד. מיר האָבן געגלייבט, און כּדי אים היימיש צו מאַכן — האָבן מיר, גנענדל און איר, כּסדר גערופן: „בראַק, בראַק“, צו וען צי ער ווערט פּריילעך ביים דער-הערן זיין באַלעבאַס' נאַמען. דער הונט האָט אַבער נישט רעאַגירט. — נישט ער האָט זיך אומגעקוקט, נישט ער האָט געדרייט מיטן עק פאַר פּריינד ... האָבן מיר געטראַכט: ער איז דאָך סוף-פּל-סוף נאָר בלויז אַ הונט, מוז ער דען וויסן, ווי אַזוי זיין באַלעבאַס הייסט?

איין מאָל, איז אַ ווינטערדיקן פאַרנאַכט, האָט דער טאַטע מיטגעפירט מיט זיך פון גאַס אַ וויסן פשוטן הונט. מיר האָבן אים אַ נאַמען געגעבן „רעקס“, הגם ער איז גאַר געווען אַ געוויינטלעכער הונט און נישט קיין ראַסאָווער. ער איז ביי אונדז פאַרבליבן שוין אַלע יאָרן.

דעם דאָזיקן הונט האָט ווייסענבערג באַשריבן אין זיין שפּעטערדיק 10-כּענדיק ווערק אין דער טיפּפּער אייביקייט. ער האָט אים געניצט, ווי אַ סימבאָל, ווי אַ פאַר-שטייער פון די פּלעבייער; די פּשוטע אַרבעטער אינעם קאַמונאַלן צוואַמענלעבן, וואָס די פּירערס האָבן זיי צוגעזאָגט גאַלדענע גליקן אינעם צוקונפטיקן גי-עדן, אויב זיי וועלן צוטראַגן צום בשותפותדיקן בויען פונעם סאַציאַליסטישן שטאַט. האָט אים אַבער בייטשע געזאָגט: איטשע-מאיר, דער הונט הייסט דאָך „רעקס“, וואָס דאַרף מיינען גראַד דאָס פאַרקערטע פונעם פשוטן פאַלק, מוזסטו דאָך אים געבן אין דיין ווערק אַז אַנדער נאַמען, אויב דו ווילסט אים, ווי אַ פאַר-שטייער פונעם אַרבעטער-קלאַס. מע וועט דאָך נישט פאַרשטיין דיין פּוונה, אויב דו

רופסט אים „רעקס“. ווייסענבערג האָט אָבער בשום אופן נישט געלאָזט זיך איבער-צייגן, ווייל, ווי ער האָט געקענט אונדזער הונט, איז ער געווען נישט קיין ראַסאָ-ווער הונט, נאָר אַ פשוטער, און אַט דעם פשוטן הונט האָט ער געמיינט אַריינצו-פירן ווי אַ סימבאָל אין זיין ווערק. אלא מיר האָבן אים אַ נאָמען געגעבן „רעקס“ — איז ער דאָך נישט שולדיק, וואָס זיין נאָמען איז נישט קיין ריכטיקער. דער עיקר, דער הונט אַליין איז גראַד דער, וועמען ער מיינט צו געבן, ווי אַ פאַרשטייער פון די פשוטע מאַסן.

דאָס זעלבע איז אויך געווען מיט זיינס אַ קורצער דערציילונג, וואָס ער האָט געהאַט פּרײַער אַנגעשריבן און זי אַנגערופן „מאַלאַשאָ“. באַשריבן האָט ער אויך דאָרט אַ הונט, נאָר אַ נאָמען האָט ער אים געגעבן פון אַ מענטש. האָט אים ביילטשע געזאָגט: איטשע-מאַיא, מאַלאַשאָ איז דאָך אַ נאָמען פון אַ מיידל און נישט פון קיין הונט, קענסטו אים נישט געבן אַ הינטישן נאָמען, נאָר דווקא אַ מיידלשן?
— ניין, ער קען נישט. דער נאָמען מאַלאַשאָ געפעלט אים בעסער פאַר דעם באַשריבענעם הינטל (—מיט גרויס ליבשאַפט און קענטעניש פון דער הונט-פּסיכאָלאָגיע) — און אזוי איז עס געבליבן.

איך, ווידער, האָב „דערקראַצט“ יעדעס מאָל עפעס אַ קליין הינטעלע פון דער גאָס און עס אויך אַהיימגעברענגט. האָב איך געהאַט צו זינגען און צו זאָגן — רייניקן נאָך זיי, אָפהיטן, זיי זאָלן נישט צערייסן די פירנהאַנגען אין שפּיל וכדומה. ס'האַט מיר גאָר קיין רו נישט געגעבן. איין מאָל האָב איך, גייענדיק אין שול אַריין, דערזען אַ הינטל אויף דער לעשנע-גאַס. וואָס טוט מען דאָ? — האָב איך געטראַכט — ווען כ'וועל צוריקגיין פון שול, וועט דאָך שוין דאָס הינטל נישט זיין. ס'וועט דען שטיין און וואַרטן אויף מיר? האָב איך עס מיטגענומען אין שול אַריין. דאָרט האָט עס מיר אין משך פון די עטלעכע שעה פון מיין זיצן אויף די לעקציעס, געגעבן גענוג קאַפּ-פאַרדרייעניש, ווייל מ'האַט מיך יעדעס מאָל אַרויסגערופן פון קלאַס, כ'זאל זען, וואָס עס האָט „אַפּגעטאַן“... פון ביילטשען האָב איך אויך נישט געהאַט קיין מנוחה, ווייל אין שטוב האָט זיך קיין שטויבעלע נישט געטאַרט געפינען. דאָס בעטגעוואַנט, למשל, האָט זי געהאַלטן פאַר נייטיק צו לופטערן אויך ווינטערצייט. פלעגט זי עס אַרויסלייגן אויף שטולן אויפן הויף און מיך געהייסן שטיין אין דרויסן און עס היטן, מע זאל עס נישט צוגעגעבען.

נאָכן אָפּשטיין אַ שטאַקל צייט, איז מיר אָבער נימאס געוואָרן אַזאַ שמירה, האָב איך אַנגעהויבן הוסטן מיט אַ ספּעציעלן הייזעריקן קריי, ווי פון אַ הוילן פאַס אַרויס. דאָס האָב איך געקענט טון נישט דווקא, ווען כ'האַב געדאַרפן הוסטן, נאָר צו יעדער צייט, ווען ס'האַט זיך מיר נאָר פאַרגלוסט. דער דאָזיקער „ספּעציעלער“ הוסט איז מיר פאַרבליבן נאָך פון די קינדער-יאָרן, ווען כ'האַב געהאַט אַ קרופּ. ווי דער טאַטע האָט דערהערט מיין ברוסטהוסט, און אפּשר אויך ביילטשע — האָט מען מיך באַלד געהייסן צוריק אַריינגיין אין שטוב און אזוי בין איך אויס-געלייזט געוואָרן פון אַזאַ לאַנגווייליקער מיסיע, ווי שטיין אין קאַלטן דרויסן און קוקן אויפן בעטגעוואַנט.

ווען מ'פלעגט פון דער היגיענע-אַפּטיילונג קומען אויף די וואַרשעווער היף

מיט גאַנצע קעסלען צו דיסאינפֿיצירן די שטוב, האָט מען — בלויז איבער-טרעטנדיק די שוועל פֿון אונדזער שטוב — אַלע מאָל געקענט הערן: „טוטאי נייע-מאָ פֿאַטזשעבי“.

איך האָב אָבער געהאַט טענות אויסצושטיין און פֿאַרלאַנגען נאַכצוקומען צוליבן הינטל, פֿון ביילטשעס זייט. נאָר ס'איז ווערט געווען, ווייל די קליינע הינטלעך — ווען זיי שפּילן זיך און באַלעווען אַרום — האָבן זיי טויזנט חנען. די איינציקע ביי אונדז אין שטוב, וואָס האָבן זיך באַמיט אַפּצוהיטן פּשרות, אַזוי צו זאָגן, זענען געווען גנענדל און איר. עס האָט זיך באַקומען ביי אונדז אַ פֿאַר-קערטע דערשיינונג, ווי אין דעם רוב ייִדישע היימען: דאָרט זענען די עלטערן געווען רעליגיעז און די קינדער אַפּיקורסים און ביי אונדז זענען גאָר די קינדער געווען די רעליגיעזע. פּלעגט טרעפֿן, אַז דער טאַטע פּלעגט מיר געבן שינקע צו עסן, ווייל כּבֿיני געווען אַ מאַגערע און בלאַסע. איך האָב דאָס אָבער נישט געקענט פֿאַרטראַגן, פּלעג איך זיך אַוועקשטעלן ביים פּענצטער, מכלומרשט אַרויסקוקן און עסן, און ביסלעכווייז אַרויסוואַרפֿן דורכן פּענצטער צו שטיקלעך שינקע. אויפֿ-געגעסן האָב איך בלויז דאָס ברויט.

אַז עס פּלעגט קומען ערבֿ-פּסח פּלעגן מיר, גנענדל און איך, גוט האַלטן אַן אויג אויף ביילטשען, זי זאל נאָר נישט אַרייַנברענגען אין שטוב אַריין קיין חמצדיקע פּראָדוקטן. אַז זי האָט געקויפֿט זאַלץ, למשל, צי עפעס אַנדערס, פּלעגן מיר זי איבערפּרעגן, צי ס'איז פּסחיקס — און זי פּלעגט אַרויס פֿון די פֿלים צוליב אונדזער „שמירה“. דעם סדר האָט דער טאַטע אַפּגעריכט בלויז איינעם, צוליב טראַדיציע, אָבער דערפֿאַר מיט אַלע פּיטשעווקעס. דעם צווייטן סדר האָט ער שוין נישט געוואַלט אַפּריכטן.

איין יום-פּיפור האָב איך באַשלאָסן, אַז איך וועל זיכער פֿאַסטן. איך פּלעג נישט יעדן יום-פּיפור פֿאַסטן. איז אָבער געווען אויף יום-טוב אַנגעגרייט אַזאַ שיינע ברוינע, גלאַנציקע אייער-חלה, אַז זי האָט פֿאַרשמעקט די שטוב און איך האָב זיך לאַנג געשלאָגן מיט דער דעה: זאל איך, אָדער זאל איך נישט פֿאַרזוכן די חלה, וואָס האָט אַזוי געלאַקט.

אָבער איך האָב יאַקאַש גובר געווען דעם יצר-הרע און האָב באַשלאָסן: נישט. דאָס איז געווען ערבֿ-יום-פּיפור, נאָכן פֿאַרפֿאַסטן. זענען אָבער געקומען צו גיין צום טאַטן עטלעכע שרייבערס, מיט אַ פּראַפּאַזיציע מע זאל מאַרגן אַלע אַרויספֿאַרן קיין אַטוואַצק צו אַיטקען. זי האָט זיך שוין געהאַט אַריבערגעצויגן אַהין און פּראַק-טיצירט אַקושעריע, נאָכן פֿאַרענדיקן דעם קורס, און גאָר מצליח געווען. פֿאַרן קיין אַטוואַצק — האָב איך געטראַכט — איז דאָך עפעס אַ וואַזשנע זאָך. אָבער ווי אַזוי פֿאַרט מען דאָס עפעס אין יום-פּיפור? ביז איך שוין ווידער געשטאַנען פֿאַר אַ נסיון. הפּלל, ס'איז מיר נישט געווען מקנא צו זיין יענעם אָונט, ווייל ס'איז מיר גאָר נישט לייכט געווען צו באַשליסן: יאָ פֿאַרן? — נישט פֿאַרן? נישט פֿאַרן — איז שווער געווען זיך אַפּצוזאָגן פֿון אַזאַ נייער דערפֿאַרונג. פֿון

דעם איז מיר אַלע מאל געווען שווער זיך אַפצוזאָגן, ווייל איך פלעג פאַרן אויף אַלע שול-אויספלוגן אפילו מיט אַ פאַרשוואַלענער נאָז פון אַ קאַטאַר, וואָס כ'פלעג קריגן יעדן פּרילינג און האַרבסט. דער לערער זאַלצמאַן האָט מיר געוואַלט פאַרווערן מיטצופאַרן: געמאַסטן מיר די טעמפּעראַטור און מיך אַרומגערינגלט מיט דער גרעסטער באַזאַרגטקייט — אַבער ער האָט מיך נישט געקענט אַפהאַלטן פון אַזאַ פּיל-צוזאַנגנדיקער הנאה, ווי אַן אויספלוג. דער טאַטע פלעגט מיך אויך וועלן אַפהאַלטן פון פאַרן מיט אַזאַ נאָז, אַבער דאָס האָב איך נישט דעם טאַטן און נישט דעם לערער זאַלצמאַן געקענט נאַכגעבן.

און יאָ פאַרן קיין אַטוואַק? — גוואַלד, ווי פאַרט מען דאָס אין אַזאַ הייליקן טאַג, ווען אפילו די פּיש ציטערן אין וואַסער, ווי די באַבע פעסע פלעגט אונדז זאָגן.

דער סוף איז אַבער געווען: איך פאַר!

גענדל איז געווען שטאַרקער און איז געבליבן אין שטוב.

און אויב איך פאַר — מעג איך דאָך שוין עסן די שמעקעדיקע חלה אויך.

ס'הייסט עסן האָב איך טאַקע נישט געטאַרט, נאָר עבירה גוררת עבירה.

אַז דער טאַטע זאַל פאַסטן יום-כיפור איז קיין רייד נישט געווען. „ניע פאַסטאַי, ניע גנבאַי“, פלעגט מען אים אַפט הערן זאָגן אין שטוב, אויך ביי אַ סך אַנדערע געלעגנהייטן.

ווי עס האָט זיך אַבער געהאַנדלט אין אַ פאַלקס-תענית, צוליב אַ נאַציאָנאַלן חורבן — האָט ער יאָ געפאַסט. ווען די אַראַבער האָבן אין די צוואַנציקער יאָרן אַנגעהויבן זייערע טעראַריסטישע אַנפאַלן אויף די ייִדישע ייִשובים אין פאַלעסטינע, און ווען ס'איז אַ געוויסן טאַג דערקלערט געוואָרן אַ תענית אין 1929, צוליב די פאַגראַמען פון די פאַנאַטיש-רעליגיעזע אַראַבער אויף די ייִדן אין חברון, האָט דער טאַטע יענעם טאַג געפאַסט. יענעם טאַג זענען אַלע ייִדישע געשעפטן אין פּוילן געווען געשלאָסן. האָט ער דערציילט, אַז אויף דער גאַס האָט אים אַ פאַליציאַנט געפּרעגט, וואָס ס'איז די סיבה, וואָס די ייִדישע געשעפטן זענען עפעס פאַרמאַכט. האָט ער אים דערקלערט, אַז דאָס איז אין פּראַטעסט צוליבן חורבן אין חברון, און אַז דאָס ייִדישע פאַלק דריקט דערמיט אויס סאַלידאַריטעט די געליטענע פונעם פאַגראַם.

דער פאַליציאַנט האָט אויסגעהערט און אַ פּרעג געטאָן מיט אַ שמייכעלע:

— „אַ אַד טילו ניע ופּושטשאַיאָן? ...“ *

דערויף האָט ער געענטפּערט:

— „טעגאַ יאָ יוזש ניע וויעם“ **

געוויסט האָט ער יאָ, אַז זונטיק, למשל, ווען אַלע געשעפטן האָבן געמוזט זיין פאַרמאַכט — האָבן ייִדישע שפּייז-סוחרים אַריינגעלאָזט קונים דורך דער הינטערטיר, נאָר דעם פּוילישן פאַליציאַנט האָט ער דאָס נישט געוואַלט צוגעבן. לויט דעם ענטפּער וועט אפשר דער פאַליציאַנט טראַכטן, אַז דאָס אַריינלאָזן דורך

* פּויליש — און דורך דער הינטערטיר לאָזן זיי נישט אַריין?

** פּויליש — דאָס ווייס איך שוין נישט.

דער הינטערשטער טיר איז אפשר נישט אזא אפטע דערשיינונג, ווייל ווען עס וואלט יא געווען, וואלט דאך דער, וועמען ער האט דא געפרעגט, אויך געוויסט דערפון.

אויף די אוקראינער, וואס זענען אויך נישט קיין קליינע שונאיי־שאל, האט ווייסענבערג געזאגט, אז היידאמאקעס האבן קיין שכל נישט צו קיין פאליטיק. אין זיין „די טריווב־אינטעליגענץ ביי יידן און אוקראינער“ (אונטערן אלגעמיינעם קעפל „דער טעות פון די אוקראינער“) שרייבט ער וועגן דער אנטלאפענער אוקראינער אינטעליגענץ פון זייער לאנד — נאך דעם ווי רוסלאנד האט עס פאר־כאפט. ער זאגט, אז די אנטלאפענע קיין פראנקרייך האבן זיך איינגערעדט, אז זיי וועלן אויסקעמפן פרייהייט פאר זייער פאלק, רעכענענדיק דערויף, אז פוילן וועט דארפן א פארזיכערטע גרענעץ קעגן רוס פון זייער זייט, פון אונטער דער פאריזער בריק אפער... (דארט האט די אנטלאפענע אוקראינער אינטעליגענץ גענעכטיקט). „היידאמאטשינע האט קיין שכל נישט צו קיין פאליטיק“. זיי האבן זיך איינגערעדט, אז זיי וועלן צוקריגן אן אליירטן צו זייער קאמף פאר באפרינונג, אפשר פון ענגלאנד, פראנקרייך, אדער פוילן. נאר קיינער פון די אייראפעישע מלוכות קען פאגראמטשיקעס קיין האנט נישט אויסשטרעקן, שרייבט ער. ווען זיי וואלטן שכל געהאט זיך אפצושאקלען פון פעטלורען און יענעם „פרייהייט“, כאטש א שטיקל צייט פארן שווארצבארד־פראצעס און דערקלערן, אז זיי מיט אים האבן קיין שייכות נישט — ניצנדיק באדאי דעם אויסרייד, אז פעטלורע איז נישט זייערער, ווייל זייענדיק כמיעלניצקיס אן אייניקל, קען ער נישט שטאמען פון קיין ריינער „היידא־מאטשינע“, א סימן, דער נאמען כמיעלניצקי איז נישט קיין ריין היידאמאקישער — וואלטן זיך די אייראפעישע לענדער מיט זיי א ביסל גערעכנט.

ווייל זיי האבן זיך אבער פון פעטלורען נישט אפגעזאגט, נאר ריינגעוואשן זיין נאמען און זיין „פרייהייט־באוועגונג, זיינע פאגראמען, האט זיך קיינער אויף זייער שטרעבונג צו באפרייען זייער פאלק פונעם סאוועטישן באגעט, נישט געוואלט אומקוקן, זעצט ווייסענבערג פאר.

און אט דאס נישט אפשאקלען זיך, האט זייער מיט שאנד באדעקט לאנד אויך באדעקט זיי, און צעבראכן ליגט איצט זייער „פרייהייט־באוועגונג, ווייל זי איז זייער און זיי פעטלורעס...
... עס דארפן פיל וואסערן אפשווימען, אז אפילו א פאראינטערעסירטע מלוכה אין דער „פרייהייט־באוועגונג זאל עס קענען טאן כאטש אין א ווינקל, אדער אין א פינצטערער נאכט, ווען גנבים טרעפן זיך...“³⁴

דאס זענען אייגנטלעך די אופנים פון ווייסענבערגס שטיין אויף דער וואך פונעם פרעסטיזש פון דעם יידישן פאלק; אי ער האט עס געוואלט באשיינען אין די אויגן פון די אומות־העולם, אי ער האט געמאגט און געשטראפט.

* טייטש: אוקראינישער עמבלעם. די אנטלאפענע אוקראינער אינטעליגענץ האט זיך קאנצענטרירט אין יענער צייט ארום איר צייטונג „טריווב“, ניצט דאס ווייסענבערג ווי א באגריף. „טריווב־אינטעליגענץ“.

„אינזער האָפּענונג“

וויסענבערג האָט אָנגעהויבן אַרויסגעבן די צוויי-וועכנטלעכע אויסגאַבע פֿאַר ליטעראַטור און געזעלשאַפּטלעכע ענינים, אינזער האָפּענונג, רעדאַקטירט פֿון אים אַליין. דער ערשטער נומער איז אַרויס דעם 15טן יאַנואַר 1926.

אַט די אויסגאַבע האָט געזאַלט הייסן „אויף די חורבות“. דער צוועק איז געווען דער זעלבער ווי פֿון די פֿריערדיקע ליטעראַרישע אויסגאַבעס און וויסענבערג דערקלערט אין זיין פֿאַרוואָרט צום 1טן נומער: „מיר שאַפֿן“ —

הערנדיק די אַלע ניגונים, וואָס די צוגעשטאַנענע צו דער ייִדישער ליטעראַטור זינגען אַריין אין איר, טראַכט זיך נישט איין מאָל: גיט אַן אַרגאַז, און די חפּצהלעך וועלן אוועקגעטריבן ווערן פֿון איר, ווי דאַרך אַ פּישוף. אַט די באַשיידענע צוויי-וועכנטלעכע קליינע אויסגאַבע „אויף די חורבות“ זאַל עס זיין דער פּישוף. ער באַזיצט דעם פּוח פֿון אמתן טאַלאַנט, וואָס אין פֿאַרגלייך מיט אים וועט זיך אַרויסצוּן דער דלות, בלייבקיט און טאַנדיט-שטיק פֿון די, ווער עס איז נאָר אַ „פעדער-שמירער“. דער דאַזיקער פּישוף „אויף די חורבות“, וועט אויך שטיין אויף דער וואַך פֿון אַלע דערשיינונגען אין אונדזער ליטעראַטור-מערקל און, ווי דאַרך אַ רעפּלעקטאַר וועט דאַרך אים אַלץ באַלויבטן ווערן. עס וועלן מער נישט זיין, נישט קיין חפּצהלעך, נישט קיין תּנועהלעך, מען וועט נישט רעדן תּמעוואַטע פּרום, מיט פֿאַרגלאַצטע אויגן צו גאַט, ווי מען טוט ביז היינט אין די אַלע בעלטער, אַדער זשורנאַלעכלעך. טראַץ דעם, וואָס אונדזער „אויף די חורבות“ וועט היפּש לייסטן ווערטן פֿאַר אונדזער ייִדישער ליטעראַטור, וועט ער נאָך אַלע נייע דערשיינונגען אין איר גוט רעווידירן. קומט אַהער מיט מיר, אַלע מיינע חברים, לאַמיר פֿאַרטרייבן די אַלע עקרים, בעזדיעטניקעס, פּרוכטלאַזיקייטן, און שטעלט אויך מיט מיר אין איין ריי.³⁵

וויסענבערג רעדט אין דער ווייטערדיקער טייל פֿון זיין פֿאַרוואָרט „וועגן ייִדישער אַרטאַגראַפּיע“:

איך זאָג אייך דעם אמת: פּל-זמן די מויער איז געווען קיילעכדיק און פֿאַרמאַכט, האָב איך נאָר געקלערט וועגן ברעכן זי, און דערווייל בין איך אַפּגעקומען דערמיט. זענען אַבער. . . מ. . . און מ. . . ווען זיי זענען נאָך געווען אין קיעו, געוואָרן „רעפּאַרמירער“ פֿון אונדזער שפּראַך. און איך טראַכט מיר איצט: וואָס פֿאַר אַ גליקלעכע אידעע גאַט האָט עס זיי צוויי-ביידע צוגעשיקט, פּדי די פּויליש-ייִדישע אַרטאַגראַפּיע זאַל קענען באַפּרייט ווערן פֿון אירע קייטן, דערמיט וואָס זיי האָבן געמאַכט דעם ערשטן איינבראַך אין דער אַרטאַגראַפּיע בכלל. . . אין דער היסטאָריע פֿאַר דער באַפּרייטונג פֿון דער פּויליש-ייִדישער, רומעניש-ייִד, גאַליציש-ייִד. און אונגאַריש-ייִד. אַרטאַגראַפּיע, וואָס זייערע אַלעמענס זענען איין דיאַלעקט, וועלן דאַרפֿן אַט די צוויי לייט געבענטשט ווערן. . . די נעמען פֿון זיי צוויי-ביידע בלייבן אַלזאָ, אין דער דאַזיקער מערקווערדיקער היסטאָריע, פּונקט ווי די נעמען פֿון דתּן ואַבירם, וואָס האָבן זיך געדרייט אַרום די יידן אין דער מדבר. . .³⁶

אינעם זעלבן, ערשטן, נומער פֿון אינזער האָפּענונג איז אויך דאָ אַן אַפּענער

בריוו" פון ווייסענבערג א"נ „די שריט פאר דער יידישער ליטעראטור“, ווו ער זאגט צו"א:

די „אויף די חורבות“ מיינט נישט די מיטארבעטונג פון אזעלכע, וואס וואלטן איר אחוץ זייער פאפולאריטעט גארנישט געקענט געבן צום געווינען פאר דער ייד. ליטעראטור.

„אויף די חורבות“ קען זיך פארגינען צו זיין גוט. זי האט אונטער זיך אן אייגענעם אוצר פון ווערק, וועלכע באטרעפן פון זייער גוטסקייט אזוי פיל, וויפל די גאנצע יידישע נייע ליטעראטור, אנהייבנדיק פון מענדעלען, וויל איך וואגן צו זאגן. . . . צו דינסט פון דער קליינער, מאטעריעל ארעמער אויס-גאבע „אויף די חורבות“ שטייען אזא צאל, נאך קיין מאל אין ערגעץ נישט פארעפנטלעכטע, נייע שריפטן:

— מיינע אייגענע ווערק — 100 דרוקבויגן,

יחיאל לערער — 40, ש. בריינסקי — 40, ש. קארנבלום — 20,

חיים פלאקס — 15, אברהם הערש לאדזשער [פלאקסער] — 10.17

ס'איז אויך דא אן „ערקלערונג“:

ווי דער לעזער זעט פון פארווארט, האט אונדזער זשורנאל געזאלט הייסן „אויף די חורבות“. . . אבער אין די לעצטע טעג פארן דערשיינען פון אינעם האפענונג, האב איך מיר מיט געווען. מען דארף נישט פארצווייפלען אפילו אין די סאמע ערגסטע טעג. ווי זאגט אהד-העם: אז א לאנד איז חרוב קען מען עס בויען, א פאלק נאר, אז ס'איז חרוב — איז קיין האפענונג נישטא. און איך, גלייבנדיק אין פאלק, איז פאר מיר אליין דער דאזיקער נאמען „אויף די חורבות“ געווען א קעגנזאץ צו מיין גלויבן. חרוב זענען נאר די קולטור-גיטער, אבער איך גלייב נישט אין חורבן פון פאלק. כאטש א סך פון אונדזערע ווארט-פירער, טרייסט-ברענגער, וואלט מען געדארפט דערווייטערן פון דער יידישער מחנה. מיט מיין גאנצן גלויבן און טיפסטן באוויסטיגן טראכט איך — לאזט אונדזער פאלק בלינדערהייט, אומוויסנדיקערהייט, מיט זיינע אייגענע חושים, אן פאלשע און אומגעטרייע וועג-ווייזער, עס וועט זיך דערשלאגן צו א ליכטיקן ברעג. עס וועט נאך קומען דערצו, אז זיין באטייליקונג אין וועלט-קאראכאד צווישן די אלע פעלקער וועט ווערן נישט קיין אונטערשטעליקע און סוועט אפגעווינען צוריק ביי דער וועלט דאס אלץ, וואס די וועלט האט דערפון צוגענומען. און אט טאקע פאר דעם דאזיקן גלויבן מיינעם שטימט נישט מיט מיר צו טראכטן וועגן חורבות, אפילו ווען אונדזער קולטור ליגט צעשמעטערט. טאקע צעשמעטערט, אבער דאס איז נישט קיין פאלגע, נישט קיין פוילער שפראך פון אונדזער אינערלעכקייט, נישט קיין שוואם אויפן קערפער פון בוים, ווייל דאס אינעווייניקסטע פוילט, נאר די אומגליקלעכקייט פון אונדזערע פירער. און דאדארך האב איך אפילו ביי איצטיקער צייט, . . . פונדעסטוועגן נישט געוואגט ארומצוטראגן זיך מיטן ווארט חורבות. איך זאג: אז דער מענטש איז דא איז אלץ דא. אלץ קען ווערן צוריקגעבויט. גלייבנדיק אין אונדזער פאלק איז נאך גרויס „אינזער האפענונג“.³⁸

און אינעם האפענונג האט דער זשורנאל געהייסן.

אינעם זעלבן „אפענעם בריוו“, „די שריט פאר דער יידישער ליטעראטור“, דערקלערט אויך ווייסענבערג:

נישט קוקנדיק דערויף, וואס די צייט איז א שווערע, . . . האב איך מיין

אונטערגענומענעם פלאן פאַר איר [דער ליטעראַטור], מיט גרויס מי און שוועריקייט פאַרט דאַרכגעזעצט, כאַטש אין דער גאַנצער גרויס, ווי איך האָב געפלאַנט איז עס מיר נישט געלונגען.

האַט טאַקע ווייסענבערג אין זיין אינזער האַפּענונג געגעבן שאַפּונגען פון יונגע טאַלענטירטע דיכטערס און פּראָזאַיקערס. מ'האַט אויף יענע שפּאַלטן געקענט זען די געטלעכע געזאַנגען פון

יחיאל לערער* — „תהילים פאַר אַן איינזאַמען“, „שטילקייט אין שטורעם“, „ברונעמס אין פעלד“.

מנשה פרענקעל — „אבו כאַסאָן“, אַ פּראַכטיקע דערציילונג.

אינזער האַפּענונג האַט אויך באַקענט דעם ייִדישן ליינער מיט די גרויסע קונסטווערק פון די אומות-העולם. אויף זיינע שפּאַלטן האַט מען געקענט זען די ווינדערלעכע איבערזעצונגען פון ד"ר א. אייסען, וואָס ווערט פאַררעכנט פאַר איינעם פון די בעסערע ייִדישע דיכטער-איבערזעצערס. ער האַט מיט אַ זעלטענער געטריישאַפט צום אַריגינאַל איבערגעזעצט דעם אומפאַרגעסלעכן, באמת מאַנומענטאַלן „טהענאַטאַפּסיס“ פון וויליאַם קולען בראַיאַנט. ליינענדיק די אַ עפּאָע וועגן טויט — ווערט עפעס לייכטער דאַס שטאַרבן... אויך איז דאָ אין אינזער האַפּענונג אייסענס איבערזעצונג פון לאַגנעללאַס „קערפּיו“ א"א.

נחום אייבעשיץ — איבערזעצונגען פון פרידריך נישטעס עקצע האַמאַ, פּאַעמעס פון ציקל דיאַניאַס דיפּעראַמבן א"א; „לודוויג וואַן בעטהאָווען (צום 100סטן יאַרצייט)“, עסיי, און „צו בעטהאָווען“, ליד, אויך צום מוזיק-גיגאַנטס 100סטן יאַרצייט.

ה. ליבערמאַן — איבערזעצונג פון הערמאַן העסעס אויפּזאַץ, „דער דיכטער“, וואָס העסע האַט אָנגעשריבן (צו זיין 50-יאַריקן געבורטסטאָג).

אַהרן בעקערמאַן — איבערזעצונג פון אלפרעד פּערלעס אַפּשאַצונג, „דאַס פּריוואַט לעבן פון דער שיינער העלענע (א בוך פון דזשאַן ערסקין).“

י. וויגדאָרָאָוויטש — איבערזעצונג פון טשעכאַווס „דאַס נישט-געזעצלעכע.“

אויך זענען דאָרט געווען מייסטערס-עסייִסטן און קריטיקערס, ווי **י. וואַגמאַן**, וואָס זיין קריטיק איבער אַן אַנדערנס קונסטווערק איז אליין קונסט פון דער העכסטער מדרגה, ווייל מע האַלט זיך אין איין אַנפּילן מיט דערהויבנקייט ליינענדיק זיינע עסייען: „וויספּיאַנסקי און זיין מיסטיק (צו זיין 20סטן יאַרצייט)“, „מאַריס מעטערלינק, דער דיכטער און דענקער“, „וולאַדיסלאָו סטאַניסלאָו ריימאַנט“, „מאַקסיס גאַרק“.

צו אַט דער עסיי איז געגעבן אַ באַמערקונג פון דער רעדאַקציע אינזער האַפּענונג, וווּ זי דריקט אויס צופרידנקייט, וואָס צום 60סטן געבוירן-טאָג פון גאַרקין איז איר געלונגען צו געבן די בעסטע אַפּשאַצונג פון דער גאַנצער פרעסע, וואָס מאַכט מעגלעך דעם לעזער צו דערקענען דיטלעך קלאַר דעם גרויסן גייסט פון גאַרקין“.

* יחיאל לערערס לידער האַט ווייסענבערג אין זיינע ליטעראַרישע אויסגאַבעס געגעבן מיט גרעסערער שריפט.

ד. אַבאַרבאַנעל — „הענריק איכסען און זיין שאפן (צו זיין 100-יאַריקן געבוירן-טאָג)“, „סטאַניסלאָו פּוּזשיבישעווסקי — זיין לעבן און שאפן“, „געאַרג בראַנדעס“.

ראָבערט מעריסמאַן — „דאָס דערוואַקסענע ווונדערקינד, א. לוצקי“, „דער שטאַמלער“, „שאַרפּזיניקע אַקראַבאַטיק, אַנשטאַט שעפּערישער קריטיק“, „יוסף ראָלניק“, „מאַני לייב“, „משה קולבאַק“, „עוזר וואַרשאַווסקי“ א.א.

די לעצטע איז גאַר אַ נעגאַטיווע אַפּשאַצונג פון וואַרשאַווסקיס טאַלאַנט בכלל און די שמוגלאַרס בפרט. דערויף האָט די רעדאַקציע אינזער האַפּענונג געגעבן פאַלגנדיקע באַמערקונג:

„די רעדאַקציע איז נישט מספּים מיט דעם אויטאָרס אויפּפאַסן וואַרשאַווסקי. מיר ווילן אָבער קיינעם, וואָס האָט געדאַנקען און קען עמפּינדן, נישט לייגן קיין וועטאַ אויף זיינע מיינונגען. מעגלעך, אַז עס וועט נאָך קומען אַ צווייטע באַהאַנדלונג וואַרשאַווסקי פון ווייסענבערג“.

לעאַ קעניג — „דער דיכטער, וואָס קען נישט לאַכן“; „משה נאַדיר“.

משה נאַדיר — „עס דיר נישט אַפּ ס'האַרץ, שלום אַש“.

מרים ב. יאַסעם — „עלואַ לאַסקער-שילער, די יונגע דייטשע ליריק“.

פּאַנאַיט איסטראַטי — „א וויזט ביי גאַרקין“ (איבערזעצונג).

מרדכי אַלעי — „ליטעראַטור און שונד“, „וועגן אונדזער שפּראַך“.

י. ר. ברינמאַן — „א. אייסענס איבערזעצונג פון רובאַיאַט פון אַמאַר קאַיאַם (לויט פּיטזדושעראַלד)“, „חיים ליבערמאַנס ליטעראַרישע סילועטן“, „משה לייב האַלפּערן“, „דער גאַלדענער קוקוריקו! פון ז. וויינפּער“.

ש. באַלסאַם — „ברוך שפינאַז, דער פּיאַנער פון פּרייען געדאַנק“.

ז. פּייגיץ — „מענדעלע מוכר ספרים (צום 10טן יאַרצייט)“.

ישראל שטערן — „שלום עליכם (צו זיין 10טן יאַרצייט)“.

מ. ב. שטיין — „אין פּייער און אין בלוט פון ק. ח. היישעריק“.

ה. ערליך — „ביינאַכט אויפן אַלטן מאַרק“.

א. מ. זילבערמאַן — „ריינער מאַריאַ רילקע“.

אַ. קאַרד — „לודוויג וואַן בעטהאַווען (צום 100סטן יאַרצייט)“.

מ. ראַקאַווסקי — „די מאַדערנע אירלענדישע ליטעראַטור“.

ד״ר א. גליקסמאַן — „מאַרקעס“.

חיה עלבוים — „רייזע-בילדער“.

ד״ר איזידאָר אַבראַמאָוויטש — „די וועגן, וואָס פירן צו באַנקראַט אין דער יידישער ליטעראַטור“.

לאהשטע האַלפּערן — „אַכטונג אייראַפּע! (צום שוואַרצבאַרד-פּראַצעס)“.

דערצו איז פאַראַן אַ באַמערקונג פון דער רעדאַקציע:

„די אויטאָרין פון דעם בריוו איבערן שוואַרצבאַרד-פּראַצעס ווערט געבעטן אין רעדאַקציע אַרײַן“.

ש. ט. בוים — „פון דער יידישער גאַס (פאַרשטייענדיקע וואַלן צום סײַם, סענאַט)“.

י. מ. ווייסענבערגס עסייען, פאַלעמיק, דערציילונגען און פּיעסעס.*

אחוץ די דאָ אויסגערעכנטע, זענען די פּראָזע-שאַפּונגען און פּאַעזיע פּון מיינסטנס יונגע טאַלאַנטן געווען ברייט פאַרטרעטן אין אינזער האַפּענונג. נישט אַלע ווערן דאָ אויסגערעכנט, ווייל דאָס וואַלט פאַרנומען צו פיל אַרט. ס'זענען דעריבער אַנגעגעבן בלויז די נעמען פּון די באַטייליקטע מחברים:

שמעון האַראַנטשיק, יוסף פּאַפּיערניקאָוו, יחזקאל קייטעלמאַן, שרה בירנבוים, שלמה קאַרנבלום, שלמה בריינסקי, חיים פּלאַקס, ח. שפּערקאַ, א. ה. פּלאַקסער, שלמה שיינבערג, י. ראַפּאַפּאַרט, נפתלי גראַס, י. אַשענדאַרף, יעקב פּאַט, יוסף ראַלניק, מ. שולשטיין, ש. זאַראַמב, מנשה אונגער, ירחמיאל נייבערג, ש. מאַרוויל, ז. פּיעטרושקאַ, חיה-הינדע לעווי, טוביה ווינער, נ. פּערסקי, מ. נאַטיטש, ז. קורלענדער, גינע קליין, יצחק אַרי בערגער, ש. דאָן, א. ווערטהיים, פייגל פּוזשיצקי, מ. גראַדזיצקי, מ. גר, אהרן קאַוואַ, משה מילער, האַרי דאַמב, הרב י. זלאַטניק, ש. מאַראַוויטש, ירחמיאל שטייגמאַן, י. ב. ציעכאַנאווסקי, נח וויטאַל, אַברהם זאַנשיין, ב. פּרידמאַן, ח. פּלאַטעק, מ. מאַזיאַ, העניע טאַנדאווסקאַ, אַברהם פּאַליוואַ, ש. פיזעל, ח. בורשטין-האַנדעלסמאַן, דוד קליינמאַן, וו. בלאַדי, הענעך ערליך, שמואל סענדזשין, א. וואַלאַשקי, מ. אווערפּאַטער, ע. פ. שטראַטען-שטערנבערג, א. רוסקאַלענקער, י. סאַרנאַ, יוסף גאַלדעאַבער, מ. גראַבער, א. ריעזטשיק, ג. האַלער, ח. וויסאַצקי, ד. פּלאַטעק, י. ערליך, יצחק גאַלדמאַן, ב. באַרנשטיין, י. בערגמאַן, שרה עפּלבוים, שרה טענענבוים, מ. רובין, יצחק פּרידמאַן, אסתר בערמאַן, רבקה פליישער, יצחק וויינטרויב, א. ל. גרינבלאַט, אליהו גאַלדבערג, אהרן גרינבוים, מ. ליבלינג, ז. רובין, י. מ. לעוו, א. פּאַלמאַן, א. י. ד., דוד קופּער, י. ב. שפּאַנצער, ש. י. האַרענדאַרף, פּנחס גרמזיה, א. ליפּאַ, מ. גאַלדבערג, מ. עלין, ה. בזוסטאַווסקי, ברוך וויינריב, א. ראַטשטיין, יצחק פּערלאָוו א"א.

צום 29סטן און 30סטן נומער אינזער האַפּענונג זענען אַפילו דאָ ספּעציעלע ליטעראַרישע ביילאַגעס פאַר בלויז פּאַעזיע פּון אַ גאַנצער ריי נייע נעמען אין דער יידישער ליטעראַטור, ווי:

זשאַק ספּאַרטאַנין, נ. הייפּערמאַן, רחל האַלטער, נ. קראַוועצקי, ברכה קאַראַב-צינסקי, א. ב. יאַבלאַנקע, י. יאַנאווער, נ. שטערנבערג, ב. טערקעל א"א.
צווישן די דאָזיקע זענען אַפּגעדרוקט אַן אַ נאַמען פּונעם מחבר די סאַנעטן:
„דאָס לעבן“, „פאַר וואָס?“, „ניי-יאַר-מאַטיוון“.

די רעדאַקציע גיט דערביי אַזאַ מודעה:

„מיר בעטן דער פאַרפּאַסער זאָל זיך אַפּרופּן. דער נאַמען און אַדרעס זענען אונדז פאַרלוירן געוואָרן, נאָר די לידער זענען געבליבן פּון דעם אומבאַקאַנטן.“
צו דער ליטעראַטור-ביילאַגע פּון נומ' 30 אינזער האַפּענונג איז דאָ ווייסענ-בערגס אַ דערקלערונג צו די ספּעציעל פאַרעפּנטלעכטע צוגאַב-לידער:

* א רשימה איז אַנגעגעבן ווייטער, צוזאַמען מיט ווייסענבערגס ווערק. זען ביבליאָגראַפֿיע J.

א פאַר ווערטער

דעם ברייטן יידישן לעזער האָב איך איבערצוגעבן, אַז ער זאל נישט קוקן, ווי אויף גלאַט „לידלעך“ אויף די, וואָס ווערן געדרוקט אין דער ביילאָגע פון אינזער האַפּענונג.

איך מאַך דעם לעזער אין דעם נישט שולדיק, וואָס ער קוקט מיט אַזאַ ביליקייט אויף לידער-אויסגאַבעס. איך גיי אַפילו אויך נישט איין אויף די סברות, וואָס ווערן אין די אַנדערע אייראַפעישע ליטעראַטורן, נישט בלויז אין דער יידישער, דיסקוטירט: אַז דער ווערט פונעם ליד איז היינט אין אַלגעמיין געפאַלן, ווייל גאַר ווייניק איז די וועלט היינט פאַעטיש. בכּו, ס'איז אַ צייט פון גרויסער טעכניק, פון האַנדל-וואַנדל, מיט איין וואָרט — אַ צייט פון האַסט און לויף אַן רו. בכּו — ס'איז פאַרגאַנגען יענע צייט, ווען מיט אַ לילקע אין מויל האַט זיך אַן עלטער געוואַרענער פאַטער ביי גוים, ווי ביי יידן, געקענט פאַרגינען אַנידערצוועצן ביי אַ ספר, אַדער בוך און גוט מעיין זיין אין עיז-יעקב, אַדער אין שילערן; אַז אויך די וויל-האַבנדיקע דאַמע האַט געהאַט אַ שטיל צניעותדיק אַריסטאָקראַטיש שטוב-לעבן מיט אַ בינטל בלומען אין אַ בוך... בכּו, אַז אויך די יוגנט איז צוגעפאַסט צו דער היינטיקער צייט. מען זיצט נישט מער איבער ווערטערס לידן, נאָר מען לויפט... מען גייט... ספּאַרט — דאַס איז, דער עיקר, פרוכט פון אונדזער צייט; מען דאַרף זיין פאַרהאַרטעוועט, אויך די מאַשין איז פון שטאַל — מיט איין וואָרט: דער מענטש איז דער אויס-דריקער פון זיין צייט. אַפילו טענץ — זענען זיי אויך מאַשינען-אַרטיק. אַ טשאַרלסטאָן-טענצער שאַקלט זיך צוזאַמען מיטן מיידל פונקט, ווי צוויי קעגנאיבערדיקע אויפגעשטעלטע פזשענזשינעס... * נישטאַ דער אַמאָליקער וואָלס, וואָס אין זיין מעלאָדיע האַט זיך געהערט אַזוי פיל ראַמאַנטיזם; זיינע טענער האָבן טרויעריקע-זיסלעך אַרויסגעדרונגען אין דער נאַכט אַריין דאַרף דעם אַפענעם פענצטער פון אַ יידישער חתונה-שטוב. ווער שמועסט נאָך, אין אלול-נעכט? ווי פיין, מיט אַ לאַנגזאַמען טעמפּא, האַט זיך געוויקלט דער ריטעם פּמעט מיט אַ פאַרנעפּלטיקייט... יאָ! — נישטאַ מער קיין פאַעזיע אַפילו אין די טענץ... ס'איז דאָדאַרף אַ פעסטער אַנשפּאַר די היינטיקע צייט פאַר די אַלע, וואָס זאָגן זיך אַרויס, אַז זי איז נישט מסוגל צו קיין פאַעזיע, ס'איז דער אַנהייב פון דער ענד מיט איר... איז דאָך, דאַכט זיך, די זאך באַגרינדעט, ד"ה געענדיקט מיט דער פאַעזיע. וואָרן וואָס האַט נאָך אַזוי פיל קראַפט ווי דאַס געזעץ פון דער צייט? אַבער שאַט... ס'איז נאָר באַגרינדעט פאַר נאַראַנים און אויך סך-הכל-מאַכערס, וואָס געפינען זיך אין יעדער צייט, וואָס זענען אויך נאַראַנים, נאָר מיט אַ לאַגיק... די מעשה איז, וואָס די צייט אַליין איז אויך אַזוי צייטלעך... ס'איז דאָך גאַר פשוט: מענטשן מיינען, אַז אַלץ, וואָס דעם מענטשנס גייסט שאַפט איז נישט מער, ווי דאָרף דעם געזעץ פון דער צייט. אַדרכאַ, זאַלן מענטשן אַפּלעבן טרוקן אַ געוויסע צייט, און ענגלישע „ליידיס“ זאַלן זיך נישט אַנכאַפּן מיט לייב און זעל און אפּשר אויך מיט אמתער באַהאַרצטקייט אין „קופּיטיע בובליטשקי“... דער נאָר קוקט אַרויף ווי אויף אַ מאַדע, — נאָר „מאַדע“ איז נישט עפעס אַנדערס, ווי אַ טיפּער פאַר-

* פרוזשינעס.

** רוסיש — קויפט בייגעלעך.

לאנג פון אראפּוואַרפן דאָס אַלטעגלעכע, דאָס גראַע. וואַרט, זאָלן מיר נאָר לעבן אַ שטיקל צייט אָן פּאַעזיע, מיר וועלן זען, ווי אַזוי די מאַשינען מיט דער גאַנצער טעכניק אין איר צייט וועלן אונדז נישט פאַרמיאוסט ווערן... „פי נפּשנו [ונפּשנו] קצה בלחם הקלוקל“... — און נישקשה, מיט דער רעליגיע איז עס נאָך אויך נישט אַזוי פשוט. אויב מענטשן וועלן נישט געפינען קיין אַנדערע פאַרמען אין וואָס אויסצוגיסן זייער אוממיטלבאַרן דראַנג נאָך פּאַעזיע, פון פשוטן הונגער נאָך מאַמענטן אין וועלכע מען ווערט פּאַעט, וועלן זיי די צייט אויך איבערקערן... די רעליגיע צוריק אויפלעבן, כאַטש אין איר פּרעזעדיקן זין איז זי שוין טויט. — וועט מען פייערן געצן, וועט מען טאַנצן אַרום פּרויען, וועלן זיך בילדן קרייזלעך פאַר אַרגיעס, ווייל פּאַעט צו זיין איז ביי יעדן מענטש אַ באַדערפעניש, פונקט ווי צו לעבן. נון, גענוג געדרשנט וועגן פּאַעזיע, דעם ברייטן ליבן יידישן לעזער רעקאַ- מענדיר איר די לידער פון אונדזערע ביילאָגעס, וואָס זענען פּאַעזיע אין זייער תּוך, נישט אין „אַנשטעל“ פון ווערטער, ווי עס זענען געווען אַ שטיק צייט די לידער פון דער חד גדיא, דאָרף וועלכע לעזער האָבן אַנגעהויבן אין אַלגעמיין אויסצומיידן לידער...³⁹

אַן אַנדער וואַריאַנט, וואָס ווייזט ווייטענבערגס קעגנערשאַפט צו אַלץ, וואָס איז מעכאַניש, טעכניש און אויסרעכענונג, געפינט מען אין זיין אויבן דערמאָנטן מאַמר „דער טעות פון די אוקראַינער“:

...מיר האָבן דערגרייכט די גרעסטע שטופע פון אויטאָמאַטישיקייט אין אונדזער לעבן. אוועק מיט אַלץ, וואָס לאַזט זיך נישט שטעלן אונטער קיין ציפּערן, נישט סדרן, נישט טאָן לויט אַ פּראָגראַם, אַדער פּלאַן. אַלץ, וואָס נישט דאָס, הייסט — מיט ביטול — סענטימענט. דאָך מאַכט זיך אַ מאַל, חכמים זיצן אָפּ בייזאַמען וואַכן, חדשים איבער איין בשומפּותדיקן פּלאַן — און עס ענדיקט זיך מיט אַ ריין פּאַרפירעניש, אַן אַדאַרפּאַל פון אַלע ציפּערן אַרום און אַרום, אַ צעלעכצונג פונעם פּראָגראַם, אַדער פּלאַן, ווי פון אַ פעסל, וואָס איז אַ טאַג געשטאַנען אויף דער זון און עס צעשיט זיך אין באַזונדערע קלעפּקעס. זאָל דאָס אמת זיין, אַז אונדזער לעבן פאַרמאַגט נאָך פאַרבאַרגענע ווינקעלעך, וועלכע מען קען מיט דעם ציפּער-פּלי-זיין נישט אַטאַקירן, נישט אַייננעמען און אפילו נישט אַריינשיסן אין ציל? ... אַדער איז דער מענטש נאָך אַלע זיינע קונצן, נישט קיין גאָר גרויסער בעל-שכל, כאַטש קיין סודות, פאַרבאַרגענע כוחות רינגלען אונדז נישט אַרום?... — דער גאַנצער סוד — דאָס לעבן טוט זיך זיינס אין דער שטיל, אונטער אונדזערע אויסרעכענונגען, וואָס האָט אויך אַ רעכענונג, נאָר נישט דעם, וואָס מענטשן ווילן נעמען אויף זייער רעכ- ברעטל (סטשאַטניק...) נישט וועלנדיק אַננעמען, אַדער נישט דערגרייכנדיק צום אמת, צום געזעצלעכן אמת, אָן זייער מאַס... — מעגלעך, אַז דאָס לעבן איז נאָך גענוג טיף, אַדער דער מענטש — גענוג נאַריש און פּלאַך.⁴⁰

אינעם פּאַלעמישן עסיי „ווער מיט וועמען?“ זעט ווייטענבערג פאַרויס דעם היינטיקן מצב פון יידיש-לייענער און במילא פון דער יידישער שפּראַך. ער זאָגט דאָרט, אַז מיר וועלן דעם יידיש-לייענער אַנווערן, פאַרטרייבן צוליב דעם סאַרט ליטעראַטור וואָס מע דערלאַנגט אים, אַזוי אַז ער וועט אַנווערן דעם חשק צו לייענען יידיש און וועט במילא זוכן לייענשטאַף אין אַ פּרעמדער שפּראַך. אין יענער צייט האָבן זיך אין די ליטעראַרישע בלעטער באַוויזן אין אַ ריי

נומערן, 18, 19, 20 א"א, נאָטיצן וועגן אַ שרייבער-אַרגאַניזאַציע, וואָס האָט געזאַלט גרינדן אַ ״וועלט-בונד פֿון ייִדישע שריפטשטעלער״ מיט פֿאַרשטייערס אין די גרעסערע צענטערן איבער דער וועלט, און אין נומ' 43 האָט זיך געפֿונען אַן אויפֿרוף:

״ייִדישע שרייבער פֿון אַלע לענדער, פֿאַרייניקט אייך!״⁴¹

קאַמענטירט ווייסענבערג די דאָזיקע לאַזונג מיט אַ מכלומרשטער באַרעכטיגונג, און ווייזט אויף דערביי דעם אומזין פֿון אַזאַ מיני איינפֿאַל. די ״באַרעכטיקונג״ איז געשריבן אין איראַנישן טאַן, ווי ער טוט דאָס אָפֿט בשעתן קריטיקירן באַגאַנגענע אומגלייכקייטן:

ווער מיט וועמען ?

פֿדי דאָס אַרגאַניזירן זיך זאל זיין מיט דערפֿאַלג — מוזן די אַרגאַניזאַטאָרן האָבן אַ גענויען פֿלאַן מיט פֿעסטע געזעצן.

... דער עיקר איז, אַז די אידעע איז אַ צוגעטראַפֿענע און אַז זיי [די וואָס האָבן דעם פֿלאַן געבוירן] האָבן גוט דערשפּירט דעם מאַמענט, די באַדערפֿענישן פֿון די אַלע וואָס קענען און מעגן זיך אַרגאַניזירן. ס'איז אַ ״קינד״ פֿון דער צייט. דער אַרגאַניזירטער אַרבעטער זעט זיין רעטונג אין ״פֿראַלעטאַריער פֿון אַלע לענדער פֿאַרייניקט אייך״ און אויך דער שרייבער, דער קינסטלער דאַרף עס זען. . . .

— וואָס הייסט? וועלן אַלע פֿרעגן — ווי קומט קונסט מיט אַרגאַניזירן זיך, צי וועט דען דאַרך דעם איין בוך ווערן אַנגעשריבן אַ בעסערס? ווער איז געווען אַרגאַניזירט: נישטע, דאָסטאַיעווסקי, . . . ? צי דער כּוח פֿון אַרגאַניזאַציע האָט זיי געגעבן דעם טאַלאַנט? און אין די צייטן פֿון האַמערן, ווען עס איז נאָך גאַר נישט געווען באַקאַנט דאָס פֿראַפעסיאָנעלע אַרגאַניזירן זיך, האָט ער דען נישט געקענט אַנשרייבן איליאַדאַ, אַדיסעאַ? און סערוואַנטעס, זייענדיק גאַר אַ געפֿלאַגטער אין אַ געפֿאַנגענלאַגער — זיין דאָן קיכאַט, לאַנגפֿעללאַ: הייאַ וואַטהאַ, און נאָך און נאָך אַזעלכע גאַונים, און אַן אַרגאַניזאַציע? מען זאָגט אויך, אַז געטע האָט אפּילו נישט חתונה געהאַט, פֿדי ער זאל נישט האָבן דאָס ווייב פֿאַר אַ שותף צו זיין קאַפּ, און דאָ גאַר אַרגאַניזאַציע? . . .⁴²

און פֿדי מען זאל נישט מיינען, אַז ״שרייבער, פֿאַרייניקט אייך״ איז געווען אַ שאַפּס, דערקלערט ווייסענבערג פֿאַר וואָס די דאָזיקע שרייבערס מעגן זיך יאָ פֿאַראייניקן:

ערשטנס זענען די אַלע אויסגערעכנטע גאַונים פֿון פֿריער, שוין נישטאַ. אינדי-ווידווען קענען זיך טאַקע נישט אַרגאַניזירן. מיר האָבן היינט דעם סאַמע, סאַמע דורכשניטלעכען טיפּ שרייבער, וואָס זיי אַלע זענען אַזוי ענלעך איינס אויף דאָס אַנדערע, אַז ווען זיי צעשרייבן זיך אַלע גלייך אין איין טאַג (און דאָס טרעפט אָפֿט), הערט איר פֿון זיי אַלע, ווי איין געזומזשעריי פֿון פֿליגן. . . . אפּילו קיין איינע נישט גרעסער איינע פֿון דער צווייטער — ווען איר זאַלט אפּילו קוקן דאַרך אַ טעלעסקאָפּ — מיט קיין הונדערטסטל מילימעטער. ס'איז דאָדאַרך אַלץ גלייך, איין גרייס, איין טיף און אפּילו איין שניט, אַזוי אַז די מוראַ

פֿאַר אינדיווידועלקייט, פֿאַר נישט קענען זיך אַרגאַניזירן איז אין גאַנצן פֿאַרשוונדן; דאָ קענען קיין שום שפּיצן נישט אַרויסשטעקן העכער; קיין צעטרייסלונגען נישט פֿאַרקומען, וואָס דאָס זאָל פֿאַרשאַפֿן, אַז עס זאָל האַלטן שטענדיק אין איין אויפֿוירן און איבערפֿאַרמירן: אויך די ערד וואַלט נישט געקענט אַרויסהייבן נייע בערג און בילדן פֿלאַכקייטן, ווען זי האָט נישט אין זיך קיין פֿייער. פֿרוווט געפינען איינעם צווישן די אַלע, וואָס ווילן זיך אַרגאַניזירן, אַז ער זאָל קענען אַנשרייבן כאַטש צוויי שורות מיט אַזאָ ליידנשאַפט ביז נעמענדיקער איבערלעבונג, ווי דאָסטאַיעווסקי, אַדער מיט אַזאָ ליידנשאַפט ביז געפֿיניקטקייט. איבער די אַלע טעמים טאַקע האָבן אונדזערע דערגרייכט צו דער מדרגה פֿון יאָ קענען זיך אַרגאַניזירן. דער צווייטער טעם פֿאַר וואָס זיי דאַרפֿן זיך אַרגאַניזירן איז טאַקע דער וווקס פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור. איך מיין, אַז אויך דאָ וועלן די געשריבענע שורות נישט קענען באַטראַכט ווערן, ווי אַ שפּאַס.

ווייל מען קען דאָך דאָ אויך פרעגן: אויב דער שרייבער פֿון זיי זאָגט אַליין, אַז קיין אינדיווידוּמען זענען ביי אונדז נישטאַ, נאָר אַ סאַמע, סאַמע דאַרכשניטלעכער טיפֿ פֿון שרייבער, וואָס ווען אַלע צעשרייבן זיך גלייך אין איין טאַג, שטייט פֿאַר די אויערן, ווי אַ געזשומזשעריי פֿון פֿליגן, אַזוי גלייך זענען זיי איינער צום אַנדערן, און ווי באַווסט — הייסט וואַקסן, כִּמִּיין לויטן באַגריף פֿון וואַקסן, אַז נאָר עפעס שטייגט אויף מיט עפעס העכער פֿון דאָס וואָס ס׳איז נידעריק — אויב דאָס איז אַבער נישטאַ, נאָר אַלץ גלייך, נידעריק, פֿלאַך כמעט... און טייל מאָל נאָך ערגער — דהיינו: אויב עס פעלט פשוט דאָס נייטיקע געזעץ פֿאַר באַדערפעניש צום שרייבן... טאָ ווי קען זשע דאָ שוין זיין אַ רייד פֿון וואַקסן? וואַקסן גאָר? פֿון וואָס, פֿון נישט דערהייבן זיך, נאָר אַרגאַניזירן? — קען מען דאָך אַזוי פרעגן —

איז עס טאַקע אַ פֿראַגע — אפשר גאָר אַ פעסטע — נאָר אַז מיר וועלן נעמען אין אַכט, אַז מיר האָבן שוין באַלד קיין לעזער סיי ווי סיי נישט, ווערט דאָס אומגליק פֿון פֿלאַכער ליטעראַטור במילאָ אויס. . . .

ווי אַזוי האָבן מיר דעם לעזער פֿאַרלוירן? פֿאַרשטייט איר מיר, אין די מלחמה-יאָרן האָט זיך אַנגעהויבן צו באַקן „ליטעראַטור“. נו, האָט דער לעזער אונדז אַנגעהויבן אַרויסצושטעקן אַ צונג. „זאַנוול רימער“, ווייסט ער שוין, דער לע-זער, אַז ער שפּילט אויף אַ פּידל און וויל חתונה האָבן... אַז אַנדערער ווידער באַווסטער שרייבער האָט אים שוין אויך גענוג מכבד געווען מיט 20 ביכער און אים צוגעפּיפּן אַ לידל „נאָ שווייענטעגאַ יאַנאַ“... נאָך אַ גרעסערער האָט אים שוין געגעבן 26 ביכער, וואָס 22½ פֿון זיי מעג מען אויך אויף דעם רעכענונג פֿון דעם לעזער צופּיפּן דאָס זעלבע לידל. . . . און ווייטער וואָס עס גייט — „פּלעיאַדע“, „כאַלאַסטרע“ און ענדיקט מיט „וואַרשעווער שריפּטן“, איז אויך צום גוטן... אַט די אַלע הונדערטער ביכער זענען אַריין אין די ביבליאָטעק און פֿון דאָרט אַרויסגעשטופּט דעם לעזער. . . . נאָר קהל איז פֿאַרפּליכטעט צו קויפֿן איין „אַתּרוג“, איז דער איינציקער קאַנסומענט די ביבליאָטעק... אַט דאָרט טאַקע אין דער שראַנק שטייען די עטלעכע הונדערט „אַתּרוגים“ מיט פֿאַרדאַרטע „פּיטומס“ — דער לעזער גייט זיי פֿאַרביי ווי פֿאַר אַ משוגענער שוואַם.

אָט פון דעם שטאַנדפונקט, וואָס מיר האָבן פאַרלוירן דעם לעזער, איז דאָס לעצטע ערגער ווי דאָס האָבן אַ פּלאַכע ליטעראַטור, וועלכע זשומזשעט, זשומזשעט און גאַרנישט...

און מיר קענען האַפן, אַז אויך דאָס נייע דור לעזער מיט וועלכן די יידישע פּאַלקס-שול טרייסט אונדז, וועט אויך פון אונדז אַנטלויפן. . . דער לעזער . . . פון דער יונגער שול וועט געפינען אַ שראַנק מיט עטלעכע הונדערט פאַרדאַרטע „פיטומס“, וועט ער זוכן פון מאַנטיק ביז דאָנערשטיק, ער וועט דאַרט געפינען גאַנצע 20 בענדער „נאַ שווייענטעגאַ יאַנאַ“, גאַנצע 26 פון וועלכע נאָר 3½ (דינערע) האָבן אַ זכות צו שטיין אין אַ ביכער-שאַנק. ווייטער וועט ער געפינען די גאַנצע פאַרוועלקטע מלחמה-„ליטעראַטור“ מיט אַלע קוויטשעס, דזשאַזן און דערנאָך בלייבן שטיין פאַר די „וואַרשעווער שריפטן“, נישט קענען אַריבער. . . דאָס לעצטע איז אַ קלאַץ, וואָס אַפילו די יינגסטע פיס וועלן אים נישט אַריבערטאַנצן. ער וועט מוזן אַפנייגן, אַפנייגן. . . וווּ וועט מען נעמען אַ מיטל אויך צו דערהאַלטן דעם „יידישיזם“, . . . בשעת די „יידישע ליטעראַטור“ וועט האָבן דאָס גרעסטע חלק אין דעם, וואָס דער יידישער לעזער אַנטלויפט פון יידיש. . . דאָדאַרך איז אַן שום ספק — אַרגאַניזירן זיך. אַבער:

ווער מיט וועמען?

איך גלייב, אַז ס'איז דאָ אַ פּלאַן, אויך די איניציאַטיוו — . . . דאָ איז ווייניק אַ פּלאַן, ווייניק — איניציאַטיוו, מען דאַרף אויך האָבן אַ געפיל פאַר איינשטעלן אַ כאַר, אַז ער זאָל שפּילן...⁴³

ווייטער עצהט ווייסענבערג וואָסערע שרייבערס און פּלל-טוערס אַריינ-צונעמען, ווי אַזוי צו אַרגאַניזירן דעם פּלאַן, מיט וועלכע אופנים, אַז עס זאָל אַזוי אַרום גיין

ווייטער און ווייטער, וואָס אַ מאָל ברייטער, ביז אַלע די דערשפּירן, אַז „בלעמס אייזל“ האָט געעפנט דאָס מויל. . . וואָרן נאָר דעמאָלט גיט מען געלט אויף ליטעראַטור. . .

אַריינעמען צווישן די שרייבערס פון דער ליטעראַטור, ס'הייסט אין דער אַרגאַניזירונג פון איצט, דאַרפן זיי. נאָר נישט הערשעלען און למען השם אויך נישט היישעריקן, ווייל ערשטנס האָבן זיי אויף אַן אמת טאַלאַנט. . . און צווייטנס קענען זיי צו גאַרנישט מער ניצן, ווי תּמימותדיקע קועלעך, גרייט צום אויסמעלן גאָר זיי. . . אַבער פונדעסטוועגן אַ כלל-טוער, . . . זאָל אַ קוק געבן אויף די צוויי, וועט אים אַ שמייכל אַננעמען: ער האָט שוין נישט פאַר וועמען זיך צו שרעקן, נאָר פאַר אַזעלכע צוויי שאַינר-וודע-לשאַולס. . .⁴⁴

צווישן אַנדערע, וועמען ווייסענבערג ראָט יאָ אַריינצונעמען, רעקאַמענדירט ער אויך איינעם, וואָס איז זייער נישט עכט אין זיינע לידער, און אויב ער איז אַזאַ גוטער אימיטאַטאָר, זאָגט ער, קען יענער קיין שלימזל נישט זיין, ווי הערשעלע און היישעריק. אַ סימן מובהק, אַז

ער האָט אַנגעהויבן לעצטנס צו שרייבן אַרבעטער-לידער. . . דאָס איז אויך נישט מסתמא פון נאַרישקייט וועגן.

פאר דער דאזיקער עכטיקייט זיינער קען זיך א כלל־טוער מער דערשרעקן, ווי פאר הערשעלעס א קאפיטל תהילים...
(כ׳האב געענדיקט, ליבער לעזער, איך האב נאך געוואלט בלויז אנווייזן די הויפט־שטריכן אין דער ארגאניזירונג צום פארפלאכן די יידישע ליטעראטור, אלס מיטל יידיש צו העלפן אפרוימען פון דער ייד. גאס.)⁴⁵

אין אינזער האפענונג איז אויך פאראן א רובריק פאר כראניק, ווו עס ווערן דערמאנט פארשידענע פארדינסטפולע קינסטלערס און זייערע ווערק.
אין דעם קריטישן מאמר א״נ „געדאנקען וועגן ביכער, טעאטער און רעזשי“, דערמאנט ווייסענבערג דאס בוך בריוו וועגן אסתר־רחל קאמינסקי, געזאמלט דורך מארק טורקאוו. ער לויבט די אויסגאבע, אבער ווידער באדייערט ער דאס פעלן פון קולט פאר מענטשן, וואס זייערע לייסטונגען אויף קונסטגעביטן דארפן אפגעשאצט ווערן און ווערן נישט אפגעשאצט, ווייל דאס, די בריוו וועגן אסתר־רחל קאמינסקי, איז דאס איינציקע מאטעריאל, וואס איז געבליבן פון א קינסטלעריי, וואס האט דאס גאנצע לעבן אירס געארבעט פארן טעאטער און דערמיט געדינט דער אנטוויקלונג פון יידישן טעאטער, ווי פון דעם יידישן פאלק.

ווייסענבערג מאנט דארט א ספעציעלע ברייטערע אפשאצונג. עס פעלט א בוך וועגן אסתר־רחל אינערלעכע איבערלעבונגען ווי איינע פון אונדזערע גרעסטע טעאטער־פיגורן, ווייל פון די פאמיליע־בריוולער, וואס זי האט געשריבן, ווארעמע און ליבע צו אירע קינדערלעך — קען מען נאך נישט וויסן, וואס אסתר־רחל קאמינסקי שטעלט מיט זיך פאר, שרייבט ער.

און א צווייטן שבח גיט ווייסענבערג אפ שמואל לעהמאנען, וואס האט פאר זיין אייגן (ירושה-) געלט, 20,000 רובל, געזאמלט גנבים־לידער, ארומגעפארן אליין איבער די שטעטלעך צווישן דעם פאלק (אט ווי מ׳זאמלט היינט, למשל, יידישן פאלקלאך אויף אן ארגאניזירטן אופן). די לידער מיט נאטן — א פראכטיקע אויסגאבע — האט ער אויך אליין ארויסגעגעבן צוקריגנדיק טאפלט די סומע פון זיינעם א שוואגער פאר דעם צוועק און מע הערט נישט, ווער דער דאזיקער אומגע־וויינטלעכער זאמלער איז געווען. נישט ער ווערט דערמאנט, נישט ער האט געקריגן א דאנק פאר אריינלייגן זיין געלט און ארויסווייזן אזא ליבע צו דער ליטעראטור. די אפיציעלע זאמלערס, אז זיי האבן עפעס געדארפן, האבן זיי געשיקט „ווי צום גרייטן צום אוצר פון שמואל לעהמאן“; האבן זיך בלויז געהייסן „שפייזן און מאכן אנטרינקען פון יענעם 'לאגל'...“⁴⁶ און דער פאקטישער זאמלער איז — פאר זיין גאנצער מי און אריינגעלייגטע קאלאסאלע סומעס געלט — געבליבן אנאנים, שרייבט ווייסענבערג.

דא קומט ווידער צום אויסדרוק זיין פארדראס פאר וואס מע שאצט נישט אפ די, וואס פארדינען אפגעשאצט צו ווערן.

אויך ביי אנדערע געלעגנהייטן האט ווייסענבערג געלאזט הערן זיין פראטעסט קעגן די אלע, וואס געניסן פון דעם קינסטלערס מי און שאפונגען, אין דער צייט ווען דעם קינסטלער אליין קומט מען אפ מיט שהי־פהי. דערפון נעמט זיך אויך זיין טענה צום אומישרדיקן באהאנדלען דעם שרייבער מצד די פארלעגערס. פאר א

כאַראַקטעריסטישן ביישפּיל ברענגט ער דעם פּאַל, ווי שלמה קאַרנבלום איז באַהאַנדלט געוואָרן: דער פּאַרלעגער האָט אים באַצאַלט „האַנאַראַר“ פאַר זיין ווערק געלייטערטע מיט... סחורה אויף אַ פּאַלטן. דערצו האָט די מאַטריצן קאַרנבלום געלאָזט מאַכן פאַר זיין אייגן געלט.

ער איז נישט דער איינציקער, וועמען עס האָט געברענגט די דאָזיקע עוולה. בעטהאַווען האָט אויך געצאַרנט קעגן די „מוזיק-פּאַראַזיטן“, די אויסניצערס פונעם מוזיקערס מי. שאַופלער, איינער פון בעטהאַווענס פּילצאַליקע ביאַגראַפּן, שרייבט וועגן בעטהאַווענען:

ער איז משמעות געווען דער ערשטער פון זיין פּראַפעסיע קעגנצושטעלן אַ ברוטאַלן פּראַנט יענע פּאַראַזיטן, וואָס פּאַרלאַנגען, אַז דער מוזיקער זאַל זיי אומזיסט דינען מיט זיינע פּראַפעסיאַנעלע אויפטריטן. . . . בעטהאַווען האָט די מוזיק-פּיאָוקעס פּאַרשווערט דאָס לעבן.⁴⁷

נאָך זאַגט שאַופלער, אַז „ער האָט באַפּרייט דעם מוזיקער פון זיין לאַקיי-פּאַזיציע“.

דער 25סטער נומער אינזער האַפּענונג האָט געזאַלט זיין דער יובל-נומער און, ווי אַזעלכער — אַ פּאַרגרעסערטע אויסגאַבע.

איז אַבער ה. ד. נאַמבערג גראַד דעמאַלט, אין 1927, געשטאַרבן, און דער דאָזיקער פּאַרגרעסערטער נומער איז געווידמעט געוואָרן נאַמבערגן. דאָ פּאַרעפּנטלעכט ווייסענבערג דעם עסיי „דאָס איינציקע“, וווּ ער ברענגט אַרויס די איינציקע טענה וואָס ער האָט געהאַט צו נאַמבערגן: די „אומפּאַר-געבלעכע שוואַכקייט פון ווילן זיינעם“, ווייל ער איז געווען צו לאַגיש און נישטערן אויפצונעמען אַ קאַמף צוזאַמען מיט אים, מיט ווייסענבערגן, קעגן דעם פּאַראַומ-רייניקן די ייִדישע ליטעראַטור.

ער פלעגט נאַמבערגן פרעגן, ווען ער איז אַ סך יאָרן געווען פּאַרזיצער פון ליטעראַטן-פּאַראַיין:

פאַר וואָס לאַזסטו דעם אַזוי גערופּענעם „ליטעראַטן“-פּאַראַיין זיין די נעסט, וואָס וואַרעמט אים דעם שונד פאַר דער ייִדישער ליטעראַטור, די שויס, וואָס געבירט אים, דער אַרעם, וואָס באַשיצט און פלעגט אים? פאַר וואָס זענען פ... און ס... פּאַראַיין-מיטגלידער? פאַר וואָס לעגיטימירט ער אונטער דעם שילדל „ליטעראַטן-פּאַראַיין“ פאַלשע ליטעראַטור? פאַר וואָס אַרדנט ער איין פּאַרלעזונגלעך פאַר אַלערליי דאַרכפּאַרנדיקע קאַריעריסטלעך אַרום דער ליטעראַטור, נישט געשטויגענע, נישט געפּלויגענע, וואָס האַבן מיט איר דעם מינדסטן שייכות נישט און הייבן אויף זייער השפּעה איבער איר, פּדי זי צו פּאַרדאַרבן? פאַר וואָס פּאַרשטייט מען נישט, אַז פון ליטעראַטור קען מען קיין פּיבודים נישט מאַכן? און אויב שוין, אַז ער טוט שוין יאָ דאָס אַלץ — פאַר וואָס וואַרפט ער נישט אַראָפּ פון זיך דעם טיטל „ליטעראַטן-פּאַראַיין“ און רופּט זיך נישט אַן אַזוי, ווי עס וואַלט געווען אים אַנטשפּרעכנדיק: „לאַבאַראַטאַריע און לייוועראַנט פון שונד פאַר דער ייִד. ליטעראַטור, פון געפּעלשטע טאַלענטלעך, פון טיילן פּיבודים,

פון דערשלאַגן אויסראַטן, די אמתע יידישע ליטעראַטור און אַרויסשטעלן אַזאַ לאַנגע נאַז דער ברייטער יידישער געזעל-שאַפט? ⁴⁸

נאַמבערג האָט געקענט אַ סך אויפטאָן פאַר דער יידישער ליטעראַטור, האָט ווייסענבערג געהאַלטן, און הויפטזאַכלעך פאַר זיך אַליין, ווייל נאַמבערג האָט געדאַרפן אַזאַ שטיל היכל וווּ אַהין צו קומען אויסרוען זיין נשמה, פונקט ווי יעדער אַיינער קינסטלער מוז דאָס האָבן, זאַגט ווייסענבערג.

... ווי לאַנג אַ קינסטלער איז געגליכן צו אַ קינד, האָט ער נייטיק זיין נשמה צו וויגן אין אַזאַ וויגל, וווּ די לופט איז אַזעלכע ווי אין אַ היכל. . . .

שטענדיק, ווי אַן איבערגעשראַקענער אויף דעם דאָזיקן געביט . . . זיין געמיט-צושטאַנד האָט קיין רו נישט געהאַט אין דער און נישט אין דער צווייטער פון זיינע ביידע וועלטן [נישט אין דער טרוימערישער און נישט אין דער ניקטערער]. וויפל שיברות-הלב, וויפל ווייטיקלעכע געפייניקטייט דאַרף אַזאַ מין צושטאַנד פאַרשאַפן: פּה-הקלע, געוואַרפן פון איין וועלט אין דער צווייטער, און פאַקטיש, אין וועלכער מען קומט נאָר, שוין געטריבן ווערן צוריק. וואָרן שטענדיק איז די ערשטע, די טרוימערישע, קעגן דער צווייטער און אַזוי פאַרקערט. נישטאַ נאָך אַזעלכע צוויי ווייטע וועלטן, ווי די צוויי וועלכע נאַמבערג איז באַזעסן ביידע אויף אַיינמאַל.

און אַזוי האָט נאַמבערג געליטן ווי אַ קדוש פון די צוויי וועלטן זיינע, פון דער טאַפּלטיקייט. . . .

איך האָב אים אַלע מאַל פאַרשטאַנען און דאָס קינד אין אים, וואָס איז אַייגנטלעך געווען אַ קרבן פון דעם גאַנצן לעבנס-אומזין — [דעם הוהא אין וועלכן נאַמבערג האָט געלעבט און די טרוימערישקייט, וועלכע ער האָט זיך נישט געקענט פאַרגינען]. אַט דאָס קינד, אַט די אומבאַהאַלפניקייט אין אים האָב איך געליבט. ⁴⁹

און דערפאַר האָט ווייסענבערג רחמנות געהאַט אויף נאַמבערגן, ווי עס איז צו זען פון די שורות:

זי האָט דער דאָזיקער מענטש געוואַלט אַנטלויפן פון זיינע אַייגענע לעבנס-פּיבערן, אַט דאָס דאָזיקע אמתע גאַטס-וונדערלעכע באַשאַפונג?

און אַ רחמנות שניידט דאָס האַרץ, אַז אַט דער דאָזיקער נאַמבערג האָט געלעבט און געליטן טאַקע ווי אַן אומשולדיק און גאָר אומבאַהאַלפן קינד, אַט דער קלוגער קאַפּ. . . .

איך בייג פאַר דיר דעם קאַפּ, קלוגער מאַרטירער, וועמענס אינערלעכקייט עס איז פאַר מיר קלאָר, פאַרשטענדלעך און אויך, ווי פון דיר דאַרכגעווייטיקט. און אַט דאָס טאַקע איז געווען דער סוד דערפון, וואָס וויפל מאַל איך האָב מיך מיט דיר צעקריגט, זענען מיר אַלץ ווידער געבליבן די אַיינציקע צוויי חברים אין דער גאַנצער ליטעראַרישער משפּחה. דאָס איז געווען די זעלבע געהיימע קראַפט, וואָס ווערט מיר ערשט איצט קלאָר — דיין אינערלעכקייט. ⁵⁰

אינטערעסאַנט, אַז אויך אויף פרצן האָט ווייסענבערג רחמנות געהאַט, וואָס דאָס איז צו זען פון זיין עסיי צו פרצעס צענטן יאַרצייט א"נ. י. ל. פרץ, דער נישט באַלוינטער. עס האָט ווייסענבערגן ווי געטאָן פאַר וואָס אַ קינסטלער פון אַזאַ מדרגה און שפּילעוודיקער נאַטור, ווי פרץ, האָט געדאַרפן אַרבעטן (אין דער

יידישער גמינע, אין וואַרשע) און אָפּגעבן יעדן טאָג 6 שעה אין משך פון 25 יאָר פון זיין שאַפּעריש לעבן.

... און אַדלער אין געדאַנק, וואָס איז געשפרונגען איבער די העכסטע שפיצן בערג און שפּאַצירט איבער די גרויסע לאַנקעס און טאָלן, נאָר מיטן גוף, מיטן „זינדיקן גוף“ האָט ער פאַרט געמוזט גיין אין דער גמינע; 10 — אַהין און 4 — צוריק,⁵¹

שרייבט ווייסענבערג אין דערמאָנטן עסיי.

ביי פּרצן אָבער — וואָס האָט געשטרעבט צו קענען לעבן נישט פון דער ליטעראַטור, נאָר פאַר דער ליטעראַטור — איז עס געווען אַ פּראָגע פון פּרנסה. דערקעגן נאָמבערג, וואָס זיין ניכטערקייט, זיין לאַגישקייט האָט אים אונטער-געזאָגט, אַז כּדי צו קעמפּן מיטן ליטעראַטן-פּאַראַיין דאַרף מען האָבן אַ סך כּוחות, פּלעגט אַלע מאָל ענטפּערן ווייסענבערגן:

„ניע מאָס קויכאַ, איטשע-מאיר,

ניע מאָס קויכאַ“*.

אין „דאָס איינציקע“ שרייבט ווייסענבערג ווייטער:

... אָבער נאָמבערג קען גלייבן אויפן וואַרט מיר, דעם שרייבער פון די דאָזיקע שורות, קיין תקיעת-כּף האָב איך אים נישט געדאַרפּן געבן ביים אָפּענעם קבר, אַז דאָס צו וואָס ער האָט מיר געהאַלפּן שטילערהייט, אַז חברה זאָל נישט וויסן, וועט איצטער, נאָר זיין טויט אויך נישט אַנטשוויגן ווערן, און אין אַ יאָר אַרום, צו זיין ערשטער יאַרצייט, ווען מיר וועלן אים אויף זיין קבר אָפּגעבן אַ גרוס, אַז:

„מיט דער יידישער ליטעראַטור האַלט עס היינט שוין בעסער“... וועט נאָמבערג אַרויסשמיכלען פון זיין געלעגער אַרויס:

„ווייל — ווייל, ווייסענבערג!...“

און באמת וועל איך זען אויפצושטעלן דאָס, וואָס וועט אים הנאה טאָן אַפילו נאָכן טויט.⁵²

אַזוי פאַרענדיקט ווייסענבערג זיין „דאָס איינציקע“.

דער 25סטער נומער אינזער האַפּענונג, געווידמעט: „דעם אומפאַרגעסלעכן ה. ד. נאָמבערג“, איז פול מיט נעקראָלאָגן פון די פאַרשידנסטע קולטור-אַרגאַני-זאַציעס, אַן אַ שיעור פּריוואַטע מענטשן. פאַראַן אויך אַ נעקראָלאָג פון דער רעדאַקציע:

די מיטגלידער פון דער רעדאַקציע

אינזער האַפּענונג דריקן אויס זייער טיפּן

טרויער איבער דעם אומגעריכטן טויט פון

ה. ד. נאָמבערג

ש. שלאָסבערג, מ. ב. שטיין, נ. אייבעשיץ,

ה. ערליך, ז. פּיעטרושקא, מ. ערליך, ג. האַלער.

* טייטש: כּהאַב נישט קיין כּוח.

ווייסענבערגס אַ נעקראָלאָג (וואָס פאַרנעמט אַ גאַנץ זייטל):

צוזאַמען מיטן גאַנצן פּאַלק באַדויער איך דעם טויט
פון דעם מענטש און שריפטשטעלער

ה. ד. נאַמבערג

אין טרויער געבליבענער
י. מ. ווייסענבערג.

אַ סך נעקראָלאָגן וואָס האָבן נישט געקענט אַרײַן אין 25סטן נומער אינזער
האַפּענונג, זענען געגעבן געוואָרן אינעם 26סטן נומער.

אין יענער צײַט האָבן דער שרײַבער-פאַראַיין און פאַרשידענע ייִדישע קולטור-
אַרגאַניזאַציעס אָפּגעהאַלטן זיצונגען און צוזאַמענגעשטעלט פּראָגראַמען צום
באַערן דעם פאַרשטאַרבענעם. אויף אײַנער פון אַזעלכע זיצונגען האָט מען צונויפֿ-
געשטעלט אַ רשימה פון רעדנערס. מ. איז באַווײַסט געווען, ווי אַ גוטער אַראַטאַר,
האַט ער זיך אויך פאַרשריבן צום וואָרט. ווייסענבערג האָט זיך דערויף אויפֿ-
געשטעלט און געפּרעגט מ־:

— „איר האָט שוין נישט וווּ אויסצושײַטן אײַער זעקל ליגנס, נאָר אויף נאַם-
בערגס קבר?“

ס'איז איבעריק צו באַשרײַבן וויפל שונאים ער האָט זיך דעמאַלט פאַרשאַפּט
מיט אַזאַ אופן פון פּראָטעסטירן קעגן דעם רעדנערס חשק אַרויסצוברענגען די
פאַרטייִטענדענצן בײַ דער געלעגנהײַט פון באַערן דעם ניפּטר.
אויף שלמה איבן גבירול האָט מען אין זײַן צײַט געזאָגט, אַז

ער האָט שוין גאָר גוט געקענט די „אײִדעלע“ קונסט צו מאַכן זיך שונאים.
משה איבן עזרא זאָגט וועגן אים אַט דאָס:

„הגם וואָס ס'איז נוגע זײַנע אײַנטעלעקטועלע דערגרייכונגען איז ער געווען אַ
פּילאַזאָף, האָט דאָך אָבער זײַן גרײַמצאָרן גענומען די אײַבערהאַנט איבער זײַן
פאַרשטאַנד. ער איז נישט געווען ביכולת צו קאַנטראָלירן זײַנע עמאַציעס, און
ער פּלעגט זײַער גרײַנג דערפּירט ווערן צום אָפּלאַכן פון גרויסע מענטשן און
זײ אונטערוואָרפּן צו פאַראַכטונג אין זײַנע שרײַפטן.“⁵³

ווייסענבערג וואָלט דאָס אָבער אויסגעטייטשט, אַז דאָס איז זײַן, שלמה איבן
גבירולס, „דראַנג נאָך יושר און שטרעבונג צו געטלעכער גערעכטיקײַט“, וואָס האָט
אים נישט געלאָזט זיך באַהערשן און נישט זאָגן דעם אמת און אַנטפּלעקן די
מענטשלעכע שוואַכקײַטן, אויפשטעכן דעם בלאַטער, אַז דער אײַטער זאָל אַרויס
און אַזוי אַרום געזונט מאַכן דעם געזעלשאַפּטלעכן קערפּער.

דער יובל־נומער איז צוליב נאַמבערגס טויט איבערגערוקט געוואָרן צום 27סטן
נומער אינזער האָפּענונג, אַנשטאַט דעם 25סטן.

צום יובל־נומער אינזער האָפּענונג גיט ווייסענבערג דעם עסיי

וואָס איז אַזוינס טאַלאַנט?

ער הייבט אָן אזוי:

... אַ מענטש זינגט אויס בענקשאַפט: בענקשאַפט נאָך פרייד, בענקשאַפט נאָך שיינקייט, נאָך דערגרייכונג און ענדלעך: בענקשאַפט נאָך בענקשאַפט, די גרויסע בענקשאַפט, וואָס שטייט הויך איבער דער וועלט אין דעם טיפן סוד פון איר עקזיסטענץ, פון אונדזער עקזיסטענץ און אפילו אויך פון טויט. ... פאַר וואָס שרייבט אַ שרייבער? נישט דערפאַר ווייל ער האָט טאַלאַנט צו שרייבן. אָז ער האָט טאַלאַנט צו שרייבן, קען ער אים פונדעסטוועגן נאָך אוועקלייגן אין שיפלאַד אריין און צום בדיקת-חמץ אים ערשט אַרויסנעמען און שיקן צום פאַרברענען. נאָר ווען שרייבט דען אַ מענטש? ווען ער שרייבט אויס בענקשאַפט, אָדער פרייד אפילו נאָכן באַקומען אַן אויסגעבענקטע זאך און נישט געזעטיקטייט נאָך איר.⁵⁴

ווייסענבערג ברענגט דאָרט עטלעכע ביישפילן פון צוויי פאַרשידענע מדרגות שעפּערישקייט: דער שעפּערישקייט פון ברייטן פאַרנעם, וואָס טראַגט אין זיך גוואַלד און דראַנג, און דער קורץ-אַטעמדיקער שעפּערישקייט, וואָס איז געגליכן צום בענקשאַפט-געזאַנג פונעם „פויגל, איידער און ביז ער האָט געלייגט די אייער.“

... דער פויגל זינגט נאָר, איידער ער האָט זיין נעסט געבעט און אין דער צייט פון בעטן זי, וואָס פאַלט אויס אין פּרילינג. האָט ער נאָר די אייער געלייגט, פאַלט שוין אַ שטיקלייט. זיין געזאַנג אין דער נאַטור ווערט אויס-געלאַשן. צוזאַמען מיט דער קוקוס, אַנטשטומען אין וואַלד שווייגט אַלץ. עס הייבט זיך אַן דעמאַלט דער זומער מיט זיין מאַטעריאַליזם: דאָס ברענגען פאַר די קינדער צום קאַרמיען (צעקייעטע קערנדלעך, אָדער ווערעמלעך) צי וואַרטן לאַנגווייליק אויף זייער באַוואַקסן ווערן מיט פעדערן און פליגעלען, און דערנאָך דאָס אַרומפליען מיט זיי איבער פעלדער, וווּ די יונגע לערנען זיך אַליין עסן און דערפאַרונג. דאַקעגן די בענקשאַפט, וואָס איז געווען ביי די עלטערן פאַר דעם קומענדיקן, איידער זיי האָבן די אייער געלייגט, איז נישטאַ. פאַרלאַשן די שטרעבונג, פאַרלאַשן די בענקשאַפט, פאַרלאַשן דאָס געזאַנג און אפילו אויך דער פּרילינג.

איצטער זאַגט מיר, וואָס איז דאָס אַזוינס דער פּראַצעס פון געזאַנג ווען דער פויגל זינגט. דאָס גאַנצע פייגעלע, די נאַכטיגאַל צום ביישפיל, איז עטוואָס גרעסער פון אַ וועלשענער נוס און דאָס פייגעלע האָט אַ הערצל נאָך אַ קלענערס, נאָר דאָך, ווען עס איז איבערגעפילט מיט דער פרייד, אָדער טרויער (וואָרן אַ נאַכטיגאַל זינגט נישט בלויז פּרילעך) איז די גאַנצע נאַטור אויף וועלכער דעם פויגלס אויג קוקט דעמאַלט, זיכער אויך איבערגעפילט דערמיט, וואָס אין זיין הערצל גייט אויף. עס פאַלן אַזעלכע זילבערנע שאַרפע קנאַקן פון דעם קליינעם פייגעלעס מיילעכל, אַז עס דאַכט זיך די גאַנצע לבנה-נאַכט איז צעשניטן געוואָרן אין זילבערנע שטיקער. אַ טרויער און אימה, פרייד און, ווי נאָך נישט געהערטע קולות פון אַן אַנדערער וועלט צעגיסט זיך אין אונדזער אַזוי שיינער און דערהויבענער וועלט.

דאָס איז דער פויגל אין דער צייט ווען ער שטרעבט, איז טרויעריק און בענקט נאָך עפעס.⁵⁵

פדי צו אילוסטרירן דעם דאזיקן, ד"ה דעם צווייטן סאַרט שפּעפּרישקייט, ברענגט וויסענבערג ווי אַ ביישפּיל דעם פּראַצעס פּון דוד איינהאַרנס שאַפּן:

... ווייל ער איז אַמגעטרייסטן געבליבן אין פּיל הינזיכטן דער זינגער-נאַטור. אַלע פּון יענער צייט געדענקען, ווי שיינ ער האָט אַנגעהויבן זיינע ערשטע געזאַנגען. עס האָט זיך געדאַכט, אַז מיט איינהאַרנס יעדן נייעם שיר קומט אָן אַ נייער פּאַרטאַג. עפּעס אַ נייער ציטער האָט אַנגעהויבן צו דעמערן, אַ בלאַלעכ-קייט און פּאַרטאַכטייט אַריינצושיינען אין אונדזער ספּעציעל יידישער ליטעראַטור.

אַבער עס האָט פּאַסירט אַזוי פּונקט, ווי מיט דער ערשטער מאַרגנליכט. שפּעטער, ווען דער טאַג הייבט אָן צו ווערן פּראַזאַיש, האָט זיך די זאַך אַוועק-געשטעלט אַנדערש.

אַ קליין ביכל לידלעך האָט ער אונדז געגעבן, האַרציקע, ווי אַ כּלה אין חופּה-טאַג, אויסגעפּאַסטע, ווי נאָך אַ תּענית, אויסגעבלייכטע, ווי אַ כּלה נאָך קדושה-וטהרה... דאָס איז איינגטלעך געווען דאָס שיינע אין זיי, אַט די אויסגע-בלייכטקייט, מיט דער עטוואַס שלומערנדיקער פּאַרזלומטקייט, ווי אַ פּרינצעסין אין שלאָף, מיט לונאַטיש ליכט אויפן פּנים. אַבער שפּעטער האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז טאַקע מעגלעך דערפאַר האָבן זיי אפּשר קיין פּוח נישט געהאַט אַריינצוקלינגען ווייט אין פּראַזאַישן טאַג. דאָס איז נאָר געווען אַ דעמערונג, האַלב-איגן-פּאַרמאַכטקייט, חלום, אַבער קיין אַקטיווער פּוח דורכ-צולייגן זיך אַ בריק ביזן פּאַרנאַכט.⁵⁶

פאַר נאָך איין ביישפּיל פּון דעם סאַרט שאַפּפּרישקייט ברענגט וויסענבערג אַשן:

אַשס צערטלעכקייט האָט זיך ממש געגאַסן איבער די פינגער. די געחננדלטיקייט האָט געקאַקעטירט אפּילו מיט דעם נאַכוויידעלע, וואָס הענגט אַרויס הינטן פּון די מייטקעס. טייל מאַל אַזוי ווייט, אַז דאָרט וווּ אַש איז געווען נישט עכט אין דעם, האָט זיך אונדז געדאַכטן, אַז ער לאַזט עס עקסטער אַרויסהענגען... פּדי צו קאַקעטירן דערמיט. מערערע מאַל איז ער אַבער געווען נאַטירלעך מיט דעם דאָזיקן נאַכוויידעלע.

אַש האָט געהאַט אַ יוגנט, נאָך ריכטיקער — אַ קינדהייט און נישט קיין מיאוסע, אַ גלאַנציקע, פּאַרביילויפּנדיקע, שטיפּערישע, אַבער קיין מאַן האָט אַש נישט געקענט ווערן און נישט געוואָרן.

זיין וועלן ווערן אַ מאַן איז שוין אַ „געסטרויעטע“ פּידל... אומעטום, וווּ ער האָט זיך געריסן צום אויפגיין פּון דעם דאָזיקן קאַסטיומל זיינעם, וואָס ער האָט מיטגעברענגט פּון זיין לויוויטש, זאָל אים גאַט מוחל זיין איבער זיין נישט קלוגער פּאַזע. אַבער חנדלען האָט ער זיך אויך אייביק נישט געקענט. ס'איז נאָר די געוויסע צייט, אין וועלכער דאָס חנדלען גייט אַריין. דאָס איז די פּרילינגס-צייט.

אַלס מאַן האָט ער געשריבן ביכער: פּאַרן פּאַרלעגער, פּאַרן דרוקער, בוכ-הענדלער, וואַיאַזשאַר, פּאַר דער אייגענער קעשענע, נאָר פּאַר איין זאַך נישט — פּאַר דער יידישער ליטעראַטור.

אַזאָ אויסגאַנג פּאַר אַשן האָט מען בנבואה געקענט זען. צו פּיל איז זיין פּרילינגס-גאַב אפּילו געגאַנגען האַנט ביי האַנט מיט רעקלאַמע, מיט זיין שטאַרקן דראַנג נאָך איר, אַז ער זאָל דאָס קענען פּאַרוואַרפּן, ווען ער

וועט שוין נישט קענען... דאס שרייבן אפשר יא — אבער די רעקלאַמע נישט!...

יעדעס בוך דארף זיין א רעקלאַמע, און אט פון דעם שטאַנדפונקט קוקט ער אליין דערויף.

... ער איז אריין מיט דער שווערלייביקייט אין דער זומער-צייט. און דער זומערדיקער פעריאד איז אזא שווערער; עס דאַכט זיך, אז אש ויצט אויף אייער. איז דאך שוין דאס אליין אויך לאַנגווייליק, אבער נאך ערגער: זיי ווערן אויך קאליע. ווען ער ווארפט יעדעס מאָל אַן אַנדערס אויף די שפאַלטן פון היינט, פאַרווערטס, געשווילט די נאַז.

אַט דאָס איז דער סוף:

פאַזע, אַנשטעל, אויך געזאַנג, נישט ווייל עס זינגט זיך, נאָר ווייל עס חשבונט זיך.

דאָס איז אַ שלעכט, קאליע-געוואָרן איי.⁵⁷

* * *

אַפט האָט מען געהערט ווייסענבערגן דערציילן אינטערעסאַנטע עפיזאָדן אין שטוב, ביי אַ סך געלעגנהייטן און מיינסטנס אויף די באַוווּסטע „הוליאַנקעס“, וווּ עס פלעגט זיך געוויינטלעך שאַפן די געהעריקע אַטמאָספּער. זיינע באַטראַכטונגען און קאַמענטאַרן זענען אַלע מאָל געווען אַריגינעל און די אַלע, וואָס האָבן אים אַרומ-גערינגלט, האָבן תמיד געהאַט פאַר זיי אַן אַפן אויער. פלעגט ער דערציילן פאַר-שידענע קוריאָזן וועגן קינסטלערס (אַגב פלעגט ער זיי אַפט באַהאַנדלען אין זיינע פאַלעמישע שריפטן) וואָס פאַרן פאַלק, אַדער זיינע פראַקטישע פירערס און טוערס, וואָלט דעם קינסטלערס אויפפירן זיך געהייסן „קינדערישע שטיקלעך“. צוואַ האָט ער דערציילט, ווי מעטערלינק האָט פלוצעם זיך אַפגעזאַגט פון זיין לאַנד, זיין פאַלק און זיין שפראַך, הגם ער אליין האָט דערפון צום מערסטן געליטן.

... וואָרן אַ קינסטלער, אַן זיין פאַלק, אַן זיין מיליע, ווער שמועסט נאָך אַן דער שפראַך פון זיינע געשטאַלטן, מעגן זיי זיין אַפילו סימבאָלישע, פאַרלירט ער באַלד אַ העלפט פון זיין לעבעדיקן שאַפן...

וועגן דעם פאַקט, האָט ווייסענבערג געזאַגט, איז מען ערשט געווייר געוואָרן, ווען דער קייניג אליין איז אים געקומען איבערבעטן. נאָר דאָס איז געשען ווען צוליב פאַליטיק האָט מען זיך שוין געשעמט מיטן שלעכטן נאַמען, וואָס מעטער-לינקס אַנטלויפן האָט געקענט זיין לאַנד פאַרשאַפן.

בעטהאַווענס טראַציקע און געוואַגטע ענטפערס און רעאַגירן האָט ווייסענ-בערג זייער באַוווּנדערט, ווי למשל זיין זאַג, אַז פרינצן (ער האָט געזאָלט שפילן פאַר איינעם פון זיי און זיך אַפגעזאַגט) זענען דאָ אַ סך, אַבער בעטהאַווען בלויז איינער. און באמת איז ער טאַקע גערעכט געווען. אַט וויל איך איצט דאָ דערמאַנען יענעם פרינצס נאַמען און — איך קען נישט. כּוואָלט געמוזט נאָכקוקן אין די ביכער, אַבער בעטהאַווענס נאַמען איז אַלעמען אַזוי גוט באַוווּסט.

שאַפּלער שרייבט וועגן אים:

בעטהאַווענס בונטאַרישע בלוט וואָלט נישט טאַלערירט די נאָכגיביקייט, די גרייטיקייט געהאַרכיק אַנצונעמען די פאַזיציע, וואָס די געזעלשאַפט האָט

תמיד אַרױפּגעצױונגען אויף דעם מוזיקער. דער שטוטגאַרטער הויף האָט געקענט צױנגען שפּאַרן צו שפּילן פּידל אין דער צײַט, װען די אױדעניץ האָט געשפּילט אין קאַרטן; דער זאַקסישער הויף האָט געקענט פּאַרלאַנגען פּון מאַשעלעסן צו שפּילן פּיאַנאָ בשעתן מיטאַג-עסן, אָבער בעטהאַװען האָט געשטאַמט פּון אַ היציקערן גזע. אַ מאַל, װען ער האָט געשפּילט צוזאַמען מיט ריסן בײַם גראַף פּאַן בראַון אין באַדען און עס האָט אים געשטערט דאַס צו הױכע קול פּונעם גראַף פּאַן פּאַלפּי אינעם צװײטן צײַמער — איז ער גלייך אױפּגעשפּרונגען פּון זײַן אינסטרומענט און אױסגעשריגן מיט אַ נאָך העכער קול:

— „פאַר אַזאַ מײַן חזיר שפּיל איך נישט!“⁵⁸

דיאַגענעס מיט דער אַנגעצױנדענער לאַמטער, אין מיטן העלן טאַג, װאַס האָט געזוכט מיט איר אַ מענטש; זײַן זיצן אינעם פּאַס און זײַן הייסן אַלפּסנדר מוקדונען זיך אַפּטראַגן, װען יענער איז אים געקומען זוכן, און זײַן באַפעל אַלפּסנדרן: „רוק זיך אָפּ, פאַרשטעל מיר נאָר נישט די זון“ — אַט דאַס מעשהלע האָט בײַלטשע אַפּט דערמאַנט אין שטובּ.

און בײַ אונדז, אין אונדזער ייִדיש-ליטעראַרישער װעלט האָט װײַסענבערג דערמאַנט משה-לייב האַלפּערנס זיצן אַפּגעזױנדערט אינעם נױ-יאַרקער ליטעראַרישן קאַװעהױז „ראַיאַל“ בײַ „זײַנס“ אַ טישל, אין אַ װינקל און זײַן נישט האָבן קײַן עסק מיט קײַנעם.

אין זײַן סאַטירישן עסיי „אַ טרײַסט“ שרײַבט װײַסענבערג װעגן י. י. זינגערס מיטאַמאָליקן „צװױאַרפן די ליטעראַטור“, זײַן אַפּזאַגן זיך פּון איר אין די סוף צװאַנציקער יאָרן אין װאַרשע. אויך װעגן נאַמבערגס אַ זאַג אַרײַן געבן אויף אַ מאַל די „טוערס“ הגם ער, „אַ פּראַקטישער מענטש“, האָט זיך יאַ אַלע יאָרן געהאַלטן „סטאַטעטשנע“.

אַ טרײַסט“ איז װידער געשריבן אין שפּאַסיקן טאַן, װוּ דאַס אמתע פרצוף פּון אונדזער װעלטל װערט אַרױסגעברענגט דורך רעדן מפּלומרשט מיט די רײד פּון דעם זעלבן װעלטלס באַגריפן און אינטערעסן.

און רעדנדיק מיטן מױל פּון די טוערס, „װי קינדעריש“ און װאַס פאַר אַ „למך-דיקע“, נאַראַנימלעך“ זײ, די דיכטערס, די שעפּערס, זענען מיטן פאַרפירן „ברוגז-לער“, װי דאַס צװױאַרפן די ליטעראַטור איז געװען, זאַגט װײַסענבערג:

...װער קען דען מיט זײַ לעבן?...

און נישט נאָר מיט מענטשן שעפּער, נאָר מיט גאַט אַלײַן (װײַל ער איז אויך אַ שטיקל שעפּער) װאַלט דען מעגלעך געװען אױסצוקומען, װען ער װױנט נישט אין הימל? זײַן „װנחם ד'“... איז דען נישט דאַס זעלבע קינדערישע „ברוגזל“? ...

... דאָדאַרך איז אויך מ... און א... אַרױפּגעפאַלן אויף נאַמ-בערגן...⁵⁹

פאַר זײַן מיטאַמאָליקן אַרײַנזאַגן די טוערס, װאַס דאַס הייסט אויך קינדעריש געמאַכט זיך.

— אײַן קלײַניקײַט... מיר האָבן שױן אונדזער געלעגער געהאַט געבעט

אויף סאַמע „קונסט“, „פּאַעזי“... „קולטור“, „פּראָגרעס“ און „ציוויליזאַציע“... אַלץ געקאַרמעט אים, דער לעזער: נאָ דיר „דעמאָ-קראַטיזם“, „סאָלאַניזם“, „סאַציאַליזם“, „דער מענטשלעכער וואַנדל“... און דער לעזער האָט שוין געהאַט צו אונדז אַזאַ צוטרוי, אַז ס'איז געווען גענוג אַנידערצושטעלן איין וואָרט, ווי צום ביישפּיל: „דער פּרייהייטס-גייסט“... אַז ער זאָל קוקן אַ דערפּרישטער, אַ דערלייטערטער, מיט אױפּגעהויבענע אױגן ערגעץ אין דער ווייטקייט אַרײַן... ווי ער וואַלט געהערט אַ פּאָך פּון אַ הימלישן פּליגל, אַדער אַ קלאַנג פּון דער צוקונפּט... ווער שמועסט נאָך, אַז מיר האָבן אַנידערגעשטעלט אַזאַ שטייגער פּראַבלעמאַטישן זאַץ, ווי: „דער מענטש, די וועלט און די שכינה“... אַדער: „די פּרייד פּונעם קערפּער“... צי גאַר: „די עקזיסטענץ פּון אַ זעקסטן חוש פּון דער אוממיטלבאַרער אומ-מיטלברייט פּון אונטערן באַוווּסטזײַן אויף דער שוועל פּון דער און יענער זײַט“...

אַזעלכע גרויסע און ליכטיקע שטערן, ווי מיר האָבן שוין געהאַט אַרײַן-געקליבן אין דער ספּעציעל „אונדזער ליטעראַטור“ אַרײַן... און דאָ פּלוצלינג: באַץ!...

— „טאַלאַנטלאַזיקייט!“ — האָט ער [נאַמבערג] געלאָזט הערן וועגן אונדז בכל התפוצות... טאַקע, וואָס האָט ער פּון אונדז פּאַרלאַנגט: אַז מיר זאָלן דאַרכפירן אַ וועג אין אונדזערס אַן אַרטיקל, וווּ עס זאָל זיך דערקענען דער וועג, אויף וועלכן עס האָט געטרעטן אַ גייסטיקע פיזאַנאַמיע?... וווּ די טריט פּון אַ גייסטיק געשטאַלט האָבן זיך אַפּגעצײכנט אין אים?... וואָס מיר האָבן דען נישט פּונקט די זעלבע ווערטער, וואָס יענער שרייבער מיט אַ גייסטיק געשטאַלט... אלא יענער האָט דאָס געשטאַלט, וואָס גיט זיך איבער דאָרף ווערטער, מילא האָבן מיר די ווערטער אויף איבערצוגעבן אַן אַרטיקל...⁶⁰

ווייטער רעדט זיך דער כּלל-טוער אַראָפּ פּון האַרץ, אַז ער קען נישט פאַרשטיין, וואָס עס האָט דאָ דעם דיכטער, דעם „נאַרעלע“, נישט צו געפּעלן, ווייל ער גייט אַרום

שטענדיק מיט אַ פּאַרצאַרנט פנים און פאַרקרימטער נאַז... פּונקט, ווי עס וואַלט אים פּון עפעס געעקלט...

כּוועל נישט זאָגן, אַז אַלע זענען אַזוי... אַזאַ יאָר אויף מיר, ווי מיט מאַנכע קען מען יאָ אײַניק זײַן... ווי זאָגט דער דײַטש: „לעבן אונד לעבן לאַסן“... אַבער די זענען נאָר צוויי... ס'הייסט געווען וואַלטן מער, ... מען זאָל זײַ נאָר זעלאַזן... זײַ שלעפּן זיך נאָך... מײַנענדיק, אַז אַן אונדזערע טריט הענגט אַ גאַלדענע פּאַדקאַווע...⁶¹

אײַנער פּון די צוויי, וואָס טויגן זיך, טויג זיך גאַר גוט. ער פאַרשטייט אַן עסק. אַט דער האָט זיך געהייסן אַנרופּן נישט אַנדערש, ווי „דער גרעסטער וואָרט-קינסטלער“, שרייבט ווייסענבערג.

... און מיר וואַלטן שוין היינט דעם „וואָרט-קינסטלער“, דעם אַפּטימיסט, וואָס וויינט אויף מיטנגען... געקענט אַרויסשטעלן מיט בײַראַנען, אויב נישט נאָך העכער... נישט ווי להבדיל די רעקלאַמע פּון „בושאַזע-פּאַרלאַג“ ס... אַ, דעם „ידישן שעקספיר“... אין אַמעריקאַ... נישט, ווי בײַ אים, להבדיל, צוליב ביכלעך ס... ס צום לײַזן... נישט אויך, להבדיל, ווי אַנדערע

פאַרלאַגן צוליבן ביסעלע פּדיון... נאָר צו גאָר העכערע צוועקן... מיר האָבן „קולטור“... און אז עס וועט נאָך, אם ירצה השם, אַ ליאָדע מאַנטיק-דאַנערשטיק דערגרייכן ביי אונדז דעם „אַלימפּ“... מיטן קאַפּ אַראַפּ און די פּיס אַרויף, ווי אַ שיס-ביקסל אין הימל אַריין...⁶²

„אַ טרייסט“ איז געשריבן אין דער פאַרעם פון אַן אינטערוויו. פּרעגט דער אינטערוויוער ווייטער, וואָס ס'איז מפורח זינגערן, וואָס האָט באַקאַנט געמאַכט זיין „באַקאַנטמאַכונג“ וועגן זיין אַפּזאַגן זיך פון דער ליטעראַטור. דערויף האָט אים דער אינטערוויוירטער געענטפּערט, אַז זינגער איז טאַקע באַגאַנגען אַ „נאַריש-קייט“... וואָס וואַלט אים געאַרט צו זיין „אַ צויבער-שטעקעלע“, אַז „עץ-החימל“ אין דעם ליטעראַטור-„מקדשל“?

דער דיכטער, וועלכער האַלט זיך אויף זיין פּאַזיציע... ער, דער וואָס וויל זיך גאָר נישט אָנהייבן צו „דראַפּען“ אויף אונדזער וועג... ער מיינט, אַז דער אמת וואָס גאַט האָט אים צוגעוואַרפן דער מענטשהייט ווי אַ ממזר, דאַרפן מיר דערצײען אין אונדזער אַנשטאַלט... ווי געפּעלט אייך דאָס נאַרעלע... דער דיכטער?...⁶³

ווייטער עצהט דער אינטערוויוירטער צו זאָגן זינגערן, אַז ער דאַרף נישט „שעלטן, ווי אַ דיכטער קען, מיט פּאַעטישע משלים“, ווייל דער נביא פאַרצייטנס, וואָס האָט אויך אַזוי גערעדט און געשאַלטן, „איז אויך נישט קליגער געווען...“.

אַט אַזוי האָט דער שרייבער פון די דאָזיקע שורות זיך אינפאַרמירט דאַרך אַן אינטערוויו, ווי עס זעט אויס די סביבה אין וועלכער זינגערס קריג האָט זיך געדרייט און, וואָס דאָס איז געווען, האַפּנטלעך די וואַרשיינלעכסטע סיבה פון זיין אַפּזאַגן זיך פון דער ליטעראַטור.⁶⁴

ווי שוין אויבן געזאָגט, האָט וויסענבערג געהאַט זיין אייגענע אַרטאָגראַפּיע, די פּויליש-יידישע, אַנשטאַט דער אַנגענומענער ליטוויש-יידישער. די ביכער, וואָס זענען אַרויס אין פאַרלאַג וויסענבערג, ווי אויך זיינע פּעריאָדישע אויסגאַבעס, וואָס ער האָט רעדאַקטירט, זענען געווען געדרוקט מיטן פּויליש-יידישן אויסלייג. זיינע טעמים פאַר דעם דאָזיקן נויטווענדיקן בייט טייטשט ער אויס אין אינזער האַפּענונג אַזוי:

... איך גלייב באַמונה שלמה און נישט מיטן בלוזן גלויבן, נאָר מיט דער קלאַרקייט פון מיין גאַנצער דענקונגס-קראַפּט, אַז די יידן אין פּוילן, וואָס האָבן זיך געפונען אַרומגערינגלט מיט דער פּוילישער לאַנדשאַפּט, האָט זי זיי געגעבן קלאַנג, פאַרב און אַריינגעאַטעמט אַזאַ איידעלן זיפּץ אין די האַרץ-קעמערלעך ביי דעם אויפנעמען די אַרעמקייט, פאַר וועלכער ביי זיי האָט זיך געמוזט אַרויסרייסן אַ צוריק-קלאַנג, אַ צוריק-פאַרב און אַ צוריק-זיפּץ. אַזעלכע שטימונגס-מאַמענטן, אויף אַזוי פּיל, וויפּל זיי זענען געווען, נישט נאָר האָבן זיך שטימונגען אין דעם מענטש געזוכט פאַר זיך אויסדרוק און באַשאַפן זיך תּנועות, סיי אין האַלטן זיך, סיי אין רעדן, נאָר פשוט אויך שפּראַך אויף צום לאַזן זיך איבערגעבן.

איך גלייב, אַז די יידן אין ליטע האָבן גראַע ערד, פּינסקער בלאַטעס, זאַמדיקע גלייכן, נישט באַוועלדערט, און געלעבט האָבן זיי אין שכנות מיט די זומפן,

צווישן וועלכע דער מענטש נישט נאָר ער האָט נישט געהאַט קיין עליה, נאָר איז פשוט געווען ביי זיך געפאלן, אַרעם און שפל צוליב דער אַרומיקער פוסטקייט און וויסטעניש און דאָס האָט אים איינגעקארטשעט די שפראַך.

איך גלייב, אַז די יידן דאָ, אין פוילן, האָבן אַלע מאָל געלעבט אין מער גלאַנץ, סיי וואָס זיי האָבן אים געזען ביי די שכנים און סיי ביי זיך אַליין. די פאַרשידנאַרטיקייט און פילפאַרביקייט האָט געשאַפן מער ניואַנסן אין די פאַר-לאַנגען, במילא פאַרשידנפאַרביקע תּאוות, וואָס דאָס האָט ווידער געזוכט אויסדרוק און אַריינגעגאַסן נישט נאָר הייסן אַטעם, פילפאַרביקייט און תּאוה אין דער שפראַך, נאָר טאַקע אויך באַשאַפן שפראַך פאַר זיך.

איך גלייב, אַז דער „צאַוזשע“ פון פינסק איז גראַ און אַרעם, ווי זיין סוקמאַנע; אַז די יידן צווישן דעם גראַען „צאַוזש“ האָבן געדאַרפן מאַכן פון אים און צווישן אים אַ לעבן, האָבן זיי קיין האַניק נישט געלעקט, פון גלאַנץ און תּאוות נישט געטראַכט און דאָס האָט ביי זיי נישט נאָר אַפּגעבלאַקירט די שפראַך, נאָר געטייט אַפילו די באַגריפן, וואָס זענען פאַרבונדן מיט אַ גלאַנציקער לעבן. ס'זענען דאָדאַרך פאַרבליבן ביי זיי נישט נאָר פאַרקילטע, פאַרהאַרטעוועטע ווערטער, נאָר אויך די בצמצומקייט איז זיי געבליבן אין דער שפראַך, אַזוי גוט ווי אין זייער לעבן.

אונדזערע רבנים אין פוילן זענען שטענדיק באַוואַרפן מיט אַרבעט פון גטן און נאָך אַנדערע ספּראַוועס, ווי די ניו-יאַרקער „דזשאַדזשעס“ פון די איטאַליענער אין איטאַליענישן קוואַרטאַל פון ניו-יאַרק, און אַ ייד אין דער ליטע באַשאַפט נישט אַזוי פיל אומרויקעס אין זיין לעבן. זיינע פאַרלאַנגען זענען פונקט, ווי זיין לעבן און זיין לעבן פונקט, ווי זיין שפראַך.

און ווילט איר די דאָזיקע אויסשפראַך אַריינגיסן אין אונדזער ליטעראַטור, דעם סטעמפל פון זייערע פאַרלאַנגען אַרויפלייגן אויך אויף אַנדערע שאַפונגס-געביטן, קענען מיר יידן פון פוילן דאָס נישט. סיידין אונדזערע פאַרלאַנגען זאָלן ווערן אַזוי גראַ, סיידין אונדזער לעבן זאָל ווערן אַזוי האַרט און קאַלט און דער לוסט, וואָס איז דער פאַטער פון שאַפן, זאָל ווערן טויט, ווי דער טויט וועלכן איר מוזט אומבאַדינגט ברענגען אונדזער ליטעראַטור, פאַעזיע און אַנדערע שאַפונגס-געביטן.

איך גלייב, אַז אַ מענטש קען נישט אַנהייבן פּרָיעַר צו זאָגן „ברעטער“, איידער ער ווערט אויס קונסט-פּעיק. ער מוז זיין אַ ביסל סענטימענטאַלער און זאָגן ברע-ה-טער.

און איך גלייב באַמונה שלמה, אַז איר זאָגט ברודער אַרויסרעדנדיק שאַרף דעם מלופן, מוז דאָס זעלבע וואַרט אַפּקלאַפן מיט דער האַרטקייט אויפן גומען, ווי פון צוויי ברעטער.

איך גלייב, אַז ווער עס פאַרשטייט נישט דאָס אַלץ, דער גלייבט קוים, אַז מיט זיין ווונטש אַריינצופירן די ליטוויש-יידישע אַרטאַגראַפיע אין דעם יידישן ווייכן שאַפן פון דער פאַעזיע, ווייסט דער נישט, אַז ער וויל די פאַעזיע טייטן. ערשט דעמאַלט וועלן מיר קענען רעדן מיט יענעם האַרטן מלופן און דעם וואַרט „ברעטער“, אַנשטאַט ברעהטער, ווען די פאַעזיע אונדזערע וועט זיין טויט.

אַבער איך גלייב באַמונה שלמה, אַז די יידן פון דער ליטע וועלן אונדזערע אוצרות נישט אויסוואַרצלען, . . .⁶⁵

אין שטוב, צי אַזוי ביי אַ געלעגנהייט, האָט מען געקענט הערן ווייסענבערגן קאַמענטירן ליטוויש אין אַ וויציקן טאָן. אַזוי האָט ער דערציילט, אַז ס'איז אַ מאָל

אַריינגעקומען אַ גאַסט אין אַ רעסטאָראַן. דער קעלנער, אַ ליטוואַק, האָט דעם גאַסט געפרעגט, וואָס ער וויל באַשטעלן צום עסן:

חאַלעמיטקעס, צי חאַלאַנקעס?

דער גאַסט, אַ פּוילישער ייד, קוקט אים אָן:

„מיט וואָס עסט מען דאָס?“

און דער קעלנער האַלט אין איין איבערחזרן, צי ער וויל חאַלעמיטקעס, אָדער חאַלאַנקעס?

האַט דער גאַסט בשום-אופן נישט פאַרשטאַנען, אָז ער פּרעגט אים, צי ער וויל עסן חלה מיט קעז, אָדער חלה אַן קעז.

אַ צווייט מאל — האָט ווייסענבערג דערציילט — ווי אַ מאַן, אַ ליטוואַק, האָט געהאַט אַ טענה צום ווייב, פאַר וואָס, אָז ווען ער בעט זי זאל אים געבן צו עסן פּיס, גיט זי אים גאַר פּיס!

— נו, איז דאָך גוט, זאָגט דער, פאַר וועמען ער האָט זיך באַקלאַגט.

— ניין, זאָגט אַבער דער מאַן, ווי אַזוי איז דאָס גוט, אָז איך וויל פּיס, גיט זי

מיר גאַר פּיס!?

הפּלל מע האָט נישט געקענט דערגיין דעם אונטערשיד; געוואַלט האָט ער עסן פּיס און זי האָט אים געגעבן פּיש. נאָר ווי אַזוי האָט דען דאָס ווייב געקענט פאַרשטיין, אַז אַ „ש“ רעדט דער ליטוואַק אַרויס אַזוי ווי אַ „ס“, בשעת פּיש האָט אַ קורצן קלאַנג, און פּיס — אַ צעצויגענעם; פּאַנעטיש קלינגען די צוויי ווערטער לגמרי אַנדערש, נאָר דער ליטוואַק רעדט זיי ביידע אַרויס גלייך: קורץ און אַפּגעהאַקט, האַרט.

אויך האָט ער דערציילט, אַז ווען זיין טאַטע, דער זיידע לייביש, פּלעגט זיך אַ מאל איבערווערטלען מיט זיין מאַמען, דער באַבע פעסען, איז ווען זי פּלעגט ווערן אויפּגערעגט אינעם איבעררעד, האָט זי גענומען רעדן שנעל און פאַרפּלאַנטערן די ווערטער, פּלעגט דער זיידע זי אין אַזאַ פּאַל אַ פּרעג טאָן:

— „אַ, דו רעדסט מיר שוין ליטוויש?“

איך געדענק אַ וויפּוח ביי אונדז אין שטוב צווישן ווייסענבערגן און מאַרק ראַקאָוסקין וועגן דעם, ווי אַזוי דאָס וואָרט „בוך“ דאַרף אַרויסגערעדט ווערן. ראַקאָוסקי האָט געהאַלטן אין איין איבערציגן ווייסענבערגן, אַז „בוך“ קלינגט דאָך פאַרט שענער און ריכטיקער.

ווייסענבערג האָט זיך אַבער אַלץ געהאַלטן ביי זיינס, אַז „ביך“ קלינגט אַ סך ווייכער און שענער.

בכלל האָט ער געהאַלטן, אַז די פּויליש-יידישע אויסשפּראַך איז אַ סך פּאַנע-טישער און מוזיקאַלישער, בשעת די ליטווישע ווייסט נישט פּון קיין ניואַנסירונג אינעם קלאַנג. רעדנדיק אין נאָמען פּון די ליטוואַקעס, האָט ער געזאָגט: „מיר האַקן, ווי מיט ברעטער, אין דער שפּראַך, ווי מיט האַרטע און גלייכע דרענגער. מיר שרייבן מיט אַ „שאַגאַם מאַרש“-שפּראַך: ראַז, דוואַז“

די ליטוואַקעס — פּון זייער זייט ווידער — פּלעגן ווייסענבערגס אַרטאָ-גראַפּיע רופן די „זשעלעכאַווער אַרטאָגראַפּיע“ און אַז ער וויל, אַז אַלע יידן זאלן

זיך מיט איר באַניצן. בכלל האָט ווייסענבערג געזאָגט — „אַז מע וויל טשעפען מיט מיר, טשעפעט מען זיך צו זשעלעכאָוו“.

אין ליטעראַטור-פאַראַיין איז אַ מאָל צו אים צוגעקומען מ. ד. ווידרעוויטש, אַ מיטגליד פונעם פאַראַיין (אגב בין איך מיט זיין יינגסטער טאכטער נעכען געגאַנגען אין איין קלאַס אין דער פאַלקסשול) און אים געפרעגט, וואָס ער האָט צו די ליטוואַקעס, האָט אים ווייסענבערג געענטפערט מיט אַ גוטמוטיקן שמייכל:

— „שיקט מיר צו אַן אַנדערן ליטוואַק, וועל איך אים דערקלערן“.

וואָס שייך ניצן, לויט אונדז, נישט-ריכטיקע ווערטער — האָט ווייסענבערג גע- זאָגט, אַז מען דאַרף האָבן אַ געפיל פאַר שפּראַך. געוויסע אַנגענומענע ווערטער זענען אַפט — הגם אַנגענומען — דאָך נישט ריכטיק, ווייל זיי דהיינו נישט אויס גענוג דעם מיין אַדער דאָס געפיל פון דעם, וואָס מע וויל זאָגן. אזוי האָט ער קיין מאָל נישט געוואָלט ניצן דאָס וואָרט „באווייזן“, למשל, באַווייזן צו קומען, נאָר אַנ- שטאַט דעם האָט ער בעסער געניצט „דוינזשען“, וואָס איז אַ פאַלאַנזום (דזאַנזשיטש), נישט האַבנדיק קיין בעסערן עקויוואַלענט, ווייל באַווייזן — האָט ער געטענהט — באַטייט גאָר ווייזן עפעס, באַווייזן עפעס פון קעשענע אַרויס, אַבער בשום-אופן מיינט עס נישט קומען אין צייט.

אין איינעם פון זיינע ביכער, וואָס ער האָט אַרויסגעגעבן, האָט ער געהייסן אַנ- געבן „וואַשטשיוואַשטש“, אַנשטאַט „וואַסנאַשטש ווייסענבערגאַ“, וואָס דאָס מיינט אייגנטום.

דאָ האָט זיך שוין ביילטשע באַגאַסן מיט אַ שווייס, און אַ פאַרפלאַמטע פון אויפּרעגונג האָט זי זיך באַמיט אים אויסצוטייטשן, אַז „וואַשטשיוואַשטש“ הייסט אייגנשאַפט און נישט אייגנטום, וואָס ער איז אויסן צו זאָגן. ער האָט אַבער געזאָגט: ניין, „וואַסנאַשטש“ דאַרף נישט זיין דאָס וואָרט פאַר דעם באַגריף, נאָר „וואַשטשיוואַשטש“ וואָלט עס געדאַרפן זיין, און אים אַרט נישט, וואָס דאָס ווערטערבוך זאָגט אזוי און אַלע שפּראַכקענערס זאָגן אזוי. האָט ביילטשע געזאָגט: כיוועל דיר ברענגען פאַלאַניסטן און זאלן זיי דיר איבערצייגן.

אזוי האָט זי געטאָן. זי האָט געבעטן קומען לעאַ פּינקעלשטיינען, וואָס האָט געאַרבעט אין נאַש פּזשעגלאַנד און איז געווען אַ גלענצנדיקער פאַלאַניסט, אויך פּראַפעסאָר און באַגלייבטע פּויליש-קענערס. אַלע האָבן זיי געזאָגט דאָס זעלבע, וואָס ביילטשע: „וואַסנאַשטש“ איז דאָס וואָרט. האָט ווייסענבערג אַבער געזאָגט, אַז די פאַלאַניסטן קענען טאַקע גוט פּויליש, נאָר קיין געפיל פאַר דער שפּראַך האָבן זיי דאָך נישט, ווייל „וואַשטשיוואַשטש“ איז פאַרט נעענטער צו אייגנטום, ווי „וואַסנאַשטש“. ביילטשען איז עס ממש געגאַנגען אין לעבן און זי האָט אַרומגע- אַרבעט מעשים, אַז ס'איז דאָך אַ חרפּה און אַ שאַנד צו לאָזן דאָס בוך בפּיוון אַפּ- דרוקן מיט אַזאַ לעכערלעכן פעלער. אַבער ס'האָט נישט געהאַלפּן. ער האָט געהייסן אַוועקשטעלן „וואַשטשיוואַשטש“ און אזוי איז דאָס בוך — פון דער סעריע, אַרויס- געגעבן אין „פאַרלאַג ווייסענבערג“ — אַרויס. בשום-אופן האָט ער בכלל נישט געוואָלט ניצן קיין אַנדער וואָרט, ווי נאָר דאָס, וואָס ער האָט געפּילט און געהאַלטן פאַר אַנטשפּרעכנדיקער.

אזוי אויך ווען ער האָט געהאַלטן אַ רעפּעראַט; אויב ער האָט נישט געפונען פונקט דאָס ריכטיקע וואָרט אויסצודריקן זיין געדאַנק גענוי — האָט ער קיין נאַענטן עקוויװאַלענט, וואָס איז גראַד געקומען אויפן געדאַנק, נישט געניצט, נאָר געלאָזט דעם עולם אזוי לאַנג וואָרטן, ביז ער האָט יאָ געפונען פונקט דאָס ריכטיקע וואָרט. בכלל האָט ער גערעדט פון דער בינע פונקט, ווי מע שמועסט פּריוואַט מיט אַ מענטש. ס'איז אַ מאָל געווען אָפּן אַ זייטיקע טיר פונעם טעאַטער, וווּ ער האָט געהאַלטן אַ רעפּעראַט פאַר די יונגע טאַלאַנטן — און דער עולם האָט פאַר-פלייצט דעם זאַל מיט גרויס ענטוואַזם — האָט ער דעם שיקינגל, וואָס איז געווען אַנגעשטעלט אין אינזער האַפּענונג, אַנגעוויזן מיטן ווייזפּינגער פון דער בינע אַראָפּ, אַז ער זאַל צוגיין צו דער אָפּענער טיר און זי צומאַכן.

אינעם פּריוואַטן שמועס, אַז ער האָט נישט אויפן מאַמענט געפונען דאָס ריכטיקסטע וואָרט — האָט ער געטראַכט און געזוכט אינעם געדאַנק און דערביי געמאַכט: „אז-וואָ“, ווי ער וואָלט זיך געוונדערט פאַר וואָס ער געפינט עס נישט פונקט ווען ער דאַרף עס.

אויף דער זעלבער טעמע — אַרטאָגראַפיע — שרייבט אויך איינער פון ווייסענבערגס תּלמידים, מרדכי אַלעי, „וועגן אונדזער שפּראַך“:

אין דער פּראַגע וועגן אונדזער יידישער אַרטאָגראַפיע, וואָס דער רעדאַקטאָר פון אינזער האַפּענונג האָט אין לעצטן נומער [14] גאָר קלאַר אַוועקגעשטעלט דעם צייכן אויפן פּויליש-יידישן דיאַלעקט, וועלכן מיר וועלן פאַר קיין פאַל נישט קענען מיט געמאַכטער בלינדקייט פאַרבייגיין, איז פאַר אַלץ נייטיק, אַז די יוגנט זאַל נישט זיין אין דעם טעות אין וועלכן פאַראינטערעסירטע קרייזן ווילן זי אַריינפירן, נעמלעך: אַז דאָס איז בלויז אַ ריין ווייסענבערג-ענין. האַלט! דאָס דאָזיקע ענין פאַרדינט אַנדערש אַוועקצושטעלן דעם טראַפּ! עס האַנדלט זיך אין דעם, צי זאַל אין דער יידישער ליטעראַטור אונטערדריקט ווערן די פּרייע ברייטע וואַרעמקייט, דער שטיפּערישער לאַך און דער קאַלאַריט פון הונדערטער דורות אייגנאַרטיקייט. און אַט אין דעם גייט עס: צי זאַל מען אַנגעמען אזוי גלייכגילטיק די העגעמאַניע פון דער ליטווישער אויסשפּראַך אין אונדזער ליטעראַטור און געזעגענען זיך מיט דאָס אַלץ און אויך מיט איר אַליין, דען אַז דעם איז נישטאָ קיין שאַפּן, אַדער ניין. און אַט דאָ ליגט דער שווערפונקט: פאַר וואָס קומט עס דאָס אַלץ צו אָפּפּערן? ווער פאַרלאַנגט עס אַזעלכעס? און צו אַלעם ערשט: מיט וואָס דערקלערט זיך דאָס, וואָס די יידישע מאַסע, איבערהויפּט די פּראַווינץ דאָ אין פּוילן, ווייסט דאָס אַליין נישט און מען האַלט עס נאָר פאַר אַ ווייסענבערג-ענין בלויז. אַט אויף דאָס לעצטע איז ווערט באַזונדער זיך אָפּצושטעלן און קלאַר מאַכן דעם דאָזיקן אומשטאַנד פאַר זיך אַליין.

עס קען זיין, אַז די ליטווישע אויסשפּראַך האָט עפּעס לאַקנדיקס אין זיך פאַר אונדזערע מאַסן דאָ אין פּוילן, אויב זיי נעמען זי מיט אַזאַ גלייכגילטיקייט צו און עס ווערט נישט פון ערגעץ געהערט קיין באַקלאַנגן זיך דערויף. און אַט דעם עפּעס וויל איך ערשט באַטראַכטן אין וואָס ער באַשטייט און וואָס איז דאָס לאַקנדיקע. ערשטנס: די ליטווישע אויסשפּראַך האָט געזעצמעסיקייט, גערעגלטקייט — וואָס דאָס פעלט זייער דער פּויליש-יידישער אויסשפּראַך: דהיינו ווי דאָס וואָרט „די“, וואָס דינט אין דער פּוילישער אויסשפּראַך אי אַלס

ארטיקל, אי אַלס שם-הגוף; אין דער ליטווישער ווערט קלאַר אונטער-געשיידט: „די“ און „דו“. אַזעלכע נישט-אַפגעטיילטקייטן זענען אַבער נישט פּרעמד אויך אַנדערע שפּראַכן, און אין דער ענגלישער ליטעראַטור האָבן זיי געדינט שַעקספּירן אַלס די שַענסטע וואַרטשפּילן. איבעריקנס אין די דאָזיקע מעלה אויך דער גרעסטער חסרון פון דער ליטווישער שפּראַך גופא. אַט די גערעגלטקייט אין פאַר דער שפּראַך אַליין פּונקט ווי דער ליטווישער מוסר פאַר זייער ליידנשאַפטלעכקייט: — איינגעפּרעסטקייט, שטייפקייט, מתנגדות, עצירות. פאַר אַ שפּראַך, וואָס אין דער אַרגאַן פון געמיט פאַר יעדן פּאַלק, ווי דער בלעטער-רויש פאַר דעם בוים, דער כּוואַליע-מירמל פאַרן טייך און אין שטענדיק בבחינת פּראַגרעס אין פאַרנעמען זיך אַלץ ברייטער און אַלץ ווייטער און במילא, אין שטענדיקער אומרו, אין אַט די גערעגלטקייט, פאַרשטייפּט-קייט, יעדנפּאַלס דאַס זעלבע, וואָס ראַבעספּיערישע רעגלען פאַר דער פּראַנ-צויזשער רעוואַלוציע.

צווייטנס: זי האָט נאָך אַ מעלה — זי איז וואַרט-אויסדריקלעכער, זי קלינגט (קלאַפט — די רעד.) האַרטער, מענערישער, זי האָט נישט די צערטלעכקייט, וואָס עס ליגט פאַרבאַרגן אין דער שפּראַך פון אַן אַש, וויסענבערג, פּרץ, עוזר וואַרשאַווסקי און שלום-עליכם. — אַבער טאַקע ווייל זי האָט דאַס נישט, קען זי דען זיין די ליטעראַטור-שעפּערין פון אונדזער פּאַלק, וואָס אין דאָרף און דאָרף אַנגעשטאַפט מיט די אַלע אייגנטימלעכקייטן? די צאַרטקייט פון אונדזערע שוועסטער, די ליבע, ווייכע רייך און שמיכלען פון אונדזערע מיידלעך, די בנעימותדיקייט און שטילקייט פון אונדזערע ווייבלעך — די ליטווישע אויסשפּראַך קליידט זיך דאָך אינגאַנצן נישט צו דעם דאָזיקן עלעמענט. נישט נאָר וואָס זי קליידט זיך נישט, נאָר זי פאַרמאַגט דאָך גאַר נישט אין איר גאַנצן רעזערוואַר קיין שפּראַך-שטאַף אַט דאַס אויסצודריקן. — נעמט אַדבאַ און דריקט אויס מיט ליטווישער שפּראַך די אַלע שאַטירונגען פון אַ פּוילישן יידס רחמנות, ווי עס האָט זיי י. ל. פּרץ מיט אַ טיפּקייט און רייכקייט אין ווערטער-פאַרבן, ווי די שפּילנדיקע כּוואַליעס קייגן זון-אונטערגאַנג, אונדז געשילדערט. די העכסטע אַקטאַווע, וואָס מען קען אין ליטוויש דערגרייכן אין — „ער האָט רחמנות באַקומען“, אַזאַ שטייגער, ווי זיי זאָגן אין דער ליטע — „ער האָט הונגער באַקומען“. ווי אין דאַס אונדזער אופן רעדן, רעדעניש-אַרט? ביי אונדז, אויב עס ווערט באַניצט דאַס וואַרט „באַקומען“ אין עס „די נכּפה“, די „כאַלערע“, די „שלאַק“ — אַזעלכע טרוקענע, דאַגמאַטישע ווערטער ווערן נאָר באַניצט אין אויסערגעוויינטלעכע פּאַלן. אַדער נעמט ביי י. ל. פּרץ זיינע ים-טיפּקייטן אין אויסדרוקן פאַר געזאַנג אין זיין „צו עילה“: — „ס'איז געווען נישט קיין וואַלאַך, נישט קיין שטייגער, נאָר עפעס אַזוינס, וואָס צופּט ביים האַרץ“. — אין דער ליטע די העכסטע אַקטאַווע: ער איז „פאַרגאַנגען אין זינגען“... פאַרגאַנגען זאָגט מען ביי אונדז אויף אַ משומד, אַדער אויף אַ צורר, וואָס האָט יידן שלעכטס געטאַן. אַז דאַס איז אינגאַנצן נישט אונדזער רעדעניש-אַרט, און אַפּילו פאַר אייך נישט קיין שפּראַך, נאָר טשוועקעס געשלאָגן און דאַס. ווילט איר, זאַל זיין די שאַפּערין פון אונדזער יידישער ליטעראַטור. — איינס פון די צוויי: אַדער נישט דאַס אַדער יאָ דאַס און אונדזער ליטעראַטור וועט אונטערגיין. אויב ליטעראַטור איז השאַרת-הנפּש, קען זי דער נשמה פון אונדזער פּאַלק אין אַזאַ אַרעמקייט, אויסגעמאַגערט און אויסגעטרוקנטקייט נישט אַריינגיסן. זיכער בין איך אַבער, אַז אונדזער אַרטיקלען שרייבן און אונדזערע דערווייזונגען זענען איבעריק, ווייל אויב דאַס פּאַלק איז לעבנספּעיק, וועט עס זיך נישט לאָזן איינגליווערן אין אַ קליין ביסל

הארטע ווערטער, וואס איז געשאפן געווארן דאָרך אַ קליין הייפל מענטשן אין אַ צייט, ווען זיי האָבן אפשר הונדערטער יאָרן געלעבט נאָר מיט דאָגמעס, שטייף און האַרט, ווי אַ מוסרניק קען. און נישט נאָר, וואָס דאָס אַרעמע ביסל ווערטער, נאָר אַפילו די פאַרמען — נישט.

קוקן דערויף, וואָס אין די קליינע שטעטלעך דאָ אין פּוילן האָבן זיך מאַנכע יונגע לייט אַנגעהויבן אַנצושטעקן מיט דער דאָזיקער אויסשפּראַך אין רעדן, דאַרפט איר נישט: יעדער נייער „בעזעם“ קערט שייַן... דאָס איז אַביסל סנאָ- ביזם — קאַקעטירן די, וואָס פירן דאָס אַריין און „צאַצקען“ זיך אין דער ערשטער צייט מיט דאָס פרעמדע, מיט דאָס נייע... .

מיין פּריינד ווייסענבערג דערציילט מיר: ווען ער איז געווען אין ניו-יאָרק און איינער פון די פּאַרווערטס-מיטאַרבעטער האָט אים געוואַלט אַנטאָן אַ נחת, האָט ער אים אַרויפגעפירט אויפן דאָך פון דעם „פּאַרווערטס-בילדינג“ — און אים געוויזן פון דאָנען אַראָפּ, אַז דאָס שטיק פּלאַץ אויף דער זייט פון „האַדסאָן“ (ימ-אַדער) האָבן די ערשטע ווייסע אַפגעקויפט ביי די ווילדע רויטע פאַר עטלעכע קאַלדערעס, פייפלעך און פאַטשערקעס. דערנאָך זענען זיי געגאַנגען ווייטער אויך אויף יענער זייט „האַדסאָן“ שוין אַליין... .

איך בין זיכער, אַז מאַנכער נאַרישער יונגער-מאַן שפּיליעט זיך צו די האַרטע „ו“ צו דער קלאַפּע (נאָר צוגעשפּיליעט צו דער קלאַפּע... . ווייל ער באַניצט זי גראַד אין וואַרט קינד) ווען ער גייט צו זיין באַקאַנט מיידל. און וועלנדיק זיך אויספיינערן פאַר איר, אַלס אַ באַלעזענער, זאָגט ער איר: חיהלע, „דער קונד“ וויינט... . איך בין זיכער, אַז דער רויטער אינדיאַנער האָט זיך אויך אַזוי צוגע- טשעפעט די פאַטשערקעס, וואָס דער ווייסער האָט אים געגעבן, צום אַרעם, ווען ער איז געקראַכן אין דער הייל אַריין צו זיין געליבטער: חיהלע, „דער קונד“ וויינט... .

אַבער עס מאַכט נישט אויס: איך בין זיכער, אַז אונדזער פּוילישער יונגער-מאַן איז אַזוי ווייך און צעקראַכן, אַז ער ווייסט אַפילו נישט אין וואָס דאָ האַנדלט זיך: אַז מען וויל אים אַרויסשלאַגן מיט דער דאָזיקער „פאַטשערקע“ פון דער זייט „האַדסאָן“... . ער איז עס נאָך דערווייל נישט חושד, אַבער איך האָף, אַז עס וועט אים באַלד קלאַר ווערן.

דער זעלבער סנאַביזם קומט אויך פאַר ביי מאַנכן סעקרעטאַרל פון פאַראייין אין שטעטל, וועלנדיק מיט זיך פאַרשטעלן דעם אויסדרוק פון „פּראַגרעס“ און „בילדונג“ אין זיין יוגנט. ווער שמועסט נאָך, אַז ער נעמט נאָך פענסיע אויך אין דעם פאַראייין, דעמאָלט מוז ער דאָך אַוודאי זיין אַ „יוגנטלעכער“... . דאָס איז דאָס צאַצקען זיך מיט דעם נייעם, אַבער איך גלייב, אַז אין צוואַנציקסטן יאָר- הונדערט קען מען זיך נישט לאָזן פאַרפירן, סיי קולטורעל, סיי עקאָנאָמיש, ווי יענע 700 רויטע, וועלכע ווערן היינט קינסטלעך אויפגעהאַלטן פון דער אַמעריקאַנער רעגירונג, פאַר אַ זכר, ווי אין אַ מוזעום און ווייטער זענען אונטערגעגאַנגען מיליאָנען מענטשן מיט אַ באַזונדערער קולטור.

אַבער אַ פּלאַ איז דאָס טויטע פאַרשווייגן פון אונדזער פּויליש-יידישער יוגנט אויף דעם פאַקט, וואָס פעדאָגאָגן פון אונדזערע יידישע שולן דאָ אין פּוילן, שול-טוער און שול-אינסטרוקטאָרן האָבן אַריינגעפירט די גוואַלדיקע דיס האַרמאָניע פון דער אויסשפּראַך אין דער היים, און אין דער שול אין דעם יידישן קינדס מוחל אַריין.

אַט דער העכסט וויכטיקער ענין, מיין איך, איז שוין צייט, אַז ער זאָל באַשעפּטיקן די מוחות פון דער עפנטלעכקייט און זי זאָל נישט האַלטן עס בלויז פאַר אַ ווייסענבערג-ענין.⁶⁶

י.מ. ווייסענבערג מיט אַ גרופע שרייבערס און זייערע משפחות.
 פון רעכטס אויף לינקס: משה אַדאַנער, י.י. שוואַרץ, איזילקע שוואַרץ,
 (אידענטיטעט אומבאַקאַנט), אסתר פאַקס, עמנואל פאַקס, י.מ. ווייסענבערג,
 מנחם באַריישאַ און אסתר לאַנדוי.
 ניו-יאָרק, קראַטאַנאַ פאַרק, באַנקס, זומער 1922.

י.מ. ווייסענבערג
 פון דער צייכענונג פון הענריך ברילעווי.

N. Korzeń: portret I. M. Wajsenberga
zakupiony przez Gminę Żyd. w War-
szawie

י.מ. ווייסענבערג

פונעם איילבילד פון נ. קאזשען.

(די ווארשעווער יידישע קהילה האט דאס בליד אפגעקויפט פונעם קינסטלער.)

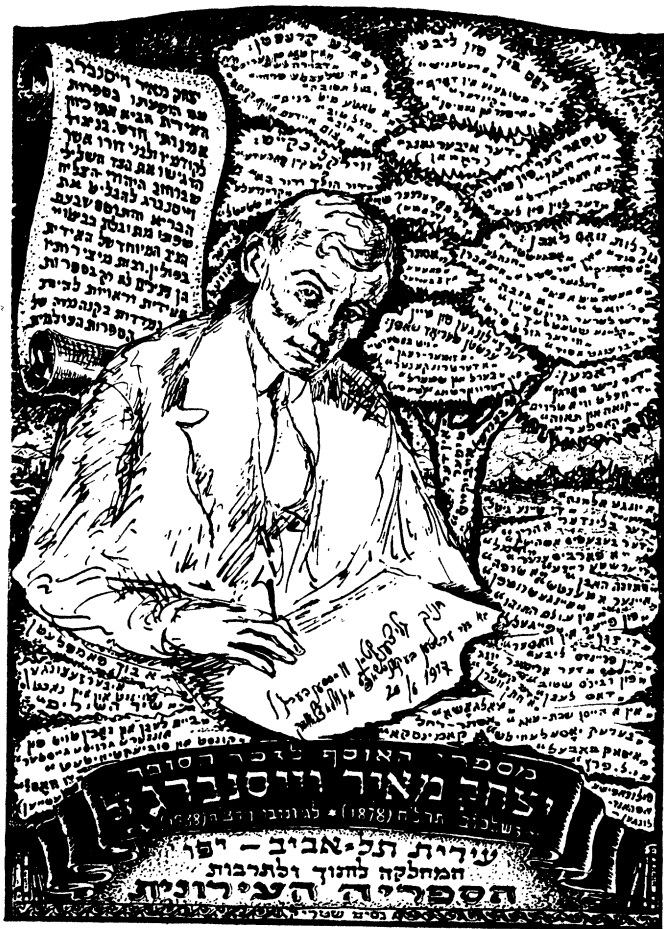

י.מ. ווייסענבערג, זיין פרוי, זיינע תלמידים און פריינד
(וואַרשע, 1928).

ערשטע רייע פון רעכטס: יחיאל לערער, דער סקולפּטאָר פעליקס רובינליכט.
צווייטע רייע: ב. פרידמאן, מ.ב. שטיין, י.מ. ווייסענבערג, שלמה קאַרנבלום,
נחום אויבעשיץ.
דריטע רייע: שרה בירנבוים, אַ יונגער-מאַן פון גריצע (נאַמען נישט באַקאַנט),
א טשעליאַדניצקי, ביילטשע ווייסענבערג, הענעך ערליך.

דריי פּראָמינענטע שרייבערס פון איין תקופה.
פון רעכטס: שלום אַש י.מ. ווייסענבערג, ה.ד. נאַמבערג.

י.מ. ווייסענבערג-עקסליבריס.
 די ספריה העירונית אין תל-אביב האָט אין 1954 געשאַפן אַ ייִדישע אָפטיילונג
 אויף ווייסענבערגס נאָמען.

י.מ. ווייסענבערג
.1937, 1936

וויסענבערגס צוגאַנג צו ליטעראַרישע ווערטן

וויסענבערג האָט אָפּט און ביי פאַרשידענע געלעגנהייטן גערעדט וועגן שרייבערס און זייערע ווערק, וועגן פּראָזאַיקערס און דיכטערס. מיט לערמאַנטאָוס „סאַן“ * פּלעגט ער זיך גאַר דעלעקטירן:

איך הייך פון טאָג איך טאָל איך דאָגעסטאַנער **
מיט בליי איך ברוסט געלעגן כ'בין באַרוט.
ס'האַט נאָך גערויכערט זיך די טיפּע ראַנע,
און טראַפּנווייז געריוולט האָט מיין בלוט.

אויף זאַמד פון טאָל אַליין בין איך געלעגן,
און שפּיצן בערג געוואַכט האָבן אַרום,
און ס'האַט די זון געברענט די געלע ברעגן,
געבראַטן מיך — נאָר כ'בין געשלאָפּן שטום.

און כ'האַב איך טרוים געזען: אויף ווייטע פּלוינען
אַן אַוונט-פּעסט מיט ליכטער שעמערירט.
און יונגפּרויען, באַצירט מיט בלומען-קרוינען,
צעווישן זיך דאַרט רעדן וועגן מיר.

פון זיי בלויז איינע איז פאַרטראַכט געזעסן
און נישט אַרויסגערעדט קיין איינציק וואָרט,
ווי ס'וואַלט איר יונגע זעל זיך טיף פאַרגעסן
אין חלום, ווי אין טרויעריקער וואָר.

ס'האַט איר געחלומט זיך: טאָל דאָגעסטאַנער,
אַ טויטער גוף געלעגן איז באַרוט,
איך ברוסט האָט זיך גערויכערט נאָך די ראַנע,
און ס'האַט געטריפּט מיט קאַלטן שטראַם דאַס בלוט.

יידיש: ל. פיינבערג⁶⁷

דאַס איז בלויז אַן איבערזעצונג פון דעם ווּונדער-שיינעם, טיף-טרויעריק איבערגעלעבטן „חלום“.

לערמאַנטאָוו — האָט וויסענבערג געזאָגט — האָט זיך אַליין נישט דערלעבט גענוי ווי ער אַליין זאָגט דאַס פאַרויס אין איינעם פון זיינע לידער, אַז ער וועט פרי אַנהייבן און פרי פאַרענדיקן; ער האָט נביאיש פאַרויסגעזען זיין טויט. אַט אַזוי איז ער טאַקע אומגעקומען, ווי עס זינגט זיך אין זיין „סאַן“: געפאַלן אין אַ דועל און געלעגן אין טאָל (ביים פּוס פון מאַשוק).***

* רוסיש — חלום.

** אַ געגנט אין קאָוקאַז.

*** אַ באַרג אין קאָוקאַז.

נאָר געפאלן איז ער, ווייל ער איז גוט דערגאַנגען די יאָרן דעם אָפיציר מאַרטינאָוו (פּונקט ווי דאָס האָט געטאָן פּיעטשאַרין מיטן אָפיציר גרושניצקי אין לערמאַנטאָוס אַ העלד פּון אונדזער צייט). לערמאַנטאָוו האָט מאַרטינאָוו אַנגערופן אין אַ שמועס און אין די אויגן פון דער הויכער געזעלשאַפט „זיעלאַני אַגורעץ“. * מאַרטינאָוו האָט אים צוליב דעם אַרויסגערופן אויף אַ דועל, כּדי צו פאַרטיידיקן זיין „האַנאַר“, ווי ס'האַט זיך געפירט אין יענע צייטן. און אַזוי איז אַוועקגעלייגט געוואָרן רוסלאַנדס איינער פון די גרעסטע פּאַעטן.

ווייסענבערג האָט געטענהט, אַז פּושקין קומט נישט צו לערמאַנטאָוו, וואָס איז אַ סך טיפּער און פּילט שטאַרקער. פּושקין — האָט ער געזאָגט — איז גראַציעז און שפּילעוודיק מיט די פאַרשידנסטע מאָדולאַציעס און חנען פון דער רוסישער שפּראַך, אָבער ער פאַרמאָגט נישט די מאַכטיקייט פון איבערלעבונג, וואָס לערמאַנ-טאָוו. פּושקיןס פּאַעמעס פליסן גלאַטיק, מיט אויסגעמאַסטענער רעגלמעסיקייט, אַן זייטיקע שטרויכלונגען און ריסן, „אַן אומגעריכט סטיכיש ווילדן אַרויסשטויס אין אַ זייט“; לערמאַנטאָוו — לויפן האַסטיק, געטריבן פון אַ גוואַלדיקן אימפּעט, ברױנדק און מיטרייסנדיק אַלץ, וואָס אין זיין וועג. אים וואַלט ער געוויס אַנגעמאַסטן די שפּערישקייט פון ברייטן פאַרנעם, וואָס טראַגט אין זיך גוואַלד און דראַנג, אַ

רייסנדיקע, געטריבן פון אַ שטאַרקן קוואַל, וואָס זינגט זיין גרויסע לייד, זיך נישט אומקונדיק אויף אַלץ. דער האַסטיקער שטראַם טראַגט אים, ווי דאָס וואַסער איילנדיק און אייביק, קיין מאַל נישט קומענדיק צו קיין ציל; ווי די באַוועגונג, די זון, וואָס זינגט איר גרויסן דמיון דעם גאַנצן רוים-וועג.⁶⁸

פּונקט אַזוי — פּלעגט ווייסענבערג טענהן — זענען די צוויי פּערזענלעכקייטן פאַרשידן. פּושקין, וואָס איז אין זיין יוגנט יאָ געווען עפעס אַ שטיקל בונטאַר, האָט געהערט צו דער דעקאַבריסטן-באַוועגונג און באַזונגען די פּרייהייט, איז שפּעטער געוואָרן מיושבדיקער און שנעל זיך פאַרוואַנדלט אין אַ „לייטישן“ מיטגליד פון דער נאַבעלער רוסישער געזעלשאַפט. ער האָט אַפילו אַנגעהויבן שרייבן „שכלדיקע“ פּאַעמעס.

האָט ווייסענבערג אים תּמיד אַקעגנגעשטעלט לערמאַנטאָוו, וואָס איז געווען אַ קאַמפּליצירטערע פּערזענלעכקייט און שלמותדיקער אין זיין בונטאַרישקייט, נישט בלויז אין די שאַפּונגען, נאָר אויך אין זיין אייגענעם לעבן.

לויט ווייסענבערגן מוזן די צוויי זאָכן גיין צוזאַמען: דעם קינסטלערס לעבן מוז זיין אַ ווערק פון קונסט, פּונקט ווי זיין שאַפּונג איז אַ קונסטווערק. אַ קינסטלער קען נישט זינגען אָדער פּריידיקן איינס און לעבן אַנדערש „ווייל זיין בלוט זיזט פון דעם אומיושר, וואָס ער טרעפט אַן אַרום“. אויף לערמאַנטאָוו וואַלט ער זיכער געזאָגט, אַז זיין „נשמה בענקט נאָך געטלעכער גערעכטיקייט און פּולקאַמענקייט“.⁶⁹

און ווייל דאָס לאַזט זיך נישט אַזוי לייכט דערגרייכן — זאָגט ווייסענבערג —

טרעפן אויך ביים בונטאר אויסבראכן אין ווילדע טאטן און סתם פארדרייטקייטן, וואס לערמאנטאוס לעבן איז פול געווען מיט זיי.

ווייל אויך לידן, אויב זיי זענען נאר דא, האבן זיי אויך זייערע קאפריזן, ווי פון א לעבעדיקן מענטש, מיט ווידערשטענדיקייטן, מיט פראטעסטן, מיט גלאט אזוי פארפירענישן, נישט פארויסגעזענע, מיט פסיכישע פארדרייטקייטן, מיט מיספארשטענדענישן, פון וועלכע די לידן ברעכן אויס העפטיק און אומטענדענציעז.⁷⁰

האט זיך טאקע לערמאנטאוו אריינגעלאזט אין די פארשידנסטע קארק-ברעכערישע מיליטערישע און אונטורעס, ראמאנטישע און אונטורעס, געזעל-שאפטלעכע און אונטורעס. ער איז געווען בייסיק שארף און א תל געמאכט פון די גלאטיקע נשמחלעך אין זיין נאבעלער סביבה און אזעלכע מיליטערישע פראנטן, ווי מאַרטינאוו. דעם צאר אליין, ניקאל' דעם 1טן, — האט ער אויך נישט געשאנעוועט, און גאר מוטיק אים ארויסגעוויזן זיין קעגנערישע שטעלונג. דער צאר האט זיך אין אים גאנץ גוט נוקם געווען, אים פארשיקט אויף קאווקאז און אים אנגעטאן נגישות מכל-המינים. אבער די אלע שיקאנעס און דאס אנווערן די פרווילעגיעס, וואס א רוסישער אפיציר און אדלמאן האט גענאסן פון זיי אין יענע צייטן אין א ברייטער מאַס, האבן לערמאנטאוו נישט געבראכן. דער מאַכטיקער צאר האט געקענט באַגרענעצן און צוימען לערמאנטאוו פריי באַוועגן זיך פיזיש אין זיין ממלה, אבער לערמאנטאווס בריוונדיקן גייסט האט ער נישט געקענט צוימען.

וואס שייך די צוויי באַווסטע פראַזאיקערס אין דער רוסישער ליטעראַטור — דאָסטאָיעווסקי און טאַלסטאָי — האָט ווייסענבערג ממש פאַרגעטערט דאָסטאָיעווסקי. ער איז געווען ביי אים אַ הייליקייט. וועגן אים און שעקספירן פלעגט ער זאָגן, אַז צוויי גרויסע זענען דאָ אין דער וועלט-ליטעראַטור: דאָסטאָיעווסקי און שעקספיר זענען זשעניען און אלע אַנדערע (באַגאַבטע שרייבערס) זענען טאַלאַנטן. בלויז רעדן וועגן דאָסטאָיעווסקי האָט מען, לויט אים, אויך געדאַרפן קאַנען. און פאַרשטייט זיך, נישט מיט קיין אויבנאָיפיקייט און פלאַכקייט, נאַר מיט פאַר-טראַכטייט און געווייגענע רייד, אַז די צונג זאָל נישט פליען פאַרויס פאַרן געדאַנק. (דערפון נעמט זיך זיין נישט קענען פאַרטראַגן דאָס פלינקע פלאַלען פון דעם שעדלעצער ווייבל וועגן זאָז זשעני, ווי דאָסטאָיעווסקי און זיין פאַרלאַזן צוליב דעם די שטעלע, ווי שוין אויבן אַנגעוויזן.)

עס בעט זיך ממש צו פאַרגלייכן די דאָזיקע מיינונג מיט אַנדערע זשידס אַ מיינונג וועגן שאַפּענען. זשיד זאָגט אין זיינס אַן עסיי וועגן דעם קאַמפּאָזיטאָר, אַז אויב אַ פּיאַניסט שפּילט שאַפּענען פלינק און גלאַטיק — ווי ער וואַלט אים געקענט פון אויסנווייניק — איז ער קיין פּיאַניסט נישט. שאַפּענען דאַרף מען קענען שפּילן מיט פאַרטראַכטייט, מיט אימפּראַוויזאַציע, ווייל יעדער טאָן זיינער איז אַן אומ-דערוואַרטקייט.

וואָס שייך טאַלסטאָיס שאַפּונגען, האָט ווייסענבערג געהאַלטן בלויז פון מלחמה און שלום. דאָס — האָט ער געזאָגט — איז אַ גרויס ווערק. אַבער די רעשט, אפילו

אנא קארענינג, טויג נישט. פון וואסקרעסעניע* האט ער שוין גאר נישט געהאלטן. „סאיז געמאכטע מאראל-פרעדיקעריי“, פלעגט ער זאגן. „מ'קען אבער זיין א גרויסער שרייבער האבנדיק בלויז אנגעשריבן איין גוט ווערק“.

בכלל האט ער טאלסטאיען געהאלטן פאר א פאזירער פון הומאניזם, וואס איז פול מיט אנשטעל. דאס פריידיקן האט אפט נישט געשטימט מיט זיין ווירקלעכקייט אויף א סך געביטן, איינשליסנדיק ס'פלייסן זיך פונאנדערצוטיילן צווישן די פויערים זיינע גיטער. דאס איז געווען א לעבן, געטריבן פון חרשות און פסדרדיקן באגייין זינד (לויט טאלסטאיען אליין). און, ווי דארט ווי עס שטייט א בעל-חשובה, קען דער גרעסטער צדיק נישט איינשטיין — ווייסענבערג האט געהאלטן פון אט דעם תלמודישן מאמר, ווי שוין אויבן געזאגט — האט ער צו אזעלכע ווידויס, ווי טאלסטאיען ווייניק צוטרוי געהאט. דערפאר האט ער געהאט אומגעהייערע אנערקענונג פאר דער ווידוי פון רוסא.

אין איינעם פון זיינע פאמפלעטן האט ווייסענבערג א מאל געענטפערט מאלקינעו, וואס האט אים פארגעווארפן „קולטורלאזיקייט“:

און זאל מיר מאלקין נישט פארשיטן די אויגן מיט קיין קולטור-זאמד, ווייל אויב איך דארף זוכן קולטור — מוז איך אנקומען צו די ברעגן פון זשאן זשאק רוסא.

די „קולטור“ מוז, ווייזט אויס, זיין א גאר וואזשנע געווער קעגן א גייסטיק שטארקערן אפאנענט, ווייל מע האט זיך מיט דעם דאזיקן געווער באניצט צו באקעמפן אזעלכע קעגנערס אין אלע צייטן.

אויך פערדינאנד לאסאלו, וואס אזא אויטאריטעט, ווי אלעקסאנדער פאן הומבאלדט איא האבן געהאלטן פאר א ווונדערקינד, האט שולצע-דעליטש — וואס דערגרייכט נישט לאסאלס קנעכל און, נאך אים, אויך אלע צייטונגען — פארגע-ווארפן, אז ער איז א האלב-ווייטער. און מיט דעם דאזיקן טויטלעכן געווער, וואס רופט זיך „קולטור“, האבן לאסאלס גייטלאזע קעגנערס געמיינט, אז זיי וועלן אים פארניכטן מיטן בלויזן — ווי לאסאל אליין שרייבט — אננעמען „קעגן מיר די געהויבענע האלטונג פון א וויסנשאפטסמאן, וואס קוקט אראפ אויף אן איגנאראנטן האלב-ווייטער“.

דערויף האט לאסאל געענטפערט:

„יעדע שורה, וואס איך שרייב, שרייב איך אנגעגורט מיט דער גאנצער קולטור פון מיין יארהונדערט!“²¹

צו די אנדערע נעמען פון די רוסישע פראזע-מיסטערס — נאך דאסטאיעווסקין — וואס ווייסענבערג האט אפט דערמאנט מיט באווינדערונג, האבן געהערט גאגאל, גארקי און טשעכאוו.

ער פלעגט אפט מאכן פאראלעלן צווישן צוויי פירנדיקע ליטערארישע פער-זענלעכקייטן. אין דער פוילישער ליטעראטור, למשל, האט ער געזאגט, אז יוליוש סלאוואצקי שטייגט שאפערש איבער אדאם מיצקעוויטשן. וועגן סלאוואצקי

פלעגט ער זאגן, אז ער האָט נאָך געקענט אומגעהייער אַ סך לייסטן, לויט זיינע פּאַטענציעלע שאַפּערישע פּוּחות, אַבער ער איז געשטאַרבן יונגערהייט (פּון טובער-קולאַז). געמיינט צו זאָגן, אז ער האָט נישט געהאַט גענוג צייט אַרויסצוברענגען די קאַלאַסאַלע שאַפּונגען, וואָס האָבן אין אים געשפּרודלט ווי אַ מעין-המתגבר. ער האָט געזאָגט, אז סלאָוואַצקיס פיבערדיק שאַפּן די לעצטע יאָרן פּון זיין לעבן, איז געווען אַ סימן, אז ער האָט געוואָלט באַווייזן פּון זיך אַרויסצוברענגען וואָס מער, ווי ער וואָלט געפּילט, אז ער דאַרף אַניאָגן, ווייל זיין צייט איז קורץ.

ווייסענבערג האָט אַפּט דערמאַנט סלאָוואַצקיס לילאַ ווענעדאַ.

אויך האָט ער ממש באַוונדערט וויספּיאַנסקין פאַר די גריכישע מאַטיוון, און נאָך מער אַפּשר פאַר זיין וועסעלע. * ער האָט גאַר קיין ווערטער נישט געהאַט אויס-צודריקן זיין באַוונדערונג פאַר דעם דאַזיקן ווערק, וואָס איז אַדורכגעווייטיקט מיט בענקשאַפּט. ווי ווייסענבערג דריקט זיך אויס אויף אַזאַ שאַפּן,

קען מען גאַרנישט אַזוי פּיל אַרויסדערציילן אין ווערטער וואָס זאָלן רעדן צום שכל, בשעת דער וועג דערצו, דאַס אַרויסצווייזן, איז דער וועג פּון קלאַנגען, שטימונגען און געמיט-פאַרויגונגען.⁷²

און באַמת איז טאַקע די בענקשאַפּט פּון אַ דורות-לאַנג אונטערדריקט פּאַלק, וואָס ווערט אויסגעזונגען פּון וויספּיאַנסקין מיט אַזאַ מיסטיש-דערהויבענער געלייטערטייט — אַדורכגעפּלאַכטן מיטן באַטויבנדיקן רעש פּון דער חתונה — ממש איבערערדיש. די אויפגעלעבטע היסטאָרישע געשטאַלטן טאַנצן דאַרט אַרום אין אַ פּישוף-וועלט צום אויסגעחלומטן ציל פּון באַפּרינגן. דער פיבערדיקער ריטעם פּון אַט דער פּישוף-וועלט איז אויך אַדורכגעפּלאַכטן מיטן עולםס גאַרונג נאָך זיין אייגן גליק און יעדער יחיד באַזונדער — מיט זיין וועבן דעם חלום — שטרעבט צו זען זיין פּערווענלעכן גליקווינטש פאַרווירקלעכט.

און דער סוף: אַלע חלומות ווערן צערונען אינעם בלייכן פאַרנעפּלטן ליכט פּון פּרימאַרגן. די פּאַטריאַטישע בעלי-חלומות בלייבן ליגן אַנמאַכטיק, ווי געבונדן; דאַס ווייסע, ברויזנדיקע פּערד — ציט זיך אויס אויף דער פּרימאַרגנדיקער, פאַר-נעפּלטער ערד צום שטאַרבן; דאַס אַנגעזאַמלטע מלחמה-פּלי-זיין, די פּיקעס — וואַקלען זיך אין פּאַרטאַגיקן גרויען נעפּל און ווערן צערונען. פּון דעם גאַלדענעם האָרן — דעם סימבאָל פּון באַפּרינג — בלייבט איבער בלויז ... דער שנוור. און אַט פאַר דער אַ דינסטער דיכטערישער פּיינפּיליקייט וויספּיאַנסקיס האָט אים ווייסענבערג פאַרגעטערט.

אויך פאַר איסאַק באַבעלן האָט ער געהאַט גרענעצלאַזע באַוונדערונג. זיין עסיי „בענע קריק (פּון באַבלען)“ הייבט ווייסענבערג אַן אַזוי:

דאַס דערציילטע פּון באַבעלן, דעם יידישן שרייבער אין רוסיש, וועגן דער שייקע „נאַליאַטשיקעס“* אין אַדעס פאַר און נאָך דער רעוואַלוציע — איז

* פּייליש — די חתונה.

** רוסיש — איבערפּאַלערס.

גאַרנישט אַפּצושאַצן. אזאָ גאַלדענעם דערציילער, וואָס זאָל אזוי כאַפּן דאָס סאַמע וויכטיקסטע פינטל פון דעם העלדס געמיט און אייגנשאַפט, קומט מיר אויס נישט צו באַגעגענען פּמעט. וואָס פאַר אַ געפּרעסטיקייט און קאַרגשאַפט אין רעדן. עס זעט אויס, ווי נישט מיט קיין שפּראַך דערציילט אונדז באַבעל וועגן בעניע קריק און זיין שייקע, נאָר מיט דאָ אַ צופּ און דאָרט אַ ריר אויף די סטרונועס פון פאַרשידענע סיטואַציעס און דאָס געמיט שווימט אַליין אַרויס פון זיך זעלבסט. עס ווערט דאָרף די דאָזיקע צופּן און אַנרירן אויף די סיטואַציעס, פאַרטיק די גאַנצע סביבה אַרום די העלדן און זיי אַליין האַבן נישט, דאַכט זיך, מער וואָס צו טאָן, נאָר ווי לאַזן הערן יעדער זיין סטיכיע, אויסשפּילן זיין מעלאָדיע, לויט די פינגער, מיט וועלכע באַבעל רירט אָן זיינע העלדן.

און ער ווייסט ווי אַנצורירן, אַך, ווי ער ווייסט. איך האָב נאָך קיין מאָל נישט געהאַט אזאָ מענטש, אזאָ שרייבער, וואָס זאָל אזוי וויסן. . . . ווען מען האָט נישט קיין זינען פאַר באַבעל, מיינט מען, אַז דער שרייבער איז ווי גאַרנישט אויסן מיט זיינע איינציקע פּעדעס, וואָס ווערן פּרירער ווי גאַר-נישט אויסן זייענדיק אַרויסגעצויגן אויף דער ליכטיקער שיין — אַבער האָט מען זינען, זעט מען ווי אַ מייסטער האָט זאַרגפּעליק קלוג און טיילוואַניש באַהאַלטן געצויגן פּעדעס, אַז מען זאָל זיך אין אַנהייב פון אַ סיטואַציע גאַרנישט ריכטן, נאָר מיטאַמאַל — ס'איז גאַלד. . . .

איי, האָט זיך דאָ דער שרייבער געשטעלט העכער מיט טויזנט קעפּ איבער יעדן לעזער, אַפּילו קריטיקער, שוין אַפּגערעדט פון פּיינשמעקער. אין זיין פאַרטייעטיקייט איז ער אזוי ווייט אַוועק, אַז עס שפּילט שוין ביי אים גאַרנישט קיין ראַלע דער איינצלנער טיפּ, נאָר דאָס טיפּנטום, וואַלט איך געזאַגט. ער איז דערגאַנגען צו דער דאָזיקער דינקייט, ווען עס הערן שוין אויף די מענטשן צו זיין אַ באַזונדערער אַפּריס, מיט אַן אייגן פּרצוף, נאָר טענער ווערן פון זיי, וואָס בילדן צוזאַמען אזאָ און אזאָ מעלאָדיע. . . . דער עיקר איז דאָ באַבעלן געגאַנגען פאַרצושטעלן די בענישע וועלט אין באַצוג צום אויסן. זיי זענען אין אייגענעם רעדל נישט אזוי בולט, ווי אין דער אַפּ-שפּילונג צווישן די צוויי וועלטן: בעניע און די חברות און די צווייטע וועלט, וואָס איז אַרום זיי. אַט דאָס טיפּנטום האָט באַבעל געוואַלט און נישט די איינצלנע טיפּן. . . .

עס שפּילן זיך די צוויי וועלטן, בעניעס מיט דער דרויסנדיקער און די דרויסנדיקע מיט בעניעס, ווי אַ קאַץ מיט אַ מויז. . . . און ער האָט עס גוט אַדורכגעפירט, עס קומט אים דער גרעסטער יישר-פּוח, באַבעלן. קיין שום היסטאָריקער, אַז ער זאָל שוין אַפּילו באַזיצן די נייטיקע מאַטעריאַלן, וואַלט אונדז נישט געקענט געבן צו פאַרשטיין בעניען מיט זיין סוויטע. און אויב אַפּילו אַז יאָ, וואַלטן מיר אַבער נישט געוואָסט די שפּיל זייערע און לוסט פון לעבן. און ווען אַפּילו דאָס אויך, וואַלטן מיר אַבער זיך נישט פאַרגעשטעלט די קאַץ און מויז שפּיל צווישן די צוויי וועלטן. . . . דאָס איז העכער ווי באַטרעף, מער ווי אַמוזאַנט. . . . דאָס איז דער הויכער פאַרשטאַנד פאַר לעבנספּרידיקייט.

דאָך איין חסרון: אַ ביסל צו אַביעקטיוו איז ער אין זיינע סימפּאַטיעס צו די העלדן. נאַטירלעך, ליבן איז אַ זאָך פון קענען, אַבער צו בעניען האָט ער באַווסטזיניק אַפּגעשוואַכט זיין ליבע.

בעניעס זשעסט, וואָס איז אזוי נישט שרייענדיק — דערציילט וועגן מענטשלעכען שטאַלץ און פּלעגונג פון פּערזענלעכקייט.

איז ער נישט אַ ריינע נאַטור, האָט ער נישט אַן אויסגעהאַלטענע מאַראַל, ווי

פון שטיין אויסגעהאקט, נאטירלעך, נישט די דרויסנדיקע מאראל? האט ער נישט גענוג שווינג אפילו א שונא צו באהאנדלען ריטעריש? מאראנץ מסרט אין חופה-טאג פון בעניעס שוועסטער, אז היינט, ווען זיי וועלן זיך „אלע“ צונויפקומען, זיין שיפור, קען דער קאמיסאריאט ארומרינגלען זיי דאס הויז ...

בעניע אבער איז זיך נוקם גאר אנדערש:

„יעסט קאיע שטא זאראבאטאט“*

ווייזט ער מאראנצן מיט א האלבן ווינק, צופארנדיק מיט זיין עקיפאזש און זיין קוטשער צו מאראנצעס טיר ... און נאך דעם ווי ער פירט מאראנצן אוועק מיט זיך, אין צוויי שעה ארום, בעניע זאגט שוין דער מאראנצאווע אן א בשורה:

גאוואריאט שטא וואש „פאקאיני“ מוזש קאפאל נא מעניא.**

דער מאראנצאווע, ווען עס רייסן זיך איר שוין די קישקעס אפ פון דער בשורה . . . פארשטייט, אז ער האט אים געהרגעט, דערזעט פלוצלינג מיט אויפגעריסענע אויגן, אז דער מאן איז נישט געשטארבן! אט קריכט ער אראפ פון בעניעס עקיפאזש אן איינגעבויגענער, אפשר מיט צוואנציק יאר עלטער ... בעניע האט אים צוריקגעברענגט, נאר א שאטן, נישט קיין מענטש, און אין גאלן קאפ ...

ווי האט ער דעם הוט? בעניע האט אים דערטרונקען דעם הוט זיינעם ... צווישן די פעלזן פון ים, ווי דאס וואסער קאכט מיט שוים, נאר אים, מאראנצן, צוריקגעברענגט אין גאלן קאפ.

אך, ווי מערדער-ריטעריש, נאר פול מיט גרויסמוט-נקמה ...

אט אזוי קען א מענטש הרגענען בעניע. . . .

ני, איז ער נישט ווערט, אז מען זאל אים ליבן ווי געהעריק?

נאר באבעל האט זיך נישט גייטיקערהייט, אפגעהאלטן דערפון, ווארן געליבט האט ער אים יא, נאר ער האט עס באהאלטן ...

און זיין געצוונגענע, קאלטע אביעקטיוויטי איז א חסרון אין דעם פאל.

בעניע וואלט נישט געווען בעניע, איך מיין די העכסטע פערזענלעכקייט אין זיין סביבה, ווען ער וואלט נישט געווען אזוי, ווי באבעל האט אים דערזען.

בעניע וואלט נישט געשפירט די ווירדיקייט צו זיך, ווען ער זאל זיין האנט לאזן פרייע אכזריות, כאטש קיינער וואלט אים אין דעם נישט געשטערט. בעניעס כאראקטער איז זיכערקייט, דאקען דערשראקנקייט און פאניק ברענגען

אכזריות: פיה-פאף, שוין געשאסן, שוין געהרגעט א מענטש.

זיין מאראל איז די שטארקייט, דאס נישט לאזן זיך ארויספירן פון גלייכגעוויכט, דער אויסדויער ביז גאר, . . .

נאך וואס הרגענען, אז ס'איז גראנדיעזער אונטערטעניק צו מאכן די דרויסנדיקע וועלט, וועלכע מוז אננעמען בעניעס אן אקציע בדחילו

ורחימו ...

„מיין ליבער טארטאקאווסקי, איך שיק ארויס א מענטש מארגן אין דער פרי אויף באלשאיא וואסילקאווסקא דעם און דעם נומ, אז ער זאל געפינען

הינטערן טויער 50 טויז. רובל ...

דיין בעניע“⁷³

* רוסיש — ס'איז דא עפעס וואס צו פארדינען.

** רוסיש — מע שמועסט, אז אײער „גאטזעליקער“ מאן האט געגראבן אונטער מיר.

ווייטער דערציילט ווייסענבערג מיט וואס פאר א גרויסמוט בעניע אפערירט: ווען טארטאקאוסקי זאגט זיך אפ נאכצוקומען בעניעס פארלאנג, איז צו מארגנס שוין אן אנפאל אויף יענעם בירא, נאך אן בלוט-פארגיסונג. בעניע אפערירט נישט ווי א „פארך“. „וירקן דארף מען בלויז מיט דער אויטאריטעט“ און, טארטאקאוסקיס אייזערנע קאסע מיט די געלטער און צירונג „עפנט זיך ברייט“ פאר בעניען.

בעניע, באקומענדיק פונעם פארוואלטער די ערשטע זאך פון דער אייזערנער שראנק, א בראשקעלע, שפילעט ער זי, די ערשטע מהנה, ארויף אויף דער ברוסט פון דער קאסירערקע אין קאנטור. . . דערנאך ערשט גייט ער נעמען פאר זיך.

נאך אן אומגליק געשעט. לאווקע, דער מיטהעלפער, וואס שטייט אין דרויסן אויף דער וואך, ווערט פלוצלינג דארט משוגע, שפרינגט אריין מיטן קאפ אין פענצטער פון קאנטור און שיסט אויס אויפן פארוואלטער מוגענשטיין, וועלכער פאלט. . .

אבער נישט דאס האט בעניע געוואלט. . . און בעניע קומט דערפאר אין אזא גרימענדיקן כעס, אז ער שווערט לאווקען באלד אויפן ארט, אין קאנטור, נאך איידער זיי פארשווינדן פון דארט: „נישט שפעטער ווי גלייך מיטן דעהרגעטן מוגענשטיינען וועסטו באגראבן ווערן“.

און צו מארגנס, ווען די גאנצע סלאבאדקע שאקלט זיך מיט אדעסער סוחרים, באנקירן און דירעקטארן צו מוגענשטיינס לוויה, זעט מען בעניעס בלא-געפארבטן אויטא זיך דארכשניידן פארביי די מענגע באלייטער אויפן בית-עולם, . . . קומען אן דער פערט, פראים (אפרים) גראטש און נאך צוויי, אנדערשטעלנדיק לאווקעס ארון לעבן מוגענשטיינס אפענעם קבר.

טארטאקאוסקי, וואס האט פריער געהאלטן מוגענשטיינס מוטער אונטערן ארעם מיט נאך איין הער. . . ווארפן אוועק די פרוי און פארשווינדן צוזאמען מיטן גאנצן עולם אין גרויס פאניק, דערזענדיק בעניען מיט זיין חברה, וואס האבן פון זייער זייט אויך געברענגט א טויטן. . .

בעניע האלט ווארט. . . אט איז די מאראל בעניעס, וועלכע איז געוויס די העכסטע אין דער סביבה און אין דער סביבה מאראלישער אנשויונג.¹⁴

ווייסענבערג ברענגט מער ביישפילן פון בעניעס פיינע האנדלונגען און ענטפערס, וואס זענען ווייט פון „גאסן-כאראקטער“.

דער סוף איז, אז די טשעקא* פארנארט בעניען מכלומרשט אויפן פראנט ארויס און דעהרגעט אים.

ווייסענבערג „באדויערט נישט בעניעס טויט“, נאך פאר וואס באבעל האט „נישט גענוג געליבט זיין העלד“.

פאר וואס האט ער אים געלאזט מיאוס שטארבן. מיאוס, ווייל אין אנמאכט, מיאוס ווייל עפעס, ווי אריינגענארט אין זאק אריין בעניען, פונקט ווי א קאץ פארן הרגענען זי. . .

ער איז דאך געווען אזוי באטעמט, אריסטאקראטיש אין זיין יעדן מאניר. . . אזוי צו זען דעם סוף פון בעניע קריקן (כאטש ס'איז אמת אזוי געווען) זעט מען

נאַר דאַרך דער אַביעקטיוויטעט צו ביידע „אַביעקטן“, אי צום באַלשעוויזם, אי צו בעניע קריקן. יעדנפאלס איז עס נישט גענוג געליבט אי דעם, אי דעם צד ...

דאָס אייגנטלעך פעלט ביי דער ענדע פון דעם עפאָס בעניא קריק וואָס איז געשאַפן דאַרך דעם ווינדערלעכן באַבעל און בלייבט פאַר אַ מוסטער אין דער היסטאָריע פון דער ליטעראַטור, וואָס הייסט אַזוינס שרייבן.⁷⁵

ראַבינדראַנאַט טאַגאַרע איז אַפט דערמאַנט געוואָרן דורך ווייסענבערגן און גאַר אַפט רודיאַרד קיפּלינג, פאַר דאָס בוך פון דזשאַנגל, ווי אויך דזשעק לאַנדאָן, אַסקאַר וויילד און זיין דע פראַפּונדיס. וועגן עדגאַר אלאן פאַו האָט מען אַפט געקענט הערן רעדן אין שטוב. ביילטשע פּלעגט דערציילן, ווי די רעדאַקטאָרן פּלעגן וואַרפן פאַוס דיכטונג אין „קויש“ אַריין, ווען זיין מוטער איז אַרומגעגאַנגען איבער די רעדאַקציעס בעטן, מע זאָל אַפּדרוקן איר קראַנקן זונס אַ ליד. אייגנטלעך האָט ער קיין מוטער נישט געהאַט, ווייל ער איז פאַריתומט געוואָרן אין זיין קינדהייט. געהאַט האָט פאַו אַן אַדאַפּטיר-מוטער, אויך אַ מומע, וואָס איז געוואָרן זיין שוויגער און ער האָט זי גערופן „מוטער“. צו איר האָט ער געשריבן דעם סאַנעט „צו מיין מוטער“. שפּעטער, ווען ער איז געשטאַרבן, האָט די געזעלשאַפט געלאָזט אַ קלאַנג, אַז פון שיכרות איז ער אומגעקומען אין אַ פאַרק. ס'האַט דער אַמעריקאַנער געזעלשאַפט נישט געפאַסט, פּלעגט ביילטשע זאָגן, אַז אַזאַ גרויסער דיכטער, ווי עדגאַר אלאן פאַו, זאָל דאַרפן אויסגיין פון הונגער ...

איך האָב גראַד דעמאַלט געהאַט געלייענט וועגן צוויי אונגאַרישע שרייבערס, איינער מיט אַ פּאַפּולערן נאַמען און דער אַנדערער, אַ ווייניקער באַוויסטער. האָב איך דערציילט דעם טאַטן, ווי ער איז אַ מאַל געקומען מיט אַן אַנגעשריבן ווערק צום ערשטן, דעם פּאַפּולערן שרייבער, און אים פאַרגעלייגט ער זאָל אים דערלויבן עס צו פאַרעפּנטלעכן אויף יענעם נאַמען, פּדי דאָס בוך זאָל זיך גוט פאַר-קויפן ... יענער איז באַשטאַנען אויף דער טראַנזאַקציע, ווייל ער האָט געגעבן זיין „גרויסן“ נאַמען צו אַ באַמט טאַלאַנטפול ווערק און אַזוי האָבן זיי ביידע געמאַכט אַ גוט געשעפט ...

דער פּאַפּולערער שרייבער פּלעגט זיינע אייגענע ווערק שרייבן אויף אַזאַ אופן: ער פּלעגט זיך אַנידערזעצן ביי זיין שרייבטיש מיט דער פּען גרייט אין דער האַנט, אויסלעשן דעם עלעקטריע און זיצן און וואַרטן, ביז די מוזע וועט אים באַהערשן. און אַזוי שנעל, ווי ער האָט דערפילט די מוזע אַנקומען אויף אים — האָט ער אין דער געשווינד געגעבן אַ צינד אַן די עלעקטריע און גענומען זיך צום שרייבן, אַבער די ווערטער פּלעגן זיך אים אַראַפּגליטשן פונעם שפּיץ פּען, און נישט ווערן. אַזוי איז ער אַפט געבליבן ביי גאַרנישט, און איז געזעסן אַזוי לאַנג ביז ר'האַט געמוזט ווידער אויסלעשן די עלעקטריע, פּדי צו לאָזן זיך ווידער אַ מאַל באַהערשן פון דער געטיין — מוזע ...

דער טאַטע האָט געשמייכלט. אַזאַ סיטואַציע איז פאַר אים נישט געווען קיין נעעס. ער אַליין האָט אַפט דערויף אַנגעוויזן בשעתן רעדן וועגן די צוויי ווערק,

עוזר ווארשאַווסקיס שמוגלאַרס און שמעון האַראַנטשיקס פאַרפלאַנטערטע וועגן, ווי אויך וועגן די אַנדערע ווערק פון יונגע טאַלאַנטן, וואָס האָבן נישט געהאַט דאָס גליק פאַרעפנטלעכט צו ווערן ביז אים. ווייסענבערג פּרעגט, ווי שוין אויבן אַנגע-וויזן אין „אַנשטאַט אַ פאַרוואַרט“ צו האַראַנטשיקס פאַרפלאַנטערטע וועגן: „ווער איז שולדיק?“ אין נישט אַפּן מאַכן דעם וועג, אַז די יונגע טאַלאַנטן זאָלן קומען צום וואַרט.

וועגן וויילדן האָט ביילטשע דערציילט, אַז ווען ער איז געפירט געוואָרן פונעם געריכט אין תּפּיסה אַרײַן, האָט זיך קײנער פון זײנע פּרײַנד פון דער נאַבעלער ענגלישער געזעלשאַפט — וואָס ער האָט דעמאָלט באַגעגנט אויף דער גאַס, — נישט געגריסט צו אים, נאָך דעם ווי סײַז באַוווּסט געוואָרן, אַז ער האָט האַמאַסקעסועלע נײַגונגען. ספּעציעל האָבן די דאַמען, וואָס זענען אים ביז דעמאָלט נאַכגעלאָפּן — ווי זײ לויפּן נאָך יעדן באַרימטן נאַמען — אים שוין אויסגעמיטן מיט שפּאַט. בלויז אַן אײן-און-אײנציקער פּרײַנד האָט פאַר אים געצויגן דעם הוט, בשעת אַלע אַנדערע נעכטיקע פּרײַנד האָבן אים אויסגעמיטן און אַפילו אַריבערגעגאַנגען אויף דער אַנדערער זײט גאַס, ווען זײ האָבן אים געטראָפּן פאַרבייגײן.

באַשרײבט וויילד שפּעטער, אין דער תּפּיסה זיצנדיק, וואָס פאַר אַ דערמוטיקנדיק און דערהויבן געפיל יענער פּרײַנד האָט אים געגעבן מיט אַזאַ העראַישער טוונג, ווי צײען פאַר אים דעם הוט, ווען אַלע אַנדערע האָבן פון אים געווייכט. געוויינטלעך לויפט די מאַסע אַלע מאָל מיטן שטראָם; אַז מע שרייט „הוראַ“, ווילן אַלע זײן צווישן די הוראַ-שרײערס. אַז אײנער איז „אויפן פּערד“ — דרייט מען זיך, פּרײט מען זיך אַרום אים. נאָר טאַמער פאַלט ער אַראָפּ פונעם פּערד — פּלייסן זיך אַלע אים נאָך צו צעטראַטעווען מיט זײערע קאַפעטעס ... און וויילד, דער עסטעט, די היפּער-סענסיטיווע נאַטור, האָט געליטן פּפּול-כּפּלים די מאַראַלישע לײדן, שוין אַפּגערעדט פון די פּיזישע.

די נעמען פון שעלי און קיטס פּלעגן דערמאַנט ווערן מיט גרויס פּיעטעט. אויך באַדלער, ווערלען, מאַליער און נאָך אַנדערע קאַריפּיען פון דער וועלט-ליטעראַטור.

אין דער העברעיִשער פּאַעזיע האָט ווייסענבערג געשטעלט טשערניכאַווסקי העכער פאַר ביאַליקן. נישט נאָר די שירים, נאָר ביאַליק דער בעל-תּכּלית און סוחר איז ווייסענבערגן נישט שטאַרק געווען צום האַרצן; למשל דער פּאַקט, וואָס ער האָט מיט שטאַלץ דערציילט, אַז די אַמעריקאַנער ייִדן האָבן אים געשאַנקען אַ גרויסן ברייאַנטענעם רינג, בשעת זײן באַזוך אין אַמעריקע. ער האָט די דאָזיקע געשעעניש געהאַלטן פאַר אַ גרויסן כּבוד, דערקעגן ווייסענבערג האָט געטענהט, אַז מיטפירן מיט זיך אַ שווערן ברייאַנטענעם סיגנעט — איז עפּעס נישט אַזוי די טבע פון אַ דיכטער און „הלוואַי וואַלט ער געווען אין דער סוחרערייִ אַזוי פּיל דיכטער, וויפּל ער איז סוחר אין זײן דיכטונג — . . .“

ווייסענבערג איז נישט נתפּעל געוואָרן פון ביאַליקס סאַרט „ליבן דאָס פּאַלק“; פונעם כּסדרדיקן „קאַכן נאַציאָנאַלע גערעכטסן אויף זײן האַרץ (ביאַליק האָט נאָר צו טאָן מיט האַרץ)“, האָט ער געזאַגט, און אַז ער

ליבט . . . א ביסל פאַרפירטערהייט, נישט דאַרף זיין שולד, נאָר עס האָט זיך אים געדאַכטן, צוליב זיין קליינעם דיכטערישן מהות, אַז מען קען זיך אַפּקלייבן אין דער דיכטונג איין עובדה: צו שטיין שטענדיק און וואַרעמען האַרץ . . .¹⁶

דערפאַר איז ער מיטגעריסן געוואָרן פון די שאַפונגען בכלל, ווי אויך אויף דער נאַציאָנאַלער טעמע פון שאול טשערניכאָוסקי, הגם ער האָט זיך בעיקר קונה-שם געווען גראַד נישט ווי אַ נאַציאָנאַלער, נאָר ווי אַ וועלטס-דיכטער און איבער-זעצער פון דער אַנטיקער ליטעראַטור.

פון וואָס דער שרייבער דערציילט איז ביי ווייסענבערג נישט געווען וויכטיק, די עכטיקייט פון איבערלעבונג — אויב ס'איז ליבע צום פאַלק, אַדער וואָס ס'זאָל נישט זיין — יאָ.

און טשערניכאָוסקין האָט ווייסענבערג געגלייבט, ווייל פון יעדער שורה זיינער האָט ער געפילט דעם הייסן ווונטש טשערניכאָוסקיס און ממש אַ רעליגיעזע האַפענונג, אַז אין לאַנד פון ישראל וועט נאָך אויפקומען אַ געזונטער דור; אַז אין דער צוקונפט וועט זיין געפרוּווט פאַלק, אין אַלע פּייערן, נישט מער לעבן בלויז מיטן הימל, מיטן רוח-הקודש, נאָר ס'וועט זיך אויסקעמפּן אויך אַ פעסטן באַדן אונטער די פּיס, טאַקע ווי ביאַליק האָט געזאָגט, אַז אַ פאַלק האָט נאָר אַזוי פיל הימל איבערן קאַפּ, וויפּל ערד עס האָט אונטער די פּיס.

ער האָט אין טשערניכאָוסקיס שירה בכלל — אויף דער נאַציאָנאַלער, צי אַלגעמיינער טעמע — געזען קראַפט, וויזע, אין קעגנזאַץ צו ביאַליקס, און נאָך אַנדערע ייִדישע שרייבערס פּלאַכער סענטימענטאַליטעט, לויט אים. אַט, זענען, בלויז פאַר אַ ביישפּיל, צוויי סטראַפּעס פון טשערניכאָוסקיס אַ ליד, גראַד אויף דער נאַציאָנאַלער טעמע א"נ „ראי אדמה":

.....
הא לך הטובים בכנינו, נער טהור חלומות,
ברי לב נקיי כפים, טרם חלאת אדמות,
וארג יומם עודו שתי, ארג תקוות יום יבא,
אין לנו טובים מכל אלה. את הראית? ואיפה?
ואת תכסי על כל אלה. יעל הצמח בעתו!
מאה שערים הוד וכח, קדש לעם מכורתו!
ברוך קרבנם בסוד מות, פפר חיינו בהוד . . .
ראי, אדמה, כי היינו בזבונים עד מאד!¹⁷

צי שטעלט זיך נישט אַפּ דאָס האַרץ אויף אַ רגע מיט אַ פאַרכטיק זיך איינ-האַרכנדיקן ציטער, צוליב דער אַנטפּלעקונג פון אַזאַ טיף-טרויעריקן אמת, וואָס ליגט שוין דורות-לאַנג איינגעשלאַפּן אין אונדזערע בלוטן, ווען מיר קומען צו צו דער שורה:

„ברוך קרבנם בסוד מות, פפר חיינו בהוד . . .”

(געבענטשט איז זייער קרבן,

וואָס לייזט אויס דורך טויט-סוד אונדזער וואָר . . .)

* איבערגעזעצט פון מרדכי יאַפע.

פאַר אַזאַ מין פּאַטריאַטיזם, וואָס איז גלייכצייטיק נבואה, און דער עיקר, עכט אויסגעווייטיקט — האָט ווייסענבערג געבויגן זיין קאַפּ, נישט וויכטיק פון וואָס פאַר אַ נאַציע דער דיכטער איז געקומען. און איז דערקעגן נישט נתפעל געוואָרן פון אַנגעשטעלטע פּאַטריאַטיזמען, אויך נישט פון קיין געמאַכטע ייִדישע פּאַטריאַ-טיזמען, אַזעלכע, למשל, ווי:

אַ, מיר זאַל עס זיין פאַר אייערע שוואַרצינקע אייגעלעך —
פאַר אייערע כשרע פּאָתלעך,
שלמהלעך, משהלעך, יענקעלעך...⁷⁸

אויף די סאַרטן פּאַטריאַטיזמען האָט ווייסענבערג געזאָגט, אַז „דער שרייבער האָט דעם לעזער צום נאַפּל צוגעלייגט נאַציאָנאַלע האַניק-טייגלעך“, נישט געקוקט דערויף, וואָס ער האָט געוואַלט זען דאָס ייִדישע פאַלק אַ געקרעפטיקט. זיין פאַלקס פּרעסטיזש איז די אויגן פון די אימות-העולם, זיין גייסטיקער ווילזיין, איז אים שטאַרק אַנגעגאַנגען. ער רופט אים אין „קונסט און סוביעקטיוויטעט“:

זעט, אַלע פעלקער האָבן געשליפּן די מוסקולן, שטאַרק געמאַכט זייערע נערוון, פול געמאַכט זייערע פיזישע כוחות, פּדי גרייט צו זיין צו דעם לעבנסרוף, און נאָר איין אינטעליגענץ [אונדזערע], וועלכע ליגט פאַרשמאַכט, האָט זיך גרייט געמאַכט אויפגענומען צו ווערן אין דעם „גרויסן פעלקער-קראַנקנהויז“.

און ווער איז זי, די אינטעליגענץ, וועגן וועלכער מיר שמועסן? נישט די, וועלכע קומט פון יענעם ספּאַרט-פּלאַץ, וווּ אַן איבערפלוס פון פיזישע כוחות, איז זייער נשמה שוין לאַנג פאַרוועלקט געוואָרן. נישט די, וואָס דאָס בלוט זייערס איז נישט נאָר וואָס נישט קרעפטיק, נאָר געל שוין פון דורות לאַנג? נישט די, וואָס זייער פיזישע קראַפט, אַפּגעלאָזט פון אַלע באַדערפענישן אין לעבן, קען אַפילו נישט צווינגען זייער נשמה צו טראַכטן וועגן זיין נישט די, וואָס האָבן נישט קיין כוח צו מאַכן אויפבליען זייער פּאַנטאַזיע, פאַרשטעלונגס-קראַפט, בענקשאַפטן, דערהויבענע מאַמענטן — נישט די זענען עס?

אַ סימן, אַז זיי זענען אַוועק ווייט פון לעבן די אַלע, וואָס זענען געוואַקסן צוזאַמען מיט דער שוואַם, וואָס האָט זיך אַפּערגעבלייכט פון הינטער דער בית-המדרש-פּאַדוואַלינע און אַנגעפילט זייער אַטעם מיט דעם ריח פון צעפאַלענע קערפּערס — אַ סימן, אַז אַזוי איז עס — אַז אַזעלכע איינע פון די בלייכע פּאַנטאַזיעס האָט זיך געוואַלט אַ מאַל אויסמאַלן אַ פּרוי, האָט זי שוין קיין קערפּער-לעכע נישט געקענט פאַרטראַגן. זי, די פּאַנטאַזיע, איז שוין צו פיל שפּינאוועבס געווען, וואָס וואַלט זיך פון אַ קערפּער צעריסן, — נאָר אויך עפעס אַזוינס, וואָס איז שפּינאוועבס: לייט, אַ שדיח, וואָס פליט איבער בערג, איבער וועלדער, עפעס לייכטס און אַן מענטשן-פיס, נאָר אַזעלכע, פון וועלכער שלמה המלך פלעגט יעדן אין דער פרי דערקענען די טריט פאַר זיין בעט... אַבער אויך די דאָזיקע איז שוין די בעסטע, דען די איבעריקע פּאַנטאַזיעס זענען שוין גאָר געשרומפּענע, לאַנג איינגעשטילטע אין טיפּער פאַרגליווערונג, ווי די פליגן טיף האַרבסט אין אַ ווינקל. ...

אַ צעקאַליעטשעטער, קאַליעגעמאַכטער פון די טיפּע, פאַרדרייטע אונטער-וועגלעך צום בית-המדרש, קען שוין זיין אַכצנטער דור אויך נישט געהיילט ווערן.⁷⁹

ווייסענבערג האט בכן געגלייבט, אז עכטע קונסט — נישט וויכטיק אין וואס פאר א פארעם, רעאליזם, צי פאנטאזיע — קען נאר קומען פון א פיזיש און גייסטיק קרעפטיקן קינסטלער. וועגן מענדעלעזן, למשל, זאגט ער אין דעם עסיי „ביים לעבן און נאכן טויט פון אונדזערע גרויסע גייסטער“:

. . . ער בילדעט זיך און וואקסט דערווייל נאך מער אונטער — און שפעטער ווערט ער פונקט, ווי די אלינע (אליניע) וועלכע, אויב זי וואקסט אונטער א דאך, זעצט זי אים ארויס, כדי די צווייגן אין דער הויך צום ליכטיקן, פרייען הימל ארויפצושיקן. נישט דאס קליינע זומער-פלאנצל, דאס ווייכע אן האלץ, וואס קען זיך באנגיגענען די ווארצלען צו האלטן אין בלומען-טעפל, און די בלעטלעך פארצוימט פון דרויסן דורך דער גארדין איבערן פענצטער, איז ער. זיין לעבן א פאר-און-אכציק יאר, זיין גלייכע און שטארקע פיגור, ביז אין דער טיפער עלטער אריין, זאגן עדות, אז ער איז געווען אן אויסערגעוויינטלעכער בוים.⁸⁰

אויך די טעמע, צי איז זי נאציאנאל אדער אוניווערסאל, האט ביי ווייסענ-בערגן קיין ראלע נישט געשפילט. ער האט גאר געהאט אן אנדער מאס פאר שאפערישקייט. שעקספירס געדאנקען פלעגט ער אפט ציטירן מיט באוונדערונג, צוויא פלעגט מען אים הערן איבערחזרן:

„ס'איז נישטא דער זון, וואס זאל נישט ווארטן אין דער שטיל אויף זיין טאטנס טויט“. און דערביי האט ער זיך שטארק איינגעקוקט אין דעם, צו וועמען ער האט עס געזאגט, צי יענער האט זיך טאקע איינגעהערט אין דעם טיפן אמת פון אזא געוואגטן געדאנק.

און נאר אזעלכע שאפערס (ס'זענען דא מדרגות, פארשטייט זיך) האבן אים אנגעפילט מיט באוונדערונג און פאר אזעלכע האט ער געהאט אומבאגרענעצטע אנערקענונג און צוטרוי.

אגב איז דער דאזיקער געדאנק נישט אריגינעל שעקספיריש, ווייל זיין שורש שטעקט נאך אין דער גריכישער מיטאלאגיע צוריקגייענדיק צום מיטאס פון עדיפוס, און נאך דער תקופה — צום גריכישן פילאסאף עפיקטעטוס פון 1טן י"ה נ"ק. דערפאר, האבנדיק אזא אומאפפרעגלעכן גלויבן אין גרויסן קינסטלער, גרויסן וויסנשאפטלער — ווייל הויכע וויסנשאפט איז אויך קונסט — האט ער נישט געוואלט גלייבן די קלאנגען, וואס האבן אנגעהויבן דערגיין אין די סוף-דרייסיקער יארן וועגן קנוט האמסונס שענדלעכן אונטערשיצן מאראליש היטלערן. ווייסענבערג האט געטענהט, אז ס'איז אוממיגלעך, אז דער מחבר פון וויקטאריא זאל זיך אַנשליסן אין היטלערס „אידעען“.

וואס שייך די פראזאיקערס אין דער יידישער ליטעראטור, און די קלאסיקערס, האט ער געהאט געשריבן:

וועגן י. ל. פּרָץ

וועגן פרצן שרייבן איז שווער, ער איז דאס, וואס מאלערס ווייסן, אז דאס איז די שווערסטע טייל צום ארויסברענגען. מאלן צום ביישפיל א גאס, אדער א

שטח נאָר פון דער גאס — דאַרף מען זיין נאָר פינקטלעך אין דער באַאָבאַכטונג פון דאָס, וואָס די גאָס פאַרמאָגט ממשותדיקע געגנשטאַנדן; די שטימונג פון דער גאָס איז שוין נישט דער גאָס, נאָר דעם מאָלעראָס. אַזאַ שטימונג ווערט אַריינגעהאַרט אין איר, אַ וואַסערע עס האָט דער מאָלער. ער פּרָץ אָבער האָט נישט קיין געגנשטאַנדן, זיין שרייבן האָט נישט קיין חומר. ער איז שפּיל, שייַן (פאַרב איז צו גראַב צו זאַגן אויף פּרָצן). ער איז נאָר די שייַן פון קאַליר, ווי צום ביישפּיל דאָס ליכט אין דער לופט, וואָס באַקומט ערשט די שייַן לויט דעם פּלאַץ אָדער געגנשטאַנד, וואָס דאָס ליכט רירט אָן. פּרָץ איז בלויז שטימונג. פּרָצן קען מען נאָר געבן נישט פון די האַרטע מאַסיווע זייטן פון זיין שאַפן, נאָר פון דעם ליכט, וואָס רוט אין דעם שאַפן. פּרָץ איז אינגאַנצן שטימונג, אינגאַנצן שפּיל, אינגאַנצן שייַן — דאָס איבעריקע, אויף וועלכן די שייַן שפּאַרט זיך אָן, איז דער טפּל. מען קאָן נישט זאַגן, אַז אין דער שייַן פּאַלט נישט אַריין אויך דער קאַליר פון דעם געגנשטאַנד, וואָס ער טראַגט מכלומרשט פאַר אונדז פאַר. אַנדערש וואַלט עס אפשר קיין שאַפן נישט געווען, ווייל אַ געוויסע האַרמאָניע, צונויפגיסונג, מוז ליגן אין דעם אַביעקט, וואָס דער שאַפער קלייבט אים אויס אַלס „פּלי“ אַזוי צו זאַגן, אין וואָס, אָדער אויף וואָס ער גייט אויסגיסן זיינע שטימונגען, זיינע איבערלעבונגען, ס'הייסט זיין געמיט. אָבער ביי וועלכע שרייבער דער אַביעקט שפּילט אַ גרויסע, אָדער קלענערע ראַלע, ביי פּרָצן איז דער אַביעקט גאַרנישט מיט גאַרנישט... ווען אַ מאָלער זאָל אונדז קענען מאַלן אַ גאָס בלויז פון דער לופט איבער דער גאָס, גאַרנישט צורירנדיק זיך מיט דעם פענדזל צו די שטיינער פון ברוק, אָדער די ווענט פון די מויערן — דאָן וואַלט עס געווען אַ גוטער פאַרגלייך מיט פּרָצעס שאַפן...

וויילט איר נעמען „מענדל דלות“ — נעמט אים מיט פאַרגעניגן. מיט הענט אָבער, אויב איר וועט אים גיין נעמען, וועט איר קיין מאָל נישט צו אים צו-קומען. ווייל קיין גוף האָט מענדל דלות סיי ווי סיי נישט... מענדל איז נאָר בלויז דער אַביעקט, וואָס פּרָצעס אידעע וועגן שיינקייט, גוטאהאַרציקייט, רחמנות, איבערגעגעבנקייט און אַהבה, וועלכע ברענגט צו לוסטיקייט, צו פּרָצעס לוסטיקייט — שפּאַרט זיך אָן אויף אים, אויף מענדלען. אָבער אים, מענדלען אַליין, טשעפעט נישט, גייט נישט צו מיט קיין הענט צו אים... וויילט איר ווידער נעמען „אַ פעס פון אַ ידענע“ — איז ווידער דאָס זעלבע. אים, פּרָצן, געפעלט דאָס שפּיל פון דעם מאַמע-געפּיל, וואָס קען איר גובר זיין אפילו, ווען זי האַלט שוין פאַרלייגט דעם שטריק אויפן האַקן... „אוי, דאָס קינד פּאַלט אַרויס פון וויגל...“ — שפּרינגט זי פּלוצלינג צוריק אַראָפּ פון טיש, פאַרגעסנדיק, ביי דעם קינדס אויפגעצן זיך, אָן אַלץ, וואָס זי האָט דאָ ערשט געוואַלט מאַכן... „נאָ“ — שטופט זי עס די דאַרע ברוסט אין מויל אַריין — „אַפילו הענגען לאַזט עס נישט“...

און, כּלעבן, עס לייענט זיך די דאָזיקע איינע צייל דאַרך טרערן פון פּרייד, געריט דאַרך דער דאָזיקער אַזוי רירנדיקער לעבנס-דערשיינונג... דאָס איז די טיפּסטע פּילאָזאָפּיע — אַרויסגעזאַגט אין איין בליץ פון שאַרפער אַנטפּלעקונג, פּונקט ווי מען וואַלט אויפגעדעקט אַ שטיק פאַרהאַנג פון פאַר-באַרגסטן לעבנס-ווינקל. גוואַלד, וויפּל פּרייד סאיז דאָ אין לעבן!... — שרייט דאָס דאָזיקע בילד אַרויס פון יענע שורות, אַז מען מוז וויינען און לאַכן... און אפילו די מעשה פּרָצער, ביז דעם דאָזיקן מאַמענט, צי ווייסט ווער, אַז ווי שייַן זי איז נישט געשילדערט און ווי לעבעדיק, איז זי נישט מער ווי צו באַשאַפן די רעאַלע מעגלעכקייט, די אַנטוויקלונג צו דעם דאָזיקן איינעם

געדאַנק ... צוליב דעם דאַזיקן איינעם ליכטיקן אויפבליץ, וואָס באַלייכט מיט אַ גרויסער בליציקער פריילעכקייט דעם גאַנצן האַרזאָנט פון אונדזער לעבן, האָט עס פּרין אַנגעשריבן אַט די גאַנצע מעשה ...

אַט אַזוי איז אונדזער גרויסער, דער גרעסטער פאַר אונדז אַלע און איבער אונדז אַלע, פּרין ... מיר האָבן נאָך זיינע גרויסקייטן גאַר נישט — ליידער גאַר נישט געשאַצט ...

ביי פּרצן האָבן מיר אַ שאַץ-קאַמער מיט אבנים-טובות פאַר קינדער און קינדס-קינדער, וווּ אַלע אונדזערע קומענדיקע דורות וועלן האָבן מיט וואָס זיך צו פאַרווונדערן און די אויגן צו בלענדן מיט שיינקייט.

דאָס איז ביי פּרצן דער עיקר:

ליכט, שפּיל, גלאַנץ, שטראַלנדיקער גייסט.

— אַ פּישומאַכער געווען דער פּרין.

אונדזער ליבער פּישומאַכער.⁸¹

אויך איז ווייסענבערגס אַנטציקונג פאַר שלום-עליכמען געווען גרויס. צו שלום-עליכמס יאַרצייט האָט ווייסענבערג אין 1918 פאַרעפנטלעכט אין אַ קיעווער זאַמלהעפט אַן אַרטיקל וועגן אים, וואָס הייבט זיך אָן מיטן גייסט פון האַמלעס פאַטער, ווי עס גיט איבער מ. קיטאי אין די ליטעראַרישע בלעטער.⁸² דאָס איז געווען בשעת זיין באַזוך אין אוקראַינע אין דער צייט פון דער דייטשער אַקופאַציע, אין 1918.

זיין עסיי, „ביים לעבן און נאַכן טויט פון אונדזערע גרויסע גייסטער“, וואָס איז אַנגעצייכנט פאַר פיר גרויסע שרייבערס, וואָס די יידישע ליטעראַטור האָט צו יענער צייט אַנגעוויזן — מענדעלע, שלום-עליכמס, פּרין, פּרוג — הייבט ווייסענבערג אָן מיט מענדעלע מוכר-ספרים. דאָס איז אַ דורכזינגלעכער פּסיכאָ-אַנאַליז, קען מען זאָגן, וואָס ווייט מענדעלען פון קינדוויי אָן, ווי אַ יתום, ביז זיין טיפּער עלטער.

אין משך פון זיין גאַנץ לעבן איז דער זיידע פון דער יידישער ליטעראַטור באַעוולט און דערנידעריקט געוואָרן אין די מאַטעריעלע באַדינגונגען און אין דער סביבה, וווּ ס'איז אים אויסגעקומען אויסצוואַקסן. ווייסענבערג ווייזט אָן אין זיין עסיי, ווי מענדעלעס סענסיטיווע און שטאַלצע נשמה האָט אַזוי ווייטאַגדיק געליטן, ביז זי איז איינגערומפן און פאַרהאַרטעוועט געוואָרן, אַזוי אַז ער האָט פאַר אַלעמען געהאַט אַ געפּיל פון ווידערווילן און שפּאַט. לעבנדיק אין דער סביבה און ליידנדיק פון איר, האָט דאָס „אויסגעבילדעט אין אים דעם גרונט-טאָן פאַר זיינע אומגעהייער רייכע מאַטעריאַלן, דעם גרונט-טאָן — סאַרקאַזם“.

ווייטער זאָגט ווייסענבערג אין שייכות מיט מענדעלעס לעבן און פּערזענלעכקייט, אַז ווי שוואַך און יונג מען איז נאָך —

מוז מען זיך שוין אַליין אַ לעבנס-וועג שניידן, אַבער דאָס קען מען נישט אָן אַ גענוגנדר דאַזע פאַרביטערונג, וואָס איז צו דער דאַזיקער צייט דער גוטער מלאך, וועלכער היט ביי דער זייט, דער באַגלייטער אויף דעם שטיין-שפיציקן וועג, און איז דער כּוח פון דער ווידערשטאַנדס-פּעיקייט צו יעדן מכּשול, אַבער וואָס ווערט דאָך אויך צום באַדויערן, שפּעטער, דער משחית, וואָס

קרימט אויס דאס אייגענע אינעווייניקסטע געפיל פון חשק, גליק און ליבשאפט פארן ארומיקן לעבן. . . .⁸³ א, מענדעלע, האסט געהאט א ברענענדיק, ליינשאפטלעך הארץ פון דער פריסטער יוגנט, און עס איז פארסטמט פון דעמאלט אן, אז עס זאל דאס גאנצע לעבן דערנאך שפייזן מיט ביטערן סארקאזם.⁸⁴

וועגן מענדעלעס ווערק אין אלגעמיין זאגט ער, אז:

מענדעלע האט א שטיק פארשימלטן, מיט מאך פארפוילטן, דאך אראפגעריסן פון איבער אונדזערע פאלקס-קעפ, און מען האט מיט א מאל דערזען, ווי דארטן ראיען זיך אלערליי מיאוסע באשעפענישן, ווי, נישט צו גלייכן, אין א נעסט פון ווערעם.⁸⁵

פארן בעסטן ווערק מענדעלעס האלט וויסענבערג די טאקסע אדער די באנדע

שטאט־בעלי־טובות.

וויפל שטעכונג פילט מען אין הארץ, וויפל פייער צינדט זיך דארט אן, האבנדיק אזא קאמפאניע אויפן אויג? אט דאס איז דער סוד פון הויכן גייסטס לייזן און פון שעפערס שאפן. דאס איז אויך דער סוד פון אויסברענען אים דעם מארך אין די ביינער. מענדעלע לייזט ווייטער און פארפאלן, — ער וועט שוין אזוי דאס גאנצע לעבן לייזן, ווייל זי, די וועלט, וועט זיך איבער דעם שטיקל צייט נישט ענדערן. און אזוי ווי זי איז, האט ער זי פיינט, קען ער זי נישט אַנקוקן, פילט ער אן עקל צו איר. און דאס איינציקע זיין הארץ צו קילן, די גלענדיקע קוילן, אויף וועלכע ער שטייט פריער אליין און וויל זיי דערנאך ווארפן די שולדיקע אין די קעפ אריין — איז, לאזן די גיפטיקע פעדער שפאצירן איבערן פאפיר. . . .

דערהויפט וואס מענדעלען ארט שטענדיק, וואס איז זיין אנגעווייטיקסטער פונקט — איז די צווייפניגדיקייט, דאס צביעות, דאס וואס ער רופט אן אין אזוי פיל ערטער פון זיינע ווערק „ממזריש“, „שפיצלידיק“, „קלוג-ממזריש“. . . . און וואס אים האט אממערסטן געברענט זיין לייב און הארץ, איז אים אבער נישט באשערט געווען צו אנטרונען ווערן, ביז אין זיינע סאמע לעצטע טעג. און נאך מער, אויף זיך אליין לאזן אפשפילן א קאמעדיע פון „קלוג-ממזרישקייט“, עפעס פונקט ווי א פאטאלע קראפט וואלט געארבעט אין דעם, אז דער ווילן פון מענטש מיט העכערן גייסט, זיינע שענסטע געפילן, ריינסטע ווונטשן זאלן פארלעצט ווערן — און טייל מאל איז ער נאך אזוי טיף, צום באדויערן, אז דאס, קעגן וואס ער קעמפט דאס גאנצע לעבן, מוז ער אליין מיט א געבראכנקייט אין הארץ, דורך עפעס א פאטאלער געשעעניש, אַננעמען. . . . א לעבן, ווי ביטער דו ביסט און פאלש ווי די קארט! די שטרענגסטע גייסטער קענסטו באשטראפן. . . . און איך מיין, אז מען וועט נאך וועגן מענדעלען א סך, א סך שמועסן. איך מוז דערווייל שפארזאם זיין: עס ווארטן נאך שלום-עליכם, פּרץ, פּרוג. וועגן דעם לעצטן, אויף וויפל איך וועל נאך קריגן אויסצוגן איבער אים. און דערהויפט שלום-עליכם, וועגן וועלכנס לעבן איך האב צו דערציילן זייער אינטערעסאנטע עפיזאדן און וועלכע איך וועל ביי דער ערשטער געלעגנהייט באלויכטן.⁸⁶

וויסענבערג האט דא אויך אפשר געמיינט צו דערציילן וועגן שלום-עליכם פלאגן זיך א גאנץ לעבן אין געיעג נאכן פשר פארדינטן האנאראר פאר זיין

שאַפּערישער אַרבעט; ווי די זעלבע „קלוגיטשקע“ סוחרים — אויף אַן אַנדער קאַנטינענט און אונטער אַנדערע אומשטאַנדן — האָבן אויך זיין גרויסן גייסט אויס-געניצט פאַר רוש און פּלויש, פאַר הילכיקער רעקלאַמע, פאַר דערפאַלגרייכע ביזנעס, אָבער אים, דעם שאַפּער איז מען אָפּגעקומען מיט אַ שמעק טאַבאַק. ער האָט אפּשר געמיינט צו דערציילן, ווי דעם מייסטערס גרויסע דראַמעס זענען געשאַצט געוואָרן דורך די מאַסגעבנדיקסטע רעזשיסאָרן פונעם ייִדישן טעאַטער אין שלום-עליכמס צייט, באַריס טאַמאַשעווסקי און יעקב אַדלער, און פאַרזיגלט געוואָרן מיט אַן אַראַפּרייטנדיקער רעצענזיע פונעם פרעסע-קיניג אַב. קאַהאַן. און אַז כאַטש דאָס פאַלק האָט שלום-עליכמען אָפּט געטראָגן אויף די הענט, האָט ער פון דעסט וועגן פון זיינע גרויסע קינסטלערישע דערגרייכונגען און פון זיין רום אויף קיין פּרנסה פאַר דער משפּחה נישט געהאַט. דערפאַר האָבן די פאַרלעגערס זיינע אַראַפּ-גענומען די גאַנצע סמעטענע און אים בלויז צוגעטיילט אַ ביסל זויערמילך, און דאָס — אויך אַ פאַרוואַסערטע. ווייסענבערג האָט מסתּמא געוואַלט דערציילן, וויפל אונדזער גרויסער שלום-עליכמס האָט זיך אַנגעפלאַגט פיזיש און מאַראַליש אין משך פון זיין צו קורץ לעבן; ווי זיין גאַב פון גאַט איז אויסגעניצט געוואָרן דורך פּל-מיני שפּעקולאַנטן פאַר זייערע אייגענע גרויסע פּראַפּיטן. * און ער — אַ קראַנקער, אַ פאַרצערטער פון טובערקולאָז און פאַרדראַסן — איז כּסדר געשטויסן געוואָרן פון די דאָזיקע „קלוגיטשקע“ פּראַטעזשירערס זיינע און איז פּריציטיק פאַרשטויסן געוואָרן אין קבר אַריין.

אַט אַ די טרויעריקע קאַפיטלעך פון שלום-עליכמס לעבן, „די זייער אינטערע-סאַנטע עפּיזאָדן“ האָט אפּשר ווייסענבערג געמיינט צו דערציילן. פון די אַנדערע פּראַזאַיקערס אין דער ייִדישער ליטעראַטור, האָט וויי-סענבערג אַחוץ זיינע דערציילונגען, עוזר וואַרשאַווסקי, שמעון האַראַנטשיק, יחזקאל קייטעלמאַן א״א אָפּט דערמאַנט לשבח א. מ. פּוקסן און דער נסתר. וועגן בערגעלסאַנען האָט ער געזאָגט, אַז ער

איז טיף און אַ גרויסער פּסיכאָלאָג מיט אַ באַאַבאַכטונג אַ גאַנץ שטרענגער, אָבער זיינע טיפּן, זיינע העלדן טראָגן אַריין ווייען, קרעמפּן אין לעבן אַריין און קורטשען זיך צונויף בשעת זיי קומען אין אַ לעבנסבאַריונג. אַזוי איז דער הויפּט-העלד פון אַרום וואַגנאָל, וואָס איז נישט פּעיק צו „מאַכן אַ לעבן“ און אַזוי איז די הויפּט-העלדין פון נאָך אַלעמען, וואָס קען אויך נישט „מאַכן קיין לעבן“.⁸⁷

וואָס שייך אַשם שאַפּונגען, האָט ער געהאַלטן בלויז פון זיין אַ שטעטל און נאָך עטלעכע קלענערע זאַכן. ווען ער האָט געשאפּן אַ שטעטל האָט ער נאָך געקענט שרייבן — פּלעגט ווייסענבערג זאָגן, נאָר ווען ער האָט אַנגעהויבן „שמירן“ די גרויסע ראַמאַנען — איז ער פאַרוואַסערט געוואָרן, און נאָך מער: דאָס זענען אָפּט געווען טענדענציווערק. אין די מוטער, למשל, שפּילט ער אויף די אויבנאויפּיקסטע

* זען: מאַי פּאָדהער, שלום-עליכמס/מיינ פּאַטער שלום-עליכמס/ פון מאַרי וועיף-גאַלדבערג, ניו-יאָרק, שאַקען בוקס, 1968.

רחמנות-געפילן פון דער גאס' געשמאק, וואס גאלדפאדען האט איר א נאמען געגעבן משה ת. . . אש האט דא אויסגעקליבן א סענטימענט, וואס רעדט שטארק צום הארץ; א צוועלף-יאַריק מיידעלע, וואס איז נאך אַליין נעבעך א קינד, דאַרף שוין טראַגן די קלענערע קינדער אויף אירע הענט און זיין א „מוטער“ צו זיי. און ווייל משה ת. . . ' „לעבן איז טאַקע אַנגעזאַפּט מיט אַזעלכע רחמנות-בילדער“, געדענקט ער נישט, אַז דער שרייבער האַט עס נישט עכט און

מיט אַ מיטליידנדיק האַרץ אים אונטערגערוקט, נאָר איינגענעצט זיך דערביי די אויגן מיט שפיייעכץ, אַבי נאָר אַז אים, משה ת. . . אַנצורעגן און אַפעלירן צו זיינע, . . . אמתע טרערן. . . אַזוי זענען אַשם ביז היינטיקן טאָג נאָר גאַנצע 16 ביכער „געשמירטע“ פון די 19, וואָס ער האַט דערוויליל.⁸⁸

ווייסענבערג זאַגט, אַז דער צוקונפטיקער קריטיקער מיטן אמתן עמפּינדלעכן אויג — וואָס וועט קומען אין דער ייִדישער ליטעראַטור, ווען אונזער היינטיקע וועט שוין זיין היסטאָריע —

וועט אַשם גאַנצן וואַלד אויסברעכן און איבערלאָזן וועט ער נאָר די סאַמע דינסטע „כאַינקעס“, וואָס שטייען אין אַנהייב, אין „זאַגאַניק“ (אין יונגן וועלדל) איידער אַש איז אין וואַלד אַריינגעפאַרן. . .⁸⁹

אין שרייבער און זייערע ווערק דערציילט ווייסענבערג, אַז אַש האַט שוין געהאַט אויפגעפירט זיין גאַט פון נקמה אין לענינגראַדער טעאַטער און אַרויס-געגעבן אַ ביכל אויף דייטש אין בערלין, שפּעטער אויף פּראַנצוזיש, אויף ענגליש און טוענדיק אַלי, פּדי צו זיין איבערגעזעצט אין די אייראָפּעיִשע שפּראַכן, האַט ער געהאַט מער שאַנסן פאַר אַנדערע ייִדישע שרייבערס — וואָס זענען אַן אַן ערד באַדייטיקער, לויט ווייסענבערג, ווי טאַקע שמעון האַראַנטשיק און עוזר וואַרשאַווסקי, אַבער אַן אַשם פּעיקייטן צו לאָזן די וועלט הערן וועגן זיך, — אַז זיין נאַמען זאָל דערגיין צו די גוים, צו דער אינטערנאַציאָנאַלער ליטעראַטור (געמיינט צו דער זשורי פון דער העכסטער ליטעראַרישער אויסצייכענונג, דעם נאַבעל-פּריז).

פאַר וואָס ער האַט פאַרט זיין ציל נישט דערגרייכט — טייטשט דאָס ווייסענ-בערג אויס דערמיט וואָס, למשל, אַשם שבתי צבי איז אַ „פּאַראַד-ווערק“. און:

ליבט וויקטאָריאַ ביי קנט האַמסון, איז עס די ליבע, ווי ביי אַלע פעלקער — און ליבט „מטות“ די „אַטישע טאַכטער“, איז עס עפעס נאָר ספּעציפּיש ייִדישם מיט „טשאַלנטער“ אונטערן פענצטער און אַן „אינדיק“ פון „ליוויטשער יאַריד“. ס'איז עפעס אַזוינס, וואָס נישט אַלע פעלקער ליבן אַזוי און דער עיקר, דאָס מאַטעריאַל איז הומאַרעסקע-מאַטעריאַל און האַט דאָדאַרך ברייט און ווייט נישט געקענט אימפּאַנירן. . . דעסגלייכן „עס האַט נישט געלוינט“ — גייט ביי גאַרקין אין „אַדנאַזשי אַסעניו“ אַ באַסיאַק ** גנבענען אַ ברויט און טרעפט זיך צוזאַמען מיט אַ מיידל און — ביי אַשן טרעפט זיך דער יונג, וואָס

* רוסיש — אַ מאַל, אין האַרבסט.

** רוסיש — טרעמפּ.

גיט גנבענען עפל, אויך צוזאמען מיט א מיידל, נאר ס'איז עפעס נישט דאס. ביי אשן דערטאפט דער יונג „עפעס ווייכס“, „ווארעמס“ און „גוטס“ און ביי גארקין קארטשעט זיך א וועלט מיט א ביטערן פארווארף דער סאציאלער ארדענונג.⁹⁰

וועגן דער בונט פון די שוואכע, ווו אש האט געצילט צו וועלטלעכקייט, זאגט ווייסענבערג, אז „אש האט אריבערגעשפרייזט מיט איין פוס אין דער זועלט-לעכקייט“ און ארויס מיט ביידע פון לעבעדיקן לעבן. בכלל גיט ווייסענבערג אין שרייבער און זייערע ווערק אן ארומנעמענדיקן פארטרעט פון אשן, וואס איז פול מיט סאטירישן הומאר — הגם געשריבן אין ערנסטן און אויסגעהאלטענעם טאן. ער בעט זיין פעדער צו האלטן גלייכוואג, ווי דאס צינגל פון דער וואגשאל; ער זאל נישט נכשול ווערן, נישט מגזם זיין ביים אונטערשאצן אדער דערשאצן אשן. דאס איז א דורכדרינגלעכער כאראקטער-שטודיום פון אשם גאנצן ציל-באוויסטן לעבנסגאנג.

ווייסענבערג זאגט דארט צו:א:

א געוויסע הייך האט אש דעמאלט [נאכן לאזן זיך איבערזעצן אין אנדערע שפראכן און אויפגעפירט ווערן אויף דער רוסישער בינע] געהאט דערגרייכט, און זעט — אש האט געטראפן דעם וועג צוריק. . . ווארן וויפל מאכט זיך ביי אונדזערע „גדולה-דערגרייכער“, אויב זיי זענען נאר נישט אזוי גרויס און אזוי פיל פערזענלעכקייט וויפל אש איז, טרעפן זיי שוין נישט צוריק צו זייער ארט. . . מען זאגט, אז אין דער הייך שווינדלט דער קאפ, און נאר גבורים, וואס זענען אזוי גרויס און ברייט אין זיך, אז אומעטום, ווו זיי קומען, זענען זיי נאך אלץ נישט אויסער זיך. . . אט די מעגן זיך יא אויפהייבן. נאר זיי זענען זעלטענע, זעלטענע — אזעלכע, ווי איינשטיין.⁹¹

מיט ווייסענבערגס זאגן: „אש האט געטראפן דעם וועג צוריק“, מיינט ער אשם פעיקייט צו פארשטיין, אז זיין ציל אין דער אייראפעישער ליטעראטור קען נישט דערגרייכט ווערן און זיין פארלאזן צוליב דעם אייראפע און פארן קיין אמעריקע, „צו די אמעריקאנער יידן“.

דארט האט אים אב. קאהאן, דער לאנגיאריקער רעדאקטאר פון פארווערטס, באלד אויפגענומען מיט אפענע ארעמס, פארשטייענדיק, אז פון אזא פרוכטיקן שרייבער — און נאך דערצו אזעלכן, וואס פארשטייט ווי אזוי צו שאפן זיך און במילא דער צייטונג, ווו ער ארבעט, רעקלאמע — קען זיין ביזנעס פראפיטירן. נאר נישט אזוי דירעקט זאגט עס ווייסענבערג. ער שילדערט דאס מיט פאקטן, פסיכאלאגישע עפעקטן, וואס אש האט אויף זיי געשפילט און קאלקולירט זיין יעדן צוג. דערביי גיט ער אים אפ אלע שבחים, וואס אש איז אויסן געווען צו באקומען. דאס איז בכח, א גאר אינטערעסאנטער, גאר אייגנארטיקער אופן פון ווייזן א מענטש אינעם שפיגל פון זיינע אייגענע האנדלונגען און מאניפולאציעס.

אין דער יידישער דיכטונג האט ביי ווייסענבערגן משה-לייב האלפערן, פארשטייט זיך, פארנומען דאס חשובסטע ארט. ער איז דער לייב אין דער יידישער פאעזיע — ווי זיין נאמען איז. אויך פלעגט ער רעדן מיט גרויס הנאה וועגן משה

נאָדירן, דעם פולן מיט שעלמישע חנען, וועגן קולבאקן, מאַני לייבן, מאַנגערן און זיין תלמיד יחיאל לערער — וועמען ווייסענבערג האָט געפלעגט און אַריינגעפירט אין דער ייִדישער ליטעראַטור, ווי שוין געזאָגט.

דעם נאָמען י. י. שוואַרץ האָט מען אים אָפּט געהערט דערמאָנען. אויף אים האָט ווייסענבערג געזאָגט, אַז ער האָט מורא, אַז ער וועט באַרימט ווערן ערשט נאָכן טויט, ווען עס וועלן שוין זיין אַנדערע צייטונגסלייט און רעדאַקטאָרן, וואָס וועלן שוין קיין בייז האַרץ אויף אים נישט האָבן פאַר זיין קריטיקירן זיי און אויפֿ-ווייזן זייער אומיושר. ווייסענבערג זאָגט צוואָ אַין:

אַ פאַרקערטע וועלט, אַז מען קוקט אין וואַסער

... י. [י.] שוואַרץ האָט אַ טענה, אַז זיי, די ליטעראַרישע „קיבעצאַרניע“, די פּרעסע, האָבן אים שלעכטס געטאָן. זיי האָבן אים פאַרשטויסן, פאַרלייקנט. וואָס זשע האָט ער געוואָלט, געמיינזאַמס? ...

מען דערציילט, אַז אַ נאַיווער מענטש, און אפּשר אַ פּויער גאַר, איז פאַרביי-געגאַנגען מיט אַ חלה אונטערן אַרעם ביי אַ טייך, און אַצינד ערשט דאָס ערשטע מאָל אין לעבן פאַרפּילזאַפּירט זיך אין פּראַצעס פּון דער פאַרקערט-קייט ... אַט גייט ער, דאַכט זיך, דער פּויער, מיט די פּיס אַראָפּ און אין וואַסער קומט גאַר אויס, אַז ער גייט מיט די פּיס אַרויף ... אַ פאַרקערטע וועלט, וווּ אַלץ שטייט פאַרקערט, די ביימער הענגען אַראָפּ ... — האָט ער געקוועטשט מיט די פּלייצעס.

ווען אים האָט זיך צוליב זיין פאַרטראַכטיקייט אַרויסגעגליטשט די חלה אין וואַסער און פּיש-מחנות זענען אַנגעלאָפּן אויף איר אין איין רגע, האָט ער זיך ווידער געטראַכט: אַ וואַ, פאַר וואָס איז דאָס נישט פאַרקערט, עס וואַלט דאָך געדאַרפט אויסקומען, אַז זיי זאָלן לויפּן אוועק ...

צוליב דעם דאָזיקן נישט פאַרשטיין, איז דער נאַיווער מענטש געשפּרונגען אין וואַסער אַריין מאַכן אַרדענונג ...

ה' שוואַרץ, איר וועט דערטרונקען ווערן, ווי יענער נאַיווער מענטש. די פּרעסע איז אַ טייך. געדענקט, אַז איר עלעמענט איז וואַסער, און איר — אַזעלכער, וואָס דאַרף אַטעם ...

און אַט פּון דעם שטאַנדפּונקט קומען מיר צו אַ שטיקל וועג אינעם פאַרשטיין פּון נישט-פּרידלעכן לעבן.

י. [י.] שוואַרץ זעט אין דער פּרעסע זיך אַפּשפּיגלען אַלץ פאַרקערט און איבערגעדרייט ... נאָר צו אַ חלה לויפּן די אַלע, וואָס לעבן אין איר, דווקא אין אַ נישט-פאַרקערטער ריכטונג ...

און דער שרייבער איז דורכויס נישט גערעכט, ער פירט אַרויס פיגורן אין דעם דאָזיקן בוך זיינעם. די פיגורן זענען דאָרף און דאָרף פּרעסע-מענטשן און, ער זאָגט אויף זיי, אַז זיי פאַרשטייען דאָס, וואָס ער פאַרשטייט. אויף אַב. קאהאַנען זאָגט ער, אַז ער דרייט איבער שעקספּירן. ער שפּיגלט אים, הייסט עס, אַפּ פאַרקערט, מיט די פּיס אַרויף, הענגט אים, ווי וועש אויף אַ בוידעם, מיט די אַרבלען אַראָפּ ... און ער ברענגט נאָך ציטאַטן, וואָס אַב. קאהאַן זאָגט ... פאַרגעסט, אַז ס'איז אַ טייך. ...

און אַט, ברידער, אַט אַזוי זעט אויס די געשיכטע. י. [י.] שוואַרץ שפּרינגט אין

טייך אריין מאכן אַרדענונג ... נו, פאַרדינט ער דען נישט דעם האַס פון אַלע, די נישט-אַנערקענונג? און איז דען אַ ווונדער, וואָס די פּרעסע-לייט אַנערקענען אים נישט? וואָרן ווער האַט די חלה אין דער האַנט, ווער האַט זי — ער, צי אַב. קאַהאַן? און צו וועמען זאָלן די העכט אין טייך פּלען? ווונדערט זיך אַבער י. [י]. שוואַרץ פאַר וואָס די העכט לויפן דאָ אויך נישט פאַרקערט ... אַוועק, ס'הייסט צו שוואַרצן ... ער וויל באַווייזן שטותערייען פּונקט ווי צו באַווייזן מ. . . קלוגשאַפט אויף צו ווערן אויס אַנגעשטעלטער רעצענזענט. עס איז איבעריק! ווייל אַפילו מיין באַבע, וואָס איז שוין אַלט געווען הונדערט און דריי יאָר בשעת זי איז געשטאַרבן, האַט נאָך פאַרן טויט געזאָגט צו איר יינגסטן זון: „אוי, קוק פון וואָנען דאָס רעדעלע דרייט זיך“ ... און דאָס איז געווען אין דער צייט, ווען פון אַלטקייט האַט זי שוין אַ העלפט פון דער ברכה, וואָס מען זאָגט אין דער פּרי, געהאַט פאַרגעסן, אַבער דאָס געדענקט.⁹²

ווייטער דערקלערט ווייסענבערג שוואַרצן, ווי ער האַט נישט קיין שאַנס ביים לעבן באַרימט צו ווערן, אַזוי לאַנג

ווי איר האַט די אַלע פּעדער-שפּריצערס אַנגערעטן אויף אַ הינער-אויג און ווי לאַנג אויך זיי קענען מורא האַבן, אַז איר זאָלט עס מאַרגן נאָכאַמאל נישט איבערזורן — ... אויף דער גאַס זאָלט איר זיך גאַרנישט סומך זיין, אַז זי וועט פאַרטרייבן פון אייך אַלע, וואָס טוען אייך וויי. די גאַס האַט ליב צו זען וואַלקעס * און גאַנץ אַפּט, ווי צוויי הענער דורסן זיך ביז טויט, ביז איינער בלייבט נישט ליגן פאַר אירע אויגן בלאַ.⁹³

שרייבערס, אַנפאַנגערס און אויך אַזעלכע מיט אַנערקענונג, פּלעגן אַפּט קומען פאַרלייענען פאַר ווייסענבערגן זייערע שאַפּונגען, געוואַלט האַבן זיין סמיכה. אויך ווייל ס'זענען געווען אַ סך בעלנים צו דרוקן זיך אין זיינע ליטעראַרישע אויס-גאַבעס. ער פּלעגט אַפּט אויסהערן מיט פאַרמאַכטע אויגן און דער פאַרלייענער האַט זיך נישט איין מאל געפילט באַליידיקט טראַכטנדיק, אַז זיין שאַפּונג ווירקט גאַר ווי אַ שלאַפּמיטל ... אַ מאל פּלעגט אַזאַ איינער איבערפּרעגן גאַנץ שטיל: — ה' ווייסענבערג, איר שלאַפּט? ...

אַבער ווייסענבערג איז נישט געשלאַפּן. פאַרקערט, אַזוי האַט ער זיך בעסער איינגעהערט. אַפּט פּלעגט ער בעטן דעם פאַרלייענער איבערצוזורן אַ געוויסע שטעלע אַדער שורה.

ווען דער פּראָזאַיקער בנימין טייטלבוים האַט באַזוכט פאַריז און וואַרשע אין 1933, האַט עוזר וואַרשאַווסקי, וואָס איז צו יענער צייט געווען אין פאַריז, ווי אויבן געזאָגט, אים מיטגעגעבן אַ רעקאַמענדאַציע-בריוול צו ווייסענבערגן. טייטלבוים, דעמאָלט נאָך אַן אַנפאַנגער, האַט געוואַלט האַבן ווייסענבערגס מיינונג וועגן זיין שרייבן. ער האַט אים דערויף פאַרגעלייגט צו לייענען פאַר אים זיינס אַן אַנגע-שריבענע דערציילונג. טייטלבוים האַט זיך אַ ביסל געקווענקלט. ווייסענבערג האַט דאָס באַמערקט און געזאָגט:

— „יונגער-מאַן, גוט לייענען וועט נישט העלפן און שלעכט לייענען וועט נישט קאַלע מאַכן“.

טייטלבוים האָט אָנגעהויבן לייענען פּרִיעַר דעם פּראַלאַג, דערנאָך די דערציילונג, האָט אים וויסענבערג געפּרעגט:
— „און וואָס איז דאָס, אַ מפה אויפן הויקער? — וואָרפט אַוועק, לייענט די זאַך“.

און „די זאַך“ איז אים זייער געפּעלן געוואָרן. פון דעמאָלט אָן פּלעגן זיי זיך אָפט טרעפן.
אַ מאַל איז געקומען ר. פאַרלייענען זיינע לידער. נאָכן אויסהערן האָט וויסענבערג געזאָגט:

— און ס'טויג אין דר'ערד.

אַ צווייט מאַל איז געקומען צו אים, געדענק איך, עפעס אַ ברונעטער ווילנער יונגער-מאַן מיט זיינס אַ פּריינד פאַרלייענען פאַר אים צוויי לידער.
ער האָט געלייענט. וויסענבערג האָט געהערט. דערנאָך האָט ער אים איבער-געפּרעגט: איר קענט שוין וואָס איר האָט אָנגעשריבן פון אויסנווייניק, זע איך.
און באַלד ווידער געפּרעגט:

— וואָס האָט אייך באַוויגן צו שרייבן די לידער?

יענער האָט זיך נישט געריכט אויף אַזאַ פּראַגע און טאַקע נישט געהאַט דעם ענטפּער.

אַבער וויסענבערג האָט נישט געדאַרפן דעם ענטפּער. די דאָזיקע פּראַגע איז געווען אַ סימן, אַז דער שרייבער האָט נישט געהאַט קיין באַדערפעניש צו שרייבן און אַז במילא טויגן נישט די לידער, ווייל:

שרייבן דאַרף נאָר דער, וואָס טראַגט אין זיך גוואַלד און דראַנג און איר קוק בעסער אָן דעם מענטש; וואָס טראַגט ער אין זיין טיפּער עקזיסטענץ, אויף דער דנוי פון זיין נשמה.⁹⁴

פּדי צו וויסן, צי אַ ווערק טויג אַדער נישט, האָט ער נישט געדאַרפן איבער-לייענען דאָס גאַנצע בוך. ער פּלעגט האָבן גענוג עטלעכע זייטלעך פון דער מיט אַרויסגעכאַפּט, פּדי צו קענען אַרויסגעבן אַ מיינונג, ווי אַן ענגלישער כאַר-דיריגענט און מוזיקער, פּראַפ. וו. א. בוללי, וואָס האָט בשעתו אָנגעפירט מיט אַ כאַר אין קאַנאַדע, פּלעגט זאָגן: „וואָן בייט אַף די טשערי — ענד ווי נאַן, האַו סוויט, אַר סאָר איט איז“.*

כ'האַב דעם טאַטן אַ מאַל דערציילט וועגן אַ געוויסן דיכטערס אַ ליד, געשריבן אין די צייטן פון שפּאַנישן בירגערקריג. ער האָט דאַרט אַזעלכע שורות (אַן ערך):

ווען איך וועל האָבן אַ זון,
וועל איך אים אַ נאַמען געבן הישפּאַניע.

דערויף האָט ער געענטפּערט:

* ענגליש — איין ביס פון דער קאַרש און מיר ווייסן ווי זיס אַדער זויער זי איז.

— „נו, איז זאל ער זיך נעמען אַ ווייב און חתונה האָבן . . .“
ווייסענבערג פלעגט אלע מאל זאָגן, אַז ס'איז נישט וויכטיק דער „וועגן וואָס“,
נאָר דער „ווי אַזוי“ מע שרייבט.
„צי שמועסט דער זעלבער פון 'פראַמעטעוס', צי פון 'גייסט', דער מלך, צי גאָר
אַ געזאַנג פון ליבע און האָס צום יידישן פּאָלק' — . . .“, איז לויט אים נישט
וויכטיק, ווי ער זאָגט אין „וואָס איז אַזוינס טאַלאַנט?“:

יאַ „פראַמעטעוס“, נישט „פראַמעטעוס“, —
וואָרף אַוועק אַלץ, וואָס גאַווערט. . . .
זוך נאָר דאָס קול.

הער דיך איין אין די טריט, אַפילו, אין דעם שאַרף פון די זילבער קלינגענדיקע
שטיינדלעך.
אומעטום, וווּ דו הערסט קיין קול נישט, איז עס גאַווער, אַדער וויסטיקייט פון אַ
נעסט, וווּ אַ מאל איז אַ פויגל געזעסן.⁹⁵

כ'האָב אים אַ מאל געהאַט איבערגעלייענט עפעס אַ זעקס—זיבן זייטלעך פון
טעאַדאָר דרייזערס ראַמאַן סיסטער קערי; די שטעלע, ווי אַזוי הירסטווד באַגנבעט
די פירמע, וווּ ער איז אַנגעשטעלט ווי אַ פאַרוואַלטער. ס'האַט זיך אים געמאַכט אַ
מאל אַ גאָר אומגעריכטע געלעגנהייט צו נעמען צען טויזנטערס פון דער זיכער-
קאַסע, וואָס איז איין אַונט צופעליק אַפן געלאַזט געוואָרן, נאָך דעם ווי אַלע
באַאַמטע האָבן שוין געהאַט פאַרלאַזט דעם „אַפּיס“.

ווייסענבערג האָט אויסגעהערט — ווי אַזוי דרייזער שילדערט דעם נסיון, וואָס
דער העלד הירסטווד איז פאַר אים געשטעלט געוואָרן, און זיין אינערלעכן קאַמף
ביים דעצידירן:

יאַ, אַדער נישט צו נעמען דאָס געלט — און, האָט דרייזערן אַוועקגעמאַכט מיט
דער האַנט.

— „ער ווייסט נישט, וואָס אַ מענטש פילט ווען ער גנבעט“ — האָט ער
געזאָגט.

און שוין, טעאַדאָר דרייזער איז שוין אַראָפּ פון דער טאַג-אַרדענונג. אויך האָב
איך אים אַ מאל געהאַט פאַרגעלייענט אַ פראַגמענט פון ריימאַנטס כלאַפּי: דאָס
בילד, ווי יאַנגע שאַרט זיך אַרויס אין אַונט פון שטוב און גייט מיט אַנטעקן —
ביידע שווייגנדיקע — אַוועק ווייט אין פעלד אַריין. אַדער ווי זיי ביידע, אַנטעק און
יאַנגע גייען אַ מאל, האַרבסט, לענד אין לענד לעבן אַ שווער-אַנגעלאַדענעם וואָגן
הייפּטלעך קרויט, נאָר וואָס אַראַפּגענומען פון פעלד. פון דעם דאָזיקן פראַגמענט
איז ער גאָר באַגייסטערט געוואָרן, פונקט ווי דער ווונדערלעכער פּישוף פון אַ ים
מיט געפילן און רעיונות, וואָס די צוויי פאַרליבטע זענען געווען איבערגעפילט מיט
זיי — וואַלט אויך אויף אים געפאַלן.

זעט אויס, אַז ער האָט דאָ, אין דעם שווייגנדיקן געזאַנג פון ליידנשאַפטן
דערהערט „דאָס קול“, וואָס ער האַלט, אַז דאָס איז דאָס וויכטיקסטע אין אַ ווערק.

ער זאָגט אין דער זעלבער עסיי „וואָס איז אַזוינס טאַלאַנט?":

... וואָרן באַמת לעזט מען נישט די ווערטער, נאָר דאָס קול פון דעם בוך. דאָס קול, וואָס שרייט אַרויס, אַדער זינגט אַרויס פון בענקשאַפט. . . . דאָ, וווּ ס'איז דאָ אַ קול דערשיינט די פּערזענלעכקייט פון שרייבער: פּרעכטיק מאַיעסטעטיש, פּול טאַקט, שיינע רייצנדע גלוסטטיקייט, פיינע מאַס, גאַט־זעליקייט, ליכט, פאַרב, מיט איין וואָרט — אַ נשמה, וואָס דו קריגסט זי ליב, ווייל זי טריפט פון אירע ליפּן אַרויס, פון איר גאַנצן גוף דעם האַניק פון דער נאַטור, דעם סאַמע איידלסטן, וואָס איז אַפילו פאַר בינען נישט צוזאַמענ־צוקלייבן און, דאָך, דער דאָזיקער מענטש קען עס יאָ באַווייזן. ער און נאָר דער קען זיך אויך מיט איינמאַל געבן אַ הייב אויף צו געטלעכע ליידן. אַבער דאָס זענען די, וואָס טראַגן אין זיך דעם אייביקן נשמה־הונגער און נישט־געזעטיקטיקייט נאָך די אַלע זאַכן, אַדער וואָס זייער נשמה בענקט נאָך געטלעכער גערעכטיקייט און פּולקאַמענקייט. . . . דאָס קול געהערט שוין גאַט אַליין, גאַט און דעם, וואָס שאַפט.⁹⁶

וויסענבערגס בליק אויף אַנדערע קונסטגעביטן

אויך וועגן פילאסאפן פלעגט מען אָפט הערן דעבאַטירן ביי אונדז.
די נעמען פון סאַקראַטעס, נישטע און זיין ווערק זאַראַטוסטראַ, שפּינאָזאַ,
שאַפּענהוייער, דעם מאַן, וואָס איז געשטאַנען מיט יעדן אין קריג, און זיין
פּעסימיסטישער פּילאָסאָפּיע, האָט מען אָפט געהערט אין שטוב. אויך אַטאָ
ווייניגער איז דערמאַנט געוואָרן, וואָס ער האָט זיך באַרימט געמאַכט מיט זיין די
ליבע און דאָס ווייב און ספּעציעל מיט געשלעכט און כאַראַקטער, ווי זיין טעאָריע
איז באַזירט אויפן צוזאַמענהאַנג פון סעקס און כאַראַקטער און ער זעט אין יעדן
מענטשלעכן באַשאַף אַ קאַמבינאַציע פון מענלעכע און וויבלעכע עלעמענטן. דער
מאַן איז די פאַרקערפּערונג פון אַלע גוטע און דערהויבע אייגנשאַפטן, בשעת ווען
די פּרוי איז אַריינגעטאַן בלויז אַדער אין סעקס אַדער אין רעפּראָדוצירן זיך. אין זיין
אויסגעשפּראַכן אַנטיפּעמיניסטישער פּילאָסאָפּיע האָט ער געגלייבט נאָר אין דער
מוטער. ווען די פּרוי ווערט אַ מוטער איז זי איבערגעגעבן, עכט געטרע, און אַפילו
פּעיק זיך מקריב צו זיין.

ס'האַט אויסגעזען, אַז וויסענבערג האָט ווייניגערן געגלייבט צוליב אַט דער
באַהויפטונג — די מוטער אין דער פּרוי. און אַליין האָט ער צוגעגעבן, אַז די
מדרגות פון דער פּרויס ליבע גייען אַזוי: „אויסן ערשטן אַרט קומט דאָס קינד,
דערנאָך קומט זי און אַ מאָל אויך דער מאַן . . .“

דער זעלבער ווייניגער איז אַבער באַגאַנגען זעלבסטמאַרד, נאָכן פאַרפיקסירן
זיין פּעסימיסטישע פּילאָסאָפּיע, ווייל ער האָט פאַר דער וועלט, וואָס דער מענטש
האַט פאַר זיך באַשאַפן, נישט געזען קיין שום תקומה, און אין זעלבסטמערדער האָט
שוין וויסענבערג נישט געגלייבט. ער האָט געזאָגט, אַז נאָר אַ שוואַכער כאַראַקטער
נעמט זיך דאָס לעבן, און אַז דאָס איז אַ שוואַכקייט און נישט קיין העלדישקייט, ווי
אַנדערע טייטשן דאָס אויס, אַז מע דאַרף האָבן פּוח אַליין זיך אומצוברענגען.
און אַט וואָס וויסענבערג זאָגט וועגן אַן אַנדער פּילאָסאָף, אַ יידישן, פון
אונדזערע צייטן, וואָס זיין פּילאָסאָפּיע רופט ער אַן „קינאַמאַטאָגראַפּישע ביכער“.
אין דער אָפּהאַנדלונג, אונטער אַט דעם נאַמען טאַקע, זאָגט וויסענבערג
צו"א:

ער [ט.] ווייסט, צ"ב, אַז עס איז געווען אַ פּלאַטאָ אויף דער וועלט, האָט ער
געזאָגט, אַז דער אמתער פּילאָזאָף שטייט צווישן וויסן און נישט וויסן, צווישן
אידעאָליזם און מאַטעריאַליזם. ער ווייסט אויך, אַז „פּרץ האָט אידענטיפּיצירט
די יידישע עקזיסטענץ מיט אידעאָליזם“. נאָך ווייסט ער, אַז דאָס וואָס ס'איז
שוין דאָ, בענקט שטענדיק נאָך דאָס, וואָס ס'איז נאָך נישטאַ. נאָר נישט מיט
אַזעלכע פּשוטע ווערטער זאָגט ער דאָס . . .⁹⁷

און ווייסענבערג גיט עטלעכע אויסצוגן פון ט"ו, דערווייזנדיק, אז דעם געדאנק פון זיינע לאנגע מוטושטשע זאצן מיט שטאַרק אינטעליגענטישע ווערטער קען מען זאגן אין עטלעכע געציילטע ווערטער בלויז, וואס וואלטן א סך פארשטענדלעכער געווען, און דהיינו: אז דער מענטש בענקט שטענדיק נאך דעם, וואס ער האט נישט און קוים האט ער דאס דערגרייכט, הייבט ער אן ווידער צו בענקען נאך דעם, וואס ער האט פריער געהאט. און ווייסענבערג גיט צו:

און דאס אלץ, וואס ט . . . זאגט, איז א גרויסער אמת. — אז די מענטשן זוכן שטענדיק, וואס זיי האבן נישט, האט אויך מסתמא געזאגט פלאטא, אפילו אויך סאקראטעס און אפשר אויך שפינאזא און ניטשע, אפשר אויך קאנט און העגעל. און ס'איז זייער מעגלעך, אז אויך שאפענהויער און נ"א דענקער. איבעריקנס, מען דאַרף זיך מער נישט שטיצן אויף אזעלכע גרויסע אויטאריטעטן. אויך קליין און גרויס זאגן היינט דאס זעלבע, אזוי אמת איז דאס, און ט . . . האט חלילה אויך נישט געזאגט עפעס אַנדערש, ווי די אלע אויסגערעכנטע.

טאָ וואָס זשע איז דאָס שלעכטס וואָס איז דאָ אַנצווענדן קעגן דעם בוך? אַדרבה, ער האָט דאָר זיי, די אלע גאונים, פאַרסקוירירט און דאָס וואָס עס זאָגן היינט גרויס און קליין דאָס זעלבע, האָבן זיי דאָך אַבער נישט צוגעגעבן צו דעם „די פעלזן פון ים“, דער „בבל-טורעם“, די „נעפלען פון מיסטעריען“ און דער עיקר נישט אַריינגעשטעלט עס צו זיך אין בוך אַריין.

נאָר פונדעסטוועגן איז דאָך דאָ עפעס אַנצווענדן. שוין גאַנץ לאַנג, דערצייילט מען, איז געווען איינער, ר' שלום פראַפּינאַטאַר האָט ער געהייסן. דער דאָזיקער איז געווען אַ ייד, אַ גביר און געהייסן שפּאַנען דאָס פּערד און וועגעלע. ער האָט אַ טאַכטער אויסצוגעבן, וועט ער פאַרן באַקוקן אַ חתן. ס'איז געווען זומער, די לאַנקעס און די וועלדער שמעקן, הייסט ער בלייבן שטיין פאַר אַ וואַלד, ער וועט דאָווענען מינחה.

ער שטייט אויס שמונה-עשרה, קוקט זיך אַרום, — דער גוי איז פאַרפאַלן געוואָרן, נישטאַ, נאָר ער אַליין מיטן וועגעלע. ערשט ווען נישט ווען, קומט דער גוי אַרויסצולויפן פון וואַלד מיט אַ פריש בייטששטעקל, נאָר וואָס אַפּגעשניטן פון וואַרצל.

— וווּ ביסטו געווען אזוי לאַנג — פּרעגט ר' שלום.

— אַט, אַ . . . — ווייזט אים דער גוי.

— נאָך אַ בייטששטעקל — הייבט ער אים אָן זידלען — לויפט מען אין דער

מיט וואַלד אַריין אַזש. דאָ אין עק קריגט מען עס נישט? . . .

— און נאָך וואָס — פּרעגט דער גוי תּמעוואַטע — פאַרסטו אין אַן אַנדערער

שטאָט אַריין נאָך אַ „בייטששטעקל“, צי קריגסטו עס נישט ביי זיך?

ר' שלום פראַפּינאַטאַר האָט אַראַפּגעלאָזט דעם קאַפּ.

דאָס איז אזוי אמת, אַז ר' שלוםס פּורמאַן האָט עס געזאָגט אַן „טראַנסצענ-
דענטאַל“, אַן „קוויזאַליטעט“ [ט — ס ווערטער] — און נישט אַריינגעשטעלט

עס צו זיך אין בוך.

„אַ, אַרעמע מענטשהייט, שטענדיק וועסטו נאָר זוכן דאָס וואָס דו האַסט נישט.“

איין מעלה אַבער: דאָס בוך לייגט אַוועק דעם „אַרעמען יונג“ ווייסענבערג און

דאָס האָבן די פּריערדיקע גאונים נישט געטאַן.⁹⁸

און אַט וואָס ווייסענבערג זאָגט וועגן קריטיק און קריטיקערס אין אַ בריוו צו

שמואל ניגער:

זשעלעכאוו, 5/VII

ליבער און געשעצטער פריינד ש. ניגער,

איך דאנק אייך פאר אייער ווערטן בריוו. איך בין ביז היינט נישט געווען אין דער היים און האב דעם בריוו נישט געהאט געלייענט. נאר איצט פרייט מיך זייער, וואס איך קען אייער ווונטש דערפילן. פארשטייט זיך, אז איך שרייב אייך מיטן גאנצן הארץ, וואס נאר איר זאלט נישט פארלאנגען. איך וויל אייך שרייבן וועגן ווארשעווער ליטערארישע נייעס, איך וויל אייך שרייבן וועגן מיר, און אנדערע, אויב איר דערלויבט, אויך וועגן אייערע ארטיקלען איבער מיר. מיר איז זייער אנגענעם צו קענען רעדן מיט א מענטש אפנהארציק, נאר ווי — אז עס זאל נישט זיין קיין קנייטשן אין דער אפנהארציקייט, און אזוי האף איך טאקע, זאל זיין ביי אונדז, ווייל אנדערש קען איך נישט. איך פיל מיך אבער דערפאר אליין שוין פארפליכטעט צו רעדן מיט אייך אפנהארציק, ווייל איר האט נישט קיין מורא אזעלכעס צו פארלאנגען — איר ווילט זיך אנקוקן אויג אויף אויג מיטן אמת? ליבער גוטער פריינד, איך מוז אייך מאכן א קאמפלימענט, אז ביי היינטיקער שווערער צייט, איז שווער צו געפינען א ביישפיל צו אייך. און מעג אייך מיין מיינונג זיין אפילו, ווי נישט קיין „מי יודע וואס“ — דאך איז עס געוואגט פון אייער זייט. און אז עס איז יא אזוי, פארשטייט זיך, אז דערמיט אליין האט איר שוין פארדינט, אז יעדע נישט פינטלעכע אפנהארציקייט צו אייך, זאל קענען גערעכנט ווערן פאר א זינד. און איך מיינ, אז איך וועל אייך קיין זינדיקער נישט זיין, און אליך, אלץ, וואס איך האב געטראכט און וואס איך טראכט וועגן אייך, וועל איך עס זאגן. איך וועל אייך אין אלגעמיין זאגן מיין בליק וועגן קריטיקער, נישט נאר וועגן אייך אליין. צווישן זיי, קריטיקער, און קינסטלעריש געזעענעם לעבן הענגט ווי א מחיצה א שטענדיקע פארהאנג, אויף וועלכער עס שלאגן זיך אפ שאטנס און באוועגונגען פון דעם, וואס קומט פאר הינטער דער פארהאנג — און אט די שאטנס און באוועגונגען אבסערווירן די קריטיקערס און דרינגען פון דעם ארויס דאס, וואס דארט טוט זיך, אדער בעסער געזאגט: זיי זעען עס „שווארץ אויף ווייס“... און אט א דא לינט דער שרעקלעכער תהום צווישן דער קריטיקער-וועלט און דער קינסטלערישער. זיי זעען אלץ שווארץ אויף ווייס און בלייבן דערפאר שטיין פארגאפט, אדער נישט פארגאפט — גלייך דא וואלט שוין געווען די הויפט-סטאנציע. ווארן אזוי שמועסן זיי דאך טאקע וועגן די בילדער און אלע איינצלהייטן, בשעת דעם קינסטלער דינט דאס בילד נישט מער, ווי אלס קוקלעכל צום אדורקוקן אין די לעבנס-סודות, וואס זעען זיך דורך דאנען באשיינפערלעכער, און באאיינפלוסן אים, אזוי אז זיי ברענגען אים צו דער מדרגה פון דערגרייכן צו שטילער וועלט-אנטפלעקונג... ווארן מען דארף געדענקען, אז סוף-פל-סוף, איז דאס לעבן און מענטשן נישט מער ווי אן אפשפילונג, ווי אן אנטפלעקונג אויף א מינוט פון עפעס כאאטיש, וועלכעס מיר קענען אנדערש נישט זען, נאר סיידן, ווען עס שפארט ארויס פון זיך געבירטן און לעבנס, ווי א שלאקס-רעגן וואסער-בלעזלעך — און דאס איך נאר כדי בולטער ארויסצושטרייכן די קאנטן פון פארן „זיין“ און פון נאכן „נישט-ווערן“, און כדי צו אקצעפטירן דאס ארט, ווהיזן שעקספירס געדאנק האט אזוי פייניקלעך זיך אנגעשטרענגט: „זיין אדער נישט זיין?“, זיין, אדער נישט זיין — איז ביי אים נישט געווען קיין פראגע אין ענגן זינען: עקסיסטירן, אדער נישט, וואלט קיין גרויס ווייטיק נישט געמאכט, ווען נאך דעם זאל זיך נישט נאכשלעפן א נאך-וויידל פון „פארן זיין“ און „נאכן זיין“ — אט דאס

סודותדיקע דערשטיקט אונדז. און איך האַלט דעריבער דאָס לעבן אַליין און די מענטשן פאַר אַ גאַרנישט אין פאַרגלייך מיט דעם, וואָס דאָס לעבן און מענטשן וויקלט אַרום. און אַט פון דעם שטאַנדפּונקט שמועסנדיק — איז ווי אַהין די קונסט געווענדט, דאַכט זיך, אַז צו דעם אַרט ווי עס פּלעכטן זיך די סודות פונעם לעבן! סיי ווען זי שמועסט וועגן שיינקייט, סיי וועגן די פּלאַנטערנישן פון לעבן. און איך האַלט, אַז דער מענטש איז אַרומגעוויקלט און טאַג מיט נאַכט געשטויסן פון טויזנטער ווירקונגען, און אַליין איז ער נעבעך גאַט די נשמה שולדיק. און אַזוי טוט ער און אַזוי לויפט ער — נאָר ווי אַזוי דאָס ווערט געמאַכט, ווי אַזוי דאָס טוט זיך און ווי אַזוי עס שפּילן אים דעמאַלט אונטער טויזנטער פאַרבאַרגענע פּעדעס, מיט וועלכע ער איז צוזאַמענגעוועבט, און וועלכע זענען אפּשר מער ציל, מער זאָך (אין ציל גלייב איך נישט) איידער ער אַליין — אַט אַ דאָס, אַט די אַלע בלינדע קרעפטן זענען דער קונסטס אויפֿ-גאַבע (איך מיינ נישט צום דערקלערן, נאָר צום אַנווייזן זיי). און פאַר וואָס העלפט די קריטיק נישט אַריינדרענגען דאָרט אַהין, איז יענע פאַרבאַרגענע ערטער, נאָר שטעלט זיך אַנידער: דאָס בילד איז גרויס, דאָס בילד איז שייך, דאָס בילד איז פּרעכטיק!... און אויב איר וועט שוין אַפּילו צולייגן: מיט זיין טיפּן קוק נעמט ער אַרום גאַנצע עפּאַכעס, ער האָט אונדז געגעבן דעם אַלטן דור און דעם נייעם דור, דער קינסטלער באַשאַפט וועלטן, אַ שטול צו מעשה־בראַשית... ווי גוט און ווי שייך עס איז עס צו זען מיט די אויגן, ווי דער קינסטלער זעט, און נאָך דאָרט אַזעלכע שיינע פּראָזן — נו איז וואָס זשע ווערט דערפון? איר ווייסט, אַז איבער דער קליינער צייט פון בלעמס שטיין אויפן באַרג, ווערט מיר קלאָר דער גאַנצער מהות פון אַ גאַנץ יידיש פּאַלק און טראַגט מיר אַריבער צו דער שכנה, דאָרט ווי עס איז אויסגעגאַסן אַן אייביק גרויס ליכט און וועלכעס שיינט שוין נאָך דעמאַלט אַראַפּ אויף דעם והיה באַחרית הימים פון ישעיה הנביא? אַט שטייט אַ מענטש אויפן באַרג און זאָגט מיר עפעס, און דאָס זאָגן איז אַזוי, אַז עס ווערן פאַר מיר אַפּן אַלע וועלטן און איך זע שוין עד סוף כל הדורות, און אין דעם איינעם מאַמענט ווערט פאַר מיר קלאָר, אַז ווען איך זאָל דעמאַלט לעבן, וואָלט איך שוין נאָך דעמאַלט געקענט אויסשרייען: „ייד, דו וועסט לעבן אייביק!...“ און ווייסט איר פאַר וואָס, ליבער פריינד, ניגער, איך וואָלט מיט אַזאַ זיכערקייט שוין דעמאַלט געקענט דאָס זאָגן? ווייל איך ווייס נישט וועלכער סוד איז טיפּער און דערהויבענער, צי דער וואָס האָט דעמאַלט אַרומגעהילט די יידן, צי דער, וואָס הילט אַרום די וועלט און איר עקסיסטענץ. און דער מענטש האָט נאָר איין קלייניקייט געטון, וועלנדיק אַריינדרענגען אין דער צוקונפט פון אַ פּאַלק, האָט פון אַ שפּאַלט צו אים אַ שלאַשק געטון דאָס אייביקלעכע, און ער האָט אַנגעהויבן צו זינגען. און איך מיין, אַז נישט צופּעליק האָט ער געביטן די ערטער. אום צו קוקן אין דער אייביקייט, מוז מען זיבן מאל דערהויבן ווערן, ערשט דעמאַלט קוים קאַן מען זיך באַהעפטן מיט איר, פּדי צו זאָגן עפעס וועגן איר.

ליבער פריינד, ווי איך זע, האָט אונדזער שמועס זיך פאַרצויגן און אַ ביסל אַרויס פון די גרענעצן. איבער דעם האַק איך אַפּ, און אַגב איז שוין שפּעט אויך און מיר גלוסט איצט אַפּצולייגן אונדזער געשפּרעך אויף אַ צווייט מאל, ווי איך וועל אייך ווייטער שרייבן. קיין ענטפּער בעט איך דערווייל נישט, ביז וואָנען איך וועל אייך וועגן אַלץ אויספירלעך שרייבן, ווי איר האָט פאַרלאַנגט.

אייער,

נישט געקוקט דערויף וואָס ווייסענבערג האָט (ווי ס'איז צו זען פון דעם בריוו טאַקע) נישט געהאַט קיין זייער געהויבענע מיינונג וועגן אונדזער קריטיק בכלל, האָט ער אָבער לעאָ קעניגן געהאַלטן פאַרן ערלעכסטן ייִדישן קריטיקער אין זיין צייט. ער האָט אים ליב געהאַט פאַר זיין פּשוטות, פאַר זיין נישט מאַכן קיין שום זשעסטן פון קולטור-אַנשטעל, נישט געקוקט דערויף (און אפשר טאַקע דערפאַר ...) וואָס ער איז געווען אַ הויך-קולטורעלער מענטש. מיט אים פלעגט ווייסענבערג פירן אַ קאַרעספּאַנדענץ אין משך פון אַ סך יאָרן. בשעת איך האָב אין 1954 באַזוכט לעאָ קעניגן אויפן הדר-הכרמל, אין חיפה (נאָך דעם ווי ער האָט געהאַט פאַרלאָזט זיין לאַנגיאַריק ווינאַרט, לאַנדאַן) האָט ער מיר געוויזן אַרום 100 בריוו פון ווייסענבערג. זיי זענען איבערגעגעבן געוואָרן דעם ירושלימער אוניווערסיטעט.

צום באַנד גורלות, וואָס לאַכן גיט ווייסענבערג צו די פּאַלנדיקע שורות:

אַנשטאַט אַ פאַרוואָרט

צוליב דער ווערטלאַזיקייט און געפּאַלנקייט פון דער ייִדישער ליטעראַטור-קריטיק, פאַרווער איך די אַלע, וואָס דרייען זיך היינט אַרום איר צו פאַרדינען צוואַנציק זלאַטעס פון שרייבן איבער מיינע ביכער. צוליב דעם זעלבן טעם פון ווערטלאַזיקייט שטעל איך אויך ש. ניגערן (אַפילו אונטער אַ נייעם פּסעוודאַנים) דעם דאָזיקן פאַרבאַט. אַן אויסנאַם פאַר לעאָ קעניג, וואָס איז באַרופן אין אונדזער צייט צו זאַגן און זאַרגן וועגן דעם ייִדישן בוך.

דער אויטאָר. ¹⁰⁰

לעאָ קעניג האָט געהאַט אַנגעשריבן אַן אַפהאַנדלונג וועגן אַפּאַטאַשוס אין פּוילישע וועלדער א"נ „ווי איז אַפּאַטאַשו?“, וואָס ווייסענבערג האָט געהאַט חשק צו קאַמענטירן דערויף. האָט ער אינעם זעלבן נומער, אין דער רובריק „ביכער און מענטשן“ פון אינזער האַפענונג געגעבן דעם ענטפּער:

אַט דאָ איז ... אַפּאַטאַשו

וואָס קען מען צוגעבן צו לעאָ קעניגס איבערבליק איבער אין פּוילישע וועלדער דער?

איך שטעל דאָס זעלבע ווערק נאָך נידעריקער, ווי דער אויטאָר פון „ווי איז אַפּאַטאַשו?“ איך האַלט, אַז דאָס ווערק האָט נישט פאַרדינט דעם פאַר-העלטענישמעסיקן יראַת-הכבוד און די מאַסן וואָס דער ה' לעאָ קעניג טראַגט דערביי פאַר. און כאַטש דאָס אַרטיקל איז שוין לאַנג געשריבן, אין 22סטן יאָר,

און עס וואלט אפשר גענוג געווען צו ברענגען נאָר בלויז ציטאָטן דערפון, האָב איך דאָך געגעבן דאָס גאַנצע אַרטיקל, ווייל זאלן די וואָס גלייבן נאָך ביי היינטיקער צייט אין אויפריכטיקייט, נישט האָבן קיין חשד, אַז כּהאַב מיר געוואַלט מאַכן די געלעגנהייט אַרויסצונעמען די זאַצן וועגן דעם אַרטיקל, וועלכע זאַגן צום שלעכטסטן וועגן דעם בוך, און האָב מיר אַזויערנאָך נישט ערלעך באַניצט, ווייל דאָס איבעריקע, דאָס זאַכלעכע האָב איך פאַרבאַרגן און נאָר די פּראָזע געכאַפט. איך האָב דאָס אַרטיקל געגעבן אינגאַנצן קודם, נאָר מיין וואָרט לייג איך צו, און דאָס איז אַט וואָס:

אַפּאַטאַשוו זע איך נישט האָבן קיין וואַרצלען אין דער ערד פון דער קונסט. ער קומט אויף דעם דאָזיקן פעלד אַנצופליען, פּליט ער איבער אַלץ, כאַפּט, שמעקט פון אַלץ, ער אַליין וואַקסט אַבער נישט אַרויס פון איר און במילא קען אויף אים גאַרנישט וואַקסן. אויף דעם פעלד פון דער קונסט זענען נישטאָ קיין פּליענדיקע געוויקסן, נאָר איינגעוואַרצלטע. אַפּאַטאַשו האָט נישט געשלאָגן קיין אייגענע זאַפּטן, ווייל ער האָט קיין אייגענע וואַרצלען נישט געהאַט און איז געווען געצווונגען דאָדאַרך נאָר צו וועלן שלאָגן מיט יענעם זאַפּטן. ער איז נישט מער, ווי קאַמבינירער פון פאַרטיקייטן (הגם באַרירט עס דאָ לעאַ קעניג אויך, און ווייזט גאַנצע שטעלן פון וואַנען אַפּאַטאַשו האָט גענומען, אַבער ער רעכנט עס אים „לשבח“). פאַר אַפּאַטאַשוו גילט נישט דער שאַפּונגס-קוואַל, נאָר די גאַלעריע פון שאַפּונגען. אויף זייערע ביסטן שטעלט ער זיך אַנידער, פּונקט ווי די „ראַב“ ביי עדגאַר [אלאַ] פאַו אין צימער, און אויב זינע האָט נאָר בלויז צוגעטאַקעוועט מיט איר ר-ר-ראַ צו פאַ'ס אַלע פון דער טיף אויפּגעהויבענע געדאַנקען, פּרוּווט אַפּאַטאַשו נאָך אַריבערשרייען די אַלע ביי וועמען ער נעמט און „ראַנדזשען“ אַליין אויף אייגענער האַנט, נישט אַפּילו צוטאַקעווען, — אַבער ר-ר-ראַ בלייבט נישט עפעס אַנדערש, ווי ר-ר-ראַ... ווייל פון דעם וואָס ברענגט זיינע געדאַנקען פון זיין אינערלעכער טיף, ביז דעם, וואָס מאַכט נאָר פון אויבן אויף ר-ר-ראַ, דערקענט מען אַ נפּקאַמינה. און אויב ס'דערקענט זי נישט די גאַס, דערקענען אַבער די, ווער עס האָט אַן אויער פאַר דאָס וואָס עס הייסט אינערלעכקייט און פאַר דאָס וואָס הייסט אויבנאויפּעדיקייט.

איך גיי נישט אַריבער איין מינדסטן קלאַנג, וואָס זיין האַרץ-ליידיקייט, אַדער איבערגעפּילטקייט זאַל מיר נישט אַפּקלינגען מיט זיין גאַטונג און זיין קוואַל פון וואַנען ער שלאָגט, צי פון דער ליידיקייט אַדער פון דער אינערלעכער איבערגעפּילטקייט. אַפּאַטאַשו איז געקומען אין דער ליטעראַטור אַריין, האָט אַרויסגעלאָזט אַ הויך ליידיק ווידערקול, ווי אין אַ פּוסטער אַטעליע. דאָס קול האָט נישט געטראָגן אין זיך קיין „בראַשית“ און ס'איז נישט געקומען קיין „בראַ“.

פון דעם ערשטן ראַמאַן פּערדס־גנבים ביז היינט זע איך נאָר דאָס קאַפּירן. די טיפּן פון פּערדס־גנבים האָבן נישט מער די ליכטיקייט וואָס אַשם טיפּן אין זיינע ערשטע פּרילינגס-זאַפּטיקע נאָוועלן. זיי שפּיגלען נישט מיט יענעם ליכט, נאָר זענען נאָכגעאַטעמט נאָך אַשם אַטעם, אַבער מיט גרויקייט אַרויס-געקומען... .

אַבער אַפּאַטאַשו אין זיינע ווייטערדיקע שרייבעכצן ווערט ער שוין געטראָגן פון אַ געמאַכטן פּאַטאַס. נישט האַבנדיק קיין אמתן שאַפּונגס-כּוח, גיט ער אַ צעלאַז אַ געיעג, פאַרט ער מיט ווערטער, ווי אַ ווינט וועלכער וויל אַלע דעכער אַפּרייסן, און וואָס אַרט עס וועמען די שיינע יידן, וועלכע ווערן געברענגט אין פּוילישע וועלדער און זיי זענען אַנגעבלאַזן, אַז שייטן זיי מיט

גרינגווערטלידיקע געשפרעכען וועגן אַלעם שיינעם, וועגן אַלעם גוטן, וואָס זיי האָבן נאָר געזען, געהערט, און אַפּאַטאַשו לייגט זיי אַרײַן אין די מיילער אַרײַן צום רעדן? כלעבן נאָך מרדכי'ס רעוואָלוציאַנערישקייט, פּויליש-פּאַטריאָטישקייט, שײַן-ײִדישקייט, אין רבינס הויז-אײַנגײַרעישקייט, פּאַרערער און „סימפּאַטיקער“ פּון בערעק יאַסעלעוויטשעס העלדישקייט, באַטייליקטער אין ליבעס-וואַכאַנאַליעס און זײַענדיק אַלײן שױן אַ פּאַרליבטער מיט זײַן אַכצניעריקייט און אין דער ערשטער ליבע, בלײַבן פּונדעסטוועגן בײַ אונדז אין מוח אײבער נאָר מרדכי'ס געגלאַנצטע שטײוועלעך און דאָס געהאַקטע קאַפּאַטקעלע אויף וועלכן די אַלע „אײבערלעבונגען“ און „דאַרכײַענישן“ זענען אויפּגעהאַנגען אויף אַ קנעפל...¹⁰¹

ווי דערפּון איז צו זען, האָט ווייסענבערג געגעבן אינעם זעלבן נומער אינזער האַפּענונג, פּרײַער — אײדער ער גיט צו זײַן בליק אויף אַפּאַטאַשו — לעאַ קעניגס קריטישע אַפּהאַנדלונג מיט נישט בלויז די נעגאַטיווע מײַנונגען פּונעם קריטיקער וועגן אַפּאַטאַשו, נאָר אויך די פּאָזיטיווע. אַזױ האָט ער זיך געפּירט, ווי שױן אויבן אַנגעװיזן. אַפּילו ווען ס'האַט זיך געהאַנדלט אין אַנפּאַלערישע אַרטיקלען פּון אַנדערע שרײַבערס אויף אים, האָט ער זיי פּרײַער אײבערגעדרוקט אין זײַנע פּעריאָדישע אויסגאַבעס און ערשט דערנאָך געגעבן זײַן ענטפּער. אַנדערש אַבער, ווייל ווייט נישט מיט קײן „ריטערלעכער נקמה“ — אויב כּײַזאַל מיר אויסבאַרגן אַן אויסדרוק פּון ווייסענבערגס עסי „בענע קריק“ — האָבן די אַרטיקל-שרײַבערס באַהאַנדלט ווייסענבערגן.

ווייסענבערגס אינטערעס און באַװונדערונגס-פּעיקייט פּאַר אמתער קונסט האָט זיך נישט באַגרענעצט בלויז צו ליטעראַטור. ער האָט זי פּאַרמאַגט אין אַ באַדייטיקער מאָס אויך פּאַר אַנדערע געביטן פּון קונסט, ווי טעאַטער, מאַלעריי, מוזיק, אויך נאַטור, מענטשן און אַ סך דערשײַנונגען פּון דעם לעבן וואָס רינגלט אונז אַרום.

אין אַ בריוו פּון פּאַלעניץ צו ש. ניגער האָט ער אַ מאָל אַזױ געשריבן:

... (גלייבט מיר, איך זײַן איצט אויף אַ דאַטשע און די זון שײַנט פּונקט נאָך אַ רעגן, זענען די טראַפּנס, וואָס הענגען אַראָפּ פּון די בײַמלעך אַ סך שענער) [פּאַר זײַנס אַ דערצײלונג וואָס ער האָט געהאַט צוגעשיקט ניגערן].

דעם ײִדישן טעאַטער האָט ווייסענבערג געהאַט אַ סך פּאַרצװאַרפּן, אַבער ער האָט דאַרט אויך געפּונען פּאָזיטיווע דערשײַנונגען. אין „דאָס ײִדישע טעאַטער און זײַן הױקער“, שרײַבט ער צוױא:

אַנגעהויבן האָט דאָס ײִדישע טעאַטער, ווי אַ גאַנץ שײַנער בעל-הבית. אַזאַ וואַרעמע קינדער-ױג, ווי גאַלדפּאַדען איז געווען, האָט די היסטאָריע פּון טעאַטער בײַ קײן שום פּאַלק נישט געהאַט.¹⁰²

ווייסענבערג האָט געהאַט אַ סך באַװונדערונג פּאַר רודאַלף זאַסלאָװסקי, מאָריס שױאַרץ, זיגמונט טורקאָװ, דינה האַלפּערין, אַלאַ לילית און אַנדערע אַקטאָרן, ועל-כולם פּאַר דער מאַמען פּון ײִדישן טעאַטער — אַסתר-רחל

קאמינסקי. פון איר איז ער געווען גאָר באַגייסטערט. ווען זי איז געשטאַרבן, האָט ער לכבוד איר אַנגעשריבן דעם נעקראָלאָג-עסיי:

צום טרויער נאָך אסתר רחל קאַמינסקי

דער גרויסער און באַשיידענער מוטער פון יידישן טעאַטער איז נישט באַ-
שערט געווען קיין אַריכת-ימים. זעקס און פופציק יאָר איז זי אַלט געווען און זי
איז אַוועק אין דער אייביקער רו. אַז מען וויל אַבער נעמען אין דעם אמתן
באַטראַכט, האָט זי פון די 56 יאָר אין משך פון די 30 יאָר, טאַג ביי טאַג דאָרף
רעפּעטיציעס און אין אַוונט אויף דער סצענע, געלעבט גאָר אַ לעבן פון
פּרעמדע העלדן, מגולגל געוואָרן אין זיי אַריין. האָט זי, הייסט עס, קיין 56 יאָר
אָודאי און אָודאי אויך נישט געלעבט. ס'איז וויל יענעם אַרטיסט, אַדער
אַרטיסטין, וואָס קענען זיך אין די העלדן פון זייערע ראָלן נישט איינלעבן.
ס'איז וויל די רעצענזענטן, ניגערן און מיזלען. אַט די אַלע, האָב איך מורא,
וועלן לעבן לענגער ווי 56 יאָר. אסתר רחל אַבער, אַך, מיט וואָס פאַר אַ
האַרציקייט זי האָט געשפּילט און וויפל ווייטאַגן זי האָט איבערגעלעבט אין
דער הויקערין פון גאַרדינס פּיעסע. און אין וועלכער העלדן דען נישט?
דרייסיק יאָר האָט זי געבויט און געשאַפן דאָס טעאַטער, זי מיט איר זעליקן
מאַן אַברהם קאַמינסקי, נשמתם עדן. זיי זענען געקומען, ווי פּראַסטע מענטשן
פון פּאַלק, אָן אַ דיפּלאָם אין קעשענע, נישט גערעדט פון „באַלקאַנען“ אַראַפּ,
נאָר פון דער נידער, שטייענדיק צווישן פּאַלק. און אַך ווי דאָס האַרץ טוט וויי,
ווי אונטער דער עגלה האָט זיך געגעבן אַ שייט אַ „האַלאַטע“, ווי יענגאַלקעס
פון אַ בוים, ווי אַ סטאַדע ווילד געוואַרענע, אַדער צעשראַקענע פי. איך האָב
געמיינט, אַז דאָס האָט זי אָודאי אַ צענטוויזנט-קעפּיקער המון אויסגעשפּיגן
מיט אַזאַ אימפּעט, אַרויפּשטופּנדיק זי אויף די ווענט פון דער עגלה. אַבער אַך,
הינטן איז גאָר גרוים געווען. גאַנץ בעל-הבתיש איז זיך נאָכגעפאַרן האַרט
אונטער דער עגלה, ווען זי איז געווען קעגן קראַשינסקיס גאַרטן, אַ פּאַרגנדל
ברויט ... און אונטער דעם פּאַרגנדל איז נאָכגעגאַנגען אַ יידל מיט איינגע-
שמירטע פּאַלעס ביז צו דער באַרד אַרויף, מיט אַ זעקל געשאַכטענע גענדז, פון
וועלכע דאָרף די לעכערלעך פון זעקל האָט געטריפט דאָס בלוט און עס האָבן
אַרויסגעשטאַרט ווייסע גענדזענע פעדערלעך. ס'איז געווען ענוג פּלאַץ אויף
אַלץ ... קיינער האָט נישט געשטופּט די האַלאַטע אויף דער עגלה אַרויף, נאָר
דאָס האָבן געוואַרט די אַרדענונג-האַלטער פון פּאַרנט אַזוי, וועגן דעם וואָס
הינטן טוט זיך. פּאַרנט זענען געגאַנגען קרענץ, קרענץ, קרענץ. קיין מענטשן
האָט מען נישט געזען, נאָר פּאַרטייען ...

זאַל אונדזער מוטער-האַרציקע אסתר רחל אונדז מוחל זיין און נעמען אין
אַכט, אַז אין אונדזער גאַנצן קולטור-לעבן פּירט זיך נישט קיין בעסערע
אַרדענונג, אפשר נאָך אַן ערגערע.
איר טיפּסטער פּאַרערער, וואָס פּילט דעם שאַדן.

י. מ. ווייסענבערג. ¹⁰³

די דאָזיקע עטלעכע שורות ווייזן וויפל ייראת-הפּבד ווייסענבערג האָט געהאַט
פאַר דעם גרויסן ווונדער — אסתר-רחל קאַמינסקי.

און עס האָט אים וויי געטאָן דאָס פעלן פון פּיעטעט; פאַר וואָס זיין פּאַלק

ווייסט נישט פון קיין דרך-אריץ פאר זיינע פארדינסטפולע מענטשן און ווייסט נישט פון אפגעבן דעם לעצטן כבוד איינעם, וואס האט זיך אפגעשיידט פון דער וועלט. ער אליין פלעגט אלע מאל אראפנעמען דעם הוט, ווען ס'איז אים אקעגנעקומען א קריסטלעכע לוויה און פלעגט נאכגיין די פיר טריט א בר-מיני, ווען נאר ער האט געזען א לוויה.

ער האט אסתר-רחלען נישט באצייכנט מיט אזעלכע נעמען: „די יידישע עלעאנארע דווע“, צי „סארא בערנארד“, ווי ס'פלעגט זי רופן די סטאניסלאווסקי-טרופע און אנדערע.

ער האט בכלל נישט ליב געהאט די דאזיקע פארגלייכונגען מיט גרויסע, אנגענומענע נעמען. אסתר-רחל קאמינסקי איז אסתר-רחל קאמינסקי, און דאס איז זי און נאר זי אליין. יעדע גרויסע שפרודלדיקע קראפט איז אייגנארטיק אין איר מין. און צוליב דעם, גלייב איך, האט ער נישט געדארפן די סארטן פארגלייכן מיט אן אנדער גרויסער קראפט, פדי דאס זאל זיין די מאס פאר איר גרויסקייט. שוין אפגערעדט פון איבערפלעכלעכע פארגלייכן, וואס דאס איז געווען די מאדע א געוויסע צייט אין דער ווארשעווער ליטערארישער וועלט; ווען ס'פלעגט זיך אזוי לייכט געבן א פארגלייך סוצעווערן — צום יידישן פושקין, הגם זיי זענען טאקע ווירטואזן פון זייערע באזונדערע שפראכן; ש. בערלינסקי — צום יידישן טאל-סטאי אין ווארשע. אגב האט מען יחיאל לערערן פארגלייכן צום יידישן ראבינ-דראנאט טאגארע.

האט ווייסענבערג באוונדערט אסתר-רחלס פשטות און באשיידנקייט, וואס איז ביי אים ווידער געווען א באשטעטיקונג פון איר שאפערישער פאטענץ, ווייל דער אמתער גרויסער טאלאנט — האט ער געטענהט — איז נישט ווי דער, צי יענער „גרויסער“. ער איז גרויס, ווייל ער האט אייגנס, און ער דארף נישט זיין ווי א צוויי-טער. דאס איז נוגע אויך דעם שרייבער און יעדן קינסטלער, אויף וואס פאר א געביט דאס זאל נישט זיין. אויך האט ער געזאגט, אז דער אמתער קינסטלער בכלל, ווי דער אקטיאר בפרט, דארף נישט קיין אנשטעל, קיין פאזע און חנדלעך; באמבאסטישע רייד און איבערגעטריבן שרייעדיק שפילן טעאטער (אויף דער בינע און אויך אין פריוואטן לעבן) ביי יעדער געלעגנהייט און 24 שעה אין מעת-לעת... און אסתר-רחל האט פארפישופט מיט איר לעבן אויף דער בינע, אין קעגנזאץ צו דער באמבאסטישער שרייעדיקייט פון דער גארדין-תקופה איז יענער צייט, וואס זי איז דאך געווען א פארגייערין דערפון. דער גארדין-רעפערטואר איז באטראכט געווארן, ווי אן אויפבלי אינעם יידישן טעאטער, ווייל אויך אויף דער רוסישער און פוילישער בינע פלעגט מען דעמאלט אויפפירן גארדינען.

ווייסענבערג פלעגט אפט רעדן וועגן אסתר-רחלס גרויסע אויפטוען פארן יידישן טעאטער, וואס זי און איר מאן אברהם-יצחק קאמינסקי האבן ממש אויפ-געשטעלט בידיים. אסתר-רחל האט דאך די ערשטע אפגעווארפן די אנגענומענע שטייגער-ראלן פונעם רעפערטואר און דערנענטערט דאס יידישע טעאטער צום אייראפעישן ניווא, טוענדיק דאס גראד אין מאמע-לשון. צו איר אויפטו געהערט אויך דאס צוזאמענשטעלן א גרופע אקטיארן, וואס האבן זיך רעקרוטירט פון

פאלקס-מיידלעך און פאלקס-בחורים, גלייך פון די וואַרשטאָטן אַרויס, ווייל קיין פראַפעסיאָנעלע אַקטיאָרן און קיין טעאַטער-קולטור אין נאָך אין יענע טעג נישט געווען ביי ייִדן. די צונויפגעזאַמלטע אַקטיאָרן (און בתוכם די גרינדערין אליין) האָבן נישט נאָר קיין טעאַטער-קולטור, נאָר בכלל קיין קולטור, צי בילדונג — נישט געהאַט. דאָס אַרומוואַלגערן זיך אויף די טורנעען פון שטעטל צו שטעטל אין די שווערסטע באַדינגונגען, מיט די קלומיקעס אין די הענט, פּדי צו קענען געבן פאַר-שטעלונגען, וווּ נאָר מיגלעך, און לסוף דאָס אויפבויען פונעם ייִדישן טעאַטער-בנין אויף אַבאַזשנע נומ' 1 דורך אַברהם-יצחק און אסתר-רחל קאַמינסקי — וואָס האָט טאַקע געטראָגן דעם נאַמען "קאַמינסקיס טעאַטער" — האָט זיי ביידע אַוועק-געשטעלט ווי די גרונטלייגעס פונעם ייִדישן טעאַטער.

האַט ווייסענבערג, ווי אַנדערע קונסט-ליבהאַבערס, ביז גאַר אַפגעשאַצט אַזאַ ערנסטע באַציונג צו דער בינעקונסט — און ער האָט באַקעמפט די אַנדערע טענדענצן, וואָס האָבן זיך נאָך אסתר-רחלס טויט אַריינגעכאַפט אויך אין דעם דאָזיקן געביט פון קונסט. ער האָט באַקעמפט דעם קאַמערציאַליזם, די ביליקע אַפּפּעס אין "סקאַלאַ"-טעאַטער אויף דזשעלנע-גאַס, און ענלעכע טעאַטערן, וואָס האָבן געליפּערט שונד, און די צייטונגען האָבן געשמירט שרעדיקע רעצענזיעס און רעקלאַמירט אויך דאָס פאַר "גוטער סחורה", אַבי מע זאָל — די הויפטזאַך — מאַכן קאַסע".

אין "דאָס ייִדישע טעאַטער און זיין הויקער" רעדט ווייסענבערג פונעם באַרג-אַראָפּ פונעם ייִדישן טעאַטער, אַנווייזנדיק אויף די, וואָס האָבן עס געשלעפט צום גרונט.

אין דער נאָך-אסתר-רחל-תּקופה האָבן די אַקטיאָרן שוין אַפט אַנגעהויבן זיך אליין שפּילן, ד"ה שפּילן די ראַלע פון "אַקטיאָרן", און דערצו — "קולטורעלע אַקטיאָרן". עס האָט זיך דעמאָלט באַקומען גאַר אַן אַנדער קראַפטן-צוזאַמענשטעל. פּרײַער זענען דאָס געווען רויע, אומגעבילדעטע, אַבער עכטע, באַרופּענע טאַלאַנטן. שפּעטער זענען צווישן די אמתע טאַלאַנטן געווען אויך די צופּעליקע בינעמענטשן וואָס זענען אַ דאַנק זייערע פעיקייטן פון גאַר אַן אַנדער כאַראַקטער — און נישט דווקא אַ דאַנק זייער טעאַטראַלער באַגאַבטקייט — געוואָרן פּראַפעסיאָנעלע אַקטיאָרן.

אין "וואָס איז אַזוינס טאַלאַנט?" שרייבט ווייסענבערג:

... וויפל דרייען זיך אַרום ביי אונדז אַזעלכע קוואַליפּיצירטע, באַשטימטע און פּראַפעסיאָנעלע?

נאָר אַזוי ווי בענקשאַפט איז נישט קיין פּראַפעסיע, צום ביישפּיל: אַזוי ווי איובס ווייטאַגן זענען נישט פּראַפעסיאָנעל, אַזוי ווי זיין פּיין-אויסגעלייטערטקייט, וואָס ווערט פּונקט אַזאַ הויכע אינסטאַנץ ווי די געטלעכקייט, איז אויך נישט קיין פּראַפעסיאָנעלע, אַזוי פּונקט איז טאַלאַנט נישט קיין פּראַפעסיע.¹⁰⁴

און אַט קעגן די טאַלאַנלאַזע פּראַפעסיאָנאַלן — אַזוי אין דער ייִדישער ליטעראַטור און אַזוי אינעם ייִדישן טעאַטער — האָט ווייסענבערג געקעמפט און דערפאַר האָט ער אין אַ געוויסן צייטאַפּשניט פון זיין לעבן זיך פאַרנומען אויך מיט

זוכן צווישן די פשוטע פאלקסמענטשן עכטע טאלאנטן פאר דער יידישער בינע. די יעניקע, וואס האבן זיך געפלייסט צו קולטורעווען און שפילן די ראלע פון ... אקטיארן, זענען נישט ווערט געווען ביי אים קיין שמעק טאבאק, ווי ער פלעגט זיך אויסדריקן.

דער יונג אומגעבראכטער, דורך די נאציס, נאָוועליסט יוסף סמאָליאַזש האָט אונדז געהאַט איבערגעגעבן, ווי ער איז בייגעווען אַ מאָל ביי אַ סצענע הינטער די קוליסן פון טעאַטער אין לאָדזש. בשעתן צוזאַמענשטעלן און צונויפקלאַפן די דעקאָראַציעס, האָט דער מאַנטירער (וואָס איז גלייכצייטיק געווען אַן אַקטיאָר, ווי ס'פלעגט אָפּט טרעפן אינעם ייִדישן טעאַטער) געדאַרפן אַ צווענגל אַרויסצוציען אַ טשוואַק. האָט ער זיך געוואַנדן צום געהילפּס־ייִנגל: „דערלאַנג מיר יענעם אייזערנעם אינסטרומענט“, אַנשטאַט צו זאַגן פּשוט: דערלאַנג מיר דאָס צווענגל. דאָס ייִנגל האָט אָבער בשום־אופן נישט געקענט פאַרשטיין וואָסער „אינסטרומענט“ ער זאָל דערלאַנגען, ווייל ס'זענען דאַרט געלעגן אַ סך מכשירים, וואָס יעדער איינער האָט זיין נאָמען: אַ צוואַנג, אַ האַמער, אַ זעג, אַ שרופּניצער אד'גל. איז ער געשטאַנען, געקוקט און איבערגעפרעגט, „דאָס, דאָס, צי דאָס אַנדערע זאָל ער דערלאַנגען?“

נאָר יענער האָט בשום־אופן נישט געוואַלט אַראָפּנידערן פון זיין קולטורעלער הייך און באַניצן אַזאַ פּראָסט וואָרט, ווי „צווענגל“, ווייל דאָס וואָלט נישט געווען גענוג „אינטעליגענט“ פאַר אַ קולטורעלן ייִדישן אַקטיאָר. . . און הוּת ער איז גראַד טאַקע געשטאַנען הויך, ווייל אויף דער לייטער, האָט ער פּסדר אַראָפּגעוויזן מיטן ווייזפיגער: „יענעם, אָט אַ יענעם אייזערנעם אינסטרומענט“ וויל ער.

ווייסענבערג איז, אויסהערנדיק אַזאַ מין זאָר, זיך פאַרגאַנגען אין אַ לאַנג־דויערנדיק שטיקנדיק געלעכטער. ער פלעגט נישט לאַכן אויף אַ קול נאָר אַ קוועטש און אַ קוועטש, ווי ער וואַלט געזייעט דאָס געלעכטער דורך די ציין, איינגעהאַלטן, אָבער מיט שטאַרקער הנאה.

אויך דאָס אַסימילירן זיך מצד די פּויליש־ייִדישע אַקטיאָרן — דאָס באַמיען זיך צו רעדן ליטוויש — האָט געהערט צו די „קולטורעלע“ דערגרייכונגען.

איך האָב אַ מאָל געזען ראַובן זיגעלבוים, דעם ייִנגסטן פון די זיגעלבוים־ברידער, איינרעזיסירן מיט קינדער פון דער ביאַליסטאַקער ייִדישער שולע אַ נומער צום סוף־שוליאָר־קאַנצערט. ער אליין שטאַמט פון אַ שטעטל אין קאַנגרעס־פּוילן, וווּ מע רעדט אַ פּוילישן ייִדיש. נאָר אַזוי ווי ליטוויש איז מער „אינטעליגענט“, האָט ער שטאַרק זיך באַמיט צו רעדן צו די קינדער ליטוויש.

נו, פלעגט ער זיך, ווי געוויינטלעך, פון צייט צו צייט „פאַרעטשיפעטשען“ (ווי מע פלעגט דאָס רופן אין אונדזערע פאַלקסשולן) און „אַריינבראַקן“ אַ זאַץ, צי עטלעכע ווערטער מיטן פּוילישן דיאַלעקט, וואָס האָט זיך אים אליין גערעדט, בשעת „ליטוויש“ האָט ער אויך געקענט רעדן (ווי ביאַליק האָט אַ מאָל געזאָגט: „העברעיש קען איך רעדן, נאָר ייִדיש רעדט זיך אליין“). קינדער ווייסן נישט פון קיין גליקן (ביאַליסטאַקער האָבן, ווי באַווסט, געהערט צו דער ליטוויש־רעדנדיקער ספּערע) האָבן זיי — דערהערנדיק די אַריינגעמישטע ווערטער מיטן פּוילישן

דיאלעקט — אַרויסגעשאַסן יעדעס מאָל מיט אַ געלעכטער און דער רעזשיסאָר האָט זיך באַגאַסן מיט אַ הייסן שווייס ...

משה קנאַפּהיים דערציילט אין זיינע „זכרונות וועגן י. מ. ווייסענבערג“ צוויי א:

ווייסענבערג האָט זיך אַרומגעטראָגן מיט אַ פּלאַן צו שאַפֿן אַ נייעם טיפּ יידיש טעאַטער, אַ טעאַטער אָן פּראַפעסיאָנעלע אַקטיאָרן, וואָס שפּילן פֿאַר געלט און שפּילן אַלץ, וואָס מען הייסט זיי.

„ווי אזוי קען דער אַקטיאָר, וואָס האָט נעכטן געשפּילט שונד, ווערן היינט צוגעלאָזן צו אַ קינסטלערישער ראַלע? דער אַקטיאָר וועט עס טאָן מיט אַ רויק געוויסן, ווייל ער שפּילט דאָך פֿאַר געלט ...“ — [האַט ווייסענבערג געזאָגט].

ס'איז געווען אַ קילער אלולדיקער אויפדערנאַכט. מיר זענען געגאַנגען אויף דער פּראַנצישישקאַנער-גאַס. אין איינעם אַ הויף אויף אַ הויכן שטאַק האָט זיך געפונען דאָס צימערל וואָס מ'האַט אָפּגעדונגען צו פּירן פּרובּן. ווייסענבערג האָט פֿאַר מיר פּונאַנדערגעוויקלט אַ פּאַרכאַפּנדיק בילד, זיין חלום וועגן אַ הויך-קינסטלעריש יידיש פּאַלקס-טעאַטער, ווי אַרויסצוהייבן, ראַטעווען דאָס יידישע פּאַלקס-טעאַטער פּון זומפּ-פּאַרקויפּטייט און געבן עס אַ קינסטלערישן תּיקון, ס'זאָל דינען דער קונסט און דעם פּאַלק.

אין פּלאַן איז געווען פּאַרגעזען צו שטעלן פּיעסן נאַר אַזעלכע, וואָס האָבן נאָך קיין מאָל נישט געזען די ליכטיקע שיין, וואָס דאָס פּראַפעסיאָנעלע טעאַטער האָט זיי נאָך קיין מאָל נישט געשפּילט; אַדער זיי זענען אָפּגעוואָרפּן געוואָרן דורך די טעאַטער-דירעקטאָרן, אַדער קיין מאָל דורך זיי נישט באַטראַכט געוואָרן אויפּצופּירן.

צו דער מערסטער טייל פּיעסן, וואָס די טעאַטערן האָבן אויפּגעפּירט, האָט ווייסענבערג געהאַט אַ קנאַפּן צוטרוי.

— „קיין אמתע קונסט דאַרף מען דאַרט נישט זוכן, ווייל מען וועט זי נישט געפּינען. טעאַטערן שטעלן פּיעסן צוליב געשעפט, פּאַרדינסט. זיי זענען פּון פּאַרויס אויסגערעכנט צו ציען עולם. טאָ וווּ קען דאָ זיין אַ רייד וועגן קונסט? דאָס האָט מען אַמווייניקסטן אין זינען.“

צום ערשטן מאָל האָט געזאַלט געגעבן ווערן ווייסענבערגס אַ דראַמע דער לויין פּון ליבע, אַ לעבנס-בילד אין דריי אַקטן. מיר האָבן אים איינגעלאָזן אין דער סטודיע און מיט גרויס פּאַראַינטערעסירונג אויסגעהערט זיין פּאַרטראַג וועגן טעאַטער און קונסט-פּראַבלעמען. ס'האַבן זיך אָנגעהויבן די פּרובּן, מ'האַט איינגעשטעלט און גענומען שטודירן די ראַלן. רעזשיסירט האָט ווייסענבערג אַליין. ער איז געווען מיטגעריסן צוגלייך מיט די יונגע שפּילער, אַליין געמאַכט די פּראַיעקטן פֿאַר די דעקאָראַציעס.

די סצענע פּון ערשטן אַקט האָט פּאַרגעשטעלט אַ פּראַגמענט פּון אַ קליינשטעטלדיקן מאַרק, האַלבע נאַכט, אין אַן אָפּן פּענצטער זיצט אַ מיידל און זינגט פּאַרבענקט.¹⁰⁵

וועגן דינה האַלפּערן האָט ווייסענבערג אויך געשריבן מיט באַגייסטערונג, נאָך איר אויפּטרעטן אין דער הויפּטראַלע פּון דער כּישוף מאַכערין פּון גאַלדפּאַדעניען, באַאַרבעט און מאַדערניזירט פּון איציק מאַנגער.

אַלץ לילית, געדענק איך, האָט ווייסענבערג אַ מאָל פּאַרבעטן אויפּצוטערעטן נאָך זיינס אַ רעפּעראַט פֿאַר יונגע טאַלאַנטן. אויך זשאַק לעווי איז דעמאַלט אויפּגע-טרעטן. דאָס איז געווען אַנאַנסירט אין אינווער האַפּענונג:

טעאָטער „סקאַלאַ“, דזשעלנע 1

שבת דעם 14טן סעפט., 4 נאָך מיטאָג אַ גרויסער אַרויסטריט פון דער שרייבער-גרופע אַרום אינזער האַפּענונג, אין וועלכן ס'נעמען אַנטייל י. מ. ווייסענבערג, יחיאל לערער, מ. ב. שטיין, שרה בירנבוים, נ. אייבעשיץ, ה. פלאַקסער, מ. מילער, נ. שטערנבערג, פ. באַרנשטיין, ש. מאַראַוויטש. מיט געזאָנג און פאַלקס-לידער באַטייליקט זיך די פאַלקס-קינסטלערין אַלאַ לילית און מיט רעציטאַציעס דער באַליבטער אַרטיסט זשאַק לעווי.¹⁰⁶

אַלאַ לילית האָט געהאַט אַ פאַרשידנאַרטיקן רעפּערטואַר. זי האָט געשפּילט יעדע ראַלע מיט געטריישאַפט צום געגעבענעם טיפּ. און דער טיפּאָז איז געווען ביי איר אַ רייכער — פון אַ קינדער-ראַלע, ביז אַ גנבים-ראַלע. צוויי האָט זי אויך געהאַט אין איר רעפּערטואַר אַ ליד פון מרדכי געבירטיג וועגן אַ יתום, וואָס זיין חבר זינגט עס:

כ'האַב, ישׂראל, פאַר דיר קיין מורא,
שלאַג מיך נאַר, פרוביר,
קוים דערוויסט זיך נאַר מיין טאַטע,
איז אַך און וויי צו דיר.
.....

און דעם זינגערלס טאַטע, אַ פּהו, קען נישט אַריינקומען צום אַבל אין שטוב אַריין, זיך אַננעמען פאַרן געשלאַגענעם, פאַרן זינגערל, ווייל ביים חבר:

„שטאַרבט אַוועק זיין קראַנקער טאַטע,
אוי, האָט ער אַ גליק“.

אַלאַ ליליתס זינגען, איר טאַנצן, דעקלאַמירן, פייפן און יעדן באַוועג, יעדן זשעסט אויף דער בינע, האָט ווייסענבערג ממש באַווונדערט. נאָך דעם, ווי לילית האָט געהאַט פאַרענדיקט איר רעפּערטואַר, איז ווייס-ענבערג אַרויף אויף דער בינע און איר אַפּגעדאַנקט מיט אַ בוקעט בלומען. ער האָט אַרויסגעוויזן דערביי גרויס צופרידנקייט.

אין דער ליטעראַרישער כראַניק פון אינזער האַפּענונג, וואָס איז אויך געווען די כראַניק פון קונסט בכלל, איז געווען די פאַלגנדיקע רעצענזיע:

דאָס נייע פּראַגראַם, וואָס ווערט געשפּילט איצטער אין „אזאזעל“, ווערט באַזוכט מיט צופרידנקייט דורכן פּובליקום. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די פירער פון „אזאזעל“ זענען איצט אַרויף אויף דער געהעריקער ליניע, ווי עס פאַדערט דער כאַראַקטער פון אַזאַ פאַרוויילונגס-אַרט. דער עולם פילט זיך לייכט און לאַך-פּעיק. ער פאַרגעסט זיך אין די צוויי שעה פון פאַרוויילונג און געניסט דאָס פאַרגעניגן צו זיין אַ וויילע זאַרגלאַז. די אַרטיסטס זענען שייַן און רייצנד אין לייכטער, געשמאַקער קליידונג, גראַציעז אין זייער קאַקעטעריע. די נומערן, וואָס זיי פירן אויס, ברענגען פּסדר דאָס פּובליקום צום לאַכן (וועגן דעם זעט שוין דער ה' גאַדיק צו זאַרגן). אַ רעכט גוט יאָר רעכט זיך אויס דער דעפּוטאַט רייכמאַן אין דעם נומער, וואָס שטעלט פאַר דאָס גיהנום מיטן גי-עדן. דער דעפּוטאַט, וואָס האָט געזינדיקט מיט דער „אוגאַדע“ מוז נעבעך גיין אין גיהנום אַריין, ווהיין עס ווערן אַפּגעשיקט אויך

פלל-טוער און צייטונג-שרייבער און אפילו די פיינע לילית אין דער ראלע פון א חסידישער טאכטער, וואס קען קיין ווארט יידיש נישט און דער גאנצער גייסטיקער באגאזש איז דער קינא, אויף וועלכן זי פרגעט אפילו ביי די טויערן פון גיהנום . . . און מלאכי-חבלה נעמען זיך אזוי אדאָרף מיט אירע „אייגלעך“, וואס זי ווארפט אין טאשן-שפיגעלע אין צוזאמענהאנג מיטן פודער-פּוּכּל אויפן גאַמבעלע, אַז זיי פאַרלירן זייער שליטה און דער טאַמע שר פון גיהנום וויל זי נאָר פאַרבעטן צו זיך אין הימל אַריין . . . עס איז אויך שייך און גראַציעז די פרייליך גאַזעל (מיט אַ קליינעם אויסנעם אין דעם נאַגנדיקן ליד „איך ווין, וואס איך ווין“). זי דערשיינט אין דעם נומער „דער אַמעריקאַנער פעטער“ גאָר אַן אַנדערע, טעמפּעראַמענטפולע פריילעכע און מיט גלענצנדע קערפערלעכע באַוועגונגען. דער „אזאזעל“ האָט דאָס מאַל אויסגעהאַלטן דעם עקזאַמען פון זיין אויפגאַבע, פאַרדינט פאַראינטערעסירונג און דער עיקר, מען קען גוט פאַרברענגען די צוויי שעה, וואָס מען איז דאָרט.¹⁰⁷

אַבער אין אַ פּרִיעַרדיקן נומער אינזער האַפּענונג לייענט מען אין „נאַטיצן און כראַניק“:

„אזאזעל“ מאַכט צו טייער בילעטן, ער האָט צוויי אויפגאַבעס: אַראַפּלאָזן פון די פרייזן און אַרויסוואַרפן די גראַע נומערן פון פּראַגראַם, דעמאָלט וועט עס זיך שפּילן גאָר באַטעמטער אי פאַרן עולם, אי פאַר די „אזאזעל“-שפּילער. אויך צו דער מוזיק קען מען אַנווענדן דאָס זעלבע סיסטעם: אַרונטערציען אונטער איר אַן אַנדערע מוזיק-פּאַטשעווקע און די ערשטע אַרויסשאַקלען . . . עס איז אַבער נישט אזוי לייכט, ווען די מוזיק וויל דווקא געבן אייגענע קאַמפּאָזיציעס, אַנשטאַט צו נעמען גרייטע, לייכטע, גראַציעזע וואַדעוויל- און אַפּערעטקע-מוזיק. כּלעבן עס וואַלט אויך נישט געשאַט צו נעמען פון דעם טאַנץ אין דער ערנסטער פּאָסט-אַפּערע, אַבי נאָר נישט אונדזער אייגענעם ערנסט . . . פאַר אונדזער ערנסט קען אַ קלאַץ אַנהייבן צו גיין אין דער לופטן, אזוי זאַל ער נישט קענען איינליגן און געדולדיק צוהערן . . .¹⁰⁸

און אין 11טן נומער פון דער זעלבער אויסגאַבע געפינט זיך אַ טעאַטער-נאַטיק וועגן אַ ווייטערדיקער פאַרשטעלונג פונעם „אזאזעל“ א״נ „אַן באַצונג“:

מיט דעם נאַמען קען מען אַנרופן דאָס דריטע פּראַגראַם, מיט וואָס נאָך אַ לענגערער אַפּוועזנהייט דער „אזאזעל“ האָט פאַרגעשטעלט זיין ווייטערדיק „זיך אַנטוויקלען“.

צום פּובליקום קענען קיין פּרעטענציעס נישט זיין . . . דאָס פּובליקום איז געקומען, באַזעצט דעם צירק און מיט ליבשאַפט — וואָס דער „אזאזעל“ האָט זיך דערוואַרבן פון 2טן, טיילווייז פון 1טן פּראַגראַם — געוואַרט, געוואַלט הערן עפעס אַן אַריגינעל שלאַגער-לידל, ווי צ״ב דעם „אזאזעל-שימי“, וואָס איז זייער פּאַפּולער געוואָרן. איז אַבער „אין . . . ה . . . אַריין אַ דיבוק . . .“ און עפעס אזאַ שלעפּעריקער, אַז ס׳האַט גאָר געצויגן אַ גענעץ טאַן . . . ווען נישט דאָס, וואָס מען האָט אַנגעהויבן פּייפּן, וואַלט מען גאַנץ פּיין זיך געקענט אויסשלאָפּן.

נישט 2—3 פּאַלקסלידלעך האָט מען דערוואַרט פון „אזאזעל“, נישט דעם מאַנסביל אין דער ווייבערישער שלאַף-קופּקע, וואָס ניאַנטשעט אַ קינד און ציטערט, ס׳זאַל אים נישט נאָס מאַכן.

קורץ: צו ווילגאַר פאַר דער קליין-קונסט-בינע.¹⁰⁹

און אַט וואָס ווייסענבערג זאָגט וועגן אונדזער רעזשי אין „געדאַנקען וועגן רעזשי“:

נישט אין זעלבן וועג פון אונדזער טעאָטער איז אַוועק זאַסלאַווסקיס טרופּע. זי שפּילט און מאַכט נישט קיין מורו... ה... ס מורו! אי דער אויסוואַל פון די פּיעסעס איז ערדיש, אי דאָס שפּילן. אַז מען קען נישט צייכענען, איז מען געצווונגען צו געבן „פּוטוריסטישע“ ליניעס — גיי קאַנטראַליר מיר... רוף מיר קנאַק-ניסל. אַז מען קען נישט רעזשיסירן, פּילט מען זיך אַמבעסטן אין אַ דיבוק, אין ביינאַכט אויפן אַלטן מאַרק... מען דאַרף קיין טיפּ נישט אַרויס-ברענגען (אַפּילו דער מיראַפּאַלער צדיק איז ווייט דערפון) גענוג דער מורו... „מיסטיציזם“ (ספּעציעל ה... ס) וואָס פאַרענטפּערט אַלין. אַראָפּ פון וועג איז נאָר זאַסלאַווסקי. ער מאַכט נישט קיין מורו... נישט אַזעלכע שטיק זוכט ער, וואָס פּילן אָן די סצענע מיט אַ ווירוואַר פון געשעענישן. יידן אין אַטלעסענע קאַפּאַטעס מיט גאַרטלען זאָגן אַקדמות, ווי אונטער אַ קאַמאַנדע: אַ צי די הענט „פּראַוואַ“, אַ צי — „לעוואַ“, אַלע גלייך אין איין שאַס... „זאַפּאַס“... (איז קדוש השם). וווּ האָט וו... אַזוי געזען זאָגן אַקדמות? ... ער האָט אפּשר אַ טעות און פאַרטישט שיר-היחוד אויף אַקדמות? ...

אַט קאַלעקעשאַפּט! נישט די פּיעסע איז מחויב צו האָבן אַ לעבעדיקן העלד, נאָר העלדן, אַבסטראַקטע יידישקייט און אַבסטראַקטע געשעענישן, און נישט די רעזשי איז מחויב אַרויסצוברענגען אַ טיפּ. צו וואָס? אַבסטראַקטע יידן, אַב-סטראַקטע בערד, אַבסטראַקטע קליאַטשע, אַבסטראַקטע „חתן-כלה-שפּיל“, אַבסטראַקטע חופות (דער עיקר חופות אַ סך) מיט אַבסטראַקטע ביידלעך, מיט אַבסטראַקטע פאַרבלאַנדזשענישן אויפן פעלד, צו וואָס? מיט אַבסטראַקטער בענקעניש נאָך אַרץ-ישׂראל, מיט אַבסטראַקטע פאַגראַמען, אַבסטראַקטע קאַזאַקן מיט אַבסטראַקטע הויזן... און אַבסטראַקטע „יידישקעס“... איז קומט זאַסלאַווסקי געבן טיפּן, העלדן: אַן אוריאל אַקאַסטאַ, אַ טוביה דער מילכיקער. ווער ווייסט צי אונדזער פאַרשונדעוועטע סביבה וועט אים דאָס מוחל זיין.

צו וואָס אַריינפירן אַ „נייעס“ בשעת עס לעבט זיך אַזוי גוט אין דעם וווּ מען דאַרף גאַרנישט, נאָר מורו (ספּעציעל ה... ס) אונטערגעשמירט מיט אַ ביסעלע מיסטיציזם... און אַ היפש ביסל „מטלטלין יידישקייט“, ווי: שופרות, ליכט, חופות, טליתים אד"גל.

זאַל דער עולם רעאַגירן, אַז די שווינדלער מיט גייסט זאַלן נישט אויסברענגען אויף אים דאָס אַלץ... ¹¹⁰

ס'פלעגן אַריינקומען צו אונדז פאַרשידענע אַקטיאָרן פון פּלערליי טרופּעס, אַנסאַמבלען אין וואַרשע און גאַר אַפּט דער וואַנדערנדיקער אַקטיאָר פון גאַליציע, דער וואַגאַבונד, זשאַק לעווי. ער פּלעגט אַרומפאַרן אויף טורנען איבער די פּוילישע שטעט און שטעטלעך, איז ער פאַרפאַרן אַ מאַל אויך קיין זשעלעכאָוו, וווּ ווייסענבערגס מוטער, די באַבע פעסע, האָט געווינט. ער איז נאָטירלעך, געגאַנגען זי זען און פאַרפירט מיט איר אַ שמועס. ער איז שפּעטער צוריקגעקומען מלא-שׂימחה פון דער הנאה, וואָס ער האָט געשעפּט מיט גאַנצע עמערס בשעתן אויס-טענהן זיך מיט איר. ער האָט איבערגעגעבן מיט אַ פול מויל זאַפּט, ווי פאַלקס-טימלעך און אינטערעסאַנט זי רעדט און דערציילט. זי האָט אים צוואַ געזאָגט, אַז

איטשע-מאירל האָט קליינערהייט געהאַט אַ גמרא-קעפל און דער רבי אין זיין חדר האָט געזאָגט, אַז ער וועט זיכער אויסוואַקסן אַ רב. האָט זי געהאַט שפּעטערע יאָרן האַרצווייטיק פון איטשע-מאירס אַנטוישן אירע האַפּענונגען, ווייל ער האָט — נישט געקוקט דערויף, וואָס ס'קעפל איז געווען גוט — דאָך קיין רב נישט געוואַלט ווערן. ער איז גאַר געוואָרן אַ שרייבער, און איז אַוועק אויפן „קרומען וועג“. דאָס וואָס ער איז נישט גאַר קיין רב נישט געוואָרן, נאָר נאָך אויסגעוואַקסן אַז „אַפיקורס“ — האָט זי גאַר מורא געהאַט צו ברענגען אויף די ליפּן.

ווייסענבערגס מוטער איז נישט די איינציקע, וואָס האָט זיך אַנטוישט אין איר געראַטענעם זון. מ'דערציילט, אַז אויך ריימאַנטס עלטערן האָבן געהאַט אַ סך האַרצווייטיק, וואָס זייער זון וולאַדיסלאָו סטאַניסלאָו איז געווען אַזאַ לאַ-יוצלה. דער עלטערער זון איז כּמעט געוואָרן אַ דאָקטאָר, וולאַדיסלאָו האָט אַפילו די עקזאַמענס אַריינצוטערען אין מיטלשול נישט געקענט מאַכן. האָט דער טאַטע זייער געוואַלט מאַכן אים כאַטש פאַר אַן אַרגאַניסט אַדער, לפחות, פאַר אַ שניידער, נאָר וולאַדיסלאָו האָט זיך גאַר פאַרנומען מיט שרייבעריי... און אַנטאַקאַלסקיס עלטערן פּלעגן זיך זייער אַכזריותדיק באַציען צו זייער זונס „פּוסטע חלומות“ און געוואַלט עס פון אים אַרויסשלאָגן מיט כּוח. טאַמאַס מאַנס עלטערן האָבן אין גאַנצן אויפגעגעבן דאָס באַמיען זיך צו מאַכן אַ „לייט“ פון זייער טאַמאַסן, צוליב זיין „אומ-פּעיקייט“, ווייל ער האָט גאַר קיין חשק נישט געהאַט צו לערנען פון קינדווייז און פּלעגט אַהיימברענגען פון דער שולע בלויז שלעכטע צייגענישן. האָבן זיי פאַר אים באַשטימט זיין אַרט אין לעבן: ער וועט שטיין אינעם טאַטנס קראַם. דער טאַטע פונעם באַגאַבטן סאַוועטיש-יידישן מאַלער, מאיר אַקסעלראַד, האָט גאַר געטרעטן מיט די פיס און צעריסן די בילדער, וואָס זיין זון האָט געמאַלן, ווייל ער האָט אויך געוואַלט, אַז ער זאל ווערן אַ דאָקטאָר, אָבער ס'האַט נישט געהאַלפּן. אַזעלכע פּאַלן זענען דאָ אַן אַ שיעור.

זשאַק לעווי פּלעגט פון דעמאַלט אַן — נאָך זיין ערשטן צוזאַמענטרעף מיט ווייסענבערגס מוטער — גאַנץ אַפּט זיך אַראַפּכאַפּן קיין זשעלעכאַוו. עס האָט אים פּסדר געצויגן נאָך צו הערן דער באַבע פּעסעס מלא-חן דערציילן.

אויך פּלעגט אַריינקומען צו אונדז יעקב ווייסליץ, נח נאַכבוש פון דער ווילנער טרופּע, מרדכי מאַזאַ, דער דירעקטאָר פון דער טרופּע, און מרים אַרלעסקאַ, וואָס האָט דאָרט געשפּילט די הויפּטראַלעס. ווייסענבערג האָט געהאַט אַ סך פאַר-שטענדעניש פאַר אירע ליידן אין פּערזענלעכן לעבן, ווייל זי איז געווען זייער אַ סענסיטיווער מענטש און האָט צוליב דעם שטאַרק געליטן האַבנדיק אַפּט אויס-צושטיין גראַבקיטן, וואָס זי האָט שווייגנדיק אַראַפּגעשולונגען. ווי באַוואוסט, ליידן סענסיטיווע מענטשן אַן אַן ערך מער פאַר די אומסענסיטיווע. אָבער ווי אַן אַקטריסע איז זי געווען אַן אויסדרוק, שטייף, ווי זי וואַלט בשום-אופן נישט געקענט אַרויס פונעם אייגענעם „איך“ און איינלעבן זיך אין דער ראַלע פון דער העלדין. אייגנטלעך האָט זי תמיד געשפּילט זיך: אַן אַריסטאָקראַטקע — האָט זי זיך געזען ווי אַ פּרעמדקערפּער, נישט צום אַסימילירן זיך, ווי נישט אין אַט דער סביבה וואַלט געווען איר אַרט. זי האָט געמאַכט דעם איינדרוק, ווי זי אליין וואַלט פּסדר אין זינען

געהאט אט די מחיצה, במילא איז אויך איר לשון אויף דער בינע געווען אומ-
נאטירלעך, ווי אויך דאס לשון פון איר העלדין וואלט געווען נישט אירס. מרים
ארלעסקא איז געווען די אנטדעקונג פונעם רעזשיסאר דור הערמאן.
האט ווייסענבערג זי נישט געטרייסט מיט קיין רייד — נישט אויסגערעדט און
נישט אויסגעטייטשט די אומשטאנדן — הגם ער פלעגט אין אנדערע פאלן קענען
געפינען זייער איבערזייגנדיקע טרייסטווערטער און אויסטייטשן דעם ליינדדיקן די
סיטואציעס וואס האבן זיך געשאפן, עס זאל אים לייכטער זיין זיי צו פארדייען און
מיט זיי שלום צו מאכן. אין דער ארלעסקאס פאל האט ער געשוויגן, אבער מיט
וויפל פיינקייט ער האט לאורירט — פילנדיק אלע אירע נשמה-פיינען — איז
געווען צו באוונדערן.

אברהם באראבאן באשרייבט, למשל, אין שייכות מיט דער א אייגנשאפט
ווייסענבערגס, אין „שרייבערס“, ווי דער רעדאקטאר פון אגודישן זשורנאל דגלנו
פלעגט אים געבן א נומער פון זיין אויסגאבע. און אזוי ווי ער האט איבערגעפרעגט
דעם רעדאקטאר, אויב ער האט דארט עפעס נישט פארשטאנען — ער האט געמוזט
ארכעטן אויף פרנסה, און לערנען, ווי אנדערע קינדער, האט ער נישט געקענט —
האט דער רעדאקטאר געעצהט זיין טאטן: ר' יעקב, מדארא דאס יאטל אריינגעבן
אויף שליסקע אין דער ישיבה!

מיין טאטע קוקט אים אן שטאר און שטיקט אין זיך זיין אויפגעוועקטן
פארדראס. זיינע אויגן זענען איבערגעצויגן מיט א פייכטקייט. מיר דאכט זיך,
אז זיין געלע בארד איז שוין ווידער נאס פון טרערן. ווייסענבערג קומט אן אין
דעם מאמענט, ווי א מלאך-הגואל:

א גוט-מארגן אייד, ר' יאנקעלע! וואס זיצט איר עפעס אזוי פארצאגט? און ער
גיט צו מיט א לייכט-וויצלדיקן טאן: — מסתמא האט איר נאך נישט געלעזן
מיין נייעם נומער אינזער האפענונג...

צו ווייסענבערגן האט מיין טאטע א ספעציעלע סימפאטיע און גרויס דרך-ארץ.
ער פילט אין אים דעם פאלקס-מענטש, דעם „אייגענעם“, און ס'איז פאר אים א
כבוד, אז ער רעדט צו אים. ער איז אבער צו אים נישט דרייסט און געפינט
נישט אויפן מאמענט וואס אים צו ענטפערן. ווייסענבערג פילט דאס און פאר-
לויפט אים דעריבער די רייד, ער ווענדט זיך צו האראנטשיקן, וועלכער
שמועסט פונקט דעמאלט צעפלאמט מיטן מאלער טיקאטשינסקי:
— שמעון, גיב ר' יאנקעלען דעם לעצטן נומער!

אויף מיין טאטנס פנים איז איצטער קאנטיק עפעס א שלוה, א צופרידענע
רויקייט ווי ער וואלט זאגן: פדאי צו לעבן אויף דער וועלט, אפילו ארעם און
קראנק, אבי זוכה זיין צו זען שרייבערס און תלמידי-חכמים! ער קוקט דורך די
אלטערענקישע שפאקולן מיט פארטיפטער ערנסטקייט אין די בלעטער פון
אונזער האפענונג, ווי ער וואלט אריין אין א נייער וועלט.¹¹¹

אויך האב איך ווייסענבערגן געהערט א מאל טרייסטן א פארליבט מיידל. זי איז
געווען א בילד שיינקייט און זייער א לעבעדיקע נאטור, וואס צוליב דעם האט מען
זי גערופן „די משוגענע פלארקע“. נאך ווען זי האט זיך געהאט פארליבט אין ט. —
פלעגט זי אריינפאלן אין שטארקע דעפרעסיעס.

כיגעדענק, ווי פלארקע איז א מאל געהאט ארויפגעקומען אין בירא, ווי איך

האָב געאַרבעט, אויך זוכן אַרבעט. ווען זי איז נאָכן אינטערוויו מיטן פאַרוואַלטער — אוועק, האָט ער אַזש אָפּגעבלאַזן פון דער היץ, וואָס איז אים באַפאַלן קוקנדיק אויף אַזאַ שיינקייט. פאַרשטייט זיך, אַז ער האָט זי אָנגעשטעלט. ווי האָט ער דען געקענט אַפּזאַגן? . . . אַבער ווי גיך זי איז אַריין אויף דעם פאַסטן, אַזוי גיך האָט זי אויך אוועקגעפלאַטערט פון דאַרטן. געזאַגט האָט פלאַרקע, אַז וואָס זי פאַרדינט דאָ, האָט זי פונקט גענוג אויף קליינגעלט פאַר די סטרוזשעס פאַרן עפענען איר דאָס טויער.

אין אירע לאַנגע בענקשאַפטן נאָך ט-ן פלעגט זי אויסגיטן דאָס האַרץ פאַר וויסענבערגן, פול מיט ביטערקייט און אַנטוישונג, פאַר וואָס ער האָט זי פאַרלאָזט. און וויסענבערג פלעגט איר דאָס לייכטער מאַכן און זיך באַמיט איר צו דערווייזן, אַז זי האָט דאָך פריער איבערגעלעבט שיינע צייטן מיט אים, און אַז „מ'דאַרף זיין דאַנקבאַר אַפילו פאַרן בלויון מיראַזש, וואָס די ליבע שענקט אונדז“.

ער האָט איר אויך געעצהט, אַז אַ מיידל דאַרף אַלע מאָל האָבן צוויי „פאַרערערס“, אַזוי אַז ווען איינער פאַלט אָפּ, און ער פאַרלאָזט דאָס מיידל, איז איר אַ סך לייכטער צו נעמען דעם אַפּראַנט, און די טראַגעדיע זעט אויס צו זיין אַז אַן ערך קלענער, ווען זי האָט באלד אַ צווייטן נאַענט, אין וועמען זיך אַנצוהאַלטן מיטן געדאַנק און איבערגיסן טיילווייז די בענקשאַפטן אויף אַן אַנדערן אַביעקט. דער בלויוער פאַקט, וואָס מע גייט דערווייל אַרויס און פאַרברענגט — ווען אַפילו נישט מיט דעם אויסגעבענקטן מאַן — אַבסאַרביט שוין אַ סך פון דער צייט, וואָס ווערט אַנדערש אוועקגעגעבן בלויו אויף די מחשבות וועגן דעם, וואָס האָט פאַרלאָזט.

פלאַרקע פלעגט אויסהערן, אויסהערן, וואָס ער רעדט אין איר אַריין, בשעת זי איז געזעסן אינעם ליטעראַטור-פאַראיין — וווּ זי פלעגט אויך זיין אַן אַפּטע איינ-גייעריק, נישט מחמת זי איז געווען אַ שרייבערין, צי אַן אַקטריסע, נאָר ווייל זי האָט פאַרברענגט אין יענע קרייזן — און עס האָט אויסגעזען, אַז אויפן מאַמענט האָבן וויסענבערגס רייד אַ ביסל געלינדערט אירע ליידן.

כאַטש פלאַרקע איז קיין אַקטריסע נישט געווען, פלעגט מען זי אויך אַ מאָל זען אויף די בינע-ברעטער אַנטייל נעמען ווי אַ סטאַטיסטין — למשל טאַנצן מיט אַ וואַלגער האַלץ וכדומה — אין טעאַטער-„האַפקעס“. און אַזוי פלעגט זי — צווישן אַרומפלאַטערן דאָ און דאַרט, אַרומהאַפּסלען מיט איר אומרויקן טעמפּעראַמענט — אַפט זיך אַריינלאָזן יענע טעג אין לאַנגע, ייאושדיקע נאַסטאַגליעס.

שרייבערס, זשורנאַליסטן פלעגן האָבן פרייען אַריינגאַנג אין די טעאַטערס, פלעגן זיי אַפט און אַפּשר צו אַפט, דאָס אויסניצן. וויסענבערג אַבער, נישט. אַז מיר, גנענדל און איר, פלעגן אים בעטן דערלויבעניש צו גיין פריי אין טעאַטער (ער האָט געדאַרפן בלויו אַנשרייבן אַ פאַר ווערטער צום אַדמיניסטראַציע-דירעקטאָר, אויב ס'איז געווען, למשל, קאַמינסקיס טעאַטער, מע זאָל אונז אַריינלאָזן) — האָט ער אונדז בעסער געגעבן געלט אויף בילעטן. דאָס איז אויך געווען אַ פּרניציפּ ביי אים, ווייל ער האָט נישט געקענט פאַרטראַגן, ווי אַנדערע שרייבערס „פרעסעלייט“ קומען אין יידישן טעאַטער אַריין מיט די „גראַב-געפאַשעטע וויבער“ און זיי אַליין — „פלייש-געפילט און אויסגעקייילעכדיקט“ אין זייערע פאַלטאַנעס, פאַרלאַנגען זיי

„א בילעט אין דער ערשטער שטולרייע“, האט ער געזאגט אין שייכות מיט אזא פירעכץ. דער טעאטער-דירעקטאר האט עס געמוזט טאלערירן, ווייל ער האט מורא געהאט פאר א שלעכטער רעצענזיע צו מארגנס אין דער פרעסע...

דער טעאטער-דירעקטאר, וואס איז דאס רוב אויך נישט פון קיין העכערער קוואליטעט ביי אונדז — ווי די וועלכע עס האבן ביי אים געוואלט אויס-ברענגען זייערע גירייטן — האט זיך קיינמאל נישט גענומען דעם מוט, אז ער זאל נישט מוזן פאלן זיבן מאל אין טאג פורעים פאר דער פרעסע; האט נישט ארויסגעהאנגען פאר דעם געלט, וואס ער גיט אויס אויף איר, בעסער גרויסע אפישן אויף אלע ווינקלען שטאט.

וועגן דעם בילעטער פון קאמינסקיס טעאטער, ארנאלד, פלעגן ארומגיין וויצן אין ליטעראטור-פאראיין. ווי א טעאטער-אנגעשטעלטער איז אים אויסגעקומען אהיימצוקומען יעדע נאכט שפעט (נאך דער פארשטעלונג), האט מען דערציילט, אז ער פלעגט דעם סטרוזש, וואס האט אים געעפנט דעם טויער, דערלאנגען די האנט אנשטאט 10 גראשן. אין ווארשע פלעגט זיך פירן, אז מע האט געגעבן דעם סטרוזש א מטבע פאר עפענען דעם טויער עמעצן אריין-אדער ארויסצולאזן נאך עלף ביי נאכט.

* * *

ווען וויסענבערג פלעגט זיך פארטראכטן, האט ער געהאט א טבע ארויסצו-שטופן די ליפן א ביסל פארויס אזוי, אז ס'האט זיך געפורעמט פון זיי א רערל אדער ער פלעגט האלטן זיין רעכטע האנט נאענט צו דער נאז און יעדעס מאל ארויסרוקן דעם ווייזפינגער, א לייכטן שנעל טאן די נאז איין מאל, א צווייטס און אזוי עטלעכע מאל נאך אנאנד.

אין א פארטראכטער פאזע האט אים א מאל דער בארימטער סקולפטאר חנוך גליצענשטיין געצייכנט. דאס איז געווען אין 1917, ווען זיי האבן זיך באגעגנט דאס ערשטע מאל אין וואלאצלאוועק. די צייכענונג האט טאקע די דאזיקע דעדיקאציע: „חנוך גליצענשטיין וויסענבערג'ן צו ערשטען בעקאנטשאפט אין וואלאצלאוועק 1917/6/20“.

זיי האבן געשמועסט ביי א טישל אין א קאוועהויז. אין וויסענבערגס געזעל-שאפט איז געווען טאטשיא ארצישעווסקי, די גרינדערין פון קליינקונסט-טעאטער „אזאועל“ אין ווארשע. זעענדיק אים זיצן א פארטראכטן, האט גליצענשטיין אים גענומען צייכענען און די צייכענונג האט זיך באקומען גאר כאראקטעריסטיש פאר וויסענבערגס געמיט. טאטשיא איז אויך געווען אויפן בליד. זי זיצט מיט א רויז אין דער האנט און איז געצייכנט פון פראפיל מיט אלגעמייע שטריכן בלויז. דאס בילד איז ווערט געווען א פארמעגן. עס איז הענגען געבליבן אין אונדזער ביאליסטאקער צימער. גענעדל האט עס מיטגענומען מיט זיך אויפן וועג אנטלויפנדיק פון ווארשע קיין ביאליסטאק צו די סאוועטישע געביטן אין 1939, נאך דעם ווי די סאוועטן און די נאציס האבן צעטיילט צווישן זיך פוילן; די ערשטע האבן צוגענומען די מיזרחדיקע געביטן, ווי באוויסט, און די צווייטע — די מערבדיקע. דאס צימער אין ביאליסטאק האבן מיר באקומען א דאנק זעליק אקסעלאדן, וואס

איז דעלעגירט געוואָרן פון מינסקער שרייבערהויז צו פאַרזאָרגן די „זאַפּאַדנע“ • שרייבער-פּליטים פון פּוילן און זייערע משפּחות מיט דירות און אַנדערע נויט-ווענדיקייטן, ווי אויך מיט מיגלעכקייטן צו דרוקן זיך אין די סאַוועטישע אויסגאַבעס. שפּעטער, ווען ייִדן האָבן אויך פון די מיוזרחדיקע געביטן אַנגעהויבן לויפן טיפּער קיין רוסלאַנד — ווען די זעלבע נאַציס האָבן אויך די סאַוועטישע געביטן פאַרכאַפּט — איז שוין קיין צייט נישט געווען אַראַפּצונעמען אַפּילו דאָס בילד פון דער וואַנט און עס איז געבליבן אין די דייטשע לאַפּעס, פּונקט ווי דאָס גאַנצע ייִדישע האַב-און-גוטס. פאַרבליבן איז בלויז אַ פּאַטאַגראַפּיע פון דער דאָזיקער זעלטן קינסטלערישער צייכענונג, וואָס כּהאָב צום גליק בשעתו געלאָזט מאַכן.

אויף דער פּאַטאַגראַפּיע איז דאָ בלויז ווייסענבערג, אַן טאַטשיאַ אַרצישעוויסקי. מ'קען אָבער דאָך נאָך זען אירע קאַנטורן.

ווייסענבערג האָט זייער טייער געהאַלטן גליצענשטיינס בלייבן מיט זיין פּאַלק, מיטן ייִדישן פּאַלק, נישט געקוקט דערויף, וואָס ער איז געווען באַרימט ביי די אומות-העולם, אַנדערש ווי דער וועלט-באַרימטער אַנטאַקאַלסקי וואָס אַחד-העם האָט אים פאַרגעוואַרפּן, אַז ער האָט אויסגעוויילט צו פאַראייביקן אין זיינע פּלאַסטישע ווערק דעם מאַנאַך נעסטאַר, ווי אַן אַפּגעזונדערטע וועלטפּיאַגור אַנשטאַט דעם ווילנער גאַון, הגם אַנטאַקאַלסקי און דער גאַון זענען ביידע אַפּ-שטאַמיקע פון דער זעלבער היימשטאַט — ווילנע.

אמת, אַחד-העם האָט אַנערקענט די פאַרקערפּערונג פון ייִדישן גייסט, אַפּילו אין קריסטלעכן לבוש פון אַלע סקולפּטורן אַנטאַקאַלסקיס. ווי באַוויסט, האָט מאַרק (מרדכי) אַנטאַקאַלסקי פּמעט אויפגעגעבן דאָס שאַפן אויף ייִדישע טעמעס בשעת זיין שטודירן אין די וועלט-צענטערס פון קונסט. ער האָט דעמאַלט געשאַפן די באַרימטע קונסטווערק אויף קריסטלעכע און אַלגעמיין וועלטלעכע טעמעס, ווי „קריסטוס“, „נעסטאַר דער פינקס-שרייבער“, „סאַקראַטעס“, „מעפיסטאָפּעל“ און אַנדערע. נאָך זיין צוריקקערן זיך קיין רוסלאַנד, שוין ווי אַ סקולפּטאָר וואָס זיין רוים איז ווייט אַריבער די גרענעצן פון זיין היימלאַנד, האָט ער געשאַפן זיינע מאַנומענט-טאַלע ווערק „איוואַן דער גרויזאַמער“, „פּיאַטער דער גרויסער“ א.א.

נישט געקוקט אויף זיין אויסערגעוויינטלעכער באַרימטקייט אין גאַנץ מערב-איראָפּע און אין רוסלאַנד, איז אַנטאַקאַלסקי שטאַרק קריטיקירט געוואָרן אינעם זעלבן רוסלאַנד פאַר זיין ייִדישן אַפּשטאַם, בשעת די פּאַגראַמען האָבן אַנגעהויבן צו בושעווען אין די 80ער יאָרן פונעם פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט. ער האָט דעמאַלט פאַרלאָזט רוסלאַנד און געלעבט אַן אַפּגעזונדערט, איינזאַם לעבן אין פאַריז, און דעמאַלט האָט ער זיך אויך צוריק אומגעקערט צו זיין ייִדישער טעמאַטיק, איז יענער תקופה האָט אַנטאַקאַלסקי געשאַפן די מאַרמאַר-סקולפּטור „שפּינאַזאַ“. אויך האָט ער אַרויסגעהאַלפן אַ סך ייִדישע סקולפּטאָרן אין זייער אַנטוויקלונג. הגם אַנטאַקאַלסקי האָט אין די לעצטע יאָרן פון זיין לעבן אַרויסגעוויזן חרטה

אויפן פארבלאנדזשען אין זיינע רומפולע קינסטלערישע דערגרייכונגען, איז דאס אבער קיין מאל נישט געווען חנוך גליצענשטיינס גאנג. און דערפאר האט אים וויסענבערג געשאצט אזוי הויך. גליצענשטיינען האט וויסענבערג געווידמעט זיין עסיי „קונסט און סוביעקטיוויטעט“ און וועגן אים האט ער אנגעשריבן אן עסיי „צו וואס?“

אין „צו וואס?“ נעמט זיך וויסענבערג שטארק אן גליצענשטיינס עוולה צוליב פאולאס סוחריש און וויבעריש-קליינלעכן באהאנדלען דעם גרויסן קינסטלער, בשעת ער האט געמאלן נח פרילוצקיס פארטרעט. ער קען נישט אריבערגיין איר אַנרופן גליצענשטיינס „נביא“: „דער בעטלער“, מיטן צוועק צו דערנידעריקן דעם מייסטער דורך מינימיזירן זיין גרויס ווערק.¹¹²

א סך קינסטלערס האבן וויסענבערגן געוואלט מאלן צוליב זיין זעלטן אַריגינעל, כאַראַקטערפול פנים. דער קינסטלער יעקב אַדלער האט א סך מאל אים פאַרגעלייגט צו מאלן מיט ביידע טעכטער, אבער ער האט זיך קיין מאל נישט גענומען די צייט צו פאַזירן, הגם ער האט יא געטראַכט, און אפילו צוגעזאָגט אַדלערן דאָס צו טאָן.

דער מאלער נ. קאַזשען האט געמאַכט אן איילפאַרטערט פון וויסענבערגן, וואָס די ייִדישע קהילה אין וואַרשע האט אָפּגעקויפט.

וויסענבערג פלעגט נישט איין מאל דערמאָנען די ברידער זיידענבייטעל, דעם מאלער-צווילינג. אפרים און מנשה זיידענבייטעל פלעגן אַפט אַריינקומען צו אונדז אויף עלעקטאָראַלע. כ'געדענק די צוויי הויכע, שלאַנקע, יונגע מענער, ביידע גלייך געוואַקסן, ווי די שלאַנקע סאַסנעביימער. אויך פלעגט דער מאלער קאַטליאַר אַפט אַריינקומען. ער האט געהאַט געמאַכט אַ צייכענונג פון מיר, אַ קינד נאָך, מיט דער קאַקאַרדע אויפן קאַפּ.

חיים האַנפט האט אַ מאל באַליידיקט וויסענבערגן, ווי אַ ייִנגל, האט אים וויסענבערג צוריק באַליידיקט און זיי האַבן אויפגעהערט צו רעדן צווישן זיך. האַנפטן איז עס געגאַנגען ממש אין לעבן נישט צו דערלאָזן צו קיין ברוגז און די פריינד פלעגן טענהן צו וויסענבערגן: אוי, זייט נישט ברוגז מיט אים, צו וואָס טויג דאָס? האט וויסענבערג איין מאל געטראַפן האַנפטן צופעליק אויף דער גאַס, און אים געפרעגט:

— „גייסט אויף ליאַדעס?“

האַנפטן האט זייער דערפרייט אַזאָ אוממיטל באַרקייט און זיי זענען אַריינגע-גאַנגען אין „זשעמיאַנסקע“, אַ באַוויסט קאַוועהויז אין וואַרשע. וויסענבערג האט באַשטעלט איין פאַרציע ליאַדעס און זי צוגערוקט האַנפטן. האט ער געמיינט, אַז אפשר איז וויסענבערג פאַרקילט, דער האַלדז טוט אים וויי און ער טאר קיין ליאַדעס נישט עסן. ווען האַנפט האט געענדיקט, אַליין, האט וויסענבערג צוגערופן דעם קעלנער, באַצאלט און זיי זענען אַרויס אויף דער גאַס. דאַרט האט ער האַנפטן געזאָגט: „זעסט, אַזוי בעט מען איבער אַ סמאַרקאַטש“.

האַנפט איז געווען ייִנגער פאַר וויסענבערגן מיט דריי און צוואַנציק יאָר. אבער נישט אין דעם איז עס וויסענבערגן געגאַנגען, נאָר אין דעם אופן פון

באליידיקן, און נאך דערצו, ווען דאָס איז געקומען פון אזא אַנגעזעענעם קינסטלער, ווי חיים האַנפט איז געווען. ער האָט שטאַרק געהאַלטן פון זיין מאָלעריי. האַנפט איז געווען אונטער דער השפעה פון מאַרק שוואַרץ, וואָס האָט, ווי גליצענשטיין, אַרויסגעברענגט אין זיינע קונסטווערק די ביבלישע עקזאָטיק. אויסגעצייכנט האָט זיך האַנפט מיט זיינע באַרעליעפן געהאַמערטע אין קופערבלעכן. די דאָזיקע פאַרעם פון קונסט האָט אין יענע יאָרן פאַרנומען גאָר אַ חשוב אַרט צווישן אַנדערע קונסט-פאַרמען. דאָס איז אייגנטלעך געווען אַ באַננונג פון אַ פאַרלאָזטן, אַ פאַרגעסענעם קונסטגעביט; דאָס איז געווען די אַלט-יידישע קונסט, וואָס איר מקור איז אפשר נאָך אין די סיריש-ביבלישע צייטן.

ווייסענבערג האָט אויך געלויבט די דעמאָלט יונגע קינסטלעריין אסתר קאַרפּ. כּאָדענעק אירס אַן אַקוואַרעל-בילדל; עטלעכע בלימלעך אין אַ גלעזערן קלאַשל. ער האָט גערעדט וועגן די שטענגלעך אינעם וואַסער, וואָס זייערע קאַנטורן זענען צעפלאָסן, און זייער ריכטיק געזען דורכן אויג פון דער קינסטלעריין. וועגן שאַגאַלן האָט ער געזאָגט: „כּיִהאָב מורא, אַז ער האָט מער פאַרבן, ווי מאָלעריי“.

מאָלעריי, האָט ווייסענבערג געזאָגט, איז אַ געביט אין דער קונסט, וואָס ווערט דורכן עולם צום ווייניקסטן פאַרשטאַנען. צום בעסטן פאַרשטייט ער מוזיק. זי ווירקט אוממיטלבאַר. אויפן צווייטן אַרט שטייט ליטעראַטור און אויפן דריטן — מאָלעריי.

ער פלעגט אָפט אַריינקומען צו זיין פריינד איטשע וואַגמאַן, אויף דזשעלנע-גאַס. ער איז געווען אַ קונסט-מעצענאַט און אויך געשריבן ווונדערלעכע עסייען וועגן אַ ריי גרויסע שרייבערס ביי ייִדן און אַנדערע פעלקער. ער האָט זיך געדרוקט אין אינטער האַפּענונג און אין אַנדערע פּעריאָדישע אויסגאַבעס. אַ מאָל, ווען כּיבין אויך אַנגעקומען צו וואַגמאַנען, אַ ביסל שפּעטער, האָט מיך דער טאַטע באַלד צוגעפירט צו צוויי איילבילדלעך וואָס זענען געהאַנגען אין וואַגמאַנס גאַסטצימער. ביידע זענען געווען פייסאַזשן. איינס האָט געהאַט אַ וועג, אַ הייזל, וואַסער, דערביי ביימער, און איז געווען געמאַלן מיט שטאַרקע פאַרבן און סימעטרישע ליניעס. דאָס צווייטע איז געווען אַ פעלד מיט אַ גרויסן סטויג היי. דער הויפטטאָן איז געווען געל, געדענק איך.

דער טאַטע האָט מיך געפּרעגט, וועלכס בילדל ס'געפעלט מיר בעסער. ס'איז מיר געפעלן, דעם אמת זאָגנדיק, דאָס פעלד, און אַחוץ וואָס ס'איז מיר געפעלן בעסער האָב איך אויך פאַרשטאַנען, קענענדיק זיין געשמאַק, אַז דאָס פעלד מיטן סטויג היי געפעלט אויך אים בעסער. ווייס איך אָבער נישט פאַר וואָס עס האָט מיך אַנגעכאַפט אַ שטאַרקער חשק צו טאָן צו להכעיס און איך האָב געזאָגט, אַז דאָס בילדל מיטן הויז, דאָס סימעטרישערע, געפעלט מיר בעסער...

פאַרשטייט זיך, אַז דער טאַטע איז דאָס מאָל געווען זייער אַנטוישט אין מיין מבינות און ער האָט עס מיך באַלד אויפן אַרט געלאָזט וויסן.

אָבער — געזאָגט איז געזאָגט, און איך האָב שוין נישט געפרוווט אַנדערש מאַכן און אים זאָגן מיין אויפריכטיקע מיינונג, אויך מעשה-עקשן...

די זארג פארן יונגן טאלאנט

ווייסענבערג האט געהאט דערציילט וועגן דער פארוואנדלונג פון א טאלאנט, וואס האט צוליב שטערונגען נישט געהאט די מיגלעכקייטן צו קומען צום אויסדרוק. עס איז אַ מאָל געקומען — האָט ער דערציילט אַן אויטענטישע געשעעניש — אַ גרופע מאָלערס אין שטעטל אַריין מאַכן געמעלן פאַר אַ קלויסטער. זיי האָבן דאָרט אָפגעאַרבעט אַ גאַנצן זומער, ווייל די ווענט און דער סופיט האָבן געזאַלט באַדעקט ווערן מיט די הייליקע בילדער.

אין משך פון דער צייט האט איינער פון דער גרופע, א יונגער מאָלער, זיך פאַרליבט אין אַ קריסטלעך מיידל פון יענעם שטעטל. ווען די אַרבעט איז שוין געווען פאַרענדיקט סוף זומער, איז די גאַנצע גרופע מאָלערס צוריקגעפאַרן אין דער גרויסער שטאָט אַריין. דער איינער אַבער, וואָס האָט זיך געהאַט פאַרליבט, איז נישט מיטגעפאַרן, ווייל ער האָט זיך נישט געקענט צעשיידן מיט זיין געליבטער, און זי — פון איר זייט — האָט אים שטאַרק צוגערעדט צו בלייבן אינעם שטעטל. איז ער דאָרט געבליבן און מיט איר חתונה געהאַט.

מיט מאָלער'י האָט ער זיך נישט פאַרנומען ספּעציעל, ווייל ער איז געווען פאַרוואָרפן און אָפּגעריסן פון זיין סביבה. איז אים איינגעפאַלן צו פריוון צוזאַמען-צושטעלן אַ וואָג, וואָס זאָל זיך באַוועגן נישט מיטן פּוּח פון וואָסער, צי ווינט אָדער דורך פּערדסקראַפט, און ער האָט אָנגעהויבן גאַר מאַנטירן אַן אויטאָמאָביל, וואָס מ'האַט וועגן דעם נאָך אין יענע צייטן נישט געהערט, הגם דער עקספּער-מענטאַלער פּראָצעס פון דער דאָזיקער דערפינדונג האָט זיך געצויגן איבער אַ יאָר-הונדערט. שוין אין 1769 האָט ניקאָלאַ זשאָזעף קיניאַ צוגעטראַכט אַ דריי-רעדערדיק וועגעלע, געטריבן דורך דאַמף, און איז אַרויסגעריטן דערמיט אויף די פאַריזער גאַסן, פאַרטויבנדיק פאַריז מיטן קאַפּ-אַראַפּרייסנדיקן טערעקאַטשען פּונעם וועגעלע, און מ'האַט אים דעמאָלט אַרעסטירט פאַר שטערן די עפּנטלעכע רוי.

אַבער צום מאָלער-דערפינדער, וואָס איז געזעסן אינעם קליינעם שטעטל, זענען די אַלע וויכטיקע אויפטוען אין דער גרויסער וועלט נישט דערגאַנגען און ער האָט אויף אייגענער האַנט עקספּערמענטירט, אַריינגעטראַכט אינעם ענין, מאַנטירט, און פּונאַדערגענומען טיילן וואָס ער האָט צוגעטראַכט, און אַזוי זענען אַוועק גאַנצע 30 יאָר, ביז ער האָט ענדלעך צוזאַמענגעשטעלט עפעס אַזוינס, וואָס איז ענדלעך געווען צו אַן אויטאָמאָביל-וואָג, וואָס האָט זיך קוים געקענט רירן פון אַרט מיט אַ פאַרטויבנדיקן טראַסק און געפילדער.

אין משך פון די לאַנגע 30 יאָר האָט זיך דער פּראָצעס פון דערפינדונגען גערוקט פאַרויס, און אַלע מאָל זענען אויפגעקומען נייע נעמען פון ענגלאַנד, האַלאַנד, אַמעריקע, מיט וואָס אַ מאָל פּערפּעקטערע דערגרייכונגען, ביז מע האָט שוין געהאַט אויסגעפונען דעם אויטאָמאָביל.

ווייסענבערג האָט עס אַזוי אויסגעטייטשט: דער מאָלער איז געווען אַ

שעפערישע נאטור און האט צוליב די שטערונגען זיין טאלאנט נישט אויסגעניצט אויפן געביט, ווו ער איז געווען טאלענטירט (מאלעריי) האט ער געמוזט זוכן ווו זיינע פעיקייטן אנצווענדן און זיי זענען געקומען צום אויסדרוק אין אן אנדער פארעם. — ווייל ער האט זיך ווי א קינסטלער נישט געקענט אויסלעבן, זענען ביי אים 30 יאר פארשפאנדירט געווארן אויף א נישט מער ניצלעכער דערפינדונג צו יענער צייט.

יוסף פרידמאן פון לאדזש, ווייסענבערגס א הייסער חסיד, האט דערציילט דורך וואס פאר א צופאל דער גרויסער סקולפטאר מארק אנטאקאלסקי איז געווארן אזוי וועלט-בארימט מיט זיינע מאנומענטאלע ווערק וואס דערציילן פון טיפע מענטשלעכע עמאציעס. ווי אזוי ער, אנטאקאלסקי, פלעגט — נאך ווי א רעליגיעזער יונגער-מאן — זיצן גאנצע טעג אין זיין געבורטשטאט ווילנע און קלעפן פון ליים פערדלעך, הינטלעך, און קיין שום כוח אין דער וועלט האט אים נישט געקענט אפרייסן דערפון. אויך האט אים נישט געקענט אפהאלטן דערפון דער געדאנק, אז ער איז דערמיט עובר אויף א חטא, אויפן לא תעשה לך פסל וכל תמונה. שוין אפגערעדט דערפון, אז ס'זאל אים קענען אפרייסן דער בליק, פול מיט ביטול, פון זיינע עלטערן צוליב זיין „נאריש מאכן זיך מיטן קלעפן ליאלקעלעך מישטיינס געזאגט, פונקט ווי א קינד“.

באראן דוד גינצבורג באשרייבט אין דער אילוסטרירטער מאנאטשריפט פארן מאדערנעם יידנטום אַסט אונד וועסט, אין זיין אַרטיקל „דער גרעסטע יידישע בילדהאוער“, וואס פאר א שטיס א צופעליקער מענטש האט געגעבן אנטאקאלסקין אין דער ריכטונג פון זיין אנטוויקלונג ווי א קינסטלער. אט דער מענטש, אן ערדמעסטער, אן איבעריקער בילדונג, וואס האט געהאט א קנאפע ידיעה אין קונסט — האט זי אבער געפילט און פארשטאנען מיט אלע זיינע חושים. א שיפור — איז ער אבער אויך פון דער קונסט געווען פארשיכורט. ער, וואס האט זיך קיין מאל נישט געפונען אין די דלד אמות פון קינסטלער, האט כסדר אריינגערעדט אין אנטאקאלסקין:

דו ביסט א קינסטלער, דו ביסט א קיניג פון דער נאטור, דו ביסט צו גוט פאר דער מלאכה. [אנטאקאלסקי איז געווען א האלצשניצער.] דו זאלסט שאפן, שאפן אונטער דער אינספיראציע פון דער מוזע. אנטלויף פון דעם לאנד צום טעמפל פון דער קונסט. קוק זיך נאָר צו צו די מענטשן ארום, זיי קענען גארנישט, זיי ווייסן גארנישט, אבער דו, דו זאלסט וויסן וואס פאר אן עשירות דו טראגסט אין זיך.¹¹³

ווייטער באשרייבט באראן גינצבורג, ווי אזוי אנטאקאלסקי, אנגעגורט מיט דערמוטיקונג פון אט דעם פריינד, האט זיך געלאזט אין דער גרויסער וועלט אריין. דאָרט האט ער שוין אנגעטראפן אויף אנערקענטע קונסט-מבינים און קונסט-ליבהאבערס, ווי די באראנעסע פאן ראהדען, וואס צו איר האט ער זיך דערשלאגן א דאנק דער רעקאמענדאציע פון דער פרוי פונעם ווילנער גענעראל-גובערנאטאר

נאזימאָוו. זיי האָבן אויך געזען אין אַנטאַקאַלסקין, וואָס דער אַנאַנימער קונסט-מבין האָט אין אים דערזען.

אַנטאַקאַלסקי האָט אַט דעם באַגייסטערטן אַנטפלעקער — מיט אַזאַ גוואַלדיקן חוש און אַזוי פיל ליבשאַפט פאַר שיינקייט — מער קיין מאָל נישט געזען. אַ טאַלאַנט, האָט ווייסענבערג געזאָגט — שפאַרט זיך אַזוי לאַנג, ביז ער מוז קומען צום אויסדרוק. אַ סך יונגע שפּראַצונגען ווערן צערעבן אויף צופעליקע וועגן צוליב שטערונגען וואָס זיי טרעפן אָן. און ער דערציילט אין דעם שוין אויבן דערמאָנטן „אַנשטאַט אַ פאַרוואַרט“ צו די פאַרפלאַנטערטע וועגן פון שמעון האַראַנטשיק:

מיט אַ יאָר 12—13, אַדער מער צוריק, האָט אַ גאַליציאַנער כּחורל . . . אַנגעשריבן אַ לאַנגע, גרויסע פּאַעמע, וווּ עס ווערט מיט דער העכסטער שטימונג און איינזאַמאַרטיקייט איבערגעגעבן די ליבע פון איינער, אַ שמש אַ מיידל צו אַ יינגל. איז געקומען . . . נ . . . זיך דערבאַרעמט איבער אים און, אַזוי צו נישט געמאַכט פון אונטער דער האַנט אַוועק, אַז ס'איז פון יענעם קיין שריד-ופּליט נישט געבליבן; אַז יענער האָט אַוודאי פאַר גרויס קרענקונג זיך געלאָזט צו דער חופּה פירן, ווי גאַט האָט געבאַטן, און ווי טאַטע-מאַמע האָבן געהייסן און געבליבן דאַרט ערגעץ אַ „פאַרחלומטע קאַליקע“ אויפן גאַנצן לעבן . . .¹¹⁴

און נאָך אַ פּאַל:

אין משה זילבורגס פאַרלאַג אין קראַקע איז, אין דער זעלבער צייט ווען ער האָט אַרויסגעגעבן אויך זיין חודש-זשורנאַל, דערשינען אין אַ באַזונדער ביכל אַ גרויסע דערציילונג, וווּ דער העלד איז אַ יינגל, אַ שניידער, מיט אַ פיינער, טיפּער בענקשאַפט נאָך איינער, אין וועלכער ער איז פאַרליבט. עס גייט דערביי אַדאַרף אַ גאַנצע לעבנס-געשיכטע פון דער העלדין, זייער אַ טראַגישע, די גאַנצע סביבה פון די ביידע און דערביי איז אַלץ אַזוי שטימונגס-פול איבער-געגעבן, אַז עס איז קיין צווייפל נישט, אַז דער וואָס האָט דאָס געשריבן איז אַ גרויסער, האַרציקער שרייבער און וואַלט אונדז געהאַט אַ סך צו דערציילן וועגן לעבנס און פאַסירונגען. אַבער קיינער האָט זיך די מי נישט געגעבן וועגן אים נאָכצופּרעגן און, אויב ער האָט ערגעץ נאָך שריפטן, וועט ער פאַרפאַלן ווערן מיט זיי.¹¹⁵

אויך וועגן חיים פלאַקס', „דימענטלעך“ שרייבט דאָרט ווייסענבערג, ווי שוין אויבן געזאָגט, אַז זיי וועלן פאַרלוירן גיין פאַר דער יידישער ליטעראַטור, ווייל קיינער האָט זיך נישט אומגעקוקט אויף זייער שאַפּער. ער באַדויערט אַזעלכע פּאַלן, ווייל:

אפילו מאָן, וואָס, אַז מען זייט אים איין מאָל, וואַקסט ער זיבן מאָל אומגעזייט, אויב מען שניידט אים נאָך איידער ער צעבליט זיך, ווערט ער אויך פאַרטיליקט¹¹⁶

צוליב דעם האָט ער געזאָרגט דערפאַר, אַז פאַר דער יידישער ליטעראַטור זאַלן אַזעלכע טאַלאַנטן נישט פאַרלוירן גיין, און האָט געשאַפן אַן אייגענע ליטעראַרישע טריבונע, דעם פאַרלאַג ווייסענבערג און די פּעריאָדישע אויסגאַבעס:

יודישע זאמעלביכער
 דער שטראם
 אינזער האפענונג
 דער קריטיקער, און דער נייער קריטיקער.

אין פארלאג ווייסענבערג, וואס האט זיך א צייט אויך גערופן קאאפעראטיווער פארלאג „האפענונג“, שרייבער פארלאג „האפענונג“ און פארלאג ש. גאלדפארב, זענען ארויס אחוץ ווייסענבערגס ווערק: *

עוזר ווארשאַווסקי — שמוגלאַרס
 שמעון האַראַנטשיק — פעלדבלומען
 שמעון האַראַנטשיק — פאַרפלאַנטערטע וועגן
 יחיאל לערער — תהילים געזאַנגען
 שלמה קאַרנבלום — די פרוי וואָס מיר באַגעגענען
 ק. ח. היישריק — אין פייער און אין בלוט
 מ. ב. שטיין — ערד און הימל
 שלמה בריינסקי — די ליבע פון אַ משוגענעם
 חיים פלאַקס — לידער אין פראַזע.

דער ציל פון שאַפן דעם קאאפעראטיוון פארלאג „האפענונג“ ווערט אין אינזער האפענונג אזוי דערקלערט:

- 1) דער ציל פונעם גרינדן דעם דאָזיקן קאאפעראטיוון פארלאג איז דאָר-צוויפן די יידישע ליטעראַטור, דאָס זאָמד אין איר אויסצורייניקן, די פערל איר צו שענקען.
- 2) יעדער וואָס האָט טאַלאַנט האָט אַן אַפענע טיר צו דעם פאַרלאַג.
- 3) דער פאַרלאַג וועט נישט אַרויסגעבן קיין בוך צוליב דער פאַפולערקייט פון שרייבערס נאָמען, אויב דאָס בוך האָט נישט קיין ווערט פאַר אונדזער ליטעראַטור.
- 4) דער פאַרלאַג וועט געבן די ברייטסטע אויפמערקזאַמקייט דער אַנטוויק-לונג פון נייע זיך באַווייזנדיקע טאַלאַנטן פאַר דער יידישער ליטעראַטור.
- 5) צווישן די וויכטיקסטע צילן פון דעם פאַרלאַג איז אויך צו געפינען יידישע קריטיקער, מענטשן שטאַרקע אין גייסט, וואָס ווילן נישט נושא-פנים זיין, ווי עס האַנדלט זיך אין זייער פערזענלעכן ווילזיין; נישט זוכן די פריינד-שאַפט פון שרייבער, פדי זיי זאלן הסכמירן זייער זיין אין דער ליטעראַטור, נאָר די, וואָס האָבן באַמת אַ פאַרשטענדעניש פאַר גאַטס פונק און במילא דאַרפן זיי נישט זיין אַפהענגיק פון שרייבערס פריינדשאַפט און נישט בעטלען קיין באַרעכטיקונג, וואָס צוליב דעם קומט אַרויס דער ליטעראַטור דער גרעסטער שאַדן, ווי דער, צו וועלכן מיר זענען אין אונדזער צייט דערגאַנגען. דער קומענדיקער קריטיקער וועט זיין דער, וואָס וועט קענען דעם דאָזיקן שאַדן באַזייטיקן, און דאָס זענען אונדזער פאַרלאַגס צילן.¹¹⁷

* זיי זענען אנגעגעבען ווייטער אין דער אלגעמיינער רשימה פון ווייסענבערגס ווערק.

אבער נאך איידער ווייסענבערג האט געגרינדעט דעם פארלאג ווייסענבערג און ארויסגעגעבן די ליטערארישע זשורנאלן, האט ער אויך געזארגט, ווי ווייט מיגלעך פאר די שרייבער-אנפאנגערס, וואס דאס איז צו זען פון א טייל בריוו זיינע. אין איינעם פון זיי, למשל, וואס איז געשריבן פון זשעלעכאוו צו ש. ניגער ווענדט ער זיך מיט דער בקשה:

... איך וויל אייך בעטן צום סוף וועגן דעם, וואס מיינער א גוטער באקאנטער, משה מינקוס, ער האט אפגעדרוקט אויך א ביכל ביי גיטלינען, האט אייך צוגעשיקט א פאעמע „מיין שטעטל“, צי קענט איר נישט שרייבן אייער מיינונג וועגן דער זאך. איך האב זי געלעזט נישט אין גאנצן, נאר די לעצטע העלפט, און האב אים אליין געהייסן זי אייך צושיקן.

ד. ז. 118

אין א צווייטן בריוו שרייבט ער צו ניגערן פון פאלעניץ:

... און אט וואס נאך איך האב צו אייך א ביטע, ליבער פריינד ניגער, איך האב מיך באקענט מיט א יוגן מאן, א גרויסן טאלאנט, אן אנפאנגער, ראדין הייסט ער, און איך לייג אייך דא צו זיינס א לידל. איך בעט אייך טאקע, אן ספעציעל וועגן דעם לידל זאלט איר מיר שרייבן. מיך אינטערעסירט ער זייער שטארק, און דאס וואס איך שיק אייך איז א שוואכערס פון זיינע אנדערע, וועלכע ער האט אחוץ דעם, אבער יענע זענען ווייניקער באארבעט. איך רעכן אויף אייער אויפמערקזאמקייט, ווארן אזעלכע יונגע לייט איז א שאד, אז זיי זאלן זיך ארומבלאנקען.

ד. ז. 119

און א דריטע ענלעכע ווענדונג צו ניגערן:

... א געוויסער מינקוס, וואס האט אנגעשריבן א ביכל אלטווארג, וויינט היינט אין זשעלעכאוו און האט אייך צוגעשיקט א פאעמע. ער בעט מיך אייך צו דערמאנען וועגן איר. שרייבט מיר, איך בעט אייך, א מיינונג, ווייל איך מיין, אן מען דארף זיך רעכענען מיט אים. אייער בעסטער פריינד,

י. מ. ווייסענבערג. 120

א תלמיד זיינער, שלמה בריינסקי, אויך זיין בן-עיר, באשרייבט אין „איטשע-מאיר ווייסענבערג און זיין משפחה“ מיט וויפל פאטערלעכער ליבע און ווארעמקייט ווייסענבערג האט ארומגערינגלט יעדער שאפערישע נאטור:

... האט דאך ווייסענבערג דעם זומער פון 1923, ווען יחיאל [לערער] האט אים געלייענט די ערשטע לידער פון די תהילים געזאנגען — פשוט אים נישט געלאזט צוריקפארן קיין זשעלעכאוו און אים חדשים געהאלטן ביי זיך אין שטוב, ער זאל אויפשרייבן אט דאס ביכל. אפשר האבן אנדערע, די זאגערס און די וואס האבן געפירט די גראנדע געהאט אזא סארט באציונג צו יונגע שרייבער? 121

אויך דערציילט דארט בריינסקי וועגן ווייסענבערגס אויסערגעוויינטלעכער באציונג צו אים גופא. אין „א בריוו פון ארץ ישראל“ שרייבט ער:

געערטער ווייסענבערג:

. . . מיין גאנצע האפענונג לאז איך אויף איך. איך גיי אייך נישט מאכן קיין קאמפלימענטן, נאר איך גלייב, אז איר פארמאגט די ערלעכסטע באציונג צו דער ייד. ליטעראטור און איך וויל אייך פרעגן, צי זענען טאקע פאראן עפעס מעגלעכקייטן, מיינע א זאך זאל אנקוקן א מאל די ליכטיקע שייך? כוואלט געוואלט פון אייך הערן אייער מיינונג. איך שיק אייך טאקע אויך מיינע א דערציילונג, וואס איך האב דא אנגעשריבן. לערער וועט זי אייך איבערזעצן. בכלל בעט איך זייער, ווייסענבערג, אז איר זאלט מיר שרייבן וועגן די מעגלעכקייטן צום ארויסגעבן. טייל מאל דאכט זיך מיר, אז מיט מיין אוועק פון פוילן האב איך אפגעריסן די מעגלעכקייטן, אז עס זאל ווען עס איז דערשיינען מיינס א ווערק. און דעמאלט טוט אלץ אזוי ווי ביז גאר. כוואלט געוואלט פון אייך הערן עפעס א ווארט. אין דער דערציילונג איז פאראן א געוויס ארט, ווו עס ווערט געשילדערט א חלום, אן אויסדרוק, וועלכן איך לאז איבער צו אייער דעציזיע. איך בעט אייך זייער מיר צו ענטפערן. איך גלייב, אז מיין בריוו איז אפשר א ביסל אומגעלומפערט. אבער גלייבט מיר, אז אלץ קומט פון הארץ און איך האף, אז איר וועט עס פארשטיין.

איך ארבעט און פארדין נישט שלעכט, נאר די ארבעט איז נישט קיין זיכערע. היינט איז זי דא און מארגן קען זי שוין נישט זיין. בכלל איז די לאגע היינט אין ארץ ישראל א זייער שווערע.

בלייבט מיר הארציק געגריסט — — —

מיט אכטונג,

ש. בריינסקי

הרצליה 7—11, 1926. ¹²²

דער אינווער האפענונג איז פון 16טן נומער אן נישט מער ארויס אין אונדזער דירה אויף עלעקטאראלנע-גאס. די דירה האט ווייסענבערג פארקויפט פאר 150 דאלאר, איך צוליב דעם וויל ס'זענען נישט געווען מער קיין מיטלען ארויסצו-געבן דעם זשורנאל וואס איז, ווייזט אויס, פאר אים וויכטיקער געווען, ווי צו האבן אן אייגענעם דאך איבערן קאפ.

דעמאלט, סוף 1926, האט ווייסענבערג געדונגען א דירה אויף מוראנאו נומ' 14 וו. 42, וואס איז באשטאנען פון זייער א גרויס צימער אויף א 4טן שטאק. די באלעבאטים זענען געווען יתומים: א בחור, א סטודענט אויפן ווארשעווער אוניווערסיטעט און צוויי שוועסטער זיינע. איינע פון זיי האט נאך אויך שטודירט, דאס לעצטע יאר. אויך איז דעם איינעם צימער פלעגט ווייסענבערג אפט אויפ-נעמען פריינד, ווו מע פלעגט זיך נישקשהדיק פארווילן. די יונגע באלעבאטים זיינע פלעגן אויך זיין פארבעטן אויף אלע „ביבקעס“.

מ. ב. שטיין באשרייבט אין „די מאסקע“, ווי אזוי די ליטערארישע גרופע — ווייסענבערג-אנהענגערס, האט אויפן מוראנאו-פלאץ ביי ווייסענבערגן זיך געגרייט צו פראווען פורים:

. . . פאר דער ליטערארישער גרופע איז ווייסענבערגס שטוב, אן עלטערע באלעבאטים און מיט ווייכער מיידלשקייט געווען א ליב צוזאמענקונפט-ארט און מיר זענען דארט געזעסן, אפילו ווען ווייסענבערג איז נישט געווען אין דער היים. אויסער דעם האט ווייסענבערג געהאט הנאה פון א חברישער

„הוליאַנקע“ ביי זיך אין שטוב, פון מכבד זיין און אויפנעמען פריינד, באַקאַנטע. זיינע אַרויסשטאַרצנדיקע באַקנביינער האָבן דעמאָלט פאַרלוירן זייער שאַרפֿ-קייט. זיי זענען געוואָרן ווי קיילעכדיק, אַרומגעהובלעוועט. מיר האָבן נישט געדאַרפט זוכן קיין בעסער אַרט פאַר פּראַווען פּורים. ווייסענבערגן אליין האָבן מיר דעם גאַנצן פּורים-טאַג נישט געזען. איבער-געקלערט האָבן מיר אַבער נישט. מיר האָבן אים געקענט און פאַרשטאַנען, אַז ער לויפט זיך שאַפן געלט פאַרן פּורמידקן אַוונט, און קומען אַהיים וועט ער אַ בלאַדענער מיט פּלעשער שנאַפּס, מיט הערינג, ווורשט און מיט זיין ספּעציעלער רויקייט וועט ער זיך נעמען אַלץ אליין צוגרייטן. טאַמער וועט אים עמעץ וועלן העלפן, וועט ער גרינגשעצנדיק שמייכלען, ווי אַ טאַטע, ווען אַ קינד, וואָס האָט קוים פּוח זיך צו רירן, כאַפט אָן עק פּון אַ שווערער משא און „העלפט“ זי שלעפּן. האָבן מיר געוואָרט, געלאָפּן אַרויף און אַראָפּ און דער בלאַנדער, בלוי-אויגיקער יחיאל לערער, מיט די פאַרוויטלטע אויגן-הייטלעך, ווי אויסגעוויינטע, אויסגעהיילימטע, האָט אויסגעזען, ווי עס וואַלט אים לייכטער געוואָרן נאַכן אויסוויינען זיך, און זיין בלאַנדקייט האָט געקריגן עפעס פּון אַ זוניקן הימל נאָך אַ רעגן.¹²³

משהל באַרנשטיין האָט פּון אַ קראַנקן צאָן, וואָס ער האָט פאַרלאָזט, מיט אַ מאָל באַקומען אַ שטאַרק אַנגעשוואַלן פּנים, געדענק איד. ער האָט שוין דעמאָלט געוואַלט גיין צו אַ דענטסיסט. אַ וויזיט האָט אין יענע צייטן געקאָסט 2 זלאָטעס, אַבער ווייסענבערג האָט אים געזאָגט, אַז אויב ס'געשווילעכץ איז אַזוי גרויס, מוז עס זיין אַ שטאַרקע אינפעקציע און ס'קען זיין אַ קאַמפּליצירטער ענין. ער האָט אים צוליב דעם געעצהט צו גיין צו אַ ספּעציאַליסט, וואָס האָט שוין גערעכנט 10 זלאָטעס פאַר אַ וויזיט און, ווייל ביי משהלען האָט זיך אויך נישט „איבערגעגאַסן“, האָט אים ווייסענבערג געגעבן די 10 זלאָטעס און בשום-אופן אים נישט געלאָזט גיין צו קיין אַנדערן, ווי נאָר צו דעם מומחה.

אין דער מוראַנאווער דירה האָט אַ מאָל זומערצייט, דורכן אַפענעם פענצטער אַריינפאַרבלאַנדזשעט אַ פּויגל. אויך ער האָט — וויזיט אויס — דערפילט דעם באַלעבאַס' גאַסטפּריינדלעכקייט, ווייל ער איז געוואָרן אַ גאַנץ אַפּטער און אפילו אַ טעגלעכער גאַסט. נישט נאָר דאָס: ער איז געוואָרן אַזוי היימיש מיט דער דאָזיקער שטוב און מיט די מענטשן, אַז ער פּלעגט פּיקן פּון די טעלערס דאָס עסן, וואָס איז געשטאַנען אויפן טיש — ווייסן קעז, צי צופּן מיטן שנאַבל פּונעם לעבל ברויט. בכלל האָט דער פּויגל אַלץ געטאַן פּריי און אומגעשטערט — איבערגעפּלויגן זיך איבער דער שטוב פּון איין עק ביזן צווייטן, אַרויס- און אַריינגעפּלויגן דורכן גרויסן און ברייט-געעפּנטן פענצטער אד"גל. ביילטשען האָט עס אַוודאי יאָ נערוועז געמאַכט צוליב דער פאַרשטערטער ריינקייט, אַבער זי האָט נישט געקענט העלפּן, ווייל דאָס וואַלט געווען קעגן דעם טאַטנס רצון. עס איז דערגאַנגען אַזוי ווייט, אַז דער פּויגל פּלעגט שוין אפילו קומען צו פּלעזן יעדן פאַרנאַכט נעכטיקן אויך. ווילסט דאָ שלאָפּן? — האָט זיך דער טאַטע געטראַכט — מהיכא-תּית. אַ פענצטעררעם איז דאָ — שלאָף. פּלעגט זיך דער פּויגל דאָרט איבערדרימלען די נאַכט און חלומען זיינע פּויגלשע חלומות במנוחה. אַזוי איז עס אַנגעגאַנגען וואָכן לאַנג.

איין מאל אבער האט דער טאטע דערשפירט אין שלאף, ווי פונעם דערבײַן דאך טשאיעט זיך א קאץ צום פויגל. דאס איז געווען דער לעצטער שטאק און דאס ברייטע פענצטער האט ארויסגעקוקט צו די דעכער פון דער אפיציע אויף רעכטס. זומערצייט פלעגט מען דאס פענצטער לאזן אפן אויך ביי נאכט, די לופט זאל זיין פריש.

דעם טאטנס בעט איז געשטאנען קעגן איבער דעם פענצטער, און ווי נאך ער האט דאס דערשפירט אין שלאף — ווי שטיל א קאצס טשאיען זיך זאל נישט זיין אין אזא פאל — איז ער אין איין אויגנבליק אראפגעשפרונגען פונעם בעט, נישט מיט ווייניקער פלינקייט פון דער קאץ און איז שוין געשטאנען ביים פענצטער און א כאפ געטאן די קאץ ביי דער פעל אויפן קארק.

נורו, עס איז שוין די קאץ נישט געווען מקנא צו זיין, ווייל דא האט דאך דאס גוטע אפגעהאלטן א נצחון איבערן שלעכטן; דער פויגל איז ניצול געווארן און די קאץ — מילא קעץ האט ער דאך פיינט געהאט — האט ער נישט לאנג געטראכט, און זי א ווארף ארויס געטאן פון פענצטער. און וואס מיט איר איז דארט געשען — האט אים שוין נישט געארט. מיגלעך, אז זי איז אראפפאלנדיק שטיין געבליבן אויף אלע פיר פיס, ווי מע זאגט, אז דאס איז דער קאצס טבע: ווו מע זאל זי נישט ווארפן — בלייבט זי שטיין אויף אירע פיר פיס; און מיגלעך, אז נישט. דאס איז אים קנאפ אנגעגאנגען. די הויפטזאך: דאס אומשולדיקע, סימפאטישע באשעפעניש איז אפגע- ראטעוועט געווארן און די עקלדיקע, כוטרע בריאה — וואס פארגנבעט זיך שטילערהייט און טשאטעוועט צו באפאלן אן אומבאהאלפן, גאט-די-נשמה-שולדיק באשעפעניש, און אריינצושטעקן דערין די רויב-חיהשע נעגל און ציין — האט געהאט א פארדינטן סוף.

„צום ווייניקסטן דיכטעריש איז די קאץ. דאס איז אן אומסימפאטיש בא-שעפעניש. ווען די נאכטיגאל זינגט ביי ליבע, די קאץ אין זעלבן פאל וויינט“, פלעגט ער זאגן.

אזוי ווי מיר האבן שוין מער נישט געהאט אונדזער דירה אויף עלעק-טאראלנע-גאס, האט מען געמוזט דינגען א צימער פאר דער רעדאקציע. ס'זענען געווען אין משך פון דער צייט עטלעכע דערווייליקע אדרעסן: אויף מילע 15, נאלעוויקי 34, מארשאלקאווסקע 131, שוויצענטאיערסקע 38 און אויף דזשעלנע 11 וו. 11, וואס איז געווען — נאך עלעקטאראלנע 14 — דער סטאבילסטער אדרעס פון אינזער האפענונג.

און אט ווי י. בן-דוב [ציעכאנאווסקי] באשרייבט יענע צייטן* אין די אויבן דערמאנטע זכרונות צו ווייסענבערגס 21סטן יארצייט:

... מיין ערשטע סטאנציע אין ווארשע איז געווען דזשעלנע 11, אויפן לעצטן שטאק — אין רעדאקציע אינזער האפענונג. די רעדאקציע איז באשטאנען פון א צימערל ד' על ד', ווו עס זענען געווען אנגעווארפן ביכער און זשורנאלן און אויפן טיש מאנסקריפטן און קארעקטורן. . . .

* מיר האבן שוין צו יענער צייט נישט געווינט אין ווארשע.

ווייסענבערג האָט זיך מיט מיר שטאַרק דערפרייט. ער האָט מיך זייער האַרציק אויפגענומען, אויף וואָס איך אליין האָב מיך נישט געריכט. סוף-סוף ווער בין איך? איך בין דאָך דעמאלט אַלט געווען ערשט ביי די צוואַנציק און דאָ אַזאָ „ברוך הבא“, ווי פון אַ גלייכן מיט אַ גלייכן. אַפּגעדרוקט האָב איך געהאַט סך-הכל 3 לידער אין אינווער האַפּענונג. . . .

אמת אויך, אַז מיר האָבן זיך שוין געהאַט באַקענט אין לאַדזש אויף מסיבות ביי זיינע נאַענטע פריינד (צימערמאַן, ראַטבאַרד א"א) אַבער דאָס אַלץ, האָב איך געהאַלטן, איז נישט גענוג פאַר אַזאָ באַגעגעניש. . . איך האָב געמיינט, ווי געוויינטלעך, אַז איך קום ווי אַ תּלמיד, ווי אַ חסיד צו אַ רבין — און נאָך אַ שמועס און אפּשר אַז עצה, וועלן מיר זיך געזעגענען און פּטור. . .

ווען ווייסענבערג האָט געהערט נאָך וואָס איך בין געקומען קיין וואַרשע, האָט ער מיר צוגעגעבן מוט און געזאַגט: „ציעכאַנאוּסקי, איר בלייבט דאָ. איר דאַרפט פאַר גאַרנישט זאַרגן. איין זאָך, וואָס איר מוזט זיך שאַפן, איז אַז אַרסט צום שלאָפן, ווייל דאָס האָב איך אליין נישט אין וואַרשע. איך ווווּן אין אַטוואַצק — עסן וועט איר מיט מיר“. . .

צו מאַרגנס איז ער מיט מיר געגאַנגען אין עטלעכע דרוקערייען, בכדי מיר צו שאַפן אַרבעט און — האָט נישט געפונען. נאַמבערגס זון, וואָס האָט געהאַט אַ דרוקעריי, האָט מיר יאָ געוואַלט געבן אַרבעט, אַבער דער דרוקער-פאַראַיין איז נישט באַשטאַנען. . .

ווען איך האָב געזען, אַז איך וועל קיין אַרבעט נישט באַקומען, האָב איך נאָך צוויי טעג געוואַלט פאַרלאָזן וואַרשע. ווייסענבערג האָט אַבער נישט געלאָזט: „עס איז נישטאָ קיין שום געזעץ אויף דער וועלט“, האָט ער געזאַגט, „אַז אַ מענטש דאַרף דווקא זיין אַ זעצער“. . .

זעקס וואָכן בין איך געווען צוזאַמען מיט ווייסענבערג און כּמעט ווי אויף זיינע קעסט, און ווען עס האָט זיך אַ מאָל געמאַכט, אַז ווייסענבערג האָט פאַרמאַגט אויף אַן „אמתדיק מיטיק“ פאַר אונדז ביידע, זענען מיר אַריין אין אַ רעסטאָראַן, דווקא אין אַן ערשטקלאַסיקן. שבת האָט ער מיך אַרויסגעפירט אויף דער „ליניע“ צו זיינעם אַ פריינד, אַ מעצענאַט און מיך איבערגעלאָזט ביי אים. אליין איז ער אַוועק קיין אַטוואַצק. ביים איבערלאָזן מיך דאָס ערשטע מאָל ביי אַ דעמאַלט פאַר מיר פּרעמדן מענטש, האָט ער מיך געטרייסט, אַז באַלד קומט אַהער אונדזער חברה. . . און איך וועל נישט בלייבן אליין.

עס זענען טאַקע באַלד אַנגעקומען יחיאל לערער, שרה בירנבוים, נחום אייבעשיץ און נאָך אַנדערע שרייבער, וואָס האָבן זיך געהאַלטן ביי ווייסענבערג, און מיר האָבן דאַרט פאַרברענגט אַ גוטן טאַג ביז שפּעט אין דער נאַכט אַריין.

אַ מאָל אין אַ זונטאַג-אָונט זענען מיר: ווייסענבערג, יחיאל לערער, משהל באַרנשטיין, נחום אייבעשיץ, חיים שפּערקאָ (אַ פּראַזאַיקער-מיטאַרבעטער אין אינווער האַפּענונג, וועלכער האָט זיך פּונקט געפונען אין וואַרשע) איך און נאָך איינער — אַריין אין אַ „מלעטשאַרניע“ * אויף דזשיקע-גאַס, אויף „שאַדלע“ (זויער-מילך) מיט קאַרטאַפּל. נאָכן פאַרברענגען דאַרט אַ שטיקל צייט אין אַ געהויבענער שטימונג, זענען מיר אַרויס שפּאַצירן, און שפּאַצירנדיק זענען מיר פאַרקראַכן אויף אַ בית-עולם. ביז מיר האָבן זיך פון דאַרט אַרויסגעקראַגן, איז שוין געווען נאָך חצות. צום גליק האָט איינער פון דער חברה געהאַט אַ שליסל

צו א וויינינג, וועמענס באלעבאטיס זענען געווען אויף זומער-וויינינג, און מיר זענען דארט אריין איבערנעכטיקן.

די וויינינג איז באשטאנען פון צוויי צימערן. אין איין שטוב זענען געשטאנען צוויי בעטן און אין דער צווייטער — א סאפע. אריינקומענדיק האט מען אנגע-הויבן טראכטן: ווער מיט וועמען זאל זיך לייגן... האט ווייסענבערג געפסקנט, פיר זאלן שלאפן אין די בעטן. ער, שפערקא און איך אויף דער סאפע. דערביי האט ער געמאכט א פלאן, לויט וועלכן שפערקא זאל שלאפן ביי דער וואנט, איך, ווי א שמאלער אין דער מיט, און ווייסענבערג אין עק.

און מיר האבן זיך געלייגט שלאפן. ליגנדיק צווישן שפערקא און ווייסענבערג האב איך זיך אויסגעצויגן, אז כ'בין נאך שמעלער געווארן, ווי כ'בין... איך האב מיט מיין אויסציען זיך געוואלט מאכן פלאץ פאר ביידע. מיר זענען נאך געלעגן א סך צייט וואך און געשמועסט, ביז דער טאג האט שוין אריינגעקוקט דורך די פענצטער. די אויגלעפלעך האבן זיך מיר גענומען קלעפן און איך בין איינגעשלאפן, און אפשר אויך זיי — פלוצעם:

— באץ!

איך עפן די אויגן: ווייסענבערג ליגט אויף דער ערד. זעט זיך אויס, אז אין שלאף האב איך פארגעסן, אז איך דארף זיין שמאל... דערזעענדיק, וואס עס איז געשען, בין איך געבליבן ליגן אין איין ציטערניש — נישט איין מאל האט מען מיר געזאגט, אז מיט ווייסענבערג איז שווער אויסצוקומען, ער איז א פעסן, האב איך זיך געשראקן, אז ער וועט ווערן אין פעס אויף מיר... איך האב צוריק פארמאכט די אויגן: זאל ער כאטש מיינען, אז איך שלאף... אויך שפערקא האט זיך אויפגעכאפט און געבליבן אין א פארלעגנהייט. צום סוף האט ער געטאן דאס זעלבע, וואס איך — פארמאכט די אויגן. און אזוי, ליגנדיק וואך מיט פארמאכטע אויגן, האבן מיר געווארט אויף א רעאקציע מצד ווייסענבערג...

ווייסענבערג האט אבער זיך גארנישט געמאכט פון גאנצן ענין. ער האט זיך אויפגעהויבן פון דער ערד און אנגעהויבן שפאנען אהין און צוריק איבערן צימער און אונטערגעפיפן א ניגונדל.¹²⁴

פון וואנען האט זיך גענומען דער אפטימיזם ביי אים אין אזעלכע בא-

דינגען?

אין דער יוגנט איז אפשר זיין אפטימיזם (געקוקט מיט אונדזערע אויגן) געווען

א בארעכטיקטער.

זיין מאטא איז געווען:

„יעדער מענטש און אפילו יעדעס מינדסטע לעבעדיקע באשעפעניש האט מער שאנסן צו זיין פריילעך, ווי אומעטיק“.

ווי אזוי טייטשן מיר אבער אויס זיין אפטימיזם אין די שפעטערע יארן, ספעציעל אין די אויבן באשריבענע באדינגונגען — נישט געקוקט דערויף, וואס ער האט אליין אויסגעקליבן פאר זיך דעם סארט לעבן, ווייל ער האט געקענט האבן א לעבן אין לוקסוס?

איז אפשר דער ענטפער דערויף זיין זאג: „נאר א קינד און א גאון לאזן זיך

פארפירן פון פיערלעך...“

און די פיערלעך האבן געמיניעט און געלאקט זיין קינסטלערישע נשמה מיט

גענוס-צוזאגן פון גאר אן אנדער כאראקטער, וואס פארן פראזאישן מענטש מיינען

זיי גארנישט. ער אָבער האָט געצויגן זיין פרייד און געשעפט זיינע הנאות פון גאר אנדערע מקורים. אין „קונסט און סוביעקטיוויטעט“ זאגט ער:

קונסט איז דאָס, וואָס דערפאַר האָט געוואַכט וועמענס האַרץ פון דער פריסטער יוגנט אָן, וועמענס האַרץ האָט זי געפונען אין יעדן קלאַנג, אין יעדן אַטעם-צוג, אין די שטילסטע נעכט, וועמענס האַרץ עס האָט זי געפונען אין דער פאַרחלומטקייט פון פרימאַרגן, און אין אַלגעמיין דעמס האַרץ, וואָס האָט דערפילט אַ הייסן שטראָם בלוט זיך איבערגיסן פון איין קלאַפּאָן אין דעם צווייטן, ווען עפענענדיק די אויגן אין דער פרי, און אַ קוק טוענדיק אין דער טיפקייט און בלויקייט פון הימל, האָט ער זיך דערמאַנט, וואָס פאַר אַ שיינער טאָג פון לעבן אים שטייט היינט פאַר ... ¹²⁵

ווייטער שרייבט י. בן-דוב [ציעכאַנאווסקי] אין די זעלבע זכרונות:

בכדי צוצוגעבן דעם אַרעמען מאַלצייט אַ זין, פלעגט ער [ווייסענבערג] זאָגן: „אַ שרייבער, אויב ער וויל זיין ערלעך צום שרייבן, מוז ער זיך קענען אַפּזאָגן פון אַלץ ... ער דאַרף זיך קענען מקריב זיין פאַר דער ליטעראַטור. ער דאַרף 24 שעה אין מעת-לעת זיין אַ שרייבער. דאָס מיינט אָבער נישט, אַז די גאַנצע צייט דאַרף ער טינטלען ...“

אגב איז מיר אויסגעקומען צו רעדן וועגן ווייסענבערגן מיט דעם העברעיִשן דיכטער יעקב פיכמאַן ז"ל, בעת איך בין ביי אים געווען וועגן אַז ענין מיט 2 יאָר צוריק. פיכמאַן האָט זיך דאָן באַקלאַגט, אַז ער האָט אַ סך צו טאָן און ער ווייסט נישט, צי ער וועט דאָס אַמאָל ענדיקן ... איך האָב אים ביי דער געלעגנהייט דערציילט, וואָס ווייסענבערג האָט געזאָגט, אַז אַ שרייבער דאַרף מען זיין 24 שעה אין מעת-לעת. אויף דעם האָט מיר געענטפערט יעקב פיכמאַן:

„ווייסענבערג איז גערעכט! אָבער איך מוז צוגעבן, אַז 24 שעה איז אויך ווייניק ... אַגב איז ווייסענבערג גערעכט געווען נישט בלויז מיט דעם — היינט מער ווי אַלע מאָל, פיל איך, אַז ער איז בכלל גערעכט געווען. מען האָט צו פיל פאַרוואַרלאָזט דאָס פעלד פון דער ליטעראַטור. איך האָב ווייסענ-בערגן פּערזענלעך געקענט און נאָכגעפּאָלגט זיין קאַמף. נישט איין מאָל האָב איך באַוווּנדערט זיין עקשנות, זיין פּוח צו שטיין איינער אליין אינעם קאַמף. ער איז געפּאָלן ווי אַ העלד און נישט אונטערגעגעבן זיך. ער האָט זיין לעבן מקריב געווען אויפן מזבח פון דער ליטעראַטור. מען האָט אים ליידער נישט פאַרשטאַנען, און אפּשר האָט מען אים נישט געוואַלט פאַרשטיין ...“ ¹²⁶

און משה שולשטיין דערציילט אין „י. מ. ווייסענבערג, מיין ערשטער ליטעראַרישער רבי“:

... צו י. מ. ווייסענבערגן האָבן זיך צו יענער צייט געווענדט נאָך סמיות יונגע-לייט, אַנפּאַנערס פון גאַנץ פּוילן. ער איז נישט געווען שטרענג צו זיי. ער האָט צוגעצויגן צו זיך. אַ גאַנצער קרייז, אויב נישט אַ מחנה, האָט זיך געזאַמלט אַרום אים. דאָס האָט אים פאַרשאַפט נחת און סאַטיספּאַקציע. ער האָט זיך פאַרנומען מיט אַנטדעקן טאַלאַנטן און ער האָט טאַקע אַנטדעקט אויך. יעדע ליטעראַרישע דערגרייכונג פון זיינעם אַ תּלמיד האָט ער באַטראַכט ווי זיינעם אַן אויפטו. די טרוימערישע און נאָך אַנערקענונג לעכצנדיקע יונגע-לייט האָבן זיך אין אים גענויטיקט. ¹²⁷

און וועגן זיין אייגענעם דעביוט דערציילט שולשטיין פריער, אז ער האט געגעבן זיינע עטלעכע לידער א חסידישן יונגן-מאן, אן איינבינדער, וואס האט געקענט וויסענבערגן, אז ער זאל זיי אים ווייזן. האט וויסענבערג אנגעשריבן דעם איינבינדער א בריוול:

„דאס יינגל ווייזט ארויס סימנים פון טאלאנט. זאל ער דערווייל א יאר צייט נישט שרייבן. זאל ער לייצען גוטע ביכער און אין א יאר ארום צושיקן זיינע לידער“.

איך בין געווען אין זיבעטן הימל פון וויסענבערגס ענטפער, כאטש נישט געווען אזוי צופרידן פון דעם וואס ער הייסט מיך ארומגיין א גאנץ יאר פוסט-און-פאסט, נישט איינטינקען די פען. פון דעסט וועגן האב איך זיינע עצות אנגענומען ווי פון א „גוטן-ייד“, אדער ווי פון א דאקטער, וואס פון זיי איז אפהענגיק דאס געזונט אדער דאס לעבן פונעם חולה. . . .

מיך איז נישט אזוי שטארק אנגעגאנגען וויסענבערגס קאמף מיטן אלגעמיין-אנגענומענעם אויסלייג. דער עיקר איז ביי מיר געווען דאס וואס ער האט באויליקט צו זיין מיין רבי. . . .

גענוי צום יאר האב איך צו וויסענבערגן צוגעשיקט עטלעכע לידער. איך האב שוין אפגעווארט די דאטע מיט א סך אומגעדולד. איך האב פון דעסט וועגן די לידער נישט געוואלט צושיקן מיט א צוויי טעג פריער, נאר זיין פינקטלעך און ערלעך. די לידער זענען געווארן פארעפנטלעכט אין נאענטסטן נומער פון וויסענבערגס זשורנאל. איך האב אים געזען הענגען אויף די צייטונגס-קיאסקן פון די יידישע גאסן אין ווארשע און יעדער קיאסק איז געווען מיינער א יום-טובדיקער היכל. איך האב געזען צום ערשטן מאל געדרוקט מיין נאמען. . . . קורץ נאך דעם האב איך באקומען פון וויסענבערגן א קארטל, אין וועלכן ער האט מיך פארבעטן צו קומען אין רעדאקציע. דערביי האט ער מיך טיטולירט: „חשובער הער“, פאר וועלכן איך האב זיך א ביסעלע פארשעמט און גלייך-צייטיק איבערגעלעבט א פארבאהאלטן געפיל פון שטאלצקייט. מיין טאטע איז לכתחילה געווען זיכער, אז דאס קארטל איז אדרעסירט צו אים, ווייל ס'איז אים נישט איינגעפאלן, אז דאס יינגל זיינס איז דאס דער „חשובער הער“ און נישט ער. ניין, דאס האט מען טאקע מיך אזוי באטיטלט און נאך ווער? — י.מ. וויסענבערג! גענוי צו דער באשטימטער שעה האב איך זיך אוועק-געלאזט צו דער רעדאקציע פון אינזער האפענונג אויף דזשעלנע-גאס, ווי ס'איז אויך געווען דער סקלאד פון ביכער פון וויסענבערג-פאלאג. איך האב זיך מיט א סך אומגעדולד געגרייט צו דער ראנדעוון. . . .

עס איז געווען א זומערדיקער פארנאכט. יידן אויף דער דזשיקע-גאס, וואס האט געפירט צו דער דזשעלנע, זענען פארבייגעגאנגען פארהארעוועט, אריין-געטאן אין זייערע ענינים, יינגלעך, וואס האבן פארהאנדלט אויף די ראגן מיט בייגל אדער פאנטשקעס, האבן אויסגערופן זייערע חסורות, די טראמווייען האבן געגריילט מיט שארפן קלונג — אבער ווער און וואס האט דען איצטער געקענט איבערהילכן מיין יינגלש הארץ, וואס האט געשלאגן פון עקסטאז און באגייסטערונג. איך האב מיך געלאזט מיט די טרעפ ארויף צו וויסענ-בערגן. . . . און ווען איך דערמאן זיך אין מיינע ערשטע יינגלשע דיכטע-רישע פרווון, וואס האבן אויפגעקאנספט אין מיין הארצן אויף א ווארשעווער יידישן הויף, וואס עס איז שוין פון לאנג נישטא קיין שפור פון אים, טראכט איך וועגן וויסענבערגן ווי וועגן מיין ערשטן ליטערארישן רבין.¹²⁸

און אַט וואָס עס דערציילט איין תלמיד ווייסענבערגס וועגן אַ צווייטן תלמיד זיינעם. יוסף פאַפּיערניקאָוו שרייבט אין זיינע זכרונות פון אַ דיכטער, „מיט עוזר וואַרשאַווסקי“:

מיט עוזר וואַרשאַווסקי האָב איך זיך באַקענט אין י. 1920/21 אין וואַרשע ביי י. מ. ווייסענבערג אין שטוב. אויסער אים, וואַרשאַווסקי, האָב איך דאַרט געטראָפן נאָך אַ גרופע ווייסענבערגס תלמידים, שרייבער-אַנפאַנגער. וואַרשאַווסקי האָט זיך אויסגעטיילט צווישן זיי און געצויגן די אויפֿ-מערקזאַמקייט מיט זיין שלאַנקייט, דינקייט און בלאַסקייט; מיט זיין געמאַסטענעם טריט און געוויגן וואַרט. ס'איז אויך געווען קענטיק די באַזונדערע אויפֿמערקזאַמקייט, וואָס ווייסענבערג האָט אים געשענקט. די גאַנצע צייט האָט ער אים געהאַלטן אויפן אויג, געציטערט איבער אים, ווי איבער אַ גאַר געראָטן קינד, וואָס וועט נאָך אַמאָל מרעיש-עולם זיין. ווי באַשיידן וואַרשאַווסקי איז געווען, האָט ער אַבער אויסגעזען, ווי אַ מענטש מיט אַ סך גלויבן אינעם אייגענעם פּוח. נישט ווילנדיק האָט זיך געשאַפן די דיסטאַנץ צווישן אים און זיינע יונגע קאַלעגן — „ווייסענבערגיאַנער“. ס'קען זיין, אַז ווייסענבערגס פּסודדיק צערטלען און קעכלען אים, האָט אויף אים משפּיע געווען אַזוי, אַז ער האָט צווישן דער יונגער שרייבער-גרופע אויס-געזען ווי ער וואַלט שווייגנדיק געהאַט פאַר יעדן אַ וואַרט פון ביטול, און אַ בליק פון איינעם, וואָס גרייט זיך צו אַ הויכן שפּרונג.¹²⁹

אויך ב. שלעוויץ שרייבט וועגן דעם זעלבן, „75 יאָר עוזר וואַרשאַווסקי“:

. . . 75 יאָר וואַלט ער איצט, אין 1973 אַלט געווען, דער גרויסער פּראַזע-מייסטער, עוזר וואַרשאַווסקי, דער פאַרגייער פון געזונט, קערנדיק, קרייטישן רעאַליזם אין אונדזער ליטעראַטור, ווען די נאַצי-האַק וואַלט זיך נישט אַראַפּגעלאָזט אויף זיין יונגן קאַפּ.

אין פּרילינג 1919, אַ יונגערמאַן פון 22 יאָר, איז עוזר וואַרשאַווסקי צום ערשטן מאַל געקומען פון אַ קליין פּראַווינץ-שטעטל קיין וואַרשע, איז מיט פאַרכט און יראַת הכבוד אַוועק אַנקלאַפּן אין דער טיר פון זיין רבין, דעם נעאַ-קלאַסיקער י. מ. ווייסענבערג. ער האָט שעמעוודיק געבעטן אים אויסצוהערן ליינענע דעם היפּשן מאַנסקריפט פון זיין בוך, וואָס האָט דערנאָך געמאַכט געשיכטע אין אונדזער ליטעראַטור — זיין ראַמאַן די שמוגלערס. י. מ. ווייסענבערג, וואָס האָט מיט פאַטערלעכער ליבשאַפט, ווי אַמאָל י. ל. פּרין, אויפגענומען יונגע, טאַלאַנטפולע שרייבער אין זיין הויז, האָט זיי מקרב געווען, האָט זיך לאַנג, מיט האַלב-פאַרמאַכטע. . . פאַרזשמורעטע אויגן, צוגעהערט צום געדיכטן פּויליש-יידישן דיאַלעקט, וואָס האָט אין זיינע אויערן געקלונגען, ווי מוזיק, האָט זיך פּלוצעם אויפגעשטעלט, גענומען שפּאַנען פון איין עק צימער צום אַנדערן, איז צו און אַרייפגעלייגט אַ האַנט אויף זיין אַקסל און אים געזאַגט: „שרייבט, שרייבט . . . איר האָט טאַלאַנט!“ . . . און ער אַליין טאַקע, דער מייסטער פון דער יידישער נאָוועלע, האָט אינגיכן געהאַלפּן, אַז דאַס בוך זאָל דערזען די ליכטיקע שיין.

ס'איז אפּשר נישט געשען צופעליק, וואָס דער יונגער עוזר וואַרשאַווסקי איז געקומען דווקא צו זיין גרויסן פאַרגייער י. מ. ווייסענבערג. אין אונדזער ליטעראַטור-געשיכטע ווערן זיי ביידע פאַררעכנט צו איין שיטה, צו איין שולע — דאַס איז די שולע פון געזונטן קריטישן רעאַליזם.¹³⁰

אין קאמף מיט גראפאמאניע

וויסענבערג האט זיך נוהג געווען לויט זיין צוזאג אין אינזער האפענונג: „מיר וועלן ניצלעך זיין דעם ניצלעכן — שעדלעך דעם שעדלעכן.“

ווי ער האט געוואכט איבער יעדער ניצוץ פון טאלאנט און ווי ער האט געקענט באווינדערן און עפענען ברייט זיין הארץ און נשמה, אן שום באגרענעצונג און אויסרעכענונג פאר יעדער שאפערישער נאטור — אזוי האט ער אויך געקענט מיט דער זעלבער אומבאגרענעצטער קעגנערשאפט האסן און באקעמפן „די קאריעריסטלעך“, די „פסידא-טאלאנטן“, וואס האבן פון איר מאיעסטעט, די קונסט, געמאכט א מיטל פאר רוש און פלויש, פאר אייגן-רעקלאמע, „אבי אין שטוב האט זיך געקאכט מיטאג“, ווי ער פלעגט זאגן — און:

„איך מיינ, אז די וועלט איז דאך נישט פארקויפט אין גאנצן צו די מ״ט שער-טומאה און א ווילן צו עפעס שענערס, חוץ דעם האנדל מיט ביכער, דארף נאך אויך זיין.“

האט ער די סארטן שרייבערס, די גראפאמאנען אין דער יידישער ליטעראטור בשום אופן נישט געקענט טאלערירן; נישט געוואלט קאמפראמיסעווען און אוועק-קוקן פון דעם, וואס איז אים בלוטיק אנגעגאנגען. ער האט דאס געהאלטן אין איין אויפווייזן — א מאָל ערנסט און א מאָל אין שפאסיקן טאָן — אין זיינע פּעריאָדישע אויסגאבעס, אויף רעפּעראַטן און ביי פאַרשידענע געלעגנהייטן.

באַטאַשאַנסקי, בשעת אַ באַזוך פון אַרגענטינע קיין וואַרשע אין אַנהייב פון די צוואַנציקער יאָרן, איז געקומען אַ מאָל צו אונדז אויף עלעקטאָראַלע 14. געדענק איך נישט דעם שמועס צווישן וויסענבערג און אים. זיינע שוואַרצע, געדיכט-געקרויזלטע האַר, ווי די דרעטלעך און זיין קרעמפּער, ברייטער גוף זענען מיר אַבער יאָ געבליבן אין זפרון. אין יענער צייט האַט מען אין שטוב געהערט דער-צײלן, אַז דער יידישער שרייבער-פאַראיינ האַט געמאַכט פאַר אים אַ באַנקעט, ווי עס פירט זיך ווען אַ שרייבער (אָדער זשורנאַליסט) קומט פון אַן אַנדער מדינה אויף באַזוך. נאַטירלעך, האַט מען וויסענבערג, ווי אַנדערע שרייבערס, פאַרבעטן. מע האַט אַבער נישט געגלייבט, אַז ער וועט קומען צו דעם אויפנעם, ווייל זיין באַצײונג צו באַטאַשאַנסקי שרייבן איז די קרייזן געווען באַוווּסט.

ער איז אַבער גראַד יאָ געגאַנגען צו דעם אַ באַנקעט. ווען ער איז אַרייַן-געקומען האַט זיך דערהערט אַ פאַרחידושט און צופרידן געשושקערט צווישן דעם פאַרזאַמלטן עולם. נו, אויב וויסענבערג איז שוין יאָ געקומען — הייסט עס דאָך, אַז ער וויל אויך באַערן דעם גאַסט — האַט מען אים אַוועקגעזעצט אויבנאָן, לעבן דעם בעל-שמחה און אים מהנה געווען מיט אַ רעדע לכּבּוד דעם גאַסט. די אַלע, וואָס האָבן גערעדט פאַר וויסענבערג האָבן, ווי עס פירט זיך געוויינטלעך אין אַזאַ פאַל, געלויבט דעם גאַסט מיט פּל־המינים שבחים. ווען וויסענבערג האַט באַקומען דאָס וואָרט, האַט ער גאַנץ געלאַסן אַנגעהויבן גאָר דערצײלן וועגן דער יידישער

קאלאניזאציע אין ארגענטינע. אין פלוג האָט זיך געקענט אויסדאכטן, אַז דאָס האָט אַ קנאַפּע שייכות צום געגעבענעם אַוונט, און אפּשר נאָר אויף אַזוי פּיל, אויף וויפּל דער גאַסט איז אויך געווען אַן אַרגענטינער תּושבּ. ער האָט גערעדט בנעימותדיק, מאַלנדיק דאָס לעבן פּון די דאָרטיקע יידן, אויך פּון קולטורעלן אַספּעקט. מיט דער זעלביקער געלאַסנקייט האָט ער אַ פּרעג געטאָן:

ווען ס'זענען קיין אַרגענטינע אַנגעקומען די פּרויען-הענדלערס, האָט זיך דער גאַנצער יידישער יישובּ פּון זיי אַפּגעזונדערט. מע האָט זיך מיט זיי נישט געוואָלט מישן; נישט ווייזן זיך מיט זיי אין די זעלביקע עפּנטלעכע ערטער, נישט דאַוונען אין דער זעלביקער שול, נישט גיין אין דער זעלבער מיקווה, נישט באַגראַבן אויפן זעלבן בית-הקברות זייערע מתים און בכלל נישט האָבן מיט זיי קיין שום מגע-ומשא, ווייל זיי זענען טמא. אַזוי האָט זיי טאַקע דער יידישער יישובּ אין אַרגענטינע אַנגערופּן: די טמאים.

פאַר וואָס זשע איז עס אין אונדזער ליטעראַטור אויך נישט דאָס זעלבע ווען עס קומט אַ טמא (אַזא וואָס זינדיקט מיט דער פען); פאַר וואָס שטעלט מען אויך נישט קיין מחיצה צווישן אים און דער ליטעראַטור? פאַר וואָס מישט מען זיך ביי אונדז אין דער ליטעראַטור יא מיט די טמאים?

די אַ פּראַגע געשטעלט, האָט זיך צווישן עולם אַנגעהויבן אַ מורמלען צוליב אַזאַ געוואַגטקייט, ווייל זינט מע מאַכט באַנקעטן פאַר געסט, האָט מען נאָך אַזאַ מין „באַערן“ אַ גאַסט נישט בייגעווינט.

ווייסענבערג האָט — נאָכן פּרעגן די אַ פּראַגע — זיך אויפגעשטעלט פּון זיין אַרט און איז אַוועקגעגאַנגען.

אַט אַזאַ פּבּוד האָט ער אַפּגעגעבן איינעם, וואָס פאַרדינט לויט אים קיין פּבּוד נישט.

י. ראַפּאַפּאַרט באַשרייבט דעם פּאַל אין „דערינערונגען וועגן י. מ.

ווייסענבערג“:

... ער האָט אַנגעהויבן פּון גאַר ווייט, פּון אַ בלעטל יידיש-אַרגענטינער געשיכטע; וועגן טעאַטער און די טמאים. גערעדט שייין, הגם לאַנגזאַם, קלאַר און געלאַסן ווי אַ גולן. און מיט אַ מאַל, שנעל ווי אַ בליץ, האָט ער זיך געגעבן אַ וואַרף אויף זיין קרבן, אויף באַטאַשאַנסקין, און מיט עטלעכע ווערטער פאַר-וואַנדלט דעם משל אין אַ נימשל, און אַריינגעשטאַכן דעם גיפטיקן שווערד-שפיץ גלייך אין האַרצן.

איך געדענק נישט דעם דאָזיקן מערקווערדיקן קער. . . . דאָס איז געווען אַזוי די, אַזאַ קונציקער טריק!

אַלע האָבן זיך צעלאַכט, . . . (און מיט וואָס פאַר אַ רויקייט ער האָט זיך געגרייט דערצו!). . . מען האָט געקוואַלן פּונעם שפיצל פּונעם ווונדער-קינד. און אויך באַטאַשאַנסקי האָט געקוואַלן דערפּון. ער האָט, ווי אַלע, אַפּגעשאַצט דעם שאַרפּזין און דעם קינדישן מוט, וואָס נאָר ווייסענבערג קען עס פאַרמאַגן. אַט אַזעלכע קינדער מאַכן אַן צרות טאַטע-מאַמע ווען געסט זענען דאָ, אַבער זיי זאָגן אויך אַפּט דעם קעניג, אַז ער איז נאַקעט. די דאָזיקע רעדע ווייסענבערגס איז לאַנג געווען די סענסאַציע פּון יידיש-ליטעראַרישן וואַרשע.¹³¹

באַטאַשאַנסקי האָט ווייסענבערגן שפּעטער גוט „באַזונגען“ דערפאַר אין זיינע

זשורנאליסטישע ארטיקלען מיטן וויל באקאנטן נוסח פון א געוויסער גרופע שרייבערס; מיטן נוסח — „אנאליטישער אינטעלעקט“ און „אינטעלעקטועלער סינטעז“, וואס א שרייבער דארף דאס אלץ האבן, און וויסענבערג האט עס נישט, ווייל „פיקחות אליין איז נישט גענוג“ אא”וו אא”וו.

איך אנדערע שרייבערס (די וואס ער האט אנגעריירט) האבן אים נישט געשוויגן פאר זיין אפן ארויסגעוויזענער באציאונג צום שרייבערישן בלאף און, פאר זיין נישט וועלן טאלערירן „נישט די ליפעראנטן פון סענסאציאנעלן שונד און נישט די ליפעראנטן פון ליטערארישן שונד“, ווי ער האט דאס אנגערופן.

א צווייטער ליטערארישער אונט איז פארגעקומען פארן דיכטער מ., וואס האט געלייענט פאר א גרויסן עולם זיינע לידער. נאכן אפלייענען איז געפאלן א האגל מיט אפלאדיסמענטן.

וויסענבערג איז שטיל זיצן געבליבן אויף זיין ארט. ער האט גארנישט געזאגט, גארנישט רעאגירט. יוסף פאפיערניקאוו, וואס איז דעמאלט געקומען מיט ווייסענ-בערג צום אונט, האט אים געפרעגט, וואס ס'איז די סיבה פון זיין שווייגן, אין דער צייט ווען דער גאנצער עולם איז אנגעשטעקט מיט אזא הייטערקייט, מיט אזא ענטוויאזם. האט ער געענטפערט, אז „ווען ס'איז פינצטער און מע שטעלט צו א שוועבעלע צו א גרויסן סטויג היי, פלאקערט אויף מיט א מאל, מיט א פאר-בלענדנדיק ליכט א גרויס, העל פייער, אבער עס גיט זיך אויך אזוי מיטאמאליק א פארלעש, און ערשט דעמאלט ווערט נאך פינצטערער...“

אויף איינעם פון די רעפערעטן וועגן ליטעראטור און שרייבערס, וואס וויסענבערג פלעגט האלטן, האט ער א מאל גערעדט וועגן אשן אינעם לאקאל פון די „פאראייניקטע“ אויף לעשנע 47. גערעדט האט ער וועגן אשם רב שלמה נגיד. ער האט אויפגעוויזן, אז דאס איז אייגנטלעך א קאפייע, אבער א ווייניקער געלונגענע פון אשם א שטעטל. אין שטעטל, האט ער געזאגט, איז אש א וואנדערער און אן אנטפלעקער, וואס בלייבט פארווונדערט פון יעדער נייקייט וואס ער טרעפט אן אויף זיין וועג. דערקענען אין רב שלמה נגיד טרעפט שוין אש נישט אן אויף קיין ניי-קייטן וואס זאלן פארכאפן זיין נשמה; אלץ איז אים שוין באווסט פון פריער, און אש איז נישט מער קיין זוכער און קיין אנטפלעקער אין אט דעם בוך. דאס ווערק איז געקניצלט און אידעאליזירט. ער האט געזאגט, אז אש שילדערט דארט דעם העלד, וואס טראגט שטענדיק א היטל מיטן דאשיק אראפגערוקט נידעריק אויפן שטערן, און דערביי שרייבט ער, אז יענער האט א הויכן שטערן. „ווי אזוי קען מען זען דעם הויכן שטערן [האט וויסענבערג רעטאריש א פרעג געטאן דעם פארוואמלטן עולם] אויב דער דאשיק איז שטענדיק אראפגערוקט איבער אים?“

איז א צווייטער אויפלאגע פון רב שלמה נגיד האט אש מער נישט געשריבן וועגן יענעם הויכן שטערן...

א מאל איז וויסענבערג קראנק געווארן און געלעגן אין בעט. ס'זענען אים געקומען מבקר-חולה זיין שרייבערס-קאלעגן, צווישן זיי איינער, עלעאנט און אויסגעפוצט, ווי ער איז תמיד געווען און — צו דער געלעגנהייט — אפשר נאך מער. נאכן אפיצן א שטיקל צייט און שמועסן, האט ער דערלאנגט וויסענבערגן די

האנט אויף צום געזעגענען זיך. דערביי האט אים ווייסענבערג געזאגט: „א . . . „ גיב מיר האנט תקיפת-כה, אז דו וועסט מער נישט שרייבן . . . “
 קלאר, אז זיין רעאגירן אויף די פארשידענע אופנים קעגן דעם פאראמרייניקן די קונסט, האט ארויסגערופן א קעגן-רעאקציע אין דער פרעסע מצד די יעניקע, וועמען ווייסענבערגס פיילן האבן געטראפן. און נאך אזעלכע „אביעקטיווע“ אפשטאצונגען האבן שוין אלע אנדערע אויך אונטערגעכאפט און אויך „געשריבן“ וועגן ווייסענבערג, וואס זיי ווייסן און — אין א סך פאלן — וואס זיי ווייסן נישט. אין ערשטן פאל זענען עס געווען די, וואס זענען לויט ווייסענבערגן געווען א פרעמדער קערפער אין דער קונסט, און ער האט דאס זיי אפן געזאגט: „נישט דיין וואסער, און נישט דייע פיש.“ אין צווייטן פאל זענען עס געווען די, וואס האבן גענומען גרייטע „מיינונגען“, ווי פארטיקע פרעפארעטן (פון די, וועמען ווייסענבערג האט ארונטערגעריסן) און איבערגעחזרט אומקאנטראלירט דאס שוין פארפיקסירטע. אין רעזולטאט האט זיך באקומען עפעס אזוינס, וואס מע האט נאך אפשר קיין מאל אין דער געשיכטע פון א ליטעראטור נישט געזען אפדרוקן אזעלכע, אפט, קליינלעכע פלאפלערייען, אז א זינען און אז אחריות, ווי עס האבן זיך דערלויבט געוויסע יידישע שרייבערס אויף ווייסענבערגס חשבון. דאס איז שוין ביי זיי געגאנגען ווי א מיזמור.

אט איז איין ביישפיל פון דעם סארט, איבערגעגעבן פון זיין תלמיד שלמה בריינסקי, אין „איטשע מאיר ווייסנבערג און זיין משפחה“:

אין דער אמתן וואלט דער נאמען פון דעם קאפיטל באדארפט זיין: „ווייסנבערגס משפחה“, ווייל מישטיינס געזאגט, וואס האט אזא מענטש, ווי מיין ווייניקייט צו דערציילן וועגן אט דעם מייסטער פונעם יידישן ווארט, נאך דעם ווי מען האט שוין אזוי פיל געשריבן וועגן אים? האט מען דאך שוין דער-ציילט אז א שיעור מעשיות און ווילדקייטן וועגן אט דעם ווונדערלעכן דערציילער, וועלכער האט מיט דער לויטערקייט פון אן אורקוואל א שטראם געטאן אין דער יידישער ליטעראטור. נאך מיט יארן צוריק האט מען געוויסט צו דערציילן גענוי און מיט אלע פרטים, ווי אזוי ווייסנבערג האט דערשטיקט א קאץ — באלד צוגעבנדיק דעם נימשל: איצט וועסטו שוין וויסן, אז מען טאר נישט דערשטיקן קיין יונגע זינג-פייגעלעך, טאלאנטן בלעז. איינער ווידער, שרייבנדיק וועגן ווייסנבערג, האט זיך צעשפרייט ווי אזוי יענער האט אוועק-געראבעוועט ביי יהושע פערלען זיין נייעם שווארצן אנצוג, וואס ער האט זיך גענייט צו דער חתונה, און פערלע נעבעד האט געמוזט גיין צו דער חופה אין אלטן אנצוג. און טויזנט-טעמיק גיט ער צו: „אבער פערלען האט נישט געארט און ער האט בכלל נישט געהאט קיין פאראיבאל איבער דער גאנצער מעשה, אזוי געאכט און געשעצט האט ער ווייסנבערגס טאלאנט“.

יא, נאך אזעלכע העכסט אינטערעסאנטע געשיכטעס — וואס בלייבט מיר איבער צוצוגעבן? און איב איך האב אויפגעשריבן דאס קעפל: „איטשע מאיר ווייסנבערג און זיין משפחה“, האב איך עס געטאן בלויז צוליב דעם, ווייל איטשע מאיר ווייסנבערג און זיין משפחה זענען אייגנטלעך איין-איינס, פונקט ווי די צווייגן און דער שטאם פון א פעסט-פארווארצלטן בוים, פונקט און אקוראט אזוי ווי עס זענען ווייסנבערגס דערציילונגען, וואס אנקערן און ווארצלען אין דער טיפיקייט פונעם יידישן לעבן.¹³²

און איציק מאנגער זאגט אין זיין נעקראלאג-ארטיקל א"נ. י. מ. ווייסענבערג":

... די „גימנאזיע-לערערלעך" פון דער יידישער ליטעראטור, אט די יונגע-לייטלעך מיט ברילן, וואס האבן צווישן זיך געפלאפלט א פאר ווערטער לאטיין און זיבן ווערטער פראנצויזיש, האבן אויף אים געקוקט מיט ביטול, אים די לעצטע יארן מבטל געמאכט, אים, דעם גרויסן פראזע-קניסטלער, אפשר דעם אוממיטלבארסטן, וואס מיר האבן פארמאגט נאך שלום-עליכמען. . . . די „אלרייניקעס" פון דער יידישער ליטעראטור, אט די, וואס האבן באלאג-סירט צווישן „קונסט" און „שונד", האבן אים נישט געשווינט. זיי האבן דאך געלייענט באקלס געשיכטע פון דער ציוויליזאציע און האבן גערעדט אינטעליגענטיש. און דער עיקר, זיי זענען געווען א סך און ער — איינער.¹³³

און ער, ווייסענבערג, האט געטענהט זיינס: ער איז גענייט געווען צו באקעמפן די פאראומרייניקערס פון דער קונסט,

ווייל די דאזיקע מענטשן פארפעסטן מיין לופט, מיין שלמות פון אויער, פון באגריף און פון מיין עמפינדונג. עס איז ענג צו לעבן אין אזא ספערע, ווייל יעדער דיכטער זינגט איין געזאנג און פלעכט איין הארמאניע מיט איין גאנצקייט פון אלע טאג-טעגלעכע דערשיינונגען פון לעבן, וואס רינגלט אים ארום. און וואו איז מיין הארמאניע? ווי קען איך זיין גאנץ, אז איך מוז מיט אזעלכע דיסאנאנסן, ווי די . . . לייט . . . גיבן אריין אין די דערשיינונגען, וועלכע קומען פאר ארום מיר, און איך מוז צוזאמען מיט זיי לעבן אין איין לופט.¹³⁴

ער האט בכך נישט געקענט זיך לאזן צעשטערן זיין הארמאניע און זיין וועלט פון ווונדער, וואס אן איר האט ער זיך קיין וועלט בכלל נישט פארגעשטעלט, און ער האט צו"א געזאגט:

איך ווייס, מיט דער פולסטער איבערצייגונג, אז איך אנגאזשיר מיך איצט אויף א בלוטיקער קריג. . . .

און פון דעסטוועגן — דעם זאל א שרעק אויסוואקסן אויפן שטערן, ווער עס האט מורא פאר איך. . . . עפעס א קלייניקייט: די „זיבעטע מלוכה" וועט זיך צעבייזערן און שיקן מיר דונערן און בליצן אונטערן קנעכל. . . .¹³⁵

די הויפט-טריבונע פאר ווייסענבערגס קאמף איז געווען זיין ליטערארישע צייטשריפט. פון אירע שפאלטן האט ער מיינסטנס געלאזט הערן זיין שטים פון פראטעסט. און ווייל מע האט אים, ווי געזאגט, נישט געשוויגן, און אפט פאר-שוויגן . . . האט זיך א מאל באוויזן אין אינזער האפענונג אזא דערקלערונג:

איב דאס אנאנסירן פון אינזער האפענונג וועט קוועסטיאנירט ווערן נאך דעם נומער און די פרעסע וועט אים מער נישט דערמאנען, אלץ איינס בלייבט דער איינציקער וויינגארטן אינזער האפענונג, צו אונדזער אלעמענס פרייד.

די רעדאקציע¹³⁶

אין „פאר וואס נישט קיינער, נאר איך?" פארגלייכט ווייסענבערג די ליטעראטור צו א גארטן מיט ניצלעכע און שעדלעכע געוויקסן, ווו ביידע האבן רעכט צו עקסיסטירן. די פראגע איז בלויז, וועלכע וויל דער גערטנער האבן.

דאָס שנורגעוויקס — שרייבט וויסענבערג — האָט ערגעץ אויף אַן אומגעזעען אַרט, אונטער אַ שטינדל אָדער פּלויט, אַ פּיצל דיניטשקע ווערצעלע, אַבער דערפאַר צעלאָזט עס אַזעלכע בייטשדיקע שנורגעוויקסן, וואָס קלעטערן און וויקלען זיך אַרום די אַנדערע ניצלעכע געוויקסן אינעם גאַרטן. אַן זיי וואָלט עס אַליין נישט געקענט עקסיסטירן, ווייל דאָס קען זיך אויף אייגענע פּוחות אין דער הייך נישט האַלטן, צוליב דער שנירלדיקער דינקייט און וואָלט געמוזט פאַרפּוילט ווערן ליגנדיק אויף דער ערד. אַט דאָס שנורגעוויקס פאַרגלייכט וויסענבערג צום ליטעראַטור-פאַרמיטלער און רופט אים אַן גבאי.

... און דאָדאַרך, אַט צוליב דער פאַראינטערעסירונג, אַז די געוויקסן וואָס זענען דאָ, זאַלן אייביק זיין, וועט מיין האַנט נישט רוען, ביז די ערד פון דעם גאַרטן וועט נישט אין גאַנצן איבערגעדרייט ווערן. . . .

מיר דאַכט זיך טייל מאָל, אַז איך זע פאַר מיר אַן אויסגעבעט פעלד, אויף וועלכן ס'האַבן זיך צעלייגט אין איין פאַרפלעכטונג: די פּרעסע, די כלל-טוער, וואָס זענען במילא שוין אויך אַלע אַנדערע טוער אויף אַלע געביטן פונעם פּאָלקס שאַפן, און די אַלע האַלטן זיך אַרום פּעסט געבונדן איינער צום צווייטן, פונקט ווי גאַנצע שטחים קוואַדראַט מיילן פון צעשטעלטע העלצער מיט דראַט-נעץ איבער זייערע שפיצן, ווי איין גרויסע דראַט-פאַרצוימונג. . . . אַבער עס וועט גאַרנישט העלפן דאָס רופן. . . פונקט ווי דו קענסט זיך אויך נישט אַנרופן צו דער פּרעסע, אַז זי זאַל כאַטש נישט צעשמירן די חכמה פון אַ. . . ס. „געשפּרעך“ מיטן נאַרוועגישן קעניג, אַז זיין „קליינער“ קען שוין די „בייבל“, וואָס איז שוין פון לאַנג פאַרזינדיקט דאָרך אונדז אוי גוט, ווי דאָרף אַנדערע פעלקער, און האָט שוין נישט איין פּאַסקוויאַק געהאַלפן צו רעקלאַמירן זיך. . . .

טייל מאָל דאַכט זיך מיר אויך, אַז איך שטיי פאַר אַ טייד, וואָס איז באַוואַקסן מיט שטשינעס — און אויך שנור-געוויקסן, וואָס אין אים איז שוין נישט איין שווימער דערטרונקען געוואָרן, ווען די געוויקסן האַבן אים די הענט און פיס פאַרפלאַנטערט.

איך שטיי אויפן ברעג און טראַכט, ווי אַזוי דעם דאָזיקן טייד אַפּצורייניקן פונקט, ווי איך טראַכט אויך אַפּצורייניקן יענץ פעלד פון די העלצער און דראַט-פאַרצוימונגען. . . .

כאַטש קיין מידקייט אין מיין האַנט פיל איך נישט, דאָך יעדע נייע האַנט צו צו מיינער איז געוונטשן.¹³⁷

אַ מאָל פּלעגן אים גוטע פּריינד וואַרענען און באַמיען זיך אים אויפצוקלערן, אַז האַבנדיק צו טאָן מיטן מענטש — אַזאַ ווי ער איז — איז גאָר נישטאַ קיין שאַנס צו געווינען אַזאַ קאַמף.

חיהלע עלבוים-דאַרעמבוס האָט מיר געהאַט דערציילט, אַז זי איז אַ מאָל גע-גאַנגען מיט וויסענבערגן אויף דער גאַס און זיי האַבן באַגעגנט דעם דיכטער נפתלי גראַס בשעת ער איז געקומען אויף אַ וויזיט פון אַמעריקע. וויסענבערג האָט אים פאַרגעשטעלט זיין תּלמידה: „איר זעט, דאָס איז מיין יינגסטע שרייבערין“. גראַס האָט זיי פאַרבעטן אין אַ רעסטאָראַן צו אַוונטברויט, און האָט דאָרט פאַרפירט אַ

שמועס מיט ווייסענבערגן אין שייכות מיט זיין קאמף פאר א ריינער יידישער ליטעראטור, פריי פון שונד. צווישן אנדערע ארגומענטן זיינע, וואס זייער צוועק איז געווען צו דערווייזן ווי אומדאנקבאר אזא קאמף איז — האט גראס דערציילט ווייסענבערגן:

„אין א העל-באליכטענעם עלעגאנטן לאקאל, מיט גרויסע זאלן און פראכ-טיקער איינריכטונג — טייערע קרישטאלענע זשיראנדאלן, זיידענע טאפעטן און פליושענע מעבלען — זענען געזעסן געסט. זיי האבן קאנסומירט די בעסטע מאכלים, געטרונקען די טייערסטע וויינען, גערעדט די העפלעכסטע רייד, געשמייכלט די ליבסטע שמייכלען, קאמפלעמענטירט איינער דעם אנדערן, נאר דאס אלץ איז געווען פאלש.

די קעלנערס האבן זיך פאר יעדן טישל פארנייגט מיט דער גרעסטער גא-לאנטקייט און העפלעכקייט און, — דאס איז געווען פאלש.

דער באלעבאס פונעם לאקאל האט מיט אויפמערקזאמקייט באגעגנט יעדן גאסט און אים אפגעגעבן גרויס כבוד — אויך דאס איז געווען פאלש.

אין א זייט פונעם זאל איז געשטאנען אן ארקעסטער און געשפילט פאר דעם עולם. זייער שפילן איז געווען פאלש. נאר צווישן די באטייליקטע אינעם ארקעסטער איז געווען א קליינער, דארער פידלער, און ער, דער איין-און-איין-ציקער האט — נישט געקוקט אויף דעם גאנצן פאלשן צוזאמענשעל ארום אים — געשפילט זיין ריינעם, ערלעכן טאן.

מיט א מאל האט זיך דערהערט אן אויסרוף אויפן זאל:

— 'פאלש!'

און דערנאך האט זיך געהערט פון דא און דארט, יעדעס מאל אן אנדער אויסגעשריי:

— 'פאלש! פאלש!!'

עס איז געווארן א גרויסע סומאטאכע אויפן זאל צווישן דעם עולם, מיט אויסגעשרייען וואס א מאל דרייסטערע און הילכיקערע:

— 'פאלש!! ער שפילט פאלש! באזייטיקט אים פון דער עסטראדע!!'

גראס האט געענדיקט.

דער מוסר-השכל איז געווען אין גאנצן קלאר. ער האט געווארט אויף אן ענטפער.

ווייסענבערג האט א צייכן געגעבן דעם קעלנער, ער זאל זיך דערנענטערן מיט דער רעכענונג.

גראסן האט ער געענטפערט:

— „איד וועל שטענדיק בלייבן דער קליינער, דארער פידלער און וועל

שטענדיק שפילן דעם ריינעם, ערלעכן טאן...“

ער האט וויל געוויסט — אליין אויך קענענדיק דעם מענטש מיט זיינע אייגן-שאפטן — אז מע וועט אים נישט שווייגן פאר זיינע געוואגטע רייד. ער האט נישט איין מאל געזאגט:

„נאך מיין טויט וועלן זיך דאס די הינט צעבילדן.“

ווייסענבערג האָט גאַנץ אַפֿט גערעדט וועגן איבסענס העלד, ד"ר שטאַקמאַן, „דער פּאַלקס פּיינד“.

ד"ר שטאַקמאַן האָט אויסגעפונען, אַז דאָס וואָסער אין די היילקוואַלן אינעם קוראַרט איז פאַרסמט, און אַזוי איז דאָרט די גאַנצע לופֿט פאַרפעסטעט. אין אונדזערע טעג איז „פּאַליושאַן“ אַ פּאַפּולערע טעמע. אין ד"ר שטאַקמאַנס טעג האָט מען זעלטן געהערט דערפון, הגם די דערשיינונג איז באַוווּסט נאָך פון לאַנגסטיקע צייטן. ער האָט זיך באַמיט אויף עפנטלעכע אויפטריוטן דאָס צו געבן צו פאַרשטיין די געסט, וואָס פלעגן אַהוי קומען יעדן זומער זיך קורירן, אַז נישט נאָר וואָס דאָס וואָסער היילט זיי נישט, נאָר עס איז נאָך פאַר זיי שעדלעך. האָבן אַלע דאָקטוירים, וואָס האָבן פון דאָרטן געצויגן גוטע פרנסה און אַזוי אויך האָטעל-אייגנטימערס, שפּייז-צושטעלערס אד"גל אויפגעהויבן אַזאַ העצערישע פּראַפּאָגאַנדע קעגן אים, און נאָך זיי אויך דער גאַנצער עולם — דער זעלבער עולם, וואָס זיין געזונט ער, דער איינציקער ערלעכער ד"ר שטאַקמאַן איז אויסן געווען צו פאַרהיטן — אַז ער איז קוים אַנטלאָפּן מיטן לעבן. „ווייניק, וואָס דער שקר איז אַליין פאַרדערבלעך, וויל ער נאָך די עפנטלעכע מיינונג געווינען פאַר אַ שותף צו זיין פאַרדערבלעך-קייט“, האָט ווייסענבערג געזאָגט. וויפל פאַרעפּושטע אייער, פאַרפּוילטע ציבעלעס, פלעשער — און וואָס אונטער דער האַנט — איז געפּוילגן אויפן ד"ר שטאַקמאַן ווען ער האָט זיך נאָר באַוויזן אויף דער גאַס! אויב ס'וואַלט אים נישט געלונגען ערגעץ וווּ, ביי אַן אומבאַקאַנטן אַנהענגער, זיך אויסצובאַהאַלטן, וואַלט דער המון מיט דער גרעסטער סאַדיסטישער הנאה אים געלינטשט... .

„מוז זיין, אַז דער שקר האָט אַ גרויסן קרעדיט ביי מענטשן און זיי שטעלן אַלע מאָל אויף אים מער, ווי אויף דאָס גלייכע, גראַדע און גערעכטע“, האָט ווייסענבערג געזאָגט.

נאָך האָט ער געהאַט געשריבן אין אַ בריוו צו ש. ניגער:

איך בין סיי ווי סיי אַ פעסימיסט וואָס אַמבעלאַנגען מענטשן אין אַלגע-
מיין. . . גלייבן, גלייב איך נאָר אין אינדיווידוּם'ען, ס'הייסט, איך גלייב, אַז
דאָס איז די שיינקייט און די גרויסקייט פון די מענטשן. . . איך גלייב אויך
אַפילו נישט אין אינדיווידוּם'ען, ווייל צוויי, אַדער דריי פּערזענלעכקייטן אין
יעדן דור צווישן דער גאַנצער מענטשהייט, זענען זיי דען עפעס אַנדערש פאַר
איר, ווי פּאַקזשוווע? און דער עולם ברייט זיך טאַקע אין זיי און אַנטלויפט פון
זיי מיט אַפענע, אויפגעריסענע מיילער פון געשריי, ווי די דאָזיקע וואַלטן
זייערע גולנים געווען. און דעמאָלט אַנטשטייט טאַקע די פּראַגע, צי זענען די
דאָזיקע צוויי, דריי אויסנאַמען צווישן אַ גאַנצער וועלט פון פּלאַכקייט און
קליינלעכער באַגריפּלעכקייט אַ נאַרמאַלע ערשיינונג? . . . זיי זענען אפּשר
טאַקע גאַרנישט נייטיק און ניצלעך אויך? ווער קען דען זאָגן, אַז דער וואַרעם
האַט ווייניקער פאַרגעניגן אין זיין זומפּ, ווי דער אַדלער אין זיין שניידן מיט די
פּליגלען די העכסטע הויכקייט.¹³⁸

האַט ווייסענבערג דאָך גאַנץ גוט געוויסט וואָס פאַר אַ שִׁכּר ער קען דער-
וואַרטן און, נישט געקוקט דערויף, האָט ער אַנדערש נישט געקענט לעבן, נאָר ווי
זיין געוויסן האָט אים דיקטירט. ער האָט געמוזט זאָגן, וואָס ער טראַכט — אין

ווארט און אין שריפט — וועגן דער פארסמטער לופט אין דער יידישער ליטעראטור און אין יידישן געזעלשאפטלעכן לעבן פון יענער צייט און אירע „דאקטוירים“. ער האט געמוזט רייניקן, ווי ער דריקט זיך אויס אין „וואס איז אזוינס טאלאנט?“:

... אפשר וועט מיר מעגלעך זיין דארכצושפאלטן דעם געדיכטן וואלקן אין אונדזער פארמיסטיקטער ליטעראטור און דארכן צעברעכן אים זאל זיך ארויסזען דער ריינער עטער.¹³⁹

כ'האב אים אַ מאַל ציטירט היינעס ליד „וואַרענונג“:

אזעלכע ביכער לאַזטו דרוקן!
טײַערער פּרײַנד, דו ביסט פּאַרלוירן!
ווילסטו געלט און כבוד האָבן,
מוזטו דיך געהעריק בוקן.
כװאַלט דיר קיין מאַל נישט געראַטן
אַזוי צו רעדן פאַר דעם פּאַלק,
אַזוי צו רעדן פון די פּאַפן
און פון די הויכע פּאַטענטאַטן!
טײַערער פּרײַנד, דו ביסט פּאַרלוירן!
פירשטן האָבן לאַנגע אַרעמס,
פאַפן האָבן לאַנגע צונגען,
און דאָס פּאַלק האַט לאַנגע אויערן!¹⁴⁰

יידיש: פון"א.

ווייסענבערג האט אויסגעהערט און געשמייכלט אויף אַזאָ ווויל אים באַקאַנטן מאַטיוו ...

און — „אזעלכע“ ביכער האט ער געלאזט דרוקן.
זיין אינערלעכער אומרו און זיין שטרעבונג צו גערעכטיקייט האָבן אים נישט געלאזט זיצן צופרידן און זאָט ווי די יעניקע שרייבערס וואָס פאַרמאַגן נישט דעם דאָזיקן „אומרו און בענקשאַפט נאָך יושר און פולקאָמענקייט“ — האָבן עס יאָ געקענט טאָן. אַט ווי ווייסענבערג זאָגט דאָס אויף מענדעלע מוכר ספרים אין זיין עסיי „ביים לעבן און נאָכן טויט פון אונדזערע גרויסע גייסטער“:

... זיין גייסט געפינט אין ערגעץ נישט קיין צופרידנקייט. אומעטום זעט ער ווייטער אַליץ דאָס בייזע און שלעכטע, און ווי אַ נביא, וואָס קען נישט רוען, זעט ער ווייטער עפעס צו טון.¹⁴¹

דער תהום, וואָס ליגט צווישן מיטלמעסיקייט, זעלבסט-צופרידנקייט און דעם יחידישן זוכער פון גערעכטיקייט בלייבט, ווייזט אויס, אַן אייביקער. און די דאָזיקע רעאַקציע מצד די יידישע שרייבערס, די יעניקע וועמען ווייסענבערג האַט אַנגערירט, איז נאָך איין באַשטעטיקונג דערויף.

אַבער אַזאָ איז די טבע פון מענטש, און אפילו אַ געוויינטלעכע כאַריסטיאָן אין דעם אויבן דערמאָנטן פּראָפּ. בולליס כאַר האַט אויך נישט פאַרשוויגן איר באַגאַבטן דירגענטס אַ באַמערקונג בשעת אַ כאַר-רעפּעטיציע:

„וועט די דאָמע אין דער דריטער ריי, זעקסטע שטול, אַראָפּנעמען, ביטע, איר דימענט פונעם פינגער אָדער איבערקערן אים אין דער דלאַניע אַריין, אַז איך זאַל קענען אָנפירן מיטן כאָר אומגעשטערט?“
 איר רעאַקציע איז געווען:
 „איף מיסטער בוללי טהינס הי איז גאַנג טו בוללי מי אַראָנד, הי איז מיסטעיקעו.“ *

אין רעזולטאַט פון אַט דער מענטשלעכער טבע איז ווייסענבערג פאַרבליבן איינער פון די קאַנטראַווערסיאַלסטע פיגורן אין דער ייִדישער ליטעראַרישער וועלט. ער איז פון איין זייט באַיבולט און באַצייכנט געוואָרן מיט די העכסטע שבחים, וואָס אַ קינסטלער קען זיך נאָר ווינטשן צו באַקומען און פון דער אַנדערער זייט — האָט מען אים פאַרביליקט, מינימיזירט זיין שפּרודלדיקע, שאַפּערישע קראַפט; באַמיט זיך צו פאַרטושן זיין ווערט ווי פון איינעם פון די זיילן פון דער ייִדישער ליטעראַטור; פאַרדרייט פאַקטן (אויך פון זיין פּריוואַטן לעבן): אים געגעבן אין קרומען שפּיגל; געמאַכט זיך אַ לצנותל, אַפט מאַל אַ גאַנץ געשמאַקלאַזס און, לסוף אים פאַרשוויגן, נישט אָן פּוונה. עס איז גענוג צו ברענגען עטלעכע קעגנ-זעצלעכע מאַמרים, אָדער אויסצוגן בלויז, פון די קרוב צו 800 פּאַזיציעס אין ווייסענבערגס ביבליאָגראַפיע פּדי צו זען, ווי ווייט די סתירה איז מער ווי אויפפאַלנדיק. **

* ענגליש — אויב מיסטער בוללי מיינט, אַז ער וועט מיך אַרומפירן ביי די הערנער — האָט ער אַ טעות.

** זען הוספה ב': י. מ. ווייסענבערג אין שפּיגל פון דער קריטיק.

י. מ. ווייסענבערגס ווערק

איך געדענק אלע מאל ווייסענבערגן אן אומדערמידלעכן אין זיין שאפע-רישער ארבעט, און דערמאן זיך נישט א וועלכן נישט איז צייטאפשוניט, ווו עס זאל זיין אן איבעררייס, א בלויז אין זיין שאפן. תמיד פלעגט ער זיצן איבער א מאנוס-קריפט, פארטראכט, ווי א נישט-דאיקער; א מאל א בייזער, מיט א שטרענג צעברויזט פנים ווי דער ים בשעת א שטורעם, וואס ווארפט און שליידערט זיינע וואסערן מיט א סטיכישער קראפט.

ווען איך בין געווען א קינד, האב איך אים אוודאי מורא געהאט אַנצוקוקן אין אזא מאַמענט. ער פלעגט ארומשפאנען איבער דער שטוב און אַרויסלאָזן נישט אַרטיקולירטע קלאַנגען אַדער קללות. אַן אַנדערש מאל האָט זיך אויף איין מאל דערהערט אַ געלעכטער. געענדל, צי איך, האָבן אַ מאל אין אזאַ פּאַל אַריינגעבליקט און געמיינט: אפשר פאַרברענגט ער מיט עמעצן אין אַ פּריילעכן שמועס?

נאָר ער זעט אַפּילו נישט אונדזער באַווייזן זיך אין דער טיר — און פאַרגייט זיך אין אַ געלעכטער, אַ געשטיקטס, נישט הילכיק, נאָר אין זיך, דערפאַר אַבער פּול מיט הנאה, אַז ער קען זיך אַזש נישט באַהערשו; ער פלעגט זיך אויפשטעלן פּון שרייבטיש און אַרומגיין איבער דער שטוב און לאַכן.

אַ מאל ווידער, האָט מען אים געקענט זען אַ געמיטלעכן, אַ צעשמייכלטן. ער פלעגט זיך צוזינגען עפעס אַ מאַטיוו אַדער גאַר צופּיפּן; און אַ מאל אין אַ פאַר-טראַכטייט, אַבער אזאַ רויקער, מילדער, אַז זיין פנים האָט, דאַכט זיך, איינגעזאַפּט אין זיך אלע שטילקייטן פּון דער וועלט.

די דאָזיקע געמיט-צושטאַנדן זענען געווען אַפּהענגיק פּון די געשטאַלטן און סיטואַציעס, וואָס ער האָט געשילדערט אינעם געגעבענעם מאַמענט. דער טיפּאָזש זיינער איז געווען, ווי באַווסט, אַ פּילפאַרביקער, אַ רייכער. און איז זיין העלד געווען אַ ברוטאַלער — איז ווייסענבערג פאַרקערפּערט געוואָרן אין אים און ער האָט געלעבט יענעם ברוטאַל לעבן; און האָט ער געמאַלן שטילקייט, סובטילקייט — איז ער געוואָרן די האַרף, ווו עס האָבן אויסגעצייטערט דעם העלדס דינסטע נשמה-וויבראַציעס. און אויפן פאַפּיר האָבן זיך געשאַטן, געשאַטן אותיעלעך, ווי פאַסיקלעך שיף אַראַפּ. אויף זיין טיש — שטאַרקע טיי און פאַפּיראַסן אַן אַ שיעור. ווען ביילטשע האָט אים געפרעגט: איטשע, וועלן מיר עסן מיטאַג? — האָט ער געענטפּערט: "יא". נאָך דעם "יא" איז אַבער גאַר קיין שום ענדערונג נישט געקומען. ווי ער איז פּרײַער געזעסן, אַזוי אויך ווייטער. ערשט ווען ס'איז אַוועק אַ שטיקל צייט — אַ מאל האָבן עס געקענט זיין עטלעכע שעהען — און זי האָט געזען, אַז ער איז שוין ווייניקער פאַרטאַן אין די מחשבות, האָט זי נאָך אַ מאל איבער-געזורט איר פּראַגע, צי וועלן מיר עסן מיטאַג? און דעמאַלט ערשט האָט זיך אַרויס-געוויזן, אַז ער ווייסט נישט פּון קיין שום פּראַגע מכוּח מיטאַג עסן און פּון קיין שום ענטפּער.

גאָט זאָל אַבער אויסהיטן פון צושטיין צו אים מיט דער זעלביקער פראַגע בשעת זיין אַרבעטן! דעמאָלט, אַ דעמאָלט איז שוין אויסגעבראַכן אַ סקאַנדאַל אין דער שטוב. דער פאַרדראָס — פאַר וואָס מע האָט אים אַרויסגעברענגט פונעם געמיט, איז געווען אין-לשער.

און אַזוי האָט ווייסענבערג געשאַפן זיינע ווערק.

ווי אויבן געזאָגט, האָט ווייסענבערג דעביוטירט מיט „דער קיטל“ און „דור הולך ודור בא“ אין 1904. דערנאָך האָבן נאַכגעפאָלגט אַ גאַנצע ריי דערציילונגען. דער מחבר איז באלד אויפגענומען געוואָרן אין דער ייִדישער ליטעראַטור נישט ווי אַן אָנהייבער, נאָר ווי אַ רייפער שרייבער מיט אַן אייגענעם טאַן און אַן אייגענעם סטיל.

אין 1906 איז דערשינען ווייסענבערגס גרעסערע דערציילונג אַ שטעטל. מיט דעם דאָזיקן ווערק האָט ער זיך באלד געשטעלט אויבנאָן אין דער ייִדישער ליטעראַטור. אַ שטעטל איז געווען ניי לויט דער טעמאַטיק (אין יענער צייט) און איז ניי בכלל לויט דער סטרוקטור און אויפפאַסונג עד-היום. קיינער האָט ביז ווייסענ-בערג נישט געזען דאָס ייִדישע לעבן און די מענטשן אינעם שטעטל אין אַזאַ ליכט ווי ער האָט עס געזען און געמאַלט.

י. ל. פּרץ איז אין יענע צייטן אַרומגעפאַרן מיט רעפּעראַטן וועגן ליטעראַטור, האָט ער צוואַ געהאַלטן אַ רעפּעראַט וועגן די צוויי שטעטלעך, אַשם און ווייסענבערגס. ער האָט דעמאָלט געזאָגט, אַז „אַשם שטעטל איז שייך, אַבער ווייסענבערגס שטעטל איז טיף“. פּרץ האָט באַצייכנט ווייסענבערגס ווערק, ווי „אַ גרויסע געשעעניש אין דער ייִדישער ליטעראַטור“.

דאָס איז נוגע צוויי פאַרשידענע ווערק מיטן זעלבן נאָמען — „אַ שטעטל“, געשאַפן פון צוויי יונגע, נאַענטע חברים, וואָס זענען צוזאַמען אַרומגעפאַרן טאַקע איבער די שטעטלעך אין יענע צייטן.

און בעל-מחשבות האָט פאַרגליכן די דריי שטעטלעך, פּרצעס, אַשם און ווייסענבערגס:

. . . נאָר אין ווייסענבערגס שטעטל געפינען מיר אַ קאַנפליקט צווישן יונג און אַלט (ווייל עס איז דאָס איינציקע שטעטל פון די דריי, וווּ עס איז פאַראַן לעבן). . . .¹⁴²

אין אַ שטעטל ווערן געשילדערט די נייע צייטן, די אויפואַכונג פונעם רעוואָלוציאַנערן גייסט פון 1905, אויך אינעם ייִדישן שטעטל. די ייִדישע רעוואָלוציאַנערן — אַליין אויך נאָך קנאַפּ דערפאַרענע אין דער נייער תורה — מאַכן „אַחדות“, פירן אַן מיט שטרייקן, שטעלן זיך קעגן דעם אַלטן, איינגעפירטן שטייגער און פירן אַריין „בראַן“ (געווער) אַנשטאַט תהילים. דער הויפטפירער, יעקל סטאַליאַר, באַקומט זיין רעוואָלוציאַנערע דערפאַרונג פון וואַרשע. ווען ס'קומען אַהיים אויף פּסח די „חברים“, פּרעגט ביי זיי יעקל אויס, וואָס עס הערט זיך דאָרט אין „אונדזער וואַרשע“, צי מע האָט עפּעס לעצטנס אַ סך שפּיאַנען אַוועקגעלייגט און אַז ווען נישט זיי, אַט די שפּיאַנען, וואָלט ער פאַרשפּאַרט צו זיצן אינעם קליינעם שטעטל און פאַרפּאָלגט ווערן פון „פּאַנאַטיזם“.

- מען „דעמאנסטרירט?...“, וויל יעקל אויסגעפינען פון די ווארשעווער.
 — פרעגט זיך! און מען זיצט אין די קאוויארניעס און מען האקט זיך מיט די
 מיילער, אז דער רוח נעמט עס!
 — און שטרייקן!
 — אויך... אלץ, אלץ...¹⁴³

היינט ווער שמועסט נאך, אז די ווארשעווער האבן געברענגט „זאָ ניי ליד“, ווי „ברידער און שוועסטער פון אַרבעט און נויט“ — האָט זיך יעקל געטראַכט מיט אַ גליקלעכן שמייכל: „וואָס אַ מאַל גייט עס פאַרווערטס...“
 און האָט זיך געמאַכט אַ גויישע רעליגיעזע פּראָצעסיע, וואָס האָט זיך געצויגן און געצויגן פון קלויסטער אַרויס איבערן שטעטל — מיטן הייליקן בילד און אַ גאַלדענער קויל און פענער — ביז העט, ווייט אין פעלד אַריין, איז דאָס גאַנצע שטעטל ייִדן געשטאַנען אויפן באַרג, „ווי מען נעמט געל זאַמד צו דער פּאַדלאַגע לכבוד שבת“, און געקוקט און געגאַפט. ווייכער האָבן גאַט געדאַנקט: „זאָל זיין פענער... זאָל זיין אַ האַלץ, אַ שטיין, אַ ביי, אַבי מען זאָל ייִדישע קינדער לאָזן געמאַך“. אַבער די רעוואַלוציאַנערן האָבן נאַכגעקוקט דער פּראָצעסיע — ווי די פענער „קאַשפּערן און פעלבלען זיך“ — מיט אַן אַנדער מחשבה. זיי האָבן זיך אויך פאַרבענקט נאָך אַ פּאַן...
 דאָס שטעטל ברויזט און קאַכט מיט געשעענישן איבער געשעענישן און יונגע חברה איז האַפּערדיק און ענטוויאַסטיש. מע פאַרלאָזט זיך גריוועס און מע קריכט אַריין אין די בלויע העמדלעך, און דער הויפטפירער יעקל סטאַליאַר, לייענט פון באַרג אַראָפּ צום עולם פון אַ פּאַפּיר מיט גרויסע אותיות:

„נידער מיטן קאַפיטאַליזם!“

„עס לעבע דער סאַציאַליזם!“

און דער גאַנצער עולם כאַפט עס אונטער מיט אַ „הוראַ“, „הוראַ!“
 האָט זיך אַבער דער צד-שכנגד, די כּלי-קודש מיט די פּאַבריקאַנטן, אויך נישט געלאָזט און די קצבים מיט די פּורמאַנעס האָבן געמאַכט איין האַנט, אז ווי מע וועט פּאַקן אַן „אַחדות-מאַן, זאָל מען אים אַ זייט אונטערהאַקן“. האָט מען שוין געזען ייִדן „מיט געשוואַלענע קעפּ און צעהרגעטע פּנימער“ און דעם שניט-סוחר „האַט מען אַ מעסער פאַרוקט אונטערן אַרעם — הלוואַי ער זאָל די נאַכט אויסהאַלטן“.
 אַדער:

... אַ געקלאַפּעריי פון העלצער אַן העלצער אויסגעמישט מיט משונה-ווילדע קולות האָט די לופט מיט משוגעת און בהלה אַנגעפילט. . . און אַט — דער פּאַטער. דאָס פנים בלאַס און צעמישט. פּופציק הענט שטופן זיך מיט אים פון טירל אַרויס. דעם זון אויך. מען דערקענט אים שוין קיין פנים נישט, רויט פאַרגאַסן, אין גאַלן קאַפּ און די האַר טינקען זיך אין בלוט.¹⁴⁴

אַט אַזעלכע געשעענישן און בילדער, וואָס אַ ייִדיש שטעטל איז נישט געווינט געווען דערצו, האָבן אַרויסגערופּן אַ גאַנצע איבערקערעניש אין די מוחות פון די איינוווינערס.

„האבן ווייבער אָנגעהויבן צו שעלטן שטילערהייט מיט אַרױפגעלייגטע הענט אויף די מיילער.“¹⁴⁵

און מאַמעס האַבן ביים שלאָפן לייגן אַ קינד עס געשראַקן: „שלאָף, וואָרן איך גיי רופן די שטרייקערס.“

פון אַלע מעלות, וואָס אַ שטעטל פאַרמאַגט, ווי סטרוקטור, שפראַך, הומאַר, מאַסן-שילדערונגען — וואָס ביי דעם ווערט נישט איין שרייבער נכשול — געהערט דער מאַלערישער אַספעקט צו די גאַר בולטע. די געשלעגן, די רעליגיעזע פראַצעסיע, דאָס אַוועקפירן דורך די זעלנערס די רעוואָלוציאַנערן, זענען סצענעס, וואָס ווירקן וויזועל. דאָס זענען בילדער געמאַלן אויף גרויסע לייווונטן מיט אַ ווייטער פערספּעקטיוו. און אפילו „די דיסקוסיע“ גייט מען דאַרט נישט הערן, נאָר „אַנקוקן“:

. . . איז טאַקע געווען אויף עפעס אַ קוק צו טון. די לאַנקע אַרום און אַרום איז פאַרגאַסן מיט אַ טויזילבערנעם טיך, און אין דער מיט שטייט חברה איינגעטוקט. עס זעט אויס ווי אַ שוואַרצע קופּע; אַ שוואַרצן פּלעק האָט די נאַכט דאָ אַרױפגעוואָרפן! און די קופּע שווייגט מיט איינגעבויענע קעפּ צום סאַמע מיט, פון וואַנען די דיסקוסיע לאַזט זיך הערן. . . . דער עולם איז געשטאַנען אויף די שפיץ נעגל, מיט אויפגעהויבענע קעפּ און אויסגעצויגענע העלדזער, אַלע צוזאַמענגעגאַסן, באַלייגט אַרום און אַרום, אַז דאָס פעלד איז אַזש שוואַרץ געוואָרן — איין געדיכטע מחנה, איין שוואַרצע שטיל-שווייגנדיקע קופּע — . . .¹⁴⁶

די נביע, פרישע האַפענונג-ווינטן הייבן אַן צו בלאַזן אין פּרילינג און ווערן איינגעשטילט, ווידער אונטערדריקט אין האַרבסט. שווערע, בליענע וואַלקנס רוקן אַן און פאַרדעקן דעם הימל.

דער סוף איז אַ טרויעריק-טראַגישער. טיר-און-לאַדן זענען פאַרהאַקט אינעם שטעטל. אין אַ גראַען, שפּעט-האַרבסטיקן פאַרטאַג פירן זעלנערס אַוועק אויף וועגענער די טויטבלאַסע געבונדענע רעוואָלוציאַנערן. די זעלנערס רייטן נאָך מיט די גאַלע שווערדן. דאָס זעט אויס פון דער ווייטנס, „ווי אַ שוואַרצער, וואַגלען-דיקער פּלעק, וואָס לאַזט זיך ערגעץ וואַנדערן אין דער ווייטער וועלט אַריין . . .“

אין יענער תקופה, ד״ה אין אָנהייב פון ווייסענבערגס שרייבערישער קאַריערע, 1904—1916, האָט ער אַנגעשריבן אַן אַ שיעור קלענערע און גרעסערע דער-ציילונגען. צווישן אַ סך אַנדערע: „צום איידעם אויף קעסט“, „אַ טאַטע מיט בנין“, „די משוגענע אין דאַרף“, „אַ חוב“, „אַ מעשה מיט אַ ציג“, „חיים אַהרן“, „געברענגט אַ סוד“, „אַ פאַמניק“, „אַ שלעכטע פרוי“, „אַ וואַלד-מיידל“, „דריי וועגן“, „איינער אַ מענטש“, „קריינדעלע“, אויב מע זאַל אויסרעכענען בלויז עטלעכע פון די צענדליקער דערציילונגען; די 3-בענדיקע פּאַעמע אַסתר, דראַמעס אין דריי אַקטן, ווי קאַספּער, קנאה און תּאווה און טויטע נעמען נקמה; איינאַקטערס, ווי „דבורהלע“, „ר׳ יואל“, „נחת“, „אין דערוואַרטונג“, די דראַמע-פּאַעמע „אין טאַג פון געריכט“ א״א. *

* אַ פּולע רשימה איז אַנגעגעבן ווייטער, צוזאַמען מיט ווייסענבערגס ווערק. זען ביבליאָגראַפיע J.

די לעצטע צוויי פיעסעס ווייזן דעם י'דנס ביטערע מערכה אינעם אַנטיסעמיטישן פּוילן.

ס'איז אוממיגלעך אין די ראַמען פון דער אַרבעט צו געבן אַפילו אַ קורצע כאַראַקטעריסטיק פון אַזוי פיל ווערק, וואָס פּאָדערן אַ באַזונדערע אַפּהאַנדלונג. דאָך וועל איך זיך אויף אייניקע פון זיי אַפּשטעלן:

„דור הולך ודור בא“ איז אַ דערציילונג מיט אַ סאַציאַלן מאַטיוו. נאָטע, דער העלד פון דער דערציילונג, איז אַ שוסטער, וואָס לעבט אַפּ זיין לעבן אין אַרעמקייט. נישט זעלטן קומט אים אויס צו בעטן אַ הלוואָה ביי זיין ברויטגעבער, און נישט זעלטן קומט אים זיין ווייב מרים צו נעמען אויף באַרג דאָס ברייטל צום אַנבייסן.

אַבער עס טוט זיך נישט אַזוי לייכט ווי עס רעדט זיך. וויפל ספּקות, אומדעצידירטע טריט ס'זענען דאָ ביי אַזאַ געלטליצען זאַגן עדות די שורות, ווי נאָטע טראַכט צו געפינען דעם באַלעבאַס אין שענק:

... ער האָט דאָך נישט געוואָסט ווי צו כאַפּן וואָג: „אַריינגיין, צי נישט אַריינגיין?“ ער קלערט, אַז גלאַט אַריינקומען עמעצן זוכן, און גאַרנישט געבן צו לייזן, האָט גאַר קיין פנים נישט. . . . וואָלט ער געהאַט כאַטש אַ פינף קאַפּיקעס, טראַכט ער, אומזיסט זוכנדיק אין ביידע וועסטל-קעשענעס . . . וואָלט ער אַריינגעקומען טרינקען אַ גלעזל ביר.¹⁴⁷

און דערווייל געכאַפט אַ בליק, „ביז ער וואָלט דערטאַפט“, צי זיצט דאָרט זעליק, דער באַלעבאַס זיינער. נאָר „טו עפעס אָן אַ גראַשן ביי דער נשמה, אַזוי פּאַסט נישט . . . ער וועט זיך אומזיסט נאָך איינריסן דאָס פנים . . .“ און ווען אַפילו דער באַלעבאַס איז יאָ דאָ, קען ער גראַד זיצן מיט אַ גאַרבער און שמועסן וועגן יוכטן אַדער מיט אַ סוחר און רעדן וועגן עקספעדיציע, „וועל איך . . . נאָטע . . . צוגיין גלאַט פון דער העלער הויט: זעליק, איך דאַרף געלט . . . ניין! עס פּאַסט נישט.“ אַזוי שלאַגט זיך נאָטע מיט דער דעה, ביז ער דרייט זיך אויס און גייט צוריק פון וואַנען ער איז געקומען און מיט דעם זעלבן וואָס ער איז געקומען — מיט ליידיקע קעשענעס, און מיט דער זעלבער געפּאַלנקייט.

נאָך רירנדיקער איז אפּשר מרימס געפּאַלנקייט אין דער שילדערונג ווען עס פעלט איר אויס דרייטקייט צו בעטן נאָך אַ מאָל צום אַנבייסן געבעקס אויף באַרג. די געבעקס-פּאַרקויפּערין דערפילט דאָס און זי אַליין רופט גאַר צו מרימען און גיט איר דאָס געבעקס מיט אַ פּאַר גוטע ווערטער דערצו.

און נישט נאָר דאַרף מען ביי נאָטען פּסדר לייזן געלט אויף איבערצושטופן דעם טאַג, נאָר אַפילו אויף תּכריכים פאַר אים דאַרף מען אויך גיין בעטן געלט אויף באַרג ביי נאָטעס ברויטגעבער. אַבער אויך דאָ זאָגט דער באַלעבאַס נישט אַפּ, הגם עס וועט נישט זיין ווער ס'זאַל אַפּגעבן. דער באַלעבאַס מאַכט זיך דעם חשבון — ווען נאָטעס אַרבעטס-חברים, די געזעלן, קומען בעטן זעקס רובל אויף באַרג צו קויפּן תּכריכים פאַר זיין אַרבעטער — אַז חיימל, נאָטעס זון, וועט אַפּאַרבעטן. דור הולך ודור בא.

„דור הולך ודור בא“ איז איינע פון אַ סך דערציילונגען ווייסענבערגס, וווּ די

מענטשלעכע ליידן ווערן געמאלן מיט שטילע טענער. צו זיי געהערט אויך „צום איידעם אויף קעסט“. דער נאָמען אליין זאָגט שוין עננג, און די ערשטע רעאַקציע צו אַזאַ קעפל וואָלט געווען דעמאָלט — ווען די דערציילונג איז געשאַפן געוואָרן — און היינט אַוודאי, אַז ס'וואָלט שוין גלייכער געווען: צום שווער אויף קעסט. נישט געקוקט דערויף, וואָס מיט צענדליקער יאָרן צוריק איז די באַציִונג צווישן עלטערן און קינדער געווען אַן אַן ערך ענגער און נעענטער, דער גענעראַציע-תּהום קלענער — דאָך האָט דער מחבר געאַנט דעם טראַגזום, דעם טיפּן אַפּגרונט, וואָס עלטערן זעען פאַר זיך ווען זיי מוזן אַנקומען צו קינדער.

און אויב דער ייאוש איז גרויס צוליב אַזאַ פּאַטאַלן ווענד אין איינעם לעבן, איז אויך דער גאַנצער אַרום, די נאַטור, דער דרויסן, פּונקט אַזוי חושך ביי ווייסענבערגן ווי ס'איז חושך אַזאַ איינעם געמיט. ווען דער קראַנקער, אַרבעטסלאַזער מנחם אין „צום איידעם אויף קעסט“, געפינט אַ שלאַס אַנגעהאַנגען אויף זיין טיר און אַ צווייטער באַלעכאַס האָט „צוגעוואַרפן דעם אויפגאַב“ ווען מנחם האָט זיך געוואָלט אַריינציען אין אַ צווייטער שטוב — האָט דערווייל

אַנגעהויבן נאַכט צו ווערן, דער הימל איז ווי מיט אַ גראַען שימל פאַרקראַכן, אַ דין רעגנדל האָט אַנגעהויבן צו טריפּן אויף די שטיינער פּון ברוק. די ערד איז געוואָרן וואָס אַ מאל נאַסער, פינצטערער, די דעכער שוואַרצער . . . אַלץ פּון הימל ביז דער ערד האָט זיך איינגעהילט אין אַ נאַסער ברודיקייט, אין אַ שווערן אומעט.

יידן מיט אויפגעשטעלטע קעלנער און אַריינגעלאַזטע קעפּ צווישן די אַרעמס, מיט פאַרשטעקטע הענט אין די אַרבלען האָבן זיך בלאַס שווייגנדיק געשאַרט אין דער בית-המדרש גאַס אַריין. אין די פענצטער האָבן זיך איינציקווייז אַנגעהויבן צו באַווייזן פייערלעך אַרויסשטראַלנדיק מיט אַן אומעטיק רויטער ליכטיקייט אין דער פייכטער נעפלדיקער לופט, און מנחם מיט פריידען מיט ביינושן [דער בעל-עגלה] זענען נאָך אַלץ געשטאַנען פאַרוונקען ביי דער פּור זאַכן. . . .

— וואָס וועט ווערן? — האָט ביינוש געפרעגט, אויפהייבנדיק זיין אומעטיק שטילן בליק אויף פריידען. . . .

— זאַל זיין ווי גאַטס ווילן, פאַר צו דער טאַכטער . . . דער וואָגן האָט זיך אַ ריר געטאַן, און פריידע מיט מנחמען זענען נאַכגע-גאַנגען היטן, מיט שווער אַראַפּגעזונקענע קעפּ, איינגעשרומפן, צעבראַכן, ווי נאָך אַ לוויה, און די פּור האָט זיך געשאַקלט און געשאַקלט.¹⁴⁸

פריידע זעט, אַז די פּיס טראַגן קוים מנחמען נאַכצוגיין נאַכן וואָגן, הייסט זי אים אַרויפקריכן.

. . . און טיף האָט ער זיך אַריינגערוקט מיט די פלייצעס אונטער די הויך אַנגע-לאַדענע זאַכן און מיט די פּיס אונטער זיך. . . .

מנחם האָט דעם קאַפּ אַראַפּגעלאַזט און דער וואָגן האָט זיך ווייטער געריט. דאָס טישל מיט די פּיס אַרויף האָט זיך געהוידעט אַ גאַנצן וועג איבער זיין קאַפּ. די רעדער האָבן צוגעסקריפעט, די פליים, טעפּ, שיסלען האָבן היליכק אַפּגעקלונגען פּון דער מיט אַרויס און מנחמס געל געזיכט און דער שטערן האָבן זיך געקנייטשט: „צום איידעם אויף קעסט“. . . .¹⁴⁹

„די משוגענע אין דארף“ הייבט זיך אן שטיל. א פורמאן און זיין „פארשוין“ פארן ביי נאכט אויפן לובלינער שאסיי. דער פאסאזשיר בלאנדזשעט מיטן בליק איבער דער נאכטיקער פאנארמע און דער ברייטפלייציקער פורמאן, יאסל, דרימלט.

אבער ווען זיי שטעלן זיך אפ ביי צוויי הייזער ביים וועג, וואס זעען אויס פון דער ווייטנס „ווי צוויי טונקעלע פלעקן“ — דארט איז שוין גאר נישט אזוי שטיל. אן אנגעברוגזטע אלמנה, פעסעלע, די קרעמערקע פון פל-המינים ארטיקלען פון ערשטן געברויך, איז אומצופרידן פון די נישט געוונטשענע קונים אין יענעם מאמענט, און ספעציעל פון יאסלען. זי לאזט זיי אליין, טאפן אין דער פינצטער, ביז זי קומט צוריק מיט אן אנגעצונדן לעמפל. זי קלאגט זיך פאר יאסלען, דעם פורמאן, „צולייגנדיק א האנט צום הויטיקן פנים און די דלאניע פארשטעלט די שוואמען-געבראטענע ליפלעך“, אז א דיבוק איז אריין אין איר טאכטער. פעסעלע האט איר ינגערע טאכטער חתונה געמאכט פאר איר פאראלמנטן איידעם (ווי עס פירט זיך ביי יידן...) וואס איז געבליבן מיט צוויי פיצלעך קינדער.

זי לאזט יאסלען מיטן אנדערן יונגן-מאן אינעם חדר און אליין גייט זי אריין אינעם צווייטן חדר פארריגלענדיק די טיר, ווידער פרווון צו פועלן ביי דער טאכטער, וואס ליגט אין בעט, אז זי זאל זיך שוין אויפהערן „צו מאכן קינדעריש“, אכט וואכן נאך דער חתונה, וויי איז צו דער מאמען... און צי זי ווייסט וויפל קליפות משחיתים זי באשאפט מיט איר עקשנות און אז די משחיתים וועלן זי אליין אומברענגען און ווארפן אין פה-הקלע. אין צווייטן בעט ליגט שווייגנדיק א יונגער-מאן מיט א בלאס פנים און א שפיציק בערדל.

ביסלעכווייז גייט די מוטער אריין אין אזא טראנס, אז זי כאפט א שטריק, רייסט אראפ פון דער טאכטער דאס איבערבעט און „לאזט איר אראפ א ריס מיטן טרוקענעם שטריק איבערן ווייכן לייב“.

עס ווערט א געפילדער, די קינדער אינעם דריטן בעטל

זענען שוין אויפגעוועקט און זיי צאפלען זיך און שרייען ווי יונגע עופעלעך ערב-יום-פיפור באגינען... נאר פעסעלע טוט דאס איריקע! — נו, עפעס גוט געווען?... — קוקט זי אויף דער טאכטער מיט נקמה-שמיילענדיקע גיפטיקע בליקן — עפעס גוט, הא, ווי מיינסטו?...¹⁵⁰

דא הייבט די טאכטער אויך אן צו שרייען מיטן גאנצן פוח, גוואלד! איבער-שרייענדיק די קינדערשע קולעכלעך.

דער יונגער-מאן איז בעט קעגן איבער, האט נאכן ערשטן שמיץ אויף דעם ווייבלס לייב א ציטער געטאן,

גלייך דער שטריק וואלט זיך אים אין לייב איינגעשניטן, נאר אט דערהערט ער דעם ווייבלס יאמערלעך געשריי... און זיינע אויגן און בלאס פנים פלאמען אויף מיט א ווילדער נקמה. —

— זאל זי וויסן וואס הייסט עקשנות!... — קילט ער זיך דאס הארץ — זאל זי וויסן!...¹⁵¹

אין יענער מינוט קען שוין יאסל מער נישט איינזיצן. ער גיט א קריץ מיט די ציין און א פראל אויף די פארקייטלטע טיר,

און יאסל ווארפט זיך אריין אין חדר ווילד צעטראגן, די מוטער שפרינגט אפ מיט שרעק, און ער בלייבט שטיין עטלעכע טריט פארן בעט.¹⁵²

ער פרוווט רעדן צו דבורה, „די משוגענע אין דאָרף“, אָנעמען זיך איר קריוודע.

— דו שייגעץ, לאַבוס! — שפרינגט אַרויס פון צווייטן בעט דער יונגער-מאַן אין די בלוזע גאַטקעס, ווילד און די פאות צעפלאַשעט פאַר שרעק ... — דו מחוצף, ביי מיר אין שטוב? ...

— ביי דיר. — שפרינגט יאָסל צו אים צו, אַריינהאַקנדיק, איינע נאָך די אַנדערע, ביידע פויסטן אין פנים אַריין, און דער יונגער-מאַן פאַלט אויף דער ערד, פאַרגאַסן אין בלוט.

— רוצח! — שרייט פעסעלע, אַנכאַפנדיק יאָסלען ביים אַרבל — רוצח, דער-הרגעט אַ מענטש!¹⁵³

דאָ שפרינגט שוין צו דער פרעמדער פאַסאַזשיר און שטילט איין יאָסלס פעס: וואָס האָט ער צום יונגן-מאַן, אַ מענטש, און פאַרט דער געזעצלעכער מאַן. דערויף ענטפערט יאָסל אַפטרעטנדיק:

— אַ מענטש איז דאָס? — שמייכלט ער ווילד — אַ ווייך שוועמל, וואָס צעקוועטשט זיך אין דער האַנט! ... אַ בלעטל, וואָס ציטערט פון מינדסטן שאַקל! ...¹⁵⁴

ווען זיי געפינען זיך צוריק אין דרויסן דערפילט יאָסל, דער קנאַפער רעדער, אַ שטאַרקן חשק צו רעדן. און דאָרט וויקלט ער אויף פאַרן פרעמדן די גאַנצע לעבנס-פאַסירונג, דבורהלעס און זיינע. דאָס איז געווען די צערטלעכסטע ליבע און איבער-געגעבנקייט. דערביי ווערט בולט יאָסל דעם פורמאַנס איידעלע נאַטור און די ריינסטע געפילן וואָס ער האָט געהאַט פאַר דבורהלען. ער שילדערט אַ גאַנצע ריי טרעפונגען מיטן באַליבטן מיידל. ווען זי האָט אים געזאַגט אַ מאַל, אַז אים פאַר אַ ברודער וואָלט זי געוואָלט האַבן, האָט ער געטראַכט, אַז

אַזוינס צו הערן פון אַ פרעמד מיידל, פילט מען ווי דאָס האַרץ ווערט ווייך, צעלאָזט, ווי פוטער אויף וואַרעם ברויט ... שטעלט אייך פאַר: דאָ, למשל, שטייט מיין פערד, פלעגט זי טייל מאַל צוגיין געבן עס אַ גלעט איבערן רוקן ... דאַכט זיך דאָך אַ תענוג, אַז אַ פרעמדער לויבט און גלעט מיין פערד? נאָר צו פיל ... און איך האָב אַזש נישט געקאַנט קוקן ... די אויגן ווילן זיך עפעס צומאַכן פאַר גוטסקייט, דריי איך מיך אַוועק און מאַך מיך גאָר קוקן אויפן דאָך ... כאַטש עס העלפט נישט, ווייל הינטער די פלייצעס, ווייס איך, גלעט זי מיין פערד ... און אַ ווייך וואַרעם ווינטל, פיל איר, גייט אַדורך אין די ביינער, גלייך נישט דאָס פערד, נאָר מיך גלעט זי דאָס אויפן גאַלן לייב.¹⁵⁵

אַזוי דערציילט יאָסל ביז עס הייבט אָן טאַגן. דער פרעמדער אויסהערער דער-מאַנט אים דעמאָלט, אַז ס'איז אפשר צייט צו פאַרן צוריק.

יא, — ער האט שוין טאקע נישט מער וואס דא צו טאן.
און די דערציילונג פארענדדיקט זיך מיט א „וויא!...“, שטיל, ווי זי האט זיך אנגעהויבן.

„א חוב“ איז אויך א דראמאטיש-טראגישע דערציילונג און ווערט איבערגעגעבן אין דער זעלבער פארעם, ד"ה די פאסירונגען ווערן דערציילט דורכן הויפט העלד ר' מאטקע, א זקן. זיין „גוף — אן אלטער שארבן צום איינברעכן זיך.“ ר' מאטקע קערט זיך אום, נאך צענדליקער יארן גלות-אפריכטן, אין זיין שטעטל. — געקומען אהיים שטארבן. די הארטע באנק איז זיין געלעגער. עטלעכע אלטע כאלאטלעך — זיין בעטגעוואנט. נאך איין אורח צום שלאפן אויף דער בית-מדרש-באנק איז זיין צוהערער. אינעם האלב טונקעלן, לידיקן בית-מדרש הייבט דער זקן אן אויפצו-וויקלען די פאסירונגען, וואס זענען פארלאפן א לאנגע, לאנגע צייט צוריק. און דארט ווערט אויפגעדעקט איינע פון די הארבע געזעלשאפטלעכע עוולות, וואס זענען באגאנגען געווארן לגבי דעם יחיד. און, קוים איז עס קהלס זין, איז עס דאך שוין כשר-וישר און אומאפפריגעלעך... האט זיך פארלייגט א ר' פתחיה, א גביר, א חשוב (ווארן די ביידע גייען דאך צוזאמען...) אויף איין הילפלאזער משפחה, ביז ער האט א תל געמאכט פון איר — צעריבן זי פיזיש און גייסטיק, פארטריבן פון שטעטל, אויסגעריסן מיטן ווארצל. די פארפאלגונגס-באפעלן האט ר' פתחיה געגעבן אין נאמען פון קהל, דעם פאנאטיש-רעליגיעזן קהל, אונטערגעהעצט פון אים גופא... דאס שטעטל האט געכאפט ביי נאכט ר' מאטקעס עלטערן ברודער, דעמאלט אן 18-יאריק יינגל, ביי א געפערלעכער זינד מיט ר' פתחיהס דינסט. די רעאקציע פונעם בחור איז געווען שמד, וואס צו דעם שריט האבן געטריבן די נגישות און פארפאלגונגען. דער טאטע פונעם בחור איז פון צרות קורץ נאך דעם געשטארבן; דער יונגער ברודער, מאטקע — פארטריבן; די מאמע — איז געבליבן איינע אליין אין שטעטל מיט איר ווייטיק און חרפה. דאס איז געווען דער סך-הכל.

נאכן איבערגעבן די פאסירונגען, וואס זענען פארלאפן מיט צענדליקער יארן צוריק, דורך א זקן וואס האלט ביים שטארבן, וועגן א באעוולער וואס איז שוין לאנג געשטארבן, הייבט זיך דער זקן אויף פון זיין געלעגער, קריגט זיך ארויס אין דרויסן, זוכט אויס א שטיין און ווארפט אים אין דער פינצטערער חורבה אריין, ווו ר' פתחיה האט א מאל געוויינט.

ערשט דעמאלט, ווען ער האט דאס אפגעטאן. איז דער זקן צוריקגעגאנגען צו זיין געלעגער מיט די ווערטער:

„אצינד, גאט, אז איך האב שוין מיין חוב אפגעגעבן, קענסט דו דיינעם שוין נעמען!...“ ¹⁵⁶

ווי ס'איז צו זען פון די בלויז עטלעכע געברענגטע דערציילונגען, ליידט ווייסענבערג מיט די שטילע ליידן פון זיינע העלדן און זייער טרויער טריפט אויך אויף אונדזערע געמיטער. מיר פילן דעם אומיושר, די עוולות, וואס די מענטשן באגייען קעגן זייערע מיטמענטשן און עס באפאלט א געפיל פון אפהענטיקייט קעגן דער גרויסער אומרעכט אויף אונדזער וועלט. אזא קרבן פון אומרעכט איז אויך די

העלדין פון ווייסענבערגס גרעסערער דערציילונג „קריינדעלע“. איר שטום-שריינדעדיקע עווה, איר אונטערדריקונג, שרייט העכער פאר אלע עוולות. זי איז דער הילפלאזער קרבן פון צוויי בעטלערס-תקיפים, א שווארצער און א געלער. זי — די אויסגעניצטע א גאנץ לעבן פון צוויי מענטשן-חיות אונטערן פלוט פונעם בית-עלמין — וויל אויסקויפן „אירע“ זינד מיט זאמלען די אויסגעבעטלטע גראשנס אויף צום שרייבן א ספר-תורה.

נאָר אויך אפרים תבואה-הענדלער — אין וועמענס שטוב זי האָט איין מאָל איבערגענעכטיקט, נאָכן ארויסרייסן זיך פון די צוויי פאָרגוואַלדיקערס — האָט מיט זיין ווייבס שווייגנדיקער הספמה אַכזריות-דיק-געמיין אַרויסגעגנבעט ביי קריינדעלען דאָס אַנגעזאַמלטע פאַרמעגן. ער לייגט איר אַרײַן בשעת זי שלאָפט, שערבלעך אין דער בעטלער-טאַרבע, אַנשטאַט דעם געלט. און קיין ספר-תורה — וואָס איז דער חלום פון איר גאַנץ אונטערדריקט לעבן — ווערט נישט געשריבן. זי רירט זיך פון זינען ווען זי דערזעט די שערבלעך אויפן אָרט פון איר געלט און לויפט אויסהאַקן די שויבן ביים סוחר. ער קומט אַרויס מיט אַ גראַבער שטריק און דערלאַנגט איר שמיץ איבער איר אויסגעדאַרטער פלייצע. עס ווערט אַן אַנגעלויף פון מענטשן און קינדער. ווען זי פאַלט אום, הייבן זי נאָך ווייסע-חברהניקעס אַן צו שלעפן איבער די גאַסן מיט אַ געלעכטער און אַ „הוראַ!“ ווייל מיט אַ „משוגענער“ — וואָס דען טוט מען? ...

קריינדעלע זיצט פון יענעם טאַג אַן אונטערן תבואה-הענדלערס פענצטער און דאַרט גייט אויס שווייגנדיק, אין שטילער פיין, איר אַ גאַנץ לעבן פאַרפייניקט-„זינדיקע“ נשמה. די שוואַרצע נאַכט האָט „איינגעזאַפט אין זיך איר לעצטן אַטעם-הויך, וואָס איז געבליבן ציטערן אונטער אפרים פענצטער“.¹⁵⁷

דאָס געוויסן בלייבט זיצן אונטערן באַעוולערס פענצטער ... אַזוי פיל טראַגזיזם וואַלט געווען געסטעיעט פאַר אַ גאַנצן ראַמאַן מיט אַ סאַציאַלן מאַטיוו. ביי ווייסענבערגן איז ער קאַנדענסירט אין אַ דערציילונג. דער סאַציאַלער מאַטיוו איז ביי אים די קאַנווע פאַר אַ סך שאַפונגען. די מענטשלעכע גיריקייט שלאַגט אָפט האַרב צוריק דעם וואָס וויל זי אויסברענגען אויף זיינע קרבנות. אין „קריינדעלע“ ווייסן מיר נישט, צי זי האָט צוריקגעשלאָגן דעם באַעוולער. די דערציילונג ענדיקט זיך מיט קריינדעלעס טויט אונטער זיין פענצטער, ווי געזאַגט, אָבער אין אַנדערע דערציילונגען, ווי „אַ מעשה מיט אַ ציג“, למשל, שלאַגט זי יאָ צוריק.

די זקנה ביילעשי האָט געהאַט אַ בעסערע עלטער פון איר עלטערער שוועסטער, גיטלשי. דאָך זאָגט זי אָפּ דער עלטערער ווען יענע בעט זיך צו לאָזן זי איבערנעכטיקן אין ווינקל ביי איר הינטערן אויוון. עס רעגנט דאַרט אַרײַן, זאָגט זי איר, און ווייזט איר די נעץ אין יענעם ווינקל, וווּ זי האָט געהאַט מיט אַ מינוט צוריק אַליין אויסגעאַסן אַ שעפּ וואָסער.

די עלטערע האָט אַפּגעזיפּצט און זיך אַרויסגעטאַטשעט פון איר רייכערער שוועסטערס שטוב מיט אַ קרעכץ. און ווייל זי האָט נישט געהאַט וואָס צו עסן און אויך נישט וווּ צו שלאָפן,

האָט זי זיך געלייגט אויף דער גאָס און איז געשטאַרבן איר ערלעכן טויט. . . .
נאָר גאָט זיצט אויבן און קוקט אַראָפּ אונטן. האָט ער אַזאַ מעשה געמאַכט: ¹⁵⁸

און ס'דערציילט זיך, אַז אַ פּויער איז געקומען אין אַ מאַרקטאָג אין שטעטל
אַריין, געלאָזט זיין געבונדענע ציג ליגן אויפן וואַגן און אַליין איז ער אַריין אין
שענק שיכורן.

די ציג האָט זיך „מיישב געווען, איבערגעריסן די שטרוענע פלעכטלעך פון
אירע פיס" און אַ טאַנץ אַראָפּ געגעבן פון דער פּור.
„אַראָפּ, איז אַראָפּ“.

אַבער דאָ הייבן זיך אָן ביילעשיס צרות — די שרעק, וואָס האָט גרויסע אויגן.
די ציג איז נאָכן אַרומבלאַנדזשען פאַרקראַכן צו איר אויפן בידעם און געפינענדיק
אַ בינטל „גראַכאווינעס“, האָט זי אַנגעהויבן אַרומרודערן דאָרט.

דאָס בינטל גראַכאווינעס איז דאָ געלעגן אַנגעגרייט פון דער בעל-הביתמע: —
טאַמער וועט זי עס ווען דאָרפן — אַזאַ שטייגער, ווי עס ליגט ביי איר אין
קופערט אַ קנויל באַוול, כאַטש קיין זאַק האָט זי שוין נישט צעריסן פון צען
יאָר. . . . ¹⁵⁹

די רייכערע שוועסטער איז שוין געלעגן אין בעט צוגעדעקט מיטן איבערבעט
און אַ פאַטשיילעכל אויפן קאַפּ, ווי זי האָט דערהערט דאָס שאַרכן.

„נישט גוט“ . . . — האָט זי זיך אַ טראַכט געטאָן — צייט די שוועסטער איז
געשטאַרבן, גייט אַן אימא אַרום אין איר. ¹⁶⁰

איז איין שרעק איז זי אַראָפּגעקראַכן פון בעט, אַרויפגעדרייט העכער דאָס
לעמפל און אַרומגעלייגט זיך מיט איר טויטן מאַנס טלית און ספרים, ווי מיט אַ
באַריקאַדע און צוריקגעלייגט זיך אין בעט אַריין: „זאַל זיין ווי גאַטס ווילן איז! . . .
מילא, פאַרפאַלן, אַז די שוועסטער וויל זיך אָן איר נוקם זיין . . .“
ווען דער ציג איז קאַלט געוואָרן אויפן בידעם, איז זי זיך אַראָפּגעגאַנגען
אונטן, און ס'האַט זיך דערהערט אַ שטויס אין דער טיר אַריין.

די אַלטע איז אויפגעשפרונגען מיט אַ ציטער אין די אויגן: „שוועסטערשי, וואָס
ווילסטו פון מיר האָבן? . . .“

. . . די אַלטע מיטן לעמפעלע אין דער האַנט שטייט אַ דערציטערטע אין מיטן
שטוב, און קוקט און קוקט . . .

און זי דערזעט אַ ווייס, גרויס אויג מיט אַן אויפגעריסענער ברעם קוקט צו איר
אַריין דאָרן דעם אויסגעשניטענעם לעכל אין לאַדן — איז זי אַנידערגעפאַלן
אין מיטן שטוב מיט דעם לעמפעלע אין דער האַנט און איז אויך
געשטאַרבן . . . ¹⁶¹

די מעשׂה ענדיקט זיך נישט בלויז מיט ביילעשיס טויט. דער פאַנאַטיזם גייט נאָך
ווייטער, ווייל די ציג פירט אַרום אַ גאַנץ שטעטל ביי די הערנער. דאָס איז אַ
סאַטירע אויפן יידישן פאַראַרטל, געשריבן מיט דינעם הומאַר, וואָס האָט גלייכ-

צייטיק א טיפערן געדאַנק: דאָס אייגענע געוויסן שלאַגט צוריק פאַר באַגאַנגענע עוולות.

צום הומאַר-סאַטירישן זשאַנער געהערט אויך די קורצע דערציילונג „חיים אַהרן“.

חנה רויזע, חיים אַהרנס ווייב, פאַלט אַריין אין ברונעם און אַ גאַנץ שטעטל יידן שטייט אַרומגעקלעבט אַרום דעם ברונעם און וואַרט ביז עפעס אַ גוי וועט זיך דער- באַרעמען און קומען זי אַרויסשלעפּן פון דאָרט. איז דאָס אַליין דאָך שוין גענוג טראַגיקאַמיש — ליגט אַבער חנה רויזעס מאַן, חיים אַהרן, גאַר אין בעט און וואַרט ביז דאָס שטעטל וועט אים אַרויסציען דאָס ווייב פונעם ברונעם און זי אים אַהיימברענגען.

... פון דער טיף האָט מען נאָר געזען אַ קליין פאַרזעעניש ... מיט אַ ווייבעריש קליין פּנימל און אַרויפגעריסענע אויגן אין דער הייד ...

פּלוצלינג, גיט אַ קום אַן דער גוי מיטן באַטיק:
— „צאָ סטאַיטשע, זשידזשי!...“ * — האָט ער געגעבן אַ נעם אַרום דעם עולם מיט אַ פינקלענדיקן בליק ...¹⁶²

אַבער זיי, דערזעענדיק דעם גוי, הייבן אַן ווי די צעפלאַשעטע הינער אונטער- צושטופן איין ייד דעם אַנדערן מיט אַ „געוואַלד, העלפט ראַטעווען ...“
דער גוי, אַן אַנגעשטרענגטער, ציט שוין חנה רויזען אַרויף. דער באַטיק גייט שווער, אַבער זי איז שוין אין דער הייד.

יידן הייבן אַן צו פלאַטערן מיט די אויגן. עס ווערט אַ געשטרעקעריי פון הענט איבער הענט, הענט איבער הענט ... הענט איבער הענט ... די ווייבער האַלטן שוין דעם אַטעם איין ...¹⁶³

אַ שטאַרקער קאַנטראַסט צו די דערמאָנטע דערציילונגען איז „אַ טאַטע מיט בנינים“. דאָס זענען דאַרפישע יידן, וואָס גייען איבער די דערפער נייען פאַר די דאַרפסלייט. יעדער טיף — דער טאַטע און די צוויי בנינים — שפּרודלט מיט געזונטע, פּמעט ברוטאַלע פּוחות און פּרימיטיוון, קינדערישן שכל. דער „טאַפּ צימעס“ ווערט דאָרט פאַרשלאַנגען, נאָכן אַהיימקומען פון דאָרף פּרייטיק פאַרנאָכט, אַז עס בלייבט נישט אין אים „קיין שריד ופּליט“. און גייענדיק אין דאָרף אַריין חלומט משהלע בריטאַן, ווי „דער פּאַכטער וועט דערנאָך געבן אַנבייסן אַ שייסל צוואַרדיק מיט אַ שטיק שוואַרץ אַקריץ“ — אַז דער רוח וועט עס נעמען. און אַז ער ווייזט דעם טאַטן „אַ רויטע ווונד פון רוי-פלייש אויף אַ שוואַרצן פאַרבלאַטיקטן פּוס“, וואָס ער האָט זיך „אַן אַ שטיין אַפּגעכמאַליעט ...“ — ענטפּערט אים דער טאַטע מיט אַ זייטיקן קוק — „אַ פּפּרה פאַר אַ הונט! ... יינגען זאַלן זיך טאַג און נאַכט אַרומיאַגן“.

און אַ צווייט מאַל, ווען משהלע בריטאַן גייט אַזוי אין וועג, חלומט ער, ווי אַז ער וועט נאָר „כאַפּן דעם שניט“ פונעם טאַטן, וועט ער איין זונטיקדיקן פאַרטאַג

אליין א גיי אוועק געבן אין דארף אריין און דארט אפארבעטן א גאנצע וואך. קיינער וועט נישט וויסן ווו ער איז אהינגעקומען און די מאמע וועט ארומלויפן „ווי פארסטמט“. זי וועט „ברעכן די הענט“: אפשר איז איר זון דערטרונקען געווארן אדער נישט-גוטע האבן אים פארשלעפט ערגעץ אין א וויסטן וואלד און „חתונה געמאכט מיט א קאלב...“ אבער משהלע בריטאן וועט קומען צו גיין פרייטיק פארנאכט פארשוויצט, פארסאפעט און „ווייבער וועלן אים נאכקוקן, וואס פאר אן איינרייסער (פארדינער) פון א יונג ער איז...“ דער מאמען וועט ער געבן א גיב אוועק גאנצע פינגע קערבלעך פון זיין פארדינסט און א מתנה דערצו. „די מאמע וועט אים רוקן שיסלען, איינע נאך דער אנדערער, און ער וועט זיך מאכן דעמאלט פאר אן איידעלן, פאר א שטילן, און א קליינעם עסער...“¹⁶⁴

אין דער זעלבער צייט גיט חנה לאה א קוק צום אנדערן בן, דעם ליידיקייטער פנחסל רשע, אויפן געלעגער, ווי ער שנארכט מיט זיין געזונט, רויט פנים,

ווי די ליפן בלאזן זיך און ווי די נאזלעכער הויבן זיך, עפעס פונקט ווי א גאנצע פארע-מאשין וואלט דא געארבעט — טראכט זי זיך: רבונג של עולם, וואס פאר א נבוראדן האסט דו דאס דא אנגעשיקט אויף מיר?...¹⁶⁵

פון דעסט וועגן איז זי צופרידן, ווייל ווען דער רשע האלט פארמאכט די אויגן איז זיך די וועלט מחיה... און חנה לאה וועט „א ליאדע טאג ארויסווארפן נאך א בן פון די געדערים ארויס...“ ווי זי באקלאגט זיך אויף אירע „נבוראדן“, איז זי פון זעלבן האמעטנעם מין און עס פאסירט (מער ווי איין מאל) אז אזא קליינס ווערט ביי איר דערשטיקט. אינעם געזונטן שלאף שפירט זי נישט, מיט וואסער שווערקייט אירס אן אבר גיט זיך א לייג אויפן נייגעבוירענעם זויגלינג, נאך דערצו, ווען מע דארף עס האלטן אונטער זיך, אז די מלפת-שבא זאל עס נישט ארויסכאפן פון איר, ווי דאס פרייער-דיקע עופעלע... דערפאר וויל שלמה דער גראבער קאפ זי אפגטן, אבער דערצו דערלאזט נישט פנחסל רשע, דער עלטערער בן. ביים רב אין שטוב דערלאנגט ער א זעץ מיט דער טיר און א געשריי, אז עס דונערט:

— דו וועסט גטן מיין מאמען? — טוט ער א קנאק מיט דער פויסט אין טיש אריין — אהיים, ווארים איך האק דיר א זייט אונטער...¹⁶⁶

אונטער די א מגושמדיקע האנדלונגען און רייד ליגט גראד א שטארק געפיל פון איבערגעגעבנקייט און ליבשאפט.

די קלייניקע דערציילונג „געברענגט א סוד“ געהערט ווידער צו אן אנדער זשאנער. זי געהערט צו די דערציילונגען אן אקציע, כמעט אן רייד, אבער דערפאר רעדט א הייסע ליידנשאפט, וואס מיט איר איז אנגעגליט די גאנצע אטמאספער אין דער דערציילונג.

זי דערציילט פון א גאסט, א זעלנער, וואס איז געקומען אויף אורלויב אהיים צו זיין עלטערן ברודער און שוועגערין.

... זען זעט ער אויס אין זיין שיינעם, זעלנערישן שינעל מיט די נייע שלפעס,

ווי גאר אַ גרויסער מאַן, ווי עס וואַלט דער קייסער אליין געווען; דערצו נאָך איז ער אויך העלדיש, סיי אין זיינע ברייטע אַקסלען און סיי אין זיין מילך-קלאַרן, ריינעם פנים. ווהיין זשע האָבן זיי אים צו לייגן אין זייער ברודיקער שטוב . . . ?¹⁶⁷

אַט די דאָגה איז נאָך געפפלט געוואָרן צוליב „די געפעסלטע און ספעציעל געקארבטע שטייול, וואָס מען קריגט זיי נאָר ערגעץ אין די ווייטע מקומות“. אויך איבער דעם סקרפּ, וואָס זיי האָבן אַרויסגעגעבן ביים גיין און מיכאַלן צוגעגעבן אַ גאַר זעלטענעם סוד. „אַט אזוי, הייסט עס, לעבט מען אין יענע ערטער . . .“ ווען דער גאַסט וואַלט דערציילט, ווי אַנדערע זעלנערס טוען דאָס, וועגן שוואַרצן און קאַספּישן ים און ווי דער מיליטערישער „פאַראַכאַד“ האָט זיך געוויגט איבער די וועלן, „ווי די מחנות שוואַרצע וועלף“, און ווי סוף-בל-סוף איז די שיף אַריין אין דער „בוכטע“ — וואַלטן אַלע שכנים דאָס אויסגעהערט ווי

אַ הייליקע, פאַרכטיקע מעשה . . . האָט ער אַבער גאַרנישט דערציילט, מיכאַל, און דאָדאַר, קען זיין, שוועבט איבער אים נאָך גרעסער און נאָך מוראדיקער דער סוד פון דער ווייטקייט, פון דער פּרעמדקייט.¹⁶⁸

ווהיין זשע וועלן זיי אים לייגן שלאָפן?

איז דעם ברודער איינגעפאלן אַ גליקלעכער געדאַנק, אַז אין שפייכלער איז דאָ גענוג היי און דאָרט קען אויך זיין אַ גאַנץ גוט געלעגער. און, פטור אַן עסק, אַראַפּ אַן עול פון קאַפּ. ער, דער שוואַגער, מאַכט זיך אַוודאי נישט קיין זאַרג דערפון. ער זעט דער שוועגרינס

ברייט, זויבער קלייד און די טונקלקייט פון די פאלדן, וואָס לאַזן זיך לענגאויס אַראַפּ פון אונטער איר טאַליע, צוזאַמען מיט אירע דראַבנע, ווייבערישע טריט. אַט די דאָזיקע פאלדן, בשעת זי באַוועגט פלינק מיט אירע טריט, באַקומען עפעס מיט אַ מאַל אַן אויפגעוואַכטקייט און טאַנצן פונקט, ווי לעבעדיקע, מיט אַ געשווינדער צערודערטקייט, אַפּשפּרינגענדיק און צופאַלנדיק מיט אַ קושן פון די זוימען, אירע טריט. דעמאַלט זאָגט ער איר, ווען זי גייט פאַרביי: — וואָס דאַרפסטו דען זאַרגן פאַר מיין שלאָפן גיין? . . . אַך . . . — זאָגט זי.

און די שוועגריין פילט גאַר נישט, ווי זי פאַלט אליין, ווי פון זיך, צו אים צו. אַבער זי בלייבט שטיין און זאָגט גאַרנישט מער, נאָר, ווי דאָס פנים וואַלט איר מיט אַ מאַל, פּלוצלינג, אַראַפּגעזונקען געוואָרן און, ווי זי וואַלט ערגעץ אַריין-געפאַלן, פאַרבאַלנדזשעט געוואָרן מיט אירע טריט, אליין נישט וויסנדיק, ווהיין. . . . זי האַלט זיך דעמאַלט זייער שטאַרק איין אין אַטעמען, אזוי, אַז מען קען גאַר דייטלעך הערן, ווי איר האַרץ קלאַפט, . . .¹⁶⁹

„אַ פאַמניק“ דערציילט וועגן אַ פּויעריס-פאַרל, „גוואַזדע“ און זיין אַלטיטשקע, וואָס האָבן זיך געוואַלט צוגרייטן אַ פאַמניק * פאַרן שטאַרבן. האָט זיי דער גלח געראַטן, אַז זיי זאלן זיך שטעלן צוויי פאַמניקעס-קרייצן צווישן זייערע פעלדער, ביי די וועגן און ווער נאָר ס'וועט פאַרבייגיין און דערמאַנען גאַטס נאַמען, וועט זייערע

נעמען שוין אויך דערמאנען. האבן די אלטיטשקע געדונגען צוויי שקצים, שטיין-קריצערס, אויסצהאקן פון שטיין אט דעם פאמניק. זענען אבער געווען אין שטוב צוויי יונגע שיקסלעך, אייניקלעך, זעכצן און זיבעצן יאָר אַלט, און מיט זיי זענען די שטיינקריצערס געווען מער פאַרנומען ווי מיטן אויסהאקן די מצבות. די שיקסלעך

... האבן זיך שטיל, מיט שעמעוודיק-אראפגעלאזטע פנימער, געלאזט גיין נאָך די שקצים אַקסלען, אַוועקשאַרנדיק זיך פון זיידע-באַבעס שטיבל אַוועק...

מען האָט זיך געלאָזט גיין אין פעלד אַריין, וווּ אַ כראַבאַנשטש-האַט אַנגע-הויבן אַרויסצופליען אין דער פאַרנאַכטיק-שטילער לופט; דאַרט, וווּ אַ פאַרסודעט פייערל האָט אַנגעהויבן שטיל און ווייט אַרויסצושיינען פון אונטער בימער אַפער ... און ווייט האָט מען זיך פאַרבלאַנדזשעט, ווי עפעס וואָלט זיי שטיל פאַרפירט און געצויגן, און מען האָט זיך פאַרווימט ביז שפעט אין דער נאַכט ...¹⁷⁰

און אזוי נאַכט נאָך נאַכט. דערווייל הייבן די צוויי אַלטיטשקע אַן אַנצווערן די לעצטע כוחות. ס'איז נישטאָ ווער ס'זאָל אויסמעלקן די בהמות און זיי שטייען אַפּ ביז האַלבער נאַכט

אויפן הויף און מע-ע-טשען, אַז ס'איז גאַטס רחמנות, עס האָט זיי נישט ווער אַריינצולאָזן אין שטאַל ... — טעכטערלעך, קינדערלעך — פלעגט די באַבעשי נאַכרופן — גייט נישט, קינדערלעך ... — ס'איז „דושנע“ אין שטיבל ... פלעגן זיי ענטפערן שוין אין דרויסן שטייענדיק ...

דער אַלטער פלעגט ליגן אין בעטל און קרעכצן פילנדיק, ווי די כוחות גייען אים אויס, און טאָג טעגלעך האָט ער געזען, ווי די אַרבעט ביי די שקצים שפאַרט זיך נישט, ... — און דאָ, דער טויט שטייט זיי שוין הינטער די פלייצעס. טאָג טעגלעך ווערן די שקצים ערגעץ פאַרפאַלן און ער שטייט מיט אַ טרער אין אויג איבער די שטיינער און באַקלאַגט זיי ...¹⁷¹

ביז די צוויי אַלטיטשקע זענען איין מאָל פאַר נאַכט, זיצן געבליבן אין דרויסן פאַרן פענצטערל אויסקוקן די שקצים. זיי האַבן אויסגעזען „ווי פאַרשטיינערט, צונויפגעטוליעט אינאיינעם אַריין“ און דאַרט זענען זיי אויסגעאַנגען ביים פּייערדיקן זון-אונטערגאַנג.

די זון איז ווידער אויפגעאַנגען און אונטערגעאַנגען און פאַרגעסן וועגן די צוויי אַלטיטשקע אונטערן פענצטער. און אין אַ צייט אַרום האַבן שוין

... צוויי יונגע נפשותלעך ביי די מוטערלעך אויף די הענט, געקוקט מיט ליכטיקע אייגלעך דאָרף די שייבלעך, ווי די צוויי אַלטיטשקע אַ מאָל, — און פאַר זייערע אויגן האָט זיך אַנטפלעקט אַ נייער הימל מיט אַ ניי שטיק פעלד, אויף וועלכן עס זענען געשטאַנען נישט די „פאַמניקעס“, אַבער — ביידעס קינדערישע נייע בליקלעך ...¹⁷²

„א וואַלד-מיידל“ איז אַ דערציילונג אויך פּמעט אַן אַקציע. שרעהלע, די העלדין, איז שטאַרק פּאַרליבט אין לעאַנען וואָס האָט זי מער נישט אין זינען. ער איז אַוועק אין דער גרויסער שטאַט און געוואָרן גרויסשטעטיש. זי איז געבליבן אין דאָרף און האָט געוואָרט אויף זיין צוריקקומען. דער גאַנצער סוּזשעט איז בלויז אויסגעפילט מיט שרעהלעס ריינער, אידעאַלער ליבע און בענקשאַפט נאָך אים. אירע טעג און שלאַפּלאַזע נעכט זענען אויסגעפילט מיט איין געדאַנק: לעאַן. זי גייט אַרום אויף אַלע ערטער, אין וואַלד, פעלד, זיין שטוב, וווּ ס'געפינט זיך זיין גוטע שוועסטער — דאָס אַלץ טוט זי מיטן ריינסטן פון די ריינסטע באַגערן — אים צו געפינען. און ווען ער קומט ענדלעך — קומט אויך איר אַנטוישונג. ער איז נישט געקומען צו איר, נאָר אַפּענעמען רעכענונג פונעם קאַסירער ... און זי — דער-קלערט ער איר — האָט ער אַ מאָל געמיינט ערנסט, אָבער היינט איז ער ווייט אַוועק און איז שוין געווינט צו אַנדערע מענטשן, אַן אַנדער מין לעבן ווי אין דאָרף, און אַז זי וועט זיך נישט פּאַסן צו דער גרויסער שטאַט.

דיך וועט מען רופן „דאַרפישע“ ... און איך וועל דאָס צוהערן און מוזן שווייגן ...
— וועל איך תמיד גיין הינטער דיר, אַז דו זאַלסט נישט זען, נישט הערן, ווי מען פאַרשעמט מיך ...¹⁷³

זי האָט אַ סך אַזעלכע אויסוועגן פאַר אים און פאַר זיך, אָבער ווען זי ווערט ענדלעך געווייר, אַז ס'איז נישטאָ פון וואָס צו רעדן — צופּט זי אַפּ אַלע קעפלעך פון די בלומען אין איר גאַרטן, פאַרן פענצטער, און פלעכט זיך אויס אַ קראַנץ אויפן קאַפּ. זי בעט זיך אויס ס'געלעגער אויף דער ערד, צינדט אַן פאַרן געלעגער ליכט אין דער פאַרשטאַרבנער מאַמעס לייכטערס, און טרינקט אויס שלאַפּגעטראַנק,

דאָ, הינטער דער צוגעמאַכטער טיר און לאַדן, אַז קיין שום זינדיק אויג אין דער וועלט זאַל נישט קענען באַפלעקן איר לעצטן פאַרלאַנג ...¹⁷⁴

„דריי וועגן“ איז געשריבן אין דער פאַרעם פון אַ קינדער-מעשהלע: דריי שוועסטערלעך, מיאוסע, אַרעמע, איינזאַמע, זענען אַ צווייט מאָל מגולגל געוואָרן אין דריי שיינקייטן מיט לאַנגע, בלאַנדע האַר, און אַ פּרינץ, דער יונגסטער בן-מלך, איז פאַרטראַגן געוואָרן פאַר זייער שוועל. ער האָט אויסגעקליבן פאַר זיין ווייב די איידלסטע פון צווישן די דריי שוועסטער (ווי פּרינצן טוען געוויינטלעך אין די מעשהלעך ...). אָבער די קינאה פון די אַנדערע צוויי שוועסטער האָט באווייגן זייער מוטער צו באַניצן אירס אַ שפּרוך, וואָס האָט פאַרוואַנדלט דאָס יונגע פאַרל אין צוויי סטאַטועס אין וואַלד.

דאָכט זיך, אַ קינדער-מעשהלע, ווי אַזוי פיל אַנדערע מעשהלעך. דאָס איז אָבער אַ קינדער-מעשהלע פאַר דערוואַקסענע. ס'איז אַ משל מיט אַ נימשל. ווען דער פּרינץ מיט זיין אויסדערוויילטער איז פאַרשטיינערט געוואָרן, האָט גאָט צוגעפירט די מלאַכים צום ראַנד הימל און זיי אַראַפּגעוויזן, וואָס אונטן טוט זיך:

— טו איך דעם מענטש לייד, בין איך זינדיק, טו איך אים גוטס, איז ער זינדיק. ס'איז געוואָרן שטיל אין הימל און מלאכים האָבן געזען, אַז פון די דריי וועגן דורך וועלכע נשמות קומען אַרויף, זענען נאָר בלויז צוויי אויסגעטרעטן: דער וואָס פירט דורך טרערן און אויף אים גייען אויף די לייזנדיקע, און דער, וואָס דורך בלוט און אויף אים גייען אויף די זינדיקע. דערקעגן, דער מיטלסטער איז אין גאַנצן פאַרוואַקסן ...

— לאַזט איבער איין וועג פאַר אַלע — האַט גאַט געזאַגט — דעם פון טרערן ...

ווען די זון האַט נאָך אַ מאָל אויפגעשיינט, זענען די דריי שוועסטער שוין צוריק געזעסן און באַקלאַגט זייער גורל: אַרעם, מיאוס און אַפגעריסן פון לעבן.¹⁷⁵

וועגן די „דריי וועגן“ גיט איבער מ. קיטאי אַט וואָס:

... ד"ר א. סינגאלאווסקי דערציילט: ער איז געווען אין אַ פענסיאַנט צווישן אַסימילירטע יידישע אינטעליגענטן. ס'איז געווען איינגעפירט, אַז יעדן אַוונט האָבן זיך אַלע געסט צוזאַמענגעקליבן און מ'האַט זיך דערציילט מעשיות. אין איינעם אַז אַוונט האַט ער זיך אויך געפונען אין דער געזעלשאַפט. מען איז צו אים צוגעשטאַנען, ער זאל אויך עפעס דערציילן. ד"ר ס. האַט נאָר וואָס געהאַט איבערגעלייענט ווייסענבערגס „דריי וועגן“, וואָס איז געדרוקט געווען מיט עטלעכע וואָכן צוריק. ער האַט עס דערציילט נישט אַנרופנדיק דערביי דעם נאָמען פונעם מחבר. שפעטער האַט ער פאַרגעלייגט, מען זאל טרעפן, ווער עס איז דער פאַרפאַסער. צווישן אַ פאַר צענדליק פערזאָנען האַט זיך נישט געפונען קיין איינער, וואָס זאל זאָגן, אַז דאָס האַט אַנגעשריבן אַ יידישער שרייבער. ס'זענען אַנגערופן געוואָרן נעמען פון דער וועלט-ליטעראַטור. לסוף האַט ער זיי געזאָגט, וועמענס דאָס איז און ביי דער געלעגנהייט אַ ביסל אויסגעשייגעצט פאַר דער פאַרפרעמדטקייט, וואָס עס הערשט אין די העכערע ספערן צום יידישן שרייבער און זיין שאַפן. שפעטער, דערציילט ד"ר ס., איז מען צו אים געקומען זיך „מתוודה זיין“ און אַנגעגעבן פאַרשידענע סיבות, וואָס האָבן גורם געווען אַט די פאַרפרעמדטקייט. אַבער דאָס האַט שוין אַהערצו נישט קיין שייכות.

אינטערעסאַנט איז, אַז אַ ווערק פון אַ יידישן שרייבער איז פאַררעכנט געוואָרן צו די ווערק פון די גרויסע וועלט-מייסטערס ...¹⁷⁶

ווייסענבערג האַט אין משך פון די יאָרן 1916—1925 געשאַפן די עסייען: „ביים לעבן און נאָכן טויט פון אונדזערע גרויסע גייסטער“, „קונסט און סוב-יעקטיוויטעט“, „צו וואָס?“ אויך האַט ער געאַרבעט איבער עטלעכע גרעסערע דערציילונגען, ווי „קינדער“, „אַ רעטעניש“, „אייפער און געוויסן“ א.א. ער האַט אויך איבערגעזעצט טויזנט און איין נאַכט. דעם ראַמאַן דער איבערגאַנג פון קינדשהייט צו דערוואַקסונג האַט ער, ווי אויבן געזאָגט, געשאַפן אין אַנהייב פון די 20ער יאָרן. אינעם ראַמאַן ווערן הויפטזאַכלעך געשילדערט צוויי חברים, זינגלעך אינעם איבערגאַנגס-עלטער. דודל איז דער הויפטהעלד, אַ סענסיטיוו-עלף-יאָריק יינגל, מיט זיינע חלומות, און די ענדערונגען, וואָס ער אַנטדעקט אין זיך (פון וואָס

עס נעמען זיך אייגנטלעך די חלומות). עס ווערט געשילדערט זיין סביבה אינעם שטעטל, די שטוב, חברים — דערהויפט יאָסעלע — זיין נאָענטסטער חבר, און די שטיפערעניען מיט די חברים, זיינס גלייכן. אויך זיינע זאָרגן, דער טרויער וואָס ער האָט צוליב זיין סענסיטיווקייט געפילט שטאַרקער. די דאגות אין זיין באַליבטן חברים שטוב האָט ער אויך געפילט, הגם ער האָט נאָך דעמאלט נישט אַלץ געקענט פאַרשטיין. די הויפט-דאגה — נוסף צו דער נויט — איז אין יענער שטוב די שוועסטער יאָסעלעס, וואָס „איז שוין נישט קיין יונג מיידעלע“ און זי האָט כמעט ווי געהאַט אַ חתן, נאָר ער ווייזט זיך נישט מער. איר אַפּוואַרטן יעדן אונט, ער זאל זיך ווידער באַווייזן ווי מיט דאָ נישט לאַנג צוריק — הגם זי ווייסט, אַז ס'איז כמעט קיין האַפענונג נישטאָ — איז פאַטעטיש, ספּעציעל די סצענע, ווען ס'גיט גראָד אַ פּיף טאַקע דודל אונטערן פענצטער אין אַ פּראַסטיקן אַוונט, אים, יאָסעלען, אַרויס-צורופן פון שטוב. פונקט דעם זעלבן שניידיקן פּיף פלעגט איר באַליבטער געבן אין יענע פאַרגאַנגענע גליקלעכע זומער-אַוונטן ווען זי פלעגט אַרויסגיין צו אים אין איר לייכט טיכל פאַרוואַרפן אויף די אַקסלען, און אַפּוּצן מיט אים ביז פאַרטאָג אין דרויסן אויף דער שוועל. פאַרן געבן אַ לויף אַרויס יענעם אַוונט — נאָכן דערהערן ווידער דעם פּיף — האָט זי נישט פאַרגעסן „צו רעכט“ צו מאַכן איר פּריזור און אַ כאַפּ טאַן אויף די אַקסלען דאָס זעלבע זומערדיקע, לייכטע טיכל, הגם דער פּראַסט האָט דאָן געשניטן... און שוין איז זי געווען אין דרויסן אונטערן פענצטער. באַלד איז אַבער געקומען איר ביטערע אַנטוישונג:

זי, דערזעענדיק אַזאָ קליינעם, ווי דודל, האָט זי, נאָך איידער זי האָט אים רעכט אַריינגעקוקט אין פנים, ווער דאָס איז, שוין זיך ווי איינגערומפן. נאָר באַלד האָט זי זיך ווי אַ ווינט אַריבערגעטראָגן ווייטער צו דער אויפגעפּראַלטקייט פון פאַרקאָן, אַרויסצוקוקן אויף דער גאַס, „ווייל עס קען נישט זיין, אַז נישט פון יענעם זאל זי דאָס האָבן געהערט. אַבער אַ פאַרצווייפלט געשווינד אַרומכאַפן מיט די בליקן די ליידיקע גאַס האָט איר האַפענונג שוין פאַריאַגט“ און דעם לעצטן אַנשפאַר, דאָס וועלן זיך אַפּראַטעווען, אַפּגעשניטן.

... גליענדיק פאַר פּעס, איז זי נאָך צוריק צו וועגס צו דודלען צוגעלאָפן. דער אימפעט האָט אַפילו אויסגעזען, אַז זי גייט אים אַראַפּלאָזן אַ פאַטש. אין דעם פאַטש האָט זיך געזאַלט אויסגיסן דער גאַנצער צאַרן פון לאַנג-געאַרטן, לאַנג-געוואַרטן און נישט צו שטאַנד געקומענעם אויסדרוק.¹⁷⁷

אַבער לאהס* האַנט, וואָס האָט זיך מאַכניאַל „אַ כאַפּ געטאַן“ אין דער הייך, איז אויך פונקט אַזוי מאַכניאַל, ווי „פאַרשטיינערט געבליבן“ אין דער לופט, בשעת איר פנים איז געוואָרן פאַרציטערט פון דעם, וואָס זי גייט דאָ טאַן.
— „ווער איז ער? — האָט זי פּלוצלינג אַ פּרעג געטאַן“. אַבער אַלע דריי זענען געשטאַנען בלאָס ווי דער טויט. נאָר יאָסעלע האָט קוים אַרויסגעשעפּטשעט:
— „מיינער אַ חבר...“

* זי הייסט לאה, אַבער פון צייט אָן זי האָט געדינט אין וואַרשע, רופט מען זי „נאַטשע“.

א וויילע האט געדויערט דאס אפפאלן פון אטעם:
 — שוין אויך א מענטש צום פייפן . . . — האט זי ווי אין א צוזאמענברעכונג
 געזאגט און, ווי אוממעכטיק צוריק זיך, ווי אראפגעלאזט, נישט נאך מיט דער אויפ-
 געהויבענער האנט, נאך ווי מיטן גאנצן גוף. מיט איין מאל איז איר פנים געווארן,
 „ווי אויסגעלאשן“, און מיט פארביטערונג האט זי געזאגט:

— איך וועל אים שוין מארגן צושטעלן א „בענקעלע“ פאר זיין מאמען. ער
 פייפט שוין אויך . . . איך ווייס, נישט-קשה, ווער ער איז. קום אריין, יאסעלע,
 שטיי נישט נעבן אזא פארשוין, — . . . ¹⁷⁸

און זיי זענען פארשווונדן איבערלאזנדיק דודלען א פארהידושטן פון דעם
 אומפארשטענדלעכן, וואס האט זיך נאך וואס אפגעשפילט פאר זיינע אויגן.
 ווייטער דערציילט זיך אינעם ראמאן וועגן נאך אנדערע דערפארונגען און
 איבערלעבונגען דודלס.

דאס בוך ענדיקט זיך מיט א צוזאג פון דודלען, וואס „פייפט שוין אויך . . .“
 (איז נאך נישט קיין „מענטש צום פייפן“), צו ווערן דעם „שוין נישט יונגן
 מיידעלעס“ חתן.

די גרעסערע דערציילונג, וואס ווייסענבערג האט געארבעט איבער איר נאכן
 פארענדיקן דעם ראמאן דער איבערגאנג, איז געווען „קינדער“. זי דערציילט פון א
 בכבודיקן סוחר, אן אלמן מיט צוויי זין, די „קעלבאסעס“ זיינע, וואס טוען אים אן
 הארצווייטיק און חרפות-בושות מיט זייערע פירעכצן און שפילעך. זיי פירן דעם
 טאטן זייערן צו פארשידענע פארדאכטן און ספקות. אין דער אמתן זענען דאס אומ-
 שולדיקע קאטאוועסן פון קינדער, יינגלעך, זעכצן—אכצן יאר אלט. אבער דאס
 ווערט דער גוטער טאטע ערשט געווייר צום סוף, נאך די קינדערס אפווייווען א
 זומער מיט שטיפערישע שטיקלעך און לאבוסעריען, וואס ברענגען אים צו
 טראכטן, אז אט קערן זיי אים איבער זיין וועלט און די וועלט בכלל. דאס ברענגט
 דעם גוטן טאטן אפילו צו שעלטן זיינע זין, אבער מיט דער ספעציפיש-יידישער
 קללה, וואס יידישע מאמעס פלעגן זיך מיט איר באניצן ווי, למשל: „א כאליערע זאל
 דיך נישט טרעפן“, און אין „קינדער“ שעלט דער טאטע: „נישט אויסגעריסן זאלן זיי
 ווערן“.

מע שלאגט זיך ארום מיט איין בארוועסן פוס און איין באשוכטן, ווייל דעם
 אנדערן קאמאש דארף מען זיך דאך ווארפן אין די קעפ אריין. מיט איין האנט האלט
 מען זיך צו די הייזן, זיי זאלן נישט אראפפאלן און מיט דער אנדערער דערלאנגט
 מען זיך אין די גאלע קעפ אריין. אדער דער גרעסערער תכשיט הענגט זיך אן דער
 דינסט פייגען אויף דער פלייצע, „אן אלט מענטש נעבעך פון זעכציק יאר“, און
 זינגט איר א לידל אין די אויערן אריין, „בכן זי איז טוב . . .“ דער זעלבער תכשיט
 איז גאר א „טרופע“, ד”ה ראיז געפארן מיט א טרופע אונטערוועגס און געקומען
 צו פארן „ווי אפגעריסן פון דער תליה“, אן די מלבושים. ער האט זיי פארמשפונט,
 ווייל ר’האט נישט געהאט אויף קיין פורל צוריקצוקומען.

און אט איז דער „אוצר“ דא צוריק . . .

קומען פאַר „אונטערהאַנדלונגען“ צווישן דעם טאַטן און זיין תכשיט מיט דער הילף פון אַ „פאַרמיטלער“, אַ „קליין שטאַפעל, מיט אַ פאַרשמירט נעזל און אַ וויידעלע“ הינטן פון די מייטקעס אַרויס.

דער קליינער זאַגט אַריינקומענדיק צו לויפן: אַברהמטשע האָט „דיזאַט“ דער טאַטע זאַל אים „דעבן“ אַ חלה.

— „אַ דאַנצע?“ — פּרעגט דער טאַטע און גיט באַלד צו, אַז אַברהמטשעלע איז גאַר נישטאַ הי, און אַז ער „איז אַוועק שוין אַ גאַנצע וואָך, ווי אַ שטיין אין ים אַריין...“

לויפט דאָס שטאַפעל אַרויס אים אַנזאַגן: „דער טאַטע האָט דיזאַט, אַז דו ביסט נישטאַ הי.“

באַפעלט ער אַריין, אַז „ער איז יאָ דאָ הי“, און „ער שטייט דאָ...“
און דער טאַטע אים: „איך לאָז אים נישט אויף דער שוועל אַרויף.“

דערויף ענטפּערט אַברהמטשעלע, אַז אויב דער טאַטע שיקט אים נישט אַרויס אַ חלה, גייט ער זיך שמדן, און אויב ער וועט אים נישט געבן צו עסן, גייט ער אַוועק צו דער „קאַראַלינע“ עסן חזיר. הייסט אים דער טאַטע זאַגן, אַז ער ווייסט גאַרנישט, צי וואַלטן גוים געוואַלט זאָגן פרי ווי ער, און אַז אויב מע וועט אים געבן חזיר אומזיסט צו עסן — מעג ער עסן... דאָס האָט אַברהמטשען ווייכער געמאַכט, ווייל ער האָט שוין געבעטן פשוט אַ חלה, אַז „סטראַשאַקן“.

אַבער ווען דער בכבודיקער, שיינער יוד איז אַהיימגעקומען מיט אַ שווער האַרץ פון יום-טובדיקן דאַוונען אין שול, וווּ מ'האַט אים געגעבן מפּטיר, און ער האָט דערזען, ווי חושך ס'איז פון מענטשן אַרום זיין הויז, ווי מע וואַלט עס אים געוואַלט צערייסן, האָט ער גערעדט צו זיך אַליין:

מילא, אַז כ'האַב אַ קוק געגעבן, ווי פון אונטערן דאָך, דורך אַ בוידעם-לעכל, קוקט אַרויס דעם עלטערן יונגס אַן אויג, ווי דערשראַקן דאָס איז און דאָס פנים ווי קאַלך, האָב איך ערשט דערפילט די אמתע נקמה.

„צ'האַט שוין אַ גוטע בראַך נאָך זיך... — האָב איך מיר געטראַכט, ווייסט כאַטש איין מאל, אַז גאַט קען שטראַפן פאַר די פיין דעם טאַטנס: ווייסט כאַטש, וואָס עס הייסט הפקר אַ וועלט. משומדים זאַלן טאָן אַלץ וואָס עס פאַלט נאָר איין... און איך האָב מיר געטראַכט, פון היינט אַן בלי-נדר, נישט אומ-צוקוקן זיך אויף זיי, ווי אויף די הינט, אַז מען זאַל זיי אפילו פירן צו דער תליה, אפילו דער 'היצעלי' זאַל זיי אויפכאַפן“...¹⁷⁹

דער גוטער טאַטע נעמט אויך אַ שטעקן צו זיינע זין, נאָר וואָס פאַר אַ טעאַטער דערפון קומט אַרויס ווען דער עלטערער יונג בעט זיך, דער טאַטע זאַל אים געבן כאַטש איין קלאַפּ:

און איך בין מודה-ומתודה, אַז כ'האַב דעם יצר-הרע נישט געקענט איינ-האַלטן, כ'האַב אים געמוזט צוליב טאָן, און נאָ דיר... כ'האַב אים געגעבן... נאָר ס'איז אַ יונג מיט אַ בייזער גבורה, מיט פלייצעס, מיט הענט, אייזן קען עס ברעכן. ער פילט אזוי מיין קלאַפּ, פונקט ווי פון אַ פליג, און, אַז ער שטעלט

נאך ארויס אַ ברוסט, באלד נאכן קלאַפּ, קען מען געהרגעט ווערן לעבן איר גלאַט אזוי, כאַטש איר רירט זיך גאַרנישט-אַן און איר . . . אַן אייזערנע וואַנט, אימת-מוות אויף איר אַ קוק צו טון.

פאַרשטייט מען דאָך, אַז דאָ הייבט זיך ערשט אַן די אמתע פאַרשטעלונג:
— נאָך, נאָך, נאָך . . . — הייבט ער אַן צו פאַרלאַנגען. . . איך גיב אַ קוק, ווינקט שוין ביי אים דאָס היטל אויפן שפיץ קאַפּ, . . . עס ווינקען ביי אים די אויערן, יעדעס פיצעלע לייב אויפן פנים, אַלץ ווינקט. און ס'איז געוואָרן אזוי, אַז כ'האַב נישט געדענקט אין וועלכן פישוף איך געפין מיך, וואָס מיט מיר אַליין טוט זיך. עפעס אַלץ ווינקט . . .

און איך ווייס גאַרנישט ווי אזוי, פּרעגט מיך בחרם, דער שטעקן איז שוין ביי אים אין דער האַנט. ער האָט אים מסתמא, דורך אַ רוף אַזעלכן, אַדער מיט דעם ווינקען אַריבערגערופן צו זיך . . .¹⁸⁰

„קינדער“ איז אַ דערציילונג פול מיט הומאַר און לעבנסלוסטיקער טאַטע-און זין-שפּיל. דערביי ווייזט דער פאַלקסטימלעכער טאַטע אַרויס פיינקייט און חכמה, טאַלעראַנץ און פאַרשטענדעניש, וואָס טאַקט איז אים אויך נישט פּרעמד אין די דיאַלאָג און האַנדלונגען מיט זיינע זין.

„אַ רעטעניש“ — איז אַ רעטעניש פאַר אַ פאַרליבט מיידל און איר נאָך שטאַרקער פאַרליבטן חתן, וואָס זי האָט געזאַלט מיט אים חתונה האַבן און ער האָט גאָר לסוף חתונה געהאַט מיט אַן אַנדערער. די סיבה, וואָס האָט געפירט דערצו ליגט אינעם מיידל אַליין, אַבער זי איז איר אומבאַוויסט. דאָס רעטעניש וויקלט זיך אויף ביסלעכווייז און ווערט גאָר בולט פאַרן לייענער, אַבער פאַר דעם מיידל גופא, פאַר דער באַעוולטער בלייבט עס פאַרהוילן — אַ רעטעניש.

די העלדין פון דער דערציילונג, ברכהלע, דערציילט וועגן איר געוועזענעם חתן הערשעלע:

. . . איז שטאַט איז נישט געווען איין מיידל, וואָס זאל מיך נישט מקנא זיין. זיינע שוואַרצע אויגן און זיין „שיק“, גייענדיק איבער דער גאַס, ווי ער רירט קוים די שטיינער אַן, פאַרמאַגט אַפילו אַ פירשט נישט, און דאָס ציט די מיידלעכס אויגן פון אַלע זייטן.

אויך עלטערע שמועסן צווישן זיך:

— אַברהםס טאַכטערס חתן . . .¹⁸¹

אזוי איז געווען פון אנהייב. אַבער שפעטער הייבט ברכהלע אַן אויסצוטייטשן יעדן באַוועג, יעדן אומשולדיקן זאַג הערשעלעס, צום שלעכטן, מיט חשד. און זי זעט שוין וואָס פאַר אַ „פויגל“ ער איז, אויב ער האָט שוין געהאַט אַ שיקסע אין יעקאַטערינאַסלאָו, ווען ער האָט געדינט אין מיליטער; און אויב ער קען זי לאָזן שטיין בשעתן שפאַצירן גיין, ווען ער דערזעט נאָר זעלנערס, און געבן אַ לויף אַריבער צו זיי און „האַקן“ מיט זיי אויף רוסיש. זעט זי דאָך, אַז „דער וואַלף ציט אַבער פאַרט אין וואַלד אַריין“; און דאָס לאַטעריע-צעטעלע איז מיידע וואָס פאַר אַ געהיים בריוול. און אזוי פּסדר, ביז עס ווערט חושך פון דער פּרעדיקער ליכטיקייט אין שטוב — וואָס איז געווען בשעת די תנאים-שרייבן. יעדערער שאַרט זיך איצט אין אַ ווינקל. דער טאַטע זאַגט, אַז ער האָט נישט מער צו וואָס צו לעבן.

די מאמע הייבט אן פארוואלקנט צו ווערן, אונטערצוקרעכצן הינטער-וויילעכץ, פונקט ווי א קוואקע, אז מען טרייבט זי אראפ פון קיישל אייער און מען לאזט זי נישט אויסזיצן קיין הינדלעך.¹⁸²

הערשעלע זיצט א שטילער מיט אראפגעלאזטע אויגן. ברכהלע קוקט נישט מער אין זיין זייט אריין, ווייל:

. . . פונקט ווי דער שפיז זיצט אין ווינקל, און די פליג ראנגלט זיך אין דער מיט שפינוועכס, אזוי זיצט ער אפ גאנצע שעהען שטילטשקערהייט . . . און ווארט נאך, פונקט ווי דער שפיז, צוצוגיין און אריינצושטעקן זיין נעדעלע דער פליג אין קעפל אריין . . .¹⁸³

אט אזוי האט ברכהלע געזען איר לאגע, ביז ס'איז דערגאנגען צום צערייסן די תנאים. דערביי איז זי געווען אזוי פארליבט אין אים, אז זי האט קיין מאל מער נישט געוואלט חתונה האבן. און הערשעלע — הגם ער האט יא חתונה געהאט — האט ער זי אויך מער נישט געקענט פארגעסן.

אין אנהויב פון די 20ער יארן האט ווייסענבערג אויך געשאפן די גרעסערע דערציילונג „פינף שרעקלעכע מעשיות“ וואס ער האט געדרוקט אין המשכים אין אינזער האפנונג. א טייל פון דער דערציילונג איז געבליבן צווישן זיינע נישט פאר-עפנטלעכטע מאנוסקריפטן. אויך האט ווייסענבערג דעמאלט געשאפן א גאנצע ריי קלענערע און גרעסערע דערציילונגען, סקיצעס און פייסאזשן, ווי „נישט דאס“, „פארוואנדלונג“ א“א: די איינאקטערס, „אומבאפרידיקטע ליבע“ און „זעלבסטשוין“. ער האט אויך איבערגעזעצט מגילת-רוח א“נ „די געשיכטע פון רוח“.

אין דער גרעסערער דערציילונג „אייפער און געוויסן“ ווערט געשילדערט א יונגער-מאן, א מוזיק-לערער, וואס קומט אויף זומער-ווינונג און פארליבט זיך אין דער באלעבאסטעס טאכטער. זי איז א שטיפקע, א לאכערקע און פלינק, אז ער קען זי גארנישט נאכיאגן. ער לייגט איר פאר צו גיין שפאצירן אין וואלד.

— איך בין שטענדיק גרייט . . . ענטפערט זי מיט א געלעכטערל, וואס צע-שאקלט אזש דאס הארץ. . .

— מיט קאזשעלעקעס, צי אן? . . . — פרעגט זי.

— פאר מיינעטוועגן — זאג איך — זאל זיין, אז מיט . . . קענסט אפילו גיין אויף די הענט אויך . . . אבי דאס קליידל זאל זיך דיר נאך נישט צו פיל פאר-שאַרצן . . . ווארן דעמאלט — זאג איך — אנטלויף איך ארויס פון וואלד . . . נו, נו . . . — זאגט זי — ע'מיר שוין זען, ווי דו וועסט אנטלויפן.

און ארויפלייגנדיק דאס לייכטע טיכל אויף די אקסלען, שטייט זי שוין גרייט און גיט זיך אליין א צי פארויס, נאך פריער פאר מיר, און איך גיי איר נאך פון הינטן.

— ווארט, האסט קיין צייט נישט? . . .

— נו, נו . . . מאכט זי — מיין מאמע האט געווארט, האט זי שפעט חתונה געהאט . . .

— און גענוג צייט געהאט — זאג איך — צו האבן אזא פלי ווי דו . . . — ביסט אויך גערעכט . . . — זאגט זי — זאל איך מיר דעריבער — זאגט זי — נאכשלעפן נאך דיר? . . . איך האב ליב, אז מען שלעפט זיך נאך מיר . . .

— האסטו יא ליב? — פרעג איך — טא ווארט זשע... און איך גיב זי א פאך אן הינטן ביים קליידל...
 אבער אזוי פלינק ווי א פויגל און ראש, ווי א סארנע גיט זי זיך א ריס-אויס פון מיין האנט און — גיי, יאג זיך נאך איר... נישט נאך וואס זי איז פארויס, נאר שוין צען מאל אזוי ווייט...¹⁸⁴

און אזוי לויפט איר דער יונגער-מאן נאך דעם גאנצן זומער און זי גליטשט זיך אים פסדר ארויס מיט פארשידענע קאזשעלקעס, מיט אונטערגעשטעלטע קארטן-לייגערניס און פארפירענישן, אזוי לאנג ביז דער זומער גייט פארביי און ער פארט צוריק אין שטאט אריין, א באליידיקטער און אפגענארטער.
 אבער ווען ער דערזעט זי, נישט לאנג נאך דעם, דורכן פענצטער פון זיין ווינונג און פארשטייט, אז זי איז געקומען אים בעטן פראטעקציע אריינצוקריגן זיך אין טעאטער ווי אן אקטריסע (ווייל א מוזיקער האט באקאנטשאפט אין די טעאטער-קרייזן) פארריגלט ער די טיר פאר איר. נישט געקוקט דערויף, וואס זי האט אים אזוי גערייצט מיט איר מיידלשקייט — קען ער דאך נישט פארטראגן איר כיטרעקייט און דאס וועלן אים אויסניצן פאר איר אייגנוץ.
 פאר אזא מין סארט איז זיין טיר געשלאסן.

„איפער און געוויסן“ געהערט צו דעם סארט דערציילונגען ווייסענבערגס, ווו דעם מחברס פאראכטונג צו גיריקייט, כיטרעקייט קומט צום אויסדרוק. דער יונגער-מאן, דער מוזיק-לערער, איז אויסן פרייד, שפיל, רייך וואס ער זעט אין די און יענע מאמענטן. דאס מיידל, הגם זי פארמאגט דאס אלץ אין א גרויסער מאס — איז אינעם יונגן-מאן נישט פאראינטערעסירט. אבער אויסניצן זיין פראטעקציע וויל זי יא, און דערויף קען ער נישט באשטיין.

צו די דערציילונגען מיטן זעלבן מאטיוו — הגם גאר אנדערש אין אינהאלט — געהערט אויך „וידוי“. דארט איז א יידיש מיידל, שרהלע, זיך מתוודה פאר א רעדל ווייבער, אז זי האט זיך פארליבט אין א שייגעץ. ער האט איר א מאל פארגעלייגט, זי זאל זיך שמדן „און איך ביז געווען גרייט“, האט שרהלע געזאגט.

— „גרייט! — האבן די ווייבער זיך אויפגעכאפט מיט א שארפקייט אין די אויגן...“

— נו, ווי אזוי ביסטו פארט ניצול געווארן? ¹⁸⁵

און ניצול געווארן איז שרהלע בלויז דערפאר, ווייל ווען דער שייגעץ איז א פרייטיק-צו-נאכטס געקומען זי ארויסנעמען פון שטוב — און אירע פעקלעך מיט די זאכן זענען שוין געלעגן גרייט אונטערן פענצטער, מיטצונעמען — האט ער איר געזאגט, זי זאל אויך מיטנעמען פאר איין וועגס די חלות מיטן טשאַלנט...
 און דער א זאג זיינער האט זי מציל געווען פון שמד.

אין סוף פון די 20ער יארן האט ווייסענבערג געארבעט איבער א גאנצער ריי ווערק, מיינסטנס פון גרעסערן פארנעם, ווי דער מאַדערנער שד, א סצענישער

• די דערציילונג „וידוי“ געהערט צו ווייסענבערגס ערשטן שאפונגס-פעריאד.

ראמאן, וואס שילדערט דעם פרעסעמענטש, די פרעסע; „ווי דער גורל פירט“, א גרעסערע דערציילונג, וואס איז לויט דער טעמע און אינהאלט זייער געוואגט, ספעציעל ווען מע נעמט אין באטראכט די צייט פון פאר דער צווייטער וועלט-מלחמה ווען זי איז אנגעשריבן געווארן.

עס טרעפט זיך דארט גאנץ צופעליק א פארליבט פארל אויף דער באן, נאך דעם ווי זיי האבן געהאט „איבערגעריסן“ און נאך דעם ווי זי, די העלדין פון דער דערציילונג, מאשעלע, האט שוין געהאט חתונה געהאט מיט א צווייטן מאן. איז די איבעראשונג פון ביידע געווען אזוי גרויס, אז ביי איר, מאשעלע, „האבן די ליפן אויסגעזען, ווי אויסגעלערט פון בלוט און לידיק פון אטעם“.

נאך דער צופעליקער באגעגעניש האבן זיי זיך אנגעהויבן זען און יעדעס מאל האט מאשעלע אים, יאסלען, דערציילט אין המשכים איר טראגעדיע; ווי זי איז אריינגעפאלן, ווייל דער „מאן“ איז נישט נאך קיין מאן נישט, נאך אויך קראנק אויף טובערקולאז און ער דרייט זיך ארום אין שטוב, ווי א שטיל, דערדריקט נפש, וואס וואגט נישט דעם בליק אויפצוהייבן און קיין קול פון זיך ארויסצוברענגען. אבער פאר דער גאס און דער משפחה, די שוועגרינס מאשעלעס דער עיקר, דארף ער הייסן „א מאן“. מוז מאשעלע נאך לעבן צו אלע צרות פארשטעלט אויך, און מאכן אן אנשטעל, הייסט עס. טאר זי וועגן דער עוולה אירער מיט קיינעם נישט רעדן, און דער איינציקער, וועמען זי קען עס יא דערציילן, איז דער געוועזענער און נישט-דערגאנגענער געליבטער.

די דריי שוועגרינס קומען אפט באזוכן מאשעלען, יעדערע באזונדער מיט גוטע אנווייזונגען. די עלטסטע, קומט זי לערנען ווי אזוי איינצוארדענען די שטוב, אוועק-שטעלן דאס מעבל.

— דו זעסט, מאשעלע, די בעטן?

איך קוק מיך אום א צעשטרייעטע. איך ווייס וואס זי מיינט: פאר וואס זיי שטייען נישט צוזאמען. אבער וואס קען איר העלפן?
— ס'איז היינט נישט מאדערן — דערקלערט זי מיר — אז איינס זאל שטיין ביי דער, און איינס ביי דער צווייטער וואנט...¹⁸⁶

און מאשעלע טראכט זיך, אז דאס שטעלן די בעטן נעענטער וועט נישט מינערן די גרויסע לידיקייט צווישן איר און דעם מאנס הארץ. זוכט זי נאך א תירוץ אין געדאנק פארן „פארהאקטן לעבן“ אירן. זי זעט, אז דאס לעבן ווערט איר וואס א מאל ענגער, ווייל אויך די בעטן זאגן אויס דעם סוד פון איר אומגליק און זי זעט, אז זי „מוז עס וואס טיפער פארבארגן קעגן אפענער שאנד...“ מאשעלע ענטפערט דער שוועגריין, אז זי איז אויסן געווען דאס צימער זאל אויסזען גערוימער, „אט טאקע די לידיקייט אין צימער...“

— אבער עס פירט זיך נישט אזוי... — זאגט זי מיר.

אויך דער עלטער-פעטער, וואס קומט צו גאסט שבת, רופט „ארויס עפעס אזוינס, פאר וואס מען קען זיך קיין ארט נישט געפינען...“ מאשעלע שטעלט פיבוד, און דער פעטער הייבט אויף ס'לעזל מיטן אנגעאסענעם וויין און ווינטשט:

— „אם ירצה השם...“

דער מאן בלייבט שטיין א פארשעמטער און מאשעלע קערט דעם בליק אָפּ. זי וויל נישט אירע אויגן זאלן מסרן און וויל

אויך נישט זען דעם אויסדרוק פון „אים“, דעם מאן, בשעת יענער נעמט ביי אים די האנט און „קוועטשט“ זי אים שטארקער, ווי געוויינטלעך, מיט א פשוטער אנצוהערעניש: „פון היינט איבער א יאָר“...¹⁸⁷

זי וויל נישט זען „דעם געשלאָגענעם בליק“ פון איר מאן. אָבער דער פעטער ווינטשט אים אָן, ביז עס ווערט אין איר מאַנס האַרץ און אין איר און „א קאַציאָמער...“ און מען גייט זיך פונאָנדער.“
אָבער נאָכן פעטערס אוועקגיין

הייבט זיך ערשט אָן דאָס אמתע שווייגן... אזוינס, וואָס קריכט אין א גראָען טאָג דאָרף דער שויב אין שטוב אַריין... מיר האָבן באלד, קיין מאָל, נישט געהאַט וואָס צו רעדן, נאָר דאָ, זאָל שוין אזוינס נישט געבוירן ווערן.

די שטומקייט פון צוויי פאָרוואָרפענע צווישן פרעמדע ווענט. איך שפיר, ווי די ברעמען זענען מיר שווער אויפצוהייבן, ווי צוויי וואָגעס. און, מורא האַבנדיק, אַז איך זאָל קיין זיפּץ נישט טאָן, שטיי איך אויף די ערשטע פון פאָרן טיש, אַראַפּצונעמען דאָס קאַרפינקעלע מיט די גלעזלעך. די שטומקייט פון אים, שפיר איך, ווי פון אַ טויבער, גראָבער וואָנט הינטער מיינע פלייצעס, אָבער וואָס דריקט מיך מיט איר משא. ער דרייט זיך שוין אויך ערגעץ אין אַ ווינקל, ווייט...¹⁸⁸

און די בעטן, — האָט מאַשעלע אָנגעהויבן צו זוכן עצות, ווי אזוי זיי צוזאַמענצורוקן, אזוי אַז ס'זאָל אויסקומען צופעליק, אויב נישט, וועט ער זי נאָך חושד זיין, אַז זי מאַנט עפעס ביי אים. זי מוז דאָס טון, האָט זי געטראַכט, ווייל די צוויי בעטן זענען ווי די צוויי מוסרים און „זייער טרויער, וואָס זיי רופן אַרויס, זייענדיק געגליכן צו צוויי שטומע, באַזונדערע קברים“, וועקט נאָך רחמנות צו איר, מאַשעלען.

האָט זי אַריינגערופן די סטרוזשקע, ווען דער מאַן איז אַהיימגעקומען פון געשעפט און זי האָט גענומען פראַטירן די פּאָדלאָגע. ווען די מיט פּאָדלאָגע איז געווען אַפּגעפרוצט, האָט זי געהייסן דער סטרוזשקע איבעררוקן איין בעט אין דער מיט שטוב, כדי זי זאָל קענען אויספראַטירן דאָס ווינקל און דערנאָך דאָס זעלבע — מיטן אַנדערן בעט...¹⁸⁹

אַ צווייט מאָל קומט די מיטלסטע שוועגערין לערנען זי, וואָס צוצוגרייטן צום עסן. און מאַשעלע מוז אויף זיך אַכטונג געבן נישט אַרויסצוזאָגן דעם אַנדערן מיינ, וואָס זי לייגט אַריין אין די ווערטער וועגן שפייז.

דערנאָך קומט די דריטע שוועגערין, די ינגסטע. זי ווידער לערנט שוין מאַשעלען, ווי אזוי זיך צו קליידן מיט געשמאַק, אַז ס'זאָל זיין צוצייענדיק פאָרן אויג; וועגן די ווייכע סאַרטן שטאַפּן, וואָס וויקלען זיך אַרום דער פיגור לויט ווי אַ מענטשלעך אויג באַגערט זי צו זען, און וועגן גלאַנציקן שטאַפּן, וואָס „שאַרזשעט ווי

בלעך". און אז אַ מאַטער, ווייכער שטאַף „פּליישט זיך נישט און בלאַזט זיך נישט, ווי ביי אַ גלאַנציקן, נישט ווייכן שטאַף...".

דאַרט ווייסט מען נישט, וווּ איין ווינקל פיגור ענדיקט זיך און, וווּ דאָס צווייטע הייבט זיך אָן... ווייל, אין גלאַנץ, וואָס שלאַגט אָפּ אַרום, שפּיגלט-נאָך די פיגור אין דער ברייט... מען ווייסט נישט וווּהיין זי פאַרלויפט... און, וווּ ס'איז אַ טונקעלער אַרט און, וווּ עס שלאַגט אָפּ דאָס אַרױסגעוויכענערע העלער...¹⁸⁹

אַזוי האָט די שוועגערין מאַשעלען געלערנט און האָט אויפגעוועקט אין איר „מיט דער ווייכקייט פון אירע טענער אַזא מין באַהאַלטענע ליידנשאַפט“, אַז זי האָט געשפּירט, ווי דער קאַפּ איז איר „באַטויבט פון אַ שיכרות“.

און, אַז זי האָט זיך מיט מיר געזעגנט, האָט זי נאָך, נישט אַנדערש, ווי אַנגעקניפט מיר די באַקן און געקושט מיר, ווי דער ערשטער, בעסטער לאַבוס... נישט אַנדערש ווי נאָר אין די ליפּן... מיין לאַגע איז געווען, נאָר פון זינען אַראַפּצוגיין. איך בין דאָך איר נאַכגעאַנגען אונטער דער טיר, פונקט ווי זי וואַלט מיינער אָן „ער“ געווען...¹⁹⁰

מאַשעלעס מאַן לעבט נישט לאַנג. ער האָט דאָך אויך קראַנקע לונגען געהאַט. און אַזוי בינדט זיך אויף דער זייער נישט גלייכער שידוך.

„ווי דער גורל פירט“ צייכנט זיך אויס מיט גרויס קענטעניש פון דער פרויען-פסיכאלאגיע און — ווי געזאָגט — געוואַגטקייט. נאָך דעם מאַנס טויט וואַלט יעדע פרוי שוין אויסגעהאַלטן און געשפּילט די ראַלע נאָך אַ ביסל לענגער, ביז נאָך דער שיבעה לכל-הפחות. מאַשעלע אַבער נעמט נקמה פאַר איר עוולה, פאַר אַפּגענאַרט ווערן, גראַד ווען דער מאַן איז שוין טויט. אַזוי ווייט, אַז דער געליבטער, וואָס וויל זי נישט לאַזן אַליין אין אַזא צייט — דאַרף זי צוימען און אַפהאַלטן פון פאַרשוועכן דעם געשטאַרבענעם נאַמען.

אין זיין לעצטן שאַפונגס-פּעריאָד האָט ווייסענבערג צוויי אַויך אַנגעשריבן אַ דראַמע אין דריי אַקטן דער נײַער מאַרגן. די שיינע טאַכטער פונעם מילנער פאַרליבט זיך אין אַ שייגעץ און אַזוי שטאַרק, אַז זי קען זיך נישט אַפּזאָגן פון אים און גלייכצייטיק קען זי זיך נישט אַפּזאָגן פונעם טאַטן אירן, דעם פרומען ייד. העפט זי אויס אַ טישטעכל און פלעכט אַריין דערין אירע פאַרבאַרגענע חלומות.

אַ צווייטע דראַמע איז דריי אַקטן האָט ווייסענבערג אין יענער צייט געשאַפן אַנ׳דער לויין פון ליבע, ווי אויך די עסייען: „וואָס איז אַזוינס טאַלאַנט?“, „טראַציק, סטאַלין און פאַלק“, „ווער מיט וועמען?“, „אַ שמועס מיט די ליטעראַטור-פּיאַנערן וועגן זייער אויפגאַבע“, „די לעצטע זעונג“, „בענע קריק“, „מאַנטע וואַסער“ און די פּילאַסאָפּישע אַפּהאַנדלונג די וועלט ווי אַ טרוים.

אין די וועלט ווי אַ טרוים קומען דעם מחבר צו חלום האַמלעט, דער געלערנטער, דער בעל-שם און בעטהאווען. ער האָט מיט יעדן פון זיי אַ שמועס וועגן עקסיטענץ אין אירע פאַרשידענע פאַרמען; וועגן גאַט, דער וועלט, משיחן און דעם מענטש. עס ווערן דערמאַנט עטלעכע וועלט-פיגורן: משה, קריסטוס, בודהא, דאַרווין, מיקעלאַנדזשעלאַ, שעקספּיר, נעראַ, נאַפּאַלעאָן און נישטע.

די וועלט ווי אַ טרוים הייבט זיך אָן אזוי:

תחילת אונט האָט נאָך דאָס שטיקל לבנה-שערפּ אַריינגעקוקט צווישן די ביימער זינקענדיק אין דרום-מערב. דערנאָך איז געוואָרן די נאַכט פינצ-טערער, שטילער און שפעטער, ווי עמעץ וואַלט אַ פּישוף אַרױפּגעוואָרפּן אויף דער וועלט — אַפּגעמעקט אַלץ, וואָס לעבט.

איך ווייס נישט וויפל דער זייגער איז געווען; ווען כ'האָב אַראָפּגעדרײט דעם לאַמפּ און אײנגעדרימלט, איז צו מיר געקומען האַמלעט אין אַ נאַכטיק, גע-ווענטן מאַנטל אויפּגעהאַנגען אויף די אַקסלען, ווי אין אַונט-קילקײט. . . . — מערקווערדיק, — זאָג איך — אַז דער פּרינץ פון דענמאַרק האָט אַפּילו אין דענמאַרק קײן מאַל נישט געווינט.

— מערקווערדיק, — האָט ער אויך צוגעשאַקלט מיטן קאַפּ — אַבער פּדי צו זײן אויף דער וועלט, מוז מען דווקא ווײנען אויף איר מיט אַ בעט? ¹⁹¹

האַמלעט ברענגט אַרויס אין פאַרשידענע פאַרמולירונגען דעם געדאַנק, אַז פּדי צו זײן אויף דער וועלט, מוז מען זײן נישט ווער מע איז, נאָר מע מוז האָבן דער וועלטס אַלזײ, איר אַפּשפּיגלונג; וואָס ווײניקער מע איז, ווער מ'איז און וואָס מער, ווי די וועלט — דעמאַלט איז מען זי — די עקסיסטענץ.

אויף דער פּראָגע, צי זענען נעראַ, נאַפּאַלעאַן געווען אויף דער וועלט — פּאַלט דער ענטפּער, אַז זײער פּאַקטיש זײן — רעכנט זיך נישט. זיי האָבן געמוזט זײן „צו פּיל אַזױנס, וואָס איז נישטאַ, . . . צו פּיל לעגענדע, אַז עפּעס זאַל זיי קענען פאַרלײקענען“.

דעם מחבר קומט אויס שווער צו „קלעטערן“ אויף דער דינקײט פון אַזאַ געדאַנק, וואָס פאַרלאַנגט אויסערגעוויינטלעכע „פּילבאַרקײט און לײכטקײט, אַז ער זאַל זיך נישט איבעררײסן, אַדער גלאַט פאַרלירן“.

ער בעט האַמלעטן פּאַזיטיווערע בײשפּילן.

און האַמלעט זאָגט, אַז „פּיזישע בײשפּילן“ קען ער ברענגען,

די אַנדערע בײשפּילן אַבער, וואָס זענען געגליכן נאָר צו טענער, די מוזטו דיר שױן אַרײבערפירן נאָר דאַרך דער אײגענער בריק, דאַרך דער אײגענער נעץ, וואָס ליגט ווי אַן אַנבײנדונג צווישן דיר און דער גאַנצער עקזיסטענץ. ¹⁹²

דער מחבר בעט צו געבן אים „צו פאַרשטיין נאָך טיפּער“.

— „נאָך פּלאַכער, מײנסטו, נאָך פּיזישער“, זאָגט האַמלעט.

ס'קומט פאַר אַ געדאַנקען-אויסטויש, ערטערווייז אזוי דין און פּיין, ווי געוועבט פון שטראַלן און לופט, נישט קײן ווערטער.

מ'קען לײכט נכשול ווערן ביים פּרווון זיי איבערצוגעבן. מע דאַרף אַלײן לײענען די וועלט ווי אַ טרוים, פּדי צו דערשפּירן די השפּעה פון די פאַר-שטאַרבענע גײסטער אויף דער וועלט; פאַרשטאַרבענע גײסטער, וואָס רעדן אין טערמינען פון אײביקײט, מיט אַ לשון פון אײביקײט, אין אַן אַטמאָספּער פון שפּעט-נאַכטיקער שטילקײט. זײערע באַגריפּן וועגן עקסיסטענץ, וועלטבאַשאַף, גאַט, מענטשהײט און גערעכטיקײט — פּאַלן זיך צונויף.

דער צווייטער באַווייזט זיך אין חלום דער געלערנטער, דער אינזשעניר. ער

אנטפלעקט זיך אינעם לייכטן שלאָף פונעם מחבר אויף דער ערד, וואָס הוידעט זיך אין דער פאַרעם פון אַ גלאַבוס — מיט אַ מעסטמאַס אויסצומעסטן, וויפל קוואַדראַט מיליאָן מייל אומענדלעכקייט מען דאַרף האָבן צו פאַרמירן אַ לעבן אויף אַזאַ מאַסע ווי די ערד איז; „עלעהיי וויפל זויערשטאָף דאַרף האָבן אַרום זיך אַ פלעמל פון אַן אַכטער לעמפל“, ווייל מ'איז דערגאַנגען, אַז די ערד ברענט, ווי אַ קנויט, דערציילט ער דעם מחבר אויף ס'ניי. (געמיינט דערמיט, אַז וואָס דער געלערנטער זאָגט, שוין פריער דער דענקער געזאָגט.)

דעם לענגסטן שמועס האָט דער מחבר מיטן בעל-שם וועגן דער אומענדלעכ-קייט און דער צוועקמעסיקייט פונעם וועלטבאַשאַף. אויך וועגן דעם מענטש און משיחן. דער מחבר פרעגט:

— ווער איז די אומענדלעכקייט? — . . .
 — די גאַנצע ערד מיט אַלץ, וואָס איז ערדיש איז איר מאָגן. — . . . אים שפייזט זי, דערנאָך קערט דאָס אַלץ צוריק אין איר.
 — איז זי דער ערדס בלוט-געפעס, וואָס שפייזט זיך ווידער צוריק פון איר?
 — יא. איינס שפייזט זיך פון דעם אַנדערן.
 — איז די גאַנצע וועלט-שאַפונג יענער וואַרעם, וואָס באַפרוכפערט זיך אַליין פון אייגענעם זוּימען?
 — ס'איז אַ גלגל החזור. — האָט ער געענטפערט — פל הנהרים הולכים אל הים, והים אינו מלא. . . . עס ריזלט און רינגלט כסדר אַהין און צוריק. וויפל עס קומט צו, אַזוי פיל קומט אַפ. בעסער געזאָגט: עס איז איינס — איין קערפער, איין גוף.
 — וואָס פאַר אַן אַרעמע גרענעצן די וועלט האָט באַקומען. און, צו וואָס זאָל איך מתרעם זיין אויף איר רייכקייט און אונדזער געפאַלנקייט, אַז דעם זעלבן ביישפיל פון אונדז זע איך אויך אין איר.¹⁹³

דערויף איז דעם בעל-שם ענטפער געווען, אַז די וועלט איז טאַקע אַרעם, אָבער קיין אומרעכטן געשעצן נישט. דער וועלטבאַשאַף איז גרויס אין זיין איינ-הייטלעכן געזעץ. אַן אומרעכט וואַלט געווען, ווען אַלץ וואָס איז געבוירן געוואָרן, וואַלט זיך געוואַלט אויף אייביק פאַרהאַלטן אויף דער וועלט און דערמיט אַפּהאַלטן דאָס קומען פון אַנדערע אויף אונדזער אַרט, און אַז דאָס איז די מאַראַל פון דער וועלט. דער בעל-שם זעט דעם אַנהייב אינעם סוף און דעם סוף אינעם אַנהייב. ער זאָגט:

. . . די זון, קענסטו זיין זיכער, ווען זי וועט דאַרף לאַנגן שמעלצן זיך, אויס-דעמפן און אונטער דער ווירקונג פון די ווייטיקייטן וועלן אירע דאַמפן אַוועק אין אַנדערע ערטער, וועט זי דאַרט נאָך אַ מאָל געבוירן ווערן.¹⁹⁴

זיינע געדאַנקען זענען אָבער גאַר נישט קיין דערפרייענדיקע פאַר דער מענטש-הייט. „נישט האַזינו און זאת הברכה האָט זיי משה געדאַרפן לאַזן הערן“. דער בעל-שם פרעגט, צו וואָס משה האָט געגעבן די מענטשן געזעצן, וואָס זיי זאָלן גלייך פאַרשוועכן, און צי האָט ער געקענט די מענטשנס פּוונה מיט ליגנס און „גיריקייט צו בויען זיך אויפן צווייטנס גוף?“ אויב ער האָט דאָס געוויסט, האָט ער נישט געטאַרט זיי צוזאַגן דאָס גוטע, וואָס זיי האָבן אַליין מיאוס געמאַכט.

צו וואס דארף דען דער מענטש פון טאל א וועלט, וואס איז העכער איבער אים? ווי האט ער געקענט פון הימלס טוי רעדן פאר זיי אן מורא, און זיי וועלן דעם הימל אויך אויסמעלקן און איבערלאזן אים ווי א לידיקע אייטער. ווער שמועסט, און דאס וועט זיך לאזן טאן אין דער שטיל, און דעם צווייטן זאל נישט אנקומען א חלק דערפון?¹⁹⁵

מע טאר דעריבער די מענטשן גארנישט צוזאגן, ווייל ס'איז גאר נישט פאראן די ארדענונג, וואס זאל זיי העלפן אפשאפן „דאס געזעץ פון שטופן זיך פארויס איינער פארויס צווייטן“. דעריבער זעט דער בעל-שם „זייער וועג נאר דאך א טייך פון בלוט“.

דער מחבר האט טיף באדויערט מיט וואס ס'האט זיך אויסגעלאזט דעם מענטשנס טראכטן וועגן זיך, ווי וועגן דער קרוין פון דער נאטור און זיין ארומ-טראגן זיך מיט פלענער וועגן „א שור-הבר-צייט און, און די גאנצע וועלט וועט פאר-וואנדלט ווערן אין עפעס גרויס“.

דער בעל-שם האט דאס צו נישט געמאכט.

... אין דעם האסטיקן לויף פאר דעם לעבנס-וואגן, ווו אלע שטופן זיך און יעדער וויל זיין פארויס, קומען אזעלכע געדאנקען אלס טרייסט אויף די שווערע פארברעכנס, וואס שווערן אראפ פון די אקסלען פון יעדן לויפער. ווארן, ווייז מיר, ווער פון אייך האקט עס נישט אפ דעם צווייטן די זייטן וועלנדיק זיך ארויסשטופן פארויס.

זיי, די מענטשן, הייסט דער בעל-שם זאגן, אז:

די מענטשהייט האט זיך אויסגעטראכט א משיח, וואס זאל זיי דינען פאר א סימבאל, ווי ווייט ס'איז געזיכערט זייער הפקות און, און די איידלקייט איז דערווייטערט פון זייער גבול און שטייט געבונדן אויף קייטן.¹⁹⁶

נאך הייסט ער זיי זאגן, און אין זייער אויג, ווו עס טאיעט זיך די גיריקייט, „ליגט שוין די נעסט פאר דער אייביקער קללה אויף זיי“.

דערפאר גייט דער בעל-שם באפרייען משיחן.

— „צו ברענגען אים צו די מענטשן?“ — האט דער מחבר געפרעגט.

— ניין, אויסצולייזן אים פון זיי. נאך בבל, וואס האט אים געבונדן, זענען שוין געווען הונדערט אנדערע און זיי האבן אים אויך נישט עפעס אנדערש געטאן. . . . ער קען נישט מער האפן, און בבלס שקלאפן זאלן נישט ווערן קיין הערן, נאר בלייבן מענטשן. אויך דא איז דער זעלבער גלגל החוזר און משיח וועט בלייבן אייביק געבונדן.

דעריבער מוז דער בעל-שם אים באפרייען, ווייל משיח איז שוין אריינגעפאלן אין ייאוש. ער מוז דאס טאן, ווייל:

דאס וועט זיין די פארדינטע שטראף פאר דער וועלט און די דערבארע-דיקייט איבער דעם אייביק געפייניקטן. איך שווער דיר, און ס'איז מיר טייערער צו פארהיטן איין מינוט לויטערקייט פון דער לאסט פון האפענונגסלאזער פיין, איידער א גאנצע וועלט פרעסערס — פון אכזריותדיקייט.¹⁹⁷

דער בעל-שם האָט זיך געקליבן אַוועצוקגיין דורכן פענצטער. דער מחבר האָט אים געפרעגט, פאַר וואָס דורכן פענצטער? — ער „מוז נישט גיין אויף דעם וועג, וואָס אַלע גייען“ — איז געווען זיין ענטפער. דער מחבר האָט געפילט דעם בעל-שם גרייטקייט מקריב צו זיין זיך פאַר דער וועלט. „אַבער אַלץ האָט אַראָפּגעלויכטן דער ברוגז פון זיין פנים; אַ הויכער, אַן איידעלער ברוגז. . . . און איך האָב מיר געוונטשן אייביק אַזעלכע געטלעכע חלומות“, האָט דער מחבר געחלומט.

ער האָט געטראַכט נאָכן בעל-שם פאַרשווינדן, אַז ער האָט פאַר אים אַ סך אנטפלעקט יענע נאַכט, און אַז דער בעל-שם „האַט עס אַזוי גענוי גענומען, ווי גאַט אַליין. אויך דער ברוגז זיינער, זעט אויס, ווי פון יהוה'ן“.

נאָכן בעל-שם האָט זיך באַוויזן בעטהאַווען און ער האָט אויך געהאַט וואָס צו זאַגן אין שייכות מיט דעם אַלעם, וואָס איז געזאַגט געוואָרן יענע נאַכט:

„לויט דעם פּלל פון אַלץ וואָס ס'איז איז נישט“ און אַלץ איז אַזוי אומבאַשטימט, האָט דער מוויקס געשטאַלט אויך נאָך קיינער נישט געזען, אַבער זי איז

. . . ווייט אין אַלע רוימען אַן אַן אַנהייב, אַן אַן אויסלאַז. קיינער ווייסט נישט צי זי איז אַן עקזיסטענץ, ווייל זי איז אַליין דער אַטעם פון דער וועלט. . . . זי איז אַליין דער דפּק פון אַלץ. . . . ווייל אַלץ איז באַוועגט פון איר טאַקט.¹⁹⁸

אויפן מחברס פראַגע, ווער די מוויק איז, האָט בעטהאַווען געענטפערט, אַז זי איז:

האַרמאַניע. זי גרופירט, וווּ מען דאַרף, זי צעלייגט, וווּ ס'איז איבעריק, זי צעשיידט און באַהעפט, נעמט אַראָפּ און לייגט צו, אַז עס זאַל זיין אומעטום גלייך, אַז עס זאַל דערהאַלטן דאָס גלייכגעוויכט פון מאָס און וואַג און טאַקט. קיין מענטש איז נאָך נישט געשטאַרבן, איידער דער טאַקט ווערט אין אים אומ-רעגלמעסיק, נאָך נישט געבוירן געוואָרן — איידער די אימפּולסן פון זיין מוטערס שוים האָבן זיך נישט מעכטיק אויפּגעהויבן.¹⁹⁹

דער מחבר האָט דערויף געפרעגט, צי די מוויק איז געווען פריער פאַר אַלעם, פאַרן וועלט-באַשאַף, און בעטהאַווענס ענטפער איז אויך געווען — פונקט ווי דעם בעל-שם — אַז קיין פריער איז נישט געווען. דער עפעס האָט זיך אַנגעהויבן צוזאַמען מיטן גאַרנישט, און — ווי דער בעל-שם — זאַגט בעטהאַווען, אַז איינס רינגלט אין אַנדערן, אַבער דער טאַקט איז דאָ אין דער געקייטלטיקייט פונעם פּסדרדיקן רינגלען, אַזוי אַז גאַרנישט האָט געקענט זיין אַן אים און במילא איז מסתמא די מוויק דאָס וויגעלע פון דער וועלט.

— ווען די וועלט — האָט ער ווייטער געזאַגט — נישט בלויז די ערד, האָט נאָר דעם ערשטן פראַטובעראַנץ אַפּגעקילט און אין זיין הייל, וואָס איז געבליבן פאַרגליווערט נישט אויפרייסנדיק, זענען פון באלקן די ערשטע צוויי טראַפנס אַפּגעזעצטע פאַרע אַראָפּגעפאַלן צום האַרטן באַדן, האָבן זיי שוין דעמאַלט אַנגעקינדזיקט איר דער האַרמאַניעס זיין, וואָס איז אויסגעשפּרייט איבער אַלע וועלטן.²⁰⁰

בעטהאַווען דערקלערט נאָך ברייטער, ווי ווייט טאַקט איז האַרמאַניע, וואָס

האט אויך ליב די גערעכטיקייט, דאס גלייכע פארטיילן; דאס וואס עס שטערט „די טריט פונעם גאנג — אפצושאפן, דאס טאקטפולע אַרויסצוברענגען, די וועלט זאל זיך נישט צונויפפאלן, נישט פונאָדערפאלן“.

בעטהאָוען האַלט, אַז די מוזיק איז „די גרויסע געטלעכקייט, וואָס פילט איבער אַלע וועלטן“.

צוליב וואָס, אויב אַזוי — פרעגט דער מחבר — האָבן די מענטשן נישט געדינט צו איר, נאָר געדאַרפן זוכן אַנדערע געטער?

זיי האָבן יאָ געדינט און דינען נאָך היינט — איז געווען בעטהאָוענס ענטפער. אָבער פונקט ווי דער בעל-שם, האַלט בעטהאָוען, אַז „דאָס בייז איז נישט אַפּצושאַפּן און אַז „די געשיכטע אין דעם געבורט פון דעם מענטשלעכן מין איז מיאוס פאַרקראַכן. און עס וועלן אים נישט העלפן קיין שום געטער, נישט די אַלטע און נישט די נייַע; נישט משה, נישט קריסטוס, נישט מיקעלאַנדזשעלאָ, נישט שעקספיר. אויך נישט ער, בעטהאָוען. די מענטשן האָבן זיך נאָר בלויז צוגעהערט צו אים אַ קליינע וויילע,“

אָבער דערנאָך, אַפּגעווענדט פון דער מוזיק, בלייבן זיי ווייטער איבער אין רשות פון שלעכטס, פונקט ווי נאָכן קניען פאַר גאָט.²⁰¹

ווען בעטהאָוען האָט שוין געהאַט צוגעגעבן אויך זיין וואָרט וועגן דעם אָרט, וואָס די מוזיק פאַרנעמט אינעם גרויסן פאַרנעם פונעם וועלטאַל, איז ער אויך אַוועק — און דעם מחברס „חלום איז געווען פול“.

צו די היפט-ווערק פון ווייסענבערגס לעצטן פּעריאָד שאַפן געהערט דער 10- בענדיקער ראַמאַן אין דער טיפּער אייביקייט וואָס ער האָט אָנגעהויבן אין 1933. דאָס ווערק נעמט אַרום אַ וועלט מיט מענטשלעכע פּראַבלעמען. דער מחבר פירט דאָרט אַריין אַן אַ שיעור כאַראַקטערן און זייערע קאַנפּליקטן: באַעוולטע און באַעוולערס, באַשולדיקטע און באַשולדיקערס. ווייסענבערג, דער שופּט, הערט זיי אַלע אויס און קומט צו דער מסקנא, אַז קיינער איז לעולם נישט שולדיק — דער גערעכטער און אויך דער אומגערעכטער האָבן סיבות פאַר זייערע האַנדלונגען אין ביידע פּאַלן.

אייגנטלעך קען מען שוין געפינען דעם שורש פון דער דאָזיקער פּילאָסאָפּיע: „קיינער איז נישט שולדיק“, אין זיין ראַמאַן דער איבערגאַנג פון קינדהייט צו דער- וואַקסונג וואָס ער האָט געשאַפן מיט יאָרן פּרִיעַר, פאַר אין דער טיפּער אייביקייט. דאָרט, אין דער איבערגאַנג, הייבט אַן עלטער געוואָרן מיידל אויף אַ האַנט אַ פּאַטש צו טאָן אַ קליין זינגל פון עלף יאָר, בלויז פאַר זיינס אַ פיף טון אונטערן פענצטער. דאָכט זיך — אַן עוולה פון איר. דאָך טייטשט דער מחבר אויס און דערווייזט ווי מע קען דאָס מיידל נישט באַשולדיקן דערפאַר, אָנגעבנדיק די סיבות, וואָס האָבן געפירט צו אַזאַ טאַט: איר פאַרביטערט לעבן, דער עיקר, און אַנטוישונג צוליב אַ לאַנג-אויסגעגאַרטן ווונטש, וואָס איז נישט פאַרווירקלעכט געוואָרן. אין דער טיפּער אייביקייט איז אָבער געגעבן געוואָרן אויף אַ ברייטערער קאַנווע און דער מחבר פירט דאָרט אַדורך אַ גאַנצע גאַלעריע מיט געשטאַלטן און סיטואַציעס.

אַן אַפּהאַנדלונג פּונעם קריטיקער יצחק בערנשטיין געפינט זיך אין דער מאַמענט:

די פּילאָזאָפּיע פֿון לעבן

(אויפן ראַנד פֿון י. מ. ווייסענבערגס ניי דערשינען ווערק)

(אין דער טיפּער אייביקייט)

אַן אוצר מיט פּאַרשטעלונגען, געשעפט פֿון קוואַל פֿון פּאַלקסטום און געזען מיט די אויגן פֿון דענקער. די קאַנווע פּאַר אַדורכפירן די אידייען אין די פּאַלקס-פּאַרשטעלונג — מנהגים, גלויבונגען וועגן דער און יענער וועלט, לעבנס-געשיכטן, געשילדערט אויף אַ פּאַלקסטימלעכן אופן. אַלע גרויסע שעפּערס פֿון דער ראַמאַנטישער עפּאַכע האָבן געשעפט פֿונעם פּאַלקס-ברונעם. ביי אונדז האָבן עס געטאַן מיט באַזונדערער ליבע י. ל. פּרץ און ש. אַנ-סקי אין זייערע ווערק.

ווייסענבערגס ניי דערשינען ווערק אין דער טיפּער אייביקייט איז אַ דער-שיינונג אין אונדזער ליטעראַטור, נאַציאָנאַל און יידיש-פּאַלקסטימלעך לויט דער פּאַרעם און אינהאַלט און דערביי אוניווערסאַל.

אין דער אייביקייט האָט דער מחבר געפונען אַפּרו פּאַר זיין טעמפּעראַמענט. ער איז דאָ דער גערעכטיקייטס-מאַנער, אַבער מער סניגור, ווי קטיגור פֿון די מענטשלעכע שוואַכקייטן. אין בוך הערשט שטילקייט, די ליידנשאַפטן זענען אַפּגעקילט און שטיל פּאַרשלייערט. אין יאָר זעקס טויזנט פינף הונדערט האָט מען אים אַראַפּגעשיקט פֿון דער פּמליא של מעלה צו פּסקענען די וועלט זכאי אַדער חייב, און ער נעמט אונטער אַן אויספּאַרשונג, ווי אַ ריכטער און אַ רבי, ווי אַ פּסיכאָלאָג-אַנאַליטיקער. דאָס בוך איז רייך אין לעבנס-בילדער און לעבנס-סיטואַציעס, דערביי ווערט יעדע דערשיינונג באַטראַכט פֿון פּאַר-שידענע אַבסערוואַציע-פּונקטן. די דערציילערישע פּאַרעם איז באַהויכט פֿון ביבלישער רויקייט, די פּאַרעם איז אידיליש.

לעבן פּאַלקסטום איז דער צווייטער עלעמענט פֿון ווערק עראַטיק. עס ציט די אויפּמערקזאַמקייט, סובטילקייט אין טאָן און אויסגעהאַלטנקייט פֿון שטילן און גלייכן אַטעם פּאַר דער גאַנצער שטרעקע פֿון בוך.

דאָס בוך איז אַן ערשטער טייל. שווער פּאַרויסצוזען די קאַנצעפּציעס אין זייער אַדורכפירונג און די ווייטערע טיילן פֿון ווערק. ווייסענבערג האָט נישט ליב צו דערציילן פּאַרויס.

אַבער שוין אין דעם ערשטן טייל איז דאָ גענוג מאַטעריאַל צו אַנטפלעקן די פּילאָזאָפּיע פֿון ווייסענבערגן אויף אַזעלכע געביטן, ווי ליבע און לעבנס-קאַמף. ווייסענבערג איז אַבער קינסטלער און זיין פּערציילונג האָט אין זיך גראַציע, נאַטירלעכקייט, פּשטות, שפּיל.

דאָס וועלט-בילד פֿון י. מ. ווייסענבערגן איז אין זיין טיפּסטן תּוך אַן עסטעטיש בילד: דאָס לעבן און זיינע פּאַסירונגען זענען שטרייפּן פּאַרבן און ליכט, וואָס וויקלען זיך פּאַנטאַסטיש. די האַנדלונגען פֿון די מענטשן זענען מיסטעריעז: יעדער האַנדלט, ווי ער מוז און איז אין תּוך גערעכט פּאַר זיך. דאָס שיינע און דאָס גערעכטע — איז ביי ווייסענבערגן איינס און דאָס זעלבע. דאָס עטישע געפּיל איז אַ טרייב-קראַפט צו שייַן לעבן. אַבער פּולע לעבנס-שיינקייט באַדייט דאָס פּולע אויסלעבן זיך פֿון מענטש אין הסכּם מיט דער נאַטור. און דעם שטייט אויף דער שטער דער לעבנס-דראַנג פֿון אַנדערע יחידים, און עס שאַפט

אפווייכונגען און קאליוועס אין לעבן. ווייסענבערג באהאנדלט די אור-פראבלעמען פון מענטשלעכן לעבן. אבער אמשטארקסטן באזינגט ער די ליבע. ער זעט די וועלט אויסגעפילט מיט איר הויך, מיט דעם טרוימף-געשריי פון דער ליבע, מיט די שטומע קרעכצן פון נישט אויסגעלעבטער ליבע. די אידיליע פון יידישער אייגנארט איז גלייכצייטיק אן עפאס וועגן ליבע און לייזן. כאראקטעריסטיש, אז אין דעם בוך זענען נישטא קיין נעמען. איז עס סימ-באליש: אזוי זענען זיי די מענטשן אלע אויף דער וועלט.

* * *

לאמיר אויף א וויילע אריינקוקן אין קאלידאסקאפ פון די לעבנס-געשעענישן וואס ווערן געשילדערט אין בוך.

א יינגל, אן אידיאט און עפילעפטיקער, איז א שווערע לאסט פאר דער משפחה, און די שוועסטער רוימען אים אפ אויף א ראפינירטן אופן — בעטן אים אויס א געלעגער מיט פיל בעטגעוואנט, ווען זיי ריכטן זיך, אז ער וועט באקומען דעם עפילעפטישן אנפאל. ס'איז א מארד מיט פרעמדעדיטאציע פון שוועסטער ביי שטיל-שווייגנדיקער הסכמה פון דער מוטער, אבער די שוועסטער און די מוטער האבן פיל געליטן, און דער אידיאט איז דאך געווען פאראורטיילט אויף א זייער טרויעריק וועגעטירן. צי דארף זייער טאט פאראורטיילט ווערן? זכאי, צי חייב? — עס וואלט געווען א טעמע פאר א גאנצער דראמע, ביי ווייסענ-בערגן איז עס אן עפיזאד צווישן צענדליקער אנדערע, אבער קורץ און געשליפן געשילדערט.

א שמיד ווערט דורך זיין שטיפזון באליידיקט און פארווונדעט דורך א שטאך פון אן עקבויער אין ברוסט. הערט אויס דער שופט ווייסענבערג ביידע צדדים, זייערע פארבארגענע פסיכאלאגישע מאטיוון און קומט צום באשלוס, אז אלע ביידע צדדים זענען אומשולדיק.

א ליץ פירט ארום א שטאט מיט מענטשן ביי דער גאז, שרעקט זיי מיט שדים און מתים און דער עולם באשטייט פון קעלבער. די נאראנים בעטן גאט, מען זאל זיי ארומפירן ביי דער גאז מיט אויסגעטראכטע מעשיות, אבער אויך דער באטריגער, דער ליץ האט זיין מיסיע צו דערפילן אין לעבן. ער לייזט אויס דעם עולם פון טאג-טעגלעכער גראקייט און גיט זיי אילוועס, וואס בארייכערן זייער לעבן.

אדער אן אינטערעסאנטער פסיכאלאגישער סיוזשעט, פארזעסענע מיידלעך. אין א זומער-פארנאכט קומען צום מחבר זעקס מיידלעך פארזעסענע, איינגע-הילט אין שווערע טיכער און דערציילן זייער טראגישן גורל: א בעדערס א טאכטער האט געצויגן צו עפעס העכערס. זי האט נישט געקענט זיך דעציידירן, אז עס זאלן זי בארירן גראבע, שוסטערישע הענט. אין איינער האט זיך פארליבט דער שוואגער און די שוועסטער איז באגאנגען זעלבסטמארד — האט זי דערזען דאס „נישט גלאטקייט“ פון לעבן און איז פארבליבן אין א זייט איינזאם. — איין מיידל איז דורך איר חתן אפגענארט און באגנבעט געווארן אויף א נידערטרעכטיקן אופן. — ביי אן אנדערער האט דעם ווילן חתונה צו האבן פאראליזירט דאס ארומרייסן זיך פון די מחותנים איבערן גן און איבערן סילוקן. איינע איז א בעטלערס א טאכטער, וויל מען זי נישט. איין מיידל איז פארזעסן געווארן, ווייל די מוטער האט אוועקגעשיקט די שדכנים מיט גארנישט, נישט וועלנדיק זיך שידן מיט דער טאכטער, פאר וועלכער זי האט אבער אן אויפהער געזאמלט אויסשטייער.

אט איז א הויפט-סיוזשעט פון בוך: א מאן פון דרייצן ווייבער. ער האט כסדר

חתונה און אנטלויפט צו דער ערשטער געליבטער. די גרויסע צאל אָפּגע-
נאַרטע פּרויען גיט דעם מחבר אַ מעגלעכקייט אַדורכצופירן קאַנפּראַנטאַציעס
צווישן די באַעוולטע און אויסהערן די סתירהדיקע מיינונגען פון פיל פּער-
זאַנען וועגן איין און דעם זעלבן געשעעניש, פאַרגלייכן די באַזונדערע
מיינונגען מיט דער מיינונג פון הויפט-שולדיקן, וועלכער איז אין תּוֹך אַליין
אומשולדיק.

אַדער אַ ביז גאַר אינטערעסאַנטער פּסיכאָלאָגישער סיוזשעט: אַ מאַנספּאַרשוי, אַ
באַליידיקטער צוליב דעם, וואָס אַ פּרוי האָט אים אָפּגעוואָרפן, טראַכט אויף
איר אויס אין יאָרן אַרום אַ בילבול און באַשולדיקט זי אין גנבה. די איבערלע-
בונגען פון די מענטשן ווערן דורך ווייסענבערג געשילדערט מיט פיל קראַפט
און טעמפּעראַמענט.

צו דער העכסטער מדרגה פון גראַטעסק און סימבאָל דערגרייכט דאָס בילד
פון קאַרגן זון, וואָס באַגראַבט זיין פּאַטער מיט דער הילף פון טרעגער, פּדי
נישט צו באַצאַלן דער חברה-קדישאַ און נייט שפּעטער דעם רב, ער זאָל אים
געבן אַ היתר צו זיצן שיבעה בלויז דריי טעג.

אַן אַלטער מאַן רופט צו אַ דיו-תורה פון יענער וועלט זיין פּערד-יונג, וואָס
האָט חתונה געהאַט מיט זיין יונג ווייבל, די אַלמנה, וואָס האָט דעם אַלטן
פאַרראַטן ביים לעבן און אים געוואָלט סמען.

בילדער פון שטאַרקסטן לעבנס-אימפעט, סצענעס פון רויען לעבן, וואָס ווערן
דערהויבן צוליב זייער כאַראַקטעריסטישקייט און אַלעגאָריע און אין סימבאָל.
גאַנצע טיילן פון בוך בעטן זיך מען זאָל זיי אינסצעניזירן. דאָס זענען אוצרות
פאַר אַ רעפּערטואַר. זאָלן אונדזערע רעזשיסאָרן זיך פאַרטראַכטן איבער
אַזעלכע לעבנס-בילדער, ווי די פאַרזעסענע מיידלעך און דער קאַרגער זון.
דאָס בוך דאַרף איבערגעזעצט ווערן אין העברעיִש און אין אייראָפּעיִשע
שפּראַכן.

עס איז פול דאָס בוך מיט יידישער פאַלקס-פאַנטאַזיע: ציגן, אין וועלכע עס
זיצן גילגולים, טויטע, וואָס קומען פון בית הקברות צו פאַרבינדן באַציונגען
מיט די לעבעדיקע מענטשן. מען פירט זיך אויף אַזוי, ווי אין טראַדיציאָנעלן
יידישן שטעטל, די העלדן פון בוך בענטשן גשם, פראַווען אויפן יידישעלעך
שטייגער חתונות און שבעה-ברכות-מאַלצייטן. צו די וויכטיקסטע אַקסעסואַרן
געהערן די מיקווה און דאָס גיין צו טבילה און פאַלקסטימלעכע אַבער-
גלויבנס, וואָס זענען דערמיט פאַרבונדן. טייל מאָל הערט זיך דערביי ביים
מחבר דער טאָן פון ראַציאָנאַליסט און סקעפטיקער, אַבער עס איבערוועגט די
באַציונג ווי צו פאַלקסטום. איבער אַלעם הערשט דער טאָן פון דיסקרעטן
הומאָר, וואָס דרינגט אַדורך אַלע סיטואַציעס אין בוך און דערגיט טייל מאָל
צו דער מדרגה פון הויכער קונסט, פאַרבלייבנדיק די מאַס פון מחברס באַציונג
צום לעבן און אויסדרוק פון זיין לעבנס-פּילאָזאָפּיע.

ציחק בערנשטיין. 202

אַ צווייטע אָפּהאַנדלונג איז פאַראַן אין דער מאַמענט א"נ

דאָס פראַבלעם פון וועלט-דערלייזונג ביי ווייסענבערג *

די מענטשן טרוימען וועגן אַ צייט, ווען ס'וועלן קיין עוולות נישט געשען אויף

דער וועלט, ווען גליק און פרידן וועלן הערשן אומגעשטערט. די האפענונג אויף אַ שענער לעבן אין אַ בעסערער וועלט איז אַ יסודותדיקער עלעמענט פון דער מענטשלעכער נשמה. יידן וואַרטן אויף משיח, און אומגעזולדיק קוקן זיי אויס אויף דעם גרויסן טאָג פון וועלט-דערלייזונג, רעכענען אויס דעם קיץ. אָבער דורות גייען אַוועק נאָך דורות און די וועלט-דערלייזונג איז נאָך אַלץ נישט געקומען. פאַר וואָס? ווייל די מענטשן זענען זינדיק — קלינגט די אייביקע תשובה. אין וואָס באַשטייט זייער זינד?

י. מ. ווייסענבערג פרוווט צו געבן אַן ענטפער אויף די דאָזיקע פראַגע דורך דעם מויל פון הימל-מענטש (אין צווייטן באַנד פון אַן דער טיפּער אייביקייט). דער הימל-מענטש רופט צונויף די מענטשלעכע גרופע, וואָס פראַצעסירט זיך פאַר אים, און ער מאַכט זיי אַ פאַרשלאַג זיי זאָלן זיך טוישן אויף איין יאָר צייט מיט זייערע ראַלעס און יעדער זאָל פאַרנעמען דעם אַרט לעבן פון צווייטן. דער פאַרשלאַג ברענגט זיי אַריין אין פאַרצווייפלונג. די גרופע באַשטייט פון אַ בעל-הביתל, אַ שוסטער און דעם שוסטערס ווייב, פון גנב און זיינע צוויי מיידלעך. (דער גנב ביי ווייסענבערג איז אַ פאַזיטיווער העלד. ער באַעוולט מענטשן ביים פאַרשאַפן זיך געלט, אָבער ער טוט זיי גוטס מיט דעם געלט). עס טענהט דערויף דאָס בעל-הביתל, אַז זיינע גלידער זענען צוגעוויינט צו אַ ווייך געלעגער, צו אינטימקייט און היימישקייט פון זיין שטוב. ווי אַזוי וועט ער קענען וווינען אין דער פינצטערער נאַכט אין אַ וואַלד אַלס גנב? אָבער אויך דער גנב קען ביי זיך נישט פּרעלן זיך צו טוישן מיטן בעל-הביתל. דער גנב איז צוגעוויינט צו דער געפאַר און זי גיט אים שטאַרקע עמאַציעס. ער וויל נישט אויסטוישן די בלויקייט פון די נעכט, דאָס ווינטל אין וואַלד אויף אַ פאַר-מאַכטע שטוב, אויף אַ רויכערנדיק לעמפל און אויף פאַרמאַכטע לאַדנס. דאָס מיידל וויל נישט איינרוישן דעם גנב אויף אַ בעל-הביתל, ווייל דאָס בעל-הביתל איז נישט רירעוודיק, די שוסטערקע ווידער האָט מורא פאַרן גנבס שלעכטן שם. דער הימל-מענטש זעט איין, אַז יעדער לעבט נאָר מיט זיין גליק פאַר זיך און וויל זיך נישט בייטן מיטן צווייטן, נאָר איז נאָך מבטל איינער דעם אַנדערן, און „איינעם ציט צו דער ערד, דעם צווייטן צו דער לבנה, דעם דריטן צום סמבטיון“. יעדער וויל משיחן בלויז פאַר זיך אליין, אָבער נישט פאַר דעם צווייטן. דערפאַר קענען די מענטשן נישט דערגרייכן די צייטן פון משיח.

... אַפּנאַרעריי, גיריקייט און קליינלעכקייט זענען מענטשלעכע אייגנשאַפטן. די בילדער פון אַן דער טיפּער אייביקייט אילוסטרירן פאַר אונז די געפאַלן-קייט פון מענטשלעכען מין שוין גאַר איבערצייגנדיק. אויך די שטרעבונג צום סאַציאַלן גליק איז געפאַלן אַלס קרבן פון מענטשלעכער גיריקייט. די בייזע פירערס פון דער געזעלשאַפט ניצן אויס דעם דאָזיקן איינזעלן טרוים פון די מאַסן פאַר זייער אייגענעם נוצן. אויך די געפירטע מאַסן זענען באַהערשט פון שלעכטע פּוונות. ווייסענבערג מאַלט אין אַלעגאָרישער פאַרעם אַ טראַגיש בילד פון די מענטשלעכע קאַמפּן פאַר גליק און פרייהייט: הינט אַראַגאַניזירן אַן עקספעדיציע צום אויסגעטרוימטן ווייטן לאַנד פון „אייביקן פּרילינג“... מיט דער עקספעדיציע פירן אַן אין דער שפיץ מיט זיינע אונטערהעלפערס — דער כאַרט, מאַפּס און יאַמקע. די „עלטסטע“ נעמען צונויף ביי די הינט ביינער, פּדי די עקספעדיציע זאָל האַבן שפייז-רעזערוון אויפן וועג. די פּשוטע הינט, די רעקסן, האַבן צונויפגעשלעפּט ביינער און די עלטסטע זענען פּעט געוואָרן. די הינטישע עקספעדיציע האָט ביי יעדע עטלעכע צענדליק דורכגעמאַכטע קילאַמעטער געפונען אַ שפייז-זאַפּאַס פון „אַנדערטהאַלבן ביינער“. דער וועג האָט געפירט דורך שניי-מדבריות צום קאַלטן צפון, וווּ „דער שניי-שטורעם

הערט קיין מאָל נישט אויף. אַ העלפט פון די אַנטיילנעמער אין אויסגעפרוירן געוואָרן, פיל זענען געפאלן פון מידיקייט און אויסצערונג. זיי זענען אָפגענאַרט געוואָרן פון זייערע עלטסטע. אָבער אויך יעדער איינער פון די אַנטיילנעמער אין דער ווייטער עקסקורסיע האָט געטראַכט בלויז, ווי אַזוי צו פאַרכאַפן דעם בעסטן חלק פון דעם גוטט אין דעם טרוים-לאַנד. בעת דעם פּראָסט האָט יעדער געשטרעבט צו פאַרכאַפן דעם צווייטנס פעל. עס זענען שוין געווען אַזעלכע, וואָס האָבן געהאַט אויף זיך צו דריי פעלן פון געפאַלענע הינט. אָבער, ווען די טריט זייערע האָבן זיך גענומען ברעכן פון מידיקייט, האָבן זיי אַלע פעלן געמוזט פון זיך אַראָפּוואַרפן און די אייגענע פעל אויך, אין דעם בהלהדיקן אַנטלויפן פון דעם ביזן לאַנד. — אַזוי דערציילט דער צוריק-געקומענער הונט, אַן אַנטיילנעמער אין דער עקספעדיציע. אָבער אַזוי זעט אויך אויס די עקספעדיציע פון די מענטשן צום לאַנד פון גליק און פרייקייט. אָבער אויב די מענטשן זענען אַזוי שלעכט, טאָ צו וואָס טרוימען זיי וועגן גוטס און שיינקייט? זייער טרויעריק קלינגט דערויף די תשובה פון בעל-שם אין ווייסענבערגס וויזיע, אין די וועלט [ווי] אַ טרוים: די שיינע מענטשלעכע געדאַנקען זענען אַ טרייסט פאַר די פאַרברעכנס, וואָס שווערן אַראָפּ פון די מענטשלעכע פלייצעס.²⁰³

אין די דרייסיקער יאָרן האָט ווייסענבערג אָנגעהויבן שרייבן אַ ראַמאַן אין דער פאַרעם פון בריוו, געשריבן פון אַ מאַן צו זיין חבֿר. ער האָט עס נישט פאַרענדיקט. דאָס איז געווען אַ מין זעלטן געלייטערטע דיכטונג אין פּראָזע. און, ווי אויף שובערטס „אומפאַרענדיקטער סימפּאָניע“ קען מען זאָגן — אויב כּזאַל זיך באַניצן מיט מילטאַן קראַס' באַצייכענונג וועגן איר — אויך וועגן ווייסענבערגס „אומפאַר-ענדיקט ווערק“, אַז „אַ רויקערע אַטמאָספּער וועגט דאָ איבער“. דאָס איז מוזיק פון דער דינסטער שיינקייט. איר צערטלענדיקע שלווה איז אומבאַרירט פון עמאַציאָנעלן קאַנפּליקט. ווייסענבערגס ווערק איז געווען אַ וועלט פון סובטיל-קייט און לויטערער שירה, וואָס אפשר נאָר אַ בעל-חלומות קען זיך אַזאַ וועלט באַשאַפן.

אַ טייל פון די ווערק, וואָס ווייסענבערג האָט געשאַפן, האָט ער פון יאָר 1925 אַן אַליין אַרויסגעגעבן. אין פאַרלאַג ווייסענבערג זענען במשך די יאָרן 1925—1938 אַרויס זיינע 10 בענד. ** אַחוץ דעם איז די פּילאַסאָפּישע אָפּהאַנדלונג די וועלט ווי אַ טרוים, די עסייען קונסט און סוביעקטיוויטעט, שרייבער און זייערע ווערק און זיין איבערזעצונג (פון דייטש) טויזנט און איין נאַכט (1922) אַרויס במשך דער צייט אין זיין אייגענעם פאַרלאַג, ווי באַזונדערע באַראַשורן.

אָבער אַ שפּאַרע צאָל ווערק, אַרום 18 בענד, האָבן נישט אָנגעקוקט די ליכטיקע שיין און וועלן זי שוין קיין מאָל נישט אַנקוקן, צו אונדזער אַלעמענס טיפּסטן באַדויערן און ווייטיק. זיי זענען בשעת דער באַמבאַרדירונג פון וואַרשע, אין סעפטעמבער 1939 פאַרברענט געוואָרן. די 18 בענד האָט ווייסענבערג געשאַפן אין פאַרשידענע פעריאָדן פון זיין לעבן, אָנהייבנדיק פון 1912. די גרעסטע צאָל

* אין פאַרלאַג ווייסענבערג זענען נאָך פריער, ווי שוין אויבן דערמאַנט, אַרויס זיינע פעריאָדישע אויסגאַבעס און אַנדערע מחבריים ווערק.

** אַ פּולע רשימה איז אָנגעגעבן ווייטער. זען ביבליאָגראַפיע I.

חיבורים, וואס זענען פארברענט געווארן, זענען — אחוץ דער פאעמע אסתר, עטלעכע איבערזעצונגען, דראמעס און דערציילונגען — באשטאנען פון זיינע לעצטע יארן שאפן. די 3-בענדיקע פאעמע אסתר, וואס ער האט אנגעשריבן אין 1912 ווי אויבן געזאגט, האט ווייסענבערג זיך איבערגעלאזט צום פארעפנטלעכט ווערן ערשט נאך זיין טויט. דאס איז געווען זיין ווונטש. „יעדער שרייבער דארף זיך איבערלאזן איין גרויס ווערק ארויסצוגעבן ערשט נאכן טויט“, האט ער געזאגט. ליידער איז צו דעם נישט געקומען.

די הויפטהעלדן אינעם ווערק זענען געווען אסתר און אחשורונת. איין סטראפע, די ערשטע, האב איך אן ערך פארגעדענקט:

אסתר

יארן ציען, יארן פליען,
טייכן וואסער שווימען אפ,
נאָר די איין מאָל שוין געשטאַרבן
לעבן קיין מאָל מער נישט אויף.
נאָר די איין מאָל שוין געשטאַרבן,
און זיי קענען מער נישט לעבן,
קומען דאָך מיר מאַנען, בעטן
כ׳זאַל אויף ס׳ניי זיי לעבן געבן.²⁰⁴
.....

א וואריאנט פון אסתר איז פארעפנטלעכט געווארן אין פארויס:

דער קעסל־פויקער און טאַצן־קלאַפער

(א נישט פארעפנטלעכטער פראגמענט פון דער פאעמע אסתר)

נישט קיין מענטש מיט זיבן שפיצן, נאָר אַ פויק און טאַצן האָט ער.	אין דער זעלבער צייט געוועזן איז אַ יישוב נאַנט פון דאַנען, און אין יישוב — אַ מפורסם, איז אַ גרויסער העלד פאַראַנען.
און אַ קענדזשער שוואַרצע האָר, און צוויי שוואַרצע אויגן גלאַנצן,	אחשורונת איז זיין נאָמען, אויסטערלישעס — מיינט נישט, איז ער —
און פאַרליבט ווערט יעדעס מיידל, ווען זי זעט אים איין מאָל טאַנצן.	

ווען ער שטעלט
 אוועק זיך טאַנצן,
 איז ווען דער ייִשוב
 ברענט אינגאַנצן;
 ווען הימל, מערב
 זיך ביידע מישן,
 וויל ער פון קיין
 זאך נישט וויסן!
 ווען ער שטעלט זיך
 אין דעם „רעהבל“,
 מאַכט אַ וואַרע,
 הענט צעשפּרייט;
 שטייט אַ וויילע,
 הענט „פאַדבאַקאַם“:
 האַלט דאָס קעפל
 אויף אַ זייט —
 און אַ פיר עס
 גיט דער סמיק,
 און אַ קלאַפּ צום
 טאַקט מוזיק,
 און זיין פיסל
 גיט אַ גליטש,
 דאָ פאַרויס און —
 דאָ שוין צריק,
 אַ צי זיך אויס,
 אַ קורטשע איין,
 און מיט דעם פיסל
 צו אַ טיפּ —
 אויב אַ שלאַנג דאָס
 קען באַווייזן,
 עמעץ זאַגט אייך —
 גלייבט דאָס נישט.
 נאָר דאָס אַליץ, דאָס
 אַליץ איז נאָר, ווען
 מיידלעך ביי דעם
 רעדל שטייען —
 אַנדערש אַבער
 טאַנצט ער נאָר,
 בשעת אים טאַנצן
 מאַנסבילן זעען.
 דען עס איז דער
 אחשׂתרוּנת
 גאָר אַ גרויסער
 טאַנצן-קענער,
 אַנדערש, ווי ער
 טאַנצט פאַר ווייבער
 טאַנצן, טאַנצט ער
 פאַר די מענער. —
 טאַנצט ער פאַר די
 מענער ווען,
 דעמאָלט ווייזט ער
 וואָס ער קען!
 נישט די ווייכקייט,
 נישט דער בייג,
 נישט צומאַל דער
 זעלבער צי, —
 אויך דאָס קעפל
 נישט פאַרלייגט,
 נישט מיט פיסלעך
 קלאַפט ער צו...
 פונקט ווי גאָר אין
 עפעס אַנדערש
 וואַלט געלעגן
 ערשט זיין מי.
 דעמאָלט ווי אין
 ווירבל-ווינט
 דרייט ער, רעדלט
 זיך געשווינד —
 יאַגט אַ בליץ,
 טראַגט אַ היץ —
 דאָ די אויגן
 פייער שיסן,

ס'אטעמט אָפּ טראַמייט און פּידל, ריטמיש שוועבט אויך ער אין רעדל.	דאָ דעם קאָפּ גאַנץ הויך פאַרריסן, אַ שפּרונג — ווי ס'וואַלטן ווער געביסן.
באַלד די לופט איז אַפּגערייניקט, פון דונער, בליץ, שוין אויסגעליידיקט.	טראַמייטן פּלאַצן, פּידלען קראַכן אים באַוועגונג נאַכצומאַכן.
ס'לייטערט זיך דער הימל בלאַ, קיין פּיצל וואַל- קנדל נישטאָ פּלוצלינג — — — האַלט! ס'איז אויס שוין בעליק, אויס שוין שטוב,
אַ דערקוויקונג שיקט דער וועלט אחשתרונת אונדזער העלד:	דער שאול-תחיתות פּייער-גרוב . . . פּונקט, ווי טויזנט שדים טאַנצן,
ווען זיין טאַנצן רוק ווערט, רעגולערער זיך עס שטעלט . . .	פּונקט, ווי טויזנט בליצן גלאַנצן, און ער טאַנצן ווערט נישט מיד.
אַט אַזוי איז אחשתרונת גאַר אַ גרויסער טאַנצן-קענער,	דאָך דער שטורעם גייט פאַמעלעך אין אַ ריטמיש טאַנצן איבער,
אַנדערש, ווי ער טאַנצט פאַר ווייבער אחשתרונת טאַנצט פאַר מענער. ²⁰⁵	פּילסט — אַ ווינטל לויפט די שטוב דאָ באַלד אַריבער.

ווען דאָס אומגליק איז געשען, האָט יצחק בערנשטיין אונדז, גענדלען און מיך, געטראָפּן אויף דער גאַס. און דערקענענדיק מסתמא פון אונדזער אומגליקלעכן אויסזען — ווי דאָס חיות וואַלט אונדז פאַרלאָזט — אַז עפעס שרעקלעכס איז געשען, האָט ער אַ שפּרייז געטאָן פאַרויס און אויסגעשעפטשעט: „די מאַמע . . .?“ ווען מיר האָבן אים געענטפערט: ניין, די מאַנוסקריפטן, איז דער קריטיקער יצחק בערנשטיין — אין יענע מאַוידיקע טעג, ווען וואַרשע איז געווען אַרומגעכאַפט מיט פּלאַמען און הרוגים, ווי אַפּגעברענטע, פאַרסמאַליעטע האַלעוועשקעס האָבן

זיך געוואלגערט אין די גאסן — געבליבן שטיין און פארבראכן די הענט אויף ווייסענבערגס 18 בענד, וואס זענען אפגעמעקט געווארן איידער זיי האבן אנגעקוקט די ליכטיקע שיין, א דעשיטערטער און דערשלאגענער פונעם אומגעהערן אומגליק.

י. מ. ווייסענבערג איז געשטארבן אין יאר 1938. עס איז אים אבער אויך שווער געווען שלום צו מאכן מיטן געדאנק, אז צוזאמען מיט אים וועלן אפשטארבן די אלע נאך נישט ארויסגעברענגטע שאפונגען. „עס איז נאך אזוי פיל ארבעט דא צו טאן“ — האט מען געקענט לייענען פון זיין שוויגנדיק פנים. ער האט די, און ענלעכע רייד נישט גערעדט. ער איז געשטארבן ווי א מאן.

וואלט ער באוויזן צו טאן אלץ לויט זיין פארמעסט? — וועדליק זיין שאפע-רישער פאטער, וואלטן אים, ווי מיר דאכט זיך, קיין צוויי לעבנס נישט געסטטייעט. ביילטשע פלעגט אים טאקע אפט זאגן: איטשע-מאיר, דו וועסט דארפן לעבן צוויי הונדערט יאר...

גרויס איז אונדזער חלק שולד אין דער אומגעהערער אבידה, אינעם פאר-ברענט ווערן פון ווייסענבערגס ווערק. האב איד דאך — לויט אונדזער בשותפות-דיקן באשלוס, גענדלס און מיינעם — מיט די אייגענע הענט די 18 בענד אוועק-געטראגן פון דער שטוב, כדי זיי צו באווארענען אויף א זיכערערן פלאץ (ווי די היטלערישע באמבעס האבן, לויט „אונדזער אויסרעכענונג“, געהאט ווייניקער שאנסן צו דערגרייכן). מיר האבן דעמאלט געוויינט אויף זאמענהאף-גאס נומ' 6. דאס איז געווען א 3-שטאקיק הויז, און אונדזער דירה — אויפן לעצטן שטאק. אבער אונדזער פעטער יצחק זילבערמאן האט געוויינט אויף אן 1טן שטאק פון א 6-שטאקיקן בנין אויף טווארדע-גאס נומ' 10. האבן מיר געטראכט, אז פאר די דייטשע באמבעס איז א שפילעכל צו צעשמעטערן אזא לפי-ערד קליין הויז, ווי אונדזערס, און דערצו איז דער לעצטער שטאק — ווי מיר האבן געוויינט — דער ערשטער געשעדיקט צו ווערן, און מיר וועלן אפילו נישט האבן קיין שאנס אראפ-צולויפן מיט די ווערק, ווען א באמבע זאל אויף דעם הויז פאלן. אבער אויב א באמבע וועט פאלן אויף דעם פעטער יצחקס 6-שטאקיקן בנין — וועט נאך אלץ זיין צייט צו כאפן די צוויי פעקלעך פתבים און אראפלויפן מיט זיי בלויז פונעם 1טן שטאק.

דאכט זיך געמיינט גוט צו באווארענען די ווערק, און דאך האט דער גורל געוואלט, אז מיר זאלן זייער אפגעווישט ווערן פון דער וועלט נישט קענען אויס-מיידין. גראד איז דעם פעטער יצחקס הויז שטארק באמבארדירט געווארן און געשטאנען אין העלישע פלאמען, בשעת ווען אונדזער הייזקע איז גאנץ שטיין געבליבן!

אזוי פלעגט אויך טרעפן מיט מענטשן, וואס זיצנדיק אין איין באהעלטעניש בשעת דער באמבארדירונג פון ווארשע — האבן זיי געטראכט, אז זיי דארפן זיך בעסער אויסבאהאלטן אין אן אנדער באהעלטעניש, וואס דארף לויט „זייער אויסרעכענונג“ זיין זיכערער, אבער גראד אינעם זיכערערן פלאץ זענען זיי דערהרגעט געווארן.

ביילטשע האָט דאָס גאַרנישט געקענט תּוּפּס זיין. „וואָס הייסט“ — האָט זי געפרעגט — „דעם טאַטנס כתּבים זענען פאַרברענט געוואָרן? די נישט-פאַרעפּנט-לעכטע ווערק האָט מען דאָך געדאַרפּן היטן, פּונקט ווי די אייגענע פּיס“. ווען דאָס איז געשען, האָב איך זיך פאַרמאַכט אין אונדזער שטוב אויף זאַמענהאַף-גאַס און גע-פאַסט צוויי טעג אויפן חורבן פון ווייסענבערגס כתּבים. כּ׳האַב קיינעם נישט גע-וואָלט זען. גנענדל איז געווען מיט די עטלעכע פּריינד וואָס מיר האָבן זיך מיט זיי געהאַלטן צוזאַמען. ווען זי האָט מיך אויפן 2טן טאַג נישט געזען, איז זי אַרויפ-געקומען מיך אַרויסנעמען פון דער שטוב. אַבער אַנקוקנדיק מיין צושטאַנד, האָט זי באַנומען, אַז מ׳וועט מיך נישט קענען רירן פון אַרט. זי האָט פאַרשטאַנען, אַז אַזאַ בראַך מוז מען אויסווייטיקן איינער אַליין. די עטלעכע מענטשן וואָס פּלעגן אַרויפ-קומען בשעת ווייסענבערגס קראַנק זיין און אויך נאָך זיין טויט — מישאַ טראַיאַ-נאָוו, יוסף סמאַליאַזש און יכּדל לחיים, אברהם סוצקעווער א״א — האָבן אויך נישט געקלאַפט אין דער פאַרשלאַסענער טיר.

אַגב האָבן זיך אויך צווישן די כתּבים געפונען יוסף סמאַליאַזשס 16 נאָוועלן, וואָס ער האָט אונדז אַנפאַרטרויט אויסצובאַהאַלטן צוזאַמען מיט ווייסענבערגס שריפּטן בשעת די שוידערלעכע באַמבאַרדירונגען פון וואַרשע. ער איז געווען זיכער, אַז מיר וועלן ווייסענבערגס כתּבים היטן מער, ווי דאָס אייגענע לעבן. דאָס האָט ער באַשלאָסן צו טון בשעת ער האָט געוויינט אין אַ געדונגען צימער אויף פּאַוויע-גאַס. ער פּלעגט זיך אין יענע טעג חכמהנען: „היטלער, „סערדצע“, קום שוין אַריין, אַבי די באַמבעס זאָלן אויפהערן צו פּאַלן.

טלאַמאַצקע 13

אין ייִדישן ליטעראַטן- און זשורנאַליסטן-פאַראיין פלעגן שרייבערס אָפּזיצן גאַנצע טעג אין דער וואַרעם אָדער שרייבן ביי אַ זייטיק טישל. אַנדערע זענען גע-
קומען אין דער פרי און דערוואַרט זיך ביזן מיטאַג-עסן, ווען מע פלעגט אָנהייבן
דערלאַנגען אין בופעט-צימער די מאַלצייטן. מ'האַט דאָרט געקענט באַקומען אַ
שיסעלע הייסן באַרשטש פאַר 20 גראַשן ופדומה, וואָס אייניקע שרייבערס זענען
דערמיט אָפּגעקומען דעם טאָג. אין די נאַכמיטאַגן זענען אָנגעקומען מער שריי-
בערס און אַקטיאָרן. דעמאָלט האָט מען שוין געזען דעם קעלנער אַרומטראַגן די
„אמתע“ מיטאַגן מיט אַ פערטעלע גענדזנס אָדער אַ קאַרפּנאַפּ, קאַשעס, פאַרפל,
קאַמפּאַטן און קיכלער, וואָס מאַניע, די קעכין האָט צוגעגרייט און דער קעלנער
האַט סערווירט פאַר די קינסטלערס בעלי-פּרנסה. צווישן די פּול-באַזעצטע טישלעך
האַט זיך היימישלעך אַרומגעדרייט די קאַץ „פּליפּי“, וואָס פלעגט אירע אויס-
געבאַליעטע גלידער ציען אין אַ גראַציעזן בויג. די לופט אינעם גרויסן זאַל איז גאַר
געוואָרן אָנגעוואַרעמטער אי פון דער פאַרע און די געשמאַקע ריחות, וואָס האָבן
זיך געהויבן פון די טעלערס, אי פון די לעבעדיקע שמועסן פון דער פאַרזאַמלטער
קינסטלער-משפּחה. דעמאָלט האָט מען געקענט זען סעגאַלאַוויטשן מיט נאָך
עטלעכע שרייבערס זיצן ביי אַ טישל און שפּילן אין קאַרטן. און האָט ער נישט
געהאַט קיין פאַרטנער, פלעגט ער אַליין זיצן, שווייגן און מישן אַ פּאַסיאַנס. אַן איינ-
זאַמער האָט סעגאַלאַוויטש אויסגעזען צווישן אַזוי פּיל קאַלעגן. מע האָט אים פּמעט
נישט געזען עפענען דאָס מויל. אַפּילו די קאַרטנשפּיל איז צוגעגאַנגען ביי אים
שווייגנדיק.

ווייסענבערג פלעגט זיך אַפּט אַריינכאַפּן אין ליטעראַטן-פאַראיין און דאָרט
פאַרברענגען אין שמועס עטלעכע שעהען. ס'זענען באַרירט געוואָרן פּראַגעס אויף
פאַרשידענע טעמעס. מאַוריצי שימעל, דער דיכטער וואָס האָט באַזונגען דאָס
שבתדיקע ליכטבענטשן אויף פּויליש, פלעגט אַפּט אַנטייל נעמען אין די דעבאַטעס.
ס'פלעגט זיך צורוקן נעענטער און שווייגנדיק זיך איינהערן דער באַגאַבטער
דיכטער ישראל שטערן וואָס „אין זיין פאַרשמאַלצענער קאַפּאַטע זענען געלעגן
טויזנט חנען“, ווי ס'האַט זיך געהאַט אויסגעדריקט מאיר האַלפּערן, אַ צווייטער
באַהעמע-דיכטער. אין ליטעראַטן-פאַראיין האָט מען שטערנען נישט אַרויסגעזען.
ער האָט זיך געשאַרט אין די ווינקלען, ווי אַן אורח אויף אַ פּרעמדער חתונה.
ווייסענבערג האָט געאַרט זיין נישט האָבן קיין מוט זיך אַקעגנצושטעלן. ישראל
שטערן, אַ פאַרטאַנענער אין אַנדערע עולמות, איז אַ צייט לאַנג אַרומגעגאַנגען מיט
אַן אַרויסשטאַרצנדיקן טשוואַק, דאַכט זיך, אַ פאַרזשאַווערטן דערצו, אינעם שוך,
וואָס דערפון איז געוואָרן אַ שטאַרקע אינפּעקציע אין זיין פּוס. ערשט דעמאָלט האָט
זיך שטערן אַרומגעקוקט, אַז מע דאַרף אַפּשר דעם טשוואַק פון שוך אַרויס-
ציען... ווייסענבערג האָט אים שטאַרק געמוסרט פאַר אַזאַ מין אָפּגעלאַזנקייט. ער

האַט נישט געקענט פאַרטראַגן קיין גאַנגרענעס, נישט אויפן מענטשלעכן קערפער און אויך נישט אויפן קערפער פון דער יידישער ליטעראַטור.

הערשעלע פלעגט זיך אויך אַרומדרייען אַ שטיל-שטילער אינעם פאַראייניגן אויף די סאַרטן שרייבערס פּנגד די אַנדערע, די טויגלעכע, האָט וויסענבערג געזאָגט, אַז „אונטער די דונערן פון רעש הערט מען נישט דאָס שטילע טיק-טאַקען פון די קליינע זייגעלעך...“

הערשעלע האָט געהאַט אַ שפייזקוּרעמל אינעם שטעטל הענריקאָוו און פלעגט אויפן וועג איינצוקויפן סחורה פאַרן געוועבל, אַריינכאַפן זיך גאַנץ אָפּט קיין וואַרשע אין ליטעראַטן-פאַראייניגן צו די שרייבערס. אויך ער איז געווען אַ פאַר-חלומטע נשמה, און ס'איז אין פאַראייניגן אַרומגעגאַנגען אַ ווייץ — און אפּשר איז עס טאַקע אַזוי געווען — אַז ס'איז אים אַ מאָל צעריסן געוואָרן אַן איבערבעט אין שטוב און די פּעדערן זענען אַרומגעפּלויגן, אַז די לופּט איז געוואָרן ווייס אַרום, האָט הערשעלע געמיינט, אַז עס שנייעט אַזוי. נאָך האָט מען דערציילט, אַז ער האָט אַ מאָל אויסגעטאַן דעם פאַלטן און אים אויפּגעהאַנגען אויף אַ פּליג, וואָס האָט זיך גראַד געשטעלט אויף דער וואַנט און הערשעלע האָט געמיינט, אַז דאָס איז אַ טשוואַק אין דער וואַנט.

אַ מאָל האָט ער געזאַלט גיין אויף אַ ברית-מילה אין זיין שטעטל הענריקאָוו. דאָס ווייב האָט שוין געוואַרט אויף אים אין דרויסן, ביז זי האָט אים קוים דערלעבט צו זען אַרויסקומען אַן אַנגעטוענעם צו דער שׂימחה. ס'איז איר אָבער נישט געפּעלן זיין קראַוואַט, וואָס איז אים געהאַנגען אויפן האַלדז ווי אַן איבעריק צוטשעפּעניש, האָט זי אים צוריקגעשיקט אים איבערבינדן. זי איז געשטאַנען און געוואַרט און געוואַרט אַ פּערטל שעה, אַ האַלבע שעה — ואינגו. הערשעלען האָט מען אַלץ נישט געזען פאַר די אויגן, איז זי שוין אַליין אויך צוריקגעגאַנגען זען, וואָס ס'איז דאַרט געשען מיטן שליםלניק אירן. זי האָט אַ קוק געטון — און ער ליגט גאַר אין בעט! — וואָס עפּעס שלאָפּסטו איצט אין מיטן דערניצען?! — האָט זי געפּענט ס'מויל, גרייט אים צו צעמאַרשטשען. ערשט האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז ווען הערשעלע האָט אַנגעהויבן אויפּבינדן דעם קראַוואַט און אים אויסטאַן, האָט ער שוין אַזוי אויטאַמאַטיש אויך די מאַרינאַרקע אויסגעטאַן, און העמד און הויז. און, אַז מ'טוט זיך אויס — לייגט מען זיך דאָך געוויינטלעך אין בעט אַריין שלאָפן — האָט ער אַזוי טאַקע געטון...

איציק מאַנגער מיטן אַרויפּגעלייגטן קאַפעליוש אויף זיינע געדיכטע קרויזן, וואָס האָבן די ציין פון אַ קאַם נישט אַדורכגעלאָזט, האָט גאַר געצויגן דעם אויפּמערק אויף זיך מיט זיינע אומדערוואַרטע און איבעראַשנדיקע האַנדלונגען. און ווער האָט נישט באַוונדערט דעם געוואַנטן זינגפּויגל, נישט געקוקט אויף זיינע זידלערענען, זיין אַנרופן זאַכן ביים נאַמען און זיינע אומדערוואַרטע מעשים?

שלמה-לייב קאַוואַ, אַ שוואַכער אין געזונט, מיט אַן אַוועקגעשניטענעם שטיק קינבאַק פון נאָך אַן אַפּעראַציע, פלעגט זיצן און דערנעבן האָט אַלע מאָל געוואַכט איבער אים זיין באַחנטע פּרוי, ווי איבער אַן איינציק, אַפּגעצייטערט קינד. ער האָט געמאַכט דעם איינדרוק, ווי ער וואַלט געלעגן אויף אַ קראַנקבעטל, הגם ער איז

גאר ווי אלע אנדערע פארזאמלטע געזעסן אויף א שטול. דער זאפאס פון אויסטער-לישע, פאנטאסטישע מעשיות, וואס ער האט געהאלטן אין איין דערציילן האט זיך קיין מאל ביי אים נישט אויסגעלאזט, ווי ביים מינכהאוזען, דעם דייטשן דערציילער פון גוזמאדיקע געשיכטעס. קאוואס מעשיות האט מען טאקע אין ליטעראטור-פאראיין נישט אנדערש גערופן, ווי „די מינכהאוזיאדע“. איז אלע מאל געווען א קרייז מענטשן וואס האבן אים אויסגעהערט. קאגאנאווסקי האט א צייט לאנג געווינט אין א געדונגענעם צימער איבערן פאראיין. פלעגט ער זיך עטלעכע מאל אין טאג אראפכאפן אין לאקאל פון די שרייבערס, מיט די אויסגעלאנגצטע שטיוועלעך און אויסגעלאנגצטן קאפ פעכשווארצע, גלאטע האר. ער האט ליב געהאט צו שאפן ארום זיך א רעדל אויסהערערס פון זיינע דערפארונגען, צוויא וועגן זיינע יארן אין אדעס, וועגן ביאליקן און זיין אדעסער סביבה. עס האט זיך פארגעדענקט איין ספעציפיש קאגנאווסקישע הלצה ווי, אז שרייבערס זענען געקומען פרעגן אויף ביאליקס שירים און מאניע ביאליק, זיין פרוי, האט געעפנט די טיר, האט זי געפרעגט (לויט קאגנאווסקי): „וואס, א שירעם? עס רעגנט דאך איצט נישט!“

קאגנאווסקי פלעגט נישט צו פיל מדקדק זיין ביים אפמשלען עמעצן, און האט איינעם געקענט געבן „פארעמלאזע“ ליפן, ווען יענער האט גראד געהאט שיין געפורעמטע ליפן, און אוועקזעצן אים אויף א „האלבער שטול“, אדער געבן איר רויע, דארפישע באקן, ווען דאס איז גראד געווען א שטאטיש מיידל מיט אן אליזו קאלירטער הויט. עס האט ביי אים נישט געמוזט שטימען מיט דער ווירקלעכקייט, אבי די הלצה זאל בלייבן.

אנדערע שרייבערס פלעגן זיך צורוקן נעענטער צו ביסלעך און ס'האט זיך געשאפן א רעדל ארום, פדי אויסצוהערן ווייסענבערגס שיחת-חולין. שלום אש איז א מאל געקומען פון אמעריקע. ווען ער האט זיך באגעגנט מיט ווייסענבערג אין פאראיין, איז ער צוגעקומען און געפרעגט: „איטשע-מאיר, כ'האב געהערט, אז דו האנדלסט מיט ביכער, איז דאס אמת?“ — „יא“, האט ווייסענבערג געענטפערט — „סאיז אמת, און איך האב געהערט, אז דו האנדלסט מיט ליטעראטור...“

ס'האט א מאל א יונגער שרייבער, זיצנדיק אין פאראיין, איבערדערציילט כמעט פון אויסנווייניק משה קנאפהייסעס ערשטע דערציילונג „קינדער“, וואס איז אפגעדרוקט געווארן בשעתו אין א יידישער וואכנשריפט. ווייסענבערג האט זיך צוגעזעצט און זיך איינגעהערט, און צום סוף איבערגעפרעגט דעם יונגן-מאן, וועמען ער ציטירט. ווען יענער האט אים געענטפערט, אז קנאפהייסעס דער-ציילונג, האט ווייסענבערג אים איבערגעפרעגט מיט א שמייכלע, צי ער געדענקט אזוי אלץ, וואס ער לייענט, פון אויסנווייניק. און ווען יענער האט אים געענטפערט אז נאר גוטע זאכן פארגעדענקען זיך, האט אים ווייסענבערג א פרעג געטון, אנוויינדיק אויפן דערביי זיצנדיקן קנאפהייס:

— „און איר קענט זיך פארשטעלן שעקספירן מיט אזא פנימל?...“

אינעם ליטעראטור-פאראיין האט מען אחוץ וועגן קונסט — דער אייביקער

טעמע — גערעדט וועגן פאליטיק, קיסריים, מיניסטארן, פאלקסהעלדן פון פאר-
גאנגענע און דעמאלטיקע צייטן; וועגן הירש לערקערט און זיין העלדישן שאס;
זישע ברייטבארד און זיין אויסערגעוויינטלעכער גבורה — „דער שטארקסטער ייד
אין דער וועלט“. דער פלוצעמדיקער טויט פון א גיבור — וואס איז געשטארבן
צוליב אזא קלייניקייט, ווי פון א ווונד פון א פארזשאוועטער זעג — האט געקלונגען
אזוי סימבאליש. גערעדט האט מען אין ליטעראטור-פאראיין וועגן סטיענקא ריאזין
וואס ווערט, ווי ווייסענבערג האט געזאגט, דורך די סאוועטן באזונגען ווי א
פרייהייט-קעמפער; כמעלניצקי און פעטלורע; סטאלין, טאראס בולבא,
פוגאטשאוו, יעקאטערינע די גרויסע, נאפאלעאן, ביסמארק, דעם קייזער ווילהעלם,
דעם צאר ניקאלז און זיין מפלה דורך די באלשעוויקעס; פון קארל מארקס און זיין
קאפיטאל א"א.

דא האט זיך לעא פינקעלשטיין אנגערופן: „נו, און וואס הערט זיך טאקע מכוח
דער וועלט-אויסלייזונג מצד דעם קאמוניזם, די שטראלן וואס קומען פון מירוח?"
דערויף האט ווייסענבערג געענטפערט, אז „אין דער געשיכטע פון מארקסיזם
איז ארויסגעקומען א ווונדערלעכער ביישפיל: ווי אזוי גייענדיק אויפן וועג פון
מארקסיזם קומט מען קיין בויבעריק“. און אז:

מארקס האט אויפגעשטעלט דעם סאציאליסטישן שטאט אן א פונדאמענט,
ווייל די הויפטזאך — דעם מענטש — האט ער נישט געקענט. און נישט
קענענדיק דעם מענטש, וואס דארף זיין דער בויער פון סאציאליזם און לעבן
אין אים — איז די גאנצע זאך אן א באדן. פל-זמן דער מענטש וועט זיך שטופן
אריינצוקריגן זיך דער ערשטער אין א טראמוויי, למשל, ווען עס זענען נישטא
גענוג טראמוויען — קען קיין סאציאליזם נישט זיין.
און דערווייל האט מען געשאלטן אלע געטער צו גלייך מיט אלע
נאציאנאליזמען, פאר א מינדסט נעגעלע פון קאסמאפאליטיזם, און אויפן וועג
צום העכסטן אידעאל פון דער מענטשהייט האט מען געקרייציקט אי
קריסטוסן, אי דעם אלטן יידישן גאט נעבעך, און נישט געוואלט הערן פון קיין
גרענעצן צווישן פאלק און פאלק, שפראך און שפראך.

ער האט דערציילט, אז איינער פון זיינע אנהענגערס אין סאסאנוויען, צי
בענדין (ווייסענבערג פלעגט אפט פארן מיט רעפעראטן די לעצטע יארן אין יענע
געגנט) האט אים א מאל געשריבן גאר אן ענטוואסטיש קארטל וועגן א דארטיקער
1טער מיי-דעמאנסטראציע און ווי די שיינע, רויטע פאן האט געפלאטערט איבער
די, מיט האפענונג, פארהויבענע קעפ פון די ארבעטער-מאסן.
דערויף האב איך אים געענטפערט: וואס ניצט די שיינקייט פון דער פאן, ווען
דער פאנטרעגער טויג נישט? ...

ס'איז א מאל געקומען אן ערלעכער קייסער צו דער מאכט — האט
ווייסענבערג דערציילט — און ער האט געוואלט פירן זיין מלוכה ערלעך, אן גנבות
און אן קארופציע, האט ער גערופן דעם חכם, דעם ראטגעבער, וואס אין קייסער-
לעכן הויף, ער זאל אים עצהנען, ווי אזוי צו פארהיטן דערפון. האט דער ראטגעבער
אים געעצהט, מ'זאל אוועקשטעלן א שומר ביי די מלוכהשע אוצרות, און ער זאל
היטן, אז קיין גנבות זאלן נישט געשען.

— ווער זשע וועט היטן דעם שומר? ... — האט דער קייסער געפרעגט. דערויף, הייסט עס, האט דער ראטגעבער שוין קיין עצה נישט געהאט, ווייל דער שומר איז דאך אויך א מענטש מיט די זעלבע אייגנשאפטן און אינסטינקטן וואס די, וועמען ער דארף היטן.

און אזוי, האט אויך ווייסענבערג געטענהט, אז אלע אידעען זענען שיין ביז זיי קומען נישט אין די מענטשלעכע הענט אריין.

סי'האט עמעצער געזאגט — אויב דער זפרון פארפירט מיך נישט, ד"ר זשיטלאווסקי — אז דער שניי, וואס פאלט אראפ אויף דער ערד, איז דאך אזוי ווייס, און, וואס עס ווערט פון אים ווען דער מענטש שטעלט נאר אוועק אויף אים זיין פוס ...

„זעט — [האט ווייסענבערג אויסגערופן] — האט דאך גאט איין מאל געזאגט: איך האב אייך געגעבן אזא שיינע וועלט און איר פארדארבט זי. איך האב אייך געגעבן א וועלט צום פרעסן און איר פרעסט גאר זיך אליין ...

בכלל האט ער געהאלטן, אז מע קען מיט דעם מענטש גארנישט מאכן. א גוטע אילוסטראציע דערצו איז די אלעגארישע שטעלע אין זיין 10-בענדיק ווערק אין דער טיפער אייביקייט, ווו די פשוטע הינטלעך — געמיינט דאס פאלק, דעם ארבעטער-קלאס — חלומען פון אויפשטעלן א קאלעקטיוו צוזאמענלעבן, ווו יעדן איינעם וועט זיך לעבן, ווי אין א גן-עדן וואס די פירערס זאגן זיי צו, און ... מיט וואס דער דאזיקער שיינער חלום לאזט זיך אויס.

צו דעם דאזיקן אויספיר איז ער נישט איין מאל געקומען, מאכנדיק אנא-לאגיעס צו די מענטשלעכע אייגנשאפטן און פירונגען פון קדמונים אן. אז משה רבינו איז נאר נישט אזוי שנעל צוריקגעקומען מיט דעם צוגעזאגטן — האט זיך דער המון שוין געמאכט א בעסערן גאט: דאס גאלדענע קאלב ... ארום וואס ארומצוטאנצן, „ווייל דער מענטש ציט אינעם דאזיקן טאל אריין“, שרייבט ווייסענבערג אין זיין עסיי „טראצקי, סטאלין און פאלק“.

אזוי האט ער אויך אפט געזאגט, אז רוסלאנד וועט צוריקגיין צו פאנשטינע. דאס האט ער געזאגט שוין דעמאלט, אין די סוף 20 ער יארן, ווען רוסלאנדס „אייזערנער פיר האנג“ איז נאך געווען שטארק פארצויגן מע זאל נישט קענען אריין-בליקן וואס הינטער אים טוט זיך. מיט זיין אינטוויטיוו פילן זאכן האט ער געהאט א פארשטעלונג וועגן גאנג פון געשעענישן נאך איידער זיי זענען געשען.

ווען מע האט אין 1930 און 1933 אין סאוועטן-פארבאנד ארויסגעגעבן ווייסענ-בערגן, האט ער אנגעפרעגט אין סאוועטישן קאנסולאט אין ווארשע מכוח האנאראר. דער קאנסול האט אים געזאגט, אז קיין געלט פון לאנד שיקט מען נישט ארויס, אבער ער קען קומען קיין רוסלאנד און אויסניצן דעם האנאראר דארט אויפן ארט. ער האט פאר ווייסענבערגן געמאלן זייער אן אימפאזאנט בילד: אז ער וועט זיך קענען באזעצן אין קרים אין א ווילע, לעבן אין די בעסטע באקוועמלעכקייטן און בכבוד גדול. אבער ווייסענבערג האט די פראפאזיציע באלד אפגעווארפן. ער האט אינטוויטיוו געפילט (ווייל געוויסט וועגן די זאכן האט מען נאך דעמאלט נישט אויף

דער וועלט), אז ער וועט דארט אנווערן זיין פרייהייט: אז מ'וועט צוטראגן אויף אים מסירות וואס איז טאקע געווארן אזוי פאפולער אין סאוועטן-פארבאנד, אז עלטערן פלעגן מורא האבן פאר די אייגענע קינדער, זיי זאלן זיי נישט מסרן פאר דער געהיים-פאליציי). איז ביי וויסענבערגן געווען דער ענין אוועקגעלייגט. מיר איז אבער א שאד געווען זיך אפצוזאגן פון אזא „גן-עדן“ אינעם רויטן מלכות — האב איך אים געזאגט, אז איך וואלט יא געפארן אויסניצן דעם האנאראר און אז איך וועל אויך גיין צום זעלבן קאנסול און נאכפרעגן אויף מער פרטים, ווי אזוי דאס אדורכ-צופירן. אבער ער האט מיר נישט געראטן דאס צו טאן, ווייל גראד ארום דעם דאזיקן קאנסולאט דרייען זיך דעטעקטיוון, און אז אויב מע וועט מיך זען אהין אריינגיין עטלעכע מאל — וועט מיך די פוילישע רעגירונג חושד זיין אין שפיאנאזש.

האבן מיר בכלל אפגעלאזט דעם גאנצן ענין.

אין „טראצקי, סטאלין און פאלק“, וואס ווייסענבערג האט אנגעשריבן אין אנהייב פון 1928, זאגט ער, אז דער פאקט, וואס מ'האט אין סאוועטן-פארבאנד אויסגעשלאסן טראצקין פון דער קאמוניסטישער פארטיי איז זייער באלערנדיק, און אז מע מוז נישט וויסן אלע פרטים, כדי צו קענען פעסטשטעלן דעם הויפטשטריך. אין דעם דאזיקן פאקט, און פון די קאמפראמיסן אויפן ווירטשאפטלעכן געביט „נעפ“, * וואס רוסלאנד האט אין יענער צייט איינגעפירט, האט ווייסענבערג געזען רוסלאנדס אויסשליסן זיך פונעם קאמוניזם. ער האט געזאגט, אז די זאך איז נישט אזוי פשוט ווי עס דאכט זיך, ווייל „דער קאמוניזם אין רוסלאנד איז ארויף אויף דעם וועג, ווהיין דאס פאלק האט אים געשלעפט“ און אז ס'איז אין פראנקרייך, מיט דער פראנצויזישער רעוואלוציע, אויך נישט אנדערש געשען.

יא, אלץ געשעט פשוט און גאנץ זאכלעך. פון רוסלאנד האבן זיי געקענט פאר-טרייבן דעם אייגנטום-באזיצער, אבער נישט דאס געפיל פאר אייגנטום. . . די מענטשהייט ציט דערויף. זי ציט אין דעם דאזיקן טאל אריין. וויל סטאלין נישט זיין דער מענשלעכער געניוס און שלעפן זי, ווי לעוו טראצקי אויפן שפיץ בארג ארויף. וויל ער נישט זיין קיין „קינד“ און קיין גאון, וואס די ביידע לאזן זיך פארפירן פון פייערלעך. . . וויל ער נישט געקריינט ווערן מיט דעם טיטול „פארפירער“, ווי עס ווערן אפט געקריינט די, וואס גייען פארויס, . . . אבער וואס ארט עס דער מאסע דעמס [טראצקיס] רייד, וואס זאגן גארנישט צו — און דעסגלייכו, וואס ארט איר דער, וואס נארט זי אפ, בשעת דאס אפנארן, מיינט זי, גייט אויף דעם רעכענונג פון אלע אנדערע זיינס גלייכו, נאר ער (יעדער איינער פון עולם. . .) וועט כאפן דעם טאפ פלייש? . . . עס האט א מאל געזאגט איינער א קלוגער: (איך ווייס נישט ווי ער הייסט. . .) אז די מאסע איז אויך גנביש, פונקט ווי עס זענען אירע „פירער“, נאר די פירער אויף זייער ארט און די מאסע אויף איר ארט. . . זיי ווילן זיך איינער דעם צווייטן גענארן און אזוי באהעפטן זיי זיך. . . און אט, אלע מאל וועט מעפיסטאפעל ארויסשטעקן דער וועלט א צונג. לויט דעם זעלבנס טאקע באהויפטונג איז אויך נישט אמת, אז די מאסע איז באשאפן

געוואָרן צו מעפיסטאָפעלס געלעכטער. זי איז נישט אזאָ נעבעכל... אלא עס טרעפט אַ מאָל אז דער שלו דערהרגעט זי, האָט זי אָבער נישט געוואָסט, אז דער שלו וועט זי גענאָרן, זי האָט געזען אַ טאָפּ פלייש... דער פּאָט אָבער פון אויסשליסן די אַפּאָזיציע פון אַפּיציעלן „קאָמוניזם“, שטעלט צוריק גלייך דעם מוח פון דער וועלט... מיט דעם קאָמוניזם אָבער איז זיכער געענדיקט. עטלעכע הויף-פּאָעטן אין לאַנד, אָדער געדונגענע אין אויסלאַנד וועט ער [סטאַלין] נאָך קענען „באַגייסטערן“ די מוחות. דער וועלטס מוח אָבער קריסטאָליזירט זיך אויס... ווער ס'איז שולדיק? — נאַרישקייט: מעפיסטאָפעל! דער עולם וויל בעסער פלייש שוין, איידער קאָמוניזם שפעטער.²⁰⁶

דאָס איז געווען — שוין אין יענע טעג — ווייסענבערגס בליק אויפן קאָמוניזם. אויף דער טעמע פלעגט מען אים אָפט הערן רעדן אינעם פּאַראַיין פון די שרייבערס.

אין ליטעראַטור-פּאַראַיין פלעגט אויך אַרויפקומען ד״ר יצחק לייפונער. ער איז געווען דער דאָקטאָר פון די ייִדישע שרייבערס און אַליין אַ באַהעמע-מענטש. ווייסענבערג האָט אים זייער ליב געהאַט פאַר זיין פּשוטות און ערלעכקייט. כּגליב, אַז פון אַלע דאָקטוירים האָט ער געהאַלטן צום שטאַרקסטן פון ד״ר לייפונער. ער פלעגט אויף זיך זאָגן, אַז ער ווייסט גאַרנישט; איך בין דער האַמער — האָט ער געטענהט צו ווייסענבערגן — און דו [דער פּאַציענט] ביסט די קאָוואַדלע. און ווייסענבערג האָט אים געפּרעגט, ווי די מעדיצין קען זיין פּאַרלעסלעך — אויב דאָס איז אויך אַ מאַדעזאָך; זי בייט זיך כּסדר, בשעת ווען דער מענטשלעכער אַרגאַניזם בייט זיך נישט. אַט האָבן מיר געהאַלטן אין איין הערן, אַז דאָקטוירים הייסן עסן אַ סך לעבער. שפעטער האָט מען אויפּגעהערט רעדן וועגן דער לעבער און אַנגעהויבן רעדן וועגן קנאַבל, וואָס דאָקטוירים האָבן געראַטן צו עסן אַ סך. מ'האַט טאַקע געקענט זען, ווי אין די אויסשטעל-פּענצטער פון יעדער אַפּטייק הענגען גאַנצע קרענצלעך קנאַבל. אָבער אויך וועגן קנאַבל איז אין אַ צייט אַרום שטיל געוואָרן.

אין כירורגיע גלייב איך יאָ; אַז מע שניידט אויף, זעט מען וואָס דאַרט טוט זיך — פלעגט ווייסענבערג זאָגן דעם ד״ר לייפונער, אָבער אַחוץ דעם איז דער מענטשלעכער אַרגאַניזם אזוי קאָמפּליצירט, אַז די מעדיצין איז נאָך ווייט נישט דערגאַנגען צום סוד פון זיינע דינסטע געוועבן. און אַחוץ וואָס ס'איז שווער זיך פּונאַנדערצוקלייבן אין אזאָ העכסט פּרעציוז אַרגאַניזם ווי דער מענטשלעכער קערפּער איז, מיטן אַוניווערס פון זיין צאָל קעמערלעך — זייערע פּונקציעס און ווירקונגען — מאַכן זיי נאָך (די דאָקטוירים) אַן אַנשטעל, אַז דער פּאַציענט זאָל מיינען מיינען וואָס. דאָס, וואָס די רפואות ווערן געשריבן אין לאַטיין — אַ שפּראַך, וואָס דער עולם פאַרשטייט נישט — איז אויך צוליב דעם, „אַז משה, יאַנקל, חיים זאָלן נישט קענען אַליין צעשטויסן אַ שטיקל ציגל און אויסמישן עס מיט וואַסער...“, האָט ער געזאָגט.

ס'איז אַ מאָל דערגאַנגען צו אים אַ דאָקטאָר- און פּאַציענט-געשיכטע, וואָס איז

געווען פונקט אַנגעמאַסטן אויף זיינע איבערצייגונגען.

אין זשעלעכאָוו איז געווען אַ גרויסער גביר מיטן נאָמען יאַסל ברכהס, האָט זיין פרוי זיך אָנגעהויבן אין די שפּעטערע יאָרן אָפּט צו דאַקטערן. מסתמא האָט דער דאַקטער שוין געזען צו געפינען ביי איר מחלות פון פּל-המינים. איין מאַל האָט איר דאַקטאַר געזאָגט, אַז זי דאַרף פאַרן קיין טשעכאַטשינעק* נעמען בעדער און אַז דאַרט איז אויך דאָ אַ גוטער דאַקטאַר וואָס קען זי היילן, וועט ער איר מיטגעבן צו אים אַ רעקאַמענדאַציע-בריוו.

יענער דאַקטאַר איז געווען זיינס אַ פּריינד, האָט ער אים אָנגעשריבן וועגן דעם פּאַציענט וואָס ער שיקט אים און האָט דעם בריוו פאַרקלעבט.

יאָסל ברכהס' פרוי האָט זיך געמאַכט פאַרטיק אין וועג אַריין און צו מאַרגנס אין דער פּרי האָט זי געזאָלט אָפּפאַרן. און ווייל זי איז געווען טשיקאָווע צו וויסן, וואָס עס שטייט דאַרט אינעם בריוו וועגן איר געזונט — האָט זי דעם בריוו געעפּנט און געלייענט:

„טייערער קאַלעגע . . .“

צווישן אַנדערע דערקלערונגען אינעם בריוו (וואָס זי האָט גראַד נישט זייער פאַרשטאַנען . . .) האָט זי געפונען אויך אַזאַ באַמערקונג: „איך שיד דיר אַ גוטע קו צום מעלקן . . .“

ווען צו ווייסענבערגן איז דערגאַנגען אַט די געשיכטע, האָט ער אָנגעהויבן צו זייען דורך די ציין ס'געלעכטער, אַז ער האָט זיך גאַרנישט געקענט באַהערשן. אַט די געשיכטע האָט ער דערציילט דעם ד"ר לייפּונער און זיך ווידער אַ מאַל צעלאַכט און געקוקט צום דאַקטאַר מיט אַ ליבלעכן בליק.

שפּעטער צו האָט מען אים געהערט איבערגעבן זיין באַגלייבטן דאַקטאַר, ווי ער האָט געטראָפּן יצחק גרינבויען אויפן וואַרשעווער הויפטוואַקזאַל מיט צוויי גרויסע וואַליזעס אין ביידע הענט. מיין ערשטער אימפּולס איז געווען — האָט ער געזאָגט — צוצוגיין און אים העלפּן טראָגן איינע. כ'האַב שטאַרק חשק געהאַט דאָס צו טאָן. אָפּגעהאַלטן פון דעם דאָזיקן שריט האָט מיך אָבער דער געדאַנק, אַז ס'קען זיין, אַז כּוועל דערמיט שטעלן גרינבויען אין אַ פאַרלעגנהייט, ווייל אפשר האָט ער נישט געהאַט גראַד אויף צו דינגען אַ דראַשקע און ער וואַלט אפשר נישט געוואַלט דאָס זאָל זיין אויפּפאַלנדיק. ביי אַנדערע געזעלשאַפטלעכע- און פּלל-טוערס וואַלט נישט פּאַסירט, זיי זאָלן אַליין טראָגן זייער באַגאַזש. „ווי ס'איז געקומען צו קהלישע געלטער, האָבן מיין אַלע מאַל אויפּגעגעסן אייזערנע קאַסעס . . .“ — האָט ווייסענבערג געזאָגט — אָבער ביי יצחק גרינבויען, ווייל ער איז אַזאַ קרישטאָלרייע און זעלטן ערלעכע נאַטור — קען דאָס יאָ פּאַסירן. דערפאַר האָב איר אַזאַ דרר-אַרץ פאַר אים.

דאָ האָבן זיך אַריינגעמישט אינעם שמועס אַנדערע שרייבערס און מ'האַט גענומען אויפּמישן אַ קאַפיטל — יצחק גרינבוים:

גרינבוים איז אין יענע צייטן (ווען ווייסענבערג האָט אים געטראָפּן אַליין

* טשעכאַטשינעק — אַ קוראַרט אין פּוילן.

טראָגן זיין באַגאַזש) געווען דעפוטאַט אין פּוילישן סייַם, נאָך דעם ווי פּוילן איז פּראַקלאַמירט געוואָרן ווי אַן אומאַפּהענגיקע מלוכה. ער האָט דאַרט, אין סייַם, געקעמפט פאַר ייִדישע רעכט אין פּוילן פּון יאָר 1919 אָן, און איז באַוווּסט געווען מיט זיינע מוטיקע אַרויסטריטן אין דער דעמאָליטיקער ענדעקישער רעגירונג. די פּוילישע סייַם-דעפוטאַטן זענען אים באַפאַלן מיט זילולים פאַר זיין אויפּדעקן, אַז זעלנערס פּון דער פּוילישער אַרמיי האָבן זיך פאַרווילט מיט שניידן ייִדישע בערד — אַפט מיט דער שווערד, מיטרייסנדיק שטיקער פּלייש פּון ייִדישע פּנימער — און מיט לייגן ייִדן מיט די פּנימער אין דער בלאַטע אַריין, „זיי זאָלן וויסן מיט וואָס די פּוילישע ערד שמעקט“. די דעפוטאַטן זענען גרינבויען אױך באַפאַלן מיט טענות און פאַרוואַרפּן, צוליב אַ מכלומרשטער פאַרשווערונג מצד די ייִדן קעגן דער פּוילישער רעגירונג. צו יענער צייט איז פאַרגעקומען אַ שלום-קאַנפּערענץ אין ווערסאַי, וווּ מ'האַט געזאַלט לייזן די פּראַבלעמען, וואָס האָבן זיך געשאַפּן נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה. דער פּאַקט וואָס איז פּוילן זענען אויסגעבראַכן פאַרגראַמען אויף ייִדן אין 1918—1919, גלייך נאָך פּוילנס ווערן זעלבשטענדיק, איז באַהאַנדלט געוואָרן אויף דער דאָזיקער שלום-קאַנפּערענץ. האָט דאָס די פּאָליאַקן נישט געפּאַסט, וואָס מע פאַרשוואַרצט זיי דאָס פּרצוף ביי די אומות-העולם, וואָס האָבן צוליב אַזאַ שענדלעכער דערשיינונג פאַרלוירן דעם צוטרוי צו די פּאָליאַקן. אויף דער שלום-קאַנפּערענץ איז אַנגענומען געוואָרן דער באַשלוס, אַז פּוילן דאַרף אונטערשרייבן אַ טראַקטאַט וועגן רעכט פאַר נאַציאָנאַלע מינאָריטעטן אין איר לאַנד.

יצחק גרינבוים האָט דעמאָלט מיט זיין שטאַלצער און ווערדיקער האַלטונג אויף די שטורמישע פּוילישע סייַם-סעסיעס, און מיט זיינע לאַגישע באַווייזן צוריק-געשלאָגן די העצערישע אַנפּאַלן אויף אים און זיין פּאַלק, וואָס ער איז געווען זיין פאַרשטייער.

מאָריצי שיימל האָט צוגעגעבן, אַז גלייכצייטיק איז גרינבוים אױך געווען גענעראַל-סעקרעטאַר פּונעם ציוניסטישן צענטראַל-קאָמיטעט אין פּוילן.

— „נו, פאַרדינט דען נישט אַזאַ פּלל-טוער — אין אַ וועלט פּון גיריקייט און פאַרדערבלעכקייט — אונדזער אַלעמענס דרך-אַרץ?“, האָט ווייסענבערג געפּרעגט.

וועקט ער נישט די שענסטע האַפענונגען אין אַ צייט ווען דער מענטש האָט אויפּגעהערט גלייבן זיין מיטמענטש און יעדער יחיד באַטראַכט זיך ווי אַן אַנבייטן פאַרן פּלל-טוער — זינט די וועלט איז אַריינגעפאַלן אין אומגליק נאָך דער [ערשטער] וועלט מלחמה? און אַזוי וועט עס מסתמא גיין אַזוי לאַנג ביז דער מענטש וועט נישט אויסגעלייזט ווערן פּון דער נויט-שווערד, וואָס איז געקומען נאָך דער מלחמה-שווערד.

די צוויי אינטערעסן-ספּערן — דאָס פּאַלק, דער אַביעקט פאַר רחמנות, און זיינע פאַרזאָרגערס — וועלן נאָך אַזוי לאַנג אַנהאַלטן ביז אַלע וועלן זיין זאַט און ס'וועט מער נישט זיין אויף וועמען קיין רחמנות צו האָבן. ערשט דעמאָלט וועט די ביטערע אַנטוישונג, דער אומצוטרוי פּון מענטש צו מענטש, פאַר-שווינדן. אַך, ווי גליקלעך זעט פאַר אונדז אויס יענע צייט, וואָס דער נביא ישעיה האָט פאַר אונדז פאַראויסגעזען, אַז דער וואָלף מיטן שעפּס וועלן

צוזאמען רוען און צווישן פלל-טוער און פאלקסמענטש וועט נישט זיין מער קיין סיבה פאר רחמנות.

אט דאס איז אין אלגעמיין געווען וויסענבערגס באציונג צום מין פלל- און געזעלשאפטלעכן טוער. * דאך האט ער אויסגעטיילט די געציילטע פון צווישן דער קאטעגאריע, וואס זייער פוונה איז טאקע געווען א ריינע, ווי דער דערמאנטער יצחק גרינבוים און אנדערע ענלעכע געשטאלטן.

* * *

אונטערן שרייבער-פאראיין, אויף טלאמאצקע 13, האט זיך געפונען דער נאכט-לאקאל „מעטראפאל“, מיט מאלצייטן, געטראנקען און מוזיק, וואס הענעך ערליך האט אים געעפנט. קעגן איבער, אויף לעשנע נומ' 2, איז געווען דער ארטיסטן-פאראיין. פלעגן זיך אין „מעטראפאל“ צונויפקומען אויף א גלעזל טיי אלע אקטיארן, נאך די פארשטעלונגען, שרייבערס, מוזיקערס, מאלערס און סתם באהעמטשיקעס. נאדא קארעני איז גאר אפט אהין געקומען. זי האט דעמאלט געשפילט אין טעאטער „נאוואטשיי“, וואס האט זיך אויך געפונען נישט ווייט (אויף בעלאנסקע-גאס).

דארט פלעגט מען אויך אפט זען דעם באגאנטן כאר-דיריגענט שניאור, אייביק קאפטשען די פאפיראסן, וואס ער פלעגט אנצינדן איינעם אינעם אנדערן און ביי שטארקע גלעזלעך טיי, וואס נישט איין מאל איז אים דאס אש אריינגעפאלן דערין. גנענדל האט דארט געארבעט אין קאנצעלאריע. ערליך האט פריער געפרעגט דעם טאטן, וועלכע פון זיינע צוויי טעכטער וואלט זיך, לויט אים, בעסער געפאסט פאר אזא ארבעט, האט אים דער טאטע געזאגט, אז גנענדל איז מער אבסער-וורנדיק און וואך אויפן גאנצן ארום. פערל איז פינקטלעכער. האט ערליך געגעבן דעם פאסטן גנענדלען.

געטאנצט האט מען אויך אין „מעטראפאל“. פלעגן מיר אפט טאנצן, אויך די אקטיארן, אבער קיין מאל נישט די שרייבערס. זיי זענען בלויז געזעסן און אבסער-וורט, געשמועסט. משהל בארנשטיין — ווייל ער איז געווען א דראבנער — האט זיך אפילו ארומגעדרייט צווישן די טאנצנדיקע פארלעך. גנענדל איז געווען אן אויסנעם א טענצערין. אירע פיס זענען געווען א שם-דבר. אין שייכות מיט זיי, האט א מאל א פוילישער שוסטער געזאגט, אז פון הונדערט פאר פיס ביי קריסטלעכע פרויען, קען מען טרעפן דריי פאר אומנארמאלע און פון הונדערט פאר פיס ביי יידישע פרויען — טרעפט מען דריי פאר נארמאלע, און צו דער קאטעגאריע געהערן גנענדלס פיס. קאנאנאווסקי האט גאר געזאגט, אז אזעלכע פיס האט מיסטינגעט.

גנענדל האט געהאט די פעקייט זיך צוצופאסן צו יעדן פארטנער, מיט וועמען זי האט נאר געטאנצט. מע פלעגט זיך חידושן, ווי אזוי זי מאכט דאס, אז אויב זי

* אין די איצטיקע צייטן, ווען מענטשן זענען אין אלגעמיין זאט און בעסער סיטוארט, האט די כלל-און געזעלשאפטלעכע עסקנות אנגענומען אן אנדער כאראקטער.

טאַנצט מיט אַ הויכן, שלאַנקן פאַרטנער — איז זי אויך הויך און שלאַנק, און טאַנצט זי מיט אַ קליינעם — זעט זי אויך אויס קליין, צוגעפאַסט צו זיין גרייס. אַ מאָל האָט זי איינער פון די געסט פאַרבעטן צו אַ וואַלס. דער אַרקעסטער האָט געשפּילט אַ געפּלעכט פון פאַרשידענע וואַלסן און זייער לאַנג, אפשר אַ האַלבע שעה. מענטשן האָבן געטאַנצט, און אויפּגעהערט ווען זיי זענען מיד געוואָרן. נאָר גנענדלס פאַרטנער האָט אַפּגעטאַנצט מיט איר די גאַנצע האַלבע שעה, נישט טראַכטנדיק אַפּילו גאָר אַפּצולאָזן אַזאַ גוטע פאַרטנערקע. ווען דער אַרקעסטער האָט ענדלעך אויפּגעהערט צו שפּילן — האָט ער זי צוריק צוגעפּירט צו אונדזער טיש אַ פאַרסאַפּעטע. דער טאַטע האָט איר דעמאָלט געזאַגט, זי זאָל מער מיט דעם „משוגענעם“ נישט טאַנצן, ווייל ער האָט נישט קיין שְׁכַל זי אַפּצולאָזן אַ ביסל פּריער, אויב דער אַרקעסטער הערט נישט אויף צו שפּילן. בכלל האָט ער זייער געהאַלטן פון מאַס און דעריבער נישט געקענט פאַר-טראַגן יעדע איבערגעטריבענע זאַך.

אַך, ווי גלוסט זיך טייל מאָל צו צעפּירן די הענט [— שרייבט ער אין „פרוון די פּוחות“ —] מעג זיין אַפּילו אין באַלעם-שפּילן, אַבי צו זען אין זיך נאָך אַן אייגנשאַפט, ווער שמועסט נאָך, אַז זי ווערט דעמאָנסטרירט מיט פּיל ספּריט, גראַציע, פּלינקייט און טאַקט. טאַקט, גראַציע — דאַס איז סטיל, און סטיל איז נישט נאָר דאַס אויסערלעכע, נאָר די פּיזיאָנאַמיע פון גייסט ביי דעם, וואָס באַזיצט אים.²⁰⁷

באַשרייבט י. בן-דב [ציעכאַנאַוסקי] ווי אַזוי חברה שרייבערס האָבן זיך צוזאַמענגעטראָפּן אַ מאָל אין לאַדזש ביי שמעיה צימערמאַן אין שטוב און האָבן — נאָכן אויסטרינקען און דערוואַרעמען זיך אַ היפש ביסל — אַוועקגעלאָזט זיך אין אַ טענצל:

... איך, דער יינגסטער, — האָב זיך צעטאַנצט מיט חסידישן ברען און לעבן זיך געהאַלטן משה בראַדערזאַנען, וועלכער איז אַבער מיד געוואָרן פון האַסטיקן טאַנצן און זיך געוואַלט אַרויסרייסן פון ראַד. איך האָב אים אַבער צוריקגעשלעפּט. אַזוי עטלעכע מאָל. דאַ איז ווייסענבערג צו מיר צוגעלאָפּן, מיך אַנגעכאַפּט ביי די לאַצן און גענומען טרייסלען, שרייענדיק: — ציעכאַנאַוסקי, איר ווייסט פאַר וואָס האָט אייך געגעבן אַזוי ווינציק פּרייד? ווייל מיט מער וואַלט איר צעפּלאַצט געוואָרן ...²⁰⁸

און אַ צווייטער ביישפּיל, ווי ווייט ער האָט געהאַלטן פון מאַס: אין ראַדאַשטש, וווּ מיר האָבן שפּעטער געוויינט, זענען מיר אַ מאָל געגאַנגען באַזוכן פּריינד. ביי זיי איז געווען אַ פּלאַץ און אַ נעץ פאַר וואַלייבאַל-שפּילן און יוגנטלעכע אין דער משפּחה, האָבן מיר אַנגעהויבן שפּילן. בכלל האָב איך נאָך פון דער מעדעם-סאַנאַטאָריע, אין מיעדזשעשין, באַקומען דעם שם פון אַ גוטער וואַלייבאַל-שפּילערין, ווייל כּ/פּלעג אַפט „אַריינשיסן גאַלן“. אַבער דעמאָלט, אין ראַדאַשטש, האָב איך דערפּילט אין מיר אַזאַ איבערפּלייך פון ענערגיע (אפשר אומאויסגעניצטער, ווייל וואָס איז געווען צו טאָן מיט איר אין ראַדאַשטש?) אַז איך בין אונטערגעשפּרונגען,

ווען נאָר דער באַלעם איז געפּלויגן איז מיין ריכטונג און אים געגעבן אזאָ האַסטיקן קלאַפּ צוריק אויפן קעגנערס פעלד, אַז ער איז ווייט אַריבערגעלאַפן די גרענעץ־ליניע און, אין אַזאָ פּאַל איז עס געווען אַ קנאַפּער נצחון פאַר מיר, ווי פאַר מיין גרופּע, ווייל פאַר קיין „אַריינגעשאַסענעם גאַל“ האָט דאָס זיך נישט געקענט רעכענען. און נאָך מער: אונדזער צד האָט פאַרלוירן צוליב דעם די רעכט צום סערווירן. ס'קען אויך זיין, אַז דער באַלעם איז געפּלויגן ווייטער, ווי ס'האַט זיך געפּאַדערט, ווייל דאָס איז געווען בלויז אַ געוויינטלעכע פּילקע, וואָס איז אַ סך לייכטער פונעם וואַלייבאַל.

ווי עס זאַל נישט זיין, האָט דער טאַטע בשעתן צוקוקן ווי איך קלאַפּ יעדעס מאָל אַזוי איבערגעטריבן צוריק דעם באַלעם — אַרויסגעגעבן זיין פּסק: איך קען נישט שפּילן.

אינעם „מעטראַפּאַל“ איז צווישן די טאַנצנדיקע געווען איין אַונט אַ נעגער, וואָס איז געקומען קיין פּוילן פון איבערן אַקעאַן, פון די פאַראייניקטע שטאַטן, הייסט עס. איז ער פאַרן וואַרשעווער עולם אין „מעטראַפּאַל“ געווען אַ גאַנצע אַטראַקציע. אַלע, ספּעציעל פּרויען, האָבן זיך געריסן מיט אים צו רעדן, מיט אים צו טאַנצן, וואָס דערפון איז ער געווען גאַר שטאַלץ ביי זיך. כ'האַב אויף דער דער־שיינונג אַנגעוויזן דעם טאַטן, וואָס איז אויך גראַד געווען דערביי. איך האָב אים געפּרעגט, וואָס מע רייסט זיך אַזוי איבער דעם נעגער, האָט ער געזאָגט, אַז ער איז דאָך איין שוואַרצער צווישן אַזוי פּיל ווייסע — מיינט מען, מי־יודע ווי וויכטיק ער איז און ער שטייט צוליב דעם אין גרויסן.

אַ מאָל זענען מיר, ווייסענבערג, איציק מאַנגער, גנענדל און איך, געזעסן אַ נאַכמיטאַג אין „מעטראַפּאַל“. וווּ מאַנגער איז געווען, האָט געמוזט זיין משקה אויפן טיש. איז פאַר אים געשטאַנען אַנגעגאַסן אַ גלעזל און פאַר ווייסענבערג אַ גלעזל. אויפן טיש איז געשטאַנען די פּלאַש. גנענדל און איך האָבן געהאַט קאַווע.

האַט ווייסענבערג אַזוי געזאָגט צו מאַנגערן:

„אַז די ייִדישע ליטעראַטור אין פּוילן איז אַ פאַרך — וואָס זענט איר, לויז, זיך געקומען פּאַשען אויף איר? און — טרינקטו!“ — האָט ער צו אים אויפּגעהויבן ס'גלעזל.

זיי האָבן אויסגעטרונקען.

ער האָט אויף סיניי אַנגעפּילט די גלעזלעך.

און ווידער אַ מאָל דאָס זעלבע:

— „אַז די ייִדישע ליטעראַטור אין פּוילן איז אַ פאַרך — וואָס זענט איר, לויז,

געקומען זיך פּאַשען אויף איר? — טרינקט...“

מאַנגער איז דעמאָלט געהאַט געקומען פון רומעניע און זיך באַזעצט אין פּוילן. ער האָט געטרונקען, דאָס האָט ער נישט פּיינט געהאַט... אַבער צי האָט ער אויך דעם טאַסט ליב געהאַט, קען איך נישט זאָגן. ער האָט אַבער געשוויגן אויף אַזאָ מין אויסטערלישן טאַסט, האָט זיך צוגעהערט, געשוויגן און געטרונקען.

ווען מיר זענען געהאַט אַ ביסל אונטערגעזעסן, האָט מאַנגער זיך געוואַנדן צו

אונז:

— „איר ווייסט, מיידלעך, אז איר האט אַ גרויסן טאָטן?“

ווייסענבערג האט דאָס אוועקגעמאַכט מיט אַן אַפּגעהאַקטן זשעסט פון דער האַנט. די לויב איז אים, גלייב איד, אויסגעקומען אומנאַטירלעך אין יענעם מאַמענט ... ער האַט, פאַרשטייט זיך, גאָר שטאַרק געהאַלטן פון מאַנגערס דיכטונג. און באַמת איז ער דאָך אַפּשר פון די ייִדישסטע דיכטערס ביי אונדז, און מיט אַזא זעלטענער, אַ ספּעציפּיש מאַנגערישער אייגנאַרטיקייט, וואָס שפּילט און שימעריט מיט אַלע ייִדישע חנען, סיי טרויעריק, סיי לצנותדיק.

איין אָונט זענען מיר געזעסן אין „מעטראָפּאָל“ ביי אַ לאַנגן טיש, צוזאַמען-געשטעלט ספּעציעל פאַר אונדז, ווייל עס האָבן זיך יענעם אָונט גראַד צונויפֿ-געזאַמלט אַ סך קינסטלערס. צווישן אַנדערע איז אויך געווען דער מעטאַל-פּלאַסטיקער שליווינאַק.

מ'האַט באַשטעלט קאַניאַק און שוואַרצע קאַווע, און ווען דאָס געטראַנק האַט אַנגעהויבן אויפצובינדן די צונג — האַט שליווינאַק אַנגעהויבן זיך מתווּדה צו זיין פאַר ווייסענבערגן, אז ער האַט אַ סך פּרויען אויף זיין געוויסן. אַ זעלטן שיינער מאַן איז ער געווען, אַ הויכער מיט אַן אַריסטאָקראַטישן אויסזען און אַן אַליוו קאַליטרער הויט. קלאַר, אז ער האַט געהאַט אַ סך דערפּאָלג ביי דעם „שיינעם מיד“ און פּרויען פּלעגן אים פּשוט נאָכפּאָלגן. האַט אים, ווייזט אים, דאָס געוויסן געפּייניקט פאַר זיינע באַגאַנגענע „חטאים“ און ער האַט זיך יענעם אָונט אַראַפּגערעדט פּונעם האַרץ. ווייסענבערג האַט אים אַבער אין גאַנצן פּלאַטשיק געמאַכט מיט עטלעכע ווערטער, אַז אויב ער האַלט ליבע פאַר אַ חטא — דאַרף ער אויפהערן ליב צו האָבן, נאָר ער (ווייסענבערג) זעט נישט מיט וואָס ליבע איז אַ חטא. היינען האַט מען אויך פאַרגעוואָרפן זיינע פּילצאַליקע ליבעס, אַבער היינע האַט געזאָגט, אז אויב ער האַט געהאַט הונדערט ליבעס — איז ער הונדערט מאָל פאַרברענט געוואָרן.

אַן ענלעכן פּאַל, להיפּוך, ווי דאָס איז געווען דער פּאַל מיט אַן אַנדערן פון דער סביבּה, וואָס האַט אויך געהאַט אַן אַ שיעור הצלחה ביי פּרויען — און אַפּשר נאָך מער — האַט אַבער ווייסענבערג יאָ געהאַלטן פאַר אַ חטא, ווייל ביי יענעם איז דאָס געווען אויסניצערישקייט, אַ מאָל אין מאַטעריעלן זינען און דערצו אַן געוויסן.

דעם זעלבן שליווינאַק מיט זיין אויסזען פון אַן אַריסטאָקראַט, וואָס מ'האַט זיך אַנגענומען מיט דרר-אַרץ בלויו אַ קוק טוענדיק אויף אים, האַט מען שפּעטער — אין די הונגערטעג בשעת דער באַמבאַרדירונג פון וואַרשע, געקענט זען שטיין אויף מאַרשאַלאַקאָוסקע-גאַס מיט שקאַרפּעטקעס אין אַ קעסטעלע אויפן טראַטואַר צום פאַרקויפּן ...

גנענדל, ווייסענבערגס עלטערע טאכטער
און איר מאן יחיאל-פיוול ראטשטיין
(אזבעקיסטאן, 1944).

די ראטשטיין-משפחה.
פון רעכטס אויף לינקס: גנענדל, ישראל, יהודיתל, יחיאל-פיוול און יצחקל
(שוועדן, 1950).

זעליק אַקסעלראַד,
פערל ווייסענבערגס מאן,
אומגעבראַכט געוואָרן אין סאַוועטן-פאַרבאנד, יוני 1941.

פערל ווייסענבערג-אַקסעלראַד
נאָך דער צווייטער וועלט-מלחמה.

זעליק און פערל אַקסעלראַד
(מינסק, 1940).

גנענדל ווייסענבערג-ראַטשטיון
אין טרויער נאָך איר מאַן יחיאל-פייזל
(קאַנאַדע, 1952).

י.מ. ווייסענבערג'ס טעכטער און אויניקלעך.
ערשטע רײע: גנענדל, יצחקל, ישראלילקל.
צווייטע רײע: פערל, יודימל
(קאַלאַראַי, קאַנאַדע 1954).

פון רעכטס : פערל ווייסענבערג-אַקסעלראָד
און יהודיתל ראָטשטיין, ווייסענבערגס אייניקל
(קאַלאַרי, קאַנאַדע, 1965).

די אטוואצקער ליניע

ראדאשטש, וואס מיר האבן זיך אהין איבערגעצויגן עטלעכע יאר נאך דעם ווי דער טאטע האט געהאט פארקויפט אונדזער דירה אויף עלעקטאראלנע-גאס, ווי שוין אויבן געזאגט — איז געווען א דאטשעארט הינטער ווארשע. דארט האבן מיר געהאט צוויי גרויסע צימערן אויף אן ערשטן שטאק. די ווינונג איז געווען זייער אן אנגענעמע, א זניקע, און ס'האט געבלאנקט אויך דארט אין יעדן ווינקל, ווי אומעטום, ווו ביילטשע האט געווינט, א דאנק איר זעלטענער באלעבאטישקייט. די ווילע האט געהייסן „וואנדושא“. די באלעבאטיש זענען געווען יידן — אמת, אסימילירטע יידן — און האבן געהייסן לעווינסאן. וואנדושא — וואס די ווילע האט געטראגן איר נאמען — איז געווען זייער איינציק טעכטערל, מיט גרויסע בלויע אויגן. דער טאטע אירער איז מיט זיי געווען זייער שטאלץ, ווייל זי האט נישט געהאט קיין גרויסע שווארצע אויגן, „וואס אין זיי ליגט דער חותם פון צוויי טויזנט-יארקין יידישן גלות“, ווי ער האט זיך אויסגעדריקט.

ער איז געווען א גאנץ סימפאטישער מענטש, נישט קיין גרויסער חכם, אן אמאליקער אפיציר אין דער פוילישער ארמיי, און גארנישט קיין ביזנעסמאן. דערפאר האט זיין ווייב פארמאגט דאס סוחרישע אדערל. זי האט געפירט די געשעפטן און אים האט זי בלויז געשיקט איינמאנען דאס דירה-געלט. נאר אזוי ווי דאס איז אים געלעגן אין דער לינקער פאה, פלעגט ער מאנען אבי יוצא צו זיין און אהיימקומען מיט גארנישט. האט זי דאך געזען, אז זי וועט שוין פון אים קיין לייט נישט מאכן — איז זי אליין ארומגעגאנגען צו די לעטניקעס איינמאנען דירה-געלט, נאר ביי די דאזיקע לאקאטארן (ביי אונדז) — האט זי געטראכט, אז ווייל דאס איז א שרייבער, איז אפשר גלייכער, דער מאן זאל רעדן, הגם זי אליין איז געווען אן אינטעליגענטע פרוי און קליגער פאר אים, געוויס. האט זי לפחות אים אנגעזאגט, אז ער זאל נישט זיין אזוי ווייך און זאל זיך אוועקשטעלן א ביסל שטרענגער. איז „פאן“ לעווינסאן געקומען א מאל, גראד א זונטיק נאך מיטאג ווען ביי אונדז זענען געווען צו גאסט פון ווארשע האנקע דאבושינסקי, כ'גלייב, אז זי איז שוין דעמאלט געווען קאגאנאווסקיס פרוי (די צווייטע) און חיים האנפטס פרוי, פון אטוואצק.

די צוויי יונגע פרויען האבן זיך געמאכט באקוועם, זיך אוועקגעלייגט אויף דער אטאמאנע, און מיט אונדז אלעמען פארברענגט אין שמועס, ווי ס'איז אנגעקומען דער ווירט פון הויז, „פאן“ לעווינסאן.

נאך דעם ווייבס אנזאג, האט ער נישט געמאכט קיין שום צערעמאניעס און איז באלד צוגעטרעטן צום ענין — דירה-געלט. ער איז אריין אין א טראנס פון בייזערן זיך (נישט בלויז „זיין שטרענג“) און האט אפילו אנגעהויבן צו שרייען, מע זאל אים שוין באצאלן פארן חודש דירה-געלט.

די צוויי פרויען אויף דער אטאמאנע איז געווארן גאר אומהיילעך אויף די נשמות פון אזא מין ספעקטאקל און, ווען זיי וואלטן אין יענער מינוט געקענט

ערגעץ אנטרונען ווערן אין אַ מויזנלאַך — וואַלטן זיי זיך דערפילט אויסגעלייזט. אַבער אונזער „ביזנעסמאַן“ האָט אָפּגערעדט, וואָס מ'האַט אים אָנגעזאָגט, אַדער בעסער געזאָגט — האָט זיך אָפּגעבייזערט, אָפּגעבייזערט, שטייענדיק ביי דער טיר, און איז נאָך דעם צוגעגאַנגען צום טיש מיט דעם הוט אין דער האַנט (ס'איז געווען ווינטערצייט), זיך אַוועקגעזעצט און געזאָגט: און איצט בין איך אַ גאַסט ביי אייך, ד"ה געקומען בין איך „פאַ דיעלו“ * און אָפּגעזאָגט וואָס כ'האַב געדאַרפן, נאָר די רעשט בין איך שוין דאָ ביי אייך פּריוואַט, ווי אַ פּריינד.

און ער איז טאַקע באמת געווען אַ פּריינד. האָט מען איינגעגאַסן טיי פאַר אים, ווי פאַר די אַנדערע געסט און מיר האָבן פאַרברענגט גאָר געמיטלעך דעם זונטיקדיקן נאַכמיטאַג, אין שמועס, וואָס האָט זיך פאַרצויגן ביזן בוך-השמות. די צוויי פּרויען האָבן זיך שוין איצט מער נישט געקענט באהערשן, און באַפרייט זייער דערשטיקטן שמייכל — צוליב דעם ווירטס דראַסטישן איבערגאַנג צו אַ נאַטירלעכן פּריינדלעכן שמועס, פונקט ווי זיי זענען פּריער געבליבן פאַרציטערטע פון זיין אומגעלומפערט אַרויסטרעטן.

אויך אַנדערע פּריינד פלעגן קומען צו ווייסענבערגן קיין ראַדאַשטש אויף אַ טאַג, צי עטלעכע שעה. הענעך ערליך פלעגט אָפט קומען מיט אַ פּריינדין, וואָס האָט זייער שיינ געזונגען. איר באַליבט ליד איז געווען „פאַד יאַבלאַניאַן“, ** אַ נומער פון האַנקאַ אַרדאַנווונאַס רעפערטואַר. כ'געדענק אַ הייסן נאַכמיטאַג, ווען ס'האַט פון ערגעץ אַ שכנותדיקער ווילע געשפילט אַ פאַטעפאַן דאָס דאָזיקע ליד. אַרדאַנווונאַ האָט געהאַט זייער אַ פישטשעדיק שטימעלע, אַבער גאָר אַן אייגנ-אַרטיקס, און די דאָזיקע פליטע האָט עפעס יענעם נאַכמיטאַג לאַנג און אומ-אויפהערלעך געשפילט (מ'האַט ווייזט אויס, זי אַרויפגעלייגט ווידער און ווידער אַ מאָל אויפן פאַטעפאַן). ביילטשע האָט מיט אַן אומצופרידנקייט אויסגעדריקט איר מיינונג: „ווער פישטשעט עס דאָרט מיט אַזאַ בלעכן קולכל?“

זי האָט אַפנים נישט געוואָסט, אַז דאָס זינגט די אַרדאַנווונאַ, ווען יא, וואַלט זי נישט געזאָגט, אַז ס'קולכל איז אַ בלעכנס ...

איין שבת איז געקומען קיין ראַדאַשטש ערליך מיטן מיידל און מנשה אונגער מיט אַ מיידל. כ'ווייס נישט, צי אונגערס מיידל איז געווען שענער, פון ערליכס, וואָס איז געווען פשוטער, נישט געשמיינקט, און די ערשטע האָט געטראָגן אַ סך קאַסמעטיק. כ'געדענק אַפילו אירע צוויי שטאַרק אָנגעשמירטע ברעמען אויף אירע אייגענע, אויסגעראַזירטע, ווי די מאַדע איז דעמאָלט געווען. ווייס איך נישט, ווי געזאָגט, צי זי איז געווען שענער, נאָר אַ פּריש פנים — האָבן זיך ביידע מענער געריסן צו „אוכאַזשעווען“ נאָך איר. און אַזוי, ווען ס'איז געקומען צו דער הייסער טיי — וואָס ביילטשע האָט דערלאַנגט נאָכן מאַלצייט — האָט אי אונגער, אי ערליך זיך געפלייסט צו דערלאַנגען דאָס אָנגעגאַסענע גלאַז דעם פּרישן מיידל. זיי האָבן ביידע אַ כאַפּ געטאַן דאָס הייסע גלאַז טיי, און פונעם צוזאַמענשטויס פון ביידע

* רוסיש — געשעפּטסלעך.

** פּויליש — אונטערן עפּלבוים.

„פארערערס“ הענט האט זיך די טיי אויסגעגאסן גראד אויף דעם אנדערן מיידלס שויס וואס איז געזעסן אין דער מיט, און זי אפגעברייט. נאטירלעך האט מען גענומען לעשן דעם ברי, אז ס'זאלן זיך נישט מאכן קיין בלאזן, און ס'איז געווארן א שטיקל גערודער ביים טיש.

ביידע קאוואלירן האבן זיך געפילט שטארק שולדיק, ווייל לא-די וואס זיי האבן אויף ערליכס פריינדין אין גאנצן קיין אכט נישט געלייגט — האבן זיי זי נאך אפגעברייט. וויסענבערג איז אויף זיי שטארק ביז געווען, נישט אזוי, ווייל זיי האבן זי אפגעברייט — דאס האבן זיי דאך זיכער נישט געוואלט — ווי פארן ארויסווייזן אזוי ווייניק טאקט; זיי האבן אין גאנצן אינגארירט איין מיידל אינעם געיעג ארויס-צווייזן אויפמערק דעם צווייטן מיידל. ביי דער סומאטאכע פון ווישן דעם טיש און פארבאפן דעם ברי — ער זאל נישט ווערן געפערלעך — האבן אלע צדדים געשוויגן; די באעוולטע, די שולדיקע, ווי דער באשולדיקער. וויסענבערג, וואס האט תמיד אכטונג געגעבן דערויף, אז יעדער גאסט זאל גלייך באהאנדלט ווערן, האט נישט געקענט פארטראגן אזא לייכטזיניקייט פון דערוואקסענע מענער, ווען אפילו בלויז א מאמענטאלע.

גענעדל איז נישט געקומען ווינען אין ראדאשטש. זי איז געבליבן אין ווארשע מיט דער מאמען. איד בין אין ראדאשטש געווען בלויז איבערן זומער, ווייל ווינטערצייט האט מען געדארפן צוריקגיין אין שול אריין. זענען מיר געווען מיט דער מאמען, וואס האט געהאט איר ווינונג אויף דזשעלנע-גאס. איך בין אפט געגאנגען באזוכן די מומע חנה, וואס פלעגט מיר דערציילן אלע אירע פערזענלעכע איבערלעבונגען; זי פארהאלט זיך מיט מיר ווי מיט א חברטע, פלעגט זי זאגן. זי האט שטארק געוואלט וויסן, צי דער טאטע מיינער האלט זי פאר א קלוגע, האב איך צוגעזאגט אים צו פרעגן, אבער לויט דעם ענטפער וואס כ'האב באקומען, האב איך אים איר נישט געקענט געבן... וואס שייך קלוגשאפט בכלל, האט ער אויף מיין פראגע, ווער ס'איז א קלוגער, געזאגט: דער, וואס פירט זיך קלוג. און הומאר, וויצן? — האב איך ווייטער געפרעגט. — דאס האט נישט קיין שייכות. אז איינער קען זיך וויצלען, זאגן חכמות, מיינט נאך נישט, אז ער איז קלוג. דעסט גלייכן האט ער געזאגט, אז כיטרעקייט ווערט אפט אנגענומען פאר קלוגשאפט, אבער מ'קען זיין כיטרע און א נאר, פונקט ווי מ'קען זיין קלוג און נאיוו. דער מומע חנהס מאן, דער פעטער מרדכי מאלאצקי, איז געווען טויבלעך, און א שווייגער. דעם קאפעליוש פלעגט ער ארויפזעצן גלייך אויפן קאפ, א הארעלע נישט אנגעבויגן רעכטס, א הארעלע נישט לינקס. געגאנגען איז ער אויך גלייך, ווי א ווירע, ערנסט און שטייף. ער איז געווען א לערער אין די תרבות-שולן, זייער א שטרענגער, מיט א חודשלעכן געהאלט פון 500 זלאטעס. טויבערהייט האט ער זיך גערעכנט פאר איינעם פון די בעסטע העברעישיע לערערס אין ווארשע. זיינע צוויי זין, פנחס און משה (אין געזעלשאפט האט ער זיך גערופן מיעטעק) האבן געמוזט רעדן אין שטוב מיטן טאטן, פארשטייט זיך, רק עברית. ער האט זי נישט איין מאל אראפגעלאזט א פניערדיקן פאטש ביים טיש זיצנדיק בשעתן מאלצייט, פאר מאכן א גריין.

כ'האב א מאל ארויפגעפירט צו די מאלאצקיס קאגאנאווסקין. כ'האב אים צופעליק געטראפן אויף פאוויע-גאס גייענדיק פון דער רעדאקציע עקספרעס. ער האט געקויפט בלומען און שאקאלאד מיטצונעמען. דעם פעטער מרדכי'ס שטרענג, ערנסט פנים האט זיך אויסגעלייטערט און זיך צעשמייכלט פונעם כבוד וואס אזא וויזיט האט אים פארשאפט. ער איז מיט א מאל געווארן בארעדעוודיק, וואס דאס פלעגט טרעפן נאר ווען ער פלעגט האבן געסט אין שטוב אדער ביים מאכן א היימיש קערטל חנופה-צייט, למשל.

בשעת איך בין איבערן זומער געווען אין ראדאשטש, האב איך זיך אויך גע-ריסן קיין ווארשע, ווייל וויפל קען מען דען גיין שפאצירן און באוונדערן די נאטור — ווי שיין זי זאל נישט זיין — נאך דערצו, ווען מ'איז א צענערלינג? דער טאטע האט דאס פארשטאנען, אבער ווייל ס'איז קיין עצה נישט געווען, האט ער זיך באמיט מיר צו געבן עפעס א שטיקל צייטפארטרייב. ווען ער איז יעדן טאג געפארן קיין ווארשע, האט ער געזאגט כ'זאל אים צובאגלייטן צו דער באנסטאנציע. דארט האט ער געקויפט פאפיראסן, מיך מכבד געווען מיט איינעם און מיטגעגעבן עטלעכע אויף שפעטער. די איינציקע, וואס ס'האט זי נישט געשטערט דאס זיצן אין ראדאשטש, איז געווען ביילטשע. זי האט זיך געקוויקט מיט דער ריינער לופט, און האט זיך אפילו געחכמהט: אויב מע פרעגט, פאר וואס די לופט איז דארף איז פריש — דארף זיין דער ענטפער: ווייל דער פויער מאכט קיין מאל נישט אויף קיין פענצטער ...

א מאל האב איך געדארפן אריינפארן אויף אן אונט קיין ווארשע, וואס מיינע פריינד פון דער מירלאסאוועס מיטלשול האבן איינגעארדנט, אבער ס'איז נישט געווען גענוג געלט, אז אויך איך זאל אריינפארן. האט ביילטשע געזאגט: פארפאלן, מ'קען נישט, וועסטו נישט פארן. דער טאטע האט אבער געזאגט, אז וואס-וואס, נאר פארווילן זיך מוז איך, און אז אויב איך האב אן אונט — מוז מען שאפן דאס געלט, אז איך זאל קענען פארן. ער פלעגט יעדן טאג פארן קיין ווארשע, איז רעדאקציע אריין, אויך ווייל ער האט דארט צו יענער צייט ארויסגעגעבן זיינע ביכער.

אין רעדאקציע, אויף דזשעלנע 11, וואס איז באשטאנען פון אן איינציק לאנג שמאל צימער אויף א 3טן שטאק, פלעגט ווייסענבערג אפזיצן שעהען און אדורכ-קוקן צוגעשיקטע מאנוסקריפטן, מאכן די קארעקטור, ענטפערן אויף בריוו.

אויך האט ער פריער געהאט צוגענומען א בוכהאלטערין און א ינגל צום דער-ליידיקן די עקספעדיציע פון דעם זשורנאל, נאך יעדן דערשיינענעם נומער; פאקן און צוטראגן צו דער פאסט, ווי אויך צושטעלן דעם זשורנאל צו די צייטונגקיאסקן און אפנעמען די חזרה-נומערן. די בוכהאלטערין איז געווען א בילדשיינקייט, מיט גרויסע בלויע אויגן און געדיכטע, לאנגע ברוינע וויקס ווי די פעכערס. זי האט פארלויבטן דאס רעדאקציע-צימער מיט איר פערזענלעכקייט. זי איז געווען זייער א רוקער טיפ וואס גארנישט, דאכט זיך, האט זי געקענט ארויספירן פון דער גלייכ-וואג. וועגן איר פלעגט ווייסענבערג זאגן, אז זי איז שיין און קאלט, ווי די מאטקע באסקע.

בשעת ער איז א מאל געזעסן ביים איבערקוקן די קארעקטע פון אינער

האַפּענונג, איז אַרױפּגעקומען װײסענבערגס תּלמידה, די קינדער־דיכטערין שרה בירנבוים. און װי זי איז געזעסן ביים זעלבן טיש, האָט זי אויך גענומען אומ־געפרעגט אַ בלאַט קאַרעקטע און אַרײַנגעקוקט. דאָס איז נישט געפעלן געוואָרן װײסענבערגן און ער האָט איר געלאָזט דערוועגן װיסן... שׂרה בירנבוים האָט זיך געפּילט שטאַרק געטראָפּן און האָט זיך באַלד אױפּגעהויבן און אַװעקגעאַנגען. אַ צײַט לאַנג איז זי אין רעדאַקציע נישט געקומען. דאָך האָט זי מיט װײסענבערגן קײן ברוגו נישט געוואָלט פּאַרפירן און איז נאָך אַ שטיקל צײַט װידער אַרױפּגעקומען. װידער האָט זי אים געטראָפּן זיצן בײַ דער קאַרעקטור און, אײדער זי האָט זיך נאָך באַװיזן אַװעקצוועצן, האָט ער זי געפרעגט: „װאַס זאַגט איר צו דעם ליד, בירנבוים?“ און איר דערלאַנגט אַ בױגן קאַרעקטע...

קײן ראַדאַשטש איז אַ מאָל געקומען צו אונדז אַברהם הערש פּלאַקסערס זון, אפּריים, פּון לאַדזש. און װײל זײַן טאַטע איז אויך נישט געווען פּון די גרויסע גבירים, האָט ער זיך אַדורכגעשמױלט אָן אַ באַנבילעט אַזש בײַ ראַדאַשטש. ער האָט דאָס נישט באַהאַלטן פּון אונדז און דערצײלט, װי אַזױ ר'איז געקומען. אַבער װײסענבערג האָט פּײַנט געהאַט אַזעלכע אױפטוען. ער האָט נישט געהאַלטן פּון אַפּנאַרן די מלוכה, און האָט עס דעם יונגן־מאַן אויך געזאַגט, אַז ס'איז נישט פּדאי צו פּטרן די ענערגיע אויף דערגרייכונגען פּון דעם סאַרט. בכלל האָט מען געקענט האַבן דעם אײַנדרוק, אַז ער האָט געהאַלטן פּון דינא דמלכותא דינא: דער דין פּון מלכות איז דער [ריכטיקער] דין.

מאַרק ראַקאַװסקי האָט אויך געװױנט אויף דער „ליניע“, אין אַטוואַק און איז אויך אַפּט, צי אפּשר יעדן טאַג אַרײַנגעפּאַרן קײן װאַרשע. אויף אײַן מאָל האָט מען אים געזען טראָגן אַ בערעט אױפּן קאַפּ. עמעצער האָט אים געפרעגט, װאַס ס'איז די סיבה פּון דער דאָזיקער מאַדע זײַנער — האָט ער געזאַגט, אַז סטודענטן האַבן הנחה אויף דער באַן, פּאַרט ער װי אַ סטודענט... און כּדי אױסצווען, װי אַ סטודענט, דאַרף מען טראָגן אַ בערעט.

װען װײסענבערג האָט דאָס געהערט, זענען זײַנע קאַמענטאַרן געווען: „װען ראַקאַװסקי הערט, אַז אַמען צאַלן אַ האַלבן פּרײַז פּאַר אַ באַנבילעט — װאַלט ער זיך צומאַרגנס פּאַרשטעלט פּאַר אָן אַם...“

ביילטשע איז אַ מאָל קראַנק געוואָרן אין ראַדאַשטש, האָט מען געמײַנט, אַז דאָס איז װידער אַ רעצידיוו פּון די גאַלשטיינער־אַטאַקן. דעמאַלט איז געקומען זי זען אײַטקע פּון אַטוואַק, װאַס ליגט אויף דער זעלבער ליניע, נאָר אַ ביסל װײַטער פּון װאַרשע, װי ראַדאַשטש. זי האָט איר אַנגעברענגט אַ סך פּראַװאַנט, צו פּיל, װי פּאַר אַ חולה, און ביילטשע האָט — נישט געקוקט אויף איר צושטאַנד — אַ ביסל אײבערגעכאַפּט די מאַס און זיך אײבערגעגעסן. דערפּון האָט זי באַקומען בױכ־װײטיק. דער טאַטע האָט נישט געװוסט, װאַס עס האָט איר געקענט שאַטן, האָט ער זי אַנגעהויבן אױספּרעגן, װאַס זי האָט אַזױנס געגעסן. זי האָט צוױא געזאַגט, אַז סוכאַרעס מיט פּוטער.

— אַ — — אַ — — אַ — — אַ — — פּוטערל — האָט דער טאַטע געזאַגט, װיסנדיק, אַז דער דאַקטאָר האָט עס איר פּאַרזאַגט בײַ די פּרײַערדיקע אַנפּאַלן, און

איצט, הייסט עס, האָט זי זיך נישט געקענט איינהאַלטן און אַ כאַפּ געטאַן „פוטערל“. הכלל, ער האָט ווידער געזען אַרויסצורופן פון וואַרשע דעם זעלבן דאַקטאָר יוסטמאַן, וואָס האָט זי געהיילט בשעת אירע גאַלשטיינער-אַנפאַלן. מיר האָבן נישט אַנדערש געטראַכט ווי נאָר, אַז זי האָט צוריק באַקומען די זעלבע מחלה, אָבער דער דאַקטאָר האָט געזאָגט, אַז דאָס מאַל איז עס נישט די גאַל, נאָר אַ בויכטיפּוס.

* * *

אין 1930 האָט די וואַרשעווער ייִדישע קהילה באַשלאָסן אויסצוטיילן אַ פרעמיע פאַר דער בעסטער ייִדישער נאָוועלע. ס'איז געווען אַן ערשטער פּריז פון 800 זלאָטעס, אַ צווייטער פון 500 זל. און אַ דריטער פון 200 זל. די זשורי איז אויס-געקליבן געוואָרן דורכן ייִדישן פען-קלוב.

אין פּרימאַרגן זענען געקומען צו פאַרן ספּעציעל פון וואַרשע צו אונדז, קיין ראַדאַשטש, צוויי יונגע מענער פון דער קהילה. זיי האָבן געמאַלדן ביילטשען, אַז זיי האָבן געברענגט אַ טשעק אויף 800 זלאָטעס, וואָס די ייִדישע קהילה האָט באַשטימט ווייסענבערג, — פאַר דער בעסטער נאָוועלע.

דער טאַטע איז גראַד נישט געווען אין דער היים. ער איז דעמאַלט געווען אין לאַדזש. און ביילטשע, — ווי דערפּרייט זי איז געוואָרן מיט אַזאַ גוטער בשורה — האָט דאָך נישט געוואַלט נעמען אויף זיך דאָס אַקצעפּטירן פון דער פרעמיע. כּגלייב, אַז דער טאַטע האָט איר געהאַט אַנגעזאָגט פאַרן אַפּפּאַרן — ווייל עס זענען שוין דערגאַנגען צו אים קלאַנגען וועגן דער פרעמיע, וואָס איז אים צוגעטיילט געוואָרן — אַז זי זאל נישט אַננעמען, און די יונגע-לייט זענען, נאָך לאַנגע באַמיינונגען זי איבערצוצייגן, צוריקגעפאַרן מיטן טשעק קיין וואַרשע.

ווען דער טאַטע איז צוריקגעקומען, האָט ביילטשע אַנגעהויבן אַרומצואַרבעטן מעשׂים און אַזש געצאָפּלט פון חשק אַריינצוקריגן אַזאַ סומע, וואָס וואַלט גאַנץ גוט צו נויץ-געקומען אין שטוב, אָבער דער טאַטע האָט געזאָגט: ניין, ער קען די פרעמיע נישט אַננעמען, ווייל די אויסגעקליבענע זשורי, די שופּטים, זענען נישט קיין מבינים אויף ליטעראַטור.

אַ צווייטע פרעמיע פון 200 זלאָטעס, וואָס מ'האַט אים צוגעטיילט פאַר זיינס אַ דערציילונג, ביי אַן אַנדער געלעגנהייט, האָט ווייסענבערג געגעבן אַ גיב אַוועק דעם דיכטער ישראֵל שטערן. ער האָט זייער געהאַלטן פון זיין דיכטונג און ער האָט געוויסט, אַז שטערן הונגערט אונטער.

פון ראַדאַשטש האָבן מיר זיך אין אַ צייט אַרום איבערגעצויגן קיין אַטוואַצק. מיר האָבן געדונגען אַ דירה אויף מאַניושקי-גאַס נומ' 16, ביי אַ פּויער מיטן נאָמען ראַזסלאַנעק. אונדזערע שכנים זענען געווען אַן עלטערער קריסט און זיין טאַכטער, וואָס זענען אויך געווען שטענדיקע אינוויינערס. אין אַ צווייטן בנין, קעגן איבער אויפן זעלבן הויף, האָבן געווינט נאָר „לעטניקעס“ (די), וואָס קומען בלויז וווינען איבערן זומער, אויף דאַטשע). דאָרט איז אויך געווען אַ גאַרטן. גנעדל האָט זיך צוגעכאַפּט מיט גרויס חשק אים באַאַרבעטן. זי האָט פאַרזייט פון פּל-המינים גרינסן און איז גאַנצע שעהן אַפּגעזעסן ביים יעטן דאָס אומקרויט. ראַזסלאַנעק האָט זי

שטארק געלויבט דערפאר און געזאגט, אז זי וואלט געווען א גוטע פויערטע. איין מאל האב איך זיך אריינגעשטעלט אין דער וועראנדע-טיר און אנגעהויבן זינגען א וואלס, וואס איז געווען זייער קאמפליצירט, און נישט גענדל, נישט איך האבן א לאנגע צייט געקענט כאפן די מעלאדיע זיינע. דער טאטע און ביילטשע האבן אים אפט געזונגען. דער קאמפאזיטאר פון דעם ביז גאר שטימונגדיקן וואלס איז געווען א זשעלעכאווער יונגער-מאן, א יוגנטפריינד פון ביידע. כ'האב דערמיט געוואלט איבערראשן גענדלעך. דערפאר האב איך זיך אריינגעשטעלט אין דער אפענער טיר בשעת זי איז געזעסן אינעם גארטן. ווען כ'האב געזען ס'קעפל אירס זיך אויפהייבן טאקע פון איבער די בייטן אין איר פארטוענקייט אין דער ארבעט — נישט גלייבנדיק מסתמא אירע אייגענע אויערן, אז כ'האב ענדלעך געכאפט די מעלאדיע — איז מיין טריומף געווען א פולער.

אין דער אטוואצקער דירה האט ווייסענבערג אנגעהויבן שרייבן זיין 10-בענדיק ווערק אין דער טיפער אייביקייט. ער האט בשעתן שאפן דאס ווערק זיך געשלאגן מיט דער דעה, ווי אזוי עס אנצורופן: „אין דער טיפער אייביקייט“ אדער „פון אלע מאל פאר אלע מאל“, און האט, נאך לאנגן יישובן זיך, באשלאסן צו ניצן דעם ערשטן נאמען.

די ערשטע קאפיטלעך פון אין דער טיפער אייביקייט האט ער געגעבן צו לייענען גענדלעך. זי האט זיך זייער אנטזיקט מיט זיי. דער טאטע האט זי אויך געהאלטן פאר א מבין און געזאגט, אז מע מעג נישט קענען רעדן וועגן ליטעראטור און דאך קענען פילן און פארשטיין ליטעראטור.

כיגעדענק, ווען מיר האבן נאך געווינט אויף עלעקטראלנע-גאס און גענדל איז נאך געווען זייער יונג — ווי זי האט זיך געהאט צוגעכאפט צו פאנאטי איסטראטיס קירא קיראלינא. זי פלעגט אפלייענען גאנצע נעכט אין בעט ביי א ליכט און זיך נישט געקענט אפרייסן פון דעם דאזיקן פראכטיקן ווערק איסטראטיס. נאך בכלל האט ווייסענבערג געזאגט, אז גוטע לייענערס, ד"ה לייענערס — מבינים אויף ליטעראטור, זענען נישט גרעסער אין דער צאל, ווי גוטע שרייבערס, און אז ער האט בלויז צוויי לייענערס, וואס פארשטייען אים: איינער איז דער אויבן דערמאנטער יוסף פרידמאן פון לאדזש און דער צווייטער איז א לאדזשע שוסטער. דאס איז אליין.

אין „קונסט און סוביעקטיוויטעט“ זאגט ער, אז „די נאטור האט דעם סאלאן נישט מער פריווילעגירט אין דער הינזיכט, ווי דאס דארפישע שטיבל“, ווייל די „גראנד-דאמע . . . , ווען זי שטעלט זיך אוועק טשמאקען מיט די ליפן“, באוונדערנדיק די סטאטועטקע, באקומט נישט פון דער סטאטועטקע איר הנאה און אז די אלע פיינפילערס, טינטלערס און פיינשמעקערס קלעבן זיך אליין צו דאס בלעטל „קונסט-ליבהאבערס“, „קונסט-פארשטייערס“, זי

הייז-פריינד, דילעטאנטן, וועלכע נעפען * פון אלץ צו ביסלעך, פונקט ווי די

בין, נאָר מיט דעם אונטערשיד, וואָס די לעצטע טראַגט עס אוועק צו זיך אין בינשאַטק, און זיי, די ערשטע, לאָזן עס באַלד אויפן וועג נאָך איידער זיי דיונשען* צו זיך אַהיימצוקומען.²⁰⁹

איבער אין דער טיפער אייביקייט איז ווייסענבערג אָפּגעזעסן לאַנגע שעהען, אַפט האַלבע טעג אַדער ביז שפעט אין דער נאַכט אַריין. בשעת ער איז געזעסן און געשריבן, איז אין שטוב געווען אַזאַ שטילקייט, אַז מ'האַט געקענט הערן אַ פליג אַדורכפליען (ווען זי וואַלט געווען, ווייל ביי ביילטשען האָט מען אין שטוב קיין פליג זיכער נישט געקענט געפינען).

ווען זיין שאַפּונגסדראַנג איז שוין געווען געזעטיקט — פלעגט ער גיין שפּאַצירן און, אין אַזאַ פּאַל צוגיין צו נחום אייבעשיצן וואָס האָט דעמאַלט אויך געווינט אין אַטוואַצק. ער איז געווען אַ פאַרקרענקטער און האָט זיך אַלע מאָל קורירט ביי דאַקטוירים. אויפן וועג האָט ווייסענבערג אָפּגעטרעטן ביי חיים האַנפטן וואָס האָט אויך דאַרט געווינט, און אים מיטגענומען צו אייבעשיצן. ווען זיי זענען צוגעקומען צו זיין שטוב אין אַ הייסן זומער-אָונט — זענען די לאַדנס געשטאַנען פאַרהאַמערט, דאָס פענצטער אויך. אינעווייניק האָט געברענט דאָס ליכט וואָס דאָס איז געווען אַ סימן, אַז אייבעשיץ איז דאָ אין שטוב. ווען זיי האָבן אַנגעקלאַפט אין לאַדן — האָט זיך אַנגערופן אייבעשיצס קול פון דער שטוב אַרויס: „ווער איז דאַרט?“ ווייסענבערג האָט אים גערופן אַרויסגיין שפּאַצירן, אָבער אייבעשיץ האָט זיך געווערט מיט אַלע אַרגומענטן, אַז ער טאָר חלילה-וחס נישט אַרויסגיין ביי נאַכט, די לופט איז צו שאַרף און ער וועט זיך נאָך מער פאַרקילן. דאָס אַלץ האָט ער געזאַגט ביים אַריינלאָזן די געסט אין שטוב אַריין פאַרשטעלנדיק זיך דעם האַלדז מיטן קאַלנער פון שלאַפּראַק.

ווייסענבערג האָט דערציילט, אַז אַ שטיקנדיקע, שווערע לופט האָט אַרומ-גענומען ביים איבערטערעטן די שוועל פון דער שטוב פון די אומצייליקע סלאַיק-לעך און פלעשעלעך מעדיצינען — טראַפנס און מאַשטשן — וואָס אייבעשיץ האָט זיך מיט זיי קורירט אין דער פאַרהאַמערטער שטוב. דאָס האָט אים ערשט אויף אַן אמת קראַנק געמאַכט. ער האָט זיך באַמיט דאָס צו דערווייזן אייבעשיצן און האָט אים געפרעגט, צי ער האָט אַ מאָל באַמערקט אַן אויסגעהוילט אַרט, אַ לאַך אינעם שטאַם פון אַ בוים, און דאָך בליט דער בוים. דאָס איז דערפאַר, ווייל מ'האַט דעם שוואַם, דעם ראַק אינעם בוים אויסגעברענט און דערמיט אים געזונט געמאַכט. וואַלט מען אָבער דאָס פּוילעכץ געלאָזט אינעם פאַרמאַכטן שטאַם — וואַלט דער בוים ביסלעכווייז אין גאַנצן צעפוילט געוואָרן. אָבער ער האָט נישט געקענט איבערצייגן אייבעשיצן, אַז די פּרישע לופט, וואָס ער האָט פאַר איר אַזוי מוראַ, וואַלט אים בעסער געטון, ווי די אַלע רפואות און — דער עיקר — ווי די שווערע לופט אין דער שטוב.

ער פלעגט זיצנדיק אין שטוב לייענען, פאַרנעמען זיך מיט איבערזעצונגען, הערן מוזיק, אַמגערנסטן בעטהאַווענען, און פלעגט אַפילו אַ מאָל „איבערקויפן“ אַ

* ווייסענבערג האָט געניצט אַנשאַט „באוויזן“ דעם פּאַלאַניום „דיונשען“, ווי שוין אויבן אַנגעוויזן.

שרייבער-קאלעגע מיט א טרונק בראַנפן, אבי יענער זאל זיצן און הערן בעטהאווענען, מיינסטנס די הערציקאָ.

אינטערעסאָנט, אז ער, וואָס איז געווען א שוואַכער פיזיש, האָט גראַד ליב געהאַט שטאַרקע אין גייסט און ברויזנדיקע פּערזענלעכקייטן — אין דער פּילאָסאָפּיע — ניטשען וואָס ער האָט אים איבערגעזעצט אין ייִדיש, ווי שוין אויבן געזאָגט; אין דער מוזיק — בעטהאווענען, און אין דער ייִדישער ליטעראַטור — וויסענבערג. אפשר האָבן אים אימפּאָנירט די שטאַרקע פּערזענלעכקייטן, פּונקט ווי דעם סקולפּטאַר אַנטאַקאַלסקין, וואָס האָט דאָס אויסגעדריקט אין אַ ברויז צו סטאַסאָון:

אין וואָס קען איך אויסדריקן מיין נשמה, אויב נישט אין מענטשן שטאַרקע, מאַכטיקע אין גייסט, וואָס שטייען אייביק ווי אַ שאַטן פאַר דער מענטשהייט און איר גאַנצער געשיכטע.

צוליבן שוואַכן געזונט האָט אייבעשיץ אויסגעמיטן צו מאַכן אַ האַסטיקערע באַוועגונג. די בעסטע אילוסטראַציע צו די צוויי קאַנטראַסטן — וויסענבערג און אייבעשיץ — וואַלט געווען זייער אַ כאַראַקטעריסטישע פּאַטאַגראַפּיע, פּון מיט אַ צייט צוריק אין אַטוואַקע. זי איז, ליידער, צווישן אַזוי פּיל אַנדערע פּאַטאַגראַפּיעס וויסענבערגס, זיין משפּחה און זיינע פּריינד, פּאַרלוירן געגאַנגען אין די מלחמה-יאָרן — ווער קען וויסן אויף וועלכע אויסגעוואַלגערטע וועגן. דאָס איז געווען אַ פּאַטאַגראַפּיע פּון אַ גרופּע שרייבערס, אַ מאַן צען, וואָס זענען זיך צוזאַמענגעפּאַרן צו באַזוכן וויסענבערגן אין אַטוואַקע, ווי זיי פּלעגן דאָס אָפּט טאָן.

יענעם טאָג האָבן זיי, שפּאַצירנדיק, זיך געלאָזט פּאַטאַגראַפּירן אויף אַ לאַנגן אָפּגעזעגטן שטאַם פּון אַ בוים, וואָס איז געלעגן אויף אַן אַנדער הויכן קלאַץ, אַזוי אַז איין עק איז געשטאַנען מיטן שפּיץ גאַנץ הויך אין דער לופּט און דער אַנדערער איז געלעגן אויף דער ערד. האָט זיך אייבעשיץ אַוועקגעזעצט רייטנדיק אויף דעם נידעריקסטן עק פּונעם שטאַם, וואָס איז געלעגן אויף דער ערד. וויסענבערג, וואָס האָט נאָך געקענט, ווייזט אויס, טראַכטן פּון זיין בריהשקייט און פּלינקייט פּון אַ מאַל — איז אַרויף אויפן סאַמע הויכן עק שטאַם און דאַרט אויבן געזעסן רייטנדיק. צווישן זיי ביידע זענען געזעסן, אין אַ שורה רייטנדיק, אַלע אַנדערע שרייבערס פּון יענער גרופּע. דער צווייטער נאָך אייבעשיץ איז געזעסן יחיאל לערער, דער דריטער ב. פּרידמאַן אַזױװ.

אַבער די „שטיפּערישקייטן“ זענען שוין געווען זעלטענע אין יענע צייטן. דעם גרעסטן טייל פּונעם טאָג פּלעגט וויסענבערג אָפּזיצן איבער זיין 10-בענדיק ווערק, וואָס איז געווען אַ קאַלאַסאַלער פּאַרמעסט.

איך האָב אין יענע טעג אים געזאָגט, אַז ס'איז אונדז חשובער צו האָבן אים פאַר אַ טאַטן מיט זיינע פּאַרדינסטן פאַר דער ייִדישער ליטעראַטור, איידער אַשן מיט יענעם פּאַרדינסטן, הגם זיינע קינדער, וואָס האָבן אַזאַ רייכן און באַרימטן טאַטן ווי שלום אַש, לעבט זיך אַ סך בעסער און לייכטער אויף דער וועלט.

דאָס האָט אים שטאַרק הנאה געטאַן.

א צווייט מאל האָט ווייסענבערג זיך געזען מיט די פייגנבוימס, זיינע נאָענטע פריינד. אַ מאל, געדענק איר, האָט ער — נאָכן אַפּזיצן לאַנגע שעהען ביים שרייבן — געשיקט גנענדלען נאָך פייגנבוימען וואָס ער האָט אים יענעם אַוונט שטאַרק חשק געהאַט צו זען. גנענדל איז צוריקגעקומען, אָבער אַן פייגנבוימען. ער האָט געהאַט וויינקלערס אין אַטוואַצק און פלעגט אָפט אויך אין די אַוונטן זיין דאָרט באַשעפטיקט, צוליב וואָס ער האָט יענעם אַוונט נישט געקענט קומען. דער טאַטע האָט גנענדלען אַנגעהויבן פאַרצוואַרפן, אַז זי האָט עס נישט אַזוי דערליידיקט, נישט אַזוי גערעדט, נישט אַזוי איבערגעגעבן זיין ווונטש, ווי מע האָט געדאַרפן, און הויך אויף אַ קול אַרויסגעוויזן זיין אומצופרידנקייט. גנענדל האָט אים צוריק־געענטפערט, און ער האָט צו איר אַלץ גערעדט מיט אַ טענה. צום סוף האָט זי אים אַ זאָג געטאָן מיטן זעלבן טאָן, אַז דאָס, וואָס ער וואַרפט איר אַלץ פאַר, איז בעצם נישט דאָס, וואָס עס אַרט אים, נאָר וואָס ס'פאַרדריסט אים יא, איז וואָס פייגנבוימס איז נישט געקומען.

דאָס געזאַגט, איז ער שטיל געבליבן. גנענדל איז דעמאַלט אַוועק אַן אַנגע־ברוגטע זיך לייגן שלאָפן און נישט געוואַלט שוין עסן קיין וועטשערע. ווי דער טאַטע האָט דאָס דערזען, האָט ער מיר אַנגעוויזן אויף שטום־לשון אויפן עסן, וואָס איז געבליבן שטיין אויפן טיש און אויף גנענדלען אינעם בעט, אַז כּוּזאַל עס איר צו־טראַגן, זי זאַל עסן. כּוּהאַב געזען, אַז ס'איז אים ממש געאַנגען אין לעבן, זי זאַל נישט אַוועק שלאָפן אומגעגעסן.

איין מאל איז דער טאַטע אַנטשלאָפן געוואָרן אויף דער וועראַנדע. ס'איז געווען מיטאַגצייט אין אַ הייסן זומערטאַג. ביילטשע איז אויך געזעסן אויף דער וועראַנדע און געהאַפּטן אַ טיישטעכל. דער טאַטע איז אָפּגעשלאָפן אפּשר אַ האַלבע שעה, צי אַ שעה. ווען ער האָט זיך אויפגעכאַפּט, איז ער געווען זייער פאַרמאַטערט און האָט פאַרגעוואַרפן ביילטשען, פאַר וואָס ס'איז איר נישט איינגעפאַלן אים אויפצוועקן, נאָר אים געלאָזט שלאָפן אויף אַזאַ הייסער זון. מ'האַט זיכער געקענט באַמערקן, האָט ער געזאַגט, ווי ער מאַטערט זיך אין שלאָף פון דער היץ און אַז ער קען זיך נישט אויפכאַפּן, האָט אים עמעצער געדאַרפן אויפוועקן.

ס'איז גראַד אַנגעקומען בנימיז טייטלבוים, וואָס איז אין 1933 געקומען אויף באַזוך פון ניו־יאָרק, ווי שוין געזאַגט. ער איז עטלעכע מאל אין משך פון יענער צייט געקומען צו פאַרן צו אונדז קיין אַטוואַצק זען ווייסענבערגן. אַ מאל האָט ער פאַרגעלייענט זיינע דערציילונגען פאַר ווייסענבערגן, אַ מאל פלעגן זיי סתם שמועסן. יענעם זומערדיקן נאַכמיטאַג, ווען מיר זענען געזעסן אויף דער וועראַנדע עטלעכע שעה, געדענק איך טייטלבויםען דערציילן וועגן ניו־יאָרקער שטייגער־לעבן, צוויא וועגן דער ענגשאַפט אין סאַבוויי, ספּעציעל אין דער „ראַש־אור“, וווּ מע קען אָפט דערהערן אַ פּלוצעמדיקן פאַטש אין פנים וואָס אַ פּרוי דערלאַנגט אַ דערלעבן־שטייענדיקן מאַן... איך האָב אויך געהערט טייטלבויםען דערציילן וועגן דער אַמעריקאַנער מיסחר־וועלט און אויך עפּיזאָדן וועגן האַנדל מיט פּערד; ווי דער באַלעבאַס לייגט אַ מאל אַריין אַ שטיקל זיף דעם פּערד אין דער ברייטער קישקע, פּונקט איידער מע פירט עס אַרויס אויפן מאַרק צום פאַרקויפן. דאָס פּערד

קען נישט איינשטיין אויף אַן אַרט, און רייסט זיך צום לויפן, ווייל דאָס זייף רייסט אין די געדערעם. דאָס איז אַ גוטער באַווייז פאַרן קונה, ווי ענערגיש, לעבעדיק און געזונט דאָס פערד איז...

ווייסענבערג האָט אויסגעהערט מיט גרויס אינטערעס און האָט איבער־געפרעגט טייטלבויםען, צי ער וועט אים דערלויבן אויסצוניצן דעם עפיזאָד פאַר אין דער טיפער אייביקייט וואָס ער האָט דעמאָלט געהאַלטן אין שרייבן. טייטלבוים האָט אים געגעבן די דערלויבעניש. אינעם דריטן באַנד פון אין דער טיפער אייביקייט רעדט זיך טאַקע אויף אַ געוויסן אַרט וועגן אַ פאַרגרעסערטער רעפּראָדוקציע פון פערד צוליב פּראָפּיט, ווי בכלל וועגן פערד — זיין באַליבט באַשעפּעניש — און ווייסענבערג שילדערט דאָרט אַ סצענע, ווי אַ סוחר האָט אַרויסגעפירט אַ פערד צום פאַרקויפן, און ווי דער סוחר האָט אים פּרײַער אַריינגעלייגט אין רעקטום — אַנשטאַט זייף — אַ ציבעלע מיט זאַלץ. אַלץ איינס האָט דאָס פערד נישט געקענט איינשטיין אויף אַן אַרט און זיך געריסן צום לויפן — פון „איבערפלייץ פון ענערגיע“.

איין מאל איז צו גענדלען געקומען צו פאַרן, פון וואַרשע קיין אַטוואַצק, איר בחור יעקב קאַמיעניעצקי. * ער האָט זיך אַ ביסל געשראַקן צו באַקענען אַזאַ קומעדיקן שווער, אַבער די שרעק איז אים באַלד איבערגעגאַנגען, ווייל מיט זיין פנים, וואָס די ערלעכקייט איז געלעגן דערויף, האָט ער באַלד אויסגענומען ביים טאַטן.

דאָך האָט ער זיך בכלל באַצויגן מיט רעזערוו צו בחורים, וואָס זענען געקומען צו זיינע טעכטער — אפשר קומעדיקע חתנים. איך האָב דעם טאַטן צו מאַרגנס געפרעגט (יענעם טאָג בין איך נאָך געווען אין וואַרשע. כ'האַב דעמאָלט באַזוכט אַ סעמינאַר פאַר פּרעמדע שפּראַכן און פּלעג אַהיימקומען בלויז צום סוף וואָך) מיט וואָס ער האָט דעם בחור מכבד געווען, האָט ער מיך צוריקגעפרעגט:

— „וואָס האָט ער מיר געברענגט?“

געוויינטלעך איז זיין גאַסטפּריינדלעכקייט איבערגעגאַנגען אַלע מאָסן. ער האָט אַלע מאל ווען מענטשן זענען נאָר געקומען, זיי אויפגענומען בסבר־פנים־יפות און געהייסן זיי דערלאַנגען אַלץ וואָס ס'איז נאָר געווען אין שטוב, אַבער אין אַזאַ פאַל — נישט.

ביילטשע האָט אים געפרעגט: איטשע־מאַיא, וויזסט גאַרנישט אַרויס קיין אינטערעס, אַז דיינע טעכטער זאָלן חתונה האָבן? האָט ער געענטפּערט: „זיי וועלן נאָך חתונה האָבן, זיי וועלן נאָך“. ער האָט די זאַרג וואָס אַלע עלטערן האָבן, עפעס אין גאַנצן נישט געהאַט וואַר־אַהי, ער האָט גאַר געוואַלט האָבן מיידלעך און נישט קיין ינגלעך, ווי די מיינסטנס עלטערן ווינטשן זיך צו האָבן.

אין זשעלעכאַוו זענען געווען צוויי שוועסטער, ביידע ביילטשעס פריינד, איינע זעלדע און די אַנדערע פריינדל. זי, די יינגערע, האָט געהאַט אַ סך הצלחה ביי

* יעקב קאַמיעניעצקי איז אומגעקומען ביי היטלערן.

מענער און האט טאקע חתונה געהאט פריער פאר דער עלטערער, זעלדען, וואס איז געווען זייער קאנסערוואטיוו, ווי פון דער קיניגין וויקטאריאס צייטן. ביז זי האט נישט געוויסט אויף זיכער, צי דער בחור פאסט זיך פאר איר ייחוס — און בכלל אלץ ארום און ארום מיט אלע פיטשעווקעס — האט זי זיך נישט געזען מיט אים. ביילטשע פלעגט אפט איבעררעדן וועגן די צוויי פארשידענע טיפן שוועסטער, ווי איינע איז געווען א לייכטערע נאטור, ווייל זי האט אפילו געפלירטעוועט מיט די דייטשן — ווען זייערע גארניזאנען זענען איינגעשטאנען אין זשעלעכאוו, בשעת די דייטשע נצחונות אין דער ערשטער וועלט-מלחמה — בשעת די אנדערע איז געווען גאר ערנסט און צוריקגעהאלטן.

דערויף האט איר דער טאטע געענטפערט, אז די עלטערע האט אויך געדארפן דערווייל פלירטעווען, וואלט זי אויך חתונה געהאט ווי איר ינגערע שוועסטער. האט ביילטשע געפרעגט: וואס הייסט „דערווייל“ פלירטעווען? א מיידל קען דאך נישט אזוי, וואלסטו געוואלט, אז דיינע טעכטער זאלן דאס טאן?
— איך זאג זיי דען עפעס? — האט ער צוריקגעפרעגט.
— נו, און וואס וואלסטו געטאן ווען זיי ברענגען דיר, למשל, א קינד אהיים „דערווייל“?

— וואלט איך עס געכאוועט — איז געווען זיין ענטפער.
דער טאטע האט אונדז טאקע נישט געזאגט קיין דעות, ווען ס'איז געקומען צו די סארטן זאכן. כ'געדענק ווי כ'בין איין מאל אהיימגעקומען שפעט פון אן אונט, וואס מיינע שולפריינד האבן געהאט איינגעארדנט. ס'איז מיר שרעקלעך אומ-אנגענעם געווען, וואס כ'האב אים געדארפן מטריח זיין פונעם געלעגער, כדי מיר צו עפענען די טיר. ער האט מיר געעפנט און צוריקגעגאנגען זיך לייגן שלאפן, נישט איבערפרעגנדיק קיין ווארט, בשעת אין אלע אנדערע אספעקטן פון אונדזער לעבן האט ער אלע מאל אויסגעדריקט זיין מיינונג, ווי: האלטונג אין אלגעמיין (טאקט האט פארנומען גאר א גרויס ארט), שולע, קליידונג אאז"וו אאז"וו. אז מיר פלעגן זיך גרייטן צו עקזאמענס, למשל (און איך פלעג דערביי ווערן גרין און געל) פלעגט ער זאגן, אז עקזאמענס מיינען גארנישט — ווען א שילער ווייזט יענעם באשטימטן טאג וויפל ער קען אדער קען נישט — בשעת ווען א לערער דארף נאך א גאנץ יאר, שוין קענען זיין תלמיד.

כ'מוז מודה זיין, אז ער האט מיר יענעם אונט אין גאנצן אנטוואפנט מיט אזא מאס פון פארשטענדעניש, מיט אזא „נישט-רעאקציע“, ווייל לא-די וואס ער האט אפילו נישט איבערגעפרעגט: „פאר וואס אזוי שפעט?“ — האט ער אויך נישט ארויסגעוויזן קיין שום פאראיביל וואס כ'האב אים אויפגעוועקט און אויפגעהויבן פון געלעגער אין דער שפעטער שעה.

איך האב אים געהאט דערציילט, ווי מיינס א חברטע — וואס האט געהאט א חסידישן טאטן, — האט געדארפן אראפנעמען די שיד, ער זאל זי נישט הערן אהיימקומען „שפעט“, ארום צען-עלף ביי נאכט. ער האט דערויף געענטפערט, אז אויב זי דארף זיך אזוי אריינגעבענען אין דער שטוב אריין, דער טאטע זאל נישט וויסן, וועט זי שוין גראד יא קומען שפעט און שפעטער ...

אין אטוואַצק האָט אויך געווינט, ווי שוין אויבן געזאָגט, איטקע מיטן מאָן, אַ פידל-שפילער. זי האָט מיט אים חתונה געהאַט נאָכן באַזעצן זיך דאָרט. מיט איר צוזאַמען איז אויך געווען אַ שטיפשוועסטער, שׂרה, אַן עלטער מיידל. פלעגט גנענדל אַפּמשלען דעם טאַטן, ווי אזוי שׂרה קלייבט זיך צו גיין שפּאַצירן. זי האָט געהאַט אַ טבע צו מאַכן לאַנגע שפּאַצירן איינע אַליין, נאָכן טאַג אַפּבאַלעבאַטעווען אין שטוב; קאַכן, באַקן און דער עיקר רייניקן, פּוצן די שטוב. דעם קאַפּ שוואַרצע האָר האָט זי געקעמט גלייך, נאָר איין לאַק, פאַר אַ חנדל, האָט זי געלאָזט אַראַפהענגען אויפן שטערן. האָט זיך איר איין מינוט געדאַכט, קוקנדיק אין שפיגל אַריין, אַז ער איז צו פיל געקרייזלט — האָט זי איינגענעצט צוויי פינגער און אים געגעבן אַ קלאַפּ צו צום שטערן, אַז ער זאל זיין פּלאַטיקער. זי האָט געקוקט, געקוקט אין שפיגל אַריין און עס האָט זיך איר געדאַכט, אַז דער לאַק איז ווידער צו פיל צוגעפלעטשט — האָט זי אים ווידער צעשוּיבערט, אַ שאַקל טוענדיק מיטן קאַפּ, דער לאַק זאל זיין געקרייזלטער. און אזוי האָט זי דאָס איבער-געחזרט אַן אַ סוף.

ווען זי איז שוין געווען אין גאַנצן פאַרטיק צום שפּאַצירן גיין — איז דערווייל געוואָרן צוועלף אַ זייגער ביי נאַכט און דעמאָלט איז זי אַרויס פון שטוב, אַן אַנגע-פודערטע, אזוי אַז דאָס פנים איז איר געווען ווייס ווי קרייד, און ווער עס האָט זי באַגעגנט אויפן וועג, האָט זיך דערשראַקן, מיינענדיק, אַז אַ וויסער מת איז אים אַקעגנגעקומען. (אזוי האָט זי זיך געפירט נאָך אין זשעלעכאַוו). עס איז דאָך שוין טאַקע געווען חצות — די שדים-שעה — ווען די מתים קריכן אַרויס פון די קברים ...

דער טאַטע האָט ביים אויסהערן גנענדלס אַפּשילדערן — ווי שׂרה שטייט אַפּ ביים קרייזלען און צוריק צופלעטשן דעם לאַק אויפן שטערן — אַנגעהויבן זייען זיין הנאהפול געלעכטער דורך די ציין.

איין מאָל האָט איטקעס פריינדינס אַ שוועסטער (אגב איז די פריינדין געווען איטקעס געוועזענעם מאַנס צווייטע פרוי, וואָס פלעגט פאַרברענגען גאַנצע חדשים ביי איר אין אטוואַצק) פאַרבעטן אַ יונגן-מאַן צו מאַכן אַ קערטל אין אַוונט. ס'האַבן געזאַלט שפילן זי, דער יונגער-מאַן און שׂרה. נו, איז שׂרה אַריינגעגאַנגען אין אַנדערן חדר „זיך שיינ מאַכן“ און ווען זי איז ענדלעך אַרויסגעקומען צו דער קאַרטנשפיל, איז שוין קיין זכר פונעם יונגן-מאַן נישט געווען. זי, נישט קענענדיק זיך דערוואַרטן אויף דער „דריטער האַנט“, האָבן „דערווייל“ געשפילט אין צווייען אזוי לאַנג, ביז ס'איז שוין צייט געווען אַהיימצוגיין.

* * *

אין אַנהייב פון די 30ער יאָרן האָט זיך אין וואַרשע באַוויזן אַ שיינער און זעלטן פעיקער יונגער-מאַן, וואָס האָט זיך גערופן מיטן נאָמען האַנס זאַהל. היטלערס השפעה האָט זיך שוין אין יענע צייטן אַנגעהויבן שטאַרק פילן און די ערשטע יידישע פּליטים האָבן אַנגעהויבן אַריינשטראַמען פון דייטשלאַנד קיין פּוילן. דער דאָזיקער יונגער-מאַן איז שנעל באַוויסט געוואָרן אין די וואַרשעווער

קינסטלערישע קרייזן. אין ליטעראַטור-פאַראַיין איז ער געוואָרן אַן אַפּטער איינ-גייער. מ'האַט אים אויך איינגעאַרדנט אַוונטן פאַר אַ גרויסן עולם, וווּ ער פּלעגט דערציילן וועגן די פּאַסירונגען, וואָס האָבן זיך מיט אים פאַרלאָפּן; וועגן די נגישות און פּייניקונגען אין דער תּפּיסה און קאַרצער, וואָס ער איז אויסגעשטאַנען ווי דער רעוואָלוציאַנערער קריטיקער און שרייבער, האַנס זאַהל. אויף איינעם אַזא אַוונט האָט ער אַפּילו אַפּגעדעקט זיין רוקן און געוויזן די סימנים פונעם מעסער, וואָס מע האָט אין אים, האַנס זאַהל, אַריינגעשטאַכן.

קינד-און-קייט איז פאַרבישופּט געוואָרן פון זיין פּערזענלעכקייט, זיין שיינקייט און אויסערגעוויינטלעכער פּעיקייט אויף אַ סך געביטן. אַז פּרויען זענען אים נאָכ-געלאָפּן — איז קיין חידוש נישט, אָבער אויך מענער — די שרייבערס און ווייסענבערג בתּוכם — זענען פון אים געווען באַגייסטערט. ווייסענבערג האָט דעם יונגן-מאַן עטלעכע מאל פאַרבעטן צו זיך קיין אַטוואַצק.

איינ מאל האָט ער פאַר אים פאַרגעלייענט אַ קאַפּיטל פון אַן דער טיפּער אייביקייט, און דער יונגער-מאַן האָט זיך פאַרגעשלאָגן דאָס ווערק איבערצוזעצן אויף דייטש, וואָס ער האָט ווירקלעך אַנגעהויבן צו טאָן. ווען ער האָט איבער-געזעצט דאָס ערשטע קאַפּיטל, און ער האָט עס איבערגעלייענט פאַר ווייסענבערגן — האָט ער אים אַזש געגעבן אַ קוש אין קאַפּ פאַר אַזא פּיינער איבערזעצונג.

אָבער מער האָט דער דאָזיקער באַגאַבטער איבערזעצער גאַרנישט געטאָן דערין. ער איז געווען אַזוי אַנגאַזשירט אין אַן אַ שיעור ענינים, אויפּטריטן, ראַנדעוויסן, אַז מ'האַט אים פשוט נישט געקענט כאַפּן. ער האָט געהאַט, למשל, געבאַרגט אַ מאל ביי ווייסענבערגן עפעס 15 זלאַטעס און צוגעזאַגט עטלעכע מאל אַפּצוגעבן. האָט ער אָבער נישט געהאַלטן קיין וואַרט, ביז ווייסענבערג האָט געזאַגט, אַז ער וועט אים מער נישט מאַנען, ווייל ס'איז אונטערן כּבוד אויסצוהערן זיינע צוזאַגן, וואָס ער האָט קיין מאל נישט געהאַלטן, און ער האָט כּכלל אויפּגע-הערט רעדן דערוועגן. דעמאַלט האָט ער אויך אַנגעהויבן שפּירן, אַז עפעס איז מיט דעם דאָזיקן באַגאַבטן און זעלטן געראַטענעם יונגן-מאַן נישט גלאַטיק.

נאָך אַ געוויסער צייט האָט מען געהערט, אַז די פּאַליציי האָט אים אַרעסטירט פאַר פאַרשטעלן זיך אונטער אַ פּרעמדן נאַמען. ער איז נישט געווען דער באַוויסטער דייטשער שרייבער-רעוואָלוציאַנער, האַנס זאַהל, ווי ער האָט זיך אַנגעגעבן.

אויך ווייס נישט וואָס ס'איז מיט אים געוואָרן, נאָר אין ליטעראַטור-פאַראַיין האָבן זיך אַלע געוונדערט און נישט געקענט פאַרשטיין, וואָס ער האָט געדאַרפּן ניצן אַ פּרעמדן נאַמען, אויב ער אליין איז געווען אַזוי באַגאַבט אויף אַלע געביטן. מיט אַזא גאַטס גאַב האָט ער דאָך געקענט זיך רופן מיט זיין אייגענעם נאַמען און אויך זיין גענוג „גרויס“. (ער האָט אפּשר געליטן אויף מעגאַלאַמאַניע, ווי מ'האַט עס שפּעטער אויסגעטייטשט אין פאַראַיין פון די שרייבערס.) אויך האָט מען נישט פאַרשטאַנען פון וואַנען ער האָט גענומען דעם אַדורכגעשטאַכענעם רוקן, דעם אַנדענק פון קאַנצענטראַציע-לאַגער, וואָס דער אמתער האַנס זאַהל האָט טאַקע געהאַט. נאָך האָט מען געהערט קלאַנגען, אַז ער איז גאַר געווען אַ דייטשער שפּיאַן. אַזוי, צי

אזוי, דער דאזיקער יונגער-מאן איז פאר א סך מיטגלידער פון דער קינסטלערישער סביבה אין ווארשע לאנג געבליבן א רעטעניש.

א מאל, אין א שבתדיקן טאג, איז דער קריטיקער יצחק בערנשטיין געקומען צו אונדז צו פארן צום ערשטן מאל. ער איז דעמאלט אפגעזעסן מיטן טאטן א גאנצן טאג און מ'האט געשמועסט. און אזוי, פארברענגענדיק אין שמועס, האט אנגעהויבן טונקל ווערן. דער אונט האט גיך אנגערוקט. מע האט, הייסט עס, געדארפן אנצינדן א לאמפ, אבער דער נאפט האט זיך גראד אויסגעלאזט אין שטוב און ס'איז פשוט נישט געווען מיט וואס די שטוב צו באלייכטן. ס'האט זיך באקומען א היפשלעך אומאנגענעמע סיטואציע; א גאסט צום ערשטן מאל — און מע שמועסט מיט אים אין דער פינצטער ...

דער גאסט האט זיך אויך מסתמא געחידושט, און אפשר האט ער פארשטאנען: אפשר האט ער זיך געשלאגן מיט דער דעה: פארלייגן אויף קעראסין צו קויפן, אדער נישט? קען זיין, אז ער האט נישט געוואלט שטעלן ווייסענבערגן אין א פארלעגנהייט. ער האט זיך געמאכט נישט וויסנדיק און איז אנגעגאנגען מיטן שמועס אין דער פינצטער, ווי דאס וואלט געווען א נארמאלע זאך.

איין זאך איז אבער א חידוש: פאר וואס איז אים נישט איינגעפאלן אוועקצוגיין א ביסל פריער און פארמיידן די אויסטערלישקייט זאל קומען אזוי בולט צום אויסדרוק?

ס'יי ווי איז די ידידות צווישן זיי געווארן א שטארקע פון יענעם ערשטן מאל זיך זען, און בערנשטיין פלעגט אפט קומען זען ווייסענבערגן.

ווען ער איז ענדלעך יענעם אונט אוועקגעגאנגען — איז דער טאטע מיט ביילטשען געגאנגען אים באגלייטן צו דער באנסטאנציע און פון דארט אוועק-געגאנגען זען די פייגנבוים. גנענדל און איך זענען געבליבן אין שטוב. און ווייל ס'איז געווען פינצטער, אז מ'האט אפילו די פארגעבענע היימארבעט, די ווערטער פון די פרעמדע לשונות נישט געקענט „זוברעווען“, און דאס איינציקע, וואס מיר האבן געקענט טאן איז זיך לייגן שלאפן, האבן מיר אזוי געטאן.

האלבע נאכט, ארום צוועלף א זייגער, האט אונדז ביידע אויפגעוועקט א ווונדער שיין שפילן פון א הארמאניע. דאס האט דער ראדיא געשפילט א לאנגן, ווונדערלעכן וואלס, פון א שכנותדיק הויז, ווי ס'איז שוין געווען עלעקטריע, בשעת ווען אין ראסלאנעקס הויז איז קיין עלעקטריע נאך נישט געווען.

נו, וואס איז דא צו שילדערן? יענע נאכט איז אונדז דאס גי-עדן צוגעבויגן געווארן. און אזוי ווי אזא וואלס, ווי בכלל יעדער וואלס, ציט צום טאנצן — וואס ס'איז דאכט זיך, די ערשטע רעאקציע, און נאך בפרט ביי אזא טענצעריין ווי גנענדל איז געווען, און נישט אז צוויי יונגע מיידלעך זאלן ליגן אין בעט און בלויז זיך צוהערן — איז יענע נאכט דאך פאר אונדז געווען איינע פון די פארגעניגניקסטע באלייגונגען.

די שכנים אינעם קעגנאיבערדיקן הויז אויף אונדזער הויף זענען געווען יידן. זיי זענען געווען זייער פראסטע מענטשן, ספעציעל די פרוי. א מאל איז צו איר געקומען צו פארן אויף דאטשע א שוועסטער, וואס האט אויסגעזען פונקט ווי זי:

פעטלעך, שוואַרץ און קליינגעוויקסיק. האָט זי זיך אַוועקגעשטעלט אַ „לעזשאַק“ * אויפן הויף און זיך אַוועקגעלייגט רוען און זיך אַפּברענען — מיט גרויס וויכטיקייט אין יעדער באַוועגונג.

דער טאַטע האָט דאָס צוגעקוקט און געזאָגט: זי מיינט, אַז זי איז אַ שיינע ... דאַרט איז אויך געווען אַ קריסטלעכע פרוי, וואָס האָט געווינט אין דער צווייטער טייל פונעם הויז. זי איז געווען בלאַנד, הויך, אויך אַ ביסל קיילעכדיק, און אויף איר האָט דער טאַטע געזאָגט, אַז זי איז יאָ אַ שיינע, אָבער פון דעם סאַרט שיינקייטן, וואָס ווערן שנעל פאַרוועלקט.

איין פרימאַרגן האָט מען דערהערט אַן איבעררופן זיך איבערן הויף, מיט זידלערייַען נישט גראַד פונעם שענסטן סאַרט. דער טאַטע האָט אַרויסגעקוקט דורך דער גלעזערנער וועראַנדע-טיר און איך — נאָך אים. און דאָ האָבן מיר געזען די שכנה שטיין אויף איר וועראַנדע און אַריבערשרייַען צום אַלטן שכן אונדזערן, וואָס האָט געווינט אין דער צווייטער העלפט פון אונדזער הויז. וואָס זי האָט געהאַט צו אים פאַר אַ טענה — ווייס איך נישט, נאָר געזידלט האָט זי אים מיט אַלע באַליידיקן-דיקע רייד, וואָס אַ מאַרק-דידענע קען אַנווענדן. זי האָט אים, דעם אַכציק-יאַריקן זקן, אויך פאַרגעוואַרפן נישט מער און נישט ווינציקער, נאָר אַז זיין טאַכטער, די אַלטע מויד, איז כאַטש זיין געליבטע. און דאָס האָט זי אויסגעשריגן אויף אַלע קולות, אַז אַלע זאַלן הערן און דער אַלטער האָט נעבעך געשוויגן אויף די אַלע זילזולים, אַ פאַרשעמטער ביזן ביין, ווייל ווי האָט ער געקענט זי איבערשרייַען און איבערצייגן די שכנים, אַז ס'איז אַ בילבול?

מיר איז די זאַך געוואָרן זייער טשיקאָווע — ווי געוויינטלעך, ווען מענטשן שטעלן זיך אַרום אויסהערן ווי צוויי קריגן זיך — און איך בין אַרויסגעגאַנגען אויף דער וועראַנדע זיך צוהערן.

דער טאַטע האָט מיר אָבער געהייסן תיכף צוריק אַריינגיין אין שטוב. פאַרשטייסטו דען נישט — האָט ער געפרעגט, אַז דער אַלטער שכן וועט זיך נאָך מער פאַרשעמען ווען ער וועט זען, אַז אַנדערע הערן צו, וואָס זי שייט דאָ אויס אויף אים?

איך האָב זיך געמאַכט פלאַידע און אים געענטפערט, אַז איך קוק אויף דער נעסט, וואָס די פייגעלעך האָבן געבויט אין דער הייך אויף אונדזער וועראַנדע, און אַז איינס, אַ יונגס איז גאַר אַרויסגעפאַלן ביי נאַכט פון דער נעסט און ס'איז טויט. דאָס איז טאַקע אזוי געווען. נאָר צי בלויז דערפאַר בין איך אַרויס אויף דער וועראַנדע — איז אַן אַנדער פראַגע, און דער טאַטע האָט געענטפערט: „נו — נו, מע וויסט שוין ...“, און מיך אַריינגעצויגן אין שטוב אַריין, פאַרמאַכנדיק די וועראַנדע-טיר.

אין אַוונט איז אַריינגעקומען דער בלאַנדער שכנטעס שייגעצל און געזעסן מיט אונדז אין קיך, ביים טיש, וווּ ס'איז גראַד געלעגן אַ גראַשו, מן-הסתם אַ רעשט פון עפעס. האָב איך איבערדערציילט דעם טאַטן, ווי אזוי דאָס שייגעצל האָט אַ כאַפּ

אוועק געטאן דעם בליק, ווען ער האט דעם גראשן דערזען, מאכנדיק זיך תמע-וואטע, אז ער האט אים גארנישט באמערקט. . . דער טאטע האט א זייע געטאן מיט געלעכטער, טראכטנדיק אוודאי וועגן שייגעצל, אז דאס אוועקכאפן דעם בליק איז „מעשה גנב“.

דער טאטע האט ליב געהאט צו שרייבן אין דער קיד. ס'איז אים מסתמא געמיטלעכער געווען, כאטש דאס צימער איז אויך געווען א גרויס און לופטיקס. פלעגט ער זיצן ביים גרויסן פינקלענדיקן לאמפ מיט דער ברייטער שיין אויפן קיכטיש און ארבעטן מיט התמדה איבער אין דער טיפער אייביקייט. דערנעבן איז געוויינטלעך געשטאנען א גלאז שטארקע, שמעקעדיקע טיי. דערויף איז דער טאטע געווען א גרויסער מפונק. זי האט געמוזט זיין יעדעס מאל פריש פארברייט, ווייל אז נישט, האט ער באלד דערפילט די „פוילקייט“ פון דער טיי, וואס אז זי שטייט עטלעכע שעה פארברייטערהייט — הייבן די טייבלעטער אן צו פוילן. דערקעגן בלייבט נאך א שטארק גלאז פרישער טיי שטיין אן אנגענעמע פארוויגונג אין קאפ, האט ער געזאגט. פאפיראסן וענען אויך געווען פון די באדערפענישן פון ערשטן געברויך. וענען זיי און דאס אשנבעכערל אויך תמיד געשטאנען אויפן טיש אונטער דער האנט. אבער עסן — לאוו-דווקא. . . ער האט אין יענע צייטן זיך געהאט אפגעוויינט כמעט פון עסן; צי ער האט נישט געהאט קיין באדערפעניש דערפאר, ווייל ער איז שוין געווען קראנק, צי ווייל ער האט זיך ממש טאקע אפגעוויינט, זיך איינרעדנדיק אז עסן, זיך איבערעסן מאכט שווער און ס'איז אומגעזונט. קוקנדיק אויף די „ווארשעווער פרעסערס“, ווי מ'האט זיי גערופן, און ספעציעל אין מיטעלן עלטער, ווען זיי הייבן אן צו ווערן אויסגעפילטער, די בייכער קיילעכדיק און שווער-באוועגלעך — האט ער זיך אפגעשאקלט דערפון און געזאגט, אז ווייניקער עסן איז אלע מאל געזינטער, ווי צו פיל עסן.

און אזוי האט ער וואס א מאל ווייניקער און ווייניקער געגעסן. אז ער פלעגט, למשל, אפעסן פרישטיק, האט ער שוין נישט געוואלט עסן קיין מיטאג און קיין אוונטברויט און האט געטענהט, אז ער איז נאך זאט פונעם פרישטיק. און האט ער אפגעגעסן אוונטברויט — האט ער דאס זעלבע געזאגט צו מארגנס אין דער פרי און ביים מיטאגן: ער איז נאך זאט פונעם נעכטיקן אוונטברויט.

זיין באלייבט עסן איז אין יענער צייט געווען ריין, גוט איינגעקאכט אויף מילך, מיט א קלעצל צוקער. פעטס האט ער אויסגעמיטן, ווי סם. ביילטשע האט אים דערלאנגט א מאל, געדענק איך, א טעלערל מיט גוט אפגעקאכטע מייערן, וואס ער האט גראד געהאט חשק צו עסן צום אוונטברויט. האט ער אנגעהויבן פארזוכן, צוגעטראגן עטלעכע מאל מיטן גאפל צו ביסלעך צום מויל, און — אוועקגערוקט דאס טעלערל, מיט די רייד:

— „ביילטשו, אז איך וועל דיך בעטן פעטס — וועסטו מיר דערלאנגען א טעלער פעטס, אבער איך האב דיך געבעטן מייערן“.

די מייערן האבן טאקע פארשמעקט די שטוב, נאר זענען געווען צו פעט לויטן טאטן. בכלל האט ער אנגעהויבן בענקען נאך דער באבע פעסעס געקעכץ, וואס איז געווען איינפאכער און מאגערער, אבער אויך זייער געשמאק. דער טעם פון אירס א

הייס באבעלע פון גרעטשנמעל, ארויפגעלייגט א שטיקל פוטער פון אויבן, ליגט מיר אליין אויך נאך היינט אין מויל. אבער ביילטשע האט נישט געקענט קאכן אויפן זעלבן אופן. זי האט געשטאמט פון א לגמרי אנדערער קולינארער שולע. איר מאמע, למשל, פלעגט שוין אין יענע צייטן פרעגלען ווינער שניצלען אויף „צערעס“, א געוויקסן-פעטס, וואס איז דעמאלט געווען א נייעס. און ווייל דאס האט א ווייסן קאליר, פונקט ווי פוטער, פלעגן די ווייבער אין זשעלעכאוו זי בארעדן, אז זיי האבן אליין געזען מיט זייערע „אייגענע אויגן“, ווי די רעסטאראטארין האט געפרעגלט פלייש אין פוטער ...

בשעתן וווינען אין אטוואצק האט דער טאטע געקריגן גריפעס עטלעכע מאל אין משך פון א קורצער צייט. ער האט זיך נישט גענומען גענוג צייט צו לאזן די גריפעס אויסשטיין, ווייל ער האט אלץ „געמוזט“ אריינפארן קיין ווארשע צום דרוקער, צום איינבינדער אד"גל. ער האט דעמאלט, אין 1936, ארויסגעגעבן דעם חודשלעכן ליטערארישן זשורנאל דער קריטיקער און געמאכט י. ראפאפארטן פאר רעדאקטאר. אין פאראיין פון די שרייבערס האט מען זיך געחידושט, און וויסענבערג פלעגט אפט הערן די פראגע: „ווי אזוי קענט איר אויסקומען מיט ראפאפארטן?“ זיין ענטפער איז געווען: „מע דארף א מאל האבן א זאק מיט גאל און ראפאפארט איז א גוטער גאלזאק“. ער האט נישט גערעדט צו פיל וועגן דעם ענין-ראפאפארט, ווען מאיז צו אים צוגעשטאנען און געוואלט הערן עפעס מער. אנשטאט רייד האט ער א קנייטש געטאן מיט דער נאז, ווי ער וואלט געוואלט פון זיך אראפוארפן עפעס א פריקרקייט.

דאס טעגלעכע פארן אהין און צוריק און נישט עסן אין צייט, האט אים זייער אויסגעמאטערט, האט ער באשלאסן זיך צוריקצוציען קיין ווארשע.

צוריק אין וואַרשע

מיר האָבן זיך דערווייל אַרײַנגעצויגן אין האַטעל „בריסטאַל“, אויף בעלאַנסקע-גאַס, ביז ס'וועט זיך באַפּרײַען אַ צימער אין האַטעל „בריסטאַניאַ“, אויף נאַוואַליפּיע-גאַס, וווּ דער טאַטע האַט באַשלאָסן צו ווײַנען.

איך געדענק אָן אַוונט אינעם „בריסטאַל“ האַטעל-צימער, כ'בין געלעגן מיט אַ פּאַרקילונג. בייטאַג איז די מומע חנה מיך געקומען מבקר-חולה זיין און אַנגע-ברענגט מיר „אַמעריקאַנער“ רויטע עפל, די שענסטע, און פּאַמעראַנצן — אויך די שענסטע. זי האַט געהאַפּט, האָב איך פּאַרשטאַנען, צו טרעפּן דעם טאַטן מײַנעם ביי אַזאַ „כשרער“ געלעגנהייט. דערפּאַר זענען די פּרוכטן פּאַר מיר געווען פּון די שענסטע... די מומע חנה האַט ליב געהאַט צו ווײַזן דעם ברייטן זשעסט אין אַזעלכע פּאַלן און פּלעגט זיך אַרומטראַגן מיט גאַנצע טעאַריעס, אַז מען האַט טענות צו אַנדערע מענטשן, וואָס זיי האָבן זיך ליב צו לאַזן קאַסטן צוליבן „גלאַק“, ס'זאַל קלינגען פּון זייער גוטסקייט. איז זאַל זיין אַזוי, צוליבן „גלאַק“, הייסט עס, אַבי ס'איז צום גוטן, האַט זי געטענהט. פּלעגט ביי איר פּאַסירן, אַז דער לעבעדיקער קאַרפּ — וואָס זי האַט געקויפּט לכּבוד איר שנוּר, וואָס איז געקומען אַ מאָל אויף באַזוך פּון פּאַריז — האַט געוויסט אַרײַנצושפּרינגען, כּשעת די מומע האַט אים געשאַבן, גראַד אין גאַסטצימער אַרײַן, וווּ די שנוּר איז געזעסן און ווײַזן איר, אַז ער איז נישט קיין טויטער קאַרפּ, נאָר טאַקע אַ לעבעדיקער שבלעבדיקע... און אַז די מומע חנה האַט אַ מאָל געקויפּט אַ מתנה דעם פעטער פּאַוועלס פּרוי, איר שוועגערין, צום 25סטן חתונה-יובל — איז עס געווען אַ רינגל פּון לויטערן גאַלד, מיט אַן אַרײַן-געפּאַסטן שטיין, וואָס זי האַט ספּעציעל באַשטעלט. און ווען זי האַט איר דאָס רינגל געברענגט, האַט זי עס אַנגעטאַן דער שוועגערין אויפן פינגער מיט די ווערטער: „מיט פינף און צוואַנציק יאָר צוריק האַט דיך מיין ברודער מקדש געווען, און היינט — בין איך דיך מקדש...“

די צווייטע שוועסטער דעם פעטער פּאַוועלס, אונדזער מאַמע, פּלעגט קומען צו אים נישט מיט די „בעסטע“ מתנות, נאָר אַזוי פּאַרברענגען עטלעכע שעה. ווען דער טאַטע איז יענעם אַוונט אַהיימגעקומען פּון גאַס, האָב איך אים דער-צײלט וועגן דער מומע חנהס וויזט. מיר האָבן זיך נאַכן אַוונטברויט מכבד געווען מיט די שטוב-פּאַרשמעקנדיקע פּרוכטן און דערביי געשמועסט וועגן פּאַרשידנס. דער הויפּט-שמועס האַט זיך תּחילת געדרייט אַרום דעם מאַדנעם צופּאַל, וואָס זשאַבאַטינסקי מיט זיין ערשטן אַדיוטאַנט איז גראַד צו יענער צײט אויך איינגע-שטאַנען אינעם זעלבן האַטעל „בריסטאַל“, און זיין אַדיוטאַנט פּלעגט גאַנץ אַפּט זיך אַראַפּכאַפּן (פּון אַ העכערן שטאַק) צו אונדז אויף אַ שמועס. זשאַבאַטינסקי איז געהאַט געקומען אויף אַ ריי רעפּעראַטן קיין וואַרשע. ער איז געווען, ווי באַוויסט, אַן ערשט-קלאַסיקער אַראַטאַר. דער טאַטע האַט אַפּט, און אויך יענעם אַוונט, גערעדט וועגן זיין ערלעכקייט.

ער האַט אויך גערעדט וועגן פּאַרשידענע פּערזענלעכקייטן, באַוויסטע וועלט-

כאַראַקטערן און פאַלקס-העלדן, אמתע צי פאַלשע, צוויי וועגן דער אויסטערלישער דערשיינונג ראַספּוטיין. ווי אזוי דער „טאַבאַלסקער מוזשיק“ אָדער פּערד-גנה, איז אַ דאַנק זיינע ספּעציפישע אייגנשאַפטן און פּעיקייטן דערגאַנגען אזוי ווייט, ווי ביי צום צאַרישן פּאַלאַץ און אַפילו אים באַהערשט, און דעם צאַר גופא מיט דער צאַריצע געהאַלטן אונטער זיין היפּנאָטישער מאַכט; ווי אזוי עס האָבן זיך פּרוער געטראָגן קלאַנגען צווישן דעם פּאַלק, ווען מע האָט זיך געסודעט אין די ווינקלען וועגן דעם „הייליקן אַלטן“ און זיינע מופתים, און ווי אזוי ס'האָבן ביסלעכ-ווייז אַנגעהויבן אַרומגיין גאַנצע לעגענדעס וועגן אים. זיין נאַמען האָט מען אַרויס-גערעדט מיט אַ פּאַרכטיקן פּרעפל, ביז דער לעגענדאַרער נאַמען איז דערגאַנגען צום קייסערלעכן שלאַס. דאָרט האָט ער זיך שנעל באַרימט געמאַכט מיט זיין השפּעה. דעם צאַרס איינציקע זונעלע, דער יורש צום טראָן, אַלעקסעי, איז ווי באַוווּסט, קראַנק געווען אויף העמאַפּיליאַ, האָבן טאַטע-מאַמע, דאָס צאַרן-פּאַרל, געזען „בפּועל ממש“ זיין בעסערונג אַ דאַנק ראַספּוטינס היילונג.

ראַספּוטיין האָט אויך אַפּט „געזען חלומות“ און „געהערט געהיימע קולות“ אין צוזאַמענהאַנג מיט רוסלאַנדס פּאַליטישן לעבן; ווען די רוסישע אַרמיי דאַרף אַנגרייפן, וואָסער טאַקטיק מע זאָל אַננעמען, וועלכע מיניסטאַרן אַפּשאַפן און וועלכע אַנשטעלן. אַליץ איז אויסגעפירט געוואָרן ממש מיט אַ בלינדן גלויבן אין אים. פינצטער זענען די רוסישע מאַסן געווען, און אין עפעס אַן איבער-מענטשלעכן, געטלעכן פּוח, אין עפעס אַן אויסלייזער האָבן תּמיד מאַסן ליב צו גלייבן... די געשיכטע איז דאָך פול מיט אַזעלכע שבתי צביס ביי אַלע פעלקער, ווייל מע בענקט נעבעך נאָך אַן אויסלייזער. איז דאָס נישט קיין ווונדער, וואָס פון די גרויסע עוולות, וואָס די מאַסן ליידן און די נישט-דערפילטע בענקשאַפטן, כאַפּן זיי זיך גאַר שנעל אַן אויך אין פאַלשע נביאים. אין ראַספּוטינען האָט אַבער די אינטעלי-גענץ, די אַריסטאָקראַציע (ביז אַ געוויסער צייט) און דער צאַר בכבודו ובעצמו, אויך געגלייבט. אַז ער האָט געגעבן אַ צייכן מיטן פינגער, זענען אַלע מאַכטיקע מיניסטאַרן געלאָפן און גענייגט זיך, ווי די אַנגעדרייטע מאַריאַנעטן. אַז ער האָט געגעבן אַ ווונק מיט אַ ברעם — האָבן אַלע גענעראַלן און מאַרשאַלן אויסגעגלעט זייערע מונדירן און קאָנטראַלירט, צי זענען ביי זיי די וואַנסעס אויפן אַרט. אויף אַלעמען איז געפּאַלן אַ מאַסן-פּסיכאָז. אַלע זענען געווען פּאַרבלענדט און יעדן פיפּס זיינעם, יעדע פּאַרויסאַנגונג, האָבן זיי אַנגענומען פאַר הייליקער נבואה און אויסגעפּאַלט מיט בלינדן גלויבן.

ראַספּוטיין איז דאָך געווען אַ מערקווערדיקער פּאַרשוין — האָט דער טאַטע דערציילט — אַן אויסטערליש גרויסן גוף האָט ער געהאַט, מיט אַן אַסקעטיש פנים און טיף-היפּנאָטישע אויגן. אין זיי איז געלעגן אַ באַצווינגענדיקער פּוח. אחוץ דעם האָט ער פּאַרמאַגט אַ שטאַרקן ווילן, ער איז געווען כּיטרע און, קענענדיק דעם עולמס שוואַכקייטן, האָט ער געוויסט ווי אזוי אים צו גענאַרן מיט פּל-מיני קונצנ-מאַכערע, וואָס האָט אין עולם-גולמס אויגן אויסגעזען „הייליק“. און נאָך האָט ער פּאַרמאַגט אַן אויסטערלישע גבורה, ווייל קיין סם און קיין קויל האָט אים נישט גענומען.

אין אַ שפּעט-האַרבסטיקן פאַרנאַכט פון יאָר 1916 איז אַ גרופּע פאַרשווערערס — די איינציקע געוואַגטע אַפיקורסים אין דער גאַנצער סביבה פונעם צאַרישן הויף — קוים געלונגען ראַספּוטינען אומצוברענגען.

דערציילט אונדז וועגן ראַספּוטינען, האָט זיך דער טאַטע פאַרטראַכט. ווער ווייסט, היינט: וועגן דעם גרויסן רוסישן לאַנד, דעם אונטערזאַכטן פּאַלק און זיין געשיכטלעכן גאַנג; זיינע צאַרן-דעספּאָטן, צי זיינע טרוימער-פּאַעטן? מיר האָבן דעם טאַטן נישט געשטערט אין זיין אַנטשוויגן בלייבן און אים געלאַזט וואַנדערן מיטן געדאַנק.

נאָך אַ לענגערער הפסקה האָט ער גענומען זינגען לערמאַנטאָוס „פּאַרוס“, * זיך איינהערנדיק גוט אין יעדן וואַרט, ווי ס'וואַלט אים אַ שאַד געווען ס'זאל עפעס פאַרלוירן גיין דערפון.

יענער אָונט איז מיר פאַרבליבן אינעם זכרון מיט זיין געמיטלעכקייט. גענענדל האָט דעם טאַטן דערציילט, נאָכן פאַרענדיקן דאָס ליד, פאַרשטייט זיך, אַז ווען זי קלאַפט אים דעם טאַקט פון אַ מאַטיוו בלויז מיט די פינגער — טרעף איר, וואָס דער מאַטיוו איז, און איר, אַז ווען זי זינגט אַ מעלאָדיע — טרעף איר פון וואָס דאָס ליד דערציילט. דער טאַטע האָט אַ מספּימדיקן ניג געטון מיטן קאַפּ. אָבער וואָס שייך מיין „מוזיקאַלישקייט“ בכלל האָט ער איין מאָל געזאָגט, אַז איר קען נישט שפּילן (אויף מאַנדאַלינע) און אַ צווייט מאָל, אַז איר קען יאָ שפּילן. די סיבה פון אַזאַ קעגנזעצלעכער מיינונג איז געווען אַפהענגיק פון דעם, ווי אַזוי איר האָב געשפּילט, און אפּשר אויך — וואָס געשפּילט. ווען כ'האַב, למשל, געשפּילט אַ רוסישע „טשאַסטושקע“, אָבער מיט אַן אַנדער ריטעם, עפעס נישט אַזוי, ווי איר איינגטלעכער ריטעם דאַרף זיין — האָט ער געזאָגט, אַז איר קען נישט שפּילן. אָבער אויב כ'האַב געשפּילט זיינס אַ באַליבטן מאַטיוו פון שומאַנען, האָט ער זיך איינגעהערט, איינגעהערט און געזאָגט, אַז איר קען שפּילן.

אינעם האַטעל-צימער אויף דער וואַנט, האָב איר מיר געהאַט אויפגעהאַנגען עפעס אַ בילדל פון אַ פּילם-אַקטריסע, אויסגעשניטן פון אַ זשורנאַל. זי האָט געהאַט זייער רעגולערע שטריכן, אַ בלאַנדע מיט שוואַרצע אויגן. כ'געדענק שוין נישט איר נאַמען, נאָר געהאַלטן האָב איר זי פאַר אַ שיינער. ווען דער טאַטע האָט אַ קוק געטאָן אויף איר, האָט ער געזאָגט, אַז זי איז אַ מיאָסקייט, ווייל די רעגולערע, שיינע שטריכן, דאָס שיינע מיילעכל און דאָס געטאַקטע נעזעלע האָבן ביי אים גאַרנישט געמיינט.

און פון דעמאָלט אָן, אַז גענענדל האָט אים אַ מאָל געזאָגט, אַז מיר געפּעלט פּיליפּ האַלמס — אַ דעמאָלטיקער האַליווד-שטערן — האָט ער געזאָגט:

— „פּערל האָט דאָך ליב מאַזשגאַרן, נישט קיין פּנימער“.

ער האָט גאַר געהאַלטן פון אַן אַנדער מין שיינקייט: פון אַ פנים מיט אויסדרוק און אינטערעסאַנטקייט, ווי מאַרעלנע דיטריכס, למשל. גרעטאַ גאַרבאַ איז גאַר

געווען ביי אים אן אידעאל פון פרויען-שיינקייט. אויך האָט אים אימפּאַנירט אַזאַ סאַרט זינגען ווי מאַרלענע דיטריכס.

כּי האָב זי לעצטנס געהערט זינגען דורכן ראַדיאָ: „ווער העוו אַל די פּלאַוערס גאַנץ“, * האָט נאָך איר אַפּזינגען דער ראַדיאָ-קאַמענטאַטאָר געמאַכט אַ באַמערקונג, אַז ער וואָלט זי בעסער געוואָלט זען שפּילן (אויפן עקראַן) איידער הערן זי זינגען ...

דאָס איז אַוודאי צוליב איר מענערשטיים און איר שווערלעך אַרויסברענגען אַ טאַן. נגינה און אויסדרוק, די ספּעציפּישע רעגונג, וואָס איר לייַדנשאַפּטלעך געדעמפט געזאַנג רופּט אַרויס — האָט ער נישט באַמערקט, ווייל ביים געוויינט-לעבן צוהערער נעמט אויס אַ שייַן, גלאַטיק-פּליסנדיק שטימעלע, מעג עס אַפּילו זיין אַן שום אויסדרוק.

נאָכן אויסהערן דעם ראַדיאָ-קאַמענטאַטאָרס „מבינות“, האָב איך זיך דערמאַנט ווי אַ קאַנטראַסט אין איר אַנהענגער — וויסענבערג.

ער אַליין האָט אויך גאַנץ אַפּט געפרוּווט זינגען. קיין שטיים האָט ער נישט געהאַט, אָבער אַ געהער און געפּיל, אויסדרוק — יא. פּלעגט מען אים הערן זינגען אין שטוב פּאַסאַזשן פון בעטהאַווענס וויאַלין-קאַנצערט — ער האָט דעם שטורמישן בעטהאַווען פּאַרגעטערט, — דאָס כאַראַלע געזאַנג פון די „ייִדישע שקלאַפּן“ פון ווערדיס נאַבוקאַ (הגם ער האָט בדרך-כלל קיין אַפּערעס נישט ליב געהאַט), פּאַסאַזשן פון טשאַיקאווסקיס וויאַלין-קאַנצערט און אַנדערע קלאַסישע און סתם מאַטיוון פון פּל-המינים. לערמאַנטאָוס „סאַן“ האָט מען אים גאַר אַפּט געהערט זינגען, הייַנעס „אַ פּרעסטעלע פּאַלט אויף די שייַניקע בלומען“ און פּאַר-שידענערליי לידער, ווי „וויעטשערני זואַן“, ** „אַ קום שוין שטילער אָונט“, לידער וועגן באַיקאַל, וואָס איז פּול מיט לעגענדאַרע געהיימענישן פון וואַסערגעטער, און איז געהייליקט אין געפּאַנגענשאַפּט; וועגן די טונקעלע וואַסערן פון דער ריזן-אַזערע אין ווייטן מיזרח-סיביר, וואָס איז די עלטסטע, און די טיפּסטע אַזערע אויף דער וועלט, און הונדערטער טייכן און ריטשקעס איילן צו אירע ברעגן צו פּאַר-זאַרגן מיט אייביקער פּרישקייט איר טויזנטער-מיניקע פּאַונע און פּלאַרע. נאָך אַ פּראַכטיק ווייסרוסיש ליד האָט ער געזונגען, די ווידוי פון אַ הונדערט-יאַריקן בוים, וואָס דערציילט אין אַ שלאַפּלאַזער זומערנאַכט זיינע יוגנט-דערמאַנונגען.

שפּעטער צו זענען יענעם אָונט אַרויפגעקומען גנענדלס צוויי חברטעס, איינע אַ ייִדיש מיידל, רויזקע, און איינע אַ פּוילישע. די פּוילישע איז געווען אַ פּלאַטיין-בלאַנדע און די ייִדישע שאַטען. גנענדל האָט זיי פּאַרגעשטעלט פּאַרן טאַטן און ער האָט פּאַרטוישט עטלעכע ווערטער מיט ביידע מיידלעך. און כאַטש אים זענען געפּעלן מער בלאַנדע פּרויען פּאַר טונקלהאַריקע — האָט ער קיין סימפּאַטיע צום קריסטלעכען מיידל בכלל נישט געהאַט, ווייל ער האָט באלד דערפּילט, אַז זי איז אַ כּיטרע, צו „קלוג“.

* ענגליש — וווּ זענען אַהינגעקומען אלע בלומען.

** רוסיש — אָונטגלאַק.

מאָדנע, דאָס וואָס ער איז דערגאַנגען בלויז פון רעדן מיט איר עטלעכע ווערטער, האָט געשטימט. דאָס שיקסל, וואָס איז געווען אַ שיינס, האָט טאַקע געוויסט ווי אזוי גוט אויסצוניצן אירע פאַרערערס.
דערפאַר האָט ער רויזקען, וואָס איז גאַר געווען שאַטען, אַנגערופן „די בלאַנדע“, און האָט זיך נאַכגעפּרעגט אויף איר שפּעטער, ווייל זי האָט גאַר שייַן געזונגען, דעם זעלבן אַוונט אינעם האַטעל „בריסטאַל“. נו, אויב זי קען שייַן זינגען, איז זי שוין בלאַנד אויך ...

* * *

דער טאַטע איז אַ מאָל געקומען פון גאַס און האָט דערציילט ביילטשען, אויף וואָס פאַר אַן אומאַנגענעמלעכקייט ער איז געוואָרן אויסגעשטעלט: ער איז גע- גאַנגען אויף דער גאַס און באַגעגנט די שייַנע X. ס'איז גראַד געווען אַ הייסער זומערטאָג און ס'האַט זיך געדאַרשטן, האָבן זיי אַפּגעטראָטן אין אַ סאַדע-וואַסער-געשעפט אויף מאַרשאַלקאַווסקע-גאַס. דאָרט זענען געווען אויך פאַרשידענע קלייניקייטן צום פאַרקויפֿן — פאַר מתנות. ווי נאָר דער סוחר האָט זיך אַפּגעקערט — האָט דער טאַטע באַמערקט, ווי זי הייבט אָן אַרייַנצורוקן עפעס אַ ציגאַרן-שפיצל אינעם אַרבל אַריין פון איר זומער-מאַנטל. ער איז ממש נשתומם געבליבן און אַ דערציטערטער פון אַזאַ מין אומדערוואַרטער זאָך מצד דער שייַנער פּרוי, איז ער געשטאַנען אין איין שרעק, דער באַלעבאַס זאַל דאָס נאָר נישט באַמערקן. ווי וואַלט ער אויסגעזען און אויך זי אַליין?! אָבער דעם באַלעבאַס פונעם געשעפט איז זיכער נישט איינגעפאַלן צו טראַכטן וועגן אַזאַ מיגלעכקייט, זעענדיק אַזאַ עלעגאַנטע דאַמע און ער האָט זיך אַפילו נישט אומגעקוקט אויף די אויסגעלייגטע זאַכן אויפן בופּעט.

דער טאַטע האָט צוגעיאָגט דאָס אויסטרינקען און זיי זענען אַרויס פונעם געשעפט. ער איז אַפּגעגאַנגען מיט איר אַ שטיקל גאַס און זיך אַנטשולדיקט: ער האָט זיך גראַד דערמאַנט — האָט ער געזאָגט — אַז ער דאַרף פאַפּיראַסן, וועט ער צוריקגיין זיי קויפֿן און וועט זי אַניאָגן אין עטלעכע מינוט אַרום.
ער איז צוריקגעגאַנגען אין געשעפט, געפּרעגט וויפּל אַזאַ ציגאַרן-שפיצל קאַסט און באַצאַלט דערפאַר.

דעמאָלט ערשט איז אים אַראַפּ אַ שטיין פון האַרץ; אי ער האָט באַצאַלט פאַר דער גנבה, אי ער האָט אויסגעמיטן מבייש צו זיין X, אי ער אַליין איז אויך נישט געשטעלט געוואָרן אין אַזאַ שענדלעכער פאַרלעגנהייט.

ער האָט געזאָגט, אַז ער וואַלט מיט איר אין קיין געשעפט נישט אַרייַנגעגאַנגען. ער האָט נישט געוויסט וועגן דער דאָזיקער אויסטערלישער אייגנ-שאַפט, וואָס די פּרוי האָט לעצטנס דערוואָרבן, אַלץ צוליב איר בלינד פאַרליבט-זיין, און ווייל ס'האַט זיך איר געדאַכטן, אַז זי מוז נאָר פּסדר ברענגען איר געליבטן מתנות, און ברענגען אויך זיך אַליין פאַר אַ קרבן אויפן דאָזיקן מזבח. און פאַר אַ קרבן האָט זי זיך טאַקע געברענגט. אין איר בלענדדיקן עלטער איז זי אַוועק פון דער וועלט אַ דערנידעריקטע און אויסגעניצטע. זי איז אויסגעגאַנגען אין איינזאַמקייט

אין דער אַטוואַצקער טובערקולאָז-סאַנאַטאָריע „מרפא“, מיטן נאַמען פון איר געליבטן אויפן טעלעפאָן-טרייבל, וואָס איז איר אַרויסגעפאַלן פון איר אַנמאַכטיקער, אַפּשטאַרבנדיקער האַנט.

איר לוויה האָט אויפגערוּדערט וואַרשע. עס איז איר נאַכגעגאַנגען דער רבנישער יַחוס וואָס פון אים האָט זי געשטאַמט. איר געליבטער — נישט. ער האָט געוויסט, אַז ווען ער ווײַזט זיך צו דער לוויה, וואָלט מען אים געדורסט אויף אַן אַרט.

אַ מאָל האָב איך דעם טאַטן באַגעגנט אויף ביעלאַנסקע-גאַס, גײענדיק צום האַטעל „בריסטאַל“, וווּ ער האָט זיך געזאַלט טרעפן מיט עטלעכע מענטשן. ער האָט שוין דעמאַלט געהאַט זיך איבערגעצויגן אין האַטעל „בריסטאַניאַ“. דאָס איז געווען אין זומער 1937. גנעדל און איך האָבן געווינט מיט דער מאַמען. ס'איז געווען פאַרנאַכט און איך בין גראַד געגאַנגען מיט אַ פּעקל מיט קלייניקייטן, וואָס כ'האַב געהאַט איינגעקויפט אויפן וועג אַהײַמצונעמען. דער טאַטע האָט געזאַגט כ'זאַל מיט אים מיטגיין. איך האָב גראַד נישט געהאַט קיין חשק צו גיין, און ווי כ'האַב אומבאַ-רעכטיקט געטראַכט, בין איך אפילו נישט געווען אַנגעטאַן ווי פאַרן „בריסטאַל“. כ'האַב געטראַגן אַ גראַנאַטן קליידל, געמאַכט, וואָס אַן אמת, ביי זייער אַ גוטער שניידעריין, זשוטאַ (דעם מאַלער אַברהם גוטערמאַנס פרוי) אַבער דאָך איז עס פאַרן „בריסטאַל“ געווען צו באַשיידן לויט מיר. עס האָט אַבער נישט געהאַלפן און איך האָב געמוזט גיין.

מיר זענען דאַרט געזעסן ביי אַ טישל מיט אַקטיאָרן: די אַקטריסע אסתר גאַלדענבערג, קלאַראַ סעגאַלאַוויטש און אַ געוויסער יונגער-מאַן, פרידמאַן. זיין פאַטער האָט געהאַט אויף נאַלעווי-גאַס אַ גרויס הורט-געשעפט פון וועש.

בשעתן שמועסן האָט די גאַלדענבערג געזאַגט, אַז איך בין אין גאַנצן ענלעך צום טאַטן, נאָר אַ ביסל שענער, אַבער — האָט זי זיך באַלד באַוואַרנט — איר וועט זיך דאָך נישט באַליידיקן דערפון, ווייסענבערג?

— פאַרקערט, האָט ער געענטפערט, זי דאַרף זיין שענער פאַר מיר. גאַלדענבערג האָט געפרעגט, צי שרייב איך אויך, האָט דער טאַטע געענטפערט: „קליינערהייט האָט זי אַרויסגעוויזן טאַלאַנט, נאָר איצט שרייבט זי נישט מער. מסתמא האָט זי נישט קיין באַדערפעניש דערפאַר“, און צוגעגעבן: „זי איז דאָך נישט קיין גראַפאַמאַן, וואָס שרייבט, נישט געקוקט דערויף, וואָס ער האָט נישט קיין דראַנג דערצו“.

ער האָט דאָס געזאַגט אין שייכות מיט דעם, וואָס מיר האָבן געהאַט געקריגן אַן אויפגאַבע אין קלאַס: צו דערגאַנצן אַ שטעלע אין שלום-עליכמס מאַטל פּײַסי דעם חזון — ווי אַזוי ס'וואָלט אויסגעזען די לוויה פון מאַטלס טאַטן, וואָס דער מחבר האָט נישט געשילדערט.

די אַרבעט האָט געדאַרפן זיין קורץ, האָב איך אַנגעשריבן בלויז זעקס שורות. דער לערער זאַלצמאַן האָט געהאַלטן מיין העפט און אַ צווייטן שילערס העפט, אַברהם זיגעלבוים, פון אויבן פּדי צו קענען מעלדן דעם קלאַס, אַז אונדזערע אַרבעטן זענען די געלונגענסטע. אַבער איך האָב געזוכט דעם טאַטנס

באַשטעטיקונג, האָב איך אים געוווּן דאָס אָנגעשריבענע און ער האָט געזאָגט, אַז די עטלעכע שורות פאַרמאָגן דעם טרויער פון אַ לוויה.

אַ צווייט מאל האָבן מיר געהאַט אָנגעשריבן אַ גרעסערע אַרבעט פאַרן קלאָס אויף אַ פּרייער טעמע, מיינע האָט געהייסן „אַ זומערטאָג אין שטעטל“. דאָס איז שוין געווען אין דער מיטלשול, און געשריבן אין פּויליש. כ׳האַב דאָס געגעבן דעם טאַטן צו לייענען, האָט ער דאָס איבערגעאַרבעט. איך האָב געשילדערט אַ גאַנצן טאַג, פון באַגינען ביז נאַכט, האָט ער די נאַכט אויסגעמעקט און זי פאַרענדיקט מיטן טאַג; מיט די ווערטער „אי טאָק שען טו אוקלאַדאַ דזשען“. (און אַזוי שטעלט זיך דאָ דער טאַג.)

כ׳האַב נישט געוווּסט פאַר וואָס ער האָט דאָס געטאַן, אָבער די הויפטזאַך: ס׳איז אים געפֿעלן געוואָרן. דער בעסטער סימן איז דאָס, וואָס ער האָט זיך אַליין אַוועק-געזעצט דאָס באַאַרבעטן. אויב אַ זאָך איז אים נישט געפֿעלן, האָט ער נישט געמאַכט קיין צערעמאַניעס, נישט וויכטיק, צי ס׳איז זיין טאַכטערס, צי אַן אַנדערנס. ער פלעגט אַ מאל אַוועקגעבן גאַנצע חדשים פון זיין צייט און זיצן איבער אַן אַנדערנס מאַנוסקריפט, אים צו באַאַרבעטן. ס׳פלעגט אויך פאַסירן, אַז דער מחבר איז געווען אומצופרידן און געטענהט, אַז דאָס איז דאָך שוין מער נישט זיין חיבור, נאָר ווייסענבערגס, אַזוי פיל ענדערונגען האָט ער געמאַכט; אויסגעמעקט און צוגע-שריבן זאַצן, צי איבערגעאַרבעט דעם זאַצבוי. דערויף פלעגט אים ווייסענבערג ענטפֿערן, אַז אויך צו פרצן פלעגן יונגע שרייבערס האָבן די זעלבע טענה: „דאָס איז דאָך שוין נישט מער מיינס, נאָר אייערס, ה׳ פּר׳ץ“, פלעגן זיי זאָגן ווען ער פלעגט אויסבעסערן זייערע שאַפונגען בשעתו.

ווי כ׳האַב זיך יענעם פאַרנאַכט געווערט קעגן מיטגיין אין „בריסטאַל“, האָב איך אָבער דווקא יענעם אַוונט גוט פאַרברענגט. דעם יונגן-מאַן, פרידמאַן, האָט אויך, פונקט ווי דעם טאַטן, ווייזט אויס, נישט געאַרט מיין צופעליקער שטאַט, און ער האָט מיך אַפילו פאַרבעטן צו גיין טאַנצן אין אַ לאַקאַל אויף קרולעווסקע-גאַס. דאָרט האָט פאַרבראַכט די פּוילישע עליטע און מע פלעגט קומען אַהין נאָר אין אַוונטקליידער.

מיר האָבן צובאַגלייט דעם טאַטן ביז עק נאַוואַליפּיע, וווּ דער האַטעל „בריסטאַניאַ“ האָט זיך געפונען. מיר האָבן זיך געזעגנט מיט אים וווּ די גאַסן קאַרמעליצקע-נאַוואַליפּיע קרייצן זיך, און זענען אַוועק נאָך אַ בי׳ל פאַרברענגען. אַזאַ סיטואַציע איז מיר פאַרגעקומען באַדויערלעך און אַפילו אַ ביסל אומאַנגענעם, צוליב דער מיטאַמאָליקער אַנדערשקייט. ביז אַהער איז עס געווען אַלע מאל פאַרקערט: דער טאַטע פלעגט גיין פאַרברענגען און איך בין אַהיימגעגאַנגען און אויף איין מאל איז ער גאַר דער, וואָס דאַרף אַהיימגיין!

דאָס איז אַוודאי די דערפאַרונג, וואָס קומט פלוצעם, ווי אַן איבערבראַך צווישן עלטערן און זייערע אונטערגעוואַקסענע קינדער. עס איז מיר געווען אַ שאַד, וואָס אין דעם מאַמענט איז דער טאַטע עפֿעס מינערער פאַר מיר, וואָס צו דעם ביז איך נישט געווען געוווּנט.

ער איז אַבער געווען צופרידן, וואָס איך גיי נאָך פאַרברענגען, און מיר האָבן זיך גאַנץ שטיל געזעגנט.

פון גיין זיך פאַרוויילן האָט ער גראַד שטאַרק געהאַלטן און ער פלעגט אָפט האָבן הוליאַנקעס ביי פריינד אין וואַרשע אַדער פאַרן קיין לאַדזש אויף נייַאַר און אויך סתם אַזוי, עטלעכע מאָל אין משך פונעם יאָר.

ער אַליין פלעגט שוין זיינע באַליבטע אַוונטן נישט איינאַרדענען, ווייל אינעם האַטעל-צימער איז אוממיגלעך געווען דאָס צו טאָן. עס פלעגן אים דאָך קומען באַזוכן פריינד און אַנהענגערס.

כיגעדענק אַזאָ אַוונט ביי הענעך ערליך אין שטוב. צווישן די געסט זענען געווען אויך צוויי זייטיקע מענטשן, אַ סטודענט און זיין פראַפעסאָר, וואָס האָט פאַרברענגט אין שמועס מיט גנענדלעך. איך האָב גערעדט מיטן סטודענט. מיר האָבן גערעדט פון באַכן, געדענק איך. דער טאַטע איז געזעסן לעבן מיר און זיך איינגעהערט אינעם שמועס.

ווען כביזן מיד געוואָרן פון ויצן אויף דער האַרטער שטול — האָב איך אַנגע-וויזן מיין מיטשמועסער אויף דער סאַפּע, און מיר האָבן זיך אַהין איבערגעזעצט. דער טאַטע האָט ביי דער געלעגנהייט דערזען מיין איבערגעטריבן שמאַלע ספּודניצע, וואָס ס'איז דעמאָלט געווען די מאַדע. דאָס איז נישט אַדורך אָן זיינע באַמערקונגען: פּרזער האָט ער אַרויסגעזאָגט זיין מיינונג, אַז איך קען זיך פירן, און דערנאָך, אַז די ספּודניצע איז צו אַפּגעפאַסט און, אַז מע דאַרף איבערלאָזן עפעס פאַר דער פאַרשטעלונג אויך, און נישט נאָר אַלץ פאַרן אויג, ד"ה אַז אויב אַ קליידל איז אַ ביסל לויזער — איז דאָ אַרט זיך פאַרצושטעלן די פיגור. דערקעגן אויב ס'איז אַזוי אַפּגעפאַסט, בלייבט שוין פאַר דעם געדאַנק גאַרנישט מער זיך אויסצומאַלן. וועגן אַ צווייטן אַוונט מיר גנענדל געהאַט דערציילט, אַז זי איז געווען ביי ווייסענבערגס אַ נאַענטן פריינד, א. טשעליאַדניצקי. ווען דער עולם האָט אויסגע-טרונקען צו ביסלעך און האָט זיך געהאַט דערוואַרעמט, האָט מען אַנגעהויבן זינגען. צווישן אַנדערע לידער האָבן די פאַרזאַמלטע געזונגען ווייסנבערגס ליד

פאַריתומט

אין דער שטוב איז שטיל און בענגלעך
און די מאַמע זיצט —
איר שאַטן שטייט אומבאוועגלעך
אויף דער וואַנט, ווי אויסגעקריצט.

און ער טוט זיך נישט קיין ריר,
דער שאַטן, ער שטייט פאַרטראַכט,
און דער זייגער איבער מיר
וויגט איין שטיל די נאַכט.

אויף דעם טישל ברענט אַ לעמפל,
דאָס פייערל איז קליין
און עס גיסט זיך רויטלעך טונקל
אויף די ווענט די שיין.

ביי דעם בעט זיצט די מאַמע,
איך דערינען ליג,
שלאָפן האָט זי מיך געלייגט,
נאָר איך ליג און קוק.

אין דער נאכט אריין. ווייסענבערגס שמועסן און די אַרויסגעזאָגטע געדאַנקען ביי אַזעלכע געלעגנהייטן, פלעגן זיינע אָנהענגערס ברענגען צו התפעלות. מיינסטנס פלעגט ער אין יענע נעכט רעדן און אַלע פלעגן זיך צוהערן מיט געשפּאַנטער באַווונדערונג. זיי, די עדות פון ווייסענבערגס שיחת-חולין פלעגן זאָגן, אַז ווייסענבערג שבעל-פה איז נאָך אינטערעסאַנטער, ווי ווייסענבערג שבכתב. גערעדט האָט ער אויף די פאַרשידנסטע טעמעס: וועגן עקסיסטענץ, באַטראַכט דורך דער פּריזמע פון אייביקייט; וועגן דעם מין מענטש, די מאַסע אַקעגן דער פּערזענלעכקייט אין דער געזעלשאַפט; וועגן אמת און שקר און נאָך אַנדערע טעמעס. וועגן אמת האָט ער געזאָגט:

ס'איז נישט פאַראַן גאַר אַזאַ שקר, וואָס מע זאָל אים נישט קענען באַגרינדן, ווי אַן אמת. אָבער איין זאָך בלייבט גילטיק אויף תמיד: אַן אמת איז אויף אַזוי פיל אמת, אויף וויפל אונטער אים איז דאָ דער מענטש. ווען זאַראַטוסטראַ נידערט אַראָפּ פון באַרג, ווענדט ער זיך צו דער זון מיט אַ פּראָגע: „פאַר וועמען וואַלסטו געלויבטן אַן מיר?“ אַן דעם מענטש איז אַפילו די זון נישטאַ. דאָס אייגענע מוז אויך אַנגעוואַנדן ווערן צום אמת. אייגנטלעך איז אמת אַ זאָך פון געוויסן. און וואָס איז דער אמת אַן דעם מענטש? שפּילט דען אַ ראַלע צו מאַכן אַ שקר פאַר אַן אמת און פאַרקערט, אַן אמת פאַר שקר? פעלן דען לאַגישע באַווייזן אויף אַהין און צוריק? און איז דען מעגלעך אַ זאָך אַן צווייערליי באַדייטונגען, ווי אַ שטעקן אַן צוויי עקן? אמת איז אַ פּראָגע נאָר פון דעם מענטש, וואָס שטייט הינטער אים. „אַן מיר, וואָס ביסטו דען, זון?“ און לאַגיק — דאָס איז אַוודאי בלאַטע. אַנשטאַט איר איז מער מאַס פאַרן אמת די באַגייסטערונג. און אַזוי נעם איך טאַקע אויף יעדן מענטש. אַט דאָס מוז זיין די מאַס פאַר אַלע אמתן. ווי גאַרנישטיק איז דער מענטש מיט אַלע זיינע אמתן און מיט זיין גאַנצן ביסל לאַגיק, אויב ער אַליין איז דערביי נישטאַ. נישט מער זיכער איז אויך דאָס דרייען זיך פון דער ערד, ווען זי וואַלט נישט געהאַט פאַר איר אויסגאַנגפונקט די זון און די שטערן; אויך נישט דאָס פאַרן פון דער באַן — אַן דער ערד.

וועגן דעם מענטש, וואָס רעדט רייד וואָס טייגן אים אַדער וואָס „מ'דאַרף“ רעדן האָט ער געזאָגט:

וואָס הערט איר אונטער אַזאַ איינעם ווערטער? — קעפלדיקייט און אין בעסטן פאַל דאָס געוויכט פון אַ פּערזאָן, ווי אַן אייזהייטל אין די ערשטע לייכטע חשוון-פּרעסלעך; אַדער די זון וועט אויפגיין און עס וועט זיך אַליין צעלאָזן אויף וואָסער, אַדער גאַר צעשיטן זיך און צעקלינגלען פון זיך אַליין ביי דעם ערשטן ריר.

אין דעם שוין אויבן ציטירטן אַרטיקל „י. מ. ווייסענבערג שבעל-פה“, דערציילט אויך י. בן-דב [ציעכאַנאַוסקי] וועגן אַזאַ אַונט אין לאַדזש:

איך דערמאַן זיך ווייסענבערגס אַ שיחת-חולין, — אויף אַ צוזאַמענטרעף אין לאַדזש ביי שמעיה צימערמאַן אין שטוב. קרוב צו אַ דרייסיק מאָן זענען מיר געזעסן אַרום אַ געדעקטן טיש — שרייבערס, קינסטלערס און סתם פאַרערערס פון דער יידישער ליטעראַטור און פון ווייסענבערג. מיר האָבן געשמועסט גרופּנווייז, און פּלוצעם איז אויסגעבראַכן אַ שטאַרקער וויכוח

אָרום... ליבע, אָרום פּאַטאַלאַגישער און „סתם ליבע“. יעדער האָט ציטירט אויטאָריטעטן, כדי צו באַשטעטיקן זיין מיינונג. איינער אַ יונגער-מאַן האָט זיך דווקא באַמיט צו באַווייזן, אַז ליבע איז נישט מער, ווי דאָס פיזישע צוזאַמען-קומען פון אַז „ער“ און אַ „זי“... .

וויסענבערג איז געזעסן פּאַרטראַכט, ווי דער גאַנצער ענין וואַלט אים נישט אַנגעגאַנגען. דער וויכוח אָרום טיש האָט זיך פּאַרשטאַרקט און עס האָבן זיך געשאַפן צוויי צדדים: פּראַ און קאָנטראַ „ליבע“. פּלוצעם רופט זיך אַפּ דער יונגער-מאַן: „נו, לאַמיר פּרעגן וויסענבערגן“. און ער האָט תּיכּף אַ פּרעג געטון, „פּאַרלאַנגענדיק“ די הסכּמה אויף זיין מיינונג. וויסענבערג האָט גיך געענטפּערט מיט אַ „יא“, עס הייסט, אַז ליבע באַטייט נישט מער, ווי דאָס צונויפקומען זיך פון אַ בחור מיט אַ מיידל... .

היות ווי נאָכן אַרויסזאָגן זיין „יא“ האָט ער געמאַכט אַ הפסקה, און היות דער עולם האָט נישט געוויסט, אַז וויסענבערג האָט נאָך זיין געדאַנק נישט פּאַר-ענדיקט, איז מען געווען זיכער, אַז דאָס איז טאַקע זיין מיינונג. אויב אַזוי — סאַראַ ווערט האָט שוין די גאַנצע קונסט, די פּאַעזיע מיט שלמה המלך, היינע, בייראַן... .

אַבער דאָ האָט וויסענבערג אַפּגעריסן זיין בליק און ווי דערגאַנצט זיין מיינונג:

— און וואָס איז אַ פּידעלע? מער ווי אַ שטיק האַלץ מיט אַ קישקעלע פון אַ בהמה?... . און דער טאָן, וואָס דאָס גיט אַרויס?... . דאָ איז דער „בעל-נצחון“ אַנטשוויגן געוואָרן. מען האָט געדאַרפט האָבן געדולד, כדי צו דערהערן וויסענבערגס סוף-פּסוק... .

איין מאל זענען מיר אין דרייען געגאַנגען אויף אַ שפּאַציר — וויסענבערג, פּלאַקסער און איך. אַברהם-הערש פּלאַקסער איז געווען אַ חסידישער יונגער-מאַן און אַן איידעם אויף קעסט, ביז ער איז געוואָרן אַן אַפּיקורס. און אויב אַזאַ איינער גייט אַראַפּ פון דרך-הישר טוט ער אַלץ, כדי אַפּצוהוּזקן פון זיין פּרעדיקן דרך. גייען מיר אַזוי און שמועסן. פּלוצעם פּאַלט מיר אַריין אַ זעמדעלע אין אויג. דאָ האָט פּלאַקסער אַ טעמע פּאַר זיין אַפּהוּזקן פון די ספרים, און ער טוט אַ זאַג:

— לויטן רמב"ם קומט אויס, אַז יעדער זעמדעלע, וואָס דער ווינט פּאַרטראַגט ערעץ וווּ, איז אַ באַשטימונג פון דער השגחה-פּרטיית נאָך פון ששת-ימי-בראשית... .

דערביי באַמיט ער זיך אויפצווייזן דעם אומזין פון אַזאַ געדאַנק. דאָ האָט אים וויסענבערג איבערגעריסן:

— „נו, פּלאַקסער, ער האָט עס דאָך געמוזט זאָגן, ווייל אויב וואַלט ער עס נישט געזאָגט, וואַלט איך עס דאָך מסתמא געזאָגט“... .²¹¹

אויך מאַנגערן פּלעגט דער לאַדזשער קרייז אויפנעמען מיט באַגייסטערונג און, כאַטש ער פּלעגט פּאַרשאַפן אַ ביסל צרות, ווען ער פּלעגט איבערכאַפן די מאַס מיטן ביטערן טראַפן, האָבן עס די לאַדזשער דאָך געהאַלטן פּאַר אַ גרויסן כּבוד אים צו האָבן פּאַר אַ גאַסט. עס פּלעגט דאַרט אַרומגיין אַ וויץ. (און נישט איינער) אַז ווען זיי האָבן מאַנגערן פּאַר אַן אורח צום שלאַפן — קען מען צו מאַרגנס זען זיין סילוועט געצייכנט מיטן פּאַפּיראַסן-אַש אויפן ליילעך. דאָך איז עס ווערט געווען צוליבן גייסטיקן גענוס, וואָס ער האָט זיי צוגעשטעלט מיט זיין וויברירנדיק אינטערעסאַנטער פּערזענלעכקייט און מיט זיינע גאַר געוואַנטע רייד.

אויף איינעם פון די צוזאמענטרעפן ביי דער צימערמאן-משפחה האט ווייסענבערג געהאט א מאל א לאנגן וויכוח מיט מאַנגערן. ווייסענבערג האט געטענהט, אז

פונקט ווי אויב עס פאלט אריין אינעם ים א שפאן, א פרעמדער עלעמענט, שללידערט אים און ווארפט דאס וואסער אזוי לאנג, ביז עס ווארפט אים ארויס, אזוי קען די קונסט נישט פארטראגן קיין פרעמדן עלעמענט — גראפאמאניע — און זי מוז ארויסגעשליידערט ווערן, ווייל דער ים איז אייביק און די קונסט איז אייביק.

קונסט אַקעגן חשבון

ידישע שרייבערס האבן זיך איין מאל אַ פרימאָרגן פאַרזאַמלט אין דער לאַדזשער ליטעראַרישער קאָוויאַרניע „פּאָד שקליאַנקאַן“. חברה האָט זיך אַרומ־געזעצט אַרום אַ גרויסן טיש און געטרונקען טיי, געשמועסט. מאיר האַלפּערן האָט אַנגעהויבן צו ניגונען משה־לייב האַלפּערנס באַוווסטע ליד פונעם בוך אין ניו־יאָרק:

אַז דו וועסט באַצאַלן, ברודער,
וועסטו אין קאַליאַסן פאַרן —
אַיי־ליו־ליו, ליו־ליו.

וועסטו נישט באַצאַלן, ברודער,
וועסטו גיין אויף שטיין און דאַרן —
מאָך זשע שוין די אייגעלעך צו.
אַיי־ליו־ליו, ליו־ליו.

ווי אַ הונט, אַ פּרעמדן וועט מען
דיך פון אַלע טירן טרייבן —
אַיי־ליו־ליו, ליו־ליו.

וווּ דו וועסט אַ טאַג פאַרברענגען,
וועסטו נעכטיקן נישט בלייבן —
מאָך זשע שוין די אייגעלעך צו.
אַיי־ליו־ליו, ליו־ליו.

וועסטו אויף אַ שטיין זיך זעצן,
שלאַגן זיך אַליין אין האַרצן —
אַיי־ליו־ליו, ליו־ליו.

וועט די מאַמע רחל וויינען,
אויף דיין גורל, אויף דעם שוואַרצן —
מאָך זשע שוין די אייגעלעך צו.
אַיי־ליו־ליו, ליו־ליו.

וועט משיח מער נישט קענען
איר געוויין אַריבערטראַגן —
אַיי־ליו־ליו, ליו־ליו.

וועט ער זיך פון קייטן רייסן,
און דעם קאַפּ אין שטיין זיך שלאַגן —
מאָך זשע שוין די אייגעלעך צו.
אַיי־ליו־ליו, ליו־ליו.²¹²

מאַנגער האָט דאָס באַלד אונטערגעכאַפט און מיט יראַת־הכבוד אַ זאַג געטון:
— „יידן, לאַמיר זיך אויפשטעלן!“
אַלע פאַרזאַמלטע שרייבערס זענען דעמאָלט אויפגעשטאַנען פון זייערע
רטער אַרום טיש און שווינגדיק מיט געבויגענע קעפּ אַפּגעגעבן כבוד דעם אייגן־

ארטיקסטן און אפשר גרעסטן יידישן דיכטער, וואס האט אזוי פיל געגעבן דער יידישער ליטעראטור און אחוץ עוולה האט ער גארנישט צוריקבאקומען... ער האט געלעבט ווי א באעוולטער און אוועק פון דער וועלט צו זעקס און פערציק יאר, א באעוולטער.

אבער ווייזט אויס, אז די באליוונג וואס גרויסע קינסטלערס און פערזענ- לעכקייטן באקומען איז פון גאר אן אנדער מין; פון דעם מין, ווי דאס דא דער- מאנטע בילד פון די שרייבערס ארום טיש אינעם לאדזשער קאוועהויז, צי די פריער דערמאנטע שטימונג, וואס ווייסענבערגס ליד איז בכוח געווען צו שאפן און באהערשן דערמיט א גאנצן עולם.

ווייסענבערגס באליוונג איז אויך נישט קיין אנדערע.

און אז מע גיט נאך צו דעם לעצטן אקארד פון משה-לייב האלפערנס אין ניו- יארק, זענען שוין איבעריק אלע אנדערע רייד:

ווען איך וועל טויט זיין, הויב מיר אויף
און בינד מיר אויף א פערד ארויף,
און לאז אזוי מיר טויטערהייט
פון קיינעם נישט אין וועג באגלייט.
ביז איך וועל טריט ביי טריט אליין
צעפאלן זיך אויף גראז און שטיין.
און דו, וואס האסט אפגעוויסט
דיין לעבן נעבן מיר אומזיסט, —
פארטיליג דעם לעצטן צייכן דא
פון דעם, וואס איז שוין מער נישטא.
זאל זיין, אז בלויז א טרוים פון שרעק
איז דא געווען און איז אוועק.
מיר האט דא קיינער נישט געזען,
איך בין דא קיין מאל נישט געווען.²¹³

ביי די אומות-העולם הערט מען א מאל פון באליוונגען פאר א פארדינסט- פולן קינסטלער מיט א ברייטערן פארנעם, וואס ווערט א מאסן-אויסדרוק. אזא פאל (וואס איז בכלל פון די זעלטענע) האט פאסירט, ווען דעם פאלקס טיפסטע פיעטעט איז געקומען צום אויסדרוק צו מאצארטס צווייהונדערטסטן געבוירן-טאג; דעם אוונט פון 27סטן יאנואר 1956 האט די גאנצע באפעלקערונג פון זאלצבורג — מאצארטס געבוירן-שטאט — אנגעצונדן ליכט אין די פענצטער.

אמת איז אויך, אז דער זעלבער, נאכן טויט פארגעטערטער, מאצארט האט געלעבט אין הונגער און קראנקייט און איז באגראבן געווארן אין אן אנאנים קבר. און אט ברענגט א צווייטן ביישפיל דער קריטיקער יצחק קאהאן אין זיין אפהאנדלונג „הענרי לאוסאן און י. מ. ווייסענבערג“:

נישט לאנג צוריק האט מען אין די אויסטראלישע ליטערארישע קרייזן אויף א פייערלעכן אופן אפגעצייכנט די 50סטע יארצייט פון דעם אויסטראלישן פראזאיקער הענרי לאוסאן. ביים צוהערן זיך צו די גרויסע לויב-געזאנגען האב איך געטראכט וועגן לאוסאנס בן-דור אין פוילן, י. מ. ווייסענבערג, וועמענס

35סטע יאַרצייט איז אויסגעפאלן אין דער זעלבער צייט און עס איז אפילו נישט דערמאנט געווארן מיט קיין ווארט וועגן דעם אין וועלכער סאיז יידישער ליטערארישער אויסגאבע. איר האב געזען דעם אונטערשיד ווי אזוי די אויסטראליער געדענקען די בויער פון זייער ליטעראטור און דערמאנען ביי יעדער געלעגנהייט זייערע שאפונגען, זייערע דערגרייכונגען און אויפטוען, און ווי ביי אונדז ווערט עס פארזונקען אין דער פארגעסעניש. . . . פאר וואס האב איר גראד אנגערופן דעם נאמען וויסענבערג? ווייל ער האט מיט דעם אויסטראליער לאוסאן א סך געמיינזאמקייט און גייסטיקע קרובי-שאפט. זיי זענען ברידער אין גייסט, כאטש איינער האט דעם אנדערן נישט געקענט און פון אים נישט געהערט. ביידע קינסטלערס זענען געווען בויערס פון זייערע נאַציאָנאַלע ליטעראטורן אויף צוויי ווייטע צווישן זיך לענדער און קאָנטינענטן; . . . 214

און א דריטן ביישפיל ברענגט מאיר שטיקער אין „דרך-המלך פון דער יידישער ליטעראטור“:

א היפש ביסל יארן איידער דער אמעריקאנער נאָבעל-פרייז געווינער אוירנעסט העמינגוועי איז „ליטעראריש“ געבוירן געווארן, האט יצחק-מאיר וויסענבערג, . . . אין זשעלעכאוו, שעדלעצער גובערניע, פוילין, אפגעדרוקט זיין דערציילונג „א שלעכטע פרוי“. די דאזיקע פארהעלטעניש-מעסיק קורצע דערציילונג האט באלד געמאכט א פשר פארדינטן רושם אין דער יידישער ליטעראטור מיט דעם שאַרפן סטאַקאַטאָ-סטיל, שלאָג-פאַרטיקן דיאלאָג און דעם מינימום מאַלערישקייט, מיט וועלכן עס זענען געווען איבער-געפראַפט די דערציילונגען פון אַן אנדערן אויפגייענדיקן שטערן אין דער מאַדערנער יידישער ליטעראטור: שלום אש.

מיט א היפשע פאר יאר שפעטער, ווען דער אמעריקאנער העמינגוועי האט אנגעהויבן ווערן וועלטבארימט, איז עס דער עיקר געווען דערפאר, ווייל זיינע קורצע דערציילונגען האבן פארמאגט די אלע פרייער אויסגערעכנטע מעלות פון וויסענבערגס „א שלעכטע פרוי“. איטלעכס מאל, ווען די קריטיקערס האבן געלויבט העמינגוועי, האבן זיי אונטערגעשטראכן אין סאמע פאדער-גרונט פון זיינע אריגינעלקייטן דעם שאַרפן שלאָגפאַרטיקן סטאַקאַטאָ-סטיל און פליסנדיקן דיאלאָג.

ווען איר האב צום ערשטן מאל געלייענט העמינגוועיס באַרימטע דערציילונג „די קילערס“ (די געדונגענע מערדערס), בין איר געווען געפלעפט פון דער באַשיינפערלעכער ענלעכקייט, אין סטיל און פאַרעם (פאַרשטייט זיך, זיכער נישט פון איהנאלט, פון סיפור-המעשה) צו וויסענבערגס „א שלעכטע פרוי“. איר האלט נישט פאר איבערריבן צו זאגן, אַז די יידישע דערציילונג איז אַ היפש ביסל שטאַרקער און אויך דויערהאַפטיקער און אפילו פסיכאלאָגיש אמתדיקער און תוכנדיקער, ווי „די קילערס“. אַז מען זאל אַוועקנעמען פון העמינגוועיס דערציילונג די אַריגינעלקייט פון זיינע אויסדרוק-פאַרטלעך און דעם סטיליסטישן חן וואלט דער תוכן פאַרבליבן פוסט און הויל, נישט אנדערש פון טויזנטער אנדערע דערציילונגען פון לאַקאַלן כאַראַקטער. וויסענבערגס דערציילונג, ווידער, וואלט געהאט דעם זעלבליקן ליטערארישן ווערט און דויערהאַפטיקייט, אפילו ווען זי וואלט געווען געשריבן אין אַן אנדער פאַרעם און סטיל. די עכטיקייט און טיף-מענטשלעכקייט וואלט אויך צוליב דעם אפילו אַ האַר נישט געמינערט געוואָרן.

דאָס אַלץ איז מיר געקומען אויפן געדאַנק ווען איר האב די טעג אויף דאָס ניי

אריינגעקוקט און געבלעטערט די אנטאלאגיע אן אוצר פון יידישע דערציילונגען (אין ענגלישער איבערזעצונג), וואס איז דערשינען מיט איבער צוואנציק יאר צוריק און איז רעדאקטירט געווארן פון אוירווינג האר און אליעזר גרינבערג. איטלעכס מאל ווען איך בלעטער די אנגעפראפטע זייטן פון אט דער באמת פראכטיקער זאמלונג, פארדריסט מיך פאר וואס די צוויי צוזאמען-שטעלערס האבן נישט געפונען פאר נייטיק אריינצונעמען ווייסענבערגס דער-ציילונג „א שלעכטע פרוי“, אפילו בלויז צוליב דער פריער אנגעגעבענער סיבה אליין.²¹⁵

ווען אב. קאהאן האט זומער 1923 באזוכט ווארשע און זיך געזען מיט ווייסענ-בערג אויף איינעם פון די באנקעטן, איינגעארדענט לכבוד קאהאנען, האט ער אים געזאגט: „ווייסענבערג, אייער וועג איז א שווערער, פול מיט שטיינער און דערנער און נאר א בעל-כוח ווי איר, קען זיך אויף אזא וועג לאזן.“

אין יענע טעג האט אויך אב. קאהאן דערציילט וועגן אשם איבערגיין פון פארווערטס צו די צייט, וואס דוד פינסקי האט ארויסגעגעבן. (דארט האט אש באקומען א גרעסערן געהאלט.) נאר ווייל די צייט האט זיך גאר שנעל פארמאכט, האט אש מאטיווירט, אז ער קען אז דעם פארווערטס, אן די ברייטע יידישע ארבעטער-מאסן נישט לעבן... ער האט טאקע באלד אונטערגעשיקט מענטשן און אליין אויך געקומען צו אב. קאהאנען, אז ער וויל צוריק אין פארווערטס.

דאס יידישע ווארשע האט אפט געהערט וועגן אשם ווערן א מאל א ציוניסט, א צווייט מאל א בונדיסט, א דריט מאל נאך לינקער און ווידער א מאל נאך מער רעכט. אן אנדערט מאל האט ער פראקלאמירט, אז ער געהערט צום גאנצן פאלק, און ווייסענבערג פלעגט זיינע ווערטער איבערחזרן, ווי אש האט זיי ארויסגעערעדט לויט דער קוטנער אויסשפראך: דעם גאנצן „פאליק“ געהערט ער. נאר בכלל האט ווייסענבערג געזאגט, אז אש האט שוין פון לאנג דערגרייכט די מדרגה פון געהערן צו אלע און צו קיינעם נישט... .

אש האט געוואסט ווי אזוי צו מאכן זיך „פובליסיטי“. זיינע לאנגע ראמאנען, וואס האבן זיך געדרוקט יעדער איינער צו דריי פערטל יאר אין פארווערטס, וואס האט געהאט אין יענע צייטן א טיראזש פון 200,000 עקזעמפלארן טעגלעך (ווי ווייסענבערג ווייזט אן אין שרייבער און זייערע ווערק) האבן אים די „פובליסיטי“ פארויכערט.

ווי ס'האט אבער אויסגעזען ווייסענבערגס „קוואפען“ זיך צו זיין געדרוקט אין דער פרעסע — וועלן אפשר אילוסטרירן בלויז א פאר קליינע ביישפילן:

ווייסענבערג האט א מאל געדארפן דרינגענדיק, ווי ער האט געזאגט, צוגיין אין מאמענט, און גראד אין איינעם פון די אומרויקע טעג אין ווארשע, ווען ס'איז אין 1926 אויסגעבראכן דער קאמף פאר מאכט צווישן יוזעף פילסודסקי און דעם דעמאלטיקן פוילישן פרעמיער ווינצענטי וויטאס. די א'ג „סאנאציע“ האט זיך געשטעלט פאר א ציל צו רייניקן און געזונט מאכן פוילן. פילסודסקי האט צוגע-זאגט צו שטארקן די פוילישע עקאנאמיע, די ארמיי און רייניקן דעם סיים פון אומ-ערלעכע עלעמענטן, פון די „אינערלעכע שונאים“, נאך דעם ווי פוילן האט זיך נאך דער ערשטער וועלט-מלחמה באפרייט פון די אויסערלעכע שונאים, וואס האבן עס

אזוי פיל דורות פאַרשמאַכט. די פוילישע אַפּיצירן האָבן אין 1926 געמאַכט אַן אויפֿ-
שטאַנד און האָבן זיך געוואַנדן צו פּילסודסקין (אין דאָרף סולעיוווקי) ער זאָל זיך
אין אים אַנשליסן. פּילסודסקי האָט זיך דעמאַלט געשטעלט בראש פונעם
אויפֿשטאַנד און געפירט זיין חייל אויף וואַרשע. נאָך זיין אַריבערשפּאַנען די
פּראָגער בריק האָט מען געוואָסט, אַז דער נצחון איז זיינער. ער האָט מצליח געווען
איינצונעמען די מיליטערישע פעסטונג בעלוועדער און, נאָך אַ גאַנצע ריי
געלונגענע צוגן האָט זיך אים איינגעגעבן איבערצונעמען די מאַכט.

גראַד אין יענע טעג ווען די קאַמפּן צווישן די צוויי צדדים, פּילסודסקי און
וויטאַס, זענען אויסגעבראַכן, — ווען אויף די וואַרשעווער גאַסן זענען אַנגעגאַנגען
שיסערײַען און מענטשן זענען געזעסן פאַרשטעקט אין די הייזער, ווייל ס'איז ממש
געווען אַ ספּנה אַרויסצוגיין אין גאַס — גראַד דעמאַלט האָט ווייסענבערג געזאָגט,
אַז ער מוז צוגיין אין מאַמענט צוליב עפעס אַן ענין, וואָס ער האָט געדאַרפֿן דער-
ליידיקן. עס האָט נישט געהאַלפֿן קיין שום בעטן אים, אַפּצולייגן דאָס אויף אַ צווייטן
טאַג ווען די קאַמפּן וועלן זיך האָבן איינגעשטילט. מיט וויפל שרעק מיר האָבן זיך
אַנגעגעסן איידער מע האָט אים שוין דערלעבט צו זען צוריק — איז זיך לייכט פאַר-
צושטעלן. אַליין האָט ער דערציילט, אַז די נאַלעווקי-גאַס, וווּ דער מאַמענט האָט זיך
געפונען, איז געווען אויסגעליידיקט פון מענטשן און ער איז געווען דער איינציקער
דורכגייער יענעם פאַרנאַכט. געהרגעטע מענטשן האָט ער יאָ געזען ליגן אויף דער
גאַס. האָבן מיר געדאַנקט גאַט, וואָס ער היט די עקשנים, ווען זיי ווילן זיך אַליין
נישט היטן. וואָס ווייסענבערג האָט דאָרט געהאַט צו דערליידיקן — געדענק איך
נישט, ווייל דרוקן זיך אין מאַמענט האָט ער נישט געוואָלט, הגם מע האָט אים דאָס
פאַרגעלייגט. ער האָט געטענהט, אַז „פון זינט שניאור האָט דאָרט אַריינגעשטעלט
זיין בערדל“, וועט ער זיך אין מאַמענט נישט דרוקן. שניאורס אַ ראַמאַן האָט זיך
דאָרט געדרוקט אין המשכים און אין יעדן פּרייטיקדיקן נומער איז געווען זיינס אַ
בילד (מיט אַ באַרד).

ווייסענבערג האָט איבערגערעדט וועגן שניאורס פּראַגמענט „קאַרשן“:

... „ווי מען שאַקלט קאַרשן אין גראַן אַריין“ ... ביי קיין קאַרשנבוים האָט
עס נאָך נישט פּאַסירט, אין דער פּאַעזיע — יאָ...²¹⁶
אַדער „מאַרגאַריטקעס“ — דער אַנאַליז ווי פון אַ זקן אַ ציניקער איבער זיין
דרייצניקער געליבטער, וואָס האָט „אויגן“ און אַ „צאַפּ“ — טראַ-לאַ-לאַ-
לאַ-לאַ ... און „ווער מאַמע, וואָס טאַטע“ — טראַ-לאַ-לאַ-לאַ-לאַ...²¹⁷

דעריבער, ווייל דער מאַמענט גיט אַזאַ גראַפּאַמאַניע — האָט ווייסענבערג זיך
נישט געוואָלט דאָרט דרוקן.

ער האָט אַבער אויך אין אַנדערע צייטונגען נישט געוואָלט מיטאַרבעטן.
ס. דינגאַל האָט אים געהאַט פאַרגעלייגט ער זאָל זיך סטאַביל דרוקן אין דער טאַג,
אַבער ער האָט דאָס אויך אַפּגעוואָרפֿן. ביילטשען איז ממש געגאַנגען אין לעבן — אַ
קלייניקייט, אַ רעגולערער געהאַלט פון אַן אַמעריקאַנער צייטונג! מע וואָלט דאָך
אויפגעלעבט. אַבער ניין, ער האָט בשום-אופן נישט געקענט באַשטיין אויסצומישן
קונסט מיט סענסאַציע און שונד, וואָס ס'האַט זיך געפּאַדערט אין אַ צייטונג לויטן

עולמס געשמאק. דינגאל האט אים גראָד געזאָגט: ווייסענבערג איר דאַרפט זיך נישט צופאַסן צו דער צייטונג. איר שרייבט זיך אַייערס און מיר וועלן עס דרוקן אַזוי, ווי עס איז. ער האָט אַבער נישט געוואָלט אָפּטרעטן פון זיין פּרינציפּ. י. בן-דוב [ציעכאַנאַווסקי] שרייבט אין די שוין דערמאַנטע זכרונות צו ווייסענבערגס 21סטן יאַרצייט צוואַ:

אַ מאַדנע זאַך, ביי די שווערע באַדינגונגען וואָס ער האָט געלעבט, האָט ער נישט מוותר געווען אויף זיינע פּרינציפּן. איך געדענק, מיר זענען אַ מאָל געזעסן אין רעדאַקציע, אויך שפּערקאָ איז דעמאָלט געווען. איז אַריינגעקומען אַ יונגער-מאַן און האָט פאַרלאַנגט ווייסענבערגס הסכמה אויף איבערזעצן זיינע זאַכן אויף פּויליש. ווייסענבערג האָט גענומען דעם יונגן-מאַן אויפן פאַרהער, אים געפרוּווט, ווי ווייט ער איז מבין אין זיינע ווערק, און צום סוף מסכים געווען. דער יונגער-מאַן האָט געקוואָלן פון פּרייד, און ער פרעגט ווייסענבערג: „און וואָס ווילט איר דערפאַר?“ דערביי האָט ער געמאַכט אַ באַוועגונג, ווי ער וואָלט געהאַלטן ביים געבן אַן „אַדערויף“. מיר ביידע, איך און שפּערקאָ, קוקן זיך אָן: אַט וועט ווייסענבערג האָבן אַ פאַר זלאַטעס... און דאָ הערן מיר, ווי ווייסענבערג זאָגט: „גאַרנישט. אויב איר וועט עפעס דערפון האָבן, וועט איר מיר געבן אַ חלק“.

דאָס איז געווען ווייסענבערג!

יא, שווערע צייטן האָט ווייסענבערג אַדורכגעמאַכט — און פאַר וואָס? נאָר דערפאַר ווייל ער האָט נישט געוואָלט מיטמאַכן דאָס בייזע שפּיל; נישט געוואָלט העלפן, אַז פּסולת און שונד זאָלן אַנגיין פאַר ליטעראַטור, ווייל ער האָט זיך געהאַלטן ביי זיינס:

אַ ריינע ליטעראַטור — אַן שונד... און איך ווייס אַזוי גוט ווי עס ווייסן דאָס אַ סך אַנדערע, אַז מען האָט אים נישט איין מאָל פאַרגעלייגט שטעלעס אין צייטונגען מיטן באַדינג, אַז ער זאָל מיטגיין אין שפּאַן... אַבער ער האָט זיך אַפּגעזאָגט.

ווי שטאַרק דאַרף מען זיין צו לעבן אין אַזעלכע ביטערע באַדינגונגען, אין דער צייט, ווען ס'זענען פאַראַן גוטע לעבנס-מעגלעכקייטן פאַר וועלן מוותר זיין אויף אַ פּיצל „איר“...

„שטאַרק ביסטו, איטשע מאיר, שטאַרק!“, האָט אים ה. ד. נאַמבערג געזאָגט, ווען ווייסענבערג האָט געפירט זיין קאַמף און אַרויסגעגעבן דעם אינזער האַפּענונג — „מיין גאַנצע אַכטונג פאַר דעם, אַבער עפּנטלעך העלפן דיר קען איך נישט...“

איז טאַקע ווייסענבערג געשטאַנען איינער אַליין און געהיטן דעם גאַרטן, געפרוּווט אויסוואַרצלען די ווילדע געוויקסן, וואָס האָבן זיך דאַרט אַריינגעכאַפט. ער האָט געמיינט, אַז ער וועט קענען זיין דער פּלה קוצים מי פּערם. ליידער איז עס אים נישט געלונגען.²¹⁸

עס איז דעריבער אַ טעות צו טראַכטן, אַז אַשם קאַריערע איז געווען אַ צופאַל, צי דעסט גלייכן די קאַנסעקווענצן פון ווייסענבערגס גאַנג זענען געווען צופאַל. שוין אין ווייסענבערגס און אַשם פּריע פּריינדשאַפּט-יאָרן האָבן זיך זייערע וועגן געשיידט, נישט געקוקט דערויף וואָס זיי זענען געווען שטאַרק באַפּריינדט אין דער יוגנט. ווייסענבערג האָט, למשל דערציילט, אַז ווען זיי זענען אַרומגעפאַרן איבער

די קליינע שטעטלעך צוזאמען ווי יונגע שרייבערס, האט אש שוין דעמאלט ארויס-געווין פראקטישע נייגונגען. אזוי, ווען ס'איז געקומען, דאכט זיך, צו אזא גאנץ פערזענלעכן און אינטימען ענין, ווי גיין שפאצירן מיט אַ מיידל — האט אש אויס-געקליבן אלע מאָל צו גיין מיט אַ רייך און ייִחוסדיק מיידל פונעם געגעבענעם שטעטל, מיט דער אויסרעכענונג, אַז דאָס שטעטל זאל זיך שושקען: „דער שרייבער אש פאַרברענגט מיטן אַנגעזעענעם דעם און דעמס טאַכטער...“ ווען ווייסענבערג האט געוואלט שפאצירן מיט אַ מיידל — האט ער אויסגעקליבן די, וואָס איז אים געפעלן געוואָרן, די וואָס האט אים אויסגעזען צו זיין אַ סימפאטישע (נישט אויסגערעכנטע נאַטור) נישט וויכטיק, צי זי איז געווען אַרעם, אַדער רייך; פון ייִחוס, צי סתם אַ פאַלקסמיידל.

ווי עס איז צו זען פון אַשס פאַרטרעט, וואָס ווייסענבערג מאַלט אין שרייבער און זייערע ווערק, פלעגט אש נישט מאַכן קיין טריט אַז חשבון און קאַלקולאַציע. ווייסענבערג ווידער, האט פיינט געהאַט קאַלקולאַציע בתכלית-השנאה. פאַרקערט, ער האט געהאַלטן, אַז קאַלקולאַציע און קונסט זענען ווייט פרחוק-מזרח-ממערב. די רייניקייט פונעם אמתן קינסטלער — זיין מאַראַל, עטיק, „דאָס נישט קענען אַריבערגיין אַ צווייטנס עוולה, פונקט ווי די אייגענע עוולה“, איז ביי אים געווען נישט פונאַנדערצוטיילן און אַ קינסטלער קען, לויט אים, גאַרנישט פאַרמאָגן די קאַלקולאַטיווע קוואַליטעטן פונקט, ווי אַ בעל-חשבון קען קיין קינסטלער נישט זיין. „וואו נשמה, זוכט ער [דער בעל-חשבון] ציפערן און איבער זיי קען מען זיך אַריבערגליטשן. מען דאַרף נישט מער, ווי דעם לעצטן סך-הכל“, זאָגט ער אין זיין עסיי „קונסט און סוביעקטיוויטעט“.

אינעם זעלבן עסיי זאָגט ער:

... פאַרגעסט נישט למען-השם . . . אויך אַ בליק צו טאָן איבער יענעם [דעם קינסטלערס] אייגן לעבן, . . . וואָרן מיר דאָכט, אַז קונסט איז נישט קיין זאַך, וואָס קומט פון אויסנווייניק, נאָר וואָס זיצט אויך אונטער דער אייגענער הויט . . .

און אזוי זאָלט איר בודק זיין: ווי לעבט ער פאַר זיך, ווי פאַר מענטשן? אויף וויפל איז ער פעיק צו נעמען און אויף וויפל גרייט צו געבן. ווי באַגעגנט ער זיך מיט דער באַנאַליטעט, ווי רעאַגירט ער אויף מענטשלעכע ליגנס — און נישט נאָר בלויז מיטן וואָרט, נאָר מיט טאַט און אַפּפּערפּעקייט, — וואָרן דאָס אַלץ, זאָלט איר וויסן, איז קונסט. . . .

קונסט איז אויך דאָס, וואָס אין וועמענס האַרץ אַז זי באַזעצט זיך, פאַרנעמט זי מער פלאַץ, ווי דאָס גרעסטע ווירטשאַפּט: דער אייגנטימער קען זיך נישט איינאַרדענען מיט איר אין קיין שטוב, ער טראַגט זיך מיט איר אַרום אין דרויסן איבער וועגן און שטעגן, ערשט דאַרט ווערט אים קלאַר, וואָס פאַר אַ טרעגער ער איז און הייבט זיך אַן איינצואַרדענען מיט איר אונטערן בלויזן הימל . . . ווייזט מיר איינעם פון די אַלע, . . . [די בעל-חשבון] אַז זיי זאָלן נישט אויסטוישן דעם הימל פאַר אַ דאָך?

. . . קונסט פאַרשטייט דער, וועמענס האַרץ עס האט אין אַלגעמיין הייס און שטאַרק געליבט, הייס און שטאַרק געליטן, וועמענס עס האט געשפּירט אַן עוולה, יענעם אזוי גוט, ווי זיינע, איז געווען גרייט זיך מוסר-נפש צו זיין, און

ווי דורך אַ ווילדע קראַפט געווען געטריבן אַפילו דעם טויט אין פנים אַריין צו קוקן, אבי זיך אַנצונעמען יענעם אַ קריוודע, ווייל דאָס איז דער רוף פון לעבן, וואָס אַן דעם איז קונסט קיין קונסט נישט — און אחרי־כּל־אלה, אין שטילע מינוטן פון לעבן, צו זיין אַ פאַרטראַכטע נשמה, וואָס בלאַנדזשעט פון אַנהייב אין עד סוף־כל־הדורות...²¹⁹

ווייטענבערג האָט לכן געהאַלטן, אַז דעם קינסטלערס לעבן דאַרף זיין אַ ווערק פון קונסט, פונקט ווי זיין שאַפונג איז אַ קונסטווערק.

אַז מע האָט נישט קיין שאַנסן צו געווינען אַן די קאַלקולאַטיווע אייגנשאַפטן, האָט ער אויך געוויסט. אין זיין דראַמע קנאה און תּאווה זאָגט ער אין אַ געוויסער סצענע פונעם לעצטן (דריטן) אַקט:

האַב קיין מורא, טאַכטער — לאַנג נאָך איז די נאַכט, און איך און דער טייוול זענען דיין מאַכט; איך גיב פּלאַקס און דו דאַס שפּיען — און ווער עס שפּיעט, דער מוז געווינען.²²⁰

דאָך האָט ער געגלייבט און געוואַלט גלייבן, אַז דאָס שענערע און גערעכטערע מוז ענדלעך זיגן און אַז דער לייענער וועט סוף־כּל־סוף דערזען דעם אונטערשיד פון אמתער ביז פּסיידאָ-ליטעראַטור, וואָס די פאַלש־געקרוינטע טאַלאַנטן האַדעווען דערמיט דעם לייענער און פאַרדאַרבן מיט זייער גיין האַנט אין האַנט מיט דער פּרעסע, זיין געשמאַק.

. . . האָבן דען נישט אונדזערע דריי טאַג צייטונגען צוליב קאַנקורענץ איבער, אומשטיינס געזאָגט, נאָך 300 לעזער, אַנגעהויבן נאַכצוטאָן איינע דער צווייטער מיט ליטעראַריש שטרוי אין פּרייטיקדיקע „ליטעראַרישע“ זייטן... וועלכע דער לעזער „קייט“ אויף צוזאַמען מיטן פּאַפּיר...²²¹

פּרעגט ער אין „מיין ענטפּער וועגן דער 'לטער שטייג'“.

וועגן אַזאַ מצב האָט געטע געזאָגט:

דאָס „צייטונגס־געשוועסטער“, ווי אַזוי דען זאַל עס זיך פירן, פּדי די פּיליסטער

פאַר די קעפּ אַרומצופירן?²²²

ייִדיש: פּוּאָ.

דעריבער איז דער ציל פון ווייסענבערגס פּעריאָדישע אויסגאַבעס און פון דער באַדייטנדיקסטער פון זיי, אינזער האַפּענונג, געווען צו פאַרהיטן דעם לייענער פון אַזאַ מין פאַרדאַרבונג.

אויף דער הילע פון אינזער האַפּענונג (נומ' 28) איז דאָ אַ לאַזונג: „טייל אַפּ ליטעראַטור פון פאַרטיי און טאַג־פּרעסע“. דער זשורנאַליסט — האָט ווייסענבערג געהאַלטן — צווינגט דעם אמת צו קניען פאַרן שקר, מיט דעם פּוּח פון דעם ברייטן, גרויסן אַפּענעם מויל פון דער 'מאַיעסטעט', די פּרעסע“.

דאָס מין זשורנאַליזם, דאָס אַריינקוקן אונטער די קוליסן, דאָס אַריינכאַפּן זיך דאַרף אַ שפּאַרע צו יענעם אין סאַלאַן מיט דער פּונה אויפּצופּראַלן אים טיר און פּענצטער צו דער אַנטפּלעקונג פון דער גאַס, געהערט נישט צו די גאַר שיינע אייגנשאַפטן,²²³

זאָגט ער אין דער פאַררעדע צום סצענישן ראַמאַן דער מאַדערנער שד. וווּ ער שילדערט „אין זיין גאַנצער נאַקעטקייט“ דעם זשורנאַליסט, דעם פּרעסעמענטש. אַבער, ווי ווייסענבערג זאָגט, פילט נישט דער אַלטעגלעכער צייטונגסמענטש זיין זינד, ווייל ער ווערט פון דער געזעלשאַפט נישט אָפּגעשטויסן, און אַז אויב ער איז פון דער געזעלשאַפט טאַלערירט, ווערט די דאָזיקע זינד ווי יעדער אַנדערע, גאַר אַ טונגט. ער פּרעגט:

ווער האָט געקענט פאַרצייטנס האַלטן פאַר אַן עווילה דאָס פאַרברענען קינד-
דער פאַרן גאַט מולד, . . .

דאָדאַרף האָבן אַ סך, זייער אַ סך כאַראַקטערפולע מענער, ווי לאַסאַל
א. נ. א. געהאַט אַ נאַטירלעכע פאַראַכטונג פאַר דעם טעגלעכן צייטונגס-
מענטש, פאַר דעם מין, וואָס רופט זיך צייטונגס-זשורנאַליסט.²²⁴

אין שטוב האָט מען אים געהערט דערציילן וועגן דער פּערזענלעכקייט
פּערדינאַנד לאַסאַל, ווי ער האָט זיך געהאַט אַוועקגעשטעלט אויף דער גאַס, פּדי
אַליין צו פאַרשפּרייטן זיינס אַ צייטונגבלעטל צווישן די דורכגייערס, וועלנדיק
פאַרטיידיקן זיין שטאַנדפּונקט (לטובת דעם פּאַלק) ווייל ער האָט נישט געהאַט קיין
טריבונע צוצוקומען צו דער מאַסע. דאָס איז געווען אין די צייטן פון זיין באַווסטן
פּאַלעמישן קאַמף מיט שולצע-דעליטש. ער האָט געהאַט אויף זיין זייט די גאַנצע
פּרעסע, וואָס האָט געזידלט און באַשמוצט לאַסאַלן.

איך האָב דאָך נישט געהאַט קיין „צייטונג“ [שרייבט לאַסאַל], איך בין דאָך
געשטאַנען אַליין, נו, איז שוין דעמאָלט נישט געווען קיין ספּק פאַר אייך און
אייער באַנדע, אַז עס וועט זיך איינגעבן מיך צו באַגראַבן — . . .²²⁵

ווייסענבערגס באַגרינדונג פאַר זיין קעגנערשאַפט צו זשורנאַליזם איז חוץ דעם
שוין דאָ אַנגעוויזענעם, אויך דאָס, וואָס:

. . . אַ נביא קען זיך פאַרגינען צו רעדן ווילד. ער דאַרף נישט די אויבנ-
אויפיקע אויסגעטאַקטקייט, ווען אינעווייניק, אין תּוך פון זיין זעונג שלאַגט
דער סטיכיש אייביקער אמת, דאָס געזעץ פון אַלע אמתן. קריגט אַבער אַ
זשורנאַליסט אַן „אמת“, מוז ער אים באַארבעטן, אַז דער שקר זאַל פון דאַרט
נישט אַרויסקוקן. . . .

און אַט אויף אַזעלכע מינים הענט, דאָס הייסט אויפן יושר און אמת פון זשור-
נאַליסט, איז איבערגעבליבן דאָס פּאַלק פון נביאים.²²⁶
. . . מיד אַרט אַבער דאָס אייביקע, אַלטע, אמתדיקע וואָרט, וואָס אַ פּאַלק
פּלעגט עס אַ מאָל הערן פון נביאים און היינט פון זשורנאַליסטן.
. . . נישט איך און נישט מיינס גלייכן איז מחויב צו וויסן פון דעם זשורנאַ-
ליסטישן שפּרוך: ווילסטו אַ לעבן מאַכן, מאַך דיך ניצלעך. אין קעגנטייל, מיר
זאָגן: ווילסטו אַ לעבן מאַכן, גיי האַנדל מיט שטיוול, על-פל-פנים נישט מיטן
שכל פון אַ פּאַלק.²²⁷

אין „קולטור, ליטעראַטור און פּלל-טוען“ קומט אויך צום אויסדרוק
ווייסענבערגס פאַרדראָס, וואָס מע ניצט די ליטעראַטור, ווי אַ פּיין שילדל צו
אַלערליי ענינים. ער הייבט אַן דעם פּאַלעמישן עסיי אַזוי:

זשעלעכאַוו האָט געהאַט אַן אַלטן שמש. ער האָט געלעבט ביז 90 יאָר. נאָך

סוכות, ווען דער אויוון אין בית-המדרש איז אַרומגעשיילט פון שטיין זומער פוסט, עס קלייבן זיך צוריק צונויף זיינע געסט, דערהויפט לאַבוסעס, וואָס הרגענען זיך, דורסן און רייסן דערווייל פון אים שטיקער ליים און וואַרפן זיך אין די קעפּ, האָט דער אַלטער שמש געטענהט: ממזרים, אין דער היים ווערט איר דאָך געפרוירן, ווי די קאַשטאַנעס, דאָ פאַרמאַגט איר איין שטיקל קהלישן אויוון, רייסט איר אים אַרום, ווייל מען דאַרף מאַכן איינער דעם אַנדערן אַ לאַך אין קאַפּ? ²²⁸

ער זאָגט דאָס אַנטקעגן דער ייִדישער ליטעראַטור, „דעם איינציקן קהלישן אויוון“, וואָס מע רייסט און צופט אַרום.

אויך פלעכט דאָרט ווייסענבערג אַדורך די טענות זיינע מיט אַזאָ ביישפּיל:

אויף עריוואַנסקי גאָס געפינט זיך אַ געהיים קאַרטן-קלייזל. עס קומט דער „פּזשאַדאָוויק“, ליגט שוין גרייט אַ ייד ביי דער זייט מיט אַ ווייטער באַרד און פּאות מיט אַ פאַרחלשט פנים אין בעט און די חברה רוקט אַראָפּ דאָס פעשל אין קעשענע, אַנהייבנדיק זיך צו שאַקלען איבער תהלימלעך.
— וואָס פאַר אַ צוזאַמענקלויבונג? — פּרעגט דער פּזשאַדאָוויק.
— אַיי! — דערגרייכט אים אַ קרעכץ פון מיטן תהילים-זאַגן — דער אַלטער זאָל נעבעך האָבן אַ רפואה שלמה! . . .

— — —

און אויף עריוואַנסקי ליגט דער ייד און קרעכצט און אַ חברה „סראַקערס“ — זיצן אַרום און שאַקלען זיך פּרום:
למנצח בנגינות מזמור לדוד . . .

— — —

נאָר שאַט קינדערלעך! ווען אויף עריוואַנסקי כאַפט מען זיך צו תהילים און ביי אונדזערע . . . טוער צו אַ בפּירושן סיגנאַל: „ליטעראַטור!“ טאָ שאַט! אַז מען קלינגט איז חגא, אַדער עמעץ איז אין וואַלד געפּררט . . .

— — —

מילא, דוד המלך האָט באַלד צו דעם צוועק אַנגעשריבן דאָס תהלימל, ווייל ער האָט געזען ברוח-הקודש, אַז אַ מאַל וועט אויף עריוואַנסקי זיצן אַ חברה סראַקערס און וועלן זיך דאַרפן שיצן פאַר „פאַרשיט“ ווערן . . . אָבער האָט ביי אונדז ווער אַנגעשריבן אַ ייִדישע ליטעראַטור צו דעם צוועק? ²²⁹

אין אינזער האַפּענונג געפינט זיך אַן אויפּרוף:

„האָב נישט קיין צוטרוי צו לאַזונגען, אינטערוויען און שרייבערייען אַרום ליטעראַטור, נאָר צום שאַפן זי.“
און צו די שאַפּערס פון דער ליטעראַטור רעדט ווייסענבערג אין

אַ שמועס מיט די ליטעראַטור-פּיאַנערן וועגן זייער אויפּגאַבע

ער זאָגט, אַז די פּיאַנירן פאַרנעמען איצט דאָס פעלד פון ליטעראַטור. ער ווייזט זיי אַן, אַז זייער אויפּגאַבע איז בלויז צו „דערציילן מיט אַ טיף אינערלעך קול“ און קיין אַנשטעל, קיין שילדלעך, ווי „מיר נניע“, כאַטש זיי זענען פּיאַנירן — דאַרפן זיי

נישט. זיי דאַרפן נישט דעם „זכות“ פּרױער „ניי“ און שפּעטער „פּראַלעטאַריש“ צו זיין, ווי די אַנדערע האָבן עס געמוזט זיין.

. . . פאַר אייך שטייט דאָס פּעלד אָפּן. יענע האָבן די ערד נאָר צעבערגלט, ווי קראַטן. איר קומט (איר זענט שוין דאָ) און פירט דעריבער דאָס אַקעראַיזן. . . . „ניי“ און „פּראַלעטאַריש“ דאָס זענען די נעמען פון נייע אַקציעס אויף דער בערזע פון שטייגן און פאַלן. . . . קונסט לערנט דענקען אומפאַרטיי. דאָס איז דער הויפּט־יסוד פאַר וואָס זי איז קונסט. . . .

און ווען פאַרקערט — יאָ פאַרטיי: איז דאָס איר הויפּט־יסוד, פאַר וואָס זי איז שוין פּראַקלאַמאַציע. . . .

זייערע אידעען־איבערצייגונגען גייט אין דער צאל, אין דער מאַכט פון דער צאל פּראַפעסיאָנעלע קרייזלעך, פונקט ווי ענגלאַנד אין דער צאל פון קאַלאָניעס. יעדער פאַרטיי איז זיך אַ באַזונדער „רייכעלע“. איז אַ שאַד, וואָס היינט דערלויבט מען זיי נישט קיין ביקסן. אויף דער דאָזיקער ליניע זענען זיי שוין היינט — אויפן ווייטסטן עטאַפּ פון סאַציאַליזם. . . .

דאָדאַרך טויג נישט, אַז די קונסט זאל זיין פאַרטיי־ש אַבער נישט ווייל עס טויג נישט, — די קונסט קען באַלד אַט די דאָזיקע גלייכהייט, וואָס דאַרף ווערן דאַרך מענטשן צוגעטיילט, נישט פאַרטראַגן, סיידיג זי זאל ווערן אויס קונסט. פון אַן אַנדערער אינסטאַנץ, פון אַ העכערער, פון אַ ווייטערער ווי פון מענטשן, מוז זיין איר יניקה וועגן גלייכהייט.

— — —

צו די וואָס קומען פאַרנעמען אונדזער שרייב־פּעלד אַצינד, מוז איך נאָך עפעס זאָגן וועגן דער זעלבער זאַך:

ווען אין דעם אומפאַרטיי־שן דענקען וואַלט נישט געלעגן די שטרעבונג פון אויסגלייכן אַלע עוולות אויף דער וועלט, נאָר פאַרקערט — אין דעם פאַרטיי־שן דענקען וואַלט עס געלעגן ? ? — וואַלט איר געמוזט זיין עקסטרע „פּראַלעטאַריש“ אין אייער שרייבן! וואַלטן מיר אַלע געדאַרפן זוכן די וועגן אויף איבערצולענקען די קונסט.

אַזוי אַבער — צו וואָס?

צי דאַרף מען דען אויף דער זון אויפהענגען אַ שילדל: מיר, משה, אַדער חיימען? . . .

מידערצייילט, אַז די כעלעמער האָבן די לבנה פאַרמאַכט אין אַ פעסל. און מען דאַרף זיי פּרעגן, די פאַרטיי־פירער: צי איז די זון נישט אַ מאָל אַ צינענער טעלער. . . .

כּהאַב מורא, אַז אַזאַ באַגריף האָבן זיי אין דער „פּראַלעטאַריזאַציע“ איבער דער קונסט.

כּיוואַלט ספּעציעל געוואַלט הערן, וואָס זאָגן ב. מיכאַלעוויטש און שעפּנער?²³⁰

אויך ליטוואַקאוון, דעם ספּעציעל ייִדישן „ליטעראַטור־קריטיקער“ אין סאַוועט־רוסלאַנד, וואַלט ווייסענבערג געוואַלט פּרעגן.

די ליוועראַנטן פון אַזאַ קונסט — נישט. ווייל וואָס קענען סאַנטשאַ־פאַנטשאַ, די טרעגער פון שטיקעלעך קין און אַ ביסעלע נאַפּט אין אַ באַנקע, אומשטיינס־געזאַגט וויסן, ווער עס האַט זיי געשלייערט. . . .

צו וואָס שאַפן אַ גלייכהייט אין אַ גלייכהייט? צוויי גלייכהייטן זענען דאָך שוין

איין קרומקייט; א רייך אין א רייך, בשעת די אמתע פראַלעטאַרישע קונסט איז די נישט פראַלעטאַרישע, די אומפאַרטייִשע.

דערצו נאָך איז די ריינע קונסט אַזוי רייך, אַז זי טראַגט אויף זיך די אומטענ-דענציעזקייט פון דער זונס שיינען, דעם האַנס קרייען, וואַלדס גרינען און פון וואַסערס רוישן. טראַגט אין זיך די פאַרטראַכטקייט פון דער גאַנצער נאַטור און שטעלט אונדז אַוועק פאַר אַ גרעסערן אַוניווערסום, ווי דער פראַלע-טאַריאַט אויף אונדזער גאַנץ ערדל. אין יענעם אַוניווערסום אַפצוטונקען די געפילן איז נישט ווי אין דעם אין וועלכן ב . . . * האַט אַפּגעטונקען דאָס בעל-בתישע קאַפּאַטקעלע און אַרויס מיט פאַרסאַרגעטע פאַלעס . . .

יענער אַוניווערסום קען נישט האַסן קיין קלאַס, נאָר דאָס ברוטאַלע, פונקט אַזוי דעם ברוטאַלן אַרבעטער, ווי דעם ברוטאַלן מייסטער.

ער הייסט נישט צעברעכן קיין אַנדערע עקזיסטענץ צוליב דער אייגענער (די דאָזיקע פּילאַזאָפּיע איז פאַלש און פאַרשטאַנען אויף דער לינקער זייט . . .) די תּאווה צו וועלן עקזיסטירן אין נאָר איין זייט, דאָס געשריי אַבער פון פאַר-ניכטן, צעברעכן אַ צווייטע עקזיסטענץ, איז די צווייטע זייט פון יענעם אַוני-ווערסום. און די צווייטע האַט נאָר איין טענדענץ פאַר אַלע: צו דערהאַלטן אַלץ וואָס עס עקזיסטירט שוין, ביז עס שעפט זיך גאַנץ אויס און גייט אַליין אַוועק, ווי דער בלאַט פון בוים, ווען ער קען שוין מער נישט לייסטן. נאָר דער מענטש, אַדער חיה מיסברויכט מיט דער ערשטער תּאווה: זעלבסט וועלן עקזיסטירן. ער באַגייט די פאַרברעכנס, בשעת די נאַטור וויל: אַלץ דערהאַלטן. אַפילו מען זאָל איין אַטאַם אויפברעכן (יעדנפאַלס אַ סימבאָל איז עס אַ שיינער) וועט די גאַנצע וועלט אויפגעבראַכן ווערן. אַלע איינצלנע עקזיסטענצן זענען טיילן פון איר עקזיסטענץ.

דאָדאַר, מיינע ליבע! האַבנדיק אַ העכערע גלייכהייט, דאַרפט איר נישט אַריינפירן אַ גלייכהייט אין אַ גלייכהייט. די קונסט איז פראַלעטאַריש, נאָר ווען זי איז עס נישט. זי איז פאַר גלייכהייט, נאָר ווען זי איז עס נישט. . . . זי דאַרף עס נישט זיין ספּעציעל, ווייל זי איז עס. דאָס איז איר קוואַל, הויכער אַפּשטאַם פון יענעם הויכן אַוניווערסום.

זיין אַבער ספּעציעל — איז עס נאָר אַ פאַדערונג פון בלינדע פאַרטייִפירער (אַדער גאָר קליגיטשקע, וואָס מיינען אַ פּלאַקאַטל צו מאַכן פון דער קונסט . . .) און פאַרשטייען זי אַזוי פיל, וויפל די כעלעמער די לבנה . . . און נאָר „שמשים“ סוראַגאַטן קענען זיי אונטערטראַגן אַזאַ סוראַגאַט.

דאָס הייסט אַראָפּנעמען די קרוין פון דער מענטשלעכער גרויסקייט, געטלעכ-קייט, דאָס איינציקע גערעכטיקע פעלד, וואָס זי פאַרמאַגט און דאָס אויך צעשטיסן.

ס'איז נישט קיין נפּקא-מינה צי אויף פראַלעטאַרישע, אַדער אויף אַנדערע פראַשקעס . . .

דאָס קענען אין תּוך נאָר די, וואָס האַבן דעם אַטעם-הויך נישט פאַרזוכט פון יענעם הויכן אַוניווערסום פון וואַנען די קונסט קומט און במילא זענען זיי נאָר „שמשים“ פון אַ בלינדער צייט . . .

צו די אַבער וואָס קומען איצט אין אונדזער ליטעראַטור-פעלד זאָל זיך די קונסט באַווייזן אין אַן אַנדער געשטאַלט.

היט אַפּ דעם אַטריבוט איבער אַלע אַטריבוטן! ווייל דאָס איז זי, די קונסט אַזוי ווי זי איז. נאָר די פאַרטייִפירער זענען נישט דערוואַקסן צו זען אים און ווילן

אריינפירן אין איר אַ פּראָשעק־פּראָלעטאַרישן אַטריבוט, אַנשטאַט אים. וועגן פּרייהייט האָט יענער הויכער אַטריבוט שוין געוויינט און געזונגען נאָך איידער די מאַסע האָט זי פּאַרשטאַנען צו וועלן.²³¹

דאָס אַלץ האָט ווייסענבערג זיך באַמיט צו דערווייזן, איידער ער האָט נאָך געהאַט אַנגעזאַמלט גענוג דערפאַרונג, ווי אַזוי עס „געוויינט דער וואָס שפּינט“. און אפּשר וואָלט ער, נישט געקוקט אויף דעם עולמס „מבינות“ און די כאַראַקטעריסטישע פּאַר אים שטריכן — אויב ס'גייט אין געשמאַק פּאַר קונסט — סיי ווי געדינט דעם דאָזיקן אידעאַל; און אפּשר וואָלט ער דעם דאָזיקן אידעאַל סיי ווי געדינט, ווייל ער האָט „נישט געקענט דערשטיקן אין זיך זאַכן“ — ווי ער מאַטיווירט זיין אַנהייבן שרייבן בכלל — וואָס ער זעט יאָ און אַנדערע ווייסן נישט וועגן זיי; און אפּשר וואָלט ער סיי ווי געדינט דעם דאָזיקן אידעאַל, ווייל „אַ קינסטלער קען נישט פּאַרבייגיין קיין עוולות און ליגנס“.

אַ סך אַנדערע טראַגערס פון אידעאַלן — צווישן זיי טאַקע לאַסאַל — האָבן די דאָזיקע אייגנשאַפטן פון דער מאַסע גוט געקענט. ער האָט געשריבן וואָס ער טראַכט וועגן איר — און נאָך געשטיצט זיין נעגאַטיווע מיינונג מיט פּאַרשידענע צייטאַטן פון העגעלן, וואָס ער איז געווען זייער אַ שטאַרקער אַנהענגער, און אויך מיט צייטאַטן פון אַנדערע פּילאָסאָפּן. ער אַליין אַבער, לאַסאַל, האָט זיך באַמיט די זעלבע מאַסן אויפצוקלערן און דערווייזן זיינע אמתן, וואָס ער האָט געטראַגן פּאַר זיי, והאַ־ראַייה, ער האָט זיך נישט אַפּגעהאַלטן פון אוועקשטעלן זיך אויף דער גאַס, כּדי צו פּאַרשפּרייטן זיין בלעטל, ווי דאָס איינציקע מיטל די מאַסן אויפצוקלערן. ווייסענבערג האָט דאָך דערביי איינגעזען, אַז גאַלדפּאַדען איז געווען גערעכט מיטן געבן דעם עולם דעם נאָמען „משה ת“. אין דער רובריק א'„ ביכער און מענטשן“ פון אינזער האַפּעננונג קלערט ער אויף אין דער סעריע „אַז ענטפּער אויפן בריוו פון ה' בריינסקי“, ווי אַזוי גאַלדפּאַדען איז געקומען צו אַזאַ טערמין פּאַר דער גאַס' געשמאַק:

... דאָס וואָס עס געפעלט דער גאַס האָט ער [גאַלדפּאַדען] געשטעמפּלט מיטן דעם נאָמען „משה ת“. „אַ זאַך. אין דעם וואָרט משה ת. . . איז געלעגן אַן אַנווונק אויף דער גראַב־לייביקייט, אויף דער אונטערשטער טייל פונעם המון־פלייש, אַז יענער פּאַסט גאַר קיין זאַך נישט אויף מיטן קאַפּ. . . ער האָט עס נישט גענומען פון דער פּאַנטאַזיע און נישט פון ביזוויליקייט, נאָר פון באַשטעטיקונג דאָרף איין פּאַקט, וואָס קען זיין גאַנץ מאַסגעבנדיק אויף שטענדיק. ביי גאַלדפּאַדענען הינטער דער סצענע האָט געדינט אַ משרת צום שלעפּן די דעקאָראַציעס און צום אַראַפּלאַזן דעם פּאַרהאַנג, און דער משרת, משה האָט ער געהייסן, ליב האַבנדיק גאַנצע טעג צו ליגן אויף אַ טאַראַצן הינטער די קוליסן, אויסגעלייגט מיטן פנים אַראַפּ און מיט דעם ת. . . אַרויף, וואָס דערפּאַר טאַקע האָבן אים אַלע אַזוי גערופן, נישט אַנדערש. . . האָט גאַלדפּאַדען באַמערקט איין כאַראַקטעריסטישן שטריך: ווען דער משרת קוקט געשפּאַנט דאָרף די שפּאַרעס פון הינטער די ברעטער צו דער גענעראַל־פּראַבע פון אַ נייער פּיעסע, איז אַ סימן, אַז עס געפעלט אים און די זאַך וועט ביי דער מאַסע שטאַרק אויסנעמען; אויב אַבער דער דאָזיקער משרת האָט אַפּילו נישט געוואָלט זיך אומקוקן אין זיין אַפּאַטיש ליגן, וואָס דאָס איז געווען

א סימן, אז עס געפעלט אים נישט, האָט גאַלדפּאָדען געוואָסט, אַז זיין געלט און זיין מי איז פאַרלוירן. די פּיעסע איז שוין „אַפּגעשפּילט“. אַזויערנאָך איז משה ת. . . געווען אין גאַלדפּאָדענס אויגן דער באַראַמעטער, דער סימבאָל, די לעבעדיקסטע פאַרקערפּערונג פון דער גאַס און ער האָט זי אויף אַזאַ אַרט טאַקע אויך גערופן משה ת. . . „ אויף דעם נאַמען פון משרת . . . עס איז געקומען אַזוי ווייט, אַז עס פּלעגט שוין טייל מאָל דערגיין ביז צונויפּמישונג פון משה ת. . . הינטער די קוליסן ביז דער גאַס, אַדער פון איר ביז אים. גאַלדפּאָדען פּלעגט פּרעגן אויף אַ נייער פּיעסע:

— משה ת. . . געפעלט זי?

די אַרטיסטן, וואָס האָבן געמיינט, אַז ער מיינט דאָס די גאַס, פּלעגן ענטפּערן:
— ווי אַזוי קענען מיר דאָס וויסן, אַז מאַרגן איז ערשט די ערשטע פּאַר-
שטעלונג.

— ניין — פּלעגט גאַלדפּאָדען ענטפּערן — איך מיין דערווייל אונדזער משה ת. . . „ דעם „דריסנדיקן“ משה ת. . . וועלן מיר ערשט זען מאַרגן ביי דער קאַסע . . .

אַט אַזויערנאָך פּלעגן זיך די אַרטיסטן צעלאַכן צוזאַמען מיטן זייער מילדן און שפּאַסנדיקן גאַלדפּאָדען און זיך אונטערהאַלטן גאַנץ געמיטלעך וועגן דעם דאָזיקן צושטאַנד, אַז וואָס עס געפעלט דעם משה ת. . . פון הינטער די קוליסן, געפעלט עס אויך יענעם „משה ת. . .“, דאָס הייסט דער גאַס, דעם גאַסן-געשמאַק.

און ס'איז כ'לעבן אַ גאַנץ ווילער באַראַמעטער.²³²

ווייסענבערג האָט אויך דערזען, אַז זיין קאַמף איז צוליב דעם דאָזיקן צושטאַנד — און אין אַכט נעמענדיק די אייגנשאַפטן פון דער מאַסע טאַקע, און די, וואָס דער-לאַנגען „משהן“ ליטעראַטור — אַ פאַרשפּילטער.

דער קאַטאַרינאַזש וואַלט נאָך גאַרנישט געמאַכט מיט זיינע גורל-קוויטעלעך פאַר די פּויערים און שיקסעס, ווען נישט אַ פּויגל ציט זיי אַרויס . . . און אויך די קאַטאַרינקע שפּילט נישט ביי דער זייט, נאָר . . . פּאַלק — ברודער — דאָס איז אַזאַ זאָך, וואָס אַן אַ שאַרמאַנקע און אַן „אַ פּויגל“ — ברודער — וועסטו דערביי גאַרנישט אויפּטאָן . . .²³³

זאָגט ער אין זיין פּאַלעמישער עסיי „אַ טרייסט“.

איז דער איינלייטונג צו זיין סצענישן ראַמאַן דער מאַדערנער שד גיט ווייסענבערג דעם פּאַלגנדיקן „מאַטאַ“:

אַפט איז די דיכטונג אַ פּאַלג פון אומבאַהאַלפּנקייט. דאָס וועלן אויסלייזן די וועלט, כאַטש זי דאַרף, נעבעך, אויסגעלייזט ווערן, איז אַ טונקעלער טריב פון שלימזלס . . .

די וועלט וויל נישט זיין אַנדערש, — וואָס זי וויל יאָ — איז נאָך אַ שטיקל ברויט. טייל מאָל דאַרף זי אויך אַ קנעפעלע צום העמד! . . .

דער קאַשטאַן האָט געבליט,

און צייטיק געוואָרן —

די מענטשן לאַז גיין

און שטייל דיר דיין צאַרן.

די רוזי האָט פאַרוועלקט,
וואָס געבליט האָט אין זומער —
די ווערעם לאַז גיין
און שטיל דיר דין קומער.
נעם ברויט און נעם וואָסער
אין לאַגל — און מאַרשיר —
אויב וועלט איז נאָך וועלט,
איז פלאַץ נאָך אין איר.

אַזוי, ווי דאָס לידל קלינגט, וואָלט געדאַרפן זיין מיין איצטיקער קורסיוו. איך האָלט אָבער, אַז יעדער מין שטאַלצער זשעסט איז אַ פאַרברעך און קאַמפּראַ- מיטאַציע פאַר אמתער גבורה. וואָרן באמת איז אַ זשעסט נישט מער, ווי אַן אַרויסדרייען זיך פון אַ סיטואַציע, וואָס דאַרף אים גלייבט דער אייגנטימער, זיין צושויער צו פאַרבלענדן.

דאָדאַרף איז דאָס לידל, ווי שטאַלץ און ברוגז עס זאָל נישט זיין, נאָר אַן אַפּטרעטן, אַן אַרויסדרייען זיך מיט כבוד... איך האָלט טאַקע מיין איצטיקע צייט פאַר די, וועלכע האָט אין מיין קאַמף נישט געברענגט יענע פרוכטן, וועלכע איך האָב געמיינט. איך האָב אָבער פיל געלערנט אינעם קאַמף און וועל דאָס ניצן צום ווייטערן קאַמף. איך האָב געלערנט, אַז איך בין איינער אַליין — דאָס האָב איך שטאַרק געדאַרפן וויסן...

איך האָב אויך געלערנט, אַז דאָך האָב איך קיין שותפות נישט געמאַכט, ווייניקער נאָך, ווי מיט די קעגנער, מיט די פריינד — דאָס האָב איך אויך געדאַרפן שטאַרק וויסן... איך פאַרלאָז איצטער דאָס שלאַכט-פעלד אַן איבעריקן שטאַלץ, נאָר אַזוי ווי אַ פאַרשפּילטער...²³⁴

דאָך, ווי רעזיגנירט דאָס דאָזיקע זאָל נישט אויסזען, האָט ווייסענבערג אָפט אין פריוואַטע שמועסן אויסגעדריקט זיין גלויבן, אַז עס פירט זיך יא אַ רעכענונג ערגעץ ווי. ער זאָגט אין „קונסט און סוביעקטיוויטעט“:

מיר אַלע זענען נישט מער ווי דורכגענגלעך, פאַרבייגייענדע, און נאָר די קונסט בלייבט פעסט און אייביק. . . . דער פויגל שטאַרבט — דאָס געזאַנג אָבער בלייבט אייביק און אייביק.²³⁵

און ער האָט פון זיין דרך, פון זיינע פרינציפן נישט געוואָלט אַפּטרעטן, ווי די השגחה וואָלט אויף אים אַרויפגעלייגט די אַחריות צו טראַגן זי ביזן סוף פון זיינע טעג.

און ער האָט זי געטראַגן אומדערשראַקן און געדולדיק. ער האָט אָפט דער- מאַנט קוטזאָווס זאָג, בשעת ער האָט געפירט די לאַנגיאַריקע מלחמה מיט נאַפּאַלעאַנען:

„צייט און געדולד, צייט און געדולד.

וויילסטו לעבן אין קריג — ווייס ווי צו שוינען געדולד“.

ווייסענבערג האָט געלייגט נאָך מער טראַפּ אויף דעם וויכטיקן פאַקטאָר, „געדולד איז קריג“. און ער פלעגט נאָך דאָס צעזען ביים איבערחזרן די ווערטער,

ווי וועלנדיק צוגעבן דעם דאָזיקן געדאַנק נאָך מער וואָג:
— „אַ, האָ, געדולד — מיין פריינד — ווילסטו לעבן אין קריג, ווייס ווי צו
שוינען געדולד. דאָס איז אַ טייער מיטל; וויפל שיינקייט עס ליגט אין פּוּח פּוּן
געדולד, וויפל גאַראַנטירטע זיכערקייט! דאָס איז אַ זען דעם זיג קוקנדיק פּוּן אַ
ווייטער דיסטאַנץ“.

געדולד, דאָכט זיך אַזאַ פּאַסיוו, מאַהאַטמאַ גאַנדיש געווער. און דאָך קען מען
נישט זאַגן, אַז ער איז געווען פּאַסיוו. שוין בלויז די מאַמרים, געשריבן וועגן
ווייסענבערגן זאַגן עדות, אַז ער איז געווען דער היפּוך פּוּן פּאַסיוויטעט:
לעאַ קעניג רופּט אים אַן „דער גרויסער בונטאַר אין אונדזער יונגער
ליטעראַטור“.

בערל מאַרק: „י. מ. ווייסענבערג, דער דינאַמישער שרייבער“.
י. מ. ניימאַן: „י. מ. ווייסענבערג, קעמפּער און מאַרטירער“.
ש. י. סימכאַוויטש זינגט אין זיין ליד „אַ. מ. ווייסענבערג“:

עס האָט דיין וואָרט געשמיסן און געבענטשט,
סאיז דיין וואָרט געווען ווי הייס-צעגליטער פּלאַם;
דו האָסט אויסגעזונגען דאָס געזאַנג פּוּן האַרעפּאַשנעם מענטש,
די גבורה פּוּן זיין יאַדערדיקן שטאַם.

.....

צוזאַמען מיטן זקן וואָס וואָרפט אַ שטיין אין עושרס פעלד,
האַסטו אַ שטיין געוואָרפן אין רשעות פּוּן דער וועלט
און ביסט אַוועק צו זיין מיט זיך אַליין,
פּוּן טיפּער אייביקייט דערהערן דאָס געוויין.

236

און אַט וואָס ווייסענבערג זאַגט וועגן זיך אַליין:

*
*

און אפילו ווען מיין האַרץ
וועט זיין שוין אויסגענאַגט
פּוּן שטילן צער,
פּוּן טיפּן בענקעניש
און אפגעשטעלט וועט זיין זיין קלאַפּן,
און אפגעווישט זיין יעדער פאַרלאַנג —
אויך דעמאַלט וועל איך נישט קיין רו געפינען.
ווי די שאַטנס וועלן בלאַנדזשען
אויף וויסטע בערג,
צווישן טאַג און נאַכט,
ווען די זון פאַרגייט,
דאָרט וועט אויך מיין שאַטן בלאַנדזשען,
און מיין לעצטער הויך
וועט אין דער לופטן הענגען
אין אַ שטילער נאַכט.²³⁷

ערב דער קאטאסטראפֿע

ווען אין דער טיפער אייביקייט איז געווען פארטיק, האט מען עס געמוזט פאר אלעם ווייזן דעם צענזאר, פדי צו האבן זיין הסכמה. נאך דעם ווי ער האט דאס ווערק געהאט איבערגעלייענט, איז ביילטשע ארויפגעגאנגען אין ווארשעווער שטאטראט פדי עס פון אים צוריק אפצונעמען. ער האט עס איר צוריקגעגעבן און געזאגט, אז ס'איז „כשר“, ד"ה מ'מעג עס דרוקן. ביילטשע האט ביי דער געלעגן-הייט געזאגט, אז זי וואלט געוואלט האבן זיין פערזענלעכע מיינונג וועגן דעם ווערק, ווי פון אן אינטעליגענטן לייענער. האט ער איר געענטפערט, אז אין דער טיפער אייביקייט איז א פראכטיקע פאבל.

במשך דער צייט וואס וויסענבערג האט געוויינט אינעם האטעל-צימער האט ער פארגעזעצט זיין פארלעגערישע טעטיקייט. אין מאגאזין פונעם האטעל האט מען אפילו געפאקט די ביכער אין דער טיפער אייביקייט. באנד II, וואס זענען אנגעקומען פון איינבינדער און פארשפרייט געווארן צווישן אבאנענטן. * וויסענבערגס סעקרעטאריז, פריילין וואלפיש, פלעגט גיין זיי פארשפרייטן. ער איז זייער צופרידן געווען מיט איר ארבעט, ווייל זי האט געוויסט ווי אזוי צו האנדלען מיט די לייענער-קונים. אבער נאך עטלעכע יאר האט זי זיך אפגעזאגט פון דער שטעלע. זי האט געהאלטן ביי חתונה האבן און מע האט געדארפן זוכן עמעצן אנדערש אויף איר ארט. האט וויסענבערג געגעבן אן אנאנס אין דער צייטונג, אז עס ווערט געזוכט אן אינקאסענטין. איך געדענק איין פרימארגן, ווען עס זענען געקומען אויפן האטעל-אדרעס א צאל מיידלעך. וויסענבערג האט זיי אינטער-וויירט, פארשריבן איינצהייטן און ער האט זיי געזאלט לאזן וויסן נאכן באשליסן ווער ס'פאסט זיך, לויט זיין איינדרוק, צום בעסטן פאר דער דאזיקער ארבעט. צווא איז איין מיידל געקומען מיט איר מאמען, אדער בעסער געזאגט, די מאמע האט געוואלט דורכויס מיטגיין, ווייל דער אדרעס איז געווען אנגעגעבן אויפן האטעל, און ווי וועט דאס א יידישע מאמע לאזן איר יונגע טאכטער גיין אין א האטעל אריין? ...

ווען וויסענבערג האט זיי, די מאמע מיט דער טאכטער, דערזען האט ער גלייך פארשטאנען דער מאמעס אומצוטרוי און האט זיי ביידע באלד אויף דער שוועל געזאגט, אז ער דארף נישט מער קיין אינקאסענטין, ער האט שוין איינע צוגענומען. איך האב אים איבערגעפרעגט, פאר וואס ער האט זיי אפגעזאגט, אין דער צייט ווען ער האט נאך בעצם נישט געהאט דעצידירט, וועמען אנצושטעלן — האט ער עס מיר טאקע אזוי מאטיווירט.

* דאס איז געווען בשעת וויסענבערגס קראנקייט, ערב דער צווייטער וועלט-מלחמה און ס'איז נישט באוויזן געווארן צו שיקן א טייל עקזעמפלארן קיין אויסלאנד. דערפאר זענען פארבליבן אזוי ווייניק קאפיעס פון צווייטן באנד אין דער טיפער אייביקייט.

ענדלעך האָט ער איינע אויסגעקליבן, נאָר דאָס מאָל האָט ער געמאַכט אַ טעות, ווייל זי האָט בשום-אופן זיך נישט אויסגעטויגט אַזוי גוט ווי די פּרײַערדיקע פּרײַלין וואַלפּיש און ער איז זייער אומצופּרידן געווען פּון זיין אייגענעם אויסקלייב; אי זי האָט נישט געוויסט ווי אַזוי צו רעדן צו די קונים, אי ווייניקער געלט איז אַרייַנגעקומען פאַר די ביכער. (ער פּלעגט אויך געבן אויף אויסצאָל.) מיט איין וואָרט — ס'האָט נישט געטויגט, און ער האָט וועגן איר געזאָגט, אַז צוויי ווערטער ווייסט זי צו ענטפּערן:

„באָ" און „טאָ".

אויב ער האָט זי, למשל, געפּרעגט:

פאַר וואָס האָט יענער נאָך אַלץ נישט באַצאָלט פאַרן בוך?

האָט זי געענטפּערט:

„באָ איך האָב אים נישט געטראָפּן אין דער היים" (פּון פּויליש: באָ גאָ נייע

זאַסטאַלאַם וודאַמו).

און האָט ער זי געפּרעגט:

פאַר וואָס זשע האָט איר נישט אויסגעפונען פּרײַער, ווען מ'קען יענעם טרעפּן

אין דער היים?

האָט זי געענטפּערט:

„טאָ האָב איך דאָך נישט געהאַט וועמען צו פּרעגן" (טאָ פּזשעטשעזש נייע

מיאַלאַם קאַגאַ זאַפּיאַטאַש).

און אַזוי האָט יעדער ענטפּער אירער געמוזט האָבן איינעם פּון די צוויי

ווערטער: „באָ" אָדער „טאָ".

נו, אַז ער האָט געזען, אַז ער וועט נישט קענען אַרויסקריכן פּון די תּירוצים

אירע, האָט ער איר איין מאָל געזאָגט:

„פּון אייך וועט דאָך דער מאַן [ווען זי וועט חתונה האָבן] דאַרפן אַנטלויפן קיין

פאַריז..."

און אַזוי האָט זיך פאַרענדיקט זיין דערפאַרונג מיט דער צווייטער ביכער-

פאַרשפּרײַטערין און אינקאַנסענטיון. אָבער פּרל' וואַלפּיש איז שפּעטער צוריק-

געקומען און געאַרבעט אַ שטיקל צייט פאַר אים.

* * *

כ'געדענק אַ פאַרנאַכט, ווען אַ פּרוי איז געקומען אויף באַזוך. זי און איר — צו

יענער צייט נאָר וואָס פאַרשטאַרבענער — מאַן זענען געווען גאָר נאָענטע פּרײַנד

אונדזערע. דער טאַטע איז אָפּגעזעסן עטלעכע שעה יענעם אָונט־און זי געטרייסט

און איר אויסגערעדט דעם טרויער נאָך דעם פאַרשטאַרבענעם.

איך האָב דעמאָלט באַווינדערט מיט וואָס פאַר אַ מיטלעבן און גלייכצייטיקן

טאַקט ער האָט איר די טראַגעדיע אויסגערעדט. כ'האַב געשטוינט אויף דער

טרעפלעכקייט פּון די ווערטער, אַלע מאָל צום פּונקט און אַזוי איבערצייגנדיק אין

די אויגן פּון אַן אַבל. כ'האַב געהאַט דעם איינדרוק, אַז דער פּרוי איז לייכטער

געוואָרן איר אומגליק, אין דער צייט ווען געוויינטלעך העלפן קיין טרייסט-

ווערטער נישט קיין סך. ליידער געדענק איך זיינע רייד נישט. עס איז מיר אבער יא געבליבן זייער ווירקונג.

א מאל האָט יוסף סמאליאָזש מיטגעברענגט זינס א פריינדין פון א יאָר אַכט און צוואַנציק, וואָס האָט שטאַרק געוואָלט באַקענען ווייסענבערג, האָט ער איר דאָס צוליב געטאָן. זיי זענען אָפּגעזעסן א וואָסער האַלבע שעה און גערעדט. ווען זיי האָבן זיך געזעגנט און אַוועק, האָט ווייסענבערג געזאָגט, אַז זי האָט אויף אים קיין שום איינדרוק נישט געמאַכט און ס'איז נישט אינטערעסאַנט מיט איר צו שמועסן.

ווען נאָר דער יונגער פּראָזאַיקער סמאליאָזש איז געקומען א מאל צו פאַרן קיין וואַרשע פון לאַדזש, איז ער געקומען זען ווייסענבערג. מ'האַט אַלע מאל געקענט באַמערקן מיט וואָס פאַר א יראַת־הַכבוד דער גאַסט איז געזעסן ביים טיש און געשמועסט מיט אים. סמאליאָזש איז געווען גאָר אַן אינטערעסאַנטער בחור און א זעלטענער בעל־שכל. ווייסענבערג האָט אים אויך פאַרגעזאָגט א צוקונפט ווי א פּראָזאַיקער.

ווען ער איז אַוועקגעגאַנגען, פלעגט דער טאַטע אַנזאָגן ביילטשען זי זאָל גוט אויסוואַשן און אויסברײַען דאָס גלאַז וואָס דער גאַסט האָט דערפון געטרונקען. דער יונגער־מאַן — האָט ער געזאָגט — האָט קראַנקע לונגען.

דערביי האָט ער נישט געטראַכט צו מאל, אַז ער אַליין איז שוין אויך דעמאָלט קראַנק געווען אויף דער דאָזיקער אומהיימלעכער קראַנקייט.

ווען מיר זענען געווען געוואָרן, אַז דער טאַטע איז קראַנק, איז שוין געווען צו שפּעט עפעס צו טאָן כדי אים צו ראַטעווען. דאָס איז געווען אין א פאַרמיטאַג פון מאַרץ 1938. עס איז דעמאָלט געקומען צו אונדז אין האַטעל „ברייטאַניאַ“ ד"ר אברהם מיליקאָווסקי (דער אינטערניסט). נאָך דעם ווי ער האָט אים באַטראַכט א לענגערע צייט, האָט ד"ר מיליקאָווסקי דערקלערט, אַז דאָס איז טובערקולאָז און אין אַזאַ סטאַדיע, אַז עס איז שפּעט אים צו ראַטעווען, בשעת ווען מיט אַן ערך דריי—פיר חדשים פּרײַער, ווען דער זעבליקער דאַקטאָר האָט אים געהאַט באַטראַכט — דער טאַטע האָט שוין שטאַרק געהוסט אַ לענגערע צייט — האָט ער אים פאַרזיכערט, אַז דאָס איז בלוז אַ שטאַרקער בראַנכיט און עס איז גענוג, אַז ער זאָל אַוועקוואַרפן דאָס רייכערן און ער וועט געזונט ווערן.

ווי א וויסטער, שווערער דונער פון בלויען הימל, אַזוי אומגערײַכט איז פאַר אונדז געווען די ידיעה. מיר זענען נישט געווען צוגעגרייט דערצו, אַז דער טאַטע קען אַזוי האַפּענונגסלאָז קראַנק ווערן און צום ווייניקסטן האָט ער אַליין געקענט דערוועגן טראַכטן. זיין זעלטן קרעפטיקער, געזונטער אַרגאַניזם האָט נישט געלאָזט אַנען וועגן אַזאַ מיגלעכקייט. און געשטאַמט האָט ער פון אַ לאַנג־לעבנדיקער משפּחה. זיין באַבע פּערל, למשל, האָט געלעבט הונדערט און דריי יאָר און זיין מוטער, די באַבע פּעסע, האָט געפונען איר טויט אין טרעבלינקע צו דריי און ניינציק יאָר.

יענעם טאַג, ווען מיר זענען דערגאַנגען ווי עס האַלט, האָב איר אַ גאַנצן טאַג, ביז איז דער נאַכט אַריין געוויינט. פאַרשטייט זיך, נישט פאַרן טאַטן, נאָר אין פּאַיע

פונעם האַטעל, ווו עס האָבן זיך אַרומגעדרײט פאַרצאַגטע זײנע נאַענטע פּרײנד. דערנאָך אויף דער גאַס און בײ פּרײנד, וווּ איך בין געגאַנגען, כּדי זיך צו פאַרגעסן און אַפּהאַלטן די טרערן; דאַס געשווילעכץ פּון די אויגן זאַל אַראָפּ, ווייל סוף-כּל-סוף האָב איך זיך דאַך געדאַרפן ווייזן פאַרן טאַטן, — נאַר אַלץ אײנס געגאַסן מיט טרערן דאַרט און אויך צוריק וועגס.

דער טאַטע פּלעגט שוין צו יענער צײט ליגן צו ביסלעך. עס האָט אים אַרויס-געשלאָגן אַן אויסערגעוויינטלעך גרויסע געשוויר מיט אײטער אויף דער פּליצע. דעמאָלט פּלעגט שוין קומען דער צווייטער ברודער פּון דײר מײליקאַווסקי, דער ספּעציאַליסט פאַר הױטקראַנקײטן, וואָס פּלעגט דאַס געשוויר באַהאַנדלען. ער האָט געזאַגט אין גוטן מוט, אַז ווען ווייסענבערגן מאַכט זיך אַ געשוויר, איז עס שוין אַ ריכטיקע געשוויר, און נישט סתּם קײן געוויינטלעכע. און אין אַלגעמײן האָט די קרענק נישט נאַכגעלאָזט. אַדרבא, זי האָט זיך גיך פאַרערגערט און אין אַ קורצער צײט אַרום האָט ער זיך שוין אַוועקלייגט אין בעט אויף גוט.

זײנע פּרײנד פּון לאַדזש פּלעגן אָפט קומען. ווען זײ האָבן דערהערט, אַז ווייסענבערג איז אַזוי קראַנק, האָבן זײ אים געראַטן צו גײן אין אַ סאַנאַטאָריע. די וואַרשעווער פּרײנד האָבן שוין געהאַט אַפּגערעדט מיט דעם הױפּטדאָקטאָר פּון דער סאַנאַטאָריע „מרפּא“ אין אַטוואַצק, אַז ער זאַל קומען אַהײן. ער וועט באַקומען אַ באַזונדער צימער, כּדי נישט צו זײן אין דער אַטמאָספּער פּון לונגען-לײדנדיקע. זײ האָבן צוגעזאַגט, אַז די דאָקטוירים וועלן אים צו רן לאָזן מיטן דאַרטיקן אײנגע-שטעלטן סאַנאַטאָריע-רעזשים.

נאַר ס'האַט גאַרנישט געהאַלפּן. ווי גוט ער האָט געוואַסט, וואָס עס הייסט אַ סאַנאַטאָריע פאַר לונגען-לײדנדיקע קען מען זען פּון זײן גרעסערער דערצײלונג „ווי דער גורל פּירט“, געשריבן מיט אַ צײט צוריק (אין די סוף צוואַנציקער יאָרן) נאָך אײדער ער אַליין איז קראַנק געוואָרן אויף דער דאָזיקער אומהײמלעכער קראַנקײט. אַך, ווי בולט מען זעט דאַרט אומעטום דעם גרויליקן שטעמפל פּון די פאַרמשפּטע צום טױט.

מאַשעלע, די העלדין פּון „ווי דער גורל פּירט“, וואָס איז אַרויסגעפאַרן מיט איר קראַנקן מאַן אין אַ טובערקולאָז-סאַנאַטאָריע, באַקלאַגט זיך:

... כּאַטש אַלץ איז זײער שטאַטלעך און זױבער, ציכטיק, האָב איך פּון דעסט-

וועגן באַלד געכאַפּט, אַז די לופּט איז דאָ אַ שטומע ...

און, כּאַטש צום עסן קומען כּמעט אַלע — דאָך איז יעדער פאַרשלאָסן אין זײן

סוד ... און כּאַטש זײ זעען ווי צום לײטישסטן אויס: אי די האָר פאַרקעמט, אי

געראַזירט, אי דעם קראַוואַט אויסגעלייגט, ווי צו אַ באַל ... דאָך ליגט אויף

יעדן עפעס, וואָס חתּמעט אים ...

דערהױפּט ווערט אומהײמלעך דאַס, וואָס די נעזער זענען געל בײ אַלע און די

אויגן זענען גאַר אומהײמלעך ...

דאַס איז דאַס סאַמע ערשטע, וואָס וואַרפּט זיך אין די אויגן.

נאַר אַז איך בין אַפּגעווען דאַרט עטלעכע טעג, האָב איך שוין געהערט פּון אַט

דער גאַנצער שטומקײט און סודותדיקײט אַרויס אויפשווימען פאַרשידענע

מעשׂות ...

און, טיילמאל ווערט פלוצלינג איינער נעלם, ער קומט נישט צו זיין עסן ... זיין אַרט ביים טיש בלייבט לידיק, ווי אַ לאַך, און אַנדערע רירן זיין נישט צו דערצו ... נישט נאָר ווי זיי וואַלטן מורא געהאַט דאָרט צו זיצן, נאָר אַפילו אַ קוק געבן אַהין ...

דעמאָלט פילט זיך אַ געפייניקטע שטילקייט אין אַלע אַראָפּגעהאַנגענע קעפּ, פּונקט ווי ביי אַ סטאַדע, וווּ דער „וואַלף“ האָט אַרויסגעריסן איינעם ... נאָך אַ זאָך:

אין די ליידיקע שעהען, ווען איך שפּאַציר אַרום אין וואַלד, באַמערק איך אַ סך נעמען געקריצט אין דער קאַרע פּון ביימער ... ווער זענען זיי?

זי פּון לעבעדיקע מענטשן? און לעבן זיי נאָך?

דער נאָמען איז דאָ, נאָר דער מענטש? ...

אַז איך וויל מיר גוט פּאַרשטעלן, שפיר איך עפעס אַ שאַטן, וואָס הענגט אין דער לופּט ... און אַרום — אַ פּאַרשטומטקייט און לערקייט, ווי נאָך אַ ווידערקול.

— ער, — גלוסט זיך דעמאָלט צו געבן אַ געשריי — לעבן, וווּ ביסטו אַנטלאָפּן! ...

איינער אַזאָ שאַטן האָט אויסגעקריצט:

„יעוּטשאַ, פּאַרבינד נישט מער דיין האָפּענונג מיט מיר — יוליק ...“ דערביי קומט נאָך אויף אַ קליינטשיק שטיקעלע אַרט: די דאַטע, דאָס יאָר, און שוין. — ווייטער איז אַלץ שטום ...

אַ צווייטע אויסקריצונג זאָגט:

„ווען די בלומען וועלן בליען, וועל איך שוין זיין טויט ...“

דאָס איז שוין גאָר עלנט.

איך קוק אויף דעם נאָמען:

„דאָוטשאַ ...“

צו וועמען האָסטו דאָס געזאָגט? ...

דאָס איז שוין עפעס, גלאַט, אין דער וועלט אַריין.

פאַר וועמען האָט זיך דער יונגער יונג אַראָפּגערעדט פּון האַרץ? ...

וועמען האָט ער זיך דאָס פּאַרטרויט —

די שפּיצן ביימער, וואָס שטעקן אין הימל אַריין? ...

און עס דאַכט זיך מיר, אַז אַזעלכער איז גאַרנישט געווען אויף דער וועלט —

דער נאָמען אַליין איז אויך פּאַנטאַזיע ...

אַבער די קורצע אויסקריצונג איז דאָך אַן עדות פּון עפעס ...

און פּאַרט זענען די דאָ געווען מענטשן, וואָס האָבן געלעבט, געהאַפּט, געטרוימט, אַפילו אויך געזונגען באַגינען, גלייך מיט די פּייגל, און דער עיקר

— געטרוימט ...

נאָר, ס'איז דאָך ווייניק.

ווי ווייט דאָס אויסקריצן זיך די נעמען דערגיט.

איך האָב באַמערקט, אַז אויף די וועראַנדעס פּון יענער געביידע איז נישטאָ קיין

איינ סלופּיקל, וואָס זאָל נישט זיין באַדעקט מיט די קריצונגען.

אַפילו, די ווענט ביי זיי.

איך האָב אַפּגעוויינט דריי חדשים דאָרט. ס'איז מיר געוואָרן ענג.

מיין מאַן איז געלעגן. ער האָט געהאַט אַ קור פּון ליגן אויף דער וועראַנדע,

מיט אַ צוגעמאַכט מויל — און — זיך נישט באַוועגן.

שטיל איז געווען דאָס ליגן, ווי פּון נישט קיין מענטש, קיין לעבעדיקע זאָך, נאָר

גיכער אַ שוואַם, וואָס דאַרף אין זיך עפעס אַרײַנזאַפן... דערביי האָט זיך געדאַכט, אַז דאָס גאַנצע גופל איז אײַנגעטוליעט און — אַרײַנגעהויקערט עפעס אין אײַן פּיצעלע דמיונדל, אַזוי גרויס, ווי אַ קלײַנ-טשיק קײקעלע...

און שטיל איז געווען אַרום. קײן מינדסט שאַרכל פון אַ בלעטעלע אויף אַ בוים איז נישט פאַרלירן געגאַנגען...

אַזוי איז ער און די איבעריקע געווען אין סודות אײַנגעהילט בשעתן ליגן, און איך פלעג עס רופן אין מיר: די „מתים-קור...“

אײַן מאָל, בײַנאַכט, אונטער מײַן פענצטער הער איך, ווי אײַנער זאָגט: — סוליאַמאַ, דו וועסט מיך אײביק געדענקען, אפילו ווען איך וועל שטאַרבן?...

— יאַ... — זאָגט זי — און דו וועסט מיך נישט פאַרגעסן, אין קבר אפילו?... און אין אַ ווײלע אַרום זאָגט ער ווייטער מיט אַ שטיל געבראַכן קול:

— אין אַזעלכע לבנה-נעכט וועלן זיך אונדזערע נשמות דאַרט צונױפֿ-קומען?...

און ס'איז שטיל געוואָרן אַרום. ס'איז געווען אַזוי האַרצרייסנדיק דאָס וויסן, אַז צוויי לעבעדיקע מענטשן שמועסן דאָס און ווילן זיך באַזאַרגן מיט ליבע אויף יענער וועלט, און רעדן דערפון פונקט, ווי פאַר אַן אומפאַרמײדלעכער רײזע... ס'איז אײַנטרעסאַנט, ווי אַזוי שטעלן זיך די דאָזיקע מענטשן פאַר ליבע אַז אַ גוף. עפעס אַ דמיון מוזן זיי דאָך וועגן דעם האָבן...

נישט קײן לעבן אין אַ וועלט פון גופים וואַלט איך דאָס אַנגערופן, און אפילו נישט קײן בית-עולם פון טויטע! נאָר אין אַ וועלט פון לונאַטיקער, וואָס די, וואָס זענען אין איר ווייסן שוין נישט פון זייערע גופים און הערן נאָר דעם רוף פון זייערע נשמות אין לבנה-נעכט...

אין גאַנצן פאַרגײסטיקט, ס'איז גאַרנישט קײן לעבן אין אַ וועלט פון קערפער, און ס'וועט בײַ מיר זײַן ריכטיק, אַז מען האָט אַזאַ אײַנעם געטראָפן פאַרשטעקט אין אַ שפיץ פון אַ בוים — גאַרנישט, נאָר גלאַט אַזוי, זיצן מיט פאַרגײסטיקטע אויגן קעגן דער לבנה... ²³⁸

אַזוי האָט ווייסענבערג געפילט די אַטמאָספער אין אַ טובערקולאָז-סאַנאַ-טאַריע, ווען ס'האַט נאָך צו אים גופא קײן שייכות נישט געהאַט. ווען ער אַלײן איז קראַנק געוואָרן און מ'האַט אים פאַרגעלייגט אַ טובערקולאָז-סאַנאַטאַריע, האָט ער געזאָגט: „דאַרט וועל איך שטאַרבן.“

אויך פּריוואַט ווײַנען אין אַטוואַצק האָט ער נישט געוואַלט. ער האָט געזאָגט, אַז אין אַטוואַצק איז די לופט אַ שטייענדיקע צוליב דער געדיכטיקייט פון די בײַמער. „איך דאַרף“ — האָט ער געזאָגט — „אַן אַרט, וווּ די לופט זאָל זיך בײַטן; וווּ דער ווינט זאָל זי אַלע מאָל איבערמישן און צוברענגען אַ פּרײַשן שטראָם לופט.“

נאָר, ווי געזאָגט, האָט שוין דאָס אויך דעמאָלט נישט דעצידירט, אומאַפֿ-הענגיק דערפון, צי דער אויסקלייב איז געווען אַ גוטער אַדער אַ שלעכטער.

אין די אָונטן פלעגן זייער אַפט אַרײַנקומען ש. י. לאַנדינסקי און יצחק בערנשטיין. העכסט אײַנטרעסאַנטע שמועסן פלעגט מען דעמאָלט הערן בײַ אונדז. לאַנדינסקי פלעגט אַפט רעדן וועגן אונדזערע נבײַאים, וואָס האָבן דעם ײִדישן פאַלק מיט גוטן אַדער בײַזן און אַפט מיט האַרבע שטראַפּרייד אַנגעוויזן אויף אַ ריכטיקן, יושרדיקן און שײַנעם וועג צו לעבן, און דאָס פאַלק האָט זיי צוליב זייערע אמתן

פארשטיינערט . . . ווייסענבערג האט צוגעגעבן: „ס'איז דאך שוין גוט באוויסט, און פאר אן אמת ווארט באווארפט אונדזער פאלק נאך פון קדמונים און, פון בית-ראשון און, מיט שטיינער.“ זיי האבן אויך גערעדט פון סאקראטעסן. לאַנדינסקי האט אנגעוויזן דערויף „ווי היינטיג זיין פילאזאפיע פון מיט פיר און צוואנציק יאר-הונדערטער צוריק איז, פאר וואס מע האט אים דעמאלט פארמשפט צום טויט.“ ווייסענבערג האט דערויף געזאגט: „ער, סאקראטעס, האט נישט געקענט אנטלויפן פון דער תפיסה, כאטש זיינע תלמידים האבן אים דאס אנטלויפן דערמעגלעכט און צוגעגרייט, און זיי זענען אים געקומען ארויספירן פון איר. אזא איינער איז דער פרעסטיזש פון זיין פאלק, האט ער בעסער אויסגעקליבן אויסצוטרינקען דעם סם, וואס מע האט אים פארגעלייגט, איידער אנטלויפן. סאקראטעס האט אנדערש נישט געקענט האנדלען.“

דער דיכטער און פילאסאף שלמה איבן גבירול, דער חכם און זוכער פון אמת, וואס האט נישט געשאנעוועט אפילו די אנגעזעענסטע מענטשן אין זיין דור און סביבה — איז דערמאנט געווארן. די וואס האבן זיך געפילט געטראפן פון דער פיל פון זיין שארפער פער, האבן אים נישט פארשוויגן די עוולה פון מגלה זיין זייערע חסרונות און פאר אראפשלעפן פון זיי די מאסקע. גיך האבן זיי זיך פאר-וואנדלט אין זיינע שונאים און זענען אים דערגאנגען די יארן אויף אזא אופן, אז איבן גבירול האט געמוזט פארלאזן זיין ווינארט סאראגאסא און גיין איבער שפאניע זוכן א מקום-מיקלט ערגעץ אנדערש.

עס איז אויך גערעדט געווארן פון אנדערע זעלטענע געשטאלטן מיט וועלכע די מענטשלעכע געשיכטע איז רייך, און זייערע גייסטער שטראלן אויס ליכט דורך אלע דורות. אין יענע שמועסן איז געקומען צום אויסדרוק דאס אייביקע פראבלעם פון דער אינדיוידועלער פערזענלעכקייט אקעגן דער געזעלשאפט. דער רמז איז געווען א בולטער, הגם קיינער האט אים קאנקרעט נישט ארויסגעזאגט. עס האט זיך אבער געמערקט דער אומגעזעענער פאראלעל, דער געמיינזאמער פאדעם, וואס כאראקטעריזירט אלע זעלטענע פערזענלעכקייטן אין אלע צייטן.

לאַנדינסקי פלעגט אויך אפט זאגן א קאפיטל תהילים, דערווייזנדיק וויפל הויכע פאעזיע דארט איז פאראן און, צוגעגעבן מיט באדייער, אז דאס רוב מענטשן זאגן תהילים נישט פארשטייענדיק אפילו די שיינקייט דערפון. דערביי פלעגט ער ווערן סענטימענטאל ווי א קינד.

לאַנדינסקי האט צו יענער צייט געהאט א רייע-ביורא אינעם זעלבן האטעל „בריסאניא“. ער פלעגט די אינטערעסאנטן — יידן, וואס האבן געוואלט אויס-וואנדערן קיין פראנקרייך — אויפנעמען פון 11 א זייגער פאר מיטאג. און יעדן באגינען פלעגט ער אראפגיין אויפן הויף פונעם האטעל און ארומדרייען זיך ארום דעם בלומענבעט מיט די פילפארביקע בלומען — וואס זענען דארט געוואקסן אין דער מיט פונעם געפלאסטערטן הויף — א פארחלומטער און צעזונגענער, ווי גאר איז אן אנדער וועלט. ביילטשע פלעגט צוליב דעם זאגן, אז לאַנדינסקי שטעלט מיט זיך פאר צוויי באזונדערע מענטשן: איינער איז לאַנדינסקי דער סוחר, דער אפיציעלער, זאלעכער געשעפטס-פירער, און דער צווייטער איז לאַנדינסקי דער

דיכטער, פֿאַרטאָן אין רוחניות און אין דער געפילוועלט, אזוי אז ווער עס האָט אים געזען אין די פֿרימאָרגן-שעהען און אויך שפּעטער — אין זיין ביוראָ — וואָלט בשום-אופן נישט געקענט זאָגן, אַז דאָס איז איינער און דער זעלבער מענטש. אַ צווייט מאָל פּלעגט ווייסענבערג רעדן וועגן פֿאַרשידענע פֿראַבלעמען און מענטשן, אָדער בערנשטיין פּלעגט אים שטעלן פֿראַגעס, וואָס זיין מיינונג איז וועגן פֿאַרשידענע דערשיינונגען, מענטשן, און ווייסענבערג פּלעגט ענטפּערן. די דאָזיקע ענטפּערס פּלעגט זיך בערנשטיין נאָטירן, האַלטנדיק דעם ברוליאַן אויף זיינע קניען, פֿאַרשטעלט מיטן טיש, אזוי אז ווייסענבערג זאָל נישט באַמערקן, אַז ער נאָטירט. בלויז עטלעכע פּון די נאָטיצן האָב איך פֿאַרגעדענקט און דאָס אויך, ליידער, נישט גאַנץ. ער האָט עפּעס געזאָגט וועגן דער פּרעזיקייט און פּילעוודיקייט פּונעם פּידל-שפּילער ביים שטעלן די פינגער אויף די סטרונעס און האָט עס אילוסטרירט מיטן קעגנזעצלעכן פּוילישן ווערטל: „פּאַלצע נייע גראַיאַן * — ווי מיין גנענדל זאָגט, ווען אַ מענטש פֿאַרמאָגט נישט קיין געפּיל אין די פינגער און יעדער זאָר, וואָס זיינע הענט טוען, קומט אַרויס אומגעלומפּערט“.

וועגן די רעדאָקטאָרן פּון נאַש פּושענגלאַנד האָט ער געזאָגט: „ווען איך טראַכט וועגן זייערע גייסטער, דערזע איך זייער דיקפּלייש, וואָס איז צוגעדעקט מיט די הויזן“.

וועגן מיינע שרייבערישע פעיקייטן אין די צענער-יאָרן האָט ער ווידער עפּעס געזאָגט אין זעלבן נוסח, ווי אין דעם אויבן געברענגטן שמועס מיט אסתר גאַלדענבערג.

ער האָט אויך בערנשטיינען געגעבן עפּעס אַ טעאָריע וועגן דער לבנה (לויט זיינע אַבסערוואַציעס) און צוגעגעבן, אַז די אויסרעכענונגען, וואָס זאָלן באַשטעטיקן די טעאָריע, וועט ער געבן שפּעטער.

ליידער איז קיין „שפּעטער“ פֿאַר אים שוין נישט געווען.

ווייסענבערג האָט די דאָזיקע שמועסן געפּירט מיט האַלב-פֿאַרמאַכטע אויגן, אויפן בויך ליגנדיק. דאָס איז דאָס געזינטסטע ליגן, פּלעגט ער זאָגן. אַ חיה ליגט אויך אויפן בויך, און אויף דער חיה דאַרף מען זיך פֿאַרקוקן, ווייל זי טוט אַלץ לויטן אינסטינקט.

כיגעדענק, אויב כּיהאָב אים אַ מאָל זומערצייט געזאָגט, אַז איך גיי זיך אָפּברענען אויף דער פּלאַזשע, האָט ער בשום-אויפן נישט געלאָזט, און געזאָגט, אַז ליגן אויף דער זון שעהענווייז איז שעדלעך. אויף מיין ענטפּער, אַז דאָקטוירים הייסן נעמען זונבעדער, האָט ער געזאָגט, אַז יעדעס באַשעפּעניש — אויב איך האָב באַמערקט — מיידט אַלע מאָל אויס די זון און זוכט פֿאַר זיך אַז אַרט אין שאַטן. דאָס איז דער בעסטער סימן, אַז ברענען זיך אויף דער זון איז אומגעזונט און אויב מע וויל זיין ברויך, ווערט מען פּון דער לופט אַליין אויך אָפּגעברענט, און מע מוז זיך נישט דווקא פּרעגלען אויף דער זון.

בערנשטיין, וואָס איז אַריינגעקומען אַפּט און געזען, ווי ווייסענבערגס

צושטאנד פארערגערט זיך — האט זיך אַ מאָל איבערגעבויגן איבער דעם קראַנקן מיט אַ צו בולטן אויסדרוק פון רחמנות אויף זיין פנים. געדענק איך וויסענבערגס שטומע רעאַקציע. אויף זיין פנים האט זיך אַרױפגעצויגן אַ ווידערגעפיל-גרימאַסע. און כאַטש ער האט געשוויגן, האט מען געקענט זען, אַז ער וואָלט גערן אַוועק-געשטופט בערנשטיינען פון איבער זיין צוקאַפנס, טראַכטנדיק אַוודאי דערביי: וואָס שייד דיין צעגאַסן מיטגעפיל, האָבן אונדזערע חכמים געזאַגט, אַז טרויעריקע זאַכן טראַגן צדיקים אין האַרץ און פריילעכע אויפן פנים...

אין די שמועסן און אינטערוויען, וואָס בערנשטיין האט מיט אים געפירט, האט אים וויסענבערג אַ מאָל געזאַגט:

— „פאַר וואָס, בערנשטיין, שיקט איר עפעס איין וואָרט מיטן פנימל און באַלד שיקט איר נאָך אַ צווייטס מיטן הינטנדל, אַזוי אַז עס זאַל פאַרדעקן דאָס ערשטע מיטן פנימל? ... און אַזוי אַרום שיקט איר נאָר כסדר אַרויס בלויז קיילעכלעך-ווערטער.“

צו יענער צייט האט בערנשטיין זיך אַנגעהויבן דרוקן אין דער פרעסע און זייער אַפט פלעגט מען זען זיינע אַרטיקלען אין מאַמענט און היינט. בכלל האט ער אַנגעהויבן צו גיין אין די דרכים, וואָס זענען וויסענבערגן געווען דערווידער, און דערויף האט ער אים איין מאָל געזאַגט:

— „בערנשטיין, אויב איר גייט שוין יאָ ווערן אַ גנב, זאַלט איר כאַטש ווערן אַ גוטער גנב, אויב נישט, וועט מען אייך אַלע מאָל אַראַפפאַטשן דאָס היטל איבער די אויגן...“ *

דעמאָלט האט ער גראַד אויך געהאַט אַפגעדרוקט די אַפּהאַנדלונג איבער וויסענבערגס אין דער טיפּער אייביקייט א"נ „די פּילאַזאָפּיע פון לעבן“. ווען וויסענבערג האט איבערגעלייענט די אַפּהאַנדלונג, האט ער בערנ-שטיינען געפרעגט:

„וואָס פאַרצוקערט איך מיך אַזוי און וואָס פאַרזיסט איר מיך מיט בלויז סופּער-לאַטיוון?“

יחיאל לערער האט געשיקט פרעגן צי זיין פּריש אַנגעשריבענע פּאָעמע מיין היים געפעלט וויסענבערגן. ער האט געענטפּערט: „יא, הגם די פּרױערדיקע זאַכן זיינע, ווי די תהילים-לידער, זענען נאָך בעסער“. דער שליח האט שפּעטער דערציילט, אַז לערער איז געווען גאַר גליקלעך דערמיט, וואָס וויסענבערגן געפעלט זיין לעצטע שאַפונג. אַליין האט לערער זיך געוואַקלט צו קומען, נישט וויסנדיק צי וויסענבערג וויל עס. ווי באַווסט, איז צווישן זיי געווען אַ ברוגן, ווייל לערער — וואָס וויסענבערג האט אים אַריינגעפירט אין דער ליטעראַטור — איז אויך געוואָרן „ברויט-פאַרקויפט“ און איז שפּעטער אַוועק פון אים אַהין, וווּ מ'האַט געקענט האָבן פּרנסה פון שרייבן.

די לאַדזשער פּריינד פלעגן וויסענבערגן קומען באַזוכן גאַנץ אַפט. איין מאָל איז געקומען שמעיה צימערמאַנס פּרוי. זי האט זיך זייער באַמיט אים אויפצו-

* אַזוי האַנדלט מען מיט אַ „גרינעס“, אַ „וויטשן“.

מינטערן, און האָט פאַרפירט מיט אים אַ הומאַרפולן שמועס, געמישט מיט אַ ביסל קאַקעטעריע. ס'איז אויפגעשווומען די פראַגע — אינטוויציע, וויסענבערג האָט געזאָגט, אַז אינטוויציע פאַרנעמט אַ גרויס אַרט און אַז פרויען פאַרמאַגן זי אין אַ שפאַרער מאַס.

פּרוי צימערמאַן האָט אים האַלב-פּרעגנדיק, האַלב-באַשטעטיקנדיק געזאָגט, אַז זי האָט אויך אינטוויציע, האָט ער איר געענטפערט:

— „איר האָט אַנדערע מעלות...“

אַלע האָבן זיך צעלאַכט און זי אַליין אויך, הגם אַ ביסל אַנטוישט, ווייל אויב אינטוויציע איז אַזאַ ווילע זאַך — פאַר וואָס זשע זאַל זי אויך דאָס נישט פאַרמאַגן? דער פאַלקס-זינגער מנחם קיפּניס האָט זיך איין אָונט פּונאַנדערגערעדט וועגן זיינס אַן אַדורכגעמאַכטער מחלה, און האָט וויסענבערגן דערציילט, וואָס פאַר אַ פאַסירונג ס'איז מיט אים פאַרלאָפּן:

„איך האָב מיט אַ מאָל אַנטדעקט עפעס אַ בערגל אויף מיין בויד. כ'האַב זיך נאַטירלעך, אַ ביסל געשראַקן און באַלד אַרויף צו מיין דאַקטאָר.

ער האָט מיך באַטראַכט פּון אַלע זייטן און אויסגעפּרעגט אויף מיין אַפּעטיט, ווי איך שלאַף און אויף אַנדערע פּונקציעס פּון מיין אַרגאַניזם.

לסוף האָט ער מיר אַנגעזאָגט צו זיין אויף אַ שטרענגער דייעט; נישט עסן קיין האַרבע זאַכן; קיין עפּפּער, קיין הערינג און גאַט זאַל אויסהיטן פּון אַלקאָהאָל.

פאַרפאַל, מען מוז פאַלגן, האָב איך אַנגעהויבן לעבן אויף מאַנע-קאַשקע, מילכיגס און בלוז דעליקאַטע עסנס.

אַזוי איז אַדורך אַ יאָר צייט. איך בין נאָך אַלץ געווען אויף דייעטע און דאָס בערגל איז זיך געווען בערגל. בין איך, פאַרשטייט זיך, געגאַנגען זען דעם דאַקטאָר

פּון צייט צו צייט און ער האָט מיך אַלץ געהייסן זיין אויף דער זעלבער דייעטע. איין מאָל טרעפט זיך אַ צופאַל, איך בין אַריינגעפאַלן אויף אַ הויליאַנקע צו

קריסטלעכע אַקטיאָרן, מיינע גוטע פּריינד, קאַלעגן, און מען האָט מיך, דעם קראַנקן מענטש, גענומען אין רעדל אַריין.

מע האָט פאַר מיר אַוועקגעשטעלט אַ קעלישיקל און — איך מוז טרינקען! עס וועט מיר גאַרנישט שאַטן, האָבן זיי געשריגן פּון אַלע זייטן. פאַרקערט, פּון די

לייכטע לאַקרעץ-עסנס וועסטו ערשט אויף אַן אמת קראַנק ווערן — האָט מיך איינער גוטברודערש געוואַרנט. אַ צווייטער האָט ווידער געברייטעט, אַז אים עקלט

פּון אַלץ, וואָס איז לייכט, ווייך און וואַרעם, און ער וואַלט זיך בעסער געלייגט שלאָפּן אונטערן גאַלן הימל אויף אַ האַרטער באַנק אין אַ פאַרק, איידער אין דער

עקלדיקער וואַרעמער ווייכקייט פּון אַ בעט!

איך ווידער — פּון מיין זייט — האָב מיך געווערט מיט אַלע אַרגומענטן און פּוּחות קעגן זיי און דעם קליינעם קעלישיקל, וואָס זיי האָבן אַוועקגעשטעלט האַרט

פאַר מיין נאַז. עס האָט מיר טאַקע זייער פאַרשמעקט אַ טראַפּן בראַנפּן, הלמאי לייקענען? — אַבער שטאַרבן וויל דאָך קיינער נישט. שיפורים האָבן אַבער אַן

אַנדער לאַגי, מער הפּקות, און אַנערקענען נישט קיין שום אַפּהאַלטן זיך צוליב שרעק פאַר קראַנק זיין, און זיי האָבן מיך געהאַלטן אין איין צורעדן.

האָב איך אויסגעטרונקען דאָס קעלישיקל און מ'האַט מיר נאָך אַנגעהויבן אונטערצורוקן פון אַלע זייטן פון דעם, וואָס איז געווען אַנגעגרייט צום פאַרבייסן. דער טיש איז, פאַרשטייט זיך, געווען אַ געזאַלצענער, וואָס האָט מיר פאַרשמעקט דורך דער צענטער וואַנט. האָב איך מיך טאַקע צוגעכאַפט צו דעם אַלעם און, נאָך דעם איז מיר שוין געווען אַלץ איינס — סיי ווי וועט שוין קיין גוטס נישט אַרויס-קומען פון דעם, וואָס איך האָב היינט אָפּגעטאַן — איז 'דאַוואַ', טרינקען און עסן און לאַזן זיך ווילגיין אויף וואָס די וועלט שטייט!

נאָך דער סעודה האָבן מיך קאַלעגן אָפּגעפירט אַהיים. איך האָב זיך געזעצט אויפן בעט, גענומען זיך אויסטאַן צום שלאָפן גיין און, גלייב מיר, ווייסענבערג, מיינע מחשבות זענען גאַר קיין היימלעכע נישט געווען. איך האָב זיך אַוועקגעלייגט אויפן בעט מיטן געדאַנק: 'מאַרגן וועל איך מסתמא מער נישט אויפשטיין'.

עס איז אַבער אַדורך די נאַכט, דער טאַג איז געקומען, און איך, דער שיכור, האָב אויפגעמאַכט די אויגן!

מיין ערשטער געדאַנק איז געווען: 'איך לעב!' און שנעל אַרויפגערוקט דאָס העמד, פּדי אַ קוק צו כאַפן אויפן בערגל: 'זי פון בערגל איז נישט געוואָרן אַ באַרג... און — אַ, ווונדער! — דאָס בערגל איז גאַר פאַרשוונדן!

איך האָב מיך הענדום-פענדום אַנגעטאַן און אַרויפגעלאָפן אין איין אימפעט צום דאַקטאָר: זאַל ער מיר אויסטייטשן, וואָס דאָ איז געשען. זי איז עס אַ מאָל נישט ערגער פאַר מיר, וואָס דאָס בערגל איז פאַרשוונדן געוואָרן? ... ווער קען וויסן? — האָב איך מיר געטראַכט.

ווי דער דאַקטאָר האָט דערהערט דעם אַנהייב פון מיין ווידוי, — אַז איך האָב געטרונקען אַלקאהאָל — האָט ער גענומען אַרומלויפן אַן אויפגערעגטער איבער זיין אויפגע-צימער: איך וועל פאַר אייך נישט זיין פאַראַנטוואָרטלעך. איר האָט געטרונקען — וועט איר אַליין באַצאַלן דערפאַר.

— אַבער, ה' דאַקטאָר, דאָס בערגל איז פאַרשוונדן... — וואָס? עס איז פאַרשוונדן?? — איז דער דאַקטאָר צוגעשפרונגען צו מיר און גענומען אַראַפּ- און אַרויפרוקן די ברילן אויף זיין נאַז. ער האָט אַרויסגעצויגן איין בוך פון דער שורה מעדיצין-ביכער, אויפגעמישט עס אין געאַייל און גענומען עפעס דאַרט זוכן. ענדלעך האָט ער געזאַגט:

— 'טעאַרעטיש — זענט איר אַ טויטער. און פראַקטיש גענומען — איז געשען אַ נס'.

אַזוי האָט מיר דערקלערט דער דאַקטאָר. וואָס זשע האָט זיך אַרויסגעוויזן? אַז דאָס בערגל אויפן בויד איז אַנטשטאַנען צוליב גאַז, וואָס האָבן זיך אַנגעזאַמלט אין איין אַרט און טאַקע די שטאַרקייט פון אַלקאהאָל האָט זיי אויפגעריסן און צעטריבן'.

מיט דער דאָזיקער מעשה האָט קיפּנים גאַר צוגעטראָפּן ווייסענבערגן... אויף אַ נס האָפן דאָר אַלע קראַנקע.

* * *

ביילטשע איז אַ מאָל געקומען פון גאָס מיט איינגעקויפטע פראָדוקטן און דער-
צײלט מיט אַ געלעכטער, אַז זי האָט געקויפט זעמל ביי עפעס אַ „משוגענעם“
בעקער, וואָס איז געשטאַנען אויף מילע-גאַס מיט אַ גרויסן קויש פרישע זעמל און
געשריגן און געשאַלטן:

— „נאַט, פּרעסט אייך אַן און ווערט צעפלאַצט, 5 זעמל פאַר 10 גראַשן!“

צו יענער צײט האָבן 3 זעמל געקאַסט 10 גראַשן.

ווען דער טאַטע האָט אויסגעהערט איר דערצײלן און אַפלאַכן פונעם בעקער,
האַט ער אָנגעהויבן זי פּרעגן מיט צעצויגענע ווערטער, אַ פּויע זעמל מאַכנדיק נאָך
יעדער זילב, וואָס דאָס איז געווען אַ סימן, אַז ער איז זײער בײז:

— בײל-טשו, און דו האָסט אויך גע-נו-מען 5 זע-מל פאַר 10 גראַשן?! פאַר-
שטייסטו דען נישט, אַז ווען איינער שעלט פאַרקויפנדיק זײן סחורה, איז ער
שוין גוט צוגעדריקט צו דער וואַנט?! זאַלט גלייך אַהינגיין, אויף מילע-גאַס
און צוריקגעבן דעם בעקער 2 זעמל אַדער צוצאַלן דעם אונטערשיד, אַזוי אַז
זאַלט האָבן געקויפט 3 זעמל פאַר 10 גראַשן און נישט קײן 5 !

די וואַרשעווער גאַסן-הענדלערס האָבן תמיד געמאַכט אַ געפילדער און קײן
מאַל נישט אָנגערופן די זאַכן, וואָס זײ האָבן פאַרקויפט, מיטן ריכטיקן נאַמען. אַזוי
אַז ווער ס'האַט נישט געזען, וואָס עס ליגט אויפן וועגעלע, האָט נישט געקענט
וויסן, וואָס דער סוחר פאַרקויפט. עפל האָבן געהייסן „וויין“, באַרנעס: „האַניק“, די
ווייסע קעזלעך: „שמאַנט“, אַרבוז: „אַז עס און אַ טרינק“. נאַזטיכלעך, שקאַרפעטן
וכדומה זענען אַלע מאָל געווען „פון אַ באַנקראַט!“ ביכער (אויך זײ האָט מען פאַר-
קויפט אויפן וועגעלע): „ס'אַ בראַך צו דער ייִדישער ליטעראַטור, 10 גראַשן אַ
בוך!“

טאָ ווי ווייט איז שוין: „פּרעסט זיך אַן און ווערט צעפלאַצט, 5 זעמל פאַר 10
גראַשן?“ אַבער בײלשע האָט געמוזט צוריקגיין און צוצאַלן דעם בעקער פאַר די
איבעריקע 2 זעמל.

צו יענער צײט האָט בײלשע געהאַלטן אין לײענען אַלעקסאַנדער דיומאַס לע
שנוואַליע דע מעזאַן רוזש * און זיך גוואַלדיק אַנטציקט דערמיט. דער טאַטע האָט
מיד געבעטן איבערלײענען אים אַ קאַפיטל פון דעם בוך און האָט, נאָכן אויסהערן,
בשעתן ליגן אין בעט, אַרויסגעגעבן זײן פּסק:
דיומאַ איז אַ קנאַפער שרייבער.

אויך האָט ער גערעדט נעגאַטיוו וועגן אַפּטאַן סינקלער, נישט געקוקט דערויף,
וואָס ער האָט גראַד אין יענע צײטן דערגרייכט דעם שפּיצפּונקט פון זײן
פּאַפּולאַריטעט.

נאָך דיומאַן האָט בײלשע גענומען לײענען סטעפאַן זשעראַמסקי, דעם
באַוונסטן פּוילישן פּראָזאַקער, וואָס זײן נאַמען פּלעגט אַ סך אַפּטער דערמאַנט

ווערן אין פוילן פאר ריימאנטס, וואס האט שפעטער באקומען צוגעטיילט דעם נאבעל-פריז.

ביילטשע האט איבערדערציילט מיט גרויס הנאה וועגן דער שטעלע פון זשעראמסקיס פזשעדוויאשניע, * ווי א פוילישע פרוי פארט אין א בריטשקע איבער רוסישע גאסן און דאס פערד טרייבט אן א רוסישער איזוואזטשיק. ** קומט דארט פאר אן אויסטויש פון ווערטער צווישן דער פאני און דעם קוטשער. זי באקלאגט זיך אויף די שלעכטע רוסישע וועגן, וואס הייסט אויף פויליש „ברוקי“ און דער רוסישער איזוואזטשיק, זיצנדיק אויבן אויף דער קעלניע, חידושט זיך: ווי קומט עפעס, אז א פרוי, די „פאני“, זאל רעדן גאר פון זיינע הויזן? וואס הייסט אויך „ברוקי“, אבער אויף רוסיש.

ווייסענבערג, אויסהערנדיק די דאזיקע סצענע, האט געזאגט, אז דאס זענען „חכמות“, נישט קיין ליטעראטור.

און ווען ביילטשע האט געהאט אוועקגעלייגט זשעראמסקיס בוך אויף זיינע ביכער — וואס זענען געלעגן אנגעלייגט אינעם האטעל-צימער ביי דער וואנט, האט ער ליגנדיק אין בעט באפוילן:

— „פערל, נעם אראפ די פזשעדוויאשניע פון מיינע ביכער...“

ווי שוין אויבן געזאגט, האט ווייסענבערג בעת זיין קראנק זיין נישט איבערגעריסן די ארבעט פון ארויסגעבן זיינע ווערק ביסלעכווייז. נאך דעם צווייטן באנד אין דער טיפער אייביקייט, וואס איז ארויס אין 1937, האט ער געגרייט צום דרוק א בוך פאלעמיק און א בוך דערציילונגען אין דערציילונגען פון מיין ערשטן פעריאד שאפן.

בכלל איז אים גאר פרעמד געווען דער געדאנק, אז ער וועט שטארבן, נישט געקוקט דערויף, וואס ער איז געווען אזוי ערנסט קראנק, און ער האט זיך נאך געקליבן צו באארבעטן זיין 10-בענדיק ווערק אין דער טיפער אייביקייט, ד"ה די 8 בענד, וואס זענען נאך געווען אין פתביד, און אויך איבערארבעטן זיין דראמע קנאה און תאוה, וואס די ערשטע אויפלאגע איז נאך מיט לאנגע יארן צוריק, אין 1908 ארויס, נאר ער האט זי בדעה געהאט צו מאדערניזירן. אויך האט ער געהאלטן אין שרייבן דאס פרישע ווערק, א ראמאן אין דער פארעם פון בריוו, ווי אויבן געזאגט.

קורץ פאר זיין ארויספארן קיין לעגיאנאווא האט ער געשריבן אן ארבעט, וואס איז געווען פארבונדן מיט די לעצטע ליטערארישע געשעענישן צו יענער צייט. דער נאר וואס פאפולער געווארענער פראזאיקער בערלינסקי האט דעמאלט געמאכט א רושם אין דער יידישער ליטערארישער סביבה אין פוילן מיט זיין בוך א געלבן גייט אויף. ווייסענבערג האט אבער געזאגט, אז „דאס [בערלינסקי] איז א טאלענטל פאר א גראשן“.

די דאזיקע ארבעט האט ער אליין נישט געשריבן, נאר דיקטירט, ווייל שרייבן

* פויליש — ערב-פרילינג.

** רוסיש — קוטשער.

וואלט אים שוין דעמאלט צו פיל אנגעשטרענגט. עס פלעגט קומען צו אים יעדן טאָג אַ יונגער-מאָן מיטן נאָמען משה שיף, וואָס האָט געאַרבעט אין „דזשוינט“ און אויך ש. מאַרוויל, וואָס פלעגן שרייבן לויט ווייסענבערגס דיקטירן. פאַרן שרייבן די דאָזיקע אַרבעט האָט ער זיך געהייסן נאָך אַ מאָל איבער-לייענען אַ שטעלע פֿון אַ לעבן גייט אויף. כ׳האַב אים פֿאַרגעלייענט די לעצטע צוויי קאַפיטלעך אינעם בוך, דערונטער די שילדערונג, ווי אַזוי אַ ייִדיש ייִנגל קוקט אַריין דורך דער געעפֿנטער טיר אויף אַ הייליק בילד, וואָס הענגט אויף דער וואַנט איבער אַ ברענענדיק איילקנייטל ביי אַ קריסטין אין שטוב, און די געפֿילן, וואָס דאָס רופֿט ביי דעם ייִנגל אַרויס:

דורך דער געעפֿנטער טיר האָב איך געזען איר קליין שטיבל, אַן אויסגע-קאַלעכטס. ביי איין וואַנט אַ בעטל, אַ גרינער קופֿערט. אַן איילקנייטל האָט געברענט אין אַ גלאַז פֿאַר אַ בילד פֿון אַ פֿרוי מיט אַ קינד אויף דער האַנט, און אַ טרער איז איר גערונען פֿון אויג. אויף דער וואַנט ביים בעט איז געהאַנגען נאָך אַ בילד: אַ פֿאַסטעך מיט אַ העל ליכט אַרום אַ זייד בלאַנדן קאַפֿ, מיט בלאַע אויגן, ווי פֿאַרגענע שטיקלעך הימל; אין דער האַנט אַ וואַלד-שטעקן און פֿאַר אים — אַ סטאַדע שאַף. איין שעפֿעלע, אַ קליינס, אַ מיס, האַלט ער אויף דער האַנט און שפּרייזט מיטן בלאַען בליק, וואָס איז צונויפֿגעגאַסן מיטן הימל אַרום, ווי איינס.

אַלץ איז מיר פרעמד און עס נעמט מיך אַרום אַזאַ נייגער, עס ציט און שרעקט. עס הייבט אַן טונקלען אַרום מיר. דאָס דערמאַנט מיך ווי איך געפֿין זיך, אַז איך מוז אַהיים.

אַז איך בין צוגעקומען צום נייעם מאַרק און האָב זיך צוריק געפֿונען צווישן יידן, האָב איך זיך ערשט באַזינען וואָס פֿאַר אַ זינדיקע מחשבות איך האָב געהאַט. איך האָב מיר פֿאַרגענומען מער אַהין נישט צו גיין.

נאָך צוויי יאָר, האָב איך געטראַכט, און איך ווער בר-מצווה, גיי אַרויס פֿון טאַטנס רשות. און אַ גרויסע מלחמה שטייט מיר פֿאַר מיטן יצר-הרע, גאָר אַ גרויסע מלחמה.²³⁹

לויט ווייסענבערגן זענען די „געפֿילן“, וואָס די הייליקע בילדער האָבן ביים ייִנגל אַרויסגערופֿן, נישט איבערצייגנדיק.

ליידער איז אויך די דאָזיקע אַרבעט, וואָס ווייסענבערג האָט געשריבן וועגן אַ לעבן גייט אויף, פֿאַרברענט געוואָרן צוזאַמען מיט זיינע נישט-פֿאַרעפֿנטלעכטע 18 בענד כתבֿים, בשעת דער באַמבאַרדירונג פֿון וואַרשע.

אין שייכות מיט אַזאַ מאַטיוו, זאָגט ווייסענבערג אין „קונסט און סובֿ-יעקטיוויטעט“:

איר אַלע, וואָס נאָך אַלס קינד, באַגעגענענדיק אַ שטיינערן בילדל ערגעץ אויף אַ פּלאַץ, אַדער אין גאַרטן, האָט איר נישט באַנומען, אַז הינטער דעם ליכט פֿון דעם בילדס געשטאַלט קנייטשט זיך און קרימט זיך עפעס אַזוינס, וואָס וויל

* דעם דאָזיקן סוף אינעם בוך האָט אַגב בערלינסקי שפּעטער, בשעת ער האָט געלעבט אַ צייט אין סאוועטן-פֿאַרבאַנד, איבערגעאַרבעט אויפֿן פֿאַרלאַנג פֿון סאוועטישן פֿאַרלאַג „דער עמעס“, ווי דאָס בוך איז אַרויס. דער „הייליקער“ אַספּעקט טאָר זיך אין סאוועטן-רוסלאַנד נישט געפֿינען.

איך גערן וואס דערציילן אין א שפראך פון שטומער און פארגליווערטער פארעם — איז א סימן, אז איר האט אויף דער דאזיקער שפראך קיין מאל נישט געשמועסט, איר אלע פארשטייט קיין קונסט נישט.

איר אלע, וועלכע האבן קיין באגריף נישט, וואס עס דארף זיך אפטאן אין דעם בוזעם פון א מענטש, כדי ער זאל דערגרייכן צו דער מדרגה פון קענען אויס-קניטשן אויפן געזיכט אזא קנייטש, און דווקא נאר אזעלכן און נישט קיין אנדערן, און זאל קענען אויסלייכטן אין אויג אזא ליכט, און דווקא נאר אזעלכעס און נישט קיין אנדערס, איר אלע פארשטייט קיין קונסט נישט.

איר אלע, וועלכע האבן נישט דערשפירט די השפעה, וואס אזא בילדל האט אויף דעם ארומיקן פלאץ און נישט געפילט דאס געמיט מיט וועלכן איר געשטאלט פילט אן די ארומיקייט — איר אלע פארשטייט קיין קונסט נישט. און זאל מיר ווער פון איך זאגן, צי פארשטייט ער די שפראך, וועלכע רעדט נישט, נאר שיינט, וועלכע שווייגט מיט ליכטיקע אויגן? — אויב נישט פאר-שטייט איר קיין קונסט נישט.

דען צו וועלכער מדרגה פון איבערלעבונגען מוז מען דערגרייכן, ביז מען קומט צו צו דעם געזעץ פון אט דעם געוויסן שיינען, און נאר דאס און נישט קיין אנדערס?²⁴⁰

לעגיאנאווא, די לעצטע סטאנציע

די ווינונג אין לעגיאנאווא, הינטער ווארשע, ווי דער טאטע האט באשלאסן צו זיין, זענען געפארן דינגען זיינע פריינד טשעליאדניצקי, ערליך, גאלדסאבעל און איך. ער איז באלד ארויסגעפארן. פארן פארן האט ער זיך אליין איינגעפאקט די מאנסקריפטן, וואס זענען באשטאנען פון צוויי גאר שפארע און שווערע פעקלעך. ער האט אויך איינגעפאקט די שוין איינגעבונדענע ביכער אין דער טיפער אייביקייט, באנד II, וואס זענען געלעגן אין צימער. פאר זיי, ווי פאר די נאך נישט געבונדענע דרוקבינגס, האט ער געהייסן דינגען אן ארט אין מאגאזין פונעם האטעל (ווי מ'האט פריער געפאקט די ביכער) אוועקצולייגן, און נאר די צוויי פעקלעך מונסקריפטן האט ער גענומען מיט זיך. ער האט זיי אליין געטראגן אין ביידע הענט צו דער דראשקע, וואס האט געפירט צו דער באן. אזוי אויך פון דער באן-סטאנציע אין לעגיאנאווא, צו דער געדונגענער ווינונג אויף באטארעגא-גאס. איך בין דעמאלט געפארן מיטן טאטן. ארויסבאגלייט האט אים מ. ב. שטיין. לעגיאנאווא האט אויף אים די ערשטע צייט גוט געווירקט. ער איז געווארן פרישער און איז אפילו די ערשטע טעג ארומגעגאנגען אדער געזעסן אויף דער וועראנדע. נאר דאס האט נישט לאנג געדויערט. באלד האט עס אים אוועקגעלייגט אויף גוט אין בעט.

יעדן פרימארגן פלעגט אריינקומען צום טאטן דער פראזאיקער משה מילער, וואס האט אויך געוווינט אין לעגיאנאווא און געהאט געדונגען זיין ראזורע (פון דעם האט ער זיך מפרנס געווען) אין דער זעלבער ווילע. דער טאטע האט מיר געהייסן בעטן דעם באלעבאס פונעם הויז, אז ער זאל נישט באגיין די בלומען אונטער זיין פענצטער יעדן פארנאכט, ווייל די פייכטע לופט שאט אים. אבער דער באלעבאס האט געזאגט, אז ער קען דאך נישט לאזן די בלומען אפשטארבן, נאך דעם ווי ער האט אין זיי אריינגעלייגט אזוי פיל ארבעט... איין פרימארגן, ווען איך בין געהאט געקומען צו פארן פון ווארשע, האב איך באמערקט, אז דער טאטע איז זייער גוט געשטימט און אויפגעלייגט. ער האט מיר באלד דערציילט, אז א גאנצע נאכט האט געשפילט א הארמאניע און א פידל, ווייל דא נישט ווייט איז ביי איינעם פון די פויערים-איינוווינערס געווען א חתונה. ער האט זייער ליב געהאט דארפישע מוזיק.

יענעם נאכמיטאג האט ער מיר געבעטן אים פארצוליינען זיין פייסאזש „א זומער-רעגן“. ער האט זיך פארגעניגט איינגעהערט אין זיין נאטור-געמעל, ווי ער וואלט עס נאך א מאל געזען פאר די אויגן. איך האב געלייענט מיט א מידקייט, נישט פילנדיק אוודאי די אויסערגעוויינטלעכע שיינקייט פון יענער נאטור-שילדערונג. ער האט מיר דעריבער אין מיטן ליינען אן אומצופרידענער א פרעג געטאן: „וואס הערט זיך עפעס אין דער וועלט פון שלאף?...“

אין אן אויסערגעוויינטלעכן טעמפא האט די קרענק פארצערט זיין ארגאניזם.

איך געדענק, ווען כ'בין געהאט צוריקגעקומען פון ביאליסטאק נאך זעקס וואכן אים נישט זען (ביילטשע איז געפארן פארשפרייטן די ביכער אין ווילנע און איך אין ביאליסטאק), האב איך אים קוים דערקענט. זיין ברייט, מיזרחדיק פנים איז געווארן מאַדנע קליין און איינגערומפן.

ביים אַנקומען צו פאָרו, האב איך געטראָפן גנענדלען אַרויסגיין פון שטוב, אַ פאַרביטערטע, ווייל דער טאַטע האָט זיך געהאַט עפעס שרעקלעך אויפגערעגט איבער אַ קלייניקייט. דאָס אויפֿרעגן זיך איז געווען ביי אים אַן אויסדרוק פון בונט קעגן זיין מאַכטלאַזיקייט איבער דער קראַנקייט. איך בין אַריין אין שטוב מיטן געדאַנק אַנצובייזערן זיך אויף אים פאַר זיין אויפֿרעגן זיך איבער קלייניקייט, נאָר ווי כ'האַב אים דערזען, האָב איך קיין וואָרט נישט געקענט אַרויסברענגען.

און מערקווערדיק, וויפל כוח פון ווילן ער האָט פאַרמאַגט אַפילו ביי דעם דאָזיקן צושטאַנד! — אַזוי, קראַנקערהייט, האָט ער דורכויס געוואָלט ביי נאַכט בלייבן אַליין אין דער דירה. גנענדלען און מיר האָט ער געהייסן יעדן אַוונט פאַרן אַהיים, קיין וואַרשע, און באַלד אין דער פרי קומען אויף אַ גאַנצן טאַג. ווי מיר האָבן זיך געווערט קעגן אַזאַ אויסטערלישן איינפאַל — האָט מען אים געמוזט נאַכגעבן. יצחק בערנשטיין האָט אַ מאַל בייגעוויינט אַזאַ וויכוח און ער האָט אונדז געזאָגט: „מ'דאַרף פאַלגן די גרויסע“. דאָך האָבן מיר זיך באַמיט מיט דער גרעסטער אַנשטרענגונג — ער זאַל נישט טראַכטן, אַז מיר טוען עפעס קעגן זיין ווילן — אַז ער זאַל נישט בלייבן אַליין. אויב מיר האָבן אים געבעטן, ער זאַל כאַטש פאַרשליסן די טיר אויף ביי נאַכט, האָט ער דאָס אויך נישט געוואָלט, זאָגנדיק: „אַ גנב וועט קיין מאַל נישט אַריינגיין דאָרט, וווּ עס איז אַפן אַ טיר“.

סמאַליאַזש פלעגט תמיד איבערגעבן, ווי אומרויך ער איז צוליב ווייסענבערגס דווקא וועלן, קראַנקערהייט, בלייבן אין שטוב אַליין אין די נעכט. עס פלעגן אַפט קומען צו אים לאַנדינסקי, סמאַליאַזש, טראַיאַנאָו, דאָו, ערליך, טשעליאַדניצקי, גאַלדסאַבעל, זיין סעקרעטאַרין, וואַלפיש; פון לאַדזש — באַמאַץ, פרידמאַן, סאַלאַוויטש, צימערמאַן און אַנדערע פריינד זיינע.

גנענדלען און מיר פלעגט דער טאַטע פשוט אַרומיאַגן, אַז מיר זאַלן פירן טיש; מכבד זיין די געסט, ווי ער פלעגט זיך נוהג זיין אַלע יאָרן געזונטערהייט. פאַר-שטייט זיך, אַז נישט מיר, נישט די וואָס זענען אים געקומען מבקר-חולה זיין, האָבן געהאַט דאָס געמיט דערצו, נאָר עס פלעגט גאַרנישט העלפן. מ'האַט אים געמוזט פאַלגן און מ'האַט געמוזט עסן, ווען מ'האַט אַפילו באמת נישט געקענט עסן.

ביים שמועסן פלעגט אַבע באַמאַץ זיצן מיט אים גאָר נאַענט צוגעבויגן. ער האָט נישט קיין מורא געהאַט, אַז ער וועט זיך אַנשטעקן. לאַנדינסקי פלעגט אים אַלע מאַל ברענגען די שענסטע פרוכטן און מיט אַ גרויסשטעטישער ברייטקייט. טרוסקאווקעס, למשל, פלעגט ער אים ברענגען אַ גאַנץ קיישעלע, און פון די שענסטע פרוכטגעשעפטן אין וואַרשע. דאָס איז דעם טאַטן זייער געפעלן געוואָרן, כאַטש ער פלעגט קנאַפ וואָס טועם זיין דערפון. ער פלעגט שוין דעמאַלט זייער שוואַך עסן. עס איז אים אַבער געווען געפעלן דער ברייטער זשעסט.

איז אַ שמועס מיט הענעך ערליך, טשעליאַדניצקי און גאַלדסאַבעל וועגן דער

ידישער ליטעראטור און זיין קאמף אין איר, האט ווייסענבערג געהאט געזאגט, אז ווען ער וועט געזונט ווערן, וועט ער מאכן א באל און וועט פארבעטן לעצ פינקעל-שטיינען און יהושע פערלען און אז זיי איז ער אויך מוחל. ער האט אויך געזאגט, אז ער וועט זיך דינגען א גרויסע דירה.

די ערשטע דריי דא אויסגערעכנטע פריינד האבן אים א מאל, אין אן אינטימען שמועס, פארגעלייגט ער זאל זיי דערלויבן צו געבן אן אויפרוף צום פאלק פאר א געלטזאמלונג, כדי ער זאל קענען ארויספארן קיין איטאליע אין א קורארט מיט בארגיקער לופט, ווו ער זאל זיך היילן. אבער ווייסענבערג האט עס גלייך אויפן ארט אפגעווארפן. זיי האבן אים געפרוווט איבערצייגן מיטן ארגומענט, אז פאר שלום-עליכמען — ווען ער איז קראנק געווען, אויך אויף טובערקולאז — האט מען געמאכט א פאלקסזאמלונג, וואס א דאנק דעם האט ער געקענט זיין זומער אין דער שווייץ און ווינטער אין איטאליע, און אז ער האט מער געגעבן דעם פאלק, ווי דאס פאלק קען אים צוריקגעבן. אבער ווייסענבערג האט זיי פארווערט דאס צו טאן. ער האט מיר געהייסן אפנעמען ביי בערנשטיינען דעם ברוליאן מיט די נאטיצן און פארצייכענונגען פון זיינע אינטערוויען מיט אים, כדי איך זאל זיי קענען איבערשרייבן. דאס איז אבער געווען געשריבן מיט אזעלכע דראבנע אותיות, אז אפט האב נישט איך, נישט ווייסענבערג געקענט איבערלייענען געוויסע פארא-גראפן, האט ער מיר געהייסן אים זאגן, אז אזוי דראבנע שרייבט איינער מיט בא-האלטענע פונות.

ווי האט ער געקענט דעמאלט וויסן, אז נישט נאר דער ברוליאן — ווו ס'זענען געווען נאטירט זיינע געדאנקען — וועט אפגעמעקט ווערן פון דער וועלט, נאר אויך די מי פון א סך שאפערישע יארן זיינע?!

די היטלער-מגפה האט שוין מיט אירע אייזערנע צוואנגען געהאלטן ביים ארומנעמען אייראפע און די פינצטערסטע פוחות האבן זיך דערפילט פריי צו ווילדעווען איבער די הילפלאזע פעלקער. דאס פייער, געצונדן דורך די דייטשע בארבארן, איז שוין געהאנגען אין דער לופט, אזוי אז ס'האט זיך שוין געלאזט שפירן די אַנרוקנדיקע בראך. ווייסענבערג האט אין יענע טעג געטענהט, אז היטלער וועט טוף-בל-סוף האבן א מפלה, אבער, ביז עס וועט קומען דערצו, וועט ער נאך שפרייטן א סך אומגליק. געשאלטן האט ער היטלערן מיט זיין אייגנארטיקער קללה: ס'זאל אים טרעפן אן אונטערגאנג פאר אלע קליינע קינדער.

ער האט זיך נישט פארגעשטעלט, גלייב איך, — און ווער האט זיך עס דען יא געקענט פארשטעלן — אז עס וועט דערגיין צו אזא טאטאלן קאטאקליזם? און דאך קען מען מערקן פון אט דער שטעלע אין זיין א שטעטל די אינטוויטיווע אנונג און פארויספילונג פון אזא מיגלעכקייט:

שווערער נאך איז אים געווארן אויפן הארץ, ווען ער איז אריין אין מיטן מארק און אומגעקוקט זיך אויף די שטילע הייזלעך מיט די האלב-אויפגעלענטע פענצטער. ער האט עפעס דערפילט אזעלכעס, וואס ער האט קיין מאל נישט אין זינען געהאט. אט דארט הינטער דער שטאט איז אזא שווערע מחנה געלעגן, און דא איז אלץ אזוי קליין, אזוי נידעריק, און „אויף נישטערן שפייעכץ

האַלט עס זיך". . . אים האָט זיך געדאַכט, אַז יענער מחנה זאל זיך נאָר פאַר-
גלוסטן, מאַכט זי אַ געלעכטערל — נישט מער ווי אַ גוייש געלעכטערל . . . און
יעדער איינציקער פון זיי נעמט זיך פון די הייזלעך אַ באַל מיט אַ פאַר פוילע
שינדלען אונטערן אַרעם און גייט זיך אַוועק זיין וועגס איבערלאַזנדיק אַ
ליידיקן פּלאַץ . . .²⁴¹

און אַ ליידיקער פּלאַץ איז זשעלעכאַון געבליבן פּערצייק יאָר נאָך דעם, ווי די
דאָזיקע שורות זענען אַנגעשריבן געוואָרן, און נישט נאָר זשעלעכאַון, נאָר גאַנץ
פוילן, גאַנץ אייראָפּע, וווּ נאָר אַ ייִד האָט געהאַט אַוועקגעשטעלט אַ פּוס.
מ'האַט אויך געקענט זען פון ווייסענבערגס מאַמר "ייִדן און פּרנסה", אַז ער
האַט פאַרויסגעאַנט אַזאַ מיגלעכקייט. —

נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה, ווען פוילן איז געוואָרן אַ זעלבשטענדיקע
מלוכה, איז די דיסקרימינאַציע קעגן ייִדן געווען, ווי באַוואַסט, גרויס. מע האָט די
ייִדן נישט צוגעלאָזט צו קיין מלוכה-אַמט. אין די הויכשולן איז געווען איינגעפירט
די פּראָצענט-נאָרמע, דער באַקאַנטער „נומערוס קלאַוזוס", כדי ייִדן זאלן האָבן
קנאַפּע שאַנסן צו ווערן פּראָפּעסיאָנאַלן. אַזוי זענען פאַר זיי מלאַכה און האַנדל
געבליבן דער באַגרענעצטער מקור פון פּרנסה. אַזאַ איז געווען דער צושטאַנד נישט
נאָר אין פוילן, נאָר אויך אין אַנדערע אייראָפּעישע לענדער. אין "ייִדן און פּרנסה"
האַט ווייסענבערג באַריירט די פּראָגע און געשריבן אין שייכות מיטן לואי מאַרשאַל-
פּלאַן, וואָס האָט געזאָלט זיין אַ לייזונג פאַר דער דאָזיקער אומגעוונטער עקאַנאָ-
מישער לאַגע, וואָס ייִדן זענען אין איר איינגעקלעמט געוואָרן. דער מאַרשאַל-פּלאַן
איז באַשטאַנען אין צונויפּזאַמלען די ייִדן און זיי באַזעצן אויף לאַנד, זיי זאלן זיך
קענען באַשעפּטיקן מיט ערדאַרבעט. די זוימען פון דער אידעע צו קאַנצענטרירן די
ייִדן אויף לאַנד זענען פאַרזיט געוואָרן אין 1926 אויף דער לאַנד-קאַנפּערענץ
„געזערד" אין מאַסקווע. דער האַלבאַינדזל קריַם איז געווען אין פּלאַן. * די ציוניסטן
האַבן געטענהט, אַז די קאַלאָניאַציע דאַרף זיין אין ארץ-ישראל. עס האָט זיך
דעמאָלט אַנגעהויבן אַן אַקציע אין אַמעריקע צו שאַפּן פאַר דעם צוועק 15 מיליאָן
דאָלאַר. אַבער ס'איז דערפון גאַרנישט געוואָרן, ווייל מיר ייִדן האָבן די דאָזיקע
געלעגנהייט — ווי א. ד. גאַרדאַן האָט געזאָגט, אַז „ייִדן לערנען בלויז פון קאַטאַסט-
ראַפּעס" — נישט אויסגעניצט.

ווייסענבערג שרייבט אין "ייִדן און פּרנסה":

. . . איז דאָס שוין עפּעס ערגערס, ווי דאָס, וואָס די שכנים אונדזערע אין גלות
לאָזן אונדז נישט צו קיין פּרנסה. דאָס איז שוין אַ קללה מיט וועלכער מיר
שעלטן זיך אליין.

ס'איז אמת, אַז אויף ארץ-ישראל טאָר מען נישט לייגן ווייניקער (כּווייל נישט
זאַגן האַפּענונג נאָר) אויפּמערקזאַמקייט, ווי אויף קריַם. האָבן מיר טאַקע אַלע
צוזאַמען און אַלץ איינס אי פאַר ארץ-ישראל, אי פאַר קריַם, פאַר ביידע
געדאַרפן שאַפּן די גרעסטע טעטיקייט אויף צו באַזירן פאַר אונדז די דאָזיקע
צוויי פּלעצער און זיך מעגלעך מאַכן אַ צוועקמעסיקע קלענערע, אַדער

* קורץ נאָך דעם האָט די באַזעצונג אויף לאַנדווירטשאַפּט געזאָלט זיין אין ביראַבידזשאַן.

גרעסערע נארמאלע באזעצונג אויף זיי. טוען מיר דאס נישט, וועט אונדזער גאנצע ענערגיע, וויפל מיר טוען יא, אוועקגיין נאר פארן „נומערוס קלאוזוס“. עס וועט אונדז אייביק באשערט זיין צו ארבעטן נאר פארן דינגען זיך אין גלות צוליב דעם „נומערוס קלאוזוס“ (כ'מיי) דעם נומערוס קלאוזוס אין ברייטערן מאַסשטאב) אַ קריג אויף אייביק און אַן אַן אויסגאַנג. און מיר וועלן נישט אויפֿ-הערן צו פייניקן די וועלט מיט דער פראַזע, אַז מען האָט אונדז פיינט, אַז מען איז אונדז נישט דאַנקבאַר פאַר אונדזערע נביאים, וואָס מיר האָבן איר געגעבן, און נאָר איין זאַך, אַז מיר דאַרפן גיין אַ גלייכן מענטשלעכן וועג, דאָס וועלן מיר קיין מאָל נישט אין זינען האָבן מיטן גאַנצן כּוח און מיט דער גאַנצער אַנשטרענגונג.

האַט מען שוין אַנגעהויבן עפעס צו טאָן, האָבן זיך אונדזערע פאַרטייען, אַנ-שטאַט צו אַרבעטן געמיינזאַם און גלייך אויף גלייך, געדאַרפן אַנהייבן קריכן גאָר איינער דעם אַנדערן אין די העלדזער אַרײַן (. . .). [ווייסענבערג באַדויערט]

אַזאַ באַגײן זיך מיט אַן ערשטקלאַסיקער, העכסט-באַדייטנדיקער פאַלקס-זאַך, וווּ עס האַנדלט זיך נישט מער און נישט ווייניקער, נאָר אין קיום האומה. אפשר איז טאַקע גלייכער אויך, אַז ייִדן זאַלן האָבן צוויי פּלעצער . . . נישקשה, די געשיכטע איז רײך אין קאַפּריזן. וואָס דאַרף מען זיך נאַריש מאַכן אין רײסערייען און נישט טאָן דאָס וואָס ס'איז דאָ און וואָס ס'איז פאַר קיין פאַל נישט שלעכט צו טאָן.²⁴²

ווי עס איז צו זען פון דעם דאָ געברענגטן ציטאַט, האָט ווייסענבערג באַ-דויערט די נישט אויסגעניצטע גינסטיקע געלעגנהייט, וואָס לואי מאַרשאַלס פּלאַן האָט אונדז געגעבן, ווייל איין פאַרטיי איז געווען פאַר ארץ-ישראל, די אַנדערע פאַר קרים.

ווייסענבערג האָט אויפן קראַנקן בעט דיקטירט זיין צוגעזאַגט פאַרוואַרט צו ש. י. לאַנדינסקיס בוך לידער אין פאַרײַן.
אַט איז דאָס פאַרוואַרט:

שוין יאָרן וואַרט איך אויף דער געלעגנהייט, לאַנדינסקיס אַן אַנגעזען ווערק זאַל דערשיינען און איך זאַל קענען עפעס זאַגן וועגן לאַנדינסקין און זיין שאַפן.

נאָך מיט אַ יאָר 22 צוריק האָב איך געדרוקט אין מײַנע זאַמליכער לאַג-דינסקיס לידער, וואָס האָבן געצויגן אויף זיך די אויפּמערקזאַמקייט. לאַנדינסקיס ביכל קינדער-לידער איז געווען אַ נייעס אין דער ייִדישער ליטעראַטור. אַ ייִדישער שרייבער האָט אַנגעהויבן רעדן מיטן ייִדישן קינד אויף קינדיש לשון.

אונדזערע כּרעסטאַמאַטיע-מאַכער דרוקן נאָך עד-היום, ווי מען גיט מיר איבער, לאַנדינסקיס לידער און גיבן נישט אַן זיין נאַמען. אַ דאַגה ביי אונז אַ נאַמען . . .

זיין צווייט ביכל (פּלאַמען, 1920) איז אויך גוט אויפגענומען געוואָרן. טייל לידער זענען געדרוקט אין אַנדערע שפּראַכן. די פּראַלעטאַרישע מאַטיוון זענען דעקלאַמירט געוואָרן אויף אַרבעטער-פאַרזאַמלונגען.

לאַנדינסקיס האָט געהאַט פאַר זיך אַ פּרייען וועג פון פּרעסע, פּאַפּולאַריטעט, און אויבערפּלאַכלעכקייט. פאַר וואָס האָט ער דעם וועג פּאַרלאַזט?

מיין פעסטע פריינטשאפט מיט לאַנדינסקין איז נישט געבונדן מיט זיינע פרײַערדיקע ווערק. די געשיכטע איז אַזוי: דער ליטעראַטור-פאַראיינ איז וואַרשע עקזיסטירט שוין אָן ערך 24 יאָר. ער ציילט בײַה אייגענע עטלעכע הונדערט מיטגלידער. מיט זייטיקע איינגייער וואַרפן זיך אַדורך אין פאַראיינ עטלעכע טויזנט מאַן אַ יאָר. איך האָב אַבער אין משך פון די 24 יאָר זעלטן געפונען אַ מענטש, מיט וועלכן עס זאַל ווערט זיין צו פירן אַ לענגערן געשפרעך, למשל אויסרעדן אַ זעקס ווערטער. אין לאַנדינסקין האָב איך אַבער געפונען אַ לעבעדיקן קוואַל. איך זיך מיט אים אָפּ האַלבע שעהען און אַלץ וואָס מיר שמועסן איז נישט גרוי, שאַבלאַן, אַפילו ווען די זעלבע געדאַנקען זענען שוין איין מאל אַרויסגעזאָגט געוואָרן. פּרעגט זיך: פון וואַנען נעמט זיך דאָס? איך באַשליס: לאַנדינסקי איז אַ שטאַרקע אינדיווידוואַליטעט. זיינע ערשטע לידער, הגם זיי האָבן אין זיך אַ סך אייגנאַרטיקע שיינקייטן, האָבן זיי אַבער אין זיך אַ סך בלאַנדזשענישן. האָב איך געפילט, אַז דער אומרו, וואָס לעבט אין לאַנדינסקין וועט אויסהאַקן פאַר אים העכערע פאַרמען, וואָס זאַלן קענען געבן די גאַנצע ברייט און טיף פון זיין געדאַנק.

אַ טייל פון די לידער, וואָס לאַנדינסקי פאַרעפנטלעכט אין דעם בוך (אָן ערך אַ 10 דרוק-בויגן), האָב איך געהאַט דאָס פאַרגעניגן צו לייענען אין כתב-יד מיט צוויי יאָר צוריק. איך האָב לאַנדינסקי צוגערעדט אַרויסצוגעבן אַ ביכל לירישע לידער. איך האָב צוגעהאַלפן די לידער מסדר זיין און צוגעזאַגט צו געבן אַן אַפשאַצונג, וואָס זאַל אויפקלערן דעם יידישן לייענער.

„לאַנדינסקי געהערט אַבער נישט צו די שרייבער, וואָס איילן זיך צום דרוקן. צוויי יאָר זענען אַריבער. לאַנדינסקיס בוך איז נאָך נישט דערשינען. לידער, האָט זיך מיין געזונט-צושטאַנד פאַר דער צייט אַזוי געענדערט, אַז מיר איז אוממעגלעך מקיים צו זיין מיין גאַנצן צוזאַג. איך בין געווינט אויסצודריקן מייענע געפילן מיט דער פּעדער איז מיין אייגענער האַנט. לידער, דינען מיר נישט מייענע הענט. די דאָזיקע נאַטיצן מוז איך דיקטירן און מיר איז אוממעגלעך זיך אַזוי אויסצודריקן ווי איך וואָלט געוואָלט. מיר איז אוממעגלעך מיטצוזינגען דורך מיין פּעדער מיט לאַנדינסקין. אַ געפּרעסטע זאַמלונג פון קורצע מייסטערווערק. קליינע פּערלען. טייל פאַרלאַנגען שטילע האַלב-טונקלקייט, טייל ווילן פינקלען אין דער זון. דאָס זענען לידער, געזונגען אויף אַלערהאַנט-אינסטרומענטן. טייל זענען אויסגעפייפט אויף אַ פאַסטור-פייפל, טייל זענען אויסגעשפילט אויף אַ פידל. אייניקע אויס-געשטורעמט אויף אַ טראַמפייט, הילכיק, פּראַטעסט-לשון. אַנדערע ווידער אויף אַ יוסן קלאַרנעט, און אַזעלכע פאַראַנען, וואָס האָבן זיך געלאַזט אַרויסבאַקומען בלויז מיט אַ מיסטישן שופּר. ...

פון דאַנען די מעלאַדישקייט פון לאַנדינסקיס פּערז*.

איך וואָלט פון גאַנצן האַרצן רעקאַמענדירט די זאַמלונג אונדזערע קאַמפּאָזיטאָרן. אין געבוי און פאַרעם זענען די לידער אַפט ענלעך צום פּאַלק-לאַר, צום פּאַלקס-ליד. אונטער דער פּשטות ליגן אַבער טיפּקייטן. די לידער זענען געשריבן סײַרוב אין פאַרזי. עפּעס איז אונדז פּראַנקרייך אַזוי

* דער פאַראַראַף, וואָס איז נישט איינגעציניגלט, נאָר געגעבן אין פּרעמדזשיכנס, איז נישט ווייסגעבערגס.

יידיש און דאס יידישע אזוי פראנצויזיש. נישט אזוי די שאַלעכץ, ווי דער מענטש, וואָס זינגט אין ביידע.

אין אַ געשפרעך מיט לאַנדינסקין וועגן גערעכטיקייט, האָט לאַנדינסקי אזוי פשוט גערעדט וועגן דעם פראַבלעם און מיט אַזאַ גלויבן, ווי אַ קינד (אפּשר טאַקע דערפאַר איז ער דער ערשטער קינדער-דיכטער), אַז איך האָב זיך געטראַכט: אַט האָב איך אַ ביישפּיל פון איבערלעבן. וואָרום וויסן איז עפעס אַנדערש און איבערלעבן איז עפעס אַנדערש.

אַ בויםייסטער, למשל, טראַגט זיך אַרום מיט טיר און פענצטער. עס פעלט אים אַ קלייניקייט: דער פונדאַמענט און די ווענט. דאָס איז טעאָריע. דאָס אַבער, וואָס מאַכט לאַנדינסקין אזוי זיכער אין זיינע גלויבונגען און פראַבלעמען, איז די איבערלעבונג. דעריבער זענען נישט נאָר זיינע שטילע לירישע לידער, נאָר אויך זיינע פראַטעסט-לידער אויפריכטיק, האַרציק, עכט, מיטרייסנדיק. . . אַבער דאָס איז נאָך אַלץ נישט דער גאַנצער לאַנדינסקי.

איך האָב לאַנדינסקין קענען געלערנט אַלס הויך עטישן מענטש. און וויי איז צו די לאַבוסלעך פון געוויסע צייטונגען, וואָס האָבן זיך דערלויבט צו בילדן קעגן לאַנדינסקין. איך זאָג צו לאַנדינסקין: זאַל זיך אויף יידן נישט פאַרדריסן. וואָס איז פאַלק? אַ ווינט, אַ גאַרנישט. עס האָט נישט קיין אויג און קיין אויער פאַר די דערשיינונגען אַרום אים. עס זעט קיין מאַל נישט וואָס פאַר אַ באַדייטונג דער-שיינונגען האָבן פאַר דער צוקונפט. עס האָט נאָר אַן אויער פאַר ווייטע באַריורונגען: יידן זענען אַרויס פון מצרים. פרעה איז דערטרונקען געוואָרן. מען האָט געבלאַנדזשעט אין דער מדבר. די נסים אַבער, וואָס די טאַג-טעג-לעכטיק וועבט פאַר זיין נאַז, פאַר דעם האָט עס נישט קיין חוש. אמת, נישט דאָ איז דאָס אַרט צו פירן אַזעלכע חשבונות.

. . . די ראַמען פון קליינע דיכטונגען זענען, לויט מיין מיינונג, צו ענג פאַר לאַנדינסקיס מעגלעכקייטן. די ליניע אין וועלכער לאַנדינסקי גייט, איז אַ ריכטיקע. אַז לאַנדינסקי וועט אין זיינע שאַפונגען ווייטער גיין אין דעם וועג, וועט ער אונז ברענגען אויך גרויסע מייסטערווערק.

א. מ. ווייסענבערג

לעגיאַנאוואַ, יוני, 1938²⁴³

לאַנדינסקי האָט געטראַכט, און אפּשר מיט רעכט, אַז ווען ווייסענבערג וואַלט אַליין געווען ביכולת צו שרייבן דאָס פאַרוואָרט — און נישט דיקטירן עס — וואַלט ער מער געזאַגט וועגן זיינע לידער. ער האָט צוליב דעם אויף אייגענער האַנט צו-געגעבן עטלעכע זאַצן, וואָס ער האָט מסתמא נישט געטראַכט אויסצובאַהאַלטן פון ווייסענבערגן. און ווען ער איז געקומען אַ צווייט מאַל, שוין מיטן פאַרטיקן בוך, האָט ער ווייסענבערגן איבערגעלייענט דאָס גאַנצע פאַרוואָרט. ווען ער איז צוגעקומען צו די עטלעכע שורות, וואָס זענען נישט געווען ווייסענבערגס, און ספּעציעל צו די ווערטער: „לידער דינען מיר נישט מיינע הענט“ (צוליבן אַפּגע-שוואַכטן געזונט) האָט זיך אויף ווייסענבערגס פנים געלייגט זייער אַן אומצו-פרידענע גרימאַסע. קודם-פּל זענען אַזעלכע רייד אין גאַנצן נישט געווען אין ווייסענבערגס נוסח. ער האָט אַבער לאַנדינסקין גאַרנישט געזאָגט. זיין פנים האָט גענוג אויסגעדריקט דעם ווילן אַפּצוואָרפן יענע פרעמדע שטעלע, וואָס זי וואַלט זיך נישט געפונען אין זיינס אַ טעקסט, אַפילו ווען ער וואַלט בכוח געווען אים צו שרייבן מיט זיין אייגענער האַנט.

אויף לאַנדינסקיס „מזל“ זענען גראַד טשעליאַדניצקי, ערליך און גאַלדסאַבעל געווען דערביי. ס'איז געווען אַ שבת אין דער פרי, ווען זיי זענען אויך געהאַט געקומען זען וויסענבערגן.

נו, האָבן זיי דאָס באַלד אונטערגעכאַפט און, לאַנדינסקין האָב איך דעמאַלט נישט מקנא געווען. זיין פאַרדראַס — מסתמא אויף זיך אַליין, פאַר וואָס ער האָט דאָס פאַרוואַרט גראַד געדאַרפן פאַרלייענען פאַר וויסענבערגן בשעת זייער בייזיין — איז געווען גרויס, אָבער ס'איז געווען שפּעט צו פאַרריכטן דעם נאַיוון טעות זיינעם, און ער האָט זיך דערפילט, ווי געפאַנגען אין אַ נעץ פון פאַרדאַכט און חשד. זיינע הענט האָבן אָנגעהויבן נערווען זיך צו טרייסלען. אַזוי האָבן אויך געציטערט די מוסקולן אויף זיין פנים, און אַלץ אין דער שטוב האָט געשוויגן.

וויסענבערג האָט באַקומען אַ קאַרטל פון ש. דאָן, וואָס איז דעמאַלט געווען אויף אורלוּיב פון זיין בוכהאַלטער-שטעלע. ער איז שוין צו יענער צייט געווען גאַר שוואַך. ער איז אַראָפּ פון בעט, פּדי זיך צו זעצן אַ ביסל אין אַן אַנלענשטול. זיצנדיק האָט זיין גוף אין גאַנצן געציטערט פון שוואַכקייט. נאָר ער האָט געהייסן דאַנען ענטפּערן, אַז אין האַרבסט, ווען ער וועט געזונט ווערן, וועט ער אָנהייבן אַרויס-געבן אַ זשונראַל, וווּ דאָן וועט קענען מיטאַרבעטן.

נישט געוואָלט האָט וויסענבערג שטאַרבן, און אפילו נישט טראַכטן דערוועגן. כּהאַב אים אַ מאַל געגעבן צו עסן אַ שוואַמענזופּ, וואָס ער האָט זיך געהייסן אַפּקאַכן, ווייל ס'האַט זיך אים געדאַכטן, אַז דאָס האָט אים פאַרשמעקט. אָבער ווען ער האָט צוגעטראָגן דאָס צווייטע לעפעלע צום מויל — האָט ער די זופּ אָפּגע-רוקט. כּהאַב אים געפרוּווט צורעדן צום עסן, אָבער ער האָט געזאַגט, אַז ער קען נישט מער. האָב איך אים געפרעגט: ווי אַזוי וועסטו געזונט ווערן, טאַטעשי, אויב דו עסט נישט?

די אַריינגעוואַרפענע פּראַגע — איך צווייפל, הייסט עס, אין זיין געזונט ווערן — האָט שוין נישט געטויגט.

אַ מאַל איז געקומען צו אים זיין שוועסטער חמה פון זשעלעכאַוו. זי האָט געווינט צוזאַמען מיט דער מוטער, די באַבע פעסע. האָט ער איר געזאַגט, אַז ווען ער וועט געזונט ווערן, וועט ער אַראַפּקומען אין שטעטל און איינאַרדענען די מוטער זייערע אַזוי, אַז זי זאַל האָבן אַ באַקוועמע עלטער.

די שוועסטער, אַנקונדיק זיין מעמד, האָט טרויעריקלעך אַ זאַג געטאַן: „הלוואַי גאַט זאַל דיר נאָר העלפּן, דו זאַלסט געזונט ווערן“.

ווי ער האָט דאָס דערהערט, האָט ער אַ געשריי געגעבן אויף איר מיט דער גרעסטער אויפּרענגונג: „פּאַסקוסטוואַ, דו!“

אַזאַ אימגעהייערער דראַנג צום לעבן איז ביי אים געווען „דער טויט איז מיאוס“, פּלעגט ער אַלע מאַל זאַגן. דאָס קומט אויך בולט צום אויסדרוק אין זיינע שאַפּונגען, און דאָס דערהאַלטן יענעמס לעבן האָט ביי אים געהערט צו דער גרעסטער מיצווה — זאַל עס זיין דאָס לעבן פון אַ מינדסט באַשעפּעניש אַפילו. ער האָט איין מאַל באַמערקט אין בעט ליגנדיק, ווי אַ זומער-פּייגעלע האָט זיך פאַרטשעפּעט (מסתמא מיט אַ פּיסל אַדער אַ פּליגעלע) אין דער וויטרינע פון

פענצטער אין דער סאַמע הייך. ס'האַט זיך שוין געמוזט אַ לענגערע צייט מאַטערן אַזוי און געפלאַטערט מיט די פליגעלעך ביים וועלן זיך אַפרייסן פונעם פענצטער. עס האָט אַבער נישט פאַרמאָגט די קראַפט און סוף-כל-סוף וואַלט עס זיך אַרויס-געשלאָגן פון די כוחות. ווי דער טאַטע האָט דאָס דערזען, האָט ער געזאָגט גנענדלעך, זי זאַל נעמען „אין דער געשווינד“ (זיינס אָן אויסדרוק) די באַרשט און דאָס פלאַטערל אַפטשעפען. ער האָט איר דערביי אַנגעזאָגט, אַז זי זאַל דאָס טאָן מיט דער גרעסטער אַפּגעהיטקייט.

ביי דער גרעסטער פאַרזיכטיקייט אַבער, האָט גנענדל דאָס זומער-פּייגעלעך נישט ווילנדיק צעריבן מיט דער באַרשט. ווער פאַרמאָגט דאָס אַזאַ אויסערגע-וויינטלעך געפיל און אַזאַ מאָס אין דער האַנט, פּדי אויסצומיידן דאָס, וואָס איז געשען? גנענדל האָט זיך דערשראַקן, נאָר אַ נס, וואָס דער טאַטע האָט דאָס נישט געקענט זען, ווייל זי האָט מיט זיך פאַרשטעלט דאָס פענצטער. ווען נישט דאָס, וואַלט געווען „הימל עפן זיך“. מיר האָט זי שפעטער דערציילט, אַז דעם טאַטן האָט זי געזאָגט, אַז דאָס זומער-פּייגעלעך איז אַרויסגעפּלויגן דורכן אַפּענעם פענצטער. דער טעם פון דער באַבע פעסעס געקעכץ איז אים אַלץ נאַכגעאַנגען. האָט ער אונדז געהייסן זוכן שעפּנספּלייך און גענדזענע קישקעלעך, וואָס די באַבע פּלעגט דערפון מאַכן אַ געשמאַקע גרייץ. זי פּלעגט די קישקעלעך גוט אויסרייניקן; אויס-שאַבן און אויסברייען מיט אַקרעפּ און נאָך אַנפילן זיי מיט מעל, אַ קאַפּ פעטס, ציבעלע, און דערפון קאַכן אַ האַבערגרייץ מיט אַ פאַר שוועמלעך, אַז „ס'האַט געהאַט אַלע טעמען“, האָט ער דערציילט.

פּלעגן מיר זוכן די גענדזענע קישקעלעך, וואָס מ'האַט אין וואַרשע בכלל נישט געקענט באַקומען און אַפילו אין דער לעגיאַנאווער יאַטקע האָט מען דאָס אויך נישט געזען, כאַטש דאָס איז געווען אַ קליין אַרט. וואָס שייך דעם שעפּנספּלייך — האָט מען דאָס יאָ געקענט קויפן, אַבער עס האָט עפעס נישט געהאַט יענעם טעם, וואָס דאָס שעפּנסס פון די זשעלעכאווער קאַנטן. ס'האַט אויך געהאַט אַ ספּעציפּישן שעפּסן-גערוך. מיט איין וואַרט — עס איז נישט געווען דאָס. דעם קעפּיר, וואָס מיר פּלעגן אַליין אַנשטעלן אין פּלעשער, האָט אויך געפּעלט „יענע קלייניקייט“, וואָס פּראַפעסיאָנעלע קעפּיר-מאַכערס ווייסן דעם סוד ווי אַזוי צו שטעלן, האָט ער געזאָגט.

ער האָט מיר געהייסן אַנשרייבן ביילטשען, וואָס איז דעמאַלט געווען אין בריסק פּדי צו פאַרשפּרייטן די ביכער, און איז איינגעשטאַנען ביי איר שוועסטער חנה און איר מאַן באַלגלעי — וואָס האָט דאַרט געהאַט אַ פּאַטאַגראַפּישן אַנשטאַלט — אַז זי זאַל אַהיימקומען, ווייל די פּלוימען אויף די ביימער זענען שוין צייטיק געוואָרן און מע קען שוין פּרעגלען איינגעמאַכטס אויפן ווינטער ...

מישאַ טראַיאַנאָו פּלעגט אים אַלע מאַל ברענגען ווייסע נאַרציסן. זיי האָבן אַזוי געשטימט מיט טראַיאַנאָוס צאַרטער נשמה. ער פּלעגט אַפּזיצן שעהען אַנטקעגן ווייסענבערגס בעט און שווייגן, אַרויסקוקנדיק באַטריכט דורכן פענצטער.

— „טראַיאַנאָו“ — האָט ער אים איין מאַל געזאָגט — „אַיער שווייגן זאָגט מיר מער ווי אַן אַנדערנס רעדן ...“

בכלל האט אויף ווייסענבערגן אלע מאל געווירקט מער דער שטילער אומעט, ווי דער רעשיקער.

איין מאל, דאס איז שוין געווען צוויי וואכן פאר ווייסענבערגס טויט, זענען געקומען צו אים טשעליאדניצקי, ערליך און גאלדסאבעל. די לעצטע צוויי האבן זיך געהאלטן א ביסל רעשיק; גערעדט, געפרעגט, ווי געוויינטלעך. טשעליאדניצקי אבער איז געזעסן אין גאנצן שטיל. ווייסענבערג האט זיך דעמאלט געפילט בעסער. (דאס איז געווען די בעסערקייט פון פארן טויט.) די טעמפעראטור איז געהאט געפאלן, דער אפעטיט האט זיך ביי אים פארבעסערט, און א גרויסע האפענונג און אפילו א זיכערקייט — אז אט ווערט ער שוין געזונט, איז אין אים אריין. א, וועמען עס איז באקאנט יענע פרייד פון א קראנקן און האפענונג; יענע אומגעריכטע מתנה, ווי פון הימל אראפגעפאלן, די פריידשטראמען, וואס הייבן אן אויף איין מאל פלייצן און פארנעמען דאס ארט פון אין-סופיקן חושך אין דער מחשבה און אינעם גוף, וואס זענען פארפייניקט פון ספקות און ייאוש!...

האט ער זיך אויפגעזעצט אויפן בעט, פאררייכערט א פאפיראס און גערעדט — כיואלט געזאגט, מיט א מין בארימערז — אז אט איצט ווערט ער שוין געזונט. טשעליאדניצקי אבער, זעענדיק זיין גרויסע פארענדערונג, האט געקוקט אויף אים און געשוויגן.

אין א מינוט ארום האט ווייסענבערג אים געפרעגט: „וואס שווייגט איר אזוי, טשעליאדניצקי?“, און אזא רירנדיקע ווייכקייט איז געווען אין דעם קול, ווי ער וואלט גאר טשעליאדניצקין געוואלט טרייסטן...

נאר טשעליאדניצקי האט אויך דערויף נישט געקענט ענטפערן. אים אליין, ווייסענבערגן, געדענק איך אויפן בית-הקברות מיט א יאר פריער, צו נאמבערגס צענטן יארצייט, ווי ער איז געשטאנען פון דערווייטנס א שטיל-טרויעריקער און געקוקט צו נאמבערגס קבר, בשעת אלע אנדערע האבן ארומ-גערינגלט זיין מצבה.

די בעסערונג האט נישט לאנג אנגעהאלטן, און עס איז געקומען דער לעצטער עטאפ: נידעריקע טעמפעראטור, מאכטלאזיקייט.

ער האט מיר געזאגט, אז ער איז אלט 60 יאר, אבער לויט די אנגעגעבענע דאטעס: 1881-1938 קומט אויס, אז ער איז בלויז אלט 57 יאר. דאס נעמט זיך דערפון, האט ער געזאגט, וואס ווען ער איז געשטאנען צום פרייוו, האט אים א מיליטערישע קאמיסיע געשאצט די יארן און אזוי האט מען אים פארשריבן: געבוירן: 1881. אין דער אמתן איז ער אבער געבוירן געווארן אין 1878.

דעם לעצטן טאג, דאס איז געווען פרייטיק, דעם 12טן אויגוסט, האט ער מיר געזאגט, אז איך זאל זיך צולייגן ביי טאג שלאפן, ווייל ביי נאכט וועט ער דארפן, אז כיואל אויפזיין ביי אים. די פריערדיקע נאכט האט ער שוין אויך געהאט א שלעכטע.

דעם זעלבן פרייטיקדיקן פרימארגן בין איך געהאט ארויסגעגאנגען פאר דער פורטקע פון דער ווילע און האב דערזען ליגן א טויטע הון. דאס האט מיר עפעס א שלאג געטאן אין קאפ. ס'איז געווען א שלעכטער סימן. נאר פון דעסט וועגן האב איך אויף דעם, וואס איז געקומען, נאך אלץ זיך נישט געריכט.

ביי נאכט, דאָס איז געווען אַרום 11 אַ זייגער — און איך האָב זיך נאָך אַרומגע-
 דרייט אַרום טאַטן און דער ווירטשאַפט (גענענדל איז שוין געהאַט צוריקגעפאַרן קיין
 וואַרשע) האָב איך, צוגייענדיק צום אָפּענעם פענצטער אין דער קיך, אַרויסגעקוקט
 אין דער פינצטערער נאכט אַריין — און האָב בפרוש געהערט עפעס אַ געהיימע-
 נישפּול שעפטשען פון דרויסן: „פּערל...“, ווי עמעץ וואַלט מיך גערופן צו אַ
 גרויסער געשעעניש.

די זעלבע נאכט האָט גענענדל אין וואַרשע זיך פּלוצלינג אויפגעכאַפט פון
 שלאָף, דאָס איז געווען אַרום 3 אַ זייגער. זי האָט געטראַכט האַלבוואַך, האַלב פאַר-
 שלאָפן: „וואָס וועט זי טאָן, פּערל? זי האָט דאָך דאָרט נישט קיין ליכט אָנצוצינדן,
 און וווּ וועלן מיר נעמען שוואַרצע קרעפּע?...“

דער טאַטע האָט מיך אַריינגערופן פון קיך. ער האָט זיך געוואַלט אויפזעצן
 אויפן בעט און האָט שוין נישט געקענט. ער האָט זיך געהייסן געבן עסן. די אייער-
 קיכלעך און ווייסן קעז האָט ער עפעס מאַדנע געשלאנגען ווי אין געאַזל. דערנאָך
 האָב איך אים געגעבן האַבערגריץ, וואָס איז געווען אָפּגעקאַכט און געשטאַנען
 אָנגעגרייט אויפן טיש. ביים פאַרזוכן זי, האָט ער געזאַגט:

— „די עסנס זענען אַלע זייער גוט, נאָר איך קען זיי נישט עסן.“ אין אַ ווייל
 אַרום האָט ער געפּרעגט:

— „וואָס איז דער טיש אַזוי ליידיק? — עסן און טרינקען זאָל זיין אויפן טיש“
 — און מיך געפּרעגט:

— „וואָס ליידיקסטו מיר אויס די וועלט?“

קיינער איז דערביי נישט געווען, נאָר איך אליין.

אויפן טיש זענען געשטאַנען עטלעכע ראָזע גלאַדיאַלן. די בלומען האָט ער
 זייער ליב געהאַט. ער האָט זיך אַלע מאָל אַנטציקט מיט זייער ראָזער פאַרב אין
 עטלעכע טענער. אַ בוקעט איז אים נישט געפּעלן, נאָר עטלעכע איינציקע בלומען
 אויפן טיש. אַ בינטל פּרילינג-בלימלעך, געלע „לייבנצייך“ פּלעגט ער יאָ ליב האָבן.
 זיינע לעצטע ווערטער זענען געווען:

„צי האָב איך די מענטשן צו פיל אמת געזאַגט?“

באַלד האָט ער זיך אַנמאַכטיק אַנידערגעוואַרפן אויפן בעט. שפּעטער צו האָב
 איך געהערט אַ רוישן ביי אים אין האַלדז, ווי עס וואַלט זיך דאָרט עפעס געקאַכט
 און געבלעזלט. האָב איך געטראַכט, אַז דאָס איז מסתמא אַזאַ גרויסער צופּלוס פון
 פּלעגמע, וואָס בולגאַטשעט אַזוי ביים אַטעמען. אין דער אמתן איז דאָס שוין געווען
 גסיסה, „די טרויעריקע פּליי-זמר“, נאָר איך האָב דאָס נאָך אַלץ נישט פאַרשטאַנען,
 און אפשר נישט געוואַלט פאַרשטיין. דאָס ערשטע מאָל איז מיר אויסגעקומען צו
 זיין ביי אַ גוסס, און דאָס איז געווען ביי מיין אייגענעם טאַטן.

ער איז געלעגן אויף דער לינקער זייט. איך האָב אים שטיל צוריקגערוּפּן פון
 זיין אַנטרונען ווערן:

— טאַטעשי, טאַטעשי... .

ער האָט פון אַ דערווייטערטער וועלט אָנגעשטעלט אויף מיר די אויגן און מיך
 אָנגעקוקט אַ לענגערע ווייל מילד און אומבאַוועגלעך.

אַבער באַלד האָט דער מלאַך-המוות אים אָפּגעקערט זיין בליק פון מיר, און האָט אים אויך אַ גלייך אויס געגעבן די ביינער, ווי צום סאלוט דעם טויט, און אים אַוועקגעלייגט אויסגעצויגן אויפן רוקן.
פאַר טאַג, ווען דער ערשטער זונשטראַל האָט זיך געוועקט, האָט ער באַשיינט דעם שוין קאַלט ווערנדיקן קערפּער פון יצחק-מאיר ווייסענבערג.
זיין תלמידה, די קינדער-דיכטערין שרה בירנבוים, האָט אָנגעשריבן אַט די עלעגיע צום אַנדענק פון י. מ. ווייסענבערג:

אין מיטן זומער

אין מיטן זומער פאַרן שניט
געקומען איז מיט שטילע טריט
דער טויט.
ווי האַרבסטיקער רעגן
געקלאַפט אין דיין שויב:
— עפן, עפן, כ'בין אַ טויב!
מיינע פליגל זענען נאַס,
דער שטורעם האָט מיין נעסט צעשטערט.
די ווערבע טרויערט אויכעט מיט
און בייגט איר קאַפּ צו דר'ערד:
— לאַז מיך נעכטיקן די נאַכט,
כ'האַב אַ בשורה דיר געבראַכט,
אַ בשורה פון דיין שענסטן טרוים:
פאַלשע תורות שווענקט אַפּ דער מבול,
עכטע טובלען זיך אין רוים.
דו האַסט געגלייכט.
דאָס פענצטער אויפגעמאַכט.
האַט דער טויט אַריינגעפלאַטערט
און ביי דיר אַ נעסט געמאַכט... — — —
און אין דער לופט האָט אַלץ דער טרוים
תפילהדיק געשעפטשעט:
— פאַלשע תורות
שווענקט אַפּ דער מבול,
עכטע — טובלען זיך אין רוים.²⁴⁴

ביום פרישן קבר, האַרבסט 1938.
פון לינקס: גנענדל, ווייסענבערגס טאַכטער
און די טאַכטער פון אַבע באַמאַץ,
ווייסענבערגס אַ לאַזשער פריינד.

די אַנטהילונג פון דער מצבה אויפן קבר פון י.מ. ווייסענבערג.
וואַרשע 1951.

דאָס פּרעזידיום פון קולטור-געזעלשאַפּטלעכן פאַרבאַנד
פון די יודן אין פּוילן.
דער פּאַרזיצער דריקט אויס ביי דער
אַנטהילונג די טיפּסטע אַכטונג צום גרויסן ייִדישן שרייבער
יצחק־מאיר ווייסענבערג.

די דעלעגאַציע פון דער רעדאַקציע פּאַלקס־שטימע.

קרען פון פארשידענע דעלעגאציעס צו דער אנטווארפן פון דער מצבה אויפן קבר פון י.מ. וויסנבערג.

**צום צוואַנציקסטן יאָרצייט פון י.מ. ווייסענבערג
אויפן גענשער בית-עולם.**

ערשטע רייע פון רעכטס אויף לינקס: מאַרק ראַקאווסקי, פסח בינעצקי, בער
מאַרק, משה זאַלצמאַן, ס. פישגרונד, הערש סמאליאַר, און לייב אַליצקי.
צווייטע רייע: אפרים קאַגאַנווסקי, י. פעלהענדלער,

ביים קבר פון י.מ. ווייסענבערג.

פון לינקס: ב. מאַרק, א. קאַגאַנווסקי און ל. אַליצקי
(וואַרשע, 1958).

יצחק-מאיר ווייסענבערגס מצבה,
געשטעלט געווארן אין 1951 לויטן פראיעקט פון חיים האנפט.

מארגן זונטיק דעם 30טן
 סעפטעמבער מיטט פאר
 אויפן גענשער בית-עולם אין
 ווארשע די אנטהילונג פון
 דער מצבה אויפן קבר פון
 יידישן פאלקס-שרייבער
 י. מ. ווייסענבערג .

אויפן בילד אויטן — די
 מארמאר-פליטע פון דער
 מצבה, וואס איז געשטעלט
 געווארן דורך דער הויפט-
 פארוואלטונג פון קולטור-
 געזעלשאפטעכן פארבאנד
 פון די יידן אין פוילן

אויפשריפט אויף דער מארמער-פליטע פון ווייסענבערגס מצבה:

ער איז געקומען פון פאלק
 און געשריבן פארן פאלק.

געשטעלט דורך דער
 הויפט-פארוואלטונג
 פון קולטור-געזעלשאפטלעכן
 פארבאנד פון די יידן אין פוילן.

פונד - ארבייזן 7/א

לייב געלעבט ראזא!

צאנז פאר לייער קאנטע. ~~אויף אלץ~~ ווייניג
 געזאגט אין וואס צו יערע צייט. איך האב זיך אגע
 זיגט געזען מיט אייך אריבער זייער א טראגליכע
 אונזער, ווייל וואסער פון זיך געווען צו שמועסן
 די וועג מייער פאר איך פאר אייך יא אריבער ווי
 די זיך א, וואו לייער זעט שוין אסאך אונטן צוקאסט
 ביי מיך, וואו דאס זענען זיי געקומען איך זעט דעם פרייען
 ווי אונטער זיי אונטער זיי אייך זייקע פרייען. איך
 זעען זיי ווייל זיי זענען און פרייען און זיי
 איך זען זיי. מיט פרייען קעגן י. מ. ווייסענבערג.

1922 4 13

א.י.
"ו.פ. פרץ = שרייבזר = פוראין",
ניו-יארק.

א. ח. ח.

צוראט הדפולאדכטיקן איז צום חבר י.א. וויטנברג, מיטל'צ
פון אונזר פרוואלטינג, צו בריכטן וואסן צוזעט טאקט און
צו טאנצ פונם "קוטראט" = פאנץ, צו פודקופן אונזרע אויסזאגן,
פודטאט אונז, גאנצן גאנץ פאר אונז אונטערטויט, וו באל
אונז צו יענע ארטן און אן אונזיקא.

אט תרכ"ט

פאר דז פאזיציע:
י. ז. ז. ז. ז. ז.
א.י.י.

[9]

WARSZAWA

Sp. z o. o.

מ.ב.ה.

RACH. CZEKOWY w P. K. O. Nr. 3791.

RACHUNKI BIEŻĄCE:
w BANKU HANDLOWYM w Warszawie, Tlomackie
BANKU KUPIECKIM Łódzkim w Warszawie

Adres telegr.: "CENTRERKAZ". Telefon 61-63.

הויפט פארקויף
פון די איינזאגן
ראזענקראנץ אין שרייפזעצער
1115 פ.ע.

Warszawa, 7. Nowolipki 1922

איק זענען צוויי אונז צען יארע וועגן צו שרייבט
פון די ווייטערע ווי אונז צו פארען פרייערע פארק יארע וועגן
צו שרייבט. צוויי פון אונז פארען פרייערע פארק יארע וועגן
צו שרייבט פארען ווי ווייטערע פארק יארע וועגן

י. ז. ז.

[10]

רעפערענטן-קלוב" ביי דער רעדאקציע, אינווער האפענונג" ווארשע

צירקולאר

צי אלע פריינט אין סימפאטיקער!

נאך א לענגערער פארברייטונג-אקציע בעת די זימער-חודשים הייבן מיר איצט אן מיט דאָפּלעכ נחות אַ ברייטער רעדאקציע-ארגאַניזאַציע-אַרבעט אויף אַלע געביטן פֿון אינווער טעטיקייט אַרים דעם קאַמף פֿאַר אַ צענדליקער ליטעראַטור-רייניגונג, וועלכע נעמט אַרים ערשטנס אינווער פֿערלעגס-וועזן, וואָס האָט דעם צוועק צי געבן דעם לעזער אמת-קונסטלערישע ווערק און וואָס וויל זיך בעציען מיט דער גרעסטער אַימ-פֿערקאָמקייט און ליבצ צי יונגע שאַפונגען; צווייטנס אינווער זשורנאַל „אינווער האַפּענונג“, וועלכער קעממט שוין דריי יאָר קיינן ערוואַק און פּעלשונג אין דער ליטעראַטור, פֿרי זי זאָל נישט פּערנימען וועערן דאָרף שונו דיסטן און מעקלערס, וואָס ניצן אַרס די דעוואַרענטאַציע פֿון ברייטן עולם פֿאַר זייער גינסטן.

דאָס אַלץ האָבן מיר מיט אינווער ביזנעס-קער טעטיקייט אויסגעזעקט און בעוויזן פֿון איין זייט, פֿון דער צווייטער – ציגעצויגן נאָך די, וועלכע האָבן טאַלאַנט, סיי וואָס זענען שוין בעקאַנט, סיי וואָס דאַרפֿן ערשט פֿאַרגעשטעלט וועערן דער עפּנטליכקייט.

פֿאַר אַם דעם ציל, צי פּערטרייבן דעם געזינד פֿון בעסערן לעזער פּערשטאַרקן מיר איצט אינווער אויפקלערונגס-טעטיקייט צווישן די ברייטע לעזער-מאַסן; ערשטנס דאָרף געווינטער, נישט-פּערקויפּטער קריטיק, ווי אויך שיינע, קונסטלערישע שאַפונגען, און צווייטנס – דאָרף פֿאַרלעזונגען און רעפּעראַטן.

צילעכע דעם לעצטן הערט ביי אינו געשאַפֿן אַ ספּעצייעלער רעפּערענטן-קלוב, וועלכער וועט אָנפֿירן מיט אינווער אויסקלערונגס-טעטיקייט איבער אַלע טעטע אין לאַנד. מיר וועגן זיך דעריבער צי אַלע אינווער פֿריינט און סימפּאָטיקער ווי אויך צי סתם-לעזער, זיך צי בעמיען וועגן איינאַרונגען פֿון אַזעלכע פֿאַרלעזונגען אין זייערע ערטער, ווי אויך טעזלן זיך אין פּערביגדונג מיט אינווער רעפּערענטן-קלוב.

מיט אייערע פּלייטיקע ציגרייטונגען פֿון אַזעלכע פֿאַרלעזונגען, יעדער אין זיין אַרט, וועט איר אינו-זער זאָך העלפֿן ברענגען דעם, געווינטעטן מאַראַלישן און מאַטעריעלן דערפֿאַלג און אַזוי אַרים פּערמעערן זי שאַפֿן פֿון אינווער זיכערן זיי.

שוין צי דער אַרבעט!

רעדאקציע „אינווער האַפּענונג“

וואַרשע, סעפטעמבער 1929.

אַדרעס פֿאַר ברייוו:
"REFERENTN-KLUB", WARSZAWA, DZIELNA 11 m. 11

88159

39/29062

פ' פ. גראזבארד,
ווארשע.

אוינוסט 13, 1939.

זייער חשובער כריינד,

פ' פינחס קאן האט אונדז איבערגעגעבן פארן מאנוסקריפטן
אפטייל פון י:ווא דעס כח"ד פון דער גאך ניט סובליקירטער
דראמע פון י.מ. ווייסענבערג ז"ל, דער בעפעחל פון ליבע". מיר
זאגן אייך ארויס אונדזער דאנק פאר דער דאזיקער וויכטיקער
שענקונג, וואלטן אבער וועלן האבן גענויערע אינפארמאציעס
וועגן איר - וועגן דער צייט, ווען זי איז אנגעשריבן געווארן,
ווען איז זי אויך איבערגעגעבן געווארן צום פארעפנטלעכן, צי
איז ווייסענבערג געווען גלייכנילטיק, וואס זי ווערם ניט אפ-
געדרוקט זכרומה. ווי אייך איז מן הסתם באקאנט, איז איינע
פון אונדזערע אספיראנטור-ארבעטן פארן פערטן סדרנוס געווען
ספעציעל אסגעגעבן דער טעמע, י.מ. ווייסענבערג און זיין שאטן".

ארויסקונדיק אויף אייער-ענטפער, פארבלייבן מיר
מיט די בעסטע גרויסן
אין גאמען פון אויספיר-ביורא

זר/רב

הוספה ב

י. מ. ווייסענבערג אין שפיגל פון דער קריטיק*

בעל-מחשבות (ד"ר א. עליאשעוו)

י. מ. ווייסענבערג

I

עס איז נאך קיין פינף יאר נישטאָ, זינט י. מ. ווייסענבערג איז אַריינגערעטן אין דער ליטעראַטור. . . . זיין ערשטע גרעסערע דערציילונג איז געווען "דור הולך ודור בא" . . .

די טעמע איז אייגנטלעך נישט ניי, און דאָך האָט ווייסענבערג אויסגעדריקט אין דער דערציילונג עפעס אַזוינס, וואָס פאַרנעמט דאָס האַרץ און די פאַנטאַזיע. אים האָט זיך איינגעגעבן צו כאַפּן די באַוועגלעכע ליניעס פון איינער פון די טויזנטער באַנאַלע לעבנסוועלן און דאָס קלאַר און מיט אַ קינסטלערישן טאַקט אויסצומאַלן אין דעם טאָן פון אַ דערציילונג. דערביי האָט ער אַרויסגעוויזן אַן אַריגינעלע שפּראַך, אַ נאַטירלעכקייט אין דיאַלאָג, אַ געפיל פאַר די קאַלירן און די שטימונגען פון אַ יידישער נאַכט. אַ זיכערע פעדער, בעת ער שילדערט אין איינע צוויי שטריכן די פיגור און די טבע פון מענטשן.

. . . מיט אַ ווונדערלעכן רעאַליזם באַשרייבט י. מ. ווייסענבערג די לעצטע מינוטן פון נאַטעס לעבן. . . . דערביי געפינט ער ווערטער און בילדער, וואָס זענען פאַר אים נאָך נישט געווען געברויכט. דאָס כאַרכלען פון דער גסיסה רופן אַן נאַטעס חברים אַרבעטער "די טרויעריקע פּלי-זמר". ווי אַ פּריש געפאַנגען פּישל זוכט וואָסער, אַזוי רייסט זיך נאַטע נאָך אַ קאַפעטשקע לופט, דערנאָך אַ שטאַרקער און לעצטער כאַרכל. . . און נאַטען איז אויסגעגאַנגען די נשמה". . .

איך האָב זיך בפּיוון לענגער אָפּגעשטעלט אויף ווייסענבערגס ערשטער אַרבעט, פּדי צו ווייזן, ווי גאָט-געבענטשטע טאַלענטן הייבן אָן. זיי קומען מיט אַן אייגענער שפּראַך, מיט אַן אייגענעם אופן אויסצודריקן און אויסצומאַלן דאָס, וואָס האָט פאַרנומען זייער האַרץ און פאַנטאַזיע. זיי האָבן שוין כּמעט אַלע נויטיקע פאַרבן, כּמעט אַ פאַרטיקע טעכניק. . .

II

. . . ווייסענבערג איז אַ רעטעניש פאַר זיין ביאַגראַף. און איך צווייפל שטאַרק,

* די אַפּהאַנדלונגען זענען דאָ געגעבן מיט קלענערע און אויך גרעסערע קירצונגען. דאָר צאל זיינען זען: ביבליאָגראַפּיע, ציטירטע ווערק.

צי וועט זיין ביאגראפיע אונדז געבן א מאָל אַן ערקלערונג, פון וואָנען עס האָט זיך גענומען צו אים זיין טאַלענט.

און וויסענבערג איז אַ גרויס טאַלענט, אפשר די גרעסטע האַפענונג אונדזערע. אין משך פון פינף יאָר האָט ער זיך געוויזן פון פיל זייטן. און איטלעכע זאָך זיינע טראַגט אויף זיך דעם שטעמפל פון אַ זעלבשטענדיקן קינסטלער. דאָ ציט ער אונדז צו דורך די אַריגינעליטעט פון זיינע טעמעס, דאָ פאַרווונדערט ער אונדז מיט דער לעבעדיקייט פון דיאַלאָג, מיט דער טיפער ליידנשאַפטלעכקייט פון זיין טאָן, מיט דעם געפיל זיינעם פאַר די שטומע, שיינע נאַטור. ער מעג אַפֿן זאָגן אויף זיך: איך בין אַ קינסטלער, און קיין זאָך, וואָס האָט נאָר אַ שייכות צו קונסט, איז מיר נישט פרעמד. פון די צוויי בענדלעך פון "שימינס פאַרלאַג", קען מען זען, ווי רייך און פילזייטיק איז מ. א. [אָזוי] וויסענבערג.

זיין דערציילונג "אַ שלעכטע פרוי" איז איינציק אין דעם אַרט לויט דער אַריגינעליטעט פון דער טעמע. רבקהלע, די העלדין, איז אַ טיפּ פון שלעכטסקייט. וויסענבערג האָט פון דער דאָזיקער רבקהלע באַשאַפֿן אַ ווונדערלעך לעבעדיקן סימבאָל פון אַן "אשה רעה". אויף וועלכע שלמה המלך זאָגט, אַז זי איז ביטערער פאַר טייט. און נישט קוקנדיק אויף מאַנכע פעלערן אין דער טעכניק, טרעט אַרויס ביי וויסענבערגן דער טיפּ אָזוי קלאַר, אָזוי שאַרף, דאָס פון היינט אָן קען מען דרייסט פאַרבייטן די פאַרשטעלונג שלעכטסקייט מיט וויסענבערגס רבקהלע. דער נאַמען וועט מער אויסטייטשן ווי דאָס וואָרט. . . .

איז "אַ טאַטע מיט בנים" זעען מיר פאַר זיך ווידער אַ נייעם וויסענבערג. אַ הילכיקע קלינגענדיקע וועלט פול מיט מגושמדיקע פוחות און ברענענדיקע זונען-שטראַלן שילדערט ער אונדז דאָ. . . געזונטע, יאָדערדיקע יידן עם-הארצים מיט פאַרגרעבטע מוחות און דאָך מיט אַ שלל שטאַרקע ליידנשאַפטן און געפילן. . . . ווען איר וועט זיך . . . גוט צוקוקן צו אַשם יאָדערדיקע יידן, וועט איר באַמערקן, אַז זייער יאָדערדיקייט שמעקט אַ ביסל מיט גוזמא, אַז פון זייער פוח, גראַבֿקייט און פויסט-קנאַקעריי שמעקט עפעס מיט די גראַזן פון ראַמאַנטיזם. עס איז דאָ דערין אַ סך געקינסטלטעס. . . . ביי וויסענבערגן אַבער איז די יאָדער-דיקייט אַן עכטע. . . "דער טאַטע מיט בנים" זענען דער בעסטער באַווייזן דערפאַר.

צוגלייך אַבער איז די דערציילונג אַ מוסטער פאַר וויסענבערגס הומאַר. ער פאַרמאַגט אַ מאַדנעם, מגושמדיקן געלעכטער, וואָס קיינער פון די היינטיקע שרייבער פאַרמאַגט דאָס נישט. וויסענבערגס געלעכטער הערט זיך חוץ אין "אַ טאַטע מיט בנים" אין זיין "מעשה מיט אַ ציג", אין זיין "שמערל און בערל". . . . אין זיינע דראַמאַטישע סצענעס "דבורהלע" און "יר' יואל" ווייזט זיך וויסענ-בערג אַרויס אַלס אונדזער קינפטיקער דראַמאַטיקער. ווונדערלעך קלאַר טרעטן אַרויס די טיפּן, . . .

און ווילט איר זיך איבערצייען, אַז וויסענבערגן איז נישט פרעמד אַ טיפּ געפיל און אַן אויסגעצייכנטע טעכניק צו דער מאַדערנער שטימונגס-מאַלעריי, — טאָ ליי-ענט זיין דערציילונג "איין דער שטיל", וועלכע איז פול פון אַ מיסטישער פאַעזיע,

וועלכע איז די שטילקייט אליין, די שטילקייט פול פון ליידנשאפטן, בענקענישן, סודות און טויט.
מען קאן . . . זען . . . די גרונט-ליניען פון זיין פילזייטיקן רייכן טאלאנט.

III

... דאָס אַבער, וואָס צייכנט אים אויס אַלס איינעם פון אונדזערע ערשטע שרייבער, איז די טיפע ליינדשאפטלעכקייט פון זיין טאָן. קיינער חוץ וויסענבערגן האָט נישט אַריינגעבראַכט אין זיינע ווערק אַזאַ ליינדשאפטלעכקייט, ווי ער. ער פילט ברייטער און טיפער ווי אַלע זיינע חברים. אין ליבע ווי אין האָס איז ער שטאַרקער פון זיינע עלטערע חברים נאַמבערג און אַש. . . ער גיסט זיך אינגאַנצן צונויף מיט זיינע העלדן. און ווען ער טרעט יאָ אַרויס הינטער זיין ווערק, — זעט מען פאַר זיך אַ מענטשן מיט אַ טיפן, ברייטן, גוטן הומאַריסטישן בליק אויפן לעבן. צווישן אונדזערע היינטיקע נאָוועליסטן איז ער דער אַביעקטיווסטער, און פּמעט דער איינציקער, וואָס איז פאַנאַטיש פאַרליבט אין דער קונסט.
מעג מאַנכער לעזער שאַקלען מיטן קאַפּ — מיר אַבער דאַכט זיך, אַז מיט וויסענבערגן הייבט זיך אַן אַ נייע תקופה אין אונדזער קינסטלערישער ליטע-ראַטור. . . . ביז היינט פעלט דער יידישער ליטעראַטור דער גרויסער ראַמאַן, די גרויסע דראַמע, דאָס ווערק פון גרויסן סטיל. און אויב איינער פון די היינטיקע שרייבער וועט דאָס אַ מאַל געבן, וועט דאָס געוויס זיין — וויסענבערג.
אין אַ קורצער צייט פון פינף יאָר האָט ער עס געבראַכט אַזוי ווייט, דאָס ער וועקט אין אונדז די שענסטע און בעסטע האַפענונגען פאַר דער יידישער ליטעראַטור.¹

ש. ניגער

א. מ. וויסענבערג

איטשע מאיר וויסענבערג . . . האָט זיך באַוווּן אויף דער יידיש-ליטעראַרי-שער בינע אין אַ צייט פון ליכטיקע טרוימען און אליין איז ער אויך געווען איינע פון אונדזערע גרעסטע האַפענונגען.
א. מ. וויסענבערג איז, אַזוי ווי יונה ראָזענפעלד, געקומען פון וואַרשטאַט, אַבער נישט געקוקט אויף דעם, האָט ער אַזוי ווי ראָזענפעלד, נישט אַריינגעטאָן זיך דוקא אין אַרבעטער-קאַמף. ער האָט געשריבן קינסטלערישע, נישט קיין "פּראָלעטאַרישע" דערציילונגען. ער האָט אַוודאי נישט אויסגעמיטן קיין סאַציאַלע מאַטיוו, ער האָט געמאַלן אויך די אַרבעטער-סביבה (דאָס שטעטל), . . . אַבער זיין הויפּט-טעמע איז געווען דער מענטש, נישט דער קלאַס. און ער האָט געשיל-דערט דעם מענטשן ווי ער איז, נישט ווי דער דיכטער וואַלט וועלן, אַז ער זאַל זיין. להיפּוך צו דעם האַלב-ראַמאַנטישן פרצן, . . . איז ער געווען אַן אויס-געהאַלטענער רעאַליסט. אַ רעאַליסט, וואָס דרינגט אַריין אין די טיפּענישן פון לעבן

און וואס דעקט זיי אויף פאר אונדז מיט אן אויסערגעוויינטלעכער פרישקייט, קלאַרקייט און קרעפטיקייט.

פרישקייט, קלאַרקייט און קרעפטיקייט זענען גלייך אין אָנהייב געווען די כאַראַקטער-שטריכן פון וויסענבערגס שרייבן. ער איז געווען נישט קיין פאַרחלומטער מאַלער, ווי שלום אש, נאָר דער סקולפּטאָר פון וואָרט.

בעת יונה ראָזענפעלד האָט וואָס ווייטער, אַלץ קלאַרער געוויזן, אַז ער איז אַ "בינטל נערוון", האָט אונדז וויסענבערג איבעראַשט מיט זיין מוסקולהאַפטיקייט. מיר זענען געוויינט געווען צו אַ אידייען-ליטעראַטור, צו דער קונסט פון שטימונגען און גריבלערייען; איז וויסענבערגן האָבן מיר דערפילט אינסטינקט. און אַזוי ווי דאָס איז געווען אַ נייעס אין דער יידישער ליטעראַטור, זענען מיר נאָך מער דערפון נתפעל געוואָרן, און וויסענבערג איז אויפגענומען געוואָרן בתופים ובמחולות. . . .

די קינסטלערישע רייפיקייט, וואָס האָט זיך געפילט אין אים גלייך אין אָנהייב, האָט נישט געפירט דערצו, אַז ער זאָל בלייבן שטיין אויף איין אָרט. פאַרקערט, ער האָט תחילת געוויזן סימנים פון אַנטוויקלונג און וווקס. זיין ליטעראַרישער האַרזיאַנט האָט געהאַלטן אין איין ברייטער ווערן. צו די פיגורן, וואָס זענען בולט געווען ווי באַרעליעפן, זענען צוגעקומען שטימונגס-מאַלערייען; וווּ-נישט-וווּ האָט אויפגעלייכטן אַ שמייכל פון הומאַר; מגושמדיק און שטאַרק אין "דער טאַטע מיט די בנים" [אָ טאַטע מיט בנימין], האָט וויסענבערג אין אַ סעריע אייגנאַרטיקע פאַלקס-מעשיות, געוויזן, אַז ער קען זיין שטיל און איידל.

עס האָט זיך געוואַלט גלייבן, אַז דער שטראַם פון זיין שאַפן, אַ שטראַם, וואָס פליסט פון טיפע אונטערערדישע פאַלקס-קוואַלן, וועט וואָס ווייטער ווערן אַלץ ברייטער און מעכטיקער.

ער איז אָבער נישט בלויז נישט ברייטער געוואָרן; ער האָט אַנגעהויבן אויסצוטרקענען. . . .

וויסענבערג האָט נישט געקאַנט גיין באַרג-אַראַפּ. ער איז געווען ווי דער אויפגעקומענער גביר, וואָס האָט נישט קיין שטאַלץ צו זיין אַ שטילער יורד. ער האָט אומאַנגענעם געטומלט. נישט איינגעהאַלטן זיך אויפן שפיץ באַרג, האָט ער געוואַרפן שטיינער אין די, וואָס זענען דאָרט געבליבן. ער האָט נישט געקענט באַהאַלטן זיין פאַרדראַס, נישט געקענט דערשטיקן אין זיך דאָס געפיל פון קנאה. . . .

ער האָט זיך באַזאָרגט מיט אַן אייגענעם פאַרלאַג, מיט אייגענע טאַלאַנטן, מיט אַן אייגענעם יידיש, מיט זיין אייגענער יידישער ליטעראַטור, מיט אַ פּריוואַטער, זשעליכאָוער אַרטאַגראַפיע.

ער האָט זיך איינגערעדט, אַז די יידישע ליטעראַטור — דאָס איז ער. . . . האָט זיך אים פאַרדרייט דער קאַפּ פון די לויב-געזאַנגען — און ער האָט זיך געשטעלט אויפגאַבן, וועלכע זענען געווען איבער זיינע פּוחות? האָט אים אויסגעפעלט לעבנס-דערפאַרונג? איז זשעליכאָו געווען נישט קיין

גענוג טיפער קוואַל פאַר אַ דיכטער?

איז שולדיק געווען, ווי אַנדערע מיינען, זיין פרימיטיוו-רעאַליסטישער קונסט-מעטאָד?

איז אינסטינקט אַליין טאַקע נישט גענוג פאַר אַ קינסטלער? עס איז נויטיק בילדונג, איינגעבויענע אינטעליגענץ. איז ווייסענבערגס אינטעלעקטועלער פּוּח געווען אפשר צו שוואַך אויפצוהייבן זיין גרויסן טאַלאַנט? פּל זמן ער איז געווען פריש, האָט ער נישט געדאַרפּט קיין שותפים; דערנאָך אָבער האָט אים געדאַרפּט קומען צו הילף קולטור, באַוווּסטזיין. זיין טאַלאַנט איז אַנגעוויזן געווען אויף זיך אַליין, האָט עס נישט געטויגט . . .

גראַד אין די לעצטע יאָרן האָט ווייסענבערג אַנגעהויבן קומען צו זיך. עס האָט זיך געדוכט, אַז עס עפענען זיך אין אים נייע קוואַלן. ער האָט אָפּגעדרוקט דעם ערשטן טייל פון זיין נייעם ראַמאַן אין דער טיפּער אייביקייט. ער האָט געמאַכט אַ פּרוּוו צו שאַפן אַ נייע פאַרעם פאַר דעם אַלטן מוסר-ספּר. ער איז פון רעאַליזם איבערגעגאַנגען צו פּאַנטאַסטיק, און מאַמענטווייז האָט זיך געדוכט, אַז עס איז דאָ אַ זין אינעם איבערגאַנג . . .²

לעאַ קעניג

י. מ. ווייסענבערג

דער פּוילישסטער אפשר פון אַלע פּויליש-יידישע שרייבער איז ווייסענבערג געווען. מיט זיין טעמאַטיק — דעם פּויליש-יידישן שטייגער, מיט די טיפּן און מאַטיוון, וואָס ער האָט געשריבן, און נאָך מער: דער פּוילישסטער צוליב זיין פּאַנאַ-טישער פּמעט איבערגעגעבנקייט און געטריישאַפּט דעם פּוילישן ידנטום, דער פּויליש-יידישער ליטעראַטור, דעם פּויליש-יידישן יידיש . . .

. . . ער האָט געגלויבט און געפילט (און זייער ריכטיק), אַז אַ קינסטלער קען גוט און ווערטפול מאַלן און באַשרייבן נאָר דאָס לעבן, אין וועלכן ער איז איינגע-וואַרצלט, פון וועלכן ער איז אויסגעוואַקסן.

ווייסענבערג וואָס האָט אַזוי . . . געקעמפּט מיט די "ליטוואַקעס" — מיט אַט די האַלבע אינטעליגענטלעך און בעלי-דיקדוק, מיט אַט די דריטל און פּערטל טאַלאַנטן, וואָס מיינען אַז זיי קענען אַלץ און פאַרשטייען נישט ווי אַרגאַניש מען דאַרף זיין צוואַמענגעבונדן מיט יעדער קינסטלערישער טעמע, מיט יעדער געזעלשאַפּטלעכער אַרבעט, איז אַליין בטבע געווען דוכט מיר, אַ האַרטער ליטוואַק. שוין זיין פנים איז נישט געווען דאָס פנים פון אַ פּוילישן ייד. עפעס סלאַוויש-אַזאַטישעס איז געווען אין די שטריכן פון זיין פנים. . . .

וואָס איז נאָך פיל וויכטיקער און כאַראַקטעריסטישער, אויך אין זיין אופן שרייבן, אין זיין סטיל איז ער געווען, קאַן מען זאָגן, מער רוסישער ווי פּוילישער ייד. נישט קוקנדיק אויף זיין גרויסער ליבשאַפּט און אַכטונג צו פּרצן און אויף דער גרויסער דירעקטער השפּעה וואָס פּרץ האָט אויף אים געהאַט, געהערט אָבער ווייסענבערג מער צו מענדעלעס "חדר", ווי צו פּרצעס.

ווייסענבערג איז שטענדיק אַכזריותדיקער, מענטשלעכער, דירעקטער און האַרטער צוגעגאַנגען צו אַ טעמע, באַשריבן אַ שטיק לעבן, ווי דער רוב פּויליש-יידישע קינסטלער און שריפטשטעלער.

ווייסענבערג האָט נישט געהאַט, אַדער זיכער ווייניק געהאַט פון אַט דעם, דאַכט זיך, כאַראַקטעריסטיש פּויליש-יידישן סענטימענטאַליזם — פּאַלשן אַדער אמתן פּאַטאַס. אויב עס איז אמת די גענעראַליזאַציע, אַז דאָס פּוילישע יידנטום האָט מער "לחלוחית" איז מער פּאַעטיש, ווי דאָס רוסישע יידנטום, דאַן איז אמת, אַז ווייסענבערג, אַט "דער פּוילישסטער פון אַלע פּויליש-יידישע שרייבער" איז בטבע טעמפּעראַמענטאַל געווען אַ "ליטוואַק", אַ רוסישער ייד.

דאָס פּוילישע יידנטום איז טעמפּעראַמענטאַל חסידיש, דאָס רוסישע — ראַציאָנאַליסטיש-מתנגדיש. און ווייסענבערג אַלס קינסטלער איז געווען אַ מתנגד, נישט קיין חסיד, נישט קיין ראַמאַנטישער רעאַליסט, ווי דער רוב פּויליש-יידישע דערציילער און נאָוועליסטן.

פּאַטאַס און ליריזם זענען קינסטלערישער חסידים, קאָן מען זאָגן. סאַטירע און פּלאַסטיק זענען קינסטלערישער מתנגדים... און ווייסענבערג אין זיינע בעסטע דערציילונגען איז קודם-פּל אַ פּלאַסטישער רעאַליסט.

עס איז נישט קיין איינפאַל און נישט קיין צופאַל: קיינער פון די היינטיקע יידישע שריפטשטעלער איז אַזוי נישט קינסטלעריש קרוביש מיט ווייסענבערגן ווי דווקא דער רוסישער קרעפטיקער דערציילער — איסאַק באַבעל.

* * *

עס איז שוין אַ סך מאַל געזאַגט געוואָרן: ווייסענבערג האָט געשריבן — . . . ווי אַ סקולפּטאָר האַקט זיינע פיגורן — מיט אַ האַמער און סטאַמעסקע אין די הענט; און נישט מיט רוח-הקודשדיקע פּאַר-גלאַצטע אויגן און אַ געזענער פּעדער, ווי ער וואַלט אפשר אַליין געזאַגט. ער האָט אַטאַקירט אַ טעמע, און נישט געמאַכט פּאַלשע שטיק, נישט "געדרייט זיך אויפן קאַרעק", נישט געחנּדלט זיך מיט געזאַלבטע טעמעס... .

ער איז געווען, קאָן מען זאָגן, אַ מענלעכער קינסטלער — ווייסענבערג איז געווען "נישט ציוויליזירט" ווי עס איז "נישט ציוויליזירט" אַ רוס לגבי אַ פּאַליאַק; אַ רוסישער ייד לגבי אַ פּוילישן ייד.

וואָס איז ציוויליזאַציע, אויב נישט אויך די פּעיקייט צו מאַכן פּשרות און קאַמ-פּראַמיסן, די פּעיקייט צוצופאַסן זיך און לאַקירן זיך עלעגאַנט און באַקוועם? . . . אַבער אויב אין געזעלשאַפטלעכן לעבן איז ציוויליזאַציע אַ נויטיקער און געזונטער עלעמענט, איז עס אַבער נישט די אייגנשאַפט פון אַן אמתן קינסטלער, פון אַ שריפטשטעלער פון באַרוף.

ווען אַ שריפטשטעלער, אַ קינסטלער, איז דורכויס ציוויליזירט און מאַכט שטענדיק קאַמפּראַמיסן מיט דעם לעזער און מיט דעם לעבן אַרום, איז דאָס דער בעסטער באַווייז, אַז ער האָט נישט וואָס צו זאָגן, אַז זיין סאַציאַלער און

קינסטלערישער געוויסן איז צו שוואך און ער איז נישט אינטערעסאנט, ער לערנט נישט און ווייזט נישט.

ווייסענבערג איז געווען "נישט ציוויליזירט" רוי, א שטיק פרימיטיוו, נישט דערפאר, ווייל ער איז געווען "נישט געבילדעט", ווי מיר הערן אפט. נאר ווייל ווייסענבערג האט נישט געהאט די פעקייט און האט פיינט געהאט בתכלית השנאה אט די פעקייט צו פרעטענדין, מאכן אַנשטעלן און פאזירן צו זיין דאס, וואס מען איז נישט.

ווייסענבערג האט געקאנט זיין ראפינירט, אבער נישט ציוויליזירט. ער האט דאס נישט געקאנט, ווייל ער האט צו פיל געפילט און געגלייבט אין זיינע אייגענע נאטירלעכע פוחות, ווייל עס איז געווען געגן זיין "נישט פוילישער" נאטור. און ער האט אט די ספעציפישע "ציוויליזאציע-פעקייט" באקעמפט אפילו ביי די עלטערע און יינגערע קאלעגן זיינע, וועלכע ער האט ליב געהאט, ווייל ער האט געגלייבט אין זייערע שעפערישע פעקייטן.

ווייסענבערג איז געווען נישט ציוויליזירט, ער איז געווען צו באדייטנד אלס קינסטלער, ער זאל זיך לאזן פאנגען אין דער גאלדענער שטייג, אין וועלכער אזוי פיל קינסטלער יידישע און נישט-יידישע — ווערן דערשטיקט, שעפערש אימ-פאטענט.

* * *

... און אט די כאראקטעריסטישע אייגנשאפטן ווייסענבערגס אלס מענטש און קינסטלער, מאכן אונז קלאר און פארשטענדלעך, פאר וואס ווייסענבערג איז געווען דער גרויסער "בונטאר" אין אונדזער יונגער ליטעראטור.

ער האט נישט געקאנט צופאסן זיך, ער האט נישט געקאנט פשרות מאכן. עס איז געווען געגן זיין קינסטלערישן געוויסן און דערווייטער זיין נאטור. ער איז געווען צו עכט אלס קינסטלער, און ער איז געשטראפט צי געבענטשט געווען מיט דעם "אומרו" (ער וואלט נישט ליב געהאט ווען איך זאג "הייליקער אומרו") און ער האט געמוזט קעמפן געגן דער "קאזיאנשטשיזנע", די פסיידא-טאלאנטן, און דער נישט-אויפריכטיקייט, מחלות, פון וועלכע אלע ליטעראטן ליידן און געגן וועלכע עס מוזן אויפשטיין די ווייסענבערגס און קעמפן. ער האט אפט געקעמפט ווילד, נישט נאר ציוויליזירט, נאר אפילו ווי א "באר-באר". . . .

אבער בכלל גענומען איז זיין קאמף געווען נויטיק; נויטיק און ניצלעך, ווי זיינע פאזיטיווע שאפונגען.

אויב עמעצער האט רפרעזענטירט דאס געוויסן פון דער יידישער ליטע-ראטור פאר די לעצטע פאר צענדליק יאר — איז דאס מער ווי עמיץ אנדערש געווען ווייסענבערג.

און יידישע שרייבער האבן זיך צוגעהערט צו ווייסענבערג, אפילו ווען ער האט זי ווי געטאן.

און זיין קאמף וועט נאך ברענגען פרוכט! ³

י. ראפאפארט

די דרייפאכע טראגעדיע

(ווייסענבערג דער קינסטלער, דער קעמפער, דער מענטש)

די יידישע קריטיק וועט נאך האבן א סך ארבעט ביים אונטערפירן דעם דריי-פאכן ווייסענבערג-סך-הפל: פון קינסטלער, פון קעמפער, פון מענטשן. אויב די דאזיקע ארבעט איז ביז איצט געווען באשווערט צוליב שגאה און פרעזענלעכע פניות, וועט זי פון איצט אן זיין באשווערט דורך דעם שולד-קאמפלעקס, וואס האט ארומגעכאפט א גרויסן טייל פון יענע קרייזן, וועלכע ווייסענבערג האט צום מיינסטן און צום שארפטן באקעמפט.

אן אבסאלוט-אביעקטיווע און רויקע אפשאצונגס-אטמאספערע איז בכלל א זעלטנקייט אין דער געשיכטע פון באדייטנדע, אדער אפילו בלויז מינימאל-ווערט-פולע ליטערארישע דערשיינוגען, אבער אין פאל ווייסענבערג איז די דאזיקע אביעקטיוויטעט און רויקייט רעדוצירט געווארן ביז א מינימום: פון איין זייט אפ-שפעטער און טאטאלע פארניינער, און פון דער צווייטער — הייסע חסידים און שיריים-כאפער.

אויב פרער האבן אריבערגעוויגן און געפירט דאס רעדל די ערשטע, וועלן איצט זיכער נעמען אויבערהאנט די צווייטע: ערשטנס, האבן זיי צוגעקריגן א שטארקן פארבינדעטן — דעם טויט, און צווייטנס וועלן איצט קומען צום ווארט די-יעניקע, וועמען ווייסענבערג האט צום מערסטן באקעמפט און פאראכטעט, . . . די ארבעט אונטערצופירן אן אביעקטיוון סך-הפל פון דער דרייפאכער ווייסענבערג-דערשיינונג, וועט דעריבער זיין א שווערע און לאנגזאמע, א להבאדיקע. . .

* * *

די קינסטלערישע אינטוויזיע, דער קינסטלערישער אינסטינקט, שפילט א גרויסע ראלע אין דעם פענאמן פון קינסטלערישן שאפן — ווי בכלל פון שעפע-רישן גייסט, — אבער עס זענען נישטא קיין גרויסע קינסטלער אן גרויסער אינטע-לעקטועלער קראפט, אן גרויסע לאגיש-אנאליטישע און סינטעטיזירנדע פעיקייטן. אויב די אינטוויזיע גיט דעם קינסטלער זיינע פליגל, גיט אים זיין אינטעלעקט די אויגן, צו זען ווהיין צו פליען. אויב דער קינסטלערישער אינסטינקט רייסט אין תהומות, גיט דער אינטעלעקט דאס ליכט — זיי צו באלויכטן.

ווייסענבערג איז געקומען אין דער יידישער ליטעראטור מיט א גרויסער דאזע קינסטלערישער אינטוויזיע, מיט בריוונדן קינסטלערישן בלוט, אבער אן דעם זיווג פון אינטעלעקטועלן רעגולאטאר, פון אנאליטישער טיפקייט און סינטעטיזירנדער ברייטהארזאנטיקייט. . .

ווייסענבערג האט זיך נישט געקענט באפרידיקן מיט שליפן א גאנץ לעבן גלעזלעך, וואס זאלן אימטירן די בריליאנטלעך, וועלכע זענען אים געשאנקען

געוואָרן פּמעט בהיסח הדעת מצד זיין קינסטלערישער אינטוּיציע; ער האָט געבענקט און זיך געריסן צו גרויסעס, געלאַקט דורך די פּאַרנעפּלטע וויזיעס פון זיין בלינדער, אינטעלעקטועל-נישט-באַהעלטער קינסטלערישער אינטוּיציע. אַט-די טראַגעדיע פון נישט האָבן די געהעריקע מיטלען אויף צוצוקומען צו די געאַנטע וויזיעס, צו די געגאַרטע טיפענישן, איז די דרייפּאַכע טראַגעדיע פון דער דריי-פּאַכער דערשיינונג ווייסענבערג: אַלס קינסטלער, אַלס קעמפּער, אַלס מענטש — ווייל די דאָזיקע אומבאַוווסטזיניק-דורכגעלעבטע טראַגעדיע . . . האָט געלייגט דעם שטעמפל נישט נאָר אויף ווייסענבערגס קינסטלערישן שאַפן, נאָר אויך אויף זיין קאַמף, אויף זיין דערשיינונג אַלס פּערזענלעכקייט.

* * *

. . . און דערפון — די גערייזיקייט, די בולטע אומגערעכטיקייט, דער להכעיס-עלעמענט, וואָס האָט אין ווייסענבערגס קאַמף געשפּילט אַ גרויסע ראָל. נישט קענענדיק קלאַר אַנאַליזירן און בולט אויפווייזן די פעלערן פון אַ שלום אַש, פון אַ אַפּאַטאַשו; נישט קענענדיק בולט אויפווייזן די פּאַלשקייטן פון דער לויב-קריטיק, איז ער אַריינגעפאַלן אין אַ פּאַרקערטער פּוריע: צעטראַטן יעדע אַביעקט-וויטעט פון אורטייל, פּאַרלייקנט די מעלות פון די באַקעמפטע קעגנער, געכאַפט דעם ערשטן-בעסטן גראַפּאַמאַן און אים געקרוינט אַלס גאון, אַלס ערשטן פון די ערשטע. . . .

ער איז געווען אַן עכטער קעמפּער לויטן אינסטינקט, אָבער דעם דאָזיקן גרויסן קאַמפּס-טעמפּעראַמענט האָט געפּעלט דער זיווג פון ברייט-האַריזאָנטיקן אינטעלעקט. . . .

* * *

אַ ווייסענבערג איז געווען אַן אייגנאַרטיקע פּערזענלעכקייט, אַ טיפּ פון אַ דענקער, אַן אַריגינאַל, וועגן דעם קענען קיין צוויי מיינונגען נישט זיין. . . . אין זיין בראַשור וועגן קונסט (ווי אויך אין זיין פּילאַזאָפּישער בראַשור) זענען פּאַראַן ווונדערבאַרע פּרטים, וואָס די אינטוּיטיווע בליציקייט זייערע איז אַזוי שטאַרק, אַז זיי מאַכן ליכטיק אַפּילו די געוויינטלעכע טונקלקייט פון ווייסענבערגס סטיל. (אַזאַ שטעל איז, למשל, זיין דעפיניציע פון רעאַליזם). אין פּריוואַטן שמועס פּלעגט ער קאַנען פּלוצלינג אַרויסזאָגן אַזעלכע אינטערעסאַנטע, עכט-אַריגינעלע מיינונגען וועגן שעקספּירס האַמלעט, אַז מע פּלעגט בלייבן איבערראַשט. אָבער די דאָזיקע אייגנאַרטיקייט פון ווייסענבערגס פּערזענלעכקייט, וואָס איז געשטיצט געווען אויף אַ נישט-דורכשניטלעכער אינטוּיציע, פּלעגט — צוליבן מאַנגל פון אַ אינטעלעקטור-עלער קאַנטראָל, פון אַן אַנאַליטישן אַנשפּאַר — אַפט דעגענערירן ביז צו געדאַנק-לעכן ווילדגראַז, ביז צו אומפּאַראַנטוואָרטלעכע וואַרט-קאַפּריוזן. . . .⁴

ל. קעניג

וואס איז דער מער מיט ווייסענבערגין?

צו ווייסענבערג'ס 50 יאָריקן יובילעי

... די פראַגע — וואָס הערט זיך מיט ווייסענבערגין? וואָס טוט ער? וואָס וויל ער? וואָס בונטעוועט ער זיך? ווערט אַפט אַרומגערעדט צווישן אונדזערע שרייבער. און ווי עס איז די טבע פון שרייבער, פאַרענטפערט יעדער פון זיי די פראַגע ווי אים לוינט, ווי אים פאַסט, דאָס הייסט לויט דער מיינונג, וואָס ווייסענבערג האָט וועגן אים, וועגן דעם שרייבער.

ווייס דער שרייבער, אָז ווייסענבערג האָלט נישט פון אים — און ווייסענבערג איז אַנגעפאַלן אויף אַ סך פון אונדזערע שרייבער — אַזוי ענטפערט ער:
— כּווייס דאַרטן, אַ געשעפט ווייסענבערג. אַ מאָל געהאַט טאַלאַנט, קרענקט דאָס אים און ער פאַלט דערפאַר אָן אויף אונדזערע נייע טאַלאַנטן.
אַנדערע, ווידער, וואָס זענען חושד, אָז ווייסענבערג האָלט יאָ אַ ביסל פון זיי, פרווון אים פאַרטיידיקן:
— עפעס איז ער דאָך אויסן, ווייסענבערג... ער איז נישט אינגאַנצן אומ- גערעכט... אא"וו... . . .

* * *

און אין דער אמתן איז די פראַבלעמע ווייסענבערג איינע פון די אינטערע- סאַנטסטע אין אונדזער ליטעראַטור. באַזונדערס פאַר די, וואָס אינטערעסירן זיך מער מיט דער פּסיכאָלאָגיע, מיט די וועגן פון שאַפן, ווי מיט באַזונדערע און פאַרענדיקטע שאַפונגען.
וואָס זשע איז דער מער מיט ווייסענבערגין? מיט וואָס איז זיין קינסטלערישער גורל אַנדערש פון די אַנדערע יידישע שרייבער פון זיין צייט? מיט וואָס איז ער אַ "פראַבלעמע"?

אַט לאַמיר זען אַקאַרשט:

ווייסענבערג, זאָגט מען, האָט אויפגעהערט שרייבן. ער איז אַ מאָל געווען איינער פון אונדזערע בעסטע יינגערע שרייבער. און היינט שרייבט ער שוין מער נישט, אַדער, אויב ער שרייבט שוין יאָ, איז עס זידל-פאַמפלעטלעך, . . .
איז אַבער די פראַגע, וואָס קיינער שטעלט זי ביי אונד נישט: פאַר וואָס טוט ער אַזוי? וואָס האָט אים אַפגעשטויסן פונעם גלאַטן שליטוועג, אויף וועלכן עס האָבן זיך אַוועקגעלאָזט דער רוב פון זיינע קאַלעגן-שרייבער, וועלכע זענען נתגלה געוואָרן אין אונדזער ליטעראַטור, אַלס "גרויסע" טאַלאַנטן אין דער זעלבער צייט, ווי ער? וואָס האָט געשטערט ווייסענבערגין צו ווערן ביי אונד אַ בכבודיקער קלאַסיקער? טאַלאַנט האָט ער געהאַט, דעם זכות אבות פון גוטע זאַכן, וואָס ער האָט . . . אַנגעשריבן — אַוודאי — פאַר וואָס זשע איז ער איצט נישט דער "סטאַר", ווי אַנדערע אין די פאַרשידענע פאַפולערע און ווייניקער פאַפולערע יידישע אויסגאַבעס?

וועט מען מיר דערויף ענטפערן: ער שרייבט איצט נישט; ער קען איצט נישט שרייבן.

איז אָבער דער ענטפער נישט קיין אויפריכטיקער: ווייל וויפל פון אונדזערע אָנגענומענע "לעבעדיקע קלאַסיקער" קענען עס יאָ שרייבן, שרייבן עס יאָ נייע זאַכן, אינעם אמתן זיין פונעם וואָרט?

האַבן זיך אַ סך פון אונדזערע שרייבער אויף אַן אמת אַנטוויקלט? איז נישט זייער רוב געבליבן שטיין ביי די פאַטאַלע פּערציקער יאָרן? גייען זיי דאָס רוב נישט אַרום צווישן אונדז, ווי פאַרשוועכטע קדושים, וואָס שפייזן זיך מיטן חסד פון זייער יוגנט?

און זענען נישט דער רוב פון אונדזערע אָנגענומענע שרייבער — און נישט נאָר אונדזערע — בלויז ווי קאַטערינקעס, וועלכע האַלטן אין איין איבערחזרן די מאַטיוון, די לידער מיט וועלכע זיי האַבן אַ מאַל אויסגענומען ביי די יידישע לעזער און קריטיקער. וואָס זשע האָט נישט דערלאָזט ווייסענבערג צו ווערן ביי אונדז אַזאַ "הייליקע קאַטערינקע"?

ווי אַנדערע מיט זייערע מאַטיוון, וואַלט זיך דאָך אויך ווייסענבערג געקענט בכבודיק אויסלעבן זיינע ליטעראַרישע יאָרן מיט אומענדלעכע וואַריאַציעס אויף זיינע יאָ טאַטע מיט בנימין, די משוגענע אין דאַרף און אַנדערע פון זיינע אַמאָליקע מייסטער-ווערק.

יאָ — וועט מען מיר זאָגן — איר זענט אפשר אין דעם פרט אַ ביסל גערעכט — אָבער ווייסענבערג האָט קיין קולטור נישט. ער איז נישט געבילדעט. דערפאַר איז עס.

וואַלט איך דערויף ענטפערן אַמעריקאַניש: "ווי מעיק מי קולטור?" טאַלאַנטן האָט די יידישע ליטעראַטור, אָבער נישט קיין קולטור. ווען דער רוב יידישע שרייבער וואַלטן געהאַט קולטור, וואַלטן זיי זיך אַנטוויקלט און נישט געבליבן שטיין דאָס רוב ביי די יאָרן, ווען קולטורעלע שרייבער און זייערע טאַלאַנטן ווערן רייף. מיר ווייסן פון יידישע שרייבער, וואָס האַבן נישט מער קולטור, ווי ווייסענבערג, און זיי פאַרנעמען ביי אונדז מיט רעכט דעם ליטעראַרישן אויבנאָן און זיי זענען נישט געבליבן שטעקן, ווי אַ בייז אַנשיקעניש אין די נאַלעווקעס, ווי ווייסענבערג. און אַחוץ דעם, דאַרף מען קולטור אויף צום איבערחזרן נאָך אַ מאַל און נאָך אַ מאַל די ערשטע יוגנט-געדאַנקען?

ס'איז גענוג, אַז מע האָט טאַלאַנט, אַדער מ'האַט אַ מאַל געהאַט טאַלאַנט. און אַפילו ווייסענבערגס שונאים, וועלן מוזן צוגעבן, אַז ווייסענבערג האָט . . . געהאַט טאַלאַנט, און אַ סך.

* * *

וואָס עס פעלט ווייסענבערגן, איז נישט אַזוי בילדונג און קולטור — מען קען, ווי עס ווייזט זיך אַרויס, אַן די זאַכן זיין אַ דערפאַלגרייכער, פּראָדוקטיווער שרייבער — ווי אַ ביסל גאַלאַנטערי, אַט דאָס, וואָס אַן אַלטער רוסישער שרייבער (רעשעטניקאָוו, דאַכט זיך) האָט אָנגערופן "פאַריקמאַכערישע ציוויליאַציע".

אים פעלט א ביסעלע ברייאנטין, אויסערלעך פאליטור. און אט דער חסרון מאכט אים הינטערשטעליק; אדער ריכטיקער, אט דער חסרון לאזט אים נישט ווערן אט דער "דערפאלגרייכער שרייבער"; וואס לעבט מיט דער גאנצער וועלט בשלום. אינטעליגענץ, נישט געשולטע, נאר אינטוויטיווע, האט וויסענבערג דווקא א סך. דאס קען מען זען אי פון זיינע ווערק, אי ווען מען באקענט זיך מיט אים פערזענלעך. מען ווערט א סך מאל איבערראשט פון וויסענבערגס ראפינירטקייט אלס קינסטלער און אלס מענטש. (און נישט איד אליין האב געהאט אט דעם געפיל). איד וואלט געראטן אלע אונדזערע עסטעטן און אינטעליגענטן צו ליינען דווקא וויסענבערגס "קריטישע" אנפאלערישע ארטיקלען, וועלן זיי נישט איינמאל דער-שטוינט ווערן פון די פיינע, דינע דעפיניציעס פון קינסטלערישע פראבלעמען, וועלכע וויסענבערג ברענגט ארויס. . . . זיין אינטעליגענץ אויף א סך אינטעליגענטן און קונסט-מבינים געזאגט געווארן.

אבער אַנשטעל, פאליש (לאק) פעלט אים יא! אט די אויסערלעכע פאריק-מאכערישע קולטור, וועלכע איז אזוי באקוועם און ניצלעך אינעם היינטיקן לעבן, און באזונדערס צווישן קינסטלער און שרייבער.

ווי זשע קומט עס, וואס ער האט זיך די קונץ נישט אויסגעלערנט, ווי א סך אנדערע קליינשטעטלדיקע בחורים מיט טאלאנט און אן טאלאנט? און ווי מיר ווייסן פון דערפארונגען, איז דער פוילישער ייד גיכער מסוגל זיך אַנצושטעקן מיט דער אויבערפלעכלעכער אייראפעישקייט, ווי דער רוסישער, צי דער ליטווישער ייד. ווי זשע קומט עס, וואס אט דער קערנדיקער פוילישער ייד, וויסענבערג (און ער איז, ווי באוויסט, שטאלץ מיט זיין פוילישקייט) האט זיך נישט געקענט אַנשטעקן מיט אט דער פסעוודא-קולטור, וועלכע ווערט אַפט ביי אונדז און איבעראל פאַר-ביטן פאַר אמתער קולטור און בילדונג? דערויף ענטפער איד: וויסענבערגס טאלאנט, זיין צו גרויסער טאלאנט האט אים נישט געלאזט זיך און אנדערע אַפּנאַרן. וואָרם, וואָס איז טאַלאַנט, אמתער טאלאנט, אויב נישט א שטאַרקער חוש פאַר ווירקלעכקייט, פאַרן לעבעדיקן לעבן?

און וויסענבערגס טאלאנט איז צו גרויס . . . ער זאל זיך קענען באַנוגענען מיט אַנשטעלן, מיט די האַלבקייטן, מיט וועלכע עס נערט זיך און די וועלט דאָס רוב קינסטלער און שרייבער אין אַלע שפראַכן און ליטעראַטורן.

* * *

וויסענבערגס "אומגליק" איז, וואס ער האט א צו גרויסן טאלאנט. זיין טא-לאנט, דאס הייסט, זיין חוש פאר ווירקלעכקייט, איז צו קרעפטיק, צו קערנדיק-ערדיש, ער זאל קענען מרוצה ווערן מיט דעם ליטעראריש-קינסטלערישן קאָנווענציאָנאַליזם, מיט וועלכן עס לעבן און "שאַפן", אזוי צו זאָגן, דאָס רוב קינסטלער און שרייבער, יידישע און נישט-יידישע.

* * *

... די יידישע ליטעראַטור איז געווען זיין אידעאַל, זיין יום-טוב, זיין קודש-קדשים.

... ער איז איינער פון די וואַרצלדיקסטע, קערנדיקסטע טאלאַנטן אין אונדזער ליטעראַטור. ...

ווייסענבערג האָט אַ ריזן-טאַלאַנט. ער איז דער סקולפּטאָר אין דער יידישער ליטעראַטור. אונדזער קריטיק האָט שוין אַנגעוויזן אויף זיינע אויסערגעוויינטלעכע פעיקייטן פון אַ פּלאַסטיקער, וועלכע האָבן צו זיך קיין גלייכן אין דער יידישער ליטעראַטור.

ווי קיין אַנדערער ביי אונדז קען ווייסענבערג מיט ווערטער אויסקלעפּן, אויספורימען אַ ליטקע, אַ קנייה, אַ גוף, אַ קערפּערלעכע באַוועגונג. ...⁵

נח פּרילוצקי

דאָס רעטעניש ווייסענבערג

1

אין אַ קורצער כאַראַקטעריסטיק, וואָס איז פאַרעפּנטלעכט געוואָרן מיט דרייסיק יאָר צוריק אין איינעם אַ וואַרשעווער זאַמליכל האָב איך שוין פאַר-מולירט, אין וואָס עס איז, לויט מיין מיינונג, באַשטאַנען דער הויפּט-פּוח פון דעם דאָזיקן אייגנאַרטיקן, שטאַרקן און פּולבליטיקן טאַלאַנט, און מיט וואָס ער האָט גענומען באַלד ביי די ערשטע ליטעראַרישע שריט זיינע.

ווייסענבערג איז געווען דער ערשטער פּלאַסטיקער-סקולפּטאָר — אין דער יידישער בעלעטריסטיק און האָט אין דער קינסטלערישער ליטעראַטור אונדזערער פאַרנומען דאָס אַרט וואָס איז ביז אים געווען פּריי — געוואַרט, עס זאַל קומען דער אויסדערוויילטער אויסצופילן עס. ...

שטעל, צוגאַנג, נאַגיר פון מאַדעלירן שפּראַך — אַלץ איז געווען איינגס און ניי. ...

2

... פאַרוואָס איז די וועלט שייך און דאָס מענטשלעכע לעבן פּול מיט צרות און אומגליק? פון וואָנען נעמט זיך אַזוי פּיל שלעכטס צום באַשעפּעניש, וואָס הייסט מענטש? וואָס איז די וועלט, וואָס איז דער מענטש, און וואָס איז גאַט? וואָס איז דער יש, און וואָס איז דער ציל זיינער? 'איז נישטאָ קיין גרענעץ צווישן רעאַלן זיין און חלום?' ... — די און ענלעכע פּילאַזאָפּישע שאלות האָבן געפּייניקט דעם פאַר-פאַסער פונעם 'בעל-תשובה' און ער האָט זיי געוואַלט נישט אַנדערש ווי באַלייכטן און פאַרענטפּערן אין בעלעטריסטישער פאַרעם.

די עובדא האָט איבערגעשטיגן ווייסענבערגס כּוחות. די מעגלעכקייטן פונעם אינטעלעקט זענען דאָ געווען פּיל שוואַכער פון זיינע באַדערפּענישן און אַספּיראַציעס, און דער טיפּ פון די שעפּערישע פעיקייטן — בכלל קנאַפּ צוגעפּאַסט צו אַ טעמאַטיק מיט דאָמינירנדיקן פּילאַזאָפּישן אינהאַלט. ...

פון וויסענבערגס שפעטערדיקע ביכער איז קאנטיק, אַז ער האָט געלייענט אויף טעמעס, וואָס זענען אים אַזוי טיף אַנגעגאַנגען. אַבער פון דעם ביסל, וואָס ער האָט אויף דעם פעלד געפונען אויף יידיש, האָט ער זיך נישט פיל געקאַנט אויסלערנען.

ס'איז געווען אליין פאַר זיך אַ פאַראַדאַקס, אַז דער מענטש מיטן געלענק צו דענקען נאָר מיט בילדער האָט זיך געכאַפט צו חקירות, וואָס פאַרלאַנגט אַ גוט אויסגימנאַסטיקירטן, לאַנג און סיסטעמאַטיש מיט אַבסטראַקציעס געפילטן און געשאַרפטן מוח.

מיט דער ערוּדיציע פון אַן אַנאַטאַל פראַנס וואַלט זיך ווייסענבערגן מסתמא אַיינגעגעבן אַ געוויסע מאַס סינטעז פון ספּעציפיש דענקערישן תמצית מיט ריין פּלאַסטישן לבוש. אַן אומבאַהאַלפן דענקען מיט אַ פרימיטיוון אויטאָדאַקט מיט איבערוואַג פון אוימקלאַרער אינטוּיציע, איבער אויסדריקלעכן וויסן איז נאָר עולל צו צעברעכן דעם קינסטלער.

כ'האַב אַ מאַל באַמערקט אין דער ליטעראַרישער אַפטיילונג פון מאַמענט ווייסענבערגס אַן אַרטיקל וועגן קונסט. ס'איז געווען געשריבן שווער, געפלאַנט-טערט, קלעפיק, ווי ער וואַלט געדרייט שטריק פון געדיכטן האַלב אויסגעטריקנטן און האַרטלעך געוואַרענעם פּעך. פּלוצלונג האָבן דאָרט אַ בלאַנק געטאַן עטלעכע שורות — פאַרבלענדט, און כ'האַב געשטוינט, אויף וואַסער הויך דער געדאַנק האָט געגעבן אַ פּלאַטער אַרויף און מיט וואַסער דורכזיכטיקייט ער האָט זיך אויס-געצייכנט. און באַלד דערנאָך האַסטו קאַנסטאַטירט מיט פאַרדראַס אַ קייקל אַראַפּ צו געפלאַנטערטקייט, נעפלדיקייט און באַנאַלקייט.

ס'וואַלט פּדאי געווען דורכצופירן אַ גענויעם אַנאַליז פון ווייסענבערגס בראַ-שור די וועלט ווי אַ טרוים — די גאַנצע פּילאָזאָפּיע זיינע, דערלאַנגט אין וויזיעס און דיאָלאָגן צווישן דעם מחבר מיט האַמלעטן (. . . מיטן בעל-שם, מיט בעטהאַווענען).

ווי-נישט-וווּ דאָרט דאַכט זיך דיר צו פאַרנעמען אַ מין סטיליסטיש ווידער-קול פון "בן המלך והנזיר".

אַיינצלנע אויסדרוקן און אַפילו לענגערע פאַרלוימדונגען פאַרהאַלטן אויף זיך דעם בליק דיינעם — זיי זענען אינטערעסאַנט, . . . אַ שטייגער:

— "צי היסט דען נישט ביים שטיין לעבן דאָס זעלבע, וואָס ביי אונדז היסט טויט? . . .

— צי זענען מיר דען באַשאַפן געוואָרן, אַז מ'זאַל אונדז דערפאַר באַצאַלן? צי קאַנען אַפהענגיקע וועלן מער, ווי דאָס, וואָס מע מאַכט מיט זיי? אַז דו וועסט נישט וועלן באַשאַפן ווערן, צי וועסטו קאַנען?? און אויב נישט פאַרלירן ווערן — אַיינהאַלטן זיך? . . .

— . . . דו מוזט זיין נישט דו כּדי צו זיין אויף דער וועלט, מוזט האָבן איר אַלייזין, איר אַפּשפּיגלונג, דו מוזט זיין זי אין אַלע הינזיכטן. ערשט דעמאַלט ביסטו דו. אַבער נישט דו, נאָר זי; ווען דו שפּיגלסט זי אַפּ אין דיר, ערשט דעמאַלט ווייס

איך פון דיין עקזיסטענץ. דו ביסט איינע פון די בריות [ברירות], וועלכע די עקזיסטענץ האָט זיך אויסגעקליבן צום געבן זיך צו דערקענען דורך איר. נאָר דו טאַרסט נישט זיין אַלס דו. און וואָס ווייניקער דו ביסט אַלס דו און מער אַלס זי — אַלץ מער ביסטו. דעמאָלט ביסטו זי — עקזיסטענץ ...

— . . . צו וואָס דאַרף דען דער מענטש פון טאַל אַ וועלט, וואָס איז העכער איבער אים? ווי האָט ער (משה רבינו) געקאַנט וועגן הימלס-טוי רעדן פאַר זיי (פאַר די יידן) אַן מורא, אַז זיי וועלן דעם הימל אויך אויסמעלקן און איבערלאָזן אים ווי אַ ליידיקע אייטער. ווער שמועסט, אַז דאַס וועט זיך לאָזן טאַן אין דער שטיל, אַז דעם צווייטן זאַל נישט אַנקומען אַ חלק דערפון ...

— . . . די מענטשהייט האָט זיך אויסגעטראַכט אַ משיח, וואָס זאַל איר דינען פאַר אַ סימבאָל, ווי ווייט ס'איז געזיכערט איר הפקרות, און אַז די איידלקייט איז דערווייטערט פון זייער גבול און שטייט געבונדן אין קייטן ... [4] אַבער דאַס זענען אַלץ פליטערלעך, פאַראיינזאַמט אין אַ וואָלד פון שפּלי-טערס. . . .

ווייסענבערגס טראַגעדיע איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס ער איז נישט געווען אַ מבין אויף זיך אַליין.

אמונה אין זיך האָט אים נישט געמוזט פעלן נאָך אין די יונגע יאָרן, אַניט וואָלט ער נישט געווען אַזוי גרינג געפונען דעם וועג פון ווערקשאַטל צו דער ליטעראַ-רישער פּהינה. אַבער דער גיכער סוקסעס, וואָס איז אים אַנגעקומען אין פּולן זיין פון וואָרט אַז מי (אַט) ווער ס'וואָלט דרייט געקאַנט איבערחזרן וועגן זיך דעם באַרימטן זאַג: "געקומען, דערזען, מנצח געווען!", האָט טראַנספּאַרמירט די געדאַכטע אמונה אין איינבילדונג.

ווייסענבערג האָט זיך מיט דער צייט איינגערעדט, אַז אַלץ, וואָס ער שרייבט איז דער גרעסטער גראַד פון שלמות, און ס'איז נישט געווען ווער ס'זאַל אים אַרויס-פירן פון דעם טעות: די איינבילדונג האָט ביי אים אַטראַפּירט דאַס מסוגלניש צו קוקן מיט אַפענע אויגן אויף זיך אַליין — ער האָט אַנגעוויירן יעדן קאַנטראַל איבער זיינע אייגענע מעשים, — און פון דער צווייטער זייט, זיך גאַרנישט געמאַכט פון וועמענס-ס'איז מיינונג, באַצויגן זיך מיט ביטול צו אַלע קאַלעגן (מיט די טאַלענטירטע בראש) — אויסן פאַלשן גלויבן, אַז נאָר ביי אים שטייט איין די גאַרע קינסטלערישע קדושה, דאַס גאַרע מענטשלעכע און שריפטשטעלערישע רייניקייט, ערלעכקייט און אומאיינגנוציקייט. . . .

וועמען אַלץ איז ווייסענבערג אין זיין לעבן נישט באַפּאַלן! אַבער זעלטן ווער פון די אַטאַקירטע און באַליידיקטע וואָלט אים נישט מוחל געווען במחילה-גמורה דאַס, וואָס ער האָט אין די אַפּטמאַל מאַניאַקישע פּאַלעמיקעס, פּאַמפלעטן און פּאַשקווילן פאַרגעסן יעדע מאַס און יעדע גרענעץ, ווען נאָר מ'וואָלט קאַנען פּועלן ביי דעם פאַרביסענעם איש-מלחמה, ער זאַל מינדעסטנס אין זיין קינסטלערישן שאַפן אַפהיטן זעלבטס-דיסציפּלין, מאַס און גרענעץ, די דאָזיקע קאַרדינאַלע באַדינגונגען פון פּלאַסטישער קונסט, וואָס איז גאַרנישט אַן פאַרעם, אַן קנאַפּקייט, אַן קאַנדענסירטקייט. . . .⁶

יצחק גאלדקארן

י. מ. ווייסענבערג — צו דער טיפער אייביקייט

ווייסענבערג האָט נאָך אַלץ נישט געקריגן זיין פולע אַפשאַצונג אין דער יידישער ליטעראַטור. אָבער בלייבט ער צוליב דעם נישט אונדזער גרעסטער פּראָזע-מייסטער? פּלאַכע לייענערס און שרייבערס זעען אין אים אַ טאַלאַנט, אַ רעאַליסטישן שרייבער, דעם מחבר פון "דור הולך ודור בא"; אָבער ווי הימל-הויך האָט זיך ווייסענבערג דעהויבן איבער אַט דעם רעאַליזם! און גראַד איז "דור הולך ודור בא" נישט פון די שטאַרקסטע, אַפילו צווישן די ריין רעאַליסטישע דער-ציילונגען — אַזעלכע ווי "אַ טאַטע מיט בנימ", "אַ שלעכטע פרוי", "מזל טוב" און אַנדערע. אמת, אויך אין די שילדערונגען באַווייזט זיך אַ גאַט-געבענטשטער קינסטלער, וואָס ברענגט אַריין לעבן, פאַרב און דינאַמיק אין יעדן חומר צו וועלכן זיין ווונדערלעכע שעפּערישע האַנט רירט זיך נאָר צו. "ויפּח באַפּיו נשמת חיים" ... די לעבעדיקייט פון זיינע טיפּן איז אומפאַרגלייכלעך אין אונדזער ליטעראַטור. אָבער ווייסענבערג האָט זיך אויסגעפיקט פון דער רעאַלער שאַל. ער האָט געשאַפּן זיינע מייסטער־ווערק — דעם "פאַמניק", "אין דער שטיל", "געברענגט אַ סוד", "אַ וואַלד-מיידל", "איינער אַ מענטש", יווי דער גורל פירט און אַנדערע. אַט די און אַנדערע געניאַלע שאַפּונגען, פּערל פון פּערפּעקציע, שטעלן אַוועק זיין שעפּער נישט נאָר אַלס גרעסטן יידישן קינסטלער, נאָר אויך אַלס איינעם פון די גרעסטע פון אַלע פּעלקער. . . .

די אויבן דערמאָנטע דערציילונגען זענען אַנגעלאָזן מיט וויזיע און עס ווייעט אין זיי אַ הויך פון עפּעס אייביקס. דאָס מענטשלעכע רעאַלע גיסט זיך צוזאַמען מיטן מיסטיש-איבערנאַטירלעכן. עפּעס אַן אַפּשיין פון גוואַלדיק אומענדלעכס, קאַסמיש, וואָס אונדזער פילן און פאַרשטעלונגס-כוח קען נאָר אומקלאַר אויפֿ-נעמען . . . אַט אַזאַ בילדל פון זיין מאַנומענטאַלן "פאַמניק" ווי די צוויי אַלטיטשקע גייען אויס: ". . . און איינס פון דאָס אַנדערע, זיי פון דער זון און די זון פון זיי, האָבן זיך נישט געקאַנט מיט זייערע לעצטע בליקן אַפּרייסן". — ווייסענבערג האָט עראַטיש עלעקטריזירט די נאַטור, די אַטמאָספּערע אין זיין "געברענגט אַ סוד", ווי "אַ רויטע סודותדיקייט האָט די שטילקייט פון דער וועלט איינגעהילט? און ווי לאַנג די ערד וועט זיך דרייען אַרום דער זון, און דער מענטשן-מין אַרום דער ערד — וועט לייכטן אַט די פאַנטאַסטישע שקיעה-זון, וואָס דער קינסטלער האָט אַנגעצונדן. אין אַט דער דערציילונג — און נישט נאָר אין דער — ווערט פאַרווישט די גרענעץ צווישן רעאַלן און אומבאַשטימטן. דער לייענער הערט אויף צו "געניסן" — ער ווערט פאַרטראַגן הויך צו אַ פּלאַטאַנישן "קאַטאַרסיס" אָדער פאַרזונקען אין אַ דאַסטאַיעווסקישן תּהום. מען מוז זייער פיל זיך פּלאַנטערן צווישן דעטאַליסטישע קליינלעכקייטן ביי באַזאָקן, ביז מען קומט צו אַזעלכע טיפּקייטן, געדאַנקלעכע שאַרפּקייטן און געפיל-ווירבל-שטראַמען, ווי אין זיין יווי דער גורל פירט, "איינער אַ מענטש", וכדומה. ביי ווייסענבערגן בליצט אַפּט אויף דאָס אומגעריכטע, אינטוויטיוו-

זעוודיקע און גראַנדיעזע פון שעקספיר, באַלזאָק און דאָסטאָיעווסקי. איך צווייפל, אויב ס'איז פאַראַן אין דער וועלט-ליטעראַטור נאָך אַזאַ ערדיש-ליידנשאַפטלעכע און עטעריש-מיסטישע געשטאַלט, ווי זיין "וואַלד-מיידל"; די טוי-פערלדיקייט פון האַמער און די דעמאָנישע פאַסיע פון שעקספיר. דער דיאַלאָג פון דעם וואַלד-מיידל מיט דער טרעפערקע פאַרמאַגט אַזאַ דערהויבן טראַגישן פאַטאַס, אַזאַ הימנישקייט, וואָס איז אַפּשר אומפאַרגלייכלעך. און אין גאַנצן איז אַט די געשטאַלט אומ-שטערבלעך — צווישן לאָרע, בעאַטריטשע, דזשוליע און וויקטאָריע.

* * *

ווייסענבערגס מאַנגל אין . . . בילדונג, זיין "אומפאַלירטקייט" איז געוואָרן די "אַכילעס-פּיאַטע", ווהיין פילע האָבן געצילט זייערע פּיילן. אָבער אין קעגנזאַץ צו אַכילעסן, האָט עס אים נישט געשאַדט; פאַרקערט, ער האָט זיי געהאַט אין פּיאַטע . . . דאַכט זיך, אַז מען קען אויף אים אַנווענדן דריידענס ווערטער וועגן שעקספירן: "די וואָס באַשולדיקן אים אין אומגעבילדעטקייט, גיבן אים אַ גרעסערן לויב: ער איז געווען נאַטירלעך געלערנט; ער האָט נישט געדאַרפן די ברילן פון ביכער, פּדי צו לייענען די נאַטור; ער האָט געבליקט אינערלעך און זי דאַרט געפונען". . . —

אין ווייסענבערגס בלייבן אין זיין אַרעמער מיליע איז אויך, למען האַמת, געווען אַ שמץ אייגענע "שולד"; זיין קינסטלערישער — אַפּט אין גראַטעסקע פאַרמען זיך אויסדריקנדיקער אייפער, זיין ממש רעליגיעזן דינען דער קונסט. און אויב ס'איז אַמת, אַז "אין התורה נקנית אלא למי שממית עצמו עליה" — האָט ווייסענבערג זיין תורה קונה געווען, ווייל ער האָט זיך פאַר איר מקריב געווען. אין דער יידישער ליטעראַטור האָבן מיר בלויז נאָך איין פאַל אַזאַ: משה-לייב האַלפערן. שוין בעל-מחשבות, אַט דער פּיינער קונסט-אויפנעמער, האָט אַנגעוויזן אויף ווייסענבערגן אַלס דעם קינסטלער, וואָס "גאַרנישט קינסטלערישס איז אים נישט פּרעמד". זיינע פיל שטרויכלונגען האָבן אים נישט געבויגן, נאָר ענדגילטיק איינגעבראַכן. אַז אַזאַ גייענדיקער אַמת האָט ס'גאַנצע לעבן געמוזט פירן אַ דראַמאַ-טישן געראַנגל אין אַן עולם השקר — איז פאַרשטענדלעך. נאַטירלעך, האָט ער אַפּט אין זיין אַמתדיקייט געבלאַנדזשעט, פאַרפלאַנטערט זיך אויף געאַצענטרישע זייטן-וועגן; אָבער אין תוך איז ער שטענדיק געווען דער אידעאַלער גערעכטער. אין אַט דעם מאַנגאַלישן פנים . . . האָט "געווינט" די פּיינסטע נאַטירלעכע אינטעליגענץ. . .

י. ראַפּאַרט, אונדזער קריטיקער בה' הידיעה . . . שאַצט אים מבניש און אַלזייטיק — אָבער ער דערשאַצט אים נישט. מילא, די קליקע ע"ה האָט אים נישט דערשאַצט צוליב "פּאַליטיק" און נישט באַנומען זיין גרויסקייט; אָבער אויף ראַפּאַ-פאַרטן איז יאָ אַ חידוש. — עס איז אַמת, . . . אַז אַט דער גוואַלדיקער סטיליסט האָט געקענט זיין . . . האַמעטנע ביים אַנשרייבן עטלעכע געלעגנהייטלעכע שורות. אַמת, אָבער דאָס איז נישט אַזוי וועזנטלעך. דער קינסטלער, וואָס זיין אַטריבוט איז געווען גאונות, האָט שפּעטער באַפליגלט און אינספּירירט, געקאַנט

אנשרייבן דאָס שענסטע, טיפסטע און מעכטיקסטע אין דער יידישער שפראך. און נישט גראַד בלויז אין זיין אייגנטלעכן זשאַנער. אויך זיינע עסייען, געדרוקטע אין אינזער האַפּענונג . . . געהערן, לדידי, צו די שענסטע און טיפסטע אין אונדזער ליטעראַטור. . . .

יא, אינטוּיציע, גרויסע אינספּיראַציע איז אַ ריז, וואָס שפּרייזט מיט מילן-טריט, בעת די קליינטיקע מענטשעלעך פּוּיזען מיט זייער לאַגיִק אין פעטיט.

* * *

... איך האָב נישט איצט פאַר זיך דעם ערשטן באַנד פון זיין . . . גרויס ווערק — אין דער טיפער אייביקייט. ווי ס'זאָל נישט זיין — ווייסענבערג און זיין ווערק געהערן זיכער צו דער טיפער אייביקייט. זיין "סטאַטוס" אַלס דער אויסערגעוויינט-לעכסטער קינסטלער אונדזערער — דאַרף און וועט, סוף-פל-סוף, אַלגעמיין אַנער-קענט ווערן.

אויך ווייסענבערג דער מענטש, דער מאַרטירער-קנאי פאַר זיין אמת, מוז באַקומען זיין תּיקון. ווי אַ געבענטשטער, פּרעכטיק-ווילדער וואַלד-טייך האָט ער זיך פון ערגעץ-וווּ גענומען און ווּנדער-געפּישופּט מיט זיין אורשיינקייט און אור-פּוח.

און ווי איגנאַרירט מען האָט אַט די שיינקייט! — נחמן מייזל, איינער פון די קולטור-מעקלערלעך און ליטעראַרישע "סטאַק-קיפּערס", מיט וועלכע מיר זענען אַזוי "רייך" האָט אַ מאל איבערגעגעבן אין זיינעם אַן אינטערוויו מיט אַפּאַטאַשו, יענעם אַ "לייכטע הלצה" וועגן מייסטער: — ". . . ער פאַקט פון אַלטע קאַסטנס . . ." יא, ווייסענבערגס "אַלטע קאַסטנס" וועלן אייביק בלייבן פּריש. די "נייע קאַסטנס" פון אַנדערע באַגאַבטע, אַבער מיטלמעסיקע שרייבערס — וועלן זיך פאַר-וואַנדלן אין פּרוכנע . . .

זאָלן ליטעראַרישע "פּשטלערס" — "אייז"־עטיקעטן-פאַבריקאַנטן — זיך אויפ-הערן גריבלען אין די עסטעטישע "סוגיות", אין קאַלט-טרוקענע טעאַריעס: — וואָס ס'איז קונסט?

מישט אויף אַ בלעטל ווייסענבערג!

יא, טיפּע אייביקייט — דאָס איז דער עולם הבא פון די אויסדערוויילטע, עכט-שורשידיקע גרויסע קינסטלערס; און ווייסענבערג — זיין לעבן און שאַפּן געהערט צו דער טיפער אייביקייט.⁷

י. ראַפּאַפּאַרט

י. מ. ווייסנבערג דער דערציילער

[1878-1938] 1881-1938

... ווייסנבערג און אַש זענען געווען די סאַמע בולטע טאַלאַנטן אין דער יידישער ליטעראַטור אַנהייב 20-טן יאַרהונדערט. און הגם אַש האָט אַנגעהויבן זיין שריפטשטעלערישע קאַריערע מיט גאַנצע פיר יאַר פאַר ווייסנבערג, . . . דאָך

האט ווייסנבערג אנגעהויבן צו נעמען אויבערהאנט איבער אשן אין דער אפשצונג פון אונדזער ליטערארישער קריטיק.

... וואס שייך דעם גרויסן ראמאן, איז ער געווען איבער ווייסנבערגס פוחות, בעת אש האט . . . אין דעם דאזיקן געביט אנגעהויבן צו פארנעמען אן ארט סיי ביי אונדז, סיי אין אויסלאנד.

אמת, סיי אשעס דראמעס, סיי זיינע ראמאנען זענען נישט תמיד דורך אלעמען געלויבט געווארן, — פארקערט, מע האט זיי אפט שטארק קריטיקירט (סיי בעל-מחשבות, סיי ש. ניגער, . . . סיי אנדערע), אבער נישט געקוקט דערויף, איז אשעס מאטעריעלער און מאראלישער דערפאלג געוואקסן נישט מיט יעדן טאג, נאר מיט יעדער שעה, . . .

... ארויסגערוקט אויבנאן א דאנק דעם קינסטלערישן אינסטינקט, אבער פאר-בליבן קולטורעל אפגעשטאנען, האט ווייסנבערג באשלאסן, אז ער איז א קרבן פון א פארשווערונג מצד די אינטעליגענטן, וואס גייען צום ציל נישט נאר מיט טאלאנט, נאר מיט געזעלשאפטלעכער ארבעט, מיט ביכערדיקן וויסן, פון הינטנארם — ישמור לי ואשמור לך. און ער איז ארויסגעטראטן אין קאמף קעגן דער דאזיקער אומגערעכטיקייט שוין נישט נאר צוליב דעם געפיל פון אייגענעם באעוולט זיין נאר צוליב דעם געפיל פון באליידיקט זיין פאר דער געליבטער, דורך די אשעס געשענדעטער ליטעראטור, ווו זיי זענען אריינגעדורונגען נישט א דאנק זייער טאלאנט, נאר א דאנק סוחרישע שפיעלעך און חכרישן "שאכער-מאכער". . .

* * *

ווייסנבערג האט געקוקט אויפן יידישן לעבן מיט ריין-קינסטלערישע אויגן. אין דעם זע-פעלד פון זיין קינסטלערישן אויג פלעגן אריינפאלן קליינע אויסשניטן פון דער ענג-יידישער ווירקלעכקייט, — זיי פלעגן זיך אבער אויספורעמען אונטער זיין קינסטלערישן בליק אין קליינע קרישטאלן פון קונסט. די טעכניק פון די דערצייל-לונגען זיינע איז נישט תמיד אן פעלערן, אבער אפילו אין די שוואכסטע פון זיי פילט זיך די זיכערקייט און לייכטקייט פון א געבוירענעם ווארט-קינסטלער, פון א געבוירענעם רייד-באגאבטן שרייבער מיט א ברייטן דיאפאזאן פון קינסטלערישע מיטלען. ווייסנבערג קאן זיין גראב-נאטוראליסטיש, ווי אין דער דערציילונג "דער טאטע מיט די בנים" [יא טאטע מיט בנים], און מילד, ליריש, ווי אין "די משוגענע אין דאָרף"; ווייסנבערג קאן זיין הומאריסטיש און איראניש, ווי אין דער "מעשה מיט א ציג" און אין פרעכטיקן "חיים-אהרן" און ער קאן דערגרייכן עכטן טראגיום ווי אין "דער חוב" [יא חוב] און אין "דור הולך ודור בא".

ווי א באווייז פאר ווייסנבערגס קינסטלערישער פילעוודיקייט קען דינען דער חוש פאר מאס, וואס דער דאזיקער "סאמאראדאק" (וואס איז פארבליבן ביז צו לעצט אומגעריירט פון דער קולטור) ווייזט ארויס אויף די סאמע גליטשיקע שיפועים פאר א יידישן שרייבער פון אנהייב 20-טן יארהונדערט.

לאמיר נעמען, למשל, די פאר ווייסנבערגס טאלאנט שטארק כאראקטע-ריסטישע דערציילונגען: "דור הולך ודור בא" און "צום איידעם אויף קעסט". . .

דער העלד פון ווייסנבערגס דערציילונג, "דור הולך ודור בא", נאָטע, וואָס זוכט אַרום דעם באַלעבאַס, פּדי צו באַרגן ביי אים געלט, וואָלט ביי אַנדערע פּראַלע-טאַרישע שרייבער אַרײַן אין שענק, וווּ נאָטע געפֿינט סוף-פּל-סוף דעם באַלעבאַס, און מיר וואָלטן בייגעווען ביי זעליקס גראַבן אַפּזאָג צו געבן דעם נויטבאַדערפּטיקן אַרבעטער געלט אויף באַרג. עס בעט זיך דאָך ממש אזאַ קאַנפּראַנטאַציע צווישן אַרבעט און קאַפיטאַל! דער אַרבעטער גייט אויס פאַר אַ גראַשן! דער באַלעבאַס זיצט אין שענק און וויל דעם הונגעריקן אַ גראַשן נישט באַרגן! אַבער ביי ווייסנ-בערגן פאַרפעלט נאָטען מוט אַרײַנצוגיין און בעטן אין שענק ביים באַלעבאַס געלט. . . .

נישט ווייסנבערג האָט דאָ געזוכט דעם קלאַסנקאַנפּליקט, און נישט ער וויל דאָ באַטאַנען די הכּנהדיקייט פּונעם אַרבעטער. ער שילדערט בלוז אַ פּסיכאָלאָגישן צושטאַנד פון אַ מענטשן (. . .).

ביי פּראַלעטאַרישע שרייבער, ביי וועמען די אַרבעטער-דערציילונגען זענען געווען אַן אידעאָלאָגיש געווער אין קאַמף, וואָלט זעליק זיך געווען אַפּגעזאָגט צו געבן זעקס רובל אויף נאָטעס לוויה-הוצאות (פּדי צו באַטאַנען בולטער דעם קלאַסנ-קאַמף צווישן די זעליקס און די נאָטעס), אַבער ביי ווייסנבערגן ווערט אַפּילו זעליקס ווייב מילדער און זי גיט בלוז אַ צי זעליקן פאַרן אַרבל, אזאַ מין שטילע בקשה, נישט צו געבן, אַ סימבאָלישער אַפּווער, ווייל אַפּן נישט לאַזן געבן אויף תּכריכים קאַן נישט דאָס יידישע קליינשטעטלדיקע ווייבל. . . .

ביי די טיפּישע דערציילער פון קלאַסנקאַמף אין יידישן לעבן, וואָלט די דער-ציילונג געווען צוגעשפּיצט געוואָרן אין דער פאַרעם פון צוזאַמענשטויסן: נאָטע גייט אַרײַן אין שענק און באַקומט נישט קיין הלוואה; נאָטעס חברים קומען צו זעליקן אין שטוב בעטן אַ הלוואה אויף נאָטעס לוויה-הוצאות און דאָס ווייב לאַזט זעליקן נישט געבן קיין געלט; ביי ווייסנבערגן האָט זיך די דערציילונג צוגעשפּיצט אינערלעך, אין דער פאַרעם פון אַ פּסיכאָלאָגישער דערדריקטקייט: נאָטעס אַרעמקייט צעפרעסט אים אינערלעך, ער האָט שוין גאַר נישט קיין מוט אַרײַנצוגיין בעטן אַ הלוואה. . . .

די פּראַלעטאַרישע שרייבער וואָלט זיך געווען געדאַכט, אַז די דערציילונג ווערט שטאַרקער אַ דאַנק דעם מער בולטן אונטערשריייכן די עוולות און די אַכזריות; ווייסנבערגן מיט זיין דינעם געפּיל פאַר מאַס, איז אינסטינקטיוו געווען קלאַר, אַז נאָטעס טראַגדיע וועט בולט ווערן נישט אַזוי דורך זעליקס צו גרויסער אַכזריות, ווי גראַד דורך דער גרויסער דערדריקטקייט פון זיין פּסיכישן צושטאַנד. די שטילע טענער פון ווייסנבערגס דאָזיקער דערציילונג שרייען העכער, ווי די געשוואַרענע פּראַלעטאַרישע שרייבער; מיר זען און שפּירן נאָטען טיפּער און אינטימער.

און ווי גוט עס האַרמאָנירן די דאָזיקע שטילע טענער פון סאַציאַלער פיין מיט דער ליריק פון נאָטעס פאַמיליע-סצענעס.

און ווי גוט עס איז, וואָס נאָטע גייט נישט אַוועק אין לעצטן טאַג פון זיין לעבן אַן פּרישטיק (ווי דאָס וואָלט געטאַן נישט איין "סאַציאַלער" שרייבער ביי אונדז); און

ווי גוט, וואָס די געבעקס-הענדלערקע זאָגט זיך נישט אָפּ צו געבן נאַטעס פרוי, מרים, קרעדיט, — פאַרקערט, זי רופט זי אליין צו און גיט איר נאָך אַ קאַמפּלימענט. די דאָזיקע שטילע סצענע, מרים אומזיכערקייט . . . שילדערט איר לעבנס-טראַגעדיע בעסער, שטאַרקער און — דער עיקר! — אינטים-איבערצייגנדיקער, ווי דאָס וואָלט געווען געטאָן דער גראַבער אַפּאָג פון דער הענדלערקע.

לייענט מען די סצענעס מיט דער הענדלערקע און דערנאָך דעם לעצטן פרישטיק אין שטוב, גיט מען אַ טראַכט: אַט דאָס איז באַמת די לעצטע סעודה, אַ טרויעריקע, אַבער נישט לויטן נייעם, "סאַציאַלן" שאַבלאָן.

. . . אים [ווייסנבערגן] האָט אינטערעסירט נישט דאָס, וואָס דאָס יאָר 1904 האָט פאַרלאַנגט, נאָר דאָס, וואָס עס האָבן פאַרלאַנגט די פילעוודיקע דורכן לעבן איבער-געשראַקענע נשמות פון נאַטע און מרים.

מיטן זעלבן שטילן, שווייגעוודיקן פאַטאַס פון ליידן זענען פול די בעסטע שטעלן פון דער דערציילונג "צום איידעם אויף קעסט", . . . די שטילע סצענע פונעם אַרויספאַר צום איידעם אויף קעסט, ווי צום בית-עולם, זענען פול מיט קינסטלערישער קראַפט, באַזונדערס די נסיעה צום איידעם, ווען מנשה ווערט שוין פאַרוואַנדלט אין אַ שטיקל טויטע זאָך, צווישן דעם גאַנצן איבעריקן טויטן אינווענטאַר. . .

נאָך די דאָזיקע לירישע, מיט טיפן געמיט אַנגעפילטע דערציילונגען, איבער-ראַשט אונדז אויפן ערשטן בליק אַזאַ דערציילונג, ווי "דער טאַטע מיט די בנימ", וואָס איז אַ מוסטער פון עקסטרעמען נאַטוראליזם.

די דאָזיקע דערציילונג האָט בשעתה אַרויסגערופן אַ סענסאַציע אין אונדזער ליטעראַטור. ערשטנס האָט זי איבערראַשט מיטן נייעם טיפּ יידן, וואָס ווייסנבערג מאַלט דאַרטן, — יידן מיט לגמרי טעמפע קעפּ, אַבער דערפאַר מיט קערפערס, וואָס זענען פול מיט פוחות און מיט קינדישע נשמות, אַדער ריכטיקער: מיט נשמות פון קינדישע ווילדע. און צווייטנס האָט זי איבערראַשט מיט דער פלאַסטישקייט פון איר פאַרעם. ערטערווייז דאַכט זיך אונדז, אַז די דאָזיקע דערציילונג איז נישט אַנגעשריבן, נאָר אויסגעהאַקט פון שטיין.

סיי די דאָזיקע פלאַסטישקייט, סיי דער דאָזיקער נאַטוראליזם זענען געווען נאָך ניי אין אונדזער ליטעראַטור, און ווייסנבערג איז אַ לאַנגע צייט געווען פאַר אַ סך — דער מחבר פון "דער טאַטע מיט די בנימ", הגם לויט דער האַרציקייט פון טאָן און דער פּסיכאָלאָגישער טיפּיקייט שטייט "דור הולך ודור בא" אַ סך העכער פאַר "דער טאַטע מיט די בנימ"; די דאָזיקע לעצטע דערציילונג איז אינטערעסאַנטער פון ליטעראַריש-היסטאָרישן שטאַנדפונקט: ווי אַזוי האָט אויסגעזען אונדזער ליטעראַטור אין 1904, ווען מיט אַזאַ דערציילונג האָט מען נישט נאָר געקאַנט פאַר-נעמען אַזאַ בכבודיקן אַרט אין אונדזער ליטעראַטור, נאָר אויך זי (די ליטעראַטור אונדזערע) איבערראַשן . . .

אַבער דערביי מוז מען אויפמערקזאַם מאַכן אויפן פאַלגנדיקן: אַפילו אין דעם דאָזיקן מוסטער פון נאַטוראליזם האָט ווייסנבערג אַריינגעטריפט ליריזם און צאַרטיקייט, הגם פון אַ ספּעציפישן, כמעט שטומען מין. . .

ווייסנבערג, . . . מאלט אפילו די גראַבע ווירקלעכקייט אונדזערע מיט אַ באַזונדערער צאַרטקייט. און גראַד אין דעם-אַ באַשטייט איינער פון די כאַראַק-טעריסטישע שטריכן פון ווייסנבערגן דעם קינסטלער: ער קאָן פון דער צאַרטסטער ליריק אַריבערגיין צום גרעבסטן נאַטוראַליזם, אַבער אויך אין דעם דאָזיקן גראַבן געפינט ער אויפבליצן פון צאַרטקייט, און אַ מאַל אויך אירע לעבעדיקע קוואַלן, ווי, למשל, אין "די משוגענע אין דאַרף". ווי צאַרט עס איז דער גראַבער בעל-עגלה פון דער דערמאָנטער דערציילונג!

. . . דאָס איז . . . אַ ליבע, וואָס האָט זיך פאַרענדיקט טראַגיש אויפן סאַמע פּראָסטן באַנאַלסטן ייִדישעלעכסטן אופן, און סיי די דאָזיקע געשיכטע פון ליבע, סיי די דאָזיקע טראַגעדיע רירן אונדז נאָך היינט, מיט פינף און פּערציק יאָר שפּעטער נאָך איר דערשיינען אין דרוק (1905). דער דאָזיקער בעל-עגלה איז אַ שטומע, אַבער אַן ערלעכע נשמה, וואָס ווייס נישט פון קיין חכמות, אַפילו אַ צאַרטע (אויף איר אַרט), און אַן שום ספק אַן אַדעליקע. . . די טרערן פון דעם דאָזיקן גיבור, ווען ער וויינט צוזאַמען מיטן געליבטן מיידל, הערנדיק די טרויעריקע געשיכטע וועגן איר מוטערס פלאַן זי חתונה צו מאַכן מיטן פאַראַלמנטן שוואַגער, ווירקט נישט אויף אונדז צעקראַכן-סענטימענטאַל, נאָר טראַגיש. . . דער דאָזיקער בעל-עגלה געהער צו יענע פּראָסטע יידן, וואָס זענען נישט שטאַרק אין תורה, וואָס זענען נישט באַזונדערטס פרום אין טראַדיציאָנעלן זין, אַבער מיט זייערע מאַראַלישע וואַרצלען זענען זיי טיף פאַרוואַקסן אין פּאַלקס-עטאַס, אין ספּעציפישן באַדן פון דער פּאַלקס-עטיק, און אין די וויכטיקסטע מאַמענטן לעבן זיי לויט איר, זיי אַטעמען מיט איר. ער איז אויפגערגט פון דעם פלאַן פון זיין געליבטער מיידלס מוטער, ער וועט אַבער נישט גיין קעגן די פּללים פון אַנשטענדיקער אויפפירונג, ווי זיי זענען אַנגענומען ביים פּאַלק, ווי זיי זענען איינגעוואַרצלט אין אים גופא, נישט ווייניקער ווי אינעם פּאַלקס-קאַלעקטיוו. . .

אין דער דאָזיקער דערציילונג איז ווייסנבערגס ליריזם געפּפלט אויף זיין דראַמאַטישער לייִדנשאַפטלעכקייט: די סצענע צווישן דער מוטער, דער טאַכטער, דעם מאַן און דעם בעל-עגלה איז דראַמאַטיש שטאַרק, פול מיט העכסטן, כמעט סצענישן טראַגזים. און אויך דאָ האַלט זיך דער יונגער . . . שרייבער אויף דער הויך פון זיין קינסטלערישן געפיל פון מאַס.

דער אריינפיר צו דער גרויליקער סצענע איז ווי אַ מחברישער רעמאַרק אין דער פּיעסע. און די סצענע גופא איז ווי אַן איבערדערציילונג פון אַ דראַמע, אַבער אַן איבערדערציילונג, וואָס האָט נישט פאַרלוירן די דראַמאַטישע מעלות. די דערציילונג "דער חוב" [אַ חוב"י] געהער צו ווייסנבערגס יענע דערצייל-לונגען, וווּ דער טראַפּ געפינט זיך אויף זיינע טראַגישע מאַטיוון.

אויב די דערציילונגען "דור הולך ודור בא" און "די משוגענע אין דאַרף" זענען אַנגעלאָדן ביז די ראַנדן מיט ליריזם, מיט לידער אין פּראָזע, איז "דער חוב" פול מיט דראַמאַטישער האַנדלונג — די דאָזיקע דערציילונג בעט זיך ממש אויף דער סצענע. (דער טראַגזים פון "דער משוגענער אין דאַרף", הייבט זיך אויף פון אַ לירישן הינטערגרונט).

די דאָזיקע דערציילונג רירט אַן אַ ווונד אין יידישן לעבן און אין דער יידישער געשיכטע, — אַ ווונד, וואָס אונדזער בעלעטריסטיק האָט זיך ווייניק צוגערירט צו איר: דאָס איז די ווונד פון אומטאָלעראַנץ אין יידישן לעבן, די ווונד פון פאַנאַטישן דרוק אויף דער פּערזענלעכקייט. איר וואָלט די דאָזיקע ווונד פון אונדזער טראַדיציאָנעלן לעבן געווען אַנגערופן: דער שפּינאַזע- און אַקאַסטאַ-מאַטיוו. וויפל גרויסע און פּראַסטע יידן מיר האָבן פאַרטריבן אַדער פאַרלאָרן צוליב אונדזער דאַגמאַטישער ענגקייט. "דער חוב" איז די געשיכטע פון אַ דורכשניטלעכער יידישער פאַמיליע, וואָס איז פיזיש און מאַראַליש אומגעבראַכט געוואָרן דורך דעם טעמפּן פלייס פון האַרצלאַזער פרומקייט, אין בעסטן פאַל, און פון געוויסנלאַזער צביעות, אין ערגסטן. די דאָזיקע פשוטע דערציילונג איז אַנגעלאָדן מיט גרויסן פאַטאַס פון צאָרן קעגן אומגערעכטיקייט. און עס איז רירנדיק די געהיימע, הייליקע פאַר-בונדנקייט מיטן יידנטום מצד דעם פון אונדז פאַריאַגטן משומד, וועלכער גייט צום תהילימל, וואָס איז באַהאַלטן אין אַן אויסגעהוילטן בוים, און גיסט אין אים (אין תהילימל) אויס זיין האַרץ; און ווי רירנדיק ער בעט רחמים זיין ברודער (ביי זיין ארץ-קודשלי אין בוים), וואָס ווערט באַעוולט דורכן זעלבן באַעוולער וואָס ער, נישט נאַכצוטאָן זיין ביישפּיל אין אַ מינוט פון פּעס, מעג ער זיין ווי גערעכט ...

דעם זקנס דערציילונג וועגן דער לאַנג-פאַרגאַנגענער צייט, וועגן לאַנג געשטאַרבענעם באַעוולער, איז פול מיט אַזאַ געדיכטן טרויער, מיט אַזאַ זינדיקן צאָרן, ווי די דאָזיקע עוולה וואָלט געשען אַט ערשט נעכטן. די עוולה, וואָס איז נישט באַצאַלט געוואָרן מיט נקמה, הערט נישט אויף צו פּאָדערן באַצאַלונג, און דער אַלטער (אויף דער שוועל פון קבר), וועלכער האָט זיך צוריקגעקערט אין היימישן שטעטל נאָך אַ לאַנגן גלות, וואַרפט אַ שטיין אין האַלב-צעשטערטן הויז פון לאַנג-פאַרשטאַרבענעם באַעוולער פתחיה, באַפּרידיקנדיק אַזוי אַרום מיטן דאָזיקן סימבאָלישן אַקט פון נקמה זיין באַליידיקט געפּיל פון גערעכטיקייט. דער דאָזיקער אַקט פון נקמה איז נישט קיין קינדישע טאַט, נישט קיין קינסטלעכע, אומנייטיקע צוטראַכטעניש פון מחבר. וויסנבערג ווייזט זיך אַרויס, אַ דאַנק דעם דאָזיקן סוף פון דער דערציילונג, ווי אַ דורכדרינגלעכער פּסיכאָלאָג פון מענטשלעכע ליידן-שאַפטן: יענער, וואָס קען זיי נישט סובלימירן, מוז זיי אומבאַדינגט באַפּרידיקן, זאָל זיין אַפילו בלויז סימבאָליש, פּדי צו באַפּרייען זיך פון זייער אַלצפאַרצערנדיקן פּייער. אויב דער דאָזיקער אַלטער האָט זיך נישט געקענט באַפּרייען פון דער נקמה-ליידנשאַפט, וואָס האָט אַלץ אין אים צעפּרעסן ביים לעבן, וויל ער כאַטש רויק שטאַרבן.

לויט דער טעמאַטיק געהער די דאָזיקע דערציילונג צו די באַדייטנדיקסטע ביי וויסנבערגן, הגם לויט דער אויספירונג איז זי ווייט נישט פון די בעסטע ביי אים. אָבער די דאָזיקע דערציילונג גיט וויסנבערגן אַ מעגלעכקייט אַ גלאַנץ צו טאָן מיט פּסיכאָלאָגישער דורכדרינגלעכקייט, וואָס דאָס איז איינע פון זיינע שרייבערישע מעלות.

אַזעלכע דערציילונגען ווי "אַ מעשה מיט אַ ציג" און "חיים אַהרן" ווייזן אונדז וויסנבערגן לגמרי פון אַ נייער זייט: וויסנבערג דער ליריקער, וויסנבערג דער

טראגיקער, וויסנבערג דער טיפער פסיכאלאג פארמאגט, ווייזט זיך ארויס, אויך א דינע איראניע און א גוטן הומאר.

. . . "חיים אהרן", פון אנהייב ביזן סוף (דער מהלך איז, אמת, זייער א קליינער), בלייבט א פרט פון דער ווירקלעכקייט, וואס באקומט א סימבאלישע באדייטפולקייט. דאס איז שוין נישט קיין פאנטאסטישע סאטירע קעגן מענטשלעכע און יידישע שוואכקייטן, נאר א קלייניקע טראגעדיע פון עפעס א חנה רייזע [רויזע] ווערט דערהויבן צו א סימבאל. די גאנצע פראקטישע הילפלאזיקייט פון יידישן לעבן טרעט ארויס פאר אונדז בולט אין דער געשטאלט פון חיים אהרנען . . .

* * *

א באזונדער קאפיטל איז וויסנבערגס עראטיק. קיינער ביי אונדז האט אזוי פוין נישט באהאנדלט די דאזיקע טעמע, ווי ער, וויסנבערג. צוויי בולטע ביישפילן פאר דעם זענען די דערציילונגען "געברענגט א סוד" און "ווי דער גורל פירט" . . . "געברענגט א סוד" איז א קליינע דערציילונג, אבער געשריבן הערלעך און דין. . .

מע רעדט אין דער דערציילונג כמעט ווי גארנישט, עס קומט גארנישט פאר, נאר אין דער גאנצער דערציילונג פילט מען די אנוועזנקייט פון א סוד, וואס ווערט אויסגעוועבט מיט פיינע, דינע קלאנגען און קאלירן. היינט דער לעצטער אקארד פון דער דערציילונג: "א רויטע האט זיך אין יענעם פארנאכט די זון אראפגעלאזט ווייט הינטער יענעם פארקאן און האט אויסגעזען ווי א גרויסער סטויג היי . . . א רויטע סודות-דיקייט האט די שטיקלייט פון דער וועלט איינגעהילט". אזא שעלמיש-איידעלע עראטישע דערציילונג איז אין דער יידישער ליטעראטור אפשר גאר נישטא קיין צווייטע. מע דארף זי אין גאנצן לייענען, כדי צו דערשפירן איר אטמאספער.

* * *

וויסנבערג, ווי כ'האב שוין געזאגט אויבן, דארף מען נעמען אין דער ליטעראריש-היסטארישער פערספעקטיוו, אויב מיר ווילן פארשטיין ווי געהעריק יענעם ארט, וואס ער פארנעמט אין אונדזער ליטעראטור.

. . . וואס שטעלן פאר מיט זיך זיינע בעסטע דערציילונגען אין פארגלייך מיט דער מייסטערשאפט פון דוד בערגעלסאנען, וואס האט געקלאפט אין די טירן פון דער יידישער ליטעראטור בלויז מיט עטלעכע יאר שפעטער נאך וויסנבערגס דעביוט, און מע האט אים, דוד בערגעלסאנען, לאנג נישט געוואלט אריינלאזן? ווי פרימיטיוו עס איז וויסנבערג נישט נאר אין פארגלייך מיטן אויסגעוואקסענעם ריפן בערגעלסאן, נאר אפילו אין פארגלייך מיט דער טעכניק פון י. זינגער און י. אפאטאשו. . . *

יעקב גלאַטשטיין

אין תוך גענומען

ארום ביכער, מענטשן און זאכן

א. מ. ווייסענבערג'ס „געקליבענע ווערק“

די „געקליבענע ווערק“ פון א. מ. ווייסענבערג, וואָס זענען דערשינען אין איין באַנד, אין דער ל. מ. שטיין פּאַלקס-ביבליאָטעק, ביים אַלוועלטלעכן ייִדישן קולטור-קאָנגרעס, האָט דאָך זיכער עמעצער געקליבן און געוויילט די באַזונדערע דער-ציילונגען, איינאַקטערס און די קאָפיטלעך פֿון אַ שטעטל, אַבער מיר ווייסן נישט ווער ס'איז געווען דער רעדאַקטאָר, אַפּקלייבער און צוזאַמענשטעלער פֿון דער דאָזיקער אַרבעט און ס'ווערט נישט געזאָגט, ווער ס'איז פֿאַראַנטוואָרטלעך פֿאַר דעם בילד, וואָס מיר קריגן פֿון מחבר, לויט די ניניצן גרעסערע און קלענערע זאָכן אין דער זאַמלונג פֿון איבער 300 זייטן. מיר ווייסן דערפֿאַר נישט, צו וועמען מיר זאָלן אַדרעסירן אונדזערע טענות, סיידן צום ציקאַ ביכער-פֿאַרלאַג, וואָס איז די אַלגעמיינע פֿאַרלאַג-מאַרקע פֿון גוטע עטלעכע צענדליק ביכער. איז דאָס אַ גרויסער שאַד, ווייל אַ צוזאַמענשטעלער און רעדאַקטאָר פֿון ווייסענבערג'ס שריפטן אין איין געקליבענעם באַנד, טאָר נישט זיין קיין אַנאַנים, נאָר ער מוז זיין אַ מענטש מיט אַ נאָמען, וואָס מ'זאל צו אים קענען האָבן פֿרעטענזיעס פֿאַר דעם אָפּן ווי ער האָט פֿאַרגעשטעלט דעם קלאַסיקער איטשע מאיר ווייסענבערג. אויב איך פֿאַרשטיי ריכטיק דעם זין פֿון אַזאַ ביבליאָטעק, מיינט מען דאָך קודם-כּל אויפצולעבן אַ קינסטלעריש געשטאַלט, וואָס די צייט האָט אַ ביסל פֿאַרטונקלט. ביי די שוועריקייטן אונדזערע אַרויסצוגעבן ייִדישע ביכער בכלל און אַזעלכע פּינוס-אַרבעטן כּפרט, דאַרף מען דאָך זיין ספּעציעל פֿאַרזיכטיק, ווייל יעדער טעות וואָס ווערט איצטער באַגאַנגען, איז ממש פֿאַטאַל. מען וועט אים שוין אָפּשר קיין מאָל נישט פֿאַריכטן און דער אמת ליגט באַגראָבן אין אַרכיוון, וואָס ווער ווייס ווען אַן אַמביציעזער ליטעראַטור-פֿאַרשער וועט זיך נעמען דערצו און אים אויסגראָבן.

ס'איז דערפֿאַר ממש אַ באַליידיקונג, וואָס מען זאָגט נישט אויס ווער ס'האָט זיך צוגערירט צו ווייסענבערג'ס קינסטלערישן פֿאַרמעגן, ווי דאָס וואַלט געווען פּיעכאַטנע אַרבעט, בעת אַן ערנסטער פֿאַרלאַג האָט געמעגט לפּתחילה באַשטיין דערויף, אַז בלויז מענטשן מיט חתימות, וואָס האָבן דעקונג, זאָלן טאָן אַזאַ פֿאַ-ראַנטוואָרטלעכע אַרבעט, כּדי די זאַמלונג זאָל באַקליידט ווערן מיט פֿאַרדינטן כּבוד און הויכער אַחריות. ווייסענבערג האָט זיך אַבסאַלוט פֿאַרדינט, אַז מען זאָל אים קינסטלעריש צוריקשטעלן און אויפּשטעלן מיט אַ סך פֿאַרזיכטיקייט און אויך מיט פּיעטעט ווי צו איינעם פֿון די ראַשונים, וואָס האָט אַזוי הויך געטראָגן די פֿאַן פֿון קינסטלערישער ווערדע, אַז ער האָט אַזש מקריב געווען עלעמענטאַרע סאַציאַלע פֿאַרבינדונגען און נישט גענומען אין אַכט פּשוטע מענטשלעכע עמפּינדלעכקייטן. די אָפּגעכאַפטע אַרבעט, וואָס איז אַנאַנים אָפּגעטאָן געוואָרן, דערזעט מען גלייך, ווען מען עפּנט אויף דאָס בוך און מען לייענט איבער די „ביאַגראַפּישע

נאטיצן" וואס דינען ווי דער אריינפיר צו דער זאמלונג. די הקדמה פון 28 ... שורות איז פאקטיש אפגעשריבן פון זלמן רייזענס לעקסיקאן, וואס איז, פידוע, דער-שינען אין 1926. איך זאג פאקטיש, אבער באדארפט וואלט איך זאגן אינגאנצן, ווען נישט די פיפיקע אויסשטרייכונגען, וואס דער אומבאקאנטער אריינפירער האט געמאכט, פדי צו פארדעקן די טאנדעט-ארבעט. זלמן רייזענס לעקסיקאן פון דער יידישער ליטעראטור איז א מאנומענטאלע ארבעט און כ'האב שוין א מאל, ביי אן אנדער געלעגנהייט, אויפמערקזאם געמאכט אויף דעם וואנדאלזום און פלאגיאט, וואס ווערט ביי אונדז אפגעטאן, אונטער דעם מענטעלע פון ערנסטער זאמלונג-ארבעט. ס'איז זיכער קיין עוולה נישט, ווען מען באנוצט זיך מיט דער אינפארמאציע און דאטן, וואס זלמן רייזען האט צונויפגעזאמלט. דאס איז אזא פארשערישער צייט-פארשפאר, וואס איז ממש נישט אפצושאצן. אבער זלמן רייזען האט אויך אין זיין צייט און פאר זיין צייט כאראקטעריזירט און אפילו קריטיקירט און קינסטלעריש געשאצט די העלדן פון זיין לעקסיקאן. ס'איז פשוטער און פלינקער אויך דאס צו-צונעמען ביי אים, און א דאנק אפילו און אן דער מינדעסטער אנערקענונג, אז נישט נאר באנוצט מען זיך מיט זיין אינפארמאציע נאר אויך מיט זיינע קריטישע מיינונגען, וואס פאר זיי איז נישט דער אינפארמאטיווער לעקסיקאן פאראנטווארט-לעך, נאר זלמן רייזען, וואס האט מסתמא גענוג געארבעט אויף זיינע טרעפלעכע, קורצע און עסענציהאלטיקע כאראקטעריסטיקעס.

אבער ווי גוט ס'זאלן נישט זיין די דאזיקע קריטישע באמערקונגען, וואס דער לעקסיקאן-צוזאמענשטעלער האט געגעבן, טארן זיי אבער נישט באטראכט ווערן ווי מיינונגען לעולם ועד. אזוי טוט מען אין מיטל-שולן; אזוי שעפן יונגע סטודענטן זייער וויסן, ווען זיי שרייבן אפ טעקסט-בוך מיינונגען פאר א קלאס-קאמפאזיציע. אבער ס'איז חלשות ווען מען הויבט אן זען דעם עפידעמישן כאראקטער פון טאנדעט. מען נעמט אויף זיכער און מען פוילט זיך אליין דורכצואקערן די געזאמלטע ווערק פון א קלאסיקער, פדי מען זאל קענען זאגן וועגן אים אן אייגן ווארט, ווען מען שטעלט אים פאר פאר אן עולם. אט די פארטאשטנע ארבעט מוז אפגעשאפט ווערן. א. מ. ווייסענבערג האט זיך ביי אן ערנסטן פארלאג פארדינט, אז מען זאל וועגן אים שרייבן א וואגיקע און אריגינעלע אפהאנדלונג, זעכצן יאר נאך זיין טויט.

אין זלמן רייזענס לעקסיקאן געפינען מיר אזא אפשצונג פון ווייסענבערגס טאלאנט: "זיינע געשטאלטן זענען פון שטיין אויסגעהאקט און דערביי זענען זיי פול מיט לעבן און באוועגונג. א רעאליסט דורך און דורך, מיט א שארף אויג פאר דער קאנקרעטער, ממשותדיקער וועלט, מאלט ער מיט דער גרעסטער פינקטלעכקייט די פרטים פון די זאכן, דערפון אבער ליידט זעלטן די גאנצקייט פון דעם בילד, ווארעם ער ווייס אויך דערביי צו געבן דאס כאראקטעריסטישסטע, א זעלטענע קינסטלערישע אביעקטיוויטעט, וואס איז פאראייניקט מיט א שטילן, פאר-בארגענעם, אבער טיפן ליריום און אזוי וו."

אזוי רעדט זלמן רייזען וועגן א. מ. ווייסענבערגן. אזוי האט ער זיך גענומען די מי אים אפצושאצן אדער צו קאנדענסירן עקזיסטירנדיקע קריטישע מיינונגען, פדי

לעבעדיקער צו מאַכן די ריין-ביאָגראַפישע און ביבליאָגראַפישע דאַטן. קומט דער אַנאַנימער צוזאַמענשטעלער פון א. מ. ווייסענבערג'ס געקליבענע ווערק און ער "שאַצט" אויף זיין "אייגענעם שטייגער" אזוי אַפּ די ווערק פון איטשע מאיר ווייסענבערג:

"ווייסענבערגס געשטאַלטן זענען ווי פון שטיין אויסגעהאַקט און דערביי זענען זיי פול מיט לעבן און באַוועגונג. ער איז אַ רעאַליסט מיט אַ שאַרף אויג פאַר דער קאַנקרעטער, ממשות'דיקער וועלט, וואָס ער האָט פאַראייניקט, מיט אַ שטילו, טיפן ליריזם".

די געשיקטע פאַרקירצונג קאָן ניט באַהאַלטן, אַז די אַפּשאַצונג איז וואָרט און וואָרט אַנטליען פון זלמן רייזענס לעקסיקאָן. דער ליינער האַנדלט גאַנצע צוויי מצאִות: מען דרוקט פאַר אים איבער ווייסענבערג און זלמן רייזענס לעקסיקאָן. כּגלויב קוים צי דאָס איז דער צוועק פון דער ל. מ. שטיין פאַלקס-ביבליאָטעק. מיר דאַכט זיך, אַז אַן ערנסטער צוזאַמענשטעלער פון אזאַ רעסטאָורירטער ביבליאָטעק האָט זיך באַדאַרפט רייסן צו זאָגן אַן אייגן וואָרט, אויף דעם סמך פון דעם, וואָס ער האָט אַליין אַקאַרשט איבערגעלייענט — אויב ער האָט טאַקע געלייענט און נישט בלויז געשלעפט פון גרייטן.

טאַמער וועט מען פון דעם אַלעם דרינגען, אַז איך בין געווען אין פעס בעת איך האָב געשריבן מיינע ווערטער, וועט מען בפירוש זיין גערעכט, ווייל איך האַלט אַן ס'איז געקומען די צייט צו מאַכן אַ סוף צו אזאַ אומאַחרייתדיקן צוגאַנג, וואָס ווערט נאָך ביי אונז געשלייערט, ווי שוין געזאָגט, אין אַ מענטעלע פון הייליקייט. אויב ס'קלעקט אויף אַרויסגעבן אזאַ זאַמלונג, מעג מען שוין אויך אויסזוכן אַ רעדאַקטאָר מיט אַן ערנסטער באַציונג צו אזאַ אַרבעט, און ניט אַ בחיפּזונדיקן איבערשרייבער, וואָס פאַרשטייט אַפילו נישט ווי נייטיק ס'איז צו געבן אַ לעבעדיקן אַריינפיר צו די געקליבענע ווערק פון אַ יידישן קלאַסיקער, וואָס איז געווען איינער פון אונדזערע אומרויקסטע קינסטלער-פּערזענלעכקייטן.

ווייסענבערג איז געווען אַ שטומער מענטש, וואָס זיין שטומקייט האָט פון אים קינסטלעריש אַרויסגעברילט. דער פעס זיינער איז תמיד געווען אַ גערעכטער, אַבער לגבי זיין פעס איז ער געווען זיין אייגענער מהר"ל, וואָס האָט דעם צאַרן אַנגעגורט מיט קדושה און אים אַפילו געגעבן אַ שם המפורש אונטער דער צונג, אַבער דער פעס איז אַוועק און געהאַקט קעפּ. פון וואָנען איז צו דעם זשעליכאַווער באַלמעלאַכע געקומען אַזויפיל בענקשאַפט נאָך קינסטלערישער פּרישות און אַזויפיל אויפריכטיקע שנאה צום געכאַליעטן שרייבערישן קאַריעריזם? אין אים, אין דעם פּראַלעטאַריער, האָט געלעבט אַ גרויסער אַריסטאָקראַט פון דער פען. אים האָט גערייצט וואָס זיינע יונג-חברים האָבן זיך אַוועקגעלאָזט אויף ברייטע וועגן און זענען אַוועק פון אים. ער האָט דערשנאַפט, אַז זיי האָבן עפעס אַנגעוויירן, אין קינסטלערישן געמיט און אין אומפּסולתדיקער יוגנטלעכער ערלעכקייט, וואָס האָט זיי געפירט צוזאַמען, אויף די ערשטע שרייבערישע וועגן.

איטשע מאיר ווייסענבערג, דעם ערלעך-שטומען, האָבן גערייצט די גלאַטיקע רייד, וואָס האָבן זיך גיכער און פלינקער דערשלאָגן צו פּאַפּולאַריטעט. ער איז

געווארן א גענעראל און סאלדאטן, נאָר פון סאַמע אַפֿיצירן, וואָס מיט זיי איז ער געגאַנגען אין מלחמה, ער איז אַוועק צום עקסטרעם פון זיין "טאַטע מיט די בנים" און געגאַסן פולע עמערס זודיקן פעס אויף דער סטאַטעטשנער קינסטלערישקייט, וואָס איז אַרויס פון דעם קליינעם, ערלעכן ייִדישן שרייבער-געסל, און געוואָרן אַלץ ענלעכער אויף וועלט-ליטעראַטור, פאַרלירנדיק דעם פורעם פון דער ערשט-טריטיקער ייִדישער ליטעראַטור, וואָס האָט געפונען דעם וועג צו פּרצן.

ווייסענבערגן האָט פאַרדראָסן אַ גרויס פאַרדראָס, אין אים האָט געוויירן די אייביקע רעוואָלוציע פון דעם ביטערן אַרעמאָן-אַריסטאָקראַט אַנטקעגן אַנגע-נומענקייט אין די הויכע פענצטער. אים האָט זיך געדאַכט, אַז קלוגע "ליטוואַקעס" האָבן אָפּגעטאַן אַ שפּיצל דער ייִדישער ליטעראַטור און אַפילו גענומען געפאַנגען אַזאַ פּוילישע נשמה ווי שלום אַש. ער איז אַוועק צו פּוילישער דיאַלעקט-אויסלייגעכץ, פּדי וואָס מער אונטערצושטרייכן די אָפּזונדערונג פון קינגירייך פון ייִדישן וואָרט.

אין דעם אַפּקלייב פון ווייסענבערגס ווערק פעלט לחלוטין די אומרויקע פּערזענלעכקייט ווייסענבערג. ס'פעלט זיין פאַמפלעטיסטישער גייסט און אימפעט, זיין אומגעשטילטער פעס. ער קומט אַרויס ביי דער גאַנצער פּולבלוטקייט פון זיינע "פאַרגרעבטע" מענטשן, אַן עמאַסקולירטער קינסטלער, אַ שטילס, אַ פּליג אויף דער-וואַנט-ניט-טשעפענדיקס.

...ס'האַט געמעגט געגעבן ווערן, אויף אַ קריסטאַליזירטן אופן, אַ ברייט בילד פון דעם קעמפּנדיקן קינסטלער, קעגן די זשורנאַליסטישע ליטעראַטן פון זיין דור. די גאַנצע פּערזענלעכקייט פון ווייסענבערגן איז נייטיק, ...

ער איז געווען אַ גרויסער פּאַעט. זיין שטאַרקע ייִדישע פּראָזע האָט פאַרמאַגט אַזויפיל איינגעבוירענע געמאַסטנקייט, אַז ס'איז געווען אַ ווונדער ווי אַזוי אַזאַ געלערנטער און אומפעלערדיקער צמצום האָט געקענט קומען צו אונדז — אַן איינגעבוירענער. ס'איז פּדאי צו ליינען אַזאַ קליינע דערציילונג ווי "אַ מעשה מיט אַ ציג". ווייסענבערג האָט עס געוואָלט אַנשרייבן מיט אַ חוּזק-פען, אַבער דער חוּזק האָט זיך אים אַרויסגעגליטשט פון דער האַנט און ס'איז געוואָרן דערפון מאַטע-מאַטיק פון מוזיק. די גאַנצע זאַך טאַנצט עלעגאַנט: ווייסענבערגס צוויי שוועסטער, די טויטע, די אויף טויט-דערשראַקענע און די ציג טאַנצן צוזאַמען און איינע נאָך דער אַנדערער.

אין זיין דערציילונג "אַ פּאַמניק" פאַרגליווערט ער די אַלטקייט פון אַ פּויער מיט אַ פּויערטע, אין אַ סטאַטוע פון זעלטענער צערטלעכקייט, און אַנטקעגן דער דאָזיקער אַלטקייק שטיפּט די אומגעצאַמטע יוגנט פון צוויי יונגע שיקסלער. ווייסענבערג שלעפּערט איין זיידע-באַבע מיט אַ ריטם, וואָס איז פאַר זיין צייט געווען אַ זעלטהייט. אַש איז אין אַזעלכע מאַמענטן געוואָרן ווייך ווי פּוטער און ער איז געפאַנגען געוואָרן פון דיניטשקן פּידעלע — פּאַעזיע אין פּראָזע, בעת ווייסענבערג האָט אין אַזעלכע פּאַלן געשפּילט די מענלעכע וויאַלאַנטשעל.

זיין "שלעכטע פּרוי" איז אַ שטודיע אין קרענקלעכקייט, וואָס ווערט אַרויס-געבראַכט מיט דעם שווערדיק-פּוילישן דיאַלאָג, פון מוזיקאַלישע קללות, וואָס איז

ווי גוט-געשפילטער באַלעם, היז און צוריק געוואָרפן און געטראָפן אין דער זיבעטער ריפּ.

אַבער ס'זענען פאַראַן אויך אומנייטיקע, ווערטלאָזע און אומבאַטעמטע זאַכן אין דער זאַמלונג, אויפן חשבון פון אַ סך ווייסענבערגס בעסערע זאַכן, און דער עיקר פעלט דער תּמצית פון זיין פּאַלעמיק און זיין אומגעהוּבעלטע אימפעטיקע קריטיק, וואָס ווייזט, אַז ווייסענבערג האָט ביי זיין גאַנצער שאַרפּקייט פאַרמאַגט אַ סך עכטן קינסטלערישן געשמאַק.

אַבער מער פון אַלץ פעלט אַ גוטער אַריינפיר. די עטלעכע סקאַרבאַווע און אַפּגעשריבענע שורות זענען אַ באַליידיקונג פאַר די געקליבענע ווערק פון דעם קינסטלער א. מ. ווייסענבערג, וואָס גוטע צען פון די נינצן קורצע און לענגערע זאַכן זענען נאָך היינט מייסטער־ווערק. נישט נאָר דער אינהאַלט נאָר דאָס לשון איז נאָך לעבעדיק, מחיהדיק־פּריש, דערפרישנדיק און דער טראַגישער ווידערקול פון לעבעדיקע יידישע געזאַנגיקע מיילער.⁹

אלחנן צייטלין

לשון זאַל זיין!

צי דאַרף אַ יידישער שרייבער קענען שרייבן

צו דער שפראַך פון ווייסענבערגס פאַמפלעט.

... מען דאַרף זיין אַן אַטלעט כדי צו קענען אַריבערטראַגן די יסורים וואָס מען האָט ביי מען קריכט אַרויס פון איין איבערגעלייענט זייטל! (ע"פּ רוב באַשטייט יעדעס זייטל פון איין זאַץ).

רבּונו של עולם! נישט שוין־זשע דאַרף מען גאָר קיין רחמנות נישט האָבן אויף יענעמס צייט און, דער עיקר, אויף יענעמס ציין? . . .

ס'איז אייגנטלעך זייער שווער צו ברענגען דאָ באַזונדערע ציטאַטן, כדי צו אילוסטרירן די שפראַך, ריכטיקער: די שפראַכלאַזיקייט פונעם פאַמפלעט, ווייל מען וואַלט געדאַרפט ציטירן דעם גאַנצן פאַמפלעט אַזוי ווי ער גייט און שטייט. נישטאַ דאַרט פּמעט קיין איין זאַץ קיין ריכטיקער. קיין בשר־וּדמ'דיקער. . . . מיט אַזאַ לשון, מיט אַזעלכע דיבורים, וואָס ציען זיך ווי פּעך. שטויסט מען נאָר אַפּ דעם לעזער.

קייען שטרוי איז קיינער קיין בעלז נישט.¹⁰

אוריאל ווינרייך

י. מ. וויסנבערגס ניט-דערשאצט שטעטל:

וועגן באפרייען א מייסטער ווערק פון זיין מחברס ביאגראפיע *

מיט פינף און פופציק יאר צוריק איז צום ערשטן מאל ארויסגעגאנגען איטשע-מאיר וויסנבערגס לענגערע דערציילונג, א שטעטל. דאס ווערק האט גלייך געמאכט א רושם; עס איז א סך מאל איבערגעדרוקט געווארן, און די קריטיק האט ניט געזשאלעוועט קיין שבחים דעם מחבר. אבער די טיפע מייסטערישקייט פון דער דערציילונג האט מען דערביי פארט נישט דערשאצט. די סענסאציאנעלקייט פון וויסנבערגס ליטערארישער ביאגראפיע, די רייסיקייט פון אנדערע ווערק זיינע, האבן אפגעצויגן די מערקונג אויף זיך; און די פאליטישע בינדונגען פון זיין טעמע האבן געפירט צו דעם, מען זאל אנווענדן אויף זיין דערציילונג מער פאליטישע איידער ליטערארישע מאסן.

קיין פרטימדיקן אנאליז פון וויסנבערגס א שטעטל האבן מיר עד-היום ניט. די פוונה פון דעם ארטיקל איז דעריבער ארויסצוהייבן געוויסע סטיל-און קאמפאזיציע-שטריכן פון דער דערציילונג, וואס מען האט ביז איצט, דאכט זיך, ניט דערזען, און וואס וואלטן געדארפט גענויער דאקומענטירט ווערן אין א מאנא-גראפיע. איך באטראכט מיינע היינטיקע אויספירן ווי א ביישפיל פון דעם אלטן כלל, אז א מאל דארף מען זיך באפרייען פון מחוץ-ליטערארישע קריטעריעס בכדי צו דערזען די אמתע, ריין ליטערארישע מעלות פון א שטיק ליטעראטור, דעם קינסטלערישן פלאן און זיין דורכפירונג.

I

איינער פון די בולטסטע סימנים פון וויסנבערגס א שטעטל איז דער אומאויפהערלעכער, קיין איין מאל ניט איבערגעריסענער גאנג פארויס פון דער צייט. ניטא קיין בליקן אויף צוריק, קיין אנשווים פון זכרונות, קיין הפסק פאר א סטאטישער באשרייבונג פון פיזישע פאקטן אדער פון פירעכצן, וואס קענען זיין שייך צו אלע יאר, ניט נאר צו דעם יאר וואס ווערט דא באשריבן. די איצטיקייט פון ווערב, טאמער ווערט זי באנוצט, איז אויך נאר א מיטל צו פארפאמעלעכן אויף א מינוט דעם גאנג פון דער צייט, צו געבן א מעגלעכקייט נעענטער איינצוקוקן זיך אין עפעס א קלייניקייט — אבער נישט צו פארטראכטן זיך וועגן אן אייביקן אמת. זעלטן ווען די גראדע ליניע פון צייט האט אין זיך א קנייטש פון א "דערווייל" זאך; בדרך-כלל קייטלט זיך א בילד מיט א בילד, פארבונדן דורך "און" "דעמאלט", "שפעטער", "באלד אויף מארגן", און ענלעכע אדווערבן און קאניונקציעס.

* א ביסל א קירצערן נוסח פון דער ארבעט האב איך געלייענט ביי דער קאנפערענץ פאר יידיש-פארשונג אין ניו-יארק, דעם 10טן אפריל 1958. איך בין דאנקבאר דער רעדאקציע פונעם נייעם לעקסיקאן פון דער יידישער ליטעראטור פאר דערלייבן מיר אריינצוקוקן אין אירע ניט-פובליקירטע ביבליאגראפישע זאמלונגען. עס איז כדאי צו פארצייענען, אז זומער 1961 איז אין דער ניו-יארקער יידישער פרעסע געווען א ידיעה, אז איז זעלעכאוו האט מען א נאמען געגעבן א גאס נאך י. מ. וויסנבערג.

וואָס פאַר אַ מעכטיקע ספרונזשינע באַוועגט עס די דערציילונג? די ספרונזשינע איז ניט קיין פשוטע, נאָר אַ דרייַקע: און די דרייַקייט איז דער ערשטער מייסטערישער סטרוקטור-פרינציפ פונעם "שטעטל", וואָס אויף אים וויל איך זיך אַפּשטעלן.

די האַנדלונג שפּילט זיך אַפ, קען מען זיך אַנשטויסן, אין יאָר 1905. זי הייבט זיך אָן פאַר פּרילינג, פאַר פּסח פון דעם דאָזיקן רעוואָלוציע-יאָר; און זי לאַזט זיך אויס טיף אין האַרבסט. אין פּאָדערגרונט שטייט די דיאַלעקטיק פון דער רעוואָלוציע-אַנערער באַוועגונג גופא, וואָס זי איז עס די הויפטטעמע פון דער דער-ציילונג. . . . אומאַפּהענגיק פון דער היסטאָרישער פינקטלעכקייט פון דעם בילד, האָבן אַט די אַנטוויקלונגען אַן אינעווייניקסטן האַפט, דער סדר פון געשעעניש האָט זיך זיין אייגענע איבערציאָגעוודיקייט, אַפילו ווען ס'וואַלט קיין מאָל אַ יאָר ווי 1905 ניט געווען.

פאַראַלעל צו דער געזעלשאַפטלעכער סכעמע שטייען ביי וויסנבערג נאָך צוויי אַנדערע: דער גאַנג פון פּרילינג ביז שפּעט האַרבסט, און פון ערב-פּסח ביז נאָך שימחת-תּורה. פּרילינג הייסט: דאָס אייז וועט באַלד פּלאַצן, און דער טייך וועט זיך צעגיסן, און וועט פאַרטראַגן פּלויטן און ברעטער אין דער ווייטער וועלט; די זון נעמט שיינען מיט אַ "שטילער, אויפריכטיקער ליכטיקייט", און פענצטער בלישטשען מיט אַ נייַעם חן. האַרבסט הייסט: די נאַכט פּאַלט געשווינדער צו, ווערט קילער; דער מאַרק ווערט איינגעשלאָפּן; דער סטרוזש בענקט נאָך אַ פעלץ; דאָס פעלד הילט זיך איין אין בלעטער ווי אין אַ געל טויטנקלייד; די צווייגן ווערן נאַקעט און קרעכצן אין ווינט. סאַראַ אויסגעצייכנטער משל עס איז דער בייט פון די צייטן אויפן גאַנג פון דער רעוואָלוציע, איר אויפבלי און אַפּבלי אין משך פון איין יאָר! אָבער וויסנבערג איז ניט פון יענע סימבאָליקערס, וואָס רוקן אונדז דעם נימשל אין פנים. פאַרקערט: ער זוכט גאַר צו באַהאַלטן די סליאַדן פון דער משלדיקייט. וועגן באַלדיקן אייזגאַנג, למשל, קומט צו רייז אין אַנהייב, לאַנג איידער מיר ווייסן עפעס וועגן דעם "געזעלשאַפטלעכן פּרילינג"; און די פּראַכטיקע באַשרייבונג פון דעם פּרילישן האַרבסט געפּאַלט נישט סימעטריש, צום סאַמע סוף, נאָר אַ ביסל "מלעילי", וווּ זי פּלאַנטערט זיך ניט מיטן אַסיען פון דער געזעלשאַפטלעכער באַוועגונג. נישט ווייניקער בריהא איז אַריינגעפירט די דריטע סכעמע: דער רעוואָלוציע-אַנערער אויפשטייג פּאַלט זיך צונויף מיט פּסח, דער קריזיס מיט זיינע פּאַגראַם-פּחדים — מיט די ימים-נוראים. אָבער אַריינגעפירט ווערט דער פאַראַלעליזם דיסקרעט ביז גאַר. ניטאָ קיין איין וואַרט וועגן קיין חג-החרות, און די געשריייען וועגן לית דין ולית דיין קומען יום-כיפור-צייט נאָר . . . פון די הענער, וואָס פון זיי פּלוען עס די פאַרבלוטטיקטע פעדערלעך. — דריי באַזונדערע ספרונזשינעס באַוועגן די דערציילונג: צום אַקטיווסטן, די רעוואָלוציע; און פּאַסיווער, אויטאָמאַטישער — דער קאַלענדאַר פון איין זייט, דער לוח פון דער אַנדערער. יעדערע מיט איר אייגענעם פּלאַן, דאָך מייסטעריש סינכראָנאָזירט מיט די אַנדערע, און אין ערגעץ ניט איבערסכעמאַטיזירט.

להיפּוך צו דער איינהייטלעכקייט פון דער ריכטונג אין וועלכער עס גייט ביי

וויסנבערגן די צייט — רק און רק פארויס — געפינען מיר א שלל מיט וואריאציעס אין אן אנדער אויסמעסטונג, וואס מיר וואלטן געקענט אנרופן די "פערספעקטי-ווישע". דער פאקוס פון דער באטראכטונג — אט פארשארפט ער, אט פארווישט ער זיך. ווי א פילמיר-אפאראט אויפן עקראן פון דער פאנטאזיע גיט ער אונדז א הייב אויף צו כאפן א פויגל בליק פון דער ווייטנס און באלד לאזט ער אונדז צושוועבן נאענט און א קוק טאן אויף די קלענסטע פרטימלעך.

די דערציילונג הייבט זיך אן אין בית-מדרש, און דער פאקוס איז תחילה א גוליקער, א מאקסימאל פארווישטער:

פארן עמוד און אין די הענגלייכטער ברענען ליכט, און די ליכטפלעמלעך טוקן זיך אין רויך פון די פאפיראסן, און בלישטשען ארויס ווי פון א נעפל, וואס האט זיך צעלייגט אונטערן בעליק.

דער ערשטער בליק נעמט, הייסט עס, אריין נאר פלעקן ליכט און פינצטערניש. איצט, אין דער צווייטער פאזע, הייבן זיך אן צו פארשארפן די קאנטורן, און מען זעט שוין איינציקע ליניעס:

דער עולם איז רעדלעכווייז פארשמועסט. דער מיטלסטער אין רעדל רעדט און אלע ארום לייגן די אויערן צו מיט אנגעבויגענע קעפ און פארקנייטשטע שטערנס.

מיט עטלעכע שורות ווייטער ווערט דער פאקוס נאך שארפער מיט א קארב: עס קומט צו קאליר, און אנשטאט ליניעס פון רוקנס זעען מיר שוין, אין דער צווייטער פערספעקטיווישער פאזע, פרטים פון פיזיאנאמיעס.

די חברה קצבים, יידן מיט פליישיקע, רויטע פנימער, מיט פוטערנע היטלען אויף די קעפ, איבער די אויערן אראפגערוקט און מיט גרינע גארטעלעך אויף די דיקע, פארפעצטע קאפעטעס, האבן זייער באזונדערן טיש... די אויגן פינקלען אפער פון אונטער די טיפע היטלען...

בהדרגה נעמען זיך פון דעם עולם ארויסשיילן יחידים, אבער ניט תיכף די העלדן פון דער דערציילונג: פריער, פארבייגייענדיק, הערן מיר פון עפעס א יעקל בריסקער און א נחום האמלער, אז זיי וועלן קומען באלד נאך פסח: און ווידער טונקען זיי זיך אונטער אין דער ניט-דיפערענצירטער מאסע: מיר ווייסן ניט, צי זענען זיי טאקע געקומען. ערשט ביי א צווייטן גראד פארשארפונג דערזעען מיר א פארשוין, וואס בלייבט שוין אין פאקוס אויף ווייטער: יעקל סטאליער, דער פירער פון די אחדות-לייט.

און אזוי ווארייט דער פאקוס אהין און צוריק, בשעת די צייט און די האנדלונג האלט אין איין גיין פארויס, ביים קלימאקס ווערט די אקציע אזוי האסטיק, אז דער דעליקאטער אבסערוויר-אפאראט קען אזש ניט תופס זיין די געשעענישן, און עס נעמען פארבייבליצן אויפן גראמאטישן עקראן אפגעריסענע פלעקן — זאצן און ווערבן. די עובדא צו קאנסטרירן פון זיי א פוללדיק בילד פאלט שוין אויפן לייענער.

... א געקלאפערט פון העלצער און העלצער, אויסגעמישט מיט משונה-ווילדע

קלות, האט די לופט מיט משוגעת און בהלה אנגעפילט... און אַט — דער פּאַטער. דאָס פנים בלאַס און צעמישט. פּופּציק הענט שטופן זיך מיט אים פון טירל אַרויס. דער זון אויך. מען דערקענט אים שוין קיין פנים נישט, רויט, פאַרגאַסן; אין גאַלן קאַפּ. און די האַר טרינקען זיך אין בלוט. [אינטערפּונקציע לויט אויסג, וואַרשע 1930].

אין דער ווילדער בהלה ווערט דערשאַסן אַ מענטש, אַבער ערשט מיט אַ פאַר זייטלעך שפּעטער כאַפט זיך דער מבולבלער צוקוקער, וואָס דאָ איז געשען: און ערשט ביים צוריקטראַכטן ווערט קלאַר, אַז ווען "דער הויכער יונג איז אַריין אין שטוב, געכאַפט עפעס פון איבערן קוימען, איז עס געווען אַ רעוואָלוער, און דער "אַיין צוויק אונטערן האַרץ", וואָס חיים-יאַסעלעס שווער האַט דערפילט אַידער ער איז געבליבן שטיין "אַן אַפּגעקאַכטער", דער צוויק איז עס געווען די קויל, וואָס איז אים אַריין אין דער ברוסט.

צום סוף פון דער דערציילונג מאַכן מיר דורך אַ פאַרווישונג פון פאַקוס, וואָס איז דער היפּוך פון דער פאַרשאַרפּונג אין אַנהייב. אויך דער לעצטער צוזאַמען-שטויס קומט פאַר אין בית-מדרש. דער רב מיט זיינע מקורבים ווילן זאָגן תהילים, יעקל מיט די שוסטערוינגען פאַדערן קעמפן מיט "בראַן", ד"ה מיט געווער. אַבער ווידער אַ מאַל געראַט ווייסנבערגן אויסצומיידן אַ צו סכּעמאַטישע סימעטריע, און די ענדגילטיקע אויסבלייכונג ווערט אַפּגעלייגט אויף אַ סצענע שפּעטער. קיין יחידים-העלדן זעט מען שוין ניט — נאָר עפעס אַ צופּעליקער פּויער פאַרענטפּערט זיך נאָך פאַרן זשאַנדאַר — און דער קלאַנג פון רייך ווערט באַלד אויך פאַרשטומט: דער אַפיציר מאַכט שוין נאָר מיטן קאַפּ צו די זעלנערס. די לעצטע קלאַנגען זענען פון שווערדן אין די שייַדלען, פון פאַדקעוועס און שפּאַרן אויף דער בריק. די שאַרפע ליניעס פון פּערד און זאַטלען פאַרווישן זיך אַפילו, עס בלייבן שוין נאָר קאַנטורן פון אַראַפּגעלאַזטע קעפּ און פאַרהאַקטע לאַדנעס. די גאַלע שווערדן בליצן אַפּ, דער גראַער מאַרגן-נעפל פאַרהילט די סאַלדאַטן און זאַפט זיי איין אין זיך, און צו לעצט בלייבט ניט מער ווי "אַ שוואַרצער וואַגלענדיקער פּלעק". אַנטקעגן דער איינריכטונגדיקער גראַדער ליניע פון צייט-באַוועגונג שטייט אַן איידל געכוואַליעטע בויגן-ליניע פון טעמפּאַ און בליקשאַרפּקייט; די סובטילע שפּאַנונג צווישן די צוויי ליניעס באַשטימט דעם ריטעם פון דער דערציילונג.

אַ דריטער סטרוקטור-סימן פון דעם מייסטערישן ווערק — אפּשר דער סאַמע אינטערעסאַנטסטער — איז די גלייכוואַג, וואָס ווייסנבערג האַלט איין אין דער באַשרייבונג פון מאַסע און יחיד. ווער זענען די העלדן פון דער דערציילונג? פאַראַן דער פּירער פון די אַרבעטער, יעקל סטאַליער; פאַראַן אויך אַ צווייטע פּירער-פיגור, איטשעלע קאַמאַשן-מאַכער. נאָר דער הויפּהעלד איז — דאָס שטעטל גופּא. די פאַרשוניען זענען יחידים, אַבער כאַראַקטעריזירט ווערן זיי אַפּט — אַ מאַל אויס-שליסלעך — מיט פאַך-עפּיטעטן: יעקל סטאַליער, איטשעלע קאַמאַשן-מאַכער, עוזר גאַרבער, יאַסל זייפּן-זידער, זעליק שינדער. נאָך אַידער מיר קענען די העלדן, קריגן מיר שוין, אויף די ערשטע פאַר זייטלעך, אַן אַרייַנ-בליק אין דעם עקאַנאָמישן געבוי פון שטעטל, זיין קאַנצענטרירונג אויף שוסטעריי,

זיין איבערגאנג צו א מין מאסן-פראדוקציע אויף ווארשעווער באשטעלונגען. די קרעמערס זענען פארטאן, גרייטן אלץ אויף יום-טוב — איין קלייניקייט, "וואס א שטעטל דארף אלץ". דער ערשטער זאץ פון דער דערציילונג איז בכלל אן א סוביעקט — "דער עולם", און נאך מיט א פאר זאצן ווייטער זעען מיר, ווי "דער עולם איז רעדלעכווייז פארשמועסט". ניט מענטשן שמועסן אין רעדלעך, און ניט רעדלעך שטייען, נאר דער עולם, אונדזער העלד, שטייט א פארשמועסטער, רעדלעכווייז. דער עולם קוקט און גאפט, און ביי איין געשלעג זעט די קופע מענטשן אויס ווי איין גרויסע חיה מיט טויזנטער רירעוודיקע גלידער. דער עולם לעבט מיט זיין אייגענעם פולס, ער שפאנט זיך אן און רוט זיך אפ. ביי א גרויסער פראצעסיע זעען מיר, ניט אז אלע קניען, נאר אז אלץ קניט. בהסכמ מיט דער פערסאניפיקאציע פון דעם עולם שטייט די "דעפערסאניפיקאציע" פון טוונגען דורך זאצן אן פערזענלעכע סוביעקטן. די ווערבאלע סובסטאנטיוון פונעם מישקל "געריידער", געשעפטשער, געזינגער, געשלעגער, וואס וויסנבערג האט אזוי ליב, קאנצענטרירן אין זיך נאך מער, ווי סתם אן אינפניטיווע אקציע לשמה, ריינע טוונג אן א טוער. ניט א' הייבט אן שלאגן ב'ן, נאר עס ווערט א געשלעגער. ניט דער אדער יענער שרייט געוואלד, נאר "געוואלד! איז א געטומל געווארן און א גע- שטרעקער פון הענט צום יידן אויפן טיש".

ביים נעמען דעם "עולם" פאר א העלד און באהאנדלען אים ווי א פמו-ארגאניזם מיט אלע זיינע "גלידער", שטייט א שרייבער אין א גרויסער סכנה פון סכעמאטישן סאציאלאגיום. וויסנבערג באלאנסירט אבער מיט דער גרעסטער בריהשאפט דעם "עולם" קעגן זיינע באשטייטיילן, און אנשטאט סאציאלאגיע קומט ארויס — קונסט. די דריי מעכטיקע ספרונזשינעס וואס טרייבן די דערציילונג — די רעוואלוציע, דער קאלענדאר און דער לוח — מאכן שווער פאר יחידים מיט זייערע פריוואטע מאטיווירונגען ארויסצושטארצן, און די מענטשן בלייבן טאקע אין בארעליעף. אבער א רעליעף איז פאראן. דער קלאסנקאמף גייט אויף א קלאסישן דרך, אבער דווקא די דראמאטישע הויכפונקטן זיינע ווערן יחידיש און מענטשלעך. די פלי-קודש זענען איין צד מיט די פאבריקאנטן, אבער ר' עוזר גארבער, דער פאבריקאנט, שטייט אין טלית-און-תפילין און טענהט זיך אויס מיט יעקלען וועגן דער ביטערער דאליע פון דעם געפלאגטן ארבעט-געבער; דודל ראזנצווייג, דער אדוואקאט און איינגייער ביי נאטשאלסטווע, געהערט צום פאבריקאנטן-צד לויט זיינע קלאסן-אינטערעסן, אבער די קינאה צו יעקלען, וואס פירט דין-תורות און מעסט אויס רעוואלוציאנערע גערעכטיקייט די יידן און יידענעס אויף זיין איי-גענער אחריות, איז נאך וויכטיקער. און ווען דודל האט זיך, בעת דער ירידה פון דער פאבריקאנטן-מחנה, געפילט פאריתומט, פלעגט ער "זיך צורוקן צו וועלכן עס איז פון די אהדות-לייט און דערציילן אים פון די צייטונגען און לויבן די ביאליסטאקער שטרייקערס און די באקוער שריפות — ביז אין טאג אריין"; ווארעם דער מענטשלעכער עלנט איז רעאלער ווי די קלאסן-געטריישאפט. פונקט אזוי איז די פערזענלעכע קאנקורענץ צווישן יעקלען און איטשעלען ממשותדיקער איידער יענער סטאנדארד-קאפיטל פון דער געשיכטע פון דער ארבעטער-באוועגונג —

דער פּאָליטישער פּאַרמעסט צווישן בונד און פ. פ. ס. וועגן דעם, ווער עס וועט פּאַרטייִש אַרגאַניזירן דאָס שטעטל.

דאָס וויכטיקסטע מיטל, מיט וועלכן ווייסנבערג היט זיך אויס פון דער סכנה פון פּאָליטישער פּאַרמלדיקייט, איז דער הומאַר. ביי סטראַטעגישע געלעגנהייטן אין גאַנג פון דער דערציילונג דערמאָנט ער אונדז אין דער יונגקייט, שיער ניט דער קינדערישקייט פון די קעמפּערס, אין דער קליינשטעטלדיקייט און דער אומ- צייטיקייט פון זייער קלאַסן-באוואוסטזיין. אין וועלכע שטרייקערס איז מען זיך נוקם? אין יענע, וואָס ביי זיי אין שטוב זענען קיין שטאַרקע טאַטעס ניטאָ. ביי דער גאַנצער סטיכישער מעכטיקייט פון דער באַוועגונג, באַמערקט אַ פּאַרשוין אין דער דער- ציילונג, וואָלט געווען גענוג "איינ גויִש געלעכטערל" און אויפן אַרט פון שטעטל בלייבט אַ לידיקער פּלאַץ. חברה פּאַרלאַזט זיך גריוועס, מען קריכט אַריין אין די בלויע העמדלעך, מען פּאַרבענקט זיך נאָך אַ פּאַן. מען נעמט איבער נאָר די שאַלעכץ פון דעם בונדישן נוסח, מען גייט "אַנקוקן" אַ דיסקוסיע, מען ווונדערט זיך אויף די "אַלטע געמיינע שטרייקן", מען פּאַרשטייט ניט אַזעלכע ווערטער ווי "חברים", "פּאַרטיידיקן זיך", און די שבועה איז נאָך ניט קיין הימען, נאָר אַזוי אַ ניי, שיין לידל. ווען מען אַרעסטירט יעקלען, ווי רעאַגירט די בעל-הביתע? אַז ער איז געבליבן שולדיק פּאַר פּאַפּיראַסן; און ווען מען דערציילט דעם שווער, אַז זיין חיים- יאַסעלע איז צעבלוטליקט געוואָרן, כאַפט ער זיך אַרויס: "אוי ווי, באַלד אין דער פּריי?" אַזוי מאַלט ווייסנבערג די גרויסע מענטשלעכע קאַמעדיע.

די הומאַריסטישע און אינדיווידואַליזירטע באַהאַנדלונג פונעם קלאַסנאַמף פּאַסט זיך גלאַטיק אַריין אין דעם גרויסן רעאַליסטישן פּלאַן פון ווייסנבערגס דער- ציילונג, וווּ די פּרטים פונקציאָנירן ניט לשם זייער אייגענער וואַכעדיקייט, און אויך ניט ווי סימבאָלן — קליפות פון עפעס אַ העכערער מעטאַפיזישער סיסטעם, נאָר ווי פולבלוטליקע פּאַקטן וואָס זענען פּאַראייניקט דורך אַ לעבעדיקן, דערוועלטליקן קינסטלערישן פּרינציפּ. וואָס מער איר לייענט ווייסנבערגס אַ שטעטל, אַלץ מער זעט איר, ווי יעדער פּרט פון סטיל און קאַמפּאָזיציע איז דאָ אויף אַן אַרט.

II

. . . די קריטיק אַבער, כאַטש זי האָט געהאַט צו זאָגן וועגן שטעטל אַ סך גוטס, האָט עס ווי אַ ליטעראַריש קונסטווערק פּאַרט ניט דערשאַצט. שוין דאָס אַליין, וואָס מיר האָבן ניט קיין קריטישע אַרבעטן, וואָס זענען אַפּגעגעבן נאָר דעם ווערק אַליין, איז אַ סימן דערפון. און אין די פּאַראַנענע אַרבעטן, וואָס זייער טעמע איז ווייסנ- בערג בכלל, זעט זיך ניט אַן אונדזער דערציילונג כּפּי זי פּאַרדינט עס. נאָך אַ סימן פון דער ניט-דערשאַצונג איז דאָס, וואָס אַפּילו די בעסטע אַרויסגעבערס האָבן גענומען די דערציילונג און זי אומשולדיק געקירצט. די אויסגאַבע פון דער ל. מ. שטיין-ביבליאָטעק, למשל (ניו-יאָרק, 1954), האָט זיך דערלויבט, אין אַ באַנד פון 310 זייטן, צו געבן פון שטעטל נאָר "קאַפיטלען" (אין אַריגינאַל זענען בכלל קיין קאַפיטלען ניטאָ, דערביי האָט מען דעם גאַנצן קלימאַקס פון דער דערציילונג אויס- געשניטן און חרוב געמאַכט די גאַנצקייט פון דער קאַמפּאָזיציע). די מאַטיוון זענען

דא זיכער געווען ריינערע, אבער דער קינסטלערישער היזק איז געווען א גרעסערער, איידער אין דער סדום-קירצונג, וואס ש. קליטעלניק האט דורכ-געפירט אין מאסקווע אין 1933 — ארויסלאזנדיק, "צוליב אידעאלאגישע און מעטאדישע טעמים", ווי ער זאגט, אלע שטעלן ווו עס קומט צו רייז וועגן בונד. די סיבות פון דער ניט-דערשאצונג זענען פארשיידענע.

קודם-כל האט וויסנבערג דא געשריבן אויף א טעמע, וואס צו איר איז געווען שפירעוודיק ניט נאר דער סאציאליסטישער סעקטאר אין דער יידישער קריטיק, נאר בכלל יעדער געזעלשאפטלעך באווסטזיניקער קריטיקער — ד"ה פאקטיש יעדער איינער. וויסנבערגס העלדן זענען, ווי ב. י. ביאלאסטאצקי זאגט, . . . "מער יאטן ווי רעוואלוציאנערן; מער 'בונטיק' ווי 'בונדיש' — סתם זיי בונטעווען זיך!" ווי באלד אזוי איז פארשטענדלעך, אז א בונדישער קריטיקער קען ניט זיין אין גאנצן באפרייקט פון דער הומאריסטישער דיסטאנץ, פון וועלכער דער מחבר באטראכט זיינע אביעקטן. שארפער קומט די אומצופרידנקייט ארויס אין דעם עקסטרעמער-מארקסיסטישן, בעצם אַנטי-קינסטלערישן לאגער — אין דער סאָוועטישער קאמוניסטישער קריטיק. "וויסנבערג", שרייבט מ. ליטוואקאוו אין אריינפיר צו דער קיעווער אויסגאבע פון 1930, "איז טאקע א קבצנים-שרייבער, א פלעביי . . . [אבער] אזוי ווי ער איז ניט דורכגעדורגן מיט אן אויסגעפורעמטן קלאסן-באנעמען [פון] די געשעענישן פון דער רעוואלוציע פון 1905 [טן] יאר, פילט זיך ביי אים אפט א פארבארגן ביטול-שמייכלע צו דעם גאנצן קאמף פאר ארגאניזאציעס און פון ארגאניזאציעס". און עס לאזט זיך אויס, אז זיין רעאליזם איז "כמעט א נאיווער", ווייל . . . "פארעם און אינהאלט זענען ענג פארבונדן". און קליטעלניק באשולדיקט וויסנבערגן אין 1933, אז אין א שטעטל איז ער "געבליבן שטעקן אין די ראמען פון די פאקטן", רחמנא-ליצולן. אומצייטיק, טענהן זיי, די פאלשע קריטיקערס, איז גאר ניט די באשריבענע ארבעטער-באוועגונג, נאר איר באשרייבער.

א צווייטע סיבה פאר דער ניט-דערשאצונג פון וויסנבערגס א שטעטל איז דער פארגלייך מיט שלום אשם ווערק וואס טראגט דעם זעלביקן נאמען. שולדיק איז וויסנבערג אליין — ער האט דאך דערקלערט מלחמה אשן מיט דעם, וואס ער האט צוויי יאר נאך אשן ארויסגעלאזט א בוך מיט דעם זעלביקן טיטל. אמת, דווקא דער פארגלייך האט געדארפט העלפן דערזען, אויפן פאן פון אשם שווערהאנטיקע, גראב-חושמידיקע און נודעוואטע סענטיםענטאליטעטן, וואס פארכליניען זיין ביכל, די סובטילע אויספירונג און קלאסישע געמאסטנקייט פון וויסנבערגס קונסט-ווערק. אבער אונדזער קריטיק, א דורכגעדורגענע מיט געזעלשאפטלעכקייט, האט פארזען די פארעם-פראבלעם און האט זיך אנשטאט דעם פארקוקט אויף דער סאציאלער זייט פון דער טעמע. און פון זינט ניגער, און דער עיקר בעל-מחשבות אין זיין בארימטן עסיי וועגן "דריי שטעטלעך", האבן איינגעפירט די מאדע פון פאר-גלייכן וויסנבערגן מיט אשן, האט מען זיך פון דעם קאנטראסט צווישן אשם בעל-הבתישקייט און וויסנבערגן [ס] פלעבעשישקייט שוין ניט געקענט באפרייען.

א דריטער שטער ביים דערשאצן א שטעטל איז דאס תהנהגות פון אונדזער קריטיק, אז — אחוץ לויפיקע רעצענזיעס — שרייבט מען כמעט ניט וועגן

באַזונדערע ווערק, נאָר וועגן גאַנצע שרייבערס אויף אַ מאָל. און באַלד ווי מען נעמט שאַצן ווייסנבערגן דעם גאַנצן שרייבער, גיבן זיך אַ וואַרף אין די אויגן די רייסקערע טעמעס און די מער נאַטוראַליסטישע באַהאַנדלונג זייערע אין אַנדערע ווערק פון אים, דעם "ידישן איבערזעצער פון 1001 נאַכט. . . און אַזוי פאַרשיידן-דיק זענען די "דריי ווייסנבערגס" — דער ליריקער, דער הומאַריסט, און דער נאַטוראַליסט — אַז "איבער אַלע זיינע אויפטוונגען", קלאַגט זיך ב. י. ביאַלאַס-טאַצקי, "זעט זיך. . . ניט קיין פּאַדעם וואָס פאַראייניקט עס, און עס זעט זיך ניט קיין קלאַרע קינסטלערישע אידעע". . . "אין נויט און אין איינזאַמקייט", שרייבט בער י. ראָזען (פּאַרטערטון, ב"א 1952), "צעקריגט מיט כמעט דער גאַנצער ליטעראַ-רישער סביבה, האָט ער פון זיינע זאַמלביכער אַרויסגעשאַלטן און לעבעדיקע פּאַסן געשניטן פון יענע אַלע, וואָס האָבן זיך זאַט און זעלבסטצופּרידן באַזעצט אין דער טאַגפּרעסע און אויסגעטוישט די אידעע פון אַ "ידישער ליטעראַטור אויף אַ גוטן מיטאַג. . ."

דער גרעסטער מיכשול ביים דערשאַצן ווייסנבערגן איז געווען דווקא די הייך פון זיין דערגרייכונג — פּפי זיין אַפּשטאַם. ווייסנבערג איז ביז די דערוואַקסענע יאַרן געווען אַ בעל-מלאכה אין זיין שטעטל זשעלעכאָוו, דערנאָך אין לאַדזש און אין וואַרשע. . . מיט אַזאַ ייחוס איז שוין געבליבן, אַז ווייסנבערג איז "פּרימיטיוו" (ביאַלאַסטאַצקי), "קרעפטיק" (ניגער), עכט, און עס איז געווען גענוג ליטעראַרישער-נס — אייגנטלעך ליטעראַטישער נס — אַז אַט דער "זשעלעכאָווער פּויער", דער ווייסנבערג מיט דער מענטאַליטעט פון אַ "ישובניק (ראָזען), זאַל דערגרייכן אַפילו די מדרגה. אַבער סובטילקייט פון קאַמפּאָזיציע, פון פּערספּעקטיוו? קלאַסישע געמאַסטנטיקייט? אויף דעם האָט מען זיך שוין ניט געקענט ריכטן אַפילו ביי דעם ווונדערקינד, און ממילא — האָט מען עס ניט געפונען. און ווייל בעל-מחשבות האָט אים, מן-הסתם, איבערגעשאַצט ווי אַ שרייבער מיט רופן אים "אפשר די גרעסטע האַפענונג אונדזערע", געפינען שפּעטערדיקע קריטיקערס ווי י. ראַפּאַרט (אויסגערײסענע בלעטער, מעלבורן, 1951) פאַר נייטיק צוריק איינצושטעלן אַ פּראַפּאַרץ, צו ווייזן, ווי די "ידישע ליטעראַטור איז אַרויסגעוואַקסן פון יענער התחלהדיקער נאָך-פּרץ-סטאַדיע, ווען ווייסנבערג האָט געקענט זיין "די גרעסטע האַפענונג". און אַזוי, לויבנדיק ווייסנבערגן, איז מען אים מזלזל; מען מאַכט פון אים אַ "געווענדליקע גרויסקייט" (גלאַטשטיינס אַ טערמין) — ער איז גרויס וועדליק זיין צייט — און די מייסטערשע מעלות פון איין דערציילונג. . . בלייבן ווייטער ניט דערשאַצט. . . "

ב. י. ביאלאסטאצקי

י. מ. וויסענבערג

[1938-1878] 1938-1881

צום דערשיינען פון י. מ. וויסענבערגס געקליבענע ווערק דורך דער ל. מ. שטיין פאלקס-ביבליאטעק, ביים אלוועלטלעכן יידישן קולטור-קאנגרעס, ניו-יארק.

1

. . . א טאלאנט וואס קומט און פלייצט ווי א קאכיקער שטראם. אזוי האט מיט א יאר דרייסיק צוריק ש. ניגער, אין זיין אינטערעסאנטן עסיי איבער וויסענבערגן, געשריבן:

"וויסענבערג פריידיקט נישט קיין לעבן, און קיין גלויבן. דעם קינסטלערס זאך איז נישט פריידיקן דאס גוטע און דאס שיינע, נאר עס שאפן; און וויסענבערג שאפט עס. פון זיין גאנצן וועזן אליין ווייעט מיט לעבן, און מיט גלויבן אין לעבן. אין זיינע ווערק, אין זייער בוי און שניט פילט זיך א געזונטקייט און עפעס א געבארענע, מוסקולהאפטקע קרעפטיקייט".

און אזוי איז וויסענבערג מיט דער ברכה פון "גבורה" אוועק אויף זיין וועג. ער איז געגאנגען עקשנותדיק, טראציק. אבער באלד איז קלאר געווארן, אז נישט אלץ איז ביי וויסענבערגן פון איין בוי, און נישט אלץ איז ביי אים פון איין שניט. מען האט באלד געזען, אז וויסענבערג צעטיילט זיך אייגנטלעך אויף דריי טיילן, און נישט אלע מאל קומט דער געוונטשענער סינטעז, די דרייטיקייט זיינע צו פאראייניקן. וויסענבערג איז, אחוץ זיין גבורה, ליריש און מילד, ווי אין זיין "דור הולך ודור בא". ער איז מילד און ליריש אין זיין "עולם התורה" און אין זיין "נישט באשערט", אויך אין אנדערע שאפונגען. דערביי האט זיך אויך דעהערט וויסענ-בערגס געלעכטער. אזא מאדנער, נאקעטער הומאר — נישט אזוי פאלקסטימלעך, ווי שלום-עליכמס געלעכטער, נאר א געלעכטער מיט אפענע ציין. אזוי איז זיין געלעכטער אין די "צוויי באבעשיס" [די באבעשיס אפהיטן], וועלכע ווילן איינהיטן די אמשולד פון זייער אייניקל, א יונג מיידל; אזוי איז דער הומאר פון דער דער-ציילונג "חתונה מאכן", אזוי די מאפאסאנישע "שיינע גיטל" און אנדערע דערציי-לונגען. זיין הומאר איז אויך געווען א ביסל צו אנעקדאטאריש, און נישט אזוי פאר-ווארצלט אין דער סביבה, ווי, למשל, שלום-עליכמס הומאר.

סטיכע, הומאר, באהאלטענע לירישע מילדקייט און אויסער דעם, אויך א מענדעלע מוכר ספריםדיקע באהעפטקייט מיט דער נאטור. . . . אבער די זאכן, די דערציילונגען, וואס ער האט געשאפן . . . וועלן . . . זיין אן אייביקער "פאמניק" (דער נאמען פון זייער א דערציילונג) נאך אים, נאך דעם ברייטפלייציקן איטשע-מאיר, דעם פאלקסייד (אויב נישט פאלקסשרייבער). . . .

2

איך האב ווידער א מאל, נאך לאנגע יארן געלייענט וויסענבערגן. זיין שפראך

האָט מיך אויף ס'ניי פאַרכאַפּט, כאָטש זי איז אַפּט צי אַרטיק, צי לאַקאַל. זיינע נאַטור-שילדערונגען האָבן אויף מיר אַנגעווייעט אַ לירישן אומעט. ער איז ווּנ-דערלעך ווען ער גיט אַ וויילע זיך אַ ריס אַפּ פון מענטשן און ער גיט אַ קוק אויף דער נאַטור. ער דערמאַנט אַן מענדעלען אָבער ער בלייבט אין זיין אייגענעם פעלד. . . .

איך זע, ווייסענבערג רייסט שטיקער, גאַנצע שטיקער פון לעבן, אַזוי ווי פון אַ באַרג. ער ברענגט ווינציק טיפן און נאָך ווינציקער געשטאַלטן. . . . קומט זיין דערציילונג "אַ שלעכט ווייב" אַן שלעכטע פרוי; קומט פייגעלע פון "דאָס לעבן"; קומען אויך אַנדערע אין זייערע פוסטריט; . . . קומט שרהלע פון "חתונה מאַכן"; קומען די חברה-לייט פון דער גרעסערער דערציילונג "קינדער"; קומט שרהלע פון "די באַבעשיס אָפהיטן". קומען נאָך און נאָך. און דאָ קומט דער יצרה-רע, די זינדיקע. ביי ווייסענבערגן אין זיינע דער-ציילונגען באַווייזט זיך דער יצרה-רע גאַנץ אַפּט. שפּרינגט דער שיינער גביר אַראָפּ פון בוידעם, וווּ ער איז געווען מיט דער דינסט; דרייט זיך אַרום מיט פייגעלען אַברהמטשע, וואָס האָט צו טאָן מיט דער אשת-איש, קומען די שוואַרצע, די געלע, די אַרומשלעפּער פון דער דערציילונג "קריינדעלע".

. . . די צוויי אַלטע פון דער דערציילונג "אַ פאַמניק'ווערן צוזאַמענגעוואַקסן אין זייער זיקנה, בלייבן פאַרגליווערטע ביים פענצטער, און צוויי יונגינקע קינדערלעך ווערן גלייך געבוירן אין הויז. אין אַט דער שטאַרקער, קורצער דער-ציילונג איז אויך דאָ שטאַרקער געלעכטער, כאָטש די מעשה איז צו אַנעקדאָטיש. ווייסענבערגס הומאַר בכלל ווערט נישט גענוג פאַבולע, נישט גענוג מעשה. . . .

3

אַן איך טראַכט איבער דער דערשיינונג איטשע-מאיר ווייסענבערג, קום איך צום געדאַנק, אַז איבער אַלע זיינע אויפטונגען, איבער אַלע זיינע אַנגעוואַרפענע שטיקער טאַלאַנט, זעט זיך אָבער נישט קיין פאַדעם וואָס פאַראייניקט עס, און עס זעט זיך נישט קיין קלאַרע קינסטלערישע אידעע. . . .

און אַ קינסטלער מוז האָבן אַ קינסטלערישע אידעע אין זיך, ער מוז האָבן יענעם ווּנדערלעכן שם המפורש, וואָס באַהעפט און פאַרבינדט און מאַכט גאַנץ. . . . טאַלאַנט אַליין איז נישט גענוג. דאָס דאַרף סובלימירט ווערן דורך קינ-סטלערישער רייפּקייט. ביי ווייסענבערגן זעט מען דעם "זוי אַזוי", אָבער נישט דעם קינסטלערישן "פאַרוואָס"?

. . . איך האַלט דעריבער, אַז ווייסענבערג איז נישט געווען אַזוי אוממיטל באַר ווי מען האָט געמיינט, נאָר ער איז פּראַסט און פשוט געווען פרימיטיוו. . . . ביי ווייסענבערגן זענען נישטאָ קיין געשטאַלטן, און די טיפן וואָס זענען דאָ ווערן צווישן זיך נישט פאַרבונדן. איך קען ביי אים נאָר איין מענטשן וואָס איז ענלעך צו געשטאַלט. דאָס איז "קריינדעלע", אַט יענע יתומה, די געפאַלענע, אַרעמע פרוי, וואָס פאַלט אַריין צו בעטלער און צו פאַרגוואַלדיקער. . . . ביי ווייסענבערגן רייסט זיך אַרויס די אידעע פון "אַ דור גייט, אַ דור קומט".

דאס לעבן לעבט. אבער אויך אט די אידעע ווערט ווייטער נישט געפירט און וואקסט נישט גענוג.

ביי ווייסענבערגן האט זינד געקענט זיין קינסטלערישע אידעע, דער יצר-הרע ביי די מענטשן. אבער אויך די אידעע דארף דערהויבן ווערן. דער זינד-אנקדאט טאר נישט נעמען די אויבערהאנט. סע דארף ווערן פאבולע, פאסירונג, איבערלעבונג. קיין אמתער סינטעז פון די אלע אנגעצייכנטע מאטיוון ביי ווייסענ-בערגן האט זיך אויך נישט געשאפן.

איך קוק אויף ווייסענבערגס מענטשן און איך זע: זיי לאזן זיך דערקענען. ווארעם ווייסענבערג איז ממש ווונדערלעך, ווען ער גיט איינס-צוויי א שילדער-אפ זיינעם א העלד. מיט א פאר שטריכן טוט ער עס. נאר זיינע שטריכן זענען מער סימנים צו דערקענען ווער דער פארשוין איז, ווי צו דערהייבן אים דורך שילדערונג צו געשטאלט. ווייסענבערג גיט ווונדערלעכע סימנים, דאס איז אמת. . . .

4

. . . ווייסענבערגס רויש, . . . רוישט נאך היינט אין זיינע ווערק אזוי רוישיק און פריש ווי אמאל. זיין "משוגענע אין דארף", זיין "קריינדעלע" און אנדערע פון זיינע מענטשן דרייען זיך נאך אלץ ארום ביי אונדז און מיר דערקענען זיי גאנץ גוט, וועדליק ווייסענבערגס סימנים.

ווייסענבערג האט אריינגעווארפן אן ערדישקייט אין אונדזער ליטעראטור, א צאפּלעניש, א באוועגלעכקייט. ער האט אריינגעווארפן א געזונטע גופיקייט. אפילו י. אפּאטאשוס א פּערד גנב איז דוכט מיר א נאכגאנג נאך ווייסענבערגן. . . . אין ווייסענבערגס ווערק זענען דא פרעכטיקע שטיקער, פרעכטיקע בילדער. צווישן די ווערק, וואס איך האב דא דערמאנט, וויל איך נישט דורכלאזן "א שרפה" און "זעלנער" דאס זענען אלץ שטיקער לעבן, וואס אטעמען אין דער ליכטיקייט פון דער זון. . . .¹²

ב. מארק

צום אנדענק פון יצחק-מאיר ווייסענבערג

— א ווארט אויף זיין קבר אויפן יידישן בית-עולם אין ווארשע —

. . . ווייסענבערג איז געווען פאר עקסעלאנס א רעאליסט. אבער זיין רעאליזם איז נישט רוי, נישט גרוי, נישט פאראיינפאכט. אין ווייסענבערגס טריי בילד פון פשוטע, געזונטע יידן מיט זייער פשוטע נשמות ליגט א ים מיט פאעזיע, א שמע פון שיינקייט, ליגט נישט זעלטן אויך א טיפע אויפטרייסלענדיקע דראמע. . . . ווייסענבערג האט אריינגעבראכט אין דער יידישער ליטעראטור דעם דינאמישן טאן. אליין ארגאניש א דינאמישער טייל פון הארעפאשנעם פאלק אין די שטורמישע רעוואלוציע-צייטן, איז אויך זיין שרייבן-נוסח דינאמיש, הן אין דער

קאנסטרוקציע, הן אין דער פאבולע, הן אין די האַנדלונגען פון זיינע העלדן, הן אין זיין נאָטור-געמעל. אַלץ ביי אים איז אין באַוועגונג, אין האַסטיקער אַנטוויקלונג, אַלץ וואַקסט אָן שנעל צו אַ קולמינאַציע-פונקט, אַלץ ברויזט, קאַכט, וואַקסט אַדער פאַלט טראַגיש. און איבער דעם אַלעם יאַמערט אַ דראַמאַטישער טאָן, און איינ-צייטיק איז זיין סטיל ווי פון פעלז אויסגעהאַמערט, פלאַסטיש און קאַנדענסירט; נישטאַ פּמעט קיין איבעריק וואַרט, אַלץ איז קאַנצענטרירט און שטרעבט צום ציל. . . .

און איבער אַלץ איז ער געווען גרענעצלאַז טריי דעם קינסטלערישן וואַרט, בחוש געפילט זיין גרויסן באַטייט. דערפון נעמט זיך דער פאַקט, וואָס ער האָט זיך בלב-ונפּש אַריינגעוואַרפן אין אַ קאַמף. . . . אין אַ קאַמפּראַמיסלאַזן קאַמף פאַר דער ריינקייט און ערלעכקייט פון יידישן ליטעראַרישן שאַפן, פון דער יידישער ליטעראַרישער סביבה, פאַר איר דירעקטער נאַענטקייט צום שורש, צום פאַלק. אַוודאי איז ער באַגאַנגען טעותים אין דעם דאַזיקן קאַמף, אַוודאי איז ער באַגאַנגען, אין דער ליידנשאַפט פון פאַלעמיק, עוולות לגבי וויכטיקע שעפער פון יידישן קינסטלערישן וואַרט, אָבער דאָס איז ביי אים געווען אַ פּועל-יוצא פון זיין פאַנאַטישער ליבשאַפט צו יידיש און יידישער ליטעראַטור, און אויך אַ רעזולטאַט פון זיין כאַראַקטער, וואָס האָט נישט געקענט און אויך נישט געוואַלט וויסן פון קיין שום פּשרה.

אינעם לעצטן עטאַפּ פון זיין לעבן און שאַפן האָט ער געגאַרט צו קאַנסטרוירן עפעס גרויס, אַן עפּאָס עלעהיי אַ טויזנט און איין נאַכט, וואָס זאָל אַרומכאַפן אַלע עיקר-פּראַבלעמען פון מענטשלעכן זיין, אַ מין קינסטלעריש-פּילאָזאָפּישע קווינטעסענץ פון לעבן און פון קאַסמאָס.

. . . דאָס אייביקע זענען זיינע דערמאַנטע רעאַליסטישע, קרעפטיקע, דינאַמישע, פאַלקסטימלעך-טיפע נאַוועלן און דערציילונגען, וועלכע דערהייבן זיך ערטער־ווייז ממש צו אַ באַלאָזאָקישער מדרגה. פון אַט דער ווייסענבערגישער פען טויכט אויף אַ געזונטער יידישער פאַלקס-מענטש מיט אַ פעסטן גוף און עמפּינדלעכער נשמה.

עס קלינגט אַרויס פון ווייסענבערגס ווערק דאָס קוואַליקע קול פון דעם זאַפטיקן יידיש-לשון פון די פּוילישע יידן, פון דער טיפער פּוילישער פּראַווינץ, דאָס פאַרברייך און קלאַנגפול, האַרציק, טויזנט-חניק און ענערגיש לשון, וואָס איז געווען אַזוי כאַראַקטעריסטיש פאַרן פּוילישן ייד.

פּריצייטיק איז אַוועקגעקומען איטשע-מאיר ווייסענבערג. ער איז נאָך גע-שטאַרבן מיט אַ "נאַרמאַלן" "גליקלעכן" טויט, אויף אַ בעט, צווישן זיין פאַלק, באַ-גלייט צו אייביקער רו דורך מאַסן זיינע אַנהענגערס. . . .

זיינע ווערק האָט מען געלייענט אין געטאַ. זיין אַנדענק זענען געווען געוויי-ד-מעט אַוונטן אין די פאַרחושכטע צימערן פון די פאַרעקשנטע געטאַ-יידן, וועלכע האָבן געזוכט טרייסט און מאַראַלישע שטאַרקייט אין ווייסענבערגס ווערק, אַזוי גוט ווי אין אַנדערע שאַפונגען פון דער יידישער ליטעראַטור. זיינע געדרוקטע ביכער זענען פאַרצוקט געוואָרן דורך פלאַמען צוזאַמען מיט די לעבעדיקע קערפערס פון

זיינע לייענער אין די גרויליקע חדשים אפריל-מאי-יוני 1943. . . . איצט לייענט מען זיין געדרוקטע ירושה ווי פרומע יידן פלעגן לייענען סליחות און קינות פון אמאליקע צייטן. מיר לייענען זיינע ביכער און זוכן אין זיי נישט נאר א בילד פון א פארשניטן, אויסגעברענט און אויסגעשאסן לעבן, נישט בלויז קינסטלערישן גענוס, נאר אויך א מאראלישן אַנלעז, א שטראל אין דער צוקונפט. זיינע ווערק זענען א שטארקער ארגומענט קעגן די פארלייקענער פון אונדזער שפראך און קולטור, פון אונדזער נאציאנאלער וויטאליטעט, א שטארקער ארגו-מענט קעגן די אַלע, וועלכע מיינען, אַז יידישע ליטעראטור איז געווען בלויז א צופעליקע דערשיינונג און איז איצט אַן אומניצלעכע זאַך, אַדער וואָס האַלטן, אַז זי איז אַ געטאָ-שאַפונג.

נישט קיין געבויגענע, הכנעהדיקע, געבראַכענע, פחדנותדיקע יידישע נשמות און יידישע גופים אַנטפלעקט ווייסענבערג, נאַר פעסטע און וויטאַלע, אַזוי ווי דאָס איז געווען אין דער ווירקלעכקייט. און אויב עס זענען ביי אים פאַראַן אויך קריכערס, ערד-פּוּיזנדיקע, מאַראַליש-פאַרדאַרבענע, פאַראַזיטן, צופעליקע רענעגאַטן — זענען זיי אַ פּראָדוקט פון אַן אומנאַרמאַלן לעבן-סדר, פון טראַגישע לעבנס-פּלאַנטערן, פון אַ פאַרקריפּלענדיקער דערציִונג און פון אַ דורותלאַנגער באַדנלאַזיקייט.

פאַר דעם רעאַלן בילד פון דעם פּוּילישן ייד זענען מיר שולדיק אייביקע דאַנק-באַרקייט ווייסענבערגן.

. . . זאַלן די פּאַזיטיווע שטריכן פון יצחק-מאיר ווייסענבערגס עקשנותדיקן כאַראַקטער און זיין סוביעקטיוו ערלעכער געראַנגל פאַר אַ ריינער יידישער ליטע-ראַטור — דינען אונדז אַלס ביישפּיל און דערמוטיקונג אין דעם שווערן אַנשטרענג, וואָס שטייט אונז נאָך פאַר.¹³

י. פרייליך

שמועסן וועגן ליטעראַטור

א. מ. ווייסנבערג, אברהם ליעסין

געקליבענע ווערק,

ל. מ. שטיין פאַלקס-ביבליאָטעק ביים אַלוועלטלעכן יידישן קולטור-קאָנגרעס

מען דאַרף נישט מיד ווערן צו דערמאַנען וואָסער געהויבענער און חשובער אויפטו ס'איז אַרויסצוגעבן די געקליבענע ווערק פון שרייבערס אַזעלכע, וואָס זענען שוין פאַררעכנט פאַר קלאַסיקערס אין דער יידישער ליטעראַטור.

. . . וועגן דעם, אַז דאָס וואָס מ'קלייבט שוין יאָ אַפּ, אַז דאָס זאַל אַרײַן אין אַ בוך פון געקליבענע ווערק אַז גרייזן, אַז האַלב און פּערטל זאַצן, אַז קאַמעס און פּונקטן, וואָס זענען צעוואַרפן איבער די זייטן פון די געקליבענע זאַכן, צעוואַרפן צופעליק כמעט ווי זאַלץ און פעפּער, וועגן דעם ענין זענען דאָך שוין קיין געשמאַקן

נישטאָ, איז פאַר וואָס זאל אַזאַ בוך ווי א. מ. ווייסנבערגס זיין אַזוי פאַרמשפּט, זיין אַזוי אונטערגעוואָרפן דעם גרייזן-גזר?

ווייסנבערג האָט אַזוי געשריבן? קען זיין. דאַרף מען אים רעדאַגירן און אים געבן נישט ווי ער האָט געשריבן נאָר ווי ער האָט געדאַרפּט שרייבן, ווי מען מוז שרייבן יידיש. . . . אפשר האָט ווייסנבערג זיך נישט געקענט אַרויספלאַנטערן פון זאַץ? מעגלעך, אַ סך גרויסע שרייבערס ביי אונדז און אַפילו ביי די אומות העולם קענען זיין גאַנץ גרויסע קינסטלערס, קענען ווי ווייסנבערג האָבן באַשאַפן "געשטאַלטן" (וואָס) זענען ווי פון שטיין אויסגעהאַקט" און קיין ריכטיקן זאַץ, ספּעציעל אַ מער קאַמפּליצירטן זאַץ, האָבן זיי נישט געקענט אַנשרייבן. מיר באַגעגענען אויך היינט שרייבערס צווישן אונדז, וואָס קענען פּיין דערציילן, פּיין מאַלן, גאָר גוט כאַראַקטעריזירן מענטשן, אָבער קיין בריוול קענען זיי נישט אַנשרייבן ווי עס דאַרף צו זיין, קיין ריכטיקן, קלאַרן זאַץ ווייסן זיי נישט ווי אַזוי אַנצושרייבן. איז וואָס מיינט עס? מיינען מיר דען דערמיט צו זאַגן, אַז זיי זענען נישט קיין גוטע שרייבערס? ניין! זיי דאַרפן בלויז עמעצן, וואָס זאל זייער שרייבן קאַרע-גירן, אַ חוץ רעדאַגירן, אויב נויטיק. פאַרוואָס נישט אויך קאַרעגירן, אַזעלכע שרייבערס ווי ווייסנבערג? און טאַקע איצט, בעת מ'גיט אַרויס זיינע געקליבענע ווערק, איצט איז די צייט און דער חוב אים צו קאַרעגירן. צו וואָס און פאַר וועמען איבערלאָזן די אומבאַהאַלפּניקייטן אין זיין שפּראַך, און זיינע זאַצן.

פאַרוואָס? צוליב וואָס האָט מען אַדורכגעלאָזט אַזעלכע זאַצן, צוליב געטריי-קייט צו ווייסנבערגס סטיל, אויב דאָס איז בכלל סטיל? . . .

איך וויל דאָ איבערחזרן, עמפּאַטיש איבערחזרן: ווייסנבערגס געקליבענע ווערק מעגן זיין און זענען אַפט קינסטלעריש פון אַ גאָר פּיינער מדרגה. . . . אָבער די זאַכן, וואָס זענען . . . אַפּגעקליבן און אַריינגעגעבן געוואָרן אין דעם באַנד, די זאַכן האָבן געדאַרפּט און געמוזט אַדורכגיין אַ געהעריקע, אויפּמערקזאַמע רעדאַקציע. . . .¹⁴

ש. מענדעלסאָן

. . . . ווען ווייסנבערג האָט אַפּגעדרוקט זיינע ערשטע נאָוועלן, איז ער אויפּגע-נומען געוואָרן מיט פּרייד. פּרץ האָט אין זיין טאַלענט געגלייבט, מיט דעם יונגן ווייסנבערג שטאַלצירט.

מיט וואָס האָט ווייסנבערג אַזוי פּיל באַגייסטערונג און אַנערקענונג אַרויס-גערופּן? האָט דאָך שוין די יידישע ליטעראַטור דעמאַלט פאַרמאַגט אַזעלכע געניאַלע שריפּטשטעלער ווי מענדעלע, שלום-עליכם, פּרץ. אַזעלכע מייסטער ווי נאַמבערג, אַברהם רייזען!

ווייסנבערג איז דער ערשטער גרויסער נאַטוראַליסט אין דער יידישער ליטעראַטור. ער האָט געשילדערט לעבעדיקע, פּולבלוטיקע, געזונטע געשטאַלטן פון יידישן לעבן. אין זיינע ווערק שפּאַצירן אַרום שטאַרקע פּיגורן. נישט צעבראַכענע, דערשלאַגענע מענטשן, וועלכע פּוּזשען אויף דער ערד און זוכן אַז

אַרעמע מעגלעכקייט אויסצהאַלטן און איבערצוקומען דעם ביטערן דלות. ער האָט אויך נישט געשילדערט אין קיין ראַמאַנטישער פּאַרם דאָס ייִדישע שטעטל פון 19טן יאָרהונדערט.

וויסנבערגס שטעטל פאַרמאַגט שוין סאַציאַלע קאַנפּליקן. אין וויסנבערגס נאַוועלן איז פאַראַן אַ בולטע פאַרטיילונג צווישן אַרעם און רייך. נישט נאָר גיט דער גרויסער מייסטער אַ שילדערונג פון האַפענונגסלאָזן דלות (ווי מענדעלע מוכ"ס), נאָר ער גיט אויך דעם בונט, פּראַטעסט פון די באַעוולטע. וויסנבערגס העלדן טראַגן אין האַרצן שטאַרקן צאַרן קעגן דעם צביעות און רשעות פון די רייכע. עס שטייען קעגן זיך צוויי וועלטן — מענטשן פון האַרעוואַניע, וועלכע זענען אויפֿ-געשטורעמט קעגן דער פּאַלשקייט און האַרצלאַזיקייט, וואָס זיי זעען ביי די גבירים, און פון דער אַנדערער זייט — מענטשן פון ווילטאַג, וועלכע זענען נאַקעט אַכזריותדיק לגבי די ערשטע.

וויסנבערג האָט נישט געוווּן די פאַרביטערטע מענטשן דעם אויסוועג פון זייער פיין, אָבער ער האָט, ווי אַ גרויסער קינסטלער, אַרויסגעבראַכט זייער מעכטיקן פּעס, זייער שטורעמדיקן צאַרן.

וויסנבערג איז געווען אַ מייסטער פון געשטאַלט. זיינע טיפּן זענען פּרעכטיק געמאַלן. זיי זענען געמאַלן קלאַר, בולט און שאַרף. יעדע פיגור לעבט, איז אונדז נאַענט און באַקאַנט. זיינע שילדערונגען זענען שטיקער לעבעדיקע ווירקלעכקייט. וויסנבערגס שפּראַך איז פּאַלקסטימלעך, יאָדערדיק און שטאַרק. נישטאָ ביי אים קיין מאַל קיין איבעריק וואַרט. יעדער זאַץ אַ בילד. יעדע באַצייכענונג — פינקטלעך. מען פילט, אַז דער דיכטער האָט צוגעקליבן נאָר די נייטיקסטע און בילדלעכסטע אויסדריקן. דעריבער איז ער אין בליפּעריאָד פון זיין שאַפּן געווען אין שטאַנד די קירצסטע נאַוועלע אין אַ מייסטערעווערק צו פאַרוואַנדלען (אַ חוב"ב),¹⁵ אַ מעשה מיט אַ ציג' און אַנדערע.

וויסנבערג האָט זייער אַ סך געשריבן אין משך פון די לעצטע יאָרן. ער האָט איבערגעלאָזן כתבים, וועלכע זענען נאָך נישט פאַרעפּנטלעכט געוואָרן. אין זיין לעצטן ראַמאַן אין [דער] טיפּער אייביקייט באַרירט ער נײַע טעמען, נײַע פּראַגן. ער האָט זיך פאַרטראַכט איבער דעם גורל פון דער וועלט, איבער די טעג פון מענטשנס לעבן — שווערע אַנגעווייטיקטע פּראַגן.

וויסנבערג האָט אין דער ייִדישער ליטעראַטור אַריינגעבראַכט אַ רייע באַ-דייטנדיקע שריפטשטעלער (עוור וואַרשאַווסקי, שמעון האַראַנטשיק און אַנדערע). אונטער זיין אויפזיכט האָבן די דאָזיקע שרייבער געשטעלט די ערשטע טריט אין דער ייִדישער ליטעראַטור. בכלל האָט ער אַ סך אויפּמערקזאַמקייט, צייט און ליבע געווידמעט יעדן אַנפאַנגער, יעדן, ביי וועמען ער האָט געזען שפּראַצונגען פון טאַלענט.

דאָס דאָזיקע ביכל איז אַ באַשיידענער אַנדענק פאַר איינעם פון די גרעסטע ייִדישע שריפטשטעלער. זאָל עס דינען ווי אַן אַנרעגונג נאָך מער און טיפּער זיך צו באַקענען מיט י. מ. וויסנבערגס שאַפּן.¹⁵

משה נאָדיר

איטשע מאיר ווייסענבערג

איר געדענק נישט צוליב וואָסער סיבה מיר האָבן זיך אויסגעמיטן אין דעם יאָר (1924), ווען ער האָט פאַרבראַכט עטלעכע חדשים אין אַמעריקע. שוין נאָך זיין שטעטל און "אַ טאַטע מיט בנין" האָב איך צו אים געהאַט אַ באַזונדערע אַכטונג. בעת ער האָט אין די ליטעראַרישע קאַפּייען פון ניו-יאָרק גענומען קלינגען מיט "איטשע מאירס משוגעתן" און ווי דער שטייגער איז פון אַ קינסטלער, וואָס גייט נישט מיט "דער פּיטה און מיט דער שיטה" איז ער געווען אומ- באַשיצט קעגן יעדן איבערפאַל פון דער "מינדלעכער קריטיק" (וועלכע איז אַפט אומפאַראַנטוואַרטלעכער ווי די געשריבענע), האָב איך זיך אַנגענומען זיין קרויודע — כמעט "אויף אויסנווייניק". נישט וויסנדיק אַקוראַט מיט וועלכע ווינט-מילן אייגנטלעך אונדזער ליטעראַרישער דאָן-קיכאַט שלאַגט זיך. . . .

* * *

טעם ווייסענבערג: עפעס אַ גראַזיקע פּלאַנץ, מיט אַ סך אויל און נוס-פעטקייט, נאָר ביטערלעך. אפשר אַ ווילדער גרינער טייטל, מיט אַ מאַדנער קער אַזאַ האַרטער, נאָר דווקא די קער איז געשמאַקער פונעם טייטל אַליין, נאָר קיין האַניק נאָגסטו דערפון נישט אַרויס, ווען דו שטעלסט זיך אויפן קאַפּ! . . . רעטער-טעם. בוריקע-טעם — אַן ערד-פרי, נישט פונעם וויינשטאַק און נישט פונעם בוים . . . דער ריס-אַרויס איז שטענדיק אַ פרישער. ער ציטערט אויף די וואַרצלען און די ערד גיסט זיך פון די ווילדע וואַרצל-האַר!

מיט אַ טשוואַק — יא, מיט אַ טשוואַק טאַקע, מיט אַ לאַנגן, רייזן זעלבסט- אויסגעשמידטן טשוואַק — אַ טשוואַק אַזוי גרויס כמעט ווי אַן אַקער-אייזן, נאָר אַן "די קרומע שאַרף-קאַנטן, פאַרשטייט עץ מיר", אַן "דעם כּיטערן גלאַנצעלע וואָס סע גלאַנצט ביי זי, ווי באַ אַ נקבה די נעגעלעך" — . . . זיך איינגעשפּאַנט צווישן צוויי פרייע, גרינע די שלעס פון טאַג-און-נאַכט און . . . געאַקערט דעם גאַרטן! מיט דער נאָז פשוט געאַקערט. מיט די הענט געגראַבלט. מיט די ציין די גרודעס צעביסן. מיטן טשוואַק די איינגעוואַקסענע שטיינער איבערגעקערט. נאָר דאָס ווונדער איבער ווונדער! — קיין שווייס האָט זיך ביי דעם פען-גיבור נישט געגאַסן. קיין שווערן אַטעם, קיין פרייך האָט מען נישט געהערט . . . טרוקן סלייב — ווי אַ ביין. דער אַטעם — רעגלמעסיק און נאַרמאַל, דער פולס — פעסט און פינקטלעך, און דער גאַרטן אַליין? וואָס בליט אין דעם . . . פרימיטיוון אויבס-גאַרטן זיינעם? אַן אומבאַקאַנטע צויבער-פירה. די קער איז אַנגעפילט מיט סם פון זיין האַרץ, נאָר דער סם איז געשמאַק און קרעפטיקנד. דער טעם איז איבערהויפט געווענדט אַן דער רייניקייט פון אייער געשמאַק: אויב אייער אַפעטיט איז אַ ריינער, אַן ערדישער, וועט איר פון ווייסענבערגס ווילדער פרוכט אַרויספילן אַלע טעמים פון ברויט און וואָסער און זאַלץ, וואָס אַלץ-אין-איינעם איז דאָס האַניק פאַרן גוף. טיפע זעטיקונג,

וויטאמין-פולע נערונג. פול פארן אויג און אויער. א פלאסטישע זעטיקונג ווי פון איינעם פון די ווינדער אינעם גרענד־קעניאָ.

איטשע מאיר וויסענבערג כאַפט פון דער ערד א שטיק בלאַטע אַרויס, מיט זיין הייסן קאַפּריז, מיט זיין הייסער תאווה צום לעבן גיט ער דאָס א טרוקן־אויס — איינס און צוויי, גיט דאָס עטלעכע פליאַסקע אין הינטן און אין פנים אַריין און — זע! פאַר דיר שטייט אַ לעבעדיק נפש ... אַ נפש חי און עס אַטעמט און עס שרייט און עס גוואַלדעוועט — נישט אַליין גוואַלדעוועט עס, נאָר מיט וויסענבערגן אינ־איינעם ... ביידע אינאיינעם מאַכן אַזאַ גערויש, אַז דיר דאַכט זיך, אַז אַן אַרמי גייט, אַז אַ שלאַכט קומט אַז, מיט צעוויקלטע פאַנען ...

וויבראַציע? אַז דו לייענסט וויסענבערגן האַסטו ס'געפיל, אַז ס'בעט שאַקלט זיך, די ווענט דרינדזשען ... אַן ערד־ציטערניש ערגעץ — צו אַלדע גוטע יאַר? ניין, אַ מעכטיק געשריי פון אַ באַסאַ פּראָפּונדאַ! ... אַ שאַגת ארי — אַ לייב שרייט, אַז ... היינט איז נישט מאַנטיק און נישט דינסטיק און נישט פרייטיק און נישט שבת, נאָר ... שבת־הגדול! ...¹⁶

מרדכי אַלעי

י. מ. וויסענבערג ...

(צו די צונויפגעזאַמלטע שריפטן ווירקלעכקייט, רעאַלע קרעפטן — ערשטע צוויי בענדער. פאַרלאַג וויסענבערג, וואַרשע)

מ'איז געווינט געווען וויסענבערגן צו באַצייכענען אַלס קינסטלער פון געזונטן טיפּ, ביי וועלכן עס שפּירט זיך אַזש ירוי פלייש/ ווי ניגער האַט זיך אַ מאַל אויסגעדרוקט. איך מיין אַבער אַז וויסענבערגן, ווי קיין אַנדערן אין דער יידישער ליטעראַטור, האַט מען אַמווייניקסטן פאַרשטאַנען. מ'האַט זיך אַנטציקט מיט זיינע פּלאַסטישע בילדער, מיט דער וואַרקייט פון די העלדן און מיטן הומאַר, וואָס פּליסט פון זיי; מ'האַט זיך אַנציקט מיטן ליכט, מיט דער קוואַליקער פּרישקייט, וואָס ציט אַדורך זיין גאַנץ שאַפּן, ביי וועלכן "מ'רוט אַפּ", ווי שרייבער אַליין זאָגן אַפּט. אַבער קיינער האַט זיך נישט אַפּגעשטעלט, אַז וויסענבערג האַט זיך מיט זיין שאַפּן עפעס מתחייב געווען, — אַז קיינער נישט, ווי ער, איז מיט זיין שאַפּן געקומען עפעס אַנט־פּלעקן און אַנטפּלעקן אַזעלכעס, וואָס איז דאָס אייגנטימלעכע פון זיין "איך", דער אינהאַלט פון זיין געמיט.

נישט קיין קינסטלער פון רוי פלייש איז וויסענבערג, נאָר דווקא פון דער ריינסטער מענטשלעכקייט.

ביי קיין שום אַנדערן זענען נישט פאַרגעשטעלט די העלדן אַזוי עכט מענטש־לעך און מיט אַזאַ ריין געפיל. דען ביי וויסענבערגן איז בכלל נישט וויכטיק די פאַרוויקלטע סיטואַציע, די אינטריגע: וואָס קלאַרער, וואָס איינפאַכער — זעט מען בחוש — באַמיט זיך דער שרייבער איבערצוגעבן אונדז דאָס, וואָס ליגט פּרעסנדיק אויף זיין געמיט און וואָס ער האַלט עס פאַר הייליק און וויכטיק אונדז אַרויסצוגעבן.

ווען מיר נעמען אדורך די קלענערע, ווי די גרעסערע דערציילונגען פון די צוויי בענדער, זעען מיר, אז ווייסענבערג האט געגעבן זיין שאפן א הויכן עטישן אינהאלט. ער האט אונדז אנטפלעקט די סאציאלע באציאונג אין דער געזעלשאפט פון שטארקן צום שוואכן. אזוי זעען מיר עס אין "קריינדעלע", "דור הולך ודור בא", "צום איידעם אויף קעסט", "א חוב", א שטעטל און אנד. פון איין זייט זעען מיר מענטשן איידעלע, דרר-ארצדיקע, אבער זייער שוואכע, הילפלאזע און פארלאזטע פון גאט און לייטן. און פון דער צווייטער זייט שטייען מענטשן הארטע, אן מיטגעפיל צו יענעם וויי, אן סענטימענט פאר יענעם הייליקייט, איינגנציק, גראב, צביעותדיק ביז גאר — און דאס זענען די מאכט-האבער. אזוי גייט עס אדורך כמעט אין אלע דערציילונגען פון די צוויי בענדער. און די אלע העלדן פון די דאזיקע דער-ציילונגען זענען בעצם איין און דער זעלבער העלד — איין ליינדדיקער, ארעמער מענטש אין אלע זיינע פארשידענע גורלות, און ווייסענבערג פארלאזט אים שוין נישט מער. ער באגלייט אים מיט א שטילן רחמנות און מיט סארקאזם פאר זיינע פייניקער. און דארט, ווו דער העלד אליין איז צו שוואך, צו איידל, צו שטום, רופט זיך דער שרייבער פאר אים אפ. אזוי רופט ער עס אויס די ביטערע ווערטער פון "קריינדעלע", ווען אן אויסגעטארגעטע לאזט מען זי ליגן א האלב-טויטע אין גאס: "מאמע, כגי' צווישן יידן". . . ער שוינט זיי נישט, די פייניקער; זיי זענען אים קלאר מיט יעדן זייער פארבארגן פוונהלע — נאך קלארער פון זיינע אייגענע ליינדע. א טיפע פאראכטונג, עקל און האס טראגט ער זיי נאך. אט זעען מיר אין שטעטל, ווי א גאנצע עדה — קעגן צוויי איינצעלנע ריינע, לויטערע אידעאליסטן ווילן ציען זייער גראבן נוצן פון דער ניי-אנטשטאנענער לאגע, וואס אין גרונט פארשטעלן זיי זי. אלץ מיינט נאך זיך, אלץ וויל עפעס פון דער חתונה געניסן. עס פארפולט אונדז מיט שנאה און כעס, דען הארט נעבן זיי שטייען צוויי ריינע, איידעלע, וואס נאך יענעם גוטס איז זייער ווונטש, דעם כללס ווויל — זייער נאזווער חלום און גלויבן — און זיי ווערן פארשיקט פון דער מאכט, אויסגעשפאטע, . . . פון די זעלבע געמיינע לייט, וואס האבן זיי צוערשט אויסגענוצט פאר זיך.

אט אזוי איז דער גורל פון אלע העלדן: אַנמעכטיק, הילפלאז ביים לעבן, שטום אן יעדן פראטעסט אויפן גורל און שוואך, ווי שעפעלעך לייגן זיי די קעפ אונטערן חלף. דען, די וועלט איז צו פיל מיט שלעכטס, אז גוטס, ערלעכס, אויפריכטיקס און איידלס זאל קאנען האבן אן ארט.

נאך איין נקמה-נעמער איז דא צווישן די העלדן — יענער אלטער, וואס שטייט אויף ביינאכט פון הינטערן בית-מדרש-איוון און צאלט אפ "א חוב", אריינ-ווארפנדיק א שטיין אין דער חורבה פון זיינע אמאליקע פארפאלגער. אויך אזא נקמה איז נישט קיין טאט פון מענטשן שטארקע, — עס איז אבער א באווייז פון אן אומגעוויינטלעכער שנאה געטראגן דורך א גאנץ לעבן, וואס קאן נישט אפשארבן ביז עס נעמט נקמה און דאס איז אויך כאראקטעריסטיש — און אפשר אמכאראקטעריסטישטן — פאר ווייסענבערגס שאפן.

די דערציילונג איז די שענסטע און די רייפסטע לויט איר פארעם און רייכן אינהאלט. די פלאסטיק — א זעלטענע, די שטימונג — אן אימפולס, ווו — און

אינטערעסאנט — מען הערט פון אלטנס רעדן דעם שרייבערס אייגענע פערזענ-
לעכע שפראך, וואס באווייזט, אז דער שרייבער האט זי אמטיפסטן איבערגעלעבט
דען, ווארשיינלעך איז איר מאטיוו דער הויפט-מאטיוו אויך פון ווייסענבערגס אייגן
געמיט, וואס האט אים גערופן און פארפליכטעט זיין קינסטלערישן שאפן.¹⁷

י. מ. ניימאן

י. מ. ווייסענבערג, קעמפער און מארטירער

(ביאגראפישע נאטיצן)

... זיינע [ווייסענבערגס] ווערק זענען דערשינען אין אייניקע אויסגאבן. פון
זיין לעצט ווערק אין דער טיפער אייביקייט, וואס האט געדארפט פארנעמען צען
בענדער, זענען צוויי דערשינען און אין מאנוסקריפט זענען פארבליבן נאך אייניקע
בענדער.

זיינע ווערק זענען איבערגעזעצט געווארן אויף פויליש, רוסיש, דייטש,
ענגליש, פראנצויזיש, שפאניש און אנדערע שפראכן.

ער האט אויך איבערזעצט אויף יידיש טויזנט און איין נאכט. . . .
ביז צום לעצטן טאג פון זיין לעבן איז ער געווען אינמיטן קאמף, — פארהעצט
פון קעגנער און באויבלט פון באגייסטערטע פריינד.

מענטשן זענען שוואך, און זיי ענטפערן, ווי מען גריסט זיי, און זיי מעסטן מיט
דער מדה פנגד מדה. עס איז אבער דא אן אנדער מאס, א מער אביעקטיווע, אן
אייביקע.

און דער אורטייל פון דער יידישער ליטעראטור-געשיכטע וועט מעסטן
י. מ. ווייסענבערגן מיט א מאס, וואס מעסט נישט לויט קליינלעכע טאג-קאמפן.

און דער אורטייל וועט זיין: עס איז געשטארבן איינער פון די קלאסיקער פון
דער יידישער-ליטעראטור, א פונדאמענטן-בויער, א מייסטער פון דער נאוועלע.
ער איז פון די ווייניקע שרייבער, וואס האבן געשאפן א נוסח, א שולע, און
באאיינפלוסט א ריי שריפטשטעלער.

ער האט דער ערשטער אריינגעברענגט דעם מאטיוו פון קרעפטיקייט און א
געזונטן רעאליזם.

א גרויסער פלאסטיקער; א גרויסער פארמער.

אבער אונטער דער שאל פון רעאליזם האט זיך, ווי א בלויער פאדעם דורך זיין
שאפן אדורכגעצויגן דאס העכערע, דאס צארט-דיכטערישע.

דער טיפישער פאלקס-מענטש האט מיט א רירנדיקער צארטקייט אויך גע-
שילדערט דאס רעליגיעזע, ווי דעם "בעל-תשובה", "מזל-טוב" און אנדערע ווערק, ווו
ער האט דאס פאלקסטימלעכע דערגרונטעוועט ביז צום שורש און פארפיינערט.
אין זיין שאפן איז דא א יידיש אור-געפיל: דער קאמף פאר יושר, ער האט
געשילדערט דעם טראגישן גורל פון ליידנדיקן מענטש, וואס ווערט אויסגעלאכט
און אויסגענוצט דורך די מעכטיקע.

שטייענדיק אויפן באדן פון רעאלן און ווירקלעכן, האבן זיינע העלדן א הויך

פון העכערן, א הינטער-גרונט פון אייביקן.
א מענטש פון קאמף איז ער געווען; ווען ער האט געהאט, האט ער געהאט
מיט אלע פיבערן פון זיין נשמה, ריקזיכטלאז, ביז צו דער עקסטרעמסער שארף-
קייט; ווען ער האט געליבט האט ער געליבט מיט ערפארקט, מיט באוונדערונג,
מיט אנטציקונג.

מען דארף אורטיילן א מענטש, לויט זיינע שפיצן-לייסטונגען.
און א פאקט איז, אז י. מ. ווייסענבערג, שטייענדיק אין ליטערארישן קאמף און
אפט בלאנדזשענדיק, — האט דאך אריינגעפירט אין דער יידישער ליטעראטור אן
עוזר ווארשאוסקי א האראנטשיק, א יחיאל לערער און אנדערע.
ער האט געהאט א וואך אויג פאר א טאלאנט, אין וועלכן ער האט געגלויבט.
אלס שריפטשטעלער איז י. מ. ווייסענבערג, א רעפרעזענטאנט. אין אלע
אנטאלאגיעס פון דער יידישער ליטעראטור אין אלע מעגלעכע שפראכן, פארנעמט
י. מ. ווייסנבערג א בכבודיק ארט.
פל זמן עס וועט זיין א יידישע ליטעראטור, וועט דער נאמען י. מ. ווייסענבערג
לייכטן אין איר.

י. מ. ווייסענבערג איז געווען אומרו אין פולן זין פון ווארט, און עס פאסט נישט
פאר אים דער אויסדרוק: "זאל אים די ערד גרינג זיין", ווארום דער אומרו איז ער,
און אויך אין שויס פון דער ערד וועט ער פערמענטירן און ארויסרופן בלום און
בלוינג. דער אומרו איז ער געווען, און א שטיק לעבעדיקער פארווורף איז ער
געווען און א שטיק געוויסן איז ער געווען.
ער איז געווען די אפאזיציע פון איר קעניגלעכער מאיעסטעט, די יידישע
ליטעראטור.

ער איז געווען ווי א טראגישער סימבאל פונעם פאלקס-מאלאנט וואס שפראצט
אויף און ווערט דערשטיקט צוליב די טראגישע באדינגונגען און דאך רייסט ער זיך
ארויס און זיגט.

מיטן טויט איז דער פענאמען ווייסענבערג נאך נישט געשטארבן.
זיינע ווערק, וואס ער האט איבערגעלאזן און איבערהויפט זיין לעצט ווערק אין
דער טיפער אייביקייט וועט ווייטער אינטריגירן, באאמרויקן, און בלייבן א
גיגאנטישער פארמעסט.

ער, דער אן-פשרה'דיקער, האט זיך אפגעזאגט פון אלע ערדישע גיטער אין זיין
דאן-קיכאטישן ריטערלעכן קאמף פאר א יידישער ליטעראטור, וואס ער האט געזען
אין זיין וויזיע.

פארן קבר פון א קלאסיקער, פון א מייסטער, — בויגן די קעפ נישט בלויז
פריינד, נאר אויך קעגנער. די ליטערארישע אלעע אויפן גענשער בית-עולם, ווו עס
רוען י. ל. פריץ, אנטסקי און ה. ד. נאמבערג, שליט איון י. מ. ווייסענבערג — ער
געהערט צו זיי, אין די רייען פון די גרעסטע אין אונדזער שריפטטום.

ווארום ער האט זיך אפט, אינמיטן געראנגל, דעהויבן צו די העכסטע
רעטענישן פון מענטשלעכן לעבן — צו דער מיסטעריע, צום גורל.
ער האט געשאפן אייביקע ווערטן אין דער יידישער ליטעראטור. און ווען מיר

ערן זיין אַנדענק, ערן מיר צוגלייך די יידישע ליטעראַטור, אין וועלכער ער בלייבט אויף אייביק פאַרשריבן מיט גאַלדענע אותיות.¹⁸

מיילעך ראָוויטש

פון מיינע באַגעגענישן איטשע מייער וויסענבערג

(1881 זשעלעכאָוו, זינט 1904 אין וואַרשע, קורצע רייזע קיין אַמעריקע,
געשטאַרבן סאַף 1938)

פיר און דרייסיק יאָר, פון דעם יאָר 1904 ביזן יאָר 1938, האָט אין יידישן וואַרשע עקזיסטירט אַ מאַדנע איין-מענטש אינסטיטוציע און איר נאָמען איז געווען איטשע מייער וויסענבערג. אָף דעם, אַדער אָף יענעם אויפן — אייביק איז עפעס געווען צו טון מיט וויסענבערג. דאָ האָט ער אַרויסגעגעבן אַ ניי בוך מיט דערציי-לונגען און מען האָט געדאַרפט נעמען שטעלונג דערצו, ווייל וויסענבערג האָט אַלע מאָל געשריבן אַנדערש, אויך דעמאָלט ווען ער האָט שוין קימאַט נישט געקענט שרייבן קיין בעלעטריסטיק. און עסייען האָט ער דאָך קיינמאַל נישט געקענט שרייבן כאַטש געשריבן האָט ער זיי אין אַ גרויסער מאַסע. דאָ האָט וויסענבערג רעדאַגירט אַ נייעם זשורנאַל, דאָ האָט ער אַנטדעקט אַ נייעם טאַלאַנט, . . . דאָ האָט ער ערגעץ געמאַכט אַ סקאַנדאַל. דאָ איז ער קראַנק געוואָרן און דאָס געוויסן פון אַלע זיינע הונדערט קעגנער, וואָס נישט זיי זענען געווען זיינע קעגנער, נאָר ער זייער קעגנער, האָט זיך געריירט. . . . דאָ האָט ער באַ עמיצן גענומען געלט און האָט אים נאָך דערצו אַנגעשאַלטן מיט טויטע קלאַעס. און אינמיטן דערינען איז ער גאָר געשטאַרבן, כאַטש אַ קאַנסטיטוציע האָט ער געהאַט פון אַ ריז, נישט לויטן אויסזען, נאָר אינעווייניק. פונדריסן האָט ער אויסגעזען ביינערדיק און מאַגער און נישט גרויס געוואַקסן. אָבער שוין אַז ער האָט דיר געגעבן די האַנט, האַסטו געפילט אין דיין האַנט, אַז וויסענבערג האָט אַ קויעך פון אַן אייזערנער מאַשין.

אַ מאַנגאַליש אויסזען האָט ער געהאַט און אַ ווינטצעשמיסענע הויט, אַרויס-שטאַרנדיקע און קליינע אויגן און ער האָט אַ ביסל געשטאַמלט, אַט אַזוי ווי אַ פויער-שטאַמלט, רעדט וואַרט באַ וואַרט, אַ רענדל אַ וואַרט, ווייל מע דאַרף זיין פאַר-זיכטיק מיט אַ וואַרט, מע דאַרף זיך צען מאָל באַרעכענען איידער מען זאָגט אַרויס אַ וואַרט. און אַז ער האָט געזאָגט אַ וואַרט, וואָס איז אים אַליין עפעס נישט געפעלן געוואָרן, האָט ער עס באַלד צוריקגעכאַפט, און אַז ער האָט געזאָגט אַ וואַרט, וואָס איז אים אַליין שטאַרק געפעלן געוואָרן, האָט ער זיך צעלאַכט מיט אַ כיכיקענדיקן געלעכטער אין זיך אַריין.

וויסענבערג איז געווען אַ פוילישער און ער האָט פון זיין פויליש-יידישקייט געמאַכט אַ גאַנצן צימעס. קיינעם האָט ער נישט אינטערעסירט און ער האָט אים יעדן אַנגעוואַרפן און געשטופט אין מויל אַריין. . . . וויסענבערג האָט נישט נאָר נישט געוואַלט פאַרגעסן זיין זשעלעכאָווער דיאַלעקט, נאָר ער האָט אים נאָך

קעסיידער פֿארטיפט מיט אויסגעטראַכטע ווערטער. . . . און ער האָט נאָך אינסיס-טירט, אָז די גאַנצע וועלט זאל אַננעמען זיין אַרטאָגראַפֿיע און אויך זיין אויפן פון אַרויסריידן ווערטער. עפעס האָט געבורזשעט אין אים און ער האָט נישט געוואָסט גענוי — וואָס. נאָך פּערעצעס כּסידישער ראַמאַנטיק, נאָך אַשעס ערדישער ראַמאַנטיק, נאָך נאַמבערגס צעריסענע געשאַמעס, איז ער געקומען אין דער ליטעראַטור מיט עמעסן נאַטוראַליזם, עמעסן ברוטאַלן אינסטינקט-נאַטוראַליזם. אַלס אַנטידאָט איז דאָס גוט, אָבער בלויז פון דעם קען קיין ליטעראַטור נישט לעבן. און אַגעווי איז טאַקע ווייסענבערג אַליין אויך געווען אַ שטיק מיסטיקער. איז ער ביז געווען נישט נאָר אַף דער וועלט אַרום זיך, נאָר אויך אַף דער וועלט אין אים אַליין. צו פּיל פּלאַנטערס האָט דאָס לעבן און די ליטעראַטור אַף אים אַרויפגעוואָרפן און קיין אינטעלעקטועל שערל די אַלע פּלאַנטערס דורכצושערן איז נישט געווען. נו, האָט ער זיך אַזוי 34 יאָר געפּלאַנטערט, ביז דער טויט האָט שוין אַלע פּלאַנטערס אַרום אים אויפגעפּלאַנטערט.

גערעכטיקייט און עמעסן איז געווען דאָס, צו וואָס ער האָט געשטרעבט, אָבער ער האָט געוואַלט, אַז אַלע עמעסן זאלן זיין אַייגנטום און ער אַליין דער שויפּעט פון אַלע גערעכטיקייטן. איז דער וועג געווען אַ שטייניקער און שווערער און ער איז קיינמאַל אין ערגעץ נישט דערגאַנגען. . . . היינט אינדערפרי האָט ער געקענט אַפּזאָגן אָן אַנבאַט פון אַ צייטונג צו דרוקן זיינעם אַ ראַמאַן (און זיי זיינען פּאַמפלעטן געווען זיינע ראַמאַנען און דערציילונגען אין דער לעצטער צייט — נישט קיין ליטעראַטור) און באַקומען דערפאַר אַ ביסל געלט, און היינט נאַכמיטאָג האָט ער געקענט פון אַן אַרים באַכערל פון אַ פּאַרוואַרפענער פּראַווינץ צונעמען די לעצטע פינף זלאַטעס פאַר אַפּדריקן אין זיין צייטשריפּט אינזער האַפּענינג [אינזער האַפּענונג] דעם יונגן מאַנס אַ דורכויס גראַפּאַמאַניש לידל. . . . ערגעץ וווּ אין דער טיף פון זיין כאַטש אַזאַ פּראַסטער, דאָך אַזאַ קאַמפּליצירטער געשאַמע, האָט געשטעקט די איבערצייגונג פון עפעס אַ מיסיע, וואָס ער האָט מיט לאַגיש מענטש-לעכע ווערטער קיינמאַל נישט געקענט דעפינירן. . . .¹⁹

בנימין טייטלבוים

איטשע מאיר ווייסנבערג

(שטריכן צו זיין כאַראַקטער)

... ווייסנבערג איז דאָ זיך אַליין געטריי געבליבן. פּרֿיער האָב איך אים לחלוטין נישט אינטערעסירט, נישט מיט מיינע דאָלאַרן און נישט מיט מיינע אַמערי-קאַנישע יחסון. איצט אָבער, נאָך דעם ווי ער האָט זיך באַקאַנט מיט מיינ שרייבן, האָט ער שוין געקראָגן צו מיר באַציונג. ער האָט שוין געהאַלטן פאַר נייטיק מיך צו וואַרענען קעגן די איינפלוסן, וואָס ער האָט געהאַלטן פאַר שעדלעך! ער האָט שוין געזוכט אויסצושפּרייטן איבער מיר זיינע פּליגל, וועלכע זענען זיכער געווען ערלעך אין זייער תּוה, און מיך שיצן פון געשעדיקט ווערן.

מילא, דעם שמייכל, וואָס זיין וואַרענונג האָט ביי מיר אַרויסגערוּפּן, האָב איך

דאכט זיך ווי געהעריק פארבארגן פון זיין שארף, דורכדרינגלעך, קאלמיקיש כיטרע אויג. ער האט דאכט זיך נישט געאנט אפילו אז איך באטראכט די דאזיקע ווארענונג פאר איבעריק, אז איך האלט זיך ווייט נישט פאר דעם הילפלאזן יינגעלע, וועמען מען קען מיט א וויש איבערן נעזל אראפפירן פון וועג! אבער די פאטעטישקייט פון וויסנבערגס זארג, זיין מורא, זיין וועלן מיך שיצן, אט די פאטעטישקייט האט מיך גערירט און איך וועל זי קיין מאל נישט פארגעסן!

איך האב שוין דענצמאל געוואסט פון דער קלוגער תורה, אז וויסנבערגס ארומפירן זיך מיט יונגע שרייבער איז צוליב זייער קעשענע. . . איז מיר דעריבער קשה געווען וואס מיין קעשענע איז אים אזוי פרעמד. און לויט אלע לאגיקישטן, וואלט ער דאך גיכער געדארפט וועלן ביי מיר נהנה זיין איידער ביי די ארעמע, אפגעריסענע, הונגעריקע פראווינצער יונגעלייט, וואס קומען ווערן שרייבערס. נאך אלעמען בין איך דאך פארט געווען אן אמעריקאנער און עס וואלט גארנישט געווען אזא עוולה ווען ער רירט מיך מיט עפעס אז! בפרט נאך אז ער האט מיך "אפגע-קויפט" מיט זיין "האלטן" פון מיר, מיט זיינע ווארעמע ווערטער, וואס ער האט מיר געזאגט, נאכדעם ווי איך האב געלייענט פאר אים די אנדערע העלפט פון דער דערציילונג און, דער עיקר, פאר זיינע אמת מייטערהאפטע אנווייזונגען, וואס ער האט מיר, . . . געגעבן וועגן ליטעראטור בכלל און וועגן דעם אופן פון פארשטיין מענטשן און זיי געשטאלטן אין ווארט! אט, פאר די אלע גוטע זאכן, וואלט דאך גארנישט געווען אזוי אויסערן וועג ער זאל געווען זיך וועלן, אין זיין גרויסער גויט, באניצן א מאל מיט מיין קעשענע! צום סוף האט זיך שטענדיק, ווען נאך מיר האבן זיך באגעגנט אין ליטעראטור-פאראיין, און דאס איז געווען ווינציקסטנס דריי מאל א וואך אין לויף פון צען חדשים, אפגעשפילט די זעלבע סצענע.

וויסנבערג, מיט דער טעקע אונטערן ארעם, איז אריינגעקומען אין פאראיין, צוגעקומען צו מיין טישל, ווו איך בין געזעסן און געווארט אויף אים, אפגעכאפט דעם אטעם, דערנאך האט ער ארויסגענומען פון דער טעקע א שטיקל דאר, ראזעווע ברויט, א מאל, א מאל, בלויז אין זעלטענע טעג אויך א שפיצעלע דארן ווורשט, זיך געהייסן געבן א גלאז טיי מיט איין שטיקל צוקער און זיך גענומען עסן זיין מיטאג מיט אזא ווונדערלעכער מנוחה, גלייך גאנץ ווארשע וואלט געווען זיין אייגן! קיין איין מאל האב איך וויסנבערגן נישט געקאנט באוועגן ער זאל זיין מיין גאסט און עסן מיט מיר מיטאג! און די צייט פון מיטאג עסן איז געווען די צייט ווען מיר האבן זיך ביידע געקאנט זען און פארברענגען א שעה צוויי צוזאמען!

די ערשטע צייט האב איך צוליב דעם איבערגעלעבט פיינלעכע מינוטן! אט זיך איך ביי א מענטשלעך מאלצייט, זופ און עוף און קאמפאט, און לעבן מיר זיצט א פריינד, וואס איז מיר אזוי נאנט, סאי אלס קינסטלער און סאי אלס עכטער, . . . מענטש, עסט זיין דאר שטיקל שווארץ ברויט און וויל מיינס נישט אנריירן! איך האב אבער אין גיכן איינגעזען אז איך דארף אויף וויסנבערגן קוקן אנדערש ווי אויף אן אנדער מענטש אין אזא לאגע. אן אנדערער וואלט זיכער געלאזט וויסן, אן ער ליידט, אז אים איז שלעכט און אז ער פארדינט מיטלייד, אויב נישט מיט-הילף! ער אבער, וויסנבערג, עס זאל אים דאס גאר געווען ארן מיין עוף מיט מיין זופ! און

נישט נאָר מיין מאַלצייט האָט אים נישט אינטערעסירט, נאָר אויך די פעטע מאַל-
צייטן פון די אַלע שרייבערס, די אַלע פען-מענטשן, וואָס ער האָט אַזוי פיינט
געהאַט, האָבן אויך נישט עקזיסטירט פאַר אים! אויך זיי האָט ער נישט מקנא געווען
זייערע טעפ פלייש. און נישט פאַר דעם האָט ער זיי פאַרהאַסט! די פערטלעך
גענדונס האָט ער פאַרגינען מיטן גאַנצן האַרץ. ער האָט זיי נאָר פיינט געהאַט און זיי
פאַרהאַסט פאַר די קאַמפּראַמיסן און פאַר דער אַרבעט, וואָס זיי טוען כדי צו האָבן
די טעפ מיט פלייש. און דאָס אַלץ כאַטש ער האָט אַזוי געהונגערט, ווי נאָך קיין
שרייבער ביי אונדז האָט נישט געהונגערט! ...²⁰

יעקב רייזפעדער

י. מ. ווייסענבערג

(אויף זיין פרישן קבר)

... איך האָב ווייסענבערג אַ ביסל נעענטער געקענט און איך האָב נישט איין
מאַל געטראַכט וועגן דעם גורל פון דעם דאָזיקן גרויסן, פאַרדינסטפולן יידישן
שריפטשטעלער, וואָס איז געווען ביי אונדז מער ווי סתם אַ שרייבער — אַ
קינסטלער, אַ גלענצנדיקער נאָוועליסט, נאָר וואָס איז אויך יאָרן לאַנג געווען אַ
מוסטער, אַ שולע פאַר יונגע יידישע בעלעטריסטן.
דאָס איז אַ גרויסע דערגרייכונג פאַר אַ שרייבער, ווען ער האָט די זכיה צו
ווערן ביים לעבן אַ קלאַסיקער. דאָס איז פּמעט ווי אַ מאַנמענט פאַר אַ שרייבער
ביים לעבן. נאָך אַ גרעסערע דערגרייכונג איז עס געווען פאַר ווייסענבערג, ווייל
ער האָט זיינע שאַפונגס-כוחות געשעפט פון זיין אייגענער פאַרבאַרגענער
גייסטיקייט און פון די טיפענישן ... פונעם לעבן, נישט פון קיין גענאַשטער
ליטעראַרישער קולטור ...

ווייסענבערג האָט געהערט צו די ערשטע בויער, צו די ערשטע אַרכיטעקטן פון
דער מאַדערנער יידישער ליטעראַטור. מען פלעגט ווייסענבערג בנשימה אחת
דערמאַנען נאָך פרצן און אַשן. און די דאָזיקע ליטעראַטור-פּאָזיציע, אין סאַמע אויבן
אַז, וועט שוין ווייסענבערג אייביק פאַרנעמען, צי עס שמעקט יאָ, אָדער שמעקט
נישט פאַרשידענע ווינטמאַכער און פּסיידאָ-קינסטלער.

נאָר ביי אונדזער הפּרות האָט עס געקענט געמאַלט זיין, אַז קאַרליקעס, וואָס
האַבן קינסטלעריש נישט דערגרייכט צו זיין קנאַכל, האָבן אים אין פאַרשידענע
צייטן באַוואַרפן מיט שמוץ, ווען ער האָט זיי געפרוּווט זאַגן אַן אמתדיק וואַרט וועגן
דעם צווייפּלהאַפּטן ווערט פון זייער שרייבעריי.

... דער אמתער פּוח פון ווייסענבערג איז געלעגן אין זיינע מייסטער-
האַפטע נאָוועלן, אין די פּערלדיקע זאַכן: "די משוגענע אין דאַרף", "דאָס וואַלד-
מיידל", "דער טאַטע מיט בנין", "אַ מעשה מיט אַ ציג", "דער בעל-תשובה" און אין נאָך
אַ גאַנצע ריי ... נאָוועלן זיינע, ווי אויך אין אַ טייל פון זיינע שפּעטערדיקע
ברייט-פאַרמאַסטענע זאַכן, למשל, די גרויסע, שטאַרקע פּאַעמע אמתר. ...

זיין צוואנציק-יעריקער ליטעראטור-קאמף האט געהאט אין זיך נישט ווייניק שאטן-זייטן, אבער זיין פוונה איז געווען אן ערלעכע. ער האט פיינט געהאט בתכלית השינאה אלע פוסטע פלים, די ווינד-מאכער אין דער יידישער ליטעראטור, די, וואס פוצן זיך אין פרעמדע פעדערן און זאגן אומעטום א דעה. די דאזיקע לייט האט ער איין מאל דערקלערט א קאמף און ער האט זיך פון דעם דאזיקן קאמף נישט מער צוריקגעצויגן.

. . . א סך עוולות זענען אים אויך געשען מצד חברים שרייבער. נאך מער פון די, וואס טאנצן ארום דער ליטעראטור, ווי אויף א פרעמדער חתונה.

נישט אלץ איז געווען אין ארדענונג! . . .

. . . און אונדזערע ליטעראטור-אפוטרופסים האבן זיך געמאכט נישט וויסן.

נאך נישט דא איז דאס ארט און נישט איצט איז די צייט צו רעדן וועגן די עוולות.

פונדעסטוועגן איז זיין קאמף געווען ווייט פון הוילע אפרעכענונגען און סתם אמביציע. אפילו זיין עקשנות איז געווען פון א העכערן מין. איך וואלט געזאגט, אז ווייסענבערג האט פארמאגט אין זיך עפעס פון דער עקשנות פון הייליקע, וואס קעמפן ביז דאס לעצטע פאר זייער אמת. . . .²¹

מ. קיטאי

י. מ. ווייסענבערג

II

. . . איך האב געפילט צו ווייסענבערג א געוויסע התקרבות שוין מחמת דעם אליין, וואס יעדער אפאזיציע דערוועקט געוויסע סימפאטיעס, ווי אויך דער אינטער-רעס צו דער פערזענלעכקייט פון איינעם פון אונדזערע בעסטע שרייבער. איך האב אויך געהאט צו אים א דאנקבארקייט-געפיל דערפאר, וואס ער האט מיר פסדר צו-געשיקט זיין זשורנאל אינזער האפענונג, וואס נישט אלע האבן דערצו זוכה געווען. מען דערציילט, אז אנדערע שרייבער האבן עס ביי אים נישט געקאנט באקומען אפילו פאר געזאלט . . .

* * *

סוף יאר 1934 איז אין א פרייטיק-נומער פון מאמענט געווען מיינער אן ארטיקל וועגן ווייסענבערג, אין צוזאמענהאנג מיטן דרייסיק-יעריקן יובל פון זיין ליטערארישער טעטיקייט. ווייסענבערג האט תיכף פארעפנטלעכט א בריוו אין דער רעדאקציע, אין וועלכן ער שרייבט קאטעגאריש, אז ער וויל נישט קיין שום יובלס. ער באווארנט זיך דערביי אויף אן עכט ווייסענבערגישן שטייגער: מען זאל נישט מיינען, אז ער שרייבט דעם בריוו, ווייל ער וויל יא א יובל-פייערונג, שרייבט ער אויסדריקלעך, אז ער וויל דאס בשום אופן נישט . . .

אויף מאַרגן, שבת, איז ביי אַ קאַלעגע אין שטוב פאַרגעקומען אַ שמחהלע לכבוד ווייסענבערגן. מען האָט מיר שוין פּרײַער געהאַט איבערגעגעבן, אַז וו. איז אויף מיר צעקאַכט. איך האָב זיך געריכט אויף צו כאַפּן פון אים די אמתע גאַב. בעת ווייסענבערג איז אַריינגעקומען, האָב איך מיך איינגעקאַרטשעט אויף מיין שטול. ווייסענבערג האָט זיך באַגריסט, און בעת ער איז צוגעקומען צו מיר, האָט ער זיך פּונאָדערגעשמייכלט מיט אַ קינדערישן שמייכל און אַ זאַג געטון גוטמוטיק:
האַ, קיטאַי, איר מאַכט אייך יובלס? . . .

. . . עמעצער פון די קאַלעגן האָט דערציילט וועגן אַ פּראַיעקט צו שאַפּן אַן ענגן קרייז, אַ מין ליטעראַרישן קלוב פאַר געציילטע. וועגן דעם זענען אַרויס-געזאַגט געוואָרן פאַרשידענע השערות און מיינונגען. שפעטער איז ווייסענבערג צוגעגאַנגען צו יענעם און אים אַנגעזאַגט, ער זאַל אומבאַדינגט נישט פאַרגעסן אַריינצונעמען אינעם קלוב י. מ. ניימאַנען. ניימאַן האָט מיט אַ געוויסער צייט פּרײַער פאַרעפנטלעכט אין היינט אַ באַגייסטערטן אַרטיקל איבער ווייסענבערגס גרויס ווערק אין דער טיפּער אייביקייט, מיט וועלכן ער האָט זיך געהאַט באַקענט אין כתב-יד. . . .²²

א. נ. שטענצל

י. מ. ווייסנבערג

1

י. מ. ווייסנבערג איז דער סימפּטאָם פון אונדזערע מעגלעכקייטן און אונדזערע שטרויכלענישן; אין זיין לעבנס-אַרבעט ווי אין זיין אויסצערעניש ליגט דער אמת פון אונדזער גורלדיק לעבן, . . .
מיט זיין שטעטל הייבן מיר אַן שפירן געפּעסטיקטן באַדן אונטער אונדזערע אומרויקע פּיס! זיין סטיל איז אויפגייענדיקער זוימען, מיט ערד פאַרוואַרצלט, פול-געזויגן מיט אַטמאָספּערע. ס'איז אונדזער ערשטע אייראַפּעישע, אַבער אייגענע, קולטור-פּלאַנץ, ווייל נישט אַזוי פיל אייראַפּעישקייט — ס'איז נאַטירלעך געוואָסן (נישט הדסים 'קולטיווירט' אין פּלאַנץ-הייזער אונטער גלאַז-שויבן). . . .
ער איז נישט חזניש-סקאַרבאַווע מער, נישט מליציש-נוסחדיק, ער איז אפילו נישט איבערגעטריבן פאַלקסטימלעך — מיט ווייסענבערגן הייבן מיר אַן אויפּסניי, אַ פּריש בלאַט אין אונדזער ליטעראַטור! אַן פאַרוועלקטן שטאַם-בוים, אַן אַ פאַר-געלטן אַלטן יחוס-בריוו — . . .

. . . דאָס טראַגישע פון לעבן נעמט ער אויף מיט שטילע געהיימענישן טיף אין זיך. י. מ. ווייסנבערג האָט קיין רענדל נישט אויסגעביטן, — . . . און דערפאַר איז ער גאַנץ געבליבן! גאַנץ נאָך מיט דער נאַטור, מיט אַלע זיינע האַנדלונגען — . . . ווי דאָס לעבן, ווי די קונסט איז זיין אייגן לעבן און זיין קונסט גורלדיק. אַלץ דער ערשטער אין אונדזער ליטעראַטור, הייבט ווייסנבערג אַן צו זען די טראַגיק פון די חפצים און די מענטשלעכע פאַרבונדנקייט מיט זיי; די מיסטעריע פון די דוממ-

דיקע זאכן, וואס נאָר ליכט און שאַטן איז זייער עקזיסטענץ. . . .

נישט סאַציאלאָגיע, נישט טענדענץ — די סטיכע פון מידות און ליידנשאַפטן לאַזט ער אויסקעמפן אינעם האַרעפאַשנעם מענטש; . . . וויסנבערג האָט אין זיך נישט נאָר דאָס קלאַסישע פון דער יידישער ליטעראַטור, ער האָט אין זיך די בלוטיקע אורשפּרינגלעכקייט פון די גריכן, און זייער צוגאַנג צום מענטשלעכן אינסטינקט איז די קראַפט פון זיין פּלאַסטישן געשטאַלטן און פאַרמען. און ווען ער ווערט סאַטיריש האָט ער אין זיך זייער קאַלטע אַכזריותדיקייט. נישט נאָר אין זיין שטעטל, די עפּאָפּע פון שטעטלישן העראַזום פון 1905 יאָר. אין דעם קליינעם מעשהלע פון "די ציג"ןאַ מעשה מיט אַ ציג"ן אַפילו לאַכט ער דען נישט ווי עפעס אַ ווילדער סאַטיר? דאָס איז ווייל ער האָט זיך דערגראַבן צום שורש פון מענטשלעכן שלעכטס און פּחדנותדיקייט, צביעות און חניפה — ער קען די מאַריאַנעטע-מענטש, וואָס באַוועגט זיך אויף דעם דינעם שנירעלע, וואָס הייסט עקזיסטענץ, און ער, וויסנבערג, דער שעפּערישער, דער מיטבאַטייליקטער אין מעשי-בראַשית, ווייסט דאָס שנירעלע קונציק צו ציען, און לאַזן אויפּטאַנצן דעם מענטש אין זיין שפּיל פון "זיין אַדער נישט זיין". ביי אים איז מאַסע נאָך אינסטינקט, קאַלעקטיוויקייט פון האָס און ליבע — פון בלוט! ס'איז באַוועגונג פון בלוט, אַפּפּלוס און צופּלוס, ריטעם און האַרמאָניע; אַן אויפּברויזנדיקער ים וואָס כוואַליעט און שוימט. אַ, די געשלעגן ביי אים אין שטעטל זענען ווי פאַר דער שטאַט טראַיאַ! בלוטיק ווילד אויף מעסער-שטער, "אַ גאַנצע שטאַט אויסצושעכטן", סאַציאַלער קאַמף, קלאַנסקאַמף, ווערט בלוטיק מענטשלעך, ווערט העראַיש און לעכערלעך. דערמאַנען זיינע שטעטלישע יונגען נישט אין אַיאַקסן און אַכילעסן? אַ, אַז דאָס אַרעמע יידישע שוסטער-מעסער, דער שטעטלישער סטאַליאַרסקע דלאַט האָט נאָך געקענט ווערן אַזוי ווילד, אַזוי אורטימלעך, קען מען דאָך נאָך באמת גלייבן, אַז דורכן לעכל פונעם שניידערשן נעדעלע קען מען אַריינקומען אין הימל אַריין! יא, אַז נאָך הונדערטער, הונדערטער יאָרן געפּאָלנקייט און נידערגעשלאַגנקייט דער "על חרבך תחיה" האָט געקענט ווערן אין יידישן שטעטל אַ פאַקט, איז דאָך נאָך אַ באַשיינפערלעכע מעגלעכקייט, אַז דער "ונהיה ככל הגויים" איז נישט נאָר אינעם אַסימילירטן זין און אַז ס'איז נישט נאָר אַ לעגענדע; אַז קינדער פון אַ פאַלק נאָך אַזוי פיל באַליידיקונגען און דער-נידערונגען, מאַטערנישן און יאַגענישן, האָבן נאָך פּוח מיט פעלקער באַגלייד אַזוי העראַיש און בלוטיק טייל צו נעמען אין דער דערלייזונג פון דער וועלט — אַזאַ פאַלק וועט שוין בלייבן שטיין אויף די אייגענע פיס! וויסנבערגס שטעטל איז נייער פעסטער באַדן פאַר אונדזערע וואַקלדיקע פיס, "קרקע-בתולה"-ערד, . . . דאָס איז וויסנבערגס מייסטערהאַפטע פּראַזע אין דער יידישער ליטעראַטור. מיט מענדעלען, פּרצן, שלום עליכמען, מיט אונדזערע ערשטע רייע קלאַסיקער וואַלט דער זכר פון אונדז נישט אַפּגעמעקט געוואָרן, אונדזער געדעכעניש וואַלט קיין מאַל נישט אויפּגעהערט — דער "קדיש", דער "אל מלא רחמים", דער "מי שברך" וואַלטן אייביק פאַרהילכט די ליידיקע בתי-מדרשים און פּוסטע שולן — —

פון וואַרשטאַט אַבער איז וויסנבערג געקומען, פון אונדזערע האַרעפאַשנע פאַלקס-כוחות — די יידישע ליטעראַטור, די שפּחה, האָט אים פאַר אונדזער טיר

אונטערגעוואָרפן, ער איז דער סימפּטאָם פון אונדזערע קומענדיקע מעגלעכקייטן. ער איז די צוזאַמענגענומענע אַנשטרענגונג פון אונדזער מאַדערנער קולטור, אַן אַנהייב פון אַ נייעם "טאַטע מיט בנין".

. . . ער ברויך קיין פרושים, פונקט ווי ער גופא איז נישט מער קיין פרוש. זיין נוסח איז אַ נייער אַנהייב, אַ סינטעטישער — זיין הגדה האַט אין זיך די שטרענג-קייט פון הלכישקייט, פעסט און פרעציז. דאָס געזונטע קלאַפן פון האַרץ, פון בלוט-געקרייז איז זיין עפיש-ברייטער ריטעם.

. . . קיין מאָל ווערט ער נישט ראַמאַנטיש, ער שטעלט נישט אַן, ער מאַכט נישט קיין "שטיק"; ער איז אויך נישט פלאַטאַניש לגבי דעם לעבן, ווייל ער איז צו האַרעפאַשנע און געזונט; יא, ער איז טיף מיסטיש! ווייל איז דען נישט די נאַטור דאָס גרעסטע מיסטערויום? ער באַוווּנדערט איר סודותדיקייט און איז תמימותדיק, ער גלייבט אין איר הייליקונג און שטייט שטיל פאַר אירע ווונדער. ער האַט אין זיך די עטישע פשוטע גוטסקייט, דערפאַר דאָס נישט-סענטימענטאַלע, דערפאַר דאָס נישט טרערן-ווייכע.

י. מ. ווייסנבערג גייט אַריין אין אונדזער דור-דורותדיקייט, ווייל ער האַט קיין מאָל קיין אַנשטעל נישט געמאַכט, קיין "פרומע שטיק". זיין מענטשלעכע קלוגקייט, זיין זיך קענען לעכערלעך מאַכן איבער מענטשלעכער שלעכטיקייט, זיין נישט אַריענטאַלישע פאַטעטישקייט איז דער טויזנט-יאַריקער קולטור-אונטערשיד פון אונדזער יידישער גייסטיקייט, אַבער ער איז אין זיין סאַטירע, אַפילו, ביבליש תמימותדיק און ריין. ווי שטאַרק און ערלעך זיינע שטעטלישע געשטאַלטן זענען דאָס — פאַטיראַרן פאַר נייע פרישע דורות! — אַז ס'איז אַ פרייד פון דאַרטן צו שטאַמען, דאַרטן אונדזער יחוס-בריוו צו זוכן —

אין זיין שטעטל שטייט פריש פאַרוואַרצלט אונדזער אַלטער שטאַם-בויס, אַ צעבליטער מיט פרישן גלויבן, אַ צעצווייגטער מיט זאַפטיק-האַרבע פרוכטן ווי ער גופא איז, אַן ריקזיכט, אַן קאַמפּראַמיס, אַן אונטערגעדאַנק. ווייסנבערג איז דער סימפּטאָם פון אונדזערע גורלדיק-שווערע, באַגרענעצטע אַפילו, אַבער דאָך נייע לעבנס-מעגלעכקייטן, מיט באַרעכטיקונג פאַר אונדזער ווייטערן קיום. . . .

אין אונדזער ליטעראַטור האַט ווייסנבערג דאָס קילע שמייכעלע אַריינגע-ברענגט: און נישט קיין שיף-הנאהדיקס איז עס, נישט קיין פּאַהיבלדיק-שאַדן-פריידיקס — יא, ס'האַט אין זיך דאָס רציחישע פון זיך אַליין מקריב-זיין צו קענען, יעדן נסיון קאַלט אין די אויגן אַריינצוקוקן.

. . . ניין, ווייסנבערג האַט נישט אַפּגעזאַגט קיין רבנן-קדיש אויפן יידישן קבר, אַ פּ"נ-מצבה אויפגעשטעלט מיט גאַלד-געליישטע אותיות און אַנטלאַפן אין דער וועלט אַריין ווי די אויגן נאַר זאַלן טראַגן, ווייסנבערג האַט זיך נישט אויפגעעפנט אַ פענצטער (נאָך איראַפּעז), אַז בשעת שבעה-זיצן זאַלן אַריינקומען "שמעקעדיקע דופטן" אינעם פאַרעפּושדיקן יידישן קעלער.

יא, ווייסנבערגס קעלער-שטוב איז אויף איראַפּעזישן באַדן און "עיפּוש" איז נאַטירלעכע אַטמאָספּערע — . . .

און י. מ. ווייסנבערג האַט געשאַפן די פרעציזקייט פונעם דיאַלאַג, די אויסגע-

צירקלטע אויסגעשניטנקייט פון כאראקטער-פראפיל. י. מ. וויסנבערג האט געשאפן דעם יידישן רעאלזים.

זאלן נאָר זיינע נאָכפאלגער נישט נאָר די פרעציזיקייט און די מייסטערלעכ-קייט פון אים האָבן אויסגעלערנט, די קאלטע אויסגערעכנטע מוסקל-באוועגלעכ-קייט, נאָר אויך די וואַרעמע צוריקגעהאלטנקייט און דעם שטילן ציטער פון האַרץ, די דערבארעמונג איבערן מענטש און די גוטסקייט איבער אים און צו אים — ווייל ער איז דער סימפּטאָם פאַר אונדזערע מעגלעכקייטן, די אויסגעהאלטנקייט, וואָס האַלט אויס! דער גורל פון אונדזער לעבן און אונדזער יידיש-מענטשלעכע, ווייע-דיקע און ווייערדיקע עקזיסטענץ. א, זיין שווער לעבן, פול מיט קאָנפליקטן — אַ ליינשאַפט אָן קאָמפּראַמיסן — ס'איז דער סימפּטאָם פון אונדזער שווערן וועג פול מיט שטרויכלענישן — — ²³.

ישראל שטערן

דער אומפראקטישער

... באטראכט איר וויסענבערגס א העלד איז זיך אייך שווער פארצושטעלן וואס מען קאן דא צוגעבן. נאטירלעך קאן אט דער נאוועלן-פארשוין ווערן א נפש פון א ראמאן. די סיטואציעס וועלן זיך וויקלען און פארוויקלען. די האנדלונגען וועלן זיך לייגן קלאפטער. שטיקער פארב וועלן אויף שטיקער פארב זיך בערגלעך. און דאך וועט דער כאראקטער נישט ווערן באשטימטער, ווי ער איז ביי וויסענבערגן.

דאס איז נישט א גאלע השערה. ס'זענען דא באווייזן. זינט וויסענבערגס ערשטע דערציילונגען האבן מיר צוגעקריגן א ריי ראמאנען, באזונדער פון דער אזוי-גערופענער וויסענבערג-שולע, וואס אין זיי טרעפן מיר דעם אייגענעם, לאמיר אנכאפן, מגושמדיקן טיפ. לייענט איר און דערמאנט זיך וואס א מאל מער אין דעם "טאטן מיט די בניס", עס זענען צוגעקומען דעקאראטיווע ארומיקייטן, אויסגעברייטערטקייט אדער פארענדערט פונעם אנעקדאט; אבער אין דער מגושמדיקער געשטאלט גופא האט מען קיין שום נייעס נישט אנטדעקט.

אדער זיין "שלעכטער פרוי" — דארף מען נאך א מער דאנקבארן סוזשעט פאר א ראמאן? אבער וואס א שטייגער וואלט אייך א ראמאן געוויזן אין דער דאזיקער שלעכטער פרוי אזוינס וואס דא זעט איר עס נישט? מער שלעכטס? אוממעגלעך. ווייל דאן וואלט שוין אויפגעהערט די צוויי-און ס'וואלט אנגעהויבן די פיר-פיסיקייט: ערגער זיין קען סייזן א ווילדע קאץ, א משוגענער הונט. נאר גלייכ-צייטיק, ווי נישט געגוזמאוועט מען האט דא, ווי נישט געביליקט, ווי נישט געשווארצכאראקטערט! און אויך — וויפל הומאר!

און נישט נאר בנוגע פיגורן. דאס נעמלעכע איז אויך ווען אין קאן שטייען קינסטלערישע אידייען און סימבאלן. איר געדענקט זיין "פאמניק", אין אט דעם קליינעם, אבער אידעאל שלמותדיקן קונסט-ווערק איז, אגב, אויך א ליבע פאראן,

און אן אנטרענגונג לאזט זיך דערפון מאכן א גרעסערער ראמאן. נאָר צי וואָלט מען דערפון עפעס געוונען? גאַרנישט! אָן וואַקלענישן קענען מיר ערב־זיין, אָז דער מעטאָפיזישער געדאַנק פֿון דער שעדעווער נאַוועלקע וואָלט נעלם געוואָרן: ענטוועדער ער וואָלט אַרונטערגעשווימען אונטער וואַלקנס און מיר וואָלטן אים אין גאַנצן נישט אַרויסגעזען, אָדער דורך ברייטן דערציילן וואָלט ער זיך צו פֿיל אויפ־גענאַקעטיקט און וואָלט אונדז אויפֿגעהערט רייצן ...

י. מ. ווייסענבערג, דער אַרטיסטישער פֿורן האָט אויף קליינע שטחים גרויסע פֿאַרמעגנס צעשאַטן.

שטאַרק פֿראַקטיש איז עס נישט. און גערעכט, ווייזט אויס, זענען די קלוגע לייט, וואָס פֿלעגן טענהן, בעת ס'איז געקומען צו רייז וועגן ווייסענבערגס צרות: — ער איז זיך אַליין שולדיק!

אָוודאי, אויף אונדזער געבענטשטער, אמתער, גערעכטער וועלט זענען די אומפֿראַקטישע שטענדיק די שולדיקע ...²⁴

ווייסנבערג דער קלאַסיקער !

יצחק מאיר ווייסנבערג איז איינער פון די הויפט־ערפֿרעזענטאַנטן פון א דור שריפטשטעלערס פון דער נייער יידישער ליטעראַטור. . . . ער איז געוואָרן אין דער יידישער ליטעראַטור אין פּוילן ווי אַ מין אחר אין תּלמוד, אָדער ווי זשאַבאַטינסקי אין ציוניזם, . . . זיין נאָמען פֿאַרבלייבט אָבער איינגעקריצט אין דער געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור ווי איינער פון די הויפט־זיילן פונעם דריטן ליטעראַריש־שעפֿערישן דור.

יצחק מאיר ווייסנבערג פֿאַרבלייבט שוין צווישן די קלאַסיקער פון יידיש.

חנן .²⁵

משה שימעל

דער פּרינץ פון זשעלעכאָוו

אין שטעטל זשעלעכאָוו איז געקומען אויף דער וועלט אַ פּרינץ. . . . אין דער מלוכה פון דער יידישער ליטעראַטור האָט זיך דערהערט דאָס קול פון דעם ערשטן גרויסן רעאַליסט.

דער רעאַליזם איז אייגנטלעך אַן אויסדרוק פון פעס, פון וועלן אויפווייזן דעם שמוץ און די פֿאַרברעכערישקייט פון דער וועלט און פון דער געזעלשאַפט. דער רעאַליזם אין דער קונסט איז דער נאַקעטער אויסדרוק פון פּראַטעסט. דער רעאַליזם איז אָבער גלייכצייטיק דער אויסדרוק פון אַ טיפֿער, באַהאַלטענער בענק־שאַפט פון אַן אַנדער לעבן, וואָס זאָל זיך גאַנצלעך אונטערשיידן פון דער גאַנצער רעאַליטעט, וועלכע דער קינסטלער געשטאַלטיקט אין זיין ווערק. דעריבער טאַקע

קען מען מיט רעכט זאגן, אז דער רעאליזם וואקסט ארויס פון די לבנהדיקסטע לויטערקייטן, וואס פילן אויס דעם קינסטלערס נשמה.

אויך ווייסענבערגס רעאליזם דריקט אויס זיין גרויסע, אומענדלעך גרויסע בענקשאפט צו א ניי לעבן, וואס עקזיסטירט בלויז אין די בלויקייטן פון חלומות. די ברוטאליטעט פון ווייסענבערגס שטעטל איז א פראטעסט קעגן דער יידישער ווירקלעכקייט, א פראטעסט, וואס פאדערט נייע, יידישע פאלקס-פארמען.

דער רעאליסט ווייסענבערג איז אבער געווען צוגלייך א גרויסער פאר-חלומטער פרינץ, וועלכער האט זיך ארומגעדרייט איבער די געסלעך פון זשע-לעכאוו מיט אן אנדערער, אינערלעכסטער רעאליטעט, וואס איז ווייט געווען פון די צעקרוימע פלויטן און איינגעפאלענע קוימענס פון זיין שטעטל. ס'ארא פאראדאקסאלע לאגע! דער רעאליסט ווייסענבערג, וועלכער האט זיך ארומ-געטראגן איבער דער וועלט מיט זיין גרויסן, טיפן חלום וועגן א ניי, אנדער לעבן, האט געמוזט מיטלעבן די רעאליטעט פון זיינע העלדן.

ווי גארקי האט ער זיך געמאטערט, מיט דעם אונטערשיד בלויז, וואס ער האט אויף קאפרי קיין פאלאץ נישט געהאט.

דער גורל האט אים צוגעשמידט צו דער זשעלעכאווער אטמאספערע און האט אים נישט דערלויבט אויף קיין איין מינוט אוועקצורייסן זיך פון דעם יידישן הארע-פאשנעם לעבן און פון דער יידישער גרוילהאפטער נויט. און דאך איז ער געווען א פרינץ. אונטער זיינע אפגענוצטע מלבושים האט געקלאפט דאס שטאלצע, איינ-זאמע הארץ פון א גרויסן, פארחלומטן דיכטער. ער איז אבער געווען צוגעשמידט צו א פרעמדער רעאליטעט און נישט צו זיין דיכטערשער רעאליטעט. ער האט געגעסן דאס ארעמע ברויט פון זשעלעכאוו, אבער מיט זיין שטאלצער, איינזאמער נשמה האט ער געוואנדערט איבער די מילכוועגן פון דער אייביקייט. אה, ס'ארא פאראדאקס! דער רעאליסט ווייסענבערג האט זיין אייגענע רעאליטעט נישט געהאט.

דאס האט אפשר גורם געווען, וואס ווייסענבערג איז געווען אן אייביקער ליידנשאפטלעכער אפאזיציאנער, ווייל די רעאליטעט פון יידישן ליטערארישן לעבן איז אים געווען ארגאניש פרעמד, און ער האט זי געוואלט אויפ'ס פוח איבערגע-שטאלטיקן מיט זיין מאס און לויט זיינע חלומות. דאס איז אבער געווען אומ-מעגלעך, ווי אוממעגלעך עס איז אראפצוברענגען די לבנה מיט די שטערן אויף אונדזער זינדיקער, ברוטאלער ערד. דער גרויסער רעאליסט ווייסענבערג איז געווען א פאנטאסט. די דאזיקע פאנטאסטישקייט זיינע האט געשאפן א טיפן אפגרונט צווישן דעם עקזיסטירנדיקן יידישן ליטערארישן לעבן און צווישן אים, דעם אומפארבעסלעכן פראטעסטאנט און טרוימער. ער האט אלץ אוועקגעגעבן אויף דעם מזבח פון זיין חלום: די מעגלעכקייט צו קומען צום ווארט אין די עקזיסטירנדיקע יידישע ליטערארי-פאזיציעס און די געזעלשאפטלעכע פאזיציע פון א קלאסיקער. . . .

און דאך האט דער דאזיקער ווייסענבערג ביי אלע, ביי אלע וואס האבן אים באגעגנט, און וואס האבן געהאט דעם כבוד צו קענען אים נאענט פערזענלעך,

דערוועקט גרויס רעספעקט און א גרויסע ליבשאפט. עס האט פון אים געשטראלט דער פלויד פון אן אמת, גרויסן קינסטלער, פון אן איינמאליקער דערשיינונג, פון א שטערן, וואס צינדט זיך אן מיט א גוואלדיקן פייער און איז נישט פארלעשבאר, ווי די אייביקייט אליין.

וויסענבערגס טראגעדיע באשטייט אין דעם, וואס ער האט אין זיין לעבן קיין אייגענע פערזענלעכע רעאליטעט נישט געהאט. אפילו די באשיידענע רעאליטעטן פון א גרויסן, פארדינסטפולן שריפטשטעלער האט ער נישט געהאט. ער האט נישט געהאט קיין ארבעטס-צימער, ער האט נישט געהאט די ברייטע עפנטלעכקייט, וואס זאל ארומינגלען זיין גרויסע, דערהויבענע איינזאמקייט מיט ווארעמע, צערטלעכע געפילן.

ווי פאראדאקסאל דאס זאל נישט קלינגען, מוז מען פעסטשטעלן, אז נישט איין גרויסער שרייבער הייבט אן זיין לעבן אייגנטלעך נאכן טויט. אין פאל וויסענבערג איז עס אויף גאנצע הונדערט פראצענט באשטעטיקט.

ערשט נאך זיין טויט קומט אויף זיין גרויסע, טיפע רעאליטעט, עס ווערט פאר-וירקלעכט זיין חלום. ער הייבט אן צו וואקסן און אריבערוואקסן אונדזער סביבה. ער האט אנטפלעקט אין דער פולער שיינקייט א סך אוצרות פון פאלקסזשעני. דער שטאלצער, איינזאמער, גרויסער וויסענבערג הייבט אן זיין אמתדיק לעבן.²⁶

מ. ב. שטיין

וויסענבערג דער באזינגער פון סטיכיע

וויסענבערגס שאפונג פון דער ערשטער דערציילונג אן, צייכנט זיך אויס מיט סקולפטארישער אויסגעהאמערטקייט. יעדעס בילד איז פון שטיין, דערצו מיט שטילער פארטראכטקייט און טיפן טרויער. אין דער טיפער אייביקייט אבער — איז שוין דער טרויער פון מין מענטש, איבער זיין אומבאהאלפנקייט; איבער זיין נישט קענען זיך באפרייען פון גורל, וואס לאסטעט אויף אים.

פון אייביק אן מאטערט דעם דענקנדן מענטש דאס פראבלעם: צי דער מענטש איז פריי אויסצוקלויבן דאס גוטע און שלעכטע; צי איז דער מענטש א בעל-בחירה צי נישט. אט דאס פראבלעם האט געמאטערט די מוחות פון פילאזאפן, קינסטלער און רעליגיע-פירער. אויב נישט קיין בחירה, איז דאך שכר ועונש אן אומ-גערעכטיקייט? מען קען דאך נישט באשטראפן דעם, וואס איז נישט שולדיק און באלוינען דעם, וואס האט עס נישט פארדינט? האט מען געחוקנט, געזוכט אן אופן צו פארבינדן ביידע קעגנענזעצטע עקן. יעדער פילאזאף מיט זיין שיטה און יעדער רעליגיע-פירער לויט זיינע דאגמעס.

אנדערש איז אבער צוגעגאנגען צו דער פראגע דער פרייער קינסטלער. ער איז שוין נישט געווען געבונדן פון קיין שום דאגמעס, קיין שום סיסטעמען האבן אים שוין דעם פרייען לויף נישט געשטערט. שכר ועונש, צדיק און רשע, איז אים שוין נישט אין וועג געשטאנען. מער האט מען געוואלט דערגרונטעווען די סטיכיע

אין מענטשלעכן לעבן, די פארשקלאפונג פון ווילן צו די אייזערנע נאטור-כוחות. האט דאס טאָיטעווסקי אין ברידער קאַראַמאַזאָוו אין זעלבן קערפער געזען דעם גערעכטן און אומגערעכטן; דעם אויסוואַרף און דעם צדיק. עס האט געזאָגט זייער בלוט, און דאָס איז באַרעכטיקונג פאַר זייערע מעשים. טאַלסטאַי ווייטער אין קריג און פרידן וויל האַמעווען די סטיכיע. דער נאַפּאַלעאַנישער לויף ברענגט צו מפלה, נאָר דער פּאַסיווער ווידערשטאַנד, דאָס פאַרברענען מאַסקווע האַט געברענגט דעם נצחון.

ווייסענבערג, אויף וויפל עס לאַזט זיך אַפּשאַצן לויט דעם ערשטן באַנד, זעט אין דער סטיכיע דעם מקור פון אַלעם גוטן. דאָס שיינע אין לעבן איז דאָס שפּיל. "מענטשן פּלאַנטערן זיך אין די געשעענישן, פּונקט ווי סטענגעס אין קאַלירן, דער הימל איז צו ערנסט, עס פעלט אים אַ ביסל שפּיל".

טרויעריק איז אַבער דאָס שפּיל און מיט ווייסענבערגס ספּעציפּישן שטילן טרויער פירט ער אונדז אַריין אין לעבן, ווייזט פּרייד און תּאוה, אומגליק און לייד און מען קען — קיינעם נישט באַשולדיקן. יעדער איז לויט זיך און זיינע תּאוות גערעכט און אַדרבה, ווען עס וואַלטן קיין תּאוות, קיין אויסברוכן נישט געווען, וואַלט ערשט די וועלט געווען "זוי דער הימל צו ערנסט".

באַלד אין אַנהייב שילדערט ווייסענבערג אַ פאַרברעכוּן. . . .

עס איז אַ קנויל פון פאַרפּלאַנטערנישן, וואָס האָבן אומגליק און פאַרוויסטונג אַרויסגערירן [אָזוי] אין וועלכע אַבער קיינער איז נישט שולדיק נאָר תּאוה, סטיכיע, דאָס קאַכעדיקע לעבן, וואָס וואַלט אָן דעם קיין לעבן נישט געווען.

די מעשיות אינטערעסאַנטע, ביז גאָר, געפרעסט מיניאַטורמעסיק און ביל-דעריש, זענען אַבער נישט דער עיקר. עס גייט דאָ אין ווייסענבערגס טאָן. די שטיל-קייט, די געלייטערטקייט, וועלכע הייבט אויף, די אין תּוך קלייניקייטן, צו סימבאָלן פון מענטשלעכער פיין. קיינער טוט נישט קיין שלעכטס ווייל ער וויל עס טון, נאָר ווייל ער מוז. ער זעט קיין אַנדער אויסוועג נישט און די אומבאַהאַלפּנקייט דריקט, וואַרפט אָן דעם טרויער וואָס עס האַט דער פּויגל איידער ער בויט אויף זיין נעסט, ווען ער זעט מכשולים, שטורעמס, שפּאַרבערס, וואָס לוייערן, און קיין אַרט וווּ זיך צו באַהאַלטן איז נישטאַ.

דעמאָלט נאָר זינגט דער פּויגל און ווייסענבערג זינגט דאָס שטילע, האַרציקע, טרויעריקע און געמיטלעכע ליד, וועלכעס שטעקט אָן מיט זיין טרויער, ווי דעם פּויגלס געזאַנג וואָס איז אַלע יאָר דאָס זעלבע און יעדעס מאָל איז עס ניי. פון אדם הראשוןס צייטן ביז אין דער טיפּער אייביקייט, אָזוי איז דאָ ווייסענבערגס געזאַנג. נישט דער וואָס, איז וויכטיק נאָר דער, ווי אָזוי. דער סוזשעט איז נאָר די ראָם, וואָס זאָל דעם דיכטער האַלטן אין צוים. ער זאָל זיך נישט פאַרלירן אין לאַבירינטן פון גאַלע אַבסטראַקציעס. העכסטנס איז דער סוזשעט נאָר ווי דאָס שטעקעלע אין דער האַנט ביים דראַט-גייער: ער זאָל קענען האַלטן דאָס גלייכגעווייכט. דאָס עיקרשטע איז דעם דיכטערס וועלט, זיין געמיט און וואָס זינגט אַרויס פון אים און עס ווערט פאַר אונדז אַנטפּלעקט ווייסענבערגס וועלט, און מיר קומען אַריין אין פּישוּף-פּאַלאַץ פון דער סטיכיע, וווּ פּרייד און לייד גייען געפאַרט, תּאוה און

שטורעמס הויזן און עס ווערט פארזייט גליק און אומגליק.
 און וויסענבערג וואס האט אין די פריערדיקע ביכער צום מיינסטן געזען
 מענטשלעכע רשעות, גייציקייט, אויסניצונגס-זין, די גאמע פון פיין איז ביי אים
 געווען אן ארויסגערופענע צוליב א צווייטן מענטש און ער האט יענעם דערין
 באשולדיקט, ווערט איצט דער פארטיידיקער פון מין מענטש און פון זיינע שוואכ-
 קייטן — גורל. אן אויסלייטערונג און ממילא א העכערער שטאפל.
 ביז גאר כאראקטעריסטיש:

וויסענבערג ווערט פון אלע זייטן פארשריגן אלס מחרר ריב ומדין און ער
 דווקא פרעדיקט אין בוך צו שאפן א געזעלשאפט פון "רודפי-שלום".
 ער איז אליין מיטגעריסן געווארן פון דער אויסגעלייטערטקייט פון זיין
 קאנפערענטיע: דער הימלסמאן. די וועלט האט אן אנדער פנים געקריגן, זי איז
 אויפגעהויבן געווארן ביז צום בלויזען דיכטער-חלום, וואס איז דער חלום פון דער
 אייביקייט.²⁷

ראשי-תיבות און קירצונגען

נעמען	ציטשריפטן
אברהם ליעסין-זאמלונג	א"ה אינזער האַפֿענונג
דוד פינסקי-זאמלונג	ד"ט דער טאָג
י. מ. ווייסענבערג-זאמלונג	ד"מ דער מאַמענט
פערל ווייסענבערג-אַקסעלאַד	ד"ק דער קריטיקער
שמואל ניגער-זאמלונג	ד"ש דער שטראַם
	ל"ב ליטעראַרישע בלעטער
	פ"ש פֿאַלקס־שטימע
	פֿאַ"ש פֿרײַע אַרבעטער־שטימע

פֿאַרשידענע

יידישע אַרבעטער-באַוועגונג	יא"ב	אַן דאַטע	א"ד
יאַרגאַנג	י"ג	אונטערן נאָמען	א"נ
יידישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט—ייוואַ	ייוואַ	אַרט נישט אָנגעגעבן	אנ"א
יאַר נישט אָנגעגעבן	ינ"א	באַנד	ב'
מאַנטרעאַל, קוויבעק	מ"ק	בענד	בב'
נומער	נומ'	בערך	בע'
נומערן	ננ'	דאָס ציטירטע אַרט	דצ"א
פֿאַרלאַג	פ"ג	דאָס ציטירטע ווערק	דצ"ו
פֿאַראייניקטע שטאַטן פֿון אַמעריקע	פ"שט	העפֿט	הפ'
רעפֿערענץ	רעפ'	זאַמלונג	זמ
שפּאַלט	שפ'	טאַגבלאַט	ט"ב

הערות

אויב אַ מקור איז נישט אנגעגעבן, מיינט עס, אַז ס'איז אונדז נישט געראַטן צו געפינען די פובליקאציע, וווּ די שאַפונג איז געדרוקט געוואָרן. אויב אין דער רעפערענץ פעלט איינער אַדער עטלעכע פרטים, מיינט עס, אַז זיי זענען נישט פאַראַן אין דער פובליקאציע, אַדער אַז מיר האָבן די פובליקאציע נישט געזען. אַ טייל פון וויסענבערגס קאַרעספּאַנדענץ איז געגעבן אין טעקסט. זען: רעפערענץ צו הערות: I. קאָפיטלען 18-1. אַז אַנדער טייל קאַרעספּאַנדענץ איז געגעבן אין הוספה א. זען: רעפערענץ צו הערות: II. הוספה א.

I. קאָפיטלען 18-1

1. מ. וויסענבערג, "צום אַנדענק מיינ פריינט . . .", אין דער איבערגאַנג פון קינדהייט צו דערוואַקסונג, באַנד II, וואַרשע: קאַאָפּעראַטיווער פּערלאַג "האַפּענונג", 1927, אויף דער צווייטער זייט פונעם שער [ווידמונג].
2. ראַפּאַפּאַרט, "דערינערונגען וועגן י. מ. וויסענבערג", אין זוימען אין ווינט, בוענאַס איירעס: אַרגענטינער אַפטייל פון אַלוועלטלעכן יידישן קולטור-קאַנגרעס, תשכ"א 1961, ז' 311-12.
3. מ. וויסענבערג, בריוו צו [ש. נוגער, וואַרשע 8/VI ינ"א], יידישער וויסנשאַפּטלעכער אינסטיטוט—ייוואַ, אַרכיוו, ניו-יאָרק, שמואל נוגער-זאַמלונג.
4. מ. וויסענבערג, "מיינ ליבע פרוי מאַליע . . .", "אַ וואַלד-מיידעל", אין שריפטען, דריטעס בוך, וואַרשא: פּערלאַג "וועלט-ביבליאָטעק", תר"ע, ז' 4 [ווידמונג].
5. מ. וויסענבערג, "קונסט און סוביעקטיוויטעט", אין יודישע זאַמעלביכער, רעדאַגירט דורך י. מ. וויסענבערג און י. ב. צפור, דריטעס בוך, וואַרשא: וויסענבערג-פּערלאַג, תרע"ח 1918, ז' 20.
6. שלמה בריינסקי, "יחיאל לערער — ביאַגראַפישע שטריכן", זשעלענכאַווער בולעטין, פּאַנאַמאַ, נומ' 13, מאי 1968, ז' 27.
7. מ. וויסענבערג, "וויסענבערג-פּערלאַג יודישע זאַמעלביכער", אין יודישע זאַמעלביכער, רעדאַגירט דורך י. מ. וויסענבערג און י. ב. צפור, ערשטעס בוך, וואַרשא: וויסענבערג-פּערלאַג, תרע"ח 1918, ז' 77-78 [באַקאַנטמאַכונג].
8. בן-דוב [ציעכאַנאַווסקי], "י. מ. וויסענבערג (זכרונות צו זיין 21טן יאַר-צייט)", פּרייע אַרבעטער-שטימע, ניו-יאָרק, אָקט' 1, 1959, ז' 6.
9. מ. וויסענבערג, פּאַסטקאַרטל נומ' 2, צו [ש. נוגער, וואַרשא, 20/11, 1920], ייוואַ, אַרכיוו, נ. י. ש.נ"ז.
10. מ. וויסענבערג, פּאַסטקאַרטל נומ' 7, צו [ש. נוגער, וואַרשא, 27/11, 1920], ייוואַ, אַרכיוו, ש.נ"ז.
11. מ. וויסענבערג, בריוו צו ש. נוגער, וואַרשע, 13/12, 1920, ייוואַ, אַרכיוו, ש.נ"ז.
12. כיל אַראַנסאָן (אַראָן), "עוזר וואַרשאַווסקי און זיין סביבה", אין בילדער און

- געשטאלטן פון מאנפארנאס, פארווארט פון מארק שאגאל, פאריז: דרוקעריי "א-בע-
 סע", 1963, ז' 71.
¹³ דצ"ו, ז' 70.
¹⁴ דצ"ו, ז' 72.
¹⁵ י. מ. ווייסענבערג, בריוו צו ד. פינסקי, ווארשע [א"ד], יווא, ארכיוו, ניו-
 יארק, דוד פינסקי-זאמלונג.
¹⁶ י. מ. ווייסענבערג, בריוו צו ש. ניגער, ווארשא, 27/IV, 1920, יווא, ארכיוו, נ. י., שנ"ז.
¹⁷ י. מ. ווייסענבערג, "א רייד וועגן יובילעומס", אינזער האפענונג, לייטונג:
 י. מ. ווייסענבערג, ווארשע, העפט 27, אפר' 1, 1928, ז' 94-92.
¹⁸ י. מ. ווייסענבערג, בריוו צו [ד"ר ש.] פאקס, ווארשא, 20/XI, 1922, פערל
 ווייסענבערג-אקסעלראד-זאמלונג, מאנטרעאל, קוויבעק.
¹⁹ ווייסענבערג, "קונסט און סוביעקטיוויטעט", אין יודישע זאמעלביכער,
 דריטעס בוך, ז' 20.
²⁰ י. מ. ווייסענבערג, "צים" ליטערארישן סקאנדאל", דער שטראם, ליטע-
 רארישע לייטונג: י. מ. ווייסענבערג, ווארשא [ערשטער י"ג], 1 No. [אפר', 1924],
 ז' 6.
²¹ י. מ. ווייסענבערג, פאסטקארטל צו [שמעון] האראנטשיק, ווארשע, 25/7,
 [1923], יידישער וויסנשאפטלעכער אינסטיטוט — יווא, ווילנער ארכיוו, ניו-יארק,
 זאמלונג "יידישע שרייבער", רעפערענץ 3.
²² י. מ. ווייסענבערג, בריוו צו [שמעון] האראנטשיק, ווארשע, 5/XI, [1923],
 יווא, ווילנער ארכיוו, בריוו נומ' 114172, זאמלונג "יידישע שרייבער", רעפ' 3.
²³ י. מ. ווייסענבערג, בריוו צו [שמעון] האראנטשיק, ווארשע [א"ד], יווא,
 ווילנער ארכיוו, בריוו נומ' 114173, זאמלונג "יידישע שרייבער", רעפ' 3.
²⁴ י. מ. ווייסענבערג, "אנשטאט א פארווארט, I דער גורל פון יידישן ביך;
 II ווער איז שילדיק?"; III. אין פארפלאגאנטערטע וועגן. אדער צווישן די חורבות פון
 יידישן לעבן [פון] שמעון האראנטשיק, רעדאקטירט און א פארווארט פון י. מ.
 ווייסענבערג, ווארשע: פאלאג ש. גאלדפארב, תרפ"ד 1924, ז' V-IV.
²⁵ פ. גרינבערג, "ווי איז דער אמת?", דער שטראם, ווארשא, ערשטער י"ג,
 2 No., מאי 2, 1924, ז' 10-9.
²⁶ א. בעקערמאן, "די אביעקטיוויטעט פונעם קריטיקער", דער שטראם,
 ווארשא, ערשטער י"ג, 4 No., מאי 15, 1924, ז' 13-11.
²⁷ י. מ. ווייסענבערג, "א שפיל מיטן טויט אדער די מעשה האראנטשיק",
 אינזער האפענונג, ווארשע, הפ' 22, ווזשעשען [סעפטעמבער] 30, 1927, ז' 47-44.
²⁸ דצ"ו, ז' 48.
²⁹ ווייסענבערג, "א שפיל מיטן טויט אדער די מעשה האראנטשיק", א"ה,
 הפ' 23, אקט' 17, 1927, ז' 50-48.
³⁰ ווייסענבערג, "א שפיל מיטן טויט אדער די מעשה האראנטשיק", א"ה,
 הפ' 24, נאו' 5, 1927, ז' 59-58.
³¹ י. מ. ווייסענבערג "אפענער בריוו", א"ה, ווארשע, הפ' 11, אקט' 1, 1926,
 ז' 30-29.
³² גאלץ מילער, "סלושאיו", יידיש: ש. אנסקי, אין 60 פאלקסליעדער מיט
 נאטען, געזאמעלט פון מ. קיפניס, צווייטע אויפלאגע, ווארשא: פערלאג א. גיטלין
 [ינ"א], ז' 71-69.

- ³³מאיר ברוקאָזש, "געשטארבן דער 'פענאָמען וואלף מעסינג", פאָלקס־שטימע, וואַרשע (?) 197.
- ³⁴י. מ. ווייסענבערג "די 'טריזוב'-אינטעליגענץ ביי יידן און אוקראינער", א"ה, הפ' 24, ז' 48.
- ³⁵[י. מ. ווייסענבערג], "פאָרוואַרט. מיר שאַפן", א"ה, וואַרשע, הפ' 1, יאָנ' 15, 1926, ז' 3-4.
- ³⁶וועגן יידישער ארטאגראפיע" [פון] די רעדאקציע, א"ה, הפ' 1, יאָנ' 15, 1926, ז' 4 [פאָקטיש געשריבן פון ווייסענבערג].
- ³⁷י. מ. ווייסענבערג, "די שריט פאַר דער ייד. [ישער] ליטעראַטור (אן אַפענער בריף)", א"ה, הפ' 1, ז' 25-26.
- ³⁸[י. מ. ווייסענבערג], "ערקלערונג", א"ה, הפ' 1, ז' 2.
- ³⁹י. מ. ווייסענבערג, "אַ פאַר ווערטער", אינזער האַפענונג, וואַרשע, הפ' 30, ליטעראַטור ביילאָגע צי נר. 30, פעב', 1929, ז' 1-3.
- ⁴⁰י. מ. ווייסענבערג, "דער טעות פין די אוקראינער", א"ה, הפ' 24, ז' 44.
- ⁴¹י. י. זינגער, "יידישע שרייבער פון אַלע לענדער פאַרייניקט אידן", ליטעראַרישע בלעטער, פערטער י"ג, 43 No., וואַרשע: פאַרלאַג ב. קלעצקין, אָקט' 28, 1927, ז' 829.
- ⁴²י. מ. ווייסענבערג, "וועער מיט וועמען?", א"ה, וואַרשע, הפ' 26, פעב' 1, 1928, ז' 69-70.
- ⁴³דצ"ו, ז' 70-75.
- ⁴⁴דצ"ו, ז' 77-78.
- ⁴⁵דצ"ו, ז' 78.
- ⁴⁶באַזירט אויף י. מ. ווייסענבערג, "געדאַנקען וועגן ביכער, טעאָטער און רעזשי", א"ה, וואַרשע, הפ' 28, מאַי 25 [1928], ז' 87-90.
- ⁴⁷Robert Haven Schauffler, *Beethoven, the Man Who Freed Music*, Garden City, N. Y.: Doubleday, Doran & Co., Inc., 1934. © 1929, ז' 32-33.
- [ציטאַט איבערגעזעצט פון פו"א].
- ⁴⁸י. מ. ווייסענבערג, "דאָס איינציקע . . . (איבער נאַמבערג)", א"ה, וואַרשע, הפ' 25, דעצ' 15, 1927, ז' 5-6.
- ⁴⁹דצ"ו, ז' 2, 4.
- ⁵⁰דצ"ו, ז' 5.
- ⁵¹י. מ. ווייסענבערג, "י. ל. פּרץ, דער נישט באַלוינטער", אונדזער פאָלקס־שטימע, וואַרשע, אָפּר' 17, 1925.
- ⁵²ווייסענבערג, "דאָס איינציקע . . . (איבער נאַמבערג)", א"ה, הפ' 25, ז' 7.
- ⁵³שמואל ווינער, "שלמה איבן גבירול, דער גרויסער פּאָעט און פּילאָזאָף אין דער גאַלדענער עפּאָכע, אין שאַפּניע, צו זיין 900סטן יאַרצייט — 1069-1969", אין וועגווייזער פאַר דורות, ניו-יאָרק: איקוּף, 1971, ז' 24.
- ⁵⁴י. מ. ווייסענבערג, "וואס איז אזוינס טאלאנט? (געווידמעט דעם יובילעי-נימער 'אינזער האַפענונג' נימ' 27)", א"ה, הפ' 27, ז' 1.
- ⁵⁵דצ"ו, ז' 2-3.
- ⁵⁶דצ"ו, ז' 3-4.
- ⁵⁷דצ"ו, ז' 5-6.

- ציטאט איבער-⁵⁸Schauffler, *Beethoven, the Man Who Freed Music*, '32 ז' געזעצט פֿון פּוּיאַ].
⁵⁹י. מ. ווייסענבערג, "א טרייסט", א"ה, וואַרשע, הפ' 29, אָקט' 15, 1928,
 ז' 54-55.
⁶⁰דצ"ו, ז' 55-56.
⁶¹דצ"ו, ז' 59.
⁶²דצ"ו, ז' 60-61.
⁶³דצ"ו, ז' 61.
⁶⁴דצ"ו, ז' 69.
⁶⁵י. מ. ווייסענבערג, "אויפקלערונג צי דער מעלדונג" [וועגן יידישער אַרטאַ-
 גראַפיע], א"ה, וואַרשע, הפ' 14, נאָו' 15, 1926, ז' 28-30.
⁶⁶מרדכי אַלעי, "וועגן אונדזער שפּראַך (באַמערקונגען)", א"ה, וואַרשע,
 הפ' 15, דעצ' 1, 1926, ז' 11-6.
⁶⁷מ. יו. לערמאַנטאָוו, "אַ חלום", אין אַנטאַלאָגיע רוסישע פּאַעזיע, יידיש: ל.
 פיינבערג, ניו-יאָרק: קאַמיטעט פאַר "רוסישער פּאַעזיע" מיט דער מיטהילף פון דוד
 איגנאַטאָוו ליטעראַטור-פּאַנד, 1950, ז' 53.
⁶⁸ווייסענבערג, "וואס איז אזוינס טאלאנט?", א"ה, הפ' 27, ז' 4.
⁶⁹דצ"ו, ז' 9.
⁷⁰י. מ. ווייסענבערג, "אַן ענטפּער אויף דעם בריוו פין ה' בריינסקי" [רובריק]
 ביכער און מענטשן, א"ה, וואַרשע, הפ' 19, אָפּר' 15, 1927, ז' 46.
⁷¹פּערדינאַנד לאַסאַל, "די וויסענשאַפט און די אַרבייטער", איבערזעצט פון
 דר. י. א. מעריסאָן, "באַסט אַ-שולצע [אזוי] אַדער קאַפיטאַל און אַרבייט", איבער-
 זעצט פון א. א. ראבאק, אין געקליבענע שריפטען, ניו-יאָרק: קראַפּאַטקי
 ליטעראַטור געזעלשאַפֿט, 1916, ז' 417.
⁷²ווייסענבערג, "אַן ענטפּער אויף דעם בריוו פין ה' בריינסקי" [רובריק]
 ביכער און מענטשן, א"ה, הפ' 19, ז' 49.
⁷³י. מ. ווייסענבערג, "בענע קריק (פין באבעלן), אן אויסשעפּנדיקע אָפּהאַנד-
 לונג", א"ה, וואַרשע, הפ' 31, סעפּט' 15, 1929, ז' 3-2.
⁷⁴דצ"ו, ז' 3-4.
⁷⁵דצ"ו, ז' 4.
⁷⁶י. מ. ווייסענבערג, "אַן ענטפּער אויפן בריוו פין ה' בריינסקי" [רובריק]
 ביכער און מענטשן, א"ה, וואַרשע, הפ' 18, פעב' 15, 1927, ז' 27.
⁷⁷שאול טשרניחובסקי, "ראי אדמה", אין שירים, ירושלים ותל-אביב: שוקן,
 תש"ך, ז' 252.
⁷⁸ווייסענבערג, "אַן ענטפּער אויפן בריוו פין ה' בריינסקי" [רובריק] ביכער
 און מענטשן, א"ה, הפ' 18, ז' 29.
⁷⁹ווייסענבערג, "קונסט און סוביעקטיוויטעט", אין יודישע זאַמעלביכער,
 דריטעס בוך, ז' 25-26.
⁸⁰י. מ. ווייסענבערג, "ביים לעבען און נאַכ'ן טויט פון אונדזערע גרויסע
 גייסטער", אין יודישע זאַמעלביכער, רעדאַגירט דורך י. מ. ווייסענבערג און י. ב.
 צפור, ערשטעס בוך, וואַרשא: ווייסענבערג-פּערלאַג, תרע"ח 1918, ז' 62.
⁸¹י. מ. ווייסענבערג, "וועגן י. ל. פּרץ", דער שטראַם, וואַרשא [ערשטער יאָג],
 I No. [אָפּר' 1924], ז' 8-9.

- ⁸²מ. קיטאי, י. מ. ווייסענבערג, ליטערארישע בלעטער, ווארשע, פופצנ-טער י"ג, 42 No. (753), נאָו' 11, 1938, ז' 698.
- ⁸³ווייסענבערג, "ביים לעבען און נאכ'ן טויט פון אונדזערע גרויסע גייסטער", אין יודישע זאמעלביכער, ז' 60-61.
- ⁸⁴דצ"ו, ז' 60.
- ⁸⁵דצ"ו, ז' 62.
- ⁸⁶דצ"ו, ז' 65-66, 68.
- ⁸⁷י. מ. ווייסענבערג, בריוו צו ש. ניגער, זשעלעכאוו, 13/XII [ינ"א], יוואָ, אַרכיוו, נ. י. שני"ז.
- ⁸⁸ווייסענבערג, "אַן ענטפער אויף דעם בריוו פין ה' בריינסקי" (רובריק) ביכער און מענטשן, א"ה, הפ' 19, ז' 46-50.
- ⁸⁹דצ"ו, ז' 48.
- ⁹⁰י. מ. ווייסענבערג, שרייבער און זייערע ווערק, ווארשע: פאַרלאַג ווייסענ-בערג, Druk. "Wiedza", 1932, ז' 21.
- ⁹¹דצ"ו, ז' 23.
- ⁹²י. מ. ווייסענבערג, "אַ פערקערטע וועלט, אַז מען קיקט אין וואסער" (רובריק) ביכער און מענטשן, א"ה, ווארשע, הפ' 6, אפר' 1, 1926, ז' 23-26.
- ⁹³דצ"ו, ז' 27-28.
- ⁹⁴ווייסענבערג, "וואס איז אַזוינס טאַלאַנט?", א"ה, הפ' 27, ז' 7.
- ⁹⁵דצ"ו, ז' 8, 10.
- ⁹⁶דצ"ו, ז' 7, 9, 11.
- ⁹⁷י. מ. ווייסענבערג, "קינאמאטאָגראַפישע ביכער", א"ה, הפ' 18, ז' 31.
- ⁹⁸דצ"ו, ז' 32.
- ⁹⁹י. מ. ווייסענבערג, בריוו צו ש. ניגער, זשעלעכאוו, 5/VII [ינ"א], יוואָ, אַרכיוו, נ. י. שני"ז.
- ¹⁰⁰י. מ. ווייסענבערג, "אַנשטאַט אַ פאַרוואַרט", אין גורלות, וואָס לאַכן, באַנד VI, ווארשע: פערלאַג ווייסענבערג, 1931, ז' 3.
- ¹⁰¹י. מ. ווייסענבערג, "אַט דאָ איז... אַפאַטאַשו" (רובריק) ביכער און מענטשן, א"ה, ווארשע, הפ' 9, מאי 15, 1926, ז' 26-28.
- ¹⁰²י. מ. ווייסענבערג, "דאָס יידישע טעאַטער און זיין הויקער", א"ה, ווארשע, הפ' 30, אפר' 15, 1929, ז' 99.
- ¹⁰³י. מ. ווייסענבערג, "צים טרויער נאך אסתר רחל קאמינסקי", א"ה, הפ' 1, יאנ' 15, 1926, ז' 19-20.
- ¹⁰⁴ווייסענבערג, "וואס איז אַזוינס טאַלאַנט?", א"ה, הפ' 27, ז' 2.
- ¹⁰⁵משה קנאַפּהייס, "זכרונות וועגען י. מ. ווייסענבערג", זשעלעכאווער בולעטין, שיקאַגאָ, צווייטער י"ג, נומ' 7-8, יולי-אויג', 1950, אב-אלול תשי"ז, ז' 104-105.
- ¹⁰⁶"טעאַטער 'סקאלא'", אינווער האַפּענונג, הפ' 31, סעפט' 15, 1929, ז' 16 [אַנאַנס].
- ¹⁰⁷[י. מ. ווייסענבערג], "ליטעראַרישע כראַניק", א"ה, ווארשע, הפ' 8, מאי 1, 1926, ז' 30-31.
- ¹⁰⁸[י. מ. ווייסענבערג], "נאַטיצן און כראַניק", א"ה, ווארשע, הפ' 3, פעב' 15, 1926, ז' 31.

- 109 [ני. מ. וויסענבערג], "אן בעציאונג", א"ה, הפ' 11, אקט' 1, 1926, ז' 32.
- 110 וויסענבערג, "געדאנקען וועגן ביכער, טעאטער און רעזשי", א"ה, הפ' 28, ז' 94-95.
- 111 אברהם באראבאן, "שרייבערס (דערציילונג)", פונקען: [הפ'] 1, חולון: ליטערארישער קרייז "פונקען", 1967, ז' 12-13.
- 112 י. מ. וויסענבערג, "צו וואס?", אין יודישע זאמעלביכער, רעדאגירט דורך י. מ. וויסענבערג און י. ב. צפור, דריטעס בוך, ווארשא: וויסענבערג-פערלאג, תרע"ח 1918, ז' 65-66.
- 113 **Baron David Günzburg**, "Der grösste jüdische Bildhauer", *Ost und West*, II. Jahrg., Heft 11, Berlin: Davis Trietsch and Leo Winz, Nov. 1902.
- ציטאט איבערגעזעצט פון פוירא].
- 114 וויסענבערג, "אנשטאט א פארווארט", אין פארפלאנטערטע וועגן אדער צווישן די חורבות פון יידישן לעבן [פון] שמעון האראנטשיק, ז' III.
- 115 דצ"ו, ז' IV.
- 116 דצ"ו, ז' V.
- 117 "פין קאאפעראטיוון פערלאג 'האפענונג' [פון] רעדאקציע "אינזער האפענונג", א"ה, הפ' 19, אפר' 15, 1927, ז' 1-2 [באקאנטמאכונג] [פאקטיש געשריבן פון וויסענבערג].
- 118 י. מ. וויסענבערג, בריוו צו [ש.] ניגער, זשעלעכאוו שזעלעצער גובערניע [א"ד], יווא, ארכיוו, נ. י., שנ"ז.
- 119 י. מ. וויסענבערג, בריוו צו [ש.] ניגער, פאלעניצע, דעם צווייטן טאג חל המועד [א"ד], יווא, ארכיוו, שנ"ז.
- 120 י. מ. וויסענבערג, פאסטקארטל צו ש. ניגער, זשעלעכאוו, מאנטאג [א"ד], יווא, ארכיוו, שנ"ז.
- 121 שלמה בריינסקי, "איטשע מאיר וויסנבערג און זיין משפחה", אין מענטשן פון זשעלעכאוו, רעדאקטאר: מארק טורקאוו, בוענאס-אירעס: צענטראל-פאר-באנד פון פוילישע יידן אין ארגענטינע, 1961-תשכ"א, ז' 165.
- 122 שלמה בריינסקי, "א בריוו פון ארץ-ישראל", א"ה, הפ' 15, דעצ' 1, 1926, ז' 24-25.
- 123 מ. ב. שטיין, "די מאסקע", דאס ווארט, תל-אביב (?-), 19.
- 124 בן-דוב [ציעכאָווסקי], "י. מ. וויסענבערג (זכרונות צו זיין 21טן יאר-צייט)", פא"ש, ז' 6.
- 125 וויסענבערג, "קונסט און סוביעקטיוויטעט", אין יודישע זאמעלביכער, דריטעס בוך, ז' 20.
- 126 בן-דוב [ציעכאָווסקי], "י. מ. וויסענבערג (זכרונות צו זיין 21טן יאר-צייט)", פא"ש, ז' 6.
- 127 משה שולשטיין, "י. מ. וויסענבערג, מיין ערשטער ליטערארישער רבי", אין געשטאלטן פאר מיינע אויגן, פאריז: קאמיטעט פון פריינד און בוך-קאמיסיע ביים פאראייניקטן סאציאלן פאנד אין פאריז, תש"א 1971, ז' 13-14.
- 128 דצ"ו, ז' 13-16.
- 129 יוסף פאפיערניקאוו, "מיט עוזר ווארשאווסקי, זכרונות פון א דיכטער", לעצטע נייעס, תל-אביב, 1949, ז' 6-7.
- 130 ב. שלעוויץ, "75 יאר עוזר ווארשאווסקי", ישראל-שטימע, תל-אביב, אויג' 8, 1973, ז' 4.

- ¹³¹ **ראַפּאַפּאַרט**, "דערנינערונגען וועגן י. מ. ווייסנבערג", אין זוימען אין ווינט, ז' 32-331.
- ¹³² **בריינסקי**, "איטשע מאיר ווייסנבערג און זיין משפחה", אין מענטשן פון זשעלעכאוו, ז' 152.
- ¹³³ **איציק מאַנער**, י. מ. ווייסנבערג, דער וועקער, ניריאַרק, אָקט' 1938, ז' 8.
- ¹³⁴ י. מ. **ווייסנבערג**, "אין כבוד פין פילסודסקין", א"ה, וואַרשע, הפ' 10, סעפט' 1, 1926, ז' 27.
- ¹³⁵ י. מ. **ווייסנבערג**, "דער פינסטערער בלאַף", א"ה, וואַרשע, הפ' 13, נאָו' 1, 1926, ז' 26.
- ¹³⁶ **אויב דאָס אַנאַנסירן פין זשורנאַל אינזער האַפענונג וועט קוועסטיאָנירט ווערן**... "[אַן טיטל] [פון] די רעדאַקציע, א"ה, הפ' 3, פעב' 15, 1926, אויף דער לעצטער זייט פון דער הילע [פאַקטיש געשריבן פון ווייסנבערג].
- ¹³⁷ י. מ. **ווייסנבערג**, "פאַרוואָס נישט קיינער, נאָר איך?", א"ה, הפ' 29, אָקט' 1928, ז' 5-7.
- ¹³⁸ י. מ. **ווייסנבערג**, בריוו צו [ש.] ניגער, זשעלעכאוו, 28/V [ינ"א], ייוואַ, אַרכיוו, נ. י., שני'.
- ¹³⁹ **ווייסנבערג**, "וואס איז אוינס טאלאנט?", א"ה, הפ' 27, ז' 7.
- ¹⁴⁰ **Heinrich Heine**, "Warnung", *Werke*, herausgegeben von Paul Stapf, erster Band, Basel und Stuttgart: Birkhäuser, 1956, ז' 394-95. [ציטאַט איבערגעזעצט פון פו"א].
- ¹⁴¹ **ווייסנבערג**, "ביים לעבען און נאַכץ טויט פון אונדזערע גרויסע גייסטער", אין יודישע זאַמעלביכער, ערשטעס בוך, ז' 65.
- ¹⁴² **בעל-מחשבות**, "דריי שטעטלעך (פּרץ, אַש און ווייסנבערג)", אין געקליבענע ווערק, ניריאַרק: ל. מ. שטיין פאַלקס-ביבליאטעק ביים אַלוועלטלעכן יידישן קולטור-קאָנגרעס, 1953, ז' 279.
- ¹⁴³ י. מ. **ווייסנבערג**, "אַ שטעטל", אין ווירקליכקייט (1-טער באַנד), וואַרשע: פּערלאַג ווייסנבערג, 1925, ז' 87 [זען ביבליאָגראַפישע איינסן 7, 11, 12, 40, 45, 72, 101, 206, ביבליאָגראַפיע I].
- ¹⁴⁴ דצ"ו, ז' 158.
- ¹⁴⁵ דצ"ו, ז' 114.
- ¹⁴⁶ דצ"ו, ז' 116-17.
- ¹⁴⁷ י. מ. **ווייסנבערג**, "דור הולך ודור בא", אין ווירקליכקייט, פ"ג ווייסנבערג, ז' 58.
- ¹⁴⁸ י. מ. **ווייסנבערג**, "צים איידעם אויף קעסט", אין דערצייילונגען פון מיינ ערשטן פּעריאָד שרייבן, וואַרשע: פּערלאַג ווייסנבערג, 1938, ז' 89-90.
- ¹⁴⁹ דצ"ו, ז' 90-91.
- ¹⁵⁰ י. מ. **ווייסנבערג**, "די משיגענע אין דאַרף", אין דאָס בוך פון ליבע, באַנד IV, וואַרשע: פּערלאַג ש. גאַלדפאַרב, 1930, ז' 66.
- ¹⁵¹ דצ"ו, ז' 66-65.
- ¹⁵² דצ"ו, ז' 67.
- ¹⁵³ דצ"א.
- ¹⁵⁴ דצ"ו, ז' 68.

- 155 דצװו, ז׳ 72-73.
- 156 י. מ. ווייסענבערג, ״א חוב״, אין דערצײלונגען פֿין מײן ערשטן פּעריאָד שרייבן, ז׳ 48.
- 157 י. מ. ווייסענבערג, ״קריינדעלע״, אין ווירקליכקייט, פֿ״ג ווייסענבערג, ז׳ 49.
- 158 י. מ. ווייסענבערג, ״א מעשה מיט אַ ציעג״, אין גורלות, וואָס לאַכן, באַנד VI, וואַרשע: פּערלאַג ווייסענבערג, 1931, ז׳ 83.
- 159 דצװו, ז׳ 85.
- 160 דצ״א.
- 161 דצ״ו, ז׳ 86.
- 162 י. מ. ווייסענבערג, ״חיים אהרן״, אין גורלות, וואָס לאַכן, ז׳ 77-76.
- 163 דצ״ו, ז׳ 77.
- 164 י. מ. ווייסענבערג, ״אַ טאַטע מיט בני״ם״, אין דערצײלונגען פֿין מײן ערשטן פּעריאָד שרייבן, ז׳ 94.
- 165 דצ״ו, ז׳ 97.
- 166 דצ״ו, ז׳ 109.
- 167 י. מ. ווייסענבערג, ״געברענגט א סוד״, אין גורלות, וואָס לאַכן, ז׳ 252.
- 168 דצ״ו, ז׳ 253.
- 169 דצ״ו, ז׳ 255-56.
- 170 י. מ. ווייסענבערג, ״א פּאַמניק״, אין גורלות, וואָס לאַכן, ז׳ 50.
- 171 דצ״ו, ז׳ 50-52.
- 172 דצ״ו, ז׳ 53.
- 173 י. מ. ווייסענבערג, ״א וואַלד-מײדל״, אין שטאַרקער פֿין טױט, באַנד V, וואַרשע: פּערלאַג ווייסענבערג, 1931, ז׳ 60.
- 174 דצ״ו, ז׳ 68.
- 175 י. מ. ווייסענבערג, ״דריי וועגן״, אין שטאַרקער פֿין טױט, פֿ״ג ווייסענ-בערג, ז׳ 13-14.
- 176 קיטאַי, י. מ. ווייסענבערג, ״ל״ב, נומ׳ 42 (753), ז׳ 699.
- 177 י. מ. ווייסענבערג, דער איבערגאַנג פֿון קינדהײט צו דערוואַקסונג, באַנד II, וואַרשע: פּאַרלאַג ״קולטור-ליגע״, 1930, ז׳ 32.
- 178 דצ״א.
- 179 י. מ. ווייסענבערג, ״קינדער״, אין דאַס בוך פֿון ליעבע, ב׳ IV, פֿ״ג ש. גאַלדפּאַרב, ז׳ 22.
- 180 דצ״ו, ז׳ 25-26.
- 181 י. מ. ווייסענבערג, ״אַ רעהטעניש״, אין דאַס בוך פֿון ליעבע, פֿ״ג ש. גאַלד-פּאַרב, ז׳ 107-08.
- 182 דצ״ו, ז׳ 114.
- 183 דצ״ו, ז׳ 121.
- 184 י. מ. ווייסענבערג, ״אײפּער און געװיסן״, אין דאַס בוך פֿון ליעבע, פֿ״ג ש. גאַלדפּאַרב, ז׳ 137-38.
- 185 י. מ. ווייסענבערג, ״יודױ״ [דער מקור איז אונדז נישט באַקאַנט. דער ציטאַט איז גענומען פֿון אַן איבערגעשריבענעם טעקסט].
- 186 י. מ. ווייסענבערג, ״װי דער גורל פּיהרט״, אין גורלות, וואָס לאַכן, ז׳ 175.

- 187 דצײַו, ז' 177.
- 188 דצײַו, ז' 178.
- 189 דצײַו, ז' 192.
- 190 דצײַו, ז' 196.
- 191 י. מ. ווייסענבערג, די וועלט ווי אַ טרוים, וואַרשע: פאַרלאַג ווייסענבערג, Druk, "Wiedza", תרצ"ב, 1932, ז' 5-6.
- 192 דצײַו, ז' 8-9.
- 193 דצײַו, ז' 17-18.
- 194 דצײַו, ז' 28.
- 195 דצײַו, ז' 30-31.
- 196 דצײַו, ז' 33.
- 197 דצײַא.
- 198 דצײַו, ז' 34.
- 199 דצײַו, ז' 35.
- 200 דצײַו, ז' 36.
- 201 דצײַו, ז' 38.
- 202 **צחק בערנשטיין**, "די פּילאָזאָפּיע פֿון לעבען (אויפן ראַנד פֿון י. מ. ווייסענבערג'ס ניי דערשינען ווערק אין דער טיפּער אייביקייט)", דער מאַמענט, וואַרשע, נומ' 42, פּרייטאַג, פעב' 18, 1938, ז' 6.
- 203 [?], "דאָס פּראַבלעם פֿון וועלט-דערלייזונג ביי ווייסענבערג'ן", דער מאַמענט, וואַרשע, נומ' 217, פּרייטאַג, סעפט' 16, 1938, יוואָ, ווילנער אַרכיוו, ניו-יאַרק, אַרטיקל נומ' 88210, זאַמלונג "ייִדישע שרײַבער", רעפ' 3 [ס'האַט זיך נישט איינגעגעבן צו געפֿינען דעם נאָמען פֿונעם מחבר פֿון דער געגעבענער אָפּהאַנד-לונג].
- 204 י. מ. ווייסענבערג, "יאַרן צײַען, יאַרן פּלײַען, טייכן וואַסער שווימען אָפּ... ", אין אַסתר, פּאָעמע, 3 בענד, 1912 [אויסצוג. נישט פאַרעפּנטלעכט].
- 205 י. מ. ווייסענבערג, "דער קעסל-פּויקער און טאַצן-קלאַפּער (א נישט-פאַרעפּנטלעכטער פּראַגמענט פֿון דער פּאָעמע אַסתר)", פּאַרויס, וואַרשע, דריטער י"ג, נומ' (45) 17, פּרייטאַג, אויג' 4, 1939, ז' 1.
- 206 י. מ. ווייסענבערג, "טראַצקי, סטאַלין און פּאַלק", א"ה, הפ' 26, פעב' 1, 1928, ז' 26-28.
- 207 י. מ. ווייסענבערג, "פּריוון די פּוּחַת" [רובּריק] ביכער און מענטשן, א"ה, הפ' 8, מאי 1, 1926, ז' 29.
- 208 י. מ. ווייסענבערג שבעל-פה [אויגוסט 1938-אויגוסט 1962], "ציענאַנאָווסקי", י. מ. ווייסענבערג שבעל-פה [אויגוסט 1938-אויגוסט 1962], רמת-גן, אויג-סעפט', 1962, ז' 10.
- 209 ווייסענבערג, "קונסט און סוביעקטיוויטעט", אין יודישע זאַמעלביכער, דריטע בוך, ז' 22.
- 210 י. מ. ווייסענבערג, "פּאַריתומט", כתב-יד. "בונד-אַרכיוו, ייִדישע אַר-בעטער-באַוועגונג א"נ פּראַנץ קורסקי, ניו-יאַרק, י. מ. ווייסענבערג-זאַמלונג.
- 211 **בן-דב [ציענאַנאָווסקי]**, י. מ. ווייסענבערג שבעל-פה [אויגוסט 1938-אויגוסט 1962], "אייגנס, ז' 10.
- 212 י. מ. ל. האַלפּערן, "אַ נאַכט" XI, "אַז דו וועסט באַצאַהלען, ברודער... ". [אַן טיטל], אינעם בוך אין ניו-יאַרק, ניו-יאַרק: "יוניקל", 1919, ז' 257-58.

- ²¹³ האַלפּערן, "א נאַכט", "ווען איך וועל טויט זיין, הויב מיך אויף...". [אַן טיטל], אינעם בוך אין ניו-יאָרק, ז' 304.
- ²¹⁴ יצחק קאהאַן, "הענרי לאָסאַן און י. מ. ווייסענבערג, פון אַ היסטאָרישער פּערספּעקטיוו", אין "שמועסן" מיט אויסטראַלישע שרייבערס, מעלבורן, 1976, ז' 65.
- ²¹⁵ מאיר שטיקער, "דרך המלך פון דער יידישער ליטעראַטור", פאַרווערטס, ניו-יאָרק, זונטיק, יאָן' 18, 1976, סעקציע M, ז' 4.
- ²¹⁶ [י. מ. ווייסענבערג], "א שמיעס מיטן דיכטער ז. שניאור (איבערגע- ניטשעוועט פּין דעם אינטערוויו אויפן 'מאַמענט' 273 און 274 ווי אויך פּין 'אינזער עקספרעס')", א"ה, הפ' 30, אַפר' 15, 1929, ז' 97.
- ²¹⁷ דצ"ו, ז' 96.
- ²¹⁸ בן-דוב [ציעכאַנאַווסקי], "י. מ. ווייסענבערג (זכרונות צו זיין 21טן יאָר- צייט)", פּא"ש, ז' 7.
- ²¹⁹ ווייסענבערג, "קונסט און סוביעקטיוויטעט", אין יודישע זאַמעלביכער, ז' 21-18.
- ²²⁰ י. מ. ווייסענבערג, קנאה און תאוה און אַנדערע ערצהלונגען, וואַרשע- ניו-יאָרק: פּערלאַג פּראַגרעס, תרע"א 1911, ז' 100.
- ²²¹ י. מ. ווייסענבערג, "מיין ענטפער וועגן דער 'טער שטייג'", א"ה, וואַרשע, הפ' 32, אַקט' 1, 1929, ז' 15.
- ²²² [Johann Wolfgang von Goethe], "Sprüche" 170, "Das Zeitungsgeschwister . . ." [אַן טיטל] אין, *Goethes Werke*, Hamburger Ausgabe, Band I, fünfte Auflage, Hamburg: Christian Wegner, 1960, ז' 332.
- צייטאַט איבער- געזעצט פון פּו"א].
- ²²³ י. מ. ווייסענבערג, "פאַרעדע", אין דער מאַדערנער שד, סצענישער ראַמאַן, באַנד III, וואַרשע: פּערלאַג ש. גאַלדפאַרב, 1930, ז' 7.
- ²²⁴ דצ"ו, ז' 7-9.
- ²²⁵ לאַסאַל, געקליבענע שריפטען, ז' 416.
- ²²⁶ ווייסענבערג, "אין כבוד פון פילסודסקין", א"ה, הפ' 10, ז' 24.
- ²²⁷ דצ"ו, ז' 23.
- ²²⁸ י. מ. ווייסענבערג, "קולטור, ליטעראַטור און כלל-טיען", א"ה, וואַרשע, הפ' 12, אַקט' 15, 1926, ז' 29.
- ²²⁹ דצ"ו, ז' 29-31.
- ²³⁰ י. מ. ווייסענבערג, "א שמיעס מיט די ליטעראַטור-פּיאַנערן וועגן זייער אויפגאַבע", א"ה, הפ' 27, אַפר' 1, 1928, ז' 12-16.
- ²³¹ דצ"ו, ז' 16-18.
- ²³² ווייסענבערג, "אַן ענטפער אויפן בריוו פּין ה' בריינסקי" [רובריק] ביכער און מענטשן, א"ה, הפ' 18, ז' 23-25.
- ²³³ ווייסענבערג, "אַ טרייסט", א"ה, הפ' 29, ז' 59.
- ²³⁴ י. מ. ווייסענבערג, "איינלייטונג", אין דער מאַדערנער שד, פ"ג ש. גאַלד- פאַרב, ז' 5-6.
- ²³⁵ ווייסענבערג, "קונסט און סוביעקטיוויטעט", אין יודישע זאַמעלביכער, ז' 25.
- ²³⁶ ש. י. סימכאוויטש, "א. מ. ווייסענבערג", אינעם בוך אין שעה פון חפילה, מאַנטרעאַל: קאַמיטעט, ביי דער מיטהילף פון קאַנאַדער יידישן קאַנגרעס, 1958, ז' 57.

²³⁷ י. מ. ווייסענבערג, "און אפילו ווען מיין הארץ . . .", אין ערצעהלונגען און בילדער, ווארשוי: פערלאג א גיטליניס פאלקס-ביבליאטעק, תרע"ב. 1912, ז' 158.

²³⁸ ווייסענבערג, "ווי דער גורל פיהרט", אין גורלות, וואס לאכן, ז' 213-17.

²³⁹ שלמה בערלינסקי, אַ לעבן גייט אויף, מינכען: "באפריינג", 1948, ז' 123.

²⁴⁰ ווייסענבערג, "קונסט און סוביעקטיוויטעט", אין יודישע זאַמעלביכער, ז' 23-22.

²⁴¹ ווייסענבערג, "אַ שטעטל", אין ווירקליכקייט, פ"ג ווייסענבערג, ז' 135-36.

²⁴² י. מ. ווייסענבערג, "יידן און פרנסה", א"ה, ווארשע, הפ' 16, דעצ' 15, 1926, ז' 23-22.

²⁴³ י. מ. ווייסענבערג, "פארווארט", אינעם בוך אין פאריז, פון ש. י. לאַנ-דינסקי, ווארשע, 1938.

²⁴⁴ שרה בירנבוים, "אין מיטן זומער, דעם אַנדעק פון י. מ. ווייסענבערג", אילוסטרירטע ליטעראַרישע בלעטער, בוענאַס-אַירעס, פערטער י"ג, נומ' 11-12 (39-40), נאָר' דעצ' 1956, ז' 5.

הערות: II. הוספה א

אָפּלייב פון י. מ. ווייסענבערגס קאַרעספּאַנדענץ

[1] פּאַסטקאַרטל צו רעדאַקציע [נישט אַנגעגעבן וואָסער רעדאַקציע], זשעלעכאָוו, זשעלעצער גובערניע, 22/1 [אַרום 1913], "ידישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט — יוואָ, אַרכיוו, ניו-יאָרק, שמואל ניגער-זאַמלונג.

[2] פּאַסטקאַרטל צו [ש.] ניגער, זשעלעכאָוו, דעם 12/VIII [ינ"א], יוואָ, אַרכיוו, שנ"ז.

[3] פּאַסטקאַרטל צו ש. ניגער, זשעלעכאָוו [א"ד], יוואָ, אַרכיוו, שנ"ז.

[4] פּאַסטקאַרטל צו ראזא, זשעלעכאָוו, 9/IX [ינ"א], "בונד-אַרכיוו, ידישע אַרבעטער-באַוועגונג א"נ פּראַנץ קורסקי, ניו-יאָרק, י. מ. ווייסענבערג-זאַמלונג.

[5] פּאַסטקאַרטל צו ראזא, זשעלעכאָוו, 7/XI [ינ"א], "בונד-אַרכיוו, ייא"ב א"נ פּראַנץ קורסקי, ימו"ז.

[6] פּאַסטקאַרטל צו צבי קאהן [כהן], ווארשא 3/I, [19]18, "ידישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט — יוואָ, ווילנער אַרכיוו, ניו-יאָרק, בריוו נומ' 88198, זאַמלונג "ידישע שרייבער", רעפ' 3.

[7] פּאַסטקאַרטל צו [ש.] ניגער, ווארשא 9/V [ינ"א], יוואָ, אַרכיוו, נ. י. שנ"ז.

[8] פּאַסטקאַרטל צו [ש.] ניגער [אנ"א, א"ד], יוואָ, אַרכיוו, שנ"ז.

[9] פּעראַייז פון יודישע ליטעראַטען און זשורנאַליסטען, בריוו צום "י. ל. פּרץ-שרייבער-פּעראַייז" אין ניו-יאָרק, ווארשא, דעם 13, 4, 1922. געחַתמעט פון י. גרינבוים, פּאַרזיצער: ח. אַיך, סעקרעטאַר, פּערל ווייסענבערג-אַקסעלראַד-זאַמלונג, מאַנטרעאַל, קוויבעק.

[10] פּאַרלאַגס-געזעלשאַפט "צענטראַל", התחייבות, ווארשע, 23/VII, 1922, געחַתמעט פון ב. שימין, פּוּיאַ זמ.

[11] בריוו צו [ד"ר שמואל] פּאַקס, פון דער שיף White Star Line אויפן וועג פון די פ"שט קייז אַיאַרפּע, 22/IX, [1]922, פּוּיאַ זמ.

[12] פּאַסטקאַרטל צו [אַברהם] ליעסין [אנ"א, א"ד], "בונד-אַרכיוו, ייא"ב א"נ פּראַנץ קורסקי, נ. י. ימו"ז.

- [13] בריוו צו [אברהם] ליעסין, ווארשע, דעם 7/IV, ינ"א, יווא, ארכיוו, נ. י., אברהם ליעסין-זאמלונג.
- [14] "רעפערענטן-קלוב" ביי דער רעדאקציע אינזער האפענונג, צירקולאר, ווארשע, סעפט' 1929, פו"א זמ, מ"ק.
- [15] פאסטקארטל צו ציעכאנאווסקי [י. בן-דוב], ווארשע, דעם 8/II, [19]27, פו"א זמ.
- [16] קאאפעראטיווער פערלאג "האפענונג", פאסטקארטל צו I. G. Giecha-nowski [י. בן-דוב] [ציעכאנאווסקי], Warszawa, 30. V — 4. VI, 1927, פו"א זמ.
- [17] אויספיר-ביורא [פון ווילנער יווא], בריוו צו פ. גראבארד, ווארשע, אויג' 13, 1939, יווא, ווילנער ארכיוו, ניו-יארק, בריוו נומ' 88199, זאמלונג "יידישע שרייבער", רעפ' 3.

הערות: III. הוספה ב

י. מ. ווייסענבערג אין שפיגל פון דער קריטיק

- ¹ בעל-מחשבות (ר"ר א. עליאשעוו), י. מ. ווייסענבערג, אין געקליבענע שריפטען, ערשטער באנד, ווילנא: פערלאגס-בוכהאנדלונג שלמה שרעבערק, 1910, ז' 12-203.
- ² ש. ניגער, "א. מ. ווייסענבערג", דער טאג, ניו-יארק, אויג' 19, 1938.
- ³ לעאָ קעניג, י. מ. ווייסענבערג, היינט, ווארשא, 31-טער י"ג, נומ' 211, פרייטיק, סעפט' 9, 1938, ז' 7, יידישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט — יווא, ווילנער ארכיוו, ניו-יארק, ארטיקל נומ' 88206, זאמלונג "יידישע שרייבער", רעפ' 3.
- ⁴ ראַפּאָפּאָרט, "די דרייפאַכע טראַגעדיע (ווייסענבערג דער קינסטלער, דער קעמפער, דער מענטש)", פרייע אַרבעטער שטימע, ניו-יארק, פרייטיק, סעפט' 23, 1938, ז' 5.
- ⁵ קעניג, "וואָס איז דער מעהר מיט ווייסענבערג'ן? צו ווייסענבערג'ס 50 יאָריגען יובילעי", די צוקונפט, ניו-יארק (ב' 37, נומ' 7), יוני, 1932, ז' 352-54.
- ⁶ נח פּרילוצקי, "דאָס רעטעניש ווייסענבערג", ניו-יארקער וואַכנבלאַט, ניו-יארק, נאָו' 4, 1938, ז' 4-5.
- ⁷ יצחק גאַלדקאַרן, י. מ. ווייסענבערג — צו דער טיפער אייביקייט, פרייע אַרבעטער שטימע, ניו-יארק, נאָו' 1, 1958, ז' 6.
- ⁸ י. ראַפּאָפּאָרט, י. מ. ווייסענבערג דער דערציילער 1881-1938" [1938-1878], די צוקונפט, ניו-יארק (ב' 55, נומ' 6), יולי-אויג' 1950, ז' 313-18.
- ⁹ יעקב גלאַטשטיין, "א. מ. ווייסענבערג'ס געקליבענע ווערק" [סעריע] אין תוך גענומען אַרום ביכער מענטשן און זאַכן, אַדישער קעמפער, ניו-יארק, XXXV Vol., נומ' 1084, פרייטיק, נאָו' 26, 1954, א' כסלו, תשמ"ז, ז' 19-20.
- ¹⁰ אלחנן צייטלין, "לשון זאל זיין!", ליטעראַרישע בלעטער, ווארשע, צווייטער י"ג, 41 No., פרייטיק, פעב' 13, 1925, ז' 3.
- ¹¹ אוריאל ווינרייך, י. מ. ווייסענבערגס ניט-דערשאצט 'שטעטל': וועגן באַפרייען אַ מיסטערווערק פון זיין מחברס ביאָגראַפיע, די גאַלדענע קייט, תל-אביב, נומ' 41, 1961, ז' 135-43.
- ¹² ב. י. ביאַלאַסטאַצקי, י. מ. ווייסענבערג 1881-1938 [1878-1938], צום דערשיינען פון י. מ. ווייסענבערגס געקליבענע ווערק דורך דער ל. מ. שטיין

- פאלקס-ביבליאטעק ביים אלוועלטלעכן יידישן קולטור-קאנגרעס, ניו-יארק, די גאלדענע קייט, תל-אביב, נומ' 21, 1955, ז' 16-211.
- ¹³ ב. מארק, "צום אנדענק פון יצחק-מאיר ווייסענבערג, א ווארט אויף זיין קבר אויפן יידישן בית-עולם אין ווארשע", יידישע שריפטן, ווארשע, דרייצנטער י"ג, נומ' 8 (135), אויג' 1958, ז' 1, 7.
- ¹⁴ י. פרייליך, "א. מ. ווייסענבערג, אברהם ליעסין, געקליבענע ווערק, ל. מ. שטיין פאלקס-ביבליאטעק ביים אלוועלטלעכן יידישן קולטור-קאנגרעס" [רובריק] שמועסן וועגן ליטעראטור, אונדזער וועג, ניו-יארק, אקט' 1954, ז' 18-19.
- ¹⁵ ש. מענדעלסאָן [אריינפיר], אין י. מ. ווייסענבערג פאר יוגנט, ווארשע: פארלאג "קינדערפריינד", 1938, ז' 3-4.
- ¹⁶ משה נאדיר, "איטשע מאיר ווייסענבערג", דער האַמער, ניו-יארק, XI Vol., No. 9, סעפט' 1938, ז' 29-30.
- ¹⁷ מרדכי אַלני, "י. מ. ווייסענבערג (צו די צונויפגעזאמלטע שריפטן ווירקלעכקייט, רעאלע קרעפטן — ערשטע צוויי בענדער, פארלאג ווייסענבערג, ווארשע)", אויפגאנג, צווייטער י"ג, העפט אַכט, ווארשע: פארלאג א. שקליאר, יוני, 1929, ז' 49-51.
- ¹⁸ י. מ. ניימאן, "י. מ. ווייסענבערג, קעמפער און מארטירער (ביאגראפישע נאטיצן)", היינט, ווארשא, 31-טער י"ג [האַרבסט], 1938.
- ¹⁹ מילעך ראָוויטש, "איטשע מייער ווייסענבערג" [סעריע] פון מיינע באַגעגענישן, די פּרעסע, בוענאס-אירעס, 1942.
- ²⁰ בנימין טייטלבוים, "איטשע מאיר ווייסענבערג (שטריכן צו זיין כאַ-ראַקטער)", אין המשך, זאמלבוך 1, רעדאַקציע קאַלעגיע: ב. דעמבלין, בעריש וויינ-שטיין, ל. טרייסטער, ניו-יארק, 1939, ז' 239-41.
- ²¹ יעקב רייזפּעדער, "י. מ. ווייסענבערג (אויף זיין פרישן קבר)", אונדזער עקספּרעס, ווארשע, פרייטיק, אויג' 19, 1938.
- ²² מ. קיטאַי, "י. מ. ווייסענבערג", ליטעראַרישע בלעטער, ווארשע, פּופצנטער י"ג, No. 42 (753), נאָו' 11, 1938, ז' 698-99.
- ²³ א. נ. שטענצל, "י. מ. ווייסענבערג", יידיש, לאַנדאַן-ווייטשעפל: דרוקעריי י. נאַראַדיצקי, 1942, ז' 72-78.
- ²⁴ ישראל שטערן, "דער אומפּראַקטישער", דער מאַמענט, ווארשע (מאַרגן-אויסגאַבע), נומ' 193A, אויג' 19, 1938, ז' 8-8(?), ייווא, ווילנער אַרכיוו, ניו-יארק, אַרטיקל נומ' 88204, זאַמלונג "יידישע שרייבער", רעפ' 3.
- ²⁵ חנוך, "ווייסענבערג דער קלאַסיקער" אונדזער לעבן, ביאַליסטאַק, נומ' 189, מאַנטאַג, אויג' 15, 1938, ז' 4, ייווא, ווילנער אַרכיוו, אַרטיקל נומ' 88203, זאַמלונג "יידישע שרייבער", רעפ' 3.
- ²⁶ משה שימעל, "דער פּרינץ פון זשעלעכאַוו", היינט, ווארשא, 31-טער י"ג, נומ' 193, פרייטיק, אויג' 19, 1938.
- ²⁷ מ. ב. שטיין, "ווייסענבערג דער באַזינגער פון סטיכיע", דאַס נייע וואָרט, ווארשע, נומ' 108, אַפר' 30, 1937.

ביבליאָגראַפיע

וויסענבערגס ווערק זענען פובליקירט געוואָרן אין עטלעכע אויפלאַגעס. טייל דער- ציילונגען, עסייען און פראַגמענטן פון זיינע ווערק זענען אַרויס אין פאַרשידענע פאַרמען: אין ביכער, צוזאַמען מיט אַנדערע שאַפונגען, אַדער ווי אַן איינצלע דערציילונג, צי עסיי אין בוך- פאַרעם. דאָ ווערן אַנגעוויזן בלויז די ביבליאָגראַפישע איינסן פון אַזעלכע שאַפונגען, וואָס זענען אַרויס באַזונדער ווי אַ בוך, צי אַ בראַשור און וואָס זענען אויך אַריין אין אַ פּעריאָדיקע אַדער אין אַ זאַמלונג פון פאַרשידענע מחברים, אָבער נישט אין וויסענבערגס ביכער, וווּ ס'זענען צונויפגענומען בלויז זיינע שאַפונגען. אַן אויסנעם איז "נישט קיין פאַררעדע" אין באַנד ווירקליכקייט, פּערלאַג וויסענבערג, 1925 (נומ' 24) וואָס איז אויך אַרויס באַזונדער ווי אַ בראַשור א"ג שרייבער און זייערע ווערק (נומ' 190). נישט אַלע וויסענבערגס שאַפונגען, וואָס זענען געדרוקט געוואָרן אין פאַרשידענע צייטונגען און פּעריאָדיקעס, זענען אַנגעגעבן אין דער ביבליאָגראַפיע. פּולערע אינפאַרמאַציע איז דאָ געגעבן (אויב נאָר די מקורים זענען אונז באַוווסט) ביי פאַרשידענע זעלטענע, מיינסטנס עלטערע, אויסגאַבעס, אָבער נישט ביי היינטצייטיקע פּעריאָדיקעס. אויב די צאַל זייטן פון אַן אַריינפיר צו אַ בוך איז איינגעשלאָסן אין דער אַלגעמיינער צאַל זייטן, ווערט עס געוויזן אין קאַנטיקע קלאַמערן.

I. י.מ. (א.מ.) וויסענבערגס ווערק

(כראָנאָלאָגישע רשימה)

א. ביכער

- 1 די משוגענע אין דאָרף. ווילנא: פּערלאַג "די וועלט", 1907, 24 זז.
דאָס איז אַ דערציילונג, אָבער איז אויך אַרויס באַזונדער, אין בוכפאַרעם.
זען נ' 71, 199, 209.
- 2 שריפטען. וואַרשא: פּערלאַג "וועלט-ביבליאָטעק", תרס"ט, 152 זז.
- 3 _____ . וואַרשא: פּערלאַג "וועלט-ביבליאָטעק", תרס"ט, 152, 8, 79 [80, 80, 80] זז.
3 ביכער אין 1 ב'. דריטעס בוך — תר"ע.
אויפן טאָול: שימינס גרויסע "וועלט-ביבליאָטעק".
מזל-טוב! (א בילד): דבורהלע (א בילד [איינאַקטער]); אַ שלעכטע פרוי, אַ טאַטע
מיט בנים, בעריל און שמעריל, דער בעל-תשובה (אַ מעשה), דור הולך ודור בא
(ערצעהלונג), צום איידעם אויף קעסט, חנהלע; ר' יואל (א בילד [איינאַקטער]);

- אין דער שטיל, א מעשה מיט א ציעג, א וואלד-מיידעל, די זון (פאעמא), מייז פריינד'ס ליעבע.
- 4 _____ . ווארשא: פערלאג וועלט-ביבליאטעק, תרס"ט, 8, 152, 79, 80, 80 [79, 80, 80]. ז'ז.
- 3 ביכער אין 1 ב'. [צווייטעס בוך] — פ"ג ב. שימין: דריטעס בוך — פ"ג וועלט-ביבליאטעק, תר"ע.
- 5 _____ . ווארשא: פערלאג וועלט-ביבליאטעק, תרס"ט, 8, 152, 79, 80, 80 [79, 80, 80]. ז'ז.
- אויף דער הילע: געזאמעלטע שריפטען. שימינס גרויסע "וועלט-ביבליאטעק", תרע"א. 2-טעס בוך — 4-טער באנד: 3-טעס בוך — 20-טער באנד.
- 6 _____ . ווארשא: פערלאג וועלט-ביבליאטעק, תרס"ט-תר"ע [10/09/09/1908].
- 3 ביכער אין 2 בבי.
אויפן טאָול: געזאמעלטע שריפטען.
- 7 אַ שטענדטיל. ווארשע: פערלאג "פראגרעס", Lidski, Wittenberg & Co., תר"ע [1909/10], 76 ז'ז.
- זען אויך נ' 11, 12, 40, 45, 72, 101, 206.
- 8 שריפטען. יהודה שטיינבערגס חסידישע מעשהלעך און ערצעהלונגען. ערשטער באנד. ווארשא: פערלאג "וועלט-ביבליאטעק", תר"ע.
- פֿאַרן אינהאַלט — זען נומ' 3.
- 9 _____ . דריטעס בוך. ווארשא: פערלאג "וועלט-ביבליאטעק", תר"ע, 79 ז'ז.
א וואלד-מיידעל, די זון (פאעמא), מייז פריינד'ס ליעבע.
- 10 קאספער (א שפיל אין דריי אַקטן). ווארשא: פערלאג "פראגרעס", 1910, 85 ז'ז.
זען אויך נומ' 58.
- 11 אַ שטענדטיל. ווארשא: פערלאג "פראגרעס", Lidski, Wittenberg & Co., תר"ע 1911, 76 ז'ז.
- זען אויך נ' 7, 12, 40, 45, 72, 101, 206.
- 12 _____ . ווארשא: פערלאג "פראגרעס", תר"ע 1911, 76, 85 ז'ז.
אויפן רוקן: שריפטען 2.
- אַנטהאַלט אויך קאספער [דראַמע אין דריי אַקטן]. אַ שטענדטיל און קאספער זענען 2 ביכער אין 1 ב'.
- 13 שריפטען. ווארשא: פערלאג וועלט-ביבליאטעק [ינ"א], 152, 8, 79 ז'ז [אומרעגולערע פאגיאציע].
אויפן טאָול: ביבליאטעק מאדערנע יודישע ליטעראטור.

- 14 קנאה און תאווה (א שפיל אין דריי אקטן). ווארשע-ניו-יארק: פערלאג „פראגרעס“, 1911, 101 ז'.
- זען אויך נ' 15, 57.
- 15 קנאה און תאווה און אנדערע ערצעהלונגען. ווארשע-ניו-יארק: פערלאג פראגרעס, תרע"א 1911, 174 ז'.
- קנאה און תאווה [דראמע אין דריי אקטן]: א זומער-טאג, א חוב, פון פייער אין וואסער, א דערטרונקענער, די משוגענע אין דארף [דערציילונגען].
- “א זומער-טאג” איז שפעטער איבערגעארבעט געווארן, און איז אריין אין ב' דערציילונגען פון מ"ן ערשטן פעריאד שרייבן, א"נ “א זימער-רעהגן”.
- זען נומ' 33.
- זען אויך נ' 14, 57.
- 16 געקליבענע שריפטען. ערשטער באַנד. ווילנא: פערלאג-בוכהאנדלונג שלמה שרעבערק [ינ"א], 222 ז'.
1. סקיצען: 1) א פאָמניק, 2) די באַכעש'ס אָבהיטען, 3) חיים אהרן, 4) א גנבה, 5) דער לעהרער גרינשטיין. II. ערצעהלונגען: 1) קריינדעלע (איהר לעבען), 2) קריינדעלע (איהרע אידעאלען), 3) דער אַרימער יונג, 4) דאָס לעבען, 5) פון רבינ'ס שטוב, 6) א חתן ווערען, 7) איינער אַ מענטש.
- 17 ערצעהלונגען און בילדער. וואַרשוי: פערלאַג א. גיטלינ'ס פאַלקס-ביבליאָטעק, תרע"ב. 1912, 160 ז'.
- I חתונה מאַכען, II אַ שרפה, III די שענע גיטעל, IV זעלנער, V אַ יונגע אלמנה, VI דער קיטעל, VII נישט בעשערט, VIII דריי שוועסטערלעך, IX איינגעשרומפן, X פייגעלע, XI אין עולם התווה, XII אַבגעשטויסען [דערציילונגען]: XIII אין ערוואַרטונג, אַ דראַמאַ אין איין אַקט: XIV ליעדער.
- 18 שריפטען. ערצעהלונגען (נייע זאַמלונג) ... וואַרשא: פערלאַג “ביכער פאַר אלע”, 1914, 156 ז'.
- “פּרעמיע צום מאַמענט” אין יאהר 1914.
- 19 געזאַמעלטע שריפטען. 3 אפטיילונגען. ניו-יאַרק: ליטעראַרישער פערלאַג, 1919, 152, 8, 79 [80, 80, 79] ז'.
- איבערגעדרוקט פון דער “זעלט-ביבליאָטעק” אויסגאַבע, וואַרשא, 1909.
- 20 דור הולך ודור באַ (ערציילונג). ליכוי: פאַרלאַג “די צייט” (אוניווערסאַל-ביבליאָטעק נומ' 1), תר"פ, 27 ז'.
- דאָס איז אַ דערציילונג, אַבער איז אויך אַרויס באַזונדער, אין בוכפאַרעם.
- זען נ' 70, 106.
- 21 אַ שלעכטע פרוי און אנדערע ערצעהלונגען, וואַרשע (דרוקעריי וועג-מייסטער), 1921, 160 ז'.

22 א שלעכטע פרוי און אנדערע דערציילונגען. ווארשע: פארלאג "די צייט", 1922 [נישט נומערירטע] 160 זז.

א שלעכטע פרוי, א יונגע אלמנה, חתונה מאכען, די באבעשיס אבהיטען; אין ערווארטונג, א דראמע אין איין אקט; קליינע שטעטלעך, די ערשטע רייזע, א חוב.

23 _____ . ווארשע: פארלאג "די צייט", 1922, 80 זז.

1א. געקליבענע ווערק, ארויסגעגעבן אין פערלאג ווייסענבערג, ווארשע, 1938-1925.

24 ווירקליכקייט (1-טער באַנד), 1925, LXII, 193 זז.

1. נישט קיין פאררעדע, 2. א שטעטל, 3. קריינדעלע, 4. דור הולך ודור בא. "נישט קיין פאררעדע" איז שפעטער אויך ארויס באַזונדער ווי א בראשור א"נ שרייבער און זייערע ווערק.
זען נומ' 190.

25 רעאלע קרעפטן (2-טער באַנד), 1925, 229 זז.

1. א טאטע מיט בנים, 2. א שלעכטע פרוי, 3. א חוב, 4. צים איידעם אויף קעסט.
5, דער בעל-חשובה (א מעשה), 6. מזל-טוב (א בילד); 7. אין טאג פון געריכט (דראמע-פאעמע, איינאקטער), 8. זעלבסטשיץ (א בילד), 9. דבורהלע (א בילד (איינאקטער)).

רעאלע קרעפטן און דער איבערגאנג פון קינדהייט צו דערוואקסונג זענען אנגעגעבן ווי באַנד II, און רעאלע קרעפטן אַנטהאַלט צום טייל די זעלבע שאַפונגען וואס דערציילונגען פון מיין ערשטן פעריאד שרייבן, די סיבה איז נישט באַווסט (מיגלעך, אַ ווייסענבערג האָט בדעה געהאַט מיט דער צייט אַרויסצוציען רעאלע קרעפטן פון דער סעריע ביכער, אַרויסגעגעבן אין "פערלאַג ווייסענבערג").

26 דער איבערגאנג פון קינדהייט צו דערוואקסונג, ראַמאַן. באַנד II. ווארשע: קאַאָפּעראַטיווער פערלאַג "האַפּענונג", 1927, 216 זז.

אין פערלאַג ווייסענבערג זענען אויך אַרויס טייל ביכער א"נ קאַאָפּעראַטיווער פערלאַג "האַפּענונג", שרייבער פערלאַג "האַפּענונג" און פערלאַג ש. גאַלדפאַרב. זען אויך ננ' 27, 35, 90, 197.

27 _____ . העפט 1. ווארשע: קאַאָפּעראַטיווער פערלאַג "האַפּענונג", 1927, 46 זז.

פראַגענט פונעם ראַמאַן דער איבערגאנג פון קינדהייט צו דערוואקסונג.

28 דער מאַדערנער שד. סצענישער ראַמאַן. איינלייטונג: י. מ. ווייסענבערג. פאַררעדע: דער אויטאָר. באַנד III. ווארשע: פערלאַג ש. גאַלדפאַרב, [2] 1930, [5] 271 זז.

29 דאס בוך פון ליעבע, דערציילונגען. באנד IV. וואַרשע: פערלאַג ש. גאַלד-פאַרב, 1930, 191 ז'.

קינדער, די משיגענע אין דארף, א רעהטעניש, אייפער און געוויסן.

30 שטאַרקער פּין טויט, באַנד V. פערלאַג ווייסענבערג, 1931, 68, 14, 83 ז'.

א וואַלד-מיידל, דריי וועגן [דערציילונגען]: דער לוינ פּין ליעבע (דראַמע אין 3 אַקטן).

"דריי וועגן" איז אַן איבערגעאַרבעטער נוסח פון "דריי שוועסטערלעך".
זען נומ' 73.

31 גורלות, וואס לאַכן, באַנד VI. פערלאַג ווייסענבערג, 1931, 256 ז'.

אַנשטאַט אַ פאַרוואַרט; אַפּגעשטויסן, אין דער שטיל, חנהלע, אַ פאַמניק, אַ סוד, זעלנער, חיים אהרן, אַ מעשה מיט אַ ציעג; ר' יואל (אַ בילד [איינאַקטער]); אַ גנבה, דער לעהרער גרינשטיין, קליינע שטעהטלעך, ווי דער גורל פיהרט, געברענגט אַ סוד.

32 אין דער טיעפער אייביקייט [ראַמאַן]. ערשטער באַנד. וואַרשע [פאַרלאַג ווייסענבערג]. Druk, "Pośpiech", 1937; צווייטער באַנד [וואַרשע: פאַרלאַג ווייסענבערג]. Druk, "Grafia", 1937, 512 ז'.

אין דער טיעפער אייביקייט איז אַ 10-בענדיקער ראַמאַן. ס'זענען אַרויס בלויז 2 בענד. 8 בענד אין פּתב"ד זענען פאַרברענט געוואָרן בשעת דער באַמבאַרדירונג פון וואַרשע אין סעפטעמבער 1939.
זען נומ' 221.

33 דערציילונגען פּין מיין ערשטן פּעריאָד שרייבן. פאַרלאַג ווייסענבערג, 1938, 168 ז'.

(1 אַ זימער-רעהגן, 2) אַ דערטרינקענער, 3) דער בעל-תשובה, 4) אַ חוב, 5) דור הולך ודור בא, 6) צים איידעם אויף קעסט, 7) אַ טאַטע מיט בנינים; 8) דבורהלע (אַ בילד [איינאַקטער]); 9) נישט בעשעערט... 10) בערל און שמערל; 11) אין דערוואַרטונג, אַ דראַמע אין איין אַקט.

דאָס בוך האָט געזאַלט הייסן דערציילונגען פּין מיין ערשטן פּעריאָד שאַן, אַבער אַרויס איז עס א"נ דערציילונגען פּין מיין ערשטן פּעריאָד שרייבן, ווייל הגם ווייסענבערג האָט דאָס בוך צוגעגרייט צום דרוק, איז עס שוין אַרויסגעגעבן געוואָרן פון זיינע וואַרשעווער פּריינט צו ווייסענבערגס שלושים.
זען אויך נומ' 15.

2. געקליבענע ווערק, באַנד V-I. וואַרשע: פאַרלאַג "קולטור-ליגע", 1931-1930. איבערגעדרוקט פון דער סעריע געקליבענע ווערק, וואַרשע: פערלאַג ווייסענבערג, 1925-1938.

- 34 ווירקלעכקייט באַנד I, 1930, 190 זי'.
 1. א שטעטל, 2. קריינדעלע, 3. א שלעכטע פרוי, 4. מזל-טוב [דערציילונגען].
 דער באַנד איז אַנדערש צונויפגעשטעלט ווי באַנד ווירקליכקייט אין "פּערלאַג ווייסענבערג".
- 35 דער איבערגאנג פון קינדהייט צו דערוואקסונג. ראמאן. באַנד II, 1930, 216 זי'.
 זען אויך נ' 26, 27, 90, 197.
- 36 דער מאדערנער שד, סצענישער ראמאן. באַנד III, 1930.
 37 דאס בוך פון ליבע. דערציילונגען. באַנד IV, 1930.
 38 שטארקער פון טויט. באַנד V, 1931.
- 39 געקליבענע ווערק. פאַרוואַרט פון מ. ליטוואַקאָו. קיעוו: קאַאָפּעראַטיווער פאַרלאַג "קולטור-ליגע" (ביבליאַטעק יידישע שרייבער), 1930, 240 זי'.
 40 א שטעטל. א דאר גייט אוועק א דאר קומט. צונויפגעשטעלט און באַאַרבעט פאַר דער שול, מיט א פאַרוואַרט פון ש. קליטעלניק. מאסקווע: פאַרלאַג "עמעס", 1933, 112 זי'.
 זען אויך נ' 7, 11, 12, 45, 72, 101, 206.
- 41 י. מ. ווייסענבערג פאַר יוגנט [אַריינפיר]: ש. מענדעלסאָן. וואַרשע: פאַרלאַג "קינדערפריינד", 1938 [2], 56 זי'.
 [י.] "און אפילו ווען מיין האַרץ . . ." [ליד]: א טאַטע מיט בנים, א חוב, נישט באַ-
 שערט, א מעשה מיט אַ ציג [דערציילונגען, געקירצט].
- 42 געקליבענע שריפטן [קורצע כאַראַקטעריסטיק פון זיין שאַפן]: ד. ספּאַרד. וואַרשע: פאַרלאַג "יידיש בוך", 1950 [6], 207 זי'.
 א שטעטל, דור הולך ודור בא, צום איידעם אויף קעסט, א חוב, א טאַטע מיט בנים, די משוגענע אין דאַרף: ר' יואל (א בילד [איינאַקטער]): א גנבה, א מעשה מיט אַ ציג, א שלעכטע פרוי.
- 43 געקליבענע ווערק. דערציילונגען [ביאַגראַפישע נאַטיצן]: [אַנאַנים]; [קורצע] ביבליאגראפיע. ניר-אַרק: ל. מ. שטיין פאלקס-ביבליאטעק ביים אלוועלטלעכן יידישן קולטור-קאָנגרעס, 1954 [2], 310 זי'.
 א טאַטע מיט בנים, מזל טוב (א בילד), דער בעל-תשובה (א מעשה), דור הולך ודור בא (דערציילונג), די משוגענע אין דאַרף (דערציילונג), א פאַמניק, פון רבינס שטוב, די באַבעשים אַפהיטן, דער אַרעמער יונג, צום איידעם אויף קעסט, חנהלע; ר' יואל (א בילד [איינאַקטער]): אין דער שטיל (דערציילונג), א מעשה מיט אַ ציג, א גנבה; דבורהלע (א בילד [איינאַקטער]): קריינדעלע I. איר לעבן, 2. אירע אידעאלן, א שלעכטע פרוי, קאפיטלעך פון "אַ שטעטל".
- 44 _____ . צוזאַמענגעשטעלט, פאַרוואַרט פון פּערל ווייסענבערג. באַנד I. שי-

- קאגא: אַרויסגעגעבן פון יצחק-מאיר ווייסנבערג קאמיטעט דורך די זשעלע-
 כאווער לאנדסלייט איבער דער וועלט, תשי"ט 1959 [XII], 355 זז.
 ווי דער גורל פירט, אָפּגעשטויסן, אין דער שטיל, געברענגט אַ סוד, אייפער און
 געוויסן, קינדער, אַ רעטעניש, דער לערער גרינשטיין; אין טאָג פון געריכט
 (דראַמע, פּאָעמע, איינאַקטער), זעלבסטשוץ (אַ בילד): אַ שטעטל.
 45 אַ שטעטל (פּראַגמענטן). בוענאַס איירעס: צווישאַן שלום-עליכם מיטלשול,
 1960, 26 זז.
 זען אויך נ"ו 7, 11, 12, 40, 72, 101, 206.
 נאָך דער רשימה פון "ביכער" זען אויך די ווייטערדיקע ביכער: נ"ו 46, 47, 51, 53,
 190, 191, 192, 198, 199, 201, 202, 214, 215, 216, 221, 222, 223, 224, 225.

ב. רעדאַקטירט און אַרויסגעגעבן ביכער און צייטשריפטן

- 46 יודישע זאַמעלביכער. רעדאַגירט דורך י. מ. ווייסענבערג און י. ב. צפור.
 4 ביכער. וואַרשא: ווייסענבערג-פּערלאַג, תרע"ח 1918. יעדעס בוך צו 80 זז.
 בוך 1, 2, 3, 4 זענען 4 ביכער אין 1 ב'.
 אַרויס אין 3 אויפלאַגעס.
 47 _____ . רעדאַגירט דורך י. מ. ווייסענבערג. וואַרשא: ווייסענבערג פּערלאַג,
 1920, 382 זז.
 48 דער שטראַם. וואַכענשריפט פאַר ליטעראַטור, קריטיק, טעאַטער, קינאַ, הומאַר
 און סאַטירע. ליטעראַרישע לייטונג: י. מ. ווייסענבערג. וואַרשא, ערשטער י"ג
 No. 5-1 [אַפּריל, 1924]-מאי 29, 1924.
 49 אינווער האַפּענונג, צווייוועכנטליכער (ליטעראַרישער) זשורנאַל. לייטונג: י. מ.
 ווייסענבערג. וואַרשע, העפּטן 1-32. יאָנ' 15, 1926-אַקט' 1, 1929; נומ' 1, 1932.
 דער לעצטער נומער איז אַרויס ווי אַ חודשניק.
 50 דער קריטיקער. צייטשריפט פאַר ליטעראַטור און טעאַטער-קריטיק. רעדאַ-
 גירט דורך י. ראַפּאַפּאַרט ביי דער נאַטער מיטאַרבעט פון י. מ. ווייסענבערג.
 וואַרשע, יאָנ' 1, 1936; פעב' 1, א"נ דער נייער קריטיקער. צייטשריפט . . .
 1936; אַפּריל 2, א"נ דער קריטיקער. חודש-זשורנאַל. . . רעדאַגירט פון י. מ.
 ווייסענבערג. No. 4-1, 1936.
 51 פאַרפּלאַנטערטע וועגן. אַדער צווישן די חורבות פון יידישן לעבן [פון] שמעון
 האַראַנטשיק. רעדאַקטירט און אַ פאַרוואַרט פון י. מ. ווייסענבערג. וואַרשע:
 פאַרלאַג ש. גאַלדפּאַרב, תרפ"ד 1924 [x], 280 זז.
 ווייסענבערג האָט רעדאַקטירט אַנדערע ביכער וואָס זענען אונדז נישט באַקאַנט. די
 ביכער פון אַנדערע מחברים, וואָס ער האָט אַרויסגעגעבן, זענען אַנגעגעבן אינעם
 טעקסט. זען קאַפּיטל "די זאַרג פאַרן יונגן טאַלאַנט".

ג. ווייסענבערגס איבערזעצונגען

- 52 שיר־השירים [פרטים נישט באַקאַנט].
- 53 טויזנט און איין נאַכט. פאַרוואַרט פון שלמה שיינבערג. 5 העפּטן. וואַרשע: ווייסענבערג פּערלאַג. Druk. Piment i Szwaba, 1922, 216 ז'.
- אין ענציקלאָפּעדיאַ יודאיקאַ איז אָנגעגעבן 6 העפּטן.
- 54 "חלום און בעשייד" [פון] ד"ר זיגמונד פרויד. פרייע איבערזעצונג. אינזער האפענונג. צווייטעבליכער זשורנאל. לייטונג: י. מ. ווייסענבערג. וואַרשע, העפּט 2, פעב' 1, 1926, ז' 27-23; הפ' 3, פעב' 15, 1926, ז' 18-14; הפ' 4, מערץ 1, 1926, ז' 27-24.
- 55 "דאס ליד פון קאבזאר (פין אוקראיניש). פלאַגיאַטירט ביי ה. גאַלדבערג". א"ה, הפ' 3, פעב' 15, 1926, ז' 13-11.
- 56 "די געשיכטע פון רות". א"ה, הפ' 4, מערץ 1, 1926, ז' 10-3.

ד. ווערק אין פאַרשידענע אויסגאַבעס**1ד. דראַמעס**

- 57 "קנאה און תאוה" [דריי אַקטן]. טעאַטער־וועלט. וואַרשא, נומ' 6-17, 09/1908. ארויס באַזונדער ווי אַ בוך און אויך אין אַ פּעריאָדיקע. זען נ' 14, 15.
- 58 "קאספער" [דריי אַקטן]. יוגנט שטימע, וואַרשא, 1910. ארויס באַזונדער ווי אַ בוך און אויך אין אַ פּעריאָדיקע. זען נומ' 10.
- 59 "אין טאָג פון געריכט (דראַמע, פּאַעמע, איינאַקטער)". יודישע זאַמעלביכער. רעדאַגירט דורך י. מ. ווייסענבערג און י. ב. צפור. צווייטעס בוך. וואַרשא: ווייסענבערג-פּערלאַג, תרע"ח 1918, ז' 79-52.
- 60 "זעלבסטשוץ (אַ בילד)". דער שטראַם. וואכענשריפט פאַר ליטעראַטור, קריטיק, טעאַטער, קינאַ, הומאַר און סאַטירע. ליטעראַרישע לייטונג: י. מ. ווייסענבערג. וואַרשא [ערשטער י"ג], 1 No. [אַפר' 1924], ז' 5-2.
- 61 "אימבעפּרידיקטע ליבע (דראַמע [איינאַקטער])". אינזער האפענונג. וואַרשע, הפ' 2, פעב' 1, 1926, ז' 12-3.
- 62 "אין דערוואַרטונג. דראַמע אין איין אַקט". אונדזער שטימע. צווייטעבליכער רעדאַקציע: רפאל אַלעווסקי, פּאול טרעפּמאַן, דוד ראַזענטאַל. דריטער י"ג, נומ' 20. בערגן-בעלזין: צענטראַל קאַמיטעט פון די באַפּרייטע יידן אין דער בריטישער זאַנע, כ"ה אייר תש"ז 1947, ז' 35-32; נומ' 23, ער"ה, תש"ח 1947, ז' 40-37.

ד. לידער און פאָעמעס

- 63 :: "און געלאָפען בין איך גערייצט אין די גאָסען..." ערצעהלונגען און בילדער. וואַרשוי: פּערלאָג א. גיטליניס פּאַלקס-ביבליאָטעק, תּרע"ב. 1912. ז' 155-57.
- 64 :: "און אפילו ווען מיין האַרץ..." ערצעהלונגען און בילדער, ז' 158.
- 65 "אין הערבסט". ערצעהלונגען און בילדער, ז' 159.
- 66 :: "דאָס פנים בלאָס ווי קרייך..." ערצעהלונגען און בילדער, ז' 160.
- 67 "יאָרן ציען, יאָרן פליען, טייכן וואַסער שווימען אָפּ..." אסתר. פּאָעמע. 3 בענד, 1912 [אויסצוג. נישט פאַרעפנטלעכט]. זען אויך נג' 68, 223.
- 68 "דער קעסל-פויקער און טאַצן-קלאָפּער (א נישט פאַרעפנטלעכטער פּראַגמענט פון דער פּאָעמע אסתר)". פּאַרויס. זשורנאַל פאַר ליטעראַטור, טעאַטער און קולטור. וואַרשע, דריטער י"ג, נומ' (45) 17, פּרייטאַג, אויג' 4, 1939, ז' 1. זען אויך נג' 67, 223.

ד. דערציילונגען

- 69 "דער קיטעל". די יודישע ביבליאָטעק, אַ זשורנאַל פֿיר ליטעראַטור, געזעלשאַפֿט און עקאָנאָמיע. וואַרשא: רעדאַגירט און הערויסגעגעבען דורך י. ל. פּרץ, 1904.
- 70 "דור הולך ודור בא". די יודישע ביבליאָטעק, 1904. זען אויך נג' 20, 106.
- 71 "די משוגענע אין דאַרף". דאָס יודישע וואַרט. צייטשריפט פאַר ליטעראַטור, וויסנשאַפֿט, קריטיק און געזעלשאַפֿטלעך לעבן. רעדאַגירט פון א. רייזען. קראַקוי, 1905. זען אויך נג' 1, 199, 209.
- 72 "אַ שטעטטיל". דער וועג. ביילאָגע. וואַרשע, 1906. זען אויך נג' 7, 11, 12, 40, 45, 101, 206.
- 73 "דריי שוועסטערלעך (ערצעהל.)". בלומען. אַ זאַמלבוך. רעדאַגירט דורך אַ קאַלעגיום שריפטשטעלער [אַנ"א; ינ"א], שפ' 9-20. זען אויך נומ' 30.
- 74 "אַ טאַטע מיט בנין (ערצעהלונג)". ליטעראַרישע מאַנאַטשטשריפטען. פֿרייע בינהע פֿאַר ליטעראַטור און קונסט. רעדאַגירט דורך ש. גאַרעליק, א. ווייטער און ש. ניגער. ווילנא, 4טע העפֿט, מאי, 1908, ז' 25-5.

ביבליאגראפיע: I. י. מ. (א. מ.) ווייסענבערגס ווערק	410
75 "א מעשה מיט א ציעג". ליטערארישע זאמלונג. רעדאגירט פון ה. ד. נאָמ- בערג. ווילנא, 1908, ז' 3-9.	
76 "די באַבעשיס אַבהיטען (ערצעהלונג)". יודיש. א זאמעל בוך. רעדאגירט פון י. ל. פרץ. וואַרשא: פּערלאַג "פּראָגרעס", תר"ע, ז' 85-90.	
77 "דער בלינדער אהרן".	
78 "חיימל".	
79 "בונעם פעלדשער".	
80 "יידוי".	
81 "צו הקפות".	
82 "א רעקרוטיניק".	
די דערציילונגען נומ' 77, 78, 79, 80, 81, 82 זענען אָנגעגעבן פון אַן איבער- געשריבענעם טעקסט פון אויסגאַבעס, וואָס האָבן זיך געפונען אין דער ספריה העירונית, תל-אביב. די מקורים זענען ביים איבערשרייבן נישט אָנגעגעבן געוואָרן.	
83 "בערעק פאָד קאַצקעם (לויט אַ יידישער לעגענדע)". היינט. וואַרשא (??-19).	
84 "ניגונים" [מקור נישט באַקאַנט]. א פּראַגמענט איז פאַראַן אין העברעיִשער איבערזעצונג. זען נומ' 199.	
85 "וואָס קאָן טרעפּען" [מקור נישט באַקאַנט]. פאַראַן אין פּראַנצויזישער איבערזעצונג. זען נומ' 208.	
86 "זעלנער". שול-ביבליאָטעק. קיעוו: "קיעווער פאַרלאַג", 1919.	
87 "אַ הייסער שבת-טאַג". יודישע זאַמעלביכער. רעדאגירט דורך י. מ. ווייסענ- בערג. וואַרשא: ווייסענבערג-פּערלאַג, 1920, ז' 7-20.	
88 "מאַלאַשאַ". דער מאַמענט. וואַרשע (?-192).	
89 "געברענגט אַ סוד (נאַוועלע)". אינזער האַפּענונג. לייטונג: י. מ. ווייסענבערג. וואַרשע, ה'פ' 1, יאָנ' 15, 1926, ז' 5-9.	
90 "פּראַגמענט" [פונעם ראַמאַן דער איבערגאַנג פון קינדהייט צו דערוואַקסונג]. א"ה, ה'פ' 7, אַפּר' 15, 1926, ז' 7-22. זען אויך נומ' 26, 27, 35, 197.	
91 "נישט דאָס". א"ה, ה'פ' 10, סעפט' 1, 1926, ז' 8-18.	
92 "פינף שרעקלעכע מעשיות (דערציילונג)". א"ה, ה'פ' 19, אַפּר' 15, 1927, ז' 28- 36; ה'פ' 20, מאַי 2, 1927, ז' 24-33; ה'פ' 21, יוני 1, 1927, ז' 43-50.	
93 "פּערוואַנדלונג (דערציילונג)". א"ה, ה'פ' 29, אַקט' 15, 1928, ז' 74-81.	
94 "אייפער און געוויסן". א"ה, ה'פ' 30, אַפּר' 15, 1929, ז' 10-58.	

- 95 "א דערטרונקענער". היינט. וואַרשא, 31-טער י"ג, נומ' 205, פרייטיק, סעפט' 2, 1938, ז' 5.
- 96 "אָפגעשטויסן". דער מאַמענט. וואַרשע, נומ' 237, זונטאָג, 16טער אָקט', 1938.
- 97 "די באַבע און דאָס אייניקל (דערצעהלונג)" ["די באַבעשיס אָפּהיטן"]. ד"מ, נומ' 12, פרייטאָג, 13טער יאָנ', 1939.
- 98 "חתונה מאַכן". ד"מ, נומ' 123, זונטאָג, 18טער יוני, 1939.
- 99 "דער אַרימער יונג (דערצעהלונג)". ד"מ, נומ' 134, פרייטאָג, 30טער יוני, 1939 (סוף זונטאָג).
- 100 "א הייסער שבת-טאָג". אַנטאָלאָגיע פון דער יידישער פּראָזע אין פּוילן צווישן ביידע וועלט-מלחמות (1914-1939). צונויפגעשטעלט: י. טרונק, אהרן צייטלין. ניו-יאָרק: ציקא-ביכער-פארלאַג, 1946, ז' 247-60.
- 101 "פראַגמענטן פון שטעטל". לאַמיר קינדער לערנען. בלעטלעך פון אַ כרעסטאָ-מאַטיע. העפט 11-12. לאַדזש: אויסגאבע פון צ. ק. פון די יידן אין פּוילן, בילדונגס-אפטיילונג, 1947, ז' 2-6.
- אַ שטעטל איז אַרויס באַזונדער ווי אַ בוך, אין זאַמלונגען, ווי אַ ביילאָגע צום ט"ב דער וועג און אין פּראַגמענטן.
זען אויך נ' 7, 11, 12, 40, 45, 72, 206.
- 102 "אַ מעשה מיט אַ ציג". פריי ישראל. תל-אביב, סעפט' 22, 1949 [געקירצט].
- 103 _____ . לעצטע נייעס. תל-אביב, אויג' 14, 1953, ז' 4-5.
- 104 "חנהלע (דערציילונג)". דאָס וואָרט. תל-אביב, פרייטיק, אויג' 14, 1953, ז' 4-5.
- 105 "אַ פאַרביסענער (דערציילונג פון די קינדער-יאָרן)". סביבה. רעד.: קאָדיע מאַלאַדאָוסקי. ניו-יאָרק, נומ' 20, אלול, תשכ"ו סעפט' 1966, ז' 8-15.
- אַרויס אויך פּרײַער. די דערציילונג געהערט צו ווייסענבערגס ערשטן שאַפונגס-פּעריאָד.
- 106 "דור הולך ודור באַ". פּאַלקס-שטימע. וואַרשע, נומ' 123 (1813), 1958, ז' 5-6.
זען אויך נ' 20, 70.
- 107 "דער בעל-תשובה (אַ מעשה)". די צוקונפט. ניו-יאָרק (ב' 85, נומ' 3), מערץ, 1979, ז' 94-97.
- ה. עסייען, קריטיק און פּאַלעמיק**
- 108 "פאַרוואָרט". יודישע זאַמעלביכער. רעדאַגירט דורך י. מ. ווייסענבערג און י. ב. צפור. ערשטעס בוך. וואַרשא: ווייסענבערג-פּעריאָד, תרע"ח 1918, ז' 3-1.
- 109 "ביים לעבען און נאָכ'ן טויט פון אונדזערע גרויסע גייסטער". יודישע זאַמעלביכער. ערשטעס בוך, ז' 57-68.

- 110 "ווייסענבערג-פערלאַג 'יודישע זאמעלביכער". יודישע זאמעלביכער. ערשטעס בוך, ז' 77-78 [באקאנטמאַכונג]. געשריבן פון ווייסענבערג.
- 111 "קונסט און סוביעקטיוויטעט". יודישע זאמעלביכער. רעדאַגירט דורך י. מ. ווייסענבערג און י. ב. צפור. דריטעס בוך, תרע"ח 1918, ז' 16-29. זען אויך נ' 191, 202.
- 112 "צו וואָס?" יודישע זאמעלביכער. דריטעס בוך, ז' 54-66.
- 113 "רעקרוטען פון פ. בימקא (קריטישע אַבהאַנדלונג)". יודישע זאמעלביכער. רעדאַגירט דורך י. מ. ווייסענבערג און י. ב. צפור. פירטעס בוך, תרע"ח 1918, ז' 77-79.
- 114 [וועגן שלום-עליכמען. ליטעראַרישער זאַמלהעפט, אַרויסגעגעבן צו שלום-עליכמס יאַרצייט פון אַ גרופע ייִדישע שרייבערס]. קיעוו, 1918.
- 115 "אין קעסעלגרוב פון דוד איגנאַטאָוו". אַפּהאַנדלונג איבער דעם בוך אין קעסעלגרוב. דערמאַנט אינעם בריוו צו ד"ר ש. פאַקס פון 22/IX, 1922 [1]. זען הוספה א' נומ' [11].
- 116 "אומאַרמאַלקייט אין ליטעראַטור-קרייזן". נייִידיש. ניו-יאָרק, אויג' סעפט', 1922, ז' 39-41.
- 117 "אַנשטאַט אַ פאַרוואַרט. I דער גורל פון ייִדישן ביך; II ווער איז שילדיק?; III. פאַרפלאַנטערטע וועגן. אַדער צווישן די חורבות פון ייִדישן לעבן [פון] שמעון האַראַנטישק. רעדאַקטירט און אַ פאַרוואַרט פון י. מ. ווייסענבערג. וואַרשע: פאַרלאַג ש. גאַלדפאַרב, תרפ"ד 1924, ז' X-I.
- 118 "צים 'ליטעראַרישן סקאַנדאַל'". דער שטראַס. ליטעראַרישע לייטונג: י. מ. ווייסענבערג. וואַרשא [ערשטער ייִג], 1 No. [אַפר', 1924], ז' 5-7; ערשטער ייִג, 2 No. 2, מאַי 2, 1924, ז' 12-13.
- 119 "וועגן י. ל. פּרץ". ד"ש [ערשטער ייִג], 1 No. [אַפר', 1924], ז' 8-9.
- 120 "דאס פאלק איז קינדעריש, די אינטעליגענץ — פראקטיש". ד"ש, ערשטער ייִג, 3 No. 8, מאַי 8, 1924, ז' 5-6.
- 121 "י. ל. פּרץ, דער נישט באַלוינטער". אונדזער פּאַלקסצייטונג. וואַרשע, אַפר' 17, 1925.
- 122 "ערקלערונג". אינזער האַפּענונג. לייטונג: י. מ. ווייסענבערג. וואַרשע, העפט 1, יאַנ' 15, 1926, ז' 2. אַן נאַמען פון מחבר.
- 123 "פאַרוואַרט. מיר שאַפן". א"ה, הפ' 1, ז' 3-4. אַן נאַמען פון מחבר.

- 124 "זוועגן יידישער ארטאגראפיע" [פון] די רעדאקציע. א"ה, הפ' 1, ז' 4.
פאקטיש געשריבן פון וויסענבערגן.
- 125 "צים טרויער נאך אסתר רחל קאמינסקי". א"ה, הפ' 1, ז' 19-20.
- 126 "די שריט פאר דער ייד. [ישער] ליטעראטור (אן אפענער בריף)". א"ה, הפ' 1, ז' 25-26.
- 127 "די זארג פארן פאלק (געווידמעט דער גרויסער יידישער פערזאמלונג פין לעצטנס אין בערלין אין ציזאמענהאנג מיטן ארויסטריט פין ד"ר פאָול נאָטאָן)".
א"ה, הפ' 3, פעב' 15, 1926, ז' 21-31.
- 128 "נאָטיצן און כראַניק". א"ה, הפ' 3, ז' 31.
געשריבן פון וויסענבערגן.
- 129 "אויב דאָס אָנאָסירן פין זשורנאַל אינזער האַפּענונג וועט קוועסטיאָנירט ווערן . . ." [אן טיטל] [פון] די רעדאָקציע. א"ה, הפ' 3, אויף דער לעצטער זייט פון דער הילע.
פאקטיש געשריבן פון וויסענבערגן.
- 130 "א פּערקערטע וועלט, אַז מען קיקט אין וואַסער" [רובריק] ביכער און מענטשן. א"ה, הפ' 6, אפר' 1, 1926, ז' 23-28.
- 131 "ווענדונג צו דער ליט. [עראַרישער] גרופע ביים ליט. [עראַטן]-זשור- [נאַליסטן]-פאַראַיין אין וואַרשע". א"ה, הפ' 6, ז' 34-36.
- 132 "מאַי" [מעדיטאַציע]. א"ה, הפ' 8, מאי 1, 1926, ז' 3-4.
- 133 "פריוון די כוהות" [רובריק] ביכער און מענטשן. א"ה, הפ' 8, ז' 29-30.
- 134 "ליטעראַרישע כראַניק". א"ה, הפ' 8, ז' 30-31.
געשריבן פון וויסענבערגן.
- 135 "אַט דאָ איז . . . אַפאַטאַשו" [רובריק] ביכער און מענטשן. א"ה, הפ' 9, מאי 15, 1926, ז' 26-28.
- 136 "אין כבוד פין פילסודסקין". א"ה, הפ' 10, סעפט' 1, 1926, ז' 18-27.
- 137 "דער מענטש בליהט". א"ה, הפ' 10, ז' 28-32.
- 138 "קוריאזן און שטריכן. אַ ביסל עטיק". א"ה, הפ' 10, ז' 33-34.
אַ נאַמען פון מחבר.
- 139 "אַפענער בריוו". א"ה, הפ' 11, אָקט' 1, 1926, ז' 29-30.
- 140 "אַן בעציאונג". א"ה, הפ' 11, ז' 32.
אַ נאַמען פון מחבר.
- 141 "קולטור, ליטעראטור און כלל-טיען". א"ה, הפ' 12, אָקט' 15, 1926, ז' 29-32.
- 142 "דער פינסטערער בלאַף". א"ה, הפ' 13, נאָוו' 1, 1926, ז' 25-30.

- 143 "אויפקלערונג צי דער מעלדונג". א"ה, הפ' 14, נאָו' 15, 1926, ז' 27-31.
וועגן יידישער אַרטאָגראַפיע.
- 144 [אַן ענטפער אויף ש. בריינסקיס בריוו]. א"ה, הפ' 15, דעצ' 1, 1926, ז' 25-27.
- 145 "יידן און פרנסה". א"ה, הפ' 16, דעצ' 15, 1926, ז' 17-26.
- 146 "מיין ענטפער צים בריוו פין ה' בריינסקי". א"ה, הפ' 17, יאָנ' 1, 1927, ז' 23-26.
- 147 "אַן ענטפער אויפן בריוו פין ה' בריינסקי" [רובריק] ביכער און מענטשן.
א"ה, הפ' 18, פעב' 15, 1927, ז' 23-29.
- 148 "קינאמאַטאָגראַפישע ביכער". א"ה, הפ' 18, ז' 31-32.
- 149 "פין קאאפעראטיוון פערלאג 'האפענונג' [פון] רעדאַקציע 'אינווער האפענונג'.
א"ה, הפ' 19, אַפּר' 15, 1927, ז' 1-6 [באַקאַנטמאַכונג].
פאַקטיש געשריבן פון ווייסענבערגן.
- 150 "אַן ענטפער אויף דעם בריוו פין ה' בריינסקי" [רובריק] ביכער און
מענטשן. א"ה, הפ' 19, ז' 45-50.
- 151 _____ . [רובריק] ביכער און מענטשן. א"ה, הפ' 20, מאי 2, 1927, ז' 49-51.
- 152 "אַ בריוו אין רעדאַקציע" [פון] ד"ר מעריסאַן בשותפות מיט י. מ. ווייסענ-
בערג. א"ה, הפ' 21, יוני 1, 1927, ז' 57-60.
- 153 "אַן ענטפער צי ה' בריינסקיס בריוו" [רובריק] ביכער און מענטשן. א"ה,
הפ' 21, ז' 60-64.
- 154 "אַמעריקע אָן אַ קאַפּ". א"ה, הפ' 22, ווזשעשען [סעפטעמבער] 30, 1927, ז' 2.
צום ענין סאַקאָ און וואַנצעטי.
- 155 "מיין בליק איבער מ. גראַסן". א"ה, הפ' 22, ז' 18-23.
- 156 "44 חתימות". א"ה, הפ' 22, ז' 38-41.
- 157 "אַ שפיל מיטן טויט אָדער די מעשה האַראַנטשיק". א"ה, הפ' 22, ז' 42-49; הפ'
23, אָקט' 17, 1927, ז' 44-53; הפ' 24, נאָו' 5, 1927, ז' 57-62.
- 158 "דער טעות פין די אוקראינער". א"ה, הפ' 24, ז' 43-45.
- 159 "די 'טריזוכ'-אינטעליגענץ ביי יידן און אוקראינער". א"ה, הפ' 24, ז' 46-53.
- 160 "דאָס איינציקע... (איבער נאַמבערגן)". א"ה, הפ' 25, דעצ' 15, 1927, ז' 2-7.
- 161 "טראַציקי, סטאלין און פאלק". א"ה, הפ' 26, פעב' 1, 1928, ז' 25-28.
- 162 "וועער מיט וועמען?" א"ה, הפ' 26, ז' 68-78.
- 163 "וואס איז אזוינס טאלאנט? (געווידמעט דעם יובילעי-נימער 'אינווער האפענונג'
נימ. 27)". א"ה, הפ' 27, אַפּר' 1, 1928, ז' 1-11.
- 164 "אַ שמיעס מיט די ליטעראַטור-פּיאַנערן וועגן זייער אויפגאַבע". א"ה, הפ' 27,
ז' 11-20.

- 165 "א רייד וועגן יובילעומס". א"ה, הפ' 27, ז' 95-92.
- 166 "אן ענטפער פון י. מ. ווייסענבערג" [יחיאל לערערן]. א"ה, הפ' 27, ז' 96.
- 167 "די לעצטע זעהונג". א"ה, הפ' 28, מאי 25 [1928], ז' 24-1.
- 168 "געדאנקען וועגן ביכער, טעאטער און רעזשי". א"ה, הפ' 28, ז' 95-87.
- 169 "פארוואס נישט קיינער, נאר איך?". א"ה, הפ' 29, אקט' 15, 1928, ז' 7-1.
- 170 "א פראגע בויגן פאר א פראגע בויגן I" [רובריק] בראכווארק [פון] די רעדאקציע (אן נעמען). א"ה, הפ' 29, ז' 46-41; "דער ציעל און די דערגרייכונג II" [פון] די רעדאקציע (אויך אן נעמען), ז' 48-46; "א קאמענטאר פון א ליד לפבוד אפאטאשוו III, ז' 50-49; "דער אריגינאל אליין: יוסף אפאטאשו א. לעיעלעסן, ניו-יארק" [פון] די רעדאקציע, ז' 51-50.
- פאקטיש געשריבן פון ווייסענבערגן.
- 171 "א טרייסט". א"ה, הפ' 29, ז' 69-52.
- 172 "פריילעכע נייעס פון א נייעם קורס אין דער פללטיעריי". א"ה, הפ' 29, ז' 92-94.
- אן נאמען פון מחבר.
- 173 "א פאר ווערטער". א"ה, הפ' 30, ליטעראטור ביילאגע צי נר. 30. פעב' 1929, ז' 3-1.
- 174 "מ. קולבאקס געזעגענען זיך מיט דער 'טלאמאצקע 13'". א"ה, הפ' 30, אפר' 15, 1929, ז' 72-70.
- 175 "א משל". א"ה, הפ' 30, ז' 80-77.
- 176 "אינזער רעדאקציע בעגריסט (א ביסל שפעטהליך, אבער גאנץ צייטליך...)" [רובריק] בראכווארק. א"ה, הפ' 30, ז' 85-81.
- 177 "א קלאג צי אינז פללטיער. א פראטעסט". א"ה, הפ' 30, ז' 88-85.
- אן נאמען פון מחבר.
- 178 "א שמיעס מיטן דיכטער ז. שניאור (איבערגעניטשעוועט פון דעם אינטערוויו אויפן 'מאמענט' 273 און 274 ווי אויך פון 'אינזער עקספרעס')". א"ה, הפ' 30, ז' 98-88.
- אן נאמען פון מחבר.
- 179 "דאס יידישע טעאטער און זיין הויקער". א"ה, הפ' 30, ז' 100-98.
- 180 "פארוואס איך שרייב נישט אין דער פרעסע". א"ה, הפ' 31, סעפט' 15, 1929, ז' 1.
- 181 "בענע קריק (פון באבעלן) אן אויסשעפנדיקע אפהאנדלונג". א"ה, הפ' 31, ז' 4-2.
- 182 "א ליטערארישע באהעמע, אדער הפקות?". א"ה, הפ' 32, אקט' 1, 1929, ז' 1, 15.

- 183 "מיין ענטפער וועגן דער '7טער שטייג". א"ה, הפ' 32, ז' 15.
- 184 "איינלייטונג". דער מאדערנער שד. סצענישער ראמאן. באנד III. ווארשע: פערלאג ש. גאלדפארב, 1930, ז' 5-6.
- 185 "פארעדע". דער מאדערנער שד, ז' 7-11.
- 186 "אנשטאט א פארווארט". גורלות, וואס לאַכן. באנד VI. ווארשע: פערלאג ווייסענבערג, 1931, ז' 3.
- 187 "מאנטנע וואסער". אינזער האַפענונג. ווארשע, נומ' 1, 1932, ז' 3-4.
באנייטע חודשלעכע אויסגאבע פון אינזער האַפענונג נאך אַן איבעררייס פון דריי יאר.
- 188 "איבער ז. שניאור. א ביכער-רייזע. שמועס 1: (קריטיק אין שמיעס)". א"ה, נומ' 1, 1932, ז' 7.
- 189 "ציל-טייער און ליטעראטור" [פון] י. מ. וו. [י. מ. ווייסענבערג]. א"ה, נומ' 1, 1932, ז' 8.
- 190 שרייבער און זייערע ווערק. ווארשע: פארלאג ווייסענבערג, "Wiedza" Druk, 1932, 50 ז'.
- זען אויך נומ' 24.
- 191 קונסט און סוביעקטיוויטעט. ווארשע [פארלאג ווייסענבערג], "Wiedza" Druk, 1932, 14 ז'.
- עסיי, וואס איז אויך ארויס באַזונדער ווי אַ בראַשור.
זען נומ' 111, 202.
- 192 די וועלט ווי אַ טרוים. ווארשע: פארלאג ווייסענבערג, "Wiedza" Druk, תרצ"ב, 1932, 39 ז'.
- 193 "אָפּענע רייד". דער קריטיקער. צייטשריפט פאר ליטעראטור און טעאַטער-קריטיק. רעדאגירט דורך י. ראַפּאַפּאַרט ביי דער נאַנטער מיטאַרבעט פון י. מ. ווייסענבערג. ווארשע, יאָנ' 1, 1936, ז' 1, 10.
- 194 "ווער האָט דיך געמאַכט טרויעריק?" דער קריטיקער. חודש-זשורנאַל פאַר ליטעראטור און טעאַטער-קריטיק. רעדאגירט פון י. מ. ווייסענבערג. ווארשע, 4-1 No., אפר' 2, 1936, ז' 1-2.
- 195 "וועגן דער פּערזאָן פון קורט קאַטשין". ד"ק, 4-1 No.
- 196 "פארווארט". אין פאריז, פון ש. י. לאַנדינסקי. ווארשע, 1938.

ו. ווערק אין איבערזעצונג

(די רשימה איז גרופירט לויט שפראכן)

- 197 ווייסנברג, י. מ. "בין המצרים (ספור) 1". עברית מ. טשודנר. היום. עתון יומי

- מדיני וספרותי. וורשה, שנה ראשונה, No 194, יום א' אלול תרפ"ה, כ"א אוגוסט 1925, ז' 3.
- בין המצרים איז דער איבערגאנג פון קינדהייט צו דערוואקסונג, וואָס איז צום ערשטן פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין העברעיִשער איבערזעצונג, אין המשכים. דער-מאַנט אינעם פּאַסטקאַרטל צו ליעסינען [א"ד].
- זען הוספה א, נומ' [12] און אויך ביבליאָגראַפישע איינסן 26, 27, 35, 90. ביבליאָגראַפיע 1.
- 198 וויסנברג, י. מ. כתבים נבחרים. עברית: ש. מנדל. הקדמה י. מ. תל-אביב: "אופק", תש"ד, 256 ז'.
- העיריה, דור הולך ודור בא, על שולחן חתנו, קריינדלה, החוב, מעשה בעז, האב והבנים, "מזל טוב", אשה רעה [דערציילונגען].
- 199 וויסנברג, י. מ. המשוגעת בכפר. סיפורים. תרגם מאידיש אברהם לוינסון. סידרת ספרים ערוכה בידי ד"ר עזריאל קרליבך. תל-אביב: "ספרון", ידיעות אחרונות [ינ"א], 64 ז'.
- המשוגעת בכפר, הביא סוד, המורה גרינשטיין, גניבה, מזל טוב, עירות, ניגונים (קטע).
- זען נומ' 84.
- זען אויך ננ' 1, 71, 209.
- 200 וויסנברג, י. מ. "מעשה בעז (15 שנים למותו)". הדור. תל-אביב, יום ו' ג' באלול תשי"ג, 14, 8, 53 [19].
- 201 Вайсенберг, И. М. Рассказы. Скритико-биографическим очерком О. Рапопорта. Перевод: М. Рапопорт и О. Рапопорта. Выпуск 8-ой. Шанхай: Еврейские Писатели, 1943, XVII, 135 стр.
- Сумасшедшая в Деревне, Долг, Поколение сменяет поколение, К зятю на хлеба, История с козой, Хаим Арон, Маленькие местечки, Отец и его ребята.
- 202 Wajsenberg, I.M. *Sztuka i Objektywność*. Warszawa.
- זען אויך ננ' 111, 191.
- 203 Vajsenberg, Jicchok Mejer. "Otec a synovè". *Rozinky a mandle*. Výbor z jidiš povídek. Přeložil Jakub Markovič. Praha: Odeon, 1968, ז' 164-74.
- 204 Weissenberg, I.M. "Mazel Tov", Translated by Irving Howe and Eliezer Greenberg. *A Treasury of Yiddish Stories*. Edited by Irving Howe and Eliezer Greenberg. New York: Meridian Books, Inc., 1960, © The Viking Press, Inc., 1953-54, ז' 295-97.
- 205 ———. "Father and the Boys". Translated by Isaac Rosenfeld. *A Treasury of Yiddish Stories*, ז' 297-307.

- 206 ———. "A Shtetl". Translated by the editor. *A Shtetl and Other Yiddish Novellas*. Edited, with introductions and notes, by Ruth R. Wisse. New York: Behrman House, 1973, ז' 29-78.
זען אויך נ' 7, 11, 12, 40, 45, 72, 101.
- 207 ———. "The Tale of a Goat". Translated by Yoachim Neugroschel. *Jewish Dialog*. Toronto, Hanukah 1974, ז' 42-43.
- 208 Weissenberg, Itzhoc Meyer. "Ce qui peut advenir". *Anthologie des conteurs yidisch*. Les prosateurs étrangers modernes. Traduite du yidisch par L. Blumenfeld. 2e édition. Paris: F. Rieder et Cie, 1922, ז' 225-34.
זען נומ' 85.
- 209 Weissenberg A. [I.M.] "Die Widerspenstige". *Aus einer stillen Welt*. Erzählungen aus der modernen jüdischen Literatur. Ins deutsche übertragen und eingeleitet von Theodor Zlocisti. Band II. Berlin: Winz & Co., 1910, ז' 51-78.
זען אויך נ' 1, 71, 199.
- 210 Vaisenberg, I.M. "Una familia". *Cuentos judios*. Traducción del idisch, prólogo y notas de Salomón Resnick. Buenos Aires: Editorial Juventud, 1920, ז' 175-97.
- 211 Weissenberg, Jitschok Meïr. "Vader en Zonen". *Meesters der Jiddische Vertelkunst*. Bijeengebracht en uit het Jiddisch vertaald door L. Fuks. Amsterdam: J.M. Meulenhoff, 1959, ז' 124-36.

ווייסענבערג איז אויך איבערגעזעצט געוואָרן אין יאַפּאַניש [פּרטים נישט באַקאַנט].

ז. פּתבֿידן

- 212 "פּאַריתומט" [ליד]. "בונד"-אַרכיוו, יידישע אַרבעטער-באַוועגונג א"נ פּראַנץ קורסקי. ניו-יאָרק, י. מ. ווייסענבערג-זאַמלונג.
213 "נחת". איינאַקטער.
דערמאַנט אין פּאַסטקאַרטל צו רעדאַקציע [נישט אנגעגעבן וואָסער רעדאַקציע]. זשעלעכאוו, שעדלעצער גובערניע, 22/1 [אַרום 1913].
זען הוספה א, נומ' [1].
214 טויטע נעמען נקמה. דראַמע. דריי אַקטן.
דערמאַנט אין פּאַסטקאַרטל צו ש. ניגער, זשעלעכאוו [א"ד].
זען הוספה א, נומ' [3].

- 215 דער בעפעהל פון ליבע, דראמע. דריי אקטן.
 דער מאנסקריפט איז פאר דער מלחמה איבערגעגעבן געווארן דעם ווילנער יוואג.
 לויט דעם בריוו פון פ. גראובארד, ווארשע, אויגוסט 13, 1939.
 זען הוספה א, נומ' 17].
- 216 די פרויען-קייטן. דראמע. דריי אקטן.
 פאראן אן אנדער וואריאנט אין דער פארעם פון א דערציילונג.
- 217 "ווי אזוי א טייד קאז ברענען" [דערציילונג].
 פאראן א צווייטער וואריאנט מיטן נאמען "אין מיטן".
- 218 "פאר וואס מען טאר א פלה נישט לאזן אליין אין חופה-טאג" [דערציילונג].
- 219 "טשאטשקעס". דערציילונג.
- 220 "א רייזע פון א מאלער" [פייסאזש].
- די שאפונגען נומ' 216, 217, 218, 219, 220, האט ווייסענבערג איבערגעלאזט ביי ד"ר
 שמואל פאקס בשעת זיין באזוכן ניו-יארק אין 1922. פערל ווייסענבערג-אקסעל-
 ראד-זאמלונג, מאנטרעאל, קוויבעק.

ח. גוילין נשרפין ואתיות פורחות באויר

כתב-ידן וואָס זענען פאַרבֿרענט געוואָרן בשעת דער באַמבאַרדירונג פון וואַרשע אין 1939

(גרופירט לויט דעם פארנעם פון די ווערק)

- 221 אין דער טיעפער אייביקייט. ראמאן. 8 בענד.
 די ערשטע 2 בענד פון דעם דאזיקן 10-בענדיקן ראמאן זענען ארויס אין 1937.
 זען נומ' 32.
- 222 דער נייער מאַרגן. דראמע. דריי אקטן, 1927-1929.
- 223 אסתר. פאָעמע. 3 בענד, 1912.
 זען אויך נומ' 67, 68.
- 224 [?] ראמאן, געשריבן אין דער פארעם פון בריוו, 1935-1938 (נישט פארענ-
 דיקט).
- 225 פאלעמיק. איין באַנד, 1930-1936 (צוגעגרייט צום דרוק).
- 226 דערציילונגען, בערך 1916-1925.
- 227 עסייען, קריטיק, 1930-1938.
- 228 איבערזעצונגען, בערך 1918-1925.

II. ציטירטע קארעספאנדענץ

אינעם טעקסט און אין הוספה א
ארכיוו-מקורים

- 1 יידישער וויסנשאפטלעכער אינסטיטוט — יווא. ארכיוו, ניו-יאָרק, שמואל ניגער-זאַמלונג [בערך 1913-1920].
- 2 _____ . דוד פינסקי-זאַמלונג [בע' 1920].
- 3 _____ . אברהם ליעסין-זאַמלונג [בע' 1922].
- 4 _____ . ווילנער ארכיוו, ניו-יאָרק, זאַמלונג "יידישע שרייבער", רעפערענץ 3, 1939-1918.
- 5 "בונד"-ארכיוו, יידישע אַרבעטער-באַוועגונג א"נ פראַנץ קורסקי. ניו-יאָרק, י. מ. וויסענבערג-זאַמלונג [בע' 1913-1925].
- 6 פערל וויסענבערג-אַקסעלראַד-זאַמלונג. מאַנטרעאַל, קוויבעק, 1929-1922.

III. ציטירטע ווערק

אינעם טעקסט און אין הוספה ב
(אַלפאַבעטישע רשימה)

- 1 אַלעי, מרדכי. "וועגן אונדזער שפראַך (באַמערקונגען)". אינזער האַפּענונג. צווייטע־קאָנטינענטלעכער זשורנאַל. לייטונג: י. מ. וויסענבערג. וואַרשע, ה'פ' 15, דעצ' 1, 1926, ז' 6-11.
- 2 _____ . "י. מ. וויסענבערג (צו די צונויפגעזאַמלטע שריפטן ווירקלעכקייט, רעאַלע קרעפּטן. ערשטע צוויי בענדער. פאַרלאַג וויסענבערג, וואַרשע)". אויפגאַנג. חודש-שריפט פאַר ליטעראַטור און קונסט. צווייטער "ג, העפּט אַכט, וואַרשע: פאַרלאַג א. שקליאַר, יוני 1929, ז' 49-51.
- 3 אַראַנסאָז, כיל (אַראָז, כיל). "עוזר וואַרשאַווסקי און זיין סביבה". בילדער און געשטאַלטן פון מאַנפאַרנאַט. פאַרוואַרט פון מאַרק שאַגאַל. פאַריז: דרוקעריי "אַ-בע-סע", 1963, ז' 70-73.
- 4 באַראַבאַן, אברהם. "שרייבערס (דערציילונג)". פונקען. זשורנאַל פאַר ליטע-ראַטור און קולטור [הפ' 1. חולון: ליטעראַרישער קרייז "פונקען", 1967, ז' 13-10.
- 5 ביאַלאַסטאַצקי, ב. י. "י. מ. וויסענבערג 1881-1938 [1878-1938]. צום דערשיינען פון י. מ. וויסענבערגס געקליבענע ווערק דורך דער ל. מ. שטיין פאַלקס-ביבליאָטעק. ביים אַלוועלטלעכן יידישן קולטור-קאָנגרעס, ניו-יאָרק". די גאַלדענע קייט. תל-אביב, נומ' 21, 1955, ז' 210-16.
- 6 בירנבוים, שרה. "אין מיטן זומער. דעם אַנדענק פון י. מ. וויסענבערג".

- אילוסטרירטע ליטערארישע בלעטער. חודש-שריפט פאר ליטעראטור, קונסט, טעאטער און פילם. בוענאס איירעס, פערטער י"ג, 11-12 No. (39-40), נאָר' דעצ' 1956, ז' 5.
- 7 בן-דוב, י. [ציעכאַנאָוסקי]. "י. מ. ווייסענבערג (זכרונות צו זיין 21טן יאָר- צייט)". פרייע אַרבעטער שטימע. ניו-יאָרק, אָקט' 1, 1959, ז' 7-6.
- 8 _____. "י. מ. ווייסענבערג שבעל-פה (אויגוסט 1938-אויגוסט 1962)". אייגנט. רמת-גן, אויגוסט-סעפט' 1962, ז' 10.
- 9 בעל-מחשבות. (ד"ר א. עליאשעוו). "י. מ. ווייסענבערג". געקליבענע שריפטען. ערשטער באנד. ווילנא: פערלאַגס-בוכהאַנדלונג שלמה שרעבערק, 1910, ז' 12-203.
- 10 _____. "דריי שטעטלעך (פרץ, אַש און ווייסענבערג)". געקליבענע ווערק. ניו-יאָרק: ל. מ. שטיין פאלקס-ביבליאטעק ביים אלוועלטלעכן יידישן קולטור-קאַנגרעס, 1953, ז' 79-262.
- 11 בעקערמאַן, א. "די אביעקטיוויטעט פונעם קריטיקער (מכוח ש. ניגערס אַרויס-טריט קעגן די פערפלאַנטערטע וועגן)". דער שטראַס. וואכענשריפט פאר ליטעראטור, קריטיק, טעאטער, קינא, הומאַר און סאַטירע. ליטערארישע לייטונג: י. מ. ווייסענבערג. וואַרשא, ערשטער י"ג, 4 No., מאי' 15, 1924, ז' 13-11.
- 12 בערלינסקי, שלמה. אַ לעבן גייט אויף. מינכען: "באפרייונג", 1948.
- 13 בערנשטיין, יצחק. "די פילאזאפיע פון לעבען (אויפן ראַנד פון י. מ. ווייסענ-בערג'ס ניי דערשינען ווערק אין דער טיפער אייביקייט)". דער מאַמענט. וואַרשע, נומ' 42, פרייטאָג, פעב' 18, 1938, ז' 6.
- 14 [?]. "דאָס פראַבלעם פון וועלט-דערלייונג ביי ווייסענבערג'ן". דער מאַמענט. וואַרשע, נומ' 217, פרייטאָג, סעפט' 16, 1938. יידישער וויסנשאַפטלעכער אינסטיטוט — יווא. ווילנער אַרכיוו, ניו-יאָרק, אַרטיקל נומ' 88210, זאַמלונג "יידישע שרייבער", רעפ' 3.
- ס'האַט זיך נישט איינגעגעבן צו געפינען דעם נאָמען פון מחבר פון דער געגעבענער אַפּהאַנדלונג.
- 15 ברוקאַזש, מאיר. "געשטאַרבן דער פּענאַמען וואַלף מעסינג". פאַלקס-שטימע. וואַרשע (?), 197.
- 16 בריינסקי, שלמה. "אַ בריוו פון ארץ-ישראל". אינזער האַפּענונג. וואַרשע, הפ' 15, דעצ' 1, 1926, ז' 25-21.
- 17 _____. "איטשע מאיר ווייסנבערג און זיין משפחה". מענטשן פון זשעלע-כאַוו. רעדאַקטאַר: מאַרק טורקאַוו. הקדמה פון שמעון גובערעק. בוענאס איירעס: צענטראַל-פאַרבאַנד פון פּוילישע יידן אין אַרגענטינע, 1961-תשכ"א, ז' 65-152.

- 18 _____ . "יחיאל לערער — ביאָגראַפישע שטריכן". זשעלעכאָווער בולעטין. פּאַנאַמאַ, נומ' 13, מאי 1968, ז' 25-31.
- 19 גאַלדקאַרן, יצחק. "י. מ. ווייסענבערג — צו דער טיפּער אייביקייט". פרייע אַרבעטער שטימע. ניו-יאָרק, נאָו' 1, 1958, ז' 6.
- 20 גלאַטשטיין, יעקב. "א. מ. ווייסענבערג'ס געקליבענע ווערק" [סעריע] אין תוך גענומען. אַרום ביכער, מענטשן און זאַכן. אידישער קעמפּער. ניו-יאָרק, XXXV Vol., נומ' 1084, פרייטיק, נאָו' 26, 1954, א' כסלו, תשט"ו, ז' 19-20.
- 21 [Goethe, Johann Wolfgang von], "Sprüche" 170. "Das Zeitungs-geschwister . . ." [אַז טיטל], *Goethes Werke*. Hamburger Ausgabe. Band I. Fünfte Auflage. Hamburg: Christian Wegner, 1960, ז' 332.
- 22 Günzburg, Baron David, "Der grösste jüdische Bildhauer", *Ost und West*. Illustrierte Monatsschrift für modernes Judentum. II. Jahrg., Heft 11, Berlin: Davis Trietsch und Leo Winz, Nov., 1902.
- 23 גרינבערג, י. פ. "ווי איז דער אמת?" דער שטראַם. וואַכענשריפט פאר ליטעראַטור, קריטיק, טעאטער, קינאַ, הומאַר און סאַטירע. ליטעראַרישע לייטונג: י. מ. ווייסענבערג. וואַרשא, ערשטער י"ג, No. 2, מאי 2, 1924, ז' 9-10.
- 24 האַלפּערן, מ. ל. "אַ נאַכט" XI. "אַז דו וועסט באַצאַהלען, ברודער . . ." [אַז טיטל]. אין ניו-יאָרק. ניו-יאָרק: "ווינקל", 1919, ז' 257-58.
- 25 _____ . "אַ נאַכט". "ווען איך וועל טויט זיין, הויב מיך אויף . . ." [אַז טיטל]. אין ניו-יאָרק, ז' 304.
- 26 Heine, Heinrich. "Warnung". *Werke*. In vier Bänden. Herausgegeben von Paul Stapf. Basel und Stuttgart: Birkhäuser, 1956. Erster Band. ז' 394-95.
- 27 ווינרייך, אוריאל. "י. מ. ווייסענבערגס ניט-דערשאַצט 'שטעטל': וועגן באַפרייען אַ מיסטערווערק פון זיין מחברס ביאָגראַפיע". די גאַלדענע קייט. תל-אביב, נומ' 41, 1961, ז' 135-43.
- 28 ווינער, שמואל. "שלמה איבן גבירול, דער גרויסער פּאָעט און פּילאָזאָף אין דער גאַלדענער עפּאָכע אין שפּאַניע. צו זיין 900סטן יאַרצייט 1069-1969". וועגווייזער פאַר דורות. עסייען. ניו-יאָרק: איקוף, 1971, ז' 21-37.
- 29 זינגער, י. י. "יידישע שרייבער פון אַלע לענדער פאַרייניקט אייך!" ליטעראַ-רישע בלעטטער. אילוסטרירטע וואַכנשריפט פאר ליטעראַטור, טעאטער און קונסט. פּערטער י"ג, No. 43, וואַרשע: פאַרלאַג ב. קלעצקין, אָקט' 28, 1927, ז' 829-30.
- 30 חנו. "ווייסענבערג דער קלאַסיקער!" אונדזער לעבן. ביאַליסטאָק, נומ' 189.

- מאַנטאַג, אויגוסט 15, 1938, ז' 4. יוואָ. ווילנער אַרכיוו, נ.י., אַרטיקל נומ' 88203, זאַמלונג "יידישע שרייבער", רעפ' 3.
- 31 טייטלבוים, בנימין. "איטשע מאיר ווייסנבערג (שטריכן צו זיין כאַראַקטער)". המשך. זאַמלבוך 1. רעדאַקציע-קאַלעגיע: ב. דעמבלין, בעריש וויינשטיין, ל. טרייסטער. ניו-יאָרק, 1939, ז' 46-228.
- 32 טשרניחובסקי, שאול. "ראי אדמה". שירים. ספרי מופת לבתי-ספר יוצאים לאור בהשתתפות בית הספר הריאלי העברי בחיפה ובעריכתו. ירושלים ותל-אביב: שוקן, תש"ד, ז' 252.
- 33 לאַסאַל, פּערדינאַנד. "די וויסענשאַפּט און די אַרבייטער". איבערזעצט פון דר. י.א. מעריסאָן. "באַסט א-שולצע [אַזוי] אַדער קאַפיטאַל און אַרבייט". איבער-זעצט פון א.א. ראַבאַק. געקליבענע שריפטען. ניו-יאָרק: קראַפּאַטקין ליטע-ראַטור געזעלשאַפּט, 1916.
- 34 לערמאַנטאָוו, מ. יו. "אַ חלום". אַנטאַלאָגיע רוסישע פּאַעזיע. יידיש: ל. פּיינ-בערג. ניו-יאָרק: קאַמיטע פאַר "רוסישער פּאַעזיע" מיט דער מיטהילף פון דוד איגנאַטאָוו ליטעראַטור-פּאַנד, 1950, ז' 53.
- 35 מאַנגער, איציק. "מ. ווייסנבערג". דער וועקער. ניו-יאָרק, אַקט' 1, 1938, ז' 8.
- 36 מאַרק, ב. "צום אַנדענק פון יצחק-מאיר ווייסנבערג. אַ וואַרט אויף זיין קבר אויפן יידישן בית-עולם אין וואַרשע". יידישע שריפטן פאר ליטעראַטור, קונסט און געזעלשאַפּטלעכע פּראַגן. וואַרשע, דרייצנטער י"ג, נומ' 8 (135), אויג' 1958, ז' 1, 7.
- 37 מילער, גאַלץ. "סלושאַי" יידיש: ש. אַנ-סקי. 60 פּאַלקסליעדער מיט נאַטען. געזאַמעלט פון מ. קיפּניס. צווייטע אויפלאַגע. וואַרשאַ: פּערלאַג א. גיטלין [ינ"א], ז' 69-71.
- 38 מענדעלסאָן, ש. [אַריינפיר]. י.מ. ווייסנבערג פאַר יוגנט. וואַרשע: פּאַרלאַג "קינדערפריינד", 1938, ז' 3-4.
- 39 נאָדיר, משה. "איטשע מאיר ווייסנבערג". דער אַמער. קאַמוניסטישער חודש-זשורנאַל. ניו-יאָרק, XI Vol., 9 No., סעפט' 1938, ז' 29-31.
- 40 ניגער, ש. "א.מ. ווייסנבערג". דער טאַג. ניו-יאָרק, אויג' 19, 1938.
- 41 ניימאַן י.מ. "י.מ. ווייסנבערג, קעמפּער און מאַרטירער (ביאָגראַפישע נאַטיצן)". היינט. וואַרשאַ, 31-טער י"ג [האַרבסט], 1938.
- 42 סימכאָוויטש, ש.י. "א.מ. ווייסנבערג". אין שעה פון תפילה. לידער. מאַנטרעאַל: קאַמיטעט, ביי דער מיטהילף פון קאַנאַדער יידישן קאַנגרעס, 1958, ז' 57.
- 43 פּאַפּיערניקאָוו, יוסף. "מיט עוזר וואַרשאַווסקי. זכרונות פון אַ דיכטער". לעצטע ניינט. תל-אביב, 1949, ז' 6-7.

- 44 פרילוצקי, נח. "דאָס רעטעניש וויסענבערג". ניו־יאָרקער וואַכנבלאַט. ניו־יאָרק, נאָו' 4, 1938, ז' 4-5.
- 45 פרייליך, י. "א. מ. וויסענבערג, אברהם לעיסין. געקליבענע ווערק. ל. מ. שטיין פאָלקס־ביבליאָטעק ביים אַלױעלטלעכען ייִדישן קולטור־קאַנגרעס" [רובריק] שמועסן וועגן ליטעראַטור. אונדזער וועג. ניו־יאָרק, אָקט' 1954, ז' 18-19.
- 46 צייטלין, אלחנן. "לשון זאל זיין! צי דאַרף אַ ייִדישער שרייבער קענען שרייבן. צו דער שפראַך פון וויסענבערגס פאמפלעט". ליטעראַרישע בלעטער. וואַכנ־שריפט פאַר ליטעראַטור, טעאטער און קונסט־פראַגן. וואַרשע, צווייטער י"ג, No. 41, פרייטיק, פעב' 13, 1925, ז' 3.
- 47 קאהאַן, יצחק. "הענרי לאַסאַן און י. מ. וויסענבערג. פון אַ היסטאָרישער פערספעקטיוו". שמועסן מיט אויסטראַלישע שרייבערס. מעלבורן, 1976, ז' 65-69.
- 48 קיטאי, מ. "י. מ. וויסענבערג". ליטעראַרישע בלעטער. וואַכנשריפט פאַר ליטעראַטור, טעאטער און קונסט. וואַרשע, פופצנטער י"ג, No. 42 (753), נאָו' 11, 1938, ז' 698-99.
- 49 קנאַפּהייס, משה. "זכרונות וועגן י. מ. וויסענבערג". זשעלעכאווער בולעטין. שיקאַגאַ, צווייטער י"ג, נומ' 7-8, יולי־אויג' 1950, אב־אלול, תש"י, ז' 100-09.
- 50 קעניג, ל. "וואס איז דער מעהר מיט וויסענבערג'ן? צו וויסענבערג'ס 50 יאַריגען יובילעי". די צוקונפט. ניו־יאָרק (ב' 37, נומ' 7), יוני, 1932, ז' 352-55.
- 51 _____ . "י. מ. וויסענבערג". היינט. וואַרשא, 31־טער י"ג, נומ' 211, פרייטיק, סעפט' 9, 1938, ז' 7. יוואַ. ווילנער אַרכיוו, נ. י., אַרטיקל נומ' 88206, זאַמלונג "ייִדישע שרייבער", רעפ' 3.
- 52 ראַױטש, מיילעך. "איטשע מייער וויסענבערג" [סעריע] פון מיינע באַ־געגענישן. די פּרעסע. בוענאַס־איירעס, 1942.
- 53 ראפאפארט, י. "די דרייפאכע טראגעדיע (וויסנבערג דער קינסטלער, דער קעמפער, דער מענטש)". פרייע אַרבעטער שטימע. ניו־יאָרק, פרייטיק, סעפט' 23, 1938, ז' 5.
- 54 _____ . "י. מ. וויסנבערג דער דערציילער, 1881-1938" [1878-1938]. די צוקונפט. ניו־יאָרק, ב' 55, נומ' 6, יולי־אויג' 1950, ז' 312-18.
- 55 _____ . "דערינערונגען וועגן י. מ. וויסנבערג'ן". זוימען אין ווינט. בוענאַס־איירעס: אַרגענטינער אַפטייל פון אַלױעלטלעכען ייִדישן קולטור־קאַנגרעס, תשכ"א 1961, ז' 311-61.
- 56 רייזעפּדער, יעקב. "י. מ. וויסענבערג (אויף זיין פרישן קבר)". אונדזער עקספּרעס. וואַרשע, פרייטיק, אויג' 19, 1938.
- 57 Schauffler, Robert Haven, *Beethoven, the Man Who Freed Music*. Garden City, N.Y.: Doubleday, Doran & Co., Inc., 1934, © 1929.

- 58 שולשטיין, משה. "י. מ. ווייסענבערג, מיין ערשטער ליטעראַרישער רבי". געשטאַלטן פאַר מינע אויגן. עסייען, פאַרטערטן, דערמאַנונגען. פאַריז: קאַמיטעט פון פריינד און בוך-קאַמיסיע ביים פאַראייניקטן סאַציאַלן פּאַנד אין פאַריז, תשל"א 1971, ז' 16-11.
- 59 שטיין, מ. ב. "ווייסענבערג דער באזינגער פון סטיכיע". דאָס נייע וואָרט. וואָרט-שע, נומ' 108, אָפּר' 30, 1937.
- 60 _____. "די מאסקע". דאָס וואָרט. תל-אביב (?-19).
- 61 שטיקער, מאיר. "דרך המלך פון דער יידישער ליטעראַטור". פאַרווערטס. ניו-יאָרק, זונטיק, יאָנ' 18, 1976, סעקציע M, ז' 4.
- 62 שטענצל, א. נ. "י. מ. ווייסנבערג". יידיש. לאַנדאַן-ווייטשעפּל: דרוקערני י. נאַראַדיצקי, 1942, ז' 72-78.
- 63 שטערן, ישראל. "דער אומפראקטישער". דער מאַמענט. וואָרשע, נומ' 193A (מאַרגן-אויסגאַבע). אויג' 19, 1938, ז' 8(?). ייוואָ. ווילנער אַרכיוו, נ.י., אַרטיקל נומ' 88204, זאַמלונג "יידישע שרייבער", רעפ' 3.
- 64 שימעל, משה. "דער פרינץ פון זשעלעכאָוו". היינט. וואָרשא, 31 טער י"ג, נומ' 193, פרייטיק, אויג' 19, 1938.
- 65 שלעווין, ב. "75 יאָר עוזר וואַרשאָוסקי". ישראל-שטימע. תל-אביב, אויג' 8, 1973, ז' 4.

זוכצעטל פֿון נעמען

אויב בלויז דער פֿאַמיליע-נאַמען פֿון אַ פּערזאָן געפֿינט זיך אינעם טעקסט, אָבער אינעם זוכצעטל איז אויך זיין ערשטער, צי מיטל-נאַמען אָנגעגעבן — ווערט ער געוויזן אין קאַנטיקע קלאַמערן. אַן אויסנעם זענען באַוווּסטע היסטאָרישע פֿיגורן, פֿילאָסאָפֿן, און קינסטלערס אין דער ייִדישער און נישט-ייִדישער וועלט וואָס אויב זייער ערשטער, צי מיטל-נאַמען איז נישט פֿאַראַן אין טעקסט, ווערט ער אויך אינעם זוכצעטל נישט אָנגעגעבן אָדער ער ווערט געגעבן אַן קלאַמערן.

אויב אַן ערשטער, מיטל- צי פֿאַמיליע-נאַמען ווערט געוויזן אינעם טעקסט אין קאַנטיקע קלאַמערן — ווערט ער אויך אינעם זוכצעטל אַזוי געוויזן.

אויב אַ צונאַמען, סיי אַ ייִדישער און סיי אַן אָנגענומענער נאַמען פֿון אַ פּערזאָן געפֿינט זיך אינעם טעקסט אָדער ערגעץ אַנדערש (אין די אילוסטראַציעס, הוספות, הערות, צי ביבליאָגראַפֿיע) — ווערט ער אינעם זוכצעטל געוויזן אין קיילעכיקע קלאַמערן. דאָס איז אויך נוגע אַן אינפֿאַרמאַטיווער באַמערקונג.

א

<p>אָפּענשלאַק, י, 35 אָקאַסטאַ, אוריאל דא, 154 אָקסעלאַד, זעליק, 158 אָקסעלאַד, מאיר, 155 אַראַנסאָן (אַראַן), כיל, 39, 41 אַרדאַנווואַן, האַנקאַ, 240 אַרדענגאַ (פּריץ), 7 אַרלעסקאַ, מרים, 81, 155-56 אַרנאַלד, 158 אַרצישעווסקי, טאַטשאַ, 158-59 אַש, מאַטילדע, 40 אַש, שלום, 7, 11, 40, 51, 59, 82, 92, 105-06, 114, 132-34, 145, 177, 186, 228, 247, 271-72, 274-75 אַשענדאַרף, י, 93 ר' אַשרל, רבי, 7</p>	<p>א. י. ד., 93 אַבאַרבאַנעל, ד., 92 אַבאַמאַוויטש, אייזאַר, 92 אַבַּרבאַל, א., 55 אַדלער, יעקב, 160 אַדלער, יעקב פ., 132 אַווערפּאַטער, משה, 3, 93 אַוּלינאַווער, מרים, 35 אַונגער, מנשה, 81, 93, 240 אַחד-העם, 90, 159 אַיבן גבירול, שלמה, 103, 291 אַיבן עזרא, משה, 103 אַיבסען, הענריק, 35, 92, 182 אַיב, 149 אַיוואַן דער גרויזאַמער, 159 אַייבעשיץ, נחום, 91, 102, 152, 170, 246-47 אַייזענבערג, א., 55 אַייזענבערג, ח., 22 אַייזענבערג, י. ח., 55 אַיינהאַרן, אהרן, 35 אַיינהאַרן, דוד, 40, 105 אַיינשטיין, אַלבערט, 72, 134 אַייסמאַנד, יוליאַן, 55 אַייסען, א., 91-92 אַיסטראַטי, פּאַנאַיט, 92, 245 אַלבערג, אַלטע-שרה, 18, 24 אַלבערג, ליפּיש, 18 אַלעי, מרדכי, 92, 113 אַלעקסעי, 258 אַנטאַקאַלסקי, מאַרק (מרדכי), 155, 159, 163-64, 247, 264 אַמאַר קאַיאַם, 92 אַנסקי, ש., 67, 216 אַפּאַטאַש, יוסף, 144-46</p>
---	---

ב

<p>בֿין, 55 ב. צ., 35 באַבעל, איסאַק, 120-24 באַדלער, 125 באַטשאַנסקי, יעקב, 175-76 באַך, 264 באַגלעי [באַריס], 308 באַגלעי, חנה, 308 באַלסאַם, ש., 92 באַמאַץ, אַבע, 265, 301 באַקל, הענרי, 179 באַראַבאַן, אברהם, 156 באַריישאַ, מנחם — זע מנחם באַרנשטיין, ב., 93 באַרנשטיין, מינאַ, 81 באַרנשטיין, משה (משהל) — זע שטיין, מ.ב. באַרנשטיין, פ., 152</p>	
--	--

- בודהא, 210
 בוים, ש.ט., 92
 בולבא, טאראס, 229
 בוללי, וו. א., 137, 183-84
 בורשטינ-האנדעלסמאן, ח., 93
 בזשוטטאָווסקי, ה., 93
 ביאליק, חיים נחמן, 33, 125-26, 150, 228
 ביאליק, מאַניע, 228
 ביזע, 69
 בייטשמאן, 83
 בייראָן, 108, 267
 בימקא, 5. (פֿישל), 35
 ביסמארק, 229
 בירזאָווסקי, א., 35
 בירנבוים, שרה, 93, 152, 170, 243, 311
 בלאדי, וו., 93
 בלעם, 98, 143
 בן-דב, י. [ציעכאָנאָוסקי], 37, 93, 169, 170, 172, 236, 266, 274
 בעטהאָווען, לודוויג וואָן, 91-92, 100, 106-107, 210, 214-15, 246-47, 260
 בעל-מחשבות (ד"ר א. עליאשעוו), 186
 בעל-שם טוב, 210, 212-15, 220
 בעקערמאן, אהרן, 55, 58, 91
 בערגמאן, י., 93
 בערגעלסאָן, דוד, 132
 בערגער, יצחק ארי, 93
 בערלינסקי, שלמה, 148, 297, 298*
 בערמאן, אסתר, 93
 בערנארד, סארא, 148
 בערנשטיין, יצחק, 216, 218, 223, 253, 290, 292-93, 301-02
 בראָדערזאָן, משה, 236, 265
 בראָן, גראַף פֿאָן, 107
 בראַיאַנט, וויליאַם קולען, 91
 בראַנדעס, געאַרג, 92
 בראַק, 84
 ברוין, י., 55
 ברוקאָזש, מאיר, 72
 ברייטבארד, זישע, 229
 בריינסקי, שלמה, 32, 78, 90, 93, 165-67, 178, 281
 ברינמאן, י. ר., 92
- ג**
 גאָגאַל, 119
 גאַדיק, וולאַדיסלאָו, 152
 גאַזעל, ראָזאַ, 153
 גאַלדבערג, אליהו, 93
 גאַלדבערג, גאַלדע (פּלימעניצע), 21
 גאַלדבערג, י., 35
 גאַלדבערג, מ. מ., 93
 גאַלדבערג, מאַטעס (פּלימעניק), 21
 גאַלדבערג, פֿייגעלע (פּלימעניצע), 21
- גאַלדבערג, ר., 55
 גאַלדהאַבער, יוסף, 93
 גאַלדמאַן, יצחק, 93
 גאַלדסאַבעל, 307, 309, 01-300
 גאַלדענבערג, אסתר, 262, 292
 גאַלדפֿאַדען, 133, 146, 151, 281-82
 גאַלדפֿאַרב, ש., 56, 62, 165
 גאַלילי, 57
 גאַנדי, מאָהאַטמאַ, 72, 284
 גאַרבאַ, גרעטאַ, 259
 גאַרדאַן, א. ד., 303
 גאַרדיו, יעקב, 47-48
 גאַרק, מאַקסיס, 41, 91-92, 119, 133-34
 גוטערמאַן, אברהם, 262
 גונאַ, 69
 גיטלין [א.], 11, 166
 גילבערט, שלמה, 35
 גינסבערג, ארנאלד — זע אַרנאַלד
 גינצבורג, באַראָן דוד, 163
 גלאַטשין, יעקב (דיכטער), 27
 גלאַטשטיין, יעקב (לערער), 27
 גליצענשטיין, חנוך, 158-61
 גליקסמאַן, א., 92
 גנעסיין, א. נ., 35
 געבירטיג, מרדכי, 152
 געטע, 96, 276
 גר, מ., 93
 גראַבסקי, וולאַדיסלאָו, 83
 גראַבער, מ. מ., 93
 גראַדזיצקי, מ. מ., 93
 גראַס, נפֿתלי, 93, 180-81
 גרינבוים, אהרן, 93
 גרינבוים, יצחק (איציק), 47, 233-35
 גרינבלאַט, א. ל., 93
 גרינבערג, אליעזר, 272
 גרינבערג, י. פ., 35, 55, 58
 גרינפֿאַרב, דוד, 35, 55
 גרמיזא, פנחס, 93
- ד**
 דאַבזשינסקי, האַנקאַ, 239
 דאַבזשינסקאַ, שרה, 55
 דאַמב, האַרי, 93
 דאַן, ש., 93, 301, 307
 דאַנילעוויטש, הירש — זע הערשעלע
 דאַסטאַיעווסקי, 10, 96-97, 118-19
 דאַר, א. ל., 55
 דאַרווין, 210
 דוד המלך, 278
 דווע, עלעאַנאַראַ, 148
 דיאַגענעס, 107
 דיומאַ, אַלעקסאַנדער, 296
 דיטריך, מאַרלענע, 259-60
 דינגאַל, ס., 273-74
 דינעזאַן, יעקב, 11

וויינריב, ברוך, 93
 וויינרייך, מאַקס, 55
 ווייסליץ, יעקב, 81, 155
 ווייסענבערג, ביילטשע (פֿרוי), 17, 20-19,
 22-24, 27, 29-31, 45-46, 48-49, 52-53,
 66, 68, 70, 71*, 72, 75-77, 79, 82, 84-86,
 107, 112, 124-125, 168, 185, 224-225,
 239, 240, 242-46, 253, 255-56, 261,
 273, 285, 287, 291, 296-97, 301, 308
 ווייסענבערג, יעקב (ברודער), 19
 ווייסענבערג, לייביש (מאַטעסעס) (פֿאַטער),
 3, 6, 10, 17, 31, 111
 ווייסענבערג, מאַליע (פֿרוי), 12-17, 19,
 25, 223, 241, 257, 262
 ווייסענבערג, פעסע (מוטער), 1-2, 4-5, 8,
 10, 19-21, 28, 31, 38, 87, 111, 154-55,
 287, 307, 308
 ווייסענבערג, פערל (פּוּוּאַ) — זע ווייסענ-
 בערג-אַקסעלראַד, פערל
 ווייסענבערג, פֿייגעלע (שוועסטער), 5, 31
 ווייסענבערג-אַקסעלראַד, פערל (טאַכטער),
 1-3, 9-10, 14-15, 19-29, 31-33, 36, 43,
 45-46, 50-52, 53, 56, 63, 66, 68-69, 71, 73-75,
 82, 84, 87-88, 112, 124, 137-38, 144, 146,
 148, 150-51, 156-61, 168, 175, 180, 183,
 185, 189, 220-21, 223-25, 230-32,
 38, 240-42, 245, 247-50, 252-57, 259-
 60, 262-65, 273, 276, 285-88, 292-93,
 296-98, 300-02, 307-11
 ווייסענבערג (-גאַלדבערג), חמה (שוועס-
 טער), 21, 24, 307
 ווייסענבערג (-ראַטשטיין), גנענדל (טאַכ-
 טער), 1-3, 9-10, 15, 19-29, 36, 46, 50-
 53, 58, 68, 75-76, 79-80, 84, 86-87, 157-58,
 160, 185, 223-25, 235-38, 241, 244-45,
 248-51, 253, 259-60, 262, 264, 292, 301,
 308, 310
 ווילהעלם II, קייזער, 229
 ווילנער גאון, 159
 ווינאַגראַד, חיסדא — זע חיסדא
 ווינער, טוביה, 93
 וויסאַצקי, ח., 93
 וויספּיאַנטקי, טטאַניסלאַוו, 91, 120
 וויקטאָריאַ, קיניגין, 250
 וועיף-גאַלדבערג, מאַרי, *132
 וועצערמאַן, בערל, 18
 וועצערמאַן, העליע, 18
 וועצערמאַן, מאַניע, 18
 וועצערמאַן, פּאַליע, 18
 וועצערמאַן, פֿייגעלע, 18-19
 וועצערמאַן, פֿראַניע, 18
 ווערדי, 69, 260
 ווערטהיים, א., 93
 ווערלען, 125
 ווערפֿעל, 35

דו, יהודה, 35
 דרייער, טעאַדאָר, 138
 דתן ואבירם, 89

ה

האַן, אוירווינג, 272
 האַלטער, רחל, 93
 האַלמס, פֿיליפּ, 259
 האַלער, ג., 93, 102
 האַלפּערן, דינה, 146, 151
 האַלפּערן, לאהטשע, 92
 האַלפּערן, מאַרי, 226, 269
 האַלפּערן, משה לייב, 92, 107, 134, 269, 270
 האַמיניס, פֿיליפּס, 35
 האַמסון, קנוט, 35, 128, 133
 האַמער, 96
 האַנענבערג, ש., 35
 האַנפּט, חיים, 160-61, 239, 246
 האַראַנטשיק, שמעון, 33, 35, 39, 54-57, 60-
 64, 132-133, 156, 164-65
 האַרענדאָרף, ש., י., 93
 הומבאַלדט, אַלעקסאַנדער פֿאַן, 119
 היטלער, 63, 71, 128, 224-25, *249, 251, 302
 היינע, 183, 238, 260, 267
 הייפּערמאַן, נ., 93
 היישעריק, ק. ח., 92, 98, 165
 העגעל, 141, 281
 העמינגוועי, אוירנעסט, 271
 העסע, הערמאַן, 91
 הערמאַן, דוד, 156
 הערשעלע, 35, 98-99, 227

ו

וואַגמאַן, י. (איטשע), 91, 161
 וואַיטשיקוויטש, ש., 54
 וואַלאַשקי, א., 93
 וואַלטער, 49
 וואַלפּאוויטש, נ., 55
 וואַלפֿיש, חוה, 285-86, 301
 וואַסערמאַן, יאַקאב, 35
 וואַרשאַוויסקי, עוזר, 31-32, 35, 38-41, 55,
 57, 81, 92, 114, 125, 132-133, 136, 165,
 174
 וויגדאָוויטש, י., 91
 ווידרעוויטש, מ. ד., 112
 ווידרעוויטש, נעכע, 112
 וויוואַלי, 69
 וויטאַל, נח, 93
 וויטאַס, ווינצענטי, 272-73
 וויילד, אַסקאַר, 124-25
 וויינטרויב, יצחק, 93
 ווייניגער, אַטאַ, 140
 וויינפּער, ז., 92

- טשאַיקאָוסקי, 260
 טשאַרני, דניאל, 40
 טשעכאוו, 91, 119
 טשעליאַדניצקי, א., 309, 307, 01-300, 264
 טשענסטאַכאָוסקאָ, שושנה, 35
 טשערניכאָוסקי, שאול, 26-125
 טשערניצעצקי, 15
- י**
 י. ג., 35
 יאַבלאַנקע, א. ב., 93
 יאַנאווער, י., 93
 יאַסעלעוויטש, בערעק, 146
 יאַסעם, מרים ב., 92
 יאַפֿע, מרדכי, *126
 יאַקובאוויטש, ראָזאַ, 35
 יוסטמאַן, ד"ר, 244
 יוריס, ש., 46
 יעקאַטערינע די גרויסע, 229
 יעקב אבינו, 8
 ישעיה הנביא, 143, 234
- כ**
 כמיעל, רחלע, 76
 כמיעלניצקי, באַגדאַן, 88, 229
- ל**
 לאָוסאַן, הענרי, 71-270
 לאַנדאַן, דזשעק, 124
 לאַנדינסקי, העלען, 76
 לאַנדינסקי, ש. י., 35, 92-290, 301, 07-304
 לאַנגפֿעללאַ, 91, 96
 לאַסאַל, פֿערדינאַנד, 119, 277, 281
 לאַסקער-שילער, עלזאַ, 92
 לוצקי, א., 92
 ליאַון, לעאַ, 68
 ליבלינג, מ., 93
 ליבערמאַן, חיים, 91-92
 לידסקי, י., 42
 ליטוואַקאָוו, מ., 279
 לייפּונער, יצחק, 33-232
 לילית, אַלאַ, 146, 53-151
 ליעסין, אברהם, 55
 ליפּאַ, א., 93
 ליפּשיץ, יאַשקע, 81
 לעהמאַן, שמואל, 99
 לעוו, י. מ., 93
 לעווי, זשאַק, 81, 52-151, 55-154
 לעווי, חיה הינדע, 82, 93
 לעווינסאַן [אייגנאַץ], 239
 לעווינסאַן, וואַנדושאַ, 239
 לעקערט, הירש, 229
 לערמאַנטאָוו, מ. יו., 68, 18-116, 60-259
- זאַהל, האַנס, 53-251
 זאַלצמאַן, גרשון-הענעך, 27-26, 50, 87, 262
 זאַנשיין, אברהם, 93
 זאַסלאָוסקי, רודאַלף, 146, 154
 זאַראַמב, ש., 93
 זיגעלבוים, אברהם, 262
 זיגעלבוים, ראובן, 150
 זיידענבייטעל, אפרים, 160
 זיידענבייטעל, מנשה, 160
 זילבורג, משה, 164
 זילבערמאַן, א. מ., 92
 זילבערמאַן, חנה — זע מאַלאַצקי, חנה
 זילבערמאַן, יעזשיק, 25
 זילבערמאַן, יצחק, 14-12, 224
 זילבערמאַן, מאַליע — זע ווייסענבערג, מאַליע
 זילבערמאַן, מאַרילאַ, 25
 זילבערמאַן-משפּחה, די, 12
 זילבערמאַן, סעוועק, 25
 זילבערמאַן, פּאַוועל, 25-26, 257
 זילבערשטיין, בייניש, 55
 זינגער, י. י., 107, 109
 זלאַטניק, הרב י., 93
 זעליגפֿעלד, זימרה, 81
 זשאַבאַטינסקי, זאַב, 257
 זשיד, אַנדרע, 118
 זשיטלאָוסקי, חיים, 230
 זשיטניצקי, ה. ל., 35, 81
 זשעראַמסקי, טטעפּאַן, 97-296
- ח**
 חיסדא (פֿעטער), 17
- ט**
 טאַנאַרע, ראַבינדראַנאַט, 124, 148
 טאַלסטאַי, 35, 19-118, 148
 טאַמאַשעווסקי, באַריס, 132
 טאַנדאַווסקאַ, העניע, 93
 טאַרעס הענרי, 44
 טורקאָוו, זיגמונט, 146
 טורקאָוו, מאַרק, 99
 טייטלבוים, בנימין, 40-41, 37-136, 49-248
 טיקאַטשינסקי, ישראל, 156
 טענענבוים, י., 35
 טענענבוים, יענקל, 77
 טענענבוים, רוזשקע, 77, 83
 טענענבוים, שרה, 93
 טעפּער, אַליאַ, 37-36, 81
 טעקעל, ב., 93
 טראַיאַנאָוו, מישאַ (פּסעוודאַנים פֿון משה טראַיאַנאָוסקי), 225, 301, 308
 טראַצקי, לעוו, 210, 31-230

נ

נאָדיר, משה, 92, 35-134
 נאָדלער, אברהם, 30
 נאָדלער, אהרן, 20, 30
 נאָדלער, ביילטשע — זע וויסענבערג, בייל-טשע
 נאָדלערס, די, 18, 23
 נאָדלער (פֿרוי), 17, 256
 נאָדלער, פריידל, 30
 נאָדלער, שרה, 251
 נאָזימאָוו, גענעראַל-גובערנאָטאַר, 163-64
 נאָזימאָוו (פֿרוי), 163-64
 נאָטיטש, מ., 93
 נאָכבוש, נח, 155
 נאָמבערג, הערש-דוד, 11, 40, 46-47, 52-53, 55, 64, 81, 100-103, 107-108, 170, 274, 309
 נאָפּאַלעאַן I, 11-210, 229, 283
 ניגער, שמואל, 11, 37-38, 42, 56-60, 141-44, 146-147, 166, 182
 ניטשע, פרידריך, 91, 96, 140-41, 210, 247
 נייבערג, ירחמיאל, 93
 ניימאַן, י. מ., 284
 נייעוואַדאַמסקי — זע בייטשמאַן
 ניקאַלי I, צאַר, 118
 ניקאַלי II, צאַר, 229, 258
 נסתר, דער, 132
 נעסטאַר דער פינקס-שרייבער, 159
 נעראַ, 11-210

ס

ס. וו., 35
 סאַלאַוויטש, אברהם, 265, 301
 סאַקראַטעס, 140-41, 159, 291
 סאַרנאַ, י., 93
 סוצקעווער, אברהם, 148, 225
 סטאַלין, 72, 210, 230-32
 סטאַליפּין, 229
 סטאַניסלאַווסקי, פּיאַטער, 148
 סטאַסאָוו, וולאַדימיר, 247
 ס'מכאָוויטש, ש. י., 284
 סינגאַלאַווסקי, א., 201
 סינקלער, אפּטאָן, 296
 סלאַוואַצקי, יוליוש, 119-20
 סמאַליאַזש, יוסף, 150, 225, 287, 301
 סעגאַלאַוויטש, ז., 47-48, 226
 סעגאַלאַוויטש, קלאַראַ, 80, 262
 סענדזשין, שמואל, 93
 סערוואַנטעס, 96
 ספּאַרטאַנין, זשאַק (פּסעוודאַנים פֿון יצחק גאַלדקאַרן), 93

ע

עדיפּוס, 128

לערער, יחיאל, 24, 32-33, 55, 77-78, 81, 90-91, 135, 148, 152, 165-68, 170, 247, 293
 לערער (פֿרוי), 78
 לערער (בריינסקי), חנה-מלכה, 32, 77-78

מ

מאַזאַ, מרדכי, 81, 155
 מאַזיאַ, מ., 93
 מאַין ריד, 60
 מאַלאַדאָווסקי, קאַדיאַ, 36
 מאַלאַצקי, חנה, 12, 14-15, 241, 257
 מאַלאַצקי, מרדכי, 241-42
 מאַלאַצקי, משה (מיעטעק), 241
 מאַלאַצקי, פּנחס, 241
 מאַליער, 125
 מאַלקין, ד. ב., 119
 מאַן, טאַמאַס, 155
 מאַנגער, איציק, 135, 151, 179, 227, 237-38, 267-69
 מאַני לייב, 92, 135
 מאַצאַרט, 270
 מאַקוס, אַיטקע, 22, 46, 66, 68-69, 74, 76, 78, 80, 82-84, 86, 243, 251
 מאַקוס, שמעלקע, 22, 251
 מאַקוס, רוזשקע, 22-23, 46, 83
 מאַראַוויטש, ש., 93, 152
 מאַרוויל, ש., 93, 298
 מאַרטינאַוו [ניקאַלין], 117-18
 מאַרק, בערל, 284
 מאַרקיש, פּרץ, 40
 מאַרקס, קאַרל, 229
 מאַרשאַל, לואי, 303-04
 מאַשעלעס [אַיגנאַץ], 107
 מולך, 277
 מוקדון, אַלכסנדר, 107
 מייזיל, נחמן, 147
 מיכאַלעוויטש, ב., 279
 מילייקאָווסקי, אברהם, 287
 מילער, משה, 93, 152, 300
 מילשטיין, ד'ר, 55
 מינהאָזען, 228
 מינקוס, משה, 37-38, 166
 מיסט'נגעט, 235
 מיצקעוויטש, אַדאַם, 119
 מיקעלאַנדזשעלע, 210, 215
 מירלאַסאָוואַ, 242
 מנחם, 51
 מעטערלינג, מאַריס, 91, 106
 מענדעלע מוכר ספרים, 90, 92, 128, 130-31, 183
 מענדעלסאָן, שלמה, 55
 מעסינג, וואַלף, 72-77
 מעריסמאַן, ראַבערט, 92
 משה רבינו, 210, 212, 215, 230

- עלבוים, חיה (חיהלע) — זע עלבוים-דאָ-
 רעמבוס, חיה
 עלבוים, שרה, 93
 עלבוים-דארעמובס, חיה, 92, 180
 עלין, מ., 93
 עפיקטעטוס, 128
 עפלבוים, שרה, 93
 ערדבערג, מירל, 35
 עריק, מאַקס, 34
 ערליך, הענער, 78, 92-93, 102, 235, 240-41,
 264, 300-01, 307, 309
 ערליך, י., 93
 ערליך, מ., 102
 ערליך (פֿרוי), 78
 ערנסטער, דער, 55
 ערסקין, דזשאָן, 91
 ערענבורג, איילאָ, 40
 עשו, 8
- פ**
- פּאָן, עדגאר אַלאָן, 124, 145
 פּאַט, יעקב, 93
 פּאַליוואָ, אברהם, 93
 פּאַלפֿי, גראַף פּאַן, 107
 פּאַפּיערניקאָוו, יוסף, 35, 55, 93, 174, 177
 פּוּגאַטשאַוו, יעמיליאָן, 229
 פּוּזשיצקי, פּייגל, 93
 פּוּשקין, 117, 148
 פּזשיבישעווסקי, סטאַניסלאָוו, 92
 פּיאַטער דער גרויסער, 159
 פּיועל, ש. (שפּעטער באַקאַנט ווי ש. אַפּטער),
 93
 פּילסודסקי, יוזעף, 272-73
 פּינסקי, דוד, 42, 272
 פּיעטרושקאַ, ז., 93, 102
 פּלאַטאַ, 140-41
 פּלאַטעק, ד., 93
 פּלאַטעק, ח., 93
 פּעטלורע, 88, 229
 פּערלאָוו, יצחק, 93
 פּערלע, יהושע, 35, 54, 66, 81, 178, 302
 פּערלע (פֿרוי), 66, 81
 פּערלעס, אַלפֿרעד, 91
 פּערסקי, נ., 93
 פּרילוצקי, נח, 160
 פּרילוצקי, פּאָולאַ, 160
 פּרעה, 306
 פּרץ, י. ל., 11, 13-14, 22, 39, 48, 61, 101-02,
 114, 128-31, 140, 174, 186, 216, 263
- פ**
- פּאַלמאַן, א., 93
 פּאַקס, אַסתר, *45, 49
 פּאַקס, עמנואל, נ., 49
- פּאַקס, שמואל, 45, 48-49
 פּאַרבאַ, אַלעקסאַנדער, 35
 פּאַרענבערג [קאַרל], 42
 פּאָיכטוואַנגער, ליאַן, 35
 פּאָקס, א. מ., 132
 פּיטודשערלאָד, עדוואַרד, 92
 פּייגין, ז., 92
 פּייגנבוים, 248, 253
 פּיינבערג, ל., 116
 פּיכמאַן, יעקב, 172
 פּיליוס האַמיניס, 35
 פּינקעלשטיין, לעאַ, 112, 229, 302
 פּלאַקס, חיים, 35, 55-56, 90, 93, 164-65
 פּלאַקסער, אברהם-הערש (לאַדזשער), 90,
 93, 152, 243, 267
 פּלאַקסער, אפרים, 243
 פּלאַרקע, 156-57
 פּליישער, רבקה, 93
 פּרוג, שמעון-שמואל, 130-31
 פּרויד, זיגמונד, 72
 פּרידמאַן, ב., 35, 93, 247
 פּרידמאַן, יוסף, 163, 245, 265, 301
 פּרידמאַן, יצחק, 93
 פּרישמאַן, דוד, 33, 39
 פּרענקעל, מנשה, 91
- צ**
- צדוק (לערער), אַלוף מרדכי, 24
 צווייג, סטעפּאַן, 35
 צוקערמאַן, הוגאַ, *34
 צייטלין, א., 35
 צייטלין, הלל, 33
 צימערמאַן, הענע, 265, 293-94
 צימערמאַן-משפּחה, די, 268
 צימערמאַן, שמעיה, 170, 236, 265-66, 293,
 301
 צינבערג, ישראל, 10
 ציעכאַנאווסקי, י. ב. (בן-דוב), י. [ציעכאַ-
 נאווסקי] (י. ג.) — זע בן-דוב, י. [ציעכאַ-
 נאווסקי]
 צפור, י. ב., 34-35
- ק**
- קאַבאַקער, ש., 265
 קאַגאַנאווסקי, אפרים, 11, 22, 47, 76, 81,
 228, 239, 242
 קאַגאַנאווסקי, רעגינע, 22, 76
 קאַהאַן, אב., 43-44, 55-56, 132, 134-36, 272
 קאַהאַן, יצחק, 270
 קאַהאַן [כהן], צבי, 35
 קאַוואַ, אהרן, 93
 קאַוואַ, שלמה-לייב, 227-28
 קאַזדאַן, שפּרה, 26
 קאַזשען, נ., 160

רייזען, אברהם, 11
 רייזפֿעדער, יעקב, 35
 ריימאָנט, וולאָדיסלאָו סטאַניסלאָו, 91, 138,
 155, 297
 רילקע, ריינער מאַריאַ, 92
 ריס, פֿערדינאַנד, 107
 ריעזטשיק, א., 93
 רמב"ם, 267

ש

ש. (ב. א.), 44
 שאַגאַל, מאַרק, 40, 161
 שאַפּלער, ר.ה., 100-06
 שאַטאַן, מ., 35
 שאַפּען, 118
 שאַפּענהויער, 140-41
 שבתי צבי, 133, 258
 שובערט, 220
 שוואַרץ, י. [י.], 135-36
 שוואַרץ, מאַריס, 146
 שוואַרץ, מאַרעק, 161
 שולצע-דעליטש, הערמאַן, 119, 277
 שולשטיין, משה, 93, 172-73
 שומאַן, 259
 שטייגמאַן, ירחמיאל, 93
 שטיין, מ. ב., 81, 92, 102, 152, 165, 167-68,
 170, 235, 300
 שטיקער, מאיר, 271
 שטערן, ישראל, 92, 226, 244
 שטערנבערג, נ., 93, 152
 שטראַטען-שטערנבערג, ע. פ., 93
 שיינבערג, שלמה, 7, 35, 54-55, 81, 93
 שילער, 94
 שימעל, מאַריצי (משה), 226, 234
 שיפּער, י., 47, 51
 שיף, משה, 298
 שלאָסבערג, ש., 102
 שלום-עליכם, 27, 92, 114, 130-32, 179, 262,
 302
 שליווויאַק, יוסף, 238
 שלמה המלך, 127, 267
 שלעווין, ב., 174
 שניאור, ז., 40, 273
 שניאור, משה, 68-69, 235
 שעלי, 125
 שעליובסקי [משה] יודל, 36
 שעפֿנער, ב., 279
 שעקספיר, 108, 114, 118, 128, 135, 142,
 210, 215, 228
 שפּאַנצער, י. ב., 93
 שפּאַר [לוי], 107
 שפינאָזאַ, ברוך, 92, 140-41, 159
 שפּערקאַ, חיים, 93, 170-71, 274

קאַטליאַר, 160
 קאַמינסקי, אברהם-יצחק, 147-49, 157-58
 קאַמינסקי, אַסתר-רחל, 99, 146-49, 157-58
 קאַמיניעצקי, יעקב, 249
 קאַנט, 141
 קאַראַבצנינסקי, ברכה, 93
 קאַראַלניק, א., 64
 קאַרד, א., 92
 קאַרנבלום, שלמה, 55, 90, 93, 100, 165
 קאַרעני, נאַדאַ, 235
 קאַרפ, אַסתר, 161
 קוטוואַו, 283
 קולבאַק, משה, 92, 135
 קופּער, דוד, 93
 קורלענדער, ז., 93
 קיטאַ, מ., 130, 201
 קיטס, 125
 קייטעלמאַן, יחזקאל, 93, 132
 קיניאַ, ניקאַלאַ זשאַנעף, 162
 קיפּלינג, רודיאַרד, 124
 קיפּניס, מנחם, 81, 95-294
 קליין, גינע, 93
 קליינמאַן, אַפֿרים, 55
 קליינמאַן, דוד, 93
 קנאַפּהייס, משה, 151, 228
 קעלערמאַן [בערנאַרד], 35
 קעניג, לעאַ, 92, 144-46, 284
 קראַוועצקי, נ., 93
 קראַס, מילטאַן, 220
 קריסטוס, 159, 210, 215, 228-29

ר

ראַדין, 166
 ראַהדען, באַראַנעסע פֿאַן, 163
 ראַוויצקי, ש. ב., 35
 ראַזסלאַנעק, 244, 253
 ראַזענבערג, שלמה, 35
 ראַטבאַרד, מלך, 170, 265
 ראַטבאַרד, ראַכטשע, 170, 265
 ראַטשטיין, א., 93
 ראַלניק, יוסף, 92-93
 ראַמאַנאָו, פּרינץ אַלעקסעי — זע אַלעקסעי
 ראַספּוטין, 258-59
 ראַפּאַפּאַרט, י., 7, 93, 176, 256
 ראַקאווסקי, מאַרק, 92, 111, 243
 רובין, ז., 93
 רובין, מ., 93
 רובינליכט, פֿעליקס, 28, 81
 רובינשטיין, יוסף, 83
 רוסאַ, זשאַן זשאַק, 119
 רוסקאַלענקער, א., 93
 רחל, די מאַמע, 269
 ריאַזין, סטיענקאַ, 229

באַמערקטע דרוקפעלערן

זאָל דער לייענער נישט האָבן קיין פאַראיבל פאַר א טייל אותיות- און צייכנס-
 "עמבריאָנען", ווי אויך צו מאַל פאר די בלויזן אין די ווערטער, פאַר דער
 אומאיינהייטלעכקייט אין די נ קודות און אַנדערע אומפערפעקציעס. צוליבן
 מצב פונעם יידישן דרוקוועזן אין אונדזערע מקומות, האָבן זיי זיך, צום
 באַדויערן, נישט געלאָזט אויסמיידן. דאָס וועט אפשר שטערן דעם עסטעטישן
 געשמאַק פונעם לייענער.

דאָרף זיין	פון אונטן	פון אויבן	שורה	זייט
דאָזיקער		" "	1	XXiii
אַנגעצונדענער		" "	15	2
יעדן		" "	3	69
היפּנאָטיזירן		" "	15	76
יום-טובדיק	" "		5	79
קרעפטיקן		" "	3	128
דערקעגן	" "		14	177
אַשס	" "		18	177
1925-1916	" "		9	201
אינזערנע	" "		7	233
צוזאַמענגעטראַפן	" "		19	236
און		" "	1	258
גנב		" "	3	258
ווי		" "	4	258
אַריסטאָקראַטיע	" "		16	258
ביסל	" "		9	263
וויסנבערג	" "		9	342
ליטעראַטור-אפּוטרוּפּסיס"		" "	10	377
וויסענבערג	" "		5	377
27	" "		6	404
קרייד..."		" "	7	409
לכבוד אַפּאַטאַשון 1111"		" "	9	415
פעלט ז		" "	1	430

